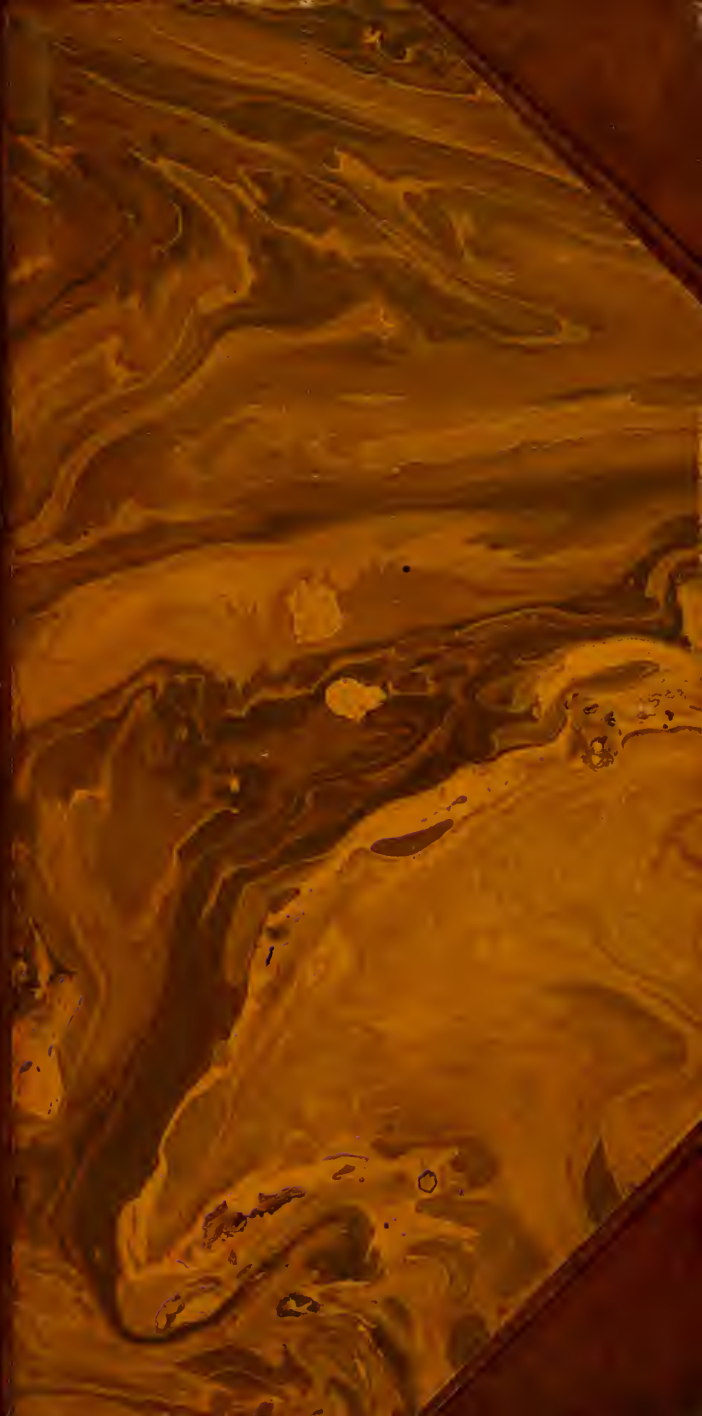

3 1761 05071575 4

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO

by
ANNA AND WILFRED WONG

BONNIERS
KONVERSATIONS
LEXIKON

B O N N I E R S
K O N V E R S A T I O N S
L E X I K O N

Redaktionskommitté:

STURE CENTERWALL
BYRÅCHEF

BERNH. KARLGREN
PROFESSOR

EINAR HAMMARSTEN
PROFESSOR

JOH:S LUNDBERG
LEKTOR

AXEL HERRLIN
PROFESSOR

OSCAR WIESELGREN
FÖRSTE BIBLIOTEKARIE

Huvudredaktörer:

YNGVE LORENTS
FIL. D:R

GOTTHARD JOHANSSON
FIL. KAND.

SUPPLEMENT

STOCKHOLM
NORDISKA BOKHANDELNS EDITION

STOCKHOLM

ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1929

Redaktion:

- BOHREN, HARALD, Fil. Kand. (Illustrationsredaktör.)
ELVIN, AXEL, Fil. Kand.
ENANDER, BO, Fil. Kand.
FOLKESON, FOLKE, Fil. Kand.
FRÖBERG, PAUL, Fil. Mag.
HYLANDER, ERIK, Bergsingenjör.
JOHANSSON, GOTTHARD, Fil. Kand.
LORENTS, YNGVE, Fil. D:r.
SPRINCHORN, EINAR, Fil. Kand., Amanuens i Eckleslastikdepartementet.
SVANSTRÖM, RAGNAR, Fil. Kand.

Övriga medarbetare:

- AKSELSON, LARS, Fil. Lic., Chef för Järnvägsstyrelsens statistiska kontor (art. Järnväg och Järnvägstaxa).
ALMGREN, BERTIL, Civilingenjör. (Maskin- och skeppsbyggnad.)
BAGGE, AXEL, Fil. Lic., Amanuens hos Kungl. Vitt. hist. o. ant. akad. (Arkeologi.)
BENNER, SVEN, Fil. Lic. (Fysik.)
BERG, GÖSTA, Fil. Lic., Förste amanuens vid Nordiska museet (art. By).
BERGELIN, SUNE, Överstelöjtnant vid Kungl. Göta artilleriregemente. (Lantförvarsfrågor.)
BOHM, IVAR, Bergsingenjör, Speciallärare vid Tekniska högskolan. (Metallurgi.)
BRANTING, AGNES, Föreståndarinna för Licium. (Textilkonst.)
BRUCE, NILS OLOF, Undervisningsråd. (Svenskt skolväsen.)
CENTERWALL, STURE, Jur. Kand., Byråchef i Militieombudsmansexpeditionen. (Rättsvetenskap.)
DAVIDE, HANS, Med. D:r, Laborator vid Statens bakteriologiska laboratorium (art. Undulantfeber).
DUNÉR, HILDING, Ingenjör (art. Elektrisk hammare).
ERIKSSON, JOEL VILHELM, Fil. D:r, Förste statshydrograf vid Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt. (Meteorologi och hydrografi.)
ERIKSSON, RUBEN, Fil. Lic., Förste amanuens vid Kungl. Biblioteket. (Bibliografisk kontroll.)
FLEETWOOD, GEORG WILHELM, Friherre, Amanuens vid Livrustkammaren. (Vapenhistoria.)
FOLKESON, GÖSTA, Diplomingenjör. (Elektroteknik.)
GEIJER, AGNES, Fil. Kand. (Textilkonst.)
GILL, TORSTEN, Fil. D:r, Jur. Kand., Förste arkivarie i Utrikesdepartementet (art. Nationernas Förbund och Skadeståndsfrågan).
GREVENIUS, HERBERT, Redaktör. (Filmkonst.)
GUSTAFSON, KURT, Fil. Mag. (art. Äkthetskhet).
HAMMARSTEN, EINAR, Med. D:r, Professor vid Karolinska medikokirurgiska institutet (Medicin.)
HANSSON, ERIC, D. H. S., Banktjänsteman. (Bankväsen.)
HANSSON, SIGFRID, Redaktör för Landörganisationens tidskrift Fackföreningsrörelsen (art. Fackföreningar och International).
HEILBORN, OTTO, Fil. D:r, Docent vid Stockholms högskola. (Botanik.)
HERRLIN, AXEL, Med. och Fil. D:r, Professor vid Lunds universitet. (Filosofi och pedagogik.)
IJELMQVIST, FREDRIK, Fil. D:r, Stadsbibliotekarie i Stockholm (art. Bibliotek och Folkbildningsarbetet).
IÖLM, TORSTEN, Kapten vid Kungl. Värmlands regemente, Lärare vid Kungl. Krigshögskolan (art. Befästning och Krigskonst. *Kriget till lands*).
JOHANSSON, ALF, Fil. Lic., Amanuens vid Stockholms högskola. (Nationalekonomi.)
JUHLIN DANNFELT, HERMAN, Fil. D:r, Professor, Lantbruksakademiens f. d. sekreterare. (Jordbruksvetenskap.)
JUNGMARKER, GUNNAR, Fil. Kand. (Grafisk konst.)
KARLGREN, ANTON, Fil. D:r, Professor vid Köpenhamns universitet (art. Buharin, Kamenev, Rykov, Ryssland. *Kyrkliga förhållanden, Undervisningsväsen, Historia, Sinovjev, Stalin, Syrtsov, Trotskij, Vorosjilov*).
KARLGREN, BERNHARD, Fil. D:r, Professor vid Göteborgs högskola. (Östasiatisk kultur och historia.)
KJELLBERG, ERNST, Fil. D:r, Docent vid Stockholms högskola,

- Amanuens vid Nationalmuseum. (Klas-
sisk kultur och historia.)
- KLEIN, OSKAR, Fil. D:r (art.
Kvantteori).
- KRAFFT, SALOMON, Fil. Lic., Docent
vid Stockholms högskola, Lärare
vid Högre folkskolan för handels-
undervisning i Stockholm (art. Bir-
gitta).
- LANDQUIST, DANIEL, Kapten
vid Kungl. Flottan. (Sjöförvarsfrågor
samt art. Krigskonst. *Kriget
till sjöss.*)
- LANDSTRÖM, AXEL, Notarie hos
Generalpoststyrelsen. (Postväsen.)
- LINDROTH, HJALMAR, Fil. D:r,
Professor vid Göteborgs högskola.
(Språkvetenskap.)
- LUNDBERG, JOHANNES, Teol.
D:r, Lektor vid Högre allmänna läro-
verket i Norrköping. (Teologi.)
- LUNDIN, WARNER, Civilingenjör.
(Väg- och vattenbyggnadskonst.)
- MALMER, IVAR, Fil. D:r, Docent
vid Tekniska högskolan. (Flygräsen.)
- MANKER, ERNST, Fil. Kand. (Etno-
grafi och antropologi.)
- MELIN, ELIAS, Fil. D:r, Docent vid
Skogshögskolan, Lektor vid Högre all-
männa läroverket å Östermalm i Stock-
holm (art. Blåved).
- MEURK, BROR ERIK, Fil. Kand.,
Aktuarie hos Pensionsstyrelsen.
(Astronomi.)
- NOREN, ERIK, Fil. D:r, Docent
vid Stockholms högskola, Lärare vid
Högre folkskolan för teknisk utbild-
ning i Stockholm. (Isländsk samt
dansk och norsk litteraturhistoria.)
- NYSTRÖM, BERTIL, Fil. D:r,
Byråchef i Socialstyrelsen (art. Bo-
stadsfrågan, Egna hem,
Emigration och Norr-
landsfrågan).
- NYSTRÖM, EDVARD, Fil. Lic.,
Professor vid Veterinärhögskolan.
(Veterinärvetenskap.)
- NÄSSTRÖM, GUSTAF, Fil. Kand.
(Konsthistoria.)
- DENCRANTS, ARVID, Fil. D:r,
Docent vid Stockholms högskola.
(Optik, fotografi och reproduktions-
metoder.)
- PERSÉUS, EDVARD, Fil. Kand.,
Tullkontrollör. (Främre Orientens kul-
tur och historia.)
- ROLF, BRUNO, Fil. D:r, Förste stats-
meteorolog vid Statens meteorologisk-
hydrografiska anstalt (art. A b i s k o
n a t u r v e t e n s k a p l i g a s t a -
t i o n).
- de ROUBETZ, ALEXANDER, Jur.
D:r, t. f. Lektor vid Handelshögsko-
lan i Stockholm. (Slavisk kultur och
historia.)
- SCHARP, VILHELM, Fil. Mag.,
Lektor vid Berlins universitet (art.
Tyska värnförbund).
- SILFVERSTOLPE, GUNNAR
MASCOLL, Fil. Lic., Intendent vid
Kungl. Husgerådskammaren. (Konst-
historia.)
- SJÖBERG, KNUT, Fil. D:r, Docent
vid Stockholms högskola. (Kemi.)
- SKOGH, SVEN, Fil. Kand., t. f.
Byråassistent i Socialstyrelsen. (Ar-
betsfreds- och arbetslöshetsfrågor.)
- STOLPE, HERMAN, Fil. Kand., Redak-
tionssekreterare i Kooperativa för-
bundet (art. K o o p e r a t i o n).
- SUNDSTRÖM, EINAR, Fil. Lic.,
Andre bibliotekarie vid Kungl. Bib-
lioteket. (Musikhistoria och musik-
teori.)
- SÖDERBERG, TOM, Fil. Lic. (art.
Bergslag, Bergsrätt och
Bergsöverstyrelse).
- THULSTRUP, AKE, Fil. Kand.
(Litteraturhistoria.)
- TROEDSSON, GUSTAF, Fil. D:r,
Docent vid Lunds universitet. (Geo-
logi.)
- WALDNER, AXEL, Fil. Lic. (art.
Ljudfilm).
- WERSÄLL, CLAËS A., Kapten vid
Kungl. Dalregementet. (Idrott.)
- WESTMAN, CLAËS GUSTAF, Jur.
utr. Kand., Envoyé (art. Kel-
loggsakten).
- WIESELGREN, OSCAR, Fil. D:r,
Förste bibliotekarie vid Kungl. Bib-
lioteket. (Teater- och litteratur-
historia.)
- WIKLUND, KARL BERNHARD,
Fil. D:r, Professor vid Uppsala uni-
versitet (art. Finnar och Män-
niskoraser).
- AIRÉN, UNO, Arkitekt (art.
Funktionalism och Stads-
byggnadskonst).

F Ö R E T A L.

Föreliggande supplement till Bonniers Konversationslexikon avser i främsta rummet att upptaga de händelser och förändringar, som inträffat efter huvudarbetets tryckning, samt att i övrigt bringa dettas uppgifter up to date. Även helt nytt material har emellertid i stor utsträckning tillkommit, spec. på det biografiska området. Att därvid särskild hänsyn tagits till den på olika kulturområden framträdande yngre generationen ävensom till i den encyklopediska litteraturen hittills mindre beaktade verksamhetsfält, t. ex. filmen, har bl. a. motiverats av den i dessa fall ofta rådande bristen på uppgifter i gängse handböcker. Trots gjorda ansträngningar har det i fråga om dessa artiklar dock icke alltid lyckats redaktionen att anskaffa fullständiga biografiska uppgifter.

Då även i ett encyklopediskt arbete med så relativt kort utgivningstid som Bonniers Konversationslexikon ojämnheter måste uppstå mellan materialets behandling i tidigare band och i senare, har det syntts redaktionen önskvärt att i supplementet såvitt möjligt utjämna dessa. Så har exempelvis skett i fråga om stadsbeskrivningar, där supplementartiklar av anseelig längd, ss. *Ber gen* och *Ber lin*, avse en dylik utjämning. Detsamma gäller om bild- och kartmaterialet. Av liknande skäl ha även flera nya översiktsartiklar tillkommit (bl. a. rör. vissa sportgrenar, ss. automobil- och cykelsport, artiklarna *Filosofins historia*, *Krigskonst* m. fl.). För att öka arbetets praktiska användbarhet ha dessutom i supplementet införts sådana hänvisningar till artiklar i huvudarbetet, som ej kunnat göras redan i detta.

Följande anvisningar gälla i övrigt för supplementets begagnande:

Asterisk framför ett uppslagsord betecknar, att artikeln utgör supplerings av en artikel under samma uppslagsord i huvudarbetet.

Hänvisningar till supplementet äro utmärkta genom Suppl. efter uppslagsordet. Övriga hänvisningar gälla huvudarbetet.

VIII

Rättelser av tryckfel o. d. återfinnas i regel i rättelselistan s. IX—XII, utom när en suppleringsartikel av andra skäl varit nödvändig, då de gjorts i denna. Biografiska och bibliografiska uppgifter äro alltid rättade å resp. artiklar.

Redaktionsarbetet avslutades den 1 juli 1929. Under tryckningen inträffade förändringar ha dock uppmärksammats i den utsträckning, det varit möjligt.

Stockholm i september 1929.

Redaktionen.

UTTALSBETECKNING. Se Bd I och III.

FÖRKORTNINGAR. Se Bd I och IV.

RÄTTELSER OCH TILLÄGG. (Se även Bd I—XII.)

Band I.

- Sid. XVI r. 8 nfr. står (i en del av upplagan): 7, 8, 9 bör vara: 7—5
» » » 25 » utgår
Sp. 21 under ill. står: Filoktetos bör vara: Filoktetes
» 95 » » » Rotchirk » » Rotkirch
» 287 r. 11 ufr. » Nikeas' bör vara: Nikias'
» 550 » 18 » » 1911 bör vara: 1910
» 823 » 14 nfr. » Atlakvida bör vara: Atlakviða
» 921 » 9—11 nfr. böra lyda: Avskräckningsteori, äldre namn på
generalpreventionsteori (se Preven-
tionsteori).
» 1134 » 1 ufr. står: bä'røtj bör vara: bä'øræk
» 1186 » 12 nfr. » 27 bör vara: 28
» 1218 » 15 ufr. » Cachom bör vara: Coëhorn
» 1382 » 5 o. 13 nfr. står: bæ'oikk bör vara: be'rrik
» 1386 » 1 ufr. står: bešä'nt bör vara: bešnt
» 1480 » 8 nfr. bör lyda: Gott, vid Gud), trångbröstat religiös l. till-
gjort from. —
» 1485 » 6—7 ufr.: Kontaktsläge och utgår
» 1544 » 18 ufr. står: idiogram bör vara: ideogram

Band II.

- Sp. 380 under ill. står: Riganä bör vara: Rigaud
» 626 r. 6—5 nfr.: och Hawthorne utgår
» 645 » 1 ufr. står: 1921 bör vara: 1896
» 751 » 11 nfr. » mongoliskt bör vara: turkiskt-tatariskt
» 964 » 9—10 ufr.: föregivne utgår
» 1128 under ill. står: silver bör vara: guld
» 1195 r. 22—21 nfr. böra lyda: Chandala [tjæ'ndälä], annan form
för Tschandala (se d. o.).
» 1451 » 10 nfr. står: Court bör vara: Cour
» 1543 » 22 » bör lyda: Dagvatten, ytvatten, vatten som fram-
rinner å markytan.

Band III.

- Sp. 1101 r. 9—10 ufr. står: Hoffmannsthal bör vara: Hofmannsthal
» 1143 » 12 ufr. står: tysk-italienska kriget 1866 bör vara: Kriget 1866
» 1254 » 21—19 nfr. böra lyda: okänt. E. föreligga även i frånsvenskan
gjorda danska översättningar.
» 1259 under ill. står: J. Anchers bör vara: N. E. Anckers
» 1284 r. 10 ufr. » 2 mill. bör vara: 8 à 9 mill.

- Sp. 1315 r. 16—15 nfr. står: E. är en godartad svulst bör vara: E. kan vara en svulst (godartad)
 » 1551 » 19—20 ufr. » moderat bör vara: modernt
 » 1580 » 15—17 » böra lyda: (stiftad 1846). Dennas ritskola och ovannämnda samlingar (utom Sinebrychoffska galleriet) äro in-

Band IV.

- Sp. 25 r. 12 nfr. står: *Suomalainen* bör vara: *Suomalaisen*
 » 796 » 24 » » Carra bör vara: Carrä
 » 796 » 24—23 nfr. står: Rossola bör vara: Rossolo
 » 1022 » 21 nfr. står: 8 pints 32 gills bör vara: 8 pints = 32 gills
 » 1267 » 14 ufr.: (se d. o.) utgår

Band V.

- Sp. 29 r. 1 ufr.: lätt utgår
 » 553 » 21—20 nfr. står: *Eros och Himeros* bör vara: *Eris och Himeros*
 » 781 » 6 nfr. står: **Hiung-hu** bör vara: **Hiung-nu**
 » 899 » 11 » » 1775 bör vara: 1769
 Bilagan till H u n d a r står: 39. Wippet. bör vara: 39 Whippet.
 Sp. 1126 r. 12—10 nfr. böra lyda: **Hälsing**, eg. person, som bor vid en *hals*, ett fornord. ord av omtvistad bet., ingår i geografiska namn
 » 1199 » 7 nfr. står: vikten bör vara: tyngden
 » 1291 » 4 ufr. » Salong. bör vara: Salongen.
 » 1410 » 16—15 nfr. står: se *Sinnessjukdomar*. bör vara: sinnessjukdom i allmänhet.
 » 1476 » 14—13 » böra lyda: ordföljden; omvänd ordföljd.

Band VI.

- Sp. 653 r. 2 ufr. står: galati't bör vara: galali't
 » 716 » 10 nfr. » Malacka. bör vara: Malajstaterna.
 » 724 » 23 ufr. » Malacka. bör vara: Malajstaterna.
 » 1143 » 2—1 nfr. står: reducerade bör vara: deducerade
 » 1200 » 9 nfr. står: pappersbruks bör vara: pappersfabriks
 » 1447 » 14 ufr. » Kopparsalter bör vara: Kopparför-
 eningar

Band VII.

- Sp. 75 r. 13 nfr. står: prosta'ta bör vara: pro'stata
 » 897 » 16 o. 22 ufr. står: vikt » » tyngd
 » 930 under ill. står: kitara. bör vara: lyra. I bakgrunden en kitara.
 » 1009 r. 8—7 nfr. utgå
 » 1382 » 1 ufr. står: huaztekerna bör vara: huaztekerna

Band VIII.

- Sp. 440 r. 13 nfr. står: 1830 bör vara: 1834
 » 622 » 24 ufr. » Lasalle bör vara: Lassalle
 » 758 » 8 » » Friedrike bör vara: Friederike

XI

Bilagan till Ordnar. Fig. 38 återger preussiska Johanniterordens ordens-
tecken.

Sp. 1450 r. 7 nfr. står: A. D. Linstow bör vara: H. D. F. Linstow

B a n d IX.

- Sp. 201 r. 12 nfr. står: Bercke bör vara: Becke
 » 341 » 12 » » piéces » » piéces
 » 563 » 3 ufr. » flaggsemafor- bör vara: flagg-, semafor-
 » 628 » 12 nfr. » *deikto's* bör vara: *deiktiko's*
 » 638 » 19 » » Prosta'ta bör vara Pro'stata
 » 679 » 15 » » 1702 bör vara: 1704
 » 758 » 2 ufr. » Cancellaria bör vara: Cancellaria
 » 1040 » 4 » » Viollet le Duc bör vara: Viollet-le-Duc
 » 1220 mellan r. 3 o. 2 nfr. insättes: **Rob Roy** [råbb råj], eg. »rödhåriga
 Robert», populär benämning på Ro-
 bert Macgregor (d. 1734), skotsk
 klanhövding och fribytare, kämpade
 i början av 1690 t. för den avsatte
 Jakob II och tog 1715 pretendentens
 parti. R. är mest känd ss. hjälten i
 W. Scotts roman Rob Roy.
 » 1466 r. 12—13 ufr. står: S. Wimmer bör vara: L. Wimmer
 » 1488 » 5—4 nfr. » engelska och franska flottorna. bör vara:
 franska flottan.

B a n d X.

- Sp. 222 r. 14 nfr. står: 1924 bör vara: s. å.
 » 535 » 16 ufr. » heliograf bör vara: heliostat
 » 750 » 3 nfr. » Skedeshamma bör vara: Skedeskamma
 » 1228 » 10—11 ufr. böra lyda: **Spanska ryttare**, ett vid en befäst-
 ning använt stormhinder, bestående av
 bjälkar med korsvis insatta spetsade
 pålar, mellan vilka taggtråd flätats.
 » 1355—56 r. 21 ufr. står: *neo's* bör vara: *ne'os*

B a n d XI.

- Sp. 645 r. 19—18 nfr. står: fi. *Sestra*, ry. *Rajojoki* bör vara: fi. *Raja-*
joki l. *Siestarjoki*, ry. *Sestrovetsk*
 » 1042 » 6—5 » » vävnadsodling bör vara: vävnadsandning
 » 1254 » 8 nfr. står: 100 bör vara: 150

B a n d XII.

- Sid. VII r. 12 nfr. utgår
 » XI » 2 » »
 » XV högra spalten r. 15 ufr. står: 1106 bör vara: 1166
 » XXV vänstra » » 4 » » 1979—80 bör vara: 1079—80
 Sp. 114 r. 20 nfr.: och underofficerare utgår
 » 422 » 25—24 nfr.: och Apperception utgår
 » 709 » 22 ufr. står: juni bör vara: juli

- Sp. 903 under ill. står: **Selbaldusgraven i Selbalduskyrkan** bör vara:
Sebaldusgraven i Sebalduskyrkan
- » 959 r. 3 nfr. » (se d. o) bör vara: (se de Rambouillet)
- » 960 » 24 nfr. » 51,030 bör vara: 19,702
- » 1000 » 2—3 nfr. böra lyda: vägslinje från Voxna vid statsbanelinjen
 Bollnäs—Orsa (företvarande Dala—
 Hälsinglands järnväg) till Lobonäs.
 Spårvidd
- » 1141—42 tab. står: Aug. 1914—⁸¹/₁₂ 1915 bör vara: Aug. 1914—
⁸¹/₁₂ 1914
- » 1223 r. 10 nfr. » Vid bör vara: vid
- » 1262 » 18 » » Carell bör vara: Carrel
- » 1412 » 19 nfr. » Hemsjö bör vara: Hemsö
- » 1697 » 4 » bör lyda: Ronneby—Karlskrona)—Torsås—
- » 1711 » 7 » står: Gustav Vasa bör vara: danska kronan

Suppl.

- Sp. 1090 r. 10—11 nfr. står: har varit under arbete sedan 1920. bör
 vara: är planerad.
- » 1411 » 1 nfr. står: 1915, bör vara: 1915, vid Stockholms högskola
 1924,

TILLÄGG TILL SUPPLEMENTET.

***Borgarskola.** Stockholms borgarskolas handelslinje övertogs 1 juli 1924 av Stockholms stads skolor för yrkesundervisning.

***Edgren.** 2. Johan E. avled 1929.

***Fabre.** 3. Émile F. är född 1869 (ej 1870).

***Ferslew,** Johan Christian, avled 1925.

***Loeb,** Jaques, avled 1924 (ej 1925).

***Long,** William, är född 1866 (ej 1867).

***Tullberg.** 3. Hasse W. T. avled 1929.

A.

***A**, även förk. för **A**vance (jfr **R**etard).

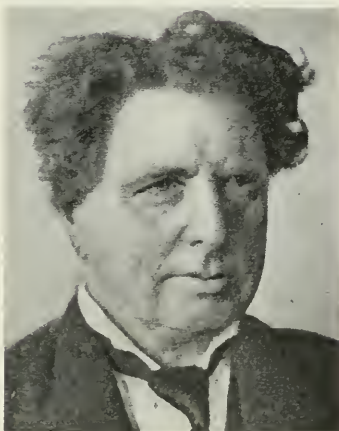
Aabel [å'bel], **H**auk, f. 1869, norsk skådespelare, huvudsakl. verksam vid Nationalteatret i Oslo, har med stor framgång uppträtt i en mängd roller inom den moderna och klassiska lustspelsrepertoaren. Han har även vunnit mycket bifall som uppläsare. Gästspelade i Sthlm 1916.

***A**achen har fortfarande stor betydelse som badort; dess svealvällor användas för behandling av hudsjukdomar, gikt m. m. I **A**. finnes teknisk högskola.

Aakirkeby [å'kirke-], stad på Bornholm, Danmark, 5 km. från sydkusten. Järnvägsknut. I kyrkan finnes en märklig figursmyckad romansk dopfont, signerad av den gotländske skulptören Siggraf. 1,500 inv. (1925).

Aakjær [å'kær], **J**eppes, f. 1866, dansk författare. **A**. är en av den danska hembygdskvinnans främsta representanter. Han har skrivit ofta radikalt tendentiösa noveller och romaner (bl. a. *Vredens Börn*, 1904) med ämne från sin hembygd Jylland, men framför allt har han, delvis på jyländskt folkmål, prisat dess natur och folk i lyriska dikter av stark ursprunglighet (bl. a. *Rugens Sange*, 1906, *Under Aftenstjærnen*, 1927). Han har även utgivit en stor biografi över Blicher (3 bd, 1903—06) och påbörjat ett självbiografiskt arbete (*Fra min Bitte-Tid*, 1928; *Drengaar og Knösekaar*, 1929).

Aalberg [a'l-], **I**da, f. 1858, d. 1915, finländsk skådespelerska,

Jeppe Aakjær.

framstående särskilt i tragedin och karaktärsskådespelet. Urspr. anställd vid finska nationalteatern i Helsingfors, gästspelade hon senare under långa tider i utlandet (bl. a. flera gånger i Sthlm) och ledde tidvis även ett eget sällskap. Hon var 1887—93 gift med L. Kivekäs och från 1894 med frih. A. Uexkull-Güldenband i S:t Petersburg.

***A**alborg. 2. **A**. indelas i 12 prosterier. — 3. **A**. hade 1925 43,000 inv. **A**. är en av Danmarks älderdomligaste städer med trånga, krokiga gator och talrika gamla fackverksbyggnader och gavelhus, däribland det s. k. Jens Bangs stenhus, nu Svaneapoteket, uppfört 1623—24, och Ellen Marsvins gård, uppförd 1616. **A**.:s förnämsta kyrkor äro den gotiska S:t Budolphi Kirke och Vor Frue

Aalborg. Ellen Marsvins gård (t. h.). Kirke, en modern anläggning, vari ingår bl. a. portal i normandisk stil från en äldre 1100-talskyrka. Det forna, utomordentligt väl bevarade helgeandsklostret från 1400-t. är numera sjukhus. — A., som har en utmärkt, modern hamn och genom två broar förenas med Nörre-Sundby, driver livlig sjöfart och är en viktig järnvägsknut.

***Aalesund** skrives officiellt **Ålesund**. Staden är belägen i Møre fylke, på några öar utanför Storfjorden.

Aall [ål], **Anathon**, f. 1867, broder till Herman Harris A., norsk filosof, prof. i Oslo 1908. A. har utvecklat en synnerligen omfattande och mångsidig verksamhet, särskilt på det historiskt filosofiska och psykologiska området. Bland hans arbeten märkas *Der Logos. Geschichte seiner Entwicklung in der griechischen Philosophie und der christlichen Litteratur* (2 bd, 1896—99) samt *Filosofiens historie i oldtiden og mellemalderen* (1923).

Aaltonen [a'1-], **Wäinö**, f. 1894, finländsk bildhuggare. A. intar en ledande ställning inom Finlands moderna skulptur. En samlad, mäktig, trots sin robusta karaktär ofta klassiskt betonat form präglar hans badande kvinnogestalter. De äro oftast utförda i granit liksom det i sin arkitektoniska stilisering tyskt påverkade, i sin kärva karaktäristik finskt rasbetonade frihetsmonumentet i Nyslott (se ill. till *Finländsk konst* sp. 8), rest 1921 (en replik av huvudet i Nat. mus.). Bland hans övriga arbeten märkas den mästertliga bronsstatyn av löparen Nurmi (Ateneum, Helsingfors) och monumentala porträtthuvuden, bl. a. av hans lärare Victor Westerholm (Åbo konstmuseum). Hans senaste och största verk äro monumentet över Alexis Kivi och 4 kolossala brofigurer i brons i Tammerfors.

Aandalsnes's [ån-], officiellt

Ung kvinna. Staty i granit av Wäinö Aaltonen. (Åbo konstmuseum.)

Åndalsnes, ort i Möre fylke, Norge, vid Raumas utlopp i Romsdalsfjorden. Turistort. Ändpunkt för Romsdalsbanan (se d. o.).

Aanrud [å'nn-], Hans, f. 1863, norsk författare. A. har skrivit ypperliga, ofta godmodigt ironiska folklivsberättelser från Östlandet (bl. a. de idylliska barnskildringarna *Sidsel Sidsærk*, 1903, och *Sølve Solfeng*, 1910) samt satiriska Kristianiakomedier (bl. a. *Storken*, 1895).

Aarestrup [å're-], Emil, f. 1800, d. 1856, dansk skald, läkare. A:s dikter, till största delen utgivna först efter hans död, äro lyriska situationsbilder, som med sensuell betagenhet och i en färgmättad och formfulländad vers främst besjunga den kvinnliga skönheten. Av samtiden föga uppskattad, anses han nu som en av Danmarks främsta lyriker.

***Aargau**, fr. *Argovie*, har en yta av 1,403 kvkm.

***Aarhus**. 2. A. indelas i 13 prosterier. Dess andel av Vejle amt har överflyttats till Haderslev stift. — 3. A. hade 1925 76,000 inv. Domkyrkan, uppförd som en treskeppig korskyrka av tegel under 1200-t:s förra hälft, vid medeltidens slut utvidgad med ett rymligt gotiskt kor, har intressanta kalkmålningar från sistnämnda epok och ett praktfullt altarskåp av Bernt Notke från 1482. Den ursprungliga domkyrkan var Vor Frue Kirke, som sedan övertogs av dominikanerna och, flera gånger ombyggd under medeltiden, ingick i en ännu bevarad klosteranläggning. Museet inrymmer bl. a. en stor målnings-samling. — Statsbiblioteket har c:a 300,000 bd. I A. finnas även ett observatorium och Statens Avis-samling, upprättad 1916 och omfattande de senaste hundra årens

Aarhus. Domkyrkan.

danska tidningar i c:a 16,000 bd. Hösten 1928 öppnades i A. en högskola, "Universitetsundervisningen i Jylland", med f. n. en professor i filosofi och fyra docenter, i tyska, franska, engelska och danska. A. är viktig järnvägsknut och har ångfärjeförbindelse med Kalundborg.

Aarum [å'rum], Peter Thorvald, f. 1867, d. 1926, norsk nationalekonom, prof. i Oslo 1917, har bl. a. skrivit *Arbeidets økonomiske værdi* (1908) och *Læren om samfundets økonomi* (2 dlr, 1924—28).

***Aas** skrives officiellt Ås.

***Aasen**, Ivar A. Om det av A. skapade norska landsmålet se *Norska språket* sp. 1058.

***Abacus**, abakus, se även *Kolonordning*.

***Abano**, *Abano Bagni*, är beläget s.v. om Padua.

***Abbe**, Ernst, förbättrade även prismakikaren väsentligt.

***Abbot**, Ch. G., är sedan 1927 sekreterare vid Smithsonian In-

stitution. Se även Pyrheliometer.

***Abbotsford.** Slottet uppfördes 1817—24 i pittoresk medeltidsstil och utgör delvis ett Walter Scott-museum.

A. B. C., Spaniens mest spridda dagliga tidning (konservativklerikal), utgiven i Madrid, grundad 1903.

Abd el-Krim, f. 1882, marockansk arabhövding. A. ledde ss. rifkabylerns hövding 1921—26 ett omfattande uppror i Marocko (se d. o. sp. 1272, även Suppl.). Först på våren 1926 tvingades A. efter hårt motstånd att kapitulera. A. tillfångatogs och landsförvisades till Réunion under åtnjutande av fransk statspension.

A'bel, O t h e n i o, f. 1875, tysk-österrikisk paleontolog, prof. i Wien 1912, en av förgrundsgeсталterna i den moderna paleontologiska forskningen, särskilt berömd för sina glänsande undersökningar över de fossila djurens levnadssätt. A. har utgivit en mängd vetenskapliga skrifter samt gjort sig känd som framstående läroboksförfattare och populär skriftställare.

Abendroth [a'bentråt], **H e r m a n n**, f. 1883, tysk musiker, jämte W. Braunfels ledare för Kölns musikhögskola. A. har vid framträdanden i Tyskland och även utomlands förvärvat rykte som orkesterdirigent.

***Aberration.** Fig. 2 illustrerar ej den sfäriska A. utan bildfältskrökningen vid en konkav spegel.

***Abessinien.** Arealen uppskattas även till 800,000 à 900,000 kvkm, folkmängden till 10 mill. Viktigaste städer äro — utom huvudstaden Addis-Abeba — handelsplatserna Harar (c:a 40,000 inv.) och Dirre Dawa (c:a 30,000 inv.) i landets ö. del. På senare

är ha belgiska och franska företag anlagt några kaffe- och bomullsplantager i A. Landets utrikeshandel (export av hudar och skinn, kaffe, spannmål, vax, elfeben m. m.; import av salt, bomullsvaror, bergolja m. m.), som övervägande berör brittiska och franska kolonier, har till största delen gått över Djibuti i Franska Somaliland (järnväg till Addis-Abeba); 1928 har emellertid A. förvärvat en autonom hamnplats i Eritrea (se *A s s a b.* Suppl.). — Gällande *mynt* i A. är Maria Teresia-thalern av år 1770. På senare tid har A:s bank präglat den s. k. Menelik-dollar, som dock ej är gångbar i hela landet. För *mätt* och *vikt* gälla inhemska enheter samt i viss utsträckning metersystemet. — *Författning.* A. är ett kejsardöme. Den politiska organisationen är feodal; regenterna ha länge varit starkt beroende av vasallerna, "raserna", som bilda ett slags ministerråd. Förvaltning och rättskipning handhas av provinsguvernörer. — *Hären* består av en stående armé på c:a 100,000 man. Dessutom finnes en milis, som i krigstid uppåddas av hövdingarna. Den militära utrustningen och organisationen äro bristfälliga. — *Religion.* Kyrkans högste styresman är en ärkebiskop, som alltid är kopt och utses av patriarken av Alexandria. Kyrkan intar en ytterst inflytelserik ställning; antalet präster och munkar utgör $\frac{1}{4}$ av landets manliga befolkning, och $\frac{1}{3}$ av all jord tillhör kyrkan. — Egentligt *undervisningsväsen* saknas. — Om de abessiniska *språken* se *A f r i k a n s k a språk* sp. 144. — *Historia.* Efter Oizeru Zeoditus tronbestigning övertogs regeringen av ras

Taffari, som inlett en kraftig reformpolitik. Bl. a. förbjöd han 1923 slavhandel; f. å. vidtog han även åtgärder för slavarernas successiva emancipation. 1923 inträdde A. i N. F. Genom ett avtal 1926 mellan Storbritannien, Italien och A. bestämdes närmare de engelska och italienska intressesfärerna i A. 1928 avslöts en freds- och vänskapstraktat med Italien (jfr Assab. Suppl.). Dessa avtal framkallade starkt missnöje bland vasallerna. En revolt 1928 nedslags snabbt av Taffari, varpå denne lät utropa sig till kejsare (okt. 1928), dock utan att beröva Zeoditu hennes ställning.

Abha'sien, ry. *Abhasija*, socialistisk sovjetrepublik vid Svarta havet, bildad 4 mars 1921. A. ingår i rep. Georgien, omfattar 8,111 kvkm. och har 202,000 inv. (1926). Huvudnäringar åkerbruk, frukt- och silkesodling samt bergsbruk. Huvudstad Suhum.

En art. om A. ingick i huvudarbetet i en del av upplagan.

***Abies**. Silvergranar kallas även ädelgranar. — Kottarna äro uppräta, och vid mogna den falla kottefjällen av, varvid fröna släppas ut (jfr Gran).

***Abisko**. Dalslätten, där A. är beläget, omges av mäktiga fjäll, bl. a. Nuolja (se d. o.). Trakten vid A. har stor rikedom på fjällväxter. En ill. av Abiskojokk återfinnes å Dal sp. 1557—1558.

Abisko naturvetenskapliga station, uppförd och skänkt 1912 av Knut Tillberg till Kommittén för den naturvetenskapliga stationen i Vassijaure, som till Abisko s. å. flyttade sitt 1905 grundade geofysiska observatorium. 1923 upplöstes kommittén, sedan dess uppgifter överlämnats

till den för ändamålet bildade Föreningen Vassijaure naturvetenskapliga station. Abiskostationen omfattar en geofysisk avdelning och en biologisk, vardera ställd under en ledare. Den förra underhåller sedan 1913 (sedan 1919 med statsbidrag) ett fullständigt geofysiskt observatorium för meteorologiska, limnologiska, seismometriska och jordmagnetiska undersökningar; det nordliga läget gör dess arbeten särskilt värdefulla för internationell forskning. Den biologiska, som främst verkat genom utdelande av stipendier, har mäktigt bidragit till den naturvetenskapliga inventeringen av n. Lappland, fastställandet av snösmältningens och det säregna ljusklimatets betydelse för vegetation, spec. skogsgränser, m. m.

Abnormundervisning, undervisning av sådana barn och vuxna, som på grund av kroppsligt lyte l. andlig undermålighet ej kunna delta i vanlig skolundervisning. A. omfattar särskilt undervisning åt blinda (se Blindun-

dervisning), dövstumma (se *Dö v s t u m u n d e r v i s n i n g*) och sinnesslöa (se *S j u k v å r d* sp. 646 f.).

Abolitionism betecknar dels en rörelse för slaveriets avskaffande i För. Stat. (se *A b o l i t i o n*), dels en etiskt-social rörelse, som bekämpar prostitutionen (se d. o. 639 f.).

Ab o'vo, lat., eg. från ägget, från början.

***Abraham Rydbergs stiftelse.** Stiftelsens skolskepp "Abraham Rydberg" försålde 1928.

A'brahamsen, Erik, f. 1893, dansk musikhistoriker och musiker, prof. i musikvetenskap i Köpenhamn 1926. Hans doktorsavhandling (1923) behandlar romanskt och tyskt inflytande på den gregorianska sången och danska folkvisan.

Abruzzi e Molise [abro'ttsi], landskap i mell. Italien, omfattande ett parti av Apenninerna (med Abruzzernas bergland) och det nedanför belägna kustområdet vid Adriatiska havet. A. indelas i provinserna Aquila degli Abruzzi, Campobasso (Molise), Chieti, Pescara och Teramo. C:a 1,5 mill. inv.

Absent friends [æ'bbsənt frenndš], eng., frånvarande vänner.

***Absolut.** *Språkv.* Ett verb, som vanl. har objekt l. adverbial, säges ha A. användning l. stå A., då sådan bestämning saknas: *han röker (inte) gentemot han röker cigarr.* A. kallas ock konstruktioner som *honom oåtsporð*, där latinet har "ablativus absolutus". — En komparativ-, resp. en superlativform av ett adjektiv l. adverb säges stå i A. bet., då den ej uttrycker jämförelse utan blott en ganska hög, resp. en mycket hög grad av en viss

egenskap etc. (t. ex. "en bättre flicka", "de bästa lovord").

***Absoluta måttssystemet.** Grammet är $\frac{1}{1000}$ av massan hos arkivkilogrammet och avviker något från massan hos 1 kbcem. vatten vid $+4^{\circ}$ C. (jfr *M e t e r s y s t e m e t*). Se även *T e k n i s k a m å t t s y s t e m e t*.

Absoluta rummet, se *R e l a t i v i t e t s t e o r i* sp. 971.

Absolut belopp, detsamma som numeriskt värde. Se även *K o m p l e x a t a l* och *V e k t o r*.

Absolut svart kropp, se *S t r å l n i n g*.

***Absolut temperatur**, jfr även *T e r m o d y n a m i k* sp. 960 och *T e r m o m e t e r* sp. 971.

***Absorption.** *Fys.* Se även *V ä r m e a b s o r p t i o n*. På liknande sätt som ljusvågor kunna även ljudvågor, korpuskularstrålar m. m. absorberas. Om A. av gaser se även *O c k l u s i o n*. *Fys.* — *Lantbr.* Kemisk A. sker även under inverkan av förmultnade organiska ämnen.

Absorptionsband, del av ett spektrum, vilken absorberas av ett ämne. Jfr *plansch till S p e k t r u m* (fig. 8—9).

Absorptionsförmåga, se *V ä r m e* sp. 1188.

Absorptionslinje, mycket smalt absorptionsband. Jfr *plansch till S p e k t r u m* (fig. 1—2).

***Abstrakt**, filosofisk beteckning för föreställningar l. begrepp, som bildats genom abstraktion (se *A b s t r a h e r a*), i modernt språkbruk vanl. blott för begrepp av mera allmän l. generell, mera omfångsrik l. omfattande karaktär till skillnad från begrepp, som hänföra sig till det mera individuella, konkreta och innehållsrika. Ur denna synpunkt blir ett begrepp desto mera A., ju flera åtskillnader mellan ting-

en som däruti lämnas åsido. Sättillvida ter det sig ock ss. mindre rikt på bestämningar l. determinationer, egenskaper, än det konkreta och individuella tankeinhåll, varifrån det är härlett.

Abstru's (av lat. *abstru'dere*, dölja), dunkel, svärfattlig.

Abu, se **MOUNT ABU**. Suppl.

***Abusjehr** skrives även **BUSJEHR**. A. har radiostation.

Abu'tilon, växtsläkte (fam. *Malva'ceae*), hemmahörande i tropikerna. Flera arter och särskilt hybrider mellan dessa odlas i kruka som prydnadsväxter. De äro småträd, ofta med handflikiga blad och med stora, klocklika, något orent färgade blommor. De benämnas ofta, oriktigt, "lönn" l. "sockerlönn".

Ac, kemiskt tecken för en atom aktinium.

a/c, se **A C O N T O**. Suppl.

Académie Française [-mi'fransä'sj], se **A K A D E M I** sp. 193.

Acadia [æke'jdä], se **K A N A D A** sp. 491.

***Acceleration** är ändringen per tidsenhet av en kropps hastighet betraktad ss. vektor (se d. o.) och behöver alltså ej vara noll, även om hastighetens absoluta belopp är konstant, ty dess riktning kan ändra sig. Tyngdkraftens (se d. o.) A. mätes med fallmaskin l. med pendel (se d. o.). — Se även **K R A F T**.

***Accent** (av lat. *ad*, till, och *ca'ntus*, sång) åsyftar eg. språkets melodiska sida; denna A. kallas ännu ofta **M U S I K A L I S K A**. (se **S P R Å K M E L O D I**). Den grava A. (som även tillhör enkla ord, t. ex. *tala*) innebär en förning av en säregen form av tryck och melodi samt bitryck på en följande stavelse. Detta slags gravis är egendomlig för svenska och norska. — Populärt användes

A. i bet. "brytning" (t. ex. "han talar med utländsk A."). — **A c c e n t i n f a t t n i n g** förefinnes, då den grava accenten spänner över flera ord, ss. i *Akta dig* uttalat med bitryck på *dig* (icke på *-a*).

Accentue'rande vers, se **M E T R I K** sp. 1568.

Acce'ssit (lat., han har närmat sig, näml. målet), ett särskilt vid akademiska pristävlingar förekommande mindre pris l. hedrande erkännande, som utdelas till den bland de tävlande, vilken närmast efter vinnaren av hederspriset bort ifrågakomma till detta.

Accessoa'rer (fr. *accessoires*, av lat. *acce'dere*, tillkomma), tillbehör.

Accessoriska mineral. Allt efter den betydelse mineralen i en bergart ha för dennas karaktär och utseende indelas de i **v ä s e n t l i g a** mineral, som genom sin närvaro ange, till vilken grupp bergarten hör, **tillfälliga** l. sådana, som tillfälligtvis kunna förekomma i en bergart och då i sådan mängd, att de ge upphov till särskilda bergartsvarieteter, samt **A.**, som i regel finnas men i så underordnad mängd, att de ej inverka på bergartens utseende l. karaktär. Jfr **M A L M** sp. 1124.

***Accis**. I Sverige utgå följande i riksstaten för budgetåret 1929—30 till sammanlagt nära 166 mill. kr. beräknade A.: sockerskatt, tobaksskatt, brännvinstillverkningskatt, rusdrycksförsäljningsmedel, omsättnings- och utskänkningskatt å spritdrycker samt maltskatt.

Accrington [æ'kkrington], stad i Lancashire, n.v. England, ö. om Preston. Betydande bomulls- och kemikalieindustri. 43,000 inv. (1927).

Aceta'tsilke, se Konstsilke sp. 1136.

Acety'lklorid, CH_3COCl , upptäcktes 1852 av Gerhardt och är en vid 51° kokande vätska med stickande lukt. Emedan A. reagerar med alla föreningar, som innehålla hydroxyl (se d. o.), bunden vid kol, utgör den ett viktigt reagens vid analytisk bestämning av dylika ämnen.

Ac'e'tättikester, $\text{CH}_3\text{CO}\cdot\text{CH}_2\cdot\text{CO}_2\text{C}_2\text{H}_5$, upptäcktes 1863 av Geuther och är en vid 181° kokande vätska med angenäm lukt. A. äger mycket stor reaktionsförmåga och utgör ett viktigt material vid syntes av organiska föreningar.

Ach, Narziss, f. 1871, tysk psykolog, prof. i Königsberg 1907, i Göttingen 1922. Med sin avhandling *Über die Willenstätigkeit und das Denken* (1905) m. fl. arbeten har A. introducerat en originell och mycket bemärkt experimentell undersökningsmetod rörande viljeproblemen, varmed han anser sig ha bevisat, att viljeakten är en från såväl känslom som kunskapslivet artskild upplevelse, vars egenart betingas av vad A. kallar en determinerande tendens hos en föreställning, vilken tendens ej kan reduceras till vare sig dess associations- l. perseverationstendens (jfr Föreställning sp. 920).

Acheson [æ'ttjison], Edward Goodrich, f. 1856, nordamerikansk uppfinnare, mest känd genom sina metoder för framställning av carborundum och grafit (se dessa ord).

Acheuléen [asjöleä'n], se Stenåldern sp. 1539.

***Acidos**, jfr Alkaliser v. Suppl.

À cire perdue [sir pärdy'], fr.

”med förlorat vax”, se Gjutning sp. 1278.

***Acke**, J. A. G. (Jag), avled 1924. Bland hans senaste arbeten märkas stuckreliefer i Stockholms stadshus.

***Acklamation**, se även Val 1.

Ackkommode'ra (jfr Ackommodation), anpassa.

***Ackord**, även benämning på det fordom, särskilt inom armén men även betr. civila tjänster, vanliga förhållandet, att en avgående innehavare av en tjänst ägde rätt att av sin efterträdare erhålla en viss summa penningar.

Ackorde'ra (jfr Ackord 1), avtala, göra upp (om något), underhandla, köpslä.

***Ackra** hade 1921 38,000 inv. En järnvägslinje till Kumassi i Asjanti fullbordades 1923.

Ackté, Aino, f. 1876, finländsk sångerska (sopran). A. var anställd vid Stora operan i Paris 1897—1904 och vid Metropolitan Opera i New York 1904—06 och har dessutom med stor framgång uppträtt flerstädes i Amerika och Europa (Sthlm 1903 och senare). Gift först 1901 med Heikki Renvall och sedan 1919 med Bruno Jalander.

***Ackumulation. Med.** Se Kumulation. Med.

Ackumulati'v utdelning (av lat. *accumula're*, samla, hopa), form av utdelning, som i ett aktiebolags stiftelseurkund kan tillförsäkras preferensaktieägarna. A. innebär, att, därest vinsten under något år understiger den utdelning, som skall tillkomma preferensaktieägarna, dessa skola erhålla det felande beloppet av kommande årsvinster, innan utdelning till stamaktieägarna får ske.

***Ackumulator**, se även Gasackumulator och Ång-

ackumulator. Om hydraulisk A. se Smidespress sp. 1032.

***Ackumulatorbatteri.** Genom lämpliga anordningar kunna A. parallellkopplas med de å nätet arbetande generatorerna (buffertbatteri). Driften blir härigenom mer ekonomisk, när mindre maskinaggregat kunna användas, varjämte belastningsvariationer smidigare utjämnas (jfr även Piranimaskin. Suppl.). Genom anbringande av lämpliga automatiska omkopplingsanordningar kunna A. tjänstgöra utan ständig tillsyn. I tredaränläggningar (se Ledningssystem. Suppl.) av större mått användas A. ofta som spänningsdelare. — Jfr Cellkopplare.

Ackumule'ra (lat. *accumulare*), samla, hopa.

***Aconitum.** *A. septentrionale* ätes av kreaturen, emedan alkaloiden finnes huvudsakl. i roten. Den är en viktig foderväxt i subalpina betesmarker.

Aco'ntius, *Jacobus*, f. omkr. 1490, d. sannol. 1566, italiensk evangelisk humanist, verksam i Schweiz på 1550-t., i London från omkr. 1560. A. strävade efter en försoning och utjämning mellan de från reformationen utgångna olika samfund. I sin märkliga programskrift *Stratagemmata Sa'tanae* (1565; Satans listiga försåt) krävde A. religiös fördragsamhet och praktisk fromhet och fördömde dogmatiskt bekännelse tvång. Han skiljer härvid för första gången mellan de oväsentliga lärorna, kristendomens utanverk, och den fundamentala sanningen, kristendomens väsen, som är av praktiskt-religiös natur, och vänder sig med skärpa mot de stridslystna teologerna

men hoppas på lekmännens bistånd. Genom denna skrift blev A. den förnämste banbrytaren under 1500-t. för kravet på religiös tolerans och kristlig enhet. Dess inflytande kan spåras runtom i Europa, bl. a. i Sverige hos Johannes Matthiae Gothus. A:s krav upptogs på nytt av pietismen samt (i sekulariserad form) av upplysningen.

A conto, ital., förk. a/c, i räkning, i avräkning; även beteckning för förskott l. avräkning på mellanhavande.

Acre [a'k-], territorium i v. Brasilien, gränsande till Peru och Bolivia i s.v. och s. Kautsjukproduktion. Huvudstad Rio Branco. 148,027 kvkm. 106,000 inv. (1926). — A., som länge var omtvistat mellan Brasilien, Bolivia och Peru, förvärvades genom fördrag 1903, 1904 och 1909 av förstnämnda land.

l'Action française [laksiä'ŋ fransä's] (fr., den franska handlingen), fransk monarkistisk partiorganisation. A. har framväxt ur den 1898 av H. Vaugois bildade, republikanska och starkt nationalistiska organisationen *la Patrie française*. Redan omkr. 1900 var emellertid den monarkiska principen godtagen, och 1905 tillkom namnet A. Större betydelse fick dock A. först, sedan den 1908 skapat sig ett kamporgan i tidningen *l'Action française*. Dess program, som utbildats av talangfulla teoretiker ss. M. Barrès, L. Daudet, C. Maurras och J. Bainville, innebär en monarkistisk, katolsk och allmänt reaktionär restauration. Som tronpretendent hyllade A. hertig Philippe av Orléans och efter dennes död hertig Jean av Guise. Sina ivrigaste anhängare räknar A. i yngre akademiska kretsar i

Matsalen i Landsdowne House. Av Robert och James Adam.

Paris. Åren före och under världskriget voro A:s glanstid, då den riktade häftiga angrepp mot defaitismen (se d. o.). De ständiga demonstrationer och oroligheter, som framkallats av A:s radikala flygel, *camelots du roi*, ha emellertid minskat dess inflytande. Härtill har även bidragit, att det stöd, A. till en början erhöll från kyrkan, gått helt förlorat, då Vatikanen av hänsyn till sina intressen i Frankrike ej kunde godtaga A:s våldsamma politik. Konflikten med kyrkan kulminerade 1928, då A:s ledare bannlystes och *l'Action française* uppfördes på *Index librorum prohibitorum*.

Acykliska likströmsmaskiner (av grek. nekande *a* och *kyklos*, krets), detsamma som unipolarmaskiner.

Ad, lat., till. A. ingår i ett flertal låneord från latinet l. romanska språk (t. ex. *addera*).

Ad a'cta, lat., till handlingarna, vanligast i uttrycket "lägga

ad acta", d. v. s. lägga åt sidan, lägga undan ss. icke föranledande någon åtgärd, ss. slutbehandlat.

***Adalin**, jfr *Sömnmedel*.

Adam [æ'ddäm], Robert, f. 1728, d. 1792, och James, d. 1794, engelska arkitekter, bröder, verksamma i London, där de bl. a. uppförde det förnäma bostadskvarteret *Adelphi Terrace* vid Strand, och i Edinburgh. De fingo sin största betydelse som interiörarkitekter. Deras stil betecknar en brytning med den stränga palladianska traditionen och ansluter sig bl. a. genom användningen av pompejanska motiv till den kontinentala nyklassicismen.

***Adam de la Halle**. *Le jeu de Robin et de Marion* föreligger i sv. övers. (Robin och Marion) i *Världslitteraturen* (del 2, 1902).

Adam och Eva, se *Orchis*.

Adams [æ'ddämš], Walter Sydney, f. 1876, nordamerikansk astronom, chef för Mount Wilsonobservatoriet 1923, har utfört betydelsefulla sol- och stellerspektroskopiska undersökningar samt gjort intressanta rön i fråga om solrotationen.

***Adana** hade 1927 73,000 inv. Dess tidigare betydande mattindustri har gått tillbaka genom förlusten av de efter 1923 bortflyttade grekiska hantverkarna (se *Lausanne* sp. 307).

Ad a'stra, lat., till stjärnorna (se *Per aspera ad astra*).

Ad calendae graecae, lat., "till de grekiska calendae", latinsk ordlek, använd som beteckning för "aldrig". Ordet "calendae", som i latinet betecknade första dagen i varje månad (från vilken man räknade bakåt till mitten av föregående månad; "den och den dagen före calendae"), saknades nämligen i grekiskan.

Adelsnäs slott.

***Adda** har en längd av 310 km. Ovan Comosjön kallas dalgången *Valtellina* (se d. o.).

***Addison**. 1. **Joseph A.** En serie artiklar ur *The Spectator* av A. och Steele med Sir Roger de Coverley som huvudperson ha sammanställda till en roman, utgivits i sv. övers. av K. G. Ossian-nilsson (Sir Roger de Coverley, 1923). Bland A:s övriga arbeten märkes den av samtiden högt skattade fransk-klassiska tragedin *Cato* (1713).

***Additament**. Om det s. k. 1660 års A. se Riksdag sp. 1154 och Riksråd sp. 1169.

***Addition**. *Kem.* Se *Substitution*. *Kem.* Jfr *Derivat*. — *Matem.* Se även *Vektor* sp. 545.

Additionsmaskin, se *Räk-nemaskin* sp. 1604 f.

Additionssystem, se *Tal-system*.

***Adelaide** hade 1927 jämte förorter 328,000 inv. Det är säte för katolsk ärkebiskop och angli-kansk biskop.

A'delboden [-bå'den], se *Schweiz* sp. 279.

***Adelcrantz**. 2. **K. F. A.** Bland A:s övriga byggnadsverk märkes främst Kina (se d. o.) slott. A. var även en utomordentlig inredningsarkitekt (se ill. till *Rokoko* sp. 1242) och utförde bl. a. inredningarna i de s. k. rådsrummen i Stockholms slott 1755. I de

nämnda och andra tidigare verk framstår A. som en av rokokostilens yppersta svenska representer men tillhör i sina senare den gustavianska stilen.

Adélieland [adeli'-], se *Dumont d'Urville*.

***Adelsberggrottan** heter numera officiellt *Grotta di Postumia*.

***Adelsnäs**. Det nya, ståtliga slottet uppfördes 1916—20 av I. G. Clason.

***Adelswärd**, **Theodor**, var 1906—08 samt 1912—19 led. av A. K., 1920—24 led. av F. K. (ånys från 1930) och är sedan 1922 president i Interparlamentariska unionen.

***Adelsö** omfattar flera öar i Mälarens ö. del, mellan Norra och Södra Björkfjärdarna; störst äro Adelsö (se *Alsnö*) och Björkö (se *Birka*, även *Suppl.*). A. skall framdeles förenas med Munsö till ett pastorat.

***Aden**. Hamnen och territoriet A. (207 kvkm.) lyda administrativt under presidentskapet Bombay; militära och politiska frågor handhavas däremot från 1 april 1929 av kolonialministeriet i London. Till kolonin hör ett protektorat A. på västligaste delen av Arabiens sydkust samt Kurian-Murianöarna och Sokotra.

Adeni'n, purinbas (jfr *Purin*), som förekommer i nuklein-

syror och vid oxidation ger hyposoxantin.

***Adenoid.** Utom de nämnda symtomen av adenoida vegetationer märkas huvudvärk, kvävningssanfäll om nätterna, dålig sömn och aptit. Feber förekommer ofta liksom ständigt återkommande halsfluss och envisa katarrar i mellanörat, ofta med nedsatt hörsel. Patienterna äro stundom andligt slöa.

***Adept**, även lärjunge i allm.

***Ader**, Clément, avled 1925.

***Adhesion**, se även **Kapillaritet**.

Adhisionsbana, järnväg. vid vilken ett tåg kan framföras med hjälp av friktionen mellan lokomotivets drivhjul och skenorna. Vid stigningar minskas friktionen, varför, då stigningen uppgår till omkr. 45 ‰ och därutöver, **kuggstångsbano**r (se d. o.) och **hissbano**r (se d. o.) komma till användning. Vid järnvägar, byggda som A., tillåtas vanligen ej större stigningar än 12 ‰, vid enklare järnvägar dock upp till 15 å 20 ‰.

Adiaba't, kurva i tillståndsdiaqram, som motsvarar adiabatisk tillståndsäändring. Se **Termodynamik** sp. 961.

Ad i'nterim, lat., tills vidare.

Adirondack Mountains [ædir-*ändæk ma'ntinš*], **Adirondack**s. bergstrakt i staten New York, För. Stat., s.v. om Champlainsjön, utgör ett isolerat parti av laurentiska urbergsplatån (se **Nord-Amerika** sp. 882 f.). Högsta topp Mount Marey (1,639 m.). A., som ha vidsträckta skogar och många fiskrika småsjöar, äro berömda för sin naturskönhet och utgöra ett omtyckt turist- och jaktområde. I A. finnas betydande järnmalmstillgångar.

Adjanta, se **Ajanta**. Suppl.

***Adjektiv** (lat. *adjectivum*, av *adjectus*, tillagd), ordklass (se d. o.), som jämte substantivet utgör kategorin nomen. Ett typiskt A., t. ex. *rund*, betecknar en egenskap, vilken fattas ss. bestämning (jfr **Attribut**) till ett substrat (vanl. ett substantiv l. pronomen), visar (i de flesta flekterande språk) böjning mer l. mindre i kongruens (se d. o.) med huvudordet samt har förmågan av komparation. Men ej sällan saknas ett (stundom två) av dessa A:s kännetecken: *äkta* är t. ex. oböjligt utom genom komparation, *redo* kan ej nyttjas som direkt attribut o. s. v. A. kunna helt l. delvis övergå till substantiv [*svensk*, plur. *svenskar*; *sakkunnig*, plur. (*de*) *sakkunnige*].

***Adjunkt**. De forna adjunkterna vid folkskoleseminarierna ha fr. o. m. 1919 erhållit lektors titel. Till 1877 funnos även vid universiteten A., vanl. kallade akademiadjunkter, ord. lärare av lägre grad än professorerna. Sistnämnda år ombildades dessa adjunkture till e. o. professorer. Se även **Pastorsadjunkt**.

Adjunta, se **Ajanta**. Suppl.

A'dler. 1. **Guido A.**, f. 1855, österrikisk musikkforskare, prof. i Wien 1898—1927, har skrivit ett större antal musikhistoriska arbeten, bl. a. en Wagnerbiografi (1904, 2:a uppl. 1922) och *Der Stil in der Musik* (1912), samt redigerat *Handbuch der Musikgeschichte* (1924). — 2. **Alfred A.**, f. 1870, österrikisk psykolog och läkare. A. är lärjunge av S. Freud och accepterade från början dennes på psykoanalysens grundläggning byggda uppfattning av neurosernas orsaker men har efter hand utformat dess åskådningssätt i en egenartad

riktning. A. sätter uppkomsten av med neuroserna sammanhängande psykiska rubbningar i samband med individens sociala gemenskapsförhållanden och finner dem ytterst bottna i en abnorm känsla hos honom av personlig mindervärdighet i förhållande till hans sociala miljö. Bland hans arbeten märkas *Über den nervösen Character* (1912) och *Menschenkenntnis* (1927; Individualpsykologien, 1928).

Ad libitum, lat., efter behag.

Admissio'nstryck (av lat. *admittere*, släppa in), se Ångmaskin sp. 1449.

Admitte'ra (lat. *admittere*), lämna tillträde åt. — **Admittitur** (lat., han framsläppes), gammal benämning på lägsta godkännande betyget i en examen.

Adolfsfors, egendom med såg och träsliperi i Köla skn, Värml. l. Äg. A:s a. b., grundat 1902.

***Adonis**, i överförd bet. bildskön yngling.

***Ador**, Gustave, avled 1928. Han var led. av N. F:s delegerade-församling 1920—24.

Adoratör (av lat. *adorare*, tillbedja), tillbedjare.

Adressat (jfr **Adress**), person, till vilken en skrivelse är ställd, mottagare.

Adrian-Nilsson, Gösta, f. 1884, målare och författare. A. har anslutit sig till kubismen, ur vilken han utvecklade en dekorativ figurstil, som jämte intryck av medeltida miniatyrkonst även sätter sin prägel på den för hand textade och illustrerade upplaga av Geijer-Afzelius' Svenska Folkvisor, som han utfört i ett ex. A. har även utfört väggmålningar i festsalar i Lund och Malmö.

***Adrianopel**, turk. *Edirne*, kom hösten 1922 åter under turkiskt valde, vilket bekräftades genom

Lausannefreden 1923, och är nu huvudstad i ett vilajet med samma namn. Det hade 1927 35,000 inv. — Den berömda moskén är uppförd av Sinan (se d. o.).

Adrona'acetat, se Cyklohexanol. Suppl.

Adsja'rien, ry. *Adsjarija* l. *Adsjaristan*, autonom socialistisk sovjetrepublik, ingående i rep. Georgien och belägen mellan Turkiet i s., Svarta havet i v. och egentliga Georgien i n. och ö. 2,577 kvkm. 132,000 inv. (1926). Åkerbruk, trädgårdsodling. Huvudstad Batum. — A. bildades 1921 av en del av Batumområdet.

***Adstringerande medel**. Verkan av A. beror på deras förmåga att fälla äggvita på ytan av slemhinnor utan att tränga på djupet, som etsande medel göra. Äggvitan förlorar sin vattenbindande förmåga, och härigenom orsakas en sammandragning.

***Aducering**. A. uppfanns av de Réaumur.

Ad u'sum Delphi'ni, lat., "till dauphins bruk", påskrift på vissa upplagor av klassiska författares arbeten, som under Ludvig XIV av Frankrike trycktes för hans äldste son Louis' (den dåv. dauphin) räkning och vari alla anstötliga ställen uteslutits l. omredigerats. Senare har uttrycket i allm. använts ss. beteckning för litterära editioner, vilka på grund av vissa hänsyn utgivits i stympat skick.

Ad utru'mque, lat., "(beredd till bäggedera" (näml. svärdet och boken), Lunds universitets valspråk.

Advent Bay [æ'ddvænt bej], en av Isfjordens s. förgreningar, omgiven av Spetsbergens förnämsta kolfyndigheter. Vid A. ligger Longyear City.

***Adverb**. A. kan även vara

bestämning till subst.: *dagen därpå*. Som ex. på bildningar, vilka från början äro A., må nämnas *ut, illa, ute, östan*. Om beröring med andra ordklasser se Ordklasser och Preposition.

Adve'rs (av lat. *adve'rsus*, vänd emot), se Medaljer.

***Adversativ**. Även ett adverb kan vara A. (t. ex. *likväl*).

Advoca'tus Dia'boli (se *Advocatus Dei*) användes i överförd bet. om person, som mot bättre vetande uppträder till försvar för en dålig sak.

Advokaten Patelin [patlä'n], *Maistre Pierre Patelin*, fransk fars från 1400-t., utmärkt av överlägsen karaktärsteckning och ypperlig dialog. Enl. en av den amerikanske forskaren L. Cons uppställd, ej osannolik teori är A. författad av munken Guillaume Alecis (f. 1425, d. 1486). A. har flera ggr uppförts i modern tid, även i Sverige, och föreligger i sv. övers. i Världslitteraturen (bd 2, 1902).

***Advokatfiskal** finnes även vid flottan med uppgift att bevaka kronans rätt och föra dess talan.

Adyge'j-Tjerke'ss, se *Tjerkess*. Suppl.

A. E. [ej i], se *Russell*. Suppl.

Aegeisk kultur, se *Egeisk kultur*.

Ae'quer, fornitaliskt bergsfolk kring övre Arno, underkuvat av romarna omkr. 300 f. Kr.

Aeroa'rtic, Internationale Studiengesellschaft zur Erforschung der Arktis mit dem Luftschiff, ett i Berlin 1924 stiftat internationellt sällskap för nordpolarmrådets utforskning genom luftskeppsfärder och anläggning av mer l. mindre permanenta observationsstationer. A. planerar

till våren 1930 omfattande färder med luftskeppet "Graf Zeppelin" för kartläggning av Polarbasängens djupbäcken (två förtöjningsmaster skola resas i n. Europa och Nord-Amerika). Sällskapets president är Fridtjof Nansen, även utgivare av en av dess publikationer, kvartalstidskriften *Arktis* (utg. sedan 1928), och utsedd till ledare för luftskeppsfärderna 1930.

***Aërob** kallas även en process, som för sitt förlopp är beroende av syrgas. — En *anaërob* process kan försiggå utan närvaro av syrgas (jfr *Anaërob*).

Aëdro'm (av grek. *ae'r*, luft, och *dro'mos*, lopp). 1. Etablissemang för flygtjänst; flygfält. — 2. Se *Flygning* sp. 187.

***Aërofon**, även detsamma som *lyssnarapparat*.

Aërogra'f (av grek. *ae'r*, luft, och *gra'fein*, skriva), se *Luftpensel*.

Aërokartogra'f (av grek. *ae'r*, luft), se *Stereofotogrammetri* sp. 1548.

Aëroklubben, se *Kungliga Svenska Aëroklubben*. Suppl.

Aërologi' (av grek. *ae'r*, luft, och *lo'gos*, lära), vetenskapen om de högre luftlagren i atmosfären. A. har efter uppfinningen av flygmaskiner och luftskepp blivit av stor praktisk betydelse.

a. b. Aerotransport, svenskt lufttrafikbolag, bildat 1924, med syfte att driva reguljär lufttrafik inom Sverige och mellan Sverige och utlandet. 1924 öppnade A. för första gången trafik på linjerna Stockholm—Helsingfors och Malmö—Hamburg. 1925 träffades avtal mellan statsverket och A. om subvention för bedrivande av reguljär luftfart, enl. vilket A.

kom i åtnjutande av visst understöd per km., flugen i reguljär trafik å vissa flyglinjer intill 1930. 1925 förlängdes Hamburglinjen fram till Amsterdam, varest de svenska flygplanen erhöllo anslutning med trafikmaskiner till London och Paris. Sedan bolagets start ha av A. och av utländska bolag i samtrafik med A. följande flyglinjer trafikerats: Stockholm—Helsingfors—Reval, Stockholm—Mariehamn—Åbo, Stockholm—Kalmar—Stettin—Berlin, Stockholm—Kalmar—Danzig, Stockholm—Kalmar—Lübeck, Malmö—Köpenhamn—Hamburg—Amsterdam—London (Paris), Malmö—Lübeck—Berlin—Wien, Malmö—Köpenhamn—Göteborg, Oslo—Göteborg—Köpenhamn—Stettin—Berlin. Förutom trafiken å dessa dagflyglinjer har nattflygtrafik för befördran av luftpost bedrivits på linjerna Stockholm—Malmö—Köpenhamn—Amsterdam—London (Paris) och Stockholm—Berlin. A:s luftflotta utgöres av Junkersflygplan, byggda i Sverige, näml. 4 tremotoriga med plats för 10 passagerare och 4 enmotoriga med plats för 4 passagerare. Under A:s verksamhetstid har ingen som helst olycka inträffat, medförande skada å passagerare, post l. gods. Intill 1 maj 1929 ha bolagets flygplan tillryggalagt 1,552,422 km., varvid befordrats 56,174 passagerare, 298,290 kg. gods och bagage och 67,840 kg. post. Bolaget har sitt huvudkontor i Stockholm samt flygstationer i Stockholm (Lindarängen), Göteborg (Torslanda), Malmö (Bulltofta) och Kalmar (på Ängö).

Aerugo nobilis, lat., ädelärg.

Ae'schines, se Aiskines.

Ae'schylus, se Aiskylos.

Ae'ta, se Människoraser sp. 526.

***Affektion**. *Med.* Sjuklig process i ett organ.

***Affinitet**, se även Termodynamik sp. 963.

Affrika'ta (av lat. *affrica're*, gnida), se Konsonanter sp. 1117.

***Afghanistan**. Vanl. uppskattas numera ytan till c:a 650,000 kvkm. (635,000 å 700,000) och folkmängden till 8 mill. (7 å 10 mill.). De områden, som i n.v. och n. begränsa A., ingå nu i Turkmenistan och Usbekistan. En ny huvudstad, Darul-Aman, är sedan 1923 under anläggning 8 km. s.v. om Kabul. Bland städerna märkas (jämte Kabul) Kandahar, Herat och Masar-i-Sjarif (se d. o. Suppl.). — *Näringar*. Bland de rika mineraltillgångarna märkas även fyndigheter av ädelstenar i n.ö. (lasursten, turkoser och rubiner). Utrikeshandeln berör främst Britt. Indien och därnäst Ryssland och Persien. — *Religionen* är övervägande sunnitisk islam. — *Historia*. De senaste årens inre utveckling har framför allt präglats av Amanullah khans strävanden att reformera sitt land efter europeiskt mönster administrativt, ekonomiskt och kulturellt. 1922 ombildades A. nominellt till en konstitutionell monarki, i det ett slags vald representation infördes. I realiteten förblev dock emiren, som 1926 antog konungatitel, enväldig. Ett nytt myntsystem infördes 1926, enl. vilket amani = 20 afghanska rupier gjordes till myntenhet, åtgärder för undervisnings- och försvarsväsendets förbättrande vidtogos, och metersystemet introducerades. Amanullah företog 1927—28 en längre utrikes resa, som berörde ett fler-

tal europeiska länder och framlade efter sin hemkomst hösten s. å. ett omfattande reformprogram, som bl. a. åsyftade månggif-tets förbudande, höjande av kvin-nans ställning och avskaffande av en rad yttre orientalisk-islamska bruk. Dessutom skulle det konsti-tutionella statsskicket utvecklas. Aman-ullahs reformer möttes dock av starkt missnöje och mot-stånd, särskilt från prästerligt håll, och 1928 utbröt ett huvud-sakl. av religiösa orsaker fram-kallat uppror, som medförde Aman-ullahs abdikation. De nya maktinnehavarna lyckades dock icke vinna allmänt erkännande. Aman-ullah återtog jan. 1929 sin avsägelse och upptog från Kanda-har striden med den nya Kabul-regeringen, vars ledande man är emiren Habib-ullah. Denne lycka-des under våren 1929 stärka sin ställning, vilket i förening med intriger från familjemedlemmar och desertering av tidigare an-hängare föranledde Aman-ullah att maj s. å. över Indien gå i landsflykt. — Förhållandet till Storbritannien var under Aman-ullahs regim efter 1921 års för-drag i allm. vänskapligt, även om från ryskt och franskt håll underblåsta misstankar om eng-elska annektsionsplaner stundom skapat en irriterad stämning. Med Ryssland, som arbetat på att eko-nomiskt och politiskt vidga sitt inflytande i A., slötos 1926 en de-fensivallians och senare även en vänskapstraktat.

Afidna, ort i Attika, Grek-land, där S. Wide först påvisade resterna av den s. k. mellanhella-diska kulturen (se *Egeisk kultur* sp. 721).

Afiu'n Karahisa'r, stad i Tur-kiet (Mindre Asien), vid Anato-liska järnvägen och linjen A.—

Smyrna. Mattindustri och opium-handel. 23,000 inv. (1927).

Afoka'l (av grek. nekande *a* och *fokus*), se *Teleskopisk*.

***Afoni**, jfr även *Struphu-vud* och *Struphuvudets sjukdomar*.

***Afte**. *Med. A.* är ej benäm-ning på torsk utan på stomatit.

***Aftonbladet**. 1922 övergick aktiemajoriteten till medlemmar av familjen Sohlman, som även tidigare innehaft densamma. F. å. efterträdades V. Söderberg som hu-vudredaktör av P. E. Lindström, efter vars död 1924 T. Telander blev huvudredaktör. Den dagliga uppl. uppgår 1929 i genomsnitt till omkr. 30,000 ex., halvvecko-uppl. till omkr. 65,000.

Afzelius, Axel, f. 1885, son till J. F. I. A., jurist, hovrättsråd i Svea hovrätt 1921, chef för justitiedepartementets lagavdel-ning 1922—28, revisionssekrete-rare 1925, regeringsråd 1929.

A/G, förk. för ty. *Aktiengesellschaft*, aktiebolag.

A'gades, stad i det bergiga oas-landet Aïr l. Asben i franska Sahara, av stor betydelse för kara-vanhandeln mellan Tripolis och Sudan. C:a 5,000 inv. — Den kringboende befolkningen utgöres övertvägande av tuareger.

Agalmatoli't, *k i n e s i s k* bildsten, består huvudsakl. av tät pyrofyllit, ett vattenhaltigt aluminiumsilikat; kan liksom täljsten på grund av sin mjukhet bearbetas med kniv.

Agapa'nthus, växtsläkte (fam. *Lilia'ceae*). *A. umbella'tus* från Syd-Afrika är en ört med långa, smala blad och mycket långa stänglar samt himmelsblå blom-mor i flock. Odlas som krukväxt i boningsrum, på terrasser m. m.

***Agaricaceae**, jfr *Svam-par*.

***Agaricus.** Hit höra bl. a. även trattskeivlingar (se d. o.) och mjölskeivling (se d. o. Suppl.). Jfr Svampar.

Agassizsjön [agasi'-], forntida issjö i Nord-Amerika (se d. o. sp. 884), uppkallad efter J. L. R. Agassiz.

Agata'rkos, grekisk målare, verksam i Aten omkr. 450 f. Kr., utbildade särskilt den perspektiviska framställningen (se Målarkonst sp. 461).

***Agathis.** Dammaraharts erhålles enl. nyare undersökningar av *Sho'ra Wiesneri* (jfr Dammaraharts). Hartset av *A. (Da'mmara) orienta'lis* kallas manilakopal.

***Agave.** *A. america'na*, den mest kända, allmänt spridda och i Medelhavsländerna talrikast förvildade arten, användes icke i allm. till framställning av pulque men lämnar som grönsaker användbara skott. Pulque erhålles huvudsakl. av *A. Salmia'na (atrovi'rens)*, vilken odlas i stor utsträckning. En annan jäst dryck, metzka'l, erhålles av *A. tequi'lina*, ävenledes allmänt odlad. Många *Agave*-arter lämna användbara fibrer, men endast följande tre ha kommersiellt värde: *A. sisala'na*, *A. cantala* och *A. fourcroydes (A. ri'gida* var. *elonga'ta)*; fibrerna benämnas omväxlande *sisalhampa*, *pi'ta* (*pi'te*), *cantala* l. *henequén* samt spela numera rätt stor roll i världsmarknaden.

***Agder.** 2. Från A., vars officiella namn är *Agder bispedöme*, avskildes 1925 Rogaland fylke till ett eget stift, Stavanger bispedöme.

A'gduhr, Erik, f. 1886, prof. i anatomi och histologi vid Veterinärhögskolan 1922, i anatomi med undervisningsskyldighet i histo-

Agapanthus umbellatus.

logi och embryologi i Uppsala 1926. A. har bl. a. utgivit arbeten om nervsystemets mikroskopiska anatomi samt påvisat, att i viss mån giftiga beståndsdelar kunna finnas i fiskleverolja.

Agela'das, annan form för Hageladas.

Agent provocateur [aja'η prä-vakatö'r], fransk beteckning för en hos hemliga polisen anställd polisagent, använd i provokatoriskt syfte. Jfr Provokation.

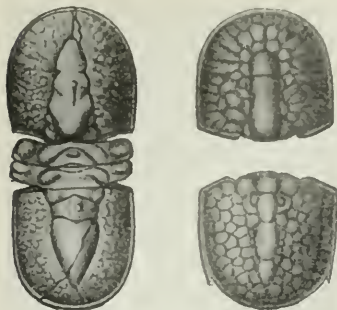
Agermi, se Siwah.

A'gfa, förk. för Aktiengesellschaft für Anilin-fabrikation (se d. o. Suppl.).

***Agglutination**, jfr även Serumdiagnostik.

Aggradatio'n (av lat. *ad*, till, och *gradation*), se Exogena krafter. Suppl.

A'ggripärlor, från det gamla Venedig spridda glaspärlor av viss typ: ovala, cylindriskt genomborrade, till färgen gula, blåa, röda och gröna, ofta med vackra, ådrade mönster. A. äro

T. v. *Agnostus punctuosus*, t. h. *Agnostus reticulatus* (huvud och stjärt). C: a 3 ggr förstörade.

påträffade utom i Europa även i Asien, Afrika och Amerika.

Agnostus, ett trilobitsläkte med stor utbredning i den kambryska formationen. Kroppen består av huvud- och stjärtsköld, båda mycket lika varandra, samt endast 2 mellankroppsled.

Agora'kritos, grekisk bildhuggare, se Bildhuggarkonst sp. 1514.

***Agra**. 1. A. hade 1921 33,2 mill. inv. — 2. I A. residerade Akbar under två perioder av sin regering samt hans efterföljare Djahangir och Sjah Djahan. De kejserliga palatsbyggnaderna äro samlade inom det utmed floden belägna, av väldiga murar omgivna fortet. Här ligger även den berömda, av Sjah Djahan uppförda Moti Masjid l. Pärlmoskén. Se vid. Sikandra och Taj Mahal. — I A. finnas ett 1926—27 upprättat universitet samt ett observatorium.

***Agram**, som befinner sig i snabb utveckling, hade 1921 108,000 inv. och 1925 130,000 inv. Staden, som är kroaternas andliga centrum, har talrika högre skolor o. a. kulturella institutioner (se Jugoslavien sp.

254) och är säte för en katolsk ärkebiskop. A. är en viktig järnvägsknut (se Jugoslavien sp. 250 f.) och har sedan 1928 reguljär flygförbindelse med Belgrad. Radiostation.

a. b. **Agra margarinfabrik**, grundat 1919 (firman etablerad 1898), tillverkar i fabrik i Sthlm margarin, kokossmör, kokosflott och konstister.

A'gra och Oudh [Ånd], se United Provinces.

Agrea'bel (fr. *agréable*), behaglig, angenäm.

***Agrell**. 2. Alfild A. avled 1923. Bland hennes arbeten märkas främst tendensdramerna *Räddad* (1883) och *Dömd* (1884), tillhörande tidens radikala kvinnosaklitteratur. — 3. Sigurd A. Bland A:s senare arbeten märkas de runologiska undersökningarna *Runornas talmystik* (1927) och *Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen* (1928), där han sökt visa, att de germanska runornas namn, ordningsföljd och med talmystik (se d. o.) förknippade magiska kraft beror på inverkan från den persiska Mithrasreligionen genom förmedling av romerska soldater under århundradena närmast e. Kr. A. har även översatt rysk litteratur samt utgivit och översatt *Slaviska myter och sagor* (1929).

***Agremang**. I plur. även bekvämlighet; fördelar, företräden.

Agrige'ntum, se Girgenti.

Agrologi' (av grek. *agro's*, åker, och *lo'gos*, lära), detsamma som marklära.

***Agronom**. Agronomi, jfr Jordbrukslära.

***Aguas Calientes**, Aguascalientes. 1. A. omfattar 7,690 kvkm. och 108,000 inv. (1921).

***Agulhas**. Kap Agulhas (se

även Kap) är även känt under namnet Nåludd en.

Agö, liten ö i Bottniska viken, s.ö. om Hudiksvall, med fyr. På sydkusten ligger Agö fiskläge med god hamn och pittoresk bebyggelse.

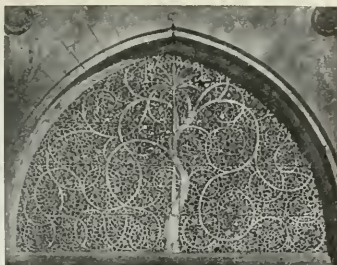
A'hagg ar, detsamma som Hoggar (se Sahara sp. 2).

***Ahimelek**, se vid. Eliderna.

Ahlberg. 1. Olof A., f. 1876, bildhuggare, har utfört ett stort antal porträttbyster (bl. a. av W. Peterson-Berger, se ill. till d. o.), statyer och grupper (bl. a. *Far och son*, rest i brons i Östersund 1921) samt dekorativa arbeten, utmärkta av en klassiskt betonad formgivning. — 2. Hakon A., f. 1891, arkitekt, har bl. a. byggt konstindustrihallen på Göteborgsutställningen 1923. 1918—20 sekr. i Svenska slöjdföreningen, har A. tagit verksam del i dess propaganda och utgivit praktverket *Modern Swedish architecture* (1924). — 3. Alf A., f. 1892, den föreg:s broder, fil. d:r, filosof, skriftställare, ord. lärare vid Brunnsviks folkhögskola 1929. A. har utövat ett omfattande populärvetenskapligt författarskap och bl. a. utgivit *De filosofiska grundproblemen* (1922) samt *Filosofiens historia* (6 bd, 1925—28).

Ahlmann, Hans W:son, f. 1889, geograf och geolog, prof. i geografi vid Stockholms högskola 1929, har främst studerat geomorfologi samt bebyggelse- och ekonomisk geografi.

Ahma'tova, Anna Andrejevna (eg. Gorlenko), f. 1889, rysk skaldinna, gift med skalden Gumiljov (f. 1886, arkebuserad av bolsjevikerna 1921). A. har i en pregnant, dramatiskt koncentrerad form givit tragiskt

Ahmedabad. Genombrutet stenfönster på Sidi Sayyids moské.

färgade uttryck åt kvinnlig erotik, i sin senare diktning åt en över olyckan upphöjd religiositet.

***Ahmedabad** (även Ahmabad) är beläget i presidentskapet Bombay vid floden Sabarmati och hade 1921 274,000 inv. A., som på 1400—1700-t. var den största staden i v. Indien, är en av de vackraste och konsthistoriskt intressantaste indiska städerna. Dess äldre byggnader, främst ett stort antal praktfulla moskéer, utmärka sig för en blandning av hinduiska och muhammedanska stilelement och äro berömda för sina utsökta detaljer i marmorfiligran. Den höga konstskicklighet, som kännetecknar A:s byggnader, fortlever inom dess konsthantverk (guldsmeds-, trä- och stensnideri-, broderiarbeten m. m.).

***Ahnfelt**. 4. Arvid A. utgav 1881—90 tidskriften *Ur dagens krönika* (se d. o.).

***Ahnlund**, Nils, blev 1927 Stadshistoriska institutets föreståndare och erhöll 1928 en personlig professur vid Stockholms högskola, kallad Stockholms stads professur i historia. Av hans senare mångsidiga produktion märkes förutom essaysamlingar den historiografiska studien *Nils Rabenius* (1927).

Aigues-Mortes.

Ahvenanmaa [a'venanma], se Åland.

Aichmetall [a'j3-], se Mässing sp. 535.

***Aidin** är nu huvudstad i vilajetet Aidin l. Gyzel-Hisar och har 12,000 inv. (1927).

Aigues-Mortes, **Aigues-mortes** [ägg märrt], stad i dep. Gard, s.ö. Frankrike, 6 km. från Lionbukten. A. har fullständigt bevarat sin från 1200-t. stammande befästningsmur, som i form av en oregelbunden rektangel innesluter staden. 4,000 inv.

Aimabel, se Ämabel.

Ainé [äne'], fr., "äldre", tillägges i franskan efter namnet på den äldre av två bröder, medan den yngres namn får tillägget *cadet* [-dä'], "yngre".

***Aintab** är nu huvudstad i turkiska vilajetet Ghazi-Aintab och har 40,000 inv. (1927). Viktigt handels- och jordbrukscentrum.

***Ainu**, se även Människoraser sp. 525 f.

Airdrie [ä'dri], stad i grevsk. Lanark, Skottland, ö. om Glasgow. Betydande järnindustri. 25,000 inv. (1921).

Airolo [ajrä'-], stad i kantonen Ticino, s. Schweiz (se ill. till d. o. sp. 287—288), i Ticinos dal-

gång. Sommarkurort. Järnvägsstation vid Gotthardtunnelns s. ände. 1,800 inv. (1920).

***Airy**, sir G. B., utförde även optiska undersökningar och uppställde en teori för regnbågen.

***Aiskylos**. A:s samtliga bevarade dramer ha översatts av V. F. Palmblad (1841—45), De sju mot Tebe av A. M. Alexanderson (1868 och 1921), Agamemnon av B. Risberg (1890 och 1917), Den fjättrade Prometheus av H. Solander 1927. Agamemnon uppfördes i Sthlm 1929 i ny övers. av E. Zilliacus.

***Aisne**. 1. A:s folkmängd har stigit från 422,000 (1921) till 489,000 (1926). Huvudstad är Laon. — 2. A. har en längd av 280 km., därav 116 segelbara, och förenas med Marne genom Aisne—Marnekanalen.

Aitken [e'jtkin], se Beaverbrook. Suppl.

***Aivali** har efter grekernas bortflyttning (se Lausanne sp. 307) endast 14,000 inv. (1927) mot c:a 30,000 tidigare.

***Aix** har ett universitet samt flera bibliotek och museer. 35,000 inv. (1926).

***Aix-les-Bains** är beläget i dep. Savoie, nära den lilla Bourgetsjön, 258 m. ö. h.

***Ajaccio** har reguljär lufttrafik med Marseille.

Ajanta, *Adjunta* l. *Adjanta* [ædʒæ'nntə], by i nordligaste Hyderabad, Främre Indien, på bergskedjan A. I en ravin nära A. finnas ett trettiotal grottor med skulptursmyckade fasader och berömda freskomålningar (se *Målar-konst* sp. 460), numera starkt förstörda.

Ajmer [æ'ddʒmər], stad i prov. Ajmer-Merwara, Britt. Indien. 114,000 inv. (1921). — A. är en av Indiens äldsta städer och har flera märkliga äldre byggnader, bl. a. en stor, numera starkt förfallen moské, tillkommen omkr. 1200 genom ombyggnad av ett hinduiskt tempel, samt det av pilgrimer mycket besökta *Dargah*, ett komplex av gårdar och moskéer, som omsluta en muhammedansk helgongrav. A. är en viktig järnvägsknut och har stora järnvägsverkstäder och färgerier.

***Ajmer-Merwara** har en areal av 7,021 kvkm. Största stad är Ajmer (se d. o. Suppl.). A:s brittiske styresman, som även är agent för Rajputana, residerar i Mount Abu (se d. o. Suppl.).

***Akaba** tillhör numera Trans-Jordanien (se *Nedjd*. Suppl.).

***Akademien för de fria konsterna**. Konsthögskolan, i dagligt tal liksom akademien själv vanl. kallad Konstakademien, har 9 professorer, 2 viceprofessorer och 4 lärare. 1908 inrättades en etsningsskola, 1921 en dekorativ skola. — På sin högtidsdag utdelar A. bland eleverna medaljer (den förnämsta är kungl. medaljen), penningunderstöd och hedersomnämningar. Till elever och konstnärer utdelar A. stipendier av statsmedel, av sina egna, betydande fonder och av Ester Lindahls stipendiefond (se *Lind-*

Ajanta. Sjiva och Parvati (fresk).

dahl 2). — Ett av delegerade inom akademien 1928 framlagt omorganisationsförslag omfattar bl. a. uppdelning av akademien på 4 sektioner (för målning, skulptur, arkitektur och konsthistoria) och inrättandet av en läroverks- och stipendienämnd (bestående av konsthögskolans lärarråd samt 6 representanter för akademien), vilken skulle fungera som styrelse för konsthögskolan och förbereda stipendieärenden.

Akade'misk, som avser l. tillhör en akademi, såväl i dess bet. av universitet (t. ex. "A. bildning", "A. examen", "A. juridiktion", se *Universitet* sp. 128) som i dess bet. av lärt l. vittert samfund ("A. smak", "A. stil"). I anslutning till den senare bemärkelsen får ordet ofta bibet. stel, konventionell o. d.

Akademiska sjukhuset i Uppsala, se *Sjukvård* tab. II.

Aka'dien, försv. form av *Akadia* (se *Kanada* sp. 491).

***Akaia**. Nomarkin hade 1928 321,000 inv.

Aka'mba l. w a k a ' m b a, en av de större och mest typiska bantustammarna i Britt. Öst-Afrika, till ett antal av c:a 230,000 befolkande landet Ukamba. Urspr. ett jägarfolk, började A. tidigt idka boskapsskötsel. Medan männen ägna sig åt boskapshjordarna (sebuer, getter och fettsvansfår), bedriva kvinnorna ett primitivt jordbruk. Bearbetningen av jorden sker med grävkäpp som enda verktyg. A. leva i månggifte, och varje familj bildar i regel en liten by för sig. Denna omges av ett stängsel, främst till skydd för boskapen, som drives hem för natten. Inom byn bestämmer familjefadern och för ett flertal byar l. ett visst distrikt "de gamles råd". Det sociala livet präglas f. ö. av sträng exogami. A:s religiösa föreställningar röra sig kring fädernas andar och ett högsta väsen.

Aka'ntus, se *Acaanthus*.

***Akebäck**. Absidkyrka från 1150 med torn från 1200-t:s mitt.

Akee [aki'], a ki', frukten av *Blighia sapida* (fam. *Sapindaceae*), tropiskt träd från Väst-Afrika, odlat spec. i Västindien. Det köttiga fröhyllat ätes.

***Akerman**. A:s rumäniska namn är *Cetatea Alba*.

***Akershus**. l. A. hade 1927 205,000 inv., därav c:a 2,000 i staden Dröbak.

***Akhisar** hade 1927 18,000 inv.

Aki'ba, berömd judisk rabbin vid början av 100-t. e. Kr. Under hans tid lades första grunden till Misjna. A. tog en ledande del i judarnas uppror mot Hadrianus och skall själv ha lidit martyrdöden genom romarna omkr. 135 e. Kr. Jir B a r - K o k b a. Suppl.

***Akka** ingår i Stora Sjöfallets nationalpark (se karta till *Sarekfjällen*).

A'kkajaure [-ja_ugre], se *Suorva*.

Akkerma'n, annan form för *Akerman*.

Akkon, annan namnform för staden *Acka*.

***Akmolinsk**. Provinsen (nu guvernement, 1926 omfattande 506,660 kvkm. med 1,015,000 inv.) och staden A., som är guvernementets huvudstad, ingå numera i *Kasakstan*.

Akroi't, se *Turmalin*.

Akroma't (av grek. nekande *a* och *kro'ma*, färg), se ill. till *Objektiv* sp. 1205—1206.

***Akron** är ett av världens närmsta centra för tillverkning av automobilringar. I A. finnes ett universitet.

Ak-su, oas i Öst-Turkestan, vid foten av Tien-shan och Tarims vänsterbiflod *Ak-su*. Viktigt handelscentrum med livlig industri (yllevaror, hudar och pälsverk). C:a 190,000 inv.

***Akt**, även naken modell i en viss ställning samt den därefter utförda teckningen l. målningen (*aktstudie*).

Akta'i'on, i grek. myt. en jägare, som ädrog sig gudinnan *Artemis'* vrede, emedan han spejat på henne, då hon badade. A. förvandlades då av henne till en hjort och sönderslets av hennes hundar.

Akterstag, se *Backstag*. Suppl.

***Aktie**. För att draga till sig även utländskt kapital utan att äventyra det svenska inflytandet ha under senare år en del större svenska aktiebolag (främst *Kreugergruppens* företag) till högst betydande belopp utgivit s. k. B-aktier, vilka äro likaberätigade med bolagets övriga aktier (A-aktier), med undantag av att

de var och en endast berättiga till $\frac{1}{1000}$ röst vid bolagsstämma.

Aktiengesellschaft für Anilinfabrikation [-katsiån], A'gfa, industrifirma i Berlin-Treptow, grundad 1873, en av Tysklands största firmor för framställning av tjärfärgämnen och fotografiska preparat. Jfr Anilinkoncernen. Suppl.

Aktiniumserien, se Radium sp. 810.

Aktinograf (av grek. *akti's*, stråle, och *gra'fein*, skriva), självregistrerande aktinometer.

Aktinolit, detsamma som strålsten.

***Aktinometer**, se även Fotometri sp. 429 f. och Pyrehliometer.

***Aktion**. A. användes vanl. i bet. handling, uppträdande; mindre drabbning; inom skådespelarkonsten sammanfattande beteckning för den dramatiska och mimiska framställningen (mimik och åtbörder), spelet. — *Fys.* Lagen om A. och reaktion, detsamma som reaktionsprincipen.

Aktionssätt, aktionsart, se Verb.

Aktiu'binsk, guvernement i Kasakstan, Ryssland. 441,616 kvkm. 369,000 inv. (1926). Huvudstad med samma namn (15,000 inv. 1926).

***Aktivitet**. 1. Detsamma som radioaktivitet. — 2. Optisk A., se Polarisation sp. 364.

Aktiv massa, i ackumulatorer (jfr d. o. sp. 58) de metaller och metallföreningar, vilka under ackumulatorns laddning och urladdning undergå kemiska förändringar; i en blyackumulator består A. av blysuperoxid (ev. även blyoxid), blyulfat samt utreducerat bly.

Aktivt belägg, se Radium sp. 807 ff.

Aktualisera, göra aktuell, framkalla för medvetandet.

***Aktuarie** är även titel på den tjänsteman, som enl. 1917 års lag om försäkringsrörelse skall finnas anställd vid livförsäkringsbolag och utföra erforderliga försäkringstekniska beräkningar och utredningar.

A'kureyri [-räjri], stad på n. Island, vid innersta delen av Eyjafjord. Sillfiske, får- och tranexport. 3,000 inv. (1926).

***Ala**. 1. Kyrkan erhöll sitt nuv. utseende vid en ombyggnad under 1200-t:s senare hälft. I långhuset ingå delar av en äldre anläggning, möjl. från 1000-t.

***Alabama** har en yta av 134,669 kvkm. och 2,573,000 inv. (1928; 1920 2,348,000 inv., därav 38 % negrer). — A., som till 1763 tillhörde Frankrikes nordamerikanska välde, blev stat 1819. Det var en utpräglad slavstat och slöt sig 1861 till secessionisterna.

Alabamaaffären, se Neutralitet sp. 768.

Alafors, egendom med bomullsspinneri och -väveri i Starrkärrs skn, Älvsb. l. 325 arbetare. Äg. Ahlafors nya spinneri a. b., Göteborg, grundat 1889.

***Alagôas** omfattade 1926 28,571 kvkm. med 1,117,000 inv. Maceió hade 1920 74,000 inv.

À la grecque [gräkk], fr., efter grekiskt mönster, detsamma som meander (se d. o. 1).

A'lant, se Inula.

***Alanäs** bildar sedan 1922 ensamt pastorat.

Alaoï'ternas stat, autonom stat i franska mandatet Syrien och Libanon, omfattande ett kustområde n. om rep. Libanon. Huvudstad Ladikijje. 6,100 kvkm. 261,000 inv. — A. erhöll autonomi 1922 och blev stat 1924.

de Alarcón [-kå'nn], Pedro

Antonio, f. 1833, d. 1891, spansk författare och politiker. I sina noveller (främst *El sombrero de tres picos*, 1784; Den trekantiga hatten, s. å.) och romaner (bl. a. *El escándalo*, 1875) ger han suggestiva, realistiska skildringar av spanskt samhällsliv med en ortodox moralisk tendens.

***Alaska.** Av A:s 55,000 inv. 1920 voro 28,000 vita och av dessa 11,600 födda utanför A. Talrikast bland de utlandsfödda voro norrmän (2,200), svenskar (1,700) och kanadensare (1,400). Huvudnäringar äro laxfiske och bergsbruk. Fisket sysselsatte 1926 29,000 personer och hade ett produktionsvärde av 40 mill. dollar. Mineralproduktionen hade 1880—1924 ett totalvärde av 535 mill. dollar (därav guld 347 och koppar 168 mill.) och värderades för 1927 till 14,4 mill. dollar; därav kom-

mo på koppar- och guldproduktionen, som efter 1916 gått starkt tillbaka, resp. 7,3 och 5,9 mill. dollar. I A. funnos 1926 350,000 renar; exporten av renkött är i kraftigt stigande. Av vikt är även blårävsaveln. Öronsälbeståndet vid Pribylovöarna (se d. o. Suppl.) torde framdeles bli en viktig förvärvskälla. En 750 km. lång järnväg förenar Seward med Fairbanks. Huvudstad är Juneau. — A. blev territorium 1912.

Ala tingslag i Sydöstra Hälsinglands domsaga, Gävleb. l., omfattar socknarna Skog, Söderala, Norrala, Trönö, Mo och Rengsjö.

Alb [allp], annan form för Alp (se Jura 1).

***Albacete.** 1927 hade provinsen, som tillhör landskapet Murcia, 315,000 och staden 35,000 inv.

Alba Julia, ty. *Karlsburg*, stad i Transsylvanien, Rumänien, vid Maros, i ett berömt vinodlingsområde. A:s förnämsta byggnad är den katolska Mikaelskatedralen (från 1200-t., ombyggd på 1400-t.) med gravmonument över flera siebenbürgska furstar. Prästseminarium med värdefullt bibliotek. 10,000 inv., därav 60 % rumäner (1922).

Alban [å'l'bøn], se Skottland sp. 864.

Alba'ni, Francesco, f. 1578, d. 1660, italiensk målare. B. var född i Bologna och studerade hos Caraccierna i Rom. Han gjorde sin förnämsta insats med smärre målningar, framställande mytologiska scener l. lekande putti i idylliska landskap, vilka med sitt rokokoaertade behag stå ensamma i den mot mera pompösa ideal inriktade italienska barockkonsten.

***Albanien** är sedan 1928 konungarike. Enl. uppskattning för 1927 omfattar A. 45,000 kvkm. med 834,000 inv. (19 per kvkm.).

Handelsomsättning. (Mill. guldfrancs.)

Ar	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Import ...	12,1	23,4	20,5	21,8	24,9	24,7
Export ...	3,0	8,1	12,4	17,1	12,0	11,1

Viktigaste importvaror 1927.

(Mill. guldfrancs.)

Bomull och bomullsvaror	6,0
Metallvaror	1,8

Viktigaste exportvaror 1927.

(Mill. guldfrancs.)

Födoämnen av djur	4,0
Hudar och skinn	1,9
Spannmål	1,1

Viktigaste import- och exportländer.

(Import och export i mill. guldfrancs.)

	1927	
	Imp.	Exp.
För. Stat.	1,0	1,8
Grekland	1,2	2,5
Italien	15,4	6,3
Jugoslavien	1,3	0,3
Storbritannien	1,8	—
Tjecko-Slovakiet	1,4	—

— *Huvudnäringar* äro jordbruk och boskapskötsel. Jordbruket, som befinner sig på ett mycket primitivt stadium och i hög grad hämmas av de ålderdomliga sociala förhållandena, producerar främst majs o. a. spannmål, oliver, fikon, citroner o. a. sydfrukter samt tobak. Särskilt välodlad är trakten kring staden Koritsa i s. A. Fåret är det viktigaste husdjuret; de ansenliga fårhjordarna hållas om sommaren i bergstrakterna och om vintern i kustområdet. Av vikt är även fjäderfäaveln. I floderna och strandsjöarna drives ett givande fiske. Bland mineraltillgångarna märkes asphalt, som exporteras från gruvor nära Valona. Industrien är obetydlig. — *Författning*. A. är sedan 1928 monarki. En författning är under utarbetande. Konungen har vid sin sida en ministär under ledning av en ministerpresident. — *Förvaltning*. Landet är indelat i 10 prefekturer, uppkallade efter de viktigaste städerna. — *Rättsväsen*. I varje

prefektur finns en domstol, som dömer i första instans. Kassationsdomstol i Tirana. 1928 trädde en ny straff- och civillag i kraft, enl. vilken bl. a. polygami är förbjuden, ehuru islam är den förhärskande religionen. — *Försvärsväsen*. Allmän värnplikt gäller med 18 månaders utbildningstid. Arméns fredsstyrka uppgick 1927 till 7,500 man och 3,100 man gendarmeri. — *Religion*. A. har ej statskyrka. Av befolkningen äro 71 % muhammedaner och 10 % katoliker. 19 % tillhöra den ortodoxa albaniska kyrkan (till större delen i s. A.). — *Historia*. Efter A:s erkännande som självständig stat och upptagande i N. F. fixerades dess gränser 1921 av ambassadörskonferensen i Paris enl. den sträckning, de hade 1913. Protester höjdes, särskilt från grekiskt håll, och en internationell gränskommission tillsattes, som efter stora svårigheter 1926 kunde slutföra sitt arbete, då A:s gränser till Grekland och Serbien definitivt reglerades. 1917 hade en konstitution skapats, som införde ett "regentskapsråd" och ett parlament, bestående av en deputeradekammare och en senat. 1922 kom Ahmed Zogu till makten. Han inledde en energisk reformpolitik, åsyftande landets europeisering, men störtades 1924 av ledaren för det demokratiska och liberala partiet Fan Noli. F. å. kom han dock åter till makten och lät utropa sig till president. I sin utrikespolitik har han framför allt strävat efter att upprätthålla vänskapliga förbindelser med Italien, Jugoslavien och Storbritannien. Särskilt av Italien har Zogu råkat i starkt beroende; med denna makt slöts 1926 ett defensivfördrag. Zogu utropades 1928

till konung under namnet Z o g u I, albanernas konung.

A'lбай [-baj], se **L e g a s p i**. Suppl.

Albemarle [æ'llbømal], se **M o n k**.

Albéniz [-be'nith], **I s a a c**, f. 1860, d. 1909, spansk tonsättare och pianist, uppträdde i yngre år med framgång som konsertspelare och skrev i ett salongsartat manér ett större antal pianostycken. Efter förnyade studier i Paris komponerade A. under inflytande av Liszt och Debussy och med anknytning till spansk folkmusik flera operor, orkestersviten *Catalonia*, pianomusik m. m.

***Albert**, stad i Frankrike, hade 1921 3,000 inv.

***Albert**, furste av *Monaco*, avled 1922.

A'lbert, **J o s e p h**, f. 1825, d. 1886, tysk fotograf, ljustryckets (se d. o.) egentlige upphovsman.

***Alberta** har en yta av 661,160 kvkm. och 632,000 inv. (1928).

***Albert Bonnier**. A:s skolvaksavdelning sammanslogs 1928 med P. A. Norstedts, varvid ett fristående bolag bildades, a. b. Svenska bokförlaget P. A. Norstedt & Söner—**Albert Bonnier** (se d. o. Suppl.).

***Albert Edwardsjön** benämnas numera **E d w a r d s j ö n** (**E d w a r d N y a n s a**). Ytan, som hastigt minskas, utgör enl. nyare beräkning c:a 2,000 kvkm. A. avflyter genom **Semliki** till **Albertsjön**.

***Alberti**, **L e o n B a t t i s t a**. Till A:s huvudverk hör även kyrkan **San Andrea** i **Mantua** (se ill. till d. o.).

Albe'rti, **P e t e r A d l e r**, f. 1851, dansk politiker, 1892 folketingsman, 1901—08 justitieminister. Kort efter sin avgång från ministerposten angav han sig

självt för omfattande bedrägerier och förfalskningar i "Den sjællandske Bondestands Sparekasse", vars ledare han från 1890 varit. Han dömdes 1910 till 8 års tukthus men benådades 1917. "Albertiskandalen" ledde bl. a. till ministären **Christensens** (se d. o.) fall.

En artikel om A. ingick i huvudarbetet i en del av upplagan.

***Albertus Pictor**. Nyare forskning har bestyrkt A:s identitet med **Albrekt Pärlickare** och på stilistiska grunder tillskrivit honom vissa textilier i Uppsala domkyrka och Stat. hist. mus.

A'lbiker, **K a r l**, f. 1878, tysk bildhuggare, prof. vid konstakademien i Dresden, har i sina av **Rodin** och av grekisk skulptur påverkade arbeten framställt ungdomliga figurer i rytmisk rörelse.

***Albo** ingår i **Gärds** och **Albo härads domsaga**.

***Alboga**. Till pastoratet **höra**, utom **Od** och **A.**, även **Molla** och **Öra**.

Albrekt I B j ö r n e n, f. omkr. 1100, d. 1170, den förste markgreven av **Brandenburg** (se d. o. sp. 475).

***Albuminuri**, jfr även **U r i n o r g a n e n s s j u k d o m a r**.

Albuquerque [æ'llbəkək], största staden i **New Mexico**, s.v. För. Stat., vid **Rio Grande del Norte**. Centrum för kreaturs- och ullhandeln i **New Mexico**. Universitet. 15,000 inv. (1920).

***Alby** utgör ett municipalsamhälle i **Borgsjö skn**, **Västernorrland**. l., med 1,495 inv. (1928). **Karbidfabriken** äges av **Stockholms superfosfatfabriks a. b.**, **kloratfabriken** av **Svenska tändsticks a. b.**

Alcalá de Hena'res, stad i **Nya Kastilien**, **Spanien**, vid floden **Henares**, 30 km. n.ö. om **Madrid**. I A. finnes spanska centralarkivet. 12,000 inv. (1921). — I

Aldobrandinska bröllopet.

A., som av romarna kallades *Complu'tum*, trycktes den s. k. komplutensiska bibeln (se d. o.). A:s av kardinal Ximénes 1508 grundade universitet, som åtnjöt stort anseende, flyttades 1836 till Madrid.

Al-cement, se **Cement**. Suppl.

***Alchemilla**. *A. vulga'ris* omfattar talrika, tack vare apogami konstanta och väl skilda ehuru närstående småarter, ss. *A. pubescens*, *A. subcrenata* m. fl.

Alchwarizmi, annan form för **al-Chwarizmi**.

Alcobaça [-va'sa], stad i prov. Estremadura, mell. Portugal, 100 km. n. om Lissabon, med berömt stort cisterciens kloster, grundat 1148, sekulariserat 1834 och nu delvis använt som kasern. Klosterkyrkan är en storartad gotisk anläggning med kungligt gravkor från 1300-t. och fasad i barockstil. C:a 2,000 inv.

Aldegrev [-grefer], **Heinrich**, f. 1501 l. 1502, d. mellan 1555 och 1561, tysk kopparstickare, målare och guldsmed, verksam i Soest. A. tillhör Kleinmeister (se d. o.). Sin främsta insats gjorde han med i kopparstick utförda ornamentkompositioner (se ill. till **Ornamentik** sp. 1415), vilka i stor utsträckning tjänade som mönster för den tyska renässansens konsthantverk.

***Aldén**, **Gustaf**, avled 1927. **Alder**, se **Alnus**.

***Aldershot** är beläget c:a 50 km. s.v. om London. Garnisonsstaden med samma namn hade 1921 29,000 inv.

Aldobrandi'ni, **Villa A.**, berömd villa i Frascati (se ill. till d. o.), Italien, anlagd 1598—1603 med vacker terrassträdgård efter planer av Giacomo della Porta.

Aldobrandi'niska bröllopet, en berömd romersk väggmålning efter grekiskt original, framställdande förberedelserna till ett bröllop. A., som är den förnämsta målning som bevarats från antiken, anträffades i Rom 1606 och uppkallades efter sin förste ägare, kardinal Aldobrandini. Den förvaras numera i Vatikanen.

Aldo'ser, se **Kolhydrat** sp. 1006.

Aldoxi'mer, se **Oximer**.

***Ale** bildar ett tingslag i Vättle, Ale och Kullings domsaga.

Alechin [alje'sjin], annan form för **Aljechin** (se d. o. Suppl.).

Alecsa'ndri, **Vasile**, f. 1821, d. 1890, rumänisk skald och politiker. Genom sina av den inhemska folkpoesien påverkade dikter och sina dramer med motiv ur Rumäniens historia och folkliv blev A. en av de främsta väckarna av en rumänisk nationalkänsla. Som politiker ivrade A. främst för Moldaus och Valakiets förenig.

Alef, se **Spiritus**. *Språk*.

***Aleksandropol** heter numera

Alexander, serbernas, kroaternas och slovenernas konung.

Leninaka'n och ingår i rep. Armenien. 39,000 inv. (1926).

***Aleksandrovsk.** 2. A.-Grusjevskij heter numera Sja'hty och ingår i Sjahty-Donetskretsen, N. Kaukasusområdet. — 3. A. heter numera Saporog.

***Aleksej Mihailovitj,** se även Ryssland sp. 1566.

***d'Alembert.** Om d'A:s princip se Tröghetskraft.

***Alençon** är huvudstad i dep. Orne. Det var från 900-t. centrum för grevskapet, senare hertigdömet A., som 1584 indrogs till kronan.

***Aleppo.** Staten A. är enl. beslut av 1924 sedan 1 jan. 1925 sammanslagen med staten Damaskus (se Syrien sp. 639). Staden A. hade 1921—22 129,000 inv.

Alé'rt (fr. *alerte*), pigg, vaken, påpasslig.

Ale'ssi, Galeazzo, f. 1512, d. 1572, italiensk arkitekt, hu-

vudsakl. verksam i Genua, Milano och sin födelsestad Perugia. I Genua anlade han den praktfulla Strada nuova (nu Via Garibaldi, se ill. till Genua) och uppförde ett stort antal palats och villor med rika gårds- och trappanläggningar, ävensom kyrkan Santa Maria in Carignano. I Milano byggde han bl. a. Palazzo Marino (nu rådhus).

***Alexander,** tsarer av Ryssland. — 3. A. III:s gemål Dagmar (Maria Feodorovna) avled 1928.

***Alexander,** serbernas, kroaternas och slovenernas konung, är sedan 1922 förmäld med Maria, f. 1899, dotter till konung Ferdinand (se d. o. sp. 1484 f.) av Rumänien. — Om A:s suspendering av författningen och införande av en kunglig diktatur se Jugoslavien. *Historia.* Suppl.

***Alexanderson.** 3. Ernst A. är sedan 1919 chefsingenjör hos Radio corporation of America, Schenectady. Bland A:s uppfinningar märkes främst en högfrekvensgenerator (se Telegrafi sp. 905).

Alexandersson, Helmer, f. 1886, d. 1927, tonsättare, skrev bl. a. en uppmärksam symfoni (g moll), en klarinettkonsert, ett konsertstycke för horn och orkester samt festmarsch till Olympiska spelen 1912.

***Alexandrette** hade 1921—22 23,000 inv. Det är nu huvudstad i det autonoma sandjaket med samma namn (4,700 kvkm., 212,000 inv.), som 1925 avskildes från förutvarande staten Aleppo.

***Alexandria** hade 1927 573,000 inv. Det ombesörjer $\frac{9}{10}$ av Egyptens varuomsättning med utlandet; ankomna och avgångna fartygs sammanlagda nettotonnage utgjorde 1927 9,7 mill. ton. I A.

finnas flera europeiska skolor och en muhammedansk högskola. Det är säte för bl. a. ortodox patriark. — Av de sparsamma lämningarna av antikens A. märkas den s. k. Pompejuskolonnen på en obebyggd höjd, där urspr. ett Serapistempel var beläget, samt de från 100-t. e. Kr. stammande omfångsrika katakomberna. Den kristna delen av A., vars centrum är det långsträckta Mehemed Ali-torget, har övervägande europeisk prägel. Där ligger bl. a. ett arkeologiskt museum med betydande samlingar av huvudsakl. i A. gjorda grekiska och romerska fynd. Infödingsstaden utbreder sig på det näs, som skiljer A:s gamla l. ö. hamn från den nuvarande. Längst ut på näset ligger det av Mehemed Ali uppförda khedivpalatset. Ö. om A. ligger Ramleh, som på sommaren utgör en populär tillflyktsort för den förmögnare befolkningen i A. och Kairo.

Alexandro'polis, se Dedeagatj. Suppl.

***Alfabet**. I Turkiet infördes 1928 officiellt det latinska alfabetet i st. f. det förut använda arabiska.

A'lfa(-gräs), se Stipa.

Alfa'no, Franco, f. 1878, italiensk tonsättare och pianist, uppträdde i yngre år som konsertspelar och skrev bl. a. några balettpantomimer men vann ss. kompositör större framgång först med operan *Uppståndelse* (1904), som bl. a. efterföljts av hans sceniska huvudverk *Sakuntala* (1921). Han har skrivit orkesterverk, kammarmusik och sänger samt avslutat Puccinis (se d. o. Suppl.) opera Turandot.

A'lfapartiklar, α -partiklar, se Radium sp. 805.

A'lfastrålar, α -strålar,

se Radium sp. 805 ff. och ill. sp. 811.

Alfhem, järnvägsstation i Skepplanda skn, Älvsb. l., knutpunkt mellan Bergslagernas järnvägar och Lödöse—Lilla Edets järnväg.

***Alfons**, konungar av Spanien. — A. XIII har under senare år godtagit den av Primo de Rivera 1923 etablerade diktaturen, som han givit sitt stöd även under de oppositionsrörelser, som vid flera tillfällen stört Spaniens inre lugn (se vid. Spanien. *Historia*. Suppl.). A. besökte 1928 Sverige.

***Alfshög**. I A. ligger Katrinebergs folkhögskola.

Alfu'rer, urinvånarna på Celebes och Moluckerna, numera undanträngda av och uppblandade med de invandrade malajerna.

***Alfvén**, Hugo, har i sin rika alstring framträtt som en tonsättare av betydande mått. Sin förnämsta insats har han gjort med de i formellt avseende mäterliga symfonierna, bland vilka de märkligaste torde vara den tredje i e dur ("Italienska symfonin") och den genom sin instrumentala behandling av människorösten intressanta fjärde i c moll ("Från havsbandet"). Med en icke sällan av folkmusiken befruktad, ej särdeles egenartad melodisk uppfinning har A. i flera verk, t. ex. orkesterdikterna *Midsommarvaka* och *En skärgårdssögen* samt balettpantomimen *Bergakungen* (Sthlm 1923), givit uttryck åt svenska stämningar.

Algebraisk ekvation, ekvation mellan algebraiska funktioner (se Funktion sp. 789).

Algebraisk form, se Homogen funktion.

***Alger** hade 1926 226,000 inv., därav nära $\frac{3}{4}$ européer. 1927 ut-

gjorde i utrikesfart ankomna och avgångna fartygs sammanlagda nettotonnage 7,1 mill. ton. A. är vintertid en av européer livligt besökt klimatisk kurort.

***Algeriet** har en yta av 2,195,087 kvkm. och 6,065,000 inv., därav 870,000 européer (1926). A:s huvuddel, *Territoire du Nord* (dep. Alger, Oran och Constantine), omfattar 207,483 kvkm. med 5,523,000 inv., därav 865,000 européer. De viktigaste invandrarna äro fransmän, spanjorer, judar och italienare. I A:s Saharaområde märkas främst araber och tuareger. — I *Territoire du Nord* är ytan till 22 % odlad. En viktig kulturväxt är alfagräset, som exporteras över Oran, särskilt till Storbritannien. Fångsten av sardiner och tonfisk m. m. är av vikt, likaså svamp- och korallfisket. Sedan gammalt är konstindustrin högt utvecklad (mattor, broderier, alfavaror och läderarbeten). Viktigaste exportvaror äro vin, vete, får och ull, sydfrukter samt järnmalm, fosfat och cigarretter. Järnvägarna hade 1927 en längd av 4,370 km. —

Viktigare produkter 1927 (1,000-t. ton).

Vete	771
Råg	752
Havre	154
Vin (1,000-t. hl.)	7,290
Tobak	27
Järnmalm	2,034
Naturfosfat	847
Ziukmalm	46

Kreatursstock 1927 (1,000-t. djur).

Hästar	162
Åsnor och mulåsnor	438
Nötkreatur	849
Får	5,083
Getter	2,652
Kameler	155
Svin	96

Förvaltning. Guvernören har vid sin sida ett råd, som endast har konsultativa befogenheter. A.

är finansiellt självständigt, så-tillvida som budgetförslag uppgöres av guvernören och därefter behandlas av ett av högre ämbetsmän och valda medlemmar sammansatt råd, "conseil supérieur", samt av tre s. k. finansdelegationer, representerande ämbetsmännen, de franska kolonisterna och infödingarna. Förslag föreligger att i Paris inrätta en konsultativ myndighet för A.

***Algonk.** Till A. räknas de jatliska och jotniska avdelningarna, Visingsöserien och den egentliga sparagmitformationen. I algonkiska lager i Nord-Amerika ha de äldsta sparsamma resterna av organismer påträffats. I Sverige bestå de algonkiska bildningarna, som synas vara fossilfria, av röda, gula och vita sandstenar och konglomerat, mörka skiffrar samt diabaser. De algonkiska sedimenten anses härstamma från ökentrakter, men på senaste tid har även den åsikten framställts, att de utgöra förvittringsrester i regnrika tropiker utan växttäck.

Algonki'ner, se Indianer sp. 1294. Jfr Fornamerikansk kultur sp. 352.

Algori'tm (lat. *algori'tmus*, förvrängning av *al-Chvarismi*, se d. o.), metod l. schema, efter vilket en räkning utföres.

***Algutstrum**. 1. I A., som är beläget på öland, ligger Gråborg (se d. o. Suppl.). — 2. A. ingår i Ölands domsaga.

***Algutstorp**. I A. ligger en del av Vårgårda (se d. o. Suppl.) municipalsamhälle.

Alha'zen, se ibn al-Haitam. Suppl.

Alicykliska föreningar, organiska föreningar av cyklisk struktur (se Cykliska föreningar, även Suppl.) men närbesläktade

med alifatiska föreningar (se d. o.). Hit höra kolväten av serierna C_nH_{2n} , C_nH_{2n-2} , C_nH_{2n-4} (n betecknar hela tal). Till A. räknas naftener, kamferarter och terpenner (se dessa ord).

***Aligarh** kallas även **Ko il**.

***Alikvottoner**, se även **Ton**.

***Alingsås** tillhör Älvsb. l. och hade 1928 8,610 inv. (1927 överflyttades till A. från A. landsförs. ett område med 1,691 inv.). Industrin sysselsatte 1927 vid 34 arbetsställen 1,330 arbetare, därav c:a 550 vid Alingsås bomullsväveri a. b. (grundat 1884). Enl. 1927 års skolordning omorganiserar samskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer. I A. finnas länslasarett och epidemisjukhus. Staden har station vid Västra stambanan.

Alingsås landsförsamling och Rödene, socken i Älvsb. l., utgöres av två förs., **Alingsås landsförsamling** (1,625 inv.) och **Rödene** (235 inv.), vilka jämte Alingsås stadsförs., Bålinge, Ödenäs och Hemsjö bilda pastorat i Skara stift. 1,860 inv. (1928); jfr **Alingsås**. Suppl.

Alje'chin, **Aleksandr Aleksandrovitj**, f. 1892, rysk schackspelare. A., som debuterade i internationell tävlan 1910 och därefter med stigande framgång deltagit i talrika mästarturneringar, erövrade 1927 i Buenos Aires världsmästartiteln från Capablanca y Granpera. Han är den hittills kanske främste utövaren av blindschack.

Alka'isk strof benämnes efter den grekiske skalden Alkaios en strof, bestående av två s. k. **alkaiska verser** (— — — — — — — — — —) och två kortare verser. Ex.:

Dodonas ekar talade fordomdags,
ur helga skuggor stammades ödets dom.

Ännu i dag för den vises öra
viskar en stämman i edra toppar.
(Tegnér: Träden).

Alkalireserv, beteckning för blodets förråd av alkalialter av svaga syror. Dessa senare utgöras väsentligen av kolsyra och äggviteämnen. De vid dessa bundna alkalimetallerna kunna, om väteioner skulle tillföras blodet, ersättas med dessa väteioner, vilka i bindning med de nämnda svaga syror i stor utsträckning bilda odissocierade föreningar. På detta sätt "infångas" väteioner genom de svaga syror anioner, och ändringar i blodets surhetsgrad (väteionkoncentration) försvåras. En omständighet, som förstärker de svaga syroras benägenhet att uppta väteioner i odissocierad form, är vid., att de fria svaga syroras dissociation i hög grad tillbakatränges av deras alkalialter. En ökning av kolsyrehalten i blodet (t. ex. vid muskelarbete) medför endast mycket ringa ökning i surhetsgraden, ty den redan i och för sig ringa dissociationen av kolsyra tillbakatränges starkt av det i blodet rikligt förekommande alkalialtet av kolsyra (bikarbonat). På grund av det motstånd mot förändringen i surhetsgrad, som sålunda åstadkommes av lösningar av svaga syror tills. med deras alkalialter (l. av svaga baser tills. med deras salter med syror), kallas dylika lösningar **buffertlösningar**. Relativt stora mängder väteioner (från dissocierade syror) kunna tillföras blodet, utan att dess väteionkoncentration därav röner någon större ändring. A. minskar givetvis härvid, och till sist kan den bli uttömd. Blodets surhetsgrad stiger då raskt (*acido's*), och döden inträffar på grund av för-

giftning med syra. För livets fortbestånd är en bestämd surhetsgrad i blod (och vävnader) nödvändig. En normal A. tillåter endast små växlingar i denna surhetsgrad, men även dessa små växlingar äro av stor betydelse för organismens funktioner. Så t. ex. regleras andningens intensitet av de små väteionändringar, som betingas i blodet av kolsyreanhopning (= ökad andning), och organismens enzym äro för sin verkan beroende av bestämda väteionkoncentrationer.

Alka'menes, grekisk bildhuggare. se *Bildhuggarkonst* sp. 1514.

***Alkio**, *Santeri*, lämnade 1922 riksdagen, vars vice talman han två gånger varit och där han gjort betydande insatser i utskottsarbetet. Han blev 1925 led. av riksrätten.

Alkmaar [-mar], stad i prov. Nord-Holland, Nederländerna, vid Nordholländska kanalen. Kakao- och chokladindustri. Betydande handel med lantbruksprodukter, särskilt ost. 28,000 inv. (1927).

***Alkman**, *Edvard*, avgick 1926 som huvudredaktör för *Göteborgs-Posten*. Han invaldes 1927 änyo i F. K.

Alkoge'l, se *Kolloider* sp. 1019.

***Alkoholist**. Erkända ss. allmänna alkoholistanstalter äro: Svenska diakonsällskapets anstalt å Björknäs, Järlåsa; Göteborgs stads anstalt å Lerjeholm; Älvgården, Hedemora; Lunds stifts prästers hem, Höör. Samtliga dessa äro för män. För kvinnor finns en anstalt vid Gunnarskog, Flisby. Enskilda anstalter mottaga ej sådana patienter, vilka enl. alkoholistlagen

skola tvångsinterneras. Jfr *Sjukvård*, tab. II.

Alkoholome'ter (av *alkohol* och grek. *metrei'n*, mäta), se *Areometer*.

Alkoso'l, se *Kolloider* sp. 1019.

Alkvättern, stort gods i Bjur-tjärns skn, Örebro l., vid den av Timsälven genomflutna sjön A. Äg. Katrinefors a. b.

***Allahabad**. 2. A. är huvudstad i United Provinces, har universitet och är av vikt som järnvägsknut och garnisonsort.

***Allbo**. 1. A. ingår i V. Värends domsaga. — 2. A. omfattar numera pastoraten Skatelöv; V. Torsås och Härlunda; Virestad; Moheda, Ör och Aneboda; Aringsås, Lekaryd och Härlöv; Hjortsberga och Kvenneberga; Slätt-hög och Mistelås; Vislanda och Blådinge; Stenbrohult och Älmhult.

Alleghany [æ'lligejni], källflod till Ohio (se d. o. 1). Viktig transportled. C:a 480 km.

***Alleghanybergen** användes ofta i Europa som namn på hela bergssystemet men betecknar i Amerika endast den bergrygg, som utgör Appalachiska platåns s.ö. rand (jfr *Nord-Amerika* sp. 883). I den geografiska facklitteraturen benämnes också numera bergssystemet i sin helhet *Appalacherna* l. *Appalachiska bergen*. Partiet n.ö. om Camplain-Hudsonsänkan, vilket sänker sig nerrut och är rikt på fristående, långa brottlinjer höjda bergryggar, ss. Green Mountains (1,350 m.) och White Mountains (1,918 m.), kallas *Nordappalacherna*. Inom *Sydappalacherna* urskiljas fyra huvudregioner (se *Nord-Amerika* sp. 883).

***Allenby**, lord, avgick 1925

som överkommisarie i Egypten. Om hans fälttåg i Palestina se d. o. sp. 1541.

***Allers Familj-journal.** A:s grundare, Carl Aller, avled 1926.

Allfader, binamn till Odin.

A'llgemeine Musikzeitung [-gema:jne moš'i'ktsajtong], populärt hållen musikalisk veckotidning i Berlin, grundad 1874.

Allhelgona, se Helgona.

A'llinge, stad på Bornholm, Danmark, omedelbart s.ö. om Sandvig, tills. med vilket A. bildar en kommun med 2,300 inv. (1925). A. har en i berget insprängd hamn och driver sjöfart och fiske (sillrökerier); sommaren 1929 har upprättats ångbåtsförbindelse med Simrishamn.

***Alliteration** kan även vara vokalisk, varvid alla vokaler anses rimma sinsemellan. Ex.: "ord och amen"; "ur askan i elden".

Allmogevävnad, se Konstvävnad sp. 1146 ff.

Allmänna arvsfonden, se Arv. Suppl. sp. 160.

***Allmänna barnhuset.** Utredning pågår f. n. (1929) om realiserande av A:s fastigheter och tillgångar. Meningen är, att Stockholms stad skall övertaga största delen av dessa för att därmed bestrida sina kostnader för allmänt barnavårdande verksamhet, medan en mindre del skulle avsättas till direkt sjukvårdande verksamhet (pediatriska kliniker).

Allmänna journalen, se Journal för litteraturen och theatern.

Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, se Sjukvård tab. II.

Allmänna svenska utsädesaktiebolaget, se Sveriges utsädesförening.

Allmänna telefon, förr vanlig

benämning på Stockholms allmänna telefon a. b:s nät. Se Telefon i sp. 884—885.

Allofa'n, ett till kaolingruppen hörande vattenhaltigt aluminiumsilikat med lägre kiselsyrehalt än den vanliga kaolinen och ofta utbildad som stalaktiter. Bildas vid kemisk förvittring av fältspat.

Allokto'na (av grek. *a'llos*, annan, och *kton*, jord) kallas sådana bildningar, särskilt kolflötsar, som uppstått genom hopsvämning av växter från annat håll. **Autokto'na** (av grek. *auto's*, själv) kollager ha uppstått genom anhopning av växter på platsen, där de levat.

Allotige'na beståndsdelar (av grek. *a'lloti*, annorstädes, och *ge'nein*, bildas) i en bergart äro mineral, som genom cirkulerande lösningar tillföras en avlagring. Motsats: **autige'na** (av grek. *auto's*, själv) l. ursprungliga mineral.

Allsvensk samling, en sedan 1914 av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet utgiven veckotidning.

***Alluvium.** Termen A., som fortfarande användes i Tyskland, motsvarar ung. holocen; diluviums motsvarighet är pleistocen (jfr Kvartärtiden).

Alm, Gustaf, se Malmberg l.

Alm, Emil, f. 1878, civilingenjör, ingenjör hos A. S. E. A. 1903—10, byråingenjör vid Sthlms elektricitetsverk 1910—17, prof. i elektromaskinlära vid Tekniska högskolan sedan 1917. A. har bl. a. utgivit *Elektromaskinlära* (2 bd, 1926—27).

***Alm.** *Ulmus monta'na* bör numera kallas *Ulmus gla'bra*, och *Ulmus campe'stris* bör kallas *Ulmus folia'cca*.

Alma-A'ta, förr Vj'er nyj,

huvudstad (sedan 1927) i Kasakstan, Ryssland, vid foten av Tien-shans kedja Ala-tau. Handelscentrum. En järnväg mellan Tasjkent och Semipalatinsk via A. är under byggnad. 45,000 inv. (1926).

***Almaden** (riktigare Almadén) har ca 10,000 inv.

Almagrundet, fyrskepp utanför Stockholms skärgård, s.ö. om Sandhamn.

Almarestäket, gods i Stockholms-Näs skn, Uppsala l., på Stäkesön v. om sundet Almarestäket, vid Mälarfjärden Görväln. — Den plats, där A. nu ligger, spelade i äldre tid en viktig strategisk roll ss. behärskande infartsleden till Sigtuna och Uppsala. Den befästes tidigt, och vid 1300-t:s slut uppfördes där en borg. Denna brändes 1434 under Engelbrektsupproret men återuppbyggdes för ärkebiskopssätets räkning av Nicolaus Ragvaldi och Jöns Bengtsson Oxenstierna. 1516—17 belägrades A., där Gustav Trolle inneslutit sig, av Sten Sture d. y., som efter Trolles kapitulation lät nedriva borgen.

***Almby**, som omfattar området närmast s.ö. om Örebro, hade 1928 4,690 inv., därav 4,040 i Almby municipalsamhället (bildat 1926). Municipalsamhället är en industriort av vikt; bland dess fabriker märkas Örebro pappersbruks a. b. (se d. o.), Bates paper sack a. b. (tillverkar papperssäckar), a. b. Nordiska syrgasverkens filial och a. b. Svensk skoindustri (äg. Kooperativa förbundet).

***Almedal** ligger inom Göteborgs stads område. Station vid Västkustbanan och Göteborg—Borås järnväg.

***d'Almeida**. 2. A. J. d'A. avgick som president 1923.

***Almesåkra**. Till pastoratet

hör, utom A. och Malmbäck, även Ödestugu.

***Almgren**, O s c a r, avgick på grund av sjukdom från professuren 1925.

Almgren. 1. Bertil A., f. 1878, civilingenjör, industriman, lärare i zymoteknik vid Tekniska högskolan 1902—07, i bakteriologi vid Farmaceutiska institutet 1906—07, verkst. direktör i a. b. Stockholms bryggerier sedan 1910, dessutom led. i styrelserna för ett stort antal industriföretag. — 2. Gösta A., f. 1888, bildhuggare, har särskilt gjort sig känd genom brons huvuden (bl. a. av Nils Personne och Tore Svennberg), utmärkta av frodig form och träffande karaktäristik. I monumentalare format har han bl. a. utfört en byst av Elias Schlestedt i Härnösand (1926) och gavelfigurer till Norrköpings gymnastikhall (1928).

Almkvist. 1. Herman Napoleon A., f. 1839, d. 1904, orientalist, prof. i Uppsala i jämförande språkforskning 1880, i semitiska språk 1892. A. bragte de orientalska studierna på en hög nivå. Inom hans kvantitativt ej betydande vetenskapliga produktion må främst nämnas en textkritisk kommenterad uppl. jämte övers. av en Misjnatraktat samt ett verk om biharispråket, *Die Bischäri-Sprache* (3 bd, 1881—85). Hans efterlämnade studier i nubiska ha utgivits av K. V. Zetterstéen. A. verkade även som översättare, bl. a. av Turgenjévs noveller. — 2. Johan A., f. 1869, den föreg:s brorson, läkare, prof. i dermatologi och syfilidologi vid Karol. inst. 1913, överläkare vid Eira sjukhus 1908—11, vid S:t Görans sjukhus sedan 1911. A. har publicerat ett stort antal vetenskapliga arbeten även av so-

cial betydelse inom sitt ämne. — 3. Johan (John) A., f. 1875, skolman, politiker. A. blev 1897 folkskollärare i Härnösand, 1916 folkskolinspektör i Västerbottens norra inspektionsområde och är sedan 1929 folkskolinspektör i Stockholmstraktens inspektionsområde. Från 1919 led. av F. K. och tillhörande frisinnade folkpartiet, var han 1926—28 ecklesiastikminister i Ekmans ministär. Hans namn är främst knutet till 1927 års stora skolreform (se Skolväsen sp. 852), till vilken han framlade det förslag, som med vissa jämkningar vann riksdagens bifall.

Almnäs, stort gods i N. Fågelsåsn, Skarab. l., med slottsbyggnad i gustaviansk stil, uppförd på 1770-t. vid Vättern.

***Almquist**. 1. C. J. L. A. De senare årens ivrigt bedrivna Almquistforskning (Henry Olsson: C. J. L. Almquist före Törnrosens bok, 1927; Olle Holmberg: C. J. L. Almquist. Från Amorina till Colombine, 1922; Algot Werin: C. J. L. Almquist. Realisten och liberalen, 1923) har givit en i flera avseenden klarare bild av A:s utveckling, vilken särskilt genom svårigheten att säkert datera hans ofta långt efter författandet publicerade skrifter titt sig dunkel och svåröverskådlig. — Det första skedet av A:s alstring sammanfaller i tiden med hans anställning i ecklesiastikexpeditionen 1815—23 och ansluter sig huvudsakl. till hans verksamhet inom Manhemsförbundet och Manna samfund (se dessa ord), inom vilket senare han snart blir den svärmiskt dyrkade mästaren. På grundval av Swedenborgs lära, herrnhutisk känslökult och nyromantisk spekulation (främst Schleiermacher

och Schelling) utvecklar han nu en egenartad filosofiskt-religiös åskådning, en svärmiskt exalterad, erotiskt färgad mystik, i sin utpräglade subjektivism fientlig mot all dogmatism och konventionalism. Uttryck för denna åskådning äro den i en översvinnlig poetisk stil skrivna medeltidssagan *Murnis* (trol. förf. 1819, tr. 1845 under titeln *De dödas sator*), som bl. a. innehåller en av Swedenborg inspirerad skildring av kärleken i andevärlden, och *Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia* (1820), där A. i kristlig och rousseauanskt götisk anda utkastar planen till en stor ordensorganisation för svenska folkets politiska, moraliska och religiösa pånyttfödelse. A:s märkligaste ungdomsverk är den lyriskt-dramatiska romanen *Amorina*. Huvudpartiet av denna torde ha skrivits 1821, den trycktes 1821—23 men indrogs (trol. på begäran av A:s farbror, biskop E. A. A.) och utgavs åter, i omarbetad skick, först 1839. I ett ofta osannolikt händelsesammanhang och med en bisarr stilblandning av ljuv idyll, sublim lyrik och grotesk realism ger A. här en stor syntes av sina religiösa, filosofiska och litterära strävanden och diskuterar i en stundom bitter ton och i radikal tillspetsning teodicéproblemet samt frågorna om frihet och ansvar, ideal och verklighet, problem som delvis återkomma i den spirituellt ironiska sagan *Ormus och Ariman* (trol. förf. 1823; tr. 1839). — Denna period i A:s liv avslutas och en ny period inleds genom hans misslyckade försök att realisera sina ungdomsideal: bosättningen i Värmland 1824—25 och det 1824 ingångna äktenskapet med en en-

kel bondflicka. Efter ett par svåra år i Sthlm tryggas hans ställning genom lärar- och rektorsbefattningen vid Nya elementarskolan (1828—40). Det föregående skedets metafysiska och reformatoriska intressen träda tillbaka för rent konstnärliga, och han utvecklar nu en enastående produktivitet, som under förra hälften av 1830-t. gör honom till den svenska romantiska fantasidiktningens främste företrädare. Redan under Värmlandstiden torde planen ha uppkommit till det stora samlingsverk, inom vilket A. skulle komma att sammanföra de flesta av sina arbeten, *Törnrosens bok*. Denna föreligger i två uppl. med väsentl. skiljaktigt innehåll, dels en duodesuppl., *Fria fantasier, hvilka betraktade såsom ett helt af Herr Hugo Löwenstjerna stundom kallades Törnrosens bok, stundom En irrande hind* (I—VII, 1832—35; VIII—XIII, 1838—40; XIV, 1851), dels en imperial-oktavuppl., *Törnrosens bok eller Fria fantasier berättade på jagtslottet hos Herr Hugo Löwenstjerna* (I, 1839; II, 1849; III, 1850). Under Värmlandsåren och den närmast följande tiden ha bl. a. tillkommit ramberättelsen till *Törnrosens bok*, *Jagtslottet* (tr. 1832), och de liksom denna av Walter Scotts berättarteknik påverkade historiska romanerna *Cypressen* (tr. 1906) och *Hermitaget* (tr. 1833). A:s förmåga att suggerera tidsstämning och lokalfärg firar triumfer i den historiska romanen från Gustav III:s tid *Drottningens juvelsmycke* (1834), vars huvudperson, det amoraliska naturbarnet androgyonen Tintomara, är en av hans mest egenartade och tjusande skapelser, i de exotiskt-roman-

tiska dramerna *Ramido Marinisco* (s. å.), där han upptagit Don Juan-motivet, och *Signora Luna* (1835) samt i eposet *Arthurs jagt* (förf. omkr. 1835, tr. 1839). Renast kommer kanske hans livssyn till uttryck i den egenartade centrallyrik (delvis med av honom själv komponerad musik) från 1820- och 1830-t., som 1849 sammanföres under titeln *Songes*. En övergång till ett nytt stilideal förhådas genom den starkare realismen i familjromanen *Baron Julius K** (1835), liksom skådespelet *Colombine* (s. å.) visar fram mot A:s senare radikala författarskap. — Då A. efter en paus av tre år 1838 åter framträder som författare (bl. a. med den spirituella brevnovellen *Araminta May* och den genialiska folkpsykologiska uppsatsen *Svenska fattigdomens betydelse*), bär hans alstring i många avseenden en annan prägel än förut. I st. f. den romantiska exotismen i hans tidigare verk möta vi nu en enkel, folklig realism (*Kapellet*, 1838; *Skällnora kvarn*, s. å.; *Grimstahamns nybygge*, 1839; *Ladugårdsarrendet*, 1840), och den kvietistiska upphöjdheten över de jordiska problemen ("törnroslivet") har efterträts av ett intresserat ingripande i tidens brännande spörsmål. Redan tidigare hade det erotiska problemet stått i förgrunden inom hans författarskap, men först nu drar han ut de praktiska konsekvenserna av sin subjektivistiska moraluppfattning och framslungar i den uppseendeväckande romanen *Det går an* (1839) ett djärvt angrepp på äktenskapet ss. institution (se *Det går an*-striden). Den härigenom framkallade brytningen med det konserva-

tiva läger, inom vilket han förut räknat sina närmaste vänner, fullföljer han genom att s. å. publicera sitt på vitala områden ytterligt radikala ungdomsverk *Amorina* samt dramat *Marjam*, ett hänsynslöst persiflage mot den kristna ("paulinska") dogmatiken. Från 1839 medarbetare i *Aftonbladet*, knytes A. 1846 fast till tidningens redaktion, sedan han 1841 skilts från rektorsbefattningen vid Nya elementarskolan. Hans radikalism på alla områden tar sig allt häftigare uttryck, delvis under intrycken från en resa till Frankrike och England 1840—41. I romanen *Amalia Hillner* (2 bd, 1840) och avhandlingen *Europeiska missnöjets grunder* (ofullb. tr. 1838, makulerad uppl.; omtr. 1850) hävdar han sålunda en fullständig erotisk anarki, och i sin senare, av den samtida franska brottmålsromanen (Dumas d. å., Sue) starkt beroende, litterärt mindre värdefulla alstring (romanerna *Gabrielle Mimanso*, 3 bd, 1841—42, och *Tre fruar i Småland*, 3 bd, 1842—43, komedierna *Silkessharen på Hagalund*, 1850, och *Purpurgrafven*, s. å., m. fl.) gör han sig till talesman för saint-simonistiska och kommunistiska idéer. — Om A:s liv i Amerika 1851—65 ha nya upptäckter gjorts av R. G:son Berg (1928 publicerade i arbetet C. J. L. Almquist i landsflykten 1851—1866), som bl. a. utrönt, att A. efter ett oroligt vandringsliv 1854 ingått äktenskap (ehuru hans första hustru befann sig i livet) med en åldrig amerikansk pensionatsvärdinna, i vars hem i Philadelphia han sedan bodde, tills han 1865 återvände till Europa. Det mesta av hans litterära alstring under Amerikatiden (bl. a. *Svens-*

ka rim, delvis tr. 1879, 1905, 1907) saknar litterärt värde. — 2. Sigfrid A. avled 1923, Sofi A. avled 1926. — 4. Viktor A. avgick 1927 från överdirektörsämbetet i Fångvårdsstyrelsen. Bland resultaten av fångvårdsväsendets utveckling under A:s ledning märkas utom straffbehandlingsens omläggning utsträckt användning av uppfostran för de minderåriga förbrytarna, inrättande av sinnssjukavdelningar vid straffanstalterna och jordbrukskolonier för fångar utanför dem samt utvidgad hjälpverksamhet gentemot frigivna. A. har även spelat en framträdande roll på de internationella fångvårdskongresserna och är svensk delegerad i den mellan dessa arbetande Commission internationale pénitentiaire. — 5. Johan Axel A., som sedan 1906 är konungens bibliotekarie och 1923—24 var t. f. riksarkivarie, har bl. a. utgivit *Stockholms stads brandförsäkringskontor 1746—1921* (1921) och det banbrytande, stort anlagda arbetet *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630* (4 bd 1917—23). Bland hans urkundspublikationer märkas *Gustaf I:s registratur* (bd 20—29 1902—16) och *Stockholms stads skottebok* (1926). — 6. Helge A. blev 1926 riksarkivarie. Han var 1925—28 led. av A. K. (höger). Bland hans skrifter, som främst behandlat Sveriges ryska och baltiska politik under skilda epoker, märkas *Sverige och Ryssland 1595—1611* (1907) och *Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—14* (1918). Han har behandlat tiden 1523—1654 i samlingsverket *Svenska folkets historia* (1922) och är utgivare av *Lindblads Världshistoria*.

Alnarspfloden.

***Almqvist & Wiksells boktryckeri a. b.** A:s förlagsverksamhet övertogs 1928 av den av Hugo Gebers Förlag och A. gemensamt bildade firman Hugo Gebers förlags a. b.

Almström, Harald, f. 1870, industriman, son till Robert A. Anställd vid Rörstrand 1892, var han disponent vid a. b. Rörstrands porslinsfabriker 1911—23. Han är led. av Arbetsrådet sedan 1924, av Försäkringsrådet och av Sociala rådet sedan 1926.

***Almundsryd.** I A. ligger Ryds municipalsamhälle.

Almungebergarter, en serie vulkaniska alkalibergarter, ss. nordmarkiter, alkalirika nefelinsyeniter m. fl. i Almunge skn. Uppland. A., som urspr. stelnat på stort djup och visa intressanta kontaktfenomen mot omgivande urberg, intaga ett nästan cirkelformigt område, c:a 13 kvkm., som utgör ett täml. djupt liggande tvärsnitt av det kraterrör, vari A. stelnat i prekambrisk tid.

***Aln.** A. delas i 2 fot = 4 kvarter = 24 verktum (eller 20 decimaltum).

***Alnarp.** Lantbruksinstitutet

upprättades 1862, mejeriinstitutet 1893. 1923 upphörde den kvinnliga mejeriskolan, så att endast en mejeriskolekurs finnes, öppen för såväl manliga som kvinnliga elever.

Alnarspfloden, en flack sänka i s.v. Skånes kritberggrund, fylld av omkr. 40 m. mäktiga sand- och gruslager, vilka täckas av nästan lika mäktiga glaciala och postglaciala bildningar. A., som är 5 till 10 km. bred och sträcker sig från kusten v. om Ystad upp förbi Landskrona, ansågs av sin upptäckare, N. O. Holst, vara den preglaciala fortsättningen av Weichsel, medan andra anse dess sandlager vara interglaciala. Sanden är rikligt vattenförande, och därifrån hämtas Malmö stads och en del av Lunds vattenbehov.

***Alnö.** Soeknen omfattar flera öar utanför Sundsvall; störst är Alnöön, på vilken talrika sågverk finnas (se karta till Sundsvall sp. 257). A:s gamla kyrka med kor och långhus

Alnö. Dopfun.

från 1200-t., restaurerad 1927—28, har märkliga och väl bevarade vägg- och valvmålningar från 1500-t:s början samt en unik dopfont av trä, som genom sin fantastiska figurutsmyckning ansluter sig till 1100-t:s stenfontar. Den nya kyrkan är uppförd på 1890-t. av Ferd. Boberg.

***Alnöit.** A. består väsentligen av melilit och glimmer.

***Aloë.** Mesta *aloë* ha *ampa* n erhålles av *A. perfoliata*. Under det oriktiga namnet *aloë fiber* l. *dyl.* saluföras ofta även fibrer av *Agave* (se d. o.). Sv. farm:s *aloë* erhålles huvudsakl. av *A. ferox*.

***Alpes Maritimes** hade 1926 435,000 inv. Huvudstad är Nizza. Monaco bildar en enklav i A.

a. b. **Alpha**, Sundbyberg, grundat 1888, tillverkar materialprovningssmaskiner, föremål av bakelit, armatur m. m.

Alpi'der, till alpina systemet hörande veckningsberg, uppkomna under tertiärperioden (jfr d. o. sp. 985) genom horisontella rörelser från s. Till A. höra bl. a. större delen av Alpena, Karpaterna, Pyrenéerna, Balkanbergen etc. Till de samtidigt genom rörelser från n. uppveckade *dinarider* na höra Dinariska Alpena, Apenninerna, Taurus, Atlas m. fl.

***Alpinia.** *Galgan* garoten kallas även *galan* garot l. *galgorot*. Sv. farm:s *galangarot* erhålles av *A. officinarum* från s. Kina.

Alpini'st, alp-, fjällbestigare l. -kännare.

Alpin ras, se *Människoraser* sp. 516 f.

Alpnach, kommun i kantonen Unterwalden, Schweiz, vid *Alpnachsjön*, en s.v. vik av Vierwaldstättersjön. C:a 2,000 inv. — I A. ligger *Alpnachstad*,

hamnplats och utgångspunkt för kuggstångsbanan till Pilatus.

***Alrutz**, Sydney (ej Sidney), avled 1925. A. erhöi professor namn 1922. Han grundade 1909 Institutet för psykologisk forskning i Uppsala (se *Psykisk forskning*). Den av honom från 1906 utgivna tidskriften *Psyke* upphörde 1920.

Als, Peder, f. 1726, d. 1776, dansk målare. A. var elev av Pilo, och i sin äldre produktion som porträttmålare står han helt under dennes inflytande. Efter en vistelse i Rom på 1750-t., då han bl. a. gjorde Winckelmanns bekantskap, utvecklade han sin stil i nyklassicistisk riktning.

***Alster.** 2. Sägverket tillhör egendomen A., i vars huvudbyggnad, beägen vid en vik av Väneren, Gustaf Fröding föddes. Utanför inkörsporten till gården står en av Chr. Eriksson skulpterad minnessten över skalden.

Alsterbro, industrisamhälle i Kräksmåla skn, Kalmar l., vid Alsterån och Mönsterås järnväg. I A. finnes bl. a. glasbruk, tillhörigt a. b. De svenska kristallglasbruken.

Alsterfors, glasbruk i Älghults skn, Kronob. l. Tillverkar hus hållsglas. Äg. a. b. De svenska kristallglasbruken.

Alstermo, träsliperi, papp- och kartongfabrik i Älghults skn, Kronob. l. Äg. Alstermo bruks a. b., grundat 1893.

A'lstrup, Carl, f. 1877, dansk skådespelare, har framför allt uppträtt i revyer och lokalbetonade lustspel, där han utvecklat en sällsynt förmåga av träffande och saftigt humoristisk typgestaltning.

***Altai.** Mongoliska l. Stora A. benämnes även Ektag-Altai (se d. o. Suppl.). Bjäluka-Gora (Bje-

Susanna i badet. Målning av Albrecht Altdorfer. (München.)

Iuha-Gora) i Ryska A. har en höjd av 4,542 m. ö. h.

Alta'iska folk, se Uralaltaiska folk.

Alta'iska språk, se Uralaltaiska språk.

Altami'ra, grotta i prov. Santander, n. Spanien, 30 km. v. om staden Santander, berömd för sina paleolitiska målningar (se Grottmålningar).

***Altare**. Om antependium och övriga altarkläder se vid. Kyrkoskrud sp. 13.

Altdorfer, Albrecht, f. omkr. 1480, d. 1538, tysk målare och grafiker, verksam i Regensburg, där han var borgmästare. Som kopparstickare tillhör A. de s. k. Kleinmeister men är som målare den främste företrädaren för en självständig strömning i det sydtyska måleriet, den s. k. Donaustilen. Hans målningar utgöras huvudsakl. av genremässigt uppfattade religiösa scener, kännetecknade av fin atmosfärskildring och ett starkt intresse

för landskapet. A. har även utfört en landskapsmålning utan stafage, den första i den nyare västländska konsten.

A'ltenberg [-bärž]. Peter, pseud. för Richard Engländer, f. 1859, d. 1919, österrikisk författare, en av huvudrepresentanterna för Wiens litterära bohème, skrev i en särartad, impressionistisk stil små skisser, stämningbilder samt essayer (bl. a. *Wie ich es sehe*, 1896; *Min syn på lifvet*, 1908).

A'lter Schwe'de, ty. "gamle svensk", ett i Tyskland använt uttryck med bet. "gamle hedersman" o. d. Det lär urspr. ha åsyftat de uttjänta svenska soldater, vilka Fredrik Vilhelm av Brandenburg, "den store kurfursten", med förkärlek tog i sin tjänst ss. underofficerare och vilka voro kända för sin godmodighet.

Althén, Rut, se Whitefield-Althén.

A'lto-cu'mulus (av lat. *al'tus*, hög, och *cu'mulus*, kulle), böljemoln, se Moln sp. 177.

***Altona** ingår i prov. Schleswig-Holstein, Preussen, och hade 1925 186,000 inv. Se karta till Hamburg sp. 343—344.

A'lto-strat'us (av lat. *al'tus*, hög, och *strat'um*, lager), skikt-moln, se Moln sp. 177. — **Alto-stratus-lenticularis**, se Mandelmoln. Suppl.

***Altuna**. Framdeles skall Frösthult förenas med pastoratet.

Alumine'ring, förfaringssätt, varvid metaller överdragas med en skyddande hinna av aluminium. Metoden användes särskilt å järnföremål, vilka samtidigt utsätts för hög temperatur och oxidation. Föremålen (rör, tuber, stag etc.) inbäddas i aluminiumpulver och upphettas till c:a 1000° under närvaro av vätsga. Aluminiet le-

gerar sig med järnet. När denna tunna legeringshinna utsättes för oxidation, bildas hastigt ett mycket tunt överdrag av aluminiumoxid, som hindrar ytterligare angrepp. Dylikt "kaloriserat stål" blir dock knappast billigare att använda än eldhärdigt stål.

***Aluminiumföreningar.** Aluminiumhydroxid användes som betmedel vid färgning av bomull och ylle med vissa organiska färgämnen (se Färgning sp. 859). Aluminiumkarbid, C_3Al_4 , ger med vatten aluminiumhydroxid och metan (se d. o. och Kolväten).

***Aluminiumlegeringar** ha numera utomordentlig betydelse, och särskilt de lätta A. ha på grund av sin hållfasthet fått stor användning inom flygtekniken. Anmärkningsvärt är, att vissa lätta A. efter härdning erhålla sådana hållfasthetsegenskaper, att de kunna jämföras med stål. — Den viktigaste av de lätta A. är duraluminium, som innehåller 3—4,5 % koppar, 0,5—1 % magnesium, 0,5—1 % mangan och resten aluminium. Dess spec. vikt är 2,8—2,9. Legeringen kan härdas genom upphettning till 475° och avkylning i vatten. Dess draghållfasthet höjes härigenom till c:a 40 kg/kvmm. Efter härdningen inträder en långsam ökning av hårdheten. Genom härdning och efterföljande kallbearbetning kan draghållfastheten stegras till över 50 kg/kvmm. Duraluminium användes i form av plåt, profiler och rör huvudsakligen inom flygtekniken. En nackdel med duraluminium är emellertid, att den lätt angripes genom korrosion, varför den måste skyddas genom överdrag med fernissa, tjära e. d. — Nära besläktade med duraluminium äro

aludur, loutal, skleron m. fl. legeringar. — För tillverkning av lättmetallkolvar till motorer användas legeringar, innehållande 80—90 % aluminium, 5—15 % koppar och växlande mängder zink, magnesium, mangan etc. — Bland *tyngre A.* märkas bland aluminiumbronserna dirigold (se d. o.) med 3—11 % aluminium. Alcometallerna ha liknande sammansättning. — Aluminiummässing innehåller aluminium, koppar och zink i växlande proportioner. En del av dessa legeringar användas till lödning av aluminium, t. ex. en legering innehållande 20 % aluminium, 30 % koppar och 50 % zink. Många aluminiumlod ha högre zinkhalt.

Aluminaotermi' (av *aluminium* och grek. *terme*, värme), aluminotermisk process, se Goldschmidt 2, Reduktion sp. 905 och Svetsning sp. 534.

***Alunskiffer.** Ang. nyare försök att ur A. utvinna olja se Skifferolja.

***Alw, Gabriel,** är sedan 1925 anställd vid Dramatiska teatern och har där gjort sig gällande som framstående karaktärsskådespelare med säker stilkänsla och utmärkt teknik.

***Alv,** se även Jordmån och Podsol.

***Alva.** Framdeles skola Rone och Eke förenas med pastoratet. — Kyrkan är en absidkyrka från 1200-t.

***Alwar** har en yta av 8,250 kvkm. och 701,000 inv. (1921). Huvudstaden med samma namn (45,000 inv. 1921) är vackert belägen på en höjdsuttning och domineras av det på en klippa liggande fortet.

***Alvastra.** En grundplan av

klostret är återgiven på art. *Kloster* sp. 911. — De 1928 efter en flerårig paus återupptagna undersökningarna av *boplatsen* vid Tåkern ha visat, att det golv av stockar, på vilket stenåldershyddorna en gång varit uppförda (nu finnas endast här-darna kvar), lagts direkt på mossens yta, på fuktigare ställen med en risbädd som underlag. Boplatsen har alltså icke varit en "pålbyggnad" i detta ords speciella betydelse av en byggnad vilande på ett av vertikala pålar uppburet golv. Fynden från denna märkliga, i Skandinavien ensamstående boplatsanläggning bestå förutom av yxor och andra redskap av flinta och grönsten, keramik m. m. av en mångfald på grund av de gynnsamma konserveringsbetingelserna (den kalkhaltiga jordmånen) väl bevarade föremål av horn, ben och trä. Dessutom ha hittats kolnade äpplen och hasselnötter samt kärnor av sexradigt korn, en mängd ben av diverse djur (bl. a. nötkreatur, svin, får och get), vilket ger en onat fyllig bild av stenåldersfolkets "dagliga bröd". En mycket väl bevarad människoskalle har även påträffats, som är märklig bl. a. därigenom, att den bär tydliga spår av att dess ägare skalperats. Boplatsen, vars fyndbestånd visar stark påverkan av den sydvästskandinaviska s. k. megalitkulturen, härrör från en tidig del av gångräftstiden.

***Alvesta** har numera kommunal mellanskola.

Alving, **Hjalmar**, f. 1877, språkforskare och skolman, lektor vid högre realläroverket å Norrmalm i Sthlm sedan 1918 och rektor vid Whitlockska samskolan sedan 1919, har utgivit skolhistoriska, pedagogiska, språkveten-

skapliga och litteraturhistoriska arbeten (bl. a. den för gymnasiet avsedda *Svensk litteraturhistoria* I, 1929). A. är gift med Fanny Alving (se d. o.).

Alvissmål, eddadikt i ljöda-hått, skildrar en visdomstävlan mellan Tor och dvärgen Alviss.

Alvīt, ett zirkonmineral (jfr *Zirkon*), funnet vid Kragerø i Norge; bekant för sin höga halt (16 %) av hafnium (se d. o.).

Amade'o, **Giovanni Antonio**, f. 1447, d. 1522, italiensk arkitekt och bildhuggare. Hans huvudverk är den rikt skulptursmyckade fasaden till kyrkan i Certosa di Pavia (se ill. till d. o.).

Amagat [-ga'], **Émile Hilaire**, f. 1841, d. 1915, fransk fysiker, 1878 prof. i Lyon, från 1892 anställd vid École polytechnique i Paris, undersökte spec. gasers, vätskors och fasta kroppars kompressibilitet.

Amalgamationsprocess, *amalgameringsmetod*, se *Guld* sp. 97, *Metallurgi* sp. 1550 och *Silver* sp. 567.

Ama'lienburg [-borʒ], se *Nymphenburg*.

Ama'ra, stad i Irak, vid Tigris, c:a 150 km. ovan dess förening med Eufrat. C:a 8,000 inv. — Vid A. utkämpades strider under världskriget (se *Mesopotamien* sp. 1531).

***Amarantorden**. 2. A:s baler ha under senare år återupptagits.

A'markvartetten, en av den ungerske violinisten Lico Amar (f. 1891) 1923 grundad stråkensemble (övriga medlemmar W. Casper, P. och R. Hindemith), som särskilt vinnlagt sig om att framföra musik av samtida tonsättare. A. upplöstes 1929.

***Amarna**, som under Amenhotep IV och de närmaste åren efter hans död var Egyptens huvudstad, har sedan slutet av 1880-t. varit föremål för utgrävningar av olika expeditioner. Utom det 1887 funna kungliga arkivet ha talrika fynd gjorts, som varit av stor betydelse för studiet av det fornegyptiska boningshuset och anläggningen av en fornegyptisk stad.

***Amasia** hade 1927 12,000 inv. Järnväg leder till hamnstaden Samsun vid Svarta havet. — Se ill. till Turkiet sp. 1512.

***Amasonfloden**. Flodområdets areal utgör c:a 6 mill. kvkm., om ej Tocantins (jfr d. o.) inräknas i A:s vattensystem.

Amasonsten, se Fältspat.

***Amazonas**, som 1926 hade 410,000 inv., har enl. nymätning en yta av 1,825,997 kvkm.

Ambarella, namn på frukten av *Spo'ndias* (se d. o.) *cytherea*.

Ambassadörskonferensen, i spec. mening namn på en av de allierade makterna juli 1919 tillsatt korporation med uppgift att fatta beslut rör. tolkningen och verkställandet av fredsfördragen efter världskriget. A., vars säte blev Paris, bestod av en representant för Frankrike ss. ordf. (en längre tid J. Cambon) samt Storbritanniens, Italiens och Japans Parisambassadörer. För. Stat:s ambassadör var i regel närvarande men endast ss. observatör. A. trädde i funktion omedelbart efter det frederna ratificerats och hade sitt första sammanträde 26 jan. 1920. Den sammanträdde till en början med regelbundna korta mellanrum och hade bl. a. till uppgift att mottaga rapporter från de i frederna tillsatta olika kommissionerna för kontroll av tillämpningen av fredsfördragen, sanktio-

nera deras åtgärder och fatta beslut rör. uppkommande tvister. Då A:s beslut måste vara enhälliga, kom A. ofta att verka utjämnande i frågor, där de allierade hade olika meningar.

***Ambjörnarp**. Till pastoratet höra, utom Tranemo och A., även Mossebo och Sjötofta.

***Amboina**. På sydkusten ligger staden A. l. *Ambon* (12,000 inv. 1926), säte för Moluckernas och Nederländska Nya Guineas provinsguvernör. Staden är befäst och är en viktig hamnplats med frihamn och radiostation.

Amboise [aŋboa's], stad i dep. Indre-et-Loire, mell. Frankrike, vid floden Loire. A. är en idyllisk och älderdomlig stad, berömd för sitt på en terrass högt över staden beägnade slott, uppfört vid 1400-t:s slut och 1500-t:s början men senare starkt förändrat; det var på 1400- och 1500-t. konungaresidens. C:a 5,000 inv.

Ambo'n, se Predikstol.

***Ambulans**, se även Röda korset och Sjukvård.

Ambulato'risk, som ambulerar (se d. o.), kringflyttande, vandrings-.

A'melung [-long], *Walter*, f. 1865, d. 1927, tysk klassisk arkeolog, föreståndare för Tyska arkeologiska institutet i Rom 1919, utgav en katalog över de antika skulpturerna i Vatikanen samt tills. med P. Arndt *Photographische Einzelaufnahmen antiker Skulpturen* (1893—1925).

Amenhotep, egyptiska faraoener, se *Egypten* sp. 752 och 758.

American Review of Reviews [ome'rriken rivjo' ävv rivjo's]. amerikansk månadstidskrift, utgiven i New York, grundad 1891.

Amerikansk konst, se *Forn-*

amerikansk kultur och Nordamerikansk konst.

Amerikansk litteratur, se Nordamerikansk litteratur.

***Amerikapokalen**. Sir Thomas Lipton har utmanat pokal- innehavaren till ny tävling 1930. — De flesta tävlingarna om A. ha försiggått vid Sandy Hook (se d. o. Suppl.).

Amerikas Förenta Stater, se Nord-Amerikas Förenta Stater.

***Amfiboler**. A. ha samma kemiska sammansättning som pyroxenerna (se d. o.) och likartad kristallografisk byggnad men ha c:a 124° vinkel mellan genomgångsytorna. A. utmärkas även gentemot pyroxenerna av stark pleokroism. — **Rombiska A.** Viktigast är antofyllit, som består av magnesiumsilikat, $Mg_2Si_4O_{12}$, i isomorf blandning med järnsilikat, $Fe_2Si_4O_{12}$, och alltså är heteromorf med bronzit (se Pyroxen). Kupfferit är fattigare på järn, gedrit (se Metasomatos) rikare på järn och aluminium än antofyllit. — **Monoklina A.** äro utan jämförelse viktigast. Hit höra först och främst de alkalifattiga, som äro dels aluminiumfria, dels aluminiumhaltiga. Till de förra höra tremolit, $Ca(FeMg)_2Si_4O_{12}$, aktinolit (strålsten) med högre järnhalt samt finträdda varieteter av dessa mineral, s. k. hornblände- l. strålstensasbest (amiant, byssolit etc.), som är mera motståndskraftig mot varma syror men mindre eldfast än serpentinasbest (se Asbest). De aluminiumhaltiga A. sammanfattas oftast under namnet hornblände och bestå av en isomorf blandning av tremolitseriens sili-

kater och $CaMg_2Al_2Si_4O_{12}$ samt $NaAlSi_3O_8$. Vanligt hornblände är grönsvart och förekommer i kristalliniska skiffrar och äldre magmabergarter. Basaltiskt hornblände är svart och finns i yngre eruptiver. Pargasit är mörkgrönt hornblände. Alkalirika A. äro glaukofanit, $NaAlSi_3O_8$, blågrå till svartblå, och de båda järnhaltiga arfvedsonit, svart, och riebeckit. — **Triklina A.** sakna praktisk betydelse. — A. höra till de allra viktigaste bergartsbildande mineralen och träffas allmänt i kristalliniska skiffrar och äldre, särskilt basiska eruptivbergarter. — Jfr Uralit.

Amharra, se Abessinien sp. 19.

Amhariska språket, Abessiniens riksspråk (se Afrikanska språk).

Amiant, se Amfiboler. Suppl.

Amider, derivat av karbon-syror (se d. o.), i vilka hydroxylen är ersatt med en ammoniakrest, alltså av typen $R \cdot CONH_2$. A. bildas, då organiska anhydrider (se d. o.) behandlas med ammoniak.

Amidol, saltsyrad diamidofenol, användes tillsammans med natriumsulfit som framkallare vid fotografering.

l'Ami du peuple [dy pöppl] (fr., folkets vän). 1. En av Marat (se d. o.) utgiven tidning. — 2. En av F. Coty (se d. o. Suppl.) 1927 grundad tidning.

***Amiel**, H. F., blev 1849 prof. i estetik och 1853 i filosofi i Genève. *Fragments d'un journal intime*, vilken 1883 publicerades i en starkt beskuren uppl., har av prof. Bernard Bouvier, vilken har högsta värden av A:s i Genèves universitetsbibliotek förvarade manuskriptsamlingar, utgivits i

en fullständigare, mera texttrogen uppl. (3 bd, 1922; En drömmares dagbok, urval och översättning av Klara Johanson, 1925). Genom denna har man i flera avseenden fått en rikare och mera intim bild av A:s personlighet, fängslande genom sin förening av en för alla intryck reagerande natur och en förlamande självanalys och skepticisim. — 1845 besökte A. Uppsala, där han då sammanträffade med de ledande kulturpersonligheterna; längre fram stod han i brevväxling med Fredrika Bremer.

***Amiens.** Katedralens skulpturutsmyckning tillhör den höggotiska skulpturens huvudverk. Västfasadens portalskulpturer, däribland den berömda Kristus-bilden (se ill. till Bildhuggarkonst sp. 1523), utfördes på 1220—30-t., under det s. tvärskeppsportalen med "Den gyllene madonnan" tillkom omkr. 1270.

Amikrosko'pisk (av grek. nekande *a* och *mikroskop*), se **Submikron**.

Aminobenso'l, detsamma som anilin.

***Aminoff**, Iwan, avled 1928.

Aminoff, Gregori, f. 1883, kusin till Iwan A., mineralog, avdelningsföreståndare (med titeln prof.) vid Riksmuseets mineralogiska avdelning 1923, har utgivit ett stort antal skrifter av mineralogiskt och kristallografiskt innehåll.

Aminoffska ugnen, en av ingenjören Hinrik Aminoff (f. 1869) konstruerad kolugn. Se **Träkol** sp. 1437.

***Aminosyror**, jfr **Äggviteämnen**. Suppl.

Aminotoluo'l, se **Toluidin**.

Ami'noättiksyra, se **Glykoll**.

v. Ami'ra, Karl, f. 1848, tysk rättshistoriker, prof. i München 1893. A. är en berömd forskare på den gamla germanska rättens område, och hans arbeten, bl. a. *Nordgermanisches Obligationenrecht* (2 bd 1882—95) och *Grundriss des germanischen Rechts* (1890) äro även för svensk rätts-historisk forskning grundläggande arbeten.

Amiralite't, i Sverige numera beteckning för samtliga amiraler. 1617—34 benämning på flottans högsta förvaltningsmyndighet.

***Amiralitetskollegium**, se även **Marinförvaltningen**.

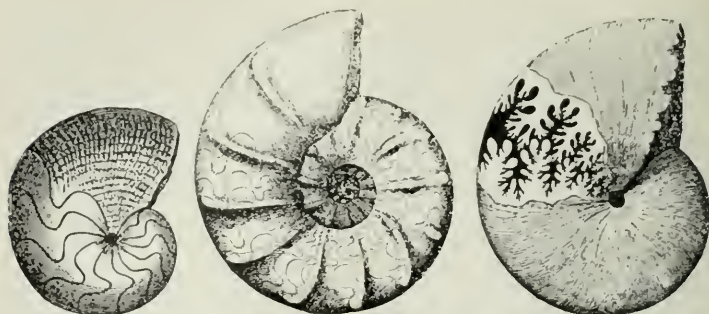
Amiralitetslord, bisittare i engelska flottans överstyrelse, **amiralitetet**, *Board of Admiralty*. Förste A., eng. *First Lord of the Admiralty*, är marinministern, förste t. o. m. fjärde sjölorderna, eng. *sea lords*, äro sjöofficerare och ministers militära rådgivare. Förste sjölorden är även chef för marinstabben.

Amiralitetsråd, se **Marinförvaltningen**.

***Amiralitetsöarna**. Den infödda befolkningen uppgick 1927 till 14,000.

Amma'n, huvudstad i Trans-Jordanien, vid Hidjazbanan, 40 km. ö. om Jordan. A. är förläggningssort för brittiska flygkåren i Palestina och Trans-Jordanien och har goda vägförbindelser, bl. a. med Jerusalem och Akaba. I närheten finnas fosfatlager. C:a 5,000 inv. — A. är beläget på platsen för ammoniternas gamla huvudstad **Rabba**, senare benämnd **Filadelfia** (se d. o. 2), från vilken ruiner kvarstå.

A'mman, Jost, f. 1539, d. 1591, schweizisk tecknare och grafiker, från 1561 verksam i Nürnberg. A:s ytterst omfångsrika

Ammoniter. Från v. goniatit (*Goniatites simplex*), ceratit (*Ceratites nodosus*), egentlig ammonit (*Phylloceras heterophyllum*). C:a $\frac{1}{4}$ av nat. storlek.

produktion omfattar dels akvarellerade teckningar, dels träsnitts- och kopparsticksillustrationer. Stilistiskt anknyter han till Dürer och Kleinmeister.

Ammona'l, se Sprängämnen sp. 1370.

***Ammoniak.** Ang. syntetisk A. se Haber. Om flytande A:s användning i kylmaskiner se Kylteknik sp. 1564 f. Om ammoniaksockermetoden se Soda.

***Ammoniter** (jfr Huvudfotingar). A., som utgrenat från nautiliderna (se d. o. Suppl.), hade sina tidigast kända representanter i devon. Skalet var hos flertalet symmetriskt hoprullat, i några få fall rakt (stavformigt) l. spiralvridet (snäckformigt). Suturerna, d. v. s. kammarväggarnas gränslinjer mot skalet, voro hos de tidiga (paleozoiska) formerna, goniatiterna, relativt enkla med ett fåtal bukter framåt (sadlar) och bakåt (lober). Hos ceratiterna (trias) voro loberna och sadlarna något talrikare samt tandade, medan de egentliga A. (mesozoikum) hade trådlikt förgrenade och ytterst invecklade suturlinjer.

Kort före A:s utdöende under krittiden uppträdde på nytt former med ceratitiska loblinjer. A. äro ganska allmänna i Skånes senonkrita men saknas helt i danienavlagringarna.

***Ammonium.** Ammoniumnitrit, NH_4NO_2 , sönderfaller vid upphettning i kväve och vatten. Ammoniumsulfid, svavelammonium, finnes i olika former, innehållande mer (gult svavelammonium) l. mindre svavel. Användes vid kemiska analyser som viktigt reagens (se Svavel sp. 300). Ammoniumamalgam, se Amalgam. Som reagens på A. användes Nesslers reagens (se d. o.).

***Amnesti.** A., som till skillnad från benädning (se d. o.) icke har något direkt stöd i grundlagen, har givits i Sverige flera gånger, i äldre tid genom s. k. pardonsplakat. Särskilt kända fall av A. är den, som utdelades med anledning av kaptenen Anders Lindebergs (se denne) uppträdande 1834 samt den 1920 meddelade A. till dem, som sakfällts för förnärmelse mot den finländske riksföreståndaren Mannerheim vid hans besök i Sverige.

Amora'lsk (av grek. nekande *a*), som saknar moral, som ej känner några moraliska värden.

Amoréer, se **K a n a a n**.

***Amortera**. Skall en summa *S* amorteras på *n* år genom *n* lika stora annuiteter *a*, den första efter 1 år, den andra efter 2 år o. s. v., så skola annuiteterna ha

beloppet $a = \frac{Sq^n(q-1)}{q^n-1}$, där *q*

är lika med $1 + \frac{p}{100}$ och *p* räntesatsen i procent.

Amourette [amorä'tt], se **A m u r e t t**. Suppl.

Amovibilitet, se **I n a m o v i b i l i t e t**. Suppl.

***Amoy** har enl. en nyare uppskattning c:a 300,000 inv. Universitet, grundat 1921.

Ampèrelindningar, ampèrevärv, se **M a g n e t i s k t f ä l t** sp. 1060.

Ampezzodalen, se **C o r t i n a d' A m p e z z o**. Suppl.

Ampulla, lat., i den romersk-katolska kulten det kärl, vari den invigda oljan (krisma) förvaras. Märkliga dylika ha an-

Amsterdam. Börsen.

träffats bl. a. i Palestina och i de fornkristna katakomberna.

***Amritsar**. Det gyllene templet, sikhernas huvudtempel, reser sig mitt i en vidsträckt, helig damm och är till större delen beklätt med förgyllda kopparplattor, försedda med inskriptioner ur sikhernas heliga skrift **Adi Granth**. A. grundades 1577; templet förstördes och återuppfördes på 1760-t.

***Amsberg** har 1929 upphört att vara kapellförs. och uppgått i **Stora Tuna förs.**

***Amsterdam** hade 1927 735,000 inv., därav över $\frac{1}{4}$ reformerta och över $\frac{1}{5}$ katoliker. — Bland A:s kyrkor märkas **Oude Kerk** (Gamla kyrkan) och **Nieuwe Kerk** (Nya kyrkan) från medeltiden samt de av **Hendrik de Keyser** vid 1600-t:s början uppförda **Zuiderkerk** och **Westerkerk**. Stadens förnämsta byggnad är kungl. slottet (se ill. till **H o l l ä n d s k k o n s t** sp. 867—868), vilket uppfördes som rådhus 1648—55 av **Jakob van Kampen**. Dess utomordentligt rika yttre och inre skulpturutsmyckning, utfördes av **Artus Quellinus d. ä.**, biträdd av **Artus**

Fornkristen ampulla. (British Museum.)

Quellinus d. y. och Rombout Verhulst. Bland moderna byggnader märkes främst den av H. P. Berlage 1898—1904 uppförda börsen. — Vid sidan av Rijks Museum finnas ett flertal andra museer, ss. stadsmuseet (Stedelijk Museum), som jämte kulturhistoriska samlingar inrymmer moderna målningar, och Fodormuseet, innehållande modern konst. Rembrandts hus, bebott av konstnären 1639—58, är även bevarat som museum. En värdefull privatsamling utgör familjen Six' målningssalleri, grundlagt på 1600-t. A. har botanisk och zoologisk trädgård, den senare en av Europas förnämsta. Ang. vetenskapliga och kulturella institutioner se vid. *Nederländerna* sp. 699 f. — 1927 ankommo och avgingo i utrikesfart 5,400 fartyg om tills. 7,8 mill. registerton. A. är av största vikt som lufttrafikknut (flyglinjer till bl. a. Hamburg, London och Paris). Radiostation.

Amsterdamkabinettets mästare, se *Meister des Amsterdamamer-Kabinettes*.

***Amu-Darja** bildar numera under en del av loppet gräns mellan Turkmenistan och Usbekistan. I antiken var dess namn *O'xus*.

***Amundsen**, Roald. Den 1918 startade Maudexpeditionen (se d. o. Suppl.) blev av stor vetenskaplig betydelse. Efter att ha uppgivit sina planer att i samband med Maudexpeditionen flyga till nordpolen, företog han från Spetsbergen två flygfärder mot polen 1925 och 1926; vid den senare, utförd 11—14 maj (71 tim:s flygning) från Kings Bay till byn Teller i Alaska, n.v. om Nome, kröntes hans bemödanden med framgång (se vid. *Polarexpeditioner* sp. 359 f. och *Nobile*. Suppl.). Efter "Italias"

förolyckande 25 maj 1928 (se *Italiaexpeditionen*. Suppl.) beslöt A. deltaga i undsättningsarbetet, och 18 juni startade han från Tromsö i ett av franska marinen utsänt Latham-sjöflygplan, vari utom A. medföljde fyra fransmän (bl. a. korvettkaptenen Guilband som pilot) samt norske kaptenen i flottan Leif Dietrichson. Flygarna, som hade Kings Bay till mål, ha sedan några tim. efter starten ej hörts av, och på sensomnaren gjorda vrakfynd anses bekräfta deras undergång. — A. måste genom sin prestation att såväl uppnå syd- och nordpolen som genomfara nordvästpassagen (Gjöäfärden 1903—06) och nordostpassagen (Maudexpeditionen) betraktas som den hittills framgångsrikaste polarfararen. Sina forskningsfärder har han skildrat i en rad allmänt spridda arbeten, bl. a. *Nordvest-Passagen* (1907), *Sydpolen* (2 dlr, 1912), *Nordostpassagen* (1921), *Gjennem luften til 88° nord* (1925) och *Den første flukt over Polhavet* (utg. tills. med L. Ellsworth 1926).

***Amundson**, Karl, blev 1924 överste, 1925 chef för Flygstyrelsen och Flygvapnet samt 1926 generalmajor.

***Amur**. 1. A:s flodområde omfattar 2 mill. kvkm. — 2. A. utgör numera en krets i Fjärran Österns område (250,000 kvkm., 356,000 inv. 1926).

Amure'tt (fr. *amourette*, av *amour*, kärlek), förälskelse, kärleksäventyr.

***Amygdalin** tillhör glykosiderna (se d. o.).

Amyla's, se *Enzym* sp. 1106 och *Matsmältning* sp. 1351.

Amylopekti'n, *Amylo's*, se *Stärkelse* sp. 209.

Amöboi'd rörelse (av *amöba*, och grek. *ci'dos*, utseende), se *R h i z o p o d a*.

***Anabaptisterna** voro från början en fridsam religiös sekt, med omdopet ss. huvudkrav. Genom Melchior Hoffmann (se d. o. 1) fick rörelsen ett apokalyptiskt inslag, vilket 1533 utlöstes i kravet på våldsam omstörtning. Se vid. *Mennoniter*.

Anaconda [ænokã'ndã], stad i Montana, n.v. För. Stat., i Butte-distriktet, n.v. om staden Butte (se d. o. Suppl.). I A., som har världens största kopparsmältverk (äg. Anaconda coppermining co.), smältas $\frac{3}{4}$ av den vid Butte brutna malmen. C:a 12,000 inv.

***Anaërob**, jfr *Aërob*. Suppl.

Anafa's, se *Cell* sp. 1124.

Anafo'risk, se *Pronomen* sp. 628.

***Anafylaxi**. Kunskapen om A. har numera utvecklats så långt, att man funnit den närmaste orsaken till dess svåraste yttringar i en venkontraktion, spec. i lever, hud och lungor med åtföljande blodstockning i dessa organ och bristande blodflöde till hjärtat. Till A. räknas numera alla idiosynkrasier, ss. bl. a. även sjukdomsyttringar hos spädbarn vid uppfödande med komjök samt astma (se d. o., även Suppl.).

Ana'hita, hos de gamla perserna de livgivande vattneus gudinna, av grekerna jämförd med *Afrodite*.

Anakreo'ntiker, benämning på en grupp tyska skalder vid 1700-t:s mitt med Gleim (se d. o.) som huvudrepresentant, vilka efter mönstret av de s. k. anakreontika (se *Anakreon*) sjöngo vinets och kärlekens lov.

Analci'm, ett till zeolitgruppen (se d. o.) hörande, reguljärt kri-

stalliserande mineral av sammansättningen $\text{Na}_2\text{Al}_2\text{Si}_4\text{O}_{12} \cdot 2\text{H}_2\text{O}$.

***Analgesi**. A. uppkommer vid skada på sensibla neuroner (jfr *Nervvävnad* och *Nervsystem*) genom inflammation, degeneration, tryck av svulster l. blödningar m. m. (jfr *Ryggmärgssjukdomar*) och kan även vara en följd av bedövning (jfr *Bedövningsmedel* och *Narkos*). A. kan vara permanent l. övergående alltefter orsaken till densamma.

***Analogi** användes inom geometrin även i bet. likhet mellan proportioner (se d. o.).

***Analys**. *Matem.* Se även *Matematik*.

Analysa'tor, se *Polarisation* sp. 363.

Ana'lysis si'tus (av grek. *ana'lysis*, upplösning, och lat. *si'tus*, läge), den gren av geometrin, som behandlar de egenskaper hos figurer, vilka bli oförändrade vid kontinuerlig deformation hos figurerna. Förbinder man t. ex. ett antal punkter med varandra genom linjer på så sätt, att det är möjligt att genomlöpa figurens alla linjer i följd, utan att någon genomlöpes två l. flera gånger, så försvinner ej denna egenskap vid kontinuerlig deformation. En sfär kan deformeras till en ellipsoid och en toroid till en sfär, genom vilken ett hål borrats, o. s. v.

Ana'löppning, *a'nus*, mat-smältningsskanalens bakre öppning.

A'nanaskörbär, "japanska körbär", frukterna av *Physalis* (jfr d. o.) *peruvia'na*, härstammande från Peru och angränsande länder samt odlad i tropiska, subtropiska och varmt tempererade trakter. A. saluföras stundom även i Sverige. De likna närmast gula druvor men äro starkt aro-

Andalusitgruppen. Kristall av chiastolit, skuren efter parallella plan.

matiska samt omges av ett grågult blomfoder.

Ana'nke, grek., nödvändighetens gudinna. Jfr Öde.

A'narisfjällen, fjällmassiv i s.v. Jämtland, v. om Oviksfjällen. Högsta topp Stora Anahögen (1,423 m. ö. h.).

***Anastigmat**, se även Objektiv sp. 1207 och ill. till d. o. sp. 1205—06.

Anatomisk teater, byggnad i rum, särskilt inrättad för anatomiska dissektioner och demonstrationer. En märklig sådan från 1600-t., utförd efter O. Rudbeck d. ä:s ritningar, finnes i Gustavianum, Uppsala.

***Ancher, Mich a e l**, dog 1927. — A:s hustru, **Anna A.**, f. Bröndum, f. 1859, är en framstående målarinna, som liksom mannen företrädesvis skildrat fiskarbefolkningens liv på Ska-

Michael Ancher. Målning av Anna Ancher.

gen, men medan han helst återgav dramatiska utomhusscener, har hon huvudsakl. målat interiörer, präglade av innerlig uppfattning och förfinad kolorit.

***Anchusa**, *A. arvensis* bör numera kallas *Lycopsis arvensis*.

***Anciennitet**, se även Tjänsteålder.

A'ncus Ma'rcius, se Romerska riket sp. 1287.

***Ancylussjön**, se även Sveaälven.

And, A n d r e a s, d. 1317, domprost i Uppsala 1278—99 och från 1302. A. intog en politiskt framskjuten ställning. Han deltog bl. a. i det möte 1279, då Alsnö stadga utfärdades, nämnes 1288 som medlem av rådet och var medlem (den ende andlige) av den kommission, som utarbetade Upplandslagen. Främst är A. känd som grundare av ett kommunitet (se d. o.) i Uppsala och ett i Paris, Collegium Upsalense, för svenska studenter.

Andalusi'tgruppen, en serie mineral, av vilka de viktigaste äro *topa's*, *andalusi't*, *sillimanit* — alla tre rombiska — samt *disten* (*eyanit*), triklin. De tre sistnämnda ha formeln Al_2SiO_5 och förekomma i kristalliniska skiffrar. Ovanför 1,300° övergå andalusit och disten i sillimanit. Hårdheten (jfr d. o.) hos disten är olika i olika riktningar, lägst (5) parallellt med prismakanten, högst (7) vinkelrätt däremot. Chiastolit är en andalusitvarietet, som förekommer i lerskiffer och bildar långa pelare,

vilkas inre genomdrages av 2 par symmetriskt ställda prizmer, omslutande en mörk kanal; tvärsnittet visar en korstecknad yta.

***Andamanerna.** Provinsen, vars huvudstad är Port Blair (c:a 14,000 inv.), omfattar 8,140 kvkm. med 27,000 inv., varav på A. komma 6,500 kvkm. med 18,000 inv. (1921). A:s negritiska befolkning, som är stadd i utdöende, räknade 1921 800 individer.

Andelslön, löneberäkning med arbetsprodukternas värde som måttstock, antingen efter deras nettovärde (tantiem) l. efter bruttovärdet (t. ex. kreatursskötares lön i visst förhållande till mängden producerad mjölk).

Andelsslakteri, slakteri, drevet som andelsföretag av jordbrukare, som ha skyldighet att dit leverera sina slaktdjur. 24 A., därav 9 i Skåne, voro 1928 i verksamhet, flertalet för slakt av svin.

Ander, Knut, f. 1872, d. 1908, grafiker, elev av A. Tallberg. De få men märkliga etsningar och tornålsraderingar A. utförde, innan en lungsjukdom ändade hans liv, präglas av spröd stämning och känslig ljusbehandling.

Anderberg, Rudolf, f. 1892, psykolog, docent i Lund 1918—27, folkskolinspektör i Trälleborg 1927. A. har genom avhandlingen *Kvantitativ bestämning av ett kortvarigt arbetes inverkan på ett efterföljande* (1918), tidsskriftsstudien *Repetition och omedelbar reproduktion* (1925) m. fl. arbeten gjort sig bemärkt som en framstående representant för svensk experimentalpsykologisk och pedagogisk forskning.

***Andermatt** är beläget vid Gotthardbanan (se karta till Gotthard sp. 1411) och är knutpunkt för flera viktiga alpbananor och -vägar. C:a 1,000 inv.

***Andersen.** 3. Vilhelm A. Bland A:s arbeten märkes vid den monumentala kulturöversikten *Tider og Typer af dansk Aands Historie*, en skildring av den klassiska bildningens insats i dansk kultur. Av denna ha hittills utkommit *Erasmus* (2 bd, 1907—09) och *Goethe* (2 bd, 1915—16). Sedan 1921 är han C. S. Petersens medutgivare av *Illustreret dansk Litteraturhistorie*.

A'ndersen. 1. Oskar A., f. 1866, dansk kyrkohistoriker, prof. i Köpenhamn 1913, konservativ led. av folketinget 1918. A., som sedan 1907 är redaktör för *Kirke-Leksikon for Norden*, har bl. a. utgivit *Overfor Kirkebruddet* (1917), en undersökning rörande Kristian II:s ställning till de lutherska reformationsidéerna. — 2. Tryggve A., f. 1866, d. 1920, norsk författare. A. är en av de märkligaste norska 90-talsförfattarna, på en gång en klassiskt klar stilist och en utpräglad romantiker med en av E. T. A. Hoffmann påverkad förkärlek för skräckfantasier. Sin viktigaste insats gjorde han med de kulturhistoriska novellerna *I cancelliraadens dage* (1897), som skildra en norsk bygd från början av 1800-t. Om hans starkt neurasteniska läggning vittna den breda nutidsromanen *Mod kvæld* (1900) och den postumt utgivna *Dagbog fra en sjøreise* (1923).

***Andersen-Nexö,** Martin. *Bitte Menneskebarn* utkom i 5 dlr 1917—21. Genom sina delvis starkt naturalistiska men särskilt i barndomsskildringarna även idylliskt betonade romaner, för vilka han hämtat motiv såväl ur danskt allmogeliv (spec. å fäderneön Bornholm) som från huvudstadens proletariat och den moderna arbetarrörelsen, har A.

Martin Andersen-Nexö.

framträtt som en av det nutida Danmarks främsta diktare. Urspr. socialdemokrat, numera kommunist, har han i reseskildringen *Mod Dagningen* (1923) givit uttryck åt en hänförd beundran för Sovjet-Ryssland. Hans senaste arbete är romanen *Midt i en Järntid* (2 bd, 1929), en socialt betonat bondeskildring från världskrigets tid.

***Anderslöv** hade 1928 2,190 inv., därav 710 i Anderslövs municipalsamhälle, vilket har station vid Börringe—Östratorps järnväg. I municipalsamhället finnes en kommunal mellanskola, som sedan 1 juli 1929 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

Anderson. 1. Anders A. (i Råstock, Västmanland), f. 1874, banvakt, politiker. A., som tillhör socialdemokratins ledande män, är sedan 1912 led. av A. K. och sedan 1918 ordf. för Örebro l:s landsting. Han har utövat en betydelsefull verksamhet i ett

flertal kommissioner och utskott (statsutskottet) samt är sedan 1922 fängvårdsfullmäktig och sedan 1925 riksgäldsfullmäktig. — 2. A m o s A., f. 1878, finländsk politiker, tidnings- och affärsman, led. av riksdagen sedan 1922 (svenska folkpartiet), huvudredaktör för Hufvudstadsbladet 1928. A. intar en framskjuten ställning inom det svenska Finlands ekonomiska och kulturella liv. Särskilt har han understött forskningar rör. Finlands medeltidskonst. — 3. I v a r A., f. 1891, fil. d:r, publicist och politiker. A., som var politisk medarbetare i Stockholms Dagblad 1914—17, har därefter varit huvudredaktör för Östgöta Correspondenten. En av högerens ledande yngre krafter, har A. sedan 1925 varit led. av A. K.

Anderson [æ'ndəsən], S h e r w o o d, f. 1876, nordamerikansk författare. A:s på en nervös, rytmisk prosa skrivna arbeten, bl. a. novellsamlingen *The triumph of the egg* (1921) och romanen *Dark laughter* (1925; Mörkt skratt, 1928), äro moderna livsskildringar, givna med intensiv känsla och en psykologi, som ofta söker sig ned i det undermedvetna.

***Andersson.** 3. Charles A. var son till Llewellyn Lloyd (se Lloyd 1). — 7. A k s e l A. avled 1923. — 8. N i l s A. var från 1901 stadsnotarie och vid sin död t. f. borgmästare i Lund. — 9. C. F. G u n n a r A. avled 1928. Han var från 1926 ordf. i Svenska turistföreningen. Bland hans senare utgivna skrifter märkes *Sveriges allmänna skogar* (1926). — 10. J. G u n n a r A. gjorde under sin verksamhet i Kina rika fynd av kulturer från yngre stenålder och äldre bronsålder. Hans första fynd gjordes redan 1919, och 1921 ut-

grävde han dels en grotta i Sha-kuo-tun i prov. Fengtien (i Manchuriet), dels en stenåldersboplats vid byn Yang-shao (se d. o.). Fynden voro så betydelsefulla, att han 1923—24 företog en stor expedition för vidare arkeologiska grävningar i prov. Kansu, vilka resulterade i mycket omfattande samlingar. Större delen av dessa sändes till Sthlm, varifrån stora partier efter pågående undersökning återskickas till Kina, medan resten tillfaller Östasiatiska samlingarna (se d. o. Suppl.). För dessas bearbetning erhöll A., som 1924 kallats till prof. i geologi vid Stockholms högskola, 1926 en personlig professur i östasiatisk arkeologi vid Statens historiska museum. A. har behandlat sina fynd i *The cave-deposit at Sha Kuo T'un in Fengtien* (1923), *An early Chinese culture* (1923) och *Preliminary report on archaeological research in Kansu* (1925). En populär skildring av sina resor har han givit i *Draken och de främmande djävlarerna* (1926). Om betydelsen av A:s forskningar se vid. Kina. *Förhistoria*. Suppl. — 11. Oskar A. avled 1906 (ej 1908). — 12. Dan A:s *Skrifter* utgavs i 4 bd 1921—22. Bestående värde har framför allt hans lyrik (främst *Svarta ballader*, 1917), som i en bl. a. av Kipling påverkad, musikaliskt suggestiv form ger uttryck åt bittra och sönderslitna stämningar av förtvivlan och hemlöshet i tillvaron. En samling ännu opublicerade dikter utkommer under loppet av 1929.

Andersson. I. LARS IVAR A., f. 1860, förste stadsläkare i Sthlm 1899—1927, har verksamt bidragit till lösande av socialmedicinska frågor, ss. åtgärder mot smittsamma könssjukdomar, revision

av hälso- och epidemivård m. m. — 2. Otto A., f. 1879, finländsk musikhistoriker och etnograf, prof. i musikvetenskap och folkdiktsforskning vid Åbo akademi 1926, dess rektor 1929. A. har utgivit ett flertal musikhistoriska och folkloristiska arbeten, bl. a. en studie över *Stråkharpnan* (1923). Han stiftade 1906 föreningen Brage (se d. o. Suppl.).

Andesi'n, se Fältspat.

***Andisjan** ingår nu i Usbekistan och har 74,000 inv. (1926).

Andliga förbehållet (lat. *Reservatum ecclesiae'sticum*), se Reformationen sp. 916. Jfr Restitutionsediktet och Westfaliska freden sp. 666.

***Andning**, jfr även Oxidationsteorier. Suppl.

Andningscentrum, se Livsknuten.

***Andorra**. Det officiella språket är katalanska. Spanska och franska mynt användas. Två större, delvis nyanlagda vägar finnas; den ena leder till Seo de Urgel i Spanien, den andra till Frankrike strax ö. om A., där den nyanlagda järnvägen Toulouse—Barcelona går fram. — Enl. traditionen skall det ha varit Karl den store, som gav A. dess självständighet. Säkert är, att den härleder sig från medeltiden. 1278 ställdes A. under överhöghet av biskoparna i Urgel och grevarna av Foix, vilka senares rättigheter ärvdes av franska kronan.

Andrae, Tor, f. 1885, teolog, prof. i religionshistoria i Sthlm 1927, i teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi i Uppsala 1929. A. är specialist på islam (bl. a. *Die Person Muhammeds in Lehre und Glauben seiner Gemeinde*, 1917) samt har dessutom ingående sysslat med religions-

psykologiska frågor (bl. a. *Mystikens psykologi*, 1926).

***Andra livgrenadjärregementet** är sedan 1928 sammanslaget med Första livgrenadjärregementet till Livgrenadjärregementet (se d. o., även Suppl.).

***Andrarum**. A:s nedlagda alunbruk är med sina gamla skifferbrott en världsberömd fyndort för kambriska, särskilt mellan- och överkambriska, fossil.

***Andrássy**, 2. Gyula (Julius) A. avled 1929. Vid valen till deputeradekammaren dec. 1926 föll han igenom och kom ej heller in i överhuset, då detta jan. 1927 nyrekryterades. A. skrev uppmärksammade arbeten om 1867 års "Ausgleich" och om den ungerska statens och författningens ursprung samt behandlade även problem, som sammanhånga med världskriget.

***André**, Harald, av gick 1924 som regissör vid Operan, där hans dekorativa strävanden funno sitt starkaste uttryck i den tills. med I. Grünwald skapade iscensättningen av Simson och Delila. 1926—28 var A. huvudredaktör för Stockholms Dagblad och mottog 1929 regissörsuppgiften vid Scalaoperan i Milano.

André'ae. 1. Se Laurentius Andrae och Svenska språket sp. 357. — 2. Jakob A., f. 1528, d. 1590, tysk luthersk teolog, prof. och kansler i Tübingen 1561, den förnämste ledaren av det lutherska "enhetsverk", som kom till uttryck i Konkordieformeln. — 3. Johann Valentin A., f. 1586, d. 1654, tysk luthersk präst och teolog, sonson till A. 2.; verkade bl. a. i Stuttgart. A. var ortodox men även påverkad av J. Arndts mystik och tidens kyrkliga enhetssträvanden (jfr Acontius.

Suppl.). Inom undervisningen är han med sitt krav på åskådlighet en förelöpare till Comenius. Jfr även Rosenkruzare.

***Andrée**, Elfrida, avled 1929.

***Andrejev**, Leonid Nikolajevitj. Den i hallucinatoriska skräcksyner utmynnande, symbolistiska krigsskildringen *Det röda skrattet* utkom 1904 (sv. övers. 1906). Av A:s övriga romaner, som till stor del syssla med psykopatologiska motiv, ha till svenska översatts *Tanken* (1902; sv. övers. 1903), *En berättelse om sju hängda* (1908; sv. övers. s. å.) och *Djävulens dagbok* (1919; sv. övers. 1921). Av A:s dramer uppfördes i Sthlm *Professor Storitzin* 1921, *Han som får örfilarna* (sv. övers. 1926) 1928.

Andrén, Georg, f. 1890, statsvetenskapsman, docent i Uppsala 1920, förestår sedan 1928 professuren i statskunskap med statistik i Göteborg. A. var 1925—27 led. av A. K. (höger). Har bl. a. utgivit *Federalismen i den tyska riksorganisationen 1871—1914* (1920) och *Parlamentarismen och partier i England under minoritetsregeringarnas tid 1846—52* (1929).

Andrésen, Ivar, f. 1896, norskfödd operasångare (bas), utbildad i Sverige och 1921—27 anställd vid Kungl. teatern samt därefter i Dresden. A. har genom sin ypperligt klingande stämma och sitt värdade musikaliska föredrag vunnit betydande framgångar i Sverige och utlandet.

Andrews [æ'ndroʃ]. 1. Thomas A., f. 1813, d. 1885, engelsk fysiker, prof. i Belfast, upptäckte 1869 vid undersökning av kolsyrens isotermer, att en gas genom kontinuerlig tillståndsförändring kan överföras till vätska, samt

införde begreppet kritisk temperatur. — 2. Roy Chapman A., f. 1884, nordamerikansk zoolog och forskningsresande. A., som tidigare företagit expeditioner till Alaska, Sundaöarna och Korea, har sedan 1916 ägnat sig åt utforskning av Central-Asien genom expeditioner till bl. a. Tibet, Yttre Mongoliet och öknen Gobi, varvid bl. a. gjorts uppseedeväckande fossilfynd (däggdjur, dinosaurier m. m.). Bland A:s talrika rese-skildringar märkes *On the trail of ancient man* (1926; På spår efter urmänniskan, 1928).

Androgyn [-gy'u] (av grek. *anc'r*, man. och *gyn'e*, kvinna), varelse med såväl hanliga som honliga könsorgan. Jfr Hermafroditism.

***Andromeda**. *A. hypnoides* bör numera kallas *Cassiope hypnoides* och *A. tetragona* bör kallas *Cassiope tetragona*.

***Andropogon**, jfr Citronellolja. Suppl. och Citrongräsolja. Suppl.

Andvare, en i Eddan omtalad dvärg, som i skepnad av en gädda vistades i en fors. A. fångades av Loke och tvangs att utlämna sin skatt men fäste vid en ring en förbannelse. Ringen omtalas i Volsungasagan ss. ingående i Fafners därigenom olycksbringande skatt.

Aneby, municipalsamhälle (sedan 1923) i Bredestads och Bäla-ryds socknar, Jönköp. l., s.v. om sjön Ralången. Station vid östra stambanan. 945 inv. (1928).

***Anemometer**. Linds A. tillhör manometertypen. — Den numera inom meteorologin mest använda A. är Robinsons A. 1. skalkorsanemometern (se Robinson 2). Denna kan även göras registrerande på så sätt, att en elektrisk kontakt

slutes efter visst antal varv (vanl. 100 l. 500) och sätter i rörelse en penna, vilken gör märke på ett papper, som framföres med viss hastighet genom ett urverk.

***Anemone**. *A. hepatica* kan även ha rent röda blommor ("röd-sippor").

***Anestesi**, jfr även Lokalbedövning.

Anet [anä'], ort i dep. Eure-et-Loir, n. Frankrike, nära floden Eure. C:a 1,300 inv. — A. är känt genom det slott, som Henrik II där 1552—54 lät uppföra åt Diane de Poitiers. Dess arkitekt var Ph. de L'Orme, en del av skulpturutsmyckningen utfördes av Jean Goujon. Slottet förstördes till stor del under franska revolutionen; ett vackert fasadparti är numera uppställt i École des beaux-arts, Paris (se ill. till de L'Orme).

Anga'raland, se Triasperioden sp. 1319.

***Angarn**. Sedan 1923 bilda Ösby-Garn, Vada och A. ett pastorat.

Angelsachsiska språket, se Engelska språket sp. 1019.

Angelsachsisk litteratur, se Engelsk litteratur sp. 1039.

***Angered-Strandberg**, Hilma, avled 1927.

Angermannus, se Abrahamus Andreae Angermannus.

***Angers** har ett mindre universitet. Katedralen påbörjades 1150 och är en av ungotikens tidigaste skapelser. Slottet, uppfört 1228—38, är ett av Frankrikes vackraste feodalslott.

Angivelse, anmälan till vederbörande myndighet av någon ss. skyldig till ett brott. Jfr Falsk angivelse. Suppl. — Angivelsebrott, se Åtalsrätt.

Angora. Utsikt över en del av Angora från citadellet.

Anglerboskap, **Angelboskap**, röd, behornad nötboskapsras, som för sin mjölkproduktionsförmåga införts till de nordiska länderna och bidragit till bildande av den nutida, röda danska boskapen. Förekommer ej mer i Sverige. Jfr **Nötkreatur** sp. 1192.

***Anglesey** utgör ett eget grevskap i Wales (715 kvkm.).

Anglise'ra, förvandla till engelsk, påtvinga engelskt språk och engelsk kultur.

Angloara'b, se **Häst** sp. 1159.

A'nglokataliker, det numera vanliga namnet på anhängarna av den högkyrkliga riktningen inom Englands kyrka. A. hävda, att den engelska kyrkan representerar den äkta katolska traditionen. En äldre grupp bland A., under ledning av biskop Gore (se d. o.), står i det väsentliga på Oxfordrörelsens ståndpunkt. Fler-talet A. gå emellertid vida längre och kännetecknas bl. a. av en starkt katoliserande ritual och uppfattning, framför allt i natt-

vardsmässan. Jfr **Common Prayer**. Suppl.

Anglonorma'nd, se **Häst** sp. 1159.

Anglo-Persian Oil Company [æ'nglɔ pə'sjən əjl kə'mpəni], se **Bergolja** sp. 1331.

Anglosa'chsare, annan form för angelsachsar.

Anglo-Swedish Literary Foundation [æ'nglɔ so'i'disj li'ttərə-ri faunde'jsjən] (eng., engelsksvenska litteraturfonden), en stiftelse, som Bernard Shaw grundade 1927 med det honom tilldelade Nobelpriset. Dess syftemål är att genom översättning av svenska litterära arbeten, utgivande av en skriftserie och på annat lämpligt sätt göra svensk litteratur och kultur kända i England. Den första volymen av stiftelsens publikationer, som utkom 1929 under redaktion av prof. J. Robertson, innehåller fyra skådespel av Strindberg (Påsk, Dödsdansen, Spöksonaten och Drömspelet).

***Angora** (turk. utt. a'ngkara). 1. Det nuv. vilajetet A. hade 1927 405,000 inv. — 2. A. är sedan

Angora. Den nya boulevarden Tjankaja.

1923 Turkiets huvudstad och har från denna tid synnerligen hastigt utvecklats. Det är nu den folkrikaste staden i det egentliga Anatolien (75,000 inv. 1927). — A. är beläget i en vegetationsfattig, kuperad terräng, vid en biflod till den i Svarta havet mynnande Sakaria. Den gamla staden, som omges av murar, utbreder sig vid foten av en brant kulle, krönt av ett seldjukiskt citadell. Den har alltigenom orientalisk prägel och bär spår av långvarigt förfall. Från romartiden kvarstå ruinerna av ett till Augustus' ära uppfört tempel, med en märklig latinsk inskrift, *Monumentum ancyra'num*, redogörande för de viktigaste tilldragelserna under kejsarens regering. När A. blev huvudstad, påbörjades en gatu-reglering i gamla staden, och ett antal offentliga byggnader uppfördes. Snart övergavs emellertid ombyggnadsplanerna, och en ny stad började anläggas längre ned på slätten. Denna, som befinner sig i rask utveckling, är uppförd efter europeiskt mönster med regelbunden stadsplan, byggnader i västerländsk stil samt tidsenliga

institutioner. På en höjd 4 km. ö. om staden ligger det förnäma bostadskvarteret *Tjankaja*, i vilket bl. a. Kemal pasjas bostad och främmande makters beskickningshus äro belägna. — I A. upprättades 1925 en juridisk högskola. En järnvägslinje till det s.ö. om A. belägna Kaisarije öppnades 1927; dessutom är en linje under byggnad till Eregli vid Svarta havet.

Angot [angå'], Alfred, f. 1848, d. 1924, fransk meteorolog, direktör för Meteorologiska centralbyrån i Paris 1907—22. A. har utfört viktiga undersökningar rör. nederbördens årliga fördelning samt över solstrålningens årliga variation och atmosfärens absorption av solljuset.

***Angoulême**. Katedralen, som i sitt nuv. skick härrör från 1100-t:s början, har en praktfull västfasad, som utgör ett av huvudverken inom den romanska skulpturen i s.v. Frankrike. Det enskepiga långhuset (se ill. till *Byggnadskonst* sp. 843) och korskvadraten äro täckta av kupoler. — A., forntidens *Iculi'sma*, blev på 200-t. biskopssäte och var från

800-t. huvudstad i grevskapet, senare (från 1515) hertigdömet A., som från 1300-t. innehades som förläning av medlemmar av konungahusets sidogrenar.

***Anhui** skrives även **Anhwei**.

Anhållande, ett i Sverige utan rättsliga bestämmelser utvecklat förfarande, varigenom en för brott misstänkt l. ordningen störande person tages om hand och kvarhålls av polismyndighet, medan frågan om hans eventuella häktning l. åtal utredes.

A'ni, ruinstad i turkiska Armenien, s.ö. om Kars, på gränsen mot Ryssland. A. var på 900-t. Armeniens huvudstad och uppbyggdes med stor prakt för att 1063 härjas av seldjukerna och 1319 förstöras genom jordbävning. A:s ruiner utgöra de viktigaste återstoderna av den senarmeniska byggnadskonsten. Märkligast är den 1001 fullbordade katedralen, en korskupolkyrka med fullt utbildade knippepelare i interiören. Bland de övriga märkes Frälsarekyrkan, en kupoltäckt rundkyrka, uppförd 1135—36 (se ill. till *Byggnadskonst* sp. 837).

Anilinfärgämnen, organiska färgämnen (se d. o.), som kunna framställas ur anilin (se d. o.). Hit höra: fuksi'n, klorvätesyrat salt av rosanilin (se d. o. Suppl.); bildar gröna, metallglänsande kristaller, lösliga i vatten med röd färg. Fuksin är ett av de första på syntetisk väg framställda organiska färgämnen (upp-täckt 1856). **Anilinviolet**tt bildas om väteatomerna i amino-grupperna i fuksin utbytas mot metyl- l. etylradikaler, och färg-tonen blir blåare ju fler grupper, som utbytas. **Anilinblått** framställes genom upphettning av en blandning av anilin och rosanilin i närvaro av bensoe-

syra. Det monosulfonsyrade saltet användes för färgning av ylle; de di- och trisulfonsyrade salterna för färgning av bomull. **Malaki'tgrönt** framställes genom upphettning av dime-tylanilin, bensaldehyd och salt-syra samt därpå följande oxidation. Bildar gröna, metallglänsande kristaller, som lösas med blågrön färg. Föga ljusakta. **Anilinsvart** bildas genom oxidation av anilin (jfr *Indaminer*) och utgör viktigt färgämne för bomull.

Anilinkoncernen, en 1904 grundad kartell mellan ett antal av Tysklands största färgämnesfabrikanter, bl. a. firman Fr. Bayer & Co. i Leverkusen, Agfa och Badische Anilin- und Sodafabrik. A. har på senare tid upptagit tillverkning av syntetisk ammoniak.

A'nima, lat., själ.

Anima'to, ital., med liv och värme.

Animosite't (av lat. *animosus*, modig, häftig), ovilja, förbittring, agg.

***Anio** kallas numera **Aniene** l. **Teverone**.

***Anisotrop**, se även **Kristall**.

***Ankare**. *Elektrotekn.* A. l. **armatu'r** benämnes den del av elektriska maskiner, i vars lindningar elektrisk energi omvandlas i kinetisk l. omvänt genom inverkan av ett magnetiskt huvudflöde. I likströmsmaskiner, asynkronmotorer och kommutatormotorer för växelström tillhör A. maskinens roterande delar, **ro'torn**, medan det i synkronmaskiner är förlagt till den stillastående delen, **st a'torn**. I motorer med likströmsalstrat magnetflöde samt i bl. a. enfas seriemotorer inledes arbetsströmmen i A., medan i flertalet maskiner med växelströmsalstrat

flöde, främst asynkronmotorerna, ankarlindningen icke alls l. åtminstone ej direkt är förbunden med strömledningen. Ankarlindningen i de till sistnämnda kategori hörande maskinerna ombesörjer även uppkomsten av det magnetiska huvudflödet, som i förstnämnda maskingrupp däremot alstras av speciella magnetlindningar genom utifrån tillförd ström. **Ankar-** l. **arbets-** l. **lindningarna** äro så gott som uteslutande trumlindningar (se **Elektriska maskiner** sp. 866 f.). Lindningarna formas till härvoor l. spolar före l. samtidigt med inläggandet i ankarspären (jfr **Schablonlindning**); deras i spären liggande delar, **spol-** l. **härvsidor**, utgöra de aktiva partier, i vilka energiomformningen sker. Lindning, vars spolar bestå av endast ett lindningsvarv och där spolsidan utgöres av en enda stav av fasonkoppar, benämnes **stavlindning** och förekommer i vissa större maskiner. Avståndet mellan en spoles sidor, räknat i antal ankarspår, benämnes **spårsteg**. — Om sammankopplingen mellan ankarspolar se **Slinglindning** och **Våglindning** jämte hänvisningar.

***Ankarreaktion**, se även **Kompensationslindning**. **Suppl.**, **Motmagnetisering** och **Tvärmagnetisering**. **Suppl.**

***Ankarspel**, se vid. **Bråspel** och **Gångspel**.

Ankarsviks ångsågs a. b., Sundsvall, grundat 1891, äger i Sundsvallstrakten sågverken **Ankarsvik**, **Myrnäs** och **Johannesnäs** (alla på **Alnön**) samt **Johannedal** (i **Sköns skn**). C:a 500 arbetare.

A' nker. 1. **Bernt A.**, f. 1746, d. 1805, norsk industriman. A., som ivrade för Norges ekonomiska och kulturella frigörelse, grundlade en norsk storindustri och drev omfattande handelsföretag. Han utövade en storartad välgörenhet och ett omfattande mecenatskap. — 2. **Carsten A.**, f. 1747, d. 1824, den föreg:s kusin, politiker. A., som 1792—1811 var direktör för **Asiatiske Compagni** i Danmark, blev efter sitt återvändande till Norge prins **Kristian Fredriks** förtrogne vän och rådgivare. Som den främste representanten för de norska självständighetssträvandena förmådde A. prinsen att sammankalla riksförsamlingen i **Eidsvold** (se d. o.) 1814. Efter grundlagens utarbetande utsågs A. till statsråd. Han gjorde s. å. ett misslyckat försök att utverka engelska regeringens erkännande av Norges självständighet och lämnade efter unionens genomförande statsrådsämbetet 1815. — 3. **Peder A.**, f. 1749, d. 1824, broder till A. 1., politiker. A., som stätt prins **Kristian August** av **Augustenborg** nära, slöt sig på riksförsamlingen i **Eidsvold**, vars förste president han var, till det parti, som verkade för anslutning till Sverige. Som norsk statsminister i **Stockholm** 1814—22 intog A. en självständig hållning men åtnjöt **Karl XIV Johans** stora förtroende. — 4. **Nini Roll A.**, f. 1873, norsk författarinna, gift med båtkonstruktören **Johan August A.** (f. 1871, av en annan gren av släkten A.). A:s främsta verk äro den kvinnopsykologiska romanen *Det svake kjøen* (1915; ny, förk. uppl. 1924) samt romancykeln *Huset i Sögaten* (1923), *I amtmandsgaarden* (1925) och *Under skraataket* (1927), en skildring av den norska

Annaberg. Interiör av Annakyrkan.

ämbetsmannaklassens utveckling från 1800-t:s mitt till världskriget.

A'nker La'rsen, J o h a n n e s, f. 1874, dansk författare, sceninstruktör vid Det kongelige Teater i Köpenhamn 1928. A., som skrivit en lång rad romaner, noveller och skådespel, väckte framför allt uppseende med den i en stor romantävling prisbelönade *De Vises Sten* (1923), ett verk om vår tids religiösa oro.

Ankringsordning, riktigare form för ankarordning (se d. o.).

***Anlag**. *Biol.* Se *Ärftlighetslära*.

Anljud (ty. *Anlaut*), uddljud, begynnelseljud.

***Anlöpning**, se vid. *Stål* sp. 182 f.

Anna, indiskt mynt = $\frac{1}{16}$ rupie.

***Anna**, den heliga A., avbildas i konsten ofta tillsammans med Maria och Jesusbarnet. En dylik framställning kallas "Anna

själv tredje" (ty. *Anna selbdritt*).

***Annaberg**. Annakyrkan i A., uppförd 1490—1520, är med sina till ett enda väldigt rum förenade tre skepp och sina rikt utformade ribbvalv ett av de förnämsta exemplen på den särpräglade tyska sengotiken ("Sondergotik"). — Jämte spetsknypplingen är snörmakeriindustrin i A. av stor vikt.

Annapolis [ønæ'ppolis]. 1. Huvudstad i Maryland, ö. För. Stat., nära Chesapeakeviken. Säte för För. Stat:s sjökrigsskola, *U. S. Naval Academy*, grundad 1845. Ostronhandel. 11,000 inv. (1920). — 2. Hamnstad på Nova Scotia, Kanada, vid *Annapolisviken* av Fundy Bay. Badort. C:a 1,000 inv. A. grundades under namnet *Port Royal* av fransmän 1604. — Från Annapolisviken sträcker sig mot n.ö. den bördiga *Annapolisdalen*, genom en höjdrygg skild från Fundy Bay och skyddad mot n. vindar. Stor fruktodling (äpplen m. m.).

***Anneberg—Ormaryds järnväg** äges av Svenska tändsticks a. b.

Anneey [ansi'], huvudstad i dep. Haute-Savoie, s.ö. Frankrike, vid den natursköna *Anneey-sjön* (27 kvkm.). Livlig industri (textilfabriker m. m.). Biskopsäte. 17,000 inv. (1926).

Annedal, församling i Göteborg (se d. o. Suppl.).

***Annelöv**. Sedan 1929 bilda Södervidinge, A., Norrvidinge och Dagstorp ett pastorat.

***Annerstedt**. 2. **Claes A.** avled 1927. Han gjorde i sitt testamente stora donationer och skänkte bl. a. till Uppsala universitet c:a 400,000 kr. till en fond, "Claes och Hilda Annerstedts pensionsfond", vars avkastning skall användas till pensioner åt änkor

och understöd åt minderåriga barn efter lärare och tjänstemän vid universitetet.

Annexio'n (av lat. *ad*, till, och *nectere*, knyta), inkorporeering, införlivning, tillägnande (vanl. med våld).

Annobón [-bå'n], se Spanska Guineaöarna. Suppl.

Annuaire Général, före 1927 *Annuaire Général de la France et de l'Étranger* [anyä'r jenera'll də la fraŋs e də letrajje'] (fr., allmän årsbok över Frankrike och utlandet), en sedan 1919 i Paris utgiven handbok, innehållande bl. a. en översikt över befolknings-, närings-, finans- och administrationsförhållanden i olika länder. I de sju upplagorna 1919—26 har Frankrike fått en i jämförelse med andra länder dominerande behandling.

Annual Register [æ'nnjoəl re'ddjistə] (eng., årligt register), engelsk årsbok, innehållande värdefulla politiska översikter samt kulturella och ekonomiska krönikor. A. grundades 1758 av R. Dodsley och räknade bland sina tidigare medarbetare E. Burke.

***Annuitet**, se Amortera, även Suppl.

***d'Annunzio**, Gabriele, har efter Fiumeäventyrets avveckling varit bosatt i Gardone vid Gardasjön. Han utnämndes 1924 till furste av Montenevoso. — Av A:s sensualistiskt betonade romaner föreligga i sv. övers. även *Il piacere* (1889; Njutningslystnaden, 1902), *Il trionfo della morte* (1894; Dödens triumf, 1898) och *L'innocente* (1892; Den oskyldige, 1914). Under senare år har han alltmer kommit att intaga en positiv ställning till katolicismen. Redan det på franska skrivna och i Paris till musik av Debussy först uppförda mysteriespelet *Le*

martyre de Saint Sébastien (1911) varslade därom. I ett senare, mera folkligt mysteriespel om den helige Franciscus (1926) framträder A. som fullt troende.

Anodljus, positiv kolonn, se Geisslerrör och Urladdningsfenomen fig. 2.

Anodslam, det vid elektrolytisk raffinering av koppar (se d. o. sp. 1191) l. silver vid anoderna bildade slammet.

Anodstrålar, se Kanalstrålar.

Anoma'l (av *anomalī*, se d. o.), avvikande från regeln, oregelbunden.

***Anor**. Speciellt användes ordet i fråga om *adlig* genealogi. Då därvid en person säges ha ett visst antal A., menar man, att hans ascender, i obruten följd från honom räknade, på såväl fädernet som mödernet till *detta* antal varit av adlig börd. Jfr tab. till Antavla. Suppl.

Anortokla's, *natronortokla's*, ett fältspatmineral, som tillhör ortoklasgruppen och står nära sanidin men innehåller natrium i st. f. kali (se Fältspat och Sanidin). Förekommer i vissa yngre eruptivbergarter.

Anquetil-Duperron [aŋkəti'll dypärä'ŋ], Abraham Hyacinthe, f. 1731, d. 1805, fransk orientalist, gjorde genom sin epokgörande övers. av Avesta, *Zend-Avesta* (3 bd, 1771), mazdaismens religionsurkunder för första gången kända i Europa. Han utgav även en latinsk övers. av Upanisjaderna (2 bd, 1802—04).

***Anrep**. I. Johan Gabriel A. En reviderad upplaga av A:s arbete *Svenska adelns ättartaflor* började under titeln *Den introducerade svenska adelns ättar-*

taylor 1925 utgivas av G. Elgenstierna (hittills 4 bd).

Anrep-Nordin, se *Nordin*. Suppl.

***Anrikning**, se även *Flytprocess*.

Anschlussrörelsen [a'nn-sjloss-] (av ty. *Anschluss*, anslutning), en österrikisk rörelse, äsyftande österrikes anslutning till Tyska riket. Rörelsen, som har förebilder i 1800-t:s, spec. Frankfurtparlamentets stortyska strävanden (se *Tyskland* sp. 1625 f.), tillkom i samband med Donaumonarkins upplösning vid världskrigets slut och fick ett av sina första uttryck i den tysk-österrikiska provisoriska nationalförsamlingens uttalande för Tysk-österrikes (se *Österrike* sp. 1671 f.) förening med Tyska riket. Realiserandet förhindrades genom S:t Germainfreden, som bl. a. föreskrev beslut av N. F. i och för ändring i republikens internationella ställning. Motståndet mot A. har sedan hållits vid liv av ententemakterna, särskilt Frankrike, som icke önskade stärka de tyska folkelementens inflytande i Mellan-Europa. Trots detta pågår en livlig strävan att kulturellt och ekonomiskt stärka samhörighetskänslan mellan Tyskland och österrike.

***Anseele**, Édouard, avled 1928.

***Ansgar**. Förslag har framkommit att till Ansgarsjubileet 1930 uppföra en minneskyrka på Björkö (jfr *Birka*) utanför det av staten inköpta och skyddade området.

Anslag, se *Statsanslag*.

A'nsorge, Conrad, f. 1862, tysk pianist, även verksam som tonsättare, har särskilt vunnit

rykte som en av nutidens mest betydande Beethovenspelare.

Anstiftare, straffrättens benämning på den, som uppsåtligen förlöder annan till brott. A. straffas "som vore han själv gärningsman", såvida han icke så tidigt, att brottet kunnat avvärjas, gjort vad han kunnat för att förmå gärningsmannen att avstå från dess verkställande, i vilket fall hans straff blir lägre. Jfr *Delaktig*. Suppl. och *Uppmaning* till brott.

Antagningskommission, utrikesdepartementets A., se *Utrikesdepartementet*. — **Antagningsnämnd**, statsdepartementens A., en 1928 skapad nämnd, som skall pröva ansökningar om anställning ss. amanuensaspirant l. amanuens i statsdepartementen. Den består av en av K. M:t utsedd ordf., fyra av K. M:t för två år förordnade led. samt expeditionschefen i det departement, i vilket anställning sökes.

***Antagonism**. 3. Jfr *Synergism*. *Med*.

***Antarktis**. Utforskningen av A. har 1928 åter blivit aktuell genom de av sir H. Wilkins och R. Byrd (se dessa ord. Suppl.) ledde expeditionerna.

Antavla, framställning av en persons härstamning i tabellform.

Fäderne-anor				Möderne-anor			
1	2	3	4	5	6	7	8
Farfars far	Farfars mor	Farmorfar	Farmor mor	Morfars far	Morfars mor	Mormors far	Mormors mor
Farfar		Farmor		Morfar		Mormor	
Far				Mor			
Son l. dotter							

Ordet **stamtavla** (se d. o.) användes i fråga om husdjurstundom med samma innebörd som **A.** — Jfr **Anträ d. Suppl.**

Ante'lami, Benedetto, italiensk bildhuggare, verksam 1177—1233, den romanska stilens huvudmästare i Nord-Italien, smyckade med skulpturer domen och baptisteriet i Parma (se ill. till d. o.), vilket senare han sannolikt även byggt, samt domen i Borgo San Donnino.

Antellska samlingarna i Helsingfors, utgörande testamentarisk donation till finländska staten av **Herman Fritiof Antell** (f. 1847, d. 1893), omfatta en stor samling svenska mynt och medaljer, konstverk, etnografiska föremål m. m. Konstverken förvaras i Ateneum, de övriga samlingarna i Finlands nationalmuseum. **A.**, som äro förenade med en huvudsakl. för nyförvärv avsedd penningfond (urspr. 1 mill. mark), förvaltas av en av riksdagen utsedd delegation.

***Anthemis**. *A. tinctoria* torde ingenstädes odlas men är vanlig som ogräs i insädda vallar.

Antibes [anti'bb], stad i dep. Alpes Maritimes, s.ö. Frankrike, vid Rivieran (se karta till d. o. Suppl.), c:a 10 km. ö. om Cannes. 20,000 inv. (1926). — **A.**, antiken *Anti'polis*, grundades på 300-t. f. Kr. av kolonister från Marseille och var förr ett viktigt gränsfäste mot Italien. Staden har allttjämt en ålderdomlig prägel. Hamnen behärskas av den av Vauban uppförda, nu betydelselösa fästningen. På en halvö s. om **A.** ligga talrika villor, och dess yttersta udde, **Cap d'Antibes**, är en mondän badort.

Antichambra [-sjambre'ra] (av fr. *antichambre*, förrum), eg. vistas i förrum, näml. hos

högt uppsatta personer; uppvakta (ofta med bibet. av servilism).

***Antidifteriserum**, jfr även **Vaccin**.

Antiha'loplåtar (av grek. *anti'*, mot, och *halos*, ring kring sol l. måne), se **Ljussgårdsbildning**.

Antikise'ra, efterbilda antiken stil.

***Antikliner**, jfr även **Veckning ar**.

***Antikroppar**. Numera ha även kolhydrat isolerats, som kunna ge **A.** efter insprutning i blodet.

Antikvarisk tidskrift för Sverige, se **Antikvarisk tidskrift för Sverige**, även Suppl.

***Antikvitet**. I plur. användes **A.** även i bet. fornkunskap, vetenskapen om en gången kulturs (spec. den klassiska forntidens) statliga och religiösa inrättningar, seder och bruk o. d.

***Antillerna**. En redogörelse för natur- och befolkningsförhållandenas huvuddrag hos **A.** lämnas i art. **Västindien**, där även finnes en tabell över de olika ögruppernas areal och folkmängd.

Antilogari'tm (av grek. *anti'*, mot), se **Logarit m**.

Antimaka'ss(ar) (av grek. *anti'*, mot; eg. "mot makassarolja"), skyddsduk, överkast på soff- l. stolsrygg o. d.

***Antiochia**. I forntiden funnos flera städer med namnet **A.**, bl. a. en i Pisidien, Mindre Asien, ss. romersk koloni kallad **Antiochia Caesare'a**, bekant genom Paulus' verksamhet där.

Anti'ope, se **Amfion**.

Antiparalle'lla (av grek. *anti'*, mot) äro två vektorer, som äro parallella men riktade åt motsatt håll.

Antiperti'tisk (av grek. *anti'*, mot), se **Pertit**.

***Antiqvarisk tidskrift för Sverige** (sedan 1904 **Antikvarisk tidskrift för Sverige**) upphörde 1924.

Anti-saloon league of America [æntisæl'o'n lig äv æme'r-rikə], en 1893 i Oberlin, Ohio, grundad sammanslutning med syfte att genom utgivande av tidningar och skrifter samt föreläsningssamlingar verka för totalförbudets genomförande. A., som intimt samverkat med de protestantiska kyrkorna i För. Stat. och har ombud bl. a. även i de skandinaviska länderna, har efter förbudets genomförande i För. Stat. biträtt vid övervakandet av förbudets efterlevnad.

Antiscreenplåtar [antiskri'n-] (av grek. *anti'*, mot, och eng. *screen*, här = gulsativa), se **Fotografi** sp. 418.

***Antiseptik**. Dakins lösning torde numera ss. varande riskabel (chock, förgiftning) i allm. ej användas annat än för mindre sår.

Antitossi'n, se **Kikhosta**. Suppl.

***Antitoxin**, se även **Immunitetslära**.

Antivi'rus (av grek. *anti'*, mot, och *virus*, se d. o.), ämnen av okänd natur, som uppstå vid sönderfall av bakterier, odlade i buljong. A. har nyligen fått användning till omslag på infekterade sår, i det A. ökar cellernas motståndskraft mot bakterier.

***Antofagasta**. 1. A. hade 1920 172,000 inv. och 1928 204,000 inv. — 2. A. hade 1926 59,000 inv. Betydande hamnarbeten äro f. n. under utförande. En transandinsk järnväg till staden Salta i Argentina är planerad.

Antofyllit, se **Amfiboler**. Suppl.

***Antoniuseld**, se även **Ergotism**.

Antrani'lsyra, se **Falsyra**.

***Antrim**. Medräknas folk-mängden i Belfast (som utgör eget grevskap), har A. 607,000 inv., därav 415,000 i Belfast (1926).

Anträd, framställning av en persons härstamning under bilden av ett träd (jfr **Antavla**. Suppl.), vars rot betecknas av hans namn l. vapen. Vid ett **stamträd** (se **Stamtavla**) däremot betecknas roten av stamfaderns namn (l. vapen). Jfr **Likbegängelse** sp. 504.

An-tung, traktathamn (sedan 1903) i Manchuriet, vid Yalukiangs mynning. Export av silke m. m. Järnvägsförbindelse med Mukden och Söul. C:a 75,000 inv.

***Antwerpen**. 2. Den äldsta staden utbreder sig i en halvcirkel utmed floden och omslutes av breda boulevarder på platsen för de 1859 demolerade befästningarna. Därutanför ligga de moderna stadsdelarna och förstäderna Berchem och Borgerhout, innesluta av en ny befästningsgördel, som även den enl. stadsplaneprojekten skall lämna plats åt parker och promenader. De effektiva befästningarna utgöras av två gördlar fort på c:a 3, resp. 10—18 km:s avstånd från staden. Bland de talrika arkitektoniskt intressanta byggnaderna i gamla staden märkas vidare de sengotiska Pauls- och Jakobskyrkorna samt Karl Borromeus- (urspr. jesuit-) kyrkan, en hallkyrka i rikaste barockstil, uppförd 1614—25, svårt skadad vid en eldsvåda 1718. Plantin-Moretusmuseet (jfr **Plantin**) utgör ett komplex av byggnader från 1500—1700-t., inrymmande väl bevarade tryckeri- och butikslokaler. A. äger stora konstsamlingar. Den främsta bildar konstmuseet, med bl. a. flera av Rubens bästa verk. Tre av den-

nes främsta altarmålningar befinna sig dessutom i domkyrkan. — Bland kulturella och vetenskapliga institutioner märkas kolonialuniversitet (bildat 1923), handelshögskola och konstakademi. Zoologisk trädgård. — 1927 utgjorde sammanlagda nettotonnaget för ankomna och avgångna fartyg i utrikesfart 40,4 mill. ton.

Anuradhapura, ruinstad på Ceylon. A. var under århundradena omkr. Kr. f. Ceylons huvudstad och kungligt residens. Från denna tid kvarstå ett stort antal dagoper samt ruiner av klosterbyggnader, bl. a. undervåningen till det s. k. bronspalatset, bestående av 1,600 stenpelare i 40 parallella rader. Ruinerna hållas strängt i helgd av buddhisterna, ävenså resterna av ett 240 f. Kr. planterat fikonträd.

Anvopen, se Likbegängelse sp. 504.

***Anzengruber**, Ludwig. Som dramatiker har A. haft stor betydelse genom sina skådespel med folkliga motiv, bl. a. *Der Pfarrer von Kirchfeld* (1870), *Der Meineidbauer* (1871), *Der G'wissenswurm* (1874; Samvetets mask, 1906; uppf. i Sthlm 1908).

***Aorta**, jfr även Blodomlopp sp. 99.

***Aosta**, Emanuele Filiberto, blev 1926 marskalk.

Aoura'olja, se Tukumpalmen.

***Apacher**, jfr Indianer sp. 1294.

Apårt (fr. *à part*, eg. åt sidan), avsidet, för sig själv; egenomlig.

***Apeldoorn** hade 1927 57,000 inv. Staden har vackra parker och omgivningar. I närheten ligger lustslottet het Loo, drottningens sommarresidens.

Antwerpen. Karl Borromeuskyrkan.

Apelkastad, se Häst sp. 1158.

Apelryd, se Båstad. Suppl.

***Aperiodisk**, se även Svängningsrörelse sp. 555 f.

***Apertur**. Om numerisk A. se Mikroskop sp. 45.

Aperturbländare, se Lins sp. 585.

***Apia** har stark radiostation och magnetiskt observatorium.

***Aplanat**, se även Objektiv.

Apli't, en granitisk gångbergart av finkornig till tät struktur och ljus färg samt bestående huvudsakl. av ortoklas och kvarts.

Apodi'tkisk (av grek. *apo-deixis*, bevis), obetingad, nödvändig, enl. Aristoteles' terminologi använt om ett med nödvändighet bildat omdöme (se d. o.), en terminologi, som särskilt genom Kant vunnit burskap i senare tidens behandling av logiken.

Apofylli't, ett med zeolitgruppen besläktat mineral, av sammansättningen $4(\text{Ca}_2\text{H}_9\text{Si}_3\text{O}_{11}) \cdot \text{K}_2\text{H}_9\text{Si}_2\text{O}_{11}$; innehåller ofta fluor.

Uppträder i färglösa l. svagt färgade, glasglänsande kristaller, som äro lätt klyvbara (fjälla av) efter basytan. Sällsynt i Sverige.

Apo'kope (av grek. *apokope'*, borthuggning), förlust av ljud l. stavelse i ordslut. Jfr Synkope. *Språk*.

***Apokromat**, optiskt system, vari jämväl det sekundära spektret eliminerats genom att mer än två färger förenats; användes i mikroskopi och reproduktionsteknik.

Apollinaire [-när], Guillaume, f. 1880, d. 1918, fransk författare av polsk börd, framträdde som en ivrig förespråkare för kubismen och gav genom sina dikter (bl. a. *Alcools*, 1913) utgångspunkten för liknande strömningar inom litteraturen.

Apollodo'ros, grekisk målare, verksam i Aten vid slutet av 400-t. f. Kr., berömd för sina nya rön i fråga om skuggornas återgivande (se Målarkonst sp. 461).

Apologi'stklass (av *apologist*, räknemästare, räknelärare, av grek. *apologi'ststai*, föra räknenskaper), en i 1724 års skolordning först mötande benämning på en särskild klass, i 1649 års skolordning kallad skrivareklass, inom dåtidens lärda skola, där undervisning i skrivning och räkning för det praktiska livets behov meddelades. Genom 1820 års skolordning utbildades den till en särskild skolform, *apologistiskolan*, som 1849 uppgick i elementarläroverket. De strävanden, som ledde till inrättande av A., gå tillbaka till medeltidens s. k. skrivareskolor. I våra dagar motsvaras denna skoltyp av reallinjen vid läroverken och särskilda realskolor.

Apostrofe'ra (jfr *Apostrof*

l), tilltala, spee. vända sig till l. fara ut mot någon.

***Apotekare**. Titeln provisor är numera ur bruk, och A. är titeln på såväl innehavare av apotek som legitimerad, å annans apotek tjänstgörande A.

***Apotekare-societeten** bildades 1778 (ej 1683).

Apoteksvikt, se *Medicinalvikt*.

***Appel**, *Jacob*, övertog 1922 även kyrkoministerposten. Han avgick vid ministären Neergaards fall 1924.

***Appenzell**. Halvkantonen A.-Ausser-Rhoden omfattar 242 kvkm. (huvudstad Herisau), halvkantonen A.-Inner-Rhoden 173 kvkm. (huvudstad Appenzell).

A'ppia, *Adolphe*, f. 1862, schweizisk konstnär. A. framträdde redan på 1890-t. genom sina skrifter och skisser till teaterdekorationer som en av de första förkämparna för en stiliserad och plastiskt uppbyggd scenbild med ljuset som stämningssivande faktor.

***Applikation** (av lat. *applicare*, foga till), även tillpassning, påläggning, anbringande.

Applique [-li'kk] (fr., av lat. *applicare*, fästa vid), se *Ljusredskap* sp. 676 och ill. sp. 673—674.

***Apponyi**, *Albert*, var 1924—25 och är sedan 1927 ombud i N. F:s delegeradeförsamling.

***Apposition**, jfr *Epitet*.

***Appretering**, se även *Ruggning*, *Skärmaskin* och *Valkning*.

Approbe'ra (lat. *approbare*), gilla, godkänna. — *Approba'bel*, antaglig.

Approximati'v (av lat. *ad*, till, och *proximus*, närmast), ungefärlig.

Appule'jus, annan form för Apulejus.

***Appuna**. Ett senmedeltida altarskåp från A. med målningar, illustrerande Birgittalegenden (se ill. till Birgitta. Suppl. sp. 351), finnes i Stat. hist. mus.

Å **prendre** [prändr], fr., "att taga". Vara å prendre, vara ledig, icke upptagen.

A'psjeron, halvö i Kaspiska havet, tillhörig rep. Aserbeidjan, Ryssland. A., som uppfylles av Kaukasus' yttersta utlöpare och är ett svagt kuperat lågland, bildar ett av världens rikaste bergoljedistrikt (jfr Baku).

***Apulien** omfattar enl. ny provinsindelning fem provinser: Bari, Brindisi, Foggia, Lecce och Taranto.

Apri't, se Turmalin.

A'qua vi'tae, lat., livets vatten. Jfr Brännvin.

***Araber**. Enl. modernare rasindelning räknas A. till *orientalska rasen*, vars renaste företrädare de arabiska beduinerna anses vara. Jfr Människoraser sp. 519.

***Arabien**. De politiska förhållandena på den arabiska halvön ha såtillvida förskjutits, att Nedjd med sig förenat Djabal Sjammar och Hidjaz (se vid. dessa ord, Asir, Jemen och Koweit, alla i Suppl.). Flera statsgränser ha fixerats genom fördrag, bl. a. gränsen mellan Kerak (Trans-Jordanien), Irak, Nedjd och Koweit. — Av "pilgrimsbanan", även kallad Hidjazbanan (se d. o.), är endast sträcken Damaskus—Medina fullbordad.

***Arabiska språket och litteraturen**. Om indelningen av arabiskan se Semitiska språk sp. 398 f. — Det arabiska alfabetet har 1928 i Turkiet ersatts av det latinska.

Arabiska öknen, se Egypten sp. 743.

***Arago**. I. F. J. D. A. utförde även fysiska undersökningar (gasers kompressibilitet, optisk polarisation m. m.) och upptäckte en roterande metallskivas inverkan på en magnetnål genom de i skivan alstrade virvelströmmarna (s. k. rotationsmagnetism). — 2. François A. lämnade kammaren 1924.

***Aragonit**, jfr Pisolit.

***Araméer**. Om arameiska språket se vid. Semitiska språk sp. 397 f.

Arapa'ho, prärieindianer av algonkgruppen, enl. traditionen urspr. bofasta jordbrukare i Minnesota, varifrån de utvandrade till prärierna v. om Missouri, där de blevo nomader och numera till ett antal av inemot 900 leva i smärre reservationer.

Arava'llibergen, höjdsträckning i Rajputana, Främre Indien, utgörande sydindiska platåns nordvästrand. Högsta punkt Mount Abu (se d. o. Suppl.).

Arbeiderbladet, norsk daglig tidning, utkommande i Oslo, grundad 1884. A. är arbetarpartiets huvudorgan.

***Arbetaren.** Redaktör blev 1928 A. Jensen.

***Arbetskydd.** 1912 års lag om A. utgör alltjämt den huvudsakliga, grundläggande författningen på A:s område i Sverige men kompletteras — förutom av 1909 års lag ang. förbud mot kvinnors användande till arbete nattetid i vissa industriella företag — av vissa senare utfärdade lagar och administrativa författningar. Förbud äro sålunda utfärdade mot användande av vit fosfor inom tändsticksindustrin (1920) och av blyvitt vid visst målningsarbete (1926). 1919 utfärdades två lagar för beredande av tillfredsställande härbärgen åt de arbetare, som i obyderna syssetsättas med skogsavverkning, kolning l. flottning. Den viktigaste utvidgningen av A. är den 1919 inaugurerade arbetstidslagstiftningen. Förutom den allmänna arbetstidslagen finnas speciella lagar om arbetstiden å fartyg och inom bageriyrket. Dessa lagar äro av provisorisk karaktär och utlöpa med år 1930. I ett 1925 framlagt förslag till reviderad lag om A. har Socialstyrelsen kompletterat och moderniserat 1912 års lag samt i densamma inarbetat bestämmelserna om arbetstid, arbetarsemester, kvinnoarbete o. s. v.; förslaget har ännu ej förelagts riksdagen. — Arbetskyddsfrågorna intaga alltjämt en betydande plats i det internationella socialpolitiska samarbete, som bedrivs av den under N. F. sorterande Internationella arbetsorganisationen genom de årliga arbetskonferenserna och det permanenta organet, arbetsbyrån i Genève. Vid den internationella arbetskonferensen har varje medlemsstat (f. n. 55 st.) rätt att vara

representerad genom fyra ombud, av vilka två företräda regeringen och handla efter dess instruktioner. De två övriga ombuden skola utses av regeringen i samförstånd med de mest representativa fackliga sammanslutningarna av resp. arbetsgivare och arbetare i vederbörande land. Varje ombud må åtföljas av experter till ett antal av högst två för vart och ett å dagordningen upptaget ärende. Arbetskonferensen har t. o. m. 1928 antagit 26 konventioner och 30 rekommendationer. Konventioner äro förslag till internationella fördrag, vilka, om de vederbörligen ratificeras och införlivas med den nationella lagstiftningen, komma att få till resultat, att samma l. motsvarande framsteg göras i de ratificerande staterna. Rekommendationer innehålla allmänna principer, avsedda att tjäna till ledning för de olika ländernas regeringar vid uppbyggandet av den nationella lagstiftningen l. vid utfärdandet av administrativa föreskrifter. Intill 1929 hade av N. F:s generalsekreterare inregistrerats 333 ratifikationer av internationella arbetskonventioner; dessutom hade vid nämnda tidpunkt vederbörande myndigheter fattat beslut om ratifikation i ytterligare 26 fall. Sverige har för sin del ratificerat 12 konventioner och i ett par fall därutöver vidtagit lagstiftningsåtgärder i samma syfte som vissa konventioner (t. ex. om arbetstidens begränsning) utan att vilja förbehållslöst ratificera dem.

***Arbetet.** A. Engberg övergick 1924 till Social-Demokraten och efterträddes av A. Vougt.

Arbetets frihet, en icke socialistisk arbetarorganisation. A. startades i Norrland 1923 och var

urspr. en sammanslutning av norrländska skogsbönder och skogsarbetare, som ej ville respektera en omfattande skogs- och flottningsblockad, som ett av Landsorganisationens förbund proklamerat och varigenom även enskilda skogar förklarats i blockad. A. har senare vunnit spridning även i andra delar av landet och på andra arbetsområden. Den har f. n. (1929) omkr. 14,000 medl., fördelade på 201 lokalavdelningar, organiserade i 10 läns- och landskapsförbund. Centralorganisationen är förlagd till Sundsvall, varifrån även sedan 1923 utgives veckotidningen *Arbetets Frihet*.

Arbetsdomstolen, en genom lag 22 juni 1928 inrättad, fr. o. m. 1929 fungerande domstol med uppgift att uppta och avgöra mål rör. kollektivavtal (se d. o., även Suppl.). A. har sitt säte i Sthlm och består av ordf. och sex led., av vilka två skola representera arbetsgivare och två arbetare. De sistnämnda fyra led. förordnas efter förslag av De svenska arbetsgivareföreningarnas förtroenderåd och Landsorganisationen. De övriga utses av K. M:t. Vid A. tillämpas i huvudsak muntlighets- och omedelbarhetsförfarandet. A. äger, om den finner erforderligt, själv inkalla vittnen och i övrigt införskaffa utredning samt kan utdöma vite, som i händelse av bristande tillgång dock ej må förvandlas till fängelse. A:s utslag kunna ej överklagas. — I samband med A:s tillkomst upphörde Centrala skiljenämnden, men den nya lagstiftningen inverkar däremot ej på de särskilda skiljedomarna i arbetstvister.

Arbetsfred. Åtgärder för vinnande av fredstillstånd på arbetsmarknaden ha i Sverige vid-

tagits dels genom lagstiftning rör. rättstvister om kollektivavtal (se d. o., även Suppl.), dels genom arbetsfreds- och samförståndsförhandlingar mellan arbetsgivare och arbetare. Lagstiftningen har avsett att förhindra arbetsstrider rör. tolkning av redan gällande avtal och göra kollektivavtalen till fredsdokument. Arbetsfredsförhandlingarna ha haft till syfte att bana väg för fredligare uppgörelser vid slutande av kollektivavtal genom att undanröja missförstånd mellan parterna och skapa former för överläggningar mellan arbetsgivare och arbetare i gemensamma angelägenheter även under avtalstiden, såväl mellan organisationerna som å de olika arbetsplatserna. Under socialministern S. Lubecks ordförandeskap hölls en allmän arbetsfredskonferens i Stockholm 30 nov.—1 dec. 1928, och specialkonferenser inom olika yrken torde komma att hållas efter hand. Konferensens arbete fullföljes av en särskild arbetsfredsdelegation, i vilken de stora arbetsgivar- och arbetarorganisationerna samt arbetsledarförbundet äro representerade. — Samförståndssträvanden inom industrin kallas mondism (se d. o. Suppl.) efter sir Alfred Mond (numera lord Melchett).

***Arbetsinställelse** får numera ej tillgripas vid rättstvister om kollektivavtal (se d. o., även Suppl.). — Några lagstiftningsåtgärder i fråga om samhällsfärliga A. äro ännu (1929) ej vidtagna.

Arbetsledning, rationell A., se Taylorsystemet.

Arbetslindning, se Ankarere. Suppl.

***Arbetslöshet.** Förslag till obligatorisk l. ev. frivillig ar-

betslöshetsförsäkring i Sverige framlades 1928 av 1926 års arbetslöshetsakkunniga. Frågan om A:s karaktär och orsaker samt medlen till dess bekämpande är sedan 1927 föremål för undersökning av arbetslöshetsutredningen, vilken hittills publicerat en redogörelse för 1927 års arbetslöshetsräkning och lokalundersökningar. Jfr Statens arbetslöshetskommission. Suppl.

Arbetsskola, term, som tidigare använts ss. likbetydande med en förbättringsskola för vanartade barn och kriminell ungdom (jfr Uppfostringsanstalter) men som numera börjat vinna burskap hos oss även i anknytning till den betydelse, som ordet *Arbeitsschule* erhållit i tyskt språkbruk. Närmast har termen A. tillkommit i samband med kravet på det kroppsliga arbetets, särskilt handarbetets, utsträckt hemortsrätt inom skolan ss. uppfostringsmedel. Men parallellt härmed har den blivit en lösen för strävandet att låta den andliga sidan av skolarbetet mer än förr tillgodose lärjungarnas egen *själverksamhet*, så att skolgången över huvud blir *learning by doing*, "lärande genom handlande", ss. A:s program formule-

rats i Amerika. Med pedagoger som Comenius och Francke, Locke och Rousseau, senare Pestalozzi och framför allt Fröbel ss. föregångare har A:s princip under de senaste decennierna vunnit större beaktande än någonsin tidigare, främst i Amerika särskilt genom representanterna för pragmatismen (se d. o.) ss. Dewey (se d. o.) och för den därav påverkade s. k. Daltonplanen (jfr Parkhurst), men ock i Europa, ss. i Tyskland genom Kerschensteiner (se d. o. Suppl.) m. fl., i Italien genom Maria Montessori (se Montessorisystemet), i Sverige genom Otto Salomon (se d. o.). Jfr Uppfostran.

***Arbetstid**. Nu gällande lag om arbetstidens begränsning samt de därmed sammanhörande lagarna rör. arbetstiden å svenska fartyg och om vissa inskränkningar beträffande tiden för förläggande av bageri- och konditoriarbete äro utfärdade 1926. De äro alltjämt av provisorisk natur och gälla t. o. m. 31 dec. 1930. Sverige har såhunda — i likhet med flertalet andra moderna industriländer — ännu ej ratificerat de internationella arbetstidskonventionerna. — Till arbetstidslagstiftningen torde även böra hänföras lagen 1919 om begränsning av tiden för id-

Arboga. Stadsparti vid Arbogaån.

kande av handel och viss annan rörelse, den s. k. stängningslagen (se *Stängningstid*), varom lagbestämmelser emellertid varit gällande ända sedan 1909.

***Arboga** är en av mell. Sveriges mest idylliska småstäder och har bevarat en älderdomlig prägel, särskilt utmed åstränderna. Staden får i mycket sin karaktär av de gamla köpmanshusen med deras stora, av magasins- och uthuslängor omslutna gårdar. A. har två kyrkor, den ena stads-, den andra landsförsamlingens. Den förra torde vara uppförd omkr. 1300 som franciskankyrka, tornet med spetsig spånklädd spira på 1600-t.; den har medeltida, hårt restaurerade kalkmålningar. Den senare grundlades på 1100-t., koret och tornet uppfördes på 1200-t. och n. sidoskeppet i samband med valvslagningen vid medeltidens slut; den har vackert altarskåp från 1500-t:s början. Rådhuset, som erhöll sitt nuv. utseende på 1700-t., ligger på platsen för den forna helgeandskyrkan vid Stora torget, som f. ö. omges av förnämliga gamla borgarhus. — Enl. 1927 års skolordning omorganiseras samskolan till 4-årig samrealskola. Industrin sysselsatte 1927 vid 17 arbetsställen 535 arbetare, därav c:a 180 vid a. b. Arboga mekaniska verkstad

(firman etablerad 1856) och c:a 80 vid a. b. Arboga margarin-fabrik (etablerad 1888). Glasbruket är numera nedlagt. — A. var fordom berömt för sitt vapensmide. 1561 upprättades där ett kronans harnesk- och gevärsfaktori, det första i Sverige.

***Arboga kontrakt** omfattar nu pastornaten Arboga stads- och landsförs. samt Säterbo; Medåker och Himmeta; Västra Skedvi.

***Arbogaån** har ett flodområde av 3,810 kvkm. och representerar en medelvatteneffekt av 40,000 HK, därav c:a 27,000 utbyggda.

***Arbrå** hade 1928 5,945 inv., därav 1,095 i Arbrå municipalsamhälle. Municipalsamhället, som är beläget vid Ljusnan och har station vid Norra stambanan, har bl. a. ett vattenkraftverk på 6,500 HK (äg. a. b. Arbrå kraftverk) samt ett flertal industrianläggningar (Arbrå verkstads a. b., grundat 1922, m. fl.).

***Arbrå och Järvsö tingslag**, se Västra Hälsinglands domsaga.

Arc, förk. för arcus (se Cyklometriska funktioner).

Arca'num, se Arkanum. Suppl.

***Archer**, William, avled 1924.

a. b. Archimedes, Stockholm,

grundat 1907, tillverkar vid verkstäder i Sundbyberg bl. a. utombordsmotorer.

v. A'rcó, Georg, f. 1869, greve, tysk ingenjör, direktör för Gesellschaft für Drahtlose Telegraphie från 1903. A. har gjort betydande insatser i radioteknikens utveckling, bl. a. genom utarbetandet av periodtransformatorer och uppfinningen av vågmätaren. Se även Slaby.

***Arctander**, Sofus, avled 1924.

a. b. Arctic, Sthlm, grundat 1923, äger i Motala verkstad för tillverkning av kylapparater enl. Platen-Munters' system. Dotterbolag till a. b. Elektrolux.

***Ardahan** (turk. *Erdihan*) tillhör numera åter Turkiet. Folkmängden, som i huvudarbetet angivits för ett större förvaltningsområde med samma namn, uppgick 1927 för staden till endast 2,400 inv.

***Ardennerhästen**. Stamboksföreningen för svenska ardennerhästen antog 1923 namnet *Avelsföreningen för svenska ardennerhästen*.

***Ardennes**. Folkmängden hade 1926 ökats till 297,000. Huvudstad är Mézières.

Ardigò [-gå'], Roberto, f. 1828, d. 1920, italiensk filosof, prof. i Padua 1881—1909. A. framstår som en av märkesmännen för positivismen (se d. o.), åt vilken han givit en självständig systematisk utformning i sin omfattande produktion (*Opere filosofiche*; 7 bd, 1882—89). Han bildade även skola inom den italienska filosofin (A. Groppali, G. Dandolo, G. Tarozzi m. fl.).

Ardome'ter (av lat. *ardor*, värme, och grek. *metrón*, mäta),

detsamma som strålningspyrometer (se *Pyrometri* sp. 745).

***Ardre**. Kyrka med kor från 1000-t., torn från 1100-t. och långhus från 1200-t. Under kyrkans golv ha påträffats 6 märkliga bildstenar, nu i Stat. hist. mus. 4 av dessa, härrörande från 1000-t:s mitt, äro av en mera sällsynt form, försedda med mönster i runstensstil (se ill. till *Gotland* sp. 1404). I A. ligger även ruinen av Gunfians kapell, trol. uppfört på 1300-t.

***Aréhn**, Nils, avled 1928. Han var under sina sista år anställd först vid Konserthusteatern och sedan vid Oscarsteatern.

Arekolin, växtbas (jfr d. o.) med pyridin; förekommer i arekanötter.

***Arenander**, Oskar, avled 1925.

***Arendal** är säte för fylkesmannen i Aust-Agder fylke.

Areoi l. *e'hri*, numera upplöst hemligt sällskap på Tahiti och närliggande öar, stiftat av en som gud dyrkad stamfader, Oro. Sällskapet bestod av både män och kvinnor. Från ö till ö drog A. omkring och uppförde vissa mysterier, vanl. kulminerande i erotiska orgier. Medlemmarna, som icke fingo ingå äktenskap, levde i ett sexuellt fritt samliv, och deras barn offrades rituellt till Oro.

***Arequipa**. 2. A., som 1925 hade 58,000 inv., är näst Lima och Callao Perus största stad. Den har järnvägsförbindelse med hamnen Mollendo och det inre av landet. Se ill. till *Peru* sp. 170.

***Aretino**, Pietro. A:s rent skönlitterära betydelse har varit mycket stor. Hans komedi *L'ipocrito* (1542) är en av förelöparna till Molières *Tartuffe*. Skrivna på ledigt samtalspråk, ha A:s

komedier även spelat stor roll för det italienska skriftspråkets utveckling. Detsamma gäller om A:s slippiga men kulturhistoriskt intressanta dialoger, *Ragionamenti* (1535—38).

Arfwidsson, Nils, f. 1802, d. 1880, författare och kritiker, medarbetare bl. a. i *Dagligt Allehanda* 1832—39, intendent för Kungl. teatern 1844—45, främst känd för sin ypperliga Ossianöversättning (2 bd, 1842—46).

***Argand**, J. R. Den vanl. efter A. uppkallade metoden för framställning av komplexa tal angavs redan tidigare av Wessel.

Argent d'allemand [arja'ŋ dalma'ŋ] (fr., tyskt silver), se Nysilver.

***Argenteuil**. Folkmängden hade 1926 ökats till 45,000.

***Argentina** hade 1928 10,628,000 inv. (3,4 per kvkm.). *Näringsliv*. Av A:s yta beräknas 35 % l. 1 mill. kvkm. vara odlingsbara (därav kräva 40,000 kvkm. konstbevattning), 35 % utgöras av betesmark och 15 % av skogsmark. 1928 utgjorde exporten av majs 6,5, vete 5,4, linfrö 2,0 och havre 0,3 mill. ton. Fårstocken har under senare år starkt minskats till följd av åkerbrukets landvinningar i den förnämsta fåravelsprovinsen, Buenos Aires; en förskjutning mot A:s s. delar gör sig märkbar. Ullproduktionen uppgick 1927 till 146,100 ton. 1926 utgjorde exporten av kylt och fruset nötkreaturskött 660,000 ton och av fruset fårkött 70,000 ton. Skogsbruket i n. A. är av vikt; dess förnämsta alster äro quebracho och Paraguay-te. Bergoljeproduktionen har starkt ökats (se tabell till Bergolja. Suppl.). Bland hamnarna märkes även Bahia Blanca med stor spannmåls- och ullex-

Pietro Aretino. Målning av Tizian.

port. — Lufttrafiken har under senare år fått en betydande omfattning. Centrum för luftlinjerna är Buenos Aires (jfr d. o. Suppl.). — *Myntenhet* är guldpeson (peso oro) med ett värde av 3,60 kr. Den delas i 100 centavos. I omlopp är emellertid endast papperspeson (peso papel) = 0,44 guldpeso. — För *mått* och *vikt* gäller metersystemet. — *Rättsväsen*. Rättsskipningen utövas av förbunds- och provinsdomstolar. Bland de förra märkas högsta domstolen i Buenos Aires och fem appellationsdomstolar. Varje provins har en överdomstol och flera lägre domstolar. — *Försvarsväsen*. Allmän värnplikt gäller. Utbildningstiden är 1-årig. Förutom den för förbundet gemensamma armén på 5 infanteridivisioner, 2 kavalleribrigader m. m. med en fredsstyrka på omkr. 25,000 finnas inom de olika staterna nationalgarde och territorialgarde av de äldre årsklasserna från fyllda 30 år. Flottan omfattar 2 slagskepp å 31,000 ton, 9 jagare samt

Den odlade jordens användning och avkastning 1927.

	Areal (kvkm.)	Skörd (1,000-t. ton)
Vete	79,780	6,509
Majs	43,460	7,700
Havre	12,790	759
Korn	4,800	317
Potatis	1,420	688
Lörsocker	960	474
Länfrö	28,550	2,018
Vin	1,130	4,120 ¹
Tobak (1925)	87	10
Bomull	—	73

¹ 1,000-t. hl.

Kreatursstock 1922 (1,000-t. djur).

Hästar	9,432
Åsnor och mulåsnor	913
Nötkreatur	37,065
Svin	1,437
Får	36,209
Getter	4,820

Handelsomsättning. (Mill. guldpesos.)

Ar	1920	1922	1924	1926	1927
Import	854	690	829	823	857
Export	1,007	676	1,011	792	1,009

Viktigaste importvaror 1927.
(Mill. guldpesos.)

Textilvaror	192.2
Järn o. stål samt andra metaller ...	174.8
Livsmedel	95.3
Glas- och lervaror	71.0
Oljor	70.5
Trä och trävaror	51.7
Kemikalier	30.2

några äldre kryssare m. m., varjämte ett antal kryssare, jagare och U-båtar äro under byggnad. — *Undervisningsväsen.* Den hög-re undervisningen utövas numera vid fem statsuniversitet. — *Press.* De främsta dagliga tidningarna äro La Prensa och La Nación. — *Historia.* Den 1922 valde presidenten Alvear hade under sina första regeringsår att kämpa mot svåra missförhållanden på arbetsmarknaden, åtföljda av strejker och oroligheter, men de senare åren ha i detta avseende medfört en vändning till det bättre i följd av uppsvinget inom det ekonomiska livet. Det

Viktigaste exportvaror 1927.
(Mill. guldpesos.)

Jordbruksprodukter	609.3
Kött, ull, hudar etc.	308.0
Andra produkter av boskapsskötseln	53.0
Produkter av skogsbruket	22.7

Viktigaste import- och exportländer.
(Import och export i mill. guldpesos.)

	1927	
	Imp.	Exp.
Belgien	39.8	99.8
Brasilien	43.5	37.5
Frankrike	59.2	68.8
För. Stat.	217.8	83.8
Italien	68.8	44.7
Storbritannien	166.0	285.0
Tyskland	97.0	166.1

Argentinas handel med Sverige 1927.
(1,000-t. kr.)

	Exp. Imp.	
Konserver, kött m. m.	179	5
Spannmål	22,286	35
Ull	2,767	—
Hudar och skinn m. m.	6,433	55
Talg, oljor etc.	1,027	35
Trävaror	—	1,185
Länfrö	8,889	—
Oljekakor	1,579	—
Papper, papp etc.	—	3,588
Quebrachoextrakt	1,213	—
Mineral o. fabrikat därav	166	7,015
Metaller o. arbeten därav	—	3,117
Maskiner, apparater etc.	—	4,997
Övriga varor	9	63
Exp., resp. imp. tot. värde	44,548	20,095

starkaste politiska partiet är det radikala, som vid 1924 års val sprängdes i tvenne fraktioner, av vilka den ena stödde presidenten, den andra dennes företrädare och främste motståndare, H. Irigoyen. Vid presidentvalet 1928 segrade denne. A. har fortfarande ej aktivt deltagit i N. F:s arbete.

*Argon användes numera som fyllning i glödlampor.

Argo'stoli, Argosto' lion, huvudstad på ön Kefallenia, Grekland. God hamn. Marinskola. I närheten finnas berömda kvarnar, som drivas av det i två klyftor instörtande havsvattnet. 8,000 inv. (1928).

***Argument. Matem.** Se Komplexa tal.

***Argyllshire** hade 1928 79,000 inv., därav c:a $\frac{1}{3}$ gaelisktalande. A., som är berömt för sin storslagna natur, omfattar dels ett fastlandsområde, som mot s. löper ut i halvön Kintire, dels flertalet av Inre Hebriderna, bland vilka märkas Mull, Jura och Islay samt de små öarna Iona och Staffa. Huvudstad Inveraray.

Argyrodit, ett reguljärt kristalliserande mineral av sammansättningen Ag_3GeS_6 . Anmärkningsvärt för sin halt av germanium (se d. o.). Förekommer bl. a. vid Freiberg i Sachsen.

***Arhangelsk.** Guvernementet A. (450,400 kvkm., 438,000 inv. 1926) ingår nu i Nordöstra området, där staden A. (71,000 inv. 1926) utgör huvudstad.

A'ri, Carina, f. 1897, dansös, utbildad vid Kungl. teaterns balettskola, 1920—24 anställd vid Svenska baletten (se d. o.), där hon småningom kom att uppbära de kvinnliga huvudrollerna. Senare har hon uppträtt i egna danskompositioner i Paris, där hon är bosatt, och under gästspel, bl. a. i Sthlm. Hon är gift med tonsättaren E. D. Inghelbrecht.

***Arica.** Om Tacna-Aricafrågan se Tacna, även Suppl.

Arida bildningar (av lat. *aridus*, torr), avlagringar, som uppstå i arida (torra) klimatområden, t. ex. saltlager.

***Arild.** som utgör ett municipalsamhälle i Brunby skn, Malmöh. l., är ett idylliskt samhälle med vackert läge vid Kullens s.ö. sluttning mot Skälderviken. Det är en av Skånes mest besökta badorter. 340 inv. (1928).

Arilds tid, se Kung Orres tid.

***Aringsås** bildar sedan 1924

jämte Lekaryd och Härlöv ett pastorat. I A. ligger Alvesta municipalsamhälle.

***Ariosto, Ludovico. Orlando furioso** finnes i sv. övers. (Den rasande Roland, 4 bd, 1865—70) av K. A. Kullberg. A:s efter Plautus' och Terentius' mönster skrivna komedier, främst *La casaria* (1508; sv. övers. i Världslitteraturen, del 3:1 1902), ha tjänat som förebild för många bland senare tiders lustspelsdiktare.

***Aristofanes.** I starkt moderniserad form ha under senare år flera av A:s komedier uppförts och gjort stor lycka på scenen. Särskilt äro att nämna Reinhardtts uppförande av *Lysistrata* och Dullins av *Fåglarna*, vilken senare, i övers. av H. Gullberg och I. Harrie, även uppförts i Sthlm 1928.

***Aristoteles.** Om A:s poetik samt hans uppfattning av tragedin se Poetik sp. 343 och Tragedi.

***Aritmetik**, jfr Matematik.

***Arizona.** Folkmängden uppskattades 1928 till 474,000. Jordbruket, som möjliggöres genom stora anläggningar för konstbevattning, producerar bomull och spannmål m. m.

***Arjeplogs lappmarks tingslag** ingår i Piteå domsaga, Norrb. l.

***Arkadien.** På uppfattningen av A. ss. det idylliska, från strid och ävlan fria herdlandet återgår det latinska citatet *et in Arcadia e'go*. "även jag har varit i Arkadien", uttryck för det vemodiga minnet av en förgången ljuv, bekymmerslös tillvaro. — *Arka'disk*, lantligt idyllisk.

***Arkaisk** benämnes i synner-

Arles, Saint-Trophime. Detalj av klostrets korsgång.

het den tidiga grekiska bildhugarkonsten (se d. o. sp. 1509).

***Arkansas** [amerikanskt utt. a'kənså]. 2. Folkmängden uppskattades 1928 till 1,944,000.

Arka'num (lat. *arca'num*, av *arca'nus*, hemlig), hemligt medel; läkemedel med hemlig sammansättning.

Arkeisk [arke'-] (av grek. *ar-kaj'os*, gammal), som tillhör urberget. — **Arkeikum** [arke'-], detsamma som urberget.

Arkeozo'ikum (av grek. *ar-kaj'os*, gammal, och *zo'on*, djur), arkeoz'o'iska bildningar, detsamma som urberg.

***Arkiv**. Landsarkivet i Uppsala har som distrikt Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Örebro, Västmanlands och Kopparbergs l., landsarkivet i Vadstena Östergötlands, Kalmar, Jönköpings och Kronobergs l., landsarkivet i Lund Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands l., landsarkivet i Göteborg Göteborgs och

Bohus, Älvsborgs, Skaraborgs och Värmlands l. samt arkivdepån i Visby Gotlands l. 1928 löstes den gamla norrländska arkivfrågan genom riksdagens beslut om inrättandet av ett landsarkiv i Härnösand för Gävleborgs, Västerbottens, Västerbottens och Norrbottens l. samt ett länsarkiv i Östersund för Jämtlands l.

Arkiva'lier, arkivhandlingar; urkunder, förvarade i ett arkiv.

Arkiv för nordisk filologi, språkvetenskaplig tidskrift, utg. 1883—88 i Kristiania av G. Storm under titeln *Arkiv för nordisk filologi*, därefter i Lund, 1888—1928 under redaktion av A. Kock, fr. o. m. 1929 under redaktion av E. Olson.

Arkivkilogram, se *Metersystemet*.

Arko's, se *Sandsten*.

A'rktis, tidskrift (se *Aerorectic* Suppl.).

Arktisk kultur, se *Boplatskultur* Suppl.

Arktisk tid, den arktiska klimatperioden vid tiden för inlandsisens avsmältning i s. Sverige. Se *Sverige*, schema sp. 449—450.

Arkupptagningsmaskin, se *Papper* sp. 1606.

Arkwright [a'krajt], Richard, se *Spinning* sp. 1316.

Arky'tas, f. omkr. 430 f. Kr., d. 365, grekisk matematiker av den pytagoreiska skolan, verksam i Tarentum, fann en lösning till det deliska problemet, behandlade proportionsläran m. m.

Arla, se *Särila*.

***Arlberg**. Sedan 1925 är Arlbergbanan elektrifierad.

Arlen [a'lən], Michael, pseud. för *Dikran Kuyumjian*, f. 1895, engelsk författare av armenisk härkomst. A. har vunnit stor publikframgång med spirituella men affekterade romaner

från engelskt societetsliv, främst *The green hat* (1924; Den gröna hatten, 1925), vilken även dramatiserats (uppf. i Sthlm 1926).

***Arles.** En av A:s märkligaste fornlämningar utgöra ruinerna av den antika teatern med delvis bevarad scenanordning. I s.ö. utanför stadsmuren ligger den stämmingsfulla, starkt förfallna gamla kyrkogården Aliscamps (lat. *Ely'sii Ca'mpi* = elyseiska fälten), som var begravningsplats redan under förkristen tid. De flesta gravmonumenten äro numera bortförda till olika museer; ett flertal fornkristna sarkofager finnas samlade i Musée lapidaire i A., som f. ö. innehåller ett stort antal antika skulpturer och andra fornfynd från A. och närliggande område. Bland A:s medeltidsbyggnader intas främsta rummet av kyrkan Saint-Trophime, en av Frankrikes vackraste romanska kyrkor. Berömd är särskilt den på 1180-t. utförda västportalen med av antikiserande kolonner omgivna apostlastatyer (se ill. till *Franskonst* sp. 569), vilka liksom de något tidigare skulpturerna i det angränsande klostrets korsgång tillhöra den provensalska 1100-talsskulpturens huvudverk.

***Arlöv** har station vid Södra stambanan och Västkustbanan. Sockerfabriken anlades 1777 och är den största i Sverige.

***Arm.** *Fys.* Ett kraftpars (se d. o.) arm är avståndet mellan de parallella krafternas riktninglinjer. (Hävstångs-)arm för en kraft, som verkar på en kring en axel vridbar kropp, är vinkelräta avståndet från kraftens projektion på ett mot axeln vinkelrätt plan till axelns skärning med detta plan.

***Armagh** är huvudstad i grevskapet A., Nord- Irland. Inom grevskapet, som 1926 hade 110,000 inv., drives linneindustri och laxfiske.

***Armborst**, se även Stålbåge.

***Armé.** Arméförvaltningen har, utom de fyra departementen, även en sjukvårdsstyrelse (se d. o.).

***Armenien.** Den plan, som de allierade på grundval av Sèvresfreden hade att skapa en oberoende armenisk stat, förföll, när i Lausannefreden större delen av de härför avsedda områdena tilläts förbli under Turkiet. Huvuddelen av republiken Erivan blev emellertid 1920 en socialistisk sovjetrepublik, A. l. A j a s t a n, bestående av de f. d. ryska guvernementen Erivan, Elisavetpol, Tiflis och en del av området Kars och ingående i Transkaukasiska socialistiska federativa sovjetrepubliken (se *Kaukasus* sp. 702). Denna stat hade 1926 en yta av 30,948 kvkm. och 880,000 inv., därav 85 % armenier. Huvudstad är Erivan. — De egentliga armenierna räknas enl. nyare rasindelning till den främre asiatiska underrasen av *vita rasen* ("den indoeuropeiska rasen" är ett föråldrat begrepp). Jfr *Människoraser* sp. 518 f.

***Armentières**, som 1911 hade 29,000 inv. men 1921 endast 15,000 inv., har på senare år varit föremål för raskt återuppbyggande. Det hade 1926 21,000 inv.

Arme'ra (av lat. *arma're*, beväpna), utrusta, förse med artilleripjäser, ammunition o. d.; förstärka (jfr *Armerad betong*). Se även *Ankare. Magn.*

Armorika'nska bergskedjan, se *Variskiska bergskedjan*.

Armörlsystemet, se **Orling**.

Armstrong [a'mstrång], Edward Frankland, f. 1878, engelsk kemist, har utfört värdefulla undersökningar av kolhydrater och enzymer.

A'rneberg, Arnstein, f. 1882, norsk arkitekt, framträdde efter studier i Stockholm som en ledande kraft inom den yngre norska arkitektgenerationen. Tillsammans med sin kompanjon Magnus Poulsson (se d. o.) har han bl. a. utfört telegrafhuset och ritningarna till det nya rådhuset i Oslo.

A'rnold [-nålt], Gottfried, f. 1666, d. 1714, tysk pietistisk präst och teolog, ryktbar för sitt för den kyrkohistoriska forskningens utveckling betydelsefulla arbete *Unparteiische Kirchen- und Ketzerhistorie* (3 dlr, 1699—1715), som med sin skarpa kritik av ortodoxin och sitt lidelsefulla partitagande för sekterismen framkallade en häftig fejd.

***Arnö**. 1. A. omfattar Oknö och Arnö jämte några smärre öar i Mälaren, ö. om Aspö. Framdeles skola Lillkyrka och Boglösa förenas med pastoratet.

Arnö, gods med huvudgård i S:t Nikolai skn, Södermanl. l., sedan 1769 fideikommiss inom adliga ätten Sparre.

Arowa'ker, se **Indianer** sp. 1297 och **Fornamerikansk kultur** sp. 346 och 350 f.

***Arras** är huvudstad i dep. Pas-de-Calais, och hade 1926 30,000 inv. Det äger två utomordentligt homogena, under världskriget bombarderade och sedermera delvis återuppbyggda arkitekturgrupper: den enorma Grande Place, omgiven av vackra palats i nederländsk barockstil, samt den mindre och likartade Petite Place med det vackra, rikt

dekorerade rådhuset (Hôtel de Ville) från 1500-t:s början.

***Arrende**. Den särskilda arrendelagen 25 juni 1909 för viss jord å landet inom Norrland och Dalarna, den s. k. norrländska arrendelagen (se **Norrlandsfrågan** sp. 1048, även Suppl.), har genom lag 27 juni 1927 fått utsträckt tillämpning, undergått vissa ändringar och erhållit rubriken lag om arrende av viss jord å landet i Norrland och vissa delar av Svealand. — Lagen om oskäligen arrendestegring utfärdades 28 juni (ej jan.) 1918. — Social arrendelagstiftning kom till stånd vid 1927 års riksdag (se **Social jordlagstiftning**. Suppl.).

***Arrhenius**. 3. Svante A. avled 1927.

***Arrie**. Sedan 1924 bilda Gäsie, Eskilstorp, A. och Hököpinge ett pastorat.

Arrivi'st (av fr. *arriver*, uppnå, vinna), detsamma som streber.

Arroba [arå'-], spanska rydmått. A. mayor [-jå'r] = 16,1 l., A. menor [-nå'r] (för olja) = 12,6 l. A. är även ett vikt-mått, i Portugal och Brasilien = 32 pund = 14,7 kg., i övriga Sydamerika, Spanien och Mexiko = 25 pund = 11,5 kg.

Arronde'ra (fr. *arronder*, av lat. *rotundus*, rund), avrunda, utvidga (sina besittningar).

Arrowrockdammen [æ'rrå-råkk-], en tvärsöver dalklyftan Boise canyon i Idaho, För. Stat., 1915 färdigbyggd dammanläggning för magasinering av vatten till bevattning av n. delen av Great Basin (80,000 har). A., som magasinerar 3 1/2 milliarder kbm. vatten, är en av världens största dammanläggningar i sitt slag.

Arsacetin, arsenikhaltig orga-

nisk förening, som användes som läkemedel mot afrikansk sömnsjuka (se d. o. 2).

***Arsenik.** Arsenikförgiftning. Halten av A. får i följande varor ej uppgå till: papper m. m. 0,25 mg. per 4 gr. l. 100 kvcm., vävnader 0,40 mg. per 2—5 gr. l. 30 kvcm., barnleksak 0,20 mg. i färg från 100 kvcm., garn 0,40 mg. per 2 gr., tapeter (ej överstiga) 0,25 mg. per 100 kvcm., färg i rum (ej överstiga) 1,25 mg. på 40 kvcm. På yrkan av allmän åklagare är husägare skyldig borttaga tapet l. färganstrykning med för hög arsenikhalt.

Arsi'ner, med aminer analoga organiska föreningar, uppkomna genom substitution av väteatomer i arsenikväte, AsH_3 . Ex. på A. är dimetylar sin, $(CH_3)_2AsH$, som innehåller radikalen kakodyl (se d. o.).

Arsji'n, ryskt längdmått = 71 cm. — 2. Turkiskt längdmått = 76 cm.

A'rte et Ma'rte, lat., "genom konst och krig", d. v. s. genom fredlig id och krigiska bragder, devis i ridderskapets och adelns sigill.

Artefa'kt (av lat. *ars*, konst, och *fa'cere*, göra), konstgjord; verk av konstskicklighet.

***Artemisia.** Bladen och de blommande grenspetsarna av malört användas även i medicinen (digestionsförbättrande och exciterande). Blomkorgarna av *A. c'ina* från Väst- och Central-Asien användas som maskmedel (jfr d. o.) under namn av maskfrö (jfr d. o.). Det innehåller santonin. Se även *Dragon*.

Arteri't, detsamma som ådergnejs.

***Artikel.** *Språkv.* Flera (även indoeuropeiska) språk sakna helt

l. delvis A. Grekiskan har blott bestämd fristående A., latinet har ingen A. Den bestämda slutartikeln (urspr. ett självständigt ord) är karaktäristisk för nordiska språk.

***Artilleri.** — Artilleri- och Ingenjörhögskolan är numera förlagd till Generalitetsbyggnaden, Östermalmsgatan 8, Sthlm. — Artilleristaben består enl. 1925 års försvarsordning av en chef (överste), som tillika är chef för artilleriets skjutskola, 2 majorer och 13 kompaniofficerare (därav en från infanteriet) jämte viss expeditionspersonal.

Artnamn, se Appellativ.

Art nouveau, se *L'art nouveau*.

***Artsybasjev**, Mihail Petrovitj, avled 1927. Av hans dramer har ytterligare uppförts *Fiender* i Sthlm 1927.

A'rup, Erik, f. 1876, dansk historiker, sedan 1916 prof. i Köpenhamn. A:s huvudarbete är *Danmarks Historie* (1925), i vilken han intager en mycket kritisk ställning till den äldre forskningen och särskilt framhåller de ekonomiska faktorernas dominerande inflytande på utvecklingen även under tidiga epoker.

***Arv. Jur.** Genom den vid 1928 års riksdag antagna, den 8 juni s. å. utfärdade *lagen om arv*, vilken lag trätt i kraft med 1929 års ingång, ha i såväl principiellt som praktiskt hänseende betydelsefulla förändringar införts i svensk arvsrätt. Lagens första viktiga nyhet är begränsningen av skyldemäns förut obegränsade arvsrätt därhän, att *endast* 1) bröstarvingar, 2) föräldrar, 3) syskon, 4) syskons avkomlingar, 5) far- l. morföräldrar och 6) föräldrars syskon i nu nämnd

ordning äro arvsberättigade. Kusiner och avlägsnare släktingar ha däremot ej längre arvsrätt. I fråga om makes arvsrätt stadgar lagen, som upphävt lagen om makes arvsrätt 14 juni 1920, att om gift arvlätare ej efterlämnar bröstarringe l. adoptivbarn (l. dess avkomling), ärver efterlevande make hela kvarlåtenskapen, även om den avlidnes föräldrar, syskon l. syskons avkomlingar efterleva (i vilket fall maken förut ärvde endast hälften). De nyssnämnda skyldemännen ha emellertid rätt till s. k. s e k u ' n d o s u c c e s s i o n, vilket innebär, att om de överleva den efterlevande maken, de äro arvsberättigade till hälften av dennes egendom. Lagen har genom denna anordning velat förhindra, å ena sidan att en efterlevande make skulle till den avlidnes släktingar behöva avstå en väsentlig del av den egendom, som varit den ekonomiska grundvalen för äktenskapet, å andra sidan att hela egendomen och således även den del därav, som kommit från den först avlidnes släkt, skulle övergå till den efterlevandes släkt. Den delning av egendomen, som vid den sist avlidne makens död äger rum mellan makarnas arvingar å ömse sidor, söker lagen dels genom dessa allmänna bestämmelser, dels genom en serie specialbestämmelser göra till en efter makarnas insatser proportionerlig kvotdelning. Lagen har vidare i fråga om utomäktenskapliga barn, av vilka förut endast trolovningsbarn hade arvsrätt efter fader, infört den nyheten, att om fadern i viss närmare fastställd form avgivit förklaring, att barnet skall ha samma arvsrätt efter honom, som om det vore av äktenskaplig börd, barnet l. dess avkomlingar

ärver fadern och fadern barnet. Adoptivbarn har samma arvsrätt efter adoptanten som barn i äktenskap med den inskränkningen, att bröstarringe icke skall lida intrång i sin laglott till följd av adoptivbarns arvsrätt. Om adoptivbarn genom arv l. testamente erhållit egendom efter adoptant och dör utan att efterlämna bröstarringe, äger, om barnet var adopterat av makar och en av dem lever, denne samt eljest adoptants avkomlingar rätt att före barnets skyldemän ta arv efter barnet till så stor del av kvarlåtenskapen, som i värde motsvarar vad barnet bekommit efter adoptanten. Finnas inga arvsberättigade skyldemän efter adoptivbarnet, blir adoptanten närmaste arvinge. — Vad arvlätaren i livstiden givit bröstarringe, skall ss. förskott avräknas å hans arv, om icke annat föreskrivits l. med hänsyn till omständigheterna måste antagas ha varit avsett. — En betydelsefull nyhet innebära lagens bestämmelser om underhållsbidrag ur kvarlåtenskap. Om en arvlätare lämnar efter sig barn, vars uppfostran icke är avslutad och som av sitt arv l. annorledes ej kan få uppehälle och utbildning efter vad med hänsyn till omständigheterna kan vara skäligt, får barnet, innan arv l. testamente må tagas, ur kvarlåtenskapen erhålla bidrag till sitt underhåll med ett belopp en gång för alla, dock ej sedan barnet fyllt 21 år. Den aritmetiskt lika delningen mellan arvingarna får således i vissa fall stå tillbaka för den arvinges intresse, som ännu icke erhållit samma utbildning och njutit samma förmåner som de andra. — Då arvinge ej finnes, skall arvet tillfalla en särskild fond, all-

männa arvsfonden, för vilken närmare bestämmelser utfärdats genom en särskild lag 8 juni 1928. Den förvaltas av Statskontoret och har till uppgift främjande av barns och ungdoms vård och fostran. Understöd ur densamma utdelas av K. M:t och får icke lämnas för åtgärd, vars bekostande åligger stat l. kommun. Fondens rätt till arv bevakas av kammaradvokatfiskalsämbetet.

Arvedsiska gymnastikinstitutet, ett 1888 av läkaren Johan Arvedson (f. 1862) i Sthlm grundat institut för utbildning av kvinnliga gymnastikdirektörer (sedan 1902 med examensrätt).

Arvfurstens palats vid Gustav Adolfs torg i Sthlm uppfördes 1783—94 av E. Palmstedt som pendang till det mittemot av K. F. Adelcrantz uppförda, nu nedrivna gamla operahuset. I A. ingå delar av det förut på tomten belägna Torstenssonska palatset, bl. a. två ståtliga barockportaler. A. uppfördes som bostad åt prinsessan Sofia Albertina, som 1783 testamenterade det till den näst kronprinsen äldste av arvfurstarne. 1902 inköpt av staten, inrymmer A. bl. a. regeringsrätten och utrikesdepartementet. Huvudväningen har värdefulla sengustavianska rumsinredningar av L. Masreliez. Se ill. till Svensk konst sp. 387—388.

a. b. **Arvid Böhlmarks lampfabrik**, Sthlm, grundat 1897 (firma etablerad 1872), tillverkar vid fabrik i Sthlm elektrisk armatur m. m. samt äger Pukebergs (se d. o.) glasbruk.

Arvi'di, **Andreas**, d. 1673, estetiker, kyrkoherde, utgav den första svenska poetiken, *Manu'ductio ad poe'sin sveca'nam, thet är, En kort handledning til thet swenske poeterij, verss- l. rijm-*

konsten (1651), huvudsakl. en kompilation från samtida utländska författare, främst Opitz.

***Arvidsjaur**. A:s kyrkostad, som är belägen nära den av Byske älv genomflutna sjön Arvidsjaur, skall bli slutpunkt på den under byggnad varande järnvägen Jörn—Arvidsjaur. Socknen hade 1928 8,415 inv., därav 695 i kyrkostaden.

Arvidsjaur's lappmarks tingslag i Piteå domsaga, Norrb. l., omfattar Arvidsjaur's skn.

***Arvika** hade 1928 8,005 inv. Det lyder judiciellt under landsrätt (Jösse domsaga och tingslag). Kyrkan uppfördes 1909—11 av I. Tengbom. I A. finnes — jämte en högre flickskola — en realskola, som enl. 1927 års skolordning omorganiserats till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer. I närheten av A. ligga Västra Värmlands folkhögskola (se d. o., även Suppl.) och Värmlands läns tuberkulossjukhus. Ett museum med friluftsavdelning har upprättats i A. Staden beröres nu

Asaphus expansus.

även av Dal—Västra Värmlands järnväg. Industrin sysselsatte 1927 vid 27 arbetsställen 1,170 arbetare, därav c:a 700 vid a. b. Arvikaverken (firman etablerad 1893 och tillverkar lantbruksmaskiner), c:a 130 vid a. b. Östlind & Almquists orgel- och pianofabriker (etablerade 1888), 150 vid a. b. Tobaksmonopolets fabrik samt 100 vid Arvika ullspinneri & väveri a. b. (grundat 1898).

Arvsfonden, allmänna A., se Arv. Suppl. sp. 160 f.

Arådalens turiststation, se Hundshögen.

A/S, förk. för da. *Aktieselskab* och no. *Aktieselskap*, aktiebolag.

Aš [asj], se *Asch*. Suppl.

Asa'nde l. *asandeh*, se *Niam-Niam*.

A'saphus, trilobitsläkte, som bl. a. kännetecknas av stor huvud och stjärtsköld med nästan utplånad segmentering. A. är det karaktäristiska ledfossiliet i en avdelning av ortocerkalken, *asaphuskalken*. — *Asaphus*

ledet l. -regionen är en av huvudavdelningarna i ordovicium och motsvarar ung. ortocerkalken. — Familjen *Asaphidae*, till vilken de största kända trilobiterna hör, omfattar en mängd släkten, samtliga inom ordovicium.

***Asbest**. Över 85 % av världsproduktionen av A. komma numera från prov. Quebec, Kanada. Om strålstensasbest se *Amfiboler*. Suppl.

Asbestin, av finmalen asbest bestående fyllnadsämne i papper.

***Asby** skall framdeles förenas med Torpa till ett pastorat.

***Ascension** lyder sedan 1922 under Saint Helena och användes ej längre som örlogsstation (garnisonen indrogs s. å.).

Asch, tjeck. Aš, stad i n.v. Böhmen, Tjecko-Slovakiet, nära gränsen mot Sachsen och Bayern. Livlig textilindustri. 20,000 inv., hufvudsakl. tyskar (1921).

***Aschehoug**, H., & Co., har utgivit *Aschehougs Konversationsleksikon* (9 bd, 1920—25), som utgör en reviderad uppl. av *Illustreret norsk konversationsleksikon* (6 bd, 1907—13).

Ascoli [a'sskå-], *Graziadio* *Isaia*, f. 1829, d. 1907, italiensk språkforskare, prof. i jämförande språkforskning i Milano 1860—1902, gjorde epokgörande insatser inom sanskritforskningen. Han lade även grunden till den italienska dialektforskningen.

***Ascomycetes**. Befruktningen äger rum, när anteridiernas innehåll tömmas i oogonierna, reduktionsdelningen vid sporbildningen i asci (fasväxling; jfr *Generationsväxling* sp. 1159).

***Aserbeidjan**. l. A., som ingår i Transkaukasiska republiken, omfattade 1926 84,679 kvkm. med 2,314,000 inv., därav 64 % med

turkisk dialekt. Utom egentliga A. består republiken numera även av det autonoma området Berg-Karabah och den autonoma republiken Nahitjevan.

Asfaltbeck, se Stenkols-tjärna sp. 1527.

Ashland [æ'sjlænd], stad i Wisconsin, För. Stat., vid en vik av övre sjön. Viktig utskeppningshamn för järnmalm och timmer. Badort och industristad. 11,000 inv. (1920).

Ashley [æ'sjli], sir William, f. 1860, d. 1927, engelsk nationalekonom och historiker, prof. i Toronto 1888, vid Harvard University 1892 och i Birmingham 1901—25. A. intog en central ställning inom den ekonomiska historieforskningen. Bland hans arbeten märkas den grundläggande översikten *An introduction to English economic history and theory* (2 dlr, 1888—93), *The tariff problem* (1903) och *The rise in prices* (1912).

Ashtabula [æsjtəbjo'lə], stad i Ohio, För. Stat., vid Ashtabula River, nära dess utflöde i Eriesjön. Viktig importhamn för järnmalmen från fälten vid övre sjön. 29,000 inv. (1925).

***Asine** [utt. asi'ne]. De 1922 påbörjade, av O. Frödin och A. W. Persson ledda svenska utgrävningarna i A. fortsattes 1924 och 1926 men äro ännu ej avslutade. De viktigaste grävningsområdena äro den på en brant klippudde belägna akropolen, den på ett låglänt område vid dennas fot liggande "lägstaden" och det innanför belägna Barbunaberget. Utgrävningarna visa, att staden varit bebyggd från tidighelladisk tid (jfr Egeisk kultur sp. 719 och tab. sp. 717—718) t. o. m. romersk-hellenistisk tid, med ett avbrott för den klassiskt grekiska

Asine. Den utgrävda delen av "lägstaden", sedd uppifrån akropolen.

tiden till följd av förstöringen vid början av 600-t. f. Kr. Från alla perioder ha anträffats husgrunder och gravar, innehållande skelett, mängder av keramik, vapen, smycken m. m. Rikast och viktigast ur vetenskaplig synpunkt äro de fynd från förmykensk tid, som gjorts på akropolen och i lägstaden samt de, som gjorts i de stora mykenska klippkammargravarna på Barbunaberget.

***Asir**. A:s yta uppskattas till c:a 36,000 kvkm. — I ett fördrag 30 april 1915 garanterade Storbritannien A:s oberoende, ett led i de brittiska försöken att värva arabisk hjälp i kriget mot Turkiet. A. stod sedan i beroende av sina brittiska skyddsherrar och fick 1921, när dessa utrymde Hodeida (se Jemen. Suppl.), besätta denna hamn. Efter ett tronskifte 1923 utbröto inre strider, varunder A. även blev utsatt för angrepp från grannarna. Imamen Jahia av Jemen återtog april 1925

Aske.

Hodeida. A. fann sig under dessa förhållanden nödsakat att söka skydd hos sin mäktige granne i n., Hidjaz och Nedjd, med vilket rike 21 okt. 1926 ingicks ett fördrag, som praktiskt taget gjorde A. till en vasallstat åt ibn Saud.

***Asjanti** har en yta av 35,000 kvkm. och 407,000 inv., därav 400 européer (1921). En järnväg från Kumassi till Ackra vid Guineabukten fullbordades 1923. Av stor vikt är även en nyanlagd automobilväg från Kumassi västerut till staden Pamu i mahognydistriktet.

Asjkaba'd, sedan 1927 namn på Poltoratsk.

***Ask**. 2. Sedan 1922 bilda Varv och Styra samt Ekebyborna och A. tills. ett pastorat.

***Aska**. 1. A. ingår i Aska, Dals och Bobergs domsaga. — 2. A. omfattar numera pastoraten Motala; Vinnerstad och V. Stenby; Hagebyhöga, Fivelstad och Orlunda; V. Ny; Varv och Styra, Ekebyborna och Ask.

Askaba'd, se Poltoratsk.

***Aska, Dals och Bobergs domsaga** hade 1928 27,980 inv.

Askbeståndsdelar, i kemisk analys förbränningsåterstoden av organiska ämnen.

Aske, gods i Håtuna skn, Uppsala l., med huvudbyggnad i em-

pirestil, uppförd 1802—08 av Charles Bassi. Stort arkiv. A., som är känt sedan 1300-t., tillhör sedan 1872 ätten Lewenhaupt.

Askena'ser, askena'siska judar, se Sefarder sp. 339.

***Asker**. 1. A. ingår i Östernärkes domsaga. — 2. I A. ligger Brevens bruk (se d. o.).

***Asker**. 2. Axel A. avled 1924.

Askers och Sköllersta härads tingslag i Östernärkes domsaga, Örebro l., omfattar Askers och Sköllersta härad.

***Askersund** (se karta sp. 170) bildar pastorat i Strängnäs stift. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar samskolan, som är statlig, till 4-årig samrealskola.

***Askersunds landsförsamling**. Kyrkan uppfördes av Jean De la Vallée, det ö. om koret belägna gravkoret av Erik Dahlbergh.

Askesta, järnvägsstation i Söderala skn, Gävleb. l., utgångspunkt för Marma—Sandarne järnväg. Vid A. sågverk, tillhörigt Bergvik och Ala nya a. b.

***Askim** [a'sjim]. 1. Från A., som ingår i Askims, Västra och Östra Hisings samt Sävedals härads domsaga, avskildes 1922 Fässbergs skn (se Mölndal).

***Askims, Västra och Östra Hisings samt Sävedals härads domsaga** omfattar numera även Mölndals stad. A. hade 1928 61,655 inv.

A'skja, en 55 kvkm. stor kitteldal på mell. Island, nedsänkt c:a 250 m. i lavaplatån Odáðahraun. Längs brottlinjerna finnas kratrar, särskilt vid Askjasjön, där stora utbrott ägt rum 1875 (då aska med vinden fördes ända till Sthlm) och 1922.

***Askum**. Sedan 1924 bilda Kungshamn, Smögen, A. och Malmön ett pastorat. I A. ligga Väjerns och Hogenäs Näs municipalsamhällen.

Asocia'l (av grek. nekande *a* och *social*, se d. o.), som ej kan inordna sig i samhället.

À son aise [aså'nä's], fr., eg. till sin belåtenhet. V a r a A., finna sig väl.

***Asov**, som tillhör N. Kaukasusområdet, hade 1926 endast 17,000 inv. — A., som var turkiskt sedan 1471, intogs av Peter den store 1696, avträdde vid Prutkapitulationen 1711 åter till turkarna men kom genom Belgradfreden 1739 definitivt till Ryssland.

Aspa, egendom med numera nedlagt järnbruk i Hammars skn, Örebro l. Under A. lyda bruks-egendomarna Igelbäcken och Ols-hammar i Hammars skn samt Algrenä i Askersunds landskommun. Äg. Munksjö a. b.

***Aspeboda**. På egendomen Vassbo i A. finnes lantbruks-skola.

***Aspekt** användes ofta i bet. synpunkt, synvinkel.

***Aspeländ**. 1. A. ingår i Aspelands och Handbörds domsaga. — 2. A. omfattar pastoraten Mörlunda och Tveta; Virserum

och Järeda; Mälilla-Gårdveda; Lönneberga.

***Aspelands och Handbörds domsaga** hade 1928 30,230 inv.

***Aspern**. Vid A., som är beläget i stadsdelen Floridsdorf på vänstra Donaustranden, finnes Wiens flygstation.

Asperö, municipalsamhälle i Styrso skn, Göteb. l., beläget på Asperön s.v. om Långedrag. Fiskläge. 250 inv. (1928).

***Aspidium**. *A. filix mas* bör numera kallas *Dryopteris filix mas*. — Jfr M a s k m e d e l.

Aspira'tor (av lat. *aspira're*, andas), se Provtagning sp. 653. — **Ionaspirator**, instrument för bestämning av luftens ionhalt, består av en fjäderdriven centrifugalpump, som suger luft genom en ionisationskammare. Med hjälp av elektrometer bestämes luftens elektriska ledningsförmåga.

Aspire'ra (lat. *aspira're*), ut-

Stockholms stadsbibliotek (t. h. utlåningssalen). Av E. G. Asplund.

tala med aspiration. — Aspirera på, eftersträva, söka.

***Asplund**, Karl. Bland A:s konsthistoriska arbeten märkas ytterligare *Zorns graverade verk* (2 bd, 1920—21), *Anders Zorn, his life & work* (1921) och *Ivar Arosenius* (1928). Hans senaste diktsamling, *Klockbojen* (1925), betecknar ett fördjupande av den virtuosa verskonsten i hans tidigare samlingar (bl. a. *Hjältarna*, 1919, och *Daphne*, 1921). Han har även framträtt som översättare av fransk lyrik (*Fransk vers*, 1927) och tills. med G. M. Silfverstolpe av engelsk och amerikansk (*Vers från väster*, 2 saml., 1922 och 1924).

Asplund, Erik Gunnar, f. 1885, arkitekt. A. har vid sidan av I. Tengbom varit en ledare för den under 1920-t. framträdande nyklassicistiska riktningen i svensk arkitektur, vilken mottagit starka impulser från den av A. ritade Skandiabiografen i Sthlm (1923). Den i dess vestibuler genomförda nyantika interiörkaraktären har i Stockholms stadsbiblioteks 1927 invigda byggnad, som starkt skiljer sig från de ursprungliga ritningarna (se ill. till Biblio-

tek sp. 1466), förenats med konstruktiv gestaltning av exteriören. I sina ritningar till Stockholmsutställningen 1930 tillämpar A. funktionalistiska idéer i en modest, efter naturmiljön anpassad form. I den tills. med S. Lewerentz utformade skogskyrkogården vid Enskede har han genomfört nya idéer för kyrkogårdsplanering (jfr *Kyrkogård*).

Aspudden, arbetarsamhälle i Brännkyrka förs., Sthlm, vid Mälaren. 4,080 inv. (1928).

***Aspö**. 1. Se Hasslö och Aspö. Suppl. — 2. A. omfattar Aspön och n. delen av den med Aspön förenade Tosterön i Mälaren. — Medeltida kyrka med rikt inventarium, bl. a. en romansk länstol (se ill. till *Möbelkonst* sp. 542).

***Asquith**, H. H., avled 1928. Han var efter sitt återinträde i underhuset 1920 chef för en oberoende grupp liberaler, vilken först vid valen 1923 förenade sig med den av Lloyd George ledda liberala grupp, som stött dennes koalitionsministär. Trots att Lloyd George formellt underordnade sig den äldre partiledaren,

var samarbetet ej det bästa. A. övergick till överhuset, då han 1925 blev earl of Oxford and Asquith. Därmed var hans egentliga roll som partiledare slut. Sin politiska gärning skildrade han i *The genesis of the war* (1923) och *Fifty years of parliament* (2 dlr, 1926). Efter hans död utkommo hans memoarer *Memoires and reflections 1852—1927* (2 dlr, 1928). Hans maka i andra giftet, Margot A., f. Tennant, f. 1864, har spelat en framträdande roll inom Londons intellektuella societet och väckt uppseende bl. a. genom sin temperamentfulla och indiskreta *Autobiography* (2 bd, 1920—22).

A'srak, Bahral-Asrak, se Nilen, även Suppl.

Ass., förk. för assureras och för assurerad försändelse.

***Assab**. Genom fördrag med Italien 1928 har Abessinien för en tid av 130 år förvärvat en autonom hamnplats vid Röda havet, belägen i l. nära staden A. En automobilväg är planerad till staden Dessie i n. Abessinien.

***Assam** omfattade 1921 137,303 kvkm. med 7,606,000 inv. (över hälften hinduer). Huvudstad är Shillong. — I ö. ligger vid Burma infödingsstaten Assam l. Manipur (se d. o. Suppl.).

Assimilationsteorin förklarar magmernas, resp. de magmatiska bergarternas, kemiska olikheter på så sätt, att de uppstigande glödflytande massorna smälta brottstycken och partier av jordskorpan och assimilera dem med sig. Enligt en annan uppfattning (Sederholm m. fl.) kunna betydande delar av jordskorpan ånyo smälta, när de sänkas till större djup, och bilda magma. En bergart, som på detta sätt uppstått genom insmältning av äldre mate-

rial i granitmagma, kallas migmatit (se d. o.). Bergarter av granitisk sammansättning, t. ex. leptit l. gnejs, kunna på nytt inträda i magmatillstånd och sedan stelna till graniter (palinogenes).

***Assisi**. A:s pittoreska läge på en brant höjd framgår av ill. till Italien sp. 1590. En av Giottos fresker i klosterkyrkan finnes avbildad å art. Franciskanorden sp. 454.

Assista'ns (av lat. *assi'stere*, bistå), hjälp, biträde; pantlånekontor. — **Assiste'ra**, hjälpa till, biträda.

A'ssmann, Richard, f. 1845, d. 1918, tysk läkare och meteorolog, grundade 1904 det stora aëronautiska observatoriet i Lindenberg (se d. o. Suppl.) och var till 1914 dess chef. A. företog givande aërologiska luftballongfärder. Han har upfunnit den efter honom benämnda aspirationspsykrometern (se Fuktighetetsmätare sp. 779).

Associated Press [äso'sjjejtid], Amerikas förnämsta pressbyrå med huvudkontor i New York och London, grundad 1900.

Associati'v, som avser l. beror på association.

A'ssos, antik stad i Mindre Asien, belägen på den bergiga fastlandskusten, mitt emot ön Lesbos, med ruiner av ett doriskt tempel, vars märkliga arkaiska skulpturer förts till Louvren.

***Assuan** hade 1927 16,500 inv. Det beröres av Kap—Kairojärnvägen (se d. o.). F. n. planeras anläggandet av en vattenkraftstation i A., i samband varmed dammen kommer att höjas 9 m.

Assunta [-so'nnta] (ital., av *assumere*, upphöja), jungfru Marias himmelsfärd; en konstnärlig framställning därav.

Francis William Aston.

Assymme'trisk kolatom, se *Isomeri* sp. 1555 f.

v. A'ster, Ernst, f. 1880, tysk filosof, prof. i München 1912, i Giessen 1920. A. har i *Prinzipien der Erkenntnislehre* (1913) m. fl. arbeten utvecklat en åt empiriokriticismen (se d. o.) orienterad kunskapsteori.

***Asteroider**, jfr *Planetoider*.

***Asteropherus**, Magnus Olai. *Tisbe* uppfördes första gången i Arboga 1610 och har senare spelats av Uppsalastuderenter 1897 och av studenter vid Stockholms högskola 1925. Det utgavs första gången 1863.

***Astma** betraktas numera som anafylaxi, vilken uppkommer hos individer med anlag för A. genom inandning av olika sorters dammpartiklar i luften; i många fall kan A. även uppkomma som följd av idiosynkrasi mot vissa födoämnen.

Aston [æ'sstn], Francis William, f. 1877, engelsk fysiker, fellow vid Trinity College, Cambridge sedan 1920. A., som är en av Rutherfords medarbetare, har fortsatt J. J. Thomsons

undersökningar av kanalstrålars (se d. o.) avböjning i elektriska och magnetiska fält och därvid konstaterat, att isotoper finnas även bland icke radioaktiva ämnen. Nobelpristagare 1922.

En artikel om A. ingår i huvudarbetet i en del av upplagan.

***Astor**. William Waldorf A., viscount A., blev led. av underhuset 1911 men övergick vid faderns död 1919 till överhuset. Han har bedrivit ett omfattande socialt arbete och var 1918—21 parlamentssekreterare åt olika ministrar.

a. b. Astra, Apotekarnes kemiska fabriker, Sthlm, grundat 1913, tillverkar i fabrik i Södertälje farmaceutiska och kemiska preparat, förbandsartiklar m. m.

Astraga'l (av grek. *astra'galos*, språngbenet), den list, som skiljer skaftet och kapitälet å en kolonn l. pilaster. A. utbildas ibland till en pärlstav (se d. o.).

***Astrahan**. Guvernementet A. (32,400 kvkm., 508,000 inv. 1926) ingår numera i Nedre Volgaområdet. Staden A. (175,000 inv. 1926) är även huvudstad för det autonoma området Kalmyk, ehuru beläget utanför detta.

Astrild (av isl. *ástareldr*, kärlekseld), ett av Stiernhielm skapat poetiskt ord för kärleksguden.

Astroï'd, se *Hypocykloid*.

Astruc [-ry'kk], Jean, f. 1684, d. 1766, fransk läkare, prof. i Montpellier 1707, från 1729 i Paris. A. sysslade på lediga stunder ivrigt med teologi. I ett arbete av A. från 1753 framlades för första gången idén att med hjälp av de olika gudsnamnen särskilja olika källskrifter till Moseböckerna (närmast Genesis).

***A'strup**, Nicolai, f. 1880, d. 1928, norsk målare. A:s hela pro-

duktion är ägnad åt hans hembygd i Söndfjord på Vestlandet, vars dystra bergnatur han skildrat i monumentalt hållna målningar, vilkas nordiskt svärmordiga naturromantik haft stort inflytande på den yngsta norska konstnärsgenerationen.

***Asunción** har universitet.

***Asylrätt.** Albatross internerades ej på Gotland utan i Oskarshamn.

***Asymptot**, se även **Hyperbel**.

***Atacama**. 2. A. hade 1828 40,000 inv.

Atacameños [-mä'njäs], de forna indianerna på Puna de Atacama (se **Atacama** 1.). Utan att äga någon högre inhemsk kultur stodo de dock relativt högt i kulturellt avseende, tack vare inflytanden av inkakulturen. Själva tillverkade de sålunda blott redskap av trä och sten, men på deras gamla boplatser har man funnit koppar- och bronsföremål av de peruanska och bolivianska högkulturernas typer. A. hade jämte lamaskötsel ett omfattande jordbruk, vilket tyder på att Puna de Atacama tidigare haft ett för odling mer tjänligt klimat.

Atahualpa [-hoa'llpa], den siste inkahärskaren, en av de båda om makten stridande bröдера vid spanjorernas ankomst (se **Inkariket**). A. mördades av spanjorerna 1533.

***Atarga'tis**, se **Isjtär**.

***Atavism**, se även **Ärftlighetslära** sp. 1552.

Atekt'o'niska dalar (av grek. nekande *a* och *tektonik*, se d. o. 2), detsamma som erosionsdalar. Se **Dal**.

***Aten** hade vid 1920 års folkräkning 293,000 inv. (med Peiraieus 426,000 inv.). Genom inflyttning av greker från Mindre Asien

och Öst-Trakien (se **Grekland**. Suppl.) har folkmängden kraftigt ökats; den uppgick 1928 till 451,000 (med Peiraieus 702,000). — Olympieion är avbildat på **Byggnadskonst** sp. 832.

***Ateneum** i Helsingfors är en staten tillhörig byggnad, inrymmande konstsamlingar, Finska konstföreningens ritkola, Centralskolan för konstflit m. m. (jfr **Finland** sp. 1580).

***Aterman**, se även **Värme** sp. 1187.

***Aterom**, detsamma som dermoidecysta (se d. o.) och dermoid (se **Svulst** sp. 551).

***Athabasca**. 1. På ett c:a 25,000 kvkm. stort område kring A. finnes en av världens mest betydande oljesandsförekomster, ett 30—60 m. mäktigt horisontellt lager, som innehåller 15 % bitumen. Athabascasjön har en yta av 7,400 kvkm.

A'tlakviða, eddadikt i fornyrdslag (delvis málahátt), vilken anses höra till de allra äldsta. Se vid. **Atle**.

A'tlamál, eddadikt i málahátt. Om innehållet se **Atle**. Litterärt är A. intressant därigenom, att Codex regius betecknar den som "grönländsk". Framställningssättet är egenartat genom sin breda omständlighet.

Atlantflygning, se **Flygning**, även Suppl.

Atlantic Monthly [ætla'nntik mō'nntkli], amerikansk månadstidskrift, utgiven i Boston, grundad 1857. A. är en av För. Stat:s mest ansedda litterära tidskrifter.

***Atlantiska oceanen**. Den för kännedomen om Syd-Atlanten ytterst betydelsefulla Meteor expeditionen (se vid. d. o. Suppl.) har ö. om Sandwichöarna påträffat en ny oceangrav med ett maximidjup av 8,060 m.

Atos. S:t Paulusklostret.

Atlantisk tid, en postglacial period med varmt och fuktigt klimat. Se Sverige, schemat sp. 449—450 samt sp. 451.

***Atlas Diesel**. Aktiekapitalet utgör nu 8 mill. kr., arbetarantalet c:a 700. Verksamheten i Sthlm har överflyttats till Siekla.

Atlas universel de géographie [atla'ss yniversäll de jeågrafi'] (fr., geografisk världsatlas), handatlas, utgiven på Hachettes förlag i Paris 1891—1912 (ny uppl. utgiven efter världskriget). A., som är ett av kartlitteraturens förnämligaste verk, har redigerats av Louis Vivien de Saint-Martin (f. 1802, d. 1897) och Franz Schrader (f. 1844, d. 1924).

Atlas över Finland, kartverk med separat text, åsyftande en allsidig geografisk framställning av Finland, utgivet 1899 (32 kartblad). Nya upplagor utgavos 1911 i 55 blad (*Atlas över Finland 1910*) och 1929 i 38 blad (*Atlas över Finland 1925*). De första upplagorna ha utgivits av Sällskapet för Finlands geografi,

den senaste av Geografiska sällskapet i Finland.

***Atlingbo**. Kyrkan har absidkor från 1200-t:s början, långhus och ofullbordat torn från århundradets slut.

A'tman, se Bra'hman.

***Atmosfär**. Norrsken ha iakttagits på ända till 750 km:s höjd.

Atmosfäri'lier, atmosfärens gaser.

Atmosfäriska linjer, desamma som telluriska linjer (se Tellurisk. Fys.).

Atmosfärisk optik, läran om optiska fenomen i atmosfären (refraktion, luftspegling, halo-fenomen m. m.).

***Atom**. Ett noggrannare värde på antalet atomer i en gramatom är $6,06 \cdot 10^{23}$. J. J. Thomson antog, att de negativa elektronerna befunno sig i den positiva kärnans inre. Se även Kvantteori. Om sprängning av A. se även Grundämnen sp. 27 f.

Atonal (av grek. nekande *a* och *to'nos*, eg. spänning, ton) benämnes sådan musik, som sats-tekniskt utformats och genomförs utan hänsyn till en bestämd tonika (se d. o.). Tillfälliga tendenser till atonal musik förekomma visserl. hos R. Strauss och flera andra samtida kompositörer, men en mera systematisk och teoretiskt motiverad atonal musik utbildades först av Schönberg. Till de mera bemärkta företrädarna för denna riktning höra vid. Bartók, Alban Berg, Honegger, Stravinskij och Hindemith.

***Atos**. På A. ligga tjugo kloster med tills. 4,860 munkar (1928). Klostren äro anlagda under 900—1400-t. och äro såväl i sin arkitektur som sin rika

fresko- och tavelutsmyckning (tillkommen huvudsakl. på 1400- och 1500-t.) uttryck för en senby-santinsk konstblomstring, som även avsatt rika spår inom miniatyrmåleriet och konsthantverket. — A. styres av ett råd på 4 medlemmar och en församling på 20 (en representant för varje kloster). Grekiska regeringen erkände 1926 A:s autonomi. Dess befolkning består endast av män; kvinnor få ej vistas där.

À tout prix [a to pri], fr., till varje pris.

Atry'pa, ett artrikt brakiopodsläkte med kosmopolitisk utbredning i silur och devon. Skalen äro försedda med radiära ribbor; armskelettet utgöres av tvenne enkla spiraler, vilkas spetsar konvergera mot ryggskalet.

Attali'derna, se Diadoker sp. 279 och Pergamon 1.

***Atterberg**, Kurt. Som tonsättare har A. tidigare påverkats av Rimskij-Korsakov, Tjajkovskij och Sibelius. Melodiskt har han dock i långt högre grad tagit intryck av svensk folkmusik; han har fr. o. m. andra symfonin skrivit en rad verk, som helt l. till stor del inspirerats av folkliga låtar. Orkestern behandlar A. med stor säkerhet. Inom hans produktion märkas — förutom sex symfonier, av vilka den sjätte 1928 erhöi första pris (10,000 dollar) i en internationell kompositionstävling — operorna *Härvarð harpolekare* till egen text (Sthlm 1919) och *Böckahästen* (Sthlm 1925), musik till flera balletter och dramatiska stycken samt konserter för violin, violoncell och horn. A. är sedan 1919 musikanmärlare i Stockholms-Tidningen och sedan 1924 ordf. i Föreningen Svenska tonsättare och i Stim.

Kurt Atterberg.

Atterberg, Albert, f. 1846, d. 1916, farbror till Kurt A., kemist, föreståndare för kemiska stationen i Kalmar från 1877. A. vann internationell ryktbarhet genom sina forskningar betr. de lösa jordlagren, deras sammansättning, klassifikation och terminologi och utförde grundläggande undersökningar rör. kornets och havrens varieteter.

***Atterbom**, P. D. A. 1837—38 utgav A. *Samlade dikter* (2 bd). Däri ingår även A:s senare lyriska diktning (främst en samling nya *Blommor*), i allm. präglad av en ren enkelhet och en lantligt idyllisk, milt elegisk stämning, som i mycket skiljer sig från den rika färgprakten och den vittsyftande metafysiken i hans tidigare poesi. På ungdomsverket *Fågeln Blå* arbetade han vidare hela sitt liv, och 1854 (ej 1834) utgav han en ny, omarbetad uppl. av *Lycksalighetens ö*. — Som kritiker är A. den svenska romantikens förnämste. I dess många tidskrifter

(Phosphoros, 1810—13, Svensk Litteratur-Tidning, 1813—25, Svenska Litteratur-Föreningens Tidning, 1833—38, m. fl.) medverkade han med starkt filosofiskt inriktade, stundom till formen polemiska men alltid av ett levande intresse burna essayer och kritiker över samtidens litteratur. Grundläggande för den svenska litteraturhistoriska forskningen är hans vetenskapliga huvudverk, *Svenska siare och skalder* (6 bd, 1841—52; ett 7:e bd postumt utg. 1855). I *Studier till philosophiens historia och system* (1835) gav han ett samlat uttryck för sin filosofiska uppfattning, huvudsakl. vilande på den tyska romantiska idealismen (främst Schelling). — Ömtålig, självupptagen och fåfäng, led A. djupt av den stora allmänhetens brist på förståelse för hans diktning, spec. under senare delen av hans liv. I politiskt avseende en typisk representant för romantikens elegiska konservatism, gav han ofta starkt polemiska uttryck åt denna (bl. a. i de vidlyftiga satiriska episoderna i *Lycksalighetens ö*, skärpta i dennas 2:a uppl.) och blev själv utsatt för hänsynslösa angrepp från liberalismens förkämpar. Spec. torde en hård kritik från Geijers sida (i *Litteratur-Bladet* 1838) ha verkat hämmande på hans poetiska alstring. — Inom litteraturen om A. märkas C. Santesson: *Atterboms ungdomsdiktning* (1920) och F. Vetterlund: *Atterboms sagospel "Lycksalighetens ö"* (1924). A:s ytterst intressanta brevväxling med B. v. Beskow har utgivits av C. Santesson (3 bd, 1926—28).

***Attika**. Folkmängden i nomarkin A. och Beotien, vars huvudstad är Aten (jfr d. o. Suppl.), uppgick 1928 till 1,025,000.

A'ttis, frygisk gudomlighet, Kybeles (se d. o.) älskare, en motsvarighet till den syrisk-grekiske Adonis (se d. o.). Granen var A:s heliga träd. I kejsartidens Rom firades A:s stora fest, med klagan över gudens död och jubel över hans återvändande, vid vårdagjämningen. Vid sidan av den offentliga gudstjänsten förekommo även mysterier (se d. o.).

***Attraktion**, jfr **Gravitation**.

Attribue'ra (av lat. *attribuere*, tilldela), tillskriva, tillerkänna.

Atwood [æ'ttoodd], **George**, se **Fallmaskin**.

***Aube**. 2. Folkmängden hade 1926 stigit till 238,000.

Auburn [å'bøn], stad i New York, n.ö. För. Stat., s.v. om Syracuse. A. är känt för sitt statsfängelse (se **Fängelse-system** sp. 850). Textilindustri. 36,000 inv. (1925).

***Aucassin och Nicolette** föreligger i sv. övers. i **Världslitteraturen** (del 2, 1902).

***Auckland** har 207,000 inv. enl. uppskattning för 1928. Det är säte för anglikansk ärkebiskop och katolsk biskop. — A. var till 1865 Nya Zeelands huvudstad.

Audio'n (av lat. *audi're*, höra), se **Telefoni** sp. 888 och **Vacuumrör** sp. 287.

Auditi'v (av lat. *audi're*, höra), som avser l. hör till hörseln. — **A. minne**, hörselminne.

***Auditör**. I 1929 års avlöningsstat är antalet A. 35, därav 30 å regements- och stationskrigsrätter samt 5 å särskilda krigsrätter.

Audran [ädra'ŋ], **Gérard**, f. 1640, d. 1703, fransk kopparstic-kare, den mest berömde medlemmen av en stor gravörfamilj, re-

producerade i stora, praktfulla stick målningar av Lebrun o. a.

***Auerbach**, Berthold. A:s *Schwarzwälder Dorfgeschichten* föreligger i sv. övers. (Byhistorier, 2 bd, 1878—79).

Auerbach [ao'er-], Carl, f. 1856, d. 1922, språklärare av tysk börd, 1893 lärare vid Schartaus handelsinstitut, Sthlm, utgav ett flertal läroböcker i tyska samt den mycket använda *Svensk-tysk ordbok* (1907—16).

Auerstenar [ao'er-], de av pyrofora legeringar bestående stoffen i vissa tändapparater (se Cerium sp. 1166).

Auer v. Welsbach [ao'er], se v. Welsbach, även Suppl.

***Auffenberg v. Komarów**, Moritz, avled 1928.

***Augagneur**, Victor, avgick som generalguvernör i Franska Ekvatorial-Afrika 1924.

***Augerum** hade 1928 6,095 inv., därav 950 i Flymens kapell. I A. ligger Långö municipalsamhälle.

***Augier**, Émile. A:s *Le gendre de M. Poirier* tillkom i samarbete med J. Sandeau (se d. o.). Den stod, liksom de flesta av A:s tendentiösa samhällskomedier, även i Sverige länge på repertoaren.

***Augsburg** hade 1925 166,000 inv. — Fuggerhuset inrymmer i de av italienska konstnärer på 1570-t. praktfullt dekorerade forna bibliotekssalarna (se ill. till Fugger) släktens samlingar av konsthantverk. Andra till släkten anknutna minnesmärken äro Fuggerska gravkapellet (1519) i Annakyrkan och Fuggerei (se Fugger sp. 775 och ill. sp. 774). Rådhuset med sin berömda, av Mathias Kager utomordentligt praktfullt dekorerade festsal, "Gyllene salen", är liksom tyg-

Augsburg. Rådhuset.

huset med sin ståtliga barockfasad (1607) ett verk av Elias Holl. Ryktbara äro även de monumentala brunnarna, ss. Herkules- och Mercuriusbrunnarna av Adriaen de Vries. Det i ett renässanshus inrymda Maximilianmuseet har konst- och kulturhistoriska samlingar, målningssalleriet i den forna Katarinakyrkan bl. a. betydande verk av Holbein d. ä. och Burgkmair. — Av stor betydelse är A:s maskinindustri (bl. a. maskinfabriken Augsburg-Nürnberg).

Augurlöje, ironiskt småleende, angivande hemligt samförstånd mellan personer, vilka genomskådat varandra och förakta de oinvigda, som låta lura sig av deras humbug. Uttrycket återgår på ett citat från Cicero; denne uppger, att Cato d. ä. uttalat sin förvåning över att två offer-skådare (lat. *haruspices*; senare överfört att gälla augurerna, se d. o.) kunde mötas utan att le mot varandra.

***Augusta**. 2. A. är beläget i staten Georgia (ej i Maine).

***Augustana-synoden**, se även *Svenskamerikaner* sp. 343 f.

Auktoritativ, med auktoritet; ansedd, vederhäftig, sakkunnig.

***Aulard**, F. V. Alphonse, avled 1928.

Aulén, Gustaf, f. 1879, teolog, prof. i systematisk teologi i Lund 1913. A. har verksamt bidragit att utforma den av Söderblom och E. Billing grundlagda nyare svenska teologin. Bland hans större arbeten märkas *Den allmänliga kristna tron* (1923) och *Den kristna gudsbilden* (1927). A. är sedan 1925 huvudredaktör för *Svensk teologisk kvartalskrift*.

Aullagas [aolja'-], Pampa A., se *Poopó*. Suppl.

Au naturel [å natyrä'll], fr., efter naturen, i naturligt tillstånd. I kokkonsten betecknar A. att en rätt serveras utan någon tillsats l. säs.

Aurami'n, difenylmetanfärgämne (se *Färgämnena* sp. S65), som användes för gulfärgning av bomull.

***Aurantia**, se även *Hexanitrodifenylamin*.

Aura'ter, se *Guld* sp. 96.

Au'rea medio'critas, lat., "den gyllene medelvägen", citat från Horatius.

Aurelius, Erik, f. 1874, teolog, prof. i exegetik i Lund 1912, biskop i Linköping 1927. A. har särskilt ägnat sig åt forskning rörande den evangeliska traditionen (bl. a. *Från Getsemane till Golgata*, 1911; *Evangeliernas uppkomst*, 1921). Ss. präst har han tagit verksam del i den nyare kyrkliga ungdomsrörelsen.

d'Aurevilly, se *Barbey d'Aurevilly*.

Au'riföreningar, se *Guld* sp. 96.

Aurignacien [årinjasiä'η], se *Stenåldern* sp. 1539, även *Suppl.*

Aurignacrasen [årinja'kk-], se *Människan* sp. 512. Jfr *Stenåldern* sp. 1539.

***Aurivillius**. Erik A. efterlämnade i manuskript *Grammaticae svecanae specimen* (fullbordad 1684; tr. 1884), den äldsta svenska grammatiken, vilken har stor betydelse för kändedomen om den äldre nysvenskan. — Christopher A. avled 1928.

Aurlandsfjorden [aor'lanns-], se *Sognefjord*.

Au'roföreningar, se *Guld* sp. 96.

Au sérieux [å seriö'], fr., allvarligt, på allvar.

Auso'nus, Decimus Magnus, 300-t. e. Kr., latinsk författare och ämbetsman. Berömd är A:s dikt *Mose'lla*, som skildrar en färd på Moselfloden.

***Auspicier** användes överfört även i bet. skydd, ledning o. d. ("under någons A.").

Austeni't, se *Stål* sp. 179.

***Australien**. Australiska statsförbundets folkmängd uppskattades 1928 till 6,263,000 (dessutom c:a 60,000 infödingar). De största städerna äro Sydney, Melbourne, Adelaide, Brisbane, Perth, Newcastle och Hobart (Tasmanien); huvudstad är sedan 1927 Canber-

Australiska statsförbundets stater och territorier (1928).

	1,000-t. kvkm.	1,000-t. inv.	Inv. per kvkm.
Nya Syd-Wales ...	801	2,414	3
Victoria	228	1,749	7.7
Queensland	1,737	903	0.5
Syd-Australien ...	984	577	0.6
Väst-Australien ...	2,528	396	0.15
Tasmanien	68	212	3
*Nord-Australien ..	744	4	—
*Central-Australien	612		
*Förbundsområdet	2	8	3
Austral. statsförb.	7,704	6,263	0.8

Folkkraser 1921.

Vita	5,387,000
Kineser	17,000
Japaner	3,000
Indier	3,000
Andra färgade	8,000
Blandfolk	18,000
Urbefolkning	c:a 60,000

Befolkningens fördelning efter näringar 1921.

(I procent av samtliga yrkesutöfvare.)

Lantbruk	22,9
Bergsbruk	2,9
Industri och hantverk	31,2
Handel och sjöfart	17,4
Samfärdsel i övrigt	6,9

Produktion 1/7 1926—30/8 1927 (mill. kr.).

Akerbruk	1,770
Boskapsskötsel	2,000
Mejerihantering etc.	840
Skogsbruk och fiske	230 ¹
Gruvdrift	430 ¹
Industri	2,770
Hela produktionsvärdet	8,040

¹ De i huvudarbetet för 1919/20 angivna siffrorna skola sinsemellan byta plats.

Den odlade jordens användning och avkastning 1/7 1926—30/8 1927.

	Areal	Skörd
	1,000-t. har:	1,000-t. hl.:
Vete	4,730	58,466
Havre	341	4,572
Korn	150	2,521
Majs	116	2,535
	1,000-t. ton:	
Hö	1,092	3,543
Potatis	57	386
Sockerrör	115	3,206
Vin	45	354 ¹
	Mill. kr.:	
Frukt	112	148

¹ Druvor; 930,000 hl. vin.

Kreatursstock 1926 (1,000-t. djur).

Hästar	2,123
Nötkreatur	11,903
Får	104,267
Svin	989

Kol- och metallproduktionen 1926 hade ett värde av 430 mill. kr., däruv: guld 40 mill. kr.; silver och bly 90 mill. kr.; koppar 10 mill. kr.; tenn 15 mill. kr. och kol 210 mill. kr. Guldproduktion 1926: 16,211 kg., däruv Väst-Australien 13,603.

Handelsomsättning. (Mill. p. st.)

Ar	1919/20	1923/24	1926/27	1927/28
Import	99,0	140,8	164,7	148,1
Export	149,8	119,5	144,9	141,8

Viktigaste import- och exportländer. (Import och export i mill. p. st.)

	1/7 1926—30/8 1927	Imp.	Exp.
Belgien	0,9	8,3	
Britt. Indien	6,7	3,5	
Ceylon	2,2	0,5	
Frankrike	4,8	17,6	
För. Stat.	41,4	18,8	
Italien	1,6	5,5	
Japan	5,2	10,4	
Kanada	4,3	1,2	
Nederl. Ostindien	6,5	2,1	
Nya Zeeland	3,1	4,2	
Storbritannien	67,8	48,4	
Sydafrikanska unionen ..	0,9	1,7	
Tyskland	4,4	9,9	

Australiens handel med Sverige 1927.¹ (1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Vete	4,211	—
Frukt och bär m. m.	608	—
Ull	1,489	—
Hudar och skinn	634	—
Växtfett, kautsjuk etc. ...	30	141
Trävaror	—	11,386
Papper, pappersmassa etc.	—	12,142
Mineral o. fabrikat däruv ..	—	556
Metallvaror o. metaller	1	1,310
Apparater, maskiner etc.	—	4,174
Övriga varor	14	101

Exp., resp. imp. tot. värde 6,987 29,810

¹ I motsats till 1919 års tabell i huvudarbetet är Nya Zeelands handel med Sverige ej inräknad.

ra (förut provisoriskt Melbourne). — *Näringsar, handel, samfärdsel.* De statliga järnvägarna hade 1927 en längd av 41,067 km. (däruv 1,060 på Tasmanien) och de privata järnvägarna av 1,556 km. En transkontinental järnväg mellan Port Darwin i n. och Adelaide i s. är planerad och har delvis redan anlagts. Handelsflottans tonnage var 1922 432,000 ton, 1924 439,000 ton, 1926 390,000 ton och 1927 392,000 ton. Året 1926—27 ankommo och avgingo i transoceanisk fart 3,261 fartyg om sammanlagt 11,2 mill. ton. — A. har eget *mynts-system* med samma enheter som det brittiska. — *Mätt* och *vikt* äro desamma som i Storbritannien (se d. o. sp. 35). — *Politisk indelning.* Nordterritori-

riet delades 1927 i två territorier, Nord-Australien och Central-Australien. — *Rättsväsen.* Förbundets domsmakt utövas av A:s högsta domstol, där bl. a. tvister mellan staterna och förbundet avdömas. Varje stat har sitt rättsväsen med överdomstol och flera lägre instanser. — *Försvarsväsen.* Allmän värnplikt gäller med 16—25 dagars utbildningstid under vart och ett av 3 på varandra följande år. Armén består av ett mindre antal värvad personal ss. stomme för en milisarmé om 5 infanteri- och 2 kavaleridivisioner. Flottan omfattar 4 kryssare, därav 2 å 10,000 ton samt jagare, U-båtar m. m. — *Religion.* Statskyrka finnes ej. De flesta invånarna tillhöra anglikanska kyrkan. — *Undervisningsväsen.* Folkundervisningen är obligatorisk. Förutom talrika högre skolor finnas 6 universitet, av vilka det i Sydney är det förnämsta. — *Historia.* De senaste årens politiska utveckling i A. har framför allt dominerats av ekonomiska och därmed sammanhängande spørsmål. Det prisfall, som inträdde efter världskriget, nödvändiggjorde en motsvarande sänkning av lönenivån; följden blev en svårartad ekonomisk kris, ledsagad av strejker och arbetaroroligheter. Vid valen hösten 1922 möttes premiärministern Hughes, som efter sin utslutning ur arbetarpartiet bildat ett "nationalist"-parti, av en kompakt opposition från de övriga partierna: arbetarpartiet, det liberala partiet och bondepartiet (*country party*). Arbetarpartiet vann en avgjord seger, men Hughes kvarstod till febr. 1923, då han avlöstes av en koalitionsminister med S. M. Bruce som premiär- och utrikesminister. Bruce har inaugurerat

en kraftfull nationell framstegspolitik, åsyftande framför allt en förbättring av det ekonomiska läget. Vid imperiekonferenserna i London 1923 och 1926 hävdade han med skärpa A:s intressen och yrkade framför allt på att A. skulle inrymmas större inflytande på imperiets utrikespolitik. Immigrationsfrågan hör fortfarande till de mest brännande spörsmålen. Arbetarpartiet har yrkat på upprätthållandet av den stränga restriktionspolitiken, riktande sig ej blott mot de färgade folken utan även europeiska (spec. sydeuropeiska), icke-engelska invandrare. Bruce har emellertid tillkännagivit sin avsikt att införa ett kvotssystem i likhet med det i För. Stat. tillämpade.

Australisk ras, se Människoraser sp. 527. Jfr Australien sp. 869 f.

Australi'ter, se Tektiter.

***Australnegrer**, se även Människoraser sp. 527.

Austra'löarna, se Tubuaiöarna.

Au'striska språk, *Austroasiatiska språk*, *Austro-nesisiska språk*, se tab. till Språk sp. 1355—1356.

***Austråt** (östråt) skänktes efter 1916 års brand till norska staten och undergår sedan s. å. en genomgripande restaurering. 1929 fullbordades återställandet av byggnadens yttre.

Autere [aø'], Hannes, f. 1888, finländsk bildhuggare. A. har framför allt gjort sig bekant genom sina primitivt uttrycksfulla träreliefer, i vilka han gestaltat scener ur finskt allmogeliv.

***Auteuil.** I A. uppfördes 1928 ett stort lawntennis-stadion, *Stade Roland-Garros*.

Autigen [-g'en], se Alloti-

gena beståndsdelar.
Suppl.

Autogensvetsning, se Svetsning sp. 534.

Autogir [-gi'r] (av grek. *auto's*, själv, och sp. *giro*, vridning), en av spanske ingenjören Juan de la Cierva uppfunnen flygmaskin, vilkens bärande organ utgöres av en propeller, roterande kring en i det närmaste vertikal axel. A. kan dock icke betraktas som helikopter, enär den bärande propellern icke direkt drives med motorkraft utan, som följd därav att axeln lutar något bakåt, bringas i rotation av luftdraget, då maskinen på det för flygplan vanliga sättet drages framåt medelst en annan propeller med horisontell axel. Den bärande propellern har fyra blad, vid roten medelst leder förbundna med navet. Under flygning vrider sig bladen snett uppåt, tills den uppåtriktade luftkraften och den utåtriktade centrifugalkraften uppväga varandra. Flygkroppen liknar ett vanligt flygplans med motor och dragande propeller i framändan, höjd- och sidoroder i bakändan. För att uppehålla balansen i sidoleed finnes en mindre, fast vinge med skevningsroder. A. startas och lyges såsom ett vanligt flygplan och kan liksom ett sådant glida ned avstannad motor. Glidflyken kan dock ske mycket brant, utan att den vertikala hastigheten blir överdrivet stor. Landning kan därför ske på små fält. Detta ämte det förhållandet, att A. förblir stabil vid liten hastighet, är dess fördel framför flygplanet. Däremot är flygningen mindre ekonomisk med A. än med flygplan. — Vid ett 1928 utfört exemplar om 700 kg. tomvikt och 375 g. last var diametern å den bä-

Autogir.

rande propellern 12,1 m., största hastigheten med 200 HK motor 153 km./tim. och minsta horisontella hastigheten 40 km./tim.

***Autograf**, se även Stereofotogrammetri sp. 1548.

***Autointoxikation**. Till A. räknas även det ökade upptagande i blodet av skadliga ämnen, som äger rum vid förstoppning, då exkrementen längre tid ligga kvar i grovtarmen.

Autokartograf (av grek. *auto's*, själv, *karta* samt grek. *grafein*, skriva), se Stereofotogrammetri sp. 1548.

***Autoklav**. Då vattnets kokpunkt stiger med trycket (se kurva b i ill. till Ånga), överstiger temperaturen i A. 100° med ett belopp, som svarar mot trycket.

Autokro'mplåtar (av grek. *auto's*, själv, och *kro'ma*, färg), se Fotografi sp. 422. A. äro uppfunna av bröderna Lumière.

***Autokton**. *Geol.* Se Alloktona. Suppl.

Autoly's (av grek. *auto's*, själv, och *lyein*, lösa), beteckning för samtliga av enzymverkningsart betingade men av mikroorganismer oberoende kemiska processer, som bestå i sönderdelning av levande l. döda celler l. av kroppsvätskor i l. utanför organismen. Till väsentlig del består A. i sönderdelning av äggviteämnen. Ex.

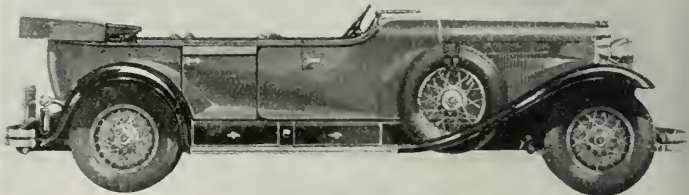

Roadster (Reo).

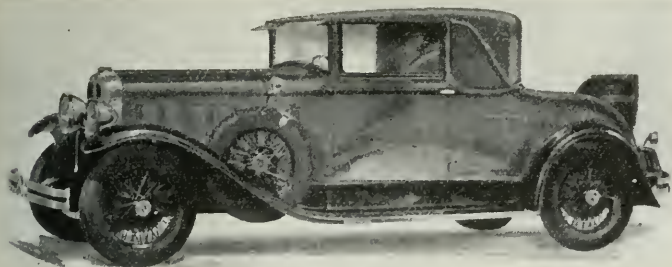
på A. inom organismen är sönderdelning av leverceller vid fosforförgiftning l. av den inflammatoriska utgjutningen vid lunginflammation. I det senare fallet komma de autolytiska enzymen från invandrade leukocyter. Sannolikt spela de autolytiska enzymen en viktig roll även vid livsprocesserna i allm. och äro väl normalt de egentliga verktygen för cellens kemiska arbete. I A. måste man i så fall se en förändring av den vanliga verksamheten hos dessa enzym.

***Automobil.** *Automobilmotorn* är numera i allm. 6-cylindrig; dyrare vagnar ha ofta V-formad, 8-cylindrig motor med cylindrarna i 90° vinkel mot varandra. För att isolera motorns vibrationer från vagnen i övrigt upplägger man motorn på gummikuddar. Vevaxlarna utbalanseras noggrant såväl statiskt som dyna-

miskt. Kännor och övriga rörliga delar göras så lätta som möjligt; vanliga äro kannor av lättmetall (se d. o.) l. skelettkannor av gjutjärn. Motorns varvtal ökas alltmör; det uppgår numera ofta till inemot 5,000 varv/min. För att skydda motorn mot för snabb slitning förses förgasaren med luft- och bensinrenare, oljeledningen med oljefilter samt vevhuset med ventilationsanordningar. Bränslet tillföres numera ofta förgasaren (jfr d. o. sp. 927) medelst en från kamaxeln driven bensinpump. Bensinluftblandningen l. insugningsluften förvärmes kraftigare, enär man strävar efter fullständig förgasning av de svårflyktigare kolvätena i bensinen. — *Kylsystemen* förses ofta med termostat för reglering av kylvattnets temperatur, och automatiska kylarjalusier reglera luftströmmen genom kylaren. —

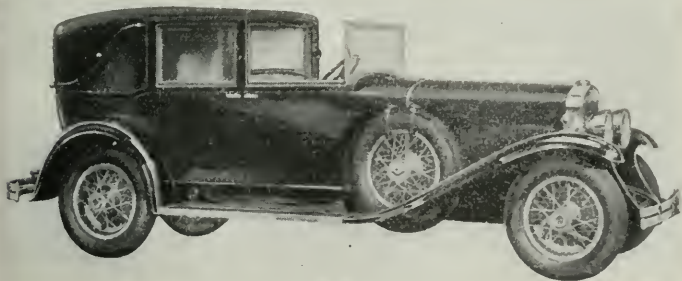
Touring (Cadillac).

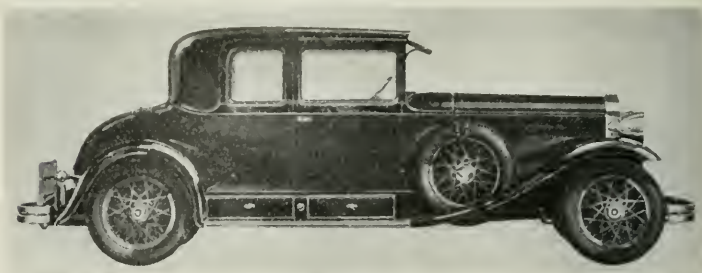
Allweather cabriolet (Oakland).

Tändningen (jfr *Tändapparatur*) utföres nu alltmer som batteritändning; kombinerad batteri- och magnettändning förekommer endast å de dyrare vagnarna. Den kombinerade motorgeneratoren ersättes vanl. av en generator för laddning av batteriet och en separat motor för självstarten. — *Kopplingarna* äro alltid inbyggda i svänghjulet; vanl. användas lamellkopplingar med en l. flera lameller. — *Växellådan* (jfr d. o.) göres numera i amerikanska vagnar vanl. 4-växlad. — Ofta insättes mellan växellåda och cardanknut en extra koppling, som upptar och utjämnar de stötar, som uppkomma vid ovarsam körning. — Om *styrinrättningen* se d. o. 2. — *Smörjningen* sker numera ofta enl. blandat

tryck- och stänksystem medelst kugghjuls- l. kolvpump och är stundom så inrättad, att om oljepumpen råkar i olag, medan motorn är i gång, tändningen automatiskt avbrytes, innan varmgång hinner äga rum. Å flera vagn typer förekommer centralgruppning av chassismörjningen. — *Bromsarna* (se d. o., även Suppl.) äro numera oftast fyrhjulsbromsar. Bromstrummorna ha blivit större (bromsytan uppgår numera ofta till inemot 2,000 kvem.). — Vanl. användas nu ballongringar av straight sidetyp (se *Pneumatiska hjulringar*); fäljarna till dessa däck äro delade på så sätt, att de kunna krängas in i däcken. — Moderna vagnar ha i allm. fjärdedamasker och stötdämpare.

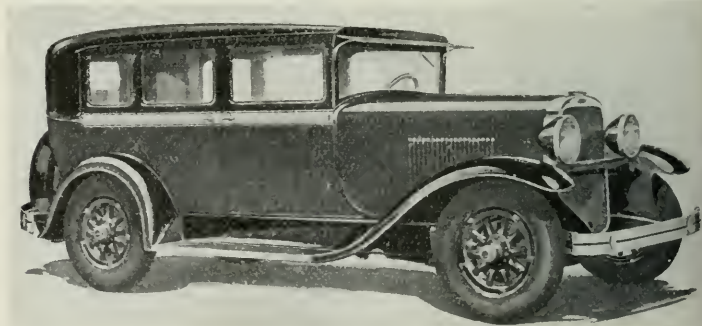
Town cabriolet (La Salle).

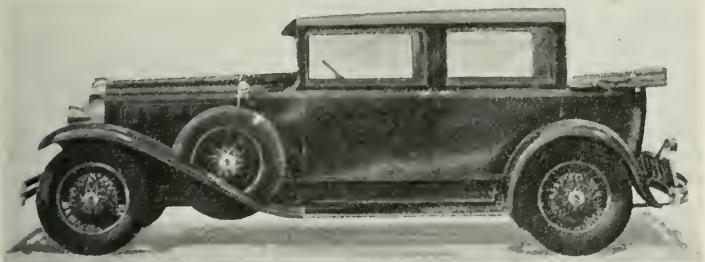
Kupé (Cadillac).

Delar, som förr förnicklades, bruka numera förses med den hållbarare krompläteringen. Strålkastarna börja förses med avbländningsanordningar; denna detalj är dock ännu ej nöjaktigt löst. — *Karosseriet*. Efter dettas utformning indelas A. i bl. a. följande typer: *Torpe'd* l. *torpe'do* är europeisk benämning på 2—4-sitsig, öppen vagn med 1—4 dörrar. Motsvarande amerikanska namn är *roadster* [råg'dstø] för en tvåsitsig vagn med 2 dörrar och *touring*, *tourer* l. *touring car* [to'ring, to'rø] för en 5—7-sitsig med 4 dörrar. *Phaeton* (eng. utt. fo'jtøn) är lägre, starkare och mera sportsmässigt byggd än touringvagnen. En extrem sporttyp

benämnes *speedster* [spi'dstø]. Samtliga öppna vagnar ha vindruta och nedfällbar l. i vagnen inbyggd sufflett. *Cabriolet* och all *weather cabriolet* [ål oe'dhæ kæbriåle'tt] äro tvåsitsiga, vanl. med endast en dörr och helt nedfällbar sufflett. *Town cabriolet* [taøn], en som droskvagn använd typ, är 5—7-sitsig, har 3—4 dörrar och helt öppen förarplats, medan bakre delen av vagnen är täckt. *Landau cabriolet* l. *convertible landau* [lændå'; kånvø'tibl] är heltäckt, 5—7-sitsig, med 4 dörrar; bakersta delen av taket är nedfällbart. *Coupee* [kopi'], *kupé* är 2—4-sitsig, med 2 dörrar och bakersta delen nedfällbar. Är hela kupén nedfällbar, benäm-

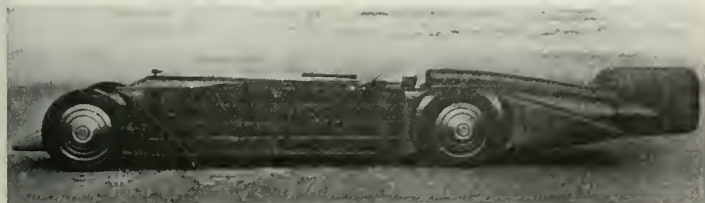
Sedan (Oldsmobile).

Landulet sedan (Oakland).

nes vagnen convertible coupee. Coach l. brougham [kåotj; bro'əm] är heltäckta, 5-sitsig och har 2 dörrar; kallas ofta 2-dörrars sedan. Sedan och town-sedan [sæda'ŋ; eng. utt. taon sidæ'nn] äro 4—7-sitsiga, heltäckta med 4 dörrar. Imperial landulet sedan [imp'i'riəl] samt landulet sedan [lan'dälä' sæda'ŋ] äro 5—7-sitsiga, med 4 dörrar, heltäckta och med bakersta delen nedfällbar. Vanliga droskvagnstyper äro landulet med två öppna förareplatser framtill, f. ö. heltäckta med 4 platser invändigt och bakre delen av kupén nedfällbar, samt limousine [limosi'nn], som har betäckning även över förarplatsen, ehuru denna är skild medelst en glasruta från den övriga vagnen. — Lastautomobilerna särskiljas genom det antal ton nyttig last, de äro avsedda för, samt genom utrustning-

en. De kunna vara försedda med skåp l. med flak, det senare ofta försett med tippanordning, bommar, lämmar e. d. Lastvagnarna ha i allm. 4 hastigheter framåt och fyrhjulsbromsar. I förh. till personautomobiler ha de större utväxling å cardanväxeln, i vilken de koniska kuggghjulen utbytts mot skruvhjulsväxel l. dubbla växlar. — Omnibusar (jfr d. o.) byggas numera på speciella chassier med låg höjd över marken. De ha ofta dubbla bakhjul. — Brandautomobiler äro ofta fyrhjulsdrivna. Eljest har detta system hittills ej tillämpats på standardvagnar, däremot på racervagnar. — I Sverige voro (jfr Automobil sp. 891) 31 maj 1929 135,437 A. (inkl. specialvagnar) registrerade, därav i Sthlms stad 15,619. Ehuru Sveriges automobilindustri gått mycket framåt, så att den numera tillgodoser en stor del av be-

Racervagn. Sir H. Segraves Golden Arrow (märke Irving Special), som mars 1929 vid Daytona Beach nådde en hastighet av 372 km./tim.

hovet av omnibusar, tyngre last-automobiler och specialvagnar, importerades fortfarande den övervägande delen. 1927 tillverkades i Sverige 345 A. samt hopsattes 451 av färdiga, importerade delar. S. å. importerades 15,550 kompletta A., till allra största delen från För. Stat. Jfr General motors nordiska a. b. Suppl.

Automobilskatt, skatt, som enl. Kungl. förordn. 2 juni 1922 (ändrad 1923, 1924 och 1927) ärligen skall erläggas för registrerad automobil (se Automobiltrafik). Den utgår, för helt kalenderår, för automobil med ringar av mjuk kautsjuk med 10 kr. för varje påbörjat tal av 100 kg. av automobilens tjänstevikt minskad med 400 kg., dock minst med 75 kr.; för automobil med ringar av annat ämne än mjuk kautsjuk med 50 kr. för varje påbörjat tal av 100 kg. av automobilens tjänstevikt. Från skatteplikt frikallas automobil, som äges av medlem av konungahuset I., under villkor av ömsesidighet, främmande makts härvarande beskickning tillhörig person utan svensk medborgarrätt, I. som är inrättad blott för brandväsen I. för transport av sårade I. sjuka. Om A. för motoreykel se *Velociped* sp. 56S.

Automobilsport. Inom A. skiljes mellan landsvägslöpp och banlopp, varav de förra oftast äro tillförlitlighets-, de senare rena hastighetstävlingar. I utlandet äro hastighetstävlingar vanligast, i Sverige tillförlitlighetstävlingar (inga svenska rekord noteras). Till 1903, då H. Ford erövrade hastighetsrekordet, noterades farten på "flygande kilometer", d. v. s. under 1 km:s lopp med flygande start (jfr *Start*. Suppl.); därefter har

den noterats på "flygande mile". Banan köres en gång i vardera riktningen, och medeltalet betraktas som den uppnådda hastigheten. Det första rekordet sattes 1898 av fransmannen Chasseloup-Laubat (bilmärke Jeantaud) och utgjorde 39,24 km./tim. Nuv. världsrekordet sattes 1929 vid Daytona (jfr d. o. Suppl.) av engelsmannen sir H. Segrave (bilmärke Irving Special; se ill. till *Automobil*. Suppl. sp. 201—202) och utgör 231,362 miles/tim. (372,333 km./tim.). — Bland internationella lopp märkas: *Targa Florio*, landsvägslöpp på Sicilien, en av de svåraste biltävlingarna, som krävt många dödsoffer. *Grand prix*, flera banlopp, som ligga till grund för utdelande av den officiella världsmästerskapstiteln. Det mest kända är det franska, varjämte bl. a. förekomma engelska, spanska, europeiska och (i Indianapolis) amerikanska *Grand prix*. *Tourist Trophy*, landsvägslöpp i Ulster, den förnämsta brittiska biltävlingen, i svårighetsgrad jämförbar med *Targa Florio*. — Den förnämsta svenska tävlingen är den första gången 1906 hållna *Vintertävlingen*, gällande vandringspriset "Vinterpokalen" och utgörande ett ytterst krävande distanslopp på nära 1,000 km.; anordnas av *Kungliga Automobilklubben* (se d. o.).

***Automobiltrafik**. Nya bestämmelser för A. ha utfärdats genom Kungl. förordn. om motorfordon 15 juni 1923, som trädde i kraft 1 jan. 1924. De äro i huvudsak följande: Automobil skall vara försedd med styrinrättning; två av varandra oberoende bromsningssystem, av vilka åtminstone det ena skall kunna hindra automobilens förflyttning, även om

föraren lämnat densamma; anordning för ögonblicklig stoppning l. fränkoppling av motorn; apparat för ljudsignaler; anordning för backning, om automobilens tjänstevikt (d. v. s. dess vikt i normalt, fullt driftfärdigt skick vid användning av tyngsta karoseri) överstiger 350 kg.; ljuddämpare, om explosionsmotor användes; backspegel, om automobilen skall användas som personomnibus l. är en lastvagn, vars bruttovikt (d. v. s. dess tjänstevikt med tillägg av den beräknade vikten av största antalet passagerare l. maximilast) överstiger 3,600 kg. l. vars hjulringar icke alla äro av gummi. En automobils hjultryck (d. v. s. den tyngd, som uppbäres av det mest belastade hjulet vid bruttovikt) får icke överstiga för hjulring med bredd å slitytan av högst 8 cm. 50 kg. för varje cm. av denna bredd, för hjulring med sådan bredd av över 8 men ej över 16 cm. 400 kg. med tillägg av 100 kg. för varje cm., varmed bredden överskjuter 8 cm., för hjulring med större bredd än 16 cm. 1,200 kg. med tillägg av 200 kg. för varje cm., varmed bredden överskjuter 16 cm. Besiktningmännen förordnas numera för 4 år. Den regelbundna efterbesiktningen är icke längre obligatorisk, utom vad beträffar automobil i yrkesmässig trafik och för det fall att det företags sådan ändring av automobil, att de i automobilregistret införda uppgifterna icke överensstämma med automobilens beskaffenhet. Automobil, som ej undergått besiktning men som med egen motorkraft skall föras till besiktningssman, till utställningslokal l. förvaringsrum, skall ha särskild besiktningsskylt (bokstäver och siffror i vit färg på röd

botten). Efter godkänd besiktning skall sådan besiktningsskylt förseas med särskilt besiktningsskyltmärke och plomberas. — A. är tillåten å varje allmän väg samt å gata och annan plats i stad, som är upplåten för körtrafik. I fråga om enskilda vägar och andra enskilda områden ankommer det på ägaren av vägen l. området att avgöra, huruvida A. där skall få äga rum. Högsta körhastigheten med personautomobil är på landsbygden 45 km. i tim., inom stads och köpings bebyggda område samt inom annat tätbebyggt samhälle 35 km. i tim., för lastvagn med bruttovikt, ej överstigande 2,500 kg., 25 km. i tim., för personomnibus och för lastvagn med bruttovikt, överstigande 2,500 men ej 3,600 kg., 20 km. i tim., för lastvagn med bruttovikt, överstigande 3,600 kg., 15 km. i tim. Tillstånd till yrkesmässig trafik meddelas av länsstyrelsen, då fråga är om regelbunden fart å viss vägsträcka l. lokaltrafik å viss ort å landsbygden, av polismyndighet vid lokaltrafik i viss stad. Länsstyrelsen meddelar tillstånd till sådan yrkesmässig trafik inom länet, som ej är att hänföra till linje- l. lokaltrafik. Trafiktillstånd får återkallas av myndigheten, närhelst anledning därtill förefinnes. — Enl. lag 30 juni 1916 ang. ansvarighet för skada i följd av automobiltrafik stadgas, att automobilens ägare är ansvarig för skada, som genom A. tillfogas person l. egendom, som icke befordras med automobil, även om ägaren icke är vållande till skadan. Han blir emellertid fri från ansvar, om det framgår av omständigheterna, att skadan varken förorsakats av bristfällighet å automobilen l. vållats av föraren.

Automo'rfa funktioner (av grek. *auto's*, själv, och *morfe'*, form) med hänsyn till ett system transformationer äro sådana funktioner av en komplex variabel, som ej förändras, om variabeln ersättes med det värde, som den får, då någon av transformationerna utövas på densamma.

***Autopsi.** A:s allmänna bet. är självsyn, iakttagelse, som göres med egna ögon.

Au'tor, A u t o r i s e' r a, A u t o r i t e' t, andra former för auktor, auktorisera, auktoritet.

Autoslot [eng. utt. åteslä'tt] (av grek. *auto's*, själv, och eng. *slot*, se nedan), en av den engelske flygplankonstruktören F. Handley Page uppfunnen stabiliseringsanordning för flygplan. A. utgöres av en mot flygplanvingsens framkant och främre delen av dess översida anliggande skena l. hjälpvinge (i formen avslutande sig till vingens profil), vilken är så anordnad och förbunden med vingen, att den kan avlägsnas ett stycke från denna, bildande en springa (eng. *slot*) med vingen. Under flygning ligger hjälpvingen normalt tryckt mot huvudvingen, men vid låg fart (stor infallsvinkel) suges den av luftkraften ut från vingen, så att springan automatiskt öppnas. Luftströmmen genom springan medför vid stora infallsvinklar (se Flygplan sp. 194) den verkan, att vingens bärfkraft ökas. Anledningen härtill är, att den hindrar luftströmningen på vingens översida att släppa vingens yta, så att den bärfkraften minskande dödluften på översidan icke uppkommer. A. medför av denna grund den praktiska fördelen, att flygplanet kan flygas med lägre hastighet utan att sjunka igenom. Av samma anled-

ning medför A., att ett i vingens bakkant, bakom A. beläget skevningsroder förblir verksamt vid större infallsvinklar l. lägre fart än eljest. Genom att flygplanets tvärstabilitet kan bibehållas vid låg fart, minskar A. risken för flygolyckor (kantring med följande spin) vid fartförlust.

Autosynkro'nmotor, trefas induktionsmotor, vilken startas som asynkronmotor men vid full hastighet arbetar som synkronmotor. Ena fasens rotorlindning, som har dubbelt så stor koppararea som de övrigas, är seriekopplad med dessa, vilka sinsemellan äro parallellkopplade. Lindningarna matas med likström. De i rotorn inducerade strömmarna sammanfalla i vissa ögonblick till sin riktning med likströmmen, varigenom ett kraftigt synkroniserande moment uppstår. Då A. vid överbelastning faller ur fas, arbetar den vidare som asynkronmotor och synkroniserar sig åter själv vid inträdande normalbelastning. Jfr *Synasynmotor*.

Au'totransformator (av grek. *auto's*, själv), se *Elektriska transformatorer*. Suppl.

***Autotypi.** Punktnegativet kopieras på en med bikromatgelatin preparerad zinkplåt, vilken etsas, så att punkter med större l. mindre yta kvarstå, vilka taga färg vid övervalsning. Ju grövre tryckpapperet är, dess grövre raster måste användas. Mera oberoende av papperets beskaffenhet är man, om negativet antingen direkt l. som avtryck från en etsad kliché överföres på zink för offsettryck (se *Offset*).

***Autun.** Bland de fasta romerska lämningarna märkas två portbyggnader och det s. k. Janustemplet. Lösa fornfynd finnas i A:s museer, av vilka det vikti-

gaste är inrymt i rådhuset. Katedralen Saint-Lazare, uppförd på 1100-t. och senare tillbyggd, har en märklig skulptursmyckad romansk portal. — A., forntidens *Augustodu'num*, var under romartiden en blomstrande stad men gick tillbaka under medeltiden i följd av svåra härjningar.

Auvergnés högländ [åvärrnjs], se Frankrike sp. 469.

***Auxerre** är en ålderdomlig stad och har jämte katedralen, som grundlagd på 300-t., erhöit sitt nuv. utseende på 1200—1500-t., ett flertal vackra byggnader, bl. a. prefektoren (urspr. biskopspalats) från 1100-t. — A., forntidens *Autessiodu'rum*, var från 200-t. e. Kr. till 1790 biskopssäte och från 800-t. huvudstad i det 1370 av kronan inköpta grevskapet A.

Auxiliä'rmaskiner (av lat. *auxilium*, hjälp), se Hjälpmaskiner.

Av, förkortning för ampèrevärv.

Avance [ava'ns], se Retard.

a. b. **Avancemotor**, bildat 1925 ur a. b. J. V. Svensons motorfabrik, äger i Augustendal, Naacks, Sthlms l., fabrik för tillverkning av råoljemotorer och traktorer. C:a 500 arbetare. Aktiemajoriteten i A. inköptes 1929 av Munktells mek. verkstads a. b.

***Avanti** indrogs hösten 1926 i samband med hela den icke-fascistiska pressens undertryckande.

Avanturi'nkvarter, a v e n t u r i ' n k v a r t e r s, en med små glimmerfjäll bemängd kvartersvarietet.

Avbildning, A v b i l d n i n g s f e l, se Bild. Suppl.

Avbitare, se Tång.

Avbrytare, detsamma som strömbrytare, spec. periodiskt

verkande automatiska strömbrytare (se d. o. sp. 142).

Avböjningsvinkel, detsamma som deviation (se Ljusbrytning).

***Avdikning**. Allmänna och norrländska avdikningsanslagen ha genom Kungl. kung. 11 juni 1926 sammanslagits till Statens avdikningsanslag.

***Avdrift**, jfr Segling sp. 356 ff.

Ave, pseud. för Eva Wigström.

A've Cae'sar, moritu'ri te salu'tant, se Gladiator.

***Avel**. Inom kulturväxt- och djuravel skiljer man mellan inavel, varvid befruktning sker mellan individer av samma ras (sort), och korsning mellan individer av olika raser. Inavel mellan icke besläktade individer kallas r e n a v e l, mellan besläktade djur släktskapsavel och mellan föräldrar och avkomma l. mellan syskon i n e c ' s t a v e l. Inavel åstadkommer ökad likformighet och konstans men medför, driven till släktskapsparning, fara för minskad livskraft och fruktsamhet, korsning medför växling i egenskaper men ökad livskraft. Jfr Bastard och Heterosis. Suppl.

Avellaneda [aveljane'dha], förstad till Buenos Aires, Argentina, vid Rio de la Plata. Storindustri. 182,000 inv. (1925).

***Aventurin**, se även Fältspat.

***Averescu**, A l e x a n d e r, "folkpartiets" ledare, bildade mars 1926 ånyo regering och lyckades vid de därefter följande valen med hjälp av rent diktatoriska åtgärder ge sitt parti majoritet i representationen. Han stod i starkt beroende av I. Bratianu och intog en bestämt avvisande hållning gentemot prins

Avignon. Utsikt från påvepalatsets trädgård över Rhône med Pont Saint-Bénézet.

Carols tronanspråk. Utrikespolitiskt inledde han ett närmande till Italien och avslöt med det sept. 1926 en vänskapstraktat samt s. å. även ett fördrag med Frankrike. Juni 1927 störtades A. av Bratianu i följd av hans försök att frigöra sig från beroendet av denne.

Aversio'n (av lat. *av'ersio*, bortvändande), avsky, motvilja.

***A'vesta**, som 1928 hade 4.820 inv., bildar pastorat i Västerås stift och lyder judiciellt under landsrätt (Hedemora domsaga,

Folkare härads tingslag). Staden har länslasarett samt en kommunal mellanskola, som från 1 juli 1930 successivt skall omändras till statlig 4-årig samrealskola. A. har station vid Södra Dalarnas järnväg.

***Ave'sta** är ett persiskt ord med bet. "uppenbarelse". Om Avestaspråket se Iranska språk.

Avhåll. Att taga A. vid hisning l. firning av en last, innebär, att man lägger tåget om ett föremål så, att man med friktionens hjälp förmår hålla fast lasten, t. ex. då man skiftar tag.

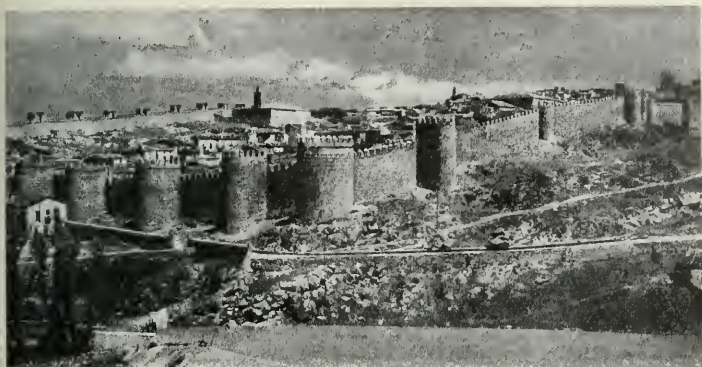
Avi', försv. form för avis.

Avia't, aviatör (jfr Aviatik), flygare, luftseglare.

Avice'bron (eg. Salomon ibn-Gabirol), f. omkr. 1020, d. omkr. 1070, spansk-judisk skald och filosof. Se Judisk litteratur sp. 240 och Medeltidsfilosofi sp. 1422.

***Avignon** omges av en av påvarna byggd stadsmur. Påvepalatset uppfördes på 1330—50-t. Freskomålningarna, som till stor del äro förstörda, utfördes av italienska konstnärer, bl. a. Si-

Ávila.

mone Martini, av vars verk dock intet med säkerhet är bevarat. Omedelbart intill palatset ligger kyrkan Notre-Dame des Doms från 1100-t. Byggnaderna ligger på en i Rhône brant stupande klippa, som närmast floden upptas av en vacker trädgård, varifrån man har en vidsträckt utsikt. Nedanför ligger ruinerna av bron Pont Saint-Bénézet från 1100-t. — Musée Calvet inrymmer arkeologiska samlingar, äldre konst och ett stort bibliotek. — På andra sidan Rhône ligger den lilla förstaden Villeneuve-lès-Avignon, som hade sin glansperiod under påvetiden och då erhöll ståtliga byggnader och befästningar, varav delar kvarstå.

Ávila. 1. Provins i Gamla Kastilien, mell. Spanien. Jordbruk och boskapsskötsel. 215,000 inv. (1927). — 2. Huvudstad i Á. 1. Biskopssäte. 14,000 inv. (1920). — Den gamla delen av staden omslutes av en väldig granitmur från 1000-t., försedd med 86 torn. Katedralen ansluter sig till stadsbefästningen, och dess absid är utbildad till ett mäktigt, kreneletrat fästningstorn. Bland övriga

kyrkor märkes San Vicente, som förskriver sig från skilda perioder av medeltiden och har en skulpturprydd portal från 1200-t.

Avis au lecteur [avi' å läktör], fr., underrättelse för läsaren, upplysningar, som lämnas i ett företal l. i anmärkningar till en bok; i överförd bet. råd (l. pik), som vem som helst kan ta åt sig.

Avisé'ra (fr. *aviser*), underätta.

Avive'ra, se Sköna.

***Avlagringsbassäng**, se även Renhållning sp. 1005 f.

Avlappning, se Skodon sp. S05.

***Avledning**. Ex. på A. bildad utan affix är *skrik* till *skrika*. A. nyttjas även i bet. avlett ord.

***Avljud**. Ex. på skilda ord, som stå i avljudsförhållande: *bjuda* — *bud* — (*be*)*båda*.

Avlopp, se Renhållning sp. 1004 ff.

***Avlusning**, se även Löss, Ohyra och Cyanvätebehandling. Suppl.

***Avmagringskur**. I många fall av fettrot (se d. o.) hjälper ej omläggning och inskränkning

av dieten. I dessa fall kan, såvida ej kärsljukdomar l. sockersjuka förefinnas, en A. med sköldkörtelpreparat tillgripas. Härigenom stegras ämnesomsättningen, och en del av det överflödiga fettet förbrinner. A. med sköldkörtelpreparat kan kombineras med inskränkning av dieten. I många fall av abnorm fetma orsakas denna till stor del av för hög vätskehalt i vävnaderna. En ökning av urinavsöndringen genom användande av diuretica och samtidigt minskande av vätsketillförseln samt lämplig dietreglering i övrigt åstadkomma i dessa fall en avmagring. A. vid badorter, spec. Marienbad, Karlsbad, Kissingen, torde enbart verka genom den lämpliga dieten och det hygieniska levnadssättet. Mineralvattnen i och för sig ge ingen avmagring. De stora mängder, som förtäras, kunna dock genom den mättnadskänsla de giva göra dietinskränkningen mindre kännbar. På detta sätt verka även en del preparat, som äro utan näringsvärde men i magsäcken svälla genom vattenupptagande och därigenom giva en känsla av bukfullnad och mätthet (t. ex. *deco'rapa*). S. k. s k u m b a d (badande i uppvispat tvällödder) ger ej avmagring mer än andra bad (en ringa vätskeförlust).

Awningdäckt fartyg [å'ning-] (av eng. *awning*, soltält), se **H a n d e l s f a r t y g** sp. 402 f.

Avoga'dros tal, se **M o l e k y l** sp. 167.

Avoirdupuis, se **P o u n d** l.

Avradsländ, jord, som före avvitrningen brukades mot avrad till kronan. Jfr **A v r a d**.

***Avsked**. Avsättning är ett i strafflagen upptaget, särskilt straff för ämbetsbrott (se

d. o.) och medför i vissa fall ss. påföljd (se d. o.) ovärdighet att i rikets tjänst vidare nyttjas. En ämbetsman, som för ett begånget brott ådömts straffarbete l., för visst fall fängelse, blir som följd därav dömd till avsättning, även om brottet icke var ett ämbetsbrott. Den som dömes till påföljd enl. 2 kap. 19 § strafflagen, förverkar därmed också allmän befattning, som av honom innehaves. Jfr **I n a m o v i b i l i t e t**. **Suppl. och Ä m b e t s m a n**.

Avstickning, avsvärning av en stång e. d. i längder, verkställes medelst stickstål i specialmaskin, s. k. avstickningsmaskin.

***Avståndsmätning**. **Mil. A.** har en noggrannhet, som växer med baslängd och optisk förstoring men avtager med kvadraten på avståndet. De stereoskopiska instrumenten för A. (jfr **S t e r e o f o t o g r a m m e t r i** och **S t e r e o s k o p i**) ha fått ökad användning särskilt för luftvärn. Avståndsmätare byggas även så, att det direkt mätta avståndet automatiskt medelst höjdvinkelinställningen reduceras till höjdvastånd l. vågrätt avstånd.

Avstämning av ett svängningssystem (t. ex. elektrisk svängningskrets) till en viss frekvens består i att bringa systemet i resonans (se **S v ä n g n i n g s r ö r e l s e** sp. 556) med frekvensen.

Avstämplingsbevis, sådant bevis, som vid nyemission av aktier utfärdas av ett aktiebolag i samband med påstämpling av de gamla aktiebrev och berättigar till teckning av nya aktier.

Avsvalningslag, **Newtons A.**, detsamma som **Newtons avkylningssats** (se **A v k y l n i n g**).

Avtrumning. l. Se **S k o g s**-

avverkning sp. 811. — 2. För att kunna tillvarata honungen i en bikupa utan att döda bina, utdrivas dessa genom slag, A. l. "trumning", på kupan, som ställes upp och nedvänd med en tom kupa ovanpå, i vilken svärmen mottages.

***Avtryck.** *Geol.* Se Fossil sp. 398 och Fossila spår. Suppl.

***Axel.** *Fys.* Se även Kristall sp. 1335 och Momentanaxel. — *Matem.* Se Symmetri sp. 614.

Axelfors, järnvägsstation i Revesjö skn, Älvsb. l., vid Borås—Alvesta järnväg och Falkenberg järnväg.

Axel Heiberg Land, en av kanadensiska öarna i N. Ishavet, v. om Ellesmere Land. II. upptäcktes under O. Sverdrups expedition 1898—1902 och fick sitt namn efter en av expeditionens mecenater.

***Axelkoppling,** se även Friktionsskoppling.

***Axelrod,** Pavel, avled 1928.

Axelsvik, sågverk i Nederkalix skn, Norrb. l. Äg. Bergbom, Svanberg & C:o a. b. (se d. o. Suppl.).

Axevall, fordom slott i Västergötland, på en udde i Husgårdesjön ö. om Axvalla hed, under unionstiden ett av rikets förnämsta fästen, nedbränt 1469.

Axia'l, a x i e' ll, gående i en axels längdriktning; avseende en axel.

Axini't, ett till epidotgruppen hörande triklint mineral med sammansättningen $\text{HCa}_3\text{Ba}_2\text{Si}_4\text{O}_{16}$ och brun l. grå till blodröd färg.

***Axiom,** se även Geometri.

Axvall, municipalsamhälle i N. Vings skn, Skarab. l., ö. om Skara, nära Axvalla hed. Station

vid Lidköping—Skara—Stens torps och Skövde—A:s järnvägar. Vid A. ligger Skaraborgs läns folkhögskola. 315 inv. (1928).

***Axvalla hed** användes sedan 1916 ej längre som militär övningsplats.

***Aymara** [ajmara'], en av de två största indianstammarna (jfr Indianer sp. 1298) i Sydamerika (c:a 1 mill.), huvudsakl. boende i Bolivia, till en mindre del i Peru. A., som anses vara det äldsta av höglandets gamla kulturfolk, gjordes av quichuafolket skattskyldigt under inka. Egenomliga äro A:s gamla gravar, chulpas, vilka bestå av en rund mur med port och ofta äro sammanbyggda till stora komplex. De märkliga ruinerna vid Tiahuanaco (jfr d. o.) anses även häröra från A. före inkas tid. A. äro till huvudparten jordbrukare, vilka bearbeta jorden med gammaldags grävkäppar, och boskapsskötare med laman som det viktigaste husdjuret. Mot den bolivianska regeringen ha de ända in i senaste tid gjort uppror.

***Ayrshireboskap** räknas sedan 1927 jämte rödbrokig boskap (jfr d. o.) som en enda ras. benämnd svensk röd och vit boskap (S. R. B.). För denna verkar Avelsföreningen för svensk röd och vit boskap.

Azilien [ašiliä'ij], efter fyndorten Mas d'Azil benämning på en period av äldre stenåldern (se d. o. sp. 1540).

***Azimut.** Magnetisk A., vinkeln mellan en linje i horisontalplanet och magnetiska meridianen.

Azi'nföreningar, cykliska föreningar, som i den ringformiga kärnan innehålla både kol- och kväveatomer.

***Azorerna**, som möjligen upptäcktes redan av fenicierna, voro för det medeltida Europa kända sedan 1300-t. och togos i besittning av portugiserna 1432—53.

***Azotobacter**, se även **Kvävebakterier**.

***Aztekiska riket**, se även **Indianer** sp. 1297.

Azuri't, se **Kopparlasur**.

***Azzolino**, Decio. Kristinas till A. donerade arkiv förvärvades 1926 för svenska riksarkivets räkning.

B.

***Baalbek** kallades under den grekisk-romerska antiken *Helio'polis* ("solstaden"). På B:s akropolis lägo under romartiden två stora tempel, det ena, även kallat Soltemplet, invigt åt Jupiter Helio'politanus, det andra åt Bacchus. Av det förra stå ännu sex kolonner kvar; det senare är en av de fullständigaste och vackraste romerska ruinerna i Syrien.

***Babbits-metall**, se även **Lagermetall**.

Babbitt [bæ'bbitt], **I r v i n g**, f. 1865, nordamerikansk litteraturhistoriker och kritiker, prof. i fransk litteraturhistoria vid Harvard University 1912. I sin intellektuellt betonade litterära kritik (bl. a. *The masters of modern French criticism*, 1912, och *Rousseau and romanticism*, 1919) hävdar han klassicistiska, antiromantiska ideal. En kritisk analys av demokratin ger han i *Democracy and leadership* (1924).

Ba'bel, **I s a a k E m a n u i l o v i t j**, f. 1894, rysk författare av judisk börd. A. har bl. a. i en samling noveller givit brutalt realistiska skildringar från Odessas ghetto. Hans huvudverk, *Konarmija* (1927; Rytteriet), är en samling skisser och berättelser från inbördeskriget i Ryssland efter bolsjevikrevolutionen samt från det rysk-polska kriget 1920. I sv. övers. föreligger novellen

Ett brev (i 14 sovjetryska berättare, 1929).

Ba'belsberg [-bärʒ], f. d. kungligt slott vid Berlins s.v. stadsgräns, ö. om Potsdam, uppfört 1835 och 1843—49 efter ritningar av Schinkel och Heinrich Strack och omgivet av stora parkanläggningar. Vid B. ligger Berlinuniversitetets astronomiska observatorium (se ill. till d. o.).

Babels torn, se **Babylonien** sp. 958.

Ba'benberg [-bärʒ], medeltida tysk ätt, vars huvudmän 976—1246 voro markgrevar av Österrike (se d. o. sp. 1662).

Babylonisk förbistring, ett efter berättelsen i 1 Mos. 11: 1—9 om tornbygget i Babel bildat uttryck för den förvirring och oreda, som uppstår, då en mängd personer med skilda språk sammanföras.

***Bach**, **J o h a n n S e b a s t i a n**. Ett av B:s märkligaste verk, *Kunst der Fuge*, som omfattar 15 fugor och 4 kanons över ett och samma tema (alla satser i d moll), var föga känt, tills det instrumenterades och 1926 utgavs av W. Gräser (f. 1906, d. 1928); det uppfördes sedermera för första gången i Leipzig.

***Bache**, **O t t o**, avled 1927.

***Backa** omfattar en del av Hisingen omedelbart n. om Göte-

borg. B. bildar sedan 1928 jämte Tuve pastorat. 2,925 inv. (1928).

Backa, se Fiskredskap sp. 66.

Bačka [ba'tjka], departement i Vojvodina, n. Jugoslavien, mellan Donau och Theiss, motsvarande huvudparten av det forna ungerska komitatet Bács-Bodrog. 7,248 kvkm. 577,000 inv. (1921).

Backa-Hosjö a. b., Sparreholm, grundat 1897 (nuv. namn från 1903), äger sågverk, hyvleri och snickerifabrik i Sparreholm samt sågverk, hyvleri och tegelbruk i Vrena skn, Södermanl. l. C:a 420 arbetare.

Backe, by i Fjällsjö skn, Västernorr. l., nära Fjällsjöälven. Station vid statsbanelinjen Forsmo—Hoting. Länslasarett.

Ba'cker, Harriet, f. 1845. norsk målarinna, syster till Agathe Backer-Gröndahl. B. studerade i München 1874—78, men först under en vistelse i Paris (1878—89) utvecklade hon sin stora koloristiska begåvning i en rad interiörer med figurer, utmärkta av en förfinad ljusskildring och en musikalisk färgverkan. Senare har hon spec. fångat den egenartade färgprakten i de gamla norska landskyrkorna. B:s lärarverksamhet har utövat stort inflytande på den yngre norska konstnärs-generationen.

Backglim, se Silene.

Backhand-slag [bæ'kkhænn-d-] (av eng. *backhand*, avigsidan av handen), slag i lawn tennis, varigenom en högerhänt spelare tager en boll till vänster och en vänsterhänt till höger om sig själv. Jfr *Forehand-slag* g. Suppl.

Backlund, Helge, f. 1878, son till Johan Oskar B., geolog, prof. i Åbo 1918, i geologi med petrografi och mineralogi i Uppsala 1924. Har företagit resor, delvis som expeditionsledare, till

Blå interiör. Målning av Harriet Backer.

Nord- och Syd-Amerika, Altai, n. Mongoliet, Ural, Turkestan, Sibirien, Norra Ishavet, Spetsbergen, Spanien etc., samt har under senare år ägnat sig åt studiet av de skandinaviska fjällen. Har utgivit ett stort antal skrifter av geologiskt, petrografiskt och mineralogiskt innehåll.

Backman, Louis, f. 1883, fysiolog, prof. i farmakologi i Uppsala 1925. B. har utgivit ett stort antal vetenskapliga skrifter inom fysiologin och farmakologin. Ss. svenska beskickningens i Petrograd delegat anordnade han 1917 i ett flertal guvernement i Ryssland sjukhus, sanatorier, asyl-er, folkök m. m. för därvarande tyska och österrikiska civilfångar.

Backmannson, se Norden-crantz.

Backroder, se Reversing rudder.

Backsjö'sj, arab., gåva, drickspengar.

Backskiva, chuck (se d. o.) å en svarv.

Backstag, akterstag, det

stag I. den talja, varmed masten å snedseglare skiftesvis stötts akterifrån å styrbord- I. babordsidan. När styrbords B. är ansatt, är babords lossfirat och storbommen skotad om babord och vice versa.

***Bacon**. 2. Francis B. Med utgångspunkt från Shakersperes förmenta brist på bildning har uppställt den s. k. Bacon teorin, enl. vilken B. skulle ha skrivit de dramer, som gå under Shakersperes namn. Lanserad 1848 av amerikanen Joseph Hart, vann teorin spridning genom Delia Salter Bacons arbete *Philosophy of the plays of Shakespeare unfolded* (1857) men har aldrig kunnat bevisas.

Bacon [bejkn], eng., för engelsk marknad avsett, lätt saltat och rökt exportfläsk, bestående av kroppshalvor utan huvud, bogar och extremiteter.

Bács-Bodrog [batj bá'-], se Bačk a. Suppl.

***Bad**, jfr Brunns- och badorter, Kallvattenkur och Varmluftbad.

***Badajoz** är huvudstad i provinsen B. i Estremadura, vilken 1927 hade 707,000 inv.

***Badelunda** bildar sedan 1921 jämte Irsta ett pastorat.

***Baden** hade 1925 2,312,000 inv., därav 58 % katoliker och 39 % protestanter.

Ba'denweiler [-vajler], badort i s. Baden, på Schwarzwalds v. sluttning, 427 m. ö. h. Radioaktiva och litionhaltiga varma källor. C:a 1,000 inv.

Badgastein [batgasta'jn], det samma som Wildbad Gastein (se Gastein, även Suppl.).

***Badische Anilin- und Soda-fabrik** sysselsätter numera c:a 40,000 personer och har alltmera koncentrerat sin verksamhet till

Ludwigshafen. B. har spelat en utomordentligt viktig roll för den kemiska industrins utveckling, spec. beträffande artificiella färgämnen och läkemedel, samt har exploaterat bl. a. Habers metod för syntetisk framställning av ammoniak.

***Badoglio, Pietro**, var 1923—25 italiensk ambassadör i Rio de Janeiro och blev 1925 senator, 1926 ånyo generalstabschef och 1928 guvernör över italienska Libyen. Han är numera även marskalk av Italien.

Baekeland [ba'kelant], Leo Hendrik, f. 1863, belgisk-amerikansk kemist, känd som uppfinnare av fotografiska papper och av bakelit (se d. o.).

***Baeumker, Clemens**, avled 1924.

***Baffins land** har en yta av c:a 533,000 kvkm. (enl. kartläggning av en amerikansk expedition 1927) och är till storleken endast den fjärde av jordens öar (Grönland icke medräknat).

***Bagdad**. Folkmängden uppskattas även till 145,000. B. är säte för en syrisk ärkebiskop. Sedan 1922 är en universitetsbyggnad under uppförande i B. Staden har nu reguljär flygförbindelse med Kairo och Basra.

***Bagdadbanan**. Linjen Basra—Bagdad är smalspårig, de övriga delarna av B. normalspåriga.

Bager, Haqvin, f. 1711, d. 1782, affärsman i Malmö, ökad för de pekoralistiska rimmerier, som han införde i sina national-ekonomiska ströskrifter.

***Bagge**. 1. J. S. B. uppfann ej den i huvudarb. nämnda blåsmaskinen, vilken har till upphovsman Jonas Bagge, f. 1800, d. 1869, prof. vid Falu bergsskola 1830—38, chef för Jernkontorets mekaniska stat

1839—52, föreståndare för Riksbankens sedeltryckeri 1852, grundare (1855) av den nuv. firman Jacob Baggens sedeltryckeri i Sthlm. — 2. Gösta B. var 1913—26 led. av stadsfullmäktige i Sthlm (höger) samt dess vice ordf. och medlem av stadskollegiet 1920—25. Sedan 1926 är han svensk representant för The Laura Spelman Rockefeller Memorial. Bland hans senare arbeten märkes *Det moderna näringslivets uppkomst* (1925).

***Baggensstaket**, se även ill. till *Stockholms skärgård*. — Om slaget vid B. 1719 se Skogsö.

Baguio [-goi'å], stad på ön Luzón, Filippinerna. B., som har ett sunt läge uppe bland bergen, är under sommaren säte för Filippinernas regering. 8,000 inv.

***Bahamaöarna**. Kolonin B., som omfattar ögruppen med undantag av de i s.ö. belägna, till Jamaica hörande Turks- och Caicosöarna (c:a 430 kvkm. och 5,600 inv.), uppges ha en yta av 11,405 kvkm. och 59,000 inv., därav c:a $\frac{7}{10}$ negrer (1928).

Bahar, se *Candy*. Suppl.

***Bahia**. 1. B. omfattar 529,379 kvkm. med 3,859,000 inv. (1926).

***Bahia Blanca** (sp. *Bahía Blanca*) har under senare år hastigt utvecklats och uppges 1923 ha 80,000 inv. Det är en av Argentinas viktigaste exporthamnar med stora, moderna hamnanläggningar.

Ba'hnson, *Bahne* Kristian, f. 1855, d. 1897, dansk etnograf, från 1892 inspektör vid Nationalmuseet i Köpenhamn. Utom specialarbeten har B. utgivit den etnografiska handboken *Etnografien, fremstillet i dens Hovedtræk* (bd I, 1892; bd II, postumt 1900).

***Bahr**, *Hermann*. Även *Das*

Konzert har uppförts i Sthlm (Konserten, 1910). Bland hans senare arbeten märkes självbiografien *Selbstbildnis* (1923).

Bahrija, egyptisk oas i Libyska öknen, s.v. om Fajjum. Varma källor. Dadelodling m. m. 8,4 kvkm. C:a 5,000 inv.

Baile Atha Cliath, irländska namnet på staden Dublin.

Bailly [baji'], *Jean Sylvain*, f. 1736, d. 1793, fransk astronom och revolutionsman. B., som intog en framskjuten ställning inom sin tids naturvetenskap och 1784 blev led. av Fr. akad., utsågs till nationalförsamlingens president 1789 och ledde ss. sådan bl. a. det ryktbara sammanträdet i Bollhuset. S. å. valdes B. till Paris mär. Han tvangs dock 1791 att avgå på grund av sin mot ytterlighetspartierna avvisande hållning och föll offer för skräckväldet.

Bainville [bänvi'll], *Jacques*, f. 1879, fransk författare och tidningsman. Som ledarskribent i Paristidningarna *Liberté* och *l'Intransigeant* framstår B. som en banérförare för fransk traditionalism och nationalism. Hans glänsande *Histoire de France* (1924) präglas helt av detta betraktelsesätt. B. utger sedan 1920 tills. med *Massis* (se d. o. Suppl.) den till *l'Action française* nära anknutna *Revue universelle*.

Baja Califórnia [va'cha], spanska formen för Nedre Kalifornien (se *Kalifornien* 2).

Bajova'rer, se *Bayern* sp. 1173, *Folkvandring* sp. 305 och *Markomaner*.

Bakky'lides, riktigare form för *Bakkilides* (se d. o.).

Bako'ngo, bantufolk i Kongos mynnings- och kataraktområde, omfattande ett flertal småstammar l. klaner. Vid portugisernas

ankomst under slutet av 1400-t. styrdes B. av en mäktig konung, "ntotila", med säte i Kongo dia Ntotila, "ntotilas stad", l. Ambassa, sedermera San Salvador i Angola. Jfr Kongo sp. 1088.

Bakrökare, se Spis.

***Bakst**, Leon Nikolajevitj, avled 1924.

Bakström, se Sugvatten.

Bakteriofa'g, Bakteriofagi' (av bakterie och grek. *fagein*, äta), se d'Hérelle. Suppl.

***Baku** hade 1926 453,000 inv. Det har universitet och flera andra högre skolor.

Baku'ba l. busho'ngo ("knivkastarfolket"), större bantustam i Kassaområdet. Till B:s beväpning hör kastkniven, ett vapen, som eljest har en begränsad utbredning norrut i Ubangi-Sjariområdet, från vilket håll stammen även anses ha invandrat. B. äro kända för sina träsniderier och flossastickade vävnader av palm-bast.

***Balabanova**, Angelica, har utgivit *Erinnerungen und Ergebnisse* (1927) och *Die Zimmerwalder Bewegung 1914—1919* (1928).

***Balans**, se även Våg.

Balansnät, se Telegrafi sp. 909.

***Balata**. Åtskillig B. utföres även från Venezuela och under senare år också från Peru. Även andra *Mimusops*-arter lämna B.

***Balboa** tillhör i motsats till staden Panama kanazonen och är kanalens sluthamn vid Stilla havet (jfr Cristóbal. Suppl.). Säte för kanalens administration och kanazonens guvernör.

***Balek**, Viktor, avled 1928.

Baldersbrå, se Matricaria.

Balders drömmar (isl. *Baldrs draumar*), se Vegtamskviða.

Baldwin [bá'ldoin]. 1. **Matthias William B.**, f. 1795, d. 1866, nordamerikansk industriman, grundade 1831 i Philadelphia Baldwin Locomotive Works, numera en av världens största lokomotivverkstäder. — 2. **James Mark B.**, f. 1861, nordamerikansk filosof och psykolog, prof. bl. a. i Princeton 1893—1903, i Baltimore 1903—1909 och i Mexiko 1909—13. B. gjorde sig ss. psykolog tidigt bemärkt, främst genom *Mental development in the child and the race* (1896), där han utformat en psykologisk analogi till den av E. Haeckel formulerade s. k. biogenetiska lagen (se Utvecklingslära sp. 267) och sökt påvisa, hurusom barnets psykiska utveckling erbjuder paralleller till de stadier, som rasen haft att tillryggalägga i sin andliga utveckling. Han har även lett utgivandet av det monumentala *Dictionary of philosophy and psychology* (3 dlr, 1901—06). — 3. **Stanley B.**, f. 1867, brittisk konservativ politiker, affärsman. B. invaldes i underhuset 1908, tjänstgjorde i finansministeriet ss. finanssekreterare 1917—21 och var 1921—22 handelsminister i Lloyd Georges koalitionsministär. Finansminister i Bonar Laws ministär 1922—23, väckte B. uppmärksamhet genom en beslutsamt genomförd finansöversenskommelse med För. Stat., enl. vilken en norm fastställdes för de engelska avbetalningarna på krigsskulden till Amerika. Då Bonar Law maj 1923 avgick ss. ministärens chef, fick B. i uppdrag att bilda en ministär, vari han själv till en början även övertog finansportföljen. Samtidigt valdes han till det konserva-

tiva partiets ledare. I den då brännande skadestandsfrågan intog B. en mot Frankrikes anspråk eftergiven hållning, om han också tog bestämt avstånd från Ruhr-ockupationen ss. icke ägnad att befordra Tysklands betalningsmöjligheter. Då B. i nov. s. å. upplöste parlamentet och för de nya valen i dec. framlade ett skyddstullprogram, led han nederlag och avgick jan. 1924. Redan i okt. s. å. fick han vid nya val revansch och bildade i nov. en ny ministär. B. har ss. partiledare trätt in för en untkonservatism av moderat kynne, särskilt karaktäriserad av strävanden att mildra klassmotsatserna genom en social och ekonomisk framstegspolitik. Stora svårigheter mötte honom emellertid dels genom arbetslöshetens oerhörda omfattning, dels genom en långvarig arbetskonflikt 1926. Inom partiet gjorde stridiga intressen sig gällande, särskilt märkbara i tullfrågor, där en inflytelserik frihandelsfalang förhindrade de tullskyddsvänliga högergruppernas planer. Oaktat B. resolut uppfyllde ett radikalt vallöfte att ge kvinnorna rösträtt redan vid 21 år, fick hans regering uppbära klaunder för bristande initiativrikedom och handlingskraft vid de brännande inrikespolitiska frågornas behandling och föga självständighet i utrikespolitiken. Vid valen maj 1929 led B. också ett förkrossande nederlag, varefter han i juni omedelbart inlämnade kabinettets avskedsansökan. Jfr *Storbritannien* sp. 61 f. och *Suppl.*

***Balearerna.** I areal- och invånarsiffrorna äro även Pityuserna (se d. o.) inräknade, tills med vilka B. utgöra provinsen *Baleares*.

Stanley Baldwin.

***Balfour.** l. Arthur James B., var maj—aug. 1922 t. f. utrikesminister. Han lämnade presidentskapet i Privy Council vid ministären Lloyd Georges fall 1922 men innehade det ånyo 1925—29 i Baldwins andra ministär. B., som deltagit i N. F:s arbete, särskilt under förbundets första år, har på sistone mer och mer dragit sig ifrån politiken.

Balholmen, turistort i Sogn og Fjordane fylke, v. Norge, vid n. sidan av Sognefjord.

***Bali.** B:s befolkning är, i motsats till Javas, anhängare av hinduismen.

***Balingsta** bildar sedan 1923 jämte Hagby och Ramsta ett pastorat. I B. ligger Uppsala läns folkhögskola (se *V i k*). B:s gamla kyrka, en absidkyrka från äldre medeltiden, stod öde från 1872, då ny kyrka byggdes, till 1919, då den restaurerades och åter togs i bruk.

***Balk.** *Jur.* Under rubriken *Nya ärvdabalken* har i Sveriges rikets lag sammanförts

ett flertal nya lagar, bland dem 1924 års lag om förmynderskap. Likaledes ha, i avvaktan på en helt ny jordabalk, flera lagar, särskilt på nyttjanderättens område, sammanförts under rubriken *Nya jordabalken*. Arbetet på utarbetande av en helt ny strafflag fortgår alltjämt (1929). Processkommissionen avgav 1927 ett stort principbetänkande (se *Processlagstiftning*. Suppl.). — *Byggn.* Se även *Fackverk* och *Vierendelbalk*.

Balke, Peder, f. 1804, d. 1887, norsk målare. B. intar en särställning i sin tids norska landskapsmåleri genom sina patetiska ovädersbilder från Norges nordkust, ofta målade i grå valörer och komponerade med en känsla för kontrastverkan, som påminner om japansk landskapskonst.

***Balkvägare**. B. äro på järn- och stålfartyg ersatta av däckstringer (se d. o.).

***Ballagi**, Aladár, avled 1928.

Ballar, se *Hov* sp. 950.

Balle, amnan form för *Bale*.

***Ballong**, se även *Segling* sp. 360.

Ballongelement, detsamma som *Meidingerement* (se d. o. Suppl.).

Ballongringar, se *Pneumatiska hjulringar*.

Ballota'd (fr. *ballottade*), se *Ridning* sp. 1127.

Balläster, jaktarmborst för kula l. kort pil (1500—1700-t.).

Bal'merserien, serie i väteatomens spektrum (se plansch till d. o., fig. 5). B. var den första serie, som påvisats i något spektrum (av schweizaren *Johann Jakob Balmer*, f. 1825, d. 1898).

Bal'mes y Urpiá [i orpiá'],

Jaime Luciano, f. 1810, d. 1848, spansk filosof. Genom verk som *Filosofía fundamental* (4 dlr, 1846) har B. blivit 1800-t:s mest bemärkte spanske filosof. Trots sin katolskt skolastiska grundåskådning stod han i vissa punkter självständig gentemot skolastiken och närmade sig dels cartesianismen, dels skotska skolan.

Balmoral Castle [bølmå'rrøel kasl], engelske konungens skotska residens, grevsk. Aberdeen, beläget vid övre Dee, i Grampianbergen. Slottet uppfördes i medeltidsstil 1854 för drottning Viktorias räkning.

Baloković [-låkävítj], *Zlatko*, f. 1895, jugoslavisk violinist. B., som med stor framgång konserterat även i Sverige (1927 och senare), är en betydande konstnär med ett av hög kultur och stor, ädel ton kännetecknat föredrag, vilket särskilt vunnit beundran i sonater av Brahms.

Balon captif [-låk' kapti'ff] (fr., fängslad ballong), se *Luftballong* sp. 804.

***Balsam**, se även *Hartser*.

***Baltadji**, *Muhamed*. Uppgiften, att B. genom mutor förmåtts att sluta freden vid Prut 1711, har betvivlats av senare forskare, som anse B:s beslut vara dikterat av hänsyn till den allmänna politiska situationen.

Baltasound [bæ'lltøsaund], sund vid Shetlandsöarna, mellan Unst och den lilla ön Balta. Vid B. finnes på Unst en svensk sjömanskyrka.

Balten, *Ode*, se *Freudenthal* 2.

Bal'ter, benämning på de folk, som tala baltiska språk (se *Indoeuropéer* sp. 1348); stundom beteckning för den tysktalande befolkningen i de "baltiska"

länderna (Kurland, Livland och Estland).

***Baltic-separator.** Det äldre a. b. Baltic gick i konkurs 1923, och rörelsen fortsattes av det 1922 bildade a. b. Björken (från 1923 kallat a. b. Baltic) med ett aktiekapital av 7 mill. kr. Aktiemajoriteten övergick 1928 till a. b. Separator och a. b. Pumpseparator, i samband varmed firmans tillverkning av radiomateriel övertogs av det nybildade Baltic radio a. b. med verkstäder i Sundbyberg.

***Baltimore** hade 1928 830,000 inv. Av befolkningen äro c:a 15 % negrer.

Baltiska issjön, en vid inlandsisens avsmältning (jfr *Kvartärtiden*) bildad sjö, som före tappningskatastrofen vid n. Billingen helt täckte öland och Gotland samt vidsträckt landområde i ö. Götaland och öst-Balticum.

Baltiska skölden, av E. Suess införd benämning på n.v. Europas urgamla, av urberg och gammal-paleozoiska sediment bestående landområde. En numera oftare använd benämning är Fennoskandia (se d. o.).

Baltiska språk, Baltisk-slaviska språk, se *Indoeuropeiska språk*.

Balu'nda 1. kalu'nda. se *Lundariket*.

***Balzac.** 2. Honoré de B. En särställning inom B:s författarskap intar *Les cent contes drolatiques* (1832—37), en samling burleska, ofta skabrösa historier, skrivna i arkaiserande stil efter Rabelais' mönster. Ett större antal av dessa föreligger under olika titlar i sv. övers.

***Bamberg** har stort statsbibliotek med värdefull handskrifts- och inkunabelsamling, vid. statsarkiv och filosofisk-teologisk hög-

skola. — Biskopsdömet B. grundades 1007 (ej 1107).

***Banan.** I Sverige numera vanligaste banansorter komma från Västindien (Jamaicabananen) och från Brasilien (Ananicabananen).

Ba'nea Commerciale Italia'na [-tjia'le], Italiens största bank, med huvudkontor i Milano, grundades 1894 på initiativ av Direction der Discontogesellschaft (se d. o. Suppl.) under samverkan av de flesta av Tysklands större banker och bankirfirmor, genom vilkas förmedling sålunda tyskt kapital i stor utsträckning kommit den italienska industrin, särskilt textilindustrin, till godo. B. har ett flertal filialer och dotterföretag i såväl det övriga Europa som i Nord- och Syd-Amerika. Aktiekapital 700 mill. lire. Omslutning (1927) c:a 15,7 milliarder lire.

Ba'ndamanna saga, se *Isländsk litteratur* sp. 1543.

Ba'ndaöarna, vulkanisk ögrupp bland s. Moluckerna, belägen i den stora B a n d a s j ö n (inhavet mellan Seran och Boeroe i n. samt Små Sundaöarna i s.). Muskotproduktion. 42 kvkm. 7,000 inv.

Bande'llo, Matteo, f. omkr. 1480, d. 1562, italiensk novellförfattare, biskop i Agen, Frankrike, 1550. B. ger en mycket belysande sedebild av sin samtid i sina delvis mycket slippriga *Novelle* (3 bd, 1554; ett 4:e bd postumt 1573; Renässansnoveller, 1927), från vilka Shakspeare (se d. o. sp. 473—474) hämtat motiv för flera av sina dramer.

Ba'ndoeng [-dong], stad på v. Java, s.ö. om Batavia. B. har ett sunt läge 700 m. ö. h. och är ett betydande handelscentrum, i snabb tillväxt. Garnisonsstad. Teknisk högskola. 150,000 inv. (1927). — Nära B. ligger radio-

stationen Malabar för trafik på Europa och För. Stat.

Bandolär, se **Bantlär**. Suppl.

***Bandsåg**, se även **Sågning** sp. 652.

Bane (trol. av en germ. rot *ba-*, kamp), ålderdomligt ord, använt i sms. "baneman". i sammanställningen "få sin B." o. d. i bet. död, döds-.

Bané (fr. *bannière*), fana, fälttecken, se **Riksbanér** och **Likbegängelse** sp. 504.

Banff [bæmf]. 1. Grevskap i n.ö. Skottland, sträckande sig söderut från Moray Firth. Fiske och boskapsskötsel. 52,000 inv. (1928). Huvudstad med samma namn. — 2. Turist- och kurort i prov. Alberta, Kanada, med storslaget läge i en rationalpark i Klippiga bergen, 1,370 m. ö. h. 1,000 inv.

***Banffy**. 2. Miklos B. genomdrev 1922 Ungerns upptagande i N. F. Han avgick s. å. som utrikesminister.

***Bang**. 2. Herman B. *Haablöse Slægter* utkom först 1880 (i omarbetad form 1884 och 1905). Novellen *De fire Djævle* trycktes först under titeln *Les quatre diables* i tidningen Kjöbenhavn 1890. Bland B:s övriga noveller märkes främst den som hans mästerverk ansedda *Ved Vejen* (ingående i samlingen *Stille Eksistenser*, 1886), som med sin tragiskt färgade idyllstämning är typisk för hans novellistik. — B. utövade även en omfattande och talangfull verksamhet som journalist och kritiker (essaysamlingen *Realisme og Realister*, 1879). Han var tidvis verksam som regissör vid olika köpenhamnska teatrar och företog under sina senare år vidsträckt uppläsnings-turnéer, varunder han i en starkt personlig form föredrog sina egna

verk. Han avled under en turné i För. Stat.

Bang. 1. Bernhard B., f. 1848, dansk veterinär, 1879 lektor, 1892 prof. vid Lantbrukshögskolan i Köpenhamn och 1883 förest. för Lantbruksförsöksanstaltens bakteriologiska avdelning därstädes. Berömd för sina undersökningar rör. tuberkulos hos nötboskap och sin metod för dennas bekämpande hos nötboskapen, bestående i smittans påvisande genom tuberkulin och nedslaktning l. isolering av smittade djur m. m. (jfr **Tuberkulos** sp. 1468 f.). — 2. Nina B., f. Ellinger, f. 1866, d. 1928, dansk historiker och socialdemokratisk politiker. B. var 1918—28 medlem av landstinget och 1924—26 undervisningsminister i Staunings ministär. Som historiker bedrev hon bl. a. omfattande forskning rör. Öresundstullen (se d. o. sp. 1623).

Banga'la, större bantustam på Kongoflodens stränder ovanför Ubangis utlopp. Ett krigiskt folk, känt för sina långväga kanotfärder. Numera äro B. mest kända ss. förslagna handelsmän och skickligna båtkarlar. Se **Negrer** sp. 723 och **Kongo** sp. 1087.

***Bangalore** hade 1921 237,000 inv. I B. finnas avdelningar av Mysore universitet.

***Bangkok**, vars folkmängd tidigare allmänt torde angivits för hög, har enl. nyligen företagen folkräkning 391,000 inv.

***Bangor**. University college of North Wales grundades 1884 (ej 1844).

Ba'ni, se **Rumänien** sp. 1437.

***Bank**. Till en B:s *passiva* rörelsegrenar hör även uppsägningsräkning, varå avsevärt högre ränta gottgöres än å vanliga avistamedel. Räkningshavaren

äger att efter 14 dagars uppsägning uttaga hela l. del av sitt tillgodohavande å räkningen. Fr. o. m. 1927 ha i Sverige räkningensformerna giro-, kreditiv- och löpande räkning sammanförts till en räkning, benämnd checkräkning (med l. utan beviljad kredit). Till de *aktiva* rörelsegrenarna räknas även ställande av rembourser, garantier och akkreditiv, utfärdande av resekreditiv, uthyrning av kassafack samt medverkan vid emissioner av aktier och obligationslån. Någon emissionsbank existerar ej i Sverige. I verksamhet varande svenska affärsbanker uppgingo 1929 till 30 st. — Enl. vad nyare utredningar givit vid handen, bör ss. den äldsta affärsbanken i Sverige betraktas det 1773 grundade diskontkompaniet, vars rörelse 1787 övertogs av det s. k. generaldiskontkontoret. Större betydelse än detta fingo de samtida Göteborgs och Malmö diskonter samt senare Göta kanals diskont. Dessa företag, som ej ägde någon motsvarighet i utlandet, fingo trots sin tidvis framgångsrika lånerörelse ingen större livslängd. Den sista upphörde 1818.

Bank. 1. Utfyllnad av jord l. sten, som uppbar en landsväg, järnväg e. d. l. ock begränsar en kanal. En landsvägs- och järnvägsbanks sidolutningar, som benämnas *slänter* l. *doseringar* (jfr d. o.), utföras vanl. i en lutning 1:1,5. En kanalbanks slänter måste föras med lämplig beklädnad, i regel glacis (se d. o. Suppl.) e. d. för att kunna motstå vägsvallet. En B:s övre begränsning kallas *krön*. Vid sidan av och parallellt med B., utsatta för stora tryck, utföras ofta s. k. *tryckbankar* för att hindra huvud-

banken att sjunka. — 2. Se *Vagn*.

***Banka.** B:s tennproduktion överträffas numera av Malackas.

***Bankekind.** 1. B. ingår i Linköpings domsaga. — 2. Se även *Svinstad*. — 3. B. omfattar numera pastoraten Åtvid; Grebo och Värna; Bankekind och Askeby; Örtomta.

***Bankinspektionen.** Enl. ny instruktion 1922 utgöres Bank- och fondinspektionen av en bankinspektör och chef samt ss. ledamöter en biträdande ledamot för bankärenden och en för fondärenden, en byråchef, en förste byråinspektör för bankärenden och en för fondärenden.

***Bank of England.** Omslutning (1928) 316 mill. p. st. Utelöpande sedlar 19,75 mill. p. st. — B:s byggnad är i sitt nuv. skick väsentligen en skapelse av Soane (1788—1827).

Banmotstånd, tåg motstånd, det motstånd, som ett tåg röner vid framförandet i vindstilla å horisontal bana.

***Banque de France.** Omslutning (1928) 69,85 milliarder francs. Utelöpande sedlar 56,3 milliarder francs.

Banque de Paris & des Pays-Bas [bank də pari' e də päiba'], en av världens främsta emissionsbanker med huvudkontor i Paris, grundad 1872. B. har deltagit vid grundandet av ett flertal större banker i Europa och Amerika samt vid etablerandet av industriella företag (bl. a. Norsk Hydro-Elektrisk Kvälstof Aktieselskab; jfr Wallenberg sp. 349). Aktiekapital 200 mill. francs. Omslutning (1927) 4,14 milliarder francs.

Banque des Pays du Nord [bank də päi' dy nār], fransk bank (Paris), grundad 1911 för

att speciellt tillgodose de nordiska ländernas intressen i Frankrike. Aktiekapital 50 mill. francs.

Banque de Suède & de Paris [bank de sué'dd e de pari'] grundades i Paris 1913 som ett dotterföretag till Sveriges Privata Centralbank (numera Skandinaviska Kreditaktiebolaget) för tillvaratagande av de speciellt fransk-svenska intressena. Aktiekapital 25 mill. francs.

Banta, genomgå en bantingskur (se d. o.), benämnd efter engelsmannen Banting, som på 1860-t. först använde den.

Banting (bræ'nting), F r e d e r i c k, f. 1891, fysiolog, prof. i medicinsk forskning i Toronto 1923, upptäckare av insulin (se d. o., även Suppl.). Erhöll jämte J. Macleod Nobelpriset i fysiologi och medicin 1923.

Bantlä'r, b a n d o l ä'r (fr. *bandoulière*, etym. besläktat med *band*), axelgehång för bärande av jakthorn, sidogevär m. m.

***Bantu**, jfr M ä n n i s k o r a s e r sp. 524 f. och N e g r e r.

Bantuspråk, gemensam benämning på de språk (c:a 200), som talas av bantu (se d. o.). Deras inbördes släktskap är obestriddig, men förhållandet till negerspråken (se d. o.) och de hamitiska språken är ännu oklart (jfr tab. till S p r å k sp. 1355—1356). En vidsträcktare betydelse utanför det egna språkområdet har av B. blott suahelispråket (se N e g r e r sp. 722). Jfr K o n g o s p r å k e t och Z u l u s p r å k e t.

***de Banville**, T h é o d o r e. Scenisk framgång vann B:s historiska komedi *Gringoire* (1866: sv. övers. 1867; senast uppf. i Stihlm 1924).

Bar (av grek. *ba'ros*, tyngd), absoluta enheten för tryck, 1 dyn per kvem., $0,987 \cdot 10^{-6}$ atmosfär.

M e g a b a r, 10^6 bar = 0,987 atmosfär benämnes inom meteorologin B.

***Bara**. 1. B. ingår i Torna och Bara domsaga. — 2. B. omfattar numera pastoraten Lyngby och Genarp; Svedala och V. Kärrstorp; Hyby; Skabersjö och Törninge; Bara och Mölleberga; Kyrkheddinge och Esarp; Knästorp och Tottarp; Görslöv och Särslöv; Burlöv; Uppåkra och Flackarp; Brågarp och Nevislög; Lomma.

Bara, se H ö r s n e med B a r a, även Suppl.

***Baralongaffären** är numera klarlagd. Baralong var en engelsk U-båtsfälla (se d. o. Suppl.), som sänkte den tyska U 27, medan denna höll på att sänka engelska ångaren Nicosian. Några tyska matrosor togo sin tillflykt till den övergivna Nicosian och blevo där nedgjorda i handgemäng med engelska matrosor, som ombordsänts för att taga ångaren i besittning.

***Bárány**, R o b e r t, fick 1917 professors namn och blev 1926 professor i öron-, näs- och halssjukdomar i Uppsala. B:s undersökningar ha utgått från de effekter, som erhållas vid retning av innerörat, varigenom värdefull kunskap vunnits angående sambandet mellan bäggångarnas, ögonmusklernas samt lilla hjärnans funktioner.

***Barbados** har en yta av 430 kvkm. Radiostation.

***Barbarism** användes ofta i allmännare betydelse: språkvidrighet (inom grammatik l. ordförråd).

***Barberini**. Om Palazzo Barberini se vid. R o m sp. 1271 och ill. sp. 1272.

Barbfisk, se Skäggarpar.

***Barcelona**. 1. Folkmängden hade 1927 stigit till 1,426,000. —

1. Templo de la Sagrada Familia. 2. Tjurfäktningsarenor. 3. Universitetet. 4. Kyrkan San Pablo del Campo. 5. Liceoteatern. 6. Palacio de la Diputación (provinstantdagens palats). 7. Katedralen. 8. Aragoniska konungarnas palats. 9. Casa Consistorial (rådhuset). 10. Konsthall. 11. Kyrkan Santa María del Mar. 12. Casa Lonja (börsen). 13. Palacio Real. 14. Konstmuseum. 15. Victoria Eugeniapalatset. 16. Alfonso XIII-palatset. 17. Nationalpalatset (konstutställning). 18. Stadion. (15—18 äro permanenta byggnader inom utställningsområdet.)

2. B. hade 1927 760,000 inv. (inkl. sina förstäder, Sans, Las Corts, Pedralbes, Sarriá, Horta, San Andrés de Palomar m. fl., vilka nu samtliga äro inkorporerade med B.). Det är en viktig järnvägsknut; till Frankrike utgå linjer till Marseille och Toulouse (nyanlagd). 1925 utgjorde ankomna och avgångna fartygs sammanlagda nettotonnage 8,4 mill. ton. — Staden upptar ett vidsträckt kuperat område, som sänker sig från de omgivande höjderna mot havet. Närmast hamnen och hamnstadsdelen Barceloneta ligger den trångbodda och ytterst pittoreska gamla staden, som delas i två hälfter av det livligt trafikerade gatustråket Rambla. Detta för från hamnen till Plaza de Cataluña, en enorm, med pal-

mer planterad öppen plats. En vacker medeltida plats i gamla staden är Plaza del Rey invid aragoniska konungarnas palats, som inrymmer aragoniska konungarikets arkiv och arkeologiska samlingar. Skilda från gamla staden genom en boulevardgördel, utbreda sig de nya stadsdelarna, som ha en regelbunden stadsplan och en pompös bebyggelse i moderna stilarter; här märkes den stora, sedan 1882 under byggnad varande kyrkan Templo de la Sagrada Familia, ritad av A. Gaudí i en slösande rikt ornerad stil, som fantasifullt varierar gotiska motiv. Omedelbart ö. om gamla staden ligger en storartad park på platsen för det forna citadellet. I denna ligga bl. a. B:s konstmuseum samt ett

Barcelona. Hamnen.

arkeologiskt-kulturhistoriskt museum, inrymt i det forna till citadellet hörande kungliga palatset

(Palacio Real). — På det stora isolerade berget Montjuich i s.v. (175 m. ö. h.), som har vidsträckta parkanläggningar och krönes av ett mäktigt kastell, har 1929 öppnats en världsutställning.

***Barcklind**, Carl, lämnade 1922 Ranfts scener och har sedan verkat som filmregissör och 1925—27 som scenisk direktör för Stora teatern i Göteborg.

Ba'rdalek (av fsv. *bardaghi*, strid, och *lek*), kamp, strid.

Bardisa'n (ffr. *partisane*; av oviss härl.), se **Stångvapen** sp. 196.

Bareilly [bare'jli], Bareili, stad i United Provinces, Britt. Indien. Viktig järnvägsknut. 129,000 inv. (1921).

Barer, Simon, f. 1896, rysk pianist, lärare vid konservatoriet i Kiev, har konserterat i Ryssland och Sverige (Sthlm 1929) och därvid visat sig vara en betydande konstnär, förenande en bländande teknik med ett i hög grad själfullt föredrag.

Barcelona. Plaza del Rey med aragonsiska konungarnas palats.

***Barfurusj.** Folkmängden uppskattas nu vanl. till 25,000 à 30,000 inv.

Barger [ba'djæ], George, f. 1878, engelsk kemist, prof. i kemi i London 1913—14, i Edinburgh 1919, har tills. med Ch. R. Harington syntetiserat thyroxin (jfr d. o.).

***Bari delle Puglie.** I B. har 1924 öppnats ett universitet.

Ba'rin, ry., (föرنäm) herre.

Bariska vindlagen (av grek. *ba'ros*, tyngd, tryck), se Buijs-Ballots lag.

***Barium.** Bariumsulfa't användes även inom röntgenologin (se d. o. sp. 1652). Bariumsulfi'd, BaS, visar i vattenfritt tillstånd fosforescens (se d. o. *Fys.*). Den användes i hårborttagningsmedel. Bariumplatt i' n a c y a n u' r, BaPt(CN)₄, användes i fluorescerande skärmar. Om b a r i u m k r o m a t se Barytgult.

Barkanti'n, se Segelfartyg sp. 347.

Barkarby, villasamhälle i Järfälla skn, Sthlms l., vid Stockholm — Västerås — Bergslagens järnvägar. Militärt flygfält.

Barkaro'll, försv. form för barcarole.

Barkel, Charles, f. 1898, violinist, förste konsertmästare i Stockholms konsertförening sedan 1928, har som kammarmusik- och konsertspelare framgångsrikt tolkat såväl klassiska som moderna verk.

Barkens sågverks a. b., Vad. grundat 1907, äger sågverk i Ängelsberg samt i Vad och Saxehammar (båda i Söderbärke skn, Kopparb. l.). C:a 300 arbetare.

Barker, Granville, se Granville-Barker. Suppl.

***Barkeryd** bildar sedan 1927 jämte Järnsnäs ett pastorat.

Ba'rkhausen [-haoßen], Heinrich, f. 1881, tysk fysiker, prof. vid tekniska högskolan i Dresden 1911, har utfört undersökningar ang. vacuumrör ss. generatorer för elektriska svängningar.

***Barkningsmaskin.** I pappersmassetillverkningen använda B. bestå vanl. av roterande, med knivar försedda skivor, mot vilka veden tryckes. I s. k. barktrummor, roterande trummor, i vilka veden inlägges, sker barkningen genom stockarnas nötning mot varandra och mot trummans mantel.

Bar-Ko'kba (aram., "stjärnans son"), judarnas anförare i upproret mot Hadrianus (132—135 e. Kr.). Akiba (se d. o. Suppl.) utpekade honom ss. Messias. B. omkom vid försvaret av en fästning i Judéen.

Ba'rlach, Ernst, f. 1870, tysk bildhuggare, grafiker och författare. Såväl i sina strängt stiliserade, av slutna massverkan och lidelsefull uttryckskraft präglade träskulpturer (se ill. till Tysk konst sp. 1592) som i sina metafysiskt betonade dramer (*Der tote Tag*, 1912; *Der arme Vetter*, 1918; *Die Sündflut*, 1924), vilka han delvis själv illustrerat med litografier och träsnitt, framstår B. som en av de mest betydande representanterna för tysk expressionism. Han utgav 1928 sin självbiografi (*Ernst Barlach. Ein selbsterzähltes Leben*).

Barlastköl, se Segling sp. 359.

***Barlingbo** bildar sedan 1928 jämte Ekeby, Endre och Hejdeby ett pastorat. I kyrkan finnes en märklig, figursmyckad dopfont, utförd på 1100-t. under engelskt inflytande.

***Barnafostrare.** Genom lagen

om samhällets barnavård 6 juni 1924 har lagen om fosterbarns vård 1902 upphävts. Se vid. *Barnskydd*. Suppl.

***Barnamord** i strafflagens här ifrågavarande speciella betydelse behandlas i nämnda lags kap. 14 §§ 22—25. Där straffbelägges emellertid icke endast det uppsåtliga dödandet utan även det med berätt mod gjorda men genom av moderns vilja oberoende omständigheter misslyckade försöket att döda, samt de fall, då barnets död l. svåra kroppsskada åstadkommits därigenom att modern uppsåtligen försatt sig själv l. barnet i hjälplöst tillstånd l. då modern efter att ha "fött i enslighet" förstört l. lagt fostret "å lönn".

***Barnard**, E. E., avled 1923.

***Barnaul** är numera huvudstad i kretsen B., Sibiriska området. 74,000 inv. (1926).

Barnavårdskonsulent, se *Barnskydd*. Suppl. sp. 251.

***Barnavårdsnämnd**. Genom lag 6 juni 1924 om samhällets barnavård har lagen om fosterbarns vård 1902 blivit upphävd. Se vid. *Barnskydd*. Suppl.

v. Ba'rnay [-naj], *Ludwig*, f. 1842, d. 1924, tysk skådespelare och teaterchef av judisk börd, en av sin samtids yppersta framställare av den klassiska repertoarens hjälteroller. B. tillhörde tidvis Meiningarna (se d. o.). 1888—94 ledde han i Berlin den av honom själv grundade Berliner Theater, 1906—07 Kgl. Schauspielhaus i Berlin och 1908—10 hovteatern i Hannover. Han företog även åtskilliga gästspelsresor, bl. a. i Amerika. 1903 utgav han *Erinnerungen* (2 bd).

***Barnbördshus**, jfr *Sjukvård* tab. II,

Barndomstolar, se *Ungdomsdomstolar*.

***Barne**. I. B. ingår i Åse, Viste, Barne och Laske domsaga.

***Barnförklämning** behandlas numera redan under det akuta stadiumet med diatermi på det ställe av ryggmärgen, där inflammationen sitter. Patienten lägges i gipsbädd. Diatermin avlöses senare av elektrisk behandling (galvanisk ström) av de förlamade nerverna och musklerna. Gymnastik och massage spela även en viktig roll, och det är ofta möjligt att med dessa hjälpmedel i viss grad påskynda återställandet av funktionerna. Efter något år, då någon väsentlig ytterligare förbättring icke kan väntas på denna väg, finnes möjlighet att genom operativ förändring av musklernas fästen åstadkomma förbättrad funktion, spec. genom att motverka kontraktur (jfr d. o.). Härvid förläggas musklerna kring en ledgång så, att de huvudsakl. verka som sträckare l. böjare, och ledgångens funktion förändras ev. samtidigt, så att rörelse är möjlig endast kring en axel. På detta sätt kan tillräcklig stabilitet ernås trots försvagad muskelkraft. Gång utan hjälppapparater och relativt god arbetsduglighet ha möjliggjorts genom dylika muskeloperationer i fall av fullständig invaliditet efter B. — Den första beskrivningen av B. gjordes i 1700-t:s senare del. I Sverige förekommo de första beskrivna epidemierna 1887 och 1895 och de största uppträdde 1905 och 1911—13. B. kan även vara sporadisk. Det finnes intet, som motsäger det antagandet, att B. härjat under årtusenden, ehuru den ej förrän relativt sent beskrivits som en särskild sjukdom.

***Barnhem**, se **Barnskydd**.
Suppl. sp. 252.

Barnlagarna, sammanfattande benämning på lagarna den 14 juni 1917 om äktenskaplig börd, om barn utom äktenskap och om adoption samt lagarna den 11 juni 1920 om barn i äktenskap och om makes underhållsskyldighet mot andra makens barn.

Barnpsykologi, term, som de senaste decennierna vunnit burskap i svenskt språkbruk närmast i anknytning till den tyska termen *Kinderpsychologie*. Som den förste representanten för en på mera systematiska iakttagelser byggd B. torde man kunna räkna D. Tiedemann (se d. o.). Sin egentliga utveckling vann B. under senare hälften av 1800-t. och på 1900-t., i Tyskland genom Berthold Sigismund med hans 1856 publicerade skrift *Kind und Welt*, senare genom W. Preyer, E. Meumann, W. Stern (se dessa ord), G. Kerschensteiner, K. Bühler och Charlotte Bühler (se dessa ord. Suppl.), i Frankrike genom Bernard Perez i hans 1878 offentliggjorda *Les trois premières années de l'enfant*, senare framför allt genom A. Binet (se d. o.), i England genom James Sully i och med verket *Studies of childhood* (1895) samt i Amerika genom G. S. Hall (se d. o. sp. 305), som bl. a. i det stora verket *Adolescence* (2 bd 1904) behandlat brytningsålderns själsproblem, miss M. W. Shinn i densnas *The Biography of a baby* (1900) och J. M. Baldwin (se d. o. 2. Suppl.). Sina resultat utvinna B. dels genom omedelbar iakttagelse av själsyttringarna hos barnet, dels genom experimentella anordningar. För peda-

gogiken är B. givetvis en viktig hjälpvetenskap. Jfr även **Pedologi** och **Psykologi**.

***Barnskydd**. Vid 1924 års riksdag antogs en lag om samhällets barnavård, utfärdad 6 juni. Enl. denna lag skall i varje kommun finnas en barnavårdsnämnd, som skall övervaka inom kommunen rådande förhållanden i avseende å barns vård och uppfostran samt vidtaga erforderliga åtgärder. Barnavårdsnämnden utgöres av en led. av kommunens fattigvårdsstyrelse, en i församlingstjänst inom kommunen anställd ord. präst, en vid kommunens folkskolor l. fortsättningsskolor anställd lärare l. lärarinna l. för kommunen anställd särskild folkskolinspektör, minst två andra för nit och intresse för barn- och ungdomsvård kända män l. kvinnor samt i stad och vissa landskommuner en läkare. Minst en av led. skall vara kvinna. Mindre kommun må, där så provas lämpligt, av K. M:t för viss tid l. tillsvidare befrias från skyldigheten att ha särskild barnavårdsnämnd. I sådant fall övertagas dennas uppgifter av fattigvårdsstyrelsen, förstärkt med en i församlingstjänst inom kommunen anställd ord. präst samt en vid kommunens folkskolor l. fortsättningsskolor anställd lärare l. lärarinna. Barnavårdsnämnden bör, där omfattningen av dess verksamhet ger anledning därtill, indela kommunen i kretsar, var och en stående under närmaste uppsikt av ett kretsombud, vartill kan utses led. i nämnden l. annan lämplig person. Barnavårdsnämnden kan även, där kommunen sådant medgivit, uppdraga åt särskild styrelse l. åt förening l. stiftelse att förvalta anstalt l.

ombesörja barns utaekordering l. handhava viss annan barnavårdsnämndens angelägenhet. Uppsikten över barnavården utövas av länsstyrelserna, var för sitt län, med biträde av barnavårds-konsulenter. Dylik befattning skall innehas av fattigvårds-konsulent (se Fattigvård sp. 1448). Därjämte ankommer det på statens inspektör för fattigvård och barnavård (se d. o. Suppl.) att verka för barnavårdens ändamålsenliga ordnande och främja dess verksamhet. — För *skyddsuppfostran* skola barn omhändertagas i följande fall: a) barn under 16 år, som i föräldrahemmet misshandlas l. utsättes för allvarlig vanvård l. annan fara till liv och hälsa, b) barn i sagda ålder, som på grund av föräldrarnas lastbarhet, vårdslöshet l. oförmåga att fostra barnet är i fara att bliva vanartat, samt c) barn under 18 år, som befinnes vara så vanartat, att särskilda uppfostringsåtgärder krävas för dess tillrättaförande. Innan barnavårdsnämnden betr. dylika barn förordnar om skyddsuppfostran, kan nämnden tillgripa endera av nedannämnda åtgärder: a) tilldela föräldrarna varning, b) giva vanartat barn varning, c) tilldela vanartad gosse under 15 år l. vanartad flicka under 12 år aga, och d) föreskriva anlitanande av lämplig, till stöd för hemuppfostran inrättad anstalt l. ock barnets hållande till av nämnden bestämd, lämplig sysselsättning. Vissa barn kunna av kommunen omhändertagas för *samhällsvård*. Detta gäller barn under 16 år, som vistas hos föräldrarna och antingen på grund av deras sjukdom, liknöjdhet l. oförmåga l. eljest i hemmet rådande

förhållanden är utsatt för nöd l. till följd av kropps- l. sinnessjukdom o. d. är i behov av särskild vård utom hemmet. Kan avgörande ej omedelbart träffas rör. den för omhändertaget barn lämpligaste vårdformen, skall barnet tillsvidare intagas i upp-tagningshem. Omhändertaget barn, som icke är vanartat, bör om möjligt intagas i för ändamålet lämpat enskilt hem. I vissa fall böra dylika barn överlämnas till barnhem (s. k. barnhem för stadigvarande vård). För skyddsuppfostran omhändertaget vanartat barn skall genom barnavårdsnämndens försorg intagas i *skydds* hem, som skall finnas i varje lands-tingsområde och i stad, som ej deltagar i landsting. I skyddshem intaget barn kallas *skydds* hems elev. Vanartat barn må dock i st. f. att intagas i skyddshem överlämnas till enskilt hem l. barnhem, om sådant anses lämpligare för barnet och våda för andra barns sedliga utveckling icke kan befaras därigenom uppkomma. Vissa sjuka och abnormalt barn skola för specialvård intagas i härför lämpad anstalt l. annorstädes. För skyddsuppfostran omhändertaget barn kan, där så prövas lämpligt, *villkorligt utskrivas*. Beslut härom meddelas, betr. skyddshems elev av hemmets styrelse men eljest av barnavårdsnämnden. I beslutet uppställas villkor med hänsyn till barnets bostad och sysselsättning samt förordnas om övervakning av barnet. När för skyddsuppfostran omhändertaget barn ej vidare anses vara i behov av sådan uppfostran, skall densamma förklaras avslutad (*slutlig utskrivning*). Sådan utskrivning skall äga rum senast, då barnet

fyller 18 år (i vissa fall 21 år). Vid utskrivningen skall vederbörande nämnd l. styrelse tillse att barnet erhåller lämpligt arbete och nödig utrustning. — Samhällsvård skall upphöra, då behov härför icke längre föreligger och senast, då för sådan vård omhändertaget barn fyllt 16 år. — Med fosterbarn förstås barn under 16 år, som mot ersättning fostras hos annan än föräldrarna l. särskilt förordnad förmyndare, vilken har vårdnaden om barnet. Enskilt hem, vari fosterbarn mottagits, kallas *fosterhem*. Med *barnafostrare* menas den, som i fosterhem mottagit fosterbarn, och, då fråga är om anstalt, dennas föreståndare. *Barnafostrare* skall i stad inom 2 dagar men eljest inom 8 dagar hos barnavårdsnämnden göra anmälan om mottagandet av fosterbarn. Vidare skall anmälan göras om förflyttning samt rör fosterbarns död. Barnavårdsnämnden har till åliggande att noggrant tillse, att fosterbarn komma i åtnjutande av tillfredsställande vård och uppfostran samt, i händelse av sjukdom, den särskilda vård, som omständigheterna påkalla. Vid missförhållanden skall nämnden genom lämpliga medel söka åstadkomma rättelse. Vidtages icke rättelse äger nämnden förelägga barnafostraren att lämna barnet från sig samt kan jämväl förbjuda honom att vidare mottaga fosterbarn. — För kostnaden för omhändertaget barn under 16 år äger barnavårdsnämnden uttaga ersättning av barnets föräldrar. Talan härom skall anhängiggöras hos länsstyrelse. Viss arbetskyldighet kan av barnavårdsnämnd åläggas försumliga föräldrar. — För överträdelser av lagens be-

stämmelser äro stadgade bötesstraff. I vissa fall kan, då synnerligen försvärande omständigheter föreligga, fängelsestraff ådömas.

***Barnsley** bildar eget grevskap och hade 1927 74,000 inv.

***Baroda**. 1. Staten lyder ej under Bombay utan direkt under vicekonungen. Den omfattar flera från varandra skilda områden med en yta av 21,070 kvkm.

Baroja y Ne'ssi [vará'cha i], Pio, f. 1872, spansk författare av baskisk börd. B:s utpräglat naturalistiska, stundom vilt fantastiska romaner (flera med motiv ur Spaniens historia) bygga vidare på den spanska pikareskromanens tradition men ställa samtidigt i en starkt polemisk ton och i radikal, ibland rent anarkistisk anda sociala och kulturkritiska problem under debatt. Med förkärlek sammanför han dem till större serier. På svenska föreligga *El mayoralgo de Labraz* (1903; Don Juan av Labraz, 1925) och *Zalacain el aventurero* (1909; Zalacain äventyraren, 1927).

Baron [-rá'ŋ], Michel, f. 1653, d. 1729, fransk skådespelare, berömd som framställare av det fransk-klassiska dramats huvudroller; särskilt uppuren var han i Racines tragedier. Han skrev även ett antal smärre dramer, som länge bibehöllo sin plats på repertoaren.

Barouche, se *Vagn* sp. 303.

***Barranquilla** har nu c:a 80,000 inv. Från B. ha öppnats reguljära flygrouter till det inre av Colombia (c:a 1,000 km.) och till några kuststäder.

Barratt [bæ'ræt], T. B., se *Pingströrelsen*.

***Barrel**. Varken som mått l. vikt är B. officiellt fastställd, och dess storlek växlar efter varans

Maurice Barrès.

beskaffenhet. En amerikansk B. petroleum är sålunda 42 gällons = 158,98 lit. Som viktsenhet varierar B. i För. Stat. mellan 180 och 280 pund, d. v. s. 82—127 kg.

***Barrère**, Camille, var 1923 delegerad vid fredsunderhandlingarna i Lausanne. Han lämnade 1924 ambassadörsposten i Rom.

***Barrès**, Maurice, som 1906 blev led. av Fr. akad., avled 1923. Han var 1889—93 och från 1906 led. av deputeradekammaren, där han företrädde en extremt nationalistisk uppfattning. — B:s djupgående inflytande på det moderna Frankrikes intellektuella och litterära liv gör sig gällande framför allt på två linjer. Dels står han som den nationalistiska strömningens förgrundsgestalt, dels har han genom sina hänfödda skildringar av sin hembygd, Lothringen, givit utgångspunkten för regionalismen (se d. o. Suppl.). Av romanserien *Le roman de l'énergie nationale* är *Les déracinés* (1897) översatt till svenska (Utan rotfäste, 1916).

Barrfällning, se R o s t s v a m p a r sp. 1365.

Barrie [bæ'rri], sir James, f. 1860, skotsk författare. B. har huvudsakl. varit verksam som dramatiker och som sådan förvärvat en utomordentlig popularitet. Till hans mest spelade stycken höra komedierna *The admirable Crichton* (1903; Den beundransvärda Crichton, uppf. i Sthlm 1923), *What every woman knows* (1908; Vad varje kvinna vet, uppf. i Sthlm 1926), *Dear Brutus* (1917, uppf. i Sthlm av engelska studenter 1927) och sagospelet *Peter Pan* (1906; sv. övers. 1923). Ehuru delvis influerad av Shaw, intar B. en självständig ställning i modern engelsk dramatik. I hans pjäser blandas rörande och humoristiska element med rena farsinslag.

Barrios, se Puerto Barrios. Suppl.

Barrister [bæ'rristø], se Bar.

***Barrow-in-Furness** bildar eget grevskap. 70,000 inv. (1927).

***Barrträd**, jfr även Skogstyper.

Barrymore [bæ'rrimåø], John, f. 1882, nordamerikansk skådespelare, debuterade 1903 och har sedan dess uppträtt i en mängd karaktärsroller samt även med framgång ägnat sig åt uppgifter inom Shakspererepertoaren. Som filmskådespelare har han blivit mycket populär.

***Barsebäck**. I den romanska, senare starkt förändrade kyrkan förvaras ett stort och kraftfullt sengotiskt triumfkrucifix (se ill. till Krucifix).

Barsebäck, stort gods med huvudgård i Barsebäcks skn, Malmöh. l., sedan 1767 fideikommiss inom ätten Hamilton. Slottet, vari ingå delar av en borg från 1500-t., uppfördes 1889.

Barsebäckshamn, fiskläge, tullstation och badort i Barse-

bäckes skn, Malmöh. l., vid Öresund, ändpunkt för statsbanelinjen Kävlinge—B. Privat astronomiskt observatorium.

Bart., förk. för baronet.

Ba'rtel, C a z i m i e r z, f. 1882, polsk politiker, prof. vid polytekniska institutet i Lwów 1912. B. deltog i kampen mot bolsjevikerna, var 1919—21 järnvägsminister och blev 1922 led. av deputeradekamraren. Nära ansluten till Piłsudski, blev han efter dennes statskupp 1926 ministerpresident men avgick okt. s. å. och blev då vice ministerpresident och undervisningsminister. B. var ånyo ministerpresident juni 1928—april 1929.

Bartet [-tä'], J u l i e, f. 1854, fransk skådespelerska, anställd vid Théâtre-Français 1880—1920, uppträdde huvudsakl. i den klassiska repertoarens hjältinnerroller, dem hon gestaltade med stor intelligens och stilkänsla.

Barth, K a r l, f. 1886, tysk reformert teolog, prof. i Göttingen 1921, i Münster 1925. B. har blivit ryktbar ss. grundare av en ny teologisk riktning, ”den dialektiska teologin”, vilken skarpt riktar sig mot den hittillsvarande, spec. den liberala teologin, ss. uppbyggd efter alltför mänsklig måttstock. Enl. B. måste man i stället utgå från den absoluta motsättningen mellan människa och Gud, vilken endast kan övervinnas genom ett under, det ur döden spirande livet. B. röjer stark inverkan bl. a. av Calvin och Kierkegaard. Bland hans skrifter märkes *Der Römerbrief* (1919).

Barthel, C h r i s t i a n, f. 1873, jordbruksbakteriolog, ingenjör, sedan 1907 förest. (1914 prof.) för bakteriologiska avdelningen av Centralanstalten för försöks-

väsendet på jordbruksområdet i Sthlm och sedan 1907 speciallärare i jäsningslära vid Tekniska högskolan. Framstående forskare inom jord- och mjölkbakteriologin.

***Barthélemy**, S a i n t B., lyder under Guadeloupe.

Barthelmess [ba'thølmis], R i c h a r d, f. 1895, nordamerikansk filmskådespelare. B. vann sina första framgångar i karaktärsroller i Griffiths filmer (bl. a. i *Broken Blossoms*) och har sedan befastat sin popularitet i pojaktiga hjälteroller av enklare beskaffenhet.

Ba'rtholin, R a s m u s, f. 1625, d. 1698, broder till Thomas B., dansk fysiker och astronom, upptäckte dubbelbrytningen.

***Bartholomé**, P. A., avled 1928.

Bartholomew [bath'allømjø], J o h n G e o r g e, f. 1860, d. 1920, skotsk kartograf, föreståndare för det ansedda, av hans farfar och far tidigare ledda Edinburgh Geographical Institute. Bland B:s många kartarbeten märkes världsatlasen *The Times survey atlas of the world* (fullbordad 1922).

***Barthou**, L o u i s, tillhörde ss. justitieminister Poincarés 4:e ministär 1926 och hans i nov. 1928 bildade 5:e samt tillhör i samma egenskap Briands i juli 1929 bildade 11:e.

Bartók [ba'r-], B é l a, f. 1881, ungersk tonsättare. Urspr. endast verksam ss. pianist, framträdde B. i början av 1900-t. även som tonsättare och bedrev därjämte forskningar över äldre ungersk folkmusik (jfr U n g e r s k m u s i k). Hans produktion, omfattande några operor, kammarmusik, pianomusik m. m., har på senare år under inflytande av modernistiska riktningar erhållit en utpräglad atonal anstrykning.

Bartolozzi [-låttsi], F r a n -

c e s c o, f. 1728, d. 1815, italiensk kopparstickare, 1764—1802 verksam i London, därefter i Lissabon, den förnämste företrädaren för punktgravvren (se d. o.).

Baryce'ntrum (av grek. *barys*'s, tung, och lat. *ce'ntrum*, medelpunkt), tyngdpunkt.

***Barysfär**, se även *Jorden* sp. 184.

Barösund. 1. Sund utanför s. Östergötlandskusten, mellan Fångö och Kättilö. Med B., som förr var befäst, begynner inomskärsleden norrut till Bråviken. — 2. Smalt sund i skärgården v. om Helsingfors, känt för sin naturskönhet.

***Bas. Geom.** Se även *Geodesi* sp. 1180, *Stereofotogrammetri* sp. 1547 och *Stereoskopi* sp. 1550. — *Matem.* Se även *Potens. Matem.* och *Talsystem.* — *Metr.* I klassisk metrik benämning på de takter (enkla l. sammansatta), av vilka en vers bildas. Jfr *Kolon.* — *Språkv.* Den för en grupp besläktade ord gemensamma utgångsform, som konstrueras för att förklara deras s. k. avljudsväxling (se *Avljud*). Så är indoeur. *bhere-* B. i *bära*, lat. *fero* m. m.

***Basa**, se även *Trämassa* sp. 1441.

Ba'san, i G. T. beteckning för nordligaste delen av Öst-Jordanlandet, upp till Hermon i n. och ned till Jarmuk i s. Jfr kartan till art. *Palestina*.

***Basel**, fr. *Bâle*. 1. Basel-Stadt har en yta av 37 kvkm., Basel-Land av 427 kvkm. — 2. Betr. bibliotek och museer se *Schweiz* sp. 282 f.

Baser, se *Bas. Kem.*

***Basidiomycetes**. B. ansågos länge vara fullständigt könlösa. Nyare forskning har visat, att i

myceliet regelbundet förekomma cellfusioner, varvid genom upprepade celledningar och bildning av ett slags egendomliga "hakar" på hyferna 2-kärniga celler uppkomma. Från dylika utväxa vanl. basidierna, i vilka de två kärnorna smälta samman till en, varpå reduktionsdelning äger rum vid bildningen av basidiesporerna. Vid dessas groning uppkommer åter ett mycelium med 1-kärniga celler (fasväxling; jfr *Generationsväxling* sp. 1159).

***Basilicata** omfattar enl. ny provinsindelning två provinser: Matera och Potenza.

Ba'sis (grek., eg. gång, det man står på), bas (se d. o.). — B., basyta, se *Kristall* sp. 1339.

Basiska bergarter, se *Sura bergarter*.

Basisk process, en metallurgisk process, vanl. smältning, som utföres i en "basisk" ugn med en infodring av basiskt eldfast material (dolomitmassa, dolomittegel etc.) å de delar, som komma i beröring med smältan och varvid den bildade slaggen har basisk karaktär. Vid en sur process smältes materialet i en "sur ugn", d. v. s. med en infodring av sura (kiselsyrerika), elffasta material, ss. kvarts, silicategel. Att begagna en sur ugn vid smältning, där basisk slagg måste användas, går ej, ty slaggen angriper starkt infodringen. Jfr *Martinprocessen* och *Bessemerprocessen*.

Basjkir, ry. *Basjkirija*, autonom socialistisk sovjetrepublik i Uralområdet, Ryssland, kring Bjälaja. Huvudnäring skogsbruk. Betydande fyndigheter av järn och koppar m. m. 162,627 kvkm. 2,743,000 inv. (1926). Huvudstad Ufa. — B. bildades 1919 av delar

av guv. Ufa, Orenburg, Perm och Samara.

***Baskemölla** utgör ett municipalsamhälle med 315 inv. (1928).

Baskuntsja'k, saltsjö i s.ö. Ryssland (se d. o. sp. 1550), nära Volga. 124 kvkm.

***Basra** har nu c:a 50,000 inv. Sedan 1927 är B. slutpunkt för flyglinjen från Kairo över Bagdad. — B. erövrades av engelska trupper 21 nov. 1914.

Ba'ssai, by i Grekland, nära det forna Figaleia (se d. o.), vars Apollontempel ligger i B.

Ba'ssalt, kraftverk i Lagan (Knäreds skn, Hall. l.), tillhörigt Sydsvenska kraft- a. b. (se d. o.).

Ba'ssermann, Albert, f. 1867, tysk skådespelare, verksam först vid Berliner Theater, sedermera vid Lessingtheater, där han under ledning av Brahm spelade i det moderna dramat (särskilt Ibsen), och därefter hos Reinhardt. Under senare år har B. växelvis varit fästad vid olika tyska scener. B. är en av den nyare tyska teaterns yppersta konstnärer. Sällsynt originalitet, intensiv kraft och genial psykologisk genomarbetning utmärka hans gestalter. Han har även framträtt som filmskådespelare.

***Basses-Pyrénées**. Folkmängden hade 1926 ökat till 415,000.

Ba'ssi, Charles, f. 1772, d. 1840, arkitekt av italiensk börd, kom 1783 till Sverige med systemen Giovanna (f. 1765, d. 1834), som engagerats som premiärdansös vid Kungl. teatern. 1802 överflyttade han till Finland, där han 1810—24 var intendent över statens byggnader och där han blev den egentlige grundaren av 1800-t:s klassicism. I Åbo fullbordade han Gjörwells akademibyggnad och uppförde den bygg-

nad, som nu inrymmer Åbo akademi (se ill. till Åbo). Bland hans övriga verk märkes Aske (se ill. till d. o. Suppl.) herrgård i Uppland.

Ba'sso ostina'to, se Ostinato.

***Bast**, Anton, blev efter en långvarig process 1926 ådömd tre månaders fängelse för svikligt förfarande, varpå han 1928 blev permanent suspenderad från biskopsämbetet och utträdde ur metodist-episkopalkyrkan.

***Bastard** användes förr även i bet. oäkta barn.

Bastei [-ta'j], se Sachsisk-Böhmiska Schweiz.

***Bastion**, se vid Befästning. Suppl.

Bastnäsfältet, se Riddarhyttan.

***Bastu**. I många orter betyder B. nu, sedan den gamla badformen kommit ur bruk, uthus för torkning av malt, lin l. säd. Jfr Kölna och Ria.

***Basun**. 1. Ill. av tenor- och basbasun återfinnes å bilagan till Musikinstrument.

***Basutoland** hade 1926 540,000 inv. 1921 uppgick européernas antal till 1,600.

Basväg, se Skogsavverkning sp. 810.

Batalha [bä'ta'lljäv], stad i prov. Estremadura, Portugal, med berömt dominikankloster (se Portugisisk konst sp. 492 och ill. sp. 493—494). 4,000 inv.

***Batavia**. 1. Folkmängden uppskattades 1927 till 308,000. I B. har 1924 öppnats en juridisk och 1927 en medicinsk högskola. Staden har dessutom ett museum med stora etnografiska o. a. samlingar samt ett magnetiskt och meteorologiskt observatorium.

Bata'viabindning, se Kypert.

Bateson [be'tson], William, f. 1861, d. 1926, brittisk ärftlig-

Bath. Parti av The Circus.

hetsforskare, 1910 chef för John Innes Horticultural Institution, Surrey. Se Ärftlighetslära.

***Bath** bildar eget grevskap. Mycket märkligt är B. ur stadsbyggnadssynpunkt. Avons i terrasser brant sluttande stränder ha vid stadsplanens utformning utnyttjats på ett enastående monumentalt sätt, framför allt under 1700-t., då arkitekterna John Wood d. ä. och d. y. anlade bl. a. monumentalplatserna The Circus och The Royal Crescent, begränsade av enhetligt utformade bostadshus i praktfull palladiansk stil. B. hade sin glanstid som badort under 1700-t., då det var samlingsplatsen för Englands förnäma värld och angav tonen för det högre sällskapslivet. Det har på senare åren återtagit en del av sin roll som mondän kurort.

***Batna** hade 1926 12,000 inv., därav 3,600 européer.

Batteritändning, se Tändapparat.

***Battistini, Mattia**, f. 1858 (icke 1853), avled 1928. Han besökte Sverige sista gången 1924.

***Batum** är huvudstad i rep. Adsjarien, Georgien.

Ba'twa. 1. Smärre dvärgfolksgrupper i Kongobäckenet. — 2.

En i Bangweoloträsken boende bantustam. Jfr Dvärgfolk, v. Rosen 6 och Träskfolk.

Batyli'ter, detsamma som batoliter.

Baudoin [bådoä'ŋ], Pierre Antoine, f. 1723, d. 1769, fransk målare. B. var Bouchers måg, och hans konst har helt sina förutsättningar i dennes galanta värld. Hans av samtiden högt skattade, utomordentligt eleganta gouacher, vilka efterbildades i gravyrer av bl. a. Moreau le jeune, röra sig gärna med starkt frivola motiv.

Baudot [bådä'], Jean Maurice Émile, f. 1845, d. 1903, fransk telegrafingenjör. Se Telegrafi sp. 898.

***Bauer**. 2. Max B. avled 1929. Efter att några år ha levat i landsflykt i Europa begav han sig till Kina, där han 1928 blev militär rådgivare åt nationalregeringen i Nanking och deltog i inbördesstriderna, tills han drabbades av smittkoppor. — 3. G. A. B. avgick som riksskatteminister 1922. Han komprometterades 1925 svårt genom delaktighet i ett svindelföretag och uteslöts ur socialdemokratiska partiet. Led.

av riksdagen 1912—18 och 1920—24. — 4. **Otto B.** är sedan 1919 chef för socialiseringskommissionen och sedan 1920 led. av nationalrådet.

***Bautzen.** Vid B. vann Napoleon I 1813 en seger över preussare och ryssar.

Baux, Les B. [le bå], liten by i dep. Bouches-du-Rhône, s. Frankrike. B. var under medeltiden säte för den mäktiga släkten Baux, kring vars ur kalkklippan uthuggna, delvis bevarade borg småningom ett stadssamhälle uppstod. Av detta kvarstå en kyrka och en mängd, nu starkt förfallna bostadshus, även de delvis huggna direkt ur klippan.

Bax [bæ'kks], **Arnold,** f. 1883, engelsk pianist och tonsättare, har under påverkan av irisk folkmusik och modern engelsk diktning skrivit en symfoni i ess moll, symfoniska dikter (bl. a. *The Garden of Fand*), kammarmusikverk och sånger.

Baxter [bæ'kkstø], **Richard,** f. 1615, d. 1691, engelsk präst (bl. a. 1645 i Cromwells armé). B. är särskilt bekant för sin pietistisk-kvietistiska uppbyggelseskrift *The Saint's everlasting rest* (1650; Guds folks ewiga sabathsro, 1858).

***Bayern** hade 1925 7,380,000 inv. (97 per kvkm.). — *Historia.* Åren 1922—23 präglades av de nationella konservativa partiernas strävanden att stärka regeringsmakten samt av stegrad spänning München—Berlin. Lerchenfelds försök att förbättra förhållandet till riksregeringen försvårades i hög grad genom de monarkiska och separatistiska strömningarna, som nu nådde sin höjdpunkt. Det allm. osäkerhetstillståndet föranledde regeringen att 1923 utse v. Kahr (se denne) till generalstats-

kommissarie med utomordentliga befogenheter. I nov. 1923 sökte nationalsocialisterna under ledning av Hitler och med understöd av Ludendorff genomföra en kupp. Försöket misslyckades emellertid, och utvecklingen länkades där-efter in på lugnare banor. Spänningen med Berlin har i någon mån avtagit, churu ministerpresidenten Held ännu 1929 riktat en mycket skarp kritik mot Preussens dominerande inflytande på riksregeringen. Starkt motstånd har också gjorts mot de planer på genomförande av en riksreform (se *Tyskland. Historia. Suppl.*), som på sistone framkommit.

***Bazin,** René, är en av de främsta representanterna för regionalismen (se d. o. Suppl.) i modern fransk litteratur. Hans förnämsta roman, *Les Oberlé* (1901; Familjen Oberlé, 1910), skildrar den franskt orienterade kulturen i Elsass i dess motsättning till den tyska.

Be, kemiskt tecken för en atom beryllium.

Bé, förk. för Baumé.

Bear Lake [bæ'ə lejk], eng., Björnsjön (se d. o., även Suppl.).

Beatelund, gods i Ingarö skn, Sthlms l., på Värmdön nära Baggensfjärden, från 1700-t:s mitt till 1916 fideikommiss inom ätten Cederström. Huvudbyggnaden (med två flyglar) uppfördes 1728 och omges av synnerl. vackra, terrasserade trädgårdsanläggningar från samma år.

Bea'ti posside'ntes, lat., de lyckliga innehavarna (av en viss position e. d.), urspr. ett till latin översatt uttryck från Euripides.

***Beatty,** lord, var förste sjölord 1919—27.

Beaune. Gården i Hôtel Dieu.

***Beaucaire** hade 1921 8,000 inv.

Beauforthavet [bå'föt-], benämning på den utanför Mackenzies mynning belägna delen av N. Ishavet.

Beumé [båme'], annan form för B a u m é.

Beaumont [bå'mânt], stad i Texas, s.v. För. Stat., vid Neches River, c:a 50 km. från Mexikanska bukten. B., som är centrum för stora bergoljefält och har livlig handel, utvecklas hastigt. 66,000 inv. (1928).

***Beaune** hade 1921 12,000 inv. Det är omgivet av murar. Dess märkligaste byggnad är det 1443 grundade sjukhuset Hôtel Dieu, till stor del uppfört av trä och utomordentligt väl bevarat. Bland inventarierna märkes ett av Roger van der Weydens huvudverk, flygelaltaret Yttersta domen. — B., som under forntiden var ett romerskt ståndläger, var under tidigare medeltiden huvudstad i ett särskilt grevskap, kom 1227 till

Burgund och införlivades 1478 med franska kronan.

***de Beauvil de Saint-Aulaire**, A. F. C., avgick som ambassadör i London 1924.

***Beauvais** är en av Frankrikes bäst bevarade gamla städer. Jämte katedralen, varav endast koret och tvärskeppet fullbordades (1227—1578), efter ansevärdare mått än någon annan av de gotiska katedralerna i Frankrike, märkas kyrkan Saint-Étienne, delvis romansk, delvis gotisk, det eleganta rådhuset från 1700-t. samt en stor mängd gamla privatahus. B. är berömt för sin gobelinmanufaktur, som grundades 1664 och upplevde sin glanstid på 1700-t. under Oudry's ledning. Dess moderna specialitet är möbelftyger. — B., som var de galiska bellovakernas huvudstad och uppkallats efter dem, blev på 800-t. medelpunkt i ett grevskap, som från 1000-t:s början lydde under biskoparna av B. Staden vann 1472, då den belägrades av Karl den djärve, en ryktbar seger över denne.

Beaverbrook [bi'væbrok], William Maxwell Aitken, förste baron av B., f. 1879, brittisk politiker av kanadensisk börd, konservativ led. av underhuset 1910—17, medlem av Lloyd Georges ministär 1918. B. är huvudägare av tidningarna Evening Standard och Sunday Express. 1929 överlät han Daily Express till sin son. Bland hans arbeten märkas *Politicians and the press* (1925) och *Politicians and the war, 1914—1916* (1928).

***Bechuanaland**. Brittiska B. omfattar 133,500 kvkm. med 120,000 inv., därunder 21,000 européer (1921). Bechuanalandprotektoratet omfattar 712,000 kvkm. med 165,000 inv. (1926; 1921

Beauvais. Utsikt över staden med katedralen.

153,000 inv., därav 1,700 europeér). Därjämte förvaltar protektoratet sedan 1921 Caprivi Zipfel, Sydväst-Afrikas smala, 27,400 kvkm. stora landtunga ö. om 21° ö. l.

***Beck.** Om asfalt- l. stenkolsbeck se Stenkolstjära sp. 1527. Se även Stearinbeck.

Beckblände, detsamma som pechblände.

Be'cke, Friedrich Johann, f. 1855, österrikisk mineralog och petrograf, prof. i Wien 1898, har i sina skrifter särskilt behandlat magmornas differentiation samt mineralogiska arbetsmetoder och instrument, varjämte han utövat en framstående verksamhet som universitetslärare.

Be'ckett, Francis, f. 1868, dansk konsthistoriker, docent vid Köpenhamns universitet 1909, direktör för statens avgjutnings-samling 1915, har särskilt studerat äldre dansk konst och utger sedan 1924 en dansk konsthistoria, *Danmarks Kunst*.

***Beck-Friis**. 1. Carl-Joachim i m B. avled 1927. — 2. Johan B. avled 1929. B., som från 1899 brukade sin egendom Söderö i

Östergötland, var 1904—lagtima riksdagen 1919 och från 1927 led. av F. K.

Beckholmen, holme i Stockholm (se d. o. sp. 1617), tillhörig staten. På B. finnas 3 dockor, av vilka 2 ha längden 100, resp. 96 m., bredden 16,6. resp. 10,8 m. och djupet 5, resp. 4 m. Den tredje dockan, "Gustav V:s docka", invigd 1927, avsedd även för flottans fartyg, har längden 125 m., bredden 20 m. och djupet 8 m.

Beck-kol, detsamma som gagat.

***Beckman**. 3. Ernst B. avled 1924. — 4. Natanael B. har, förutom åt rent språkvetenskapliga problem (spec. inom nysvenskan och metriken), ägnat stort intresse åt den fornnordiska kulturhistorien. Bland hans äldre arbeten må ytterligare nämnas *Vägar och städer i medeltidens Västergötland* (1916). Bland hans senare arbeten märkas *Äldre västgötalagen, översatt och förklarad* (1924), *Tideräkning och historia* (s. å.) samt *Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälle 1778—1928* (1928).

Beckman, Bror, f. 1866, d. 1929, tonsättare, direktör för

Fästningsprofil enl. bastionssystemet (ur Mallet, Les travaux de Mars, 1671). A—B Vallgata (för transport av trupper och kanoner). B—C Huvudvall. D—H Vallgång (för uppställning av kanoner). H—E Bröstvärn. R—T Lågvall. V—X Grav. V—Y Eskarp. X—Z Kontereskarp. X—4 Betäck gång (för förbindelse mellan fästningen och fältet). 7—8 Fältvall.

Mus. akad:s konservatorium 1910 (prof. 1911), skrev förutom sänger en symfoni, orkesterstycket *Om lyckan*, musik till H. Molanders *En lyckoriddare*, pianomusik (bl. a. *Strängospel*) m. m.

***Beckmann**, E r n s t, avled 1923.

Be'ckmann, M a x, f. 1884, tysk målare och grafiker. Urspr. lärjunge till Corinth, framträdde B. under världskriget som en satirisk människoskildrare i en brutalt expressionistisk stil med starkt plastiska detaljer.

Beckomberga, egendom i Bromma förs., Sthlm, n.v. om Bromma kyrka. På B., som inköp-

tes av Stockholms stad 1927, skall 1929 påbörjas byggandet av ett stort kommunalt sinnessjukhus.

Bedrägeri, brottslig handling, bestående däri, att någon genom att föra annan bakom ljuset förmår honom att vidtaga l. underlåta att vidtaga handling, så att ekonomisk förlust därigenom åsankas honom l. någon, över vars rätt han förfogar. B. är i svensk straffrätt dock icke begränsat till förmögenhetsrättens område utan omfattar även sådana fall, där andra intressen än de ekonomiska åsyftas l. sättas på spel, t. ex. det s. k. familjerättsliga B. Straffbestämmelserna äro givna i 22 kap. strafflagen.

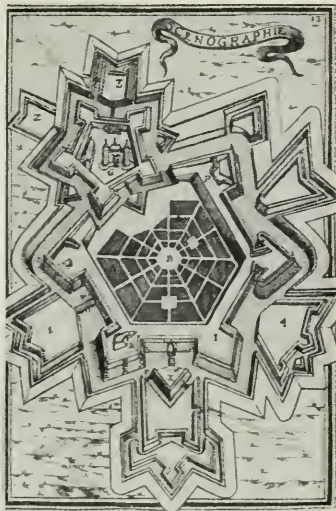
***Bedövningsmedel**, jfr N a r k o s.

Beerbohm Tree [bi'øbåom tri], se T r e e.

***Befälstecken**. I illustrationsunderskriften i huvudarbetet sp. 1216 anger n:r 7 tecknet för avdelningschef. För flottiljchef finnes ett särskilt tecken, näml. en vimpel i tre vertikala fält: blått, gult, blått.

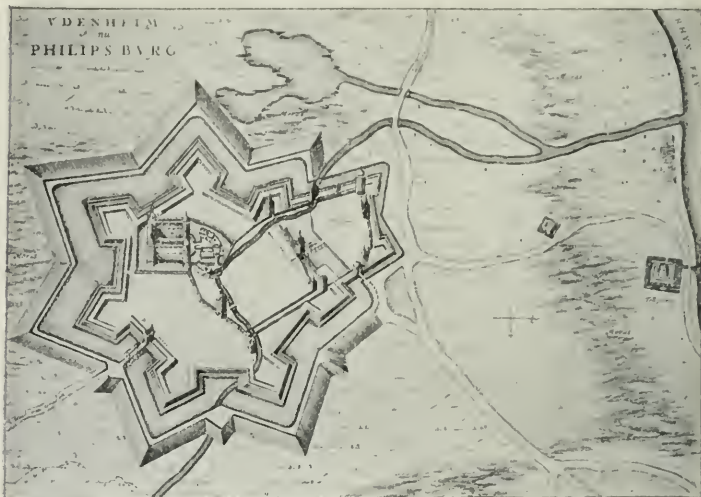
***Befästning**. *Historia. Befästningskonstens strategiska betydelse*. B. är ett av försvarskrigets naturligaste hjälpmedel och spåras lika långt tillbaka som krigiska företeelser över huvud. Till de primitivaste arterna höra de forntida bygdeborgarna (se d. o.). I det romerska världsväldet spelade ett system av befästa städer m. m. stor roll för gränsländernas trygghet (se Limes). Fästningskrigens egentliga tid är dock medeltiden, då snart sagt varje stad blev befästad och då slott och fästen uppväxte å de flesta viktigare platser (se vid. B o r g). Orsaken därtill var dels bristen på rörliga stridsmedel,

dels den styrka, ett dylikt fast försvar då ännu ägde gentemot de föga utvecklade anfallsvapnen. Ännu under 1500- och 1600-t. tillmättes de fasta orterna och lägren en mycket framträdande l. rentav dominerande betydelse inom krigföringen. Typiskt härför är 30-åriga kriget, som väsentligen var en kamp om fasta orter. Först under 1700-t. minskades fästningarnas betydelse på grund av förbättrade anfallsmetoder och den större vikt, som lades vid rörliga operationer, t. ex. av Napoleon. Sedan denna tid ha permanenta B. spelat en sekundär roll inom krigföringen, men fingo dock ännu under världskriget en viss betydelse i och för angriparens uppehållande, t. ex. det fästningssystem (Belfort — Épinal—Toul—Nancy — Verdun), å vilket den franska frontens sydflögel var stödd. Där- emot har fältbefästningskonsten (se d. o., även Suppl.) i hög grad ökat i betydelse. Denna utveckling, första gången antydd vid Plevna 1877 och konsekvent fullföljd i världskriget, har sin orsak i förhållanden, som sammanhänga med anfallsmedlen. — *Befästningskonstens tekniska och taktiska utveckling* är betingad av vapenutvecklingen. Att gynna egen och försvåra fiendens vapenverkan är dess uppgift. Före eldvapnets tid var en brant vall l. en mur med grav tillräcklig för att hålla angriparen från livet. Genom tornbyggnader, gallerier och andra utbyggnader ökades möjligheten till egen vapenverkan. Eldvannens tillkomst inskränkte effektiviteten av murskyddet. Konstruktionerna måste därför gå ut på utnyttjandet av det vidgade rummet för vapenverkan, på samma gång angriparen hindra-

Schematisk bild av bastionssystemet med olika former av inre och yttre verk (ur Mallet, Les travaux de Mars, 1671). B Staden, G. Citadell, I Bastion, N Högverk, P Retranchement, X Ravelin, Z Enkel tenalj, 1 Dubbel tenalj, 3 Hornverk, 4 Kronverk.

des att begagna sig därav. Fästnings- och belägringsartilleriets verksamma skottvidder utgjorde under nya tidens tre första århundraden omkr. 100—350 m.; angriparen borde alltså medelst eld hållas nere inom detta område. De fortifikatoriska systemen gingo därför främst ut på anordningar för korsande och flankerande eld framför den orten omslutande huvudförsvarslinjen, som utgjordes av vallar och torra l. vattenfyllda gravar (jfr profilen sp. 271) med framspringande, brutna hörn, bastioner. De av lägre vallar bestående utanverken voro av olika slag, ss. raveliner, tenaljer, hornverk och kronverk. Djupförsvaret tillgodosågs genom inre verk, ss. retran-

Fästning enl. bastionssystemet: Philippsburg, Baden. (Ur Matthias Dögen, Krieges-Baukunst, 1648.)

chementer, högverk, slutvärn och citadell. Detta "bastionssystem" uppkom på 1500-t. i Italien, utbildades under 1500- och 1600-t. av tyska, nederländska och franska fästningsingenjörer och fick sin främste representant i V a u b a n. Dennes många efterföljare förvanskade och schematiserade systemet. Hans svenska samtida E r i k D a h l b e r g h förstod dock att självständigt tillgodogöra sig systemets riktiga principer. En av Dahlberghs specialiteter var inbyggandet i fästningarna av bombsäkra valv. Ett femtiotal svenska fästningar nyanlades l. restaurerades av honom. Vid sidan av bastionssystemet uppträdde senare två andra system, tenaljsystemet med i vinklar bruten huvudförsvarslinje och kaponiersystemet, där flankelden icke utgick från huvudvallens öppna vallgång utan från en på

gravbotten uppförd kasemattbyggnad, kaponier. Det refflade artilleriet med dess ökade skottvidder gjorde det nödvändigt att flytta ut B. på större avstånd. Då på grund härav sammanhängande linjer skulle bli alltför vidlyftiga och dyrbara, uppstod systemet med detacherade fästen (fort), anlagda på så sätt, att mellanrummen effektivt behärskades med eld. 1800-t:s fästningstyp blev alltså fort- l. gördelfästningen, vars främste representant är B r i a l m o n t och varå en del belgiska fästningar, Bukarest, Köpenhamn och Boden äro exempel. Brisansgranaterna, de allt grövre kalibrarna och längre skottvidderna gävo under 1900-t. angriparen medel i hand även mot dylika fästningar. Sedan forten sprängts i berg l. armerats med betong och pansar, var en ytterligare utveckling av det rent tek-

niska otänkbar, varför åter en utväg måste sökas på det taktiska området. Varje B. kan tagas, därför måste försvaret byggas alltmera på en friare växling av anfalls- och försvarsmoment. Mera effektivt än ett permanent system är ett mera tillfälligt system av jordvärn, knappast höjande sig över markens nivå och därför relativt osårbart, som kan utvecklas alltefter behovet och därför oavlatligt ställer angriparens inför nya linjer, mattande hans kraft. — *Kustfästningarnas* huvuduppgifter äro att skydda örlogshamnar och viktiga kustorter samt att stödja flottans operationer. De behärska i allm. ett mer vidsträckt område än landfästningarna och bestå av ett flertal befästningar, i vilka ingå å sjöfronten artilleri för bekämpande av fartyg och å landfronten artilleri för avslående av truppers anfall. De olika forten l. batterivärnen utgöras av tunga järn- och betongkonstruktioner, vilka, där berggrund finnes, äro anslutna till utsprängda schakt och gångar. För att försvåra fientliga fartygs inträngande i skyddsområdet användas mineringar och farledsspärrar (bomstängsel, försänkningar o. d.). Sveriges äldsta kustfästning är Vaxholms fästning (se d. o.). Under 1600-t. tillkommo Karlskrona och Älvsborg, anlagda av Dahlberg. Vid mitten av 1700-t. anlade Augustin Ehrensvärd Sveaborg, en kustfästning, som fyllde dåtidens högsta krav på teknisk fulländning.

Beginnerrå, storrån på kryssmasten, belägen närmast däck, saknar i allm. råsegel. — **Beginssegel**, råsegel, storsegel å kryssmasten, som kan föras på beginnerrån (se ill. till Segel-

fartyg sp. 345—346). Vanl. saknas dock detta segel.

***Begonia**. Fam. *Begonia'ceae* föres vanl. till ordn. *Parieta'les*.

***Begravning**, Begravningsplats, se även Kyrkogård. — Begravningsvapen, se Likbegängelse sp. 504 samt ill. sp. 503 och 504.

Be'gum, i det muhammedanska Indien hederstitel för furstinnor och andra förnäma damer.

Behaviorism [bihe'jvjerism], ett av den nordamerikanske psykologen John Broadus Watson (f. 1878) utarbetat uppfostringsystem, framlagt i arbetet *Behaviorism* (1925). Här tillämpar han på pedagogiska förhållanden synpunkter från sitt 1914 utgivna arbete *Behavior* (eng., uppförande, beteende), ett verk av komparativt psykologisk innebörd, närmast tillkommet på grundval av observationer från djurpsykologins (se d. o. Suppl.) område. För att undvika bestraffningar, som hos barn framkalla häftiga känsloutbrott och kunna verka menligt på hälsan, vill B. så mycket som möjligt tillämpa en metodik, som kommer barnet att få en inställning på de negativa reaktionstendenser, vilka äro nödvändiga, för att barnet skall vänja sig att undvika sådana handlingar, vilka det ej bör utföra. Genom att tålmodigt t. ex. göra barnet bekant med små smärtförmimmelser vid en ljuslåga kan man vänja det att undvika de faror, som ett oförsiktigt hanterande av eldfarliga ting kan draga med sig. B. påminner härvid till en viss grad om den negativa uppfostringsmetod, som förordades av Rousseau (se d. o. och Upplysningstidevarevet sp. 158).

***Behrens**. 3. Peter B. anställ-

des 1906 ss. arkitekt hos A. E. G. i Berlin och har på denna post inlett en ny epok inom industribyggnadskonsten. Han har i sina fabriksbyggnader låtit material och ändamålsenlighet helt avgöra utformningen och har därigenom blivit en av de främsta föregångsmännen för den moderna funktionalismen. Av stor betydelse för likartade anläggningar i och utom Tyskland blevo hans A. E. G.-komplex vid Humboldthain i Berlin (1909—12, se ill. till Tysk konst, sp. 1588) och en turbinfabrik för Mannesmannröhrenwerke i Düsseldorf (1912). 1922 blev han prof. vid konstakademien i Wien.

Beignets [bänjä'], fr. (av ett keltiskt ord *bigne*, svulst), små, flöttyrkoka bullar av mjöl, smör, mjölk och ägg med någon smaktillsats (citronrasp och socker l. riven ost). — B. kallas även frukter o. d., som före flöttyrkokningen doppats i frityr l. inbakats i jäsdeg.

Beijer, A g n e, f. 1888, son till Frans P:son B., teaterhistoriker, ledde 1921—22 restaureringen av Drottningholms teater och organiserade teatermuseet där, för vilket han sedan 1925 är intendent. 1924—26 och sedan 1928 Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings teater- och musikkorrespondent i Sthlm. 1926—28 teaterkritiker i Stockholms Dagblad.

***Beira**. 1. B. hade 1920 1.598.000 inv. — 2. B. har järnvägsförbindelse med Salisbury (Syd-Rhodesia) och Blantyre (Nyasalandprotektoratet).

***Beirut** är nu huvudstad i rep. Libanon (se d. o. Suppl.); det är dessutom säte för mandatet Syrien och Libanons styrelse. I B. finnas ett franskt och ett amerikanskt universitet samt ett museum med värdefull fornsamling.

Stark radiostation (25,000 meterampère). B. hade 1921—22 94,000 inv.

Be'kker, Paul, f. 1882, tysk musikschriftställare, från 1925 även verksam som teaterledare, har bl. a. författat en stort anlagd biografi över *Beethoven* (1911, sv. övers. 2 dlr, 1916) samt *Mahlers Sinfonien* (1921) och *Wagner, das Leben im Werke* (1924).

Belasco [bila'sskå], David, f. 1859, nordamerikansk teaterledare och dramatisk författare, dirigerar flera scener i olika städer i För. Stat. och har (delvis för dessas behov) skrivit en mängd litterärt värdelösa men hos den breda publiken populära skådespel. Texterna till Puccinis operor *La fanciulla del West* och *Madame Butterfly* äro bearbetningar av skådespel av B.

Bel ca'nto (ital., vacker sång), benämning på den gammalitalienska sångmetoden, som främst tar fasta på tonbildningens skönhet och mindre eftersträvar dramatisk uttrycksfullhet.

Belém [balä'n]. 1. Officiella namnet på Pará (se d. o. 3). — 2. Förstad till Lissabon (se d. o. sp. 599).

***Belfast**, som även är huvudstad i grevsk. Antrim, utgör eget grevskap med 415.000 inv. (1926). Bland läroanstalterna märkes The Queen's University.

***Belfort**. 1. B:s officiella namn är Territoire de Belfort.

Belfrage, Kurt, f. 1878, börsdirektör och chef för Stockholms fondbörs 1916. B. har framträtt som skriftställare och föreläsare samt varit livligt verksam i Kulturella ungdomsrörelsen och för dess syften.

Belga, belgisk myntenhet, införd 1926 (jfr tabell till art. Växelkurser).

*Belgien, fr. *Belgique*, flaml. *Belgie*, hade 1927 7,932,000 inv. (260 per kvkm.). Största städer Bryssel, Antwerpen, Liège, Gent, Mecheln och Brügge. B. omfattar med Belgiska Kongo och mandatområdet Ruanda-Urundi c:a 2,5 mill. kvkm. med 22 mill. inv. — *Näringar och kommunikationer*. B. är sedan maj 1922 förenat i tullunion med Luxemburg. Ung. hälften av utrikeshandeln går sjövägen. 1927 utgjorde sammanlagda nettotonnaget av ankomna och avgångna fartyg i utrikesfart 47,3 mill. ton (mot 27,8 år 1912). Den belgiska handelsflottan är relativt obetydlig (233 fartyg om sammanlagt 493,000 bruttoton 1928), och sjöfarten på utlandet, som huvudsakl. går över Antwerpen och även för-

Folkmängd.

1920 (folkräkning)	1927 (uppskattning)
7,465,782	7,932,077

Befolkningens fördelning efter näringar 1920.

(1 procent av samtliga yrkesutöfvare.)	
Lantbruk	19,1
Bergsbruk	7,0
Industri och hantverk	39,5
Handel och sjöfart	11,5
Samfärdsel i övrigt	6,9

1920 års befolkning (över 2 års ålder) fördelad med hänsyn till språket.

Franska	2,850,825
Flamländska	3,185,100
Tyska	16,863
Franska och flamländska	967,813
Franska och tyska	45,206
Flamländska och tyska	2,336
Franska, tyska o. flamländska	33,862

Den odlade jordens användning och avkastning 1928.

	Areal	Skörd
	(kvkm.)	(1,000-t. ton)
Havre	2,700	702
Vete	1,730	484
Korn	310	102
Råg	2,300	703
Tobak	—	6
Potatis	1,660	2,987
Sockerbetor	630	1,770

Kreatursstock 1927 (1,000-t. djur).

Nötkreatur	1,739
Hästar	256
Svin	1,124

Bergshantering 1927 (1,000-t. ton).

Stenkol	27,574
Briketter	1,687
Koks	5,397
Järnmalm (1926)	145
Tackjärn	3,751
Stål, oarbetat	3,708
Stål, färd. prod. (valsat)	3,229
Zink	202
Bly	66

Handelsomsättning. (Mill. francs.)

År	1922	1924	1926	1927	1928
Import	9,452	17,712	23,063	29,189	31,564
Export	6,358	13,865	19,999	26,197	30,115

Viktigaste import- och exportländer. (Import och export i mill. francs.)

	1927	
	Imp.	Exp.
Argentina	2,318	772
Frankrike	5,295	3,071
För. Stat.	3,200	2,421
Italien	398	554
Nederländerna	3,104	2,893
Schweiz	235	581
Storbritannien	3,334	4,877
Tyskland	3,610	4,521

Belgiens handel med Sverige 1927. (1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Hästar (31 st.)	180	—
Matvaror av djur	505	21
Spånmal etc.	115	61
Tobak, kaffe m. m.	189	—
Fruktar, köksväxter m. m.	470	14
Spånadsämnen	1,817	6
Garn, silke m. m.	3,242	—
Textilvaror	3,461	128
Hudar och skinn etc.	617	952
Läderarbeten m. m.	307	1
Oljor, växtfett, tjära m. m.	1,550	143
Kautsjukarbeten	455	—
Trä och trävaror	87	9,922
Färger etc.	249	99
Växter, kreatursfoder etc.	626	1
Pappersmassa, papper etc.	737	10,618
Andra fabrikat av växt- ämnen	518	4
Mineral och fabrikat därav	7,599	13,649
Metaller och arbeten därav	5,607	2,025
Kullager, maskiner m. m.	1,332	4,650
Övriga varor	192	11
Exp., resp. imp. tot. värde	29,855	42,305

medlar en mycket betydande transitohandel från och till Tyskland, n. Frankrike och Schweiz, ombesörjes till större delen av engelska fartyg. Ang. rederibolag se d. o. sp. 894. De segelbara vattenvägarna hade 1925 en längd av 1,675 km., därav 798 km. kanaler. Järnvägarna hade 1925 en längd av 9,597 km., därav 5,101 normalspåriga (4,796 statliga) och 4,496 smalspåriga. 1926 har staten för en tid av 75 år överlåtit driften av järnvägarna till ett enskilt bolag, Société Nationale des Chemins de fer Belges. — *Myntväsen*. I samband med myntstabiliseringen och guldmyntfotens återställande 1926 infördes en ny myntenhet, belga (jfr tabell till art. Växelkursen). Francen är dock fortfarande gångbart mynt inom landet. — *Författning*. Genom författningsändring 1921 nedsattes valperioden för senaten till 4 år, samtidigt som åldersgränsen för rösträtt till senaten och representanternas hus nedsattes till 21 år. Kvinnlig rösträtt till representationen tillämpas endast i ytterst begränsad skala. Däremot ha kvinnor över 21 år rösträtt vid kommunala val. — *Politiska partier*. De främsta partierna äro katolska partiet, splittrat i en konservativ högerflygel och en demokratisk vänsterflygel, liberala partiet, vilket under senare år gått tillbaka, främst på grund av socialdemokratiska partiets fram-

marsch. Ett flamländskt aktivistparti verkar för de flamländska provinsernas separation från B. — *Rättsväsen*. Antalet kantoner uppgår numera till 230. — *Försvarsväsen*. Armén. Enl. lag 1928 är fr. o. m. 1930 utbildningstiden sänkt till 8 månader för något mer än halva årskontingenten om 44,000 man samt i övrigt till 12—14 månader. Fredsstyrkan beräknas till omkr. 65,000 man. Flygvapnet omfattade 1928 tre regementen. Flottan upphörde 1926, då fartygen försålles. — *Religion*. Statskyrka finnes ej, och full religionsfrihet råder. Antalet katolska biskopar är 6, inklusive ärkebiskopen av Mecheln. — *Vetenskapliga och kulturella institutioner*. Bland B:s akademier märkas främst Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique och Académie royale de langue et de littérature française i Bryssel. Bryssel är säte för ett flertal internationella vetenskapliga institutioner, bl. a. International research council (se d. o.), Union académique internationale (se d. o. Suppl.) och Institut de droit international (jfr Folkrätt sp. 280). Det främsta biblioteket är Bibliothéque royale de Belgique med c:a 800,000 band, det främsta arkivet Archives générales du Royaume, båda i Bryssel. De förnämsta konstmuseerna äro Koninklijk Muzeum van Schoone Kunsten i Antwerpen och Musées royaux des beaux-arts de Belgique i Bryssel, varjämte märkas museerna i Brügge och Gent. Bland övriga viktigare museer märkas Musées royaux du Cinquantenaire, med arkeologiska, etnografiska, konsthantverks- och vapensamlingar, och Musée royal d'histoire naturelle de Belgique, båda i

Partiställning efter valen maj 1929.

	Senaten	Repre- sentanter- nas hus
Katolska partiet	41	76
Liberala partiet	13	28
Socialdemokratiska par- tiet	36	70
Flamländska partiet	3	12
Kommunistiska partiet ...		1

Bryssel. — *Press.* Bland de främsta tidningarna märkas *Le Soir*, partilös, *La Nation Belge*, nationalistisk, *l'Indépendance Belge*, liberal, *Le Peuple*, arbetarpartiets officiella organ, samt *Het Nieuws van den Dag*, flamländsk-katolsk. — *Historia.* De tvenne förgrundsfrågorna i B:s inrikespolitiska utveckling under de senaste åren ha varit den flamländska och den ekonomiska. Under världskriget uppstod en flamländsk aktiviströrelse, vars mål var de flamländska provinsernas frigörelse från B. Denna ytterlighetsrörelse har emellertid numera avtagit i styrka. De mera moderata ha framför allt kämpat för flamländskans likställande med franskan i den högre undervisningen. 1923 genomdrevs även, att universitetet i Gent skulle bli tvåspråkigt. Francens katastrofartade fall s. å. bragte den ekonomiska frågan i förgrunden. Efter en regeringskris 1924 bildade premiärministern Theunis en ny ministär med starkare flamländskt inslag än i den förra, men efter valet 1925, som utföll till vänsterns förmån, måste även denna träda tillbaka. Efter en kortvarig ministär van de Vyvere (maj—juni 1925) bildade P. Poulet, ledaren för de katolska flamländska extremisterna, en ny regering. Denna lyckades ej genomföra en stabilisering av francen och avgick 1926. Ett kabinett Jaspas bildades, och dess energiska arbete ledde till att stabiliseringen (okt. 1926) kom till stånd. I sin utrikespolitik har B., som 1920—27 var medlem av N. F:s råd, stått i nära beroende av Frankrike. Det har helt anslutit sig till dess skadeståndspolitik, deltog i Ruhrökupationen och medverkade till Da-

wesplanens antagande. Ett i London 1925 ingånget garantiavtal innebar för B. en försäkran om att dess oberoende och suveränitet skall respekteras. Ett fördrag med Nederländerna (se d. o. *Historia.* Suppl.) 1925 ang. Scheldes (se d. o. sp. 215) mynningar kom ej att ratificeras. Den nationella partikoalitionen, på vilken Jaspas grundat sin regering, sprängdes 1927. Försvarsfrågan, som länge stått på dagordningen, ledde nov. s. å. till en ministerkris, då regeringen ej tillmötesgick socialdemokraternas krav på värnpliktstidens förkortande. Jaspas bildade en ny regering, i vilken socialdemokraterna ersattes med medlemmar av de liberala och kristligt demokratiska partierna. Okt. 1928 antogs en ny härordning (se ovan *Försvarsväsen*). Valet maj 1929, som blevo ett nederlag för socialdemokraterna, tryggade ministären Jaspas ställning.

Belgisk häst, se *A r d e n n e r - h ä s t e n*.

***Belgrad** har jämsides med sin raska tillväxt (enl. uppskattning 1927 uppgår folkmängden till 250,000) alltmera förlorat sin orientaliska prägel och antagit utseendet av modern europeisk storstad. Bebyggelsen saknar dock enhetlighet och monumentalitet; endast ett fåtal mera framträdande offentliga byggnader finnas, ss. katedralen, uppförd 1845, kungl. slottet, bestående av ett äldre och ett modernt palats, samt det på 1920-t. uppförda parlamentshuset. B. har sedan 1928 reguljär flygförbindelse med Agram. Nära B. ligger en radiostation för europeisk trafik.

***Bell.** 3. Johannes B. var 1920—26 vicepresident i riksdä-

gen och 1926—27 justitieminister och minister för de ockuperade områdena.

Bell, Gertrude, f. 1868, d. 1926, engelsk orientalist. B., som från 1900 företagit vidsträckt forskningsresor över hela Främre Orienten, anställdes vid världskrigets utbrott i engelska regeringens upplysningsbyrå i Kairo för dess arabiska informations-tjänst. 1916 förflyttad till Mesopotamien, spelade hon en betydande roll vid organisationen av Irak och var från 1920 sekreterare hos den brittiske överkommissarien där.

***Belladonna**, jfr även *Hyocyamin* och *Hyoscin*.

Belle âme [bäll am], se *Schöne Seele*.

Belle Isle [bell ajl]. 1. Liten ö vid inloppet till *Strait of Belle Isle* (sundet mellan Labrador och Newfoundland). På B. finnas fyror och radiostation. — 2. Se *Bell Island*. Suppl.

Belles lettres [bäll lätr] (fr., eg. vackra skrifter), fransk beteckning för humanistiska vetenskaper och humanistisk bildning; i mera spec. bet. skönlitteratur, vitterhet (jfr *Vitter*). — **Belotrist**, skönlitterär författare, ofta med bibet. av dilettant.

Bellinga, *Bällinga*, stort gods med huvudgård i Sövestads skn, Malmöh. I. Huvudbyggnaden från 1860-t. omges av stor park. Äg. greve Claës Piper.

***Bellini**. 3. *Giovanni B.* Nyare forskningar ha vederlagt den traditionella uppgiften om att oljefärgstekniken infördes till Venedig av Antonello da Messina, vilken sannolikt ankom dit först 1474.

Bell Island [bell a'jlönd], *Belle Isle*, liten ö i Conception Bay vid Newfoundland's s.ö. kust. På B. ligger *Wabana fältet*

med väldiga fyndigheter av blodstensmalm (enl. uppskattning 3,600 mill. ton; 54 % järnhalt).

***Bellman**, K. M. Fullständiga upplagor av B:s skrifter ha börjat utges dels av Svenska vitterhetssamfundet (hittills 1 bd, 1916), dels av Bellmanssällskapet (hittills 3 bd, 1921—26; en 4:e del utkommer under loppet av 1929). — Det 1920 av Anders Zorn instiftade Bellmanspriset utgår med 10,000 kr. årligen och tilldelas av Sv. akad. en framstående svensk skald. E. A. Karlfeldt är för sin livstid innehavare av priset. Då fondens avkastning gör detta möjligt, komma två pris ä 10,000 kr. att utdelas.

Belloc [belä'kk], *Hilaire*, f. 1870, engelsk författare av fransk börd, liberal led. av underhuset 1906—10. Genom sin utpräglad satiriska läggning, sin dragnig åt det paradoxala och sin katolska tendens erinrar B. om Chesterton. Inom hans rika produktion (dikter, romaner, essayer, biografiska och historiska arbeten) märkas den originella reseberättelsen *The path to Rome* (1902) samt ett arbete om judarna, *The jews* (1922; *Judarna* och *vi andra*, 1923).

Be'llum o'mnium i'nter (I. in, co'ntra) o'mnes, lat., "allas krig mot alla", ett bl. a. hos Thomas Hobbes förekommande uttryck.

***Belt** (da. *Bælt*). 1929 påbörjades anläggningen av en kombinerad landsvägs- och järnvägsbro över Lilla B., med landfästen vid Snoghöj på Jylland och nära Middelfart på Fyn (beräknas vara färdig vid 1933 års utgång). Bron, som blir den största i Norden, får en längd mellan bankfyllnaderna av 1,177,8 m. samt segelfri höjd (33 m.). Järnkonstruktionen över sundet indelas i fem

spann; på Fyn byggas tre och på Jylland fem järnbetongvalv.

***Belutsjistan** hade 1921 en yta av 348,700 kvkm. och 800,000 inv., däraf 733,000 muhammedaner och 51,000 hinduer; Brittiska B. och de därunder lydande områdena omfattade 140,445 kvkm. med 421,000 inv. samt de båda Belutsjistanstaterna Kelat (Katal) och Las Bela 208,255 kvkm. med 379,000 inv. Järnvägarna, av vilka den viktigaste leder från Sind via Brittiska B:s huvudstad Quetta till Afghanistans gräns (med bibana till persiska gränsen), omfatta 1,435 km.

Be'mbo, Pietro, f. 1470, d. 1547, italiensk lärdd, kardinal 1539. Genom sina Petrarca-imitationer, *Rime* (1530), samt arbetet *Prose* (1525), där han gentemot latinet hävdar italienskans företräden, framstår B. som en av grundläggarna av det italienska skriftspråket. Han skrev även en serie berömda dialoger över kärlekens väsen, *Gli Asolani* (1505).

***Benares** är beläget i United Provinces. B. är även namn på en vasallstat i United Provinces. — Staden besökes årligen av c:a 1 mill. pilgrimer. Utmed Ganges ligga tätt med tempel, som stå i förbindelse med den heliga floden genom breda fritrappor, s. k. *ghats*, från vilka dagligen massor av människor bada. Ehuru B. varit kultort från 500-t. f. Kr., äro dess nuv. tempel av ungt datum, de flesta uppförda på 1600- och 1700-t. De viktigaste äro Durgas tempel och Gylene templet, invigt åt Sjiva. I B. finnes ett hinduiskt universitet.

***Benaska**, jfr Porcelain sp. 465.

***Benavente**, Jacinto, erhö 1922 Nobelpriset i litteratur. B:s alltmest uppskattade drama-

Jacinto Benavente.

tiska alstring kännetecknas framför allt av sin rika mångsidighet. Jämte spirituellt satiriska skildringar av spansk soietetliv har han även skrivit skådespel med folkliga motiv, främst den dramatiskt effektfulla *La malquerida* (1913; Mors rival, 1922; uppf. i Sthlm 1924). Sina mest karaktäristiska arbeten har han emellertid skapat inom en filosofiskt-symbolistisk, på *commedia dell'arte* byggd genre, där han ger uttryck åt sin skeptiskt ironiska livsuppfattning. Inom denna märkas främst det graciöst satiriska marionett-dramat *Los intereses creados* (1907; De skapade intressena, 1922; uppf. i Sthlm 1926 under titeln *Marionetterna*) samt dess fortsättning, det av världskriget inspirerade *La ciudad alegre y confiada* (1916).

***Benbrott**. *Veter.* Brott på hjärnskälens ben l. första halskotorna uppstå vanl. därigenom, att djuren störta på huvudet (vid hinderlöpning), och medföra i regel ögonblicklig död; vid brott på kotor i ryggraden inställa sig vanl. förlamning och känslolöshet

i den del av kroppen, som ligger bakom brottet, och nedslaktning blir i regel nödvändig. Brott i extremiteternas ben kännetecknas av oförmåga att stödja på benet, förkortning av extremiteten därigenom, att brottändarna skjuta över varandra, samt abnorm rörlighet av den nedanför brottet liggande delen, varvid ett skrapande ljud kan iaktas (krepitation), vilket utgör det säkraste symtomet på B. *Behandling* lönar sig i regel ej hos större djur, hos mindre användes lämpligast gipsförband. Enkla B. läkas i allm. lätt, i synnerhet hos unga djur; tiden för läkningen beräknas för större husdjur till 2—4 mån., för mindre 4—6 veckor.

Benda [baɲda'], Julien, f. 1867, fransk kritiker och författare. B. har gjort sig till talesman för den klassiska franska kulturtraditionen och riktat våldsamma angrepp mot alla romantiska strömningar, främst bergsonismen. I *Le trahison des clercs* (1927) hävdar han de intellektuellas ("klerkernas") plikt att vara frigjorda från all politisk och nationell begränsning, en plikt, som han anser, att nutidens intellektuella svikit. *La fin de l'éternel* (1929) är ett ur denna synpunkt format angrepp mot l'Action française.

***Bender**, som tillhör Rumänien, heter på rumäniska *Tighina*. — Om kalabaliken i B. se *Kalabalik*.

***Bendixson**, Ivar, tog avsked från professur och rektorat 1927. Han är sedan 1903 liberal led. av stadsfullmäktige i Stockholm.

Bendz, Vilhelm, f. 1804, d. 1832, dansk målare. I den Eckersbergska skolan intar B. en särställning genom den strävan efter ljusdunkeeffekter, som utmärker

hans i uppfattningen äktandska borgerliga interiörer.

***Benedicks**, Carl, avgick 1922 från sin professur vid Stockholms högskola.

***Benedictsson**, Viktoria B:s invaliditet härrörde av en svårartad höftsjukdom. — B:s *Samlade skrifter* utgavos i 7 bd 1918—20. Flera av hennes efterlämnade utkast utarbetades av hennes vän A. Lundegård (bl. a. berättelsen *Modern*, 1888, och skådespelet *Den bergtagna*, 1890), vilken tidigare samarbetat med henne i skådespelet *Final* (1885, uppf. i Sthlm 1888) och senare utgivit en bred biografi, *Victoria Benedictsson, en självbiografi ur bref och anteckningar* (1890; 3:e, fullständigaste uppl. i 2 bd, 1928).

Bene'lli, Sem, f. 1877, italiensk författare, har främst skrivit versdramer med ämnen från medeltiden och renässansen (bl. a. *La cena delle beffe*, 1909; *Vendetta*, uppf. i Sthlm 1924).

Beneman (Beneman), Guillaume, fransk möbelkonstnär av tysk börd, verksam i Paris vid 1700-t:s slut. Under den gamla regimens sista år var B. det franska hovets ledande ebenist och utförde ett stort antal pjäser i en tung arkitektonisk stil med rik bronsörning.

***Beneš**, Eduard, avgick som ministerpresident 1922 men bekläder alltjämt posten som utrikesminister. Han utgav 1927 sina memoarer *Světová válka a naše revoluce* (Världskriget och vår revolution).

***Bengalen**. Provinsen ("presidentskapet") har en yta av 199,015 kvkm. och 46,696,000 inv.; därjämte omfatta de under B. lydande vasallstaterna Cooch Behar och Tripura 14,073 kvkm. med 897,000 inv. (1921). Av befolk-

ningen äro c:a 54 % muhammedaner och 44 % hinduer. Bland näringarna märkes även stenkolsbrytning v. om Calcutta. Darjiling (se d. o.) är sommarresidens.

Bengalisk hampa, se *Crotalaria*.

***Bengtstors** blev köping 1926 och ingår i Ärtemarks förs. och pastorat i Karlstads stift. B., som är beläget mellan sjöarna Lelången och Laxsjön, har station vid Dalslands kanal och två järnvägsstationer: B. östra vid Dal—Västra Värmlands järnväg och B. västra vid Uddevalla—Lelångens järnväg. Sulfittfabriken äges av Bengtstors sulfit a. b., grundat 1916. 2,015 inv. (1928).

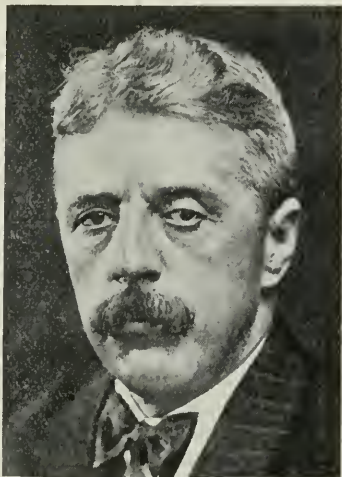
Bengtsson, **Frans Gunnar**, f. 1894, skald, har i diktsamlingarna *Tärningkast* (1923) och *Legenden om Babel* (1925) gestaltat historiska stämningbilder med språklig prakt och virtuos formtalang, egenskaper, som även prägla hans övers. av *Miltons Paradise lost* (Det förlorade paradiset, 1926).

Be'ni, den ena av Madeiras källfloder, i n. Bolivia. 1,335 km.

***Benin**. Den till B. lokaliserade konstartövningen, huvudsakl. omfattande gjutna bronsarbeten men även elfenbensniderier, går tillbaka till 1300-t. Bildframställningarna ha vanl. inhemska motiv, djur- och människoframställningar, men även avbildningar av européer förekomma. Huruvida stilen är rent afrikansk l. influerad från andra konstområden, är omstritt.

Be'ni Saf, hamnstad i Algeriet, s.v. om Oran. Vid B. finnes Algeriets största järngruva. 11,000 inv., därav 5,000 européer (1926).

***Benmjukhet**. Sedan det visats, att B. beror på brist i fodret på benbildande ämnen samt

Arnold Bennett.

vitaminer, som befördra benbildningen, användas ss. förebyggande medel jämte lämpligt foder även saltblandningar och torsklevertran. Se *Vitaminer*.

***Benmarg**. Röd B. består av lymfoid vävnad (jfr *Lymfkörtlar*) jämte bindväv och talrika blodkapillärer. Bland de många olika slagerna av celler i B. märkas förstadier till röda blodkroppar, beneeller och leukocytliknande celler (myelocyter).

***Bennett**. 2. **Arnold B. Clayhanger** (1910; Edwin Clayhangers ungdom, 2 dlr, 1921) bildar tills. med *Hilda Lessways* (1911; sv. övers. 1922) och *These twain* (1916; De tu, 1923) en trilogi. Bland B:s övriga romaner förtjäna nämnas *The old wives' tale* (1908; En kvinnas historia, 2 dlr, 1919) och London-skildringen *Riceyman Steps* (1923). B. har även framträtt som inflytelserik kritiker och som essayist, bl. a. i den cyniska själv-

Jeremy Bentham. Stick efter målning
av Pickersgill.

deklarationen *The truth about an author* (1903). — Som romanförfattare förenar B. en av fransk litteratur influerad naturalistisk teknik med ett i grunden romantiskt temperament. Genom sin mångsidighet, idériakedom och friskt okonventionella inställning påminner han om Wells och intar jämte denne, Shaw och Galsworthy en ledarställning bland Englands nu levande författare.

***Benoist**, Charles, var 1919—24 fransk minister i Haag.

***Benoit**, Pierre. *La chaussée des géants* föreligger i sv. övers. (Jättarnas stråkväg, 1922).

***Bentham**, Jeremy. Genom sitt nationalekonomiska och politiska författarskap framstår B. som en av den tidigare liberalismens främsta teoretiker. I sitt nationalekonomiska huvudarbete *A manual of political economy* (1798) drog han de yttersta konsekvenserna av A. Smith's ekonomiska idéer och framträdde bl. a. som en av frihandelns ivrigaste förespråkare. I sitt politiska för-

fattarskap, där B. har sin utgångspunkt i 1700-t:s radikala idéer, framträdde han som en förkämpe för den allmänna rösträtten och andra den äldre liberalismens grundtankar. B. har icke oväsentligt påverkat den liberala riddarhusoppositionen i Sverige under 1820- och 1830-t., sådan den företrädde av F. B. v. Schwerin och K. H. Anekarsvärd. Icke minst har detta skett genom hans stilistiskt glänsande och starkt polemiska skrift *Taktik för rådslående nationalrepresentationer* (sv. övers. av den franska bearbetningen av E. Dumont 1823).

***Bened** föres till fam. *Celastraceae*, ordn. *Sapindales*.

Benzon, Otto, f. 1856, d. 1927, dansk författare, ordf. i danska författarföreningen 1909—12, direktör för Det kongelige Teater i Köpenhamn 1913—14. B. skrev en rad komedier, som även i Sverige gjort lycka med sin ypperliga dialog och specifikt köpenhamnska kvickhet (*En Skandale*, 1884; uppf. i Sthlm s. å.; *Forældre* 1907; uppf. i Sthlm 1923).

Benålder, en av vissa forskare använd beteckning för det skede av den äldre nordiska stenåldern, som annars vanl. kallas Maglemosekulturen (se d. o.).

***Beowulf**, E. Wessén har i arbetet *De nordiska folkstammarna i Beowulf* (1927) framställt den hypotesen, att de i Beowulfkvädet omtalade skjoldungarna, som tidigare uppfattats ss. danernas gamla konungaätt, varit härskare över herulerna, vilka omkr. 500 fördrevos från sina boplatser i s. Jylland av hadbarderna, d. v. s. danerna. Betr. de omstridda geaterna har Wessén framlagt ytterligare skäl för att de böra uppfattas som identiska med götarna.

Beppo, pseud. för G. L. Sommelius.

***Bérain**, Jean. Utom som mönstergivare för inredningskonsten och nästan alla arter av konsthantverk spelade B. en stor roll genom sina teaterdekorationer (jfr *Teater* sp. S39).

***Bérard**. 2. Léon B. avgick som undervisningsminister 1924. Vid 1928 års val till deputeradekammaren föll B. igenom.

Berdjansk, stad i rep. Ukraina. Viktig hamnstad vid Asovskasjön. 25,000 inv. (1926).

***Beresovsk** tillhör numera Uralområdet.

***Berg**. 5. B. ingår i Härjedalens domsaga.

***Berg**. 5. John B., som blev professor i kirurgi vid Karol. inst. 1885, avgick från professuren och överkirurgbefattningen 1916. — 6. Alfred B. avled 1929. Han hade 1922 avgått som kapellmästare vid Lunds universitet och 1925 som ledare för studentsångföreningen. — 8. Ruben G:son B. lämnade 1920 docenturen vid Stockholms högskola. Han var 1902—26 medlem av redaktionen för *Nordisk Familjeboks 2:a uppl.* samt är sedan 1923 medlem av granskningsnämnden och sedan 1924 biträdande redaktör för dess 3:e uppl. Sedan 1921 sekr. i Idun. Bland hans arbeten märkas *Svenska skulpturer från nittitalet* (1906), *Gustaf Fröding* (1910), *Moderna amerikaner* (1925) och *C. J. L. Almqvist i landsflykten 1851—66* (1928). — 9. Natanael Rexroth-B. är en högst receptiv tonsättare med utpräglat sinne för bjärta och dramatiska effekter. Melodiskt visa hans verk varken större nationell l. personlig egenart. B. har 1929 fullbordat en ny opera, *Engelbrekt* (till

egen text), som antagits till uppförande på Kungl. teatern. Han var 1919—24 ordf. i Föreningen Svenska tonsättare och är sedan 1928 regementsveterinär vid Svea artilleriregemente. — 10. Bengt B. Av B:s arbeten må nämnas *Tåkern. En bok om fåglarnas sjö* (1913), *Stora Karlsö. En bok om hafvets fåglar* (1915), *Min vän fjällpiparen* (1917), *Abu Markúb* (1924).

Berg, Volrath, f. 1855, industriman, disponent vid Billesholms gruva 1882—93, vid Nääs fabriks a. b. sedan 1895, tillika vid Alingsås bomullsväveri a. b. sedan 1912.

Berg, Magnus, f. 1666, d. 1739, norsk bildhuggare. B. kom i unga år till Danmark, där han först sysselsattes som målare, bl. a. med dekorativa uppgifter å Frederiksborg. Sin berömmelse vann han emellertid som elfenbenssnidare i en yppig barockstil, närmast av nederländsk karaktär. Hans produktion omfattar dels reliefer med religiösa motiv (se ill. till *Elfenbenskonst* sp. 937), dels rikt komponerade dryckeskärl, utmärkta av en mäterlig materialbehandling.

Berg [bär̥]. 1. Claus B., tysk bildsnidare, f. i Lübeck, verksam i Danmark från omkr. 1504 ung. en mansålder framåt. Hans främsta arbete är det praktfulla altarskåpet i S:t Knuds Kirke i Odense, urspr. uppställt i gråbrödrakyrkan därstädes. Två av predellans figurer äro avbildade på art. Hans. — 2. Alban B., f. 1885, österrikisk tonsättare och musikskriftställare. B., som är lärjunge till Schönberg, har skrivit kammarmusik, pianostycken, sänger, orkesterverk samt operan *Wozzek*, där han för varje scen

Berga slott.

använt en speciell konstform (svit, symfoni m. m.).

***Berga.** 2. B. är en församling (ej kommun) i Skara stift, ingående i socknen Hassle, Enåsa och Berga.

Berga. 1. Järnvägsstation i Högsby skn, Kalmar l., vid Näs-sjö—Oskarshamns järnväg och Kalmar—B. järnväg. — 2. Gods i Västerhaninge skn, Sthlms l. Slottet, uppfört vid Horsfjärden för Helge Axelsson Johnson 1913—15 efter ritningar av Torben Grut, är en av de ståtligaste moderna svenska slottsanläggningarna och inrymmer konstsamlingar.

Berg-Badachsja'n, ry. *Gornyj Badachsjan* l. *Pamir*, autonomt område (sedan 1925) i rep. Tadsjik, Usbekistan, i s. gränsande till Afghanistan. B. omfattar Pamirs högplatå. Befolkningen (tadsjiker och kirgiser) livnär sig av jakt. 56,900 kvkm. 30,000 inv. (1926). Huvudort Horog.

Bergbom, **Kaarlo**, f. 1843, d. 1906, finländsk teaterledare, framträdde först som dramatiker och estetiker men ägnade sig sedan helt åt teatern och blev, fastän själv av svensk härkomst, den finskspråkiga teaterns skapare. Se *Finländsk teater* sp. 18.

Bergbom, Svanberg & Co. a. b., Kalix, grundat 1923 (firman etablerad 1870), äger Axels-

viks och Båtskärsnäs sågverk i Neder-Kalix skn.

***Bergborning.** De pneumatiska bormmaskinerna drivas med tryckluft av i allm. 7 kg:s tryck; försök pågå f. n. att genom höjning av lufttrycket öka borrhnings-effekten. Se även *Elektrisk hammar* e. *Suppl.*

Be'рге, Abraham, f. 1851, norsk politiker, 1908—23 amtman i Jarlsberg og Larvik amt (Vestfold fylke). B. tillhörde stortinget 1892—94 och 1898—1912. Som ledare för den med högern samarbetande frisinnade vänstern var han 1906—08 medlem i Michelsens och Lövlands ministärer och 1910—12 i Konows. 1923 ingick B. som finansminister i Halvorsens ministär och övertog efter dennes död s. å. även statsministerposten. Ss. statsminister genomförde B. bl. a. lättnader i förbudslagens tillämpning. Efter sin avgång 1924 ställdes B. och hans regering inför riksrätt, åtalad för att utan stortingets medgivande l. vetskap ha företagit vissa penningtransaktio-

Abraham Berge.

1. Håkanshallen. 2. Rosenkrantztornet. 3. Marlakyrkan. 4. Hanseatiska museet. 5. Korskyrkan. 6. Börsen. 7. Rådhuset. 8. Domkyrkan. 9. Den nationale Scene. 10. Utställningsbyggnaden. 11. Lille Lungegårdsvann. 12. Bergens offentliga bibliotek. 13. Järnvägsstation. 14. Konsertpalatset. 15. Bergens museum.

ner i syfte att åstadkomma en sanering inom bankvärlden. Utslaget, som föll 1927, blev dock frikännande.

Be'rgedorf [-gedärf], stad i fristaten Hamburg, vid floden Bille, s.ö. om staden Hamburg. I B. ligger Hamburguniversitetets astronomiska observatorium. Livlig industri. 18,000 inv. (1925).

***Bergegren**, Hinke, är sedan 1919 teateranmälarare i Folkets

Dagblad Politiken. Han anslöt sig 1920 till kommunistiska partiet.

***Bergen** bildar eget fylke med en yta av 35 kvkm. och är säte för den för B. och Hordaland fylke gemensamme fylkesmannen. Stadens huvuddel ligger på en halvö i Byfjorden, omsluten av vikarna Vågen (Vaagen) och Puddefjorden; av den sistnämnda bilda Store och Lille Lungegårdsvann utlöpare. B. omgives

Bergen. Tyske bryggen.

av imponerande fjäll, som erbjuda praktfulla utsikter över staden och fjorden; det förnämsta utflyktsstället är det skogrika Flöien (Fløifjellet), som genom en hissbanan, den enda i Norge, förbindes med staden. — B:s äldsta delar äro hamnkvarteren n.ö. om Vågen. Utmed Tyskebryggen ligger en räcka gavelhus, som delvis kvarstå från hansatiden, och ytterst på udden den på 1600-t. anlagda, nu betydelselösa fästningen Bergenhus, vari ingå märkliga rester av den forna

Bergen. Mariakirken.

kungsgården i B., bl. a. Håkanshallen (se d. o.) och Rosenkrantztorntornet, som i sitt nuv. skick uppfördes 1562—68. I närheten av hamnen ligga även B:s förnämsta kyrkor, Mariakirken, en treskeppig basilika med två västtorn, uppförd på 1100-t. i rent normandisk stil, och domkyrkan, som erhöill sitt gotiska utseende efter en stadsbrand 1248. Den v. om Vågen utskjutande udden genomlöpes av Strandgaten, en av B:s livligaste gator, mynnande i Nordnesparken ytterst vid fjorden. Den centrala stadsdelen mellan Vågen och Lille Lungegårdsvann, som utgjorde B:s affärscentrum, har ännu blott delvis återuppförts efter den stora branden 1916. S. därom intill Nygårdsparken ligga moderna villakvarter. Bland förstäderna märkas Sandviken i n. och Solheimsviken i s., båda med arbetarbefolkning. — I kulturellt avseende intar B. en rangplats bland Norges städer genom Bergens museum (se Norge sp. 1002), Bergens offentliga bibliotek (160,000 bd), statsarkiv (se Norge. Suppl.), Den nationale Scene (se Norsk teater sp. 1079) samt

ett flertal offentliga samlingar, främst Vestlandske kunstindustrimuseum, vilket jämte fiskerimuseet o. a. samlingar är inrymt i utställningsbyggnaden vid Byparken, och Rasmus Meyers (se d. o. Suppl.) samlingar. En handels-högskola skall framdeles öppnas vid Breiviken, n. om Sandviken. B. har radiostation. — Bland rederierna i B. märkas Den norske Amerikalinje. Det Bergenske Dampskipsselskap och Det Nordenfjeldske Dampskibsselskap. Handelsflottan omfattade 1923 338 ång- och motorfartyg om tills. 692,000 bruttoton. S. å. ankommo till B:s hamn från utlandet 2,253 fartyg om 2,5 mill. nettoton.

Bergengren, Axel, f. 1874, industriman, verkst. direktör och ordf. i Borås väveri a. b. från 1901, dessutom styrelseledamot i ett flertal Boråsindustrier.

***Berger**, 3. **Henning B.** avled 1924.

Berggrav, Eivind, f. 1884, norsk präst, en tid folkhögskole- rektor i Eidsvold, kyrkoherde 1918, fängelsepräst i Oslo 1924, biskop i Tromsö 1928. B. har utgivit mycket uppmärksammade psykologiska undersökningar (*Kriggerliv og religiøsitet*, 1915; *Religionens terskel*, 1924) samt var 1909—22 redaktör för tidskriften *For Kirke og Kultur* (se *Klaveness*).

***Berggren, Sven**, tog avsked från professuren 1902 (ej 1898).

Berghaus [bärʒhaos], **Heinrich**, f. 1797, d. 1884, tysk geograf och kartograf, särskilt bekant genom sin *Physikalischer Atlas* (2 dlr, 1837—48; 3:e uppl. 1886—92, utgiven av B:s brorson **Hermann B.**, f. 1828, d. 1890).

Bergius [-gios], **Friedrich**, f. 1884, tysk kemist, har utarbetat en metod för hydrering (se d. o.

Suppl.) av stenkol och är chef för Deutsche Bergin-A. G. für Kohle- und Erdölchemie i Mannheim m. fl. bolag, som grundats för metodens exploatering.

Berg-Karaba'h, ry. *Nagornyj Karabah*, autonomt område i rep. Aserbeidjan, Transkaukasus. Åkerbruk, boskapsskötsel och trädgårdsodling. 4,161 kvkm. 125,000 inv., därav 90 % armenier (1926). Huvudstad Stepanakert. — B. bildades 1923 av en del av guv. Baku.

***Bergkvara**. 1. B. utgör sedan 1921 ett municipalsamhälle i Söderåkra skn, Kalmar l., med 840 inv. (1928). Tullplats och ändstation för linjen Karlskrona — B. av Östra Blekinge järnväg.

Berglöf, Anshelm, f. 1867, jurist. B. blev revisionssekreterare 1907, var justitieråd 1908—23, är sedan 1923 ledare av Dalatutredningen (se d. o. Suppl.) och sedan 1926 president i Göta hovrätt.

***Bergman**. 2. **Johan B.** var 1908—29 lektor vid högre allmänna läroverket å Södermalm i Sthlm. Han var 1901—19 och är sedan 1923 t. f. lärare vid Stockholms högskola, där han upprätthåller undervisningen i latin. Han lämnade 1922 professuren i Dorpat. Led. av F. K. 1918—19 och sedan 1923, tillhör han, som tidigare var liberal, numera frisinade folkpartiet. Bland hans senare arbeten märkes en tolkning av Vergilius Aeneid (Sagan om Aeneas, 2 dlr, 1921—23). — 3. **Bo B.**, sedan 1925 förste postassistent i Stockholm, blev s. å. led. av Sv. akad. 1922 utgav han diktsamlingen *Livets ögon* och 1926 novellsamlingen *Min vän baronen*. — 6. **Hjalmar B.** har ytterligare utgivit en rad romaner (bl. a. *Jag, Ljung och*

Elisabeth Bergner som Sankta Johanna.

Mcdardus, 1923, *Chefen fru Ingeborg*, 1924, *Jonas och Helen*, 1926, *Kerrmans i paradiset*, 1927), kännetecknade av samma fascinerande berättarfantasi och ofta bisarra men starkt levande människoskildring som hans tidigare. Av hans smärre, ofta fantastiska och stiliserade skådespel ha *Herr Sleeman kommer* (ingående i *Marionettspel*) och *Porten* (jämte *Spelhuset* och *Vävaren i Bagdad* publicerad i en volym 1923) uppförts i Sthlm resp. 1922 och 1927. Med *Swedenhielms* (1925, uppf. i Sthlm s. å.) och *"Patrasket"* (1928, uppf. i Sthlm s. å.) har han i en mera realistisk stil skapat en modern svensk komedi, som nått en stor scenisk framgång. B. har även författat ett tiotal filmer.

Bergman. 1. Carl Otto B., f. 1828, d. 1901, överste, industriman, en av stiftarna av a. b. Gellivare Malmfält (se *Malmberget* sp. 1129) och dess disponent 1891—93. B., som var led. av F. K. från 1889, verkade kraftigt för övre Norrlands ekonomiska utveckling. — 2. Her-

man B., f. 1869, konstgjutare, sedan 1908 direktör för Herman Bergmans konstgjuteri a. b., vilket intar en ledande ställning på sitt område. — 3. Gustaf B., f. 1880, regissör. Tidigare verksam som operasångare i Tyskland, var B. 1922—25 regissör vid Stora teatern i Göteborg och 1926—29 förste regissör vid Kungl. teatern. Han anställdes 1929 ss. regissör vid Vasateatern. — 4. Sten B., f. 1895, son till Johan B., zoolog och forskningsresande. B. var ledare för en av yngre svenska vetenskapsmän utförd expedition till Kamtjatka 1920—22, vilken han skildrat i *Kamtchatka* (1923), och har 1929 startat en expedition till Kurilerna.

Bergmark, Gustaf, f. 1881, läkare, prof. i pediatrik och praktisk medicin i Uppsala 1916, i praktisk medicin därstädes 1921 och överläkare vid Akademiska sjukhusets medicinska avdelning. B. har utgivit vetenskapliga arbeten bl. a. över hjärnsjukdomar.

Bergner [bär'z-], Elisabeth, tysk skådespelerska, en bland de främsta krafterna inom Tysklands yngre scenkonst, har med sällsynt intelligens och behag gestaltat en mängd roller ur såväl den moderna som den klassiska repertoaren (Shaws Sankta Johanna, Rosalind i *Som ni behagar*). Även som filmskådespelerska har hon lagt i dagen en ovanligt rik och mångsidig begåvning.

Berg- och dalvind, företeelse i starkt kuperade berglandskap, bestående däri, att vinden om dagen blåser uppför, om natten nedför dalarna. B., som till sin uppkomst sammanhänger med den ojämna uppvärmningen och avkylningen på olika höjder under dag och natt, är särskilt karaktäristisk

Världsproduktionen av bergolja 1922—28.

(Mill. barrels à 159 lit.)

	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928 ¹
För. Stat.	557,3	732,4	713,9	763,7	770,9	901,1	902,0
Mexiko	182,3	149,6	139,7	115,5	90,4	64,1	50,2
Ryssland	35,7	39,1	45,4	52,4	64,3	77,0	87,8
Nederl. Indien	17,1	19,9	20,5	21,4	21,3	26,0	28,5
Persien	22,2	25,3	32,4	35,0	35,6	39,7	42,1
Rumänien	9,8	10,9	13,4	16,6	23,3	26,4	30,6
Britt. Indien	8,5	8,4	8,4	8,0	8,7	7,9	8,3
Polen	5,2	5,4	5,7	6,0	5,8	5,3	5,5
Peru	5,3	5,7	8,4	9,3	10,8	10,1	12,0
Japan	2,1	1,8	1,8	2,0	1,9	1,7	1,8
Trinidad	2,4	3,0	4,1	4,4	5,3	5,7	7,7
Argentina	2,9	3,4	4,6	6,0	8,0	8,8	9,1
Egypten	1,2	1,0	1,1	1,2	1,2	1,3	1,8
Venezuela	2,2	4,2	9,0	19,7	37,3	63,1	106,0
Colombia	0,3	0,4	0,4	0,6	6,4	15,0	19,9
Sarawak	2,8	3,9	4,2	4,3	4,9	4,9	5,3
Övriga länder	1,6	1,4	1,2	1,7	2,3	3,1	4,3
Totala produktionen	858,9	1,015,7	1,014,2	1,067,8	1,098,4	1,261,0	1,322,9

¹ Preliminära tal.

för vissa större dalar i Alperna, t. ex. Engadin- och Rhonedalarna.

***Bergolja.** Sedan 1922 ha de största förändringarna i produktionsförhållandena inträffat i Central- och Syd-Amerika. Oljefälten i Mexiko, uppdelade på en mängd konkurrerande koncessionsägare, för vilka den mexikanska politiken efter 1917 gjorde den framtida nyttjanderätten osäker, blevo utsatta för en hänsynslös rovdrift, vilken hade till följd, att inträngande saltvatten mångenstädes omintetgjorde oljeutvinningen. Produktionen har därför hastigt sjunkit (den utgjorde 1928 4 % av världsproduktionen mot 27 % 1921). Mexikos roll som oljeproducent har övertagits av Venezuela, där Royal Dutch-Shell 1911—21 nedlade ett krävande pionjärbete, innan fyndigheterna kunde exploateras. Produktionen, vars ökning från 1921 är lika anmärkningsvärd som Mexikos 1911—21, härrörde i början uteslutande från brittiska koncessioner; på senare tid har dock Standard Oil erhållit ett stort inflytande. Även i Colombia, vars oljeproduktion

befinner sig i kraftig stegring, ha amerikanska och brittiska bolag delat intressena. — Medan större delen av *världsproduktionen* av B. härrör från nordamerikanska bolag (c:a 70 % enbart från För. Stat.), anses det sannolikt, att Storbritannien numera behärskar mer än hälften av världens *oljetillgångar* (mot endast c:a 2 % före världskriget). Bland de områden, om vilka kampen stått hastast, märkas de ännu orörda oljefälten i Irak, vilka före världskriget till $\frac{3}{4}$ ägdes av engelska och till $\frac{1}{4}$ av tyska intressenter genom bolaget Turkish Petroleum Co. Detta rekonstruerades 1925, varvid den tyska andelen tillföll Frankrike, som 1926 överlät $\frac{1}{6}$ därav till Belgien. Av de övriga andelarna innehas $\frac{1}{3}$ av Anglo-Persian Oil Co., $\frac{1}{3}$ av Royal Dutch-Shell och $\frac{1}{3}$ av Standard Oil o. a. amerikanska firmor.

***Bergqvist.** I. Bengt J:son B. lämnade med utgången av 1928 generaldirektörsämbetet i Skolöverstyrelsen. Hans namn är nära förbundet med den genomgripande nydaning av den svenska skolans organisation och arbetsformer,

som utmärkt de senare decennierna och på vilken han övat stort inflytande. Främst har han dock intresserat sig för skolans inre arbete, där särskilt personlighetspedagogikens problem sysselsatt honom. B. har utgivit ett stort antal pedagogiska skrifter.

Bergsbron-Havet, en Holmens bruks & fabriks a. b., Norrköping, tillhörig vattenkraftstation, som uttager den på hela fallsträckan nedanför Bergsbron i Norrköping samlade vattenkraften i Motala ström. B. är utbyggd med tre maskinaggregat om vardera 4,250 HK vid 10,8 m:s fallhöjd. Anläggningen togs i bruk 1923.

***Bergshammar**. 2. På B. finnes en av Sveriges största privata rustkammrar.

Bergsjöholm, Bjäresjöholm, stort gods i Bjäresjö och Hedeskoga socknar, Malmöh. l., n.v. om Ystad. Av den gamla, på 1500-t. uppförda borgen kvarstå två flyglar. En ny huvudbyggnad uppfördes på 1850-t.

***Bergsjö och Forsa** ingår i N. Hälsinglands domsaga.

Bergskedjebildning, se *Orogenetiska rörelser*, *Veekningar*, *Tektonik* 2 samt ill. till *Jordskalv*.

Bergskemi, se *Proberkonst*.

***Bergslag**. Ordets grundbetydelse är lag (= korporation) av bergsmän, som gemensamt bruka en gruva. Den överförda betydelsen av de administrativa områden, på vilka de olika bergverkskorporationernas verksamhetsområden med tiden uppdelades, har först från 1500-t. slagit igenom.

***Bergslagernas järnvägar**. Bergslagernas järnvägs a. b. äger även Rämshyttan—Idkerbergets

järnväg och trafikerar Kil—Fryksdalens, Lödöse—Lilla Edets och Dal—Västra Värmlands järnvägar. Aktiekapitalet är 25 mill. kr., antalet anställda 2.600. B. äro anslutna till Trafikförvaltningen Göteborg—Dalarna—Gävle (se d. o.).

Bergslok, se *Slok*.

***Bergson**, Henri. Av B:s skrifter märkas ytterligare *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889; Tiden och den fria viljan, 1912), där han först utvecklade sitt tidsbegrepp, och *Le rire* (1900; Skrattet, 1910), där han tillämpat sin filosofi på det estetiska området. B., vars stilistiskt glänsande författarskap utövade ett djupgående inflytande även på skönlitteraturens område, erhöll 1928 1927 års Nobelpris i litteratur.

Bergsrätt. 1. Den rättsliga regleringen av bergsbruket. — 2. Benämning på för visst bergverk l. bergsbruksdistrikt gällande uppteckning av den lokala bergsrätten; dylika voro jämte privilegier av delvis liknande innebörd normgivande för bergsbruket i äldre tid men ha nu ersatts av allmän lag.

Bergstedt, Hugo, f. 1855, d. 1926, klassisk filolog, skolman, lektor vid högre latinläroverket å Norrmalm i Sthlm 1895—1920, erhöll prof:s namn 1920. Han har bl. a. utgivit *Kort grekisk kulturhistoria* (1906) och *Kort romersk kulturhistoria* (1915) samt översättningar från grekiskan.

Bergsten, Carl, f. 1879, arkitekt, byggnadsråd 1925. B:s förnämsta byggnadsverk är Liljevalchs konsthall (se ill. till d. o.) i Sthlm (1913—16), som med sin strängt sakliga arkitektur föregripit en senare utveckling. I

Sveriges paviljong på konstindustriutställningen i Paris 1925 har B. tillämpat en modern klassicism, och som inredningsarkitekt i samma anda har han gjort en viktig insats genom sina salongs- och hyttinredningar å Svenska Amerikalinjens fartyg Kungsholm (1928).

***Bergström.** 3. David B. lämnade sin ministerpost 1922 och kvarstod i disponibilitet till 1925, då han tog avsked. B., som varit en av den stora rösträttsrörelsens mest framträdande ledare, var led. av A. K. 1894—1907 och av F. K. 1911—15, där han från 1900 tillhörde liberala partiet. Vid dettas sprängning anslöt sig B. till frisinnade folkpartiet, till vars ledning han hör. Sedan 1925 tillhör han ånyo F. K. — 4. Karl B. lämnade landshövdingämbetet 1925.

Bergström. 1. Richard B., f. 1828, d. 1893, kusin till Per Axel B., folklorist, bibliotekarie i Kungl. Biblioteket 1878. Tills. med musikern L. Höijer utgav B. 1880 en reviderad uppl. av Geijers och Afzelius Svenska folkvisor. — 2. Hjalmar B., f. 1868, d. 1914, dansk författare, vann som dramatiker stor framgång med sina även i Sverige ofta uppförda, delvis tendentiösa samtidskådespel (*Lynggaard & Co*, 1905, *Karen Bornemann*, 1907).

***Bergsund.** Varvet och verkstaden komma att nedläggas med utgången av 1929.

***Bergsöverstyrelse.** Den statliga administrationen av bergshanteringen utövades urspr. av den av Gustav Vasa inrättade kammaren och sedan 1634 (formellt 1630) av ett särskilt verk, bergsamtet. Detta var inordnat i Kammarkollegium till 1637, då det blev ett självständigt

Första klass entréhall i motorfartyget Kungsholm. Av Carl Bergsten.

kollegialt ämbetsverk, generalbergsamtet.

Bergvall. 1. Erik B., f. 1880, idrottsledare, chef för Sthlms Stadion sedan 1916. B., som varit aktivt verksam som simmare, är stiftare av och (sedan 1909) ordf. i Svenska simförbundet; han var 1924—28 ordf. i Internationella simförbundet. B. har även verkat som idrottsjournalist. — 2. Sven B., f. 1881, skådespelare, anställd vid Dramatiska teatern sedan 1917, har framträtt i en mängd roller, företrädesvis inom karaktärsfacket. B. är sedan 1924 sekreterare i Svenska teaterförbundet.

Bergvax, se *Jordvax*.

Bergverks a. b. Freja, se *Koskullskulle*.

Bergverks a. b. Vulcanus, se *Blötberget*.

Bergvik, kapellförsamling till Söderala (se d. o.).

***Berkeley** hade 1927 \$1,000 inv. Till universitetet hör det berömda Lickobservatoriet på Mount Hamilton, s.ö. om staden.

Berlin. Kaiser-Franz-Joseph-Platz. F. v. Universitetet, Königswache, Tyghuset och (där bakom) domkyrkans kupol, slottet (i fonden) och Staatsoper.

Berlage [-la'je], **Hendrik Petrus**, f. 1856, holländsk arkitekt, har, främst med det 1898—1904 uppförda börshuset i Amsterdam (se ill. till d. o. Suppl.), framträtt ss. en rationell konstruktör i en av historiska stilar relativt obunden form. Genom sitt författarskap (*Gedanken über Stil in der Baukunst*, 1905) har han utövat ett starkt inflytande på sin samtids arkitekter.

***Berlin** hade 1925 en yta av 878,5 kvkm. och en folkmängd av 4,024,000 (jfr tab. sp. 327).

Efter inkorporeringen av hela förortsregionen 1920 har B. större yta än både New York, London och Paris. Det är näst London Europas folkrikaste stad; dock har Paris, om dess förorter medräknas, större folkmängd än B. — Staden är belägen c:a 40 m. ö. h., nära Sprees utflöde i Havel. Spreebäckenet, som i n. och s. begränsas genom platåer, täckta av istidsavlagringar, har en bredd av c:a 5 km. och är mycket flackt; endast helt obetydliga kullar, bl. a. Kreuzberg i s., höja sig över

Till kartan sp. 315—316.

1. Stettiner Bahnhof. 2. Museum für Naturkunde. 3. Lehrter Bahnhof. 4. Deutsches Theater. 5. Lessing-Theater. 6. Grosses Schauspielhaus. 7. Bahnhof Friedrichstrasse. 8. Monbijou. 9. Volksbühne. 10. Bellevue. 11. Staatsoper am Platz der Republik. 12. Siegestsäule. 13. Riksdagshuset. 14. Brandenburger Tor. 15. Konstakademien. 16. Preussiska statsbiblioteket. 17. Universitetet. 18. Tyghuset. 19. Kejsar Vilhelm I:s palats. 20. Staatsoper Unter den Linden. 21. F. d. kronprinspalatset. 22. Kaiser-Friedrich-Museum. 23. Museumsnybyggnad. 24. Nationalgallerie. 25. Neues Museum. 26. Altes Museum. 27. Domkyrkan. 28. Slottet. 29. Vilhelm I:s nationalmonument. 30. Börsen. 31. Mariakyrkan. 32. Rådhuset. 33. Stadsbuset. 34. Nikolai kyrkan. 35. Statliga porslinsmanufakturen. 36. Tekniska högskolan. 37. Högskolor för bildande konst och musik. 38. Kaiser-Wilhelm-Gedächtnis-Kirche. 39. Svenska legationen. 40. Potsdamer Bahnhof. 41. Wertheims varuhus. 42. Rikspresidentens palats. 43. Utrikesministeriet. 44. Rikskanslerns palats. 45. F. d. Herrenhaus. 46. Lantdagsbyggnaden. 47. Museum für Völkerkunde. 48. Philharmonie. 49. Anhalter Bahnhof. 50. Deutsche Bank. 51. Französische Kirche. 52. Schauspielhaus. 53. Neue Kirche. 54. Tietz' varuhus. 55. Tyska riksbanken. 56. Myntet. 57. Märkisches Museum.

Berlin. Tyghuset.

slätten. — B. är den yngsta av Europas större huvudstäder och har nästan genomgående ett modernt utseende. Bebyggelsen är i de centrala delarna pompös men stillvärd och erhöj i stort sett sin nuv. prägel under 1800-t:s senare hälft, då det nya kejsardömet framgångsrika krigföring och materiella välstånd manifesterade sig i praktfulla offentliga byggnader, företrädesvis i barockstil, och talrika nationella monument. Under senaste tid ha i den inre staden särskilt affärsbyggnader, i ytterdelarna även bostadskvarter utförts i en ofta djärv funktionalism. I fråga om administration, kommunala verk, sanitära institutioner, gatuväsen, kommunikationer o. d. står B. på höjden av modernt stadsväsen. Det är vid. en framstående bildningsstad. Särskilt stå dess musik- och teaterliv samt museiväsendet synnerligen högt. — B. består av gamla B. och de 1920 inkorporerade förorterna (jfr tab.

sp. 327), vilka ligga spridda över ett stort område. Inom gamla B. skiljer man mellan den inre staden och ytterområdena, vilka vanl. benämnas efter väderstrecken, Westen, Süden o. s. v. — Inre staden har i sin helhet alltmera utvecklats till ett "city"-område med starkt avtagande fast befolkning. En viss skillnad iakttagas mellan de äldre stadsdelarna på och närmast omkring Sprecön samt affärs- och nöjeslivets centrum kring de stora trafikstråken Unter den Linden, Friedrichstrasse och Leipziger Strasse. — Unter den Linden är B:s mest monumentala gatuanslagning, 60 m. bred och i mitten trädplanterad. Den anlades 1647 som förbindelseled mellan Tiergarten och slottet, utbyggdes senare till en paradgata, där det förnäma livet floreerade och de segerrika arméerna gjorde sitt intåg, men har på senaste åren genom uppförandet av affärshus och hotell i viss mån förändrat karaktär. Den för från Pariser Platz, som öppnar sig åt Tiergarten genom den av C. G. Langhans uppförda Brandenburger Tor, fram till de sammanhängande platserna Kaiser-Franz-Joseph-Platz och Platz am Zeughaus, vid vilka de flesta offentliga byggnaderna ligga. Framst märktes Tyghuset (Zeughaus), jämte slottet B:s vackraste barockbyggnad, påbörjad av Arnold Nering 1695 och fullbordad av bl. a. Andreas Schlüter, som utförde den konstnärligt mest betydande delen av skulpturutsmyckningen. Tyghuset inrymmer nu vapen- och troféssamlingar. Vid. ligga här Königswache (högvakt), uppförd 1816—18 av Schinkel, universitetet, inrymt i ett 1700-talspalats, utvidgat genom två långa, av Ludwig Hoffmann 1913—19 uppförda

Berlin. Gendarmen-Markt (i förgrunden Neue Kirche).

flyglar, preussiska statsbibliotekets väldiga, 1903—14 uppförda komplex, Vilhelm I:s palats, uppfört av C. F. Langhans på 1830-t., operahuset (Staatsoper Unter den Linden), uppfört av G. v. Knobelsdorff på 1740-t. och återuppfört efter en brand 1843 av C. F. Langhans, samt det på 1600-t. uppförda, på 1700- och 1800-t. ombyggda f. d. kronprinspalatset, som numera inrymmer Nationalgaleriets moderna avdelning. I själva entrén till Unter den Linden står Rauchs berömda rytтарmonument över Fredrik den store. Från Platz am Zeughaus leder den av Schinkel byggda Schlossbrücke över till Lustgarten, en planterad öppen plats, bildad genom omdaning av den forna slottsträdgården. Vid denna ligger slottet, ett väldigt rektangulärt komplex i barockstil, dominerat av en 70 m. hög, av F. A.

Stüler 1845—53 tillfogad kupol. Slottets byggnadshistoria går tillbaka till 1400-t., men nuv. utseende och omfattning erhöi det i huvudsak under ledning av Schlüter (se ill. till d. o.) och J. F. Eosander v. Göthe 1698—1713. Efter revolutionen är slottet museum (jfr Tyskland sp. 1611). V. om slottet reser sig nationalmonumentet över Vilhelm I, utfört 1897 av R. Begas, och på den från Schloss-Platz till h. Spreestranden förande Kurfürstenbrücke står Den store kurfurstens rytтарmonument av Schlüter (se ill. till d. o.), den tyska barockskulpturens mästerverk. I Lustgartens fond reser sig den 1894—1905 av Julius Raschdorff efter mönster av barockens centralkyrkor uppförda domkyrkan med förgylld kupol. N. delen av Spreeön, Museen-Insel, som fordom var en särskild ö, upptas av B:s vikti-

Berlin. Rådhuset.

gaste konstmuseer (se Tyskland sp. 1610 f.). Sedan 1911 är ett nytt museum under uppförande efter planer av A. Messel under ledning av L. Hoffmann, vilket jämte antika arkitekturfragment skall inrymma de förut i Kaiser-Friedrich-Museum ingående samlingarna av främre asiatiska fornsaker och äldre tysk konst. Strax s. om Unter den Linden ligger en av B:s vackraste monumentalplatser, Gendarmen-Markt, med de likformiga 1700-talskyrkorna Französische Kirche och Neue Kirche, samt mellan dem B:s främsta statliga talseen, Schauspielhaus, ett av Schinkels bästa byggnadsverk. — Ung. vid sin mittpunkt skäres Unter den Linden av Friedrichstrasse, en av B:s längsta och viktigaste trafikådror. I sin sträckning mellan Unter den Linden och Leipziger Strasse utgör den jämte tvärgator ett av B:s främsta nöjescentra. Leipziger Strasse, som för från det gamla torget Spittel-Markt till den planterade, slutna Leipziger Platz och den intensiva trafikpunkten Potsdamer Platz, är B:s främsta affärsgata. Här ligga bl. a. de stora varuhusen Tietz

och Wertheim (se ill. till Byggnadskonst sp. 870), det senare uppfört av Messel 1897—1904 och ett föregångsverk inom modern nyttoarkitektur. — Den v. delen av inre staden får en officiell prägel genom de offentliga byggnader, ministerier, ämbetsverk, ambassader och legationer, som här äro samlade. I synnerhet gäller detta Wilhelmstrasse, vid vilken även rikspresidentens och rikskanslerns palats (båda från 1700-t.) äro belägna. Det 1884—94 av Paul Wallot uppförda riksdagshuset ligger i Tiergartens n. hörn vid den vidsträckta Platz der Republik (före 1926 Königsplatz), som smyckas av den (till minne av fälttågen 1864, 1866 och 1870) 1869—73 resta Siegessäule samt det av Begas utförda Bismarckmonumentet och varifrån Sieges-Allée utgår. Mittemot riksdagshuset ligger den andra av B:s statsoperor (Staatsoper am Platz der Republik). — De gamla stadsdelarna på och närmast omkr. Spreeön ha ett oregelbundet gatunät utan mera framträdande platser och gatustråk. Omkring Hausvogtei-Platz har storfinanssen och grosshandeln sitt centrum. I området mellan Spree och Stadtbahn ligga viktiga kommunalbyggnader, ss. rådhuset, uppfört 1861—69, och stadshuset, uppfört 1902—11 av L. Hoffmann, samt B:s äldsta byggnader, Nikolaikirkan från 1200—1400-t. och Mariakyrkan från 1300-t. På h. stranden ligger det till Hohenzollernmuseum inrättade forna lustslottet Monbijou, uppfört av Eosander v. Göthe 1703, och på v. stranden Märkisches Museum (byggnad av Hoffmann), belysande Brandenburgs historia. — Hela området på v. Spreestranden mellan inre staden och Charlott-

tenburg (se d. o.) upptas av B:s största park, Tiergarten, som urspr. var en till slottet hörande djurpark. Invid Spree ligger det 1785 uppförda slottet Bellevue. Utmed de kring parken löpande gatorna ligga B:s elegantaste villakvarter. Vid dess v. ända ligga zoologiska trädgården och (på Charlottenburgs område) statens porslinsmanufaktur, tekniska högskolan, musikaliska akademien samt de 1924 sammanslagna statliga konst- och konsthantverksskolorna. — De v. stadsdelarna, Westen, s. om Tiergarten och Charlottenburg, bebos av B:s burgna befolkning. De viktigaste gatorna äro Potsdamer Strasse, som utgår från Potsdamer Platz, och Kurfürsten-Damm, som utgår från Auguste-Viktoria-Platz, i vars mitt Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche, uppförd av F. L. Schwechten 1891—95, reser sig. Utmed dessa gator förskjuter sig affärs- och nöjeslivet västerut från inre staden. De s. stadsdelarna, avskurna från de v. av de stora bangårdarnas (Potsdamer och Anhalter Bahnhof) spårssystem, ha en mera borgerlig befolkning. På krönet av Kreuzberg uppfördes 1818—21 efter Schinkels ritningar det väldiga nationalmonumentet över befrielsekrigen mot Napoleon. De ö. och n. stadsdelarna äro säte för B:s industri och ha till största delen arbetarbefolkning. I n.v. ligga sjukhus, medicinska institut, fängelser och kaserner, särskilt omkring Moabit, B:s egentliga proletärstadsdel. Den mitt emot på andra sidan Spree belägna Hansaviertel är ett förnämt bostadsområde. — *Förorter.* De talrika och delvis mycket betydande förorterna (jfr tab. sp. 327) ha i allm. organiskt växt samman med den äldre staden. I n., ö. och

Berlin. Tiergarten (Kemper-Platz).

s.ö. ha de övervägande karaktär av industri- och arbetarsamhällen (Tegel, Reinickendorf, Pankow, Lichtenberg, Nieder- och Ober-Schöneweide samt Neu-Kölln med det stora varuhuset Karstadt vid Hermannsplatz), medan de natursköna och skogrika trakterna i s.v. kring den breda, sjöliknande Havel bort mot Potsdam (se d. o.) präglas av en synnerligen burgen bebyggelse. Här utbreda sig invid barrskogsparken Grunewald (4,600 har), i vars n. del finnes ett stort sportområde med stadion o. a. tävlingsbanor samt högskola för kroppsövningar, villasamhällena Grunewald, Zehlendorf (med optisk industri), Dahlem (med stor botanisk trädgård och talrika vetenskapliga o. a. institutioner), Nikolassee och Wannsee. N. om Grunewald ligger vid Sprees utflöde i Havel Spandau (se d. o.), numera med livlig industri, och ö. härom industriorten Siemensstadt (se Siemens & Halske). Stads-

Berlin. Enhetligt bebyggt bostadsparti, Neu-Kölln. (Arkitekt: Bruno Taut.)

områdets sydöstligaste, skogrika del kring övre Spree och dess biflod Dahme rymmer talrika omtyckta utflyktsorter. Här ligga även industriorterna Köpenick och Friedrichshagen, den senare vid den av Spree genomflutna Müggelsee. — Betr. *undervisningsväsen, vetenskapliga och kulturella institutioner* se Tyskland sp. 1609 ff. — *Förvaltning.*

Berlins förvaltningsområden (Bezirke).
(Enl. folkräkningen 1925.)

		Areal	1,000-t.
		(kvkm.)	inv.
Gamla Berlin	Mitte	10,4	296
	Tiergarten	13,0	284
	Wedding	13,1	352
	Prenzlauer Berg	10,1	326
	Friedrichshain	8,8	336
	Kreuzberg	10,7	377
Inkorporerade 1920	Charlottenburg	33,0	345
	Spandau	89,7	112
	Wilmerdorf	51,3	175
	Zehlendorf	52,4	44
	Schöneberg	11,0	232
	Steglitz	28,0	161
	Tempelhof	40,5	68
	Neu-Kölln	49,0	290
	Treptow	41,4	97
	Köpenick	123,7	66
Lichtenberg	79,0	199	
Weissensee	46,4	58	
Pankow	77,4	101	
Reinickendorf	88,8	105	
Stadt Berlin		878,5 ¹	4,024

¹ Därav äro 133,8 kvkm. bebyggda.

B. utgör ett med de preussiska provinserna likställt förvaltningsområde, Stadt Berlin, och indelas sedan 1920 i 20 huvuddelar, Bezirke (se tab. sp. 327). Förvaltningen handhaves — under överinseende av prov. Brandenburgs överpresident — av två myndigheter, magistraten och stadsfullmäktige, die Stadtverordnetenversammlung. Magistraten består av högst 30 medlemmar, bl. a. en överborgmästare och en borgmästare, och Stadtverordnetenversammlung av 225 medlemmar, valda för 4 år; varje Bezirk förestås av likartade institutioner. — *Industri, handel och sjöfart m. m.* Av B:s invånare levde 1925 46,2 % av industri och hantverk och 28,1 % av handel och samfärdsel. Inom industrin syselsattes 1925 751,000 arbetare, därav 142,000 i beklädnads- och textilindustri, 136,000 i elektroteknisk och optisk industri (bl. a. Siemens & Halske), 101,000 i maskin- och vagnindustri (bl. a. Borsig), 76,000 i byggnadsindustri, 73,000 i metall- och metallvaruindustri, 62,000 i livsmedelsindustri, 54,000 i pappers- och

boktryckeriindustri och 46,000 i trävaruindustri. Av största vikt äro även den kemiska industrin samt tillverkningen av musik- och vetenskapliga instrument och porslinsvaror. — B. har den största betydelse som penningmarknad och handelsmetropol. Det är en av världens förnämsta inlandshamnar, gynnad av de kanaliserade floderna Spree och Havel och av ett rikt kanalnät, som förenar B. med Elbe, nedre Oder (Berlin—Stettinkanalen; se Stettin sp. 1557) och övre Oder; genom stadsområdet löper även Teltowkanalen mellan Havel och Spree. Viktigaste hamnar äro Westhafen (i bruk sedan 1923) vid Berlin—Stettinkanalen, n. om Moabit, och Osthafen n. om Neu-Kölln. 1926 ankommo till B. 39,782 fartyg med en last av 7,1 mill. ton och tillfördes genom järnvägarna 13,7 mill. ton varor; s. å. utgjorde de från B. avsända varorna 6,1 mill. ton. Handeln omfattar bl. a. kol och koks, sten o. a. mineral, metaller, livsmedel och trävaror. B. är jämte Leipzig ledande inom den tyska bokhandeln. I B. höllos 1926 24 mässor och industriutställningar. I omgivningarna finnas ansevärdiga trädgårdsanläggningar. — *Kommunikationer.* B. är kontinentens centrala och förnämsta järnvägs-knut, varifrån 11 viktiga linjer utgå. Huvudbangårdarna för fjärrtrafiken äro: *Schlesischer Bahnhof* och *Bahnhof Friedrichstrasse*, bägge för tåg västerut via Hannover (därifrån till Nederländerna l. över Köln), tåg mot s.v. till Frankfurt am Main och tåg österut via Frankfurt an der Oder (därifrån till Polen l. s.ö. Europa) och via Königsberg. *Anhalter Bahnhof* för tåg sö-

derut till Halle (—München—Italien), Leipzig (—Österrike) l. Dresden (—s.ö. Europa), *Potsdamer Bahnhof* för tåg mot s.v. via Magdeburg, *Lehrter Bahnhof* för tåg till Hamburg och Bremen, *Stettiner Bahnhof* för tåg till Stettin samt till Sassnitz och Warnemünde, varifrån ångfärjor utgå till resp. Sverige och Danmark, och *Görlitzer Bahnhof* för tåg mot s.ö. till Görlitz. Dessa stationer äro säckbangårdar utom de båda förstnämnda, vilka äro genomgångsbangårdar, belägna på den 16 km. långa *Stadtbahn*, som löper genom de centrala stadsdelarna och även har spår för lokal- och förortstrafiken. Denna betjänas dessutom av den 44 km. långa *Ringbahn*, som bildar en ring runt egentliga staden och vars västligaste och östligaste delar förenas genom *Stadtbahn*, vid. av tolv förortsbangårdar samt av elektriska hög- och underjordiska banor (längd över 50 km.), elektriska spårvägar och omnibuslinjer. Trafikväsendet är synnerligen välordnat, och gatutrafiken präglas ej av samma överlastning som t. ex. i Paris. I B. leda över floder och kanaler 445 broar, därav 150 i gamla B. B. är Europas största knutpunkt för lufttrafiken. Sedan 1924 finnes jämte de äldre flygstationerna *Staaken* (v. om Spandau) och *Adlershof* (s.ö. om Neu-Kölln) en storartad central flygstation på *Tempelhofer Feld* v. om Neu-Kölln (se ill. till *Lufttrafik*. Suppl.).

Berlin [bə'lin], Irving, f. 1888, nordamerikansk musiker av rysk-judisk börd. B. är en av de framgångsrikaste kompositörerna av modern dansmusik.

Berli'nare, på 1700-t. använd

täckvagn med i S-formiga fjädrar högt upphängd vagnskorg.

Berlin—Stettinkanalen, Hohenzollernkanalen, se Stettin sp. 1557.

***Bermond-Avalov**, Pavel Mihailovitj, furst Avalov, utvisades 1922 från Tyskland. Han har bl. a. utgivit *Im Kampf gegen den Bolschewismus* (1925).

Bermuda(s)rigg [bæmjö'dø(s)-j], se Marconirigg och ill. till Segling sp. 362.

***Bermudaöarna** ha en yta av 50 kvkm. och 31,000 inv., därav 16,000 vita; f. ö. negrer och mulatter (1927).

***Bern.** 1. Kantonens yta är 6,884 kvkm. — 2. Bland B:s byggnader märkas förbunds församlingens väldiga palats, bestående av tre byggnader, uppförda under 1800-t:s senare hälft, den sengotiska domkyrkan, uppförd 1421—1598, och Zeitlockenturm, en till klocktorn förvandlad medeltida stadsport, vilken av ålder betraktats som stadens vårdtecken. Ö. om Aar ligga nyare stadsdelar, vilka förbindas med den övriga staden genom mäktiga broar. Betr. B:s kulturella institutioner se Schweiz sp. 282 f. B. har stark radiostation (5,000 meterampère). — *Historia.* B. grundades 1191, blev fri riksstad 1218, ingick 1353 i schweiziska edsförbundet och utvecklade sig till en av Schweiz' mäktigaste städer. Sedan reformationen 1528 införts i B., stod det jämte Zürich i spetsen för det protestantiska Schweiz. 1848 blev B. förbundshuvudstad.

***Bernadotte.** Baron Oscar C. J. B. avled 1911. Den nuv. innehavaren av barontiteln och fideikommisset Louvie är hans son Oscar B. — Prinsparet B. erhöll 1892 luxemburgskt ärfdigt adelskap med titlarna greve och

grevinna af Wisborg. Deras ättlingar bära därefter det med grevlig titel förenade namnet af Wisborg men ha vid sidan därav behållit det gamla släktnamnet B., varmed dock för deras vidkommande ingen titel är förenad.

***Bern-Alperna**, se ill. till Schweiz sp. 285—286.

Bernanos [-nå'ss], Georges, f. 1888, fransk författare, känd genom sin katolskt tendentiösa roman *Sous le soleil de Satan* (1926; Under djävulens färla, 1928) med dess skakande skildringar av en själs hemsökelse.

Bernard [-na'r], franska författare. 1. **Tristan B.**, f. 1866, har jämte romaner och noveller ur Parislivet skrivit ett stort antal populära komedier, av vilka *L'anglais tel qu'on le parle* (1899; English spoken) ofta uppförts i Sverige. — 2. **Jean Jacques B.**, f. 1888, den föreg:s son, är en intim och förfinad psykolog, av vars subtila kärleksdramer *Le printemps des autres* (1924) uppförts i Sthlm 1925 av Lugné-Poë.

Berndtson, Gunnar, f. 1854, d. 1895, finländsk målare. B. kom ung. samtidigt med Edelfelt till Paris, där han starkt påverkades av det mondäna salongsmåleriet. I en elegant, bl. a. av Meissonnier influerad stil har han skildrat historiska motiv och återgivit scener ur konstnärslivet.

***Bernhardt**, Sarah, avled 1923.

Bernka'stel-Kues [ko'es], liten stad i Rhenprovinsen, Preussen, vid Mosel. Berömd vinodling.

***Bernstein**, Henry, vars dramatiska författarskap vanl. bygger på rena sensationsmoment, har även framträtt med intima, psykologiska studier (bl. a. *La galerie des glaces*, 1924; Spegelgalleriet, uppf. i Sthlm 1926).

***Bernstorff**, 3. J. H. v. B. var 1921—24 led. av riksdagen. Han har utgivit memoarer från sin ambassadörstid under titeln *Deutschland und Amerika* (1920).

***Bernström**, John, avled 1925.

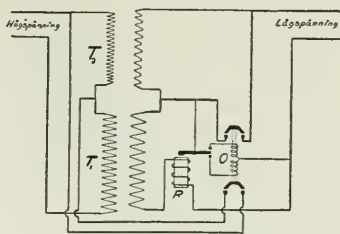
***Berntsen**, Klaus, avled 1927. Han avgick 1922 som försvarsminister men återinträdde kort därefter i regeringen som minister utan portfölj. Ss. sådan avgick han 1924.

***Beronius**, 3. J. O. B. var son till B. 2.

Bero'ssos, omkr. 300 f. Kr., babylonisk präst, skrev på grekiska sitt fosterlands historia.

Berrykoncernen [be'rri-], engelsk tidningstrust, ledd av bröderna lord W. E. Berry (f. 1879) och sir G. Berry (f. 1883). Till B. äro bl. a. anslutna Daily Telegraph, Financial Times och Sunday Times.

Berrykoppling [be'rri-], anordning till minskning av tomgångsförluster vid transformatoranläggningar. I serie med huvudtransformatorn T_1 , som täcker det normala energibehovet, är inkopplad en mindre hjälptransformator T_2 , som tillgodoser det reducerade energibehovet (t. ex. nattetid). Reläet R , som genomflytes av belastningsströmmen, dirigerar härigenom dubbelomkastaren O , vilken i ett läge kortsluter, i ett annat öppnar hjälptransformatorns båda kretsar. Vid låg belastning äro kretsarna öppna över O , varvid spänningen fördelar sig på de båda transformatorerna i förhållande till deras impedanser. Härigenom erhåller hjälptransformatorn den ojämförligt största delen av totalspänningen, varför belastningen så gott som fullständigt uppbäres av denna transformator. Vid ökad belastning kortslutas

Berrykoppling.

dess lindningar, och energileveransen övertages helt av huvudtransformatorn.

***Bersbo**, se även Åtvidaberg sp. 1498.

***Berthelot**, 3. Philippe B. fick 1925 amnesti och inträdde åter i befattningen ss. utrikesministeriets generalsekreterare.

Bértram, se Mattram.

Bértram, Meister B., tysk bildsnidare och målare, verksam i Hamburg från 1367, d. kort före 1415. Hans främsta bevarade verk är ett altarskåp för Petrikyrkan i Hamburg, nu i Kunsthalle. Hans stil är dramatisk och uttrycksfull.

***Bertramrot**. *Anacyclus* tillhör fam. *Compositae*.

Bertram [-ra'η], Louis, f. 1866, fransk författare, led. av Fr. akad. 1925, har i sina romaner spec. behandlat rasfrågor i Medelhavsländerna och bl. a. i *L'invasion* (1907; Invasionen, 1922) livfullt skildrat de i Marseille bosatta italienska arbetarnas liv. Han har även skrivit en monografi över Ludvig XIV (1923).

Bertrand de Born, se de Born.

Bertrand - Thielprocessen [bärtra'η-til-], se Martinprocessen sp. 1299.

***Berzelius**, J. J. Av stor betydelse var under lång tid B:s elektrokemiska teori enl. vilken atomerna i en förening

äro elektriskt laddade och därför sammanhållas av den elektrostatiska attraktionen. Teorin övergavs, då dess genomförande mötte svårigheter spec. betr. organiska föreningar, men W. Kossel har i sin teori för heteropolära molekyler återupptagit samma grundtanke.

***Besançon** är säte för ett mindre universitet.

***Beskow**. 1. Bernhard v. B. Bland B:s prosarbeten märkas, jämte hans minnesteckningar, *Vandringssminnen* (2 bd, 1833—34), den populärfilosofiska skriften *Om själens helsa* (1856) och hans ofullbordade *Lefnadsminnen* (postumt utg. 1870), där han bl. a. ger en framställning av 1809 års händelser. B:s ytterst intressanta brevväxling med P. D. A. Atterbom har utgivits av C. Santesson (3 bd, 1926—28), vilken även 1929 påbörjat utgivningen av B:s brevväxling med H. Järta. — 4. Jakob B. avled 1928. Han var finansminister även i Tryggers ministär 1923—24 och blev generaldirektör i Domänstyrelsen 1925.

Beskow, August, f. 1880, ämbetsman. B. blev expeditionschef i civildepartementet 1917, statssekreterare i kommunikationsdepartementet 1920, var t. f. landshövding i Norrbottens l. 1923—24 och blev 1925 landshövding i Kronob. l. Han ingick som konsultativt statsråd i Lindmans andra ministär 1928.

***Besnard**. I. Albert B. blev 1913 direktör för Franska akademien i Rom, 1922 för École des beaux-arts och 1924 led. av Fr. akad.

Besparingskommittéer, besparingskommittéer, benämning på de kommittéer och enskilda sakkunniga, som under

senaste årtiondet haft uppdrag att utreda möjligheterna för åstadkommande av besparingar i statens förvaltande verksamhet och föreslå åtgärder i detta syfte. Efter några inledande åtgärder på ministären v. Sydows initiativ 1921, som icke ledde till något påtagligt resultat, tillkallades av Brantings andra ministär 1922 års besparingskommitté för att biträda finansministern F. V. Thorsson vid granskningen av ämbetsverkens statförslag. Entledigandet av åtskillig extraordinariepersonal och nedprutandet av huvudtitlarnas slutsummor blev det huvudsakliga resultatet av dessas verksamhet. Av Tryggers regering tillsattes därefter 1923 års besparingskommitté, efter sin ordf., landshövdingen S. Linnér, kallad den Linnérska, med det vidsträckta uppdraget att undersöka möjligheterna för begränsning av statens förvaltningsutgifter. Den framlade förslag till omorganisation av flera stora förvaltningsområden men rönt icke framgång och erhöll på egen begäran entledigande 1925. Av den Ekmanska regeringen tillsattes två kommittéer, 1926 års besparingskommitté och 1927 års besparingsnämnd. Av den andra Lindmanska regeringen blevo båda dessa kommittéer i början av 1929 indragna efter att ha fått slutföra sina närmaste uppgifter, och i stället tillsattes fem ekonomiska sakkunniga, vilka var för sig under finansministerns ledning skola verkställa undersökningar och avge förslag i syfte att åstadkomma ökad ekonomisering inom olika grenar av statsförvaltningen.

***Bessel**, F. W., var även verk-

sam inom matematiken, där han införde de efter honom uppkallade funktionerna, som fått stor betydelse inom den matematiska fysiken, samt inom geodesin (se *Längdmätning* sp. 962).

***Bessemersprocessen**, se även *Lillbessemersprocessen*.

Bestorp, järnvägsstation i Vårdnäs skn, Östergötl. l., vid Östra centralbanan. Vid B. finnes en såg (äg. Trävaru a. b. Norrköpings exporthyveri).

***Bestusjev-Rjumin**. 2. Aleksej B. berövades 1758 sin rikskanslersvärdighet på grund av sin opposition mot Rysslands anslutning till den antipreussiska koalitionen i Sjuåriga kriget och på grund av misstankar, att han förberedde en statskupp till förmån för dåv. storfurstinnan Katarina (sedermera Katarina II).

***Bestämning**. *Språk*v. Satsdel, som är underordnad en annan ("huvudordet") och närmare specificerar dennas betydelse.

Beständiga gaser, detsamma som permanenta gaser (se *Gaser* sp. 1080).

Bestötlåda, se *Stötlåda*.

Betaïn, trimetylglykokoll, en aminosyra (se d. o.), som förekommer i saften av vitbetan.

Betastrålar, β -strålar, se *Radium* sp. 805.

Beted, järnvägsstation i Järnskogskn, Värml. l., vid Dal—Västra Värmlands järnväg. Från B. bispår till Skillingfors.

Bête noire [bät noa'r], fr., eg. svart djur, "svarta fåret".

Betesgröe, se *Poa*.

Betfluga, *Pegomyia hyoscyami*, liten, grå, svartborstig fluga, vars larv gör skada på betor, spenat o. a. mällväxter genom att fräta på bladens inre. Motarbetas genom bortrensning och förstöring av angripna plantor.

***Béthune** hade 1926 20,000 inv.

Be'ting, timmer med en tvärsigenom inslagen grov nagel. B. anbringas vanl. å backen å ett fartyg för beläggning av ändar och förtöjningstrossar. Vid fällning av ankare å äldre fartyg betas ankarkättingen runt en kraftig B. av tackjärn och löper ut runt denna. Å nyare fartyg tjänstgör ankarspelet som B.

Bêtise [bäti'sj], fr., dumhet.

Betjante, i äldre språkbruk sammanfattande benämning på statens l. kyrkans tjänstemän av lägre grad, t. ex. kronobetjante (länsmän och fjärdingsmän), kyrkobetjante (präster och klockare) o. s. v. Sedermera fick B. bet. betjäning vid statens verk, vaktmästare.

Betlyftare, maskin för att vid skörden lossa betor ur jorden.

***Betong**. Om betongpålar se även *Simplexpålar*. Se även *Gasbetong*. Suppl.

Bett, se *Betsel*.

Betteljärn, *Bettelmaskin*, vanlig form för berteljärn, bertelmaskin.

***Bettna**. Framdeles skola Vrena och Halla förenas med B. till ett pastorat.

***Bettrötthet**, jfr *Jordtrötthet*.

Betulander, Gotthilf, f. 1872, ingenjör, verkstadsingenjör i Telegrafstyrelsen från 1907, känd som konstruktör av automatiska telefonanläggningar (se *Telefoni* sp. 881).

Betuwe [-ty've], se *Gelderland*.

Betydelse. Den *språkvetenskapliga* termen B. har länge ansetts självklar till sin innebörd. B. har fattats ss. den föreställning, det begrepp o. d., som en talande, resp. ett språksamfund förbinder med ett ord, uttryck o. s. v., l. ss.

det psykiska innehåll, som den talande vill överföra på mottagaren o. d. Utgående från modern filosofiskt-logisk forskning hävda nu flera forskare, att B. överhuvud icke (l. blott till viss grad) är en psykisk företeelse utan främst innebär en hänvisning på något objektivt, på ett "sakförhållande" e. d. B. definieras då t. ex. som relationen mellan det språkliga uttrycket och detta objektiva.

***Bevattning.** Jämte uppämning och översilning har på senaste åren, framför allt i Tyskland, regnbevattning börjat användas även vid åkerbruket. Därvid sprutas vattnet från en i l. över fältet nedlagd rörledning finfördelat genom spridningsmunstycken över markytan.

Beveridge [be'vvidj], sir William Henry B., f. 1879, engelsk nationalekonom, föreståndare för London School of Economics and Political Science 1919. I sin vetenskapliga produktion har B. bl. a. behandlat arbetslöshetsproblemet (*Unemployment, a problem of industry*, 1909).

Bewick [bjó'ik], Thomas, f. 1753, d. 1828, engelsk grafiker. B. inledde en förnyelse av det konstnärliga träsnittet i England och uppfann en ny teknik, trästicket (se Träsnitt), vari han utförde en mängd bokillustrationer, särskilt djurbilder.

Bexell, David, f. 1861, missionsbiskop. B., som 1912—27 var Svenska kyrkans missionsstyrelses ombud i Indien, är sedan 1927 biskop i den evangelisk-lutherska tamilkyrkan.

Bexheda, annan form för Bäckседа.

Bey, se Bej.

***Beyle**, Henri. B:s *Le rouge et le noir* finnes i sv. övers. (Rött och svart, 2 dlr, 1918).

Beyron, Einar, f. 1901, operasångare (tenor), sedan 1926 anställd vid Kungl. teatern, där han framgångsrikt utfört ett stort antal roller.

Beyrouth [bäro'tt], franska formen för Beirut.

Beyschlag [ba'jslach], Franz, f. 1856, tysk geolog, chef för Preussens geologiska statsanstalt i Berlin 1907—23, har utgivit en mängd arbeten i praktisk geologi samt redigerat den internationella geologiska kartan över Europa (skala 1:1,5 mill.).

de Bèze [dø bäs] (lat. *Beza*), Théodore, f. 1519, d. 1605, fransk reformert teolog, prof. i Lausanne 1549—58, i Genève 1559. B. var efter Calvins död kalvinisternas erkände ledare. Bland hans arbeten märkas en fransk övers. av Psaltaren, en latinsk övers. av N. T. samt en levnadsteckning över Calvin.

***Béziers** hade 1926 66,000 inv.

***Bhagavadgita** finnes i sv. övers. av K. F. Johansson i Främmande religionsurkunder II: 1 (1907—08).

***Bharatpur** hade 1921 en yta av 5,160 kvkm. och 496,000 inv. Huvudstaden hade 33,000 inv.

Bharo'ch, se Broach. Suppl.

Bhatgar, ort i presidentskapet Bombay, Britt. Indien, c:a 45 km. s.v. om Poona. Vid B. har för bevattningsändamål 1928 i floden Nira fullbordats en storartad dammanläggning, som uppämmer en 38 kvkm. stor sjö.

***Bhaunagar**, som tillhör Kathiawarstaterna, lyder nu under agenten för Västra Indiens stater (jfr d. o.). Staten B. omfattade 1921 7.407 kvkm. med 424,000 inv.

***Bhopal** omfattade 1921 17,876 kvkm. med 692,000 inv., därav 45,000 i huvudstaden.

Bhubaneswa'r, liten stad i prov. Bihar och Orissa, Britt. Indien, nära Cuttack, i Mahanadis delta. B. var c:a 500—1000 e. Kr. huvudstad i ett självständigt rike Orissa och har från denna och senare tid ett stort antal tempel, av vilka Stora templet och Muktesvaratemplet räknas till de konstnärligt mest framstående hinduiska templen.

***Bhutan**. Ytan uppskattas till c:a 46,600 kvkm.

Bi- (lat., av *bis*, två gånger), två-, dubbel-.

Bialik, Chajim Nachman, f. 1873, rysk judisk skald. Genom sina dikter på nyhebreiska, av vilka en samlad upplaga utkom 1908, framstår B. som en av den nationellt judiska rörelsens främsta litterära representanter.

***Bialystok**, Białystok [-oystå'k], är nu huvudstad i ett polskt departement B. (32,745 kvkm., 1,308,000 inv. 1921).

Biba'n al-Mulu'k, se Tebe sp. 846.

***Bibel**. Den svenska övers. av N. T. av 1526 intar en tämligen självständig hållning gentemot Luthers övers. av 1522. Däremot står Gustav Vasas bibelövers. av 1541 i starkt beroende av Luthers.

***Bibelforskaren** upphörde 1923.

Bibeltrogna Vänner, se Missionssällskapet Bibeltrogna Vänner.

Bibie'na, se Galli Biebiena.

Bibliogra'phisches Institut [-to't], ett av Joseph Meyer (se d. o. 1, sp. 12) 1826 grundat bokförlag i Gotha, sedan 1874 förlagt till Leipzig, känt för sina utmärkta upplagor av klassiker, encyklopedier och kartverk.

***Bibliotek**. Till komplettering av i huvudarbetet lämnade uppgif-

ter ang. en del större B. lämnas här några senare siffror. *Amerika*. Library of Congress: över 3,566,000 böcker och småskrifter, över 1 mill. kartor och bilder, över 1 mill. musikalier och över 1 mill. handskrifter. *New York Public Library*: sammanlagt över 2,971,000 bd och småskrifter, därav 1,181,500 bd i utlåningsavdelningarna, 43 filialer i egna byggnader. — *England*. British Museum: över 3 mill. bd. Bodleian Library i Oxford: 1,250,000 bd och 40,000 handskr. Universitetsbiblioteket i Cambridge: över 1 mill. bd och över 10,000 handskr. — *Frankrike*. Bibliothèque Nationale: 4 mill. bd, 300,000 kopparstick m. m. och 125,000 handskr. Bibliothèque S:te Geneviève: 500,000 bd och 3,900 handskr. — *Italien*. Vatikanska biblioteket: c:a 350,000 bd och 53,000 handskr. Biblioteca Nazionale Centrale i Florens: 750,000 bd. — *Tyskland*. Preussische Staatsbibliothek i Berlin: 2,128,000 bd (incl. musikalier) och 56,800 handskr. Deutsche Bucherei i Leipzig: c:a 665,000 bd (årlig tillväxt c:a 55,000). — *Ryssland*. Offentliga statsbiblioteket i Leningrad: c:a 4,5 mill. böcker och småskrifter samt 240,000 handskr. Leninbiblioteket i Moskva: 3,5 mill. bd. — *Norden* (utom Sverige). Det kongelige Bibliotek i Köpenhamn: c:a 850,000 bd och småskrifter. Universitetsbiblioteket i Oslo: c:a 700,000 bd och småskrifter. Universitetsbiblioteket i Helsingfors: c:a 500,000 bd. — *Sverige*. Kungliga Biblioteket

(se d. o., även Suppl.): över 500,000 bd, c:a 1,550,000 småskrifter, över 12,000 handskr. Uppsala universitetsbibliotek: c:a 700,000 bd och c:a 17,000 handskr. Lunds universitetsbibliotek: c:a 400,000 bd och över 7,000 handskr. Stockholms stadsbibliotek (se d. o., även Suppl.): 252,000 bd, därav i huvudbiblioteket 165,000, de övriga i 13 större l. mindre filialer. — 1927 utgjorde antalet statsunderstödda folkbibliotek 1,206 och antalet skolbibliotek 1,299. Statsbidragsbeloppet uppgingo för de förra till 205,027 kr. och för de senare till 143,285 kr. Antalet studiecirkelbibliotek i statsunderstödda riksförbund utgjorde 1926—27 3,498, och de till dessa förbund utgående statsbidragen uppgingo tills. till 135,229 kr. De båda kommittéer, som sedan resp. 1918 (de s. k. bibliotekssakkunniga) och 1920 (de s. k. folkbildningssakkunniga) haft att utreda frågor rör. svenskt biblioteksväsen och framkomma med förslag till omorganisation (se Bibliotek sp. 1467 f. och Folkbildningsarbetet sp. 239 f., även Suppl.), avgåvo båda sina förslag 1923. Kommittéerna ha på olika men varandra kompletterande vägar sökt skapa en mellanform av B. mellan de stora vetenskapliga B. och mängden av folkbibliotek. Enl. bibliotekssakkunniga skulle de gamla stiftsbiblioteken utvidgas till av staten administrerade "landsbibliotek", enl. folkbildningssakkunniga skulle de kommunala folkbiblioteken, med bibehållande av sin kommunala karaktär men med ökat statsun-

derstöd få till uppgift att vara centralbibliotek för större områden. I stort sett i enlighet med det förra förslaget har Linköpings stiftsbibliotek genom riksdagsbeslut 1926 omorganiserats till landsbibliotek med ett centralbiblioteks uppgifter för östergötlands l. (namnet ändrades till Linköpings stifts- och landsbibliotek). 1929 års riksdag har vidare på K. M:ts förslag beslutat en omorganisation av det svenska folkbiblioteksväsendet, som i princip ansluter sig till folkbildnings-sakkunnigas förslag. Maximum för det statsbidrag, som kan utgå för biblioteksverksamhet inom en och samma kommun, utgör bortsett från centralbiblioteksanslaget 10,000 kr., varav 7,000 kr. skola utgå med förmånsrätt för folkbibliotek och 3,000 kr. med förmånsrätt för studiecirkelbibliotek. Kommunalt l. därmed likställt folkbibliotek, som prövas därtill lämpligt, må av K. M:t godkännas som centralbibliotek, dock endast i sådana län, där det ej finnes något landsbibliotek, och endast ett i varje län. Högst 10,000 kr. per år må utgå som särskilt centralbiblioteksanslag. Centralbiblioteken och landsbiblioteken skola inom sina områden supplera de lokala B:s arbete genom direkt och kostnadsfri utlåning av böcker, som behövas i studiesyfte, genom utsändande av vandringsbibliotek och genom biblioteksteknisk vägledning. Planens mening är betr. såväl lands- som centralbiblioteken, att organisationen skall växa fram endast småningom i mån av B:s utveckling och anslag från riksdagen. — Bibliotekskonsulenternas antal i Skolöverstyrelsen har 1929 ökat till tre.

Bichat [bisja'], Marie François Xavier, f. 1771, d. 1802, fransk anatom, prof. i Paris 1801, grundlade den historiska forskningen.

Bidevindssegel, se Segling sp. 360.

***Bie**. Försäljningen av buteljerat vatten har upphört.

Bien [bjäj], fr., väl!, gott!

Bie'nn (lat. *bie'nnis*). Bot. Tvåårig (jfr *Annuell*, *Perenn*).

***Biesèrt** [bisä'rt], Elof, avled 1928.

Biff, Biffrev, se ill. till *Slakt*.

Biggest in the world [bi'ggist in the oæ'ld], eng., "störst i världen", uttryck, som uppfattats och vunnit burskap som karaktäristiskt för nordamerikanens höga uppskattning av kvantitativ överläsenhet och hans benägenhet att mäta även andliga och kulturella värden med sådan måttstock.

***Bihar och Orissa** har en yta av 215,436 kvkm. Till B. äro även anslutna 26 vasallstater med en yta av 74,240 kvkm. och 3,960,000 inv. (1921).

***Bikaner** omfattade 1921 60,390 kvkm. med 660,000 inv., därav 69,000 i huvudstaden.

Bikroma't, se *Kromförenaingar*.

Bikupsugn, se *Koks* sp. 996 och *Träkol* sp. 1436.

***Bila**, se även *Skogsavverkning* sp. 514.

Bilat virke, se *Virkessoriment* sp. 882.

***Bilbao** har även betydande industri (järnverk, masugnar m. m.). Dess uthamn vid floden Nervións mynning heter *Portugalete*. Folkmängden hade 1927 stigit till 148,000.

Bild. *Fys.* B. erhålles genom avbildning medelst optiskt

system och är *ree'll*, när strålarna själva, *virtue'll*, när deras tänkta förlängningar bakåt skära varandra i bildpunkten, belägen i bildrymden (motsats: föremål, föremålsrymd). För skarpt uppfångande (t. ex. i en kamera) samlas bildpunkterna i ett bildplan. Det häri utnyttjade strålknippets öppning bestämmer bildvinkeln, i föremålsrymden motsvarad av bildfältet, för kikare bestämt i vinkelmått l. diameter på visst avstånd. Ofullkomligheter i B. kallas bildfel l. avbildningsfel (jfr *Aberration. Fys.*, *Lins. Fys.*, och *Objektiv*).

***Bildande konst** är ej detsamma som bildkonst. Med bildkonst förstås endast avbildande konst, alltså ej arkitektur.

Bildfältskrökning, se *Lins* sp. 586.

Bildmätning, detsamma som fotogrammetri.

***Bildskrift**, jfr även *Skrift* l.

Bildspaning. *Mil.* Kunskskapande med hjälp av fotografi.

Bildsten, en huvudsakl. på Gotland förekommande fornlämningsstyp, bestående av en rest, tillhuggen stenhäll (vanligen av kalksten) med ena sidan försedd med inristade geometriska ornament (så på de tidigare från äldre folkvandringstid) l. förutom dylika allehanda figurer, mest ryttare och skepp, utförda i relief (så på de senare från yngre folkvandringstid och vikingatid). Bildstenarna äro minnesmärken över avlidna personer och anses härstamma från den äldre järnålderns vid gravarna resta, ej ornerade bautastenar (se d. o.). De mest bekanta bildstenarna äro de från Stenkyrka (se ill. till *Svensk konst* sp.

Bildsten (Vallstena skn).

370), Hablingbo, Tjängvide och Ardre på Gotland (se ill. till d. o. sp. 1404) samt Häggeby i Uppland.

*Bildt. 3. Knut B. avled 1927.

*Bildtelegrafi, se även Telegrafering av bilder.

Bildtriangule'ring, metod att utföra triangelmätning medelst riktningar ur flygbilder, tagna med helt l. nära lodrät axel. B. kan vara grafisk l. numerisk och är ett för bildmätningen synnerligen värdefullt hjälpmedel.

***Biljard**. Bland de vanligaste spelformerna märkas även *carolina* (förk. "lina"): minst två spelare samt fyra bollar, vanl. två röda, en gul ("linan") och en vit (spelbollen); svensk och rysk k ä g e l: minst två spelare samt tre bollar, varvid e:a 1 dm. höga k ä g l o r äro uppställda på vissa prickar på biljarden (olika för svensk och rysk k ä g e l). — Världsmästerskapet i B. har under de senaste åren erövrats av omväxlande För. Stat. och Nederländerna.

***Billerud**. Billeruds a. b. har ett aktiekapital av 28,2 mill. kr. och sysselsätter e:a 2,000 arbetare. Bolaget driver nu följande anläggningar: vid B. sulfittfabrik, sulfitsprittfabrik och pappersbruk, vid Bosjön sågverk, vid Brättne sulfittfabrik och pappersbruk, vid Charlottenberg elektrisk kraftstation, vid Gruvön sågverk (sulfatfabrik och kraftpappersbruk under anläggning 1929), vid Haga träsliperi och elektrisk kraftstation, vid Jössefors träsliperi, pappersbruk, sågverk, hyvleri och elektrisk kraftstation (sulfittfabrik under anläggning 1929), vid Kyrkebyn sulfittfabrik, vid Råmen träsliperier och sågverk med hyvleri och lädfabrik, vid Slottsbron sulfittfabrik och sulfitsprittfabrik, vid Stömen sulfatfabrik och vid Torsby träsliperi och elektrisk kraftstation. Bolaget är världens största producent av smörpapper och tillverkar stora mängder sulfitmassa för konstsilkesberedning. Billeruds a. b. äger dessutom aktiemajoriteten i Borgviks a. b.

***Billesholm**. B. har en station (B:s gruva) vid Västkustbanan och statsbanelinjen Landskrona—B:s gruva samt en station (Billesholm) vid linjen Hyllinge—Bjuv—B. av Hälsingborg—Hässleholms järnvägar.

Billets, se Valsverk sp. 371.

***Billing**. I. Gottfrid B. avled 1925. Hans *Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893—1906* utgavs 1928 av C. Hallendorff.

***Billingsfors** ligger inom Ste neby och Laxarby socknar, Älvsb. l., har station vid Dalslands kanal och järnvägsstation vid Uddevalla—Lelångens och Dal—Västra Värmlands järnvägar,

***Billings kontrakt.** Sedan 1922 äro Sjogerstad, Rådene och Häggum förenade till ett pastorat.

Billitoní'ter, se **Tektiter**.

Billströmska folkhögskolan på Tjörn (Stenkyrka skn, Göteb. l.), grundad genom donation av borgmästaren L. Billström i Lund, öppnades 1876. B. har sedermera utvidgats med lantmannaskola, anordnat internat m. m.

Bimåne, med bisolen (se **Halofenomen**) analogt fenomen.

Bindeord, ord, som förbinder satser och satsdelar; särskilt om (samordnande) konjunktioner (t. ex. *och*, *eller*).

Bingham [bi'ngəm], kopparmalmsdistrikt i Utah, För. Stat., 30 km. s.v. om Salt Lake City. Malmfyndigheterna, upptäckta 1863, ha oerhört stora tillgångar av relativt metallfattig kopparmalm, bildande lager i kolkalksten; dessutom förekomma gångar av silverhaltig blymalm.

Bing & Gröndahl's Porcellänsfabrik i Köpenhamn grundades 1853 av bröderna Meyer Hermann och Jacob Hermann Bing samt Frederik Gröndahl. Sedan 1880 har den ledande kraften varit Harald Bing, son till J. H. Bing. 1895 omdanades B. till aktiebolag. Bland B:s konstnärliga ledare märkas J. F. Willumssen och Hans Tegner, under vilkas tid B. utvecklats till en av de främsta skandinaviska porslinsfabrikerna. Under senaste tid har främst Jean Gauguin gjort en betydande insats vid B.

***Bingsjö.** Kapellförsamlingen benämnes **Bingsjö-Dådran**.

Binh-Dinh, stad i Annam, Franska Indo-Kina, nära frihamnen Qui-nhon. Livlig sidenindustri. 70,000 inv. (1926).

***Binokulär.** Om binokulärt seende se även **Stereoskopi**.

Binz [binnts], by i prov. Pommern, Preussen, vid Rügens östkust. Badort. C:a 1,000 inv.

***Biobio** har vid den nya provinsindelningen (se **Chile**. Suppl.) fått sitt område utökat och har nu 173,000 inv.

Biorise'ring, metod att pasteurisera mjölk. Denna sprutas fint fördelad in i ett till 75° C. uppvärmt rum och avkyles därefter hastigt. Härigenom dödas flertalet bakterier utan att mjölkens egenskaper avsevärt förändras.

***Biot**, J. B., fann jämte Savart den efter dem uppkallade Biot-Savarts lag (se d. o.).

Bipest, se **Yngelröta**.

***Bipolar.** Bot. Se **Växtgeografi** sp. 1296.

Bipyramid (av lat. *bis*, två gånger), se **Kristall** sp. 1341.

***Bir** tillhör Turkiet och är beläget nära gränsen till Syrien. 9,000 inv. (1927).

***Birdwood**, sir William, blev 1925 fältmarskalk och överbefälhavare för indiska armén.

***Birgitta**, den heliga. Den senare forskningen rör. B. har på många punkter kommit till nya resultat. En mängd uppgifter ang. hennes öden torde kunna utmönstras ss. obestyrkta l. grundlösa. Liksom hennes födelseår icke säkert kan fastställas till 1303, ehuru detta är det sannolika, kunna inga säkra slutsatser dragas ang. hennes levnad intill 1340-t:s mitt, då vår känedom härom vilar nästan enbart på legendariskt källmaterial. Efter drottning Blankas ankomst till Sverige 1335 synes B. under flera år ha intagit en förtrolig ställning till konungaparet. När hon efter det religiösa genombrottet i samband med makens död ss.

Kristus uppenbarar sig för den tioåriga Birgitta. Målning å altarskåpet från Appuna kyrka (Stat. hist. mus.).

"Guds brud och språkrör" inriktade sig på att få till stånd ett kloster för både munkar och nunnor, lyckades hon vinna konungens intresse för saken i så hög grad, att han i ett testamente 1346 donerade Vadstena kungsgård till den nya stiftelsen. Senare blev hon mera kritisk mot konungen, vilken ej utfört sitt första "korståg" (se Magnus sp. 1070) efter hennes intentioner. Denna ändrade hållning gentemot konungen synes ha bidragit till hennes beslut att, antagligen på hösten 1349, lämna Sverige och slå sig ned i Rom, ett beslut, som i hög grad torde ha framdrivits av den omständigheten, att en beskickning till Avignon ej lyckats utverka påvens stadfästelse av hennes klosterstiftelse. Från Rom följde B. med spänt intresse förvecklingarna i hemlandet och lät sin ständigt skärpta aversion mot konung Magnus taga sig uttryck i en rad revelationer, vilka c:a

1361 kulminerade i en för fyra personer inom det svenska högfrälset avsedd upprorsplan, vilken ännu är bevarad i B:s egenhändiga uppteckning. Mot den mecklenburgska furstefamiljen har B. trol. av mera personliga skäl varit avogt stämd, men då Albrekt (d. y.) väl blivit svensk konung under tillskyndan bl. a. av nära anförvanter till B., däribland hennes söner Karl och Birger, har B. ej tvekat att taga hans tjänster i anspråk för Vadstenaklostrets uppförande. B:s planer på en klosterstiftelse ha trol. i Rom vidgat sig till att avse uppriktandet av en helt ny klosterorden. B:s förhoppningar härom svekos, då hon 1370 erhöll påvligt tillstånd allenast till en kongregation inom augustinorden. Spec. under sina sista levnadsår arbetade B. intensivt för kurians återförande till Italien. Från Rom företog B. en rad vallfärder till olika platser i Italien. Under sin pilgrimsfärd till det heliga landet 1372—73 mottogs "prinsessan från Närke" (hennes make var lagman i Närke, ej ss. i huvudarbetet anges östergötland) med hedersbetygelser av de styrande i rikena Neapel och Cypern. — B:s många uppenbarelser, vilka mestadels äro präglade av en brinnande religiositet, som strävade att strikt följa de för hennes tid ortodoxa åskådningarna, röja — icke minst genom sin konkreta bildfantasi — en av Sveriges yppersta skaldebegåvningar. Ofta tonar ur B:s revelationer en klang av aktuella händelser och brännande dagsfrågor, vilken bjuder en viss garanti för uppenbarelsernas värde även ss. historiska dokument. Flertalet uppenbarelser samlades kort efter B:s död i den s. k. himmelska boken, som inne-

håller sju underavdelningar, kallade böcker. Till dessa fogades snart i Revelationeshandskrifterna som "åttonde bok" en av den spanske biskopen Alfonso av Jaén biskop 1359—68, d. 1388), B:s högtbetrodde medhjälpare under hennes tre sista levnadsår, verkställt urval av "politiska" uppenbarelser, däribland de flesta revelationer, som beröra politiska förhållanden i B:s hemland. Då Alfonso saknat närmare kännetecken om svenska förhållanden och första hand åsyftat att skapa en "konungaspegel", en uppbyggelsebok för furstar, är den konkreta bakgrunden till en relation med politiskt innehåll ofta svår att fastställa.

Birgitti'n(er)språk, det blandspråk mellan svenska och danska. svenska och norska, som träffas i de nordiska birgittinklostren på 1400-t.

Birikalk, se H e d e k a l k. Suppl.

***Birk**, se B i r k a. Suppl.

***Birka**. Av de övriga förklaringar av namnet B., som varit aktuella i den senaste diskussionen, märkes särskilt den redan tidigare framställda, enl. vilken *Birka*, *Birkø* är latiniserad, resp. yngre sv. form av *Biærkø*, vilket lå skulle vara B:s äldsta namn, ned bet. "björkön". De övriga många handelsplatserna *Björkö* o. d. äro enl. denna teori uppkalade efter B. — *Biærk*, *birk* (jfr l. o.) är enl. samma teori abstraherat ur *biærkøarøtter*, som då äldst varit namn på *Biærkø*s lag.

***Birkarlar**. Enl. en senast av J. Jaakkola framlagd hypotes kallat namnet B. tolkas som Birkalabor, d. v. s. de som bo i Birkatala, en socken i Satakunta, Finland, där B. enl. traditionen skola

Lord Birkenhead.

ha haft sin äldsta och förnämsta bosättning och varifrån de före 1300-t:s början spritt sig mot n. — Birkkala är möjl. uppkallat efter Birka (jfr d. o. Suppl.).

Birkas, se N u e k ö.

***Birkeland**. 3. Richard B. avled 1928. Han var från 1922 prof. i Oslo.

***Birkenhead** (se karta till Liverpool) bildar eget grevskap med 162,000 inv. (1928). En landsvägstunnel under Mersey är sedan 1925 under byggnad (se Liverpool. Suppl.).

***Birkenhead**, lord, avgick som lordkansler 1922. Han ingick 1924 i Baldwins andra ministär som minister för Indien men utträdde 1928 ur ministären för att övergå till enskild affärsverksamhet (i Imperial chemical industries, som tillhör den av lord Melchett ledda koncernen). B. blev 1922 earl av B. Han har bl. a. utgivit *Contemporary personalities* (1924) och *Law, life and letters* (2 dlr, 1927). Ett urval av hans tal har

utgivits under titeln *Politics and law* (1929).

***Birmingham.** I. B. bildar eget grevskap. De förnämsta offentliga byggnaderna äro rådhuset, uppfört i form av ett romerskt tempel 1832—50, katedralen (före 1905 församlingskyrka), uppförd 1711, och Council House, ett omfattande komplex i klassieistisk stil, som inrymmer stadens administrationslokaler och konstgalleriet med bl. a. en stor samling av preraphaeliternas konst. — 2. B. hade 1928 224,000 inv. I B. funnos 1920 70,000 negrer.

Bisbeedistriktet [bi'ssbi-], kopparmalmsfält i Arizona, För. Stat., nära gränsen till Mexiko. Malmen, som bildar linser i kol-kalksten, upptäcktes 1877.

***Biscaya** hade 1927 444,000 inv.

Bi'schoff (ty. *Bischof*, eg. biskop; dryck för biskopar), dryck, tillredd av rödvin, socker och kryddor.

***Biserta** hade 1926 21,000 inv., därav 7,000 européer. B. är en starkt befäst örlogshamn.

Bishops ring [bi'sjæps] (upp kallad efter en amerikansk missionär Bishop i Honolulu), se R ö d a s k e n e t.

***Biskop.** I biskopsval deltaga, utom vederbörande domkapitels medlemmar, kontraktvis alla

inom kontraktet kyrkoskrivna, till prästämbetets utövning behöriga präster. Varje valsedel skall uppta tre namn. Vid val av ärkebiskop och B. i Lunds stift deltaga dessutom den akademiska församlingen vid resp. universitet. Vid ärkebiskopsval tillkomma därjämte samtliga rikets övriga domkapitel och Stockholms stads konsistorium, varvid varje domkapitel, konsistoriet, ärkestiftets prästerskap och den akademiska församlingen i Uppsala enl. praxis ävge var sin kollektivröst.

***Biskopskulla** skall framdeles förenas med Nysätra, Långtora och Härkeberga till ett pastorat. — B. var fordom prebende under ärkebiskopsstolen. Från kyrkan ha till Stat. hist. mus. kommit sannolikt från en biskopskåpa härstammande broderier, utförda i utlandet omkr. 1200, trol. de äldsta kyrkliga broderier, som bevarats i vårt land.

Bisköldkörtlar, se Inre sekretion sp. 1408 f. och Col lip. Suppl.

***Bismarcksarkipelagen** ingår nu i Nya Guineaterritoriet.

***v. Bismarck-Schönhausen**, O t t o. På grundval av under senare år publicerat material, främst den av tyska utrikesministeriet utgivna aktsamlingen till belysande av världskrigets förhistoria, "Die grosse Politik der europäischen Kabinette", har en mycket omfattande litteratur rör. B:s utrikespolitik efter 1871 vuxit fram. Grundtanken i denna politik kan sägas ha varit att genom uppbygandet av ett stort allianssystem, som skulle göra Tyskland till utslagsgivande makt på kontinenten, förebygga en fransk revansch, säkra freden och därmed trygga även det nya tyska riket. Kärnan i hans allianssystem skulle enl.

B:s ursprungliga, aldrig helt övergivna intentioner bildas av ett förbund mellan de tre kejsar-makterna Ryssland, Tyskland och Österrike-Ungern (se Trekejs-sar förbundet), men då detta 1872—73 grundade för-bundsförhållande efter Rysk-tur-kiska kriget och Berlinkongressen upplöstes, tvangs B. att ingå det mot Ryssland riktade tysk-öster-rikiska defensivförbundet 1879, som framgent blev en hörnsten i hans allianspolitik. Redan 1881 lyckades han dock återföre-na de tre kejsarmakterna, och f. å. ut-byggs hans system med trippel-alliansen (se d. o. 2) samt 1883 med ett förbund med Rumänien, vartill även Österrike var anslu-tet. Då trekejsarförbundet 1887 utgick och på grund av spänning-en mellan Österrike och Ryssland ej förnyades, avslöt B. med sist-nämnda makt det s. k. återför-säkringsfördraget (se d. o.), vil- ket han i förening med 1879 års tysk-österrikiska förbund betrak- tade som en ersättning för tre- kejsarförbundet. Englands roll i B:s politik har varit mycket om- stridd. Det kom aldrig att direkt anknytas till B:s system, men B. sökte vid flera tillfällen få ett förbund till stånd, vilket dock ej finge rubba Tysklands vänskap- liga förbindelser med Ryssland. — Herbert B. användes i stor utsträckning av B. i speciella diplomatiska missioner och visade därvid en ej ringa skicklighet. Utan tvivel var det B:s avsikt att göra honom till sin efterträ- dare som rikskansler; ”dynastin B.” blev även i kampen mot kanslern före dennes fall ett my- ket nyttjat slagord. Herbert ned- lade emellertid sitt ämbete som statssekreterare omedelbart efter faderns avgång.

Bisol, se Parhelisk ring.

***Bison**. Visenten finnes som vild numera endast i Kaukasus.

***Bispberg** står genom en bi- bana till Kullsveden i förbindelse med Södra Dalarnas järnväg.

Bi'spedömme, se Norge sp. 998 och 1001.

Bisse'ra, se Bis.'

Bissmark, Georg, f. 1871, jurist, borgmästare i Halmstad 1918. B., som sedan 1927 tillhör F. K., ingick 1928 som justitiemi- nister i Lindmans andra ministär.

Bistigma't, detsamma som periskop (se fig. 3 till art. Ob- jektiv).

Bisulfa'ter, se Svavelsyra sp. 303.

Bisulfi'ter, se Svavel sp. 301.

***Bitlis**, som 1927 hade 9,000 inv., är nu huvudstad i ett tur- kiskt vilajet B.

***Bitter**, Albert, avled 1926. Han fick 1922 ärkebiskops namn.

Bitterblad, se Polygonum.

***Bittermandelvatten** beredes numera genom lösande av bitter- mandelolja i vatten.

Bi'tzius, Albert, se Gott- helf.

***Biva** har en yta av 686 kvkm. och ett största djup av c:a 100 m.

Bivaria'nt (av lat. *bis*, dubbelt, och *varia're*, förändras), se Gibbs 2.

Bivua'k, se Bivaek.

Bizerte [-šä'rrt], se Biserta, även Suppl.

Bjelu'ha-Go'ra, se Altai. Suppl.

Bjerg [bjärg], Johannes, f. 1886, dansk bildhuggare, har med sina av italiensk renässansskulptur påverkade bronsfigurer (*El- skovskampen*, Kunstmuseet, Kö- penhamn) framträtt som en av de mest betydande representan- terna för modern dansk skulptur.

Bjerke, Arvid, f. 1880, arkitekt. B. var jämte S. Ericson huvudarkitekt för Jubileumsutställningen i Göteborg 1923 (se d. o.) och har tills. med denne uppgjort ritningarna till de samtidigt uppförda Konstmuseet och Konsthallen i Göteborg (se ill. till d. o. sp. 245—246).

***Bjerknes**. 2. Vilhelm B. innehar sedan 1926 en personlig professur i mekanik och matematisk fysik vid Oslo universitet. Om den för B:s uppfattning av cyklonerna grundläggande polarfrontteorin se d. o.

Bje'rnede, by på Själland, Danmark, nära Sorø, med en ytterst märklig rundkyrka, uppförd omkr. 1170, svårt förvanskad genom en restaurering 1890—92.

***Bjerre**, Poul, har framträtt som en prononcerad representant för psykoanalysen (se d. o.), sådan S. Freud utformat den, om än efterhand med vissa egenartade modifikationer (*Hur själen läkes*, 1923). B. har ock ägnat stor uppmärksamhet åt parapsykologi, d. v. s. spiritismens och oekultismens fenomenområde, samt framträtt som essayist på det religionsfilosofiska området i *Död och förnyelse* (1926).

Bjerre, Andreas, f. 1879, d. 1925, bror till Poul B., prof. i straffrätt i Dorpat 1919. B. utgav ett flertal arbeten över olika kriminalpsykologiska problem, bland vilka särskilt märkes det betydelsefulla verket *Bidrag till mordets psykologi* (1925).

Bje'rrum, Niels, f. 1879, dansk kemist, prof. vid Veterinär- och Landbohöjskolan i Köpenhamn 1914, förklarade 1912 med hjälp av kvantteorin vissa bandspektras struktur. B. har även utfört undersökningar och framställt uppmärksammade teo-

rier ang. den elektrolytiska dissociationen.

Bjur-, vanlig sammansättningsled i svenska ortnamn, i de flesta fall härlett av fsv. *biur*, "bäver".

***Bjursås**. Ett till B. förs. hörande område av Als skn (med 154 inv.) överflyttades 1929 till B. skn, som nu har 3,220 inv.

Bjuröklubb, fyr och lotsplats på Västerbottens östligaste udde, s.ö. om Skellefteå.

***Bjuv**. 2. B. har station vid Hälsingborg—Hässleholms järnvägar (linjerna Hälsingborg—Hässleholm och Hyllinge—B.—Billesholm).

Bjä'dnyj, Demijan (eg., Efim Aleksejevitj Pridorov), f. 1883, rysk skald, har i sin diktning med dess från de lägre folklagren hämtade ordförråd och bildspråk och dess revolutionära tendens givit typiska uttryck åt den bolsjeviskiska andan. Spec. spelade hans kamplyrik en stor roll under inbördeskriget efter bolsjevikrevolutionen.

***Bjälgorod** skrives även Belyj-gorod (se Moskva sp. 278).

Bjälkankare, se Förankring.

***Bjäre**. 1. B. ingår i S. Åsbo och Bjäre domsaga. — 2. B. omfattar numera pastoraten V. Karup och Torekov; Förslöv och Grevie; Barkåkra och Rebbelberga; Hjärnarp och Tostarp; Båstad och Hov.

***Bjäresjö**. Sedan 1927 bilda Sövestad, Bromma, B. och Hedeskoga ett pastorat. — En del av kyrkans målningar äro avbildade på art. Målarkonst sp. 463—464.

Bjäresjöholm, se Bergsjöholm. Suppl.

Bjärka-Säby slott.

***Bjärka-Säby** slott uppfördes i nyklassicistisk stil av F. M. Piper vid 1700-t:s slut och har senare restaurerats, bl. a. 1920—21. B. har station vid Östra centralbanan, som där utsänder en linje till Ätvidaberg. — B. tillhörde på 1300-t. Bo Jonsson Grip, innehades på 1500- och 1600-t. av ätten Natt och Dag och därefter (till 1841) av ätten Cederhjelm. — Över B. utges f. n. en stor godsbeskrivning, omfattande egendomens historia från äldsta tider, dess naturförhållanden, fornminnen, ortnamn m. m. Bland dess medarbetare märkas R. Sernander, S. Johansson, B. Schnittger, N. Lindqvist, H. Rosman m. fl.

***Bjärke** ingår i Flundre, Väne och Bjärke domsaga.

Bjärnum, municipalsamhälle i N. Åkarps skn, Kristianst. l., n. om Hässleholm. Livlig industri, främst ett stort antal snickeri- och möbelfabriker. Station vid Hässleholm—Markaryds järnväg. 1,330 inv. (1928).

***Bjärshög**. Sedan 1924 bilda S. Sallerup, Husie. B. och Oxie ett pastorat.

Bjärsjölagård, gods (numera styckat) i Östra Kärstorps skn. Malmö. l., nära B:s station vid Ystad—Eslövs järnväg och linjen Dalby—B. av Malmö—Simrishamns och Dalby—Bjärsjölagårds järnvägar. Slottet är en delvis

moderniserad rokokoanläggning med huvudbyggnad från 1766.

Björbo, järnvägsstation i Floda skn, Kopparb. l., vid Gävle—Dala järnväg och linjen Ludvika—Vansbro av Stockholm—Västerås—Bergslagens järnvägar.

***Björck**. 3. Oscar B. avgick från sin professur 1925. Han har varit kommissarie vid ett flertal konstutställningar i Sverige och i utlandet.

Björck, Wilhelm, f. 1888, skolman, politiker, lektor i Jönköping 1916, undervisningsråd i Skolöverstyrelsen sedan 1919. Socialdemokratisk led. av A. K. 1917—20, tillhör B. sedan 1927 F. K. Han är särskilt känd som stridbar och radikal skolpolitiker och har, främst som sekreterare i skolkommissionen 1918—22, tagit en mycket verksam del i förarbetet till 1927 års skolreform.

***Björk**. Enl. en under senare år framlagd uppfattning skulle *Betula alba* omfatta ej mindre än 5 arter samt dessas hybrider i alla tänkbara kombinationer. Arternas namn äro *Betula verrucosa* och *Betula pubescens* samt *Betula coriacea*, *Betula concinna* och *Betula tortuosa*. Om denna uppfattning är hållbar, synes dock ännu osäkert. Jfr även Skogstyper.

***Björk**, G ö s t a, utträdde 1924 ur Kjellströmkvartetten.

***Björka**. 1929 förenades öved med pastoratet och avskildes Ilstorp därifrån. Kyrkan är en av de äldsta romanska tegelkyrkorna i Sverige.

Björke, se Norra Björke och Södra Björke.

***Björkekind**. I. B. ingår i Bråbygdens och Finspånga läns domsaga.

***Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bråbo och Memmings domsaga**, se Bråbygdens och Finspångs läns domsaga. Suppl.

***Björkhamre**, som är beläget vid Ljusnan, omedelbart n. om Bollnäs, bildar sedan 1923 ss. köping egen kommun men ingår i Bollnäs förs. I B. ligga Bollnäs lasarett (länslasarett, öppnat 1923) och epidemisjukhus samt Bollnäs trävaru a. b:s såg och hyvleri, Bollnäs nya bryggeri a. b. och Statens järnvägars huvudverkstad. 2,835 inv. (1928).

***Björklinge**. Framdeles skall Skuttunge förenas med B. till ett pastorat.

***Björkman**. 2. G ö r a n B. avled 1923.

***Björkman**, C a r l, blev 1922 lantråd och ordf. i Ålands landskapsnämnd.

Björknäs nya sågverks a. b., Härnösand, grundat 1923, äger Lövviks sågverk vid Härnösand, där dock driften är nedlagd, samt ett träsliperi vid Ulvvik, nära Härnösand.

Björkolja, detsamma som ryssolja (se B j ö r k sp. 12).

Björksund, gods i Tystberga skn, Södermanl. I. Slottet, beläget vid sjön Sibofjärden nära Östersjön, uppfördes 1727 och har väl bevarat sin ursprungliga inredning. B. tillhörde ätten Gyl-

lenstierna 1522—1776 och har därefter gått i arv inom grevliga ätten Mörner.

Björkå a. b., Björkåbruk, grundat 1872, äger Lugnviks sågverk samt Hallstanäs träsliperi i Bjärträ skn, Västernorr. l. C:a 250 arbetare.

***Björkäng**. B:s förs. omfattar B:s skn och Töreboda köping.

***Björkö**. 4. Mittemot B., vars finska namn är K o i v i s t o, ligger på fastlandet en hamnplats med samma namn, sedan 1927 köping med 2,100 inv., vilken har station vid den 1925 färdiga järnvägen Viborg—B.—Terijoki. Den har trävaruexport.

***Björlanda** omfattar en del av Hisingen omedelbart n. om Göteborg. Sedan 1928 bilda Säve, B. och Torslanda ett pastorat.

***Björling**. C a r l G. E. B. blev 1926 Lunds universitets prorektor. Av hans *Lärobok i civilrätt* utkom 5:e uppl. 1923.

Björling, R e n é e, f. 1898, skådespelerska, dotter till Manda Björling-Falek i hennes första gifte, gift 1925 med löjtnant G. Ursell. Anställd vid Lorensbergsteatern 1919—20, är B. sedan 1927 verksam vid Dramatiska teatern. Hon har även framträtt som filmskådespelerska.

Björnbergsfältet, järngruvefält i Ludvika landskommun, Kopparb. l., c:a 3 km. s.ö. om Grängesberg. B. har en utsträckning i n.ö.—s.v. av c:a 1 km.; malmen utgöres av delvis kalkig svartmalm, inlagrad i leptit. I s.v. övertväras B. av en 30 m. bred diabasgång. Den brutna malmen (3,300 ton) höll 1927 57 % järn, 0,009 % fosfor. Äg. Björnbergs gruve a. b., Grängesberg, grundat 1899; förvaltas av Grängesbergs gemensamma förvaltning.

Björnbrodd, *Tofieldia palustris* (fam. *Liliaceae*), låg ört med svärdlika blad och gulvita blommor i kort, upprätt klase. Allmän på fuktig mark i fjälltrakter, sällsynt söderut till Värmland. Blommar på hög- och eftersommaren.

***Björneborg**. 1. Staden har främst betydelse som förädlings- och utskeppningsort för trävaror. Den har även en uthamn på ön Råfsö, fi. *Reposaari*. I B. finnes en svensk samskola med dimissionsrätt.

***Björnekulla**. I B. ligger Åstorps municipalsamhälle.

Björneröd och Kroken, officiellt namn på Krokstrand.

***Björnsjön**, Stora B. (eng. *Great Bear Lake*) har en yta av 30,600 kvkm.

Björnsnäs, gods i Kvillinge skn, Östergötl. 1. Huvudbyggnaden uppfördes på 1850-t. och ombyggdes 1898 efter ritningar av I. G. Clason.

***Björnson**. 2. Björn B. blev 1923 ånyo chef för Nationalteatret men avgick efter en häftig pressdebatt 1927. Sedan dess har han gjort flera turnéer som uppläsare (bl. a. i Sthlm 1929). Han har även skrivit flera skådespel och påbörjat utgivandet av sina memoarer (*Mit livs historier*, I, 1922).

Björnstorp, stort gods med huvudgård i Gödelövs skn, Malmöh. l., sedan 1700-t:s slut fideikommiss inom friherrl. ätten Gyllenkrok. Slottet, uppfört omkr. 1730, restaurerat 1868, inrymmer värdefulla konstsamlingar.

Björntrampare l. björn fotad kallas en häst, som "trampar igenom", d. v. s. har kotorna baktill så djupt sänkta, att de ligg vågrätt. Jfr K o t a.

***Björnön**, vars officiella namn är Björnöya, ingår sedan

Blad. 1 trefingrat, 2 sjufingrat, 3 parbladigt med uddblad.

1925 i Svalbard (se d. o., även Suppl.). Norska expeditioner ha 1922—25 utforskat B:s geologi och utfört en noggrann topografisk karta över ön. Denna har en yta av 178 kvkm., är låglänt och sjörik i n. och bergig i s. (högsta punkt 536 m. ö. h.). På B. ha upprättats radiostation och meteorologisk station.

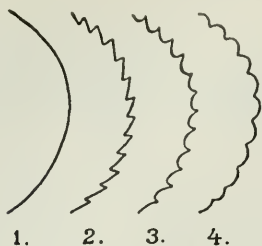
Black, se H ä s t sp. 1157.

***Blackburn** bildar eget grevskap. 125,000 inv. (1927).

Black Country [bläkk könntri] (eng., svarta landet), industriområde i England, beläget s. om Penninska bergen, huvudsakl. i s. Staffordshire. B., som bl. a. innefattar städerna Birmingham (se karta till d. o. Suppl.), Wolverhampton, Walsall, Dudley, West Bromwich och Smethwick, har betydande kol-, järnmalms- och lertillgångar och är Englands förnämsta järn- och stålindustriområde. Namnet B. hänsyftar på traktens nedrökta och smutsiga utseende.

***Blackpool** bildar eget grevskap. 93,000 inv. (1927).

***Blad**. Betr. bladskivans form urskiljas enklare B. med en enda, hel l. flikig skiva, och sammansatta B. med flera småblad. De sammansatta B. kunna vara parbladiga (med lång huvudaxel, ss. hos ask, rönn) l. fingrade (med förkrympt huvudaxel, ss. hos hästkastanje, klöver). — Betr. bladkantens

Blad. 1 helbräddad, 2 sågat, 3 tandat, 4 naggat.

form urskiljas helbräddade, naggade, sågade och tandade B. (jfr ill.); även mellanformer förekomma.

Bladtång, se *Laminaria*.

***Blagovjäsitsjensk** är nu huvudstad i kretsen Amur i Fjärran Österns område och har 58,000 inv. (1926).

Blague [blagg], fr., svada, prat, skrävel.

Blá'ncó, Kap B., se Kap.

Blandad koppling, se *Elektriska transformatorer*. Suppl.

Blandkristall, fast lösning av ett ämne i ett annat, uppstår, då vissa atomer i en kristall av det senare ämnet ersätts med atomer av det förra ämnet utan att kristallgittret förstöres.

***Blangstrup**, J. C., avled 1926.

Blankafältet, järngruvefält i Ramsbergs skn, Örebro l. Malmen, en kvartsig blodsten, ligger i leptit, delvis genomsatt av pegmatit. 1927 brötes c:a 9,000 ton, varav erhöles c:a 3,400 ton prima malm (57—62 % järn, 0,004—0,011 % fosfor) och 3,200 ton anrikningsrågods. Äg. a. b. Blanca malmfält, Guldsmedshyttan, grundat 1921, som äges av Guldsmedshytte a. b.

Blankettkommissionen, en under socialdepartementet sorteran-

de kommission, bestående av två av K. M:t förordnade led., vars uppgift är att fastställa blanketter för länsstyrelsernas och fögderitjänstemännens handlingar.

Blantyre [blänta'jõ], se *Nyasalandprotektoratet*.

Blar, blarr (möjl. av tjecjiska *blazen*, narr), kort i kille-spel (se ill. till *Kortspel* sp. 1245).

***Blasco Ibáñez**, *Vicente*, avled 1928. B:s färgrika, på en gång naturalistiska och romantiska, ofta utpräglat samhällskritiska alstring har på senare år vunnit en vidsträckt popularitet i Sverige. Jämte de i huvudarbetet nämnda *Cañas y barro* (1902; Vass och dy, 1910) och *Los cuatro jinetes del Apocalipsis* (1916; Apokalypsens fyra rytare, 1923), föreligga nu i sv. övers. bl. a. *Flor de Mayo* (1895; sv. övers. 1925), *La catedral* (1903; I katedralens hägn, 1924), *La bodega* (1905; I vinets bygd, 1925), *La horda* (1905; Spanjoren, 1923) och *Sangre y arena* (1908; Blod och sand, 1923). Under sina senare år ss. landsflyktig bosatt i Frankrike, utgav B. en på franska skriven stridsskrift mot konung Alfons, *Alphonse XIII demasqué* (1924; Alfonso XIII demaskerad, 1925), med republikansk tendens.

Blaukreuz [blao'kräjt], se *Gaskrig* sp. 1085.

Blech [bläʃ], Leo, f. 1871, tysk dirigent och tonsättare, verksam bl. a. i Berlin (sedan 1906) och (sedan 1925) tidvis även i Sthlm. B. har bl. a. skrivit flera verk för scenen, ss. enaktsoperan *Versiegelt* (1908; Förseglad, Sthlm 1910), men har främst fått anseende som framstående operadirigent.

Blechen [blä'žen], *Karl*, f.

1798, d. 1840, tysk målare, prof. vid akademien i Berlin 1831, utveckledes särskilt under en resa till Italien 1828—29 till en förfinad landskapsmålare, som med sin intima naturuppfattning och sitt skissartade målningssätt förbehåder impressionismen.

***Bleck**, se även Vitbleck.

***Blehr**, O. A., avled 1927. Han tvingades 1923 att avgå som stats- och finansminister på grund av sitt motstånd mot en modifiering av förbudslagen. 1920—25 var B. Norges representant i N. F:s delegeradeförsamling.

***Bleibtreu**, K a r l, avled 1928.

***Bleke** betecknar även fullständig vindstilla.

***Bleket** är delat på Stenkyrka och Rönnängs socknar, med 195 inv. i den förra och 20 inv. i den senare (1928).

Blekhem, gods i Törnsfalls skn, Kalmar l., med stor huvudbyggnad vid sjön Bleken, uppförd 1838—44.

***Blekinge** har en yta av 3,039 kvkm., därav 2,909 kvkm. land. Folkmängd (1928) 146,850, därav 73,510 mankön. Länets indelas judiciellt i 4 domsagor och 4 tingslag, lydande under Hovrätten över Skåne och Blekinge, och administrativt i 3 fögderier och 12 landsfiskalsdistrikt. 4 städer (Karlskrona, Ronneby, Karlshamn och Sölvesborg); till B. höra dessutom Kristianopels köping och Långö municipalsamhälle. Av arealen upptogs 1927 1,240 har av trädgård, 63,040 har av åker, 10,530 har av naturlig äng. Skörden utgjorde 1928 7,995 ton vete, 17,190 ton råg, 965 ton korn, 23,635 ton havre, 4,630 ton blandsäd, 122,290 ton potatis, 88,470 ton foderrotfrukter och 84,170 ton hö. Saltsjöfisket gav 1927 5,720 ton (fångstvärde 1,8

mill. kr.). Av lantbruk och fiske levde 1920 35,0 %, av industri, hantverk och bergsbruk 28,7 % samt av handel och samfärdsel 10,1 % av B:s befolkning. Industrin sysselsatte 1927 vid 309 arbetsställen 8,817 arbetare, därav inom metallindustri vid 31 3,299 samt inom jord- och stenindustri vid 68 2,762. Den i vattenkraftverken installerade effekten var 1927 14,000 HK. De allmänna vägarnas längd var 1926 1,257 km., järnvägarnas (alla enskilda) 1927 323 km., därav 67 km. normalspåriga. B. beröres av de normalspåriga Sölvesborg—Olofström—Älmhults och Karlskrona—Växjö järnvägar samt de smalspåriga Blekinge kustbanor, Karlshamn—Vislanda—Bolmens, Nätraby—Alnaryd—Älmeboda och Östra Blekinge järnvägar. Handelsflottan räknade vid 1927 års slut 25 maskindrivna fartyg och 62 segelfartyg om sammanlagt 14,848 nettoton. — Ang. B:s *landskapsvapen* se ill. till d. o. sp. 199—200. — *Kulturminnen*. Boplatser från stenåldern förekomma i kusttrakterna i stort antal, särskilt å Listerlandet (Siretorp m. fl.); många äro keramikförande. Dösar och gånggrifter äro hittills icke påträffade, däremot en del hällkistor samt enmansgravar. Till bronsåldern höra stora gravhögar, vilka koncentreras sig mot skånska sidan, och nakna, stundom på höjder belägna större rösen, vilka äro spridda utesfter kustlandet och synas anknyta till nordligare gravformer. En av B:s största gravhögar, den nära Ysane kyrka liggande "Signills bur", vars namn sammanhängar med den gamla sägnen om Signys och Hagbards olyckliga kärlek, härrör från bronsåldern. Bautastenar och

Blindering å Sparrsätra kyrkas västgavel.

domareringar äro mycket vanliga; vid. finnas flera med äldre runor ristade stenar, vilka av vissa forskare sammanställts med de enl. Prokopios på 500-t. till Tule återvandrade herulerna. Yngre runstenar äro sällsynta liksom även hällristningar. Järnålderns olika gravtyper äro synnerligen talrikt representerade; särskilt kunna nämnas gravfälten vid Hjortsberga kyrka och vid Hjortahammars udde nära Karlskrona, båda från vikingatiden. — Av de medeltida kyrkorna äro få bevarade i sitt ursprungliga skick, huvudsakl. till följd av 1800-t:s restaureringsiver. Stenkyrkor började uppföras på 1100-t.; bevarad från denna tid är kyrkan i Ronneby (se d. o.). Landskyrkorna från äldre medeltid, ss. Nättraby, Fridlevstad och Ramdala, uppvisa dels skånska, dels öländska drag, de senare framträdande i tornets l. tornens placering. En gotisk tegelkyrka finnes i Sölvesborg. Under barocktiden tillkommo de ståtliga kyrkorna i Karlskrona (se d. o.). Bland slotten och herrgårdarna

märkas Johannishus och Skärva (se dessa ord).

***Blekinge kustbanor.** Sträckan Sölvesborg—Hällevik utdrogs 1922 till Hörviken och utgör nu 14 km. Sammanlagda längden utgör 165 km. a. b. Blekinge kustbanor inköpte 1927 Bredåkra—Tingsryds järnväg.

Blekingesöm, se Konst-sömnad sp. 1141.

***Bleksot.** Bot. Se Kloros. Suppl. — Veter. Se Blodsjukdomar. Suppl.

Blickingberg, Georg, f. 1878, skådespelare, anställd vid olika sällskap och hos Ranft, sedan 1918 fäst vid Lorensbergsteatern i Göteborg, där han uppburit huvudrollerna i en mängd av teaterns stora program.

***Blidah** hade 1926 25,000 inv., därav 9,000 européer.

***Blidö** omfattar ett flertal öar i Stockholms n. skärgård; störst bland dem äro de av Blidösund åtskilda Blidö och Yxlan, vilka höra till de av sommargäster mest besökta öarna i skärgården. På en mindre ö ligger Furusund (se d. o.).

Blinde'ring. Byggn. Flackgrund, vanl. vitrappad l. med målning försedd fördjupning i en muryta, använd i dekorativt syfte spec. i medeltida tegelarkitektur. — Mil. Täckt rum, varifrån eld kan avgivas.

Blindram, se Oljemålning.

Blindträ, enklare träslag (numera ofta i form av hoplammade lameller), som tjänar till underlag för fanér.

Blister, blåsdragande salva av kvicksilverjodid och vaselin, användes i veterinärmedicin till ingnidning vid spatt, ledvrickning och sensträckning hos hästar.

Blixtrör, fulgurit, rörfor-

mig bildning av sammansintrade sandkorn i sand och sandsten; uppstår vid åkslag.

Bloch [bläch], Ernest, f. 1880, schweizisk tonsättare av judisk härstamning, sedan 1917 verksam i Nord-Amerika, har skrivit verk av kosmopolitisk läggning, ofta med hebreiskt färgade motiv (operor, symfoniska dikter m. m.).

***Block.** Tekn. Se även Fiolblock.

Block, Carl, f. 1874, präst, kyrkoherde i Mölndals pastorat 1915, biskop i Göteborgs stift 1929. B., som hör till de moderata schartauanerna, har bl. a. av trycket utgivit *Kristologien i Hegelsk bearbetning* (1910).

***Blockad.** 2. B. får numera ej tillgripas vid rättstvister om kollektivavtal (se d. o. Suppl.). — Några lagstiftningsåtgärder i fråga om samhällsfarliga arbetsinställelser ha ännu (1929) ej vidtagits.

Blockfilm, se Planfilm.

Blockförband, se Mur sp. 360.

Blockkondensator, kondensator, som skall hindra en likström att flyta en viss väg men släppa igenom en växelström, ev. hindra en lågfrekvent ström men släppa igenom en högfrekvent.

***Blod,** jfr även Alkalireserv. Suppl., Blodkroppssänkning. Suppl. samt Immunitetslära. Sedan blodet levrat sig, börja fibrinrådena, vilka omsluta alla blodets beståndsdelar, sammandra sig. Härvid utpressas de flytande beståndsdelarna som klart blodserum, medan blodkropparna häfta fast vid fibrinet.

Blodkroppssänkning, en sedan 1700- och 1800-t. välkänd företeelse, bestående i ökad benägen-

het hos de röda blodkropparna att agglutinera, varvid de i ett blodprov på så sätt uppkommande blodkroppsklumparna hastigare sjunka än icke sammanklumpade blodkroppar. På senare tid har man åter börjat fästa avseende vid B., vilken uppträder vid havandeskap, infektioner och en del allvarliga sjukdomstillstånd. Provet användes som diagnostiskt hjälpmedel.

Blodrand, se Svärd.

Blodribs, se Ribes.

Blodsfana benämndes på 1500- och 1600-t. det banér, som fördes vid en furstlig begravning till tecken på den dödes länsherrevärdighet.

***Blodsjukdomar.** Med. Jfr Minot. Suppl. — Veter. Bleksot består i minskning av de röda blodkropparnas antal och visar sig i bleka slemhinnor, mattighet, allmän avtårdhet, i svårare fall vattensvullnader (ödem) i bindväven samt vattusot i bröst- och bukhålor. Bleksot uppträder hos husdjuren vanl. ss. följd av andra, långvariga och tärande sjukdomar, ss. igelsjuka hos får, l. av inälvsmaskar orsakade sjukdomar, särskilt hos unga djur, men kan även uppträda ss. självständig sjukdom, näml. ss. perniciös anemi hos häst. Nämnda sjukdom, som uppträder enzootiskt i vissa trakter av Norrland, består i genom sönderfall av de röda blodkropparna orsakad blodbrist och kännetecknas av stor mattighet, minskad arbetsförmåga och benägenhet att svettas. Sjukdomen har kroniskt förlopp med upprepade feberanfall och slutligen stark avmagring samt vanl. vattusot under huden och i kroppshålorna; det kan dröja månader och t. o. m. år, innan döden följer. Orsaken är ej

känd men utgöres antagligen av ett ultraviolett smittämne, som sannolikt överföres genom insekter. *Behandlingen* bör rättas efter den sjukdom, som utgör grundorsaken; vid pernicios anemi användas vanl. järn- och arsenikpreparat samt feberstillande medel, men oftast visar sig all behandling lönlös. — Till B. kunna även räknas (hos häst) korslamhet och (hos nötkreatur) sommarsjuka (se dessa ord).

Blodträ, detsamma som blåträ (jfr *Hæmatoxylen*).

***Blodöverföring**, jfr *Serumdiagnostik* sp. 438.

***Blomberg**. 4. *Harry B.* har ytterligare utgivit diktsamlingar (bl. a. *Jorden och jaget*, 1924), reseskildringar och en roman om Dagösvenskarnas tvångsutvandring till Gammal-Svenskby (*Babels älvar*, 1928). — 5. *Erik B.* övergick 1926 som konstkritiker till Stockholms Dagblad, som han f. å. lämnade. Efter att i *Visor* (1924) ha anslagit en mera idyllisk ton har han i sin senaste och mest betydande diktsamling, *Den fångne guden* (1927), åter givit uttryck för ett på de metafysiska och religiösa problemen inriktat patos.

Blom Carlsson, *Karl Gustav*, f. 1799, d. 1868, arkitekt, var en av de mest verksamma representanterna för den nyantika riktningen i dess senare skede. Främst bland hans bevarade byggnader står länsresidenset i Vänersborg (se ill. till d. o.).

Blomsholm, egendom i Skee skn, Göteb. l. På B:s ägor finnes en av vårt lands största skeppssättningar (se d. o.), mätande 42 m. emellan stävarna. Den består av glest ställda upprättstående stenar, som mot ändarna jämnt

tilltaga i höjd, och markerar antagligen en grav från järnåldern.

Blomstermåla, industriort (möbelfabriker m. m.) i Aleskn, Kalmar l.; station vid Kalmar—Berga järnväg.

Blonder [blå'ng-] (fr. *blondes*), ett slags fina silkesspetsar (se *Spetsar* sp. 1297).

Blooms [blomš] (eng., smältstycken), grövre ämnen, erhållna vid götvalsning.

Bloy [bloa'], *Léon*, f. 1846, d. 1917, fransk författare. I de starkt självbiografiska romanerna *Le désespéré* (1886) och *La femme pauvre* (1897) har B. givit uttryck åt en hänsynslöst subjektivistisk, fanatisk katolicism, varigenom han blivit en typisk representant för den religiösa reaktionen i slutet av 1800-t.

Bluefields [blo'fildš], stad i Nicaragua. B. är Nicaraguas närmsta hamnplats vid Karibiska havet med export av bananer m. m. 5,000 inv. (1926).

***Blum**, *Léon*, föll igenom vid valen 1928 men återinträdde i deputeradekammaren efter ett fyllnadsval april 1929 och återinsattes i sin tidigare ställning som socialistpartiets ledare i kammaren. Han är numera medarbetare i *le Peuple*.

***Blyföreningar**. *Blyarsenat* användes numera allmänt som insektdödande besprutningsmedel i st. f. kejsargrönt, vilket är mindre vidhäftande.

Blådruva, blåstjärna, se *Scilla*.

Blåhammarstugan, turiststation i Undersåkers skn, Jämtl. l., belägen 1,100 m. ö. h. på *Blåhammarfjället* (1,164 m. ö. h.), mellan Storlien och Sylarna. B. som uppfördes 1912 och ombyggdes 1924, tillhör

Föreningen Blåhammarstugan.

***Blå jorden**, se även *Diamant* sp. 289.

Blå Jungfrun, detsamma som *Jungfrun* (se d. o. 1, även *Suppl.*).

***Blånor**, jfr *Lin* sp. 538 och *Spinning* sp. 1318.

Blåolja, se *Hartsolja*.

Blåregn, se *Wistaria sinensis*.

***Blåsa**. *Anat.* Se *Utsöndringsorgan* (ej *Urinorgan*).

Blåsbälg. *Etnogr.* Primitiv blåsmaskin för åstadkommande av blåster i masugn l. smidesässa. Hos naturfolken förekomma tre huvudtyper: säck- och skålbälgarna i Afrika och pumpbälgarna i Indonesien. Säckbälgarna, som har sin huvudsakliga utbredning i det av hamiterna influerade neger-Afrika, västerut genom Sudan och söderut öst- och Syd-Afrika, består av två skinnpåsar med en slits, vilken öppnas och slutes med handen, när påsen l. säcken omväxlande drages ut och tryckes samman. Med ett hål i botten utmynna påsarna i ett lerrör, genom vilket blåstern ledes in i eldhärden. Skålbälgarna förekommer i Kongo och på Guineakusten och består av antingen ett par lerskålar (Övre Guinea) l. ett å två par skålförmiga, i en stock urgröpta luftkammrar (Kongo), täckta med bälgskinn, vilket med en genom skinnets mitt borrad pinne l. stav alternerande tänjes ut och pressas in i luftkammaren. Båda de afrikanska huvudtyperna funnos i det gamla Egypten. Malajernas pumpbälg är en mer utvecklad, om en kolvkompressor påminnande typ, bestående av två cylindrar med kolvar och ett ventilsystem. Från Indonesien har

Blåsrör. Dajak med blåsrör (Borneo).

den med hovafolket förts till Madagaskar. — De gamla kulturfolken i Amerika kände icke till B. De peruanska smederna blåste i ässjan medelst ett trumpetformigt kopparrör. — Jfr *Blåsmaskiner* och *Blåster*.

***Blåsinstrument**, se ill. till *Musikinstrument*.

***Blåskatarr**. *Veter.* Se *Urinorganens sjukdomar* sp. 216.

Blåslampa, se *Lampa* sp. 180.

Blåsmagnet, magnet, anordnad intill ett luftgap för att driva en i gapet befintlig elektrisk ljusbåge ur sin bana. Användes stundom i pådragsmotstånd, bågglampor, hornåskledare m. m.

***Blåsrör**. *Etnogr.* Ett i Syd- och Central-Amerika samt i s.ö. Asien förekommande jakt- och krigsvapen, med vilket blåses förgiftade pilar l. (i Central-Amerika, vid fågeljakt) små lerkulor.

Röret förfärdigas av grästjälkar (*Arundina'ria*-rör i Syd-Amerika, bambu i Indonesien) l. borrar i trä, vanl. i en längd av 2—3 m. och med en kaliber av högst ett fingers tjocklek. Pilarna äro 30—70 cm. långa, nålformiga, väl spetsade trästiekor, vid basen försedda med en bomullstott (Syd-Amerika) l. ett stycke lätt växtmärg (Indonesien), som fyller ut röret. B. är ett spec. skogsvapen, effektivt endast på nära håll; skottvidden kan uppgå till 40 m. Pilarna förgiftas i Syd-Amerika med curare (se *Strychnos*). På Borneo, där B. med förgiftade pilar är ett av huvudvapnen, har det även försetts med bajonett av järn.

***Blåssten.** *Veter.* Se *Urinorganens sjukdomar. Veter.*

Blåstjärna, se *Scilla*.

Blåsärt, *Colutea arboreseens* (fam. *Leguminosae*), buske, härstammande från s. Europa. Den har parbladiga blad, gula blommor och upplåsta baljor. Den odlas som prydnadsbuske och är vinterhärdig till Mälardalen.

Blåtistel, se *Martorn*.

***Blåved**, virke, som genom inverkan av svampar (bläytesvampar) erhållit en mörk färgton, vanl. skiftande i blå-l. gråaktigt. De nämnda svamparnas hyfer inväxa från ytan, huvudsakl. i radiär riktning, genom splintens (ytvedens) märgstrålar, vars celler småningom utfyllas av dem. Kärnveden angripes i regel ej. Antalet svampar, som orsaka B. l. blåyta, är tämligen stort. Från Sverige ha under senare år isolerats omkr. 20 arter. Dessa tillhöra vitt skilda svampgrupper men ha alla det gemensamt, att hyferna äro mer l. mindre starkt brunfärgade. I Sverige skadas

mest tallvirke genom bläytesvamparna, i mindre utsträckning granvirke. Såväl timmer som sågat virke under dess torkning i brädgårdar angripes. Blånadsintensiteten är störst under högsommaren på grund av den för svamparna då gynnsamma temperaturen. Med anledning därav sågas vanl. ej tall under denna tid. Bläyteskadat virke har visserl. samma hållfasthet som oskadat, men tack vare missfärgningen nedsättes kvaliteten högst avsevärt. De förluster, som årligen orsakas Sverige liksom andra virkesproducerande länder genom B., äro därför betydliga. Skadorna kunna väsentligt minskas genom behandlingsmetoder, som hämma l. hindra svamparnas utveckling. Sålunda bör timmer, som är avsett för sågning, i största möjliga utsträckning hållas nedsänkt under vatten intill tiden för sågningen. Det nysågade virket kan neddoppas i lösningar av antiseptiskt verkande kemiska föreningar, innan det upplägges i staplar, l. torkas på artificiell väg i härför konstruerade torkugnar.

***Blåyta**, se *Blåved*, även *Suppl.*

Bläytesvampar, se *Blåved. Suppl.*

Bläcken, se *Vattenklöver*.

Bläckkopiering, se *Ljuskopiering*.

Bläddreört, se *Utricularia*.

***Blädning**, se även *Skogsbruk* sp. 817 f.

Blända, annan form för *Blenda*.

Bländare, se även *Objektiv* sp. 1205.

Bländglas, se *Solglas. Astr.*

Bläs, se *Häst* sp. 1158.

Blästerrostning, konverterrostning, metod för rostning av pulverformiga malmer,

ss. bly-, koppar-, järnmalmer, vilka chargerar i en konverter, varefter luft pressas upp genom chargen. Bly- och kopparmalmer behöva ingen särskild bränsletillsats, ty svavlet lämnar värme för processen; vid järnmalmer inblandas koksstybb. Produkten erhålles i styckeform.

***Blödning.** Bot. Jfr Savstigning.

***Blötröta**, jfr även Potatis-sjuka.

***Bo.** I. B. omfattar v. delen av Ormingelandet (se Värmdö 1).

Bo, Boo, stort gods med huvudgård i Boskn, Örebro l., sedan 1700-t:s förra hälft fideikommiss inom ätten Hamilton. Slottet, uppfört 1882, inrymmer stort bibliotek och värdefulla samlingar av äldre svensk och utländsk konst.

Boards [båds], eng., bräder. Vid export till England skiljer man bl. a. mellan *rough boards* [røff], ohyvlade bräder, *planed boards* [ple'jnid], hyvlade bräder, *wane boards* [oe'jn], vankantade bräder, och *waste boards* [oe'jst], utskottsbräder.

Bo'bbinetmaskin, se Vävingning sp. 1272.

***Bobergs härad** ingår i Aska, Dals och Bobergs domsaga.

***Bobrujsk** är numera huvudstad i kretsen B., Vit-Ryssland, och har 34,000 inv. (1926).

Bo'chnia, stad i dep. Kraków, s.v. Polen, s.ö. om staden Kraków. Betydande bergsaltverk. 11,000 inv. (1921).

***Bochum**, som genom inkorporering 1926 fått sitt område väsentligt utökad, har nu c:a 210,000 inv.

***Bodafors.** Fabriken är belägen i stationssamhället B. vid Södra stambanan (c:a 1,600 inv.), vilket 1930 skall utbytas ur N.

Wilhelm v. Bode.

Sandsjö skn till egen kommun och köping.

***Bodarp.** Sedan 1924 bilda Häslöv, B., Västra Tommarp och Skegrie ett pastorat.

Boddason, Brage, se Brage Boddason.

***Bode.** 2. Wilhelm v. B. avled 1929. Efter sin avgång som generaldirektör för de statliga museerna i Berlin 1920 kvarstod han till sin död som chef för Kaiser-Friedrich-Museum.

***Boden** är säte för militärbefälhavaren över Övre Norrlands trupper och kommandanten i Bodens fästning samt är förläggningsort för Bodens besättnings-trupper (se Bodens trupper. Suppl.), Norrbottens artillerikår och tredje intendenturkompaniet, varjämte en skvadron av Norrlands dragonregemente är detacherad dit. Stort garnisonssjukhus, tillhörigt Bodens fästning. B. har två järnvägsstationer, Centralstationen vid Riksgränsbanan och Stambanan genom övre Norrland och Södra stationen vid sist-

nämnda järnväg. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

Bodenbach [bå'-], tjeck. *Podmokly*, stad i n. Böhmen, Tjeckoslovakiet, vid Elbe, mittemot staden Tetschen. Viktig flodhamn med betydande brunkolsexport till Tyskland. Livlig industri (kemiska fabriker m. m.). 20,000 inv., mest tyskar (1925).

***Bodens trupper** benämnas numera **Bodens besättningstrupper** och utgöras av Norrbottens regemente, Bodens artilleriregemente samt Bodens ingenjörkår. Jfr Övre Norrlands trupper, även Suppl.

Bodmin [bå'ddmin], huvudstad i grevsk. Cornwall, s.v. England, i det inre av Cornwallhalvön. Radiostation för trafik på Kanada och Syd-Afrika. 5.500 inv. (1921).

***Bodö** är säte för fylkesmannen i Nordland fylke.

Boeckh [bök], se **Böckh**. Suppl.

***Boëthius** (senlatinsk filosof) utgav även översättningar och bearbetningar av grekiska matematikers verk.

***Boëthius**. 3. S. J. B. avled 1924. Bland hans senare arbeten märkes *Oskar II* (i samlingsverket Sveriges historia till våra dagar, del 13, 1925).

Boëthius, Axel, f. 1889, son till S. J. B., klassisk arkeolog, docent i Uppsala 1919, föreståndare för Svenska arkeologiska institutet i Rom 1926, professors namn 1927. Bland hans arbeten märkes en skildring av Greklands historia i samlingsverket Bonniers världshistoria. B. deltog i finska frihetskriget 1918 ss. medlem av Svenska brigaden, vars insatser han skildrat i arbetet *Svenska brigaden* (1920).

Boffrand [-ra'ŋ], Germanin, f. 1667, d. 1754, fransk arkitekt. B. var lärjunge av Hardouin-Mansart, och som teoretiker anslöt han sig till de klassiska idealen, bl. a. i sitt betydelsefulla arbete *Livre d'architecture* (1745). Som konstnär tillämpade han en utomordentligt fint proportionerad rokokostil; hans förnämsta verk är inredningen av Hôtel de Soubise i Paris (omkr. 1735).

***Bofors** ligger vid Nora bergslags järnväg, som från B. utsänder en bibana till Valåsen.

v. **Boga'tzky**, Karl Heinrich, f. 1690, d. 1774, tysk pietistisk uppbyggelseförfattare, känd framför allt genom det mycket lästa arbetet *Guldnes Schatzkästlein der Kinder Gottes* (1718; flera sv. övers.).

Bo'gense, stad i Odense amt, Danmark, på Fyns n.v. kust. Fiske. 2,900 inv. (1925).

Boghazköi, by i Turkiet, 150 km. ö. om Angora, en av de viktigaste fyndorterna för den hettitiska kulturen (se vid Hettiter sp. 721 o. 723 och Suppl.).

Bogheadkol [bå'gghedd-], ett slags feta, askrika stenkol (jfr d. o. sp. 1524), som huvudsakl. bildats av sötvattensalgar.

***Boglösa**. Framdeles skola Vallby och Arnö förenas med pastoratet.

Bogolju'bov, Eifim, f. 1889, rysk schackspelare, har vunnit betydande framgångar (bl. a. belade han första platsen före Lasker och Capablanca y Granpera i en turnering i Moskva 1925) och skall mot slutet av 1929 spela med Aljechin om världsmästartiteln.

***Bogotá** har sedan 1923 ännu ett universitet och sedan 1922 ett meteorologiskt observatorium.

Bogstag, kättingar l. tåg, som stötta bogsprötet sidovägen.

Bogträ, detsamma som loka (se Sele).

***Bohlin**, Karl, avgick 1927 som chef för Vetenskapsakademiens observatorium.

Bohlin, Torsten, f. 1889, teolog, prof. i systematisk teologi i Åbo 1925. B. har ägnat sig åt ett ingående studium av Kierkegaard (bl. a. *Kierkegaards dogmatiska åskådning i dess historiska sammanhang*, 1925). Bland hans övriga arbeten märkas *Das Grundproblem der Ethik* (1923) och *Den kristna gudstjänststanken under 1800-t. och i nutiden* (1928).

Bohnen [bå'-] Michael, f. 1888, tysk operasångare (bas), har i Berlin, där han är anställd sedan 1911, och på gästspel anorstädes blivit uppskattad för en utmärkt dramatisk karaktäriseringsförmåga (Mefistofeles i Faust m. fl. roller).

Boho'rd, se Tornering.

***Bohr**. 2. Niels B. har genom att kombinera Rutherford's atommodell med Plancks kvantteori (1913) inlett en ny epok i den moderna fysikens utveckling. Bland B:s första resultat var härledningen av Balmerseriens formel samt beräkning av Rydbergs konstant. B. har studerat atomernas byggnad samt till stor del förklarat periodiska systemet. Härvid samt vid tolkning av spektralseriernas byggnad har den av B. uppställda korrespondensprincipen (se *Kvantteori* sp. 1527 f., även Suppl.) varit av stor betydelse. B. har även bidragit till kvantteoriens senaste utveckling (se *Undulationsmekaniken* sp. 87 f.). Jfr *Grundämnen* sp. 26 f. och *Hafnium*.

Bohusbanan, se Statsbanan genom Bohuslän.

***Bohuslän**. Ang. B:s vapen se

Niels Bohr.

ill. till *Landskapsvapen* sp. 199—200. — *Kulturminnen*. Få av Sveriges landskap kunna tävla med B. i fråga om de fasta fornlämningarnas talrikhet och monumentalitet. Jämte Skåne är B. det enda svenska område, som uppvisar stendösar i större antal, vanl. byggda av tunna hällar. Deras byggnadssätt liksom de senare megalitgravarnas, gånggrifternas och hällkistornas, vilka även förekomma talrikt, pekar på direkta förbindelser med Britiska öarnas och Bretagnes megalitkultur. B. är snarast jämnställt med, i vissa avseenden t. o. m. överlägset Skåne i fråga om de äldre kulturpåverkningarnas mottagande och vidarebefordrande inåt det svenska landet. Boplatser från stenåldern föreligga i mängd; fyndinventariet består mest av redskap av flinta och sten. De fornlämningar, som mer än andra sätta sin prägel på landskapet, äro bronsålderns talrika, ofta mycket betydande "stenrör", gravrösen, vilka merendels ligga på bergshöjder och ofta visat sig inne-

sluta kistor av stenhällar, avsedda för en person. Såväl stenålderns som bronsålderns stengravar koncentrerar sig till B:s mellersta del; i granittrakterna n. om Gullmarsfjorden och v. om Bullarensjöarna däremot finnes Sveriges mäktigaste och märkligaste hällristningsområde. Fornminnena från järnåldern äro icke mindre talrika. Särskilt må nämnas det stora gravfältet vid Greby, nära Grebbestad, med halvtannat hundratal högar, varav ett tjugntal äro försedda med bauta-stenar. Dylika jämte domareringar och "stenskepp" förekomma rikligt, bland de senare intager Blomsholmsskeppet främsta platsen. B:s största gravhög, den s. k. Grönhögen i Skee skn, som ansetts utgöra en motsvarighet till vikingatidens stora, norska högar med skepp (Gokstad, Oseberg m. fl., se dessa ord) har vid en nyligen företagen undersökning dock visat sig innehålla endast ett par brandgravar, den yngsta från folkvandringstid. Fornborgar finnas i ganska stort antal, en av de märkligaste är den vid Börsås i Skredsviks skn, som tillhör folkvandringstiden. Runstenar äro sällsynta; en vid Röo i Tanums skn bär den längsta i Sverige kända inskriften från tiden före 600. — De medeltida kyrkorna, av vilka Resteröds, Tuves och Bokenäs något så när bevarats i sitt ursprungliga skick, synas ha varit enkla anläggningar efter irländska och angelsachsiska mönster. De övriga ha fallit offer för en om- och nybyggnadsiver, som var särskilt stark på 1700-t. och omkr. 1800-t:s mitt. De på 1700-t. ombyggda l. (ofta i trä) nybyggda kyrkorna ha ofta med målningar smyckade trätunnvalv. Ett äldre och

praktfullare exempel på denna rika dekoration erbjuder Kungälv's kyrka.

***Boije.** Fredrik B. skrev sig Boye. Han utgav även *Magasin för konst, nyheter och moder* (se d. o.).

Boije af Gennäs, Johan Ludvig, f. 1768, d. 1841, frih., ämbetsman och politiker, revisionssekreterare 1802. B. gjorde sig först känd som deltagare i den våldsamma polemiken med Grevesmöhlen (se d. o.) 1814—16, vilken slutade med rättegång, varvid B. dömdes till ett års fängelse. Han deltog i samtliga riksdagar 1809—41 och var en av ridarhusets flitigaste och främsta talare, från början tillhörande oppositionen men senare företrädande en strängt klerikal och ultrareaktionär uppfattning.

***Boisé City.** En vanligare form för B. är Boise [båjs].

***Boito, Arrigo.** B:s opera *Xerone* (Nero), på vilken han arbetade under flera decennier ända till sin död (den av B. författade libretton utgavs 1901; sv. övers. 1926), uppfördes i Milano 1924 (Sthlm 1926), varvid den ofullbordade femte akten uteslöts.

Bojador [-chadhår], Kap B., udde på Rio de Oros kust, n.v. Afrika, s.ö. om Kanarieöarna.

***Bojer, Johan**, har under senare år vunnit europeisk ryktbarhet med romanerna *Den siste viking* (1921), en skildring av Lofotenfiskarnas liv, *Vor egen stamme* (1924), ägnad åt den i Nord-Amerika bosatta norska bondbefolkningen, och *Det nye tempel* (1927), som med sin konfessionslösa religiositet och optimistiska livssyn återknyter till tendensen från några av B:s tidigare romaner (*Fangen som*

sang. 1913, *Den store hunger*, 1916).

Bo'jert (medelholländska *boj-er*), se *Segelfartyg* sp. 345.

***Bo Jonsson** (*Grip*). Den senaste forskningen, framför allt H. Rosmans undersökning i "Bjärke-Säby och dess ägare", har kastat nytt ljus över B. och visar honom som en politiker av oväntade mått med efter hand allt starkare nationellt betonade syften. Genom förvärv av ämbeten (han utrustades 1369 som konungens "väldige ämbetsman" med utomordentlig myndighet) men framför allt av förläningar och privategendomar gjorde han sig till landets verkliga herre. Fullt planmässigt sökte han koncentrera sin makt kring Östersjöskusten; Finland, Norrland, stora delar av Svealand, kusten s. om Stockholm ned till Kalmar samt dessutom delar av det inre Östergötland, Småland och Västergötland innehade han som län, och inom dessa områden samlade han genom köp stora godscomplex, omfattande minst 1,500 gårdar, som utgjorde fasta stödjepunkter för hans välde. Vad B:s sista syften voro, vet man ej. Möjligen hägrade konungakronan. Hans antityska, aristokratiska tendenser avspeglade sig i hans ryktbara testamente, där han förordnade ett svenskt stormannakollegium till förvaltare av sin egendom.

***Bokenäs** omfattar mell. delen av det s.ö. om Gullmarsfjorden belägna, breda *B o k e n ä s e t*. — B. har två kyrkor. Den gamla, som ännu tillfälligtvis användes för gudstjänst, är Bohusläns äldsta bevarade medeltidskyrka.

***Bokförläggning**. Genom en 31 maj 1929 utfärdad bokförläggning, som skall träda i kraft fr. o. m. 1930,

ha 1855 års bestämmelser om handelsbokförläggningen i väsentliga delar ersatts av nya. Enl. den nya lagen åligger bokförläggningsskyldighet aktiebolag, i handelsregistret införläggning samt med vissa undantag envar, som yrkesmässigt driver någon av i lagen uppräknade rörelser av en mängd olika slag. B. skall ske i överensstämmelse med allmänna bokförläggningsgrunder och med iakttagande av god köpman-nas. För att kunna lämna redovisning för såväl rörelsens gång som sin ekonomiska ställning skall den bokförläggningsskyldige förläggning dagbok och övriga erforderliga handelsböcker samt upprättade och i inventariebok inom 3 1/2 mån. från räkenskapsårets utgång införläggning inventarium och balansräkning. Handelsbok skall, om den icke består av betryggande lösblads- l. kortsystem, vara bunden och ha sidorna l. uppslagen nummerade i löpande följd. Dagbok och inventariebok få icke utgöras av lösblads- l. kortsystem. Införläggning skall göras med bläck, skrivmaskin l. på annat varaktigt sätt, och tomma mellanrum få icke lämnas, där enl. gängse bokförläggningsregler införläggning göras i löpande följd. I dagboken skola affärshändelserna införläggning dagligen post för post. Inventariet skall uppta den bokförläggningsskyldiges samtliga tillgångar och skulder, vare sig dessa ingå i rörelsen l. ej. Balansräkningen skall utgöras ett översiktligt sammandrag av inventariet. Handelsbok med bilagor samt alla handlingar, som ha betydelse för rörelsen, skola i ordnat skick förvaras under 10 år från utgången av det räkenskapsår, till vilket de höra.

Bo'knfjord [-fjor], se *B u k n - f j o r d*.

Bokstavsräkning, användan-

det av bokstäver för betecknande av bekanta men obestämda storheter. B. användes i större utsträckning först av Viète.

Bo'la, se *I n d i a n e r* sp. 1298.

Boliden, malmfält inom Skelleftefältet (se d. o.). 1927 erhöles 22,100 ton arsenikmalm (hållande 20 % arsenik och 2 % koppar samt 20—50 gr. guld och 50—130 gr. silver per ton) och 3,200 ton svavelkis (med c:a 45 % svavel och 1,5 % koppar). Inalles ha t. o. m. 1928 brutits c:a 75,000 ton malm. Arsenikmalmen har hittills exporterats, men Skellefteå gruv a. b. har f. n. under anläggning ett smältverk på Rönnskär utanför Kallholmen. Malmtransporterna komma att ske på statsbanelinjen Bastuträsk—Skellefteå stad—Kallholmen, till vilken gruvbolaget bygger anslutningslinjerna Boliden—Slind och Kallholmen—Rönnskär.

Bolinas [bå'linnaš], se *S a n F r a n c i s c o*. Suppl.

***Bolinder**. 2. *G u s t a f B.* har ytterligare i etnologiskt syfte företagit resor till Marocko 1925 och bland Karpaternas befolkning 1927—28. B. har vid. utgivit bl. a. *En färd till morens land* (1925), *Mot det hägrande Eldorado* (1928) och *Underliga folk i Europas mitt* (s. å.).

***Bolivia**. *N ä r i n g a r*. Den 1927 brutna tennmalmen innehöll 39,500 ton tenn; s. å. utvunnos 168,000 kg. silver. Bland B:s mineralfyndigheter märkas även vismut och antimon. Viktigaste importvaror äro textilvaror, vetemjöl, gruvmaskiner och socker. Exporten utgöres huvudsakl. av bergsbruksprodukter (över $\frac{9}{10}$) och kautsjuk. — *F ö r s v a r s v ä s e n*. Allmän värnplikt gäller. Första utbildningstiden är för ett mindre antal 2 år, för huvuddelen högst

3 månader. Fredsstyrkan uppgår till 3 blandade brigader om sammanlagt 8,000 man. — *H i s t o r i a*. 1923—24 förekommo oroligheter på skilda orter, vilka kulminerade i den revolution, som utbröt i sept. 1925. *V i l l a n u e v a*, som valts till Saavedras efterträdare som president, tvangs att avsäga sig ämbetet, och först 1926 lyckades den s. å. valde presidenten *H e r n a n d o S i l e s* att återställa ordningen. Utrikespolitiskt har B. närmat sig För. Stat., som ehuru utan resultat understött B:s planer på Taena-Aricområdena. En svårartad konflikt med Paraguay dec. 1928 i anledning av en gränsreglering i El gran Chaco föranledde blodiga sammanstötningar men bilades; dock ha nya försök 1929 att uppnå enighet ännu ej givit resultat.

Handelsomsättning. (Mill. bolivianos.)

År	1922	1924	1925	1926	1927
Import	53,1	62,3	68,1	70,8	66,1
Export	94,8	115,2	119,3	122,7	127,1

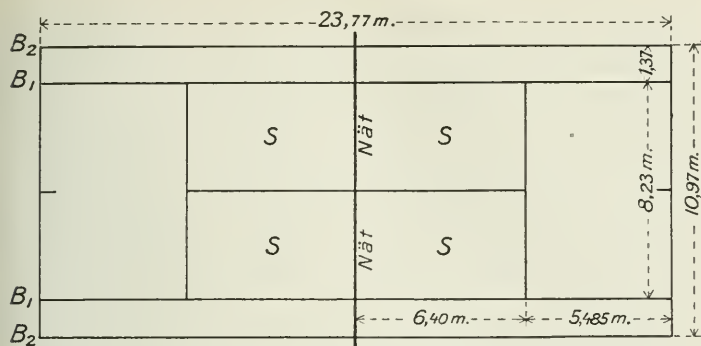
Viktigaste import- och exportländer. (Import och export i mill. bolivianos.)

	1926	
	Imp.	Exp.
Argentina	3,4	2,7
Chile	7,8	0,9
Frankrike	2,5	1,3
För. Stat.	20,4	11,6
Storbritannien	15,4	96,3
Tyskland	8,1	4,4

***Bollebygd**. 1. B. ingår i Borås domsaga.

***Bollerup**. I B. finnes en lantbruksskola.

***Bollnäs**. 1. Socknen hade 1928 11,775 inv., därav 335 i Annefors kapellförs. och 520 i Katrinebergs kapellförs. B. församling, som även omfattar Bollnäs och Björkhamre köpingar, hade s. å. 15,875 inv. — I den från medeltiden stannande kyrkan fanns tidigare ett nu i Enångers kyrkomuseum förvarat altarskåp,

Bollspel. Lawntennisplan. S = serverutor. B₁—B₁ = baslinjen vid single.
B₂—B₂ = baslinjen vid double.

som, utfört omkr. 1500 av en tysk mästare, tillhörande Tilman Riemenschneiders riktning, är ett av de främsta medeltida skulpturverken i Sverige. Vid Säverstaland i B. ligger Gävleborgs läns folkhögskola. — 2. B. bildar ss. köping egen kommun men ingår i B. församling. Den 1926 öppnade kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola. B. har station vid Norra stambanan och statsbanelinjen B.—Orsa (förturvarande Dala—Hälsinglands järnväg). En 1928—29 uppförd museibyggnad inrymmer zoologiska samlingar m. m. (främdeles även bibliotek). I Björkhamre (se d. o. Suppl.) ligga Bollnäs lasarett, Bollnäs trävaru a. b:s såg och hyvleri, bryggeriet och järnvägsverkstäderna. — 3. B. omfattar sedan 1923 även Björkhamre köping.

***Bollspel.** L a w n t e n n i s. En boll, som är i spel, skall slås tillbaka, innan den nått marken l. sedan den studsat endast en gång. De vanligaste slagen äro serve (bollens "uppgivning") samt drive, volley, smash och lob (se dessa ord. Suppl.). Planens bredd

är mindre vid single än vid double (se skiss ovan). Av stor betydelse för spelet är hårdheten m. fl. egenskaper hos det material, varav bannorna utförts. Inomhusbanor göras vanl. av trä, medan utomhus bl. a. förekomma cement-, sand- och gräsplaner samt de av hårdbränd lera utförda en-tous-casbanorna (fr., "under alla omständigheter" spelbara banor), vilka på grund av sin elasticitet och förmåga att genomsläppa vatten alltmer föredragas framför de övriga bantyperna. — De förnämsta lawntennistävlingarna äro turneringen i Wimbledon (se d. o.) och tävlingen om Davis Cup (se d. o. Suppl.). Bland äldre och nutida amatörspelare märkas de engelska bröderna H. L. och R. F. Doherty, australierna N. Brookes, A. Wilding och G. Patterson, nordamerikanerna M. McLoughlin, W. Johnston och W. Tilden samt fransmännen R. Lacoste, H. Cochet och J. Borotra samt — bland de kvinnliga spelarna — S. Lenglen, Frankrike, och H. Wills, För. Stat. De mest bemärkta svenska spelarna ha varit G. Setterwall, M. Wallenberg, S. Malmström och fru S. Fiek. — G o l f-

s p e l e t. En fullgod golfbana omfattar vanl. 18 hål. Ett hål består av en utslagsplats (eng. *tee*), ett spelområde (eng. *through the green*) av varierande utseende och utbredning samt en finklippt mindre inslagsplats (eng. *green*), i vars mitt befinner sig själva målet, ett metallskott, cylindriskt hål av 10,8 em. diam., markerat av en flagga. Ett parti omfattar som regel 18 hål och spelas antingen av två spelare (*single*) l. fyra (*four some*). Man skiljer mellan slagtävling, varvid slagantalet räknas, och matchtävling, varvid antalet vunna hål räknas. De ytterst komplicerade reglerna äro internationella och stadfästa av Royal and Ancient Golf Club i Saint Andrews (se d. o.). Klubborna äro dels av trä (*driver, brassie* m. fl.) för långa slag (upp till ca 250 m.), dels av järn med hickoryskaft (*iron, mashie, putter* m. fl.) för kortare och mera speciella slag. Klubbäraren benämnes vanl. *ead-die*. — Golf spelades i Skottland redan på 1400-t. och är numera universellt utbrett. Dess främsta utövare finnas f. n. i Amerika och England. Till Sverige infördes spelet på 1890-t. men har först på 1920-t. fått en större spridning. Goda banor finnas i Göteborg (Hovås), Falsterbo och Lidingö, mindre sådana på flera platser, framför allt i Skåne. En stor bana är 1929 under anläggning vid Båstad. — Fotboll. Enl. sedan 1925 gällande regler är en spelare *off side* ("ur spel"), då han befinner sig närmare motpartiets mållinje än den, som spelar bollen, såvida icke samtidigt minst två av motspelarna befinna sig närmare mållinjen. Ingen är *off side* vid hörnspark, utspark från mål l. inkast från sidlinje.

***Bolmen.** Vid B. ligger, i

Angelstads skn, Kronob. l., Bolmens järnvägsstation, föreningspunkt mellan Halmstad—Bolmens och Karlshamn—Vislanda—Bolmens järnvägar.

***Bolometer.** B. uppfanns redan 1851 av A. F. Svanberg (se d. o.).

***Bolshög.** Framdeles skall ö. Hoby förenas med pastoratet.

***Bolton** är beläget nära Manchester och bildar eget grevskap.

Boltwood [bå'ltwood], Bert ram Borden, f. 1870, nordamerikansk kemist, prof. i radiokemi vid Yale University 1910, har gjort synnerligen betydelsefulla upptäckter inom radioaktivitetens område. Har konstaterat, att radium härstammar från uran samt upptäckt ionium (se tab. till Radium sp. 807—808).

***Boltzmann,** Ludwig, jfr Stefan, J., och Strålning.

Bo'ltzmanns konstant, se Molekyl sp. 166.

Bolzano [-tsa'nå], se Bozen.

Bomb, vulkanisk B., se Vulkaner.

***Bombay.** 1. Inom B. bildar det till större delen av muhammedaner bebodda Sind (se d. o.) en underprovins. De till B. anslutna infödingsstaterna äro, sedan Västra Indiens stater (se d. o.) 1924 avskilts, 151 till antalet och omfatta tills. 74,000 kvkm. med 4 mill. inv. Ang. Adens förvaltning se Aden. Suppl. — 2. B. upptar s. delen av ön med samma namn, som här klyves i två näs av bukten Back Bay. På det ö. näset (se kartan i huvudarbetet), omkring det gamla fortet, varav endast kastellet (Castle) återstår, ligger den europeiska stadsdelen med offentliga byggnader i europeiska stilarter, här och där med inslag av indiska former. N. därom, innanför Back Bay, utbreder sig infödingsstaden med tränga,

oerhört trafikerade gator och basarer. Ytterst på det v. näset, vid Malabar Point, ligger guvernörens residens och strax intill det pittoreska hindutemplet Walkeswar, byggt omkr. 1000-t. e. Kr. Längre åt n. resa sig Tystnadens fem torn, på vilka parserna utlägga sina döda att ätas av gamar. Bland sevärdheter i B:s omgivning märkes främst ön Elefanta (se d. o.). — Året 1925—26 ankommo och avgingo i utrikesfart fartyg om tills. 4,4 mill. nettoton.

Bonning, se **Vävning** sp. 1273.

Bonad (fsv. *bonaþer*, av *bo* i bet. bereda, göra i ordning), se **Tapet**.

***Bonaparte**. Roland B. avled 1924. — Victor Napoléon B. avled 1926. Bonapartistisk tronpretendent är sedan dess hans son Louis, f. 1914.

Bonarps hed i Kristianst. l. n.ö. om Söderåsen, var från 1700-t:s slut t. o. m. 1913 övningsplats för det forna Kronprinsens husarregementet.

Bonaventu'ra Vulcanius, se **Vulcanius**.

***Boncour**, Joseph Paul, numera vanl. Paul-Boncour, var 1924—28 en av Frankrikes representanter vid N. F:s församlingsmöten och företrädde tidvis under denna tid sitt land även i N. F:s råd.

Bond-Arnö, se **Arnö** 1, även **Suppl.**

***Bondeförbundet** representerades 1929 i A. K. av 28 ledamöter och i F. K. av 16. Partichef och ledare för B:s riksdagsgrupp är O. Olsson i Kullenbergstorp. Vårt Land och Folk uppgick 1926 i den då bildade *Svenska Landsbygden*, som utkommer 2 ggr i veckan.

***Bonderup**. Pastoratet omfattar sedan 1925 även Gödelöv.

Bondestad, se **Vingåker** 2.

Bondfield [bå'ndfild], **Margaret**, f. 1873, engelsk politiker, led. av underhuset (arbetarpartiet) 1923—24 och sedan 1926, parlamentssekreterare i arbetsministeriet i Macdonalds 1:a ministär 1924. B. inträdde 1929 som arbetsminister i Macdonalds 2:a ministär. Hon är den första engelska kvinna, som beklätt en ministerpost.

***Bondkyrka**. Sedan 1923 bildar Helga Trefaldighets förs. jämte Börje ett pastorat. I B. ligga Ulltuna samt Uppsala hospital och asyl. 4.460 inv. (1928).

Bondstorp, se **Bonstorp**. **Suppl.**

Bond Street [bå'nd strit], gata i Londons West End, mellan Oxford Street och Piccadilly. En av Londons mest exklusiva affärsgator.

***Bône** hade 1926 52,000 inv., därav 32,000 européer.

Bone [bå'n], **Muirhead**, f. 1876, skotsk tecknare och grafiker. Urspr. arkitekt, har B. främst hämtat motiven till sina teckningar, etsningar och tornälsraderingar från arkitekturen och skildrat byggnadsställningar och järnkonstruktioner i en stil av utsökt klarhet och finhet.

Bonebed [bå'nbedd] (eng., benlager), av tänder, fiskfjäll, o. a. ryggradsdjursrester bildat lager. Sådana förekomma i skilda formationer, ända nere i siluren, men benämningen B. avser i regel en l. ett par bäddar i översta trias i England och s. Tyskland, i vilka man funnit tänder av de äldsta kända däggdjuren.

Bonite'ring (av lat. *bo'nitas*, godhet), uppskattning av marks fruktbarhet på grund av dess

sammansättning och fysikaliska egenskaper samt betr. skogsmark med ledning av den växande skogens beskaffenhet. B. av åkerjord har tidigare, särskilt i Tyskland, använts för åkerjordens indelning i olika klasser efter dess lämplighet för olika växtslag: 1:a, 2:a klass kornjord o. s. v. Skogsmark indelas i Sverige i 9 bonitetsklasser, kl. I av högsta, kl. IX av lägsta fruktbarhet (fjälltrakter). Jfr Skogsin- delning och Ägogradering.

Bonnet [-nä'], Charles, f. 1720, d. 1793, schweizisk naturforskare och naturfilosof. B. är upptäckare av partenogenetisk fortplantning (hos bladlöss). Han gjorde även bestående insatser för utformandet av utvecklingsläran (jfr d. o. sp. 264).

***Bonnett** l. bonett användes även ss. nautisk term: dels ett segel, som fästes till underkanten av ett annat för att öka segelarean, dels förlängningen av en fallrepstrappa ned till vattenytan.

***Bonnier.** Isidor Adolf B. avled 1925.

Bonniers veckotidning, en sedan 1923 av Albert Bonniers förlag utgiven illustrerad veckotidning.

***Bonstorp** (sedan 1927 officiellt Bondstorp). 1922 avskildes Tofteryd från pastoratet.

Bonvax, till boning av golv o. d. använd vaxblandning (vanl. ceresin och paraffin), tillsatt med ett lätt avdunstande lösningsmedel (terpentin, bensin), ev. även med färgämne.

Bookman, The B. [dha bö'kk-män], illustrerad engelsk månadstidskrift för litteratur, grundad i London 1891. B. redigeras av Arthur St. John Adcock.

Boostertransformator [bo'-stø-] (av eng. *booster*, pådrivare), se Elektriska transformatorer. Suppl.

***Booth.** Bramwell B. blev 1929 avsett ss. chef för Frälsningsarmén (se d. o. Suppl.). Han avled s. å.

***Bootle** bildar eget grevskap med 85,000 inv. (1927).

Boplats, plats i terrängen, där rester av mänsklig verksamhet, ss. krukskärvor, redskapsfragment, ben av förtärda djur m. m., utvisa, att människor under förhistorisk tid bott. I många fall ligga dessa rester inbäddade i ett mer l. mindre mäktigt "kultur-lager", bildat av förmultnade organiska ämnen samt kol och aska m. m. från härdarna. B. från stenåldern äro i vårt land vida talrikare än från de senare förhistoriska perioderna, beroende på att dessa B. gärna anlades vid havs- och sjöstränder för fiskets skull och alltså ej blevo i samma grad omrörda och utplånade av plögen som senare perioders B., vilka oftast anlades på åkerbrusjord.

Boplatskultur, en i den arkeologiska litteraturen gängse beteckning för den förhistoriska "kultur", som representeras av de talrika boplatserna från yngre stenåldern i Skandinavien. B. sönderfaller i flera geografiska grupper, ss. östsvensk (boplatserna vid s. Sveriges östkust, på Gotland samt i Mälarskapskapen och s. Norrlands kustland), västsvensk (i västkust- och Vänerlandskapen) samt sydsvensk B. (i Skåne och Blekinge). I Skandinaviens nordligare delar har B. en särprägel, förorsakad av bl. a. den rikliga förekomsten av skifferredskap och frånvaron av keramik. Denna nordliga B.,

som kallats arktisk kultur, ha äldre forskare bl. a. ansett som lapparnas förfäders stenålderskultur, en åsikt, som numera övergivits. B. brukar sättas i motsatsförhållande till den sydvästskandinaviska megalitkulturen (se d. o. Suppl.), och man har menat, att denna och B. uppbyros av tvenne skilda raser l. folk. Denna fråga liksom överhuvud förhållandet mellan de tvenne i det arkeologiska fyndmaterialet särskiljbara "kulturerna" är ännu icke slutgiltigt löst av den arkeologiska forskningen.

Bora [bå'-], ital., kall anti-cyklonal fallvind, som uppträder, där ett kallt bergland stupar brant mot ett varmt hav. B. förekommer särskilt vid Istriens och Dalmatiens kuster men även vid Svarta havets n.ö. kust.

***Borax**, se även **Pandermit**.

***Borchers**, Wilhelm, avled 1925.

***Borchsenius**, Otto, avled 1925.

***Bordeaux** är huvudstad i dep. Gironde och säte för ärkebiskop. 256.000 inv. (1926). — S.v. om B. ligger den transatlantiska radiostationen Croix d'Hins (85,000 meterampère).

***Bordeaux**, Henry, som genom sina hembygdsskildringar från Savoien står som en av regionalismens (se d. o. Suppl.) banbrytare i fransk litteratur, besökte 1928 Sverige och har skildrat sina intryck därifrån i *Cha-teaux en Suède* (s. å.).

Bordighera [-ge'ra], stad i Ligurien, n.v. Italien, vid Rivieran, mellan Ventimiglia och San Remo. Betydande vinterkurort. Berömd palmodling. 2.000 inv.

***Bordläggning**. *Skeppsb.* Jfr *Joggling*.

Bordslåde, se *Skogsavverknings* sp. 815 samt ill. sp. 814.

Bordstudsare, pendyl, avsedd att uppställas på ett bord (se *Ur* sp. 193).

Bordvarts, riktning åt skeppsidan i förhållande till ett fartygs medellinje.

Borea'la florumrådet, se *Växtgeografi* sp. 1298.

Borea'l tid, boreala skedd et, den postglaciala värmetidens första del, ung. motsvarande an-cylustiden, med varmt och torrt klimat i Sverige (jfr *Sverige*, schemat sp. 449—450 samt sp. 451).

Borelius, G u d m u n d, f. 1889, fysiker, kusins son till J. L. Borelius (se d. o. 2), prof. vid Tekniska högskolan 1922, har undersökt metallers och legeringars struktur, mätt Thomson-effekt vid låga temperaturer m. m.

Borell, T h e o d o r, f. 1869, ämbetsman, revisionssekreterare 1911, häradshövding i Stockholms läns västra domsaga 1916. B., som är led. av F. K. sedan 1917 (höger) och ordf. i Stockholms läns landsting sedan 1927, blev 1928 kommunikationsminister i Lindmans andra ministär.

***Borensberg** är ändpunkt för linjen Klockrike—B. av Mellersta Östergötlands järnvägar. B. har glasbruk, kalkbruk m. fl. industriella anläggningar.

***Borg**, socken i Östergötl. l., hade 1928 4,005 inv., därav 1,590 i Borgs villastads municipalsamhälle.

***Borgbjerg**, F r e d e r i k, var 1924—26 socialminister i Stau-nings ministär och har sedan 1924 åter varit medlem av N. F:s delegeradeförsamlingar och har där särskilt verkat för rustnings-begränsning. Han ingick 1929 ss.

Frederik Borgbjerg.

undervisningsminister i Stau-
nings andra ministär.

***Borgerlig** användes även ss. beteckning för politiska partier, vilkas samhällsupfattning ej vilar på socialistisk grund.

Borggårdsregeringen, en i den politiska polemiken i samband med bondetåget präglad benämning på den Hammarskjöldska ministären 1914—17.

Borggårdstalet, se **Bonde-
tåget** sp. 295.

***Borghese**. Scipione B. avled 1927.

***Borgholm** har station vid Ölands järnväg, omnibusförbindelse med Färjestaden (se d. o.) och ångbåtsförbindelse med bl. a. Sthlm, Kalmar och Oskarshamn. Hamnen har ett djup av 3,6—5,0 m. 1926 ankommo och avgingo 2,276 fartyg om tills. 192,000 nettoton. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1931 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola. B. har länslasarett.

***Borgholm—Böda järnväg** sammanslogs 1928 med Södra Ölands järnväg.

Borgo [bå'rrgå], stadsdel i

Rom (se d. o. sp. 1246 och 1253), omfattande Vatikanområdet.

Borgo San Donnino [bå'rrgå], stad i Emilien, n. Italien, n.v. om Parma. Domkyrkan är ett av den lombardiska 1100-talsarkitekturens främsta verk och har en av Benedetto Antelami rikt skulptursmyckad fasad. B. är känt för sin ostberedning. 5,000 inv. (1921).

***Borgsjö**. I B. ligga Alby municipalsamhälle och Ånge stationssamhälle.

***Borgs villastad** har station (Kneippbaden) vid Norra Östergötlands järnvägar och spårvägslinje till Norrköping. Betydande industri (mek. verkstäder, spinneri och karamellfabrik). B. hade 1928 1,590 inv.

***Borgvik**. 2. Bruksrörelsen är sedan 1923 nedlagd. Borgviks a. b., som är dotterbolag till Bille-ruds a. b., bedriver numera huvudsakl. jord- och skogsbruk.

***Borgå**, vars befolkning till c:a 70 % är svensktalande, har flera svenska skolor, bl. a. lyceum med parallella gymnasialklasser samt dövstumskola. — **Borgå stift** uppdelades 1923 på två nya stift, **Tammerfors stift** och **Borgå stift**, vilket sistnämnda omfattar samtliga församlingar med övervägande svenskspråkig befolkning i såväl det gamla stiftet som övriga Finland samt de tyska församlingarna i Helsingfors och Viborg; indelas i 8 prosterier.

Borkarbid, förening av bor och kol; framställes genom upphettning av dessa ämnen i elektrisk ugn. B. bildar svarta, metallglänsande kristaller, nästan lika hårda som diamant. Användes bl. a. som slipmedel.

Borku, oasgrupp i Sahara (Tsadkolonin), s. om Tibesti, bebodd av teda (c:a 12,000). Da-

delproduktion och boskapsskötsel. Knutpunkt för karavanvägar.

Borkum [bå'rrkom], den västligaste av de östfrisiska öarna, utanför Ems' mynning, med betydande boskapsskötsel och stora havsbad. 36,5 kvkm.

Borlunda, se Borrlunda. Suppl.

***Borlänge** ingår i Stora Tuna förs. 1929 överflyttades till B. från Stora Tuna skn ett område med 372 inv. B. har nu 2,410 inv.

Borms [bårms], August, f. 1879, flandrisk politiker, verkade under världskriget för de flandriskas provinsernas självständighet och blev 1919 dömd till döden för högförräderi, ett straff, som under trycket av den flandriskas opinionen förvandlades till livstids straffarbete. B., som 1928 blev vald till medlem av deputeradekammaren, frigavs 1929, dock t. v. utan att återfå sina medborgerliga rättigheter.

Born [bårn], Max, f. 1882, tysk fysiker, prof. i Frankfurt am Main 1919, i Göttingen 1921, har utfört viktiga arbeten inom kvantteorin, teorin för kristallgitter m. m.

***Borneo** har enl. senaste uppgifter en yta av över 731,000 kvkm. och c:a 2,7 mill. inv., fördelade på följande sätt: Brittiska Nord-Borneo (se d. o.) 80,560 kvkm. och 270,000 inv. (1927), Brunei (se d. o.) 6,500 kvkm. och 27,000 inv. (1927), Sarawak (se d. o.) 108,800 kvkm. och c:a 600,000 inv. samt Nederländska B. 535,640 kvkm. och 1,777,000 inv. (1926).

Borneobensin, lättare fraktion av bergolja från Borneo, är rik på aromatiska kolväten. Jfr Sangajol.

Borne'ra (av holl. *bornaceren*, eg. blanda vin med mineralvatten,

bornwater, av *born*, brunn), skumma, fradga.

***Bornholm** ingår nu (efter delningen av Själlands stift) i Köpenhamns stift. Järnvägarna ha en längd av 92 km.

***Bornsjön**, jfr Norsborgs vattenverk.

***Borr**. För borring av hål i metall (ej för upprymning av hål) användas numera vanl. spiralspiralborrar, som fästas i bormaskinens spindel medelst cylindriskt (vanligt vid småborrar) l. koniskt fäste av standardiserade mått. Vid borring av långa hål användes antingen liten skärhastighet och liten matning, för att borrarspånen skola kunna avlägsnas ur hålen, l. ock utpressas spånen med olja, som pumpas in, ofta genom hål i B:s mitt, med 3—50 kg:s tryck. Svårigheten att tillföra en roterande B. olja under tryck kringgås genom att använda borbänkar, där borren står stilla, under det att arbetsstycket roterar. För att kunna få ett hål exakt på det ställe, som avses, användes fixtur (se d. o.). — **Kanonborrar** utgöras av blott en halv cylinder och användas för borring av långa hål; för att hålet skall få rätt riktning måste man förborra med spiralborr en längd = hålets diameter. — **Kron- l. kärnborr** består av ett stålrör med "tänder" i den arbetande ändan och har upp till 300 mm:s diameter. Användes bl. a. vid borring av hål i ångpanneplåt för insättning av tuber o. d. — **Centrumborr**, ett i verkstäder använt verktyg för uppborring av centrum i arbetsstycken, som skola sättas upp mot dubbar, t. ex. i en svarv, består av en kombinerad borr och försänkare i båda ändar av verktyget; endast en

ända i taget användes. — För-sänkborrar användas till försänkning (se Försänka); borrarerna ha tre l. fyra skär. — Fräsborr, en borr, som användes för upptagning av kilspår. — För upprymning av redan borrade, gjutna l. pressade hål användas brotschar, cylindriska l. koniska, med udda antal långsgående skär på olika avstånd från varandra. Gjutna hål av större dimensioner bearbetas vanl. med arborrar (jfr Borrmaskin). — För träbearbetning användes ofta vrid- l. snäckborr, i form och verkningssätt påminnande om en korkskruv. Större snäckborrar, navare, äro numera i allm. ersatta av spiralborren, bestående av en vriden stålskena. Jfr Centrumborr och Pinnborr. — Ringborren saknar centrum och har ringformig sidokniv och två bottenknivar. — De å fig. sp. 355 (i huvudarbetet) tecknade verktygen benämnas riktigare borrsväng, borrsstolskraft, bröstborrskraft och spärrsock.

Borrestad, stort gods i Ö. Sönerslövs skn, Kristianst. l., med huvudbyggnad från 1800-t:s mitt.

Borrlinka, klinkmått (se Måttverktyg sp. 500 och ill.) för bestämning av borrarers diameter.

***Borrlunda** (sedan 1927 officiellt Borlunda). Sedan 1929 bilda Ö. Strö, Skarhult, B. och Skeglinge ett pastorat.

Borrolja, olja använd för smörjning, kylning och bortsköljning av spån vid borrarning. Av bekvämlighetsskäl användas de vanliga maskinoljorna, mer l. mindre uppblandade med vatten. Bäst äro dock bomolja, rovolja och valolja

m. fl. Hartsoljeemulsioner och såpvatten begagnas även.

***Borrplys**, se även Plysmaskin.

Borrstål, se Bergborrning sp. 1312.

Borrsvärd, se Svärd.

Borstgräs, annat namn för stagg (se d. o.).

Bortkjevity (Bortkiewicz), Sergej Eduardovitj, f. 1877, rysk tonsättare, har i en melodirik och till klassiskt-romantiska förebilder anknuten stil skrivit ett större antal pianoverk (bl. a. flera konserter), solokonserter för violin och violoncell, kammarmusik m. m.

Borysław [-soaf], se Drohobyecz. Suppl.

Borzage [bå'sidj], Frank, f. 1895, nordamerikansk filmregissör. B. är en skicklig bildkompositör med en stark känsla för stämningssvalörer, som dock stundom slår över i sentimentalitet (*Humoresque*, *En lady*). B:s senare arbeten visa starkt inflytande från tysk filmkonst, främst från Murnau.

***Borås** hade 1928 35,800 inv. Den äldsta delen av B. ligger på vänstra stranden av Viskan och har behållit sin regelbundna, på 1600-t. utlagda stadsplan. Bebyggelsen utgöres här till stor del av låga, stilfulla trähus från 1800-t:s förra hälft. Vid Stora torget ligger det av I. Tengbom och E. Torulf 1908—10 uppförda ståtliga rådhuset och i närheten Caroli kyrka, uppkallad efter sin grundläggare Karl XI. Den har flera gånger ombyggt; det mäktiga tornet erhöill sitt nuv. utseende 1791. Utmed h. flodstranden ligger Stadsparken med B:s teater. På dalsluttningarna ha moderna stadsdelar uppstått. — Industrin sysselsatte 1927 vid 135 arbets-

Borås. Stora torget med rådhuset i fonden.

ställen 7,450 arbetare. Bland industriföretag märkas ytterligare a. b. Kamgarn, grundat 1909 (c:a 110 arbetare), a. b. Svenskt konstsilke, grundat 1918 (300 arbetare; enda svenska firma i branschen), a. b. Eriksson & Larson, grundat 1892 (herrkonfektionsfabrik med 300 arbetare), a. b. Merinos, grundat 1913 (ylleväveri med 200 arbetare), a. b. Dalhems väveri, grundat 1896 (bomullsväveri med 160 arbetare), Manufaktur a. b. Svea, grundat 1902 (ylleväveri med 110 arbetare) samt Österdalens a. b., grundat 1895 (bomullsväveri med 100 arbetare). Staden har två järnvägsstationer, Borås övre vid B.—Herrljunga järnväg och Borås nedre vid B.—Alvesta, B.—Herrljunga, Varberg—B., Göteborg—B. och B.—Ulricehamns järnvägar. — Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium, varjämte gymnasiet t. v. blir tillgängligt även för flickor.

***Borås—Alvesta järnväg.** En linje Hestra—Gislaved (15,7 km.) öppnades för trafik 1927. Äges och trafikerar av Borås—Alvesta järnvägs a. b.

***Borås—Ulricehamns järnväg** äges numera av Borås—Jönköpings järnvägs a. b., som även innehar koncession å normalspårig järnväg Ulricehamn—Jönköping.

Borås väveri a. b., grundat 1870, äger i Borås bomullsspinneri, väveri, tryckeri och appreturverk. B. har i sig upptagit Kungsfors spinneri a. b., Skene, samt Boråsfirmorna Norrby nya a. b. och J. F. Vennerstens fabriks a. b. och är med ett aktiekapital av 11,860,000 kr. och 2,200 arbetare det största företaget i sin bransch i Sverige.

Bosch [båsj], K a r l, f. 1874, tysk kemist, ledare för Badische Anilin- und Sodafabrik, har bl. a. utarbetat Habers (se d. o.) ammoniaksyntes för storindustriell framställning.

***Bosnien.** Enl. senaste uppgifter omfattar provinsen Bosnien-Hercegovina 51,199 kvkm. med 1,890,000 inv. (1921).

Bossa, stoppat underlag under loka l. koller. Jfr Sele.

***Bosse**, H a r r i e t, lämnade 1925 Dramatiska teatern och har senare gästspelat bl. a. på Konserthusteatern. Hon ingick 1927 äktenskap med skådespelaren Edvin Adolphson.

Bosse [båss], A b r a h a m, f.

1702, d. 1776, fransk kopparstic-kare. Största delen av hans 15,000 stück utgöres av skildringar ur samtidens liv, som äga stort kulturhistoriskt intresse (se ill. till *Bokhandel* sp. 209 och *Klädedräkt* sp. 936).

Bo'ssekop, handelsplats i Finnmark fylke, n. Norge, vid Altenfjord. Livligt besökta marknader. I B., som ligger på 70° n. br., ha talrika norrskensobservationer utförts.

Bo'sselt, Rudolf, f. 1871, tysk skulptör och medaljgravör, en av de främsta representanterna för den moderna tyska medaljkonsten. I opposition mot en av reduceringsmaskinen beroende, alltför långt driven naturalism tillämpar han i sina arbeten en dekorativ stilisering (se ill. till *Medaljer* sp. 1405—1406).

***Bossi**. 2. Enrico B. avled 1925. Han konserterade i Sverige 1922.

***Bostadsfrågan**. Under och närmast efter världskriget fick B. i så gott som alla europeiska länder och även i Sverige sin prägel å ena sidan av en mer l. mindre strängt genomförd offentlig hyresreglering, å den andra av de understöd av offentliga medel, som i olika former beviljades för att nödtorftigt hålla särskilt småbostadsproduktionen i gång. Tiden efter 1922 karaktäriseras däremot av en återgång mot fri hyresprisbildning och privat bostadsproduktion. I flertalet länder, däribland England och Tyskland, har hyreskontrollens avveckling skett långsamt och gradvis och är ännu ej fullt avslutad vad smålägenheterna angår. I Sverige upphörde hyresstegringslagen att gälla 1 okt. 1923. Vid samma tid hade byggnadskostnaderna efter starka fluktuationer stabiliserat

sig vid en nivå mer än dubbelt så hög som 1913. Dessa båda faktorer blevo drivkrafterna till en livlig bostadsproduktion, vars omfattning framgår av nedanstående tab. a, avseende c:a 300 städer och stadsliknande samhällen. Av de nya bostäderna uppfördes omkring en femtedel genom kommuner, kooperativa bostadsföreningar o. d. utövare av s. k. allmännyttig byggnadsverksamhet; från statens bostadslänefond ställdes under åren 1920—28 till förfogande c:a 83 mill. kr., det mesta till egnahemsbyggare och bostadskooperatörer. — Denna mycket betydande bostadsproduktion har dock icke ännu förmått tillfredsställa bostadsbehovet, åtminstone vad beträffar smålägenheter i de större städerna; vid årsskiftet 1928—29 voro i Stockholm outhyrda 0,9 % av samtliga lägenheter och 0,4 % av lägenheter med en storlek av högst 3 rum och kök. Detta sammanhänger med, att behovet av familjebostäder ökats betydligt snabbare än befolkningen på grund av dennas förändrade ålders- och hushållssammansättning. Vidare beräknas inemot hälften av de nya bostadsrummen åtgått till förbättring av de breda lagrens bostadsstandard genom minskning av trångboddheten, ss. belyses av tab. b. — Hand i hand med den enskilda byggnadsverksamhetens återuppblomstring och bostadsstandardens förbättring har emellertid gått en betydande hyresstegring, som tenderar att lyfta hyrorna även för det gamla bostadsbeståndet upp emot den nivå, som angives av produktionskostnaderna för nya lägenheter. För de viktigaste slagen av mindre bostäder ha årsmedelhyrorna sedan tiden före kriget ökats på sätt tab. c. ut-

Tabell a. Bostadsproduktionen 1922—28.

	År 1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928 (ungefärl.)
Årligen f bostadslägenheter . . .	6,360	9,461	11,901	13,068	14,221	15,096	16,000
tillkomna boningsrum (o. kök) . . .	21,912	34,006	39,297	41,721	43,932	44,181	46,000

Tabell b. Antal boende per 100 rum i samtliga bostadslägenheter.

	År 1912/15	1920	1924	1925/26
Stockholm	124	123	117	117
Göteborg	146	145	142	136
51 andra städer	132	132	123	121
Samtliga 53 städer	131	131	124	122

Tabell c. Årsmedelhyra för:

	1 kök (utan rum)	1 rum (utan kök)	1 rum och kök	2 rum och kök	3 rum och kök
Stockholm { 1915. kr.	150	220	315	515	783
{ 1925. "	255	477	606	1,053	1,610
52 andra städer { 1912/13. kr.	96	102	178	280	449
{ 1926 "	183	209	349	568	900
Samtliga 53 städer, ökning i % 1912/15 — 1925/26	89	125	93	101	98

visar. — Att en dylik hyresstegring varit möjlig torde i sista hand bero på den betydande lönestegring, som kommit industriarbetare och därmed jämställda till del och vilken medfört, att genomsnittliga penninglönen (per år) nu beräknas ligga 120 % och reallönen c:a 30 % högre än 1913. Men inkomstökningen fördelar sig ingalunda jämnt, utan medan vissa arbetarkategorier ernått vida högre lönestegringar än anförda procenttal angiva, finnes det stora grupper av mindre bemedlade, vilka nu äro föga bättre eller t. o. m. sämre ställda än före kriget. Framhållas må emellertid, att man nu på bostadsmarknaden får mer för sina pengar än före kriget, ty ej minst smålägenheterna ha väsentligt förbättrats i kvalitet genom införande av elektriskt ljus, w. c., badrum etc. — För de svenska städernas befolkning torde bostadsfrågan numera mindre te sig som en tillgångsfråga än som en hyresfråga. Ur de statliga och kommunala myndigheternas synvinkel har bostadsfrågan efter hand förskjutits från en under-

stödsfråga till en kreditfråga. Ett förslag till lösning av den särskilt vanskliga sekundärkreditfrågan genom en av staten garanterad "stadsintekningskassa" har 1928 framlagts av särskilda sakkunniga. En härfpå grundad kunglig proposition om upprättande av Svenska bostadskreditkassan bifölls av 1929 års riksdag.

Boström, W o l l m a r, f. 1878, brorson till E. G. Boström (se d. o. 2), diplomat. B. var kabinettssekreterare i utrikesdepartementet 1918—22 och minister i Madrid 1922—25 samt är sedan 1925 minister i Washington.

***Boswell, J a m e s**. Av *The life of Samuel Johnson* har påbörjats en sv. övers. (Samuel Johnsons liv, I—II, 1926—27).

***Boteå**. 2. B. ingår i Ångermanlands mell. domsaga.

Bo'tjka, ryskt rymdmätt = 4,9 hl.

***Botrel, T h é o d o r e**, avled 1925.

Bottenrev, det högst upp å seglet belägna revet, genom vars intagande minsta möjliga segelarea erhålles.

Gustav III vid 7 års ålder. Statyett av J. P. Bouchardon. (Nat. mus.)

***Bottensjön.** Vid sundet mellan B. och Vättern ligger, strax n. om Karlsborg, Rödesunds kanalstation.

***Bottentryck,** se även *Stevin*.

Botti'ner (fr. *bottines*, av *botte*, stövel), detsamma som pampuscher.

Bottniska avdelningen, en sedimentär formation i Fennoskandias urberg, yngre än huvudmassan av gnejs- och skifferformationerna men äldre än kaleviska avdelningen. Till B. räknas bl. a. Skellefte- och Grythytttefälten i Sverige och Tammerforsskiffrarna i Finland.

***Bottomley,** *Horatio*, blev frigiven 1927.

Bottoms [bå'ttämš] (eng., eg. bottnar), se *Nickel* sp. 803.

Böttrop, stad i prov. Westfalen, Preussen, vid floden Emscher och Rhen—Hernekanalen, n. om Essen. Stenkolsbrytning. Viktig kolexporthamn. 77,000 inv., därav många polacker (1925).

***Bouchardon.** 1. *Edme B:s* konsthistoriska betydelse ligger främst däri, att han under rokokon uppehåller den klassicistiska traditionen. — 2. *Jacques Philippe B:s* verksamhet har närmare belysts genom en monografi av A. Lindblom (1924). Bland hans arbeten på Stockholms slott märkas utom skulpturerna i Slottskyrkan (plafond, predikstol, altare) de vackra bronslykorna (se ill. till *Ljusredskap* sp. 678) i trappuppgångarna och arkadreliefer i ö. och v. valven. I Nat. mus. finnas skisser i vax och småskulpturer i terrakotta och gips (bl. a. ett utsökt porträtt av Gustav III som barn) av B. Hans förnämsta porträttbodyster äro de av Karl XII (i brons i Kungl. slottet), Fredrik I (i brons i Vetenskapsakademien) och Adolf Fredrik. B. övertog efter Taraval ledningen av Kongl. Ritakademien. Hans stil är en smidig eklekticism med drag både av barock och rokoko.

***Bouches-du-Rhône** hade 1920 930,000 inv. Aigues-Mortes (se d. o. Suppl.) är beläget strax v. om B., i dep. Gard.

Boudin [bodä'n], *Eugène*, f. 1824, d. 1898, fransk målare, utbildade i sina nordfranska kust- och hamnbilder ett fin-känsligt atmosfär- och valörstudium, som genom hans lärjunge Claude Monet utövade ett direkt inflytande på impressionismen.

Boudoir [bodoa'r], se *Budoar*.

***Boué de Lapeyrère,** *Auguste*, avled 1924.

Bouffé [bofe'], *Marie*, f. 1800, d. 1888, fransk skådespelare, ansedd som sin tids främste representant för det humoristiska karaktärsfacket på den

franska scenen. Han utgav 1880 sina memoarer (*Mes souvenirs*).

***Bougainville** uppges 1927 ha 46,000 infödda inv. Förnämsta hamn är Kieta på n.ö. kusten.

***Bouguer, P.**, se även de La Condamine.

Bouillabaisse [bojabä'ss], populär provensalsk maträtt, bestående av ett slags soppa, kokt på fisk, ju flera slag dess bättre, samt skaldjur (särskilt languster). Anrättningen kryddas före kokningen med vitlök, vitpeppar och i olivolja brynta lagerbärsblad samt smaksättes med vitt vin. Före serveringen överpudras rätten med saffran, och ev. kunna skivor av vitt bröd läggas.

Bouisson [boisâ'ŋ], **Fernand**, f. 1874, fransk socialistisk politiker, invaldes i deputeradekammaren 1909 och utsågs 1927 till dess president.

***Boulogne**. **I. B. - s u r - M e r**. Routen till Folkestone tar numera endast 1 ½ tim. i anspråk.

***Bourdelle, Antoine**. Bland B:s senare arbeten märkas den av Verrocchios Colleoni inspirerade ryttarstatyn över general Alvear i Buenos Aires och monumentet över den polske nationalskalden Adam Mickiewicz i Paris (rest 1929), verk, imponerande genom sin arkitektoniska mäktighet och barockartade kraft. Han har även utfört en rad stort och summariskt formade byster av samtida personligheter. Som internationellt ryktbar lärare har han utövat ett vidsträckt inflytande och stadfäst sitt anseende som den europeiska skulpturens största namn efter Rodin.

Bourdet [bordä'], **Édouard**, f. 1887, fransk dramatiker, har vunnit stor scenisk framgång med *La prisonnière* (1926; Den fäng-

General Alvear. Ryttarstaty av Antoine Bourdelle. (Buenos Aires.)

na, uppf. i Sthlm 1928), där motivet är en homosexuell kvinnas fåfänga kamp mot sitt öde, och *Vient de paraitre* (1927; Nyss utkommen, uppf. i Sthlm 1929), en farsartad satir över det kommersialiserade litterära livet i Paris.

***Bourgeois, Léon**, avled 1925. Under sina sista år drog sig B. mer och mer tillbaka från det politiska livet men var dock ännu 1924 medlem av N. F:s delegeradeförsamling. Som senatspresident avgick han 1923.

***Bourget, Paul**. I sv. övers. föreligga av de i huvudarbetet nämnda romanerna även *Le disciple* (Lärjungen, 1925) och *L'émigré* (Emigranten, 1908). Hans senare, omfattiga alstring har alltmer gått i den mondana societetsromanens tecken.

***Bournemouth** bildar eget grevskap.

Bournonit [bor-], rombiskt, starkt metallglänsande, grått mineral av sammansättningen CuPbSbS_3 . Förekommer flerstädes i Europa; brytes som koppar och blymalm i England, Frankrike, Mexiko och Syd-Amerika.

Bourre de soie [bor də soa'] (fr., silkesvadd), se **Silke** sp. 557.

Boustedt [bo'-], B o, f. 1868, militär. B., som blev överste och chef för Västernorrlands regemente 1918, för Upplands infanteriregemente 1923 och chef för Lantförsvarets kommandoexpedition 1926, utnämndes 1928 till generalmajor i armén och är sedan 1929 chef för östra arméfördelningen och överkommendant för Stockholms garnison.

Bouts-rimés [bo rime'], fr., eg. rimslut; sällskapslek, bestående i att deltagarna utfylla versrader, vilkas slutrim på förhand äro givna.

***Bouvetön** utforskades 1927—28 av en norsk expedition, som annekterade den för Norges räkning; ön blev senare föremål för underhandlingar mellan Norge och Storbritannien, men 1928 avstod sistnämnda land från sina anspråk på ön till förmån för Norge, som ämnar använda den som valfångststation och där uppätta radiostation. Ytan är 58 kvkm.

Bouvines [bovi'nn], by i dep. Nord, n.ö. Frankrike, s.ö. om Lille. — Vid B. besegrade Filip II August av Frankrike 1214 en engelsk-tysk här under Johan utan land och kejsar Otto IV.

Bow [baʊ] (eng., bog), se **Roddidrott**.

***Bovallstrand** har betydande stenindustri.

Bovin, E m i l, f. 1868, läkare, gynekolog, överläkare och direk-

tör vid Södra Barnbördshuset samt prof. och överlärare vid barnmorskeläroanstalten i Sthlm 1924. B. är sedan 1902 praktiserande läkare i Sthlm och har franträtt som författare inom sitt faek.

Bowman [bå'ʊ'mən], I s a i a h, f. 1878, nordamerikansk geograf, sedan 1915 direktör för American Geographical Society of New York och huvudredaktör för dess tidskrift *Geographical Review*. B. har företagit forskningsresor i Syd-Amerika och utgivit flera uppmärksammade arbeten, ss. *The New World* (1921).

***Box**. *Elektrotekn.* Se **Ledningssystem** sp. 341 f. och **Muff** 3.

***Boxholm**, som är beläget vid skärningen mellan Svartån och Östra stambanan, tillhör sedan 1927 i sin helhet Ekeby skn. 2,715 inv. (1928).

Boxkalv (eg. en kalv, som ej är större, än att den hålles i kätte), kromgarvat kalvskinn, använt till ovanläder i skodon.

***Boxning**. "Ringens" storlek varierar mellan 4×4 m. och 6×6 m. Vid särskilda tillfällen (aldrig vid amatörboxning) tillämpas ronder om endast 2 min. För att ett slag skall räknas som giltigt, måste det träffa med knögarna. För brott mot reglerna tilldelas boxaren först två varningar och diskvalificeras därefter, om förseelsen upprepas. Vid svårare förseelser, ss. för låga slag, kan omedelbar diskvalificering ske. Träningsboxning mot inbillad motståndare kallas "skuggboxning", ej "skenboxning". Gränserna mellan viktklasserna, vilka strikt iakttagas, äro angivna på grammet och äro (maximivikt): flugvikt 50,802 kg., bantamvikt 53,524 kg., fjädervikt 57,152 kg.,

lättvikt 61,235 kg., weltervikt 66,678 kg., mellanvikt 72,574 kg., lätt tungvikt 79,378 kg. och tungvikt. Professionell B. är förbjuden i Sverige men bedrivs inom slutna sällskap, av vilka det livaktigaste är ABS (Allmänna boxningssällskapet). Bland äldre och nyare boxare märkas nordamerikanerna J. Sullivan, J. Corbett, J. Jeffries, J. Dempsey och G. Tunney samt fransmanen G. Carpentier. Den namnkunnigaste svenske boxaren är Harry Persson.

Boye, se **Boije**. Suppl.

***Boyle**, Robert, se även **Termometer** sp. 972 f.

***Boylesve**, René, avled 1926.

***Brabant**. Titeln hertig av B. bäres av Belgiens kronprins.

Bracciolini, se **Poggio-Bracciolini**.

Brachiosaurus, se **Skräcködlor**.

***Bradbury**, sir John Swannick, avgick 1925 ur skadeståndskommissionen. Han blev 1924 baron B. of Winsford.

***Bradley**. 2. F. H. B. avled 1924.

***Braga**, Theophilo, avled 1924 (ej 1919).

***Bragança**. Hertig Miguel avled 1927. Hans tronanspråk ha övertagits av hans yngre son, prins Duarte-Nuño, f. 1907.

Brage, en av O. Andersson (jfr d. o. Suppl.) 1906 stiftad och hittills ledd förening i Helsingfors för främjande av svensk folkdiktning, folkmusik och folkdans i Finland. B. har utövat en betydelsefull verksamhet genom bl. a. sin sångkör och utgivandet av talrika musikpublikationer.

Braggmetoden [brægg-], se **Kristall** sp. 1343 ff.

***Brahma'n**. B. ha för länge sedan uppgivit sin uteslutande prästerliga karaktär. Ståndets medlemmar i det nutida Indien

ägna sig åt en mångfald sysselsättningar (statstjänst, vetenskap, handel, jordbruk o. s. v.).

Bra'hmanas, se **Indisk litteratur** sp. 1337.

***Brahms**, Johannes. B:s förnämsta körverk är det stor slagna, även i Sverige ofta uppförda *Ein deutsches Requiem* (för soli, kör och orkester), vilket utgör en protestantisk motsvarighet till den katolska dödsmissan (se **Requiem**).

Brailo'vskij, Aleksandr, f. 1896, rysk pianist, har på talrika konsertresor (Sthlm 1922 och senare) särskilt som Chopinspelare vunnit stort erkännande.

***Brailsford**, Henry Noel, avgick 1926 som redaktör för *The New Leader*. Bland hans senare arbeten märkas *Socialism of today* (1925) och *How the Soviet works* (1927).

Brakiopo'der, se **Brachiopoda**.

Brakio'p'dskiffer, se **Dalmanitesskiffer**. Suppl.

Bra'ky- (av grek. *braky's*, kort) ingår i ett flertal sms. i bet. bredd-, t. ex. *brakyaxel*, *brakydoma* (se **Kristall** sp. 1341, resp. 1342). Om *brakykatalektisk* se **Katalektisk**.

Brakylogi' (av grek. *braky's*, kort, och *lo'gos*, tal, språk), språkligt uttrycksätt, som är påfallande kort och knappt. Jfr **Ellips**. *Språkv.* — Adj.: *brakylogisk*.

Brama'n, bra'mi'n, andra former för brahman (brahmin).

Bra'nea, Giovanni, f. 1571, d. 1640, italiensk lärd, uppfann 1629 den första aktionsångturbinen (se **Ångturbin** sp. 1472).

***Brand**. *Med.* Jfr även **Kallbrand**.

***Brand**. *Veckoupplagan* uppgår till 14,000—23,000.

Brandel, S v e n, f. 1898, pianist, har sedan 1921 konserterat i Sverige och utlandet och därvid särskilt framfört samtida musik.

***Brandenburg**. 1. Sedan Berlins förortsområde avskilts från B. och inkorporerats med Berlin (som bildar en särskild, av B. omgiven provins men likväl är B:s huvudstad), omfattar B. endast 39,036 kvkm. med 2,592,000 inv. (1925). Genom den 1922 bildade prov. Grenzmark Posen-Westpreussen skiljes B. till större delen från Polen. Spandau ingår nu i Berlin. — 2. Staden har flera medeltidsbyggnader, ss. Katarinakyrkan, uppförd 1401—37, och rådhuset (Fürstenhaus), invid vilket står en medeltida Rolandsstaty.

***Brandenburg**. 2. E r i c h B. är sedan 1904 prof. i Leipzig. Bland hans senare produktion märkes en stort anlagd översikt över den tyska utrikespolitiken 1890—1914 *Von Bismarck zum Weltkrieg* (1924).

***Brandes**. 1. G e o r g B. avled 1927. B:s författarskap under senare år omfattade dels kulturhistoriska skildringar (t. ex. *Uimodstaaelige*, 1924, och *Hellas*, 1925), dels de polemiska skrifterna *Sagnet om Jesus* (1925) och *Petrus* (1926), där han bestrider Jesu historiska existens. — 2. E d v a r d B. var 1906—27 led. av landstinget (ej folketinget).

Brandfogde, se S k o g s e l d.

Brandlyra, se S k o g s e l d.

Brandpil, en med ett brinnande ämne försedd pil, som utsköts ur båge l. armborst i avsikt att anlägga eld.

***Brandstad** avskildes 1929 från S. Åsum och bildar nu jämte Ö. Kärrstorp ett pastorat.

Brandt, S e b a s t i a n, se B r a n t.

Brandt, F r i t h i o f, f. 1892, dansk filosof, prof. i filosofi i Köpenhamn 1922. B. har särskilt framträtt ss. forskare inom filosofins historia, där hans verk *Den mekaniske Naturopfattelse hos Thomas Hobbes* (1921) vunnit stort erkännande.

***Brandväsen**, jfr S p r i n k l e r.

Brantafors, kraftverk i Ronnebyän, inom Ronneby landskommun. Äg. Sydsvenska kraft a. b. (se d. o.).

***Branting**. 2. H j a l m a r B. avled 1925. Han avgick jämte sin andra ministär april 1923, blev hösten 1924 för tredje gången statsminister men nödgades på grund av tilltagande ohälsa i början av 1925 lämna statsministerämbetet. Han kvarstod som konsultativt statsråd till sin kort därpå inträffade död. Hans *Tal och skrifter* äro sedan 1926 under utgivning av Z. Höglund.

Branting, G e o r g, f. 1887, son till Hjalmar B., advokat i Sthlm sedan 1917. B. har uppträtt som försvarsadvokat vid flera uppmärksammade politiska rättegångar, bl. a. kommunistprocesserna i Finland 1923 och 1928.

***Branzell**, K a r i n. Var 1924—29 gift med norrmannen E. Eduardsen. Hennes engagemang vid Staatsoper i Berlin upphörde 1924, varefter hon t. o. m. 1928 var anställd vid Metropolitan Opera i New York. B. har även konserterat flerstädes i Europa samt Nord- och Syd-Amerika.

***Brasilien**. Enl. senaste officiella publikationer gälla för B:s stater följande areal- och folkmängdssiffror (nymätning av staternas areal har verkställts av en kommission för utgivande av en karta över B.):

	1,000-t. kvkm.	1,000-t. inv. (1926)
Alagôas	28,6	1,117
Amazonas	1,826,0	410
Bahia	529,4	3,859
Ceará	148,6	1,520
Districto Federal	1,2	1,361
Espirito Santo	44,7	587
Goyaz	660,2	640
Maranhão	346,2	1,047
Matto Grosso	1,477,0	313
Minas Geraes	593,6	6,903
Pará	1,363,0	1,269
Parahyba do Norte ...	55,9	1,193
Paraná	199,9	870
Pernambuco	99,3	2,617
Pianhy	245,6	739
Rio de Janeiro	42,4	1,844
Rio Grande do Norte ..	52,4	667
Rio Grande do Sul ...	285,3	2,684
Santa Catharina	95,0	848
São Paulo	247,2	5,752
Sergipe	21,6	524
Territorio do Acre	148,0	106
Brasilien	8,511,2	36,871

— *Näringar.* Den odlade jorden beräknas uppta 0,7 % och skogsmarken 60 % av B:s yta. Av den odlade arealen (60,000 kvkm.) komma 35 % på São Paulo, 19 % på Rio Grande do Sul och 18 % på Minas Geraes. Den förnämsta kaffestaten är São Paulo, vilken tills. med Minas Geraes, Rio de Janeiro och Espirito Santo producerar så gott som hela B:s kaffeskörd (viktigaste handelscentrum staden São Paulo och utskeppningshamn Santos). Bergsbrukets avkastning utgjordes 1927 bl. a. av 415,000 ton stenkol, 246,000 ton manganmalm, 3,209 kg. guld och 622 kg. silver. Industrin gör — delvis tack vare höga skyddstullar och god tillgång på vattenkraft — betydande framsteg i de s.ö. staterna, särskilt São Paulo. Dess förnämsta gren är textil- (särskilt bomulls-)industrin. — Järnvägarna, som 1927 hade en längd av 31,450 km., ägas till 75 % (d. v. s. 23,500 km.) av staten; resten tillhör de olika delstaterna. B:s handelsflotta hade 1928 ett

Utlänningar i Brasilien 1920 (1,000-t.).	
Italienare	558
Portugiser	434
Spanjorer	219
Tysktalande	79
Turkar från Asiatiska Turkiet	50
Uruguayaner	34
Japaner	28
Argentinare	22
Andra	142
Summa	1,566

Handelsomsättning. (Mill. milreis.)

År	1920	1923	1925	1927	1928
Import	2,091	2,267	3,377	3,273	3,694
Export	1,752	3,297	4,022	3,644	3,970

Kaffeexport (i 1,000 ton).

Årligen 1909—13	758,5
Årligen 1923—27	852,5
1927	906,9
1928	882,9

Viktigaste importvaror 1927.

(Mill. milreis.)

Vete och vetemjöl	444,3
Maskiner	404,5
Järn- och stålvaror	263,4
Automobiler o. a. åkdon	217,2
Kol och koks	171,5
Bomullsvävnader	160,7
Gasolin	110,7

Viktigaste exportvaror 1927.

(Mill. milreis.)

Kaffe	2,575,6
Kakao	187,4
Ludar och skinn	180,5
Mate	109,9
Kautsjuk	106,1
Tobak	70,6
Oljehaltiga frukter	70,0

Viktigaste import- och exportländer.

(Import och export i mill. milreis.)

	1927	
	Imp.	Exp.
Argentina	389,5	219,4
Belgien	134,0	101,5
Frankrike	207,0	350,4
För. Stat.	939,1	1,683,6
Italien	113,2	166,9
Nederländerna	57,4	206,2
Storbritannien	694,6	124,0
Tyskland	348,0	378,6

sammanlagt bruttotonnage av 559,000 ton, därav 344 ång- och motorfartyg om 542,000 ton. 1926 ankommo till B:s hamnar och avgingo därifrån 48,912 fartyg om sammanlagt 72,5 mill. netto-

Ion Bratianu d. y.

ton, därav brasilianska fartyg 29,1, brittiska 14,2 och tyska 7,9 mill. ton. — En ny *mynt-enhet*, baserad på guldmyntfot, *cruceiro* (4,47 kr.) = 4 pappersmilreis, skall enl. lag 1926 införas. — *Försvarsväsen*. Allmän värnplikt gäller. Utbildningstiden är 1-årig för begränsad värnpliktskontingent. Armén består av 5 infanteri- och 3 kavalleridivisioner med en fredsstyrka på omkr. 50,000 man. Flottan består av huvudsakl. äldre fartyg, 2 slag skepp å c:a 20,000 ton, ett par kryssare, omkr. 17 jagare och torpedbåtar, 4 U-båtar, m. m. — *Historia*. Den 1922 valde presidenten Bernardes grep sig med stor energi an med den brännande ekonomiska frågan och lyckades under de följande åren främst genom en långt driven sparsamhet i förvaltningen sätta statsfinanserna i ett bättre tillstånd. Reformarbetet försvärades emellertid av oroligheter och revolter, bl. a. i São Paulo 1924. 1926 valdes Luiz Pereira de

Souza till president. Denne framlade s. å. ett förslag om myntstabilisering, som även formellt genomförts. Vid N. F:s sammanträde 1926 krävde B. en permanent rådsplats ss. villkor för sin medverkan till Tysklands upptagande i förbundet. Då detta krav avvisades, anmälde B. sitt utträde ur N. F.

***Brastad**. Lyse har 1922 avskilts från pastoratet.

***Brate**, Erik, avled 1924. Bland hans senare arbeten märkas den populära översikten *Sverges runinskrifter* (1922) samt *Södermanlands runinskrifter* (1924; ofullbordad).

***Bratianu**. 2. Ion B. d. y. avled 1927. B., som var kung Ferdinands personlige vän, uppträdde med stor kraft mot kronprins Carols tronanspråk. Som minister-president tillvann han sig så småningom rent diktatorisk makt och bekämpade med stor hänsynslöshet de oppositionella bonde- och kommunistpartierna. Hans ekonomiska politik framkallade emellertid en våldsamt deflation, vilken tvingade honom att avgå i mars 1926. I juni 1927 kunde han dock åter bilda regering, denna gång stödd på en stark parlamentarisk majoritet. B. framstår som Stor-Rumäniens egentlige skapare och den monarkiska principens främste representant gentemot de krav på republik, som efter världskriget framförts av vänsterpartierna.

Bratianu, Vintila, f. 1867, broder till Ion B. d. y., rumänisk politiker. I likhet med brodern intog B. tidigt en ledande ställning inom det liberala partiet och var 1901—03 finansminister. 1916—18 var B. krigsminister. Ss. finansminister tillhörde B. broderns ministärer 1922—

26 och juni—nov. 1927, och övertog efter broderns död även posten som konseljpresident. Han avgick nov. 1928.

Bra'tsche, tyskt namn på altviolin (se *Viola* sp. 875).

***Bratt**. 3. Gillis B. avled 1925. — 4. Ivan B. lämnade 1923 direktörsposten i a. b. Stockholmsystemet och blev i stället verkst. direktör i a. b. Vin- och spritcentralen. Från denna befattning avgick han 1928, då han blev ordf. i Svenska kullagerfabrikens franska organisation.

***Brattfors**. 2. Järnhanteringen vid B. är nedlagd. — 3. Järnhanteringen vid B. är nedlagd.

Brattforsen, se Örebro elektriska a. b.

***Braun**. 2. K. F. B. uppfann bl. a. kristalldetektorn. Se även *Le Chatelier-Braun* princip. Suppl.

Braun [braʊn], Gustav, f. 1881, tysk geograf, prof. i Basel 1913 och i Greifswald 1918. B., som särskilt ägnat sig åt studiet av Östersjöområdet geografiskt, har bl. a. utgivit *Deutschland* (2 bd, 1916; ny uppl. utges sedan 1926), *Die nordischen Staaten* (1924) och, tillsammans med W. M. Davis (se d. o. Suppl.), *Grundzüge der Physiogeographie* (2 bd, 3:e uppl. 1928). Han förestår Institut für Finnlandkunde i Greifswald.

Braunfels [braʊ'n-], Walter, f. 1882, tysk tonsättare, jämte H. Abendroth ledare för Kölns musikhögskola. Påverkad av bl. a. Pfitzner, har B. skrivit orkesterverk (bl. a. *Phantastische Erscheinungen* o. a. variationsverk), operor och det lyriska dramat *Die Vögel* (1920) m. m.

***Brauns, Heinrich**, tillhörde ss. arbetsminister alla ministärer 1922—28.

***Braunschweig**. 1. Av befolk-

ningen äro 90 % protestanter. — 2. Stadens äldsta, av Okers förgreningar omflutna del är ytterst rik på korsvirkeshus från senare medeltiden och renässansen. Ett typiskt gatuparti finnes avbildat å art. *Stadsbyggnads-konst* sp. 1395. I B. finnes ett på värdefull äldre konst rikt museum.

Braunschweiggål [braʊ'n-sjvæjʒ-], se *Brassica* sp. 512.

Brauns rör [braʊns] (efter uppfinnaren, K. F. Braun, se d. o.), se *Katodstrålar* och *Oscillograf*.

Bravais [-vä'], Auguste, f. 1811, d. 1863, fransk fysiker, utförde meteorologiska och kristallografiska undersökningar av stort värde. Känd inom skandinavisk naturforskning särskilt för sina viktiga, under lång tid förbisedda iakttagelser över strandlinjernas förlopp i n. Norge.

Braye'tt (av fr. *brayette*, julp), den skrevet täckande delen av 1500-t:s dräkter och rustningar; i gamla svenska inventarier även kallad lass (ty. *Latz*).

Brazos [bra'šäʊs], flod i Texas, s. För. Stat., flyter från Llano estacado mot s.ö. till Mexikanska bukten, ö. om Colorado-floden. 1,400 km.

Brazzaville [brašavi'll], huvudstad i Franska Ekvatorial-Afrika och Mellersta Kongo, vid Stanley Pool, mittemot Leopoldville. Viktig flodhamn. En under byggnad varande järnväg till Atlanthamnen Pointe-Noire väntas vara färdig 1930. Radiostation. C:a 40,000 inv. — B. har uppkallats efter de Brazza (se d. o.).

Brda [bø'rda], se *Tjecko-Slovakiet* sp. 1138.

Breared, se *Bredared* 1. Suppl.

***Breccia**. B. kan vara ett pri-

mårt sediment och har då uppkommit genom avlagring av skal- och benfragment (musselbreccia, benbreccia, bonebed) l. uppstått genom införlivande av bergartsbrottstycken med en lavaström (vulkanbreccia), anhopning i en spricka av bergartsbitar från sprickans väggar (gångbreccia) etc. Till denna grupp av B. kan man även räkna vissa slags tilliter (se d. o.). Andra B. uppkomma vid förkastningar o. a. tektoniska rörelser, då bergarter sönderkrossas vid glidning mot varandra (friktions-, rivnings-, tryck- l. förkastningsbreccior). Till denna grupp kunna även räknas myloniterna (se d. o.).

***Breda.** 2. Karl Fredrik v. B. blev 1796 prof. vid konstakademien och adlades 1812. Hans son Johan Fredrik v. B., f. 1788, d. 1835, framträdde tidigt som en begåvad porträttmålare men råkade senare på förfall.

***Bredared.** I. Sedan 1927 skrives B. officiellt Breared.

***Bredestad.** I B. ligger större delen av Aneby municipalsamhälle (se Aneby. Suppl.).

Bredfock, se Fock och Segling sp. 361.

***Bredius**, Abraham, avgick 1909 som direktör för kungl. målningssamlingen i Haag. Sin värdefulla samling av holländskt och flamländskt måleri och konsthantverk har han överlämnat som deposition till staden Haag.

***Bredsjö** har station vid Nora bergslags järnvägar och Bergslagens järnvägar.

***Bredsätra** är beläget på öland.

***Bredvik** skrives även Brevik.

***Bredåkra** är ej längre övningsplats.

***Bredåkra—Tingsryds järnväg** äges sedan 1927 av a. b. Blekinge kustbanor.

***Brefeld**, Oscar, avled 1925

Bre'gendahl, Marie, f. 1867, dansk författarinna, har med episk bredd skildrat jylländskt allmogeliv (*Billeder af Södalsfolkens Liv*, 7 bd, 1914—23).

***Bregenz** är huvudstad i Vorarlberg och ändpunkt för Arlbergbanan.

***Bréguet** [bregü'] (ej Breguet), Louis, är sonsous sonson till Abraham Louis Bréguet (se nedan).

Bréguet [bregü'], Abraham Louis, f. 1747 l. 1749, d. 1823, schweizisk-fransk urmakare, verksam i Paris, konstruerade en metalltermometer och förbättrade kronometergången (se Ur sp. 192).

***Bremen.** B:s handelsflotta omfattade 1927 446 fartyg om 982,000 bruttoton (29 % av Tysklands handelsflotta). S. å. ankommo till B. och Bremerhaven och avgingo därifrån i utrikesfart tills. 7,300 fartyg om 12 mill. nettoton. De förnämsta rederibolagen (se d. o. sp. 898) äro Norddeutscher Lloyd och Hansa Bland industrigrenarna märkesfrämst skeppsbyggeri.

Bremerton [brim'etøn], stad i Washington, n.v. För. Stat., vid Puget Sound. Starkt befäst örlogshamn. 9,000 inv. (1922).

Brémond [-mä'ŋ], Henri, f. 1865, fransk skriftställare, abbé, led. av Fr. akad. 1925. Liberalt katolska till sin tendens, ha B:s monografier över religiösa märkesmän utövat stort inflytande. Hans främsta arbete är *Histoire littéraire du sentiment religieux*

en *France*, av vilket hittills 8 bd (1916—28) utkommit.

***Brennus**. Gallernas erövring av Rom ägde rum 386 f. Kr.

Brenta'no, Franz, f. 1838, d. 1917, brorson till Clemens B., österrikisk filosof, prof. i Würzburg och Wien, från 1895 bosatt i Florens. Bland hans arbeten märkas *Psychologie vom empirischen Standpunkte* (I, 1874) och *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis* (1889). I psykologin ser B. ej vetenskapen om en psykisk substans utan läran om psykiska företeelser, liksom naturvetenskapen är läran om fysiska företeelser. Det för det psykiska karaktäristiska finner B. i vad man inom skolastiken betecknat som dess intentionella karaktär, d. v. s. dess egenskap att inrikta den psykiska verksamheten på ett objekt l. föremål. Alla psykiska processer äro enl. B. åtföljda av medvetande, och han förnekar existensen av ett omedvetet själsliv.

Brentford [bre'ntfød], se JOYNSON-HICKS. Suppl.

***Brescia**. Kommunen B. hade 1928 113,000 inv., därav e:a 60,000 i den egentliga staden. Herkulestemplet, byggt 72 e. Kr., inrymmer fornsakssamling. Gamla och nya domkyrkorna, av vilka endast den förra är en rundbyggnad, medan den senare är en centralkyrka med väldig kupol, bilda en sammanhängande byggnadsgrupp. B. är sedan gammalt berömt för sin vapentillverkning (jfr VAPENSMIDE sp. 400).

***Bresjko-Bresjkovskaja**, Jekaterina, föddes 1844 (ej 1845).

***Breslau** är huvudstad i prov. Nieder-Schlesien, Preussen.

Bressel, i n. Sverige beteckning för småfoder, vilket som sörpa gives (bredes för) kreaturen.

***Brest** hade 1926 68,000 inv. Det är ss. krigshamn numera mindre betydande än Toulon.

Breto'ner, invånarna i Bretagne.

***Bretonska språket och litteraturen**. Anatole Le Braz avled 1926.

Brevik, annan form för Bredvik.

Bre'vium (av lat. *bre'vis*, kort), äldre benämning på uran X₂ (se tab. till Radium sp. S07—S08) på grund av dess korta halveringstid.

Březina [brje'-], Otokar (eg. Václav Jebra v ý), f. 1868, d. 1929, tjeckisk skald. En av de ledande i den symbolistiska strömningen i tjeckisk litteratur, framträdde B. även som en betydande idealistisk tänkare. En samling av hans filosofiska meditationer föreligger på svenska, *Källornas musik* (1928).

***Briand**, Aristide, återträdde april 1925 i regeringen ss. utrikesminister i Painlevés då bildade ministär och har sedan dess behållit samma post i alla ministärer utom Herriots kortvariga juliministär 1926. B. har i denna egenskap blivit målsman för den politik, som under tillvaratagande av Frankrikes trygghet åsyftar ett återställande av normala förbindelser med Tyskland och som fått sitt mest typiska uttryck i Locarnofördragen (se LOCARNO). Tillika konseljpresident nov. 1925—juli 1926 (chef för sin 8:e ministär nov. 1925—mars 1926, sin 9:e mars—juni 1926 och sin 10:e juni—juli s. å.), sökte B. förgäves förena olika partier till en gemensam ansträngning att lösa finanskrisen. Ett försök att låta Caillaux pröva sina krafter på uppgiften måste hastigt uppges, och sedan B:s efterträdare

Aristide Briand.

Herriot efter tre dagars regering också störtats, medverkade B. till den nationella koalitionen, som under Poincarés ledning kom till stånd juli 1926. Han behöll utrikesministerposten även efter koalitionen sprängning och ministärens rekonstruktion på en betydligt trängre basis nov. 1928. Vid Poincarés avgång juli 1929 övertog B. ministerpresidentposten (med behållande av utrikesministerportföljen) i en f. ö. oförändrad ministär. B. erhöll jämte Stresemann Nobels fredspris 1926.

Briar [bra'jə], engelska namnet på bruyère (se Erica).

Brickvävnad, en urgammal teknik för bandvävning. Varptrådarna trädas genom hålen på de vanl. 4-sidiga brickorna, vilka genom vridning åstadkomma skäl i varpen. Med denna primitiva apparat kunna de mest olikartade strukturer uppnås. I Norden är den bevarad i åtskilliga fynd alltifrån järnåldern och har fortlevt hos allmogen till senaste tid; dess geografiska utbredning

sträcker sig från Island till Kina.

Bridge [briddj], Frank, f. 1879, engelsk tonsättare, även verksam som dirigent och kammarmusiker, har bl. a. skrivit orkesterverk och kammarmusik.

***Bridgeport** har även stor tillverkning av vapen, ammunition och skrivmaskiner.

Bridges [brí'ddjís], Robert, f. 1844, engelsk skald. I sin formellt fulländade lyriska diktning, som väsentl. infaller på 1880- och 1890-t., fullföljer B. den klassiska traditionen i engelsk lyrik, samtidigt som han i vissa avseenden framträder som metrisk nyskapare. Sina synpunkter på prosodiken har han framlagt i *Milton's prosody* (1893, reviderad uppl. 1923). B. blev poëta laureatus 1913.

***Brieux**, Eugène, blev 1909 led. av Fr. akad. Av de i huvudarbetet nämnda dramerna ha i Sthlm uppförts *La robe rouge* (Röda kåpan) 1902 och *L'avocat* (Advokaten) 1924.

Briey [bríä'], stad i dep. Meurthe-et-Moselle, n.ö. Frankrike, n.v. om Metz. B. är en av huvudorterna i järnmalmsdistriktet Briey-Longwy (se Frankrike sp. 484). 2,700 inv. (1921).

Brig, fr. *Brigue*, stad i kantonen Valais, s. Schweiz, vid Rhône och Simplontunnlarnas n. ände. B. är knutpunkt mellan järnvägen Bern—Milano och Rhônedalens järnväg (jfr Furka. Suppl.). 3,200 inv. (1920).

***Briganti'n** (jfr Brigand), även ett på 1500-t. brukligt harnesk, bestående av på läder l. tyg fastnitade stålplattor. Jfr Korazin.

Briggegel, se Segelfartyg sp. 348.

Bril, Brill, flamländsk må-

larfamilj, vars mest betydande medlem är Paul B., f. 1554, d. 1626, sedan 1570-t. bosatt i Rom, där han utförde såväl stora fresker som stafflimålningar, genomgående med landskapsmotiv. Han arbetade urspr. i ett av Coninxloo beroende detaljrikt manér men utbildade senare under inflytande av italiensk konst och Adam Elsheimer en mera storlinig, stämningsbetonad stil, som leder över till Claude Lorrains och Poussins heroiska landskapskonst.

Brilioth. 1. Börje B., f. 1884, fil. d:r, publicist. B., som 1921—26 var chef för American-Swedish News Exchange i New York, grundade 1927 Svensk-internationala pressbyrån (se d. o. Suppl.) i Sthlm, för vilken han sedan s. å. är chef. — 2. Yngve B., f. 1891, den föreg:s broder, teolog, prof. i kyrkohistoria i Åbo 1925, prof. i praktisk teologi med kyrkorätt samt domprost i Lund 1928. B. har gjort beaktade insatser inom den moderna forskningen rörande svensk medeltida kyrkohistoria (*Den påvliga beskattningen av Sverige intill den stora schismen*, 1915, och *Svensk kyrka, konungadöme och påvemakt 1363—1414*, 1925). Hans forskningar beröra f. ö. den nyare anglikanska kyrkan (*Nyanglikansk renässans*, 1921—23) samt frågor rörande gudstjänstlivet (*Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv*, 1926).

Brilja'nt (fr. *brillant*), glänsande, utmärkt.

Brinda'ban, stad i United Provinces, Britt. Indien, vid Jumna, 10 km. från Muttra. Viktig hinduisk pilgrimsort med intressanta tempel, främst "röda templet" från 1590. C:a 18,000 inv.

***Brinell**, J. A., avled 1925. Om B:s kulprov se Hållfasthetsprovning sp. 1106.

Bring, Samuel, f. 1879, brorson till J. C. B., historiker, biblioteksman, förste bibliotekarie vid Uppsala univ. bibl. 1914. B. har utvecklat ett omfattande författarskap, spec. rör. Karl XII:s historia, och utger sedan 1926 jämte S. Tunberg samlingsverket *Norstedts världshistoria*.

***Brisbane** hade 1927 295,000 inv. Det har ett universitet och är säte för anglikansk och katolsk ärkebiskop.

***Brising**, Harald, blev e. o. amanuens vid Nat. mus. 1907, docent i Uppsala 1918.

Bristolmetall [brī'stl-], se tab. till Mässing.

Britanniabron [britæ'nniæ-], se Bro sp. 594 och ill. sp. 593 samt Stephenson 2.

Brittatorp, järnvägsstation i Söraby skn, Kronob. l., vid Växjö—Åseda—Hultsfreds järnväg och Östra Värends järnväg.

Brittiska språk, se Keltiska språk sp. 732.

***Brix**, Hans, blev 1924 e. o. prof. i dansk litteraturhistoria i Köpenhamn. Bland hans senaste arbeten märkas *Danmarks Digtere* (1925—26) samt *Studier i nordisk Runemagi* (1928), som bl. a. behandlar Rökstenen (se d. o. Suppl.).

Brix, se Br ü x.

***Brjansk**. Guvernementet (41.570 kvkm., 2 mill. inv. 1926) tillhör nu Västra området. Staden hade 1926 35,000 inv.

***Brjusov**, Valerij Jakovlevitj, avled 1924.

Brno [bæ'rrnä], se Br ü nn, även Suppl.

***Bro**. 1. B., som ingår i Uppsala l:s s. domsaga, omfattar socknarna Bro och Lossa, Stockholms-Näs och V. Ryd. — 2. Sedan 1925 bilda Västkinde, B., Fole och

Lokrume ett pastorat. — 4. B. är en församling (ej kommun) i Uppsala stift (se Bro och Lossa. Suppl.).

***Bro.** Över Hudsonfloden vid Fort Lee, strax n. om den under floden utförda tunneln, är f. n. under byggnad en jättehångbro med ett spann på omkr. 1,100 m., vilket är det största som någonsin utförts.

Broach [bråotj], B h a r o c h, stad i presidentskapet Bombay, Britt. Indien, vid Narbadas mynningsvik. B. är en av de äldsta hamnstäderna i Främre Indien, särskilt betydande före Surats och Bombays uppblomstring, och har livlig bomullsindustri. 41,000 inv. (1921).

***Broadcasting**, se vid. R u n d r a d i o.

***Broby kyrkoby** har station vid Östra Skånes järnvägar (linjen Kristianstad—Hästveda). Vid B. ligger Kristianstads läns tuberkulossjukhus.

Broch [bråkk], O l a f, f. 1867, norsk språkforskare, prof. i slaviska språk i Oslo 1900, har bl. a. publicerat arbeten över slaviska dialekter, fonetiska undersökningar (*Slavische Phonetik*, 1911) samt en skildring av Ryssland efter bolsjevikrevolutionen (*Proletariatets diktatur*, 1923).

Brock, F r i t z, f. 1877, nationalekonom, prof. i nationalekonomi och finansrätt i Uppsala 1921. Bland de såväl ekonomiska som finansrättsliga problem, som B. behandlat, har han särskilt ägnat tullfrågan ingående undersökningar, framlagda i skriften *Om tullarna samt om den lämpligaste metoden för vår sockerbeskattning* (1917). På offentligt uppdrag har B. utarbetat *Den nationalekonomiska betydelsen av allmänt rusdrycksförbud* (1916).

***v. Brockdorff-Rantzau**, U l r i c h, avled 1928. Som ambassadör i Moskva inlade B. stora förtjänster om återknyttandet efter världskriget av de tysk-ryska förbindelserna.

Bro'ckelmann, C a r l, f. 1868, tysk orientalist, prof. i semitiska språk senast i Breslau 1923, har utgivit epokgörande arbeten inom semitisk filologi och lingvistik, bl. a. en jämförande grammatik över de semitiska språken (1908—13).

***Brockhaus**. Sedan 1928 är 15:e uppl. av B:s stora konversationslexikon under utgivning i 20 bd under titeln *Der grosse Brockhaus, Handbuch des Wissens*. 1924 förelåg *Brockhaus, Handbuch des Wissens* komplett i 4 bd. Förlaget utgav 1925 *Der kleine Brockhaus*, en starkt koncentrerad upplaga av lexikonet i ett bd.

Brockton [brå'kkton], stad i Massachusetts, n.ö. För. Stat., 30 km. s. om Boston. Stor läder- och skoindustri. I B. finnas talrika svenskar. 65,000 inv. (1925).

***Brody** hade 1921 11,000 inv.

Broederlam [bro'der-], M e l c h i o r, flamländsk målare, onämnd 1381—1409, huvudsakl. verksam i Ypern. Hans främsta kända verk äro två i tempera målade altarflyglar för kartusianklostret i Champmol, nu i Dijons museum. B., som i stilistiskt avseende står nära det samtida flamländskt-burgundiska miniatyrmåleriet, är en av de viktigaste föregångarna till den van Eyckska naturalismen.

Broglie [bråj]. l. M a u r i c e e, hertig de B., f. 1875, sonson till Albert Broglie, fransk fysiker, har i ett av honom grundat laboratorium för röntgenstrålarnas fysik arbetat inom röntgenspektroskopi samt uppmätt hastigheten hos se-

kundärelektroner, framkallade av röntgenstrålar. — 2. Louis, prins de B., f. 1892, den föreg: s broder, prof. vid Sorbonne 1928, har givit uppslaget till undulationsmekaniken (se d. o.).

***Brogården**, se även Veterinärinrättningen.

Brokbladighet, se Panachering.

***Broken Hill** har järnvägsförbindelse med hamnen Port Pirie vid Spencer's Gulf. Gruvorna lämna även stora mängder zink.

***Brom** tillhör halogenerna (se d. o.).

***Broman**. 5. Natanael B. är sedan a. b. Radiotjänsts bildande (1924) musikef där.

***Bromberg** hade 1926 108,000 inv.

***Bromma**. 1. Sedan 1927 ingå även Bjäresjö och Hedeskoga i pastoratet. — 2. B., som omfattar Sthlms n.v. del, d. v. s. dels ett fastlandsområde mellan Ulvsundasjön, Essingefjärden o. a. delar av Mälaren, dels öarna Stora och Lilla Essingen, indelas f. n. i 14 stadsdelar. De senaste åren ha trädgårdsstäderna i B. snabbt utvecklats och flera nya bildats. Trädgårdsstäderna ha i allm. utlagts på egendomar, som inköpts av Stockholms stad 1904—22 och till stora delar upplåtits för bebyggelse (jfr Trädgårdsstad sp. 1429 f.). De största samhällena inom B. äro (inom parentes anges folkmängden 1928): Äppelvikens trädgårdsstad (1,655), Ålstens trädgårdsstad (3,400). Smedslättens trädgårdsstad (2,475), Ulvsunda trädgårdsstad (1,285) och industriområde (885), Bällsta (1,210), Kratsboda (1,055) och Kungsholms villastad (795). B. hade 1928 20,835 inv. — Se även karta till Stockholm sp. 1645—1646.

***Bromoljetryck**, jfr Pigmenttryck sp. 243.

***Broms**. *Tekn.* 2. Å motorfordon begagnas dels bandbromsar (vanl. manövrerade med foten), verkande utvändigt på hjulens bromstrummor, dels backbromsar (vanl. handbromsar), verkande på bromstrummornas insidor. Manövreringen sker antingen mekaniskt, medelst stänger och stålwire, l. hydrauliskt, vanl. på så sätt, att pedalen pressar in en kolv i en oljecylinder, varvid trycket i bromsvätskan (vanl. en blandning av sprit och ricinolja) fortplantas genom rör till broms-cylindrar vid alla fyra hjulen. I broms-cylindrarna finnas rörliga kolvar, vilka påverka bromselementen. Genom den hydrauliska bromsningen undvikas smörjning av bromsapparaten, som vid det mekaniska systemet kan vara besvärlig på grund av de många smörjställena.

Bromsstrålning, se Röntgenstrålar sp. 1655.

***Bromö**. Glasbruket är numera nedlagt.

Bro'nnen, Arnolt, f. 1895, tysk dramatiker, väckte stort uppseende med det expressionistiska dramat *Vatermord* (1920), som skildrar kampen mellan två generationer. Hans senare dramer, bl. a. *Anarchie in Sillian* (1924), präglas av en patologisk erotik.

***Bronsåldern**. B. anses ha begynt på Kreta och i Grekland redan omkr. 3000 f. Kr.

***Brontë**. Emily B. föddes 1818. Hennes roman *Wuthering heights* föreligger i sv. övers. (Bläst, 1927). — Anne B. föddes 1820.

Bronx, stadsdel i New York (se d. o. sp. 784 och 792).

Bro och Lossa, socken i Uppsala l., omfattande församlingar-

Dan Broström.

na Bro (955 inv.) och Lossa (605 inv.), vilka bilda pastorat i Uppsala stift. 1,560 inv. (1928).

***Bro och Vätö** ingår i Mellersta Roslags domsaga.

Brookit [broki't], mineral, liksom anatas och rutil bestående av titansyra, TiO_2 , men kristalliserande rombiskt.

***Brooklyn** inkorporerades först 1898 med New York, där det nu bildar en stadsdel (jfr New York sp. 784 och 791).

***Broomé**. 2. Albert B. var 1890—1908 advokat i Lund, blev sistnämnda år ombudsman hos Svenska sockerfabriks a. b. och var 1917—27 dess verkst. direktör. Framstående affärsjurist, kom B. att särskilt tagas i anspråk vid den svenska sockerindustrins konsolidering och därmed sammanhängande förhållanden och har i ledande ställning gjort en betydelsefull insats på detta område. — 3. Emilia B. avled 1925. I förarbetet till ny äktenskapslagstiftning, vars resultat blev den nya giftermålsbalken, var hon en av de mest betydande krafterna.

***de Broqueville, Charles**, är sedan 1926 ånyo krigsminister.

Brosche'ra (fr. *brocher*), inväva mönster, spec. på finare sidentyger, på så sätt, att en del inslagstrådar (ofta av guld l. silver) vikas tillbaka om vissa varptrådar och sålunda ej tillåtas löpa över hela vävbredden.

Broskverk, se Ornamentik sp. 1419.

Brosslare, se Skogsavverkning sp. 812.

***Broström, Dan**, avled genom olyckshändelse 1925. Ss. organisatör av och chef för Svenska ostasiatiska kompaniet, Svenska Amerika—Mexikolinjen, Svenska Orientlinjen och Svenska Amerikalinjen framstår B. som den främste skaparen av Sveriges transocean linjeförbindelser. Med sällsynt skicklighet lyckades B. sedermera föra de under hans ledning ställda företagen (bl. a. även Götaverken och Eriksbergs mek. verkstad) genom efterkrigsårens ekonomiska påfrestningar. B. och hans anhöriga donerade 2 mill. kr. för uppförande av bostadshus i Göteborg och 1 mill. kr. till ett sjöfartsmuseum i samma stad.

***Brotsch**, jfr Borr. Suppl.

Brottgräns, jfr Hållfasthet sp. 1101.

Brottlinje, detsamma som förkastningslinje. Jfr Spricksystem, Vulkaner sp. 1018.

***Brottning**. Grekisk-romersk B. omfattar ett fentiotal olika grepp i anfall och parader. Bland de viktigaste märkas i stående: *livtag*, *nacksving*, där den ene fattar den andre med armen om hans nacke och över sin höft svingar honom i mattan, *Lindénagreppet*, där, sedan den ene tagit ett livtag om den andre, denne fattar motståndarens armar och

binder ("kopplar") dem samt kastar sig i bäge bakåt, varvid han drar motståndaren över sig och själv går i *brygga* med huvudet och fötterna i marken. I *parterr*, då den ene står i *bänk* med händer och knän i mattan, äro de viktigaste greppen: *halv Nelson*, där den i överläge befintlige träder sin ena arm under motståndarens oeh med handen tryckt över hans nacke söker få honom över på skuldrorna (*överstörtning*), *hel Nelson*, då bägge armarna trädas in under motståndarens bägge och händerna förenas över hans nacke, *backhammer*, där motståndarens arm vändes upp mot ryggen, varpå överstörtning sker. — B. försiggår på en stoppad matta (minst 5 × 5 m.). Enl. nuv. internationella regler, för vilkas utformning liksom för amatörbrottningen i dess helhet Finland, Sverige och Ungern gått i spetsen, försiggår tävling i 20-minutersmatcher. Efter 10 min. kan domaren anbefalla parterr-brottning i 2 3-minutersperioder (då efter lottdragning först den ene, sedan den andre befinner sig i underläge), varefter B. fullföljes i stående. Segrare är antingen den, som får *fall* på motståndaren (tvingar honom med båda skuldrorna i marken) 1., om ingen får fall, den som presterat det bästa arbetet. 1929 utbyttes mellanvikt (A oeh B) oeh tungvikt mot 4 klasser: weltervikt, mellanvikt, lätt tungvikt oeh tungvikt. Maximivikten är för bantamvikt 56 kg., fjädervikt 61 kg., lättvikt 66 kg., weltervikt 72 kg., mellanvikt 79 kg. oeh lätt tungvikt 87 kg. — Ang. den amerikanska fribrottningen se *C a t e h - a s - e a t c h - e a n*. Suppl.

Brottskiva, linskiva (se d. o.), som ej har någon kraftöverföran-

de funktion utan endast tjänar till att förändra linans riktning.

Brougham, se *Automobil*. Suppl. sp. 200.

Brouillera [broje'-] (fr. *brouiller*), ställa till osämja, bryta med någon. — *Brouillerad*, oense.

***Brown**. 2. Robert B. Enl. molekylarteorin utföra alla kroppar Brownska molekylarrörelser med en hastighet, som är desto större, ju mindre massan är. Dyliga rörelser hos galvanometer-spolar ha påvisats av G. Ising.

Brown, Bove'ri & Cie [braʊn], tysk industrifirma, grundad 1900, med huvudsäte i Mannheim och ett flertal dotterbolag, bl. a. i Saarbrücken. B. tillverkar elektriska maskiner, transformatorer oeh apparater, ångturbiner, blåsmaskiner, kompressorer m. m. B. har anlagt elektriska banor oeh kraftverk bl. a. i Schweiz, Italien, Norge, Frankrike oeh Österrike. Aktiekapital 25 mill. mark. Antal arbetare vid huvudfirman 6.500.

***Browning**. 2. Robert B. I sv. övers. föreligger *Pippa passcs* (1841; Pippa går förbi, 1907).

Browning [braʊ'ning], John, f. 1854, d. 1926, nordamerikansk vapenkonstruktör, verksam bl. a. vid Colts verkstäder i Hartford, känd som uppfinnare av automatiska skjutvapen.

Bruce, O l o f, f. 1867, skolman, ämbetsman. B., som 1893—1909 var lärare vid Vilans folkhögskola oeh 1908—13 överlärare vid Arlövs folkskola oeh föreståndare för Arlövs högre folkskola, blev 1913 undervisningsråd i Folk-skolöverstyrelsen (fr. o. m. 1919 i Skolöverstyrelsen) oeh är sedan 1925 chef för Skolöverstyrelsens folkskolavdelning. B. var 1912—17 liberal led. av F. K. Han blev 1920 ordf. i Sveriges allmänna folkskolläraryörening.

Bruce [bros], Stanley, f. 1883, australisk affärsman och politiker, medlem av parlamentet sedan 1918. B., som sedan 1923 är premiär- och utrikesminister, representerade Australien vid N. F:s delegeradeförsamling 1921 och vid rikskonferenserna i London 1923 och 1926. Vid dessa senare har B. kraftigt hävdad Australiens ställning inom imperiet. Jfr Australien. *Historia*. Suppl.

Brucit, av magnesiumhydr-oxid, $Mg(OH)_2$, bestående, vitt l. blekgrönt mineral i tavelformiga trigonala kristaller l. fjälliga aggregat. Förekommer derb i kalksten vid Filipstad. En trädig varietet vid Hoboken, New Jersey, kallas *nemalit*.

Brudslöja, se *Gypsophila*. Suppl.

Brudslöjan, naturskönt vattenfall i Jämtland, v. om Storlien, bildas i en cañon nära norska gränsen.

Brugge [bry'gge], se *Brügge*, även Suppl.

Brukskoncernen, namn på de av Fagersta bruks a. b. (se *Fagersta*. Suppl.) ägda och arrenderade järnverken.

Bruhin, Herman, f. 1875, historiker, arkivman, arkivråd i Riksarkivet 1920. B., som nedlagt ett betydelsefullt arbete på ordnandet av Riksarkivets samlingar, har i sin vetenskapliga produktion främst behandlat Karl XII:s historia. Han har dessutom utgivit del. 4—7 av "Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling", första serien.

Brummell [brø'mmøl], George Bryan, kallad *Beau B.*, f. 1778, d. 1840, engelsk dandy. B. var i avseende på kläde- dräkt och uppträdande den ton- givande inom Londonsocieteten

omkr. 1800 och tillhörde dåv. prinsen av Wales' (Georg IV:s) närmaste omgivning. B. bidrog till perukens avskaffande och lanserade en dräkt, vars elegans be- rodde på snittet, ej på stoffverkan och kan därigenom anses vara den förste som i princip utformat den moderna mansdräkten.

***Brunei**. Ytan uppskattas nu- mera till endast 6.500 kvkm. Huvudstaden B. (12.000 inv.), delvis byggd på pålar i floden B., är känd för sitt konsthantverk.

***Brunetière**, Ferdinand. Av *L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature* utkom endast ett band (*L'évolution de la critique depuis la renaissance jusqu'à nos jours*, 1890). Av *Études critiques sur l'histoire de la littérature française* (8 bd, 1880—1907) har ett 9:e bd utgivits postumt (1925). *Histoire de la littérature française classique 1515—1830* (4 bd, 1904—18) har efter B:s död fullföljts av andra forskare. B:s omvändelse till tro- ende katolik (på 1890-t.) blev av stor betydelse. Hans från katolsk synpunkt gjorda utläggning över "vetenskapens bankrutt" tjänade länge som paroll för de traditio- nalistiska och katolska ström- ningarna i fransk kultur.

***Brunflo**. I. På kyrkogården står en kastal från 1100-t. den enda, som i Norrland bevarats till vår tid.

Brunhes [brynn], Jean, f. 1869, fransk geograf, prof. i Fri- bourg 1896—1912, i Lausanne 1907—12 och vid Collège de France sedan 1912. B. har gjort en grundläggande insats inom antro- pogeografin, särskilt genom sitt huvudverk *La géographie humaine* (1 bd 1910; 3:e uppl. i 3 bd 1925). Bland hans övriga verk märkes det i Hanotaux' *Histoire*

de la nation française ingående *Géographie humaine de la France* (2 bd, 1920—26), vidare *La géographie de l'histoire* (1921; tills. med C. Vallaux) och arbeten rör. Pyreneiska halvöns och Nord-Afrikas konstbevattning.

***Brunius.** 2. August B. avled 1926. Han återvände 1924 till Svenska Dagbladet som teaterkritiker. Bland hans senaste arbeten märkas samlingar av hans kritiska artiklar, bl. a. *Kätterier* (1923) och *Det nya Stockholm* (1926), de populära handböckerna *Modern engelsk litteratur* (1923) och *Shakespeare* (1924) samt de historiska skådespelen *Dalin och drottningen* (uppf. i Sthlm 1925) och *Messeniernas fall* (uppf. i Sthlm 1926). — 3 och 4. John och Pauline B. äro sedan 1926 jämte Gösta Ekman direktörer för Oscarsteatern. John B. har under de senaste åren iscensatt ett antal svenskhistoriska filmer (bl. a. *Karl XII*, 1925, *Gustav Vasa*, 1928).

Brun järnsten, se **Järnmalmer**.

***Brunnby.** I B., som omfattar yttre delen av den halvö, som begränsar Skälderviken mot s. (se Kullen), ligga Arilds och Mölle municipalsamhällen samt Krapperups slott.

Brunnbäck, annan form för Brunbäck (se **Brunbäckskfärja**).

***Brunneby.** I B. ligger Borensbergs municipalsamhälle.

Brunnen [brönnen], turistort i kantonen Schwyz, Schweiz, vid Vierwaldstättersjön och Gotthardbanan. 1,500 inv. — I B. förnyade 1315 "urkantonerna" det 1291 ingångna förbundet.

***Brunnsviks folkhögskola.** Landsorganisationen har 1929 i

anslutning till folkhögskolan öppnat en internatskola för undervisning i fackföreningskunskap, nationalekonomi o. a. socialvetenskapliga ämnen. Studierektor är redaktör Sigfrid Hansson.

Brunssons vävskola i Sthlm, en av Sveriges största skolor för utbildning av väverskor och vävlärlarinnor, stiftad 1873 av Johanna Brunsson (f. 1846). Ledare sedan 1920 Alma Jacobson.

Brunswick [brö'nnsöik]. 1. Se **New Brunswick**, även Suppl. — 2. Stad i Georgia, s.ö. För. Stat., s. om Savannah. Utförsel av bomull, timmer m. m. 14,000 inv. (1920).

a. b. **Brusafors—Hällefors**, Lönneberga, grundat 1903, äger anläggningar i Hällefors (Kalmar l.), Brusafors och Sävsjöström (se dessa ord). C:a 350 arbetare.

Brusewitz, Axel, f. 1881, skytteansk prof. i vältalighet och statskunskap i Uppsala 1923. Bland B:s av iderikedom och metodisk skärpa utmärkta skrifter märkas *Studier över 1809 års författningskris* (1917) och *Folkomröstningsinstitutet i den schweiziska demokratin* (1923).

***Brussa**, turk. *Bursa*. 1. Det nuv. vilajetet B. omfattar 13,565 kvkm. med 400,000 inv. (1927). — 2. B., vars folkmängd genom den efter Lausannefreden (1923) utförda folkutväxlingen starkt minskat (61,000 inv. 1927), har i grekerna förlorat sina bästa hantverkare, varför sidenindustrin avsevärt gått tillbaka.

***Brussilov**, Aleksej Aleksejevitj, avled 1926.

Brutet tal, se **Bråk**.

***Bruun**. 1. Malthe B. kallade sig i Frankrike Malte-Brun [mallt brøj].

Bruun [brun], Christopher, f. 1839, d. 1920, norsk skol- och kyrkoman, ledare av folkhögskolor 1867—92, präst i Kristiania från 1893. Ss. skolman ivrade B. för en utpräglat kristen men samtidigt frisinnad och nationell uppfostran (bl. a. *Folkelige Grundtanker*, 1878). Jämte Klaveness (se d. o.) utgav han 1894—1908 den liberala tidskriften *For Kirke og Kultur*.

***Bryan**, William Jennings, avled 1925. B. fortsatte in i det sista sin omfattande agitatorsverksamhet ehuru med ständigt minskat inflytande. Hans sista framträdande skedde i samband med den s. k. "app-processen" i Dayton (se d. o. Suppl.). B. framstår som den mest typiske representanten för "Middle West" (se d. o. Suppl.).

Bryaxis, grekisk bildhuggare, verksam under senare delen av 300-t. f. Kr., arbetade vid Mausoleum (se d. o.) och skapade för Alexandria en vida berömd staty av guden Sarapis.

***Brückner**. 2. Alexander B. avgick från professuren 1924. — 3. Eduard B. avled 1927.

***Brygga**. *Elektr.* Se även *Motståndsmätning* och *Wheatstones brygga*.

***Brügge** har jämte sina förorter c:a 80,000 inv. Dess uthamn är Zebrügge (se d. o.).

***Brünn** har talrika, delvis efter världskriget upprättade högre undervisningsanstalter, bl. a. tjeckiskt universitet, lantbruks- och teknisk högskola samt tysk teknisk högskola.

***Bryssel** hade 1927 jämte sina — numera 12 — förstäder 815,000 inv., däraf 212,000 inv. i egentliga B. Förstäderna äro Anderlecht, Etterbeek, Forest, Ixelles, Jette,

Koekelberg, Molenbeek Saint-Jean, Saint-Gilles, Saint-Josse-ten-Noode, Schaerbeek, Uccle och Woluwe-Saint-Lambert. — B:s medeltida huvudtorg, vid vilket rådhuset är beläget, heter Grande Place. B. har en stark radiostation (150,000 meterampère). Om vetenskapliga och kulturella institutioner se Belgien. Suppl.

***Brysselkvartetten** upphörde vid världskrigets utbrott med sin konsertverksamhet men ombyggdes 1918 av F. Schörg med f. ö. nya medlemmar och konserterade ånyo flerstädes. Schörg avled 1923.

***Brytning**. *Fys.* B. beror på vågrörelsens olika hastighet i de olika media (se Vågrörelse sp. 1042 f.).

Brytningsförmåga hos en lins är inverterade värdet av brännvidden. Anges den senare i meter, blir B. uttryckt i dioptrier.

Brytningsgräns, detsamma som gränsvinkel (se Ljusbrytning sp. 667).

***Bråbo** ingår i Bråbygdens och Finspånga läns domsaga.

Bråbygdens och Finspångas läns domsaga i östergötl. l. utgöres av två tingslag, Finspångas läns härads och Bråbygdens. 56,090 inv. (1928). — B. bildades 1927 genom sammanslagning av Björkekinds m. fl. härads domsaga och Finspångas läns härads domsaga.

Bråbygdens tingslag i Bråbygdens och Finspångas läns domsaga, östergötl. l., omfattar Bråbo, Memmings, Lösings, Östkind och Björkekinds härader. — B. bildades 1927 och omfattar förutvarande Björkekinds m. fl. härads domsagas tingslag.

Brågon, namn på *Rhamnus cathartica*.

Bråkning, se Lin sp. 537.

***Brättensby** är en församling i Skara stift och bildar med Landa förs. kommunen Brättensby och Landa i Älvsb. l. (410 inv., därav 285 i B. 1928).

***Bräcke**. 2. I B. (1,175 inv. 1928), som är beläget vid Revsundsjön, ligger Bräcke ångsåg.

***Bräder**, se även Virkes-sortiment sp. 885. Jfr Boards. Suppl.

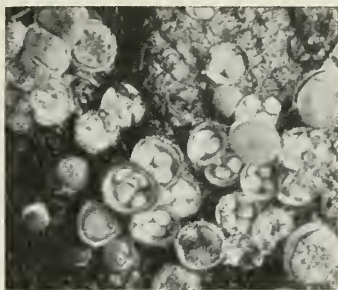
***Bräkne**. B. härads domsaga utgöres av ett tingslag.

Bränning. Veter. Se Kauterisation. Suppl.

Bränninge, järnvägsstation i Kaga skn, Östergötl. l., vid Mellersta Östergötlands järnvägar och Väderstad—Skänninge—B. järnväg.

Brännkultur, detsamma som svedjebbruk.

***Brännkyrka**, som omfattar Sthlms sydligaste och största del (75 kvkm.), d. v. s. ett fastlandsområde samt Reymerholm och Årsta holmar, indelas f. n. i 27 stadsdelar. Byggelsen har de senaste åren snabbt brett ut sig. Folkmängden uppgick 1928 till 48,885. 1 jan. 1930 skall till B. överflyttas en del av Nacka skn med bl. a. General motors nordiska fabrik. — En stor del av jorden har för olika ändamål (bl. a. för villabebyggelse; jfr Trädgårdsstad sp. 1429) inköpts av Stockholms stad 1883—1922. De största villasamhällena och industriorterna äro (inom parentes angives folk-mängden 1928): Enskede (11,100), Mälarhöjden och Hägersten (5,475), Aspudden (4,080), Tellusborg med Midsommarkransen (3,790), Gröndal (3,635), Örby villastad (3,340), Årsta (2,000), Älvsjö (1,410), Västberga (1,465), Stureby (1,855), Långbrodal (1,335) samt Skarpnäcks trädgårdsstad (1,060)

Brödkorgsvamp.

och småstugeområde (460). Se även Stockholm sp. 1640 och karta till d. o. sp. 1645—1646.

Brännmanet, se Skivmaneter.

***Brännpunkt**, se även Ellips. Geom., Hyperbel och Parabel 2.

***Brännö**, som är beläget på ön med samma namn, upphörde 1922 att vara municipalsamhälle.

Brättne, sågverk och sulfitfabrik i Arvika landskommun. Äg. Billeruds a. b.

Brödkorgsvamp, *Crucibulum vulgare* (*Cyathus crucibulum*), till buksvamparna hörande svamp med nästan cylindrisk, 5—8 mm. hög, 3—6 mm. bred, ockragul fruktkropp. Denna öppnar sig vid mognaden med ett lock i spetsen; därvid blottas en grupp linsformiga sporgömmen ("bröden" i brödkorgen). Allmän på gammal ved, murkna träbroar o. d.

***Brögger**. 2. A. W. B. utgav 1925 *Det norske folk i oldtiden*, en översikt av den norska forntidens historia från nya synpunkter. Av det av B. tills. med Hj. Falk och H. Shetelig utgivna stora verket om Osebergfyndet, där B. själv skrivit om fyndets historia och gravhögen, ha 1917—28 utkommit 3 dlr.

Bröllops-Beswärs Ihugkommelse, 1600-t:s fränsta svenska bröllopsdikt, skriven på hexameter. Genom sin av robust livsglädje uppburna realistiska skildringskonst har B. högt värde såväl ur rent litterär som ur kulturhistorisk synpunkt. Dikten tillskrevs tidigare allmänt Georg Stiernhielm, men J. Nordström har med stöd av främst språkliga skäl uppvisat ohållbarheten i denna teori. I stället har han sökt göra gällande, att en föga känd Uppsalapoet, Johannes Rudhelius, skulle vara diktens upphovsman.

Brönderslev [brö'nner-], stad (sedan 1921) i Hjörning amt, Danmark, belägen i Vendsyssel vid järnvägen Nörre-Sundby—Hjörning. B. har stora kreatursmarknader och livlig industri. 5,600 inv. (1925).

Brönnöysund [-sunn], lade-sted i Nordland fylke, Norge, på en halvö vid kusten. Handelscentrum. 1,300 inv. (1927).

Brönsted, Johannes Nicolaus, f. 1879, dansk kemist, prof. vid Köpenhamns universitet 1909, har utfört betydelsefulla fysikalisk-kemiska undersökningar, bl. a. betr. kemisk affinitet och isotoper.

Bröt, anhopning av timmer, som fastnat i ett vattendrag.

Brötlingar, detsamma som risikor.

BSSR, se Vit-Ryssland.

***Buat**, Édmond, avled 1923.

v. Buch [boch], Leopold, f. 1774, d. 1853, tysk geolog, lärjunge till A. G. Werner och en av sin tids främsta geologer. Till en början ivrig neptunist, övergick han efter studium av vulkanerna i Italien till plutonisterna och bidrog därigenom verksamt till genombrottet av dessas åsikter. B.

gjorde vidsträckta resor. Sin vistelse i Skandinavien 1806—08 skildrade han i *Reise durch Norwegen und Lappland* (2 dlr, 1810; sv. övers. 1814—16).

***Buchanan**. 3. Sir George William B. avled 1924. B:s intressanta memoarer äro publicerade i *My mission to Russia and other diplomatic memories* (2 bd, 1923).

***Buchara** delades 1924 mellan Turkmenistan, egentliga Usbekistan och Tadsjik.

***Buchholtz**, Johannes. Bland B:s senare arbeten märkas romanen *Under det gyldne Træ* (1925) med dess forts. *Gudrun og Simon* (1927) och novellsamlingen *Fodspor i Støvet* (1928). Han har även haft framgång på scenen med komedierna *Skänk mig Fjender* (1926) och *Blomsternes Hus* (1928).

Bucka'ler, se Konsonanter sp. 1116.

Buckoblاد, bladen av flera arter *Baro'sma* (fam. *Ruta'caae*), små buskar med vita blommor, hemmahörande i Kaplandet. Användas som diuretiskt medel och mot gonorré.

Budapestkvartetten, en av violinisten Emil Hauser (f. 1893) 1918 grundad ungersk stråkensemble, vars övriga medlemmar äro violinisten José Roisman (har efterträtt Emmerich Pogany), altviolinisten Stefan Ipolyi och cellisten Harry Son. B., som även givit talrika konserter i Sverige (1920 och senare), har utvecklats till en av nutidens främsta stråkkvartetter, särskilt uppskattad för sin tolkning av Beethoven, Schubert och Haydn.

Budapesttrion, en 1926 bildad ungersk kammarmusikensemble, bestående av violinisten Nicholas Roth (f. 1902), hans broder cel-

listen George Roth (f. 1904) och pianisten André Petri (f. 1907), har hastigt vunnit rykte för sitt utomordentliga spel. B. konserteerade i Sverige 1928.

***Budjonnyj**, Simjon Mihajlovitj, har efter sina krigiska insatser åtnjutit stor popularitet och inlagt stora förtjänster om röda arméns organisation. Sannolikt på grund av farhågor för att hans inflytande skulle bli Stalin övermäktigt avlägsnade denne B. april 1929 ur armén, men juli s. å. fick han befäl över mot Kina koncentrerade stridskrafter.

Buenaventura [voä'naventó'-], stad i Colombia, på en ö i Chocóbukten. B. är Colombias förnämsta Stilla havshamn med export av kaffe, guld och platina. Ändpunkt för Colombias pacifikkölväg. C:a 5,000 inv.

***Buenos Aires**. 1. B., vars huvudstad är La Plata, hade 1928 2,899,000 inv. — 2. B. (förbundsdistriktet) omfattade 1928 186 kvkm. med 2,031,000 inv. 1923 utgjorde sammanlagda nettotonnaget för ankomna och avgångna fartyg i utrikesfart 15,3 mill. ton. I B. finnes svensk sjömanspräst. Från B. utgå numera flyglinjer till Salta, Catamarca, Posadas, Corrientes, Mendoza och San Juan, varjämte sedan 1922 upprätthålles flygpostförbindelse med Montevideo. I B. och det närbelägna Monte Grande finnas radiostationer för transatlantisk trafik.

Buer [bor], stad i prov. Westfalen, Preussen, vid floden Emscher och Rhen—Hernekanalen, n. om Gelsenkirchen. Stenkolsgruvor. 99,000 inv. (1925).

***Buffalo** har ett universitet. Från B. utgår Erickanalen.

Buffertbatteri, se Ackumulatorbatteri. Suppl.

1. Kapplöpningsbana. 2. Chacaritastationen. 3. Retirostationerna. 4. Konstmuseet. 5. Colónteatern. 6. Oncestationen. 7. Kongressens byggnad. 8. Katedralen. 9. Regeringspalatset (La Casa Rosada). 10. Constituciónstationen. 11. Friluftsbad.

Bu'gge, Carl, f. 1881, norsk geolog, direktör för Norges geologiske undersökelse 1921. B. har i sin vetenskapliga produktion särskilt behandlat malmgeologi och fjällproblemet.

***Buharin** (Bucharin), Nikolaj Ivanovitj, f. 1888 (ej 1879), blev efter Sinovjev den kommunistiska internationalens chef. Ss. sådan och samtidigt som redaktör 1918—29 för Pravda (se d. o. 1) var han i flera år en av bolsjevismens förgrundsfigurer, efter Sinovjevs och Kamenevs fall tredje man i det triumvirat, som hade ledningen (jfr Ryssland sp. 1583). Sedan han på sistone slutit sig till högeroppositionen (jfr Ryssland. Historia. Suppl.), har han avlägsnats från sina poster.

***Buhre**, Bertil, avgick som generaldirektör i Medicinalstyrelsen 1928.

Buisson [buisä'ŋ], Ferdinand, f. 1841, fransk pedagog

och politiker, 1896—1902 prof. i pedagogik i Sorbonne, radikal-socialistisk medlem av deputeradekammaren 1902—14 och 1919—24. Tidigt verksam inom den pacifistiska rörelsen, har B. på senare år sökt verka för en försoning mellan de förut fiendliga stormakterna och erhöll 1927 ena hälften av Nobelska fredspriset.

***Buitenzorg** hade 1926 45,000 inv.

***Bukarest** har efter världskriget utvecklats synnerligen hastigt och uppges 1926 ha 786,000 inv. (efter inkorporering av flera förorter). Staden skyddas av en fördel starka fort. Industrin, särskilt livsmedels-, går raskt framåt. Jämta universitetet (13,500 studenter) har B. flera högskolor, museer och arkiv. Staden är säte för ortodox patriark (sedan 1925) och katolsk ärkebiskop.

***Bukspottkörtel.** B. är uppbyggd av genom bindväv i lobar uppdelade cellförband. Större delen av dess celler uttömma sekretet i B:s utförsång. Sekretet innehåller utom de nämnda enzymen bikarbonat (c:a 4 %). I loberna finnas insprängda cellhopar av ett mot de övriga körtelellerna något avvikande utseende. Dessa (*Langerhansska celler*) avgiva ett inre sekret direkt till blodet. Den enda hittills kända beståndsdel i detta sekret är insulin (se d. o., även Suppl.). B:s sekretion till tarmen igångsättes genom avsöndrandet av ett hormon, sekretin (jfr *Starling*), som avgives från tarmslimhinnan till blodet vid den retning, vilken uppkommer, när galla och maginnehåll flöda in i övre delen av tarmarna. Sekretionen kan möjl. även igångsättas direkt genom nervretning utan sekretinets medverkan.

Bukspottkörtelns sjukdomar

En bristande funktion hos den de av bukspottkörteln, som avger sitt sekret till tarmen, ger sig till känna genom abnormt rikliga avföringar, innehållande ofta stora fettmängder (jämta osmälta köttrester och stärkelse korn). Ofta förekomma även gulsot, ödem och gulfärgning av gommen. Dessa symtom framkomma spec. vid tilltäppning av bukspottkörtelns utförsång genom inflammation, stenbildning i svulster, bland vilka senare kräfta spelar en viktig roll. Nekros av bukspottkörteln av ökand anledning (infektion l. stagnation av körtelns sekret?) är tämligen sällsynt och leder utan operativt ingrepp till döden. Vid nekrosens utbildande spela körtelns fett- och äggviteklyvande enzym en stor roll. Symtomen äro bl. a. ihållande, vanl. våldsamma buksmärtor, kollaps, kräkningar. Vanl. har ett gall-lidande föregått sjukdomen. Behandlingen består i ytlig klyvning av körteln och tampo-nad. Vid tidig operation kan c:a halva antalet opererade räddas till livet. Bukspottkörtelns närhet till magsäck och tolvfingertarm gör, att sjukdomar i dessa organ (ss. mag- och tarmsår, svulster) lätt gripa över på körteln. Bristande funktion i bukspottkörtelns inre sekretion kan ge anledning till sockersjuka.

Bukta, se *Jakt* sp. 29.

***Bulgarien** omfattade 1927 103,146 kvkm. med 5,597,000 inv. (54 per kvkm.). — *Näringar.* Stenkols- och brunkolsproduktionen har de senaste åren betydligt ökats och utgjorde 1927 1,238,000 ton. 1928 hade järnvägarna, vilka samtliga ägas av staten, en längd av 2,700 km., därav 2,300 normal-spåriga. — *Befolkning.* Vid folk-

räkningen 1920 hade B. 4,847,000 inv., därav 81,4 % bulgarer, 10,7 % turkar, 2 % zigenare och 1,2 % rumäner. — *Myntenhet* är lev

Den odlade jordens användning och avkastning 1928.

	Areal (kvkm.)	Skörd (1,000-t. ton)
Vete	10,600	1,386
Råg	1,640	234
Korn	1,960	343
Havre	1,190	105
Majs	6,450	464
Vin (1927)	650	1,725 ¹
Tobak (1927)	260	16

¹ 1,000-t. hl.

Kreatursstock 1920 (1,000-t. djur).

Nötkreatur	1,877
Hästar	398
Mulor, åsnor och mulåsnor	181
Får	8,923
Getter	1,332
Svin	1,090
Bufflar	418

Handelsomsättning. (Mill. leva.)

Ar	1920	1923	1926	1927
Import	2,214	5,121	6,246	6,129
Export	1,643	3,537	5,618	6,627

Viktigaste importvaror 1927.

(Mill. leva.)

Textilvaror	2,429,3
Metaller och metallvaror	763,5
Maskiner	748,8
Skinn och arbeten därav	323,7
Harts och mineraloljor	220,1
Oljor och fettämnen	217,8

Viktigaste exportvaror 1927.

(Mill. leva.)

Tobak	2,100,8
Spannmål och mjöl	1,636,1
Ägg	853,9
Hudar och arbeten därav	392,5
Levande djur	388,7
Rosenolja	185,7

Viktigaste import- och exportländer.

(Import och export i mill. leva.)

	1927	
	Imp.	Exp.
Belgien	191,8	325,4
Frankrike	447,0	382,7
Grekland	94,8	980,3
Italien	893,8	485,7
Nederländerna	173,5	276,2
Storbritannien	736,4	65,8
Tjecko-Slovakiet	600,1	312,5
Tyskland	1,289,5	1,528,8
Ungern	172,1	258,9
Österrike	502,3	1,057,3

Bulgariens handel med Sverige 1927.
(1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Skodon	—	91
Kautsjukarbeten	—	214
Hästsosöm m. m.	—	211
Motorer, lokomotiv etc.	—	645
Övriga varor	25	55

Exp., resp. imp. totala värde 25 1,216

(se d. o.). För mått och vikt gäller metersystemet. — *Författning*. Proportionellt valsätt infördes först 1927. — *Förvaltning*. Antalet län l. distrikt är 16. — Bland B:s *politiska partier* märkas en grupp borgerliga partier, till sept. 1928 sammanslutna till en entente med 168 representanter i sobranjen (av 273), den radikala agrariska umonen (48 mandat), nationalliberala partiet (höger; 14 mandat) och socialdemokratiska partiet (10 mandat). — *Rättsväsen*. Smärre mål avdömas av fredsdomare. Över dem stå distriktsdomstolar och tre appellationsdomstolar. I sista instans dömer kassationsdomstolen i Sofia. Där finnes även en administrativ domstol. — *Undervisningsväsen, vetenskapliga och kulturella institutioner*. Sedan 1920 finnes i Sofia förutom statsuniversitet ett privat universitet, där undervisning i statsvetenskap och nationalekonomi meddelas. I Sofia finnas även nationalbibliotek (200,000 bd), nationalmuseum och den 1869 grundade bulgariska vetenskapsakademien. — *Historia*. De senaste årens utveckling har framför allt präglats av strävandena att övervinna världskrigets svåra efterverkningar. Stambuliskij fortsatte sin radikala politik. Högerpartierna sammanslöto sig 1922 till ett block med syfte att störta regeringen, och juni 1923 tvangs denna att avgå. En ministär Tsankov bildades, som inledde en

Olaf Bull.

starkt reaktionär politik. Kommunisternas upprepade försök att störta regeringen misslyckades, och efter en rad attentat i början av 1925 inleddes en aktion mot kommunisterna, som medförde ett starkt bakslag för dessa. Regeringens svåraste problem var det ekonomiska, vilket komplicerades genom de talrika bulgariska flyktingarna. Efter Tsankovs avgång jan. 1926 inaugurerades den nya ministären med demokratiska vänsterns ledare Liaptsjev som chef en försoningspolitik, som varit i hög grad främjande för landets utveckling. Liaptsjev har av N. F. lyckats utverka lån för bringandet av effektiv hjälp åt de talrika bulgariska flyktingar, vilka från Väst-Trakien och grekiska Makedonien begivit sig till bulgariskt statsområde. Valen 1927 blevo en seger för regeringspartiet. Svåra gränsoroligheter, framkallade av den s. k. internationella makedoniska revolutionära organisationens verksamhet, ledde sept. 1928 till sprängning av den partikoalition, på vilken

regeringen stött sig, och en ministerkris, som dock avvecklades utan ändring i ministärens sammansättning.

Bulge [böldj], se *Pansarfartyg* sp. 1584.

***Bull. 3.** **Edvard Hagerup B.** är brorson till Ole B. — 4. **Henrik B.** är brorson till Ole B. — 5. **Edvard B.** tillhör samma släkt som ovanstående. B., som länge verkat i den radikala socialismens tjänst, är ansluten till arbeiderpartiet och tillhörde jan.—febr. 1928 ss. utrikesminister Hornsruds kortvariga ministär. Bland B:s senare arbeten märkes främst *Jemtland og Norge* (1927). — 6. **Olaf B.** är son till Jacob Breda B. Med sina senaste diktsamlingar, *Stjernene* (1924) och *Metope* (1927), samt den berättande dikten *De hundrede aar* (1928), som ger en spirituellt skildring av Studentersamfundets historia, har B. ytterligare hävdad sin ställning som en av Norges främsta nu levande lyriker. Hans poesi ger i en musikaliskt fulltonig form uttryck åt ett starkt och skiftande lyriskt stämningliv och en svärmodigt färgad filosofisk spekulation. — 7. **Francis B.**, broder till B. 5, utger sedan 1923 tills. med F. Paasche *Illustreret norsk litteraturhistorie* och redigerar sedan 1925 ensam den av honom och G. Gran 1914 grundade tidskriften *Edda*.

Bullerforsen, ett Stora Kopparbergs bergslags a. b. tillhörigt kraftverk i Dalälven. Se tab. till *Vattenkraftverk*.

Bullerlag, sammanfattande benämning på de skilda bestämmelser, som avse att förhindra onödigt buller, särskilt gatubuller nattetid. Strafflagen kap. 11 § 15 straffar med högst 100 kronors

böter "oljud eller oväsande" å allmän plats, järnvägståg, passagerarfartyg, offentliga lokaler m. fl. ställen. Ordningsstadgan för rikets städer 1868 vänder sig särskilt mot kägelspel ss. en störande företeelse. Utöver dessa lagbestämmelser ha i vissa städer utfärdats särskilda ordningsföreskrifter, vilka söka i möjligaste mån inskränka l. motverka det moderna storstads- och trafikväsendets störande buller.

Bulltofta, flygstation vid Malmö (se d. o. Suppl.).

***Bulvan**. *Jur.* Om den nyare lagstiftningen om bulvanförhållande i fråga om fast egendom se *Social jordlagstiftning* sp. 1116.

***Bunin**, Ivan Aleksejevitj. *Byn* utkom i sv. övers. 1924.

***Bunkeflo** bildar sedan 1924 jämte Glostorp ett pastorat.

Bunker (eng. *bunker*, eg. kolförbehållning på fartyg), kolförråd l. brännoljaförbehållning ombord å fartyg.

Bura'ner (av ett turk. ord med bet. storm), våldsamma snöstormar på Syd-Rysslands och Väst-Sibiriens stäpper, framkallade av vintertid plötsligt från v. l. n. inbrytande barometerminima. Ibland kallas även de mera sällsynta stoffförande och heta sommarstormarna på stäpperna B.

Bureau international des poids et mesures [byrå' änternasiåna'll dä poa' e mäsyr], se *Internationella byrån* för mått och vikt.

***Burén**, Axel, avled 1923.

***Burgenland** utgör nu en av Österrikes delstater (författning av 1926) med en yta av 3,967 kvkm. och 286,000 inv., därav 42,000 kroater och 14,000 ungrare (1923). Befolkningen är till 85

% katolsk. Lantbruket är huvudnäring. Därför livsmedels-, textil- och trävaruindustri samt utvinning av brunkol m. m. Huvudstad Eisenstadt (f. n. provisoriskt Sauerbrunn).

Burgsviksandsten, en av de yngsta siluravlagringarna på Gotland, träder i dagen i ett smalt n.ö.—s.v. stråk nära södra ändan och brytes sedan gammalt till slipsten samt för byggnads- och ornamentala ändamål.

Burja'to-Mongoliska republiken, Burja't-Mongol, autonom socialistisk sovjetrepublik i RSFSR. 379,416 kvkm. 492,000 inv., därav 44 % burjater och 53 % storryssar (1926). Huvudstad Verline Udinsk. B. är ett skogrikt bergland och består av en huvuddel intill Bajkal, på gränsen mot Yttre Mongoliet, och två enklaver i Fjärran Österns område. Huvudnäringar boskapsskötsel, fiske och jakt. Rika men föga utnyttjade mineralfyndigheter. B. genomlöpes av Transsibiriska banan. Vattenvägarnas längd 3,600 km. — B. bildades 1923 av delar av guv. Irkutsk och Trans-Bajkalområdet.

***Burke** [bøk]. 1. Edmund B:s betydelse för eftervärlden har varit mycket stor. Inom tysk estetik har hans *Philosophical inquiry into the origin of our ideas on the sublime and beautiful* (1756) med dess mot rationalismen riktade tendens satt djupa spår. För europeisk kultur i dess helhet har B:s strängt genomförda historiska betraktelsesätt varit av revolutionerande verkan. Den historiska skolan inom statsvetenskap och historieskrivning (jfr *Statsteori* sp. 1483) leder i viss mån sina anor till *Reflections on the revolution in France*.

Burke [bøk], Thomas, f. 1887, engelsk författare, har skrivit suggestiva skildringar från Londons proletär- och hamnkvarter, världsbekanta genom filmen *Broken blossoms*, som bygger på en novell ur samlingen *Limchouse nights* (1916; *Broken blossoms*, 1922).

Burlindning, lindningen å kortslutsrotor (se *Elektriska maskiner* sp. 877).

***Burma** indelas administrativt i 7 divisioner, därav 4 i Lower (Nedre) Burma och 3 i Upper (Övre) Burma, varjämte Norra och Södra Shanstaterna (tills. 161,370 kvkm.) bilda särskilda förvaltningsområden. Bland städerna märkes även Mandalay.

***Burman**, E. O., avled 1929.

Burmanska språk, se *Tibeto-burmanska språk*.

***Burnett**, Frances Hodgson - B. avled 1924.

***Burnham**. 2. Lord B. lämnade 1928 *Daily Telegraph*. Han var ordf. vid Internationella arbetskonferensens sammanträde även 1926. Han blev 1927 medlem av Indian Statutory Commission (se *Indien*. Suppl.).

Burnouf [byrnou'ff], Eugène, f. 1801, d. 1852, fransk orientalist, prof. i sanskrit vid Collège de France 1832. Han har skrivit betydande arbeten över buddhismen och dess heliga språk, pali, samt över Avesta. Även har han verksamt bidragit till tolkningen av de fornpersiska kilskrifterna.

***Burslem** är sedan 1910 inkorporerat med Stoke.

***Burträsk**. 1. B., som i ö. omfattar lägre odlingsbygder kring Burträsk och Stora Bygdeträsk m. fl. sjöar, bildar jämte Kalvträsk kapellförs. pastorat i Luleå stift. 10,015 inv., därav 1,355 i Kalvträsk (1928).

— 2. B. ingår i Västerbottens mell. domsaga.

Burträskkost, se *Västerbottensost*.

Busch [bosj]. 1. Fritz B., f. 1890, tysk pianist och dirigent. B. har förvärvat sig ett erkänt namn som orkesterledare och är sedan 1922 konstnärlig ledare för statsteatern i Dresden. — 2. Adolf B., f. 1891, den föreg:s broder, violinist och tonsättare. B. är en berömd konsertspelar (flera framträdanden även i Sverige) och är sedan 1919 ledare av en stråkkvartett.

Buschan [bo'sjan], Georg, f. 1863, tysk läkare, antropolog och etnograf, berömd publicist. Har bl. a. utgivit *Die Sitten der Völker* (3 bd, 1914—16) och redigerat den omfattande etnografiska handboken *Illustrierte Völkerkunde* (3 bd, 1922—26).

Buschor [bo'sjär], Ernst, f. 1886, tysk klassisk arkeolog, prof., ledare för tyska arkeologiska institutet i Aten 1921, har företrädesvis ägnat sig åt studiet av det grekiska vasmåleriet och utgivit *Griechische Vasenmalerei* (2:a uppl. 1914) samt *Die Skulpturen des Zeustempels zu Olympia* (1924; tills. med Richard Hamann).

***Bushel**. Den engelska B. är 36,368 l.

Busho'ngo, se *Bakuba*. Suppl.

Busje'hr, annan form för *Abusjehr* (se d. o., även Suppl.).

Buskböna, se *Phaseolus*.

***Buskerud** (före 1919 Buskerud amt) hade 1927 147,000 inv. I B. ligger även staden Höngefoss.

***Buskmän**, se även *Människoraser* sp. 525.

***Busoni**, Ferruccio, avled 1924. Både som tonsättare och som musikskriftställare (*Entwurf*

einer neuen Ästhetik der Tonkunst, 1916) förfäktade B. modernistiska idéer.

Bussning. *Elektrotekn.* Ändestycken, vilka fästas å fria rörändar för att hindra de i rören gående elektriska ledningarna att skadas genom nötning mot rörkanten. Med B. betecknas även i allm. skyddande, vanl. ock isole-rande skoningar å ringformiga kanter.

Butadie'n, se **K a u t s j u k** sp. 708.

***Bute** hade 1928 endast 18,000 inv. mot 34,000 1921.

Butler [bø'ttlə], **S a m u e l**, f. 1835, d. 1902, engelsk författare. Efter att ha brutit sig ut ur den högkyrkliga miljö, i vilken han växt upp, levde han några år som farmare på Nya Zeeland men bosatte sig 1865 i London och ägnade sig åt författarskap. I den viktorianska tiden står B. som en revolutionär, vars satir främst riktar sig mot den konventionella religiositeten men även mot den dogmatiska darwinismen. Hans främsta verk äro *Erechon* (1872), en satirisk utopi i Swifts stil, och den stora, postumt utgivna familje- och samtidsromanen *The way of all flesh* (1903; Alla dödligas väg, 1928). Obeaktad av sin samtid, har B. spelat en avgörande roll för den följande författargenerationen.

***Butte**. Numera smältes kopparmalmen till största delen ej i B. utan i Anaconda (se d. o. Suppl.) och Great Falls (se d. o.). Området kring B., **Butte**-distriktet, är För. Stat:s förnämsta kopparmalmsdistrikt. Malmen, bestående av silver- och guldhaltig koppar- och svavelkis, bildar gångar i granit och brytes i ett mycket stort antal gruvor.

Malmfyndigheterna ha bearbetats sedan 1860-t.

***Buttle** skall framdeles jämte Vänge, Sjonhem och Viklau bilda ett pastorat. I kyrkan, som är från 1200-t., ingå delar av en anläggning från 1000-t:s mitt.

Butylalkohol, $C_4H_9 \cdot OH$, alkohol, som förekommer i fyra isomera former. **N o r m a l B.**, **b u t a n o' l**, $CH_3(CH_2)_3OH$, framställes syntetiskt ur koloxid och vatten. Kokpunkt $116^\circ C$. Användes som lösningsmedel. **I s o b u t y l a l k o h o l**, $(CH_3)_2CH \cdot CH_2OH$, ingår i finkelolja. Kokpunkt $100^\circ,4 C$.

Buxbaumkvartetten [bø'kksbaom-], före 1924 kallad **M a i r e e c k e r - B u x b a u m k v a r t e t t e n**, en i Wien 1921 av violinisten Franz Mairecker och cellisten Friedrich Buxbaum grundad framstående stråkensemble, vars övriga medlemmar äro Ernst Morawec och Max Starckmann; för Mairecker vikarierade några år Robert Pollak. B. har konserterat i Sverige 1922 och senare.

***Buxton**. 3. **N o e l B.** blev 1929 jordbruksminister i Macdonalds andra ministär.

Buys-Ballot, annan form för **Buijs-Ballot** (se **B u i j s - B a l l o t s** lag).

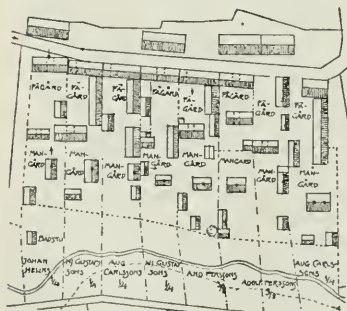
***By**. 1. Genom under senare år av Nordiska museet bedrivna undersökningar har byorganisatio-nens utveckling i Sverige ställts i en rikare belysning. B. är en bebyggelseenhet, som utgör hemvist för **b y a l a g e t**, ett samfund av familjer med inbördes reglerade rättigheter och förpliktelser. Bytomten, som är den egentligen bebyggda marken, är uppdelad i gårdar, och efter måttet av dessa gårdstomter eller tofter är även byns övriga markinnehav utskiftat. I gammal tid och stundom

By. Släktby i Småland.

ännu är dock utmarken oskiftad och brukas gemensamt, vilket möjligen återspeglar äldre förhållanden, då även den odlade jorden icke innehades av de enskilda bymännen. Sättet att uppdelade byn i gårdar och dessas inbördes läge har skapat flera olika bytyper. Äldre former av sådana kvarleva t. ex. i Dalarna, där man även i fäbodbyarna kan avläsa själva typernas uppkomst. Mest särpräglad är den i mell. Sverige vanliga radbyn, där gårdarna ligga efter en bygata och hela bytomten bildar en strängt avgränsad rektangel. I förening med det s. k. solskiftet (se Skifte av jord sp. 780) anses radbyn vara ett utslag av statsmaktens reglerande ingripande, förmodli-

gen att datera till 1200-t. I Götaland äro korsvägsbyar l. klumpbyar vanligare än radbyar, och för många senare bebyggda trakter av vårt land har släktbyn blivit typisk. I båda dessa former är gårdarnas placering mera tillfällig, varjämte släktbyn vanl. är i mindre format. Slutligen förekommer i Dalsland, Bohuslän och vissa andra till Norge gränsande trakter enkelbebyggelse, d. v. s. att gårdarna ej ens i äldre tid ligga sammanförda till byar. En sådan bebyggelse blev i de flesta fall i hela Sverige följden av det s. k. laga skiftet. Att ordna gemensamma intressen, väg- och gårdesgårdshållning, skogens utnyttjande, ängsslätter och arbetet på de små tegarna var bystämman's uppgift. Denna representation, i vilken alla byns bönder ägde säte och stämman, sammanträdde efter kallelse av äldermannen och under hans ordförandeskap. Äldermannasysslan gick oftast på varv bland bönderna. Ofta blev byalaget emellertid något mer än denna rent ekonomiska intressesgemenskap, i det att samboendet skapade umgängesformer och likhet i sed, förhållanden som, när det gällde större B., kunde bli av politisk betydelse och vilka även ur all-

By. Plan över radby i Närke.

mänkulturell synpunkt spelat stor roll. I våra dagar har såväl bystämman som andra sidor av den gamla byorganisationen i vissa delar av Sverige återupplivats.

Bydalen, se *Drommen*.

***Bygdén**, Leonard. B:s *Svenskt anonym- och pseudonymlexikon* förelåg 1915 färdigt i 2 bd. Han har vid. utgivit *Hernösands stifts herdaminne* (4 bd, 1923—28), ett såväl biografiskt som kulturhistoriskt mycket betydelsefullt verk.

***Bygdeå**. I Robertsfors kapellförs. ingår numera Robertsfors municipalsamhälle.

***Byggnadskonst**. Om nyare riktningar i B. se *Funktionalism*. Suppl.

***Byggnadsskyldighet**. 1. Byggningsabalkens bestämmelser om B. ha för jord i enskild ägo ersatts av motsvarande stadganden i 1907 års nyttjanderättslag, 1909 års s. k. norrländska arrendelag (ändrad och till sin tillämpning utsträckt 1927) samt 1926 års lag om åborätt. Om B. i fråga om allmänna byggnader stadgas i flera författningar 5 juni 1909.

***Byggnadsstyrelsen**. Enl. den nya instruktionen 1928 har B. ss. led., förutom generaldirektören, sex byråchefer. En utredningsbyrå har tillkommit. Chefen för byggnadsbyrån benämnes *byggnadschef*, de övriga byråcheferna med undantag av chefen för administrativa byrån benämnas *byggnadsråd*.

Bühler. 1. Georg B., f. 1837, d. 1898, tysk indolog, prof. i orientaliska språk i Bombay 1863, i indisk filologi och arkeologi i Wien 1880. B. företog på officiellt uppdrag vidsträckta resor för hopsamlande av sanskritmanuskript. Om hans eminenta

insikter i det fornindiska språket och indisk kultur vittna talrika arbeten, bl. a. ett stort antal utgivna texter. Från 1896 ledde han utgivandet av *Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde*. — 2. Karl B., f. 1879, tysk psykolog, prof. i München 1916, i Dresden 1918, i Wien 1922. B. började sin bana ss. psykolog med undersökningar över tankeverksamheten och har senare särskilt ägnat sig åt barnpsykologi (se d. o. Suppl.). Ett värdefullt resultat därav är hans arbete *Die geistige Entwicklung des Kindes* (1918). — 3. Charlotte B., f. Malachowski, f. 1893, den föreg:s maka, psykolog, docent i Wien, har specialiserat sig på barnpsykologin. Bland hennes arbeten märkes *Das Seelenleben des Jugendlichen* (1922).

Bühnenaussprache [-aossprache], ty., scenuttal, det å teatrarna brukade uttalet av tyskan (se *Tyska språket* sp. 1573).

Bymoln, detsamma som *cumulo-nimbus* (se *Moln* sp. 177).

***Byng**, lord, avgick ss. generalguvernör i Kanada 1926 och utnämndes 1928 till chef för Londonpolisen. Han blev 1926 viscount B.

Byrd [bärd], Richard, f. 1888, nordamerikansk flygare, polarforskare och sjöofficer (tog avsked 1916 men tilldelades 1926 rang av kommandörkapten, *commander*). B. blev ryktbar genom att i aéroplan (med Floyd Bennett som pilot) utföra den första flygningen över nordpolen 9 maj 1926, varvid under 15 ½ tim. tillryggalades 2,200 km. (Kings Bay—Nordpolen—Kings Bay); se ill. till *Polar expeditioner* sp. 355—356. 29 juni—1 juli 1927 utförde han med 3 följeslagare en av de första Atlantflygningarna

Richard Byrd.

(se Flygning. Suppl.). Han har 1928 startat en stort anlagd antarktisk expedition, som skall vara två år. Expeditionen, som är utrustad med flera fartyg, 4 aëroplan och stor hunduppsättning, skall vetenskapligt utforska betydande områden i Antarktis, delvis genom flygfärder (kartläggning genom flygfotografering främst av kusten längs Konung Edvard VII:s land). Den har dec. 1928 från Dunedin anlänt till Rossbarriären, där stationen Little America anlagts vid Bay of Whales. Vid flygfärder jan. och febr. 1929 har innanför Konung Edvard VII:s land upptäckts en låg bergskedja, Rockefeller Range, och rekognoscerats ett större område, kallat Marie Byrds land. — B. har utgivit *Skyward* (1928; Mitt liv i luften, 1929).

Byrett (fr. *burette*, eg. liten kanna), graderat, vertikalt glasrör med kran i nedre ändan, avsett för avmätning av godtyckliga volymer av någon vätska.

Bysjön, se *Domnarvet* sp. 443.

***Byske** är delat på två församlingar, Byske och Fällfors, vilka tills. bilda pastorat.

***Byström**. 1. Johan Niklas B. blev 1832 prof. vid Konstakademien men uppehöll aldrig någon undervisning. — Byströms villa på Djurgården disponeras numera av spanska legationen. — 4. Herman B. var 1904 (ej 1914)—26 sekreterare i Kommissionen för de allmänna kartarbetena och är teknisk ledare för kartredaktionen i 3:e uppl. av Nordisk Familjebok.

***Byälven** representerar en medelvatteneffekt av 50,000 HK, varav c:a 27,000 utbyggs.

***Båge**. *Krigsv.* Se även *Stålbåge*.

Bågede, turistort vid Bågedeforsen i Ströms vattudal.

Bågfil, tunt, i ena kanten med tänder försett stålblad, som inspannes i en bågformig ställning. B. användes bl. a. för sågning av metaller.

Bågminut, $\frac{1}{60}$ meridiangrad l. $\frac{1}{60}$ parallellgrad vid ekvatorn (se *Grad. Geod.*).

***Båk**, se även *Sjömärke*.

***Bångbro**. Anläggningarna övertogs 1929 av a. b. Hellefors manufakturverk, ett dotterbolag till Hellefors bruks a. b.

Bånghammar, järnvägsstation i Ljusnarsbergs skn, Örebro l., vid Frövi—Ludvika järnväg och B.—Klotens järnväg.

***Bårslöv** bildar sedan 1929 jämte Fjärestad, Frillestad och Välluv ett pastorat.

***Båstad**. 2. B., som är ett sällsynt homogent och idylliskt samhälle, har utvecklats till en av Sveriges förnämsta badorter. Det blida klimatet möjliggör en omfattande frukt- och blomsterodling, bl. a. i de n.v. om B. vid foten av

Hallandsås belägna trädgårdarna Smårydsgård, Apelryd och Norrviken (se *Abelin 2*). Bland byggnader märkas den senmedeltida kyrkan med vackert gotiskt torn och det moderna, av L. Nobel efter ritningar av Karl Güettler uppförda hotellet Skånegården, ett originellt och dyrbart utsmyckat komplex av tegel. B:s station (vid Västkustbanan) är belägen 2 km. från B., vid badorten Malen. Vid B. är f. n. (1929) en golfbana av stora dimensioner under anläggning.

***Båtdävertar**, se även *Dävert*.

***Båtskärsnäs**. Sägverket äges numera av Bergbom, Svanberg & Co. a. b.

***Båtsman**, se även *Sjökapten* sp. 682.

Båtyxkultur, arkeologisk be-teckning för en kultur, kännetecknad av ett visst gravskick (enmansgrav, flatmarksgrav), kombinerat med en viss grupp av fornsaker, nämligen båtformiga stridsyxor (se *Yxa* sp. 1353 och *Stenåldern* sp. 1543) och hälslipade flint- och grönstensmejslar samt halvklotformade lerkärl, försedda med "bandornamentik". Fyndomständigheterna antyda en gravläggning med obrända lik (i allm. helt förmultnade på grund av de ogynnsamma konserveringsbetingelserna, när gravläggningen skett i grusåsar l. sandig mark). B. synes i Sverige vara en i stort sett sydöstlig företeelse och orsakas sannol. av en från syd- och sydöstbaltiska trakter kommande invasion av främmande folk-element. Även i Norge finnas spår av en B., uppenbarligen en ren avläggare av den svenska. Den i Finlands sydvästra delar förekommande B. är sannol. en

Båstad. Agardhska gatan.

med den svenska nära besläktad företeelse, som dock torde utgöra en parallell, självständig gren av samma kontinentala moderkultur. B. tillhör samma kulturkrets som de kontinentala och jylländska "snörkeramiska" och "stridsyxor"-kulturerna. Den dateras i Sverige till gånggrifttidens senare del. På grund av den praktiskt taget totala frånvaron av mänskliga skelettdelar i B:s enmansgravar är det tills vidare omöjligt att uttala något om dess bärarens rasgenskaper.

Bååth [båt], *Ludvig*, f. 1874, syssling till A. U. B., historiker, arkivman, förste arkivarie vid Riksarkivet 1918. B., som bl. a. utgivit *Stockholms stads jordebok* (1914) och *skottebok* (1915), deltog 1920—23, 1925 och 1928 i de skandinaviska historikernas samfälliga expeditioner till Vatikanarkivet i Rom (jfr *Vatikanen* sp. 459). Bland hans skrifter märkes *Hälsingborgs historia* (I, 1925).

Bäckhästen, se *Näcken*.

Bäckefors, järnvägsstation i Bäcke skn, Älvsb. l., vid Dalslands järnväg och Uddevalla—Lelångens järnväg.

***Bäcken**. *Mus*. Se fig. 22 å bilagan till *Musikinstrument*.

Cagnes.

Cagnes [kannj], stad i dep. Alpes Maritimes, s.ö. Frankrike, vid Rivieran, 12 km. s.v. om Nizza. C. är en gammal, pittoresk stad av den för de medeltida Rivierastäderna utmärkande akropoltypen. Högst på den kulle, på vilken staden är belägen, ligger ett slott från 1300-t. C. är mycket besökt av målare; särskilt bekant är den genom Renoir, som tillbragte sin ålderdom där. C:a 7,500 inv.

Joseph Caillaux.

***Cagniard de la Tour**, se även J ä s u i n g sp. 362 och S i r e n 2.

Cahier [kaje'], fr., skrivbok, häfte. — C. är i speciell mening benämning på de franska ständernas besvärsskrivelser under l'ancien régime, *cahiers de doléance*, vilka äro av stor betydelse för belysningen av Franska revolutionens (se d. o. sp. 545) förhistoria.

***Caillaux**, J o s e p h, återvann efter sitt frigivande hastigt sitt inflytande i politiska kretsar, inträdde april 1925 i ministären Painlevé ss. finansminister och invaldes juli s. å. i senaten. C., som var bestämd motståndare till direkt kapitalbeskattning, utarbetade en vidlyftig plan till statsfinansernas upphjälpande. Han inledde förhandlingar om krigsskuldernas reglering med England och För. Stat., som han dock icke slutfört, då en ministerkris medförde hans tillbakaträdande okt. 1925. Han återkom dock juni f. å. ss. finansminister och vice konseljpresident i Briands 10:e ministär. Han slutförde nu förhandlingarna med England men störtades följande månad. Nov. 1928 framträdde C. ss. en av de drivande krafterna på den radi-

Ord, som ej återfinnas under C, torde sökas under H eller K.

kala partikongress, som medförde den nationella Poincarékoalitionens sprängning.

***Cajander, Aimo**, blev 1921 generaldirektör för Forststyrelsen. Han var jan.—maj 1924 åter chef för en ämbetsmannaministär och dec. 1928—aug. 1929 försvarsminister i Manteres ministär.

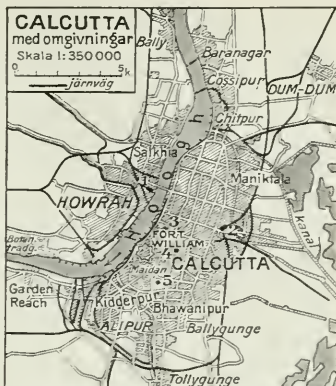
***Calamagrostis**, se även **Sandrör**.

Calamín, kiselgalmeja, hemimorfitt, rombiskt mineral av sammansättningen $H_2Zn_2SiO_5$. Förekommer på gångar, i hålrum etc., ofta i anslutning till zinkspat. Viktig zinkmalm.

***Calcutta** är huvudstad i presidentskapet Bengalen och hade 1921 1,328,000 inv., därav 420,000 i Howrah och övriga förorter. Året 1925—26 utgjorde sammanlagda nettotonnaget för ankomna och avgångna fartyg i utrikesfart 3,6 mill. ton. 1928 har nära de gamla Kidderpurdockorna s.v. om staden öppnats ett nytt docksystem, King George's Docks, omfattande en huvudbassäng (djup över slusströskeln 6,7 m. vid lågvatten och 17 m. vid högvatten) och två torrdockor. — Indiska (kejsrerliga) museet ger med sina oerhört rika samlingar en allsidig överblick av Indiens natur, historia och kultur. Victoria Memorial Hall, en kolossal praktbyggnad, uppförd 1906—21, inrymmer konstsamlingar, arkiv m. m., betydande indisk historia, spec. under den viktorianska eran.

***Caldera** är benämning på breda, kittelformade kraterdalar; deras mynningsklyftor kallas, likaså efter bildningar på ön Palma, **barrancos**.

***Calderón de la Barca**, don **Pedro**. *La vida es sueño* uppfördes i ny övers. av Curt Berg (Livet en dröm) 1927 i Sthlm.

1. Howrahstationen. 2. Sealdahstationen. 3. Government House (säte för Bengalens guvernör, tidigare för vicekonungen). 4. Indiska (kejsrerliga) museet. 5. Victoria Memorial Hall.

Ca'li, stad i v. Colombia, belägen c:a 1,000 m. ö. h. i Cauca-dalen. Betydande handel. Järnväg till Buenaventura (se d. o. Suppl.). C:a 70,000 inv.

Calicut, se **Kalikut**.

***Calle, La C.**, har numera endast c:a 5,000 inv.

Calles [ka'lljes], **Elias**, f. 1877, mexikansk general och politiker. C. tillhörde först Carranzas anhängare men anslöt sig sedan till Obregón, vilken 1924 genomdrev hans val till president. I nära anslutning till Obregóns antiklerikala politik och under utövandet av nästan diktatorisk makt genomförde C. betydande sociala reformer (se **Mexiko** sp. 10, även Suppl.). Han avgick som president 1928, utsågs av efterträdaren Portes Gil till krigsminister men drog sig maj 1929 tillbaka från det offentliga livet.

***Caltanisetta** (officiell form **Caltanissetta**) hade 1928 63,000 inv., därav c:a 30,000 i den egentliga staden.

Calumet- och Heclagruvan [kæ'ljomet-], en förr mycket betydande, numera nästan utbruten koppargruva i nordligaste Michigan, För. Stat., på halvön Keweenaw i Övre sjön. I närheten ligger staden Calumet med c:a 10,000 inv.

Camagüey [-goä'j], förr Puerto Príncipe, stad på Kuba, i det inre av landet. En av Kubas mest pittoreska städer. Belägen i en rik jordbruksbygd är staden stadd i snabb utveckling. Järnväg till hamnstaden Nuevitas. 88,000 inv. (1928).

***Cambon**. 1. Paul C. avled 1924.

***Cambrai** hade 1926 29,000 inv. Det är ärkebiskopssäte.

***Cambridge**. 2. Universitetet hade 1927—28 5,600 studenter. De flesta colleges äro inrymda i sina gamla byggnader, av vilka flera äro utomordentligt vackra. Berömt är framför allt King's Colleges 1446—1515 uppförda kappell med en av Englands vackraste interiörer. Dess solfjädersformigt utbildade nätvalv och glasfönster äro i synnerhet märkliga. Trinity Colleges bibliotek är uppfört av Wren, som även uppfört delar av andra colleges. Bland samlingar märkas förutom universitetsbiblioteket (se Bibliotek sp. 1453, även Suppl.) Fitzwilliam Museum, inrymt i en stilfull klassicistisk byggnad, uppförd 1837—47, med betydande konstsamlingar. — 3. Om universitetet se Harvard University, även Suppl.

Cambronne [kæbrå'nn], Pierre, vicomte de C., f. 1770, d. 1842, fransk general. C. kommanderade i slaget vid Waterloo en avdelning av Napoleons gamla garde och skall, då fienden uppmanade honom att kapitulera, ha

svarat "gardet dör men ger sig icke". Enl. en annan, mer sannolik version skall han i stället ha svarat med kraftordet "merde" ('le mot de C.').

Camelots du roi [kamlå' dy roa'] (fr., konungens tidningsförsäljare, försäljare av rojalistiska tidningar), se l'Action française. Suppl.

Camé'nae, lat., sänggudinnor. Urspr. källnymfer, uppfattades C. senare som den romerska motsvarigheten till de grekiska muserna.

Cameron [kæ'mmørøn], David Young, f. 1865, skotsk etsare. Hans blad, som främst återgiva arkitekturmotiv men även figurstudier och landskap, utmärkas av en effektiv, målerisk ljusfördelning.

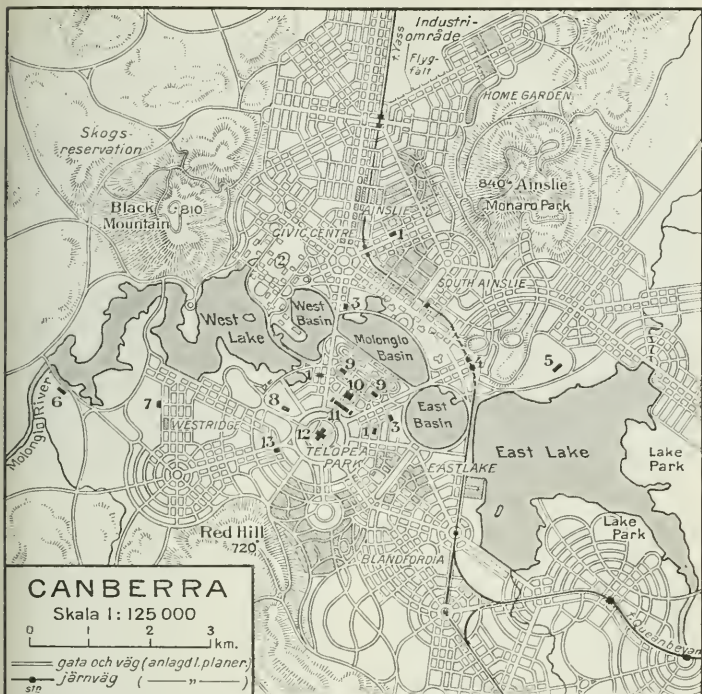
de Camondo [dø kamåndå'], Isaac, f. 1850, d. 1911, greve, fransk konstsamlare, donerade till Louvre, där den sammanhålls som en helhet, sin utomordentligt värdefulla och välvalda samling av huvudsakl. franska möbler och konstföremål från 1700-t., franskt impressionistiskt måleri och östasiatisk konst.

Campagnola [-panjä'la], Giulio, f. 1482, dödsår okänt, italiensk kopparstickare. I sin bildframställning anslöt sig C. mycket nära till berömda förebilder, främst Giorgione, medan han i tekniken utbildade ett fullt självständigt manér (jfr Punktgravyr).

Campechebukten [kampä'ttje-], sydligaste delen av Mexikanska bukten, v. om Yucatán.

van Campen, se van Kampen.

Campignien [kæpinjä'η], benämning på den äldsta neolitiska kulturen i Väst-Europa, närmast motsvarande det kulturstadium, som representeras av nordiska

Viktigare byggnader (uppförda 1. planerade). 1. Hotell. 2. Universitet. 3. Katedraler. 4. Centralstation. 5. Krigsskola. 6. Generalguvernörens byggnad (provisorisk). 7. Skogsskola. 8. Generalguvernörens blivande byggnad. 9. Ämbetsverk. 10. Nationalbibliotek. 11. Parlamentshus. 12. Capitolium. 13. Premiärministerns byggnad.

kjökkenmöddingar (se d. o. och Stenåldern).

Campin [kæmpä'ŋ], Robert, se Flémalle-mästaren.

Câmpina [kä'mm-], stad i Valakiet, Rumänien, n.v. om Bukarest. Centrum för Rumäniens bergoljefält. C: a 9,000 inv.

Campinas [kæmpin'nnösj], stad i staten São Paulo, s.ö. Brasilien, 110 km. n.v. om staden São Paulo. Viktigt handelscentrum i kafferegionen. Lantbruksinstitut. 134,000 inv., därav ung. hälften i egentliga staden (1925).

Camping [kæ'mmping] (eng., av *camp*, läger), lägerliv, ett spec. i angelsachsiska länder brukligt sätt att (t. ex. i rekreationssyfte) idka friluftsliv.

Campos [kæ'ymposj] (port., fält), se Syd-Amerika sp. 586.

Camwood [kæ'mmood], se Kabanträ. Suppl.

***Canberra** är Australiska statsförbundets huvudstad sedan maj 1927. Förbundsdistriktet har 8,400 inv., därav 6,000 i C. (1928). C. förenas med Nya Syd-

Canberra. Flygbild med parlamentshuset.

Wales' järnvägsnät genom en bana till Queanbeyan (öppnad för persontrafik 1923). Till förbundsdistriktet hör även ett område vid Jervis Bay (150 km. ö. om C. vid Stilla havet), där en hamn med järnväg till C. planerats. — Stadsområdet, som är beläget c:a 580 m. ö. h., utbreder sig mellan höga kullar kring Murrumbidgees biflod Molonglo, som här bildar talrika småsjöar. Den egenartade stadsplanen, som framgick ur en 1912 utlyst internationell tävling (segrare amerikanen W. B. Griffin), ansluter sig intimt till terrängförhållandena. I huvudsak får den sin karaktär genom koordination av stjärnformiga och koncentriska gatusystem. Staden indelas i bestämda zoner för resp. det politiska livet, kommunalförvaltningen, affärlivet, bostadsbebyggelsen, industrin o. s. v. C. är avsedd att bli en "trädgårdsstad", och stort utrymme har anslagits åt par-

ker, trädgårdar, idrottsplatser o. d. Särskilt komma i detta avseende strandpartierna att utnyttjas. Stadens monumentalast byggda område blir Camp Hill, på vars krön Capitolium (parlamentshuset) i framtiden skall uppföras, och där redan ett nationalmonument är rest. Därintill ligger det nuv., 1927 invigda parlamentshuset, som kommer att stå, tills den nämnda planen på ett Capitolium kan realiseras (trol. om c:a 50 år). I denna del av C. ha även uppförts provisoriska byggnader för ämbetsverk, nationalbibliotek, hotell m. m. Från Capitoliehöjden leder C:s främsta gata, Commonwealth Avenue, över till andra stranden, där Civic Place skall bli centrum i stadsdelen Civic Centre (den kommunala zonen med katedral, rådhus, universitet m. m.). På sluttningen av Mount Ainslie skall ett stort Memorial War Museum (krigsmuseum)

uppföras. F. n. ter sig C. som ett till större delen obebyggt område, där arbetet på gatuaneläggningar, nivellerings- och husbygge fortskrider intensivt.

Ca'ndia, se **K a n d i a**.

Candy [kæ'ndi], **b a h a r**, indisk vikt av växlande storlek, vanl. 227 kg.

***Canelones** (ej **C a n e l e o n e s**) hade 1927 163,000 inv.

Canfra'nc, **S o m p o r t**, pass i Central-Pyreneerna, 1,640 m. ö. h. Under C. har 1927 fullbordats en 7,3 km. lång tunnel (1,067—1,211 m. ö. h.), genom vilken den 1928 öppnade, på franska sidan elektrificerade järnvägslinjen Pau—Zaragoza går fram. Vid tunnelns s. ände ligger den internationella stationen **C a n f r a n c**.

Cannan [kæ'nnən], **E d w i n**, f. 1861, engelsk nationalekonom, prof. i London 1907—26. Bland C:s arbeten märkas en kritik av den klassiska engelska nationalekonomin *A history of the theories of production and distribution* (1893) och *Wealth* (1914).

***Cannes** hade 1926 42,000 inv. Ill. i huvudarbetet återger den berömda strandgatan **P r o m e n a d e d e l a C r o i s e t t e**.

***Cañon**, se även **D a l**.

***Canton**. 1. Staden hade 1928 117,000 inv.

Cap [kapp], se **K a p**.

***Capablanca y Granpera**, **J**. **R**., förlorade i en turnering i Buenos Aires 1927 världsmästartiteln till **A**. **A l j e c h i n** (jfr d. o. Suppl.). C. gav 1928 simultanuppvisningar i Sthlm och Göteborg.

Cap d'Antibes [kapp dan'ti'bb], se **A n t i b e s**. Suppl.

Cape [kejpp], se **K a p**.

***Cape Cod** avskäres från fastlandet genom en för sjöfarten **N e w Y o r k — B o s t o n** viktig kanal.

Čapek [tja'pek], **K a r e l**, f. 1890, tjeckisk författare och tidningsman. C:s drama *R. U. R.*, en skildring av hur de på mekanisk väg framställda maskinmänniskorna, "robots", bli världens herrar, har väckt stort uppseende. Samma dystra uppfattning av människans vanmakt inför de av henne själv utnyttjade naturkrafterna präglar C:s roman *Krakatit* (1924; sv. övers. 1926).

***Cape Nome**. Vid C. ligger **N o m e** (se d. o.).

Cape of Good Hope [kejpp äv godd håop]. 1. Se **G o d a h o p p s u d d e n**. — 2. **P r o v i n c e o f t h e C**. [prä'vvin äv dhø], provins i Sydafrikanska unionen (se **S y d - A f r i k a** 2).

Capital ship [kæ'ppitl sjipp] (eng., eg. huvudskepp), se **W a s h i n g t o n k o n f e r e n s e n** sp. 446.

***Capitolium**. 2. C. användes även som beteckning för parlamentsbyggnaden i flera delstater inom För. Stat.; se även **C a n b e r r a**. Suppl.

Ca'po, se **K a p**.

Caprificus, se **F i c u s** sp. 1516.

***Capus**, **A l f r e d**, som redan 1893 börjat medarbeta i **l e F i g a r o**, blev efter mordet på **G. C a l m e t t e** (1914) dess huvudredaktör tills. med **d e F l e r s**.

***Caracas** hade 1926 135,000 inv.

***Caragheen**, se även **L i m f ä r g e r**.

Carambo'la, "koromandelkrusbär", frukten av ett tropiskt träd, *Ave'rrhoa carambo'la* (fam. *Oxalida'ceae*). C. är gul, 10—15 cm. lång, avlång l. ägggrund med 3—5 djupa längsfåror. Odlas allmänt i tropikerna, mest i Asien.

Ca'rbougnen (av lat. *ca'rbo*, kol), se *Träköl* sp. 1437.

Carbrotryck [ka'brø-] (av eng. *carbon*, kol, och *bromid*), se *Pigmenttryck* sp. 243.

***Cardiff** hade 1928 226,000 inv. Det är säte för katolsk ärkebiskop. 1927 utgjorde i utrikesfart ankomna och avgångna fartygs nettotonnage 13,8 mill. ton.

Card'olaskiffer, se *Colonnuskiffer*. Suppl.

***Carlander**. 4. Axel C. var 1925—29 verkst. direktör för Svenska Amerikalinjen. Han var Göteborgs stadsfullmäktiges ordf. även 1923 och var dessutom en av de ledande krafterna i arbetet för Göteborgsutställningen s. å. Sedan 1924 är C. ordf. i handelskammaren i Göteborg. Den i huvudarbetet omnämnda donationen äsyftade upprättandet av Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs högskola.

***Carlberg**. 2. J. E. C. var 1717—27 stadsingenjör i Göteborg. — 3. B. V. C:s ritningar till Ostindiska kompaniets hus omarbetades fullständigt av Härleman.

***Carleson**. 1. Axel C. och 3. Conrad C., vilka äro bröder, tillhöra den adliga ätten C. — Axel C. blev 1923 generallöjtnant och avgick 1926 som arméfördelningschef. Conrad C. tillhör sedan 1929 som liberal led. A. K. — 2. Carl Nathanael C. utträdde 1923 ur det kommunistiska partiet. Han utgav bl. a. 1927 *Svenska socialdemokratins ursprung*.

***Carlisle** är eget grevskap.

***Carlsbergbryggerierna**. Då Carl Jacobsen 1902 (ej 1901) donerade Ny Carlsberg till Carlsbergfondet, bestämdes, att dess avkastning skulle tillfalla det samtidigt av Jacobsen grundade Ny Carlsbergfondet (se d. o. Suppl.). Efter bryggeriernas sam-

manslagning gå $\frac{5}{100}$ av årsvinsten till Carlsbergfondet och $\frac{1}{100}$ till Ny Carlsbergfondet.

***Carlson**. 4. Oscar Birger C. avled 1928.

***Carlsson**. 3. Sven C. avled 1924.

***Carludovica palmata**. Se även *Panama hatt*.

***Carlyle**, Thomas. C:s i romanform skrivna filosofiska arbete *Sartor resartus* publicerades först i *Fraser's Magazine* 1833—34 och utkom i bokform 1835. C. valdes 1865 till rektor vid universitetet i Edinburgh.

Carmona [-mä'na], Antonio Oscar de Fragoso, f. 1869, portugisisk militär och politiker, general 1922. C. organiserade som ministerpresident den militärregering, som militärrevolten 1926 framtvingat. De stora sympatier han förvärvat sig bland officerarna medförde samtidigt hans val till republikens president ad interim. Som sådan har C. med full diktatorisk myndighet energiskt arbetat på Portugals politiska och ekonomiska stabilisering. Han omvaldes mars 1928 till president.

***Carnarvon**, huvudstad i Carnarvonshire, har radiostation för trafik på För. Stat.

***Carnarvon**, lord, avled 1923.

***Carnock**, lord, avled 1928. Ss permanent understatssekreterare för utrikes ärenden 1910—16 spelade C., enl. vad nypublicerat material ger vid handen, en betydande roll för beslutet om Englands inträde i kriget 1914. Han var avgjord anhängare av intimt samarbete med Frankrike och Ryssland och påyrkade tidigt under julikrisen, att England bestämt skulle taga ställning vid deras sida, övertygad som han var att detta hot skulle bidra att avvärja krigsfaran.

***Carnot**. 1. L. N. M. C. var även verksam ss. matematiker (jfr *Geometri* sp. 1188).

Carnuntum, romersk stad på h. Donaustranden ej långt från Wien, medelpunkt i den romerska provinsen Pannonien. Rika fornyfynd ha gjorts på platsen för C.

Ca'ro, N i k o d e m u s, f. 1871, tysk kemist, har jämte A. Frank (se d. o.) utarbetat metoden för framställning av karbidkväve.

Ca'rol, f. 1893, kronprins av Rumänien, äldste son till konung Ferdinand. C., som fört ett skandalöst privatliv och på grund av sitt närmande till de radikala oppositionspartierna råkat i konflikt med regeringen, tvangs dec. 1925 att avsäga sig sina tronanspråk till förmån för sin son Mikael. C. har vid olika tillfällen med stöd bl. a. av bondepartiet förgäves sökt göra sina gamla rättigheter gällande.

***Carolina**. Folkmängden uppskattades 1928 till 2,938,000 i Nord-Carolina och 1,864,000 i Syd-Carolina.

Ca'ros syra, se *Monosulfopersyra*.

***Carove**. Bland Carlo C:s arbeten märkes även stuckdekorationen i Kaggska gravkoret i Floda kyrka (se ill. till Floda).

Carrà, Carlo, f. 1881, italiensk målare, var jämte Severini en av ledarna för den italienska futurismen men har efter världskriget slagit om till motsatt ytterlighet och ansluter sig nu i sina primitiva, plastiskt betonade figurkompositioner till italiensk medeltidstradition.

***Carracci**. A g o s t i n o och A n n i b a l e C. voro bröder. — De gamla uppgifterna om C:s akademi i Bologna äro otillförlitliga, och man vet ingenting med säkerhet om dess karaktär. — L o d o -

vico C. deltog trol. ej i utsmyckningen av Palazzo Farnese; av Agostino, vilken även var en framstående kopparstickare, häröra med säkerhet två fresker, av vilka den mest berömda är den s. k. *Galatheas triumf*.

Carré [-re'] (fr., fyrkant), se ill. till *Slakt* sp. 973—974.

***Carrel**, Alexis, jfr även *Vävnadsodling*.

Carroll [kæ'rrol], Lewis, se *Dodgson*. Suppl.

***Cartagena**. 1. C. har även stor betydelse som fästning och örlogshamn (med stora dockor, varv etc.); befästningarna skola inom den närmaste framtiden väsentligt förstärkas. I närheten ligger marinens flygstation Los Alcázares. — 2. C. är ärkebiskopsäte och har nu c:a 70,000 inv.

Cartha'go dele'nda est, lat., "Carthago bör förstöras", delvis ombildat citat från Cato (se d. o. 1).

Carver [ka'və], Thomas Nixon, f. 1865, nordamerikansk nationalekonom och sociolog, prof. vid Harvard University sedan 1902. C. har i sitt omfattande författarskap särskilt behandlat agrarpolitiska frågor och den ekonomiska fördelningens problem. Bland hans arbeten märkas bl. a. *Principles of rural economics* (1911) och *Principles of political economy* (1919).

***Casablanca** hade 1926 107,000 inv., därav 35,000 européer. C. har järnvägsförbindelse med bl. a. Rabat och Marrakusj och flygförbindelse med Toulouse och Dakar. Radiostation.

Case'lla, Alfredo, f. 1883, italiensk pianist och tonsättare, utbildad i Paris. C. är en kompositör av kosmopolitiskt snitt och har jämte pianostycken, sänger och kammarmusik skrivit orkes-

terverk, ss. symfonier, den färgrika rapsodien *Italia* m. m.

Cash, kinesiskt mynt, värt omkr. 0,20 öre (jfr *Kina* sp. 790 f.).

***Casino**, se även *Villa*.

Cassatt [kæ'ssæt], *Mary*, f. 1845, d. 1926, nordamerikansk målarinna, verksam i Frankrike. C. var lärjunge till *Degas* och deltog i impressionisternas utställningar. I en av läraren påverkad men mera kvinnligt mjuk stil har hon särskilt skildrat mödrar och barn.

***Cassel**, *Gustav*, var medlem av svenska delegationen vid ekonomiska världskonferensen i Genève 1927. Han företog 1928 en uppmärksamrad föreläsningsresa till amerikanska universitet. Bland C:s senare arbeten märkas *Fundamental thoughts in economics* (1925). Sina artiklar i Svenska Dagbladet har C. samlat i *Socialism eller framåtskridande* (1928).

***Cassini**, *G. D.*, var den förste, som studerade zodiakalljuset.

Ca'ssius' **guldpurpur**, se *Guld*.

Cassone [-sã'ne] (ital., kista), se *Möbelkonst* sp. 544.

***Castberg**, *Johan*, avled 1926.

Casteja [kastøja'], *Charles Louis Biaudos*, greve de C., f. 1693, d. 1755, fransk diplomat. Ss. sändebud i Stockholm 1727—37 arbetade C. ivrigt för Frankrikes intressen och spelade en betydande roll i förarbetena till hattpartiets bildande. C:s hänsynslösa uppträdande föranledde till slut den svenska regeringen att utverka hans återkallande.

***Castellamare**. 1. C. di *Stabia* ligger på platsen för det forna *Stabiae* (se d. o.).

Castelnuovo-Tedesco [-noã'vã

tedã'sskå], *Mario*, f. 1895, italiensk tonsättare, har skrivit sånger, piano- och kammarmusik samt orkesterverk.

***de Castilho**, *João*, uppförde även *Kristusriddarnas kyrka* i *Thomar* (se ill. till d. o.).

Ca'stor och Po'llux, se *Dioskurerna*.

***Castrén**. 4. *Jalmar C.* blev 1922 generaldirektör i Järnvägsstyrelsen. Han var dec. 1928—aug. 1929 kommunikationsminister i *Manteres* ministär. — 5. *Gunnar C.* är sonson till C. 1. Han blev 1924 prof. i inhemsk litteraturhistoria i Helsingfors. Han är sedan 1924 ordf. i Svenska litteratursällskapet i Finland och Finlands svenska författarförening samt var 1908—27 led. av redaktionen av (*Nya*) *Argus*. Bland hans senaste arbeten märkes en biografi över *Runar Schildt* (1927).

Ca'strum dolo'ris, lat., sorgeläger, den dödes viloläger vid bisättning och jordfästning (se *Likbegängelse* sp. 505 och ill. sp. 507).

***Catamarca**. 1. C. har en yta av 95,300 kvkm. — 2. C. grundlades 1683 (ej 1863).

Catch-as-catch-can [kættj æs kættj kænn] (eng., ta tag som man kan), amerikansk fribrottning, en form av brottning (jfr d. o.), där de kämpande, i motsats till vad fallet är i grekisk-romersk brottning, ha rätt att applicera vilket grepp som helst med undantag för sådana, som kunna medföra strypning. Även sparkar äro tillåtna. Segrare är den, som vunnit två fall på tre, såvida ej motståndaren dessförinnan på grund av sina skador måst ge upp. C., som är en av de rääste av alla idrotter, är särskilt i Amerika en stor publiksport.

Cather [kæ'thə], Willa, f. 1876, nordamerikansk författarinna, har i en rad romaner (*O pioneers!*, 1913; *Hell banbrytare*, 1919; *The song of the lark*, 1915; *Lärksången*, 2 dlr, 1920; *A lost lady*, 1923; *Ett förlorat ideal*, 1924) skildrat livet bland farmare och småstadsbor i mellersta västern (främst Nebraska). Påfallande är det intresse hon ägnat de svenska emigranterna.

Cati'ngas, se Syd-Amerika sp. 586.

***Catullus**. C:s dikter föreligga i sv. övers. av E. Janson (i Uppsala univ:s årsskrift, 1889, 1891).

***Cauchy**, A., L., se även Matematik sp. 1338.

Cavalier [-je'], Jean, elfbenssnidare, f. i Frankrike, kom efter ett kringflackande liv till Sverige 1694 l. 1695 och stannade här till 1697, då han medföljde en ambassad till Persien, där han kort därefter avled. C. har utfört ett stort antal måleriskt mjuka porträttreliefer i elffenben, bl. a. av den svenska kungafamiljen (se ill. till Hedvig Eleonora).

***Cavan**, lord, avgick 1926 som generalstabschef.

Cawén, Alvar, f. 1886, finländsk målare. I sina svärmoderstämnda interiörer med figurer framträder C. som en förfinad, av modernt franskt måleri påverkad kolorist.

***Cavendish**. Henry C. fann långt före Coulomb den efter denne uppkallade lagen för kraftverkan mellan elektriska laddningar, ehuru han ej publicerade den. Se även Gravitation.

***Cavling**, Henrik, avgick 1927 ss. huvudredaktör för Politiken. C. har utgivit sina memoarer *Efter Redaktionen Slutning* (bd 1, 1928). — C:s son Viggo C.,

f. 1887, har framträtt som journalist och författare med bl. a. det populärfilosofiska arbetet *Fälles-aanden* (1924) och baletten *Tycho Brahes Dröm* (uppf. i Köpenhamn 1924, i Sthlm 1928).

***Caymanöarna** lyda under Jamaica.

***Ceará** har enl. nymätning en yta av 148,591 kvkm. Om Fortaleza se d. o. Suppl.

***Cebú**. 2. C:s folkmängd uppskattas nu till 84,000.

***Cecil**. 1. Lord Robert C. avgick 1923 som led. av underhuset och utnämndes i samband därmed till viscount C. of Chelwood. Han tillhörde Bonar Laws ministär 1922—23 och Baldwins första ministär 1923—24 som minister utan portfölj. Som sådan ingick han också i Baldwins andra ministär nov. 1924 men lämnade regeringen sept. 1927 närmast på grund av oenighet med Baldwin ang. sättet att befordra avrustningen. Han var 1923 och 1925—26 medlem av N. F:s delegeradeförsamling.

***Cedera** användes vanl. i bet. avstå (från), försaka.

***Cederblom**, J. E., ägnade även studier åt flygproblemet (se Flygning sp. 192).

***Cederborg**, Allan, som lämnade ordförandeskapet i Stockholms stadsfullmäktige 1927, är sedan 1923 Arbetslöshetskommissionens ordf. och från 1929 liberal led. av F. K.

Cederlund, Gösta, f. 1888, teaterledare och skådespelare. C. var chef för Lorensbergsteatern 1923—24 och 1925—26 och för Hälsingborgs stadsteater 1926—29. 1929 blev han regissör vid Komediteatern i Sthlm.

***Cederschiöld**. 2. Gustaf C. avled 1928.

Cefalù [tjefalo'] hamnstad på Sicilien, Italien, ö. om Palermo. Märklig domkyrka från den normandiska tiden med berömda mosaiker (se ill. till Kristus-bilder sp. 1380). Marmorbrott. 13,000 inv. (1921).

Celander, Hilding, f. 1876, språkforskare och folklorist, lektor vid högre realläroverket i Göteborg 1910, rektor vid högre allmänna läroverket för flickor där 1929, docent i nordiska språk vid Göteborgs högskola sedan 1911. C. intar en bemärkt ställning inom folkminnesforskningen i Väst-Sverige. Bland hans arbeten märkes *Nordisk jul* (I, 1928).

Celesta (av lat. *caelestis*, himmelsk), ett 1886 konstruerat klaverinstrument, där strängarna ersatts med stålstavar. Tonomfånget är $c-c^4$. C., vars klang är spröd och påminner om ett klockspels, användes mycket i den moderna orkestern.

***Cell** betecknar även den minsta avdelningen inom en kommunistisk organisation och har ss. sådan spec. betydelse för agitationen. — *Fys.* C. användes även i sms., t. ex. seleneell, fotocell (se d. o. Suppl.).

Celloidi'n, koncentrerat kolloidium, erhållet genom avdestillering av etern ur vanlig kolloidiumlösning.

Cello'n, annat namn för acetylcellulosa. Om cello'nlack se Laek sp. 118.

Celsia'n, $ba'al_2Si_2O_8$ mineral, närbesläktat med ortoklas.

Ce'lsus, se *Origenes*.

***Cement**. Numera ha hastigt hårdnande cementsorter kommit till allmännare användning. En dylik, som benämnes smälteement l. al-cement, framställes genom smältning av kalk-

sten och bauxit (se d. o.). Betongarbeten, utförda med smälteement, äro färdiga för belastning inom ett dygn.

Cement, se *Tänder* sp. 6.

Cementatio'nszon, se *Malm* sp. 1125.

***Cementering**, jfr *Stål* sp. 183. — *Petrografi*. En diagenetisk process (se *Diagenes*), vid vilken mineralkornen i en jordart sammankittas genom tillförsel av ett bindemedel (cement l. grundmassa) och en klastisk bergart uppkommer.

***Cementit**, se även *Stål* sp. 178.

Cenoma'n (efter *cenomanerna*, se d. o., urspr. bosatta i trakten av Le Mans), se *Kritperioden*.

Ce'nti- (av lat. *ce'ntum*, hundra), se *Metersystemet*.

***Centimeter** benämnas även enheter för kapacitet, självinduktion och ömsesidig induktion.

***Centner**. I flera stater har vikten metrisk C. l. dubbelcentner (100 kg.) införts. Jfr *Quintal*. Suppl.

Centrala exekutivkommittén, se *Ryssland* sp. 1557.

Centrala flygverkstäderna, se *Luftvapen*. Suppl.

Centrala Industriområdet, område i RSFSR. C: a 370,000 kvkm. 16 mill. inv. (1926). C:s guvernementsindelning (se tabell till *Ryssland* sp. 1554 f.) skall 1931 ersättas med kretsindelning.

***Centrala skiljenämnden** upphörde 1 jan. 1929, då den nyinrättade Arbetsdomstolen (se d. o. Suppl.) trädde i verksamhet.

Centrala Svartajordsområdet, område i RSFSR (se tabell till *Ryssland* sp. 1555). C: a 250,000 kvkm. 11 mill. inv. (1926).

Central-Australien, se *Nordterritoriet*. Suppl.

***Central-Indien.** Staternas antal är nu 86.

***Centralprovinserna och Berar.** Inom provinsen omfattar Berar 46,000 kvkm. med 3,1 mill. inv. — De 15 vasallstaterna, bland vilka den största är Bastar, ha tills. en yta av 80,500 kvkm.

Centralsikte, anordning å modernerna örlogsfartyg, ofta uppsatt i märs e. d., för kanonernas gemensamma inriktande mot målet och samtidiga avfyrning. Med C. betecknas ofta även hela den omfattande tekniska anläggning, varmed det centrala siktets rörelser överförs till kanonerna.

***Centralverkstäderna** kallas numera officiellt Huvudverkstaden i Örebro.

***Centrera.** Linser, speglar m. m. centreras, då de placeras så, att deras optiska axlar sammanfalla.

***Centrifug.** Centrifugera är att underkasta ett material torkning i centrifug. — Centrifugalkoppling, se Friktionskoppling sp. 685. — Centrifugalkraft, se även Centripetalkraft och Tröghetskraft. — Centrifugalregulator, se även Regulator.

Centrio'l, se Cell sp. 1122.

Centripetalacceleration, se Rotation.

Ce'ntrivinkel, ce'ntrumvinkel, vinkel, vars spets ligger i centrum av en cirkel.

Centrosfär (av lat. *ce'ntrum*, medelpunkt, och *sfär*), se Jorden sp. 184.

***Centrosojus** omfattade 1927 c:a 28,000 föreningar med c:a 19 mill. hushåll som medlemmar.

Ce'ntumspråk, se Indo-europeiska språk sp. 1348.

Cerasi'n, se Gummi.

Cerati'ter, se Ammoniter. Suppl.

Ceratopy'gelager, en av skiffer och kalksten sammansatt serie i understa delen av ordovicium i Sverige och Norge. C. innehålla en trilobitfauna med vidsträckt utbredning i Europa.

Cercle [särkl], fr., cirkel; sällskap, sällskapskrets. Jfr Klubb sp. 917.

Cerebra'l, se Cerebrum. — *Språk.* Stundom nyttjad benämning för kakuminal (se d. o.), förutsättande en äldre, oriktig uppfattning av dessa ljuds bildning.

***Cerebrospinal.** Om cerebrospinalmeningit se Ryggmärgssjukdomar sp. 1501.

Cernăuți [tjernao'tsi], rumäniska namnet på Czernowitz.

Ceroti'nsyra, se Vax 1.

***Cerro de Pasco** är beläget 4,380 m. ö. h. och har c:a 15,000 inv. V. om staden ligger Minas Ragra, en av världens största vanadingruvor.

Cerulei'n, se Indigoblått sp. 1327.

Československá Repu'blika [tjä'sskåslå'-], se Tjeckoslovakiet.

C'est la guerre [sä la gär], fr., sådant är kriget.

C'est la vie [sä la vi], fr., sådant är livet.

Cetate'a A'lba, rumäniska namnet på Akerman.

Ce'tus, se Valfiskén.

***Ceylon** hade 1927 5,3 mill. inv. Av arealen är $\frac{1}{5}$ odlad (över 12,000 kvkm.). Bland plantageprodukterna märkes även kautsjuk, som odlas i den fuktiga s.v. delen av ön och under senare år fått starkt ökad betydelse. Av exporten under 1927 (30 mill. p. st.) utgjordes 48 % av te, 29 % av kautsjuk samt 16 % av kokos-

nötter och produkter därav. Även bergsbruket är av vikt. Det lämnar bl. a. grafit av utmärkt kvalitet (export 1927: 12,900 ton) och ädelstenar (safirer, rubiner, månstenar, kattögon m. m.). Järnvägarnas längd var 1927 1,440 km.

cg, inom vetenskaplig litteratur vanlig förk. för centigram.

cgf, förk. för centigramkraft (normaltyngden för en massa om 1 egr.).

Ch-, se även K-.

Chabasi't, ett kalknatronlerjordsilikat, tillhörande zeolitgruppen.

Chablis, se *Vin* sp. 830.

***Chagall**, *Mare*, som under senare år varit bosatt i Paris, har delvis i anslutning till modernt franskt måleri utvecklats sin av en egenartad kolorit och intensiv stämningssupplevelse präglade konst i mer realistisk riktning. Med kongenial fantasi har han illustrerat Gogols Döda själar.

***Chalmers tekniska institut** erhöll nya stadgar 1927. Professurerna äro numera 13. Förutom de båda avdelningar, på vilka den ordinära undervisningen bedrivs, gives även en kompletteringskurs, avsedd att förbereda till inträde i den högre avdelningen.

Chamba [tja'mba], infödingsstat i Punjab, Britt. Indien, invid Kashmir. Jordbruk och boskapskötsel. Talrika fornninnen. 8,329 kvkm. 142,000 inv. (1921).

***Chamberlain**. 3. *Houston Stewart C.* avled 1927. 1928 utgavs 1:a delen av hans *Briefve 1882—1924 und Briefwechsel mit Kaiser Wilhelm II.* — 4. *Sir Austen C.* lämnade, när han 1922 utträdde ur *Lloyd Georges* koalitionsministär, även ledningen av det konservativa partiet. 1924—29 tillhörde han *Baldwins* andra ministär ss. utrikesminister. Ss.

sådan deltog han flitigt i *N. F:s* arbete, upprätthöll nära kontakt med Frankrike men sökte tillika att verka för ett bättre förhållande mellan Tyskland och dess forna fiender. *C.* tog verksam del i den politik, som ledde till *Locarnokonferensen* (se *Locarno*). Efter denna dekorerades han med *Strumpebandsorden* (varmed följde *knightvärdighet*). 1926 erhöll han hälften av *Nobels fredspris* för 1925, vars andra hälft tillföll *general Dawes* (se d. o. *Suppl.*).

Chamberlain [tje'jmbəlin], *Neville*, f. 1869, halvbroder till *sir Austen C.*, engelsk politiker. *C.*, som är konservativ underhusledamot sedan 1918, var 1923 hälsovårdsminister, 1923—24 finansminister och 1924—29 änyo hälsovårdsminister.

Chamberlin [tje'jmbəlin]. 1. *Thomas Chrowder C.*, f. 1843, d. 1928, amerikansk geolog, prof. i *Chicago*, utgav skrifter i allmän geologi och glacialgeologi men är mest bekant som framställare av planetesimalteorin (se *Jorden* sp. 183). — 2. *Clarence Duncan C.*, f. 1893, nordamerikansk flygare (se *Flygning* *Suppl.*).

***Chambers**. 2. *Sir William C.* Om *C:s* verksamhet som trädgårdsarkitekt se *Trädgårds-konst* sp. 1426.

***Chambord**. Den 1922 påbörjade arvsprocessen rör. *C.* resulterade i att *C.* enl. appellationsdomstolens utslag 1928 skall tillfalla prins *Élie* av *Parma*.

***Chamonix** är beläget 1,034 m. ö. h. Det är en av *Alpernas* förnämsta vintersportorter, årligen besökt av över 170,000 turister. *C.* var skådeplats för *Parisolympiadens* vinterspel (1924). *C:*a 4,000 inv.

de Champmeslé [də sjaɲməle'],

Marie, f. 1644, d. 1698, fransk skådespelerska, uppträdde på teatern i Hôtel de Bourgogne och vann stor framgång särskilt genom sin tolkning av hjältinnerrollerna i Racines dramer, vilka hon instuderade under ledning av författaren själv.

de Champs [də sjaŋ]. 1. **Henri de C.**, f. 1869, militär. C., som var överste vid generalstabens och chef för generalstabens topografiska avd. 1916—19, blev 1923 generalmajor och chef för fortifikationen. — 2. **Charles de C.**, f. 1873, den föreg:s broder, sjömilitär. Kommendör 1923, inspektör för undervattensbåtvapnet 1926—28 och konteramiral 1927, blev C. befälhavande amiral och stationsbefälhavare i Karlskrona 1928.

Champs-Élysées [sjaŋsɛliʒe], fr., "elyseiska fälten" (se Elysion), namn på stadsdel och gata i Paris (se d. o. sp. 1653).

Chamsi'n, se **Samum**.

Chang-an, se **Si-an**.

***Changchun** har c:a 80,000 inv.

Chang-kia-kou, se **Kalgan**.

***Chang Tso-lin**, f. 1876, d. 1928, kinesisk politiker. C. började som rövare och sedan friskareanförare på Japans sida under rysk-japanska kriget. Militärguvernör i Mukden 1911, var han till sin död Manchuriets faktiske enväldshärskare. Han främjade starkt Japans ekonomiska intressen i detta land men gjorde det tillika välmående. Själv fick han starkt inflytande på den kinesiska politiken. Under nationaliströrelsen 1926 blev C. ledare för det konservativa Nord-Kina och dominerade detta fram till 1928, då han i juni utrymde Peking. På hemvägen till Manchuriet sårad vid ett bombattentat, dog han snart där-

Charles Chaplin i "Guldfeber".

efter och efterträddes i Manchuriet av sonen Chang Hüe-liang.

Chanute [eng. utt. tjæ'nnjot, fr. utt. sjany'tt], **Octave**, f. 1832, d. 1910, fransk-amerikansk flygplanskonstruktör. Se **Flygning** sp. 186.

Chapadas [tjapa'dhas], se **Syd-Amerika** sp. 581.

Chaperonlindning [sjaprä'ŋ], en sorts bifilär lindning.

***Chaplin**, **Charles**. Som ledare av egen officin har C. övergivit den korta tvåaktsfarsen, vari han först framträdde, och uppträtt i längre filmer, även de författade och instuderade av honom själv. *Ett hundliv* (1921) och *Chaplins pojke* (1922) utgöra toppunkterna i denna produktion och ha jämte hans senaste, ur helhetssynpunkt svagare filmer *Guldfeber* (1925) och *Cirkus* (1928; se ill. till **Filmkonst**. Suppl. sp. 741—742) ytterligare befäst hans rykte som filmens främste humorist. Enbart som författare och regissör framträd-

de C. i filmskådespelet *En kvinna i Paris* (1924).

Chappuis [sʃapui'], Pierre, se *Thermometer* sp. 973.

Charing Cross [tjå'æring krås], öppen plats i London (se d. o. sp. 731) med stor järnvägsstation. Den senare skall enl. beslut 1929 flyttas till s. sidan av Thames.

Charity begins at home [tjæ'rriiti bigi'nnš æt hågm], eng., "barmhärtigheten börjar hemma", engelskt ordspråk, som vill ge uttryck åt tanken, att man för mer avlägsna men kanske tacksamma uppgifter ej bör försumma plikterna mot sina närmaste.

Charlemagne [sjarlæma'nnj] (fr., av lat. *Carolus Magnus*), Karl den store.

Charles d'Orléans [sjarrl], se *Orléans*. Suppl.

Charleston [tja'lstøn], en kortlivad fas av den moderna dansen, jazzen, karaktäriserad av att de dansande pointerade rytmen genom slängande rörelser med benen.

***Charleville**. Place Ducale (se ill. i huvudarbetet sp. 1207) är ett märkligt och väl bevarat paradstorg, omgivet av enhetliga byggnader i renässansstil.

***Charlier**, Carl, avgick från professuren 1927.

Charlière [sjarljä'r], se *Luftballong* sp. 805.

***Charlotta**, kejsarinna av *Mexiko*, avled 1927 (ej 1922).

***Charlotte Amalia** är ss. huvudstad på de till För. Stat. hörande Virgin Islands sedan 1922 omdöpt till *Saint Thomas*. C. har stor radiostation.

***Charlottenberg** har station vid Nordvästra stambanan (Laxå—norska gränsen). I C. finnes bl. a. en tobaksfabrik (äg. a. b. Svenska tobaksmonopolet).

Charlottenlund, gods i Snarestads skn, Malmöh. l., med stor slottsbyggnad från 1850-t.

Charmör [sjar-], person, som charmerar, tjusare.

Charpentier [sja'rpangt-je] *Jarl*, f. 1884, orientalist, prof. i sanskrit med jämförande indoeuropeisk språkforskning i Uppsala 1927. Jämte talrika fackuppsatser inom skilda delar av sitt vidsträckt vetenskapsområde har C. bl. a. utgivit *Ur Indiens klassiska litteratur* (1920), *Stora Moguls dynasti* (1924), *Indien. Historia. Religion. Kastväsen* (1925), *Jämförande indoeuropeisk språkvetenskap* (1926). I *Norstedts Världshistoria* har han lämnat bidrag till avsnitten om de orientaliska folks historia.

Chasidi'm (hebr., fromma), namn på anhängarna av särskilda judiska fromhetsriktningar i äldre och nyare tid. Mest bekanta äro nutidens C. i Öst-Europa. De räkna sitt ursprung från en extatisk och undergörande polsk rabbin, Israel, med tillnamnet Baal-Schem-Tob (hebr., "ägaren av Guds namn"), d. 1758, vilken blev en stor profet bland sitt hemlands judar. C. stodo från början i harnesk mot den rabbiniska judendomen men ha sedermera böjt sig under dess auktoritet och äro nu trogna väktare av traditionen.

Cha'smopslager, en efter trilobitsläktet *Chasmops* (se d. o.) uppkallad avdelning lerskiffer och kalkstenar, som tillhöra mell. ordovicium. Till C. hör bl. a. Estlands brandskiffer. Jfr *Ordovicium*. Suppl.

Chata'nga, se *Hatanga*. Suppl.

***de Chateaubriand**, F. R. *Atala* (sv. övers. 1802) och *René* (sv. övers. 1803) ingå som episo-

der i *Le génie du christianisme* (i den 1802 i 5 bd utg. uppl.; publicerad i ett tidigare skick 1799). Båda voro urspr. avsedda att ingå i *Les Natchez* (till en del förf. före och under C:s nordamerikanska resa 1791—92), en delvis i form av ett prosaepos skriven roman, som skildrar Renés senare öden. C:s jämte *Le génie du christianisme* mest betydelsefulla arbete är prosaepoet *Les martyrs* (2 dlr, 1809), där författaren hävdar kristendomens överlägsenhet över hedendomen. C. blev 1811 led. av Fr. akad.

de Chateaubriant [dø sjatå-*brja*η], *Alphonse*, f. 1877, fransk författare. C. väckte stort uppseende redan med sitt med Goncourtpriset belönade debutarbete *Monsieur des Lourdines* (1911; Toner i natten, 1912), en skildring av livet på ett gammalt franskt slott. Romanen *La Brière* (1923; Brière, 1924), med motiv från de avlägsna, romantiska trakterna av Bretagne, belönades med Fr. akad:s stora romanpris.

du Châtelet [dy sjatlä'], *Gabrielle Émilie*, markisinna du C., f. 1706, d. 1749, skrev populärvetenskapliga arbeten i filosofi och naturvetenskap. Hon är främst bekant ss. väninna till Voltaire (se d. o. sp. 980).

Chatham [tjæ'ttəm], stad i grevsk. Kent, s.ö. England, vid floden Medway, omedelbart ö. om Rochester. Viktig, starkt befäst örlogs- och militärstation med stort skeppsvarv, grundat 1588. 41,000 inv. (1927).

Chatham [tja'ttam], *Gösta*, f. 1886, tecknare. I en starkt personlig stil har C. satiriserat aktuella tidsdrag och typer samt utfört politiska skämtteckningar med konservativ tendens och bildserier med motiv ur barnens värld.

Chebe'ck [sje-] (fr. *chebec*), i Medelhavsländerna vanligt, långt, skarpbyggt fartyg med tre master och latinsegel.

***Check**. *Limite'rad C.*, en av de italienska storbankerna lanserad checktyp. Sådana C. utlämnas till värden å jämna belopp och kunna utskrivas å belopp ej överstigande den siffra, som av banken påtryckts varje blankett. Banken garanterar sålunda, att täckning finnes för det tryckta beloppet. En dylik C. är betalbar a vista i kontanter vid något av bankens kontor (i regel även hos andra banker) och kan accepteras som betalning även av personer, för vilka utställaren är obekant. Trassenten erhåller ränta till utställensedagen. *Travelle'r's cheque* l. resecheck är en av en bank l. annan firma utfärdad C. med anmodan att till en viss person, vars signatur finnes anbragt å C., utbetala ett visst (jämnt) belopp. Dylika C., som särskilt utställas av de amerikanska storbankerna (och den engelska resebyråfirman Thos. Cook & Son), försäljas av olika banker världen runt mot en viss provision och fylla ung. samma uppgift som resekreditiv.

Chef-d'œuvre [sjä dövr], fr., mästerverk.

Chelido'nsyra, se *Pyron*.

Chelléen [själeä'η], se *Stenåldern* sp. 1539.

Chelmsford [tje'(l)måsfåd], *Frederic John Napier*, viscount of C., f. 1868, engelsk ämbetsman. C., som tidigt gjort en rask karriär inom kolonialtjänsten, var 1916—21 vicekonung över Indien. Ss. sådan framlade han den s. k. Government of India Act (se *Indien* sp. 1323). 1924 var C. marinminister i Macdonalds ministär.

Ord, som ej återfinnas under C, torde sökas under H eller K.

Chester. Gata med "rows".

Cheltenham [tje'lltnəm], stad i Gloucestershire, s.v. England, vid v. slutningen av Cotswold Hills. Av vikt som badort (flera mineralkällor) och jaktcentrum. 50,000 inv. (1927).

***Chemulpo** hade 1926 54,000 inv. Det i huvudarbetet omnämnda japansk-kinesiska sjöslaget 1894 stod utanför Yalu-kiangs mynning, c:a 300 km. n.v. om C.

Chen, Eugen, eg. **Chen Yujen**, f. 1878, kinesisk jurist och politiker. 1917 anslöt han sig till Sun Yat-sen i Kanton och blev 1926 under nationaliströrelsen utrikesminister. Ss. sådan förde han förhandlingar med Englands ombud om avskaffande av exterritorialitetsrätten och genomdrev Englands uppgivande av koncessionerna i Han-kou och Kiu-kiang (febr. 1927). Efter Nankingmassakern ansågs han alltför radikal och avskedades (aug. 1927). Jfr **Kina. Historia. Suppl.**

Chenab [tjina'b], se **Indus**.

***Cherbourg**, som är ändpunkt för järnväg från Paris, har även stor betydelse som passagerarhamn; staden anlöpes av l. är ut-

gångspunkt för transatlantiska linjer samt är överfartsort till Southampton. 1928 ankommo och avgingo i utrikesfart 2,313 fartyg om sammanlagt 22,5 mill. netto-ton. C. hade 1926 38,000 inv.

Chéron [sjerå'ŋ], **Henry**, f. 1867, fransk politiker, invaldes i deputeradekammaren 1906 och övergick 1913 till senaten. C., som tillhör republikanska unionen, har flera gånger varit medlem av regeringen. Han var bl. a. jordbruksminister i Poincarés 2:a och 3:e ministärer 1922—24, ingick sept. 1928 ss. handelsminister i dennes 4:e ministär och blev nov. s. å. i den 5:e finansminister. Ss. sådan kvarstår han i Briands 11:e ministär.

***Cherra Punji** är ej beläget vid Brahmaputra utan på sydbranten av Khasi Hills (jfr **Khasiplatan. Suppl.**).

***Cheshire** hade 1921 utom de i C. belägna grevskapsstäderna (Birkenhead, Chester m. fl.) 625,000 inv. Medräknas dessa, hade C. 1921 1,026,000 inv.

***Chester**. 2. C:s äldsta del erbjuder en av Englands ålderdomligaste stadsbilder. Den har delvis bevarat sin rektangulära romerska stadsplan, och murarna från 1300-t. vila på samma grund som de romerska. Staden är rik på korsvirkeshus från 1500- och 1600-t. Enastående för C. äro de s. k. "rows" utmed de gamla huvudgatorna, d. v. s. fortlöpande arkadgallerier, som upptaga husens första våning och till vilka trappor leda upp. I dessa gallerier ligga i flera fall butiker. Kate-dralens äldsta delar äro från norrmansk tid, i övrigt uppvisar den en växling av medeltida stilar. — Urspr. ett romerskt ståndläger, spelade C. under forntiden en betydelsefull roll som handels-

och militärcentrum och var ett viktigt fäste under de medeltida striderna mot Wales.

***Chesterton**, G. K. *The innocence of father Brown* är ej en roman utan en samling fyndiga kriminalnoveller. C. har vid. utgivit dikter, essaysamlingar och biografier (bl. a. över Dickens, 1906, och Shaw, 1909). Av C:s betydande poetiska produktion märkes framför allt hans stora historiska epos *The ballad of the white horse* (1911). Åt sina katolska sympatier har han givit uttryck bl. a. i *Orthodoxy* (1908) och *St. Francis of Assisi* (1923; Den helige Franciscus från Assisi, 1926). Sedan 1920 utger C. den originella litterära och politiska veckotidskriften *G. K.'s Weekly*.

***Chevreul**, M. E. Ett porträtt av C. finnes vid *Roty* sp. 1386.

Chiang Kai-shek, högkin. formen *Tsiang Kie-shi*, f. 1887, kinesisk militär och politiker, 1911 Sun Yat-sens sekreterare, 1923 hans stabschef. Efter en militär studieresa i Ryssland 1923—24 återkom han till Kanton och blev alltmer inflytelserik i kuomintangpartiet. Sommaren 1926 blev han högste befälhavare för den nationalistarmé, som då började vidlyftiga operationer för Kinas erövrande och bragte i samarbete med Feng Yü-siang och Yen Si-shan våren 1928 hela Kina (utom Manchuriet) under Nankingregeringens väld (jfr *Kina* a. *Historia*. Suppl.). C. valdes s. å. till president i "högsta rådet".

***Chiapas** omfattade 1921 71,300 kvkm. med 422,000 inv. Huvudstad är Tuxtla Gutiérrez.

Chiastoli't [kias-], se *Andalusitgruppen*. Suppl.

Chibcha [tji'btja], indiansk språkgrupp (se *Indianer* sp. 1297), vars representanter vid

G. K. Chesterton.

tiden för Amerikas upptäckt voro ett kulturellt högtstående folk i höglandet kring Bogotá.

***Chicago** har enl. uppskattning för 1928 3,157,000 inv. Av befolkningen voro 1920 109,000 negrer och c:a 300,000 judar. C. har talrika förstäder, vilkas sammanlagda folkmängd 1920 uppskattades till nära 0,5 mill. — I C. finnas flera svenskar än i någon annan ort utanför Sverige. Av svenskarna voro 1920 59,000 födda i Sverige. Augustanasynoden har i C. ett sjukhus, Augustana Hospital, ett av stadens största och mest välskötta. Bland andra svenska inrättningar märkas ett stort ålderdomshem i förstaden Evanston och North Park College, som utbildar predikanter för Svenska missionsförbundet. — C. grundades 1837.

Chicago Tribune [tjika'gäo tri'bbjon], För. Stat:s största tidning. C., som är republikansk, utgives i Chicago av R. McCormick.

Chicha [tji'tja], de syd- och centralamerikanska indianernas inhemska rusdryck, ett öl av majs l. maniok. Framställningssättet

påminner om det, som förekommer vid framställningen av kava-kava (se d. o. 2): massan tuggas av kvinnorna och utspottas i kärl, där den får jäsa. Ölet är syrligt, uppfriskande samt lindrigt rusande.

Chichester [tji'tjesstø], stad i grevsk. Sussex, s. England. C. är en älderdomlig stad, som delvis bevarat sitt romerska gatunät med fyra huvudgator, som mötas under räta vinklar i stadens centrum. Biskopssäte. Katedralen är i huvudsak uppförd på 1100-t. 12,000 inv. (1921).

Chidambaram [tjida'mbaram], se Tjillambaram.

***Chihuahua**. I. C. har en yta av 233,200 kvkm.

Chikoré [sjikåre'], chikoré-sallat, annat namn på endivia (se Sallat).

***Chile**. Folkmängden uppskattades 1928 till över 4 mill. (5 inv. per kvkm.). Det spanska folkelementet är i C. till skillnad från de nordligare staterna i v. Sydamerika dominerande, medan de oblandade indianerna, bland vilka araukanerna äro den förnämsta stammen, blott utgöra c:a 3 % av totalbefolkningen. — **Näringsliv**. Landets förnämsta tätbygds- och jordbruksområde finnes i mell. C., särskilt i längdalen mellan Andernas kedjor; här råder för odlingen gynnsamt subtropiskt klimat med blida, regnrika vintrar. Vetet, som är av ypperlig kvalitet, upptar nära 1/3 av den odlade arealen (produktion 1927 770,000 ton). Vin odlas i stor utsträckning (3,1 mill. hl. 1926), särskilt kring Santiago, likaså sydfrukter. Skogsbruket är föga utvecklat men har stora förutsättningar i s. C. Det viktigaste mineralet är salpeter (se Chile-salpeter), som utgör C:s förnämsta exportvara och en av världens största tillgångar av konstgödsel; som biprodukt erhålles jod (över hälften av världproduktionen). Brytningen av kop-

Jordens beskaffenhet.

Aker och trädgård	2,9 %
Ständig äng	17,6 %
Skogsmark	6,8 %
Annan mark	72,9 %

Bergsbrukets avkastning 1927.

Salpeter (1,000 ton)	1,615
Koppar " "	240
Järnmalm " "	1,391
Stenkol " "	1,485
Silver (kg.)	93,311
Guld (kg.) (1926)	3,237

Handelsomsättning. (Mill. guldpesos¹.)

Ar	1920	1922	1924	1926	1927
Import ...	455,1	237,2	363,8	1,292,7	1,073,0
Export	778,9	331,0	601,5	1,654,5	1,689,7

¹ Peson har från året 1926 ett tre ggr så lågt värde som tidigare (jfr nedan *Mynt*, sp. 521).

Viktigaste exportvaror 1927. (Mill. guldpesos.)

Salpeter	860,2
Koppar och kopparmalm	461,4
Jod	73,2
Ull	39,8

Chiles export av salpeter (i mill. ton).

1921	1,11	1924	2,33
1922	1,82	1925	2,24
1923	2,24	1926	1,48

Viktigaste import- och exportländer. (Import och export i mill. guldpesos.)

	1927	
	Imp.	Exp.
Argentina	49,8	35,2
Belgien	75,2	32,8
Frankrike	55,2	56,0
För. Stat.	318,8	533,4
Italien	37,8	45,8
Storbritannien	197,8	603,7
Tyskland	134,9	185,8

Chiles handel med Sverige 1927. (1,000-t. kr.)

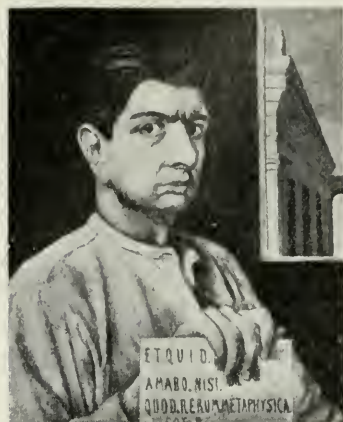
	Exp.	Imp.
Hudar och skinn	112	—
Toalettvatten m. m.	—	79
Pappersmassa och papper ...	—	670
Koppar, oarbetad	1,552	—
Andra mineral och -fabrikat	—	98
Metallvaror	—	532
Apparater, maskiner etc. ...	—	918
Övriga varor	—	67
Exp., resp. imp. totala värde	1,664	2,377

dens största tillgångar av konstgödsel; som biprodukt erhålles jod (över hälften av världproduktionen). Brytningen av kop-

parmalm, som främst försiggår i n. (bl. a. vid Tamaya i prov. Coquimbo), är näst För. Stat:s den största i världen. Som biprodukt i koppar- och silvergruvorna erhålles guld. Stora järnmalmsfyndigheter vid Algarrobo i prov. Aconcagua äro sedan 1928 i svensk ägo (Grängesbergsbolaget). Bland hamnarna ha de i n. belägna Iquique, Antofagasta, Mejillones och Taltal m. fl. betydelse som exportorter för salpeter o. a. bergsbruksprodukter, Valparaíso, Talcahuano och Valdivia m. fl. i mell. C. som importhamn och Punta Arenas i sydligaste C. som exporthamn för ull och kött. Järnvägarna hade 1928 en längd av 8,750 km., varav 5,440 ägdes av staten. Viktigaste linjer äro den c:a 3,000 km. långa chilenska längdbanan från Puerto Montt till nordligaste C., Transandinska banan mellan Valparaíso och Mendoza i Argentina samt banorna från Arica och Antofagasta till Bolivia. — *Mynt*. Sedelutgivningsrätten innehas av en 1925 startad centralbank, som utfärdar en ny peso, stabiliserad enl. guldmyntfot i ett värde av 6 pence (d. v. s. tre ggr lägre än den förra guldpesons). — *Förvaltning*. En ny administrativ indelning av C. genomfördes 1928. C. indelas nu i 16 provinser och 2 territorier (Aysen och Magallanes, vilka omfatta landets s. del) och dessa i 65 departement. — *Författning*. 1925 års författning har starkt inskränkt presidentens makt. Han väljes genom direkta val på 6 år och äger i lagstiftningen en mycket modifierad vetorätt. Statsrådet utnämnes av presidenten och är för honom ensam ansvarigt. Deputeradekammaren består av 132 och senaten av 45 medlemmar. — *Undervisningsväsen*. Folk-

skoleundervisningen är obligatorisk. C. har statsuniversitet, katolskt universitet (båda i Santiago) samt två tekniska högskolor. — *Försvarsväsen*. Allmän värnplikt gäller. Utbildningstiden är 1-årig för ung. halva årskontingenten. Armén omfattar 5 infanteri- och 1 kavalleridivision, vissa bergstrupper m. m. Fredsstyrka omkr. 22,000 man. Flottan omfattar 1 slagskepp å 28,000 ton, några äldre kryssare, 11 jagare, 9 U-båtar m. m. — *Historia*. Den liberala reformpolitik, som Alessandri inledde, väckte starkt motstånd, spec. hos senatens konservativa majoritet. Hans försök att genomföra en ekonomisk stabilisering misslyckades, och under början av 1924 utbröto elakartade kommunistiska oroligheter. Alessandri tvingades för en tid att avgå men återkallades och lyckades 1925 genomföra en författningsreform (se ovan *Författning*). Han efterträddes av den konservative Emiliano Figueroa. Den verkliga makten kom dock att ligga hos premiär- och krigsministern Carlos Ibañez, som april 1927 även valdes till vice president och utrustades med diktatorisk myndighet. Maj s. å. avgick Figueroa, och Ibañez valdes med överväldigande majoritet till president. Som sådan har han inlett en sträng räfst med kommunisterna och har sökt åstadkomma en sanering av landets politiska och ekonomiska liv. I utrikespolitiken har huvudintresset upptagits av Tacna-Aricafrågan, tills den 1929 fick sin lösning (se Tacna, även Suppl.).

*Chili har nyligen omdöpts till Hopei. Kolproduktionen (1925 6 mill. ton, därav 3,9 från Kai-ping, se d. o. Suppl.) överträffas

Självporträtt. Målning av Giorgio de Chirico.

numera av prov. Shengkings (jfr Fu - s h u u. Suppl.).

***Chiloë** (spansk form Chiloé). 2. Genom ny provinsindelning har C:s område avsevärt förändrats. Huvuddelarna äro nu ön C. och ett n. fastlandsområde kring Puerto Montt (se d. o. Suppl.), som nu är C:s huvudstad. C. har nu 207,000 inv.

China-Varnish [tja'jnə va'nisj] (eng., Kinafernissa), se L a c k.

Chionodo'xa, växtsläkte (fam. *Lilia'caae*), små, blåblommiga, om *Sci'lla* (jfr d. o.) påminnande lökväxter, odlade i trädgårdar. *C. luci'liae* är samtidig med snödroparna.

de Chirico [ki'-], Giorgio, f. 1888, italiensk målare, verksam i Paris. En av huvudrepresentanterna för det moderna italienska måleriet, företräder C. ett mot futurismens formupplösning reagerande, delvis klassicistiskt betonat måleri med allegorisk karaktär, statuariskt hård figur-

behandling och strängt genomfört perspektiv.

Chirothe'rium, fossila fotspår av landdjur. Chirotheriumspår ansågos förr allmänt härröra från stegocefaler men torde i de flesta fall ha lämnats av skräcködlor. De träffas i sandstenar i perm-, trias-, jura- och kritformationerna och äro bevarade som avgjutningar (upphöjda avtryck) på sandstenslagrens undersida.

Chockera [sjåke'-], väcka anstöt hos, uppröra, stöta (jfr C h o c k).

Cholecystografi' [kå-] (av grek. *kole'*, galla, *ky'ste*, blåsa, och *gra'fein*, skriva), på senaste åren utarbetad metod att genom intagande av brom- l. jod-fenolftaleinderivat, som visat sig till stor del utsöndras i gallblåsan, göra innehållet i gallblåsan mer ogenomträngligt för röntgenstrålar. Härigenom ger gallblåsan tydlig skugga, och förändringar i densamma kunna lättare än annars iakttagas i röntgenbild.

***Cholon**, som är beläget omedelbart s. om Saïgon, är en betydande industristad.

***Chonosöarna** ingå enl. ny provinsindelning till större delen i territoriet Aysen. Endast ögruppen s. del tillhör nu Chiloë.

Choesm, se H o r e s m, även Suppl.

Chosen, japanska namnet på Korea.

Chow-chow, *chou-chou*, *cayo'te*, frukten av *Se'chium edu'le* (fam. *Cucurbita'caae*), ört från Syd-Amerika. C. påminner

Chirotheriumspår i brokig sandsten. C: a $\frac{1}{20}$ av naturl. storlek.

Ord, som ej återfinnas under C, torde sökas under H eller K.

om en mindre, tjock gurka men har blott ett, stort frö. Ätes som sallad. Även rötterna ätas.

***Christchurch** är säte för en avdelning av University of New Zealand. 123,000 inv. (1928).

***Christensen.** 2. **Jens Christian C.** lämnade 1924 folketinget. Han var s. å. ordf. i den danska delegationen för lösandet av Grönlandsfrågan (jfr Grönland sp. 64). — 3. **Hjalmar C.** avled 1925.

Christiansen. 1. **Carl C.**, f. 1890, violoncellist av norsk-holländsk börd, sedan 1923 konsertmästare i Stockholms konsertförening. C. var 1912—27 medlem av Kjellströmkvartetten och har medverkat i flera andra kammarmusikensembler. — 2. **Sigurd C.**, f. 1891, norsk författare. I tungt skrivna men psykologiskt fördjupade arbeten, ss. de båda dubbelromanerna *Vort eget liv* (1918) och *Ved Golgata* (1920) samt *Indgangen* (1925) och *Sverdene* (1927), har C. framträtt som en allvarsfylld sanningssökare av starkt idealistisk prägel.

Christianshaab [-hå'b], koloni på Grönlands västkust, vid Diskobukten. Av vikt som hamn- och handelsplats. C:a 600 inv.

Chronique scandaleuse [kråni'kk skandjalö's], fr., skandalkrönika.

Chronsough, en av A. Bondeson (se d. o. 1) i "John Chronsoughs memoarer" utbildad typ för självgod inbilskhet och halvbildning.

Churberg, Fanny, f. 1845, d. 1892, finländsk konstnärinna. C. studerade i Düsseldorf och Paris och utförde främst landskap, präglade av en lidelsefull personlighet och en överraskande djärv kolorit, som emellertid av samtiden föga uppskattades. Under

Jens Christian Christensen.

senare delen av sitt liv ägnade hon sig åt den av henne 1879 stiftade föreningen Finska handarbetsvänner, som förde in finländsk slöjd på nationella banor.

***Churchill.** 3. **Winston Spencer-C.** invaldes ånyo i underhuset 1924, denna gång ss. konservativ ledamot, och var finansminister i Baldwins andra ministär 1924—29. C., som redan tidigt framträdde ss. uppmärksam skriftställare och bl. a. författat en biografi över sin fader, *Lord Randolph Churchill* (2 bd, 1906), har på senare år skrivit en till formen briljant, på egna upplevelser grundad och starkt personligt färgad framställning av de storpolitiska krisåren 1911—22, *The world crisis* (5 dlr, 1923—29).

Churwälska [ko'r-], se Rätoromanska.

***Cienfuegos** hade 1928 39,000 inv. (utan förstäder).

Cieszyn [tje'sjyn], se Teschen.

Cigarreigarrett, se Tobak sp. 1177.

***Cikoria.** Om *endivia* se Sallat.

Cineo'l, se Kajeput.

Cineri't, detsamma som vulkanisk tuff (se Tuffl).

Cinque Ports [eng. utt. singk påts] (fr., fem hamnar), benämning på de (urspr. fem) under medeltiden viktigaste hamnstäderna på Englands s. kust: Dover, Hastings, Romney, Hythe, Sandwich, Winchelsea och Rye. C. erhöillo mot skyldighet att utrusta ett antal örlogsskepp betydande privilegier, bl. a. särskild jurisdiktion, vilken ännu delvis består.

Cippus, lat., mindre gravsten, gränssten e. d., vanl. med inskrift.

Cirkelprocess, fysikalisk process, vid vilken man återkommer till begynnelsestillståndet. Jfr Termodynamik sp. 958.

Cirkelpunkt, se Navelpunkt.

Cirque de Gavarnie [sirk de gavarni'], se Gave. Suppl.

Cirro-cumululus (av lat. *cirrus*, fjädermoln, och *cumululus*, hop), makrillmoln, se Moln. — **Cirro-stratus** (av lat. *stratum*, lager), slöjmoln, se Moln sp. 177. — **Cirro-uncinus** (av lat. *uncinus*, hake), skaftade fjädermoln, höga fjädermoln (c:a 9,000 m.), där ena änden gör en tvär sväng uppåt och bildar en tätare vit tofs (se ill. till Moln sp. 178; överst t. h.). Jfr Polarband. Suppl.

Cirrus, lat., fjädermoln, se Moln.

Citatord, se Lånord.

Citlalte'petl [thit-], se Orizabal.

Citra'l, gerania'l, $C_9H_{16}COH$, terpenaldehyd, ingående i flera eteriska oljor, ss. citronolja, verbenaolja samt citrongräsolja, ur vilken den tekniskt framställes.

Ur C. erhålles ett stort antal värluktande ämnen, bl. a. jono'n, som utmärkes av sin fina violdoft.

Citrone'llolja, eterisk olja, som erhålles genom destillation av två gräs, *Cymbopo'gon Winterianus* och *Cymbopogon (Andropogon) na'rdus*, i tropiska Asien. C. användes i parfym- och tvålindustrierna. Jfr Andropogon.

Citrongräsolja, eterisk olja, som erhålles genom destillation av två gräs, *Cymbopo'gon flexuosus* (ostindisk C.) och *Cymbopogon citra'tus* (västindisk C.). De innehålla citral och användas bl. a. i parfymindustrin.

Citronträ, virket av flera olika lövträd, förutom former av *Citrus* (jfr d. o.) även olika slag av sidenträ (jfr d. o.).

Citerring, se Spant.

Ciudad Bolívar [thiodha'dh], förr Angostura, stad i Venezuela, vid Orinoco, c:a 380 km. från dess mynning. C. är den närmsta flodhamnen vid Orinoco och bildar centrum för handeln i ö. Venezuela. Järnväg till Caracas planerad. 17,000 inv. (1926).

Civilarbetare, se Samvetsöm värnpliktig.

Claes Johansson & Co:s väveri a. b., Göteborg, äger i Krokslätt, Mölndal, bomullsspinneri väveri, blekeri, färgeri, tryckeri och appreturverk. Aktiekapital 5,475,000 kr. C:a 1,200 arbetare.

***Clairault** skrives ofta Clairaut.

Clairon [klärah], Hippolyte, f. 1723, d. 1803, fransk skådespelerska, 1743—65 anställd vid Comédie-Française, där hon med stor framgång debuterade i titelrollen i Racines Phèdre och sedan företrädesvis utförde hjältinnerrollerna i den klassiska franska tragedin.

Clan [klænn], se **Klan**.

Clapeyron [-pärå'ŋ], **Benoit Pierre Émile**, f. 1799, d. 1864, fransk ingenjör och fysiker, prof. i mekanik vid École nationale des ponts et chaussées, främst känd för sina arbeten inom termodynamiken (se **Termodynamik** sp. 963).

Claret, se **Vin** sp. 829.

Clarholm, **Per**, f. 1860, kirurg, överläkare å Karlstads lasarett 1910—28, har utfört ett omfattande arbete i socialmedicinens tjänst.

Clark [klak], **John Bates**, f. 1847, nordamerikansk nationalekonom, prof. senast vid Columbia University 1895—1923. C. är en av den amerikanska nationalekonomins förgrundsgestalter. Hans forskningar ha huvudsakligen rört den centrala värdeläran och fördelningsproblemen, vilka av C. givits en självständig behandling på gränsproduktivitetsteorins basis. Bland hans arbeten märkas *The Distribution of wealth* (1900) och *Essentials of economic theory* (1907).

Claro (sp., ljus), se **Tobak** sp. 1178.

***Clartéorganisationen**. Den franska C. ingick 1923 i kommunistiska partiet, ur vilket den dock utstöttes 1927 på grund av sympatier för den ryska Trotskijgruppen. — I Sverige bildades den första C. i Sthlm 1921 och har sedermera anslutit sig till Nordiska Clartéförbundet. Dess uppgift är att verka för socialismen och för en kritisk undersökning av samhällsförhållandena. Den vänder sig i främsta rummet till intellektuella kretsar. Sedan 1924 utger den svenska C. månadstidskriften *Clarté* (utgiven i Sthlm med en genomsnittsupplaga av 3,000 exemplar).

***Clason**. I. I. G. C. avgick som byggnadsråd 1923. Bland C:s verk märkas ytterligare Adelsnäs (se ill. till d. o. Suppl.) slott och Timmermansordens hus i Sthlm (1923). — Även C:s söner **Gustaf**, f. 1893, och **Peder**, f. 1894, äro verksamma ss. arkitekter. Den förre har bl. a. tillsammans med **W. Gahn** uppgjort ritningar till den ombyggnad av Kanslihuset i Sthlm, som påbörjats 1929, den senare har utfört Apotekaresocietetens hus därstädes och Sveriges paviljong på Barcelona-ställningen 1929. — 2. **Sam C.**, den föreg:s kusin, avled 1925. C. var 1923—24 eklelesiastikminister i Tryggers ministär. Han genomförde 1923 en ny organisation av riksarkivet. Bland hans utom i huvudarbetet nämnda skrifter märkas *Gustav IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon* (1913) samt *Karl XIII och Karl XIV Johan* (i samlingsverket Sveriges historia, del XI, 1923).

***Claudé**, **Paul**, blev 1927 fransk ambassadör i Washington.

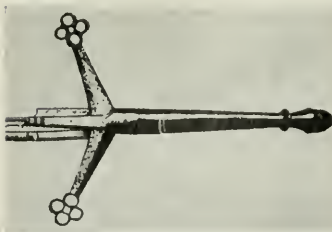
***Clausius**, **R. J. E.**, se även **Termodynamik** sp. 959 och 961.

***Claussen**, **Julia**, utnämndes 1923 till hovsångerska. Hon är sedan 1920 amerikansk medborgare.

***Claussen**, **Sophus**. Bland C:s senare verk märkas diktsamlingen *Heroica* (1925) och den älskvärdt spirituella romanen *Förtällingen om Rosen* (1927).

Cla'vius, **Christoph**, f. 1537, d. 1612, tysk matematiker, jesuit, arbetade inom astronomi och geometri samt uppfann redan före Vernier nönien.

Claymore [kle'jmå(r)], ett i England under medeltiden och 1500-t. brukligt svärd med raka, nedåtböjda parerstänger. Förväx-

Claymore.

las ofta med det engelska ryttarsvärdet med handen helt omslutande korgfäste.

Clayton [kle'jtøn], sir Gilbert, f. 1875, brittisk general. C. tjänstgjorde under världskriget och senare i Egypten, där han blev expert på förhållandena i Fränre Orienten och lord Allenbys högra hand. 1922—25 var han verksam i Palestina, användes bl. a. ss. underhandlare med ibn Saud av Hidjaz och Nedjd och tillträdde 1929 posten som brittisk överkommissarie i Irak.

***Clemenceau**, Georges, är efter sitt utträde ur det politiska livet bosatt i Vendée, där han sysslar med författarskap och bl. a. skrivit ett slags litterärt testamente under titeln *Au soir de la pensée* (2 vol., 1927).

***Clermont-Ferrand** hade 1926 112,000 inv.

***Cleveland**, som 1928 hade 1 mill. inv., är För. Stat:s till storleken sjätte stad. Bland industrigrenarna märkes den under senare år alltmer betydande automobiltillverkningen. C:s stadsbibliotek omfattar över 1 mill. bd. C. har radiostation.

***Clifford**, John, avled 1923.

***Clipperton** är sedan 1897 föremål för tvist mellan Frankrike och Mexiko. Båda länderna överlämnade frågan till konungens av Italien skiljedom, vilken

ännu (1929) icke fallit. C. har en yta av 1,6 kvkm. (hela atollen 7,2 kvkm.). Ön har nu 30 inv.

a. b. **Cloe'tta**, se Svenska chokladfabriks a. b. Suppl.

Cluj [kloj], se Klausenburg.

***Clyde**. Kring C:s nedersta lopp ligger Storbritanniens förnämsta skeppsbyggeridistrikt (se Glasgow. Suppl.).

Clydebank [kla'jdbængk], stad i grevsk. Dumbarton, Skottland, vid Clyde, nedanför Glasgow (se karta till d. o. Suppl.). Stor skeppsbyggeriindustri. 49,000 inv. (1928).

***Clynes**, John Robert, var 1924 storsigillbevarare i Macdonalds 1:a ministär och underhusets ledare. Han inträdde 1929 i Macdonalds 2:a ministär som inrikesminister.

Coach [kåotj] (eng., vagn), se Automobil. Suppl. sp. 200.

***Coatzacoalcos** kallas numera vanl. Puerto México.

Cobalt [kåo'bålt], stad i prov. Ontario, Kanada, 400 km. n. om Toronto. Gruvort med stora fyn-

John Robert Clynes.

digheter av silver, nickel, kobolt och arsenik. C:a 5,000 inv.

Cobán, stad i mell. Guatemala, c:a 1,200 m. ö. h. C., som är centrum för den tyska kolonisationen i Guatemala, driver stor handel med kaffe. 27,000 inv. (1921).

Cobh, se Cork. Suppl.

Cobham [kå'bbäm], sir Alan, f. 1894, engelsk flygare, har för att rekognoscera möjligheterna för lufttrafik företagit ett flertal stora flygningar från England till andra världsdelar, ss. London—Rangoon—London (27,000 km., nov. 1924—mars 1925), London—Kapstaden—London (26,000 km., nov. 1925—mars 1926), London—Calcutta—Melbourne—Port Darwin—London (28,000 km., juli—okt. 1926), Rochester—Malta—Kisumu—Kapstaden—Las Palmas—Plymouth (33,000 km., nov. 1927—maj 1928).

Cocanada [kå'okæna'da], stad i presidentskapet Madras, Britt. Indien, nära Godavaris n. mynningsarm. En av Koromandelkustens förnämsta hamnstäder. 53,000 inv. (1921).

Coccidio's [kåksi-], företrädesvis hos kaniner och harar förekommande, ofta farsotartad sjukdom, som orsakas av den till *Sporozoa* hörande parasiten *Coccidium oviforme*. Smittan upptas med foder från sankaställen, där parasiten lever, l. ock med föda, som förorenats från uttömningen av sjuka djur. Från matsmältningsskanalen intränga parasiterna i andra organ, spec. levern. Symtom: brist på foderlust, dåsighet samt vid häftiga anfall utlösning av kramp; slundom blott snuva. Hos unga djur är utgången i regel dödlig. Intet verksamt medel mot C. är känt, varför angripna djur böra slaktas samt desinfektion verkställas. Jfr Le-

versjukdomar sp. 458 och Rödsoth. *Veter.*

Cochin [-sjä'ŋ], Charles Nicolas d. y., f. 1715, d. 1790, fransk konstnär. C. var framstående både som tecknare och kopparstickare och har utfört porträtt, scener från hovfesterna samt bokillustrationer.

Cockney [kå'kkni] (eng., eg. tuppägg), benämning på infödd Londonbo, som talar den utpräglade Londonslangen; även beteckning för denna slang (se Engelska språket sp. 1023).

Cocteau [kåktå'], Jean, f. 1892, fransk författare. C., som är den litterära modernismens mest uppmärksammade representant i Frankrike, har i sina romaner (*Le grand écart*, 1923; *Thomas l'imposteur*, 1924) skildrat typer och stämningar ur Parislivet efter kriget. Han har även framträtt som lyriker, skrivit baletter (bl. a. *Les mariés de la Tour Eiffel*, 1921, uppf. av Svenska baletten) samt utfört ett antal djärva moderniseringar av klassiska dramer.

Cod., förk. för codex.

***Codex**. 2. C. argenteus. Tidigare flera gånger publicerad, utgavs C. i samband med Uppsala universitets jubileum (1927) med texten fototypiskt framställd enl. en av prof. The Svedberg för ändamålet utexperimenterad metod. Upplagan är försedd med en utförlig inledning av A. Grape och O. von Friesen, i vilken påvisas, att handskriften utförts i Nord-Italien under Teoderik den stores regering och måhända varit avsedd för konungen själv.

Coeur d'Aléne [ko'æ dæ'llin], stad i n. Idaho, n.v. För. Stat. C. är en viktig bergsbruksstad, centrum för För. Stat:s rikaste blygruvedistrikt, vilket varit föremål

Isak Collijn.

för bearbetning sedan 1890-t. (huvudsakl. silverhaltig blyglans; även betydande zinkfyndigheter). C:a 10,000 inv.

Coeur de boeuf [kør də böff] (fr., oxhjärta), se **A n o n a**.

Coimbatore [kå̄ombato'ə], stad i presidentskapet Madras, Britt. Indien, i sänkan s. om Nilgiribergen. Livlig industri. Järnväg bl. a. till kurorten Ootacamund. 66,000 inv. (1921).

Cokes [kå̄oks], eng., koks.

***Cold, Christian**, avgick ss. utrikesminister vid den Neergaardska ministärens fall 1924.

Col di Tenda [kåll], se **T e n d a**, även Suppl.

Colebrooke [kå̄olbrok], **H e n r y T h o m a s**, f. 1765, d. 1837, engelsk indolog. C. var en av grundläggarna av den indologiska vetenskapen. Han var den förste europé, som utgav en sanskritgrammatik (1805).

***Coleridge, S. T.** *The ancient mariner* (Den gamle sjömannens historia) har översatts till svenska av G. Damm (i Steffens urval Englands litteratur, 1912), *Kubla Khan* av A. Österling (i dennes

samling *Fränder och främlingar*, 1912).

Colette [-lä'tt], se **d e J o u v e n e l l**, även Suppl.

Coli'ma, stat i Mexiko, vid Stilla havet. Risodling, utvinning av salt m. m. Hamnstad Manzanillo (se d. o. 2. Suppl.). 5,880 kv. km. 92,000 inv. (1921). Huvudstaden C. har 28,000 inv.

***Collignon, Maxime**, avled 1917.

***Collijn. 1. Isak C.** har under senare år fortsatt sin omfattande vetenskapliga produktion och bl. a. utgivit den heliga Birgittas kanonisationsprocess (fototypisk reproduktion av handskr. i Kungl. Bibl. och textupplaga) samt fortsatt Klemmings arbete *Sveriges bibliografi intill 1600* (framförd till 1558). Banbrytande för kännedomen om Birgittas verksamhet i Italien är hans *Birgittinska gestalter* (1929). Han har tagits i anspråk vid uppdelningen och inlösningen av den gamla österrikiska statens bokskatter och tillkallats ss. sakkunnig vid katalogiseringen av Vatikanbibliotekets inkunabler. — 2. **G u s t a f C.**, kusin till C. 1, innehade 1916—29 Djurgårdsteatern. Tills. med sin hustru, Anna Lenah Elgström, har han utgivit reseskildringen *U. S. A. Liv och teater* (1927).

***Collin, Christen**, avled 1926.

Collin, Marcus, f. 1882, finländsk målare. C. är vid sidan av Sallinen en av ledarna för den 1916 framträdande Novembergruppen, som går fram med ett i visst mån nationellt program. I landskap från den åländska skärgården och i scener ur finländskt allmogeliv har han tilllämpat en ofta drastiskt uttrycksfull stil.

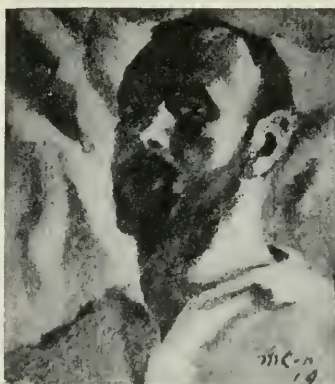
Co'llip, James Bertram, f. 1892, prof. i biokemi i Alberta, Kanada, har bl. a. lyckats framställa ett mycket verksamt extrakt (parathyreoïdin) på bisköldkörtlar. Efter Ivar Sandströms (se d. o. 3) upptäckt av dessa visades 1896, att deras borttagande åtföljes av krampanfällighet jämte en del andra symptom. Blodets kalkhalt sjunker härvid, och det har gjorts sannolikt, att orsaken till krampanfälligheten står i nära samband med denna sänkning i kalkhalten. C:s renade preparat höjer kalkhalten i blodet hos djur, som berövats sina bisköldkörtlar, och förhindrar uppkomsten av kramp. Ehuru C. ännu ej lyckats renframställa det verksamma inre sekretet, synes han dock vara på god väg att lyckas i sina försök att klarlägga egenskaperna hos ett livsviktigt hormon.

Colmar, se **Kolmar**.

***Colombia** har enl. uppskattning för 1926 7,1 mill. inv. Enl. ett fördrag, ratificerat av Peru 1927 och av C. 1928, följer C:s sydgräns mellan ung. 69° 50' och 76° 25' v. l. Amasonflodens biflod Putumayo, medan C. längst i s.ö. med en smal kil når ned till Amasonfloden. — *Näringsar och kommunikationer*. C:s kaffeproduktion, som under senare åren betydligt ökats, överträffas endast av Brasiliens. Bananodlingen är av vikt i Santa Martadistriktet. 1927 utvunns 1,750 kg. platina och 2,257 kg. guld. Produktionen av bergolja (se d. o. Suppl.) har kraftigt ökats under senaste år. Av

Kreatursstock 1926 (1,000-t. djur).

Hästar	980
Åsnor, mulor och mulåsnor	500
Nötkreatur	6,500
Får	800
Getter	410
Svin	1,400

Självporträtt. Målning av Marcus Collip.

Handelsomsättning. (Mill. guldpesos.)

År	1920	1922	1924	1926	1927
Import	94	41	51	110	122
Export	70	54	83	109	124

Kaffeexport (1,000-t. ton).

Årligen 1909—13	46,8
1924	133,0
1925	116,9
1926	147,3
1927	151,7

Viktigaste import- och exportländer. (Import och export i mill. guldpesos.) 1926

	Imp.	Exp.
Frankrike	6,7	—
För. Stat	53,0	96,0
Nederländerna	2,7	2,8
Storbritannien	18,4	4,3
Tyskland	14,2	1,4

Colombias handel med Sverige 1927. (1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Kaffe	463	—
Yllevävnader m. m.	—	47
Sulckerarbeten m. m.	—	187
Papper etc.	—	214
Portlandcement	—	118
Metaller och metallarbeten ...	—	651
Motorer, apparater m. m.	—	959
Övriga varor	7	54

Exp., resp. imp. totala värde 470 2,230

järnvägarna (2,800 km. 1928) ansluta sig de flesta till den som samfärdsled betydelsefulla Magdalenafloren. Bland övriga järn-

vägar märkes linjen från Buena-ventura (jfr d. o. Suppl.) till det inre av C. Flera flyglinjer ha öppnats från Barranquilla (se d. o. Suppl.). — *Försvarsväsen.* Allmän värnplikt gäller. Ett begränsat antal värnpliktiga uttagas till 3-årig tjänstgöring. *A r m é n* är sedan 1925 under utökning från 3 till 5 divisioner. *F l o t t a n* är obetydlig. — *Historia.* C., som är stiftande medlem av N. F., var 1926—28 medlem av N. F:s råd. Förhållandet till För. Stat. reglerades 1922, då C. erhöll 25 mill. dollars i kompensation för det förlorade Panamadepartementet.

***Colombo** är en av världens förnämsta hamnstäder (1926 utgjorde sammanlagda nettotonnaget för ankomna och avgångna fartyg i utrikesfart 22,1 mill. ton). Det är den viktigaste anlöpningshamnen för routen Suez—Öst-Asien och överfartsort till Främre Indiens halvö (Tuticorin). Hamnen har ett djup av 8,2—10,1 m. och skyddas av vägbrytare.

***Colón**, vilket som hamn fått trädgård tillbaka för Cristóbal (se d. o. Suppl.), är en modernt byggd stad, känd för sitt otyglade nöjesliv. Balboa är numera kanaladministrationens säte.

Colo'nusskiffer, *c a r d i ' o l a* -*s k i f f e r*, en serie fossilfattiga, sandiga och glimherrika lerskifferar av stor mäktighet (c:a 800 m.) i Skånes gotlandium (jfr *S k å n e* sp. 927), benämnd efter sina ledfossil, en graptolit (*M o n o g r a ' p t u s c o l o ' n u s*) och en mussla (*C a r d i ' o l a*).

***Colorado.** 1. C. hade 1928 1,090,000 inv. Jordbruket, som tack vare konstbevattning fått ökad betydelse, producerar bl. a. vete, majs, sockerbeter och frukt. Av vikt är även zinkutvinningen.

Colorado [-ra'(dh)å], *C o l o r a d o e l a ' r o* (sp., färgad, resp. ljusst färgad), se *T o b a k* sp. 1178.

Coloradoplåtån [kålöra'dåö-], se *N o r d - A m e r i k a* sp. 884.

Colt [kåolt], *S a m u e l*, i. 1814, d. 1862, nordamerikansk gevärsfabrikant, uppfann 1828 revolvern och grundade 1855 i Hartford, Connecticut, en ännu bestående vapenfabrik, vid vilken bl. a. den framstående konstruktören John Browning verkat.

***Columbarium** användes även som benämning för moderna, ofta med ett krematorium förenade, förvaringsrum för askurnor.

***Columbia.** 3. Flodområdet uppskattas även till 615,000 kv. km. C:s största biflod är Snake River (jfr *N o r d - A m e r i k a* sp. 884). I nedre loppet drives betydande laxfiske.

***Columbus**, huvudstaden i Ohio, hade 1928 c:a 300,000 inv.

Colu'mbusmått, se *M å t t - v e r k t y g* sp. 499.

Comb [kåom], *c o o m b* [kom], engelskt rydmått = 4 bushels = 145,4 l.

Come back [kæmm bækk] (eng., komma tillbaka), idrotts-term, använd för att beteckna en idrottsmans återuppträdande på tävlingsbanan efter en längre tids bortovaro.

***Comedia**, se även *S p a n s k l i t t e r a t u r* sp. 1245.

***Common Prayer.** Den nu gällande upplagan av engelska bönboken är av år 1662. På åtskilliga håll inom kyrkan, spec. bland anglokatolikerna (se d. o. Suppl.), har man tillåtit sig flera avvikelser från dess ritual. Önskan att få förhållandena ordnade samt känslan av att bönboken icke i allt tillfredsställer nutida religiösa behov framdrevo

slutligen utarbetande av ett revisionsförslag, vilket också 1927 godkändes av de kyrkliga instanserna. I ultraprotestantiska lekmannakretsar (lågkyrkliga och frikyrkliga) väckte förslaget däremot en våldsam opposition, då man menade, att vissa av dess nyheter innebure ett förtäckt återvändande till katolska idéer (med möjlighet för tillbedjan av hostian o. s. v.). Efter stora debatter förkastades också förslaget vid två olika tillfällen (1927 och 1928) av underhuset.

Comorin [kå'mmörin], Kap C., Främre Indiens sydligaste udde (8° 4' n. br.), med gammalt hindutempel. Helig badplats.

***Compiègne** hade 1926 17,000 inv.

Compositfartyg (av fr. *composite*, sammansatt), se **Span t.**

Compoundoljor [kømpa'nd-] (av eng. *compound*, sammansatt), se **Sm ö r j m e d e l.**

Comptoir National d'Escompte de Paris [kån'toa'r nasiåna'll daskå'jt dø pari'] fransk bank, grundad 1889. Aktiekapital 250 mill. francs. Omslutning (1927) 7,81 milliarder francs.

Compton [kø'mntøn], Arthur Holly, f. 1892, nordamerikansk fysiker, prof. i Saint Louis 1920, i Chicago 1923, har upptäckt den efter honom uppkallade Comptoneffekten (se **Röntgenstrålar** sp. 1657) och totalreflexion av röntgenstrålar samt framställt röntgenspektra med vanliga gitter. C. fick tills. med C. T. R. Wilson Nobelpriset i fysik 1927.

Comstock [kø'mmståkk], Anthony, f. 1844, d. 1915, nordamerikansk sedlighetsagitator, grundare av The New York Society for suppression of vice, vanl. kallad The Comstock So-

Arthur Holly Compton.

ciety, en organisation med avläggare över hela För. Stat., representerande de längst gående puritanska kraven på statsingripande gentemot förment omoraliska tendenser inom samhällslivet, främst inom konsten, litteraturen och teatern.

Comstock Lode [kø'mmståkk lågd], **Comstockgängen**, en 1859 upptäckt, oerhört rik, numera nästan utbruten malmfyndighet i v. delen av Nevada, För. Stat. C. är en guld- och silverhaltig kvartsgång i andesit.

***Concepción** har universitet.

Conférencier [kån'ferans-je'], se **Konferens** i ä r.

Confra'ter, lat., medbroder, ämbetsbroder.

Confrérie de la passion [kån'freri' dø la pas-jå'η], fr., "passionsbrödraskapet", det mest betydande av de medeltida hantverkargillen, som i Paris ägnade sig åt uppförandet av mysterie-spel. 1402 erhöi C. ensamrätt att i Paris med omnejd uppföra skådespel över Kristi pinas historia

Coni. Viadukt över floden Bévéra på järnvägen Coni—Nizza.

samt helgondramer. Efter en lysande utveckling som Paris största teatersällskap berövades C. 1548 rätten att spela religiösa skådespel och upplöstes 1676.

Coni [kå'-], ty. *Cunco*, huvudstad i en provins med samma namn, Piemonte, n.v. Italien, 75 km. s. om Turin. 36,000 inv. (1928). — C. är av vikt som järnvägsknut. Det är utgångspunkt för en 1928 fullbordad järnväg till Nizza (123 km.; grenlinje till Ventimiglia, 21 km.), vilken är en av de mest storslagna alpanorna, med talrika viadukter, broar och tunnlar, bl. a. under Col di Tenda (8 km.) och Col de Braus (6 km.).

Conjeeveram [kändjivëra'm], *Kondsjevaram*, *Kanchipuram*, stad i presidentskapet Madras, Britt. Indien, s.v. om staden Madras. C., "den gyllene staden", är en av Indiens äldsta städer och räknas till dess sju heliga platser. Dess tempel till-

höra de äldsta och praktfullaste hindutemplen i s. Indien (se ill. till *Byggnadskonst* sp. 821). 61,000 inv. (1921).

***Connaught**. Prins Arthur av C. avgick 1923 som generalguvernör över Sydafrikanska unionen.

Conneaut [kånëå't l. kånå'o'], hamn i Ohio, För. Stat., vid Eriesjön, med betydande import av järnmalmer från fälten vid Övre sjön. 9,000 inv. (1920).

***Connecticut** hade 1928 1,614,000 inv. Av befolkningen voro 1920 18,000 födda i Sverige.

Conques [kånk], ort i dep. Aveyron, s. Frankrike, fordom berömd vallfartsort. Kyrkan Sainte-Foy är en av de vackraste romanska kyrkorna i Syd-Frankrike och har en mängd guldsmedsarbeten från karolingisk och senare tid, däribland den äldsta bevarade kristna kultstatyn, en av guld och ädla stenar på 900-t. utförd bild av Sainte-Foy (Sancta

Fides; se ill. till Bilddyrkan sp. 1487).

***Conrad.** 2. M. G. C. avled 1927.

***Conrad,** Joseph, avled 1924. Av de i huvudarbetet nämnda arbetena föreligga i sv. övers. *Almayer's folly* (Almayers dårskap, 1908) och *Typhoon* (Taifun, 1918). Bland hans övriga verk märkas romanerna *Chance* (1914; Ett tärningskast, 2 dlr, 1919) och *The arrow of gold* (1919; Guldpilen, 1920). — C. räknas numera till Englands mest betydande moderna författare. Hans diktning bygger helt på egna upplevelser, sedda genom ett romantiskt temperament. Till stil, teknik och stämningssinnehåll uppvisar den flera genom hans slaviska härstamning betingade avvikelser från samtida engelsk litteratur och har därigenom verkat befruktande på den yngre författargenerationen i England.

***Conrad v. Hötzendorf,** Franz, avled 1925. Han skrev under sina sista år ett ofullbordat arbete *Aus meiner Dienstzeit 1906—1918* (5 dlr, 1921—25).

***Constantine** hade 1926 94,000 inv., därav 44,000 européer.

Constitución [-tothiã'n], stad i mell. Chile, vid floden Maules utlopp i Stilla havet. Hamnstad och livligt besökt badort. 7,000 inv. (1926).

***Convallaria.** *C. polygo'natum*, *C. multiflo'ra* och *C. verticilla'ta* kallas vanl. resp. *Polygonatum officina'le*, *Polygonatum multiflo'rum* och *Polygonatum verticilla'tum*.

Cooch Behar [kotj beha'ə], infödingsstat i presidentskapet Bengalen, s. om Bhutan. 3,414 kvkm. 592,000 inv. (1921).

***Cook.** 1. På James C:s andra resa i Stilla havet medföljde bl. a. svensken A. Sparr-

Joseph Conrad.

man (jfr d. o.). — 2. Resebyrån (Thos. Cook & Son), vars huvudkontor finnes i London, har 1926 upprättat en filial i Sthlm. — 3. Sir Joseph C. lämnade posten som high commissioner i London 1927.

***Coolgardie** är numera betydelselöst. Huvudort i guldfältet är Kalgoorlie n.ö. om C.

Coolidge [ko'lidj], Calvin, f. 1872, nordamerikansk advokat och republikansk politiker, För. Stat:s 30:e president 1923—29. C. var 1910—11 borgmästare i Northampton, Massachusetts, och 1919—20 denna stats guvernör. 1920 vald till För. Stat:s vicepresident, blev han vid presidenten Hardings död 1923 dennes efterträdare och valdes nov. 1924 till president även för perioden 1925—29. C. bröt under sin presidenttid med den isoleringspolitik, som kännetecknade hans företrädares verksamhet, och sökte åter tillvarataga Amerikas intressen i den europeiska politiken. Han arbetade på att återställa gott för-

Ord, som ej återfinnas under C, torde sökas under H eller K.

Calvin Coolidge.

hållande till de forna fiendemakterna och sökte befordra avrustningstanken bl. a. genom att sända ombud till den i Genève 1927 hållna flottavrustningskonferensen (se Nationernas Förbund. Suppl.). Av avgörande betydelse för såväl För. Stat:s internationella prestige som C:s egen auktoritativa ställning var den framgångsrika ekonomiska politik, som C. bedrev och vars märkligaste resultat voro en betydande skatteminskning och en enastående industriell högkonjunktur. C. blev 1929 direktör i Life Insurance Company i New York. Se vid. Nord-Amerikas Förenta Stater sp. 947 f. och Suppl.

Coomb, se Comb. Suppl.

***Cooper**. 7. James C. avled 1922 (ej 1923).

***Coorg** har en yta av 4,100 kvkm.

***Copeau**, Jacques, har efter Théâtre du Vieux-Colombiers upphörande 1924 bl. a. verkat som

uppläsare. Som dramatiker har han gjort sig gällande bl. a. med *Maison natale* (1924).

Copec [kå'pek], förk. för *Conference on christian politics, economics and citizenship*, en 1924 i Birmingham samlad kongress, vid vilken de politiska, ekonomiska och sociala frågorna behandlades från kristna synpunkter.

Cops [kåpps], se Spinning sp. 1320.

Corbusier, se Le Corbusier. Suppl.

***Córdoba**. 1. C. hade 1927 602,000 inv. — 2. C. hade 1927 81,000 inv. — 3. C. omfattade 1928 173,300 kvkm. med 1 mill. inv. — 4. C. hade 1928 221,000 inv. I staden finnes även Argentinas förnämsta astronomiska observatorium.

Corduroy [kå'derāj l. kå'djorāj], se Kingscord.

Cordyli'ne, växtsläkte (fam. *Lilia'ceae*), ört-, busk- l. trädartade, med långa, smala, ofta brokiga blad, odlas ofta som dekorativa bladväxter. De kallas ofta, oriktigt, *Dracae'na* (jfr Drakblodsträd).

***Corelli**, Marie, avled 1924.

***Corinth**, Lovis (ej Louis), avled 1925.

***Cork**. 1. C. hade 1926 366,000 inv., därav 78,000 i staden C. Denna är säte för ett universitetscollege. Dess uthamn är det på en ö i Cork Harbour belägna Queenstown (iriska *Cobh*), som är viktigt överfartsort till England och anlöpes av emigrantångare till För. Stat. Queenstown hade 1926 7,000 inv.

***Corneille**. 1. Pierre C. *Horace* och *Cinna* uppfördes första gången 1640, *Polyeucte* och *Le menteur* 1643. Åtskilliga av C:s dramer uppfördes i Sverige på 1700-t. och föreligga i övers. från

samma tid, *Cid* även i modern övers. av K. G. Ossiannilsson (1927).

Cornell, Henrik, f. 1890, konsthistoriker, docent i Uppsala 1918. Efter att ha ägnat sig åt studiet av svensk, spec. norrländsk, medeltidskonst och framträtt med ikonografiska specialundersökningar, ss. *Biblia pauperum* (1925), har C. i sin senaste produktion sysslat även med konsteoretiska problem (*Karakteriseringsproblemet i konstvetenskapen*, 1928).

Cornu [-ni'sj], La C., ital. *Linea della Cornice*, benämning på den för sina natursköna omgivningar berömda vägen längs Rivieran. Spec. avses med C. huvudvägen mellan Mentone och Nizza, som till skillnad från nyare, därmed parallella vägar kallas *La Grande C.*

Cornu [-ny'], Marie Alfred, f. 1841, d. 1902, fransk fysiker, prof. i Paris 1867, uppmätte gravitationskonstanten och gjorde många optiska undersökningar, av vilka hans mätning av ljushastigheten enl. Fizeaus metod är mest känd.

***Corpus** betecknar även mittpartiet av ett altarskåp (jfr *Altare* sp. 336).

Corra'l, se *Valdivia*.

Correspondant, Le C. [lø käröspån'da'ŋ], fransk tidskrift, grundad 1843, utgiven i Paris. C., som utkommer två gånger i månaden, har ett blandat politiskt, ekonomiskt och litterärt innehåll samt har gjort sig känd för sina goda utrikespolitiska översikter.

***Corrientes**. 1. C. omfattade 1928 86,850 kvkm. med 421,000 inv.

Corrie're della Se'ra, Il C., Italiens största tidning (Milano), grundad 1876. Urspr. liberal, för-

de den en förbittrad kamp mot fascismen men tvangs att upphöra med sin opposition och är numera fascistisk. Uppl:s storlek c:a 600,000 ex.

Corse [kårs], franska namnet på Korsika.

Corti'na d'Ampezzo [-pä'tt-så], ort i Venezia Tridentina, n. Italien, belägen 1,227 m. ö. h. i Dolomit-Alperna, i den av Piaves biflod Boite genomflutna *Ampezzodalen*. Vintersportplats och kurort. C:a 10,000 inv.

Cortot [-tä'], Alfred, f. 1877, schweizisk pianist, huvudsakl. verksam i Frankrike, där han vunnit utomordentligt anseende som konsertspelare. C. har även tills. med J. Thibaud (se d. o.) och den spanske violoncellisten P. Casals framträtt som kammarmusiker.

cosec, funktionstecken för cosekant (se *Trigonometri* sp. 1328).

***Cosgrave**, William Thomas, avgick i dec. 1922 som president i Dail Eireann och är sedan s. å. president i exekutivrådet. Han var finansminister 1922—23 och försvarsminister 1924 samt var 1923 medlem av N. F:s delegeradeförsamling. C. har nedlagt ett framgångsrikt arbete på organiserandet av fristatens förvaltning. Se *Irland*. Suppl.

Co'sinusteorem, se *Trigonometri* sp. 1329.

Cosma'terna, benämning på en under 1100—1300-t. verksam krets av romerska arkitekter, bildhuggare och dekoratörer, tillhörande olika släkter men arbetande i samma dekorationsstil (se vid *Mosaisk* sp. 266 f.). Namnet härleder sig av att i två av dessa släkter dopnamnet *Cosmas* ofta återkommer.

Co'sta, Affonso, f. 1871,

portugisisk jurist och politiker. C., som var en av ledarna för revolutionen 1910, har flera gånger varit konseljpresident och var 1919 delegerad vid fredskonferensen i Paris. 1920 och 1925 var C. medlem av N. F:s delegeradeförsamling.

***Costa Rica** anmälde 1925 sitt utträde ur N. F.

Cosway [kå'ssoej], **R i c h a r d**, f. 1742, d. 1821, engelsk målare. Mindre betydande i sina oljefärgs-porträtt, är C. sin tids skickligaste miniatyrmålare i sina akvarellminiatyrer, som utmärkas av en utomordentlig friskhet i färgen, levande individualisering och virtuos teknik. Se ill. till **M i n i a t y r m å l n i n g** sp. 92.

cot, funktionstecken för cotangent (se **Trigonometri** sp. 1328).

Côte d'Azur [kåt dašy'r], se **A z u r k u s t e n**.

***Côte-d'Or**. 2. Folkmängden hade 1926 stigit till 329,000.

***Cotopaxi**, se ill. till **V u l k a n e r**.

Cotswold Hills [kåt'tsoäld hillš], annan form för **Cotteswold Hills** (se **Storbritannien** sp. 20 f.).

***Cotta**. Förlaget flyttades 1810 till Stuttgart och gick 1889 ur familjens ägo, varefter det benämnes *J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger*. Bland dess publikationer märkes även en synnerligen förnämlig instruktiv upplaga av klassiska pianokompositioner (utgivna under ledning av S. Lebert, H. v. Bülow, F. Liszt m. fl.).

Cottbus, se **K o t t b u s**. Suppl.

Cotteswold Hills [kåt'tsoäld hillš], se **Storbritannien** sp. 20 f.

***Cottet**, **Charles**, avled 1925.

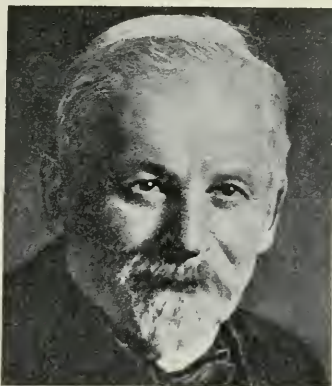
Cottrells gasreningsprocess [kåt'tröls], en av nordamerikanske kemisten **Frederick Gardner Cottrell**, f. 1877, utexperimenterad metod för avskiljande av stoftpartiklar och vätskedroppar i gaser från industriella ugnar. Principen innebär, att elektriskt negativt laddade partiklar, vilka befinna sig i ett elektriskt fält, röra sig mot den positiva polen. Anordningen består av ett l. flera lodrätt stående ledande jordförbundna rör, vilka genomströmmas av gaserna. I centrum av dessa rör hänga negativt laddade linor, vilka från ett likriktaraggregat hållas vid c:a 50,000 volts spänning. Gasen strömmar sakta upp genom rören, och stoftet utfälles på rörväggarna. Energiförbrukningen är låg.

Coty [-ti'], **François**, f. 1874, fransk parfymfabrikant och tidningsägare. C. startade 1927 den starkt nationalistiska och reaktionära tidningen *l'Ami du peuple*. Han äger även *le Figaro* (se d. o. även Suppl.).

Coudenove-Kale'rgi [kodenhä'fe l. ka'o-], **Richard**, se **P a n e u r o p a**.

Coué [koe'], **Émile**, f. 1859, d. 1926, apotekare i Nancy till 1910, ägnade sig sedan helt åt en själsläkekonst, som under det senaste årtiondet vunnit stor ryktbarhet, bl. a. i Sverige. Denna s. k. Couémetod avser behandling av psykiska lidanden, närmast av neurastenisk typ, med hypnos och suggestion (se dessa ord). Ss. fritt praktiserande hypnotisör i Nancy använde C. till en början den hävdvunna metoden, enl. vilken patienten hade att passivt avvakta de suggestionsimpulser, som hypnotisören fann lämpliga. Men efter hand kom han att allt starkare räkna med

patientens aktiva förmåga av självsuggestion (se Suggestion) samt betydelsen av att låta de mera speciella suggestionsmaningarna få sin medelpunkt i en allmän hälsostimulerande suggestionsformel. En sådan formel ansåg sig C. ha funnit i orden: "Dag för dag och i varje avseende när jag allt bättre och bättre", en formel, som patienten 15 à 20 gånger i följd har att upprepa morgon och afton. C. utgav bl. a. *La maîtrise de soi-même* (1913; Hur man vinner herravälde över sig själv, 1923).

Émile Coué.

***de Coulomb**, Ch. A., se även *Cavendish*. Suppl.

Coupee, se *Automobil*. Suppl. sp. 200.

***la Cour**, Poul, se även *Tonhjul*.

Courage [kora'j], fr., mod.

***Courteline**, Georges, avled 1929.

Covelli'n, kopparindigo, CuS, ett blått, till bländegruppen hörande mineral, som uppträder sekundärt på kopparkis och kopparglans. Förekommer bl. a. i Chile och Bolivia.

***Coventry** hade 1928 152,000 inv.

Cradock [kræ'ddäk], sir Christopher, f. 1862, d. 1914, brittisk amiral, se *Coronel*.

Crag [krægg], engelsk benämning på pliocen l. yngsta delen av tertiär (jfr *Red crag*).

***Craig**. 1. Sir James C. blev 1927 viscount Craigavon of Stormont.

Cra'mer, Gabriel, f. 1704, d. 1752, schweizisk matematiker, prof. i Genève 1724, utgav 1750 ett viktigt verk om algebraiska kurvor, i vilket bl. a. determinantteorin utvecklas.

***Cranach**. 1. Lucas C. d. ä. Vid sidan av sin verksamhet som

målare arbetade C. som kopparstickare och som tecknare för träsnitt. Inom sistnämnda verksamhetsgren karaktäriseras han av en kalligrafisk linjeföring och ett livligt intresse för flerfärgstryck.

Cra'niakalk (efter brakiopodsläktet *Cra'nia*) en på Själland och möjligen även i s.v. Skåne förekommande bergart, som utgör kritsystemets allra översta avdelning.

Crawl, se *Simning* sp. 577 samt Suppl.

Création [kreas-jå'η], fr., skapelse, spec. modeskapelse.

***Crème**, se även *Likör*.

***Creutz**. 1. Lorens C. d. ä. blev efter G. O. Stenbock chef för amiralitetskollegium 1675 och befälhavare för flottan 1676.

***Crewe**, lord, lämnade 1928 posten ss. ambassadör i Paris.

Cri'men lae'sae majesta'tis, se *Majestätsbrott*.

Cripple Creek [kri'ppl krik], guldfält i Colorado, För. Stat., s.v. om Pike's Peak. Guldet förekommer på gångar, som genomgått en breccia. Fyndigheterna, som började bearbetas 1891, voro

Benedetto Croce.

en gång För. Stat:s förnämsta men äro nu nästan uttömda.

Crisiana [krisja'-], landskap i v. Rumänien, n. om Maros. 17,717 kvkm. 1,158,000 inv. (1925). Huvudstad Grosswardein.

Cristóbal [-tá'val], hamnstad i Panamakanalzonen, invid det till rep. Panama börande Colón. C. är den n. motsvarigheten till Balboa och anlöpes numera av samtliga fartyg i utrikesfart, som förr angjorde Colón. 9,000 inv.

Cristobali't, mineral, bestående av kiselsyra och närbesläktat med tridymit (se d. o.). C. är vid vanlig temperatur tetragonalt, ovanför 220° reguljärt.

***Croce**, **Benedetto**, var 1920—21 undervisningsminister i Giolittis ministär och har under senare år tillhört den liberala oppositionen mot fascisterna. — C:s estetik med dess betonde av den intima samhörigheten mellan konstverkets innehåll och form — formen är ingenting annat än innehållets adekvata gestaltning — har under senare år väckt allt större uppmärksamhet. Präglad av C:s universella lärdom och

glänsande framställningskonst är hans *Storia d'Italia dal 1871 al 1915* (1928).

Cro'cus. *Kem.* Gammal benämning för röda l. mörkgula metallföreningar, ingår ännu i namnet *C. Ma'rtis* (se *Poler-rött*).

***Croiset**. M. J. A. C. avled 1923.

Cromlech [krá'mmlek], se *Megalitiska monument*.

Crompton [krá'mmtøn], Samuel, se *Spinning* sp. 1316.

***Cronstedt**. 3. K. J. C. Bland C:s byggnader märkes även tyghuset vid Artillerigården i Stockholm (se ill. till d. o. sp. 1627—28). I samarbete med J. E. Carlberg framlade C. 1768 ett projekt till börshus i Sthlm, vilket utfördes i av E. Palmstedt delvis omarbetad form (se ill. till *Stockholm* sp. 1615—16). Drottningholmsteatern tillskrives numera K. F. Adelerantz.

Crookes' mörka rum [kroks], detsamma som katoddunklet (se fig. 2 till *Urladdningsfenomen*).

Crooks [kroks], Richard, f. 1900, nordamerikansk sångare (tenor). C., som har en präktigt klingande, förträffligt utbildad stämma och sjunger med artistisk förfining, har i För. Stat. och Europa (Sthlm 1928) vunnit stora framgångar som opera- och konsertsångare.

Crossword [krá'soed], eng., korsord, ordfläta, benämning på en gåta, vars lösning består i utfyllande av en samling rutor med bokstäver, vilka tillsammans skola bilda på förhand bestämda ord. I vissa av dessa rutor äro utsatta nummer, vilka hänvisa till i marginalen lämnade uppgifter ("nyckelord"), som till ledning för problemlösaren

lämna upplysning om de åsyftade ordens innebörd.

***Croydon**, som 1927 hade 212,000 inv., är beläget i grevsk. Surrey, s. om London. C:s nyligen fullbordade nya flygstation är en av de största anläggningarna i sitt slag.

***Crozetöarna** tillhöra sedan 1924 i sin helhet Frankrike och administreras under Madagaskar.

Cru, se **Vin** sp. 829.

Cruziana, krypspår av lägre djur, bl. a. i den underkambriska sandstenen i Västergötland och Estland. C. bildar på sandstenslagrets undersida tvenne parallella med tvärribbor försedda åsar, vilka således utgöra en naturlig avgjutning av spåret (jfr **Fossila spår**. Suppl.).

Csorba [tjãrba], se **Štrbské Pleso**. Suppl.

Cuers-Pierrefeu [kyãr pjãrfö'], marin flygstation i dep. Var, s.ö. Frankrike, n.ö. om Toulon, med två luftskeppshangarer.

Cullinandiamanten [kø'llinøn-], den största kända diamanten, funnen i Premiergruvan vid Pretoria 1905, vägde oslipad

Cruziana.

3,024 karat och är alldeles färglös. Den skänktes av Transvaals befolkning till Edvard VII. 1908 klövs stenen och slipades, varvid erhöles bl. a. 4 större briljanter om resp. 516, 309, 92 och 62 karats vikt, numera tillhörande de brittiska kronjuvelerna.

Culmann [kø'l-], Karl, se **Grafostatik** sp. 1430.

***Cumberland**. 3. Ernst August, hertig av C., avled 1923.

Cumbrepasset [kø'mmbre-], se **Anderna**.

Cumingtonit, ett trådigt amfibolmineral, närmast besläktat med antofyllit (se **Amfiboler**. Suppl.).

Cumulo-nimbus (av lat. *cumulus*, kulle, och *nimbus*, moln), åskmoln l. bymoln, se **Moln** sp. 177 samt ill. sp. 178.

Cuneo [kø'-], se **Coni**. Suppl.

***Cuno**, Wilhelm, avgick ss. rikskansler sept. 1923 på grund av svårigheterna att genomföra den ekonomiska stabiliseringen och samtidigt vidmakthålla det

Wilhelm Cuno.

Sigurd Curman.

passiva motståndet mot Ruhr-
ockupationen.

Cup [køpp], eng., skål, pokal; prispokal, vanl. vandringspris i idrottstävling. Till de mest kända C. hör Engelska cupen (The Association Cup), instiftad för fotbollsspel i England 1871, och Davis Cup (se d. o. Suppl.).

***Cuprit**, jfr Tegelmalm.

***Curacao**. Guvernementet hade 1927 61,000 inv., därav 41,000 på ön C. Willemstad har radioförbindelse med Amsterdam och New York, S:t Martin med New York. På C. äger Royal Dutch-Shell ett väldigt raffinaderi för rening av bergolja från Venezuela.

Curra poste'rior, lat., en senare omsorg.

***de Curel**, François, avled 1928. I Sthlm uppfördes 1925 C:s drama *Terre inhumaine* (Brinnande jord).

***Curie**, Pierre, utförde även magnetiska undersökningar och visade, att järns permeabilitet hastigt avtar vid uppvärmning över c:a 760° C. (Curiepunkten).

Curie [kyri'], enhet för ra-

diumemanation (se R a d i u m sp. 807).

***Curityba** har universitet.

Curl, se Vektor sp. 548.

***Curman**. 2. Sigurd C. blev 1923 riksantikvarie. Han har ss. sådan bl. a. nedlagt ett energiskt arbete på lösandet av nybyggnadsfrågan för Statens historiska museum (se d. o. Suppl.) och för landsortsmuseernas organisation.

Curri'culum vi'tae, lat., levnadslopp.

Curtea de Arges [ko'rrtea de a'rgesj], stad i Stora Valakiet, Rumänien, vid övre Arges. Biskopssäte med berömd katedral (se R u m ä n i s k k o n s t). 6,000 inv.

Curtis [kø'tis], Charles, f. 1860, nordamerikansk politiker och advokat. C., som är en av det republikanska partiets ledare, tillhörde senaten 1907—13 och återinträdde där 1915. C. valdes 1928 till För. Stat:s vicepresident.

Curtisturbin [kø'tis-], se Ångturbin sp. 1473.

***Curtius**. 3. Theodor C. avled 1928.

Curtius [ko'rrtsios]. 1. Julius C., f. 1877, tysk politiker och jurist. Invald i riksdagen 1920, tillhör C. tyska folkpartiet och är sedan 1926 riksekonominister. — 2. Ernst Robert C., f. 1886, tysk litteraturhistoriker och essayist, prof. i romansk filologi i Marburg 1920, i Heidelberg 1924. C. har genom sina arbeten över modern fransk litteratur (bl. a. *Die literarischen Wegbereiter des neuen Frankreich*, 1919; *Französischer Geist im neuen Europa*, 1925) banat väg för denna i Tyskland.

Curwood [kø'ood], James Oliver, f. 1878, d. 1927, nordamerikansk författare, har skildrat livet i n. Kanadas vildmarker och Alaska i en rad även till

svenska översatta romaner, som ofta ha en mot civilisationen riktad tendens.

***Curzon**, lord, avled 1925. Han var utrikesminister även i Baldwins första ministär 1923—24 och tillhörde från 1924 till sin död Baldwins andra ministär som lordpresident och överhusets ledare.

Cushendun [kø'sjændən], Ronald McNeill, baron C., f. 1861, brittisk politiker. C., som invaldes i underhuset 1911, var parlamentarisk understatssekreterare för utrikes ärenden 1922—24 och 1924—25, blev finanssekreterare 1925 och var 1927—29 ss. kansler för hertigdömet Lancaster medlem av Baldwins ministär samt brittisk representant i N. F. C., som deltagit i diskussionerna i avrustningsfrågan, var hösten 1928 under Chamberlains sjukdom vikarierande utrikesminister.

Cushionring, se *Velociped* sp. 564.

Custo'dia hone'sta, se *Strafflagstiftning*.

Cu'stos mo'rum, lat., sedernas väktare, ordningsman, urspr. använt om ordningsmannen i den gamla latinskolans klasser.

***Cutch** är sedan 1924 en av Västra Indiens stater (se d. o.).

Cvijić [tsvi'jitj], Jovan, f. 1865, d. 1927, jugoslavisk geograf, prof. i Belgrad 1893, har främst utfört betydelsefulla undersökningar rör. Balkanhalvöns geomorfologi och utgivit ett stort verk om Serbiens bebyggelse.

Cya'nami'd, $CNNH_2$, kemisk förening, som uppkommer, då klorcyan, $CICN$, behandlas med gasformig ammoniak. C. bildar små färglösa kristaller, som smälta vid $+40^\circ$. Om C:s kalciumförening, kalciumcyanamid, se *Karbidkväve*.

Cyani'dprocessen, se *Guld* sp. 97.

Cyanu'rsyra, se *Triaziner*.

Cya'nvätebehandling för dödande av ohyra (jfr d. o.) medför avsevärda risker för kringboende till den lägenhet, där C. utföres. Trots noggranna försiktighetsregler, utarbetade av Medicinalstyrelsen, ha upprepade dödsfall inträffat, emedan gasen så lätt tränger igenom obetydliga otätheter i väggar och golv och å andra sidan vid otillräcklig vädring kan kvarstanna, spec. i sängkläder och födoämnen. Den varning, som ges av dess karaktäristiska bittermandellukt, är ej alltid tillräcklig, ty dels minskar luktorganets känslighet för cyanväte ganska fort, dels tyckas många personer överhuvud ha svårt att känna lukten av densamma. Vid behandling av bostäder torde i allm. erfordras $\frac{1}{2}$ volymsprocents gaskoncentration under en tid av 8—10 timmar. Den som leder en C. skall en dag i förväg vid dagsljus noggrant undersöka den lägenhet, som skall behandlas. Befinnes fara föreligga för spridning av gasen till andra lägenheter (otätheter som ej gå att täta) skall antingen huset utrymmas l. ock får C. ej företas. Alla som kunna beröras av C. skola underrättas i tid och erhålla noggranna instruktioner, muntliga och skriftliga. Särskild uppmärksamhet måste ägnas åt, att lädor, garderober m. m. hållas öppna under vädring, samt att sängkläder, stoppade möbler m. m. dyl. piskas och vädras i det fria. Behandlade rum få ej tas i bruk, förrän tillstånd gives från ledaren av C. Med fog torde starka betänkligheter kunna uppställas mot användande av C. då hittills gällande utförande visat sig i

flera fall dödsbringande. Om sätet för C:s utförande är stadgat i Kungl. kung. 7 okt. 1927 och i Medicinalstyrelsens kung. 1 nov. 1927.

Cykelsport. Inom C., varmed i allm. avses trampeykelsport (om motoreykelsport se d. o. Suppl.), skiljer man mellan banlopp (jämte stayerlopp) och landsvägslopp. 1. *Banlopp* köras på banor av betong l. trä med mycket branta kurvor; cyklarna ha fasta nav (frihjulsnav och alla slags bromsar äro bannlysta för undvikande av kullkörningar etc.). Vid 1928 års utgång var världsrekordet på 1 km. 1 min. 12,4 sek. (satt 1928), på 10 km. 13 min. 40,4 sek. (1914) och på 100 km. 2 tim. 30 min. 39,4 sek. (1922). De förnämsta timrekorden voro samtidigt: 1 tim. 44,247 m. (1914), 5 tim. 171,375 m. (1913) och 10 tim. 304,566 m. (1913). De mest påfrestande banloppen äro de bl. a. i Paris, Berlin, New York och Chicago hållna *sexdagarsloppen*, vilka äro parlopp och oftast köras inomhus; den ene partnern avlöser den andre, och på detta sätt kör man både dag och natt för att tillryggalägga största möjliga väglängd (ett tyskt par har 1929 tillryggalagt över 340 mil). Å bana utföras även s. k. *stayerlopp* [stä'e] (av eng. *stayer*, stödjare), varvid cyklisten åker efter motorpace (eng. *pace*, steg), d. v. s. i fullständigt vindskydd bakom en särskilt konstruerad motoreykel. Härigenom kunna oerhörda hastigheter uppnås (belgiern Linart har på 1 tim. tillryggalagt 122 km.). — 2. *Landsvägslopp* utgöra den i Sverige populäraste formen av C. Det klassiska svenska loppet är *Mälaren Runt* (hållet sedan 1892); bästa tiden på den c:a

31 mil långa sträckan uppnåddes 1928 av G. Johnsson (10 tim. 1 min. 21,9 sek.). Bland andra svenska lopp märkas: *Sexdagarsloppet* (sedan 1924), som köres i sex dagsetapper jämte en dags vila; banan, som numera har en längd av c:a 155 mil, har hittills för varje år lagts olika men alltid haft Stockholm till mål; *Osloppet* (sedan 1927), som köres i — sedan 1929 — fem dagsetapper på den över 80 mil långa sträckan Oslo—Stockholm. Världens förnämsta tävlingar torde vara *Frankrike Runt* (sedan 1903), ett urspr. 2,366 km. långt lopp (är nu 5,286 km. långt och köres i 22 etapper), och *Bordeaux—Paris* (sedan 1891), ett 577 km. långt lopp. Officiella rekord noteras ej för landsvägslopp. — C. sorterar som amatörsport under Union Cycliste Internationale (bildat 1900 med säte i Paris), till vars underavdelningar hör Nordiska Cykelförbundet. 1900 bildades Svenska Velocipedförbundet. — C. är representerad på Olympiska spelens program.

Cykladerna, se *Kykladerna*.

***Cykliska föreningar.** Karbo-cykliska föreningar kallas vanl. *homocykliska* l. *isocykliska* föreningar. Jfr *Alicykliska* föreningar. Suppl.

Cyklohexa'n, se *Hexametylen*.

Cyklohexano'l, *hexahydrofenol*, $C_6H_{11}OH$, en kamferluk-tande vätska, framställd genom hydrering av fenol med väte med användande av finfördelat nickel som katalysator. C:s acetat, *adronalacetat*, användes som lösningsmedel för nitrocellulosa. Ur C. framställes butadien.

***Cylinder.** En godtycklig C:s volym är produkten av ena bottenytan och vinkelräta avståndet mellan bottenytorna.

Cylinderkondensation, se Ångmaskin sp. 1451.

Cylinderlindning. 1. Detsamma som trumlindning. Se Elektriska maskiner sp. 866 f. — 2. Se Elektriska transformatorer. Suppl.

Cylinderolja, olja, lämpad för smörjning av kolvmaskiners cylindrar. Se tab. 1 till Smörjmedel sp. 1063—64.

Cy'nthia, se Propertius.

***Cypern.** En svensk arkeologisk expedition under ledning av E. Gjerstad är sedan 1927 sysselsatt med utforskandet av C:s äldre historia. Ett gravfält vid Lapitos har givit rika fynd från den äldre bronsåldern och från järnåldern. I Dali (Idalion) har en helgedom, vars historia sträcker sig från bronsåldern till den romerska tiden, och i Soli en teater utgrävt. På berget Vuni ha ett Atenatempel med en mängd statyer samt ett ståtligt palats upptäckts. I närheten därav på en ö ha de första paleolitiska lämningarna på C. konstaterats. Fynden synas giva vid handen, att koppar- och bronsåldern direkt framgått ur öns stenålder redan före 3000 f. Kr., således långt före hettiternas uppträdande på C.

Cypri'n, se Vesuvian.

Cyrtoli't, ett zirkonmineral,

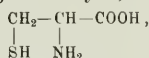
Ord, som ej återfinnas under C, torde sökas under H eller K.

Cypern. Lämningar av teatern i Soli.

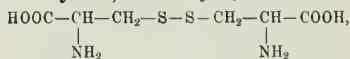
som uppstått ur zirkon genom upptagande av vatten.

***Cysteïn,** aminosyra,

sönderdelningsprodukt av äggviteämnen.

***Cystin,** aminosyra,

sönderdelningsprodukt av äggvita. En stor del av svavlet i äggvitan finnes i form av C. I. i form av eysteïn (se d. o. Suppl.). Båda dessa omvandlas lätt i varandra, i det cysteïn lätt oxideras till C. och detta lätt kan reduceras till eysteïn.

Czar [tsar], äldre form för tsar.

***Częstochowa** är Polens förnämsta vallfartsort, som i aug. och sept. besökes av över 300,000 pilgrimer. Det är även en betydande industristad.

D.

***D'Abernon,** Edgar Vincent, avgick 1926 som ambassadör och blev s. å. viscount D.

Hans minnen från Berlin ha börjat utges under titeln *An ambassador of peace* (1:a vol. 1929).

Dabrowa Górnicza [dånbrå'va gårni'tja], stad i dep. Kielec, s.v. Polen. Centrum i ett betydande stenkolsområde. Metallindustri. 42,000 inv. (1921).

Da'chle, D a c h e l, oas i Egypten, v. om Charge. Odling av dadelpalmer m. m. Fosfatlager samt (även varma) källor och brunnar. C:a 20,000 inv.

Daci't, kvartsförande andesit.

***Dackefejden.** Enl. undersökningar av G. Hafström 1928 härstammade Dacke från Södra Möre hd. Han framträder första gången 1536, då han i opposition mot Gustav Vasas skattepolitik dräpte en kunglig fogde. Trol. inledde han sedermera förbindelser med B. v. Melen och Lübeckarna, och möjligt är, att han själv 1538 besökt Lübeck. S. å. erhöll Dacke mot dryga böter nåd för sina förseelser. 1542 gjorde han sig skyldig till tvenne nya fogdemord, som blevo den tändande gnistan till D.

Dadelpommon, detsamma som kakiplommon.

***Daga.** 1. D. utgör tillika ett tingslag i Nyköpings domsaga. — 2. Trosa-Vagnhärads förs. (jfr T r o s a - V a g n h ä r a d) är sedan 1924 förenad med Trosa stadsförs. till ett pastorat.

Dagbefäl, befäl vid ett truppförband, som för en dag l. längre tid har överinseende över vissa delar av den inre tjänsten.

***Dagens Nyheter.** Genomsnittsupplagan för 3:e kvartalet 1928 uppgick till över 122,000 ex.

***Dagerrotypi**, jfr P a n n o t y p i.

***Dagestan** omfattade 1926 54,212 kvkm. med 788,000 inv. Det ingår som autonom republik i RSFSR. Huvudstad är numera det vid Kaspiska havet belägna

Mahatj-Kala, tidigare kallat Petrovsk (32,000 inv. 1926).

***Daggkåpa**, jfr Alchemilla. Suppl.

Daggört, se Siles hår.

Daggänningslinjen, se Linjen.

***Dagmar**, Maria Feodorovna, rysk kejsarinna, avled i Danmark 1928.

Dagsbot, plur. dagsböter, i strafflagskommissionens 1923 framlagda förslag till ny svensk strafflag benämning på de bötesenheter, var och en motsvarande viss persons ungefärliga dagsinkomst, som till bestämt antal ådömas honom för begången förseelse (t. ex. 5 dagsböter, varje dag 20 kr., = 100 kr.).

Dagsmeja (eg. dagens kraft, av fsv. *mæghin*, kraft), den upptining av snöytans översta lager, vilken åstadkommes genom solstrålningen mittpå dagen under eftervintern. Det genom D. upptinande snölagret fryser vanl. under natten och ger upphov till skare.

***Dagstorp.** Sedan 1929 bilda Södervidinge, Annelöv, Norrvidinge och D. ett pastorat.

Dahl. 1. A d o l f D., f. 1868, jurist, politiker. D. var rådman i Kristianstad 1904—18 och ordf. i Fastighetsregisterkommissionen 1917—27. Led. av F. K. 1912—19 och sedan 1924, tillhör D. dess nationella parti och efterträdde 1929 N. Wohlin som finansminister i Lindmans andra ministär. — 2. C a r l G e o r g W a l d e m a r D., f. 1875, trädgårdsman, förest. för Adelsnäs trädgårdsskola 1903—10, för Alnarps trädgårdsskola från 1910. En av de ledande inom trädgårdsskötseln, särskilt pomologin, är D. författare till talrika småskrifter och uppsatser inom detta område. — 3. H j a l m a r D., f. 1881, civil-

ingenjör, konstruktör hos a. b. Finshyttan 1907, prof. vid Tekniska högskolan från 1915, har gjort sig känd som framstående turbinkonstruktör (jfr *Vatten-turbin* sp. 500).

Dahlander, Robert, f. 1870, civilingenjör, son till G. R. D., verkställde den första utredningen betr. elektrisk drift å statens järnvägar, blev 1908 chef för Järnvägsstyrelsens elektrotekniska byrå men avgick s. å. för att tillträda befattningen som chef för Stockholms gas- och elektricitetsverk, vilka under D:s ledning kraftigt utvecklats.

***Dahlberg, Knut**, blev 1928 verkst. direktör i Svenska bankföreningen och lämnade då Svenska handelsbanken.

Dahlgren, Harald, f. 1861, skolman. D. blev rektor vid folkskoleseminariet i Uppsala 1905, var undervisningsråd i Folkskolöverstyrelsen 1913—17 och rektor vid folkskoleseminariet i Strängnäs 1917—26. 1911—14 var han ordf. i Folkundervisningskommittén och 1924—26 i de då fungerande skolsakkunniga. D. har verksamt och ofta i ledande ställning deltagit i de senaste decenniernas omfattande skolorganisationsarbete.

Dahlquist, Valdemar, f. 1888, skådespelare, har särskilt vunnit framgång som revyskådespelare samt även framträtt som kuplett- och revyeförfattare.

Dahlskog, Ewald, f. 1894, konstnär. D. har framträtt som en modernistisk målare av utpräglad dekorativ läggning (jfr ill. till *Svensk konst* sp. 399). Han har även utfört figurkompositioner i intarsia i Konserthuset och Svenska tändsticks a. b:s hus i Sthlm, dekorerat biografen China därstädes och ss.

konstnärlig medarbetare vid Kosta sedan 1926 verksamt bidragit till förnyelsen av svensk glaskonst (se d. o. Suppl.).

***Dahlstierna, Gunnar**. D:s Samlade dikter började utges 1920 av Svenska vitterhetssamfundet.

***Daily Graphic** uppgick 1927 i den 1909 grundade *Daily Sketch*.

***Daily News** sammanslogs 1928 med den 1893 grundade *Westminster Gazette* till *Daily News and Westminster Gazette*.

Daily Sketch, The D. [dhø de'jli skettj], se *Daily Graphic*. Suppl.

***Dakar** hade 1926 34,000 inv., därav 3,000 européer. Det är utgångspunkt för järnvägar till Saint-Louis och Kulikoro vid Niger och har sedan 1925 reguljär flygförbindelse med Casablanca.

***Dakota** hade 1920 20,000 i Sverige födda inv., därav 11,000 i Nord-Dakota. Indianreservatena omfattade 1926 1,275 kvkm. med 35,000 inv., därav 25,000 i Syd-Dakota.

Daktyliote'k (av grek. *daktylios*, fingerring, och *te'ke*, förvaringsrum), se *Gem* sp. 1147.

***Dal. Kulturminnen.** Hällkistor förekomma talrikt, särskilt i s. delen mot Bohuslän och efter Vänerstranden. Många stenåldersboplatser äro likaledes kända (ingen hittills med keramik), i synnerhet omkring sjön Hästefjorden. Från bronsåldern finnas talrika gravrösen samt en del hällristningar vid sjön Råvarpen. Järnåldern är representerad av högar, stenkretsar och resta stenar. De största högarna äro Kung Gestrasis hög vid Gestads kyrka och Kårehögen i Bolstads skn. En del bygdeborgar finnas även men

Dalarna. Interiör av Vika kyrka (t. v. över sakristidörren gapskulle).

inga runstenar. — De medeltida kyrkorna erbjuda föga av intresse och ha alla förändrats under tidernas lopp. De under nyare tid uppförda äro ofta av trä.

*Dal. 1. D. ingår i Aska, Dals och Bobergs domsaga. — 2. D. omfattar pastoraten Vadstena, S:t Per och Strå; Herrestad och Källstad; Rogslösa och Väverunda; Örberga och Nässja.

*Dala—Hälsinglands järnväg införlivades 1927 med Statens järnvägar.

Dalakolonin i Jerusalem, se Svensk-amerikanska kolonin i Jerusalem.

Dalaporfyr, se Dalarna sp. 1567 f.

*Dalarna. Kulturminnen. Stenkammargravar äro okända, lika så bestämt påvisbara boplatser från stenåldern. På grund av anhopningen av lösfynden i de sydligaste socknarna, Folkärna, By och Grytnäs, kan man dock ta för givet, att här, dit en vik av Östersjön fordom nått upp, boplatser finnas. F. ö. äro fasta fornlämningar sällsynta, särskilt n. om

Dalälven. På en ö i denna ligger inom Husby skn den s. k. Amundshögen. — Stenkyrkorna från äldre medeltid följa i fråga om plan och uppbyggnad utvecklingen inom kyrkobyggnadskonsten i Mälardalen. På 1300-t. uppstår en för D. karaktäristisk kyrkotyp, utmärkt genom de s. k. gapskullarna, en mot den övriga kyrkan öppen övervåning av sakristian, apterad till sängläktare, samt genom rikt tegelornade exteriörer. De praktfullaste exemplen på denna kyrkotyp äro Stora Tuna kyrka och Kopparbergs kyrka i Falun, i sitt nuv. skick från 1400-t. Under detta årh. försågos kyrkorna med rika stjärnvalv. Kalkmålningar från medeltiden äro sällsynta; däremot har Vika kyrka bevarat sin i vissa avseenden enastående utsmyckning från 1500-t:s mitt. Bland ombyggnader l. nybyggen från nyare tid märkas den av Tessin d. ä. uppförda tornspiran i Mora (se ill. till d. o.), den på 1600-t. av Hans Ferster uppförda Kristine kyrka i Falun och ombyggnaden av Leksands kyrka på 1700-t.

*Dalarö. 1. D. omfattar ett område av Södertörn jämte talrika smärre öar, huvudsakl. belägna i Jungfru- och Nämöfjärdarna i Stockholms s. skärgård. 1923 förändrades D. med Örnö, Utö och Nämö till ett pastorat, varifrån Nämö 1929 avskilts. — 2. D. är beläget vid Jungfrufjärden, på en halvö av Södertörn.

Dalautredningen, en 1923 tillsatt kommission, bestående av en ledare, två biträden och fyra sakkunniga Ortsrepresentanter, med uppgift att utreda och lösa de för Dalarna och särskilt vissa socknar där egendomliga skiftesförhållandena. På grundval av 1926 års skifteslagstiftning (se Skif-

te av jord sp. 782) skall D. utarbeta särskilda skiftesbestäm- melser för Dalarna.

***Dalby**, l. Sedan 1925 ingår även Gödelöv i pastoratet. I D. ligger Dalby station vid Malmö—Simrishamns och Dalby—Bjär-sjölagårds järnvägar.

Dalby Söderskogs nationalpark, se Nationalpark sp. 533.

Daldräll väves på 4 skaft och är en teknisk förenkling av dräll (se d. o., även Suppl.), som för samma mönster väves på 16 å 20 skaft.

***Dalén**, Gustaf, har även konstruerat en självreglerande, värmeackumulerande, kokseldad spis, utsläppt i marknaden 1929.

***Dalformationen** anses numera vara prejotnisk, sannolikt jatuisk: Se även Lianeskiffer och Sverige sp. 442.

Dalfors, se Trävaru a. b. Dalarna, även Suppl.

***Dalin**, l. Olof v. D:s *Then Svänska Argus* utgavs 1910—19 av Svenska vitterhetssamfundet.

Dalin, Alfred, f. 1855, d. 1919, skolman. Efter att ha varit lärare vid folkskola och högre folkskola blev D. 1912 rektor vid kommunala mellanskolan i Huskvarna och 1913 undervisningsråd i Folkskolöverstyrelsen. Han var från 1915 ordf. i Sveriges allmänna folkskolläraryörening. D. intog en ledande ställning inom sin kår. Han utgav även läseböcker.

***Dalköpinge** bildar sedan 1924 ämte Gislöv, Bösarps och Sim- köpinge ett pastorat.

***Dallas**, som utvecklats synner- ligen hastigt, hade 1928 218,000 kv.

Dallerljud, se Tremulanter.

Dalmani'tesskiffer, en efter trilobitsläktet *Dalmani'tes* upp- kallad, delvis sandig lerskiffer av

några få meters mäktighet i Skåne, Västergötland och Öster- götland. D. är understa avdel- ningen i gotlandium och övergår uppåt i rastritesskiffer. På grund av sin rikedom på brakiopoder i vissa skikt kallas D. även bra- kiopodskiffer.

***Dalnij**, ry., jap. *Dairen* (of- ficiellt namn), kin. *Talienwan*, uppges 1927 ha 209,000 inv. D., som är fri- och traktathamn och utgör ändpunkt för sydmanchu- ska järnvägen, har utvecklats till Manchuriets förnämsta hamn (särskilt export av sojaböner och stenkol). Ankomna och avgångna fartygs sammanlagda nettoton- nage var 1926 11,1 mill. ton.

***Dals-Ed**. I D. ingår Eds muni- cipalsamhälle (se Ed 5. Suppl.).

***Dalskog**. Sedan 1927 bilda Ör, D. och Gunnarnäs ett pastorat.

***Dalström**, K a t a, avled 1923.

Daltonplanen [då'ltøn-], se Parkhurst.

***Daltons lag**. D. 2 gäller ej endast vid vätskors avdunstning utan även vid blandning av vilka gaser som helst. Härvid gäller, att tota'ltrycket, trycket hos en i en viss volym innesluten blandning av vissa gaser, är sum- man av parti'a'ltrycken, de tryck, de olika komponenterna i blandningen skulle utöva, om de var för sig inneslötos i samma volym vid samma temperatur.

Dal—Västra Värmlands järn- väg, officiellt namn för Melle- rud—Billingsfors—Arvika järn- väg (se d. o.; även i Suppl.). D. ingår i Trafikförvaltningen Göte- borg—Dalarna—Gävle.

***Dalälven** har från Öster-Dal- älvens källa till mynningen en längd av 520 km. D. represente- rar en medelvatteneffekt av 1,200,000 HK, varav c:a 270,000 utbyggt, främst i Stop-, Fors-

huvud-, Kvarnsveds-, Buller-, Avesta-, Untra- och Lanforsarna samt Älvkarlebyfallen (jfr tab. till Vattenkraftverk).

Damanhu'r, stad i Egypten, vid en kanal i Nildeltat, s.ö. om Alexandria. Järnvägsknut. Bomullsindustri. 52,000 inv. (1927).

Damaské'nerros, se Rosa sp. 1329 och Rosenolja.

***Damaskenerstål**, jfr Tauschering.

***Damaskus**. 1. D. är enl. beslut av 1924 sedan 1 jan. 1925 sammanslaget med Aleppo till staten Syrien (se d. o. sp. 639). — 2. D. är nu huvudstad i den till Syrien och Libanon hörande staten Syrien. Staden hade 1921—22 169,000 inv. I D. finnes ett 1923 grundat syriskt universitet med medicinsk och juridisk fakultet. D. har även järnvägsförbindelse med Aleppo och Medina (Hidjazbanan).

Damm, Bertil, f. 1887, målare, har i en dekorativ linjestil utfört stora figurkompositioner såväl i målning som för andra tekniker (bl. a. gobeläng med motiv ur Nya Sveriges historia för Svenska Amerikalinjens fartyg Kungsholm), teaterdekorationer etc.

***Dammaraharts**, jfr även Agathis. Suppl.

Dammkultur, se Fiskodling sp. 63.

***Damrosch**, Walter. lämnade 1927 ledarskapet för New Yorks symfoniorkester.

Dan, pseud. för Daniel Bergman (se d. o. 4).

***Dana**. 1. J. D. D. Se även Kontraktionsteorin.

***Danaarv**. Om den rätt till kvarlåtenskap efter arvlätare utan laglig arvinge, som staten fått genom 1928 års arvslagstift-

ning och dennas bestämmelser om allmänna arvsfonden, se Arv. Suppl. sp. 160 f.

Dana'kil (sing. *danka'li*), hamitstam, boende vid Bab al-Mandabsundet, dels i de engelska och franska besittningarna, dels i det abessinska inlandet. Jämte galla och somali äro D. de mest betydande hamiterna av den östliga gruppen. Själva kalla de sig även afa'r l. "de fria". Flertalet äro nomadiserande herdar med kamel-, får- och gethjordar; ett fåtal livnära sig som fiskare vid kusten l. som handelsmän på karavanvägarna.

***Danderyd**. 1. Från D., som ingår i S. Roslags domsaga, har 1926 avskilts Lidingö köping, som då blev stad. — 2. I D. ligger Enebybergs villastads municipal-samhälle. **Danderyds församling** (11,735 inv. 1928) omfattar D. samt Djursholms stad och Stocksunds köping. Socken hade 1928 3,600 inv.

Dane'lii donationsfond, en 1909 av grosshandlaren Bron August Danielus' stärbhus till Sthlms stad donerad fond, vars besparade avkastning, så snart den uppgår till 400,000 kr., skall användas till huvudstadens förskönande, förbättrande av dess hygien, befolkningens höjande intellektuellt avseende m. m. Fondens avkastning har hittills anslagits till uppförande av tre bostadshus för arbetande kvinnor samt till bidrag till Stockholms stadsbiblioteks byggnad. 1925—26 anordnades en pristävlan om skulpturverk, avsedda för Hötorget, Mosebacketorg och Sveavägen. Fonden uppgick vid 1927 års slut till 2,653,139 kr. Dess kapital får ej understiga 2 mill. kr.

***Danielson-Kalmari**, Richard. Av D:s arbeten märkes

främst det på omfattande arkivstudier vilande *Finland under gustavianska tiden* (I—II, sv. övers. 2 dlr, 1925—26). D. var 1921—26 kansler för Åbo finska akademi.

Daniglacia'l tid, det skede av inlandsisens avsmältningstid, under vilket isen avsmälte från Baltiska landhöjden i n. Tyskland till danska öarna och Skåne. Se även *Senglaciala tiden*.

Dank, se *Ljus* sp. 664.

***Danmark** hade vid folkräkningen 1925 3,457,000 inv. (80 per kvkm.); därav hade Färöarna 23,000 inv. S. å. bodde i städerna 43 % av befolkningen (enbart i Köpenhamn med Frederiksberg bodde 21 %). Om till städerna även räknas förorter o. a. stadsliknande samhällen, stiger stadsbefolkningens andel i totala folkmängden till 56 %. — *Närings- och kommunikationer*. Saltsjöfisket gav 1926 en fångst av 76,000 ton med ett värde av 36 mill. danska kr. (huvudsakl. flundra, torsk och kolja, ål samt sill och makrill). Industrin sysselsatte s. å. 270,000 arbetare vid 89,200 arbetsställen. Landsvägarna hade 1927 en längd av 7,607 km. och järnvägarna av 5,126 km., därav

Richard Danielson-Kalmari. Målning av Eero Järnefelt.

Kreatursstock 1928 (1,000-t. djur).

Hästar	519
Nötkreatur	3,016
Får (1926)	233
Svin	3,363

Handelsomsättning. (Mill. danska kr.)

Ar	1920	1922	1924	1926	1927
Import	3,243	1,553	2,366	1,620	1,659
Export	1,962	1,283	2,154	1,517	1,549

Transitvaror frånräknade:

Import	2,943	1,456	2,219	1,509	1,554
Export	1,591	1,176	1,976	1,406	1,445

Viktigaste importvaror 1927.
(Mill. danska kr.)

Spannmål etc.	226,4 ¹
Textilämnen och -varor	172,3 ²
Oljekakor	118,5
Kol, koks och briketter	111,4
Akdon, maskiner etc.	104,1
Mineral- o. a. oljor samt arbeten därav	103,3
Oljefrön o. a. växtämnen	88,3
Järn och järnvaror	79,9
Trä och trävaror	66,4
Beklädnadsvaror	56,8
Gödningsmedel	45,7
Kaffe	39,9

¹ Därav majs 111,0.

² Därav ull och yllevor 60,4.

Den odlade jordens användning och avkastning 1928.

	Areal (kvkm.)	Skörd (1,000-t. ton)
Vete	1,020	333
Råg	1,460	246
Korn	3,550	1,100
Havre	4,040	1,059
Potatis	620	1,172
Sockerbetor	460	1,282

Antal mejerier.¹

Ar	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Antal	761	861	890	861	856	841

¹ D. v. s. mejerier, som lämnat detaljerade produktionsuppgifter. Totala antalet mejerier var 1925 1,610, därav 1,350 andels- och 260 privata mejerier.

Viktigaste exportvaror 1927.
(Mill. danska kr.)

Smör	417,8
Fläsk	434,7
Akdon, fartyg och maskiner	95,8
Ägg	87,8
Boskap	81,5
Veget. oljor etc.	39,5
Hudar och skinn	28,2

Viktigaste import- och exportländer.
(Import och export i mill. danska kr.)

	1926	
	Imp.	Exp.
Argentina	26,8	3,0
Belgien	34,2	3,0
Brasilien	23,7	3,7
Finland	15,1	20,1
Frankrike	66,5	9,1
För. Stat.	262,7	10,7
Nederländerna	59,6	9,5
Norge	29,8	51,9
Ryssland	62,9	1,4
Storbritannien	185,7	856,3
Sverige	98,1	66,1
Tyskland	503,7	278,7

Export av smör och ägg.

Ar	Smör (mill. kg.)	Ägg (mill. tjög)
1925	122,8	40,3
1926	132,5	41,6
1927	143,2	42,2

Danmarks handel med Sverige 1927.
(1,000-t. svenska kr.)

	Exp.	Imp.
Levande djur	125	927
Matvaror av djur	3,210	4,373
Spannmål etc.	18,772	13,880
Kolonialvaror	8,096	123
Frnkter och växter	3,487	429
Spånadsämnen	1,471	377
Manufakturvaror därav ..	7,149	5,820
Garn, tågvirke etc.	1,959	1,815
Hudar o. skinn, fjäder m. m. och fabrikat	8,593	4,614
Talg, oljor, kautsjuk m. m. och fabrikat	16,300	3,113
Trä och trävaror	1,033	29,128
Kreatursfoder m. m.	10,786	2,538
Pappersmassa, papper och papp	356	8,638
Mineral och fabrikat	3,088	6,788
Metaller, metallvaror ...	5,030	7,420
Fartyg, fordon, maskiner och apparater	34,349	7,113
Övriga varor	3,394	1,092
Exp., resp. imp. tot. värde	127,198	98,188

Statsskuld.

Ar	1924	1926	1927
Mill. danska kr. ...	1,216,4	1,180,6	1,163,1

2,445 km. statsbanor. D:s handelsflotta, som till storleken är världens fjortonde, omfattade 1928 713 fartyg om sammanlagt 1,067,000 bruttoton, därav 512 ångfartyg om 756,000 ton, 11 motorfartyg om 286,000 ton och 86 segelfartyg om 25,000 ton. 1926 ankommo till D. och avgingo därifrån 67,722 fartyg om sammanlagt 21,0 mill. nettoton, därav 25,013 danska fartyg om 10,0 mill. ton, 22,264 tyska om 4,6 mill. ton och 14,761 svenska om 3,0 mill. ton. Ang. de förnämsta rederibolagen se d. o. sp. 894. — Antalet motorfordon var 1928 110,500, därav 63,600 personautomobiler och omnibusar, 25,300 lastautomobiler och 21,600 motoreyklar. 1927 funnos i D. 1,400 postanstalter, 269,000 telefonabbonenter, 1,870 telefonstationer, 963 telegrafstationer och 354 radiotelegrafstationer (därav 16 fasta). — *Politiska partier.* Omkr. 1920 bildades det s. k. rättsstatspartiet l. georgistiska partiet, vars program nära ansluter sig till Henry Georges (se denne) läror, framför allt om Single Tax (se d. o.). Partiställningen i riksdagen var efter valet 1929 följande:

	Folke-	Lands-
	tinget	tinget
Konservativa folkpartiet ...	24	12
Vänstern	43	28
Radikala vänstern	16	8
Socialdemokrater	61	27
Rättsstatspartiet	3	
Tyska partiet	1	

— *Undervisningsväsen.* I Köpenhamn grundades 1922 en handelshögskola och i Aarhus (se d. o. Suppl.) 1928 en högskola. Antalet professorer vid Köpenhamns universitet uppgick 1928 till e:a 80. — *Historia.* Vid folketingsvalen 1924 ryckte socialdemokraterna starkt fram, ministä-

ren Neergaard avgick och efterträddes av den socialdemokratiska ministären Stauning. Denna, som ej förfogade över en parlamentarisk majoritet och var starkt beroende av vänstern (de liberala), kunde ej inaugureras en utpräglad socialdemokratisk politik. 1924 framlade regeringen ett mycket uppmärksammat avrustningsförslag, som emellertid ej kunde genomföras på grund av de konservativas och liberalas gemensamma motstånd. Regeringens svåraste uppgifter lågo på det ekonomiska området. En omfattande arbetslöshet inträdde, och svåra arbetskonflikter ägde rum. Vid folketingsvalen 1926 vunno oppositionspartierna en avgjord seger, ministären Stauning avgick, och en bondevänsterregering Madsen-Mygdal bildades. Denna, som inledde en utpräglad sparsamhetspolitik, möttes av stora svårigheter. Särskilt brännande blev tullfrågan genom högerus yrkande i industrins intresse på införande av skyddstullar, ett yrkande, som häftigt bekämpades från bondehåll och även förblivit resultatlöst. En bankkris sept. 1928, då Privatbanken för en tid stängdes, utnyttjades i den ungefär samtida valkampanjen mot regeringen, som fick uppbara ett skarpt klander för sin subventionspolitik. Vid landstingsvalen i sept. s. å. tillbakalogs visserl. angreppet mot ministären, dock ej utan förluster för regeringspartiet. Omöjligheten att ena vänstern och högern i försvarsfrågan nödvändiggjorde folketingets upplösning mars 1929. Nyvalen blevo en avgjord framgång för socialdemokraterna, vilka bl. a. satt den fullständiga avrustningen på sitt program. Madsen-Mygdal avgick och efterträddes av Stauning, som

efter vissa svårigheter bildade en socialdemokratisk-radikal koalitionsregering. Ett förslag om total avrustning har bebådats.

***Dannemora—Hargs järnväg** har följande endast för godstrafik öppnade bispår: Knaby—Ramhäll (8 km.; öppnad 1878), Risinge—Norrvällen (8 km.; öppnad 1915) och Norrmon—Lövstaba bruk (30 km.; öppnad 1925).

D'Annunzio, se **d'Annunzio**, även Suppl.

Dansk Folkemuseum, se **Nationalmuseet i Köpenhamn**.

***Dante Alighieri**. Med undantag av *Il Convivio* äro D:s lärda verk (bl. a. *De monarchia* och *De vulgari eloquentia*) skrivna på latin. — En ny övers. av *Divina Commedia* har utgivits av A. Pipping (1925), varjämte två sådana påbörjats, den ena av A. Norlind (*Inferno*, 1921), den andra av E. Zeilon (11 sånger av *Inferno*, tr. i östersunds högre allm. läroverks årsredogörelser, 1923—27).

***Danzig** omfattade 1927 1,950 kvkm. med 390,000 inv., därav 230,000 i staden D. och 28,000 i Zoppot. Av befolkningen voro 1924 59 % protestanter och 37 % katoliker. — Trafiken på D:s hamn har efter världskriget starkt ökats (ankomna och avgångna fartygs sammanlagda nettotonnage utgjorde 1912 2,0, 1922 2,8 och 1927 7,8 mill. ton). I D. finnes en teknisk högskola. Staden har reguljär flygförbindelse med Berlin, Königsberg och Stettin.

***Dar as-Salam** är territoriets huvudhamn med järnväg till Kigoma vid Tanganyikasjön (bibana norrut mot Victoriasjön).

***Dardel**. 2. **Nils D.** har under senare år huvudsakl. framträtt med klassicistiskt tecknade, mondana porträtt. I satorummet i

Charles Dawes.

Stockholms stadsbibliotek utförde han 1928 en väggmålning i anslutning till sin tidigare, naivistiska fantasikonst.

Darío [dharí'á], Rubén, f. 1867, d. 1916, spanskamerikansk skald (f. i Niaragua, senare bostad bl. a. i Chile och Argentina). D. räknas som en av den spanskspråkiga världens största lyriker och som den spanska symbolismens förste och mest typiske representant. Hans diktning utmärkes av fulländad verskonst och ett färgskimrande språk.

Dark horse [dak hås] (eng., mörk häst), kapplöpningshäst, som är okänd för publiken, i överförd bemärkelse i För. Stat. beteckning för presidentkandidat, som rycker fram, sedan favoriterna icke lyckats vinna föreskriven majoritet.

***Darlington** bildar eget grevskap med 71,000 inv. (1927).

Dartmoorfängelset [da't-moo-], se **Princeton**. Suppl.

Dar-ul-Ama'n, se **Kabul**. Suppl.

Darwin, se **Port Darwin**, även Suppl.

Dat., förk. för dativ och för datum.

Datoli't, monoklint mineral av sammansättningen HCaBSiO_6 , färglöst l. svagt röd-l. grönfärgat, i formrika, korta kristaller.

***Daudet**. 2. **Alphonse D.** Av de i huvudarbetet nämnda arbetena föreligga i sv. övers. även *Aventures prodigieuses de Tartarin de Taraseon* (Tartarin från Taraseon, 1881) och *Sapho* (Sapho, 1884). — 3. **Léon D.** har sedan 1927 vistats i Belgien, varifrån han fortsatt att skriva för tidningen *l'Action française*. Anledningen till hans landsflykt var hans med hjälp av "les camelots du roi" (se *l'Action française*. Suppl.) verkställda rymning från Santéfängelset, där han inspärrats på grund av obevisade beskyllningar mot en person för att ha mördat hans son.

Dawes [dås], Charles, f. 1865, nordamerikansk finansman och politiker, 1918 brigadgeneral vid amerikanska armén i Frankrike. 1924 blev D. ordf. i skadeståndskommissionens expertkommitté och framlade ss. sådan den s. k. **Dawesplanen** (se **Tyskland** sp. 1636). D., som nedlagt ett betydande arbete i den republikanska valorganisationen, var 1925—29 För. Stat:s vicepresident. Han blev 1929 För. Stat:s ambassadör i London, där han inledde sin verksamhet med en bemärkt konferens med **Macdonald** i avrustningsfrågan. Han erhöll 1926 hälften av Nobels fredspris för 1925.

***Davies**, **W. H.** I sv. övers föreligger numera D:s *The autobiography of a super-tramp* (Erluffares självbiografi, 1926).

Davis [de'jvis], **William Morris**, f. 1850, nordameri-

kansk geograf och geolog, 1890—1912 prof. vid Harvard University i geografi och (från 1899) geologi. D. har gjort sin förnämsta insats inom geomorfologin, som han riktat med en banbrytande teori för landskapsformernas genetik. Enl. D. är floderosionen en av de viktigaste landskapsbildande faktorerna. Allt efter floderosionens resultat betecknas ett landskap som ungt (med V-dalar; jfr D a l) l. moget; slutresultatet i en fullbordad erosionscykel är peneplanet (se d. o.). Som en naturlig konsekvens av denna teori ha D. och hans lärjungar förfäktat åsikten, att man ur ett landskaps nuv. morfologi skall kunna rekonstruera dess begynnelsestadium. D. har utgivit *Physical Geography* (1899) m. fl. läroböcker. Han erhöll 1920 Vegamedaljen.

Davis Cup [de'jvis köpp], ständigt vandringspris i lawn-tennis, om vilket årligen hålles en för alla nationer öppen tävling (på utomhusbanor). Uppstattes 1900 av tennisspelaren Dwight F. Davis (f. 1879, För. Stat:s krigsminister 1925, generalguvernör på Filippinerna 1929). Tävlingen, som försiggått med avbrott för åren 1901, 1910 och 1915—18, har utvecklats till världens största pokalturnering med ett 30-tal deltagande nationer. Dessa uppdelas i två zoner, vilkas bägge segrare tävla om rätten att utmana cupinnehavaren, som alltså spelar endast en match (varje dylik omfattar en double- och fyra singlematcher). Innehavare av D. ha varit: För. Stat. 1900 och 1902, England 1903—06, Australien 1907—09 och 1911, England 1912, För. Stat. 1913, Australien 1914 och 1919, För. Stat. 1920—26,

Frankrike 1927—. Sverige har deltagit i turneringen sedan 1925.

***Davos**. 1923 grundades i D. ett institut för "alpfsysiologi och tuberkulosforskning" (med stort fysikaliskt-meteorologiskt observatorium; föreståndare F. Lindholm, jfr d. o. Suppl.).

Dayton [de'jtøn], stad i Tennessee, mell. För. Stat., n.ö. om Chattanooga. 2,000 inv. — I D. utspelades 1925 den beryktade "processen". En lärare vid en av D:s skolor, J. Scopes, hade föreläst över utvecklingsläran och därigenom brutit mot en av staten Tennessee's lagar, som förbjöd varje kritik av den bibliska skapelsehistorien. Främst genom W. J. Bryans hänsynslösa kampanj blev Scopes av D:s domstol dömd till böter. Processen i D. vann över hela världen herostratisk ryktbarhet.

Daytona [de'jtønə], badort i Florida, För. Stat., på östkusten, c:a 140 km. s.ö. om Jacksonville. På den utomordentligt jämna och hårda sandstranden vid D., **Daytona Beach** [bitj], ha under senare år utförts talrika racerlopp med automobil (jfr **Automobilsport**. Suppl.).

***De** [fr. utt. dø] är fransk motsvarighet till von (se d. o.) men ingår även i icke-adliga namn.

Dead man's grip [dedd mäns gripp], se **Död mans grepp**. Suppl.

Death Valley [deth væ'lli], se **Kalifornien**.

Deauville [dävi'll], stad i dep. Calvados, n. Frankrike, vid Seinebukten av Engelska kanalen. D., som är beläget vid mynningen av floden Touques, mitt emot Trouville (se d. o.), är en av Europas mondänaste badorter (säsong i aug.). Kapplöpningsbana. C:a 4,000 inv.

Claude Debussy. Målning av Jacques-Emile Blanche.

Débacle [-ba'kl], fr., omstörtning, krasch.

***Debeney**, M. E., är sedan 1924 chef för generalstaben.

Debentures, se *Participating debentures*. Suppl.

***De Besche**, Hubert D. avled 1658 (ej 1664).

Deblin [dä'nb-], polska namnet på Ivangorod (se d. o. 1).

***Debreczen** skrivs numera *Debrecen*. Högskolan är ombildad till universitet.

***Debs**, Eugene V., avled 1926.

***Debussy**, Claude. D:s på Maeterlincks drama *Pelléas et Mélisande* byggda opera med samma namn, som är den första representanten för impressionismen (jfr d. o. Suppl.) inom operan, uppfördes i Sthlm 1926 (första uppförande i Paris 1902).

Debye [-bä'j], Peter, f. 1884, holländsk fysiker, sedan 1920 prof. vid tekniska högskolan i Zürich. D. har arbetat inom kvantteori, teorin för elektroly-

tisk dissociation m. m. samt angivit en metod för röntgenanalys av kristallstruktur (se *Kristall* sp. 1345).

Dece'balus, se *Dacien*.

Deci- (av lat. *de'cem*, tio), se *Metersystemet*.

Děčin [dje'tjin], se *Tetsehen*.

***Deckel**, se även *Papper* sp. 1605.

***Dedeagatj** heter numera *Alexandropolis* och är huvudstad i grekiska nomarkin *Ebros*. D. hade 1928 12,000 inv.

Defibre'ra (fr. *défibrer*), lösgöra fibrerna ur något ämne. Jfr *Trämassa* sp. 1446.

***Deflation**. *Geol.* Vindens eroderande verksamhet med hjälp av stoft och sand. D. är till sin verkan jämförbar med floderosionen. I vegetationsfria trakter, särskilt öknar, kvarstå efter D. bisarra klippartier (deflationsvittnen). Jfr *Vindnöttastenar*.

Deflorise'ra (av lat. *deflorare*, plocka blommor från), beröva mödomen.

De Forest [di få'rrist], Lee, f. 1873, nordamerikansk elektrotekniker, föregångsman inom radiotekniken. D. har bl. a. uppfunnit det moderna, med galler försedda vacuumröret och honey-combpolarna.

***De Geer**. 4. *Louis D.* Ett urval av D:s brev, *Ur Louis De Geers brevsamling*, utgavs 1929 av sonen Louis D. — 5. *Louis D.* utgav 1926 sina *Politiska hägkomster från åren 1901—1921*. — 6. *Gerard D.* avgick från professuren 1924 och är sedan dess föreståndare för Stockholms högskolas geokronologiska institut. Under senare år har D. i samarbete med lärjungar sökt sammanknyta den för isavsmältningen i

Sverige gällande svenska tidskalan med varvserier i andra kvartära nedisningsområden, ss. Schweiz, Himalaya, Ekvatorial-Afrika, Patagonien och Nord-Amerika.

De Geer. 1. Fabian D., f. 1850, kusin till Gerard D., frih., urspr. officer, disponent för Hasselfors bruks a. b. 1886—1906, landshövding i Skarab. l. 1906—17. Livligt intresserad för lantbrukets utveckling, har D. bl. a. varit ordf. i Svenska mosskultur-föreningen. Vice preses i Lantbruksakademien 1920—27, preses från 1927. — 2. Sten D., f. 1886, son till Gerard D., frih., geograf, docent vid Handelshögskolan i Stockholm och lärare vid Stockholms högskola 1912, prof. vid Göteborgs högskola 1929, har bl. a. utgivit *Befolkningens fördelning i Sverige* (med karta, utarbetad enl. s. k. absolut prickmetod; 1919) och *Människans och näringslivets geografi* (1928).

***Degerfors.** 1. D. utbröts 1925 som särskild kommun ur Karlskoga och bildar sedan 1926 förs. och pastorat i Karlstads stift. I D. ligger Jannelunds municipalsamhälle. 4,935 inv. (1928). — 3. I D. ligger Vindelns municipalsamhälle. — 4. D. ingår i Västerbottens s. domsaga.

***Degoutte, Jean Marie Joseph**, avgick 1924 som chef för franska ockupationstrupperna vid Rhen.

Degradatio'n (jfr *Degradera*). *Geol.* Se *Exogena krafter*. Suppl.

Dégras [-gra'], fr., läderfett; fett, som efter sämskgarvning (se *Garvning* sp. 1073 f.) avlägsnats från hudarna.

De Gubernatis, se *de Gubernatis*.

Gerard De Geer.

***Dehlgren, Sten**, avgick 1920 som ordf. i Frisinnade klubben.

Dehra, D. Dun [de'jra dänn], stad i United Provinces, Britt. Indien, belägen 700 m. ö. h. i Himalaya, mellan Jumna och Ganges. Krigsskola. Geodetiska avdelningen av Survey of India (ämbetsverk för Indiens kartläggning). C:a 50,000 inv.

Dehydre'ring (av lat. *de*, från, och *hydrogenium*, väte), borttagande av väte ur en kemisk förening. Enl. nyare teorier försiggår en del oxidationsprocesser, t. ex. sådana inom organismen, på så sätt, att först vatten anlagras, varpå väte avspjälkas med hjälp av ett annat ämne. Jfr *Oxidationsteorier*. Suppl.

Deiktisk, se *Pronomen* och *Undervisningsmetod*.

Dej'mos, se *Mars* sp. 1276.

***Dejefors** har även ett kraftverk (7,500 HK) i Klarälven. Dejefors kraft- och fabriks a. b. är dotterbolag till a. b. Mölnbacka-Trysil.

Deka- (av grek. *de'ka*, tio), se *Metersystemet*.

Grazia Deledda.

Dekalín, dekahydronaf-talín, $C_{10}H_{18}$, vätska med kokpunkten c:a $188^{\circ} C.$, framställd genom hydrering av naftalin vid 160° med vätgas. Användes som tillsats i motorsprit och som ersättningsmedel för terpentin.

Deklasse'rad (fr. *déclassé*), nedsjunkten till en lägre social klass.

***Dekliniation**. *Fys.* En kompass visar ej rätt mot jordens magnetiska sydpol, vilket framgår av deklinationskartan. Detta beror på att det jordmagnetiska fältet är mera invecklat än det skulle vara, om det härrörde från två punktformiga poler.

Dekor [-kär] (fr. *décor*), utsmyckning, dekoration.

***Dekrement**, se även Svängningsrörelse sp. 556.

Dekupi'rsåg (av fr. *découper*, utskära), större lövsåg, driven med trampa.

***De la Gardie**. 7. Robert D. avgick som landshövding 1925.

Delaktig, i straffrättslig terminologi beteckning för den som

uppsätligt medverkar till ett brotts utförande. Strafflagen skiljer mellan olika slag av delaktighet: anstiftan (se Anstiftare. Suppl.), medhjälp (se d. o. Suppl.), kompott (se d. o.), negativ delaktighet, d. v. s. underlåtenhet att hindra någon från att begå ett brott, och efterföljande delaktighet l. fauktion, d. v. s. tillhandagående av den brottslige, sedan brottet blivit begånget och med vetskap därom.

Delaunay [dölänä'], Louis, f. 1826, d. 1903, fransk skådespelare, anställd vid Comédie-Française, berömd som oöverträffad framställare av älskarrollerna i det franska lustspelet.

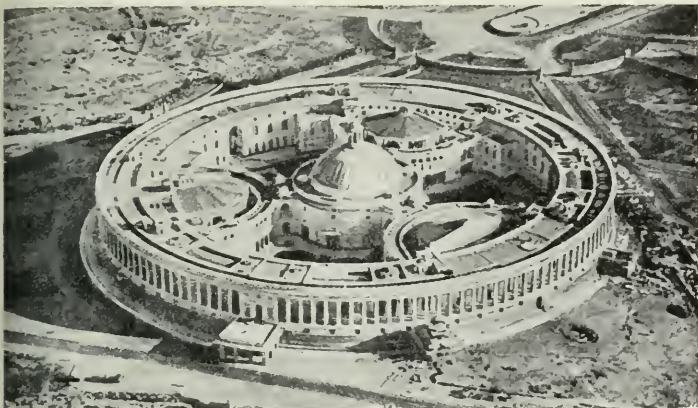
***De Laval**, Gustaf, konstruerade sin första ångturbin redan 1883, ehuru den först senare blev användbar i praktiken.

***Delbrück**, Hans, avled 1929. Bland hans senare arbeten märkes en världshistoria (5 bd, 1923—28).

De'lebpalm, detsamma som palmyrapalm (se Borassus flabelliformis).

***Deledda**, Grazia, erhöll 1927 Nobelpriset i litteratur för 1926. De senaste åren har ett stort antal av D:s romaner översatts till sv., bl. a. den i huvudarbetet nämnda *Cencre* (Aska, 1927).

Delegationen för det internationella socialpolitiska samarbetet, en i nära anslutning till Socialstyrelsen arbetande kommitté med uppgift att behandla frågor rörande Sveriges medverkan i det internationella socialpolitiska samarbetet, särskilt sådana, som skola bliva l. varit föremål för behandling av den internationella arbetsorganisationen (se Nationernas För-

Delhi, Parlamentshuset.

bund sp. 639). D. inrättades 1920, nedlades 1923 men återupprättades 1927. Som en särskild arbetsuppgift tillkommer det D. att verka för spridande inom Sverige av kännedom om nämnda organisation, dess arbetsuppgifter och arbetsresultat. D. utgöres av två arbetsgivar- och två arbetarrepresentanter samt två opartiska representanter med chefen för Socialstyrelsen ss. ordf.

***Delhi.** 1. Ytan uppges numera vara 1,536 kvkm. — 2. Det nya D., som är beläget s. om den gamla staden, är uppfört enl. en monumental stadsplan (utmärkt å kartan i huvudarbetet med streckade linjer). Dess ryggrad är Kingsway (Central vista), en parkplanterad aveny, som för från Krigsmonumentet till Raisina Hill, på vilken statsbyggnaderna äro belägna. Dessa, som nyligen (1929) fullbordats l. stå inför sin fullbordan, omfatta vicekonungens residens, sekretariatsbyggnaderna och parlamentshuset, en cirkelrund monumentalbyggnad, inrymmande bl. a. cent-

ralbibliotek och tre plenisalar. I D. grundades 1922 ett universitet.

***Delirium**, jfr även *Sinnes sjukdomar* sp. 603 f.

Delius [di'ljøs], *Frederick*, f. 1863, engelsk tonsättare. Med anknytning till Chopin, Grieg och Wagner och även till engelsk folkmusik har D. utvecklat en individuell stil, utmärkt bl. a. av snabba och täta växlingar i harmoniken. Hans produktion omfattar bl. a. operor, ss. den på G. Kellers novell *Romeo and Julia* auf dem Dorfe byggda *A Village Romeo and Juliet* (1907), symfoniska dikter och körverk.

Delning. *Tekn.* Se *Kugg-hjul*.

Delningsapparat. 1. Se *Fräsmaskin* 1. — 2. Se *Provtagning* sp. 653.

***Delsbo.** 2. D. ingår i *N. Hälsinglands domsaga*.

Delsbosöm, se *Konstsömnad* sp. 1141.

***Deltakoppling**, se även *Stjärnkoppling*.

***Deltametall**, se även tab. till *Mässing* sp. 535—536.

De'ltastrålar, *deltastrålar*, strålar av samma natur som β -strålarna (se *Radium* sp. 805) men väsentligt långsammare. Uppstå vid α -strålars stöt mot atomer.

Delteil [-tä'j], *Joseph*, f. 1895, fransk författare, representant för den s. k. surrealismen, som med förkärlek uppehåller sig vid det undermedvetna själslivet. Av hans romaner må nämnas *Jeanne d'Arc* (1925), där helgonet skildras med en sensuellt närgången realism, och *Les poilus* (1926), en hyllning till kriget och soldatinstinkterna.

De Maré, *Rolf*, f. 1888, teaterledare och konstsamlare, grundade och ledde 1920—25 Svenska baletten (se d. o.) samt innehade 1924—27 Théâtre des Champs-Élysées i Paris. Han har sammanbragt en värdefull samling av främst spansk 1600-talsmåleri och modern fransk konst.

Demarteau [dømartå'], *Gil-les*, f. 1722, d. 1776, fransk gravör, främst bekant genom sina efter Bouchers teckningar utförda gravyrer i crayonmanér, vilken teknik av D. fördes till fulländning.

Deme'trios **Poliorke'tes**
("stadsbelägraren"), se *Diadoker* sp. 278 f.

De Mille [di mill], *Cecil Blount*, f. 1881, nordamerikansk filmregissör. D. övergick 1913 från teatern till filmen och har sedan dess iscensatt ett 50-tal filmer, först realistiska tendenskomedier och -dramer, efter 1918 luxuösa jätteinspelningar (ofta med inlagda historiska parallell-episoder), bland vilka märkas *De tio budorden* (1924), *Ropet från Volga* (1926) samt *Konungarnas konung* (1927).

Demirkasy'k, se *Taurus*.
Suppl.

Demi-vierge [dəmi' vjærrj], fr., "halvjungfru", ett av M. Prévost (se d. o.) präglat uttryck för en erotiskt oblyg flicka, som fysiskt bevarat sin oberördhet.

***Demon**. Demonisk, även hemsk och oförklarlig, mystiskt tjusande o. d.

Demonte'ra (av lat. *de*, från, bort, och *monstra*), taga sönder, isär (en maskin e. d.).

De mo'rtuis nil ni'si be'ne, lat., "om de döda intet annat än gott", latinskt citat av ovisst ursprung.

***Denaturera**. I st. f. eosin användes numera fuksin för rödfärgningen. — Sprit, avsedd för laboratoriebruk, denatureras med eter. Motorsprit försattes med bensol i annat kolväte, t. ex. dekalin (se d. o. Suppl.).

Dendra', by i Argolis, där A. W. Persson 1926 upptäckte en mykensk furstegrav med synnerligen rika fynd, bl. a. skålar av guld och silver.

De'nguefeber, en framför allt i Medelhavsländerna, Indien och Central-Amerika epidemiskt uppträdande sjukdom. Den utmärkes av feber i två perioder med två mellanliggande dagars feberfrihet, utslag, svåra smärtor i leder och muskulatur samt varar omkr. en vecka. Dödlighet obetydlig. Smittämnet överföres sannolikt genom stick av myggor tillhörande släktet *Stegomyia*. Specifikt verkan- de läkemedel saknas; febernedsättande och smärtstillande medel användas vid behandlingen.

De ni'hilo ni'hil, lat., "av intet (blir) intet", citat från den romerske skalden Aulus Persius Flaccus (f. 34, d. 62 e. Kr.), vanl. återgivet under formen *ex nihilo nihil fit*.

Den kongelige Porcelænsfabrik, se Kongelige Porcelænsfabrik. Suppl.

Denominativ (av lat. *de*, av, från), avledd av nomen (se d. o.). Termen D. nyttjas även som substantiv.

Densogra'f (av lat. *de'nsus*, tät, och grek. *gra'fein*, skriva), av tysken E. Goldberg konstruerad, synnerligen enkel och praktisk svärtningsmätare för fotografiskt bruk (jfr Svärtning).

De'nti-labialer (av lat. *dens*, tand), se Labialer.

Denudationsyta, en jämn landyta, som uppstått genom denudation, alltså ung. detsamma som peneplan.

***Denver** hade 1928 294,000 inv. Vid D. finnes ett stort svenskt lungsjukhus.

Departementa'reformen, ve-dertagen benämning på den 1840—41 genomförda reform, varigenom de forna expeditionerna i K. M:ts kansli ersattes med departement med statsråd ss. chefer (se Departement och Kansli).

***Deport**, J. A., avled 1926.

***Deposition**. Rätt att fullgöra betalningsskyldighet genom D. har införts i Sverige genom en lag 24 mars 1927 om gälds betalning genom penningars nedsättande i allmänt förvar. Om en borgenär vägrar att mottaga erbjuden betalning av förfallen skuld, som skall erläggas i penningar, l. hindras gäldenären av annan på borgenären beroende omständighet att fullgöra sin skyldighet, kan gäldenären fullgöra densamma genom att för borgenärens räkning nedsätta beloppet hos överexekutor.

***Depot** användes också liktydigt med depå (se d. o., även Suppl.).

Depression. Fys. 1. Se Hori-

Kvinnoporträtt. Målning av André Derain. (Luxembourgsmuseet, Paris.)

son t. — 2. Sänkningen i ett kapillär rör av ytan av en vätska, som ej fuktat röret (se Kapillaritet).

***Depå**, i allm. bet. förrådsplats, förvaringsställe.

Depåfartyg, se Moderfartyg.

***Derain**, André, har efter en period av klassicistisk formbetoning börjat arbeta i en bred och kraftfull, själva färgmaterialet starkt framhävande stil, varigenom han vid sidan av Dunoyer de Segonzac (se d. o. Suppl.) kommit att stå som en huvudrepresentant för de senaste strävandena inom franskt måleri.

Der al-Bahri, se Tebe sp. 846 och ill. till Egypten sp. 745—746.

***Derbend** hade 1926 23,000 inv. Det är beläget vid järnvägen Rostov—Baku och har tillverkning av mattor, vapen m. m.

***Derby**. 3. Lord D. avgick 1924 ss. krigsminister.

Bronshuvud av Charles Despiou.

***Derby**, se även **Kapplöpning**. Suppl.

Derbyrött [da'bi-], se **Kromfärger**.

***Derbyshire** har, om huvudstaden Derbys folkmängd medräknas, 715,000 inv. (1921).

Dérilindning (efter den ungerske ingenjören Déri), kompensationslindning (se d. o. Suppl.).

Dérimotor, en sorts repulsionsmotor, där varje borstkontakt är uppdelad i en fast och en förskjutbar del, elektriskt förbundna. De förskjutbara delarna äro sinsemellan mekaniskt men ej elektriskt förenade. Genom förskjutning av de rörliga borstarna ur neutralläget (intill de fasta borstarna) växer motorns vridmoment, och varvtalet låter sig regleras med stor känslighet.

***Dermoidcysta**, jfr även **Svulst** sp. 551 f.

De Sa'ntis, **Francesco**, f. 1817, d. 1883, italiensk litteraturhistoriker och politiker, prof. i Zürich 1856—59, i Neapel 1871—83. Inom den italienska litteraturvetenskapen är D. banbrytaren för en psykologisk forskningsmetod,

samtidigt som han i sitt huvudverk, *Storia della letteratura italiana* (1872), framlägger grundlinjerna till en på fasta normer byggd estetik. D., som 1848 deltog i upprovsrörelserna i Neapel och 1860 anknöt till Garibaldi, var efter Italiens enande deputerad från 1861 och undervisningsminister 1861—62, 1868 samt 1879—80.

Des Cloizeaux [dä kloašä'], **Alfred**, f. 1817, d. 1897, fransk mineralog, prof. vid naturhistoriska museet i Paris. D. utförde noggranna undersökningar av mineralens kristallografiska och optiska egenskaper.

Desensibiliserings (av lat. *de*, från, bort), se **Sensibiliserings**.

Desiati'na, annan form för **desjatin**.

Desintresserad (fr. *désintéressé*), ointresserad; opartisk.

***Desjatin**, jfr **Tjetverik**.

***Deslandres**, **H. A.**, har även utfört viktiga undersökningar av bandspektras byggnad.

***Desorientera**. **Desorientering** är även ett vanligt symptom vid ett flertal förgiftningar, spec. vid infektionssjukdomar.

Despiou [däspiä'], **Charles**, f. 1874, fransk bildhuggare. D., som intar en ledande ställning inom modern fransk skulptur, har bl. a. utfört ett antal kvinnliga porträtthuvuden, i vilka han förenar en av Maillol inspirerad, rofylld klassicism med en nervöst känslig naturalistisk behandling av den oiselerade bronsytan.

Desportes [däpår'rt], **François**, f. 1661, d. 1743, fransk målare. D. verkade länge som porträttmålare i Polen, men efter återkomsten till Frankrike ägnade han sig huvudsakl. åt stillebennmåleri. Han anknyter härvid-

Dessau. Bauhaus.

lag till Snyders men är samtidigt med sin sensuella stoffbehandling och sin kalla, raffinerade färgskala en typisk rokokomålare. D. är väl representerad i Nat. mus.

***Dessau** har även anseelig maskin- och vagnindustri, varjämte de i D. belägna Junkers-Werke tillverka flygplan (se *Junkers*). 71,000 inv. (1925). — 1925 inrättades i D. en utbildningsanstalt, *Bauhaus*, som efter en allmän orientering i modern formuppfattning meddelar fackundervisning i måleri-, teater-, reklam- och byggnadsavdelningar. *Bauhaus*, som 1925—28 stod under ledning av W. Gropius, sedan 1928 av Hannes Meyer, och bland vars lärare märkes W. Kandinsky, är en huvudhärd för funktionalismen (se d. o. Suppl.), som även tillämpats i dess av Gropius ritade, på tre sammansträlade byggnadskroppar fördelade och med väldiga fönsterytor försedda komplex.

a. b. **De svenska kristallglasbruken**, Sthlm, grundat 1903, bedriver glastillverkning vid Kosta (se d. o.) samt Alsterbro, Alsterfors och Eda (se dessa ord.

Suppl.). Aktiekapital 1,75 mill. kr. C:a 1,100 arbetare.

Detachör [-sjö'r] (av fr. *détacher*, frigöra), se *Kvarn* sp. 1530.

***Detektor**, se även *Lås* sp. 949.

Determinativ l. rotdeterminativ (jfr *Rot. Språkv.*) kallas det språkliga element, varigenom (betydelsen hos) en primär rot närmare "determineras", d. v. s. specialiseras.

Det kongelige Teater, se *Dansk teater*.

Det nya Sverige, se *Nya Sverige* sp. 1115 samt Suppl.

***Detritus**, geologisk beteckning för material (oorganiskt, t. ex.

Stilleben. Målning av François Desportes. (Nat. mus.)

vittringsgrus, l. organiskt, t. ex. växtrester), som härstammar från land, antingen det avlagras på land (t. ex. talusbildningar) l. i insjöar l. hav.

***Detroit.** 2. D. hade 1928 1,379,000 inv. Förstäderna, av vilka Highland Park är störst, ha c:a 300,000 inv. Av de 1 mill. inv. 1920 voro 290,000 födda i utlandet och 41,000 negrer.

De'tskoje Selo', se **Tsarskoje Selo.**

Detthow, Erik, f. 1888, målare. D., som sedan länge varit verksam i Paris, har där skapat sig ett namn som landskaps- och porträttmålare i nyfransk anda.

***Deutsche Bank.** Omslutningen var (1928) 2,32 milliarder mark. Antalet kontor uppgår till över 180.

Deutsche Bücherei [då'jtsje by'šera'j], se **Bibliotek** sp. 1454 samt **Suppl.**

Deutscher Werkbund [då'jtsjer], se **Werkbund.**

Deutsche Seewarte [då'jtsje sê'varte] (ty., tyska havsobservatoriet), ett i Hamburg 1875 upprättat statligt nautiskt-meteorologiskt centralinstitut för stormvarningsväsen och maritim klimatologi ävensom för undersökning och kontroll av nautiska instrument. Från D. utgivnas dels nautisk-meteorologiska handböcker och seglingsbeskrivningar över jordens alla farvatten, dels en vetenskaplig meteorologisk skriftserie, *Aus dem Archiv der Deutschen Seewarte.*

Deutsche Tageszeitung [då'jtsje ta'gestsajtong], tysk daglig tidning, utgiven i Berlin. D., som grundades 1894, är ett av de ledande tysknationella organen.

Deva'rdas legering, legering mellan aluminium, koppar och zink, användes inom oorganiska

kemin som reduktionsmedel (bl. a. för nitrater och klorater).

Deverbativ (av lat. *de*, av, från), avledd av verb. Termen D. nyttjas även som substantiv.

De Witte, se *de Witte.*

***Devonport** är inkorporerat med Plymouth.

***Devonshire** har, om de inom D. belägna grevskapsstädernas folkmängd medräknas, 710,000 inv. (1921).

***Devrient** [defri'nt, ej dævri-ä'ŋ]. 5. Max D. avled 1929.

De'xel, se **Skarvvyxa.**

***Dextrin,** jfr **Rostgummi.** dg, vanlig förkortning för decigram.

Diacetylmorfin, se **Heroin.**

Diae'resis, lat. form för dieresis.

Diaghile'v, Sergej, d. 1929, rysk konstskriftställare och balletledare. D. grundade 1909 Ryska baletten (se d. o. och **Ballett** sp. 1017).

Diagonalskiktning, se **Kors-skiktning.** **Suppl.**

Diale'ktiker (jfr **Dialektik**), skicklig debattör; debattör, som utmärker sig för härklyveri och spetsfundighet.

***Diallag** tillhör pyroxengruppen (se **Pyroxen**).

***Diamant,** se även **Cullinandia mantén.** **Suppl., Koh-i-noor.** **Suppl.** och **Orlovdiamanten.** **Suppl. — Boktr.** Se **Stil** sp. 1580.

Diamantfärgämnen, en grupp till yllefärgning (jfr **Färgning** sp. 859) använda, viktiga azofärgämnen (diamantsvart m. fl.).

Diamanti'na, stad i staten Minas Geraes, s.ö. Brasilien, 1,120 m. ö. h. Centrum i Brasiliens förnämsta diamantfält. **Diamantindustri.** C:a 15,000 inv.

Diameterlindning, se **Slinglindning.**

Diametra'l, eg. vid motsatta änden av en diameter; absolut, rak(t) (t. ex. D. m o t s a t t, rakt motsatt).

Diami'd, se Hydrazin.

Diami'ner, föreningar, som innehålla två för aminer (se d. o.) karaktäristiska grupper.

Diami'nofeno'l, $C_6H_3(NH_2)_2OH$, derivat av fenol (se d. o.), innehållande 2 aminogrupper. Kristalliserar i tunna fjäll. Som fotografiska framkallare användas sulfatet (a m i d o'l) och klorhydratet (d i a m o'l) av D.

***Diarbekr**, turk. *Kara-Amid*. Nuv. vilajetet har 194,000 inv., därav 32,000 i staden D. (1927).

Diasko'p (av grek. *dia'*, genom, och *skop'e'n*, se), skioptikon (se d. o.) för projektion med genomfallande ljus.

Diastrofi'sm (av grek. *dia'*, genom, och *strofe'*, vändning), sammanfattning av alla rörelser i jordskorpan yttre delar och därmed sammanhängande trans- och regressioner av havet.

***Diatermi** användes numera med framgång även i och för direkt värmepåverkan av lungor (kronisk bronkit, lunginflammation), hjärta (angina pectoris) samt av gallblåsa, mage och tarm, kvinnliga könsorgan vid kroniska inflammationer.

Diate'ssaron, se T a t i a n o s.

Diatomacéjurd, se K i s e l g u r.

***Diaz**, A r m a n d o, avled 1928. Han blev 1921 hertig av Vittorio och 1924 fältmarskalk samt var 1922—25 krigsminister.

***Diazoföreningar** upptäcktes 1860 av Griess (se d. o. Suppl.). De kunna indelas i två grupper: diazoniumsalter, R·N·X, och dia-

|||
N

zotater, R·N:N·X. De förstnäm-

da reagera synnerligen lätt och kunna överföras till alkoholer, nitroföreningar, halogenföreningar, nitriler, hydraziner och färgämnen.

Dicellogra'ptus, se G r a p t o l i t e r. Suppl.

***Dickson**. 6. Robert D. avled 1924.

Dictyogra'ptus, D i c t y o n e' m a, se G r a p t o l i t e r. Suppl.

***Diderot**, Denis. *Le père de famille* föreligger i sv. övers. (Herr Orbesson och hans familj, 1807). Av D:s romaner, som utgavos först långt efter hans död, märkas *Jacques le fataliste* (1796; först utg. i tysk övers. 1792; Jakob fatalisten, 1925), *La religieuse* (1796; Nunnan, 1925) och den spirituella satiren *Le neveu de Rameau* (1821; först utg. i tysk övers. av Goethe 1805; Herr Rameaus brorson, 1825).

***Didring**, Ernst. Bland D:s senaste arbeten märkas skärgårdsromanerna *Stormens öar* (1925), *Mästerlotsen* (1926) och *Dyningar* (1927) samt dramat *Vilddjuret* (uppf. i Sthlm 1929).

Die blaue Blume [di bla'øe blo'-], se Blå blomman.

Diedenhofen [di'denhä'-], se Thionville. Suppl.

Die dummen Schwe'den [di do'mmen], ty., ”de dumma svenskarna”, ett eg. blott i Sverige använt uttryck för svensk godtrogenhet.

Diele'ktrisk förskjutning, se M a g n e t i s k t f ä l t s p. 1061.

Diele'ktrisk hållfasthet, den fältstyrka, vid vilken en dielektrisk gnista slår igenom ett dielektrikum (jfr U r l a d d n i n g s f e n o m e n s p. 222). Se även L ä g - o e h h ö g s p ä n n i n g.

***Dielektriskt ämne**. Vid definitionen av dielektricitetskonstan-

ten (se huvudarbetet sp. 306) förutsattes, att ej endast *B*:s omgivning utan hela rymden är fylld av det dielektriska ämnet. Vidare skall *A* vid försöken t. ex. i luft och paraffin ha samma *potential*, ej samma *laddning* i båda fallen. Kraftverkan mellan två ledare med givna laddningar är omvänt proportionell mot dielektricitetskonstanten, mellan två ledare med givna potentialer direkt proportionell mot denna; detta ger en metod att mäta vätskors och gasers dielektricitetskonstant. Dielektricitetskonstanten, definierad på ovan nämnda sätt, är i allm. ej lika med kvadraten på brytningsindex för synliga ljusvågor utan lika med gränsvärdet av brytningsindex för oändligt långa vågor. Vatten har t. ex. dielektricitetskonstanten *S*₁, brytningsindex för synligt ljus 1,33 och för mycket långa vågor 9.

***Dientzenhofer.** Nikolauskyrkan i Prag påbörjades av Christoph och fullbordades av Kilian Ignaz D.

***Dieselmotor,** jfr *Motorlokomotiv*.

Dietterlin [di'ter-], *Wendel*, f. 1550 l. 1551, d. 1599, tysk arkitekt, målare och ornamentstickare, verksam i Strassburg. *D*:s från 1593 utgivna teoretiska skrift *Architectura* med dess raderade mönsterblad i en fantastiskt rik ornamentalt stil blev av stor betydelse för den tyska renässansarkitekturens utveckling.

Dietyle'ndiami'n, se *Piperazin*.

Dievenow [di'fenå], se *Wollin*.

***Difenylamin.** Ett viktigt derivat av *D*. är hexanitrodifenylamin (se d. o.).

Difenyl'meta'n, $C_6H_5 \cdot CH_2 \cdot$

$\cdot C_6H_5$, kristalliserande ämne (smältpunkt 23° C.), av vilket flera derivat utgöra viktiga färgämnen (se d. o. sp. S65).

Differentia'ler kallas de oändligt små (mot gränsvärdet noll konvergerande) storheter, med vilka man räknar i differential- och integralkalkyl.

Differentia'lgalvanometer, se *Motståndsmätning*.

***Differentialtermoskop.** Den i huvudarbetet beskrivna formen är avsedd för strålningsmätningar. Träffas båda kulorna av lika stark strålning, uppvärms den svärtade mer än den andra, och vätskepelaren förskjutes.

Differentia'ltransformator, transformator med två likadana primärlindningar, så anordnade, att om de genomflytas av lika starka växelströmmar i fas med varandra, ingen spänning induceras i sekundärlindningen. Användes för mätändamål.

***Diffusion.** *D*. av ljus, omvandling av riktat ljus till diffust ljus.

Diffusionspump, se *Luftpump* sp. S15.

Diffusö'r (av lat. *diffundere*, utbreda), se *Sockertillverkning* och *Trämassa* sp. 1446.

Digerbergssandsten, oegentlig benämning på en tuffbergart med stor utbredning inom Dalarnas porfyrområde.

***Digitalis** har även diuretisk verkan.

***Dijon.** Kartusianklostret Champmol, nu hospital, ligger strax utanför staden.

Diktonius, *Elmer*, f. 1896, finländsk författare. *D*. har gjort sig bemärkt som den främste representanten för den litterära modernismen i Finland. I diktsamlingar som *Taggiga lågor* (1924) och *Stenkol* (1927) har han fram-

trätt som en arbetarskald med starka socialistiska sympatier.

Dilatometer (av *dilatation* och grek. *metrē'n*, mäta), instrument för mätning av utvidgning, spec. värmeutvidgning.

***Diligens**. Postverket har sedan 1923 åter ett antal diligenslinjer, på vilka trafiken upprätthålles medelst omnibussar (se *Omnibus*).

***Dillon**. I. John D. avled 1927.

***Dimbo** bildar sedan 1925 jämte Ottravad, Hångsdala, Skörstorp och Ö. Gerum ett pastorat.

***Dimension** hos en fysisk storhet är det samband, i vilket dess enhet står till grundenheterna för längd (*l*), massa (*m*) och tid (*t*). Ex.: en yta har dimensionen l^2 , enär ytenheten är proportionell mot kvadraten på längdenheten men oberoende av enheterna för tid och massa. Acceleration har dimensionen $l \cdot t^{-2}$, kraft $m \cdot l \cdot t^{-2}$. Elektriska och magnetiska storheter ha olika D. i det elektrostatiska och i det elektromagnetiska måttssystemet, emedan i det förra dielektricitetskonstanten, i det senare permabiliteten antagits dimensionslös (oberoende av grundenheterna).

Dimensionsavverkning, se *Skogsbruk* sp. 817.

Dimetylani'l, $C_6H_5N(CH_3)_2$, oljig vätska, som framställes genom upphettning av anilin, metylalkohol och svavelsyra. Utgångsmaterial vid framställning av ett antal anilinfärger.

Dimetylbenso'l, se *Xylol*.

***Dimission**. *Dimissions-examen* (på studentspråk "dimmen"), benämning på den vid Uppsala universitet 1831—1904 bestående teologiska ämbets-examen, som, efter kompletteran-

de praktisk utbildning, berättigade till inträde i prästämbetet. Den motsvarades i Lund av teoretisk-teologisk examen.

***Dimma**, se även *Konstgjord dimma*.

Dina'risk ras, se *Människoraser* sp. 518.

D'ingelstedt [-sjätt], Franz, f. 1814, d. 1881, frih. (1876), tysk författare och teaterledare. D. framträdde först med radikal politisk satir (*Lieder eines kosmopolitischen Nachtwächters*, 1841) men skrev sedan ren lyrik, romaner (*Die Amazone*, 1868), noveller, dramer etc. Som chef för Burgtheater i Wien (från 1872) utvecklade han en framgångsrik verksamhet och intresserade sig särskilt för det klassiska tyska dramat.

***Dingtuna** skall framdeles förenas med Västerås-Barkarö till ett pastorat.

Dioi, se *Tai*.

***Diolk**. Ordet användes även om kryptogamer (vilka icke tillhöra Linnés *Dioc'cia*) för att beteckna, att dessa ha han- och honorgan på skilda individ.

Diony'sios Trax, se *Grammatiker* sp. 1438.

Diopsi'd, se *Pyroxen*.

Dio'xibenso'l, $C_6H_4(OH)_2$, förekommer i tre isomera former: hydrokinon, pyrokatekin och resorcin (se dessa ord).

***Dipenten** tillhör terpenerna (jfr d. o.).

Dipo'l (av grek. *dis*, två gånger, och *pol*), två lika stora elektriska laddningar (l. magnetiska poler) med motsatt tecken och belägna på mycket litet avstånd från varandra.

***Dippel**, J. K., blev genom inverkan från Gottfried Arnold (se d. o. Suppl.) mystiker och radikal pietist. Han representerar över-

gången från pietism till upplysning och är märklig ss. en av banbrytarna för den individuella religionsfriheten.

Direction der Discontogese'llschaft [direksiä'n der diskä'nn-], Tysklands näst största bankinstitut, grundat 1851 med ett aktiekapital på f. n. 135 mill. mark. Omslutning (1928) 1,703 mill. mark. Närmare 100 kontor.

Direktionen över Stockholms stads undervisningsverk, se *Eforus*.

Direktionskraft, detsamma som riktkraft, spec. vid torsions-svängningar (se *Svängnings-rörelse* sp. 554 och 557 f.).

Dirkar, tåg, som ansättas i läppar mittpå mesan- l. storbommen och ledas genom block under märsen l. i masten och därifrån till bomnocken. D. tjäna till att lyfta bommen vid segelmanöver, så att bommen ej sträcker seglet i onödan.

Dirre Daa, se *Abessinien*. Suppl.

***Dirschau** hade 1921 16,000 inv. D. är av vikt som flodhamn.

Dirt track, se *Motoreykel-sport*. Suppl.

Disackari'der, se *Kolhydrat* sp. 1006 f.

Diskonformite't (av lat. *dis*, isär, och *konformitet*), se *Konformlager*. Suppl.

Diskontinuite'tslinjer (av lat. *dis*, isär, och *kontinuitet*), gränslinjer inom ett cyklonområde, vilka skilja områden med olika temperatur, vindstyrka, vindriktning och luftfuktighet. Då cyklonen rör sig framåt, förflytta sig även D., vilket visar sig i plötsliga omkastningar hos väderleken på en ort. D. äro två: i cyklonens främre del varmfrenten, i dess bakre del kallfronten (se dessa ord. Suppl.).

***Diskoön**. Godhavn, som har ca 400 inv., är säte för landsfogden i Nord-Grönland (jfr *Grönland*. Suppl.) och har en viktig biologisk station. 1925 har beslutats att vid Godhavn upprätta ett magnetiskt-meteorologiskt observatorium, det närmast magnetiska nordpolen belägna i världen; dess magnetiska avdelning är sedan 1926 i bruk.

Diskredite'ra (fr. *discréditer*), beröva förtroendet, väcka misstroende emot, nedsätta.

***Diskret** betecknar inom matematik och fysik även avskild, enskild (t. ex. diskreta punkter i motsats till alla punkter å en linje l. yta).

Diskretionä'ra (jfr *Diskret*), godtycklig, efter gottfinnande; särskilt i rättsterminologi om den befogenhet att inom vissa gränser efter eget omdöme pröva och avgöra förekommande fall vart för sig, som stundom tillkommer en domare, en verkschef o. s. v.

***Diskus**. Ang. de nya rekorden se tab. till *Kast*. Suppl.

Disperge'ra (av lat. *dispergere*, sprida) säges ett ämne göra, om det bryter ljusstrålar av olika våglängder olika mycket, d. v. s. uppvisar *dispersio'n*.

Distanstub, se *Praktisk geometri* sp. 548.

Dist'e'n, se *Andalusitgruppen*. Suppl.

***Distorsion**. *Fys.* 1. Bristande ortoskopi (se d. o.); innebär, att bilden av ett plant föremål ej blir likformig med föremålet. — 2. Felaktigt återgivande av ljud, bestående i att de olika toner, som ingå i det återgivna ljudet, ej ha samma relativa styrka som i originalljudet. D. uppträder bl. a. vid långa telefonledningar (motverkas där genom pupinisering; se *Telefoni* sp. 882)

samt vid rundradiomottagning, beroende på felaktig konstruktion av mikrofon, förstärkare, högtalare m. m.

Distributiva (av lat. *distribuere*, fördela) kallas sådana ord (spec. vissa räkneord och pronomen), som uttrycka fördelning l. isärhållande (t. ex. *var och en*, *i sänder*).

Distribu'tor (av lat. *distribuere*, utdela, sprida), se *Telegrafi* sp. 898.

District of Columbia [di'ss-trikt ävv], se *Columbia* l.

***Dittmann**, Wilhelm, har tagit avstånd från kommunismen och tillhör sedan 1923 socialdemokratiska partiet. Han var 1920—24 tyska riksdagens vicepresident.

Dit'zinger, Gustav Adolf, d. 1800, ebenist, mästare i Stockholms snickareämbete 1788. Lärjunge till Haupt, representerar D. en senare fas av den gustavianska möbelstilen än denne. I sina i marketeri utförda dekorationsmotiv röjer han påverkan av L. Masreliez, och hans förnämsta arbete, en sekretär i Sinebrychoffska samlingen i Helsingfors, är utförd efter ritning av denne.

Diverge'nt (jfr *Divergens*), se *Kedjebråk* och *Serier*. — *Divergent* strålknippe, strålknippe, som utgår från en och samma punkt.

***Division**. 4. D. består i regel av 4—6 fartyg, U-båtsdivision dock i regel av 3, högst 5 fartyg.

***Divisor**, se även *Tenakel*.

Dix, Otto, f. 1891, tysk målare. D. är en av förgrundsmännen inom den nyrealistiska riktningen i tyskt måleri. Hans produktion, som huvudsakl. omfattar figurmotiv, präglas av intellektuell skärpa och en hård, plastisk form.

Dixi et salva'vi a'nimam me'am, lat., "jag har talat och

Skåp av G. A. Ditzinger (Nat. mus.).

räddat min själ" (d. v. s. jag har genom att tala ut frigjort mig från ansvaret att ha tegat), uttryck, bildat i anslutning till Hesekiel 33: 9 (Vulgata).

***Dixmuiden** hade 1927 3,100 inv. — I kyrkan S:t Nicolas fanns ett berömt, under världskriget förstört lectorium (se ill. till d. o. sp. 330), uppfört 1535—44.

Diö, stationssamhälle i Stenbrohults skn, Kronob. l., vid Södra stambanan. Se *Gemla fabrikers* a. b.

Dja'bal Druz, fr. *Djebel Druze*, stat (sedan 1923) i franska mandatet Syrien och Libanon, invid Trans-Jordanien. D:s huvuddel utgöres av vulkanlandet Hauran (se d. o. och *Syrien* sp. 636). 7,000 kvkm. 50,000 inv., mest druser. Huvudstad Suweda.

Djabalpu'r, se **J u b b u l p o r e**. Suppl.

Dja'bal Sja'mmar, se **S j a m m a r**, även Suppl.

al-Djazi'rah (engelsk transkription *El Gezira*), arab., "ön", området mellan Nilen (Bahr al-Abjad) och nedre Bahr al-Asrak, Anglo-egyptiska Sudan. Genom stora, 1925 påbörjade bevattningsanläggningar (en damm på c:a 13° 30' n. br. i Bahr al-Asrak, vid Sennar, fullbordades 1926) väntas D. få stor betydelse som bomullsproducent (jfr Nilen sp. 831); den bevattnade arealen utgjorde 1927 42,800 har. Från Sennar, n. om dammen, leda järnvägar till Khartum och Kosti vid Nilen samt från Makwar, s. därom, en 1923—29 anlagd järnväg till Berber—Port Sudanbanan.

***Djerid**, Sjött al-D., har vid nyare undersökningar befunnits ligga 20 m. högre än havsytan. I n.v. ligger intill D. oasgruppen Bled al-D. med berömd odling av dadelpalmer.

***Djidda** (ofta skrivet Jidda). Under emiren ibn Sauds anfall mot Hidjaz (se d. o. Suppl.) drog sig konung Ali efter förlusten av Mecka 1924 till D., som blev en av stödjepunkterna för hans fortsatta kamp. När denna efter Medinas fall dec. 1925 visade sig fruktlös, tillkännagav Ali från D. sin abdikation, varefter ibn Sauds trupper utan strid satte sig i besittning av staden.

Djokjaka'rta, huvudstad i sultanatet och presidentskapet D. på mell. Java. Järnvägsknut. I närheten ligger Prambanan (se d. o.). 108,000 inv. (1927).

Djolo'ffer, den nordvästligaste stammen av sudannegrerna, befolkande Senegambiens kustland. D. äro ett kraftigt och välbyggt folk med ytterligt mörk hudfärg. Sam-

hällsordningen är övervägande feodal, religionen islam.

Djuphavsplåten, se **J o r d e n** sp. 183.

Djuplod, se **L o d n i n g** sp. 692.

Djupmått, se **M ä t t v e r k t y g** sp. 499.

Djupskärpa, de avståndsgränser för föremålen, inom vilka en skarp fotografisk bild kan erhållas för samma läge hos plåten. D. bestämmes vanl. enl. fordringen, att vid gränserna bildens oskärpa får vara högst $\frac{1}{1000}$ av bildvidden. Bestämmande är objektivets verksamma öppning; ju mindre denna är, desto större D.

***Djuptryck**, se även **R e p r o d u k t i o n s m e t o d e r** sp. 1024.

***Djupviken** är lastageplats, belägen vid Ume älvs mynning, 1 km. n. om Holmsund.

***Djura** utgör sedan 1923 en i Leksands skn ingående församling, som jämte Leksands förs. bildar pastorat i Västerås stift. 1,130 inv. (1928).

Djurgårdsteatern, sommarteater på Djurgården i Sthlm, grundad 1795 av A. De Broen och senare under ledning av bl. a. F. och P. J. Deland (se d. o.). Den gamla byggnaden ersattes 1863 av en ny, som brann redan 1865. Teatern uppfördes emellertid på nytt i närheten, invigdes 1867, övertogs 1892 av A. Ranft och 1916 av G. Collijn. Denna byggnad nedbrann 1929. D. odlade företrädesvis det lättare lustspelet, operetten och revyn.

Djurpsykologi, läran om djurens själsliv. D. är baserad på de analogier, som förefinnas mellan vissa livsyttningar hos djuren och kroppsliga funktioner, vilka hos människan äro förbundna med psykiska processer. D:s strängt vetenskapliga utveckling infaller

huvudsakl. under det senaste halvsekle (se *Psykologi* sp. 685). Vid sidan av mera direkt iakttagelse av djurens beteende har den under de senaste decennierna i stor utsträckning även utformat en exakt experimentalpsykologisk metodik. Bland moderna föregångsmän särskilt i fråga om de högre djurens själsliv märkes E. W. Thorndike (se d. o.) och J. B. Watson (jfr *Behaviorism*. Suppl.), samt W. Köhler (se d. o. Suppl.) med sina studier över de antropoida aporna.

Djursholmsbanan, se *Stockholm—Roslagens järnvägar*, även Suppl.

Djursland, annan form för Dyrsländ (se *Randers l*).

***Djurö**. I. D. omfattar ett flertal öar i Stockholms yttre skärgård, bl. a. de genom ett smalt näs förenade Vindö och Djurö samt Runmarö, Harö och Sandön (se *Sandhamn*). D. bildar sedan 1929 jämte Nämdö (jfr d. o. I. Suppl.) ett pastorat.

D-koppling, detsamma som deltakoppling.

D. M., förk. för distriktsmästerskap (se *Mästerskap 2*).

***Dnjepr**. Sedan 1927 bygges vid D. i Donetsområdet, c:a 50 km. s. om Dnjeppetrovsk, ett av världens största kraftverk med en fallhöjd av 35 m. och en effekt av 320,000 HK efter första utbyggnaden (beräknas vara slutförd 1933). Fullt utbyggt skall kraftverket leverera 800,000 HK, fördelade på 10 maskinaggregat.

Dnjeppetrovsk, nuv. namnet på Jekaterinoslav.

***Docent**. Docentstipendierna vid universiteten utgå numera med 6,000 kr. per år. D. finnas även vid Karol. inst., Tekniska högskolan, Stockholms och Göteborgs högskolor, handelshögsko-

lorna i nämnda städer samt Skogshögskolan.

***Docka**. *Maskinb.* Maskindel, som i vissa arbetsmaskiner, t. ex. svarvar (jfr d. o.), uppstår l. stöder ett arbetsstycke l. en annan maskindel. — *Skeppsb.* Om Beckholmsdockornas dimensioner se *Beckholmen*. Suppl. Även vid Ekenbergs varv finnes sedan 1928 en U-docka med en lyftkraft av 1,500 ton. Eriksbergs flytdocka har nu 20,000 tons lyftkraft. — Jfr *Självdockande*.

Dockteater, se *Marionette-teater*. Suppl.

Dodgson [då'ddjsøn], Charles Lutwidge, f. 1832, d. 1898, engelsk matematiker och författare, skrev bl. a. under pseud. Lewis Carroll *Alice's adventures in Wonderland* (1865; flera sv. övers., bl. a. Alices märkvärdiga äventyr i Underlandet, 1917), en ytterst populär engelsk barnbok, utgiven i otaliga upplagor.

***Doktor**. Doktorsgrad kan numera förvärfvas även vid Tekniska högskolan (se d. o. sp. 868).

***Doktoringenjör**. Om motsvarande svenska grad, teknologiedoktor, se *Tekniska högskolan* sp. 868.

Dolerit, en medel- till grovkornig basalt, som bildas vid Etna o. a. vulkaner och har stor utbredning på Färöarna, Island och i Skottland. Saknas i Sverige.

***Dolezalek**, Friedrich, avled 1920.

Dollo [-lâ'], Louis, f. 1857, belgisk paleontolog, prof. i Bryssel, banbrytare inom forskningen rörande de fossila djurens levnadssätt.

Dollond [då'lländ], John, f. 1706, d. 1761, engelsk optiker, urspr. sidenvävar, konstruerade de första akromatiska linserna och

ett instrument för bestämning av ullhårens grovlek (jfr Ull sp. 48).

Dolomittegel framställas av bränd dolomit, vilken blandas med något stenkolstjära och stampas i järnformar. Massan brännes i formarna. — Dolomitmassa av bränd dolomit och tjära användes i stor utsträckning såsom stampmassa vid infodring av basiska ugnar.

Dolon-nor, se L a m a - m i a o.

Dom [däm], å n g d o m, se Å n g p a n n a sp. 1462.

Doma [då'-], liggande prisma. Jfr K r i s t a l l sp. 1342.

Dombaas [-ås], D o m b å s, viktig järnvägsknut i Opland fylke, Norge (se d. o. sp. 996), i Gudbrandsdalen, s. om Dovrefjäll.

***Dominant**. Biol. Se Ä r f t - l i g h e t s l ä r a sp. 1549.

***Domkapitel**. En klosterartad gemenskap mellan en biskopskyrkas präster infördes i Västern redan på 300-t. av bl. a. Augustinus. Det var dessa idéer, som Krodegang på 700-t. förnyade. — I Göteborgs D. sitta av gammalt jämte lektorerna även kyrkoherdarna i Kristine och Tyska församlingarna.

Domkyrkoråd, en vid var och en av Lunds, Göteborgs och Kalmar domkyrkor fungerande nämnd för domkyrkans vård och förvaltningen av dess medel. Jfr D o m k y r k o s y s s l o m a n.

***Domnarvet** blev 1926 municipalsamhälle i Stora Tuna skn. Ur denna utbröts 1929 ett område under namn av D o m n a r v e t s k o m m u n (14,605 inv., därav 14,415 i D:s municipalsamhälle), vilken dock fortfarande ingår i Stora Tuna förs. (jfr S t o r a T u n a 1. Suppl.).

***Domprost**, jfr P r o s t.

***Domsjö**. I D. finnes även en sulfittfabrik.

***Donau** är det tyska namnet på floden, som heter *Dunaj* på tjeckiska, *Duna* på ungerska, *Dunav* på serbiska och bulgariska, *Dunarca* på rumäniska samt *Danube* på franska och engelska; dess latinska namn är *Danubius*. Den föräldrade Ludwigs—Donau—Mainkanalen skall ersättas med den under byggnad varande Main—Donaukanalen (se d. o.).

***Donegal** hade 1926 153,000 inv.

Donner, K a i, f. 1888, son till Otto D., finländsk språkforskare, docent i uralsk språkvetenskap i Helsingfors 1924, har utgivit arbeten över de turkiska och finskugriska folkens (spec. samojedernas) språk och kultur.

Doornik [då'r-], se T o u r n a i.

***Dopplers princip**. Vid ljusvågor, vilkas hastighet alltid är densamma, gäller den i huvudarbetet angivna formuleringen av D. Vid ljudvågor, vilkas hastighet beror på mediets (t. ex. luftens), är effekten ej enbart beroende på A:s och B:s relativa rörelse utan även på deras rörelse i förhållande till mediet.

Dopsch [dåppsj], A l f o n s, f. 1868, österrikisk historiker, prof. i Wien 1898. D. har nedlagt ett framgångsrikt arbete på den ekonomiska historiens område. Bland hans arbeten märkas framför allt *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit* (2 bd, 1912—13) och *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung* (2 bd, 1918—20).

Dorchester [då'tjessto], huvudstad i Dorsetshire, s. England. Romersk amfiteater. Radiostation. 10,000 inv. (1921).

***Dorn**, en konisk stälkropp, använd vid olika slag av metallbearbetning, bl. a. vid rörtillverkning (se d. o.).

Doro'nicum, se *Gemsrot*.

***Dorotea** bildar jämte Risbäckes kapellförs. pastorat.

***Dorpat** hade 1926 61,000 inv. Universitetet består av 7 fakulteter och hade 1927 4,200 studenter. Universitetsbiblioteket omfattar 520,000 bd. I D. finnas även astronomiskt observatorium (tillhör universitetet), meteorologiskt observatorium (meteorologisk centralanstalt) och Estlands centralarkiv (grundat 1922).

Dorsa'l (av lat. *do'rsu*m, rygg), ljud, som bildas med tungryggen mot gommen, t. ex. *g, k* (jfr *Palatal* och *Velar*).

***Dortmund—Emskanalen** står i förbindelse med Rhen genom Rhen—Hernekanalen (se d. o. Suppl.) och Lippekanalen (se *Lippe*. Suppl.).

Dosta, *Sature'ja vulga'ris* (*Clinopo'dium vulga're*), ört (fam. *Labiatae*) med mångblommiga kransar av (vanl.) röda blommor. Rätt allmän i skogsbackar, blommor på hög- och eftersommaren. Jfr *Harmynta*.

Dote'ra (av lat. *dos*, gåva), begåva. — *Dotatio'o'n*, gåva.

***Douai** hade 1926 39,000 inv. Industrin är åter betydande.

Double [døbbl] (eng., dubbel), se *Bollspel* sp. 239.

Doughty [dɑ'ʊti], *Charles Montagu*, f. 1843, d. 1926, engelsk författare. Under en vetenskaplig expedition i Arabien blev D. skild från sina följeslagare och vistades under två år ss. ensam europé i ökenstrakterna. Dessa upplevelser skildrade han i *Travels in Arabia Deserta* (2 dlr, 1888). Han utgav även flera diktsamlingar.

***Doumer**, *Paul*, efterträdde dec. 1925 *Loucheur* ss. finansmi-

Gaston Doumergue.

nister i Briands 8:e ministär, avgick mars 1924 till Millerands efterträdare ss. Frankrikes president.

***Doumergue**, *Gaston*, valdes juni 1924 till Millerands efterträdare ss. Frankrikes president.

Doumpalm [dom-], *Hyphae'ne theba'ica* (fam. *Palmae*), i Egypten vanlig palm, ofta med gaffelgrenig stam. Frukterna äro ätliga.

Do ut des, lat., "jag ger, på det att du må ge", uttryck, som användes för att beteckna ömsidiga eftergifter, spee. i politiska förhandlingar. — *Nationalekonomiskt* betecknar D. en skatteprincip, enl. vilken skatten är ekvivalent till den nytta, statsverksamheten skapar åt skattebetalarna.

***Dover** har även betydelse som fästnings- och garnisonsstad. — D. grundades redan under romerska tiden och blev ss. den förnämsta av Cinque Ports (se d. o. Suppl.) under medeltiden Englands viktigaste kustfästning. I D. slöts 1670 ett hemligt fördrag mellan Karl II av England och Ludvig XIV av

Frankrike (se England sp. 1078).

***Down** hade 1926 209,000 inv.

Downtonian [daʊntɔˈniən], silursystemets översta (yngsta) avdelning i fastlandsfacies kring Fennoskandia (Skåne, Oslofältet, Skottland, Spetsbergen). I D., som till stor del utgöres av konglomerat och röda l. gula sandstenar, har nyligen upptäckts en rik primitiv fiskfauna.

***Dovrefjäll**. En järnväg i Romsdalen-Gudbrandsdalen har fullbordats 1924 (se Romsdalsbanan).

Dowsongas [daʊˈsɔn-], se Gas sp. 1075.

***Draba**. I svenska fjälltrakter förekomma *D. alpina* med gula blommor, *D. rupestris* med vita m. fl. Om småarter av *D.* (l. *Erophila*) *verna* se Jordan l.

Drachm [dræmm], engelsk viktsenhet = 3,89 gr.

***Drachmann**, Holger. *Der var engang* och *Gurre* ha även uppförts i Sthlm, resp. 1887 och 1906. — Emmy D. avled 1928. — Povl (ej Poul) D. är sedan 1914 redaktör för Tidsskrift for Industri och sedan 1920 konservativ led. av folketinget.

Dragbänk, maskin för rördragning (se Rörtillverkning sp. 1673) och tråddragning (se d. o.).

***Dragon**, jfr Artemisia, även Suppl.

Dragprovning, se Hållfasthetsprovning.

Dragrustning, se Vävnings sp. 1268.

***Dragskiva**, se även Rörtillverkning sp. 1673.

Dragvåg, se Vagn sp. 303.

Dragö'r, fiskläge och lotsstation i Köpenhamns amt, Danmark, på Amagers östkust. Livligt besökt badort. Järnväg till Köpenhamn. 2,100 inv. (1925).

***Drakballong**, se vid. Luftballong sp. 804.

***Drakbergen**, se ill. till Sydafrika sp. 571—572.

***Drakma**. 2. D., som under senare år starkt fluktuerat i värde, stabiliserades 1928 genom införande av guldmyntfot. Parikursen är nu 4,8 öre.

Dra'kma, dra'kme, äldre medicinalvikt = 60 gran = 3,72 gr.

Dram (av *drama*, se d. o.), ofta beteckning för ett allvarligt skådespel med lyckligt slut.

Dra'ma, huvudstad i en norra mark med samma namn, Makedonien, Grekland, n.v. om Kavala. Bomullsindustri och tobaksodling. 29,000 inv. (1928), därav många från Turkiet inflyttade greker. — Nära D. ligga ruinerna av Filippi (se d. o.).

***Dramatiska teatern**. Säsongen 1927—28 organiserade D. med P. Lindberg ss. regissör den på abonnemang grundade s. k. Klubbteatern för uppförande av mera exklusiv modern dramatik. Tore Svennberg efterträddes 1928 som chef av Erik Wettergren. Säsongen 1928—29 innehade D. Konsert- och teatern (se d. o. Suppl.).

***Drammen** är säte för fylkesmannen i Buskerud fylke.

***Dravida**. D:s antal har tidigare starkt underskattats, emedan man endast medräknat dem, som tala dravidaspråk. Senare undersökningar ha visat, att dessa endast utgöra en mindre del av D. (c:a 70 mill.), under det att större delen (uppskattad till 170 mill.) talar ariskt språk. Jfr Indien sp. 1302 och Människoraser sp. 526.

Dravít, se Turmalin.

Dreiser [dra'jše], Theodore, f. 1871, nordamerikansk författare. Urspr. journalist och bokförlagsbiträde, debuterade D.

med romanen *Sister Carrie* (1900, Syster Carrie, 2 dlr, 1928) och slog igenom med *Jennie Gerhardt* (1911), varefter han odelat ägnat sig åt författarskap. Hans viktigaste arbeten äro romanerna *The Financier* (1912) och dess fortsättning *The Titan* (1914) samt *An American tragedy* (2 dlr 1925; En amerikansk tragedi, 2 dlr, 1927). Med överlägsen konst i miljöskildring och karaktärsteckning ger han en bild av den moderna amerikanska civilisationen med dess cyniska brutalitet, dess själsliga tomhet och brist på andliga intressen.

***Dressin**, se även *Velociped* och *Motordressiner*.

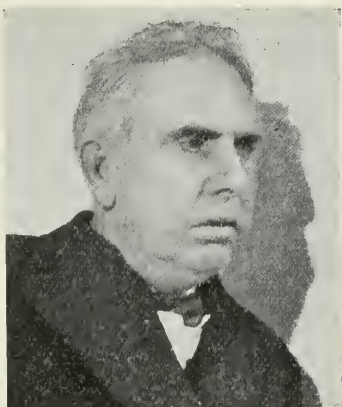
Dressoir [-soa'r], fr., se *Möbelkonst* sp. 544.

***Dreyer**, J. L. E., avled 1926.

Dribbling (av eng. *dribble*, droppa, drypa), spelterm i fotboll; D. innebär, att spelaren under hastig löpning sparkar bollen framför sig på ett sådant sätt, att den hela tiden befinner sig nära intill fötterna.

***Drivaxel**, jfr *Lokomotiv* sp. 709 f.

***Drivbänk**. På senaste åren har drivning av växter genom jordens uppvärmning med elektrisk ström utexperimenterats och börjat tas i praktiskt bruk. Genom denna uppvärmning, som sker från i jorden nedlagda kablar, kan växttiden förlängas till hela den tid, då växterna ha tillräcklig tillgång på ljus. Elektrisk uppvärmning har huvudsakl. använts i D., där den ersätter ströbädden och tillika bättre än denna tillåter noggrann reglering av temperaturen. Under förutsättning av lågt pris på strömmen, vilket möjliggöres därigenom, att endast nattström behöver användas, har elektrisk drivning i bänk

Theodore Dreiser.

visat sig lönande för odling av grönsaker, plantor för utplantering å fritt land samt stickling-sättning av träd och buskar, av vilka säljbara plantor erhållas på 1 års kortare tid än vid vanlig trädskoleodling. Vid tillgång på naturligt ljus har odling i D. kunnat utsträckas till hela året utom tiden november—januari, och under en god del av sistnämnda tid kunna dessutom redan utvuxna grönsaksplantor i skydd mot frost hållas magasinerade i de svagt uppvärmda bänkarna. På fritt land har med framgång försökts, dels att genom jordens uppvärmning påbörja odling av t. ex. potatis tidigare än eljest, dels att genom övertäckning med glas och uppvärmning av luften med värmekablar skydda frostömma plantor mot nattfrost. — Försök att vid drivning i hus ersätta dagsljuset med elektriskt ljus, rikt på ultravioletta strålar, ha gett goda resultat betr. vissa växtslag. Därvid är belysningens periodicitet av stor bet. Så ger 10 tim. belysning i ett sträck annat resultat än

t. ex. två 5-timmars perioder med några tim. avbrott (växternas "fotoperiodism"). — Jfr *Drivning*. *Trädg.* och *Växthus*.

Drive [drajv] (eng., *driva*), slag i lawntennis, utföres efter bollens studs som forehand- l. backhand-slag (jfr dessa ord. *Suppl.*), varvid bollen träffas på en lägre höjd än vid smashen och erhåller en mera horisontell riktning än vid lobben.

***Drogden**. Djupet i rännan uppgår till 6,9 m.; arbeten pågå å fördjupning till 8 m.

Drohobycz [-hå'bytj], stad i dep. Lwów, s.ö. Polen, vid en biflod till Dnjestr. Centrum i Galiziens förnämsta bergoljedistrikt (Boryslaw m. fl. oljekällor). Saltverk och stort oljeraffinaderi. 27,000 inv. (hälften judar; 1921).

***Drommen**, se ill. till *Oviksfjäll* en sp. 1485—1486.

Dro'sselspole (av ty. *drosseln*, strypa), *dämpspole*, *induktionspole*, trädspole med l. utan järnkärna. D. har stor självinduktion och förhindrar därigenom genomgång av högfrekventa växelströmmar.

***Drothem**. Kyrkan är belägen i Söderköping (jfr d. o.).

***Drottninghuset**. För att bevara den kulturhistoriskt intressanta byggnaden och möjliggöra dess fortsatta användande för sitt ändamål bildades 1925 genom insamling en fond, Drottninghusfonden, varjämte D. åtnjuter anslag såväl från staten som från Stockholms stad.

D. R. P., förk. för *Deutsches Reichspatent* [då'jtsjes ra'j̄s-], patent, gällande inom Tyska riket.

Drude [dro'-], *Paul*, f. 1863, d. 1906, tysk fysiker, prof. i Gies-sen 1900, i Berlin 1905, undersökte bl. a. ytspänning, metall-reflexion, anomal dispersion och

dielektricitetskonstanter för snabba elektriska svängningar samt utgav teoretiska arbeten. D. redigerade från 1900 *Annalen der Physik*.

Drummondville [drøm'mønd-vill], radiostation i prov. Quebec, Kanada, 100 km. n.ö. om Montreal. Transatlantisk trafik.

Dryasflora, den av *Dryas* (fjällsippa), dvärgbjörk, dvärgvide, kråkris m. fl. fjällväxter sammansatta flora, som vid inlandsisens avsmältning tog landet i besittning och vars lämningar träffas i glaciala sötvattensleror i bl. a. Skåne och Danmark.

Dry farming [draj fa'ming], se *Nord-Amerikas För-enta Stater* sp. 910.

***Dråktighet**. *Sjöv.* Se även *Skeppsmätning*.

***Dräll**. Skaftens antal kan variera mellan 4 och 20.

***Dsersjinskij**, *Feliks Ed-mundovitj* (ej *Eduardovitj*), avled 1926.

Dsjetysu'j, område i Kasakstan, Ryssland. 284,000 kvkm. 743,000 inv. (1926). Huvudstad Alma-Ata.

***Dsungariet**. D:s s. del tillhör Öst-Turkestan.

***Dualis**. Hos personliga pronomina har D. i nyisl. delvis trängt undan pluralisformerna.

Dua'lt sönderfall (av lat. *du'o*, två) föreligger, då vissa av ett radioaktivt ämnes atomer omvandlas till ett ämne, de övriga till ett annat. Ex.: radium C.

Dubbel, detsamma som *double* (se *Bollspel* sp. 239).

Dubbelhake, se *Handeldvapen* sp. 385.

Dubbelintegral, se *Multi-pelintegral*.

Dubbelkrökt, detsamma som *skév* (se *Kurva*).

Dubbelplyschstol, se **M a t t o r** sp. 1365 och **S a m m e t** sp. 86.

Dubbelpunkt, punkt på en kurva, i vilken två grenar av kurvan skära varandra. D. finnes t. ex. hos lemniskatan.

Dubbelskikt, två parallella ytor med mycket litet avstånd från varandra och belagda den ena med positiv, den andra med negativ elektrisk l. magnetisk laddning av samma styrka. Elektriska D. uppträda vid beröringsytan mellan två kroppar, som ha kontaktpotentialdifferens. Magnetiska D. äro endast en matematisk fiktion, använd vid beräkning av magnetiska fältet från elektriska strömmar. En elektrisk ström ger näml. samma magnetiska fält som ett magnetiskt D., vilket begränsas av strömledaren.

Dubbelsvängning, riktigare hel svängning, vid svängningsrörelse det rörliga systemets rörelse från ena vändpunkten till den andra och åter till den första. Enkel l. halv svängning, är dess rörelse från den ena vändpunkten till den andra.

Dubbelväv, se **F i n n v ä v**.

***Dublin**. 1. D. hade 1926 189,000 inv. — 2. D., iriska *Baile Atha Cliath*, hade 1926 317,000 inv.; jämte sina förstäder, bl. a. Kingstown (iriska *Dun Laoighaire*; 19,000 inv.), har D. c:a 440,000 inv. D. är säte för katolsk ärkebiskop (Irlands primas) och anglikansk ärkebiskop. Av National University of Ireland finnes i D. endast ett college (de övriga finnas i Cork och Galway). Högsta domstolen är numera förlagd till slottet. I D. finnas Irlands nationalmuseum med bl. a. betydande arkeologiska samlingar. — D. är Irlands viktigaste järnvägsknut och förenas genom Grand Canal med Shannon. 1927

ankommo till D. och Kingstown och avgingo därifrån tills. 12,700 fartyg om 6,5 mill. nettoton.

***Dubois**. 5. **Louis D.** avgick 1922 ur skadeståndskommissionen.

Dubos [dybå'], **Jean Baptiste**, f. 1670, d. 1742, fransk estetiker, ämbetsman och diplomat, led. av Fr. akad. 1720, dess ständige sekreterare från 1722. Genom sitt arbete *Réflexions critiques sur la poésie et la peinture* (2 bd, 1719), där han hävdar, att konstens uppgift främst är att uppväcka och utlösa starka känslor, blev han en av de främsta företrädarna för den sentimentala strömning under 1700-t., som kom att stå i opposition mot den härskande klassicismen med dess utpräglat rationalistiska estetik.

Dubrovnik [do'-], se **Ragusa**.

Duce [do'tje], best. form **Il D.** (ital., av lat. *dux*, ledare), hedersbenämning på Mussolini ss. fascismens främste ledare.

Dufourspitze [dyfo'rsjpi'ttse], se **Monte Rosa**.

Dufy [dyfi'], **Raoul**, f. 1880, fransk målare. I en av Matisse inspirerad, dekorativ ytstil av raffinerad färgverkan målar D. subjektivt och spirituellt uppfattade, figurrika landskap, gärna med motiv från mondäna plager och turistorter.

***Duhamel**, **Georges**, är pseud. för **Denys Thevenin**. *Confession de minuit*, som utkom 1920 (ej 1922), har följts av ytterligare två romaner, *Deux hommes* (1924; Två män, s. å.) och *Le journal de Salavin* (1926), med samma huvudperson. D. har i denna romanserie givit sitt humanitetsideal uttryck i en halvt ironisk form och en subtil, av psykoanalysen påverkad själskildring, som ställt honom i främsta ledet av moderna franska

Georges Duhamel.

författare. Bland hans övriga arbeten märkas den fina barnskildringen *Les plaisirs et les jeux* (1922; När livet leker, 1926) och en ny serie krigsberättelser, *Les sept dernières plaies* (1928).

***Duisburg** hade 1925 273,000 inv. Det är näst Rotterdam Europas största inlandshamn. Hamnanläggningarna, som till större delen äro belägna inom Ruhrort (se d. o.), täcka en yta av 6,3 kv. km. Genom Rhen—Hernekanalen (se d. o. Suppl.) förenas D. med Dortmund—Emskanalen. 1927 ankommo och avgingo 69,251 fartyg med en last av 27,0 mill. ton varor, därav i utförsel 18,7 mill. ton (huvudsakl. kol, koks och järnvaror).

Dujm, rysk längdenhet = 25,4 mm.

Dukagång, se Opphämta.

Dukter (ty. *Duchten*), de av flera garn sammanslagna parterna i en tross.

Dullin [dylä'ŋ], Charles, f. 1885, fransk teaterman, har som chef för den lilla teatern l'Atelier i Paris sedan 1922 framträtt som en av de främsta representanterna

för moderna strömningar inom fransk teater.

Dulong-Petits lag [dylä'ŋ pē-ti's]. Den i art. A tom sp. 829 givna formuleringen av D. är ej exakt giltig, vilket åtminstone delvis sammanhänger med spec. värmets beroende av temperaturen. Ju högre temperaturen är, vid vilken det bestämmes, desto mindre bli avvikelserna från D.

***Duluth** bildar med grannstaden Superior City den förnämsta hamnen för järnmalmsutskeppning vid Övre sjön (jfr Mesabi Range. Suppl.). Hamnen hade 1925 en varuomsättning av 46,3 mill. ton, därav 36,4 i utförsel. Av befolkningen voro 1920 7,500 födda i Sverige (25 % av samtliga utlandsfödda). Radiostation.

Dumesnil [dymäni'll], Marie-Françoise, f. 1713, d. 1803, fransk skådespelerska, anställd vid Comédie-Française, stod Voltaire nära och utförde med stort bifall huvudrollerna i hans tragedier. 1776 lämnade hon scenen. Hennes memoarer utgavs 1800.

***Duncan**, Isadora, föddes 1877 (ej 1880). Hon avled genom olyckshändelse i Nizza 1927. D. som företog vidsträckt turnéer och grundade skolor i olika länder, vistades bl. a. 1921—22 i Ryssland och ingick där ett kortvarigt och olyckligt äktenskap med skalden Jesenin (se d. o. Suppl.). Hennes självbiografi utgavs 1928.

***Dunkerque** har sedan 1923 svensk sjömanskyrka.

Dun Laoghaire, iriska namnet på Kingstown (se Dublin 2, även Suppl.).

Dunoyer de Segonzac [dy-noaje' də søgäŋsä'kk], André, f. 1884, fransk målare, är jämte Derain en ledare för den riktning som efterträtt expressionismens

och kubismens antinaturalistiska måleri. I en fyllig, monumentalt förenklad form och i en av pastost pålagda jordfärger präglad kolorit har D. funnit medel för en patetiskt uttrycksfull naturtolkning, som närmast anknyter till Courbet. Särskilt genom sin strävan att markera själva färgstoffens karaktär ("la belle matière") har han fått stort inflytande på nyfranskt måleri.

Duota'l, se **G u a j a k o l**.

Dupe [dypp], fr., lurad, narrad.

Du'plex-, lat., dubbel-. D. förekommer som sammansättningsled i en mängd (spec. tekniska) termer.

Duplextelegrafering, se **T e l e g r a f i** sp. S97.

Dupont [dypå'η], E. A., tysk filmregissör, en av filmens bästa instruktörer, en djärv och expressiv berättare. D. slog igenom med *Varieté* (1926). Efter en misslyckad sejour i För. Stat. har han i England iscensatt bl. a. *Leve livet* (1928) och *Piccadilly* (Londonpremiär 1929).

Isadora Duncan.

Landskap. Målning av André Dunoyer de Segonzac.

Durand-Ruel [dyra'η ryä'll], P a u l, f. 1831, d. 1922, fransk konsthandlare. D. spelade en viktig roll genom det stöd han gav de impressionistiska målarna, av vilkas konst han även sammanbragte en utomordentligt värdefull privatsamling.

***Durango**. I. D. har en yta av 109,480 kvkm.

Du'rativ, se **V e r b** sp. 614.

***Durban** hade 1926 71,000 vita inv. Pietermaritzburg (ej D.) är Natal's huvudstad.

Duret [dyrä'], T h é o d o r e, f. 1838, d. 1927, fransk skriftställare och konstsamlare, stod den impressionistiska konstnärskretsen nära och gav bl. a. i *Histoire des peintres impressionistes* (1906) och *Histoire d'Édouard Manet* (1902) bidrag till dess historia.

***Durham**. I. Medräknas folk mängden i de städer, som äro belägna inom D. men bilda egna grevskap (Sunderland, Gateshead, South Shields m. fl.), har D. 1,479,000 inv. (1921).

Durham [dø'rrom], stad i

Olav Duun.

Nord-Carolina, ö. För. Stat. Stor tobaks- o. a. industri. Universitet. 48,000 inv. (1927).

***Duse**, Eleonora, avled 1924 under sin 1923 påbörjade amerikanska turné (redan 1921 hade hon återvänt till scenen).

***Dusén**, P. K. H., avled 1926.

Duun [dun], Olav, f. 1876, norsk författare. D. är den moderna norska landsmåls- och hembygdslitteraturens främste företrädare. Efter att ha slagit igenom med romanerna *Paa tvert* (1909), *Tre venner* (1914) och *Det gode samvite* (1916) har han i sitt huvudverk, den stora romanserien om Juvikssläkten (*Juvikingar*, 1918, *I blinda*, 1919, *Storbryllope*, 1920, *I eventyre*, 1921, *I ungdommen*, 1922, *I stormen*, 1923), givit en modern ättesaga av utomordentlig episk kraft och djupgående psykologi. Huvudmotivet är konflikten mellan den primitiva tillvarons oinskränkta individualism och de allt starkare sociala krav, som utvecklingen fört med sig. Bland hans senare romaner märkas *Straumen og*

erja (1926), en skildring av den moderna teknikens intåg i en konservativ bygd, och *Olsøy-gutane* (1927), som skildrar fiskarfolkets liv i hans hembygd, Namdalsneiden, skådeplatsen för flertalet av hans romaner.

***Duvbo** hade 1928 2,265 inv.

Duveen [dø'vvin], engelska konsthandlare. 1. Sir Joseph Joel D., f. 1843, d. 1908, etablade sig 1877 i New York och 1879 i London. Han donerade till Tate Gallery den 1910 öppnade flygel, som inrymmer galleriets Turnersamling. — 2. Sir Joseph D., f. 1869, den föreg:s son, har utvecklat faderns firma till en av de ledande på den internationella konstmarknaden. Han har till Tate Gallery donerat en flygel för modern konst.

***Dvina** har från Vytjegdaskälla en längd av 1,780 km.

Dwykakonglomerat, Syd-Afrikas permiska moränlera, 5—35 m. mäktig (jfr Permpperioden).

***Dvärg**. *Äkta* dvärgväxt bero åtminstone till stor del på rubbingar i inre sekretionen.

Dvärglumner, se Selaginella.

Dvärgstrit, se Slidsjuka och Stritar.

Dvärgvide, se Salix.

d. y., förk. för den yngre.

Dybeck, gods i ö. Vemmenhögsken, Malmöh. I. Slottet utgör ett komplex av byggnader från 1400—1600-t. med intressanta och väbevarade dekorativa detaljer. D. är känt sedan 1300-t:s slut.

Dyckert, spik utan huvud, använd för att fästa golvtilljor.

Dykräng (fr. *ducrons*, av *erin*, hagel), se Kläddräk sp. 938.

***Dynamik**. *Mus.* Beteckning för en tons olika styrkegrader växlande mellan pianissimo och

fortissimo genom ett plötsligt l. småningom till- (crescendo) l. avtagande (diminuendo).

Dy'namoplåt, d y n a m o b l e c k, se Elektriska maskiner sp. 864. Jfr Virvelströmmar.

Dü'rnstein [-sjtajn], stad i Nedre österrike, vackert belägen vid Donau, i Wachau (jfr d. o.). 600 inv. — D:s kyrka, uppförd 1720—33 trol. av Jakob Prandauer, är en av den österrikiska barockarkitekturens främsta verk. På de branta höjderna bakom staden ligg ruinerna av borgen D., där Rikard Lejonhjärta en tid satt fången.

Dyrort, en inom modernt avlönings- och beskattningsväsen brukad term, betecknande en ort från synpunkten av där rådande levnadskostnader i olika hänseenden och därav följande gradering av löner, skatteavdrag m. m. för ortens tjänstemän, arbetare o. s. v. Genom Socialstyrelsens försorg företagas i Sverige regelbundna s. k. dyrortsgrupperingar, varigenom samtliga orter ur nämnda synpunkt efter uträknade medelindex (se Prisindex) fördelas i grupper.

Dy'rsland [-lann], se Rauders l.

***Dyrssen**. 2. Wilhelm D. avled 1929.

***Dyrön** bildar ett municipalsamhälle (se Stora Dyrön).

Dyschate'll, försv. form för duchâtel.

Dyspro'sium, se Sällsynta jordmetaller.

Dyst, se Tornering sp. 1223.

***Dådran**. Kapellförsamlingen benämnes Bingsjö-Dådran.

Dårrepe, se Lolium.

d. ä., förk. för den äldre.

***Däck**. Skeppsb. Se även Handelsfartyg sp. 402 ff.

Dybeck.

***Dämning**, se även Träkol sp. 1436.

Dä'mon, annan form för daemon.

Dämpad svängning, D ä m p n i n g, se Svängningsrörelse sp. 556. Jfr Telefoni sp. 882.

Dämpspole, se Drosselspole. Suppl.

***Dänningelanda**. Framdeles skall Tävelsås förenas med pastoratet.

***Döderhult**. I D. ligger Påskallaviks köping.

Död mans grepp (eng. *dead man's grip*), nödurkopp-lingshandtag, säkerhetsanordning, anbragt bl. a. å kontrollerveven å elektriska lokomotiv. D. skall under lokomotivets gång hållas nedtryckt och har fått sitt namn därav, att föraren vid ev. inträffande plötslig död beräknas släppa detsamma, varvid strömtillförseln till lokomotivet genom reläförmedling avbrytes. Genom kombination med luftbromsen har vunnits, att denna strömbrytning inträffar först efter det att tåget tillryggalagt en viss väg l. viss tid förflutit efter D:s släppande. Härigenom undvikas oavsiktliga nödbromsningar, då föraren blott för ett ögonblick släpper veven.

Död räkning, se Bestick 2.

***Dörby**. I D. ligger Södra Kalmar läns folkhögskola.

E.

Hugo Eckener.

East Liverpool [ist li'vvpöl], stad i Ohio, n.ö. För. Stat., vid floden Ohio. Lergods- och porslins-industri. 25,000 inv. (1925).

***Eastman**, George, har utövat en storartad donationsverksamhet. Eastman Kodak Co. torde vara världens största fotografiska företag; berömt är dess stora, av C. E. K. Mees ledda laboratorium.

East Orange [ist å'rrindj], se Orange. Suppl.

***East River** har mellan s. Manhattan och Brooklyn en bredd av endast c:a 500 m. Om broarna över E. se New York sp. 794.

East Saint Louis [ist sœnt lo'is], se Saint Louis 2.

Ebbes bruk, se Huskvarna.

E'beltoft, se Æbeltoft.

***v. Eben**, Johannes, avled 1924.

***Ebert**, Friedrich, avled 1925. Hans samlade skrifter och tal utgavs s. å.

***v. Ebner-Eschenbach**, Marie. *Das Gemeindegeld* är övers. till svenska (Sockenbarnet, 1920).

Eccles [e'kkls], stad i Lancashire, England, v. om Manchester Bomulls- och kexindustri. 45,000 inv. (1927).

***Échelon**, även detsamma som Stufengitter.

l'Écho de Paris [lekå' də pari'], fransk daglig tidning, grundad 1884, utgiven i Paris, nationalistisk och klerikal. E. är en av Frankrikes ledande konservativa tidningar.

E'ckener, Hugo, f. 1868, tysk luftskeppskonstruktör, från 1908 anställd i Zeppelinbolaget och sedan 1911 direktör för Deutsche Luftschiffahrts A. G. E. har företagit uppmärksammade färder till Amerika med av honom byggda luftskepp, den första (se Luftskepp sp. 826) 1924, den andra med LZ 127 (Graf Zeppelin) 11—15 okt. 1928 från Friedrichshafen till Lakehurst med återfärd 29 okt.—1 nov. s. å., den tredje med samma luftskepp och samma mål 1—4 aug. 1929. Därefter företog E. den första världsomflygningen med luftskepp. Routen var: Lakehurst—Friedrichshafen (8—10 aug.), Friedrichshafen—Tokyo (över Sibirien; 15—19 aug.), Tokyo—Los Angeles (23—26 aug.) och Los Angeles—Lakehurst (27—29 aug.). Verkliga flygtiden var 285 tim.

***Eckermann**, J. P. *Gespräche mit Goethe* föreligger nu i förk. sv. övers. (Samtal med Goethe, 1925).

***v. Eckermann**, Harry, lämnade 1926 direktörsposten vid Ljusne-Voxna a. b. Han är sedan s. å. docent i mineralogi och petrografi vid Stockholms högskola.

***Eckhoff** (urspr. Ekhoff), Emil, avled 1923.

*Ecklesiastikdepartementet.

Kansliråden i E. äro sedan 1926 endast 4, ett för kyrkoärenden, ett för akademiärenden, ett för läroverksärenden och ett för folkundervisningsärenden.

École nationale des ponts et chaussées, École nationale supérieure des mines, se Teknisk undervisning sp. 872.

***Ecuador. Näringar.** Kakaoexporten uppgick 1926 till 21,800 ton och kaffeexporten till 6,100 ton. S. å. utgjorde produktionen av guld 1,944 kg. Den årliga utvinningen av bergolja beräknas till c:a 180,000 ton. Järnvägarnas längd är c:a 800 km. Handelsomsättningen var 1926: import 47,1 mill. sucre, därav textilvaror 11,1, livsmedel 7,8, järn- och stålvaror 5,4 och maskiner 5,3 mill. sucre, export 63,6 mill. sucre, därav kakao 26,4, kaffe 11,5, vegetabiliskt elfenben 6,1 och panamahattar 5,6 mill. sucre. — *Mynt.* 1927 inrättades i Quito en centralbank, som ensam har sedelutgivningsrätt. — Det officiella språket är spanska. — *Försvarsväsen.* Allmän värnplikt gäller formellt med 3-årig utbildning; endast ett starkt begränsat antal uttages emellertid. Fredsstyrka 5,000—6,000 man. — *Religion.* E. saknar statskyrka; förhärskande religion är den romersk-katolska. — *Historia.* Den ekonomiska och sociala kris, som E. genomgått åren efter världskriget förorsakade 1925 en revolution under general F. Gómez' ledning. Den provisoriska regering, som då bildades, upplöstes 1926, då I. A. y o r a valdes till president och utrustades med full diktatorisk myndighet. Han har inlett en omfattande reformpolitik men kämpar med stora svårigheter.

***Ed. 5. E.**, som ligger på näset mellan Stora och Lilla Le, utgör sedan 1927 ett municipalsamhälle i Dals-Eds skn, Älvsb. l., med 330 inv. (1928). Station vid Dalslands järnväg, varifrån bispår utgår till Le lastageplats vid Stora Le. Vid E. ligga flera sägar.

***Eda.** I socknen ligga dessutom Amots och Charlottenbergs municipalsamhällen.

Eda, glasbruk i Eda skn, Värml. l. Äges av det till a. b. De svenska kristallglasbruket anslutna Eda a. b., grundat 1867, och tillverkar såväl hushållsglas som konstglas. C:a 250 arbetare.

Edda, Nordisk tidskrift för litteraturforskning, en med 4 häften årligen utkommande tidskrift, grundad i Oslo 1914 av G. Gran och F. Bull. Efter den förres död (1925) redigeras E. av Bull ensam.

***Eddington**, A. S., har även arbetat inom relativitetsteorin.

Edebäck, hamn och järnvägsstation i Norra Råda skn, Värml. l., vid Klarälven och Nordmark—Klarälvens järnvägar.

***Edén**, Nils, lämnade med riksdagen 1923 sin plats i A. K. och den aktiva politiken. Han är sedan 1927 huvudredaktör för det stora verk om riksdagens historia, varmed riksdagens 500-årsjubileum 1935 skall hufvastas.

***Edgeworth**, 2. F. Y. E. avled 1926. Han var redaktör för Economic Journal från tidskriftens grundande 1891. Hans talrika tidskriftsuppsatser ha samlats i *Papers relating to political economy* (3 dlr, 1925).

Edirne', turkiska namnet på Adrianopel.

***Edison**, Th. A., se även General electric company. Suppl.

Edmonton [e'ddmöntøn], hu-

vudstad i prov. Alberta, Kanada, vid North Saskatchewan River. E., som har ett gynnsamt läge i ett rikt jordbruksområde nära de stora skogsområdena i n., utvecklas hastigt. Betydande järnvägs-knut och pälshandelsecentrum. I E. finnas många svenskar. Universitet. E. hade 1926 65,000 inv. (1901 2,700 inv.).

Edo, detsamma som Yedo (se Tokyo).

***Edsberg**. I. Sedan 1923 tillhör Nysunds skn i sin helhet E.

Edsele kraftverk, ett Kramfors a. b. tillhörigt vattenkraftverk i Ödsgårdsforsarna (se d. o.) i Edsele skn, Västernorr. l. Installerad effekt 10,600 HK.

***Edsvalla** har station vid Bergslagens järnvägar. Träsliperiet äges av Frykiörs a. b. men arrenderas av a. b. Edsvalla bruk.

***Edvard**, konungar av *England*. 7. E. VII:s gemål Alexandra avled 1925.

Edwardsjön, se Albert Edwardsjön. Suppl.

***Eekhoud**, Georges, avled 1927.

***Efesos**. I E. hölls 431 det 3:e ekumeniska mötet.

***Effekt**, se även Tekniska måttsystemet. Jfr Reaktiv effekt.

Effektfaktor, se Elektrisk ström.

Effektiv temperatur, se Solen sp. 1158.

Effektivvärde av en spänning l. strömstyrka, detsamma som effektiv spänning l. ström (se Elektrisk ström).

Efterprovning, se Fyllnadsprovning.

Efterverkan, den omständigheten, att vid en tillståndsändring hos en kropp någon av kroppens egenskaper ej genast antar det mot det nya tillståndet svä-

rande värdet. Om termisk E. se d. o. E. förekommer vid. bl. a. vid elastiska fenomen (om en tråd spännes med en viss kraft, ökas dess längd genast med ett visst värde men växer därefter så småningom ytterligare, om spänningen är konstant).

Egaliseringsfärgämnen, se Färgning sp. 858.

Egenfrekvens, se Svängningsrörelse sp. 555.

Egenmäktigt förfarande, straffrätts benämning på ett i strafflagens kap. 10 § 20 straffbelagt brott, som dock endast omfattar sådant egenmäktigt förfarande, som innebär ett rättsstridigt intrång i annans besittning. Straffet är böter l. fängelse i högst 6 mån. Jfr Självtäkt.

Egensvängning, den svängningsrörelse (se d. o. sp. 554 f.), ett system utför l. kan utföra utan inverkan av andra yttre krafter än en elastisk kraft och en friktionskraft.

Egersund [-sunn], ladested i Rogaland fylke, s. Norge, beläget vid kusten mitt emot ön Eigerøy, vid järnvägen Stavanger—Flekkefjord. Sjöfart, fiske och industri (fajansfabrik m. m.). 3,400 inv. (1927).

E'geskov [-skå], gods på Fyn, 15 km. n.v. om Svendborg, med ett av Danmarks vackraste renässansslott, uppfört 1554 (se ill. till Fyn).

***Egge**, Peter. Bland E:s senare arbeten märkas romanerna *Jægtvig og hans Gud* (1923), en djupgående skildring av en religiös svärmare, och *Hansine Solstad* (1925) samt skådespelet *De svære valg* (1924).

E'ggjumstenen, runsten, som 1917 upptäcktes på gården Eggjum i Sogn, Norge. E., som är en stor häll, utgjorde taket på en

järnåldersgrav. Dess inskrift, daterad till c:a 700 e. Kr., är den längsta med den äldre runraden (c:a 200 runor) och är både språkligt och litteraturhistoriskt av stor betydelse. Innehållet är säkerl. magiskt. En skarpsinnig om ock till stor del osäker tolkning har givits av M. Olsen.

Egi'naviken, se Saroniska viken.

***Egirin**, jfr Pyroxen.

***Egna hem**. Efter hemställen av 1925 års riksdag tillkallade K. M:t de s. k. 1925 års kolonisations-sakkunniga, vilka 1927 avgåvo betänkande och förslag angående den statsunderstödda egnahemsverksamheten. Enl. detta hade under åren 1905—26 utlämnats 45,339 egnahemslån (därav 40,033 genom hushållningssällskapen), nämligen 10,545 lån för bebyggda och 18,019 för obebyggda jordbrukslägenheter samt 13,497 lån för bebyggda och 3,278 för obebyggda bostadslägenheter. Sammanlagda lånesumman utgjorde c:a 172 mill. kr., därav 117 mill. för jordbruks- och 55 mill. för bostadslägenheter; årligen utlämnades c:a 3,500 egnahemslån till ett belopp av 16—17 mill. kr. Premiälån hade 1923—26 tilldelats 4,207 egnahemslántagare till ett sammanlagt belopp av 2,1 mill. kr. De sakkunniga framlade vissa förslag till egnahemsverksamhetens reformering, av vilka de viktigaste inneburo tillhållande av tilläggs-lån för utökning av ofullständiga jordbruk, som på grund av alltför ringa åkerareal icke gåvo erforderlig utkomst, ävensom beredande av ökat statligt inflytande på egnahemsrörelsen, särskilt genom till-sättande av en central styrelse. Sakkunnigförslaget framlades

med vissa modifikationer, som särskilt avsågo att bibehålla hushållningssällskapens ställning inom den lokala egnahemsorganisationen, för 1928 års riksdag och bifölls i huvudsak av denna. Därigenom erhöll den statliga egnahemsrörelsen sin styrelse, Statens egnahemsstyrelse, bestående av en chef, tillika statens egnahemsinspektör, och tre led., samtliga utsedda av K. M:t. Lokala organ äro hushållningssällskapens egnahemsnämnder samt egnahemsombuden i kommunerna. Förmedlare av egnahemslån äro hushållningssällskapen samt på vissa villkor kommuner, aktiebolag och ekonomiska föreningar. Räntefoten utgör för jordbrukslån 4 1/2, för bostadslån 5 %. Utlåningen för egnahemsändamål utgör numera omkring 20 mill. kr. per år. — 1929 års riksdag antog med vissa ändringar en kunglig proposition, avseende att underlätta försäljningen av kronoegendomar till E.

***Egypten** (arab. *Misr*) hade vid 1927 års folkräkning 14,187,000 inv., därav 1,395,000 i guvernörskapen, 6,519,000 i Nedre E. och 5,698,000 i övre E. (dessa områden omfatta tills. 35,160 kv. km.); dessutom funnos 35,000 nomader. Gränsen mot Libyen fastställdes definitivt 1925 (jfr J a r a b u b. Suppl.). — *Näringsar*. Jordbruksbefolkningen utgör över 3/5 av totalbefolkningen. På grund av den odlade jordens höga värde drives boskapsskötsel (norrut nötkreatur, söderut får och getter) endast i mindre skala. 1927 utvunnos 185,000 ton bergolja, 153,000 ton manganhaltig järnmalm och 279,000 ton naturfosfat. De viktigaste industrigrenarna äro cigarettfabrikation (importerad råvara), socker- och

sprittfabrikation samt textilindustri. 1926 ankommo till E:s hamnar och avgingo därifrån tills. 15,600 ångfartyg om 55 mill. nettoton (inkl. fartyg på genomresa genom Suezkanalen, vilka i

Tabellerna i huvudarbetet återfinnas å sp. 765—766.

Den odlade jordens användning och avkastning.

	Areal (kvkm.)	Skörd (1,000-t. ton)
Vete (1928)	6,430	1,015
Korn (1928)	1,480	235
Majs (1926)	8,760	2,047
Ris (1927)	507
Rörsocker (1928)	90
Bomull (1928)	323

Kreatursstock 1927 (1,000-t. djur).

Hästar	38
Åsnor, mulor och mulåsnor	771
Nötkreatur	1,497 ¹
Kameler	179
Får	1,232
Getter	622

¹ Därav 758,000 bufflar.

Handelsomsättning. (Mill. egyp. pund.)

Ar	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Import	45,28	50,74	58,22	52,40	48,69	52,04
Export	58,39	65,73	59,20	41,76	48,34	56,17

Viktigaste importvaror.

(Mill. egypt. pund.)

	1922	1927
Textilvaror	14,9	13,9
Metaller och -varor	5,4	8,3
Trä och kol	3,8	4,3
Spannmål etc.	3,9	4,2
Spritdrycker, olja etc.	2,8	3,7
Kemikalier m. m.	3,0	3,5
Kolonialvaror	1,4	2,6
Mineral etc.	1,3	1,5
Djur och livsmedel därav	1,8	1,4
Tobak	1,6	1,4

Egyptens handel med Sverige 1927.

(1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Fruktar och växter	103	2
Bomull	447	—
Trä och trävaror	1	3,389
Bomullsfrökakor	774	—
Papp och papper	—	346
Mineral	20	45
Metaller och metallvaror ...	1	1,473
Apparater, motorer etc.	—	593
Övriga varor	78	24

Exp., resp. imp. totala värde 1,424 5,872

handelssyfte angjort Port Said och Suez). Huvudhamn är Alexandria, som ombesörjer $\frac{9}{10}$ av varuomsättningen med utlandet. — *Författningen* suspenderades 1928 på 3 år. — *Förvaltning*. Till guvernörskapsen räknas även Sinaihalvön och andra gränsområden vid Svarta havet. — *Försvarsväsen*. Den brittiska ockupationsarméns styrka var 1928 c:a 11,000 man, den egyptiska arméns 12,500 — *Undervisningsväsen*. I Kairo finnes sedan 1925 ett universitet. — *Historia*. Författningen av år 1923 hälsades med glädje av alla partier utom av Zaghluls nationalistiska parti (wafd), vars mål är E:s fullständiga befrielse från beroendet av England. Vid valen jan. 1924 vunno nationalisterna en överlägsen seger, varefter Zaghlul bildade regering. De förhandlingar, som nu upptogs med Storbritannien bl. a. vid en konferens mellan Macdonald och Zaghlul i London sept. 1924 rör. bl. a. Suez och Sudan, vilket senares fullständiga och obetingade införlivande med det egyptiska statsområdet fordrades, blevo resultatlösa. Ett nationalistattentat s. å. mot serdaren sir Lee Stack föranledde England att avkräva E. vittgående bestraffnings- och skadeståndsgärder. Zaghlul, som endast ville tillmötesgå en del av kraven, tvangs att avgå. Senatspresidenten Ziwar pasja, som bildade den nya ministären, måste göra ytterligare eftergifter. 1925 efterträddes lord Allenby av lord Lloyd som high commissioner. Nya underhandlingar om en definitiv uppgörelse mellan E. och Storbritannien inleddes 1927. Dessa strandade emellertid, sedan Nahas pasja, Zaghluls efterträdare som det sedan 1926 med liberalerna i

Skånskt landskap. Lavering av Karl August Ehrensvärd.

tvänne koalitionsministärer samverkande wafdpartiets chef, mars 1928 bildat regering och snart drev fram en ny konflikt med England. Svårt komprometterad i en skandalaffär, avskedades emellertid Nahas juni 1928 av Fuad, varefter den liberale Muhammed Mahmud pasja utsågs till premiärminister. Oppositionen mot denna åtgärd föranledde Fuad till en statskupp: juli s. å. upplöstes parlamentet, författningen suspenderas för 3 år, och pressen ställdes under sträng censur. Fuads strävan har gått ut på att finna en medelväg mellan de radikala egyptiska nationalisternas och engelsmännens intressen. Redan 1924 ställdes från engelskt håll i utsikt stora medgivanden i syfte att förverkliga E:s fulla oberoende under bevarande av Storbritanniens herravälde över Suezkanalen och dess intressen i Sudan. Lord Lloyd, som genom sin imperialistiska politik motverkat samförståndssträvandena, avgick juli 1929, varefter aug. s. å. ett brittiskt förslag till uppgörelse

med E. framlades. Detta upptog bl. a. den brittiska ockupationens upphävande och de brittiska truppersnas koncentrerings vid kanalen, konsulardomstolarnas upphävande och Storbritanniens medverkan till E:s upptagande i N. F.

Ehle, se Nilsson-Ehle.

Ehrenburg, annan form för Erenburg (se d. o. Suppl.).

***v. Ehrenheim**, Per, var 1888—98 universitetskansler och blev 1897 led. av Sv. akad.

E'hrenpreis [-prajs], Marcus, f. 1869, judisk lärd, född i Lwów, överrabbin i Bulgarien 1900—14, i Sverige sedan 1914. E. har framträtt ss. mycket uppmärksam predikant och skriftställare. På sv. har han bl. a. utgivit reseskildringarna *Österlandets själ* (1926) och *Landet mellan öster och väster* (1927) samt, tills. med R. Josephson, samlingen *Nyhebreisk lyrik* (1920).

***Ehrenstrahl**, David Klöcker, föddes 1628 (ej 1629).

***Ehrensvärd**. 2. Karl August E. Utom karikatyrer och

Willem Einthoven.

skämtbilder har E. efterlämnat expressiva och monumentalt för- enklade landskapsakvareller, vilka på senare år vuunit uppskattning ss. tillhörande de tidigaste manifestationerna i konsten av det svenska landskapets egenart. Ett erkännande för sina utomordentliga insatser i flottans utveckling erhöi E., då han 1792 utnämndes till generalamiral. — 6. Carl-August E. lämnade den aktiva tjänsten 1923, blev 1924 chef för konungens stab och 1926 amiral i flottans reserv. — 7. Albert E. har ytterligare utgivit essayer över fransk 1600- och 1700-talsdiktning jämte övers. ur denna (*Jean de La Fontaine*, 1924, och *Från det 17:e och 18:e århundradets Frankrike*, 1926).

***Ehrnrooth**. 3. Leo E. avgick 1925 ss. stadsfullmäktiges ordf. och blev s. å. politieborgmästare i Helsingfors.

***Eichstädt** har en filosofisk-teologisk högskola. I närheten stenbrott (litografisk skiffer).

Eidem [ä'j-], Erling, f. 1880, teolog, prof. i exegetik i Lund 1928. E. har spec. ägnat sig åt

Paulusforskningen (*Pauli bildvärld*, 1913; *Det kristna livet enligt Paulus*, del 1, 1927) samt därjämte ss. predikant och uppbyggelseförfattare (bl. a. *Den lidande Guden*, 1921) utövat ett stort inflytande.

***Eiffel**, A. G., avled 1923.

Eijkman [ä'jk-], Christiaan, f. 1858, holländsk läkare, prof. i hygien i Utrecht, föregångsman inom vitaminforskningen (jfr *Vitaminer*).

Eilvise [a'jlfeše], kommun i prov. Hannover, Preussen, med radiostation för transatlantisk trafik.

Eindhoven [ä'jndhäfen], stad i prov. Nord-Brabant, s. Nederländerna. E. är Nederländernas mest utpräglade industristad (glödlamps-, textil- och tobaksfabriker m. m.). 69,000 inv. (1927).

***Einstein**, Albert, se även *Fotokemi* sp. 427 och *Kvantteori* sp. 1526 f.

Einthoven [ä'jnthäfen], Willem, f. 1860, d. 1927, holländsk fysiolog, prof. i Leiden 1885, omkonstruerade stränggalvanometern, så att den kunde användas för registrering av de svaga elektriska strömmar, som uppträda vid hjärtats kontraktioner (aktionsströmmar), och erhöi Nobelpriset i fysiologi och medicin 1924.

Eisen [äsä'nn], Charles, f. 1720, d. 1778, fransk grafiker och målare av belgisk börd. C:s utskött graciösa bokillustrationer och vinjetter, bl. a. till verk av La Fontaine, Voltaire och Ovidius, höra till 1700-t:s främsta.

***Eisenach** är även känt som J. S. Bachs födelsestad. Hans födelsehus är inrett till museum.

Eisenerz [a'jseärts], köping i Steiermark, Österrike, belägen 700 m. ö. h. vid Enns' biflod Erzbach. 6,000 inv. (1923). — I

E. finnas järnverk för förädling av malmen från det s.ö. om E. belägna *Erzberg* (1,534 m. ö. h.), vars stora järnmalmsfyndigheter bearbetades redan under antiken; årligen brytas 1 å 2 mill. ton 40-procentig järnspat.

Eisenstadt [a'jšensjtatt], huvudstad i Burgenland, Österrike, vid foten av Leithagebirge. I E. finnes furstarnas av Esterházy slott med musikaliesamling, som tillhört Haydn; denne ligger begravnen i E. 3,300 inv. (1923).

Eisenstein [a'jšensjtajn], Sergej, f. 1899, rysk regissör, startade 1921 teaterföretaget Proletcult, vilket han sedermera lämnat för att ägna sig åt ledarskapet för Arbetarteatern i Moskva. Han har även verkat som filmregissör och bl. a. iscensatt flera filmer med motiv från den ryska revolutionen (*Pansarkryssaren Potemkin*, *Dagar som skakat världen*). Hans filmer ha massan till medelpunkt, medan individerna träda i bakgrunden.

***Ejektor**, se även *Handeldvapen* sp. 392.

***Ek**. Sedan 1924 bilda Ullervad, E., Ekby och Utby ett pastorat.

***Ek**, jfr även *Skogstyper* sp. 836 f.

Ek. 1. *Karin E.*, f. 1885, d. 1926, författarinna, sedan 1909 gift med E. 2. E. framträdde främst som lyriker med diktsamlingarna *Den kostbara vilan* (1914), *Idyll och elegi* (1922) och *Död och liv* (1925), av vilka framför allt den sistnämnda biktar ett starkt, religiöst färgat känsloliv. Hon utgav även romanen *Gränsen* (1918) och antologin *Ur svenska dikten* (3 bd, 1921). — 2. *Sverker E.*, f. 1887, litteraturhistoriker, docent vid Göteborgs högskola 1916, har, för-

utom avhandlingen *Franzéns Åbödiktning* (1916), främst publicerat undersökningar över de nordiska folkvisorna. En populär framställning är *Den svenska folkvisan* (1924). Han har även framträtt ss. Kellgrens- och Rydbergsforskare.

***Ekby**. 2. Sedan 1924 bilda Ullervad, Ek, E. och Utby ett pastorat.

***Eke**. Framdeles skola Alva och Heme förenas med pastoratet.

***Ekeberg**. 2. *Birger E.* avgick som justitieminister 1924, var 1925—27 justitieråd och är sedan sistnämnda år Lagberedningens ordf.

***Ekeby**. 1. Sedan 1928 bilda Barlingbo, E., Endre och Hejdeby ett pastorat. — 2. Sedan 1929 bildar E. jämte Hässlunda och Risekatslösa ett pastorat. — 5. E. hade 1928 4,395 inv. 1927 överflyttades från Åsbo skn till E. ett område med 742 inv., bl. a. Åsbos andel i Boxholms municipalsamhälle, som nu helt ligger inom E.

Ekebyhov, gods i Ekerö skn, Sthlms l., på Ekerön i Mälaren. Huvudbyggnaden, uppförd av trä på 1600-t., har bevarat en del av sin fasta barockinredning samt inrymmer porträttsamling och ett på sällsynta tryck rikt bibliotek, vars handskriftsamling är deponerad i Uppsala universitetsbibliotek. E. har sedan 1790 tillhört släkten Ihre.

***Ekelund**. 1. *Vilhelm E.* har utgivit ytterligare ett antal aforism- och essaysamlingar, bl. a. *Väst-östligt* (1925) och *Passioner emellan* (1927). — 2. *Ragnar E.* har vid. utgivit diktsamlingen *Strofer i grått* (1926).

Ekelund, *Bo*, f. 1894, civilingenjör och idrottsledare. E. var länge Sveriges främste höjdhop-

Carl Ekman.

pare och är sedan 1925 ordf. i Svenska idrottsförbundet.

***Ekensberg.** Varvet tillhör numera a. b. E:s varv, grundat 1925. Jfr *Docka*. Suppl.

***Ekenäs**, stad i Finland, har svensk samskola och svenskt folk-skollärarynnesseminarium.

E'khof [-håf], **Konrad**, f. 1720, d. 1778, tysk skådespelare och teaterledare. För den tyska skådespelarkonstens utveckling har E. haft genomgripande betydelse, i det han var den förste, som bröt med den konventionella franska stilen och införde ett mera verklighetstroget spelsätt. E:s bästa rollskapelser föllo inom det borgerliga dramatets område.

Eklatant [-ta'ngt] (fr. *éclatant*), tydlig, uppenbar.

***Eklund.** 4. **Ernst E.** innehade Djurgårdsteatern 1923—25 och 1927, lämnade 1926 ledningen av Blancheteatern och innehade 1926 Konserthusteatern (se d. o. Suppl.). — 5. **Alice E.** är numera verksam vid Komeditatern,

där hon framträtt i en mångfald uppgifter inom den moderna komedin.

***Ekman.** 4. **Carl E.** blev efter det liberala partiets sprängning 1923 ledare för det vid 1925 års riksdag organiserade frisinnade folkpartiet. I denna egenkap kom han att därefter spela en betydande politisk roll i riksdagen och ofta att fälla utslaget i viktiga avgöranden. Riksgäldsfullmäktig 1923—25 och riksbanksfullmäktig 1925—26, trädde han efter ministären Sändlers fall sistnämnda år ss. statsminister i spetsen för en av frisinnade och liberaler sammansatt ministär, i vilken han dessutom själv under några månader s. å. var finansminister. Bland hans regerings främsta insatser märkas 1927 års skolreform samt 1928 års arvs- och arbetsfredslagstiftning. Efter nyvalen till A. K. på hösten 1928 avgick ministären i sin helhet. E. tillhör fr. o. m. 1929 A. K. Han avgick 1926 ss. chef för nationaltemplarorden. 1929 blev han änyo riksgäldsfullmäktig. — 5. **Gösta E.** är sedan 1926 jämte **John** och **Pauline Brunius** direktör för **Oscarsteatern**. Han har alltmer utvecklats till en av våra främsta och mångsidigaste skådespelare. Hans sceniska gestaltning präglas av smidig intelligens och teknisk virtuositet i förenig med en naturlig älskvardhet. Bland filmer, i vilka E. spelat huvudrollen, märkas *Karl XII* (1925), *Faust* (1926) och *Ett revolutionsbröllop* (1928). 1928 utgav han memoarerna *Den tänkande August*.

Ekman. 1. **Gustaf E.**, f. 1872, industri- och finansman, sonson till **Gustav E.** (E. 2), verkst. direktör för **Morgårdshammars mek. verkstads a. b.** 1900—

12, Lesjöfors a. b. 1907—11, Storfors bruks a. b. 1911—19, verkst. direktör i a. b. Göteborgs bank sedan 1922. E. är led. i styrelsen för ett stort antal industriella företag. — 2. Wilhelm E., f. 1875, den föreg:s broder, industriman, 1908 disponent, 1924 verkst. direktör vid Korsnäs sågverks a. b. E. har utgivit *Skogsteknisk handbok* (1908) och *Handbok i skogsteknologi* (1922). — 3. John E., f. 1880, skådespelare. E., som varit anställd vid Intima teatern 1911—17 samt vid Lorensbergsteatern 1918—23 och sedan 1928, har framträtt som en intelligent och fantasifull kraft inom karaktärsfacket.

Ekolod, se Lodning sp. 693 samt Suppl.

***Ekologi**, jfr Växtgeografi.

***Ekonom**, även beteckning för dem, som vid handelshögskola avlagt ekonomisk examen.

Ekonomisakkunniga, se Besparingskommittéer. Suppl.

Ekrasör (jfr Ekrasera), instrument, använt huvudsakl. vid operationer på husdjur för att avlägsna svulster o. d. Består av en kedjesåg l. metalltråd, som småningom tillsnøres kring den kroppsdel, som skall avlägsnas.

***Eksjö** har station vid Nässjö—Oskarshamns och E.—Österbymo järnvägar. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar realskolan och gymnasiet, som förställdas, till högre allmänt läroverk (samläroverk) med 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium. Vid E. ligger Jönköpings läns tuberkulosjukhus. Enl. 1925 års försvarsordning äro till E. förlagda Jönköpings-Kalmar regemente och Göta ingenjörkår.

Eksjö—Österbymo järnväg (E. Ö. J.), 34,6 km. lång järnväg med spårvidden 0,891 m. Öppnad 1915. Äg. E:s a. b., Eksjö.

***Eksta** omfattar förutom en fastlandsdel även Karlsöarna.

***Ekstrand**, Einar, är sedan 1925 t. f. envoyé i Argentina, Chile, Paraguay och Uruguay.

Ekström, Märta, f. 1899, skådespelerska, har vid Konsert-husteatern och sedan 1927 vid Dramatiska teatern med starkt temperament gestaltat historiska och moderna kvinnoroller.

Ekströmsberg, järnmalmsfält i Gällivare skn, Norrb. l., på n.v. slutningen av fjället Pidjastjåko, c:a 30 km. v.s.v. om Kiruna. Fältet, vars sammanlagda längd är c:a 1,5 km., består av linser av svartmalm och blodsten i porfyr. Järnhalten är i allm. över 60 %, fosforhalten i regel 1,0—1,5 %. Malmarean uppskattas till c:a 50,000 kvm.; djupgåendet är okänt. E. var känt i början av 1800-t. men föll i glömska och återupptäcktes först 1896, då det inmutades av överste C. O. Bergman. Statsgruvefält sedan 1907.

E'ktag-Altai, Mongoliska l. Stora Altai, den del av Altai, vilken sträcker sig från Sibirien mot s.ö. genom Mongoliet, avstängande Dsungariet mot n. Flera toppar på c:a 4,000 m.

Ekumeniska kyrkomöten (i gamla kyrkan), se Koncilium.

Ekumeniska mötet i Stockholm, gängse benämning för ett i Sthlm aug. 1925 samlat möte av ombud (präster och lekmän) från samtliga kristna kyrkor utom den romerska (alltså ej blott de ur reformationen framgångna utan även den grekisk-ortodoxa). Om E:s förhistoria se Världsförbundet för mellanfolkligt samför-

stånd genom kyrkosamfundet. E. åsyftade ej diskussion av och enhet i läro- och författningsfrågor utan en de kristna samfundens gemenskap i liv och gärning ("life and work"), d. v. s. närmast i praktisk kristendom. De ämnen, som behandlades, voro: 1) Kyrkans plikt med hänsyn till Guds vilja med världen. 2) Kyrkan och de ekonomiska och industriella problemen. 3) Kyrkan och de sociala och moraliska frågorna. 4) Kyrkan och de internationella förbindelserna. 5) Kyrkan och uppfostran. 6) Vägar och metoder för de kristna samfundens närmande, samarbete och fria sammanslutning. Frågorna hade förberetts genom ett flertal kommissioner och dryftades vid E. i föredrag och diskussioner. Resultaten av överläggningarna sammanfattades i ett budskap "till alla Kristi lärjungar". E:s största betydelse låg säkerligen i den nära personliga kontakten mellan kristna av olika samfund och i den vilja till samförstånd och broderlighet, som uppbar dess förhandlingar. Dess arbete fortsattes också energiskt av "ekumeniska fortsättningsnämnden". Bland betydelsefulla initiativ märkes beslutet om inrättande (på förslag av biskop E. Billing) av ett internationellt forskningsinstitut för etiska och sociala frågor. Ordf. vid E. voro ärkebiskop N. Söderblom, biskop Th. Woods av Winchester, metropoliten Germanos av Tyateira och d:r A. J. Brown från New York.

Ekwall, E i l e r t, f. 1877, språkforskare, prof. i engelska språket i Lund 1907, har jämte fonetiska och grammatiska undersökningar även utgivit arbeten över engelska ortnamn.

***Ekvation.** Identisk E., identit'e't, ekvation, som gäller för vilka värden som helst på däri ingående obestämda storheter. Ex.: $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$.

Ekvidista'nta (av lat. *ae'quus*, lika, och *dista'ntia*, avstånd), belägna med jämna mellanrum.

Ekvipartitio'nsprincipen (av lat. *ae'quus*, lika, och *partire*, dela), en för den klassiska molekylarteorin grundläggande sats: energin hos en partikel, molekyl, oscillator e. d. är i medeltal lika stor för alla frihetsgrader (se d. o. Suppl.) och lika med $\frac{1}{2}kT$, där k är Boltzmanns konstant (se Molekyl sp. 166) och T absoluta temperaturen. Ex.: en fleratomig molekyl har i medeltal energin $\frac{1}{2}kT$ på grund av rörelse längs vardera av de tre axlarna i ett godtyckligt koordinatsystem samt energin $\frac{1}{2}kT$ på grund av rotation längs vardera av axlarna l. sammanlagt $3kT$. Enl. kvantteori är E. ej allmänt giltig.

Ekvipotentia'lförbindningar (av lat. *ae'quus*, lika, och *potential*), se Utjämningsförbindningar.

Ekvipotentia'lyta (av lat. *ae'quus*, lika, och *potential*), se Nivåyta.

***Ekvivalens**, jfr även Gram ekvivalent. — Ekvivalensprincipen, se Relativitetsteori sp. 972.

Ekvivalente bildningar, geologiska bildningar, som kunna samordnas till tiden: de tillhöra samma geologiska nivå l. horisont och ha uppstått samtidigt på olika platser, vare sig bergarterna äro lika l. ej. Som kriterium på ekvivalens gäller i första hand likhet i fossilinnehåll. Däremot är likhet i petrografisk beskaffenhet ej i

och för sig något bevis på samtidighet. Samordnandet av E. kallas *homotaxi'*, vilken är ett nödvändigt led i stratigrafien.

Elaidinsyra, se *Oljesyra*.

Elander, Rudolf, f. 1880, geograf och historiker, lektor vid Norrmalms realläroverk i Sthlm 1919. Bland E:s skrifter märkas den populärvetenskapliga handboken *Jorden och dess liv under naturkrafternas inverkan* (1921) och *Sturemordens gåta* (1928).

Elateas, se *Kitairon*.

***Elbe** har inom Tyskland en längd av 761 km. och ett flodområde av 97,464 kvkm. E:s viktigaste kanalförbindelse torde den under byggnad varande Mittel-landkanalen (se d. o. Suppl.) bli. — Se ill. till *Tjecko-Slovakiet* sp. 1147.

Elbeuf [-bö'ff], stad i dep. Seine-Inférieure, n. Frankrike, vid Seine. I E. och dess omgivning drives berömd bomulls- och ylleindustri. 18,000 inv. (1926).

***Eldbegängelse**, se även *Krematorium*.

Eldbrygga, se *Ugn* sp. 37.

Eldkula, se *Meteor*.

Eldvapen, se *Handeldvapen* och *Kanon*.

a. b. Elektraverken, Sthlm, grundat 1917, tillverkar glödlampor, kolborstar, elektriska mätinstrument och apparater m. m. C:a 300 arbetare.

***Elektricitet**. Enl. elektron-teorin finnes visserligen ett stort antal fria elektroner i metaller, men deras ömsesidiga repulsion motverkas av attraktionen från de positiva atomresterna, så att de fria elektronerna fördelas jämnt i metallen. Varje volym-element innehåller då i medeltal lika mycket positiv och negativ E., d. v. s. är oladdat. Är metallen negativt laddad (inne-

håller fler elektroner än positiva atomrester), fördelas de överskjutande elektronerna på metallens yta. Är den positivt laddad, uppträder vid ytan ett underskott av elektroner. Om uppkomsten av ström från en laddad spets, se *Utladdningsfenomen* sp. 220. Den elektriska vinden beror på ionernas rörelse i det starka elektriska fältet omkring spetsen.

Elektricitetslagstiftning, lagstiftningen rörande elektriska anläggningar och därmed sammanhängande frågor om expropriation, koncession, registrering o. s. v. De förnämsta författningarna härutinnan äro: 1) *Lagen 27 juni 1902, innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar*. Enl. denna erfordras, med vissa viktiga undantag, K. M:ts tillstånd (koncession) för utförande av elektrisk anläggning, vars största effektiva spänning överstiger 250 volt. Koncessionstiden skall vara bestämd och får ej överstiga 40 år. Upplåtelse av mark, erforderlig för elektrisk lednings framdragande, kan ske även genom expropriation under förutsättning att ledningens ändamål är att förse en ort med belysning l. drivkraft l. att bereda drivkraft åt sådan industriell anläggning, som befinnes vara av större betydelse för det allmänna. Från expropriationsrätten stadgas vissa undantag. Lagen meddelar också bestämmelser om ersättning för skada, som förorsakas av elektriska anläggningar. Ansvaret för sådan skada åligger innehavaren av den generator l. transformator, som lämnat den skadegörande strömmen. 2) *Genom en särskild stadga 31 dec. 1902 om elektriska anläggningar för belysning l. arbetsöverföring, med många senare ändringar, ha*

särskilda föreskrifter lämnats ang. säkerhet, tillsyn o. s. v. 3) *Lag med vissa bestämmelser om registrering av elektriska anläggningar samt om rätt till elektrisk kraft m. m. 22 juni 1920* reglerar det rättsliga förhållandet mellan upplåtare av elektrisk kraft och abonnent å densamma. Genom registrering kan elektrisk ledning göras till tillbehör till elektrisk station. Därigenom vinnes dels, att abonnenternas rätt tryggas, dels att ledningarna kunna bli föremål för belåning. Förutsättningarna för registrering äro, att den station, å vilken registrering äger rum, är fast egendom, att ledningarna och den station, å vilken de skola registreras, ha samma ägare, samt att ledningarna skola vara direkt förbundna med stationen. Registrering sker i Kommerskollegium. Avtal om rätt till elektrisk kraft kan in-tecknas i den fastighet med tillhörande station, varifrån rätten upplåtits.

***Elektriserä**, i överförd bet. elda, liva, egga.

***Elektriska installationer**, jfr även Ledningsfel, Ledningssystem, även Suppl., och Trappbelysning.

***Elektriska isolationsämnen**, se även Bakelit, Fiber. Suppl., Glimmer, Gutta-perka, Jordvax (Ceresin), Presspan, Stabilit, Stearinbeck och Svartvax.

***Elektriska järnvägar**, jfr Död mans grepp. Suppl. och Sugtransformator. Suppl.

***Elektriska likriktare**, se även Vacuumrör. För lägre spänningar kunna även användas gasfyllda likriktarrör med glödkatod.

***Elektriska maskiner**. Om speciella typer av E. se Auto-

synkronmotor. Suppl., Dérimotor. Suppl., Krämermaskin, Rosenbergmaskin, Synasynmotor, Synsynkronmotor, Tandem, Turbogenerator och Unipolarmaskin. Jfr även Ankare. Suppl., Järnförluster. Suppl., Kaskadkoppling, Kompensationslindning. Suppl., Kopparförluster. Suppl., Leonardkoppling, Läckflöde. Suppl., Motelektromotorisk kraft, Motmagnetisering, Snabbregulator, Synkronism, Tvärmagnetisering. Suppl. och Utjämningsförbindningar.

***Elektriska måttsenheter**. Vid definition av *kapaciteten* (sp. 882 i huvudarbetet) förutsättes, att alla andra kroppar i omgivningen ha konstant potential. Att just en sfär använts vid definitionen beror på att en sfär med 1 cm:s radie på stort avstånd från andra kroppar och med laddningen 1 E.S.E. har potentialen 1 E.S.E. — De elektromagnetiska enheterna definieras sålunda: E.M.E. för strömstyrka är den, som skall sändas genom en cirkelformig ledare med 1 cm:s radie för att i cirkelns medelpunkt framkalla magnetiska fältstyrkan 2π ; E.M.E. för spänning är den, som induceras i en ledare, som omsluter en yta om 1 kvcm., om ett mot denna yta vinkelrätt magnetiskt fält ändras med 1 gauss per sek. Vid de flesta praktiska mätningar användas de internationella enheterna, av vilka de grundläggande äro ampère och ohm. De internationella enheternas enkla talförhållanden till de absoluta enheterna äro ej exakt riktiga, ehuru avvikelserna är myc-

ket liten. Som energienheter äro joule och kilowattimme vanligare än wattimme.

***Elektriska mätinstrument.**

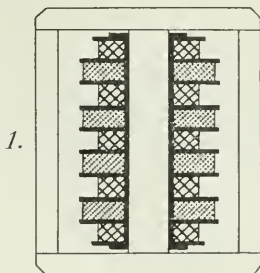
Om ampèremetrar, baserade på kraftverkan mellan strömledare och magnet, se även Stränggalvanometer och Vridspolgalvanometer. Den olikformiga skalindelningen är ej karaktäristisk för elektromagnetiska instrument utan finnes även hos varmråds- och elektrodynamiska instrument. Om oscillografer se även d. o., om motståndsmätning se d. o. och Wheatstones brygga.

***Elektriska spårvägar,** se även Spårväg; jfr Spårväxlar.

Elektriska svängningar, se även Svängningsrörelse sp. 558 f.

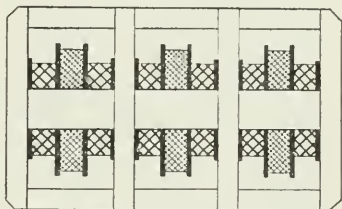
***Elektriska säkerhetsapparater,** jfr även Ledningsfel, Ledningssystem, Smältmetall och Säkerhetsmotstånd.

***Elektriska transformatorer.** Lindningarna kunna utföras som cylinder- l. skivlindningar. I de förstnämnda (se huvudarbetet, ill. sp. 898) ha primär- och sekundärlindningarna formen av långsträckta, vanl. i varandra inskjutbara cylindrar. I skivlindningarna äro såväl låg- som högspänningslindningarna uppdelade i flata spolar, vilka äro växelvis anordnade på varandra till en stapel (se fig. 1—2). — Trelindningstransformatorerna ha en primär- och två sekundärlindningar. De äro avsedda att från ett högspänningsnät tillföra effekt av olika spänning till två skilda distributionsnät. — Spartransformator, a u' t o-

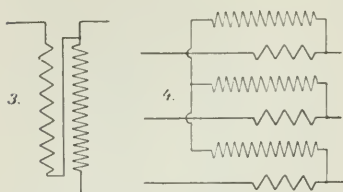
1.

2.

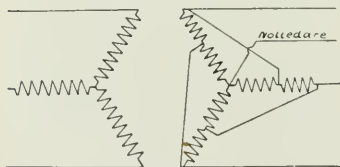
Elektriska transformatorer. Fig. 1. Enfas manteltransformator med skivlindning. — Fig. 2. Trefas manteltransformator med skivlindning.

transformator (fig. 3), är en E., vars lågspänningslindning utgör en del av högspänningslindningen. I den för primär- och sekundärsidan gemensamma lindningsdelen flyter en ström, vars styrka är lika med skillnaden mellan primär- och sekundärströmmarna. Kopparförlusterna (se d. o. Suppl.) bli härigenom betydligt mindre än i transformatorer med skilda lindningar, särskilt om omsättnings-talet (se d. o. Suppl.) närmar sig 1. Verkningsgraden är således mycket god, varjämte dimensionerna hos en spartransformator bli mindre än hos en vanlig E. för samma effekt. Vid stor skillnad mellan primär- och sekundärspänningarna är emellertid denna

Elektriska transformatorer. Fig. 3. Kopplingsschema för enfas spartransformator. — Fig. 4. Kopplingsschema för trefas boostertransformator. — Ledningarna med högre spänning gå åt v.

s p a r k o p p l i n g icke blott ändamålslös utan även mången gång farlig, emedan lågspänningen står i direkt anslutning till högspänningen. En nackdel är att t. ex. en jordledning på ena sidan medför driftstörning även på den andra sidan. — I långa högspänningsledningar förekommer ofta inkoppling av ett slags spartransformatorer för högre effekter och högre spänningar, boostertransformatorer (fig. 4), som ha till uppgift att utan avsevärd effektförlust förhindra otillbörligt spänningsfall i ledningarna. Jfr S p ä n n i n g s d e l a r e. Suppl. — En trefastransformator säges ha ren koppling, då primär- och sekundärlindningarna äro lika kopplade (båda stjärnkopplade l. triangelkopplade). Blandad koppling föreligger, då lindningarna äro olika kopplade. S i c k s a c k k o p p l i n g, Z-koppling (fig. 5),

Elektriska transformatorer. Fig. 5. Sicksackkoppling. Primärsidan (t. v.) stjärnkopplad, sekundärsidan (t. h.) sicksackkopplad med uttagen nollpunkt.

är ett slags stjärnkoppling, där varje fasledning består av två delar, i vilka spänningarna äro förskjutna 60° . Detta uppnås därigenom, att den ena delen av en fasledning seriekopplas med den andra delen av nästa fasledning. Genom att på detta sätt varje fas fördelas på två av transformatorbenen, bortelimineras det exakta induktiva spänningsfall, som uppstår vid ojämn fasbelastning av stjärnkopplade trefastransformatorer, där primärsidans nollpunkt ej är uttagen. Fassungspänningen vid sicksackkoppling är $\frac{1}{2}\sqrt{3}$ ggr spänningen vid vanlig stjärnkoppling. — Vissa E. användas för höjning av en växelströms periodtal (se Periodtransformator). Jfr även Berrykoppling. Suppl., Ledningssystem. Suppl., Scotts koppling. Suppl. och Utjämningstransformator. Suppl.

*Elektriska vågor. Uppkomsten av elektriska svängningar med den å sp. 901 (i huvudarbetet) beskrivna anordningen beror på att kulorna jämte eventuella tilliedningar ha viss kapacitet och självinduktion och sålunda bilda en svängningskrets (jfr Svängningsrörelse sp. 558 f.). Tilledningarnas motstånd måste vara lågt, för att dekrementet ej skall bli för stort.

Elektriska värmeapparater, se Elektriska kok- och värmeapparater. Jfr även Uppvärmning sp. 187 f.

Elektrisk axel. 1. En linje dragen från den negativa till den positiva laddningen i en dipol (se d. o. Suppl.). — 2. Linje i en kristall, vid vars skärningspunkt med kristallytan piezo- l. pyro-

elektriska laddningar kunna uppträda.

***Elektrisk belysning.** Glimlampan kan ej räknas till glödlamporna, när gasskiktet vid elektroderna ej uppvärms mer än ett par tiotal grader. Kvicksilverlampan är däremot en bågampa. — Jfr Mooreljus.

Elektrisk dubbelbrytning, detsamma som elektrisk Kerr-effekt (se Kerr).

Elektrisk energi, se Magnetisk energi. Suppl.

***Elektrisk gnista,** se även Urladdningsfenomen sp. 221. Jfr Slagvidd.

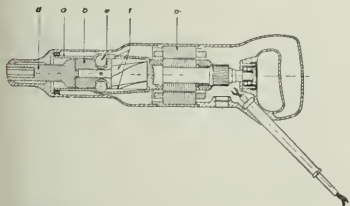
Elektrisk grad, elektroteknisk måttsenhet för avstånd utefter omkretsen av en elektrisk maskindel (rotor). En E. är $\frac{1}{180}$ av en poldelning. — En elektrisk radian är $180/\pi$ E.

Elektrisk hammare. Bland mängden av olika konstruktioner märkes en av prof. W. Weibull uppfunnen E., benämnd Weinafhammaren, användbar även ss. bergborrmaskin. Den består av elektromotorn *c*, kopplad till hylsan *a*, i vilken slagvikten *b* dels kan röra sig translatoriskt, parallellt med hammarens längdriktning, dels erhålla en rotationsrörelse, vars hastighet (genom samverkan av de på hylsans insida befintliga spåren *f* och de i slagvikten lagrade kulorna *e*) kan få en viss skillnad från hylsans

Elektrisk hammare. Weinafhammare med förkopplingsmotstånd.

rotationshastighet. Slagvikten träffar vid sitt framåtgående verktygshållaren, städet, *d*, och rekylerar upp i hylsan. På grund av anslagsytornas form erhåller därvid slagvikten såväl en translatorisk rörelse som en rotatorisk. Vid slagviktens tillbakagående rörelse tvingas kulorna, på grund av hylsans mot motorändan avsmalnande form, in mot centrum, och det motstånd, som centrifugalkraften härvid erbjuder, åstadkommer en utbromsning av slagviktens translatoriska energi, under det rotationshastigheten ökas. Då det tillbakagående slaget är tillryggalagt, är translationshastigheten = 0 och rotationshastigheten hos slagvikten = motorns. Under fortsatt inflytande av centrifugalkraften vänder slagvikten tillbaka och går mot städet med ökad translatorisk och rotatorisk hastighet (större än motorns). Verktygshållaren kan låsas mot vridning l. bringas att rotera endast periodvis. Slagarbete utföres av slagvikten först då verktyget med ett lindrigt tryck ansättes mot arbetspunkten och upphör samtidigt med trycket. Slagkraften kan reduceras genom förkopplingsmotstånd för motorn. Vid full belastning gör hammaren 2,000 à 3,000 slag/min. Verktygshållarens slaglängd är mindre än 1 mm.; den roterar med *c*:a 100 varv/min.

Elektrisk hammare. Skärning av Weinafhammaren.

Elektrisk installatör, sådan

person, som av Kommerskollegium tilldelats behörighet att utföra vissa elektriska anläggningar för belysning l. kraftöverföring m. m. Rätt att utföra dylika anläggningar för lågspänning kan tilldelas: 1) person, som erhållit avgångsbetyg från Tekniska högskolans fackavdelning för elektroteknik, från motsvarande kurs vid Chalmers tekniska institut l. från därmed jämförlig utländsk bildningsanstalt samt erhållit minst ett års praktisk utbildning i elektrisk installationsverksamhet, 2) person med avgångsbetyg från elektroteknisk fackskola l. därmed jämförlig bildningsanstalt inom l. utom Sverige samt med minst 5 års praktisk utbildning i elektrisk installationsverksamhet, 3) person, fyllda 25 år, med minst 8 års ovannämnd praktik samt godkänt betyg l. avgångsbetyg från statsundersödd yrkeskurs l. med avlagda examensprov i enl. med av Kommerskollegium fastställda bestämmelser. För erhållande av rätt till utförande av medel- och högspänningsanläggningar fordras utöver ovannämnda villkor för personer inom grupp 1 och 2 ytterligare praktik under minst två år, därav 1 år på så sätt, att erfarenhet om elektriska maskiner vinnes, och 1 år vid medel- och högspänningsanläggningar; för personer inom grupp 3 dessutom ytterligare 1 års praktik vid medel- och högspänningsanläggningar.

***Elektrisk kortslutning**, se även **Ledningsfel**.

***Elektrisk kraftdistribution**, jfr **Ledningssystem**, även Suppl., **Luftledning** l. och **Utjämningsstransformator**. Suppl.

***Elektrisk kraftstation**, se

även **Vindelektricitetsverk**.

***Elektrisk ljusbåge**. Den positiva polen upphettas visserl. ofta så starkt, att den utsänder elektroner, men dessa ha ingen betydelse för strömledningen. Det väsentliga är elektronemissionen från den negativa polen. Jfr **Ur-laddningsfenomen** sp. 221.

***Elektrisk ström**, se även **Konduktionsström**, **Konvektionsström**, **Förskjutningsström**. Suppl., **Fasklyvning**. Suppl., **Flerfasström**. Suppl. och **Synkronism**.

Elektriskt moment för en dipol (se d. o. Suppl.) är produkten av ena laddningens storlek och laddningarnas avstånd.

***Elektriskt motstånd**. Med specifikt motstånd menas inom C. G. S.-systemet samt, för sämre ledare, ss. elektrolyter, motståndet hos en cylinder med 1 cm:s längd och 1 kvem:s basyta, då strömmen flyter i cylinderaxelns riktning.

Elektrisk vind, se **Elektricitet** sp. 851 samt Suppl.

***Elektrod**. E. i Geisslerör m. m. göras oftast av aluminium, enär denna metall mindre än andra förstöres genom katodförstoftning (se d. o. Suppl.).

Elektrodynamometer, elektrodynamisk ampèremeter l. ock växelströmswattmeter (se **Elektriska mätinstrument** sp. 885, resp. 886).

Elektrokapillära fenomen, elektriska fenomenens inverkan på ytspänningen; utnyttjas bl. a. i kapillärelektrometern.

***Elektrokultur**, jfr **Drivbänk**. Suppl.

a. b. Elektrolux, Sthlm, grundat 1919 genom ombildning av det 1910 bildade Elektromeka-

niska a. b., utgör efter en 1928 beslutad omorganisation ett holding company för flera till koncernen anslutna bolag för tillverkning av dammsugare, golvbore, kylskåp m. m., näml. bl. a. a. b. Lux (se d. o.), a. b. Arctic (se d. o. Suppl.), båda i Sthlm, samt Société anonyme Electrolux, Paris, Lux G. m. b. H., Berlin, och Electrolux, Ltd, London. Till koncernen äro även anslutna patentbolagen Frigolux Société anonyme i Schaffhausen, samt Platen-Munters Refrigerating System a. b., Sthlm. E. äger även intressen i det amerikanska bolaget Electrolux-Servel Corp., vilket innehar patenträtten för Platen-Munters kylskåp i För. Stat., Kuba och Panama. E. har försäljningsbolag och filialer i 21 olika länder. Aktiekapitalet är 60 mill. kr. E:s export av dammsugare från Sverige motsvarade 1927 ett värde av nära 17 mill. kr.

***Elektrolys**, se även Polarisation II b, Restström och Överföringstal.

Elektromagnetiska enheter, se Elektriska måttsenheter sp. 882 och Suppl.

***Elektrometer**, se även Strängelektrometer och Elektroskop. Suppl. En från övriga typer principiellt avvikande E. är kapillärelektrometern (se d. o.). Absolut E. är en av W. Thomson konstruerad E. för mätning av spänningar i absolut mått. Vid denna E. mäter man den kraft, med vilken en uppladdad, plan metallskiva attraherar en annan, med den förra parallell och med skyddsring försedd samt jordad skiva.

***Elektroner**. Om de yttre E. i en atom och deras betydelse för atomens kemiska och optiska egenskaper se Grundämnen

sp. 24 ff. och **Kvantteori** sp. 1527 f. Metaller innehålla ett visst antal fritt rörliga E., vilket är orsaken till deras elektriska ledningsförmåga. E. kunna utsändas från kroppar vid belysning (Hallwachseffekt, se d. o., även Suppl.) l. upphettning (glödelektrisk ström, se Urladdningsfenomen sp. 219). — Enl. en 1926 av holländarna Uhlenbeck och Goudsmit framställd hypotes befinner sig varje elektron i ständigt rotation kring sin geometriska axel och har därigenom ett magnetiskt moment. Denna hypotes har fått stor bet. inom kvantteorin för förklaring av linjespektras byggnad, ämnens magnetiska egenskaper m. m.

Elektronrör, urladdningsrör med glödkatod, spec. vacuumrör (se d. o.) i inskränkt betydelse l. röntgenrör (se Röntgenstrålar sp. 1657).

***Elektro-optik**. Till E. räknas vanl. ej Hallwachseffekten och de fenomen, som behandlas inom magnetooptiken (se d. o.), men däremot den elektriska Kerreffekten (se Kerr).

***Elektroskop**. De flesta E. och elektrometrar grunda sig på principen, att mellan två ledare med olika potential verkar en kraft, som åstadkommer ett utslag å en lätttrörlig del i instrumentet. Numera avses med elektrometer vanl. endast instrument, som gjorts känsligare för små potentialdifferenser genom införande av en relativt hög, konstant spänning (hjälppladdning) utom den, som skall mätas. Instrument med hjälppladdning kallas även heterostatiska, instrument utan hjälppladdning idiostatiska.

Elektrostatiska enheter, se

Elektriska måttsenheter sp. 881 f. och Suppl.

Elektrostatisk induktion, detsamma som influens.

Elektrostriktion, se Striktion 2.

***Elektroteknik**, se även Starkström.

***Elektroteknisk industri**, se även Brown, Boveri & Cie. Suppl. och Western electric company.

***Element**. *Fys.* E. användes även i liknande bet. som inom astronomin, t. ex. jordmagnetiska E.: horisontalintensitet, deklination och inklinations. — *Matem.* En av de storheter, av vilka t. ex. en mängd l. en determinant äro uppbyggda.

Elementärart, se Systematik sp. 644.

Elementärkvantum, elektriskt E., detsamma som elementarladning (se Elektronen).

Elementärström, se Magnetism sp. 1065.

Elementärvågor, se Huygens' teori.

Eleolitt, se Nefelin.

Elephanta [elife'nantə], engelsk form för Elefanta.

***Elfenbenskusten** hade 1926 1,725,000 inv., därav 1,600 européer. Järnvägen, som påbyggs norrut och f. n. har en längd av 488 km., skall framdragas till Svarta Volta och Niger.

Elfstrand, Daniel, f. 1858, skolman, lärare vid Gävle borgarskola 1891—1923, har framträtt som målsman för den imitativa metoden inom språkundervisningen samt har utgivit mycket använda läroböcker i engelska.

El Gezira [džešira], se al-Dzahirah. Suppl.

Elghammar, se Älghammar.

Elgin [e'llgin], stad i Illinois, För. Stat., n.v. om Chicago. Tillverkning av ur och kondenserad mjölk. 27,000 inv. (1920).

Elgon, se Mount Elgon.

***Elgström**. 3. Anna Lenah E. Bland E:s senare arbeten märkas novellsamlingarna *Myrstacken* (1923) och *Revolutionsnoveller* (1926), romanen *Den kloka Elsa* (1928), en skildring av en ung flickas uppväxtår, samt den tills. med G. Collijn utgivna reseskildringen *U. S. A. Liv och teater* (1927).

Elidéra (lat. *elidere*), utesluta, ntstötä (ett språkljud). Jfr Elision.

Elinghem, kyrkoruin i Hangvars skn, Gotl. l., efter en på 1200-t. uppförd kyrka.

Elinvár, se Guillaume.

Élisabethville [-vi'll], huvudstad i prov. Katanga, Belg. Kongo, vid järnvägen Bulawayo—Kanda Kanda. E., som anlades 1910 och är centrum i ett rikt koppardistrikt, har utvecklats synnerligen hastigt och är en betydande handels- och bergsbruksstad (stora smältverk i förstaden Lubumbashi). 17,000 inv., därav 2,600 vita (1926).

***Elizabeth**. I. Bland industri- anläggningarna märkas Singers symaskinsfabriker, vilka åtnjuta världsrykte.

Ellehammer, Jakob Christian Hansen, f. 1871, dansk ingenjör. E. har sysslat med flygproblemets lösning, innan det ännu lösts av andra i Europa, och uppgives den 12 sept. 1906 ha lyckats flyga en kort sträcka med ett av honom konstruerat och byggt flygplan. Denna flygning har dock ej erkänts av utländska flygtekniska kretsar, emedan den ej var officiellt kontrollerad. 1908 lyckades han emellertid flyga c:a

400 m. på Eremitageslätten vid Köpenhamn.

Elli'ptiska funktioner, se **Elli'ptiska integraler**. Suppl.

Elli'ptiska integraler, integraler, i vilkas integrand ingår kvadratroten ur ett tredje- l. fjärdegradspolynom. E:s värde beror, ss. vid alla integraler, av övre gränsen; betraktar man i stället övre gränsen som funktion av integralens värde, får man elliptiska funktioner. E. uppträda bl. a. vid ellipsens rektifikation (därav namnet) och ha vidsträckt användning inom olika grenar av matematik och matematisk fysik.

Ellis, **Elis**, f. 1879, skådespelare, har varit anställd vid olika teatrar i Sthlm och senare företagit talrika turnéer och gästspel, varunder han vunnit stor popularitet i komiska roller (främst i Sten Stensson Stéen från Eslöv och Charleys tant). E. har även tonsatt ett antal dikter av Anna Maria Lenngren, dem han vid egna visaftnar framfört.

E'lman, **Mischa**, f. 1891, rysk violinist, gjorde som "underbarn" stor lycka och har senare även vunnit rykte som en artistiskt förfinad konsertspelare.

***Elmblad**. 2. **Sigrid E.** avled 1926.

***Elmquist**. 2. **Henning E.** blev 1925 landshövding i Örebro l. och 1928 överståthållare i Stockholm. En betydande insats har E. gjort ss. förlikningsman vid arbetskonflikter under senare år.

Elofson, **Anders**, f. 1873, agronom, assistent vid Sveriges utsädesförening 1899—1911, statskonsulent för fröodling från 1911. E. tog 1916 initiativ till stiftandet av Svenska betes- och vallföreningen och har ss. ledare av för-

Henning Elmquist.

eningens verksamhet inlagt stor förtjänst om betesodlingens rationella utveckling. Författare till talrika småskrifter och uppsatser om fröodling och betesfrågor.

Elo'n, se **Metol**.

***Elongation**. *Fys.* Se **Svängningsrörelse** sp. 555.

***El Paso** hade 1928 114,000 inv.

Elsevier, se **Elzevir**.

E'lster, två floder i fristaten och prov. Sachsen: **Weisse E.** (195 km.), högerbiflod till Saale, upprinner på **Elstergebirge** i n.v. Böhmen, genomflyter **Leipzig** och utmynnar ovanför **Halle**; **Schwarze E.** (188 km.), högerbiflod till **Elbe**, upprinner i **Ober-Lausitz**.

***Elster**. 4. **Kristian E.** d. y. Bland E:s senare arbeten märkas romanerna *Den skönne ungdom* (1923), en skildring av den akademiska ungdomen i Norge vid sekelskiftet, och *Den helige Andreas* (1925), som i likhet med flera av E:s arbeten hämtat motiv ur ämbetsmannavärlden. E. har vid. utgivit *Illustreret norsk litteraturhistorie* (2 bd, 1923—

24) och skrivit den blott på svenska föreliggande översikten *Modern norsk litteratur* (1926).

Elster, Julius, se Geitel.

Em, kemiskt tecken för en atom emanation (se Radium sp. 806).

Emaljmetod, sätt att med (varm E.) l. utan (kall E.) starkare uppvärmning överföra bikromathaltigt lim till skyddsskikt vid etsning (se Pigmenttryck sp. 244).

E. M. E., se Elektriska måttsenheter sp. 882 samt Suppl.

Emendatio'n (av lat. *emendare*, befria från fel), se Konjektur.

***Emeritilöner**. 1926 års kyrkomöte och 1927 års riksdag antogo en av K. M:t föreslagen lag om E. även åt biskopar. Från biskopslöneregleringsfonden utgå två E., vardera à 9,000 kr. Biskop är skyldig att mot åtnjutande av E. avgå från sin tjänst, när han fyllt 75 år, vilken bestämmelse dock icke gäller före 1 maj 1927 utnämnd biskop. — 1929 års riksdag antog ett K. M:ts förslag om ändring i 1910 års lag om E. för präster. Enl. detta skall ord. präst avgå vid 70 års ålder l., om han mer än tre av de senaste fem åren varit tjänstledig på grund av obotlig sjukdom l. ålderdomssvaghet, vid 65 års ålder l. då han, utan att ha nått dessa åldersgränser, befinnes för framtiden oförmögen till tjänstgöring efter att under fem år i följd på grund av sjukdom, vanförhet l. lyte har varit ur stånd att tjänstgöra. E. o. präst kan erhålla E. vid 60 års ålder. Lagförslaget skall underställas 1929 års kyrkomöte.

***Emigration**. I Sverige liksom i flertalet europeiska länder

har utvandringen under de senaste åren fått sin prägel av För. Stat:s alltmera restriktiva invandringspolitik. Den s. k. 3 % lagen av 1921, vilken medgav Sverige en invandringskvot av 20,042 personer per finansår (räknat från 1 juli), ersattes fr. o. m. 1 juli 1924 av en ny lag, som sänkte årskvoten till 9,561 ss. konsekvens av att hädanefter varje lands kontingent ej finge utgöra mer än 2 % av utom För. stat. födda, där 1890 bosatta individer av ifrågavarande nationalitet. Emellertid förutsattes denna kvotberäkning ej skola tillämpas längre än till 1 juli 1927, efter vilken tid varje lands siffra skulle förhålla sig till 150,000 — det medgivna maximumantalet immigranter — som antalet 1920 i För. stat. bosatta invånare med ursprung från resp. land förhöli sig till unionens hela folkmängd. För Sveriges del innebär detta en sänkning av årskvoten till 3,314 l. föga mer än $\frac{1}{3}$ mot förut. Två gånger uppsköts emellertid nämnda bestämmelses ikraftträdande av kongressen, men 1929 uttalade sig denna mot vidare uppskov, varför de nya föreskrifterna trätt i kraft 1 juli d. å. — Huru ut- och invandringen från och till Sverige gestaltat sig under åren 1922—28 framgår av nedanstående tabell. I den mån de svenska utvandrarna vid sin nya bosättning ej längre kunna utnyttja de talrika släkt- och vänskapsförbindelserna med För. stat:s svenskar — belysande är, att dessas gåvor till hemlandet uppskattas till 35 mill. kr. per år — har även i Sverige gjort sig gällande behov av en vägledande, officiell l. privat institution, som kunde stå blivande utvandrare till tjänst

Svenska emigranter och immigranter 1922—28.

År	Till och från samtliga länder			Därav till och från utom-europeiska länder		
	emi-granter	immi-granter	netto ut-vandrare	emi-granter	immi-granter	netto ut-vandrare
1922	11,797	6,303	5,494	8,935	3,237	5,748
1923	29,238	5,827	23,411	26,559	2,433	24,126
1924	10,671	5,942	4,729	8,401	2,539	5,862
1925	11,948	5,053	6,895	9,612	2,260	7,352
1926	13,043	5,388	7,655	11,062	2,328	8,734
1927	12,847	5,678	7,169	10,958	2,847	8,111
1928	.	.	.	11,049	.	.

med pålitliga upplysningar om lämpliga invandringsländer, i främsta rummet Kanada, dit på senaste tiden c:a 2,000 svenskar per år begivit sig. Detta problem berördes något i det förslag till ny lag om utvandrares befordran och till anordnande av hjälpverksamhet bland svenska invandrare i främmande länder, som i jan. 1928 avgavs av Socialstyrelsen, och det utgjorde ett huvudspörsmål vid den emigrantkonferens, som av socialministern anordnades i febr. 1929. Närmast för att skaffa ingenjörer, tekniker och dylik kvalificerad svensk arbetskraft sysselsättning i utlandet upprättades 1927 på enskilt initiativ Institutet för svensk utlandstjänst.

***Emission.** *Fys.* Utsändande av strålning av något slag.

EMK, förk. för elektromotorisk kraft (se *Potential*).

***Emmaboda,** som har c:a 1,000 inv., skall 1930 utbrytas ur Vissefjärda skn som egen kommun och köping.

Emmet [e'mmit], **Robert,** f. 1778, d. 1803, irländsk upprovsledare. E., som tidigt sympatiserade med Society of united Irishmen (se *Ireland* sp. 1503), sökte 1803 med fransk hjälp framkalla en resning på Irland. Hjälpen uteblev emellertid, kufförsöket i

Dublin 1803 nedslogs, och E. själv arresterades och avrättades. För sin samtid och eftervärld kom E. att framstå som en martyr för det engelska skräckväldet på Irland, och hans minne har bl. a. besjungits av Thomas Moore.

Empire [e'mmpaj] (eng., av *imperium*, se d. o.), en spec. sedan senare delen av 1800-t. använd beteckning för det brittiska väldet (*The British Empire*; jfr *Storbritannien* sp. 55 f. och *Seeley*).

Empirisk, grundad på erfarenheten, på iakttagelsen (jfr *Empirism*). *Fys.* E. är en lag, som ej härletts teoretiskt utan direkt ur iakttagelser. Det matematiska uttrycket för den empiriska lagen kan ha en helt annan form än den strängt riktiga lagen, enär de observerade värdena på grund av oundvikliga fel ej stämma med den senare. Man kan då ofta finna en formel, som bättre stämmer med observationsvärdena. Ligga dessa inom ett begränsat intervall, kan den empiriska formeln utanför detta starkt avvika från verkligheten, varför extrapolation är omöjlig.

***Enander.** 2. S. J. E. avled 1928 (genom olyckshändelse) på en forskningsresa i Kanada.

Enandryl, se *Impotens*. Suppl.

Enantiomeri' (av grek. *enan-ti'os*, mitt emot, och *me'ros*, del), se **I s o m e r i** sp. 1555.

Enblom, Fredrik, f. 1865, civilingenjör, överste i Väg- och vattenbyggnadskåren 1926, t. f. chef för denna från 1928, byråchef i Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen 1922, t. f. överdirektör och chef för denna 1928. E. har spec. varit verksam vid moderniseringen av Sveriges vägväsen och därvid gjort stora insatser ur såväl teknisk som administrativ synpunkt. E. har dessutom uppgjort en mängd förslag till och varit kontrollant vid landsvägar, järnvägar, kanaler, hamnar och brobyggnader.

En chef [aj sjäff], fr., i egenkap av chef (t. ex. *general en chef*, högste befälhavare).

***Enckell**. 1. **M a g n u s** E. avled 1925. — 2. **C a r l** E. var jan. —maj 1924 åter utrikesminister. Han lämnade 1927 ministerposten i Paris.

***Encyklopedi**. Av *Encyclopædia Britannica* ha tvenne suppl. (i vardera 3 bd) till 11:e uppl. utgivits 1922 och 1926. Av **B r o c k h a u s'** *Konversationslexikon* har utkommit en ny uppl. i 4 bd, *Handbuch des Wissens* (1921—24). **M e y e r s** *Konversations-Lexikon* har 1924 börjat utgivas i en förkortad 7:e uppl. om 12 bd under titeln *Meyers Lexikon*. Med beräknat omfång av 6 bd började 1928 utkomma *Larousse du 20:e siècle*. 1928 förelåg 2:a uppl. av *Salmonsens Konversations-Leksikon* komplett i 25 bd. 3:e uppl. av *Hagerups Illustrerede Konversations-Leksikon* och *Aeschougs Konversationsleksikon* förelägo 1925 kompletta i vardera 9 bd. En italiensk E., *Enciclopedia Italiana*, började utges 1929 med understöd av Isti-

tuto Giovanni Treccani. Den beräknas föreligga färdig 1937 i 36 bd. *Nordisk Familjeboks* 2:a uppl. förelåg 1926 komplett med suppl. i 38 bd. En 3:e, koncentrerad och omarbetad uppl. började utkomma 1923. *Bonniers Konversationslexikon* föreligger komplett i 12 bd och 1 suppl.-bd (1922—29). En ny stort anlagd encyklopedi, planerad till 28 bd, började 1929 utgivas från Baltiska förlaget i Malmö under namnet *Svensk uppslagsbok*. En starkt koncentrerad typ av E. representera *Tidens lexikon* (1 bd, 1926), *Norstedts uppslagsbok* (1 bd, 1927) och *Lindblads lexikon* (3 bd, 1926—29). — Bland nyare specialencyklopedier må nämnas *Jüdisches Lexikon* (2 bd, 1927—28) efter förebild av *The Jewish Encyclopedia*.

***Endemisk**. *Biol.* Jfr även **V ä x t g e o g r a f i** sp. 1296 f.

Endlicher [ä'nntližer], **S t e f a n**, f. 1805, d. 1849, österrikisk botanist, från 1840 prof. i Wien. E. var framstående systematiker; sin viktigaste insats gjorde han genom noggrann karaktäristik av familjer och slakten. E. var även språkforskare.

***Endre**. Sedan 1928 bilda Barlingbo, Ekeby, E. och Hejdeby ett pastorat.

***Enebyberg** heter officiellt **Enebybergs villastads municipalsamhälle**. Det är förort till Stockholm och har hållplats vid Stockholm—Roslagens järnvägar. 1,305 inv. (1928).

***Energi**. Då alla former av E. kunna bildas ur l. övergå till arbete, kan E. anges i samma enheter som detta (se **Arbete**). Värmeenergi anges ofta i kaloriska enheter (se **Kalorimetri**). Satsen, att värme ej kan omvandlas till annan E., om ej temperaturdifferenser finnas,

gäller endast vid cirkelprocesser (jfr *Termodynamik* sp. 958). Ex.: Vid isotermisk expansion av en gas överföres det gasen tillförda värmets till arbete, men detta senare konsumeras åter, om man vill återgå till begynnelsestillståndet genom kompression av gasen *vid samma temperatur*. Genom kompression vid lägre temperatur (Carnots cirkelprocess) utvinnes däremot arbete. Om E:s tröghet se *Relativitetsteori* sp. 970.

***Enervera**, även göra nervös, oroa.

Indouflage [anflöra'j] (fr., eg. indoftning), se *Parfym*.

Engageanter [anggasja'nn-] (av fr. *engageant*, intagande, vinlande), se *Klädedräkt* sp. 939.

***Engberg**, *Arthur*, blev 1924 redaktör för *Social-Demokraten*.

Engberg, *Gabriel*, f. 1872, finländsk målare. E. har bl. a. i stora utsikter från Lappland och från den tavastländska skogsnaturen givit prov på ett lyriskt stämningsmåleri, som har sin utgångspunkt i sekelslutets dekorativa strävanden.

E'ngelberg [-bärž]. ort i kantonen Unterwalden, mell. Schweiz, belägen 1,023 m. ö. h. i en dal s. om Vierwaldstättersjön, varifrån järnväg utgår till E. Sportplats och luftkurort. 2,500 inv. (1920).

Engelsk spenat, se *Rumex*.

Engelsk ärt, detsamma som sparrisärt (se *Lotus*).

England expects that every man will do his duty [i'ngglønd ikspe'kkt's dhætt e'vvr'i mænn oi'll do hiš djo'ti], eng., England väntar, att varje man gör sin plikt (se *Nelson* sp. 735).

***Engler**, *Adolf*. Av *Das Pflanzenreich* ha nu (1929) 94 häften utkommit.

E'ngler, *Carl*, f. 1842, d. 1925, tysk kemist, från 1876 prof. vid tekn. högskolan i Karlsruhe. E. var den förste, som (1870) framställde syntetisk indigo. Mest känd har E. blivit som forskare inom bergoljans kemi. Han gjorde även undersökningar av smörjoljor och uppställde en skala för bestämning av deras viskositet (se d. o.).

Engobe'ring [anggå-] (fr. *engobage*), inom keramiken överdragning av ett lerbemål med ett tunt lerskikt, som döljer föremålets naturliga färg. Se *Tegel* sp. 854.

***Engström**. 1. *Albert E.* blev 1925 t. f. prof. vid Konsthögskolan och 1924, då *Strix* uppgick i *Söndagsnisse-Strix*, medredaktör för denna. Bland hans senare arbeten märkas reseskildringen *Moskoviter* (1924) samt praktverken *Gotska Sandön* (1926) och *Anders Zorn* (1928). — 2. *Leander E.* avled 1927. I sina senaste arbeten återvände han till sin hembygd, Norrland, vars natur han nu tolkade i en mera intimt realistisk stil.

***Enhetsladdning** användes även i bet. laddning om 1 elektrostatisk enhet.

Enhetspol, se *Magnetiskt fält* sp. 1059.

Enhetskola, benämning på en sådan organisation av ett lands skolväsen, att detta bildar ett sammanhängande helt med ordnad övergång från en skolart till en annan. Särskilt åsyftas ett organiskt samband mellan folkskola och läroverk, varför programmet om E. i viss mån sammanfaller med programmet om folkskolan som bottenkola (se *Folkskola* sp. 291 och *Skolväsen* sp. 850 ff.).

J. A. Enhörnings trävaru a. b.

Sundsvall, grundat 1891 (firman etablerad 1854), idkar trävaruförädlingsrörelse vid Kubikenborg (se d. o.), Heffners och Karlsvik (se dessa ord. Suppl.) samt skogsbruk. Aktiekapital 5,259,000 kr. C:a 1,000 arbetare.

Enkelsvängning, se **Dubbelsvängning**. Suppl.

***Enköping**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar realskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer.

***Enköpings-Näs** skall framdeles förenas med Svinnegarn och Teda till ett pastorat.

***Enlart**, Camille. Av *Manuel d'archéologie française*, som utkom 1902—16, började en ny uppl. utgivas 1919.

Enledarsystem, se **Ledningssystem**.

Enlevagetryck [ajlöva'j-] (av fr. *enlever*, borttaga), se **Tygtryck**.

Enmansval, sedvanlig benämning på en sådan organisation av valsättet till representativa församlingar av olika slag, att varje väljande kategori, varje valkrets, väljer blott *en* representant. Valmetoden är majoritetsval. Motståndarna till det proportionella valsystemet framföra ofta "majoritetsval i enmansvalkretsar" ss. en ledande programpunkt.

En miniature [aj miniaty'r], fr., i smätt.

Enns. 1. Högerbiflod till Donau i Österrike, upprinner på Nedere Tauern och utmynnar nedanför Linz. Bildar i nedersta loppet gräns mellan Övre och Nedre Österrike. 260 km. — 2. Stad i Övre Österrike, med vackert läge vid E. 1, nära utflödet i Donau. En av Österrikes äldsta städer. 4,000 inv. (1923).

E'nontekis, **E' n o n t e k i ö**, socken i Uleåborgs l., n. Finland,

omfattande den mellan Sverige och Norge inskjutande landkilen med Finlands enda högfjällsområde (nationalpark). 8,068 kvkm. 1,220 inv. (1926).

Enseli', se **Resjt**.

***Ensittarlag**. En ny E. tillkom 18 juni 1925. Se **Socialjordlagstiftning** sp. 1115.

***Enskede** är nu Stockholms största förtortssamhälle med en folkmängd av 11,100 inv. (1928).

***Enslöv** hade 1928 3,990 inv. Inom E. ligger endast en del av Oskarsströms municipalsamhälle.

Ensmärken, se **Överensmärken**.

Ensor [ä'nn-], James, f. 1860, belgisk målare och grafiker. E., som betraktas som en föregångare för det moderna måleriet i Belgien, tillhörde urspr. den symbolistiska kretsen kring Verlaine och Maeterlinck och har framträtt med spleenfyllda och makabra verk av utpräglad fin-de-siècle-karaktär. E. har även försökt sig som författare och kompositör.

Entonnarpokalen, se **Segling** sp. 364.

Entre-deux-Mers [antr dö mär], se **Gironde** 2.

***Entre Rios** omfattade 1928 75,730 kvkm. med 569,000 inv.

Entydig, se **Funktion**.

***Enzym**. De senaste åren ha försöken till renframställning av E. fått ökat intresse genom de systematiska försök med adsorption, som först igångsattes av Willstätter. E. adsorberas av en del olösta l. kolloidalt lösta ämnen, ss. kaolin, aluminiumhydroxid, kolesterolin m. fl., och härvid kunna försöksbetingelserna väljas så, att E. befrias från en hel del föroreningar. Dessutom adsorberas olika E. ej alltid på samma sätt, varigenom man lyckats uppdelna en del enzympreparat i fraktioner med

olikartad verkan. Renframställningen av E. är dock långt från målet, och det synes t. o. m. tvivelaktigt, om det någonsin skall lyckas nå detta med nuvarande kemisk metodik.

***Enånger.** 2. Sedan 1922 utgör Nianfors egen kommun.

***Enåsa** utgör numera en församling i Hassle pastorat men ingår fortfarande i Hassle, Enåsa och Berga skn. 200 inv. (1928).

Eoka'mbrium (av grek. *eo's*, dagning), namn, som stundom använts för fossilfria sediment, vilka konkordant underlagra de äldsta konkordierande kambriska lagren och sålunda äro nära anslutna till kambrium. E. torde i en del fall vara äldsta kambrium, i andra yngsta prekambrium.

Eo'liska bildningar (av *Aiolos*, se d. o.), se **Vindar** sp. 842.

Eo'lsgrötter (av *Aiolos*, se d. o.), se **Vindhålor**.

***Eosin** är ett gemensamt namn för substitutionsderivat av fluorescein; det vanligaste är kaliumsaltet av tetrabromfluorescein. E. nyttjas främst för rödfärgning av ylle och silke. Jfr **Erytrosin**. Suppl.

Epidiaskop, skicptikon för såväl episkopisk som diaskopisk projektion (se ill. till **Skiop-tikon** sp. 794).

***Epididymis**, se **Könsorgan** sp. 75.

***d'Épinay**, Louise. E:s kulturhistoriskt intressanta memoarer (*Mémoires*, 1818) föreligga nu i sv. övers. (Fru de Montbrillants ungdom. 1925).

Episkop, för episkopi inrättat skioptikon (se d. o. sp. 792).

***Epok**, jfr **Tideräkning**.

Epstein [e'ppsajtajn], Jacob, f. 1880, polsk-judisk bildhuggare, verksam i London. E., som i sin

konst förenar intryck från Rodins impressionism och arkaisk skulptur, har bl. a. utfört gravmonument över Oscar Wilde (rest 1913 på Père-Lachaise i Paris) och W. H. Hudson (1925 i Hyde Park i London).

***Eratostenes** är även känd som talteoretiker (se **Tal-teori** sp. 771). Se även **Geodesi** sp. 1179.

***Ereckmann-Chatrion**. E:s mest bekanta arbete, romanen *L'ami Fritz* (1864; Vännen Fritz, 1869), dramatiserades 1876 och användes av Mascagni som text för en opera med samma namn.

Erdji'as dag, forntidens *Argaj'os*, ett av Mindre Asiens högsta berg (3,830 m. ö. h.). E. är en slocknad vulkan, belägen mellan Kisil Irmak och Antitaurus och höjande sig c:a 2,700 m. över omgivningen.

***Erdmann.** 2. Edvard E. avled 1923. — 3. Axel E. avled 1926.

Erdmann [e'rt-]. 1. Johann Eduard E., f. 1805, d. 1892, tysk filosof av Hegels skola, prof. i Halle 1836. E. skrev bl. a. en allmän filosofins historia, *Grundriss der Geschichte der Philosophie* (2 dlr 1866) samt ett betydande verk över den nyare filosofins historia, *Versuch einer wissenschaftlichen Darstellung der Geschichte der neueren Philosophie* (3 dlr, 1834—53). — 2. Benno E., f. 1851, d. 1921, tysk filosof, prof. först 1878 i Kiel, sist 1909 i Berlin. E:s arbete faller väsentligen inom psykologin och logiken, varvid han företräder en prononcerad psykologism (se d. o.). Bland hans skrifter märkes *Logik* (1:a bd 1892, i omarb. uppl. 1907). — 3. Eduard E., f. 1896, tysk pianist (född i Livland), lärare vid Kölns musik-

högskola 1925, har gjort sig känd som en ytterst temperamentsfull konsertspelare med företrädesvis modernistisk repertoar; han har även uppträtt i Sverige. E. har komponerat två symfonier, piano- och violinmusik m. m.

Eregli', stad i Turkiet (Mindre Asien), vid Svarta havet. E. har en naturhamn, över vilken stenkol utskeppas. Nya hamnanläggningar skola utföras, varjämte en järnväg till Angora är under byggnad. 5,000 inv. (1927).

Erenburg, Ilja Grigorjevitch, f. 1891, rysk författare av judisk börd, har framträtt som en glänsande berättare i romaner och noveller, vanl. med motiv från bolsjevismens Ryssland, präglade av ironisk skepsis och kall, stundom brutal cynism. I sv. övers. föreligga novellsamlingen *Tretton pipor* (1925) och novellen *Den gamle buntmakaren* (i 14 sovjetryska berättare, 1929).

Ergaste'ria, se **L a u r i o n**. Suppl.

Ergosteri'n, sterin (se d. o.), som vid bestrålning med ultraviolett ljus övergår i ett vitamin, som är verksamt mot rachitis. E:s egenskaper att kunna bilda detta vitamin upptäcktes genom samarbete mellan ett flertal forskare (spec. A. Hess och A. Windaus) under 1926—27. Verkan av detta vitamin, det första, som framställt i ren form, är utomordentlig, i det $\frac{1}{10\,000}$ mg. är tydligt verksamt mot rachitis hos råttor och större doser fullständigt bota sjukdomen. E. finnes i vitaminform i fiskleverolja (levertran).

***Erich**, **R a f a e l**, lämnade riksdagen 1924. Han blev nov. 1926 Finlands sändebud i Bern och förflyttades 1928 till Stockholm. Inom hans vetenskapliga

produktion märkes ett arbete om Finlands statsrätt, *Suomen valtio-oikeus* (2 bd, 1924—25).

***Ericson**. 2. **C a r l E.** avled 1928. Hans ätt utgick på svärdsidan 1929.

***Ericson**. 1. **H a n s E.** blev konteramiral 1928.

Ericson, **J o h a n**, f. 1849, d. 1925, målare. Efter studier 1878—84 i Frankrike, där han genom Alfr. Wahlberg mottog avgörande intryck av Barbizonskolans måleri, bosatte sig E. i Göteborg och ägnade sig åt koloristiskt elegant skildringar av västkustnaturen. — E:s hustru, **Anna Gardell-Erieson**, f. 1853, har verkat ss. akvarellmålarinna.

***Eriesson**. 2. **L. M. E.** avled 1926. Se även **Telefon a. b. L. M. Eriesson**. Suppl. — 3. **Mårten E.** blev 1921 ordf. i Allmänna civilförvaltningens och i Försvarsväsendets lönenämnder och 1924 generaltulldirektör.

***Erie**, som 1928 hade 142,000 inv., är en av de viktigaste hamnstäderna vid Eriesjön.

***Eriekanal**. Efter ombyggnaden benämnes det utvidgade kanalsystemet **New York State Barge Canal** (se d. o., även Suppl.).

***Erik**, *svenska konungar*. 11. **E. X I V**. I en kritisk undersökning, "Sturemordens gåta" (1928), har **R. Elander** sökt rehabilitera E. under hävdande av att dennes misstro mot adeln, spec. **Sturarna**, varit fullt berättigad och att hans förhållande till aristokratin betingades av en strävan att hävda sin och kronans makt mot adelsinflytandet.

***Erikskrönikan** har under de senaste åren varit föremål för livliga forskningar (främst av **R. Pipping**), vilkas resultat betr. dateringen av E:s tillkomst i

huvudsak varit, att E. skrivits efter 1320, med full säkerhet före 1355 och möjligen redan före 1330-t:s mitt. Ingvar Andersson har (1928) sökt påvisa, att E:s framställning till stor del bygger på äldre annaler.

Erikson, Åke, pseud. för B. Gripenberg (se d. o. 5. Suppl.).

***Eriksson. 2. Christian E.** Bland E:s senare arbeten märkas statyer av Baltzar v. Platen i Motala (1922), av Karl IX i Karlstad (1926) och av L. J. Hierta i Stockholm (1927), där han även skall utföra ett Engelbrektsmonument invid stadshuset. — 4. **Bernhard E.**, som sedan 1916 är pensionsfullmäktig, blev 1926 ordf. i Kopparbergs l:s landsting och har sedan 1928 års riksdag varit A. K:s talman.

***Eritrea.** Järnvägen från Massaua är numera framdragen till staden Agordat och har en längd av 337 km. Missionsstationen i Massaua är nedlagd. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen har f. n. 8 missionsstationer i E., bl. a. i Asmara. — 1928 har Abessinien förvärvat en hamnplats i E. (se A s s a b. Suppl.).

***Erivan. 1. E.** är nu införlivat med sovjetrepubliken Armenien (jfr d. o. Suppl.). — 2. E. utgör nu ett distrikt i rep. Armenien. — 3. E. är nu huvudstad i rep. Armenien och har 65,000 inv. (1926). Staden, som är belägen n. om Stora Ararat, har bibana till järnvägen Tiflis—Tabris. Trädgårdsodling och vävudsindustri. Ett universitet har efter världskriget upprättats i E.

***Erixon, Sigurd**, blev 1924 intendent vid Nordiska museet. Bland hans senare arbeten märkes främst *Möbler och heminredning i svenska bygder* (2 bd, 1925—26).

Karl IX. Staty av Christian Eriksson.

***Erkko. 2. Eero E.** avled 1927. Han var 1920—27 åter huvudredaktör för Helsingin Sanomat.

***Erlau** är ärkebiskopssäte.

***Ernst, Paul.** Övers. till svenska äro nu även romanen *Der schmale Weg zum Glück* (1903; Den smala vägen till lyckan, 1925) och *Erdachte Gespräche* (1921; Dialoger, 1923). E. har även påbörjat ett historiskt epos, *Das Kaiserbuch* (I, 1923).

Ernst, Otto, se Schmidt S. även Suppl.

***Erosion.** Enär vattnet ej kan erodera hur djupt som helst, kan för varje flodområde en *erosionsbas* fastställas, nedanför vilken ingen E. kan ske. Erosionsbas är i de flesta fall havsytan men kan för längre l. kortare tid utgöras av en insjö l. en särskilt hård bergart (*erosionsströskel*). Vid konstant erosionsbas nederodras ett flodområde slutligen till ett peneplan (se d. o.), som aldrig kan bli helt utjämnat men på vilket smärre restberg (*erosions-*

Eruptiva bergarter: Alkalikalkbergarter.

	Plutoniter	Motsvarande vulkaniter	
		Äldre	yngre (tertiära)
¹ Granitfamiljen	granit, pegmatit	kvartsporfyrer	lipariter
² Syenit-	syenit	syenitporfyrer	traktyter
³ Diorit-	diorit	porfyrer	andesiter
⁴ Gabbro-	gabbro	diabaser, melafyrer	fältspatbasalter
⁵ Peridotit-	olivinsten, serpentin	pikriter	—

Karaktäristiska mineral; ¹ Ortoklas, plagioklas, kvarts. ² Ortoklas, plagioklas. ³ Kalknatronfältspat; med eller utan kvarts. ⁴ Natronkalkfältspat; med olivin *olivin-gabbro*. ⁵ Olivin (ultrabasiska bergarter).

Eruptiva bergarter: Alkalibergarter.

Familjer (benämnda efter plutoniter)	Motsvarande vulkaniter	Karaktäristiska mineral
Alkaligraniter	alkaliliparit	Alkalifältspat, kvarts
Alkalisyeniter	alkalitraktyt	Alkalifältspat
Nefelinsyeniter	fonolit	Alkalifältspat, nefelin
Leucitsyeniter	leucitfonolit	„ leucit
Essexiter (m. fl.)	alkalibasalter	Natronkalkfältspat

vittnen l. monadnock s)
höja sig. Jfr Davis. Suppl.

***Erstavik.** 2. E. är alltjämt fideikommiss inom ätten af Petersens. Det vid Erstaviken vackert belägna slottet är uppfört på 1700-t.

Ersättningsreserv, se Värnplikts sp. 1206.

Ersättningsskola, en art av fortsättningsskola (se Folkskola sp. 290 samt Suppl.), avsedd för barn, som avgått från mindre folkskola (se d. o. sp. 286), l. för barn, som avgått från egentlig folkskola utan att erhålla fullständigt avgångsbetyg. E. kallas i förra fallet mindre fortsättningsskola, i senare repetitionsskola och har till uppgift att befästa och utvidga den i folkskolan genomgånga kursen. Undervisningstiden i E. utgör liksom i fortsättningsskolan i regel 360 timmar, fördelade på 2 år.

E'rtéböllekultur, se Kjöckenmöddinger.

***Eruptiva bergarter** indelas kemiskt i alkalikalk- och alkalibergarter. De senare kännetecknas gentemot de förra av en större halt av alkali (i förhållande till halten av lerjord) samt genom närvaro av mineral som leucit, nefelin, sodalit, melilit, natronpyroxener och -amfiboler, anortoklas etc. E. inom Fennoskandia tillhöra övervägande alkalikalkserien, men alkalibergarter finnas inom några smärre områden, t. ex. Oslofältet, Alnunge (se Alnungebergarter. Suppl.), Alnön (jfr Alnöit) etc. Av yngre E. (tertiära och kvartära) träffas alkalikalkbergarter huvudsakl. i randområdena till Stilla havet och ha därför även kallats pacifiska, medan alkaliserien (atlantiska bergarter) uppträder vid Atlantens kuster. Motsvarande geografisk fördelning betr. äldre E. tycks ej finnas. Båda serierna omfatta yt- och djupbergarter (vulkaniter, resp.

plutonit'er) och indelas efter sina karaktäristiska mineral i ett antal familjer, som kunna grupperas i en serie efter surhetsgraden: sura (s'aliska) (t. ex. granit) med kvarts, amfibol och glimmer och basiska (fe'miska) med olivin och pyroxen som mest karaktäristiska mineral. I en och samma magma kan en kemisk uppdelning (magma'tisk differentiatio'n) i sura och basiska led inträda. Dessa tillhöra då alltid samma serie. Apofyser (se d. o.) ifrån en magma äro ofta sådana differentiationsprodukter och betecknas som apliter (se d. o. Suppl.) l. lampfyrer, allteftersom ljusa (sura) l. basiska (mörka) mineral dominera.

Eruptivgång, gång (se d. o. 1) av eruptiv bergart.

Ervalla, station i Axbergs skn, Örebro l., vid statsbanelinjen Krylbo—Mjölby och Nora bergslags järnväg.

Eryngium, se Martorn.

***Erythraea**. Släktet kallas numera *Centaurium*. *E. centaurium* kallas *Centaurium umbella'tum*, *Erythraea vulga'ris* kallas *Centaurium erythraea* och *Erythraea pulche'lla* kallas *Centaurium pulche'llum*.

Erytre'n, detsamma som butadien (se Kautsjuk sp. 708).

Erytri'n, se Koboltmalmer.

Erytrosi'n, tetrajo'dfluorescei'n, eosinfärgämne, som färgar bromsilver och därför användes vid framställning av ortokromatiska plåtar (se Fotografi sp. 418).

Erzberg [ä'rrtsbär̥], se Eisenerz. Suppl.

***Erzerum** hade 1927 31,000 inv. Staden är belägen vid karavnvägen Trapezunt—Tabris (se

Turkiet sp. 1507) och har numera järnvägsförbindelse med Tiflis, varjämte en järnväg till Trapezunt skall byggas.

Escanaba [øskæ'nnøbø], stad i Michigan, För. Stat., vid Michigansjöns vik Green Bay. Utskeppningshamn för järnmalm. Besökt badort. 13,000 inv. (1928).

***Eschscholtzia**. *E. califo'rnica* kallas stundom ljussläckarväxten.

***Escorial**. Det egentliga byggnadsarbetet avslutades först 1584 och fullt färdigt stod slottet 1593. Se även ill. till de Herrera.

E. S. E., se Elektriska måttsenheter sp. 881 och Suppl.

***Eskapad**, även utflykt, rymning, lättsinnigt äventyr.

Eskils gemak, källarvalv vid lilla borggården i slottet Tre kronor. Gustav Vasa använde E. som sin privata skattkammare och överlämnade dess förvaltning åt sin ekonomiska förtroendeman Eskil Mikaelis, efter vilken E. fått sitt namn. I E. satt Erik XIV fängslad 1568—70.

***Eskilstorp**. Sedan 1924 bilda Güssie, E., Arrie och Hököpinge ett pastorat.

***Eskilstuna** hade 1928 31,515 inv., därav 11,380 i Fors förs. och 9,375 i Klosters förs. En ny stor kyrka för Klosters förs. uppfördes 1925—29 efter ritningar av Otar Hökerberg. Restaurering av den gamla stadskyrkan, som grundlades under äldre medeltid, är planerad. På Djurgården i E:s ö. utkant håller på att uppstå ett hembygdsmuseum av Skansentyp. — Industrin sysselsatte 1927 vid 165 arbetsställen 6,250 arbetare, därav vid Munktells mek. verkstad (se d. o.) 980, vid E. stålpressnings a. b. (grundat 1893; äg. a. b. Separator) 550, vid E.

Eskilstuna. Klosters kyrka.

järnmanufaktur a. b. (grundat 1868) 500, vid a. b. Aug. Stenman (järnmanufakturfabrik, etablerad 1860) 500, vid a. b. C. E. Johansson (se *Johansson* 9) 300, vid a. b. J. O. Öberg & Son (se d. o.) 300, vid E. fabriks a. b. (bultfabrik, etablerad 1908) 175, vid E. A. Bergs fabriks a. b. (stålvarufabrik, etablerad 1880) 150, vid Låsfabriks a. b. (etablerad 1846) 150 och vid a. b. Gustaf Erikssons metallfabrik (etablerad 1855) 115 arbetare. — Enl. 1927 års skolordning omorganiserar realskolan och gymnasiet, som förstatligas, till högre allmänt läroverk (samläroverk) med 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium. I E. finnes länslasarett.

***Eskilsäter** omfattar yttersta delen av Värmlandsnäs samt Lurö skärgård.

***Eskimåer**, se även *Människoraser* sp. 521.

***Eski sjehr** hade 1927 32,000 inv. Staden är känd för sina var-

ma svavelkällor och de i närheten belägna sjöskumsgruvorna.

***Eslöv** hade 1928 6,210 inv. Industrin sysselsatte 1927 vid 36 arbetsställen 611 arbetare. E. har station vid Södra stambanan, Östra Skånes, Ystad—E:s, Hälsingborg—Hässleholms, Landskrona och Hälsingborgs järnvägar. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

***Esperanto**. Nationernas förbund antog 1924 en resolution, enl. vilken E. bör godkännas ss. telegrafspråk till vanliga tariffer; genom beslut av Världstelegrafunionen 1925 erkändes det även ss. sådant. Kurser och föredrag på E. utsändas numera från ett stort antal radiostationer.

Espina de Serina, Concha, f. 1877, spansk författarinna, har utgivit ett stort antal romaner, präglade av ett starkt socialt intresse. Bland dessa märkas *La esfinge maragata* (1914; Mariflor, 1929), en miljöskildring från en fattig nordspansk provins, och *El metal de los muertos* (1920; De dödas metall, 1925) med motiv från gruvdistrikten i Syd-Spanien.

***Espirito Santo** omfattar 44,684 kvkm. med 587,000 inv. (1926).

Esplunda, se *Äsplunda*.

Esquimalt [e'sskimå(lt) l. eskoa'jmælt], se *Victoria* 2.

***Essen** hade 1925 471,000 inv. Staden har meteorologiskt observatorium och stort konstmuseum med målningar från 1800- och 1900-t., sedan 1922 även omfattande det förut i Hagen befintliga Folkwangmuseet.

***Essex** har 1,470,000 inv. (1921), om folkmängden i de städer, som ligga inom E. men bilda egna grevskap (West Ham m. fl.), medräknas.

Essexi't, basisk djupbergart av alkaliserien (se *Eruptiva bergarter*. Suppl.) med kalknatronfältspat (mest labrador), ortoklas och augit som väsentliga beståndsdelar.

***Esslingen**. Stadskyrkan är uppförd i ungotisk stil under 1200-t:s senare hälft. Den 1233 påbörjade dominikankyrkan i E. är den äldsta välvda gotiska basilikan i Tyskland.

Essvik, lastageplats, sulfitelulosafabrik och sulfitspriftfabrik i Njurunda skn, Västerorr. l. Äg. Sundsvalls cellulosa a. b. (grundat 1898, aktiekapital 3 mill. kr., 400 arbetare).

Esta'ncia [-thia] (sp., bostad), argentinsk benämning på större boskapsfarm.

Estaunié [-tånje'], Édouard. f. 1862, fransk författare, led. av Fr. akad. 1924. E. har i en rad romaner, bl. a. *La vie secrète* (1909; Det förborgade livet, 1928), *L'ascension de M. Baslèvre* (1919; Ansiktet, 1926) och *L'appel de la route* (1921; Alla människors väg, 1925), med subtil psykologi skildrat framför allt det undermedvetnas betydelse för själslivet, oftast mot bakgrunden av en stillsam småstadsmiljö.

Estella [-tä'llja], se *Primo de Rivera*.

Este't, person med starka konstnärliga och litterära intressen; ofta liktydigt med *Schöngeist* (se d. o.). — *Estetici'sm*, ensidigt estetisk åskådning, ensidigt estetiska intressen.

***Estland**. 2. E. hade 1928 1,116,000 inv. (23 per kvkm.). — *Befolkning och näringar*. Av befolkningen äro enl. senaste uppgift 87,8 % ester, 8,2 % ryssar (mest i Petsjeriområdet), 1,7 % tyskar, 0,7 % svenskar (7,850 personer) och 0,4 % judar. 28,4 %

äro stadsbefolkning. Jordbruk och boskapsskötsel livnära 59,0 %, industri 15,7 % samt handel och samfärdsel 7,5 % av befolkningen. Brytningen av brandskiffern (ordovicisk, bituminös skiffer), vars tillgångar uppskattas till 5 milliarder ton och som äger mycket hög oljehalt (180—200 kg. per ton), har ökat starkt under senare år. Industrin förbrukade 1925 217,000 och järnvägarna 97,000 ton brandskiffer. Industrin, vars

Den odlade jordens användning och avkastning 1928.

	Areal (kvkm.)	Skörd (1,000-t. ton)
Vete	290	28
Råg	1,440	141
Korn	1,140	92
Havre	1,390	99
Potatis	710	501
Lin (1927)	360	{ 9,6 ¹ 9,3 ²

¹ Lin. ² Linfrö.

Produktionen av brandskiffer.

Ar	Ton	Ar	Ton
1919	9,600	1924	231,200
1921	95,500	1925	287,000
1922	138,900	1926	427,700
1923	204,700	1927	397,300

Handelsomsättning. (Mill. estn. kr.)

Ar	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Import	61,4	101,0	78,5	96,5	95,8	96,4
Export	52,8	61,8	75,3	96,6	96,2	105,8

Viktigaste importvaror 1927.

(Mill. estn. kr.)

Spannmål och mjöl	12,7
Bomull och bomullsvaror	12,6
Socker	7,1
Maskiner	6,8
Järn och stål samt manufakturvaror därav	5,8
Ull och ylleveror	5,7
Brännolja	3,0
Kol	2,1

Viktigaste exportvaror 1927.

(Mill. estn. kr.)

Smör	27,7
Trä och trävaror	19,2
Bomullsgarn och -vävnader	13,2
Lin	10,4
Papper och pappersmassa	10,1
Fläsk och skinkor	3,7
Potatis och potatismjöl	3,2

Viktigaste import- och exportländer.
(Import och export i mill. estn. kr.)

	1927	
	Imp.	Exp.
Belgien	1,8	5,7
Danmark	1,6	3,7
Finland	2,1	5,1
Frankrike	3,4	1,3
För. Stat.	13,7	1,3
Lettland	3,0	5,5
Nederländerna	1,5	2,9
Polen	4,1	0,4
Ryssland	8,8	6,7
Storbritannien	13,8	33,3
Sverige	4,9	4,6
Tyskland	25,5	31,5

Estlands handel med Sverige 1927.
(1,000-t. svenska kr.)

	Exp.	Imp.
Nötkreatur	1,449	—
Fisk, kött etc.	842	27
Spannmål etc.	20	184
Potatis	1,151	—
Lin	170	—
Bomullsvävnader	2,045	—
Andra textilvaror	107	176
Tarmar, hudar och skinn	91	137
Skodon	—	295
Oljor, tjära m. m.	45	128
Kautsjukarbeten	—	94
Trä och trävaror	59	4
Frö	—	84
Papper etc.	318	44
Garvämnesextrakter	—	208
Mineral och -produkter	52	1,101
Metaller och metallvaror	70	730
Maskiner, apparater etc.	15	1,665
Övriga varor	88	60
Exp., resp. imp. totala värde	6,522	4,937

produktionsvärde ökats från 57 (1922) till 99 mill. estn. kr. (1926), sysselsatte 1926 vid 213 fabriker 26,000 arbetare. Järnvägarna, vilka så gott som samtliga ägas av staten, ha f. n. en längd av 1,770 km., därav 1,130 km. bredspåriga (1,524 mm.) och 640 km. smalspåriga (750 mm.). Reval hade 1928 reguljär flygförbindelse med Helsingfors, Leningrad och Riga; enl. beslut av 1928 skall lufttrafiken övertagas av staten. Handelsflottan omfattade 1928 379 fartyg om 58,500 ton. Till E. anlände 1927 2,670 fartyg om tills. 850,000 nettoton, därav till Reval 1,500 om 700,000 ton.

— *Mynt.* E. har guldmyntfot sedan 1928, då pappersmyntet mark avlöstes av en ny myntenhet, estnisk krona (kroon, delad i 100 senti), vilken är i paritet med den svenska kronan. Sedelutgivningsrätten innehas av riksbanken, Eesti Pank. — För mått och vikt gäller officiellt metersystemet. — *Författning.* 1925 antogs en ny vallag, som avsåg att minska partisplittringen i representationen och utestänga statsfientliga element därifrån. — *Rättsväsen.* Förutom högsta domstol och hovrätt finnas fyra underdomstolar, som avdöma civil- och brottmål i första instans. — *Försvärsväsen.* Enl. lag 1928 är utbildningstiden vid hären 12 månader, vid marinen, kustförsvaret och ingenjörstrupperna 18 månader. Fredsstyrka ca 17,000 man. — *Religion.* I en 1926 antagen lag om religiösa samfund fastslogs full religionsfrihet. — *Undervisningsväsen.* Enl. en lag, som skall träda i kraft 1930, är folkskoleundervisning obligatorisk mellan 7 och 16 år. Antalet folkskolor uppgick 1927 till 1,345 och högre skolor till 85. — *Historia.* Kabinettet Päts, som utsattes för häftiga angrepp från vänsterhåll, avgick i mars 1924 och efterträddes av en koalitionsminister Akel. Denna inledde framgångsrika försök att stabilisera valutan och bekämpade energiskt de fortgående kommunistroligheterna. Efter en snabbt undertryckt kommunistrevolt i Reval dec. 1924 avgick regeringen, följd av en på en anti-kommunistisk koalition mellan de borgerliga partierna stödd ministär Jaakson (dec. 1924—dec. 1925). Denna följdes i sin tur av en ministär Teemant; vid dess fall dec. 1927 bildade Tönisson, nationella folkpartiets ledare, mi-

nistär. Denne, som i sin utrikespolitik sökte stärka E:s förbindelser med Skandinavien, framför allt Sverige, störtades nov. 1928 och efterträdades efter en lång regeringskris av en vänsterministär Rei. Valen maj 1929 medförde i stort sett inga förändringar. På dagordningen står f. n. frågan om en genomgripande författningsreform, vilken bl. a. skulle gå ut på att skilja presidentens befattning från konseljpresidentens.

***Estlander**. I. J. A. E. adlades 1879. — 2. C. G. E. var broder till E. I och adlades 1898. E:s *Skrifter*, utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland, förelägo färdiga i 5 bd 1925. — 4. **Gustaf E.** är numera bosatt i Sverige.

Estlander, **Ernst**, f. 1870, sön till J. A. Estlander, finländsk jurist och politiker, prof. i Helsingfors 1908. E. tillhörde dem, som före Finlands självständighet ivrigast motsatte sig förryskningssträvandena. Han tillhör sedan 1919 riksdagen och var där till 1929 ordf. i svenska folkpartiets riksdagsgrupp.

***d'Estournelles de Constant**, P. H. B. B., avled 1924.

Esztergom, stad i Ungern (se **G r a n**).

Eta, pariaklass i Japan, urspr. en av samhället avskydd grupp av slaktare och skarprättare.

***Étage**, jfr **G r u v b r y t n i n g** sp. 32.

Étampes [eta'ɲp], stad i dep. Seine-et-Oise, Frankrike, 50 km. s. om Paris. 10,000 inv. (1921). — Kyrkan Notre-Dame har en berömd skulptursmyckad portal, daterad till 1120-t. och utförd av en mästare, som varit verksam även vid västportalen å katedralen i Chartres.

Étang [eta'ŋ] (fr., damm), benämning på laguner vid franska Atlantkusten (jfr **L e s L a n d e s**) och Medelhavskusten.

Eta'pp (fr. *étape*), eg. upplagsplats; avstånd mellan rastställen, del av en vägsträcka.

Ete'n, se **K o l v ä t e n** sp. 1039.

***Eter**. *Fys.* Enl. relativitetsteorin (se d. o.) existerar ej E.

***Eterisering**. Vid eterus avbrytes E. i narkosens första stadium, varunder en viss nedsättning av smärtsinnet förefinnes, möjliggörande smärre kirurgiska ingrepp. Jfr **N a r k o s**.

Et in Arca'dia e'go, se **A r k a d i e n**. Suppl.

Etiofylli'n, **E t i o p o r f y r i'n**, se **K l o r o f y l l** sp. 909.

***Etna** hade nov. 1928 ett synnerligen kraftigt utbrott; från kratrar ö.n.ö. om huvudkratern utsändes tre lavaströmmar, av vilka den östligaste ödelade staden Mascali och stannade endast 1,5 km. från kusten. — Vid E:s topp finnes på 2,950 m:s höjd ett vulkanologiskt observatorium.

E'tnisk (grek. *etniko's*, av *e'tnos*, folk), som avser l. utmärker en folkstam l. folkras.

***Etsch** har ett flodområde av c:a 15,000 kvkm.

Etstryck, se **T y g t r y e k**.

Et tu Bru'te!, lat., "även du, Brutus!", enl. traditionen Caesars utrop, då han såg Brutus bland sina mördare. Citeras även: *Tu quo'que Brute!* (jfr **B r u t u s** sp. 668). Uttrycket användes ofta för att antyda en sorgsen förvåning över att finna någon, till vilken man hyst orubblig tillit, inom motståndarnas läger l. skämtsamt, t. ex. för att ange förundran över att se någon i en oväntad situation e. d.

Ety'l'bromi'd, se **B r o m e t y l**.

Eucharis grandiflora.

E'tymon (grek., det sanna), ett ords grundbetydelse, grundord.

***Eubea** har en yta av 3,775 kvkm. Bland mineralfyndigheterna märkes även magnesit.

Eu'charis, växtsläkte (fam. *Amaryllidaceae*). *E. amazo'nica* (*grandiflo'ra*) är en lökväxt med stora, öppna och hängande, vita, doftande blommor (till formen något påminnande om julrosor). Den härstammar från Colombia och odlas liksom ett par närstående arter i varmhus; blommorna saluföres vanl. avskurna.

***Eucken**, Rudolf, avled 1926.

Eudiome'ter (av grek. *eudi'a*, den klara luften, och *metre'in*, mäta), detsamma som gasbyrett (se *Gasanalys* sp. 1078).

***Euftrat** har tills. med Tigris ett flodområde av 0,7 mill. kvkm., varav E. upptar ung. hälften. E. har liksom Tigris i äldre tider varit av största vikt för omgivningarnas bevattnings. I nyare tid ha för de båda floderna uppjorts regleringsprojekt, genom vilkas realiserande man beräknat vinna stora områden ypperlig odlingsmark (se *Mesopotamien*).

Eufro'nios, attisk vas målare, verksam omkr. 500 f. Kr. E. intar en ledande ställning bland den rödfiguriga stilens (se *Vas målning* sp. 451) mästare. Hans kompositioner utmärka sig för storvulnhet i förening med fin detaljiakttagelse.

***Eugenie**. Fregatten användes som logementsfartyg till 1919, då den försålades till ett rederi. Sedermera förvärvades den av en skrotaffär, som lät sätta fast den vid kusten nära Torekov för att få den sönderslagen av vågorna.

Eukari'stiska kongresser (av *eukaristi*, se d. o.), sedan 1881 regelbundet (i allm. varje l. vartannat år) återkommande internationella möten för romersk-katolska kristna, med syfte att befordra andakten inför altarets sakrament.

***Eupen**. Eupen-Malmedyområdet är sedan 1925 införlivat med prov. Liège. Av de 60,000 inv. tala 45,000 tyska, 4,000 franska samt 8,000 tyska och franska.

***Eure**. 2. E. hade 1926 308,000 inv.

***Eure-et-Loir** hade 1926 255,000 inv.

***Euripides**. *Bakkai* utkom i sv. övers. 1907 (ej 1903) under titeln *Bakkantinnorna* (tr. i Göteborgs högskolas årsskrift, bd 13: 1). Av A. G. Sjöström ha översatts till sv. *Orestes* (1842—43), *Elektra* (1843) och *Ifigencia he en Aulide* (*Iphigeneia i Aulis*, 1845—46).

Europa, *The Europa Yearbook* [dhi joëra'pø ji'ø-bok], en sedan 1926 i London årligen utgiven handbok med översikter och statistiska uppgifter rörande N. F. och andra internationella sammanslutningar, internationellt finansväsen, de europeiska staternas politiska, ekono-

miska och kulturella förhållanden m. m.

Euro'pium, se Sällsynpta jordmetaller.

Euro'pos, forntida stad vid övre Eufkrat, romerskt militärläger. I E. ha under och efter världskriget av F. Cumont o. a. gjorts fynd, som givit nya bevis för den kristna konstens härstamning från Orienten.

Europäische Gespräche [åjråpåsje gesjprä'ze], tysk månads-tidskrift, utgiven i Hamburg. E., som grundades 1923, behandlar uteslutande modern utrikespolitik.

***Eutektisk blandning**, se även Ståls p. 179 f.

Euxeni't, radioaktivt mineral, bestående av titanhaltigt niobat. Förekommer bl. a. i pegmatit vid Gräne, Holsljunga skn, Västergötland.

Evakue'ringsspipa, se Ventilation sp. 606.

Ewald [e'valt], Peter Paul, f. 1888, tysk fysiker, prof. i Stuttgart 1921, har undersökt röntgenstrålars avböjning i kristaller och bl. a. förklarat en obetydlig avvikelse från Braggs lag för röntgenstrålars reflexion (se Kristall sp. 1343).

***Evans**. 4. Sir Arthur E. har i *The Palace of Minos* (1921—28) sammanfattat resultaten av utgrävningsarbetena på Kreta.

***Evanston**. I E. finnes ett stort svenskt ålderdomshem.

E'we, en grupp sudannegerstammar på Slavkusten. huvudmassan av befolkningen i Dahomey och Togo. Under slavexporten på Amerika ansattes E. hårt, enär de för sin intelligens och arbetsduglighet ofta betingade det högsta priset. E:s språk är förhärskande inom Övre Guineas ö. hälft.

Evening News [i'vning njoš], engelsk daglig tidning, utgiven i London sedan 1881 och ingående i den konservativa, av lord Rothermere ledda tidningssammanslutningen Associated Newspapers.

Evening Standard, The E. [dli i'vning stæ'ndad], engelsk daglig konservativ tidning, utgiven i London. E. äges av lord Beaverbrook (se d. o. Suppl.).

***Evertsberg** är numera kyrkobokföringsdistrikt i Älvdalen.

***Everöd**. Inom E. ligger Everöds station, knutpunkt mellan linjerna Kristianstad—Brösarp och Tollarp—Åhus av Östra Skånes järnvägar.

Evighetsskruv, se Skruvväxel.

Ewing [jo'ing], sir Alfred, f. 1855, engelsk fysiker, prof. i Cambridge 1890, i London 1903, i Edinburgh 1916, har utfört undersökningar om ferromagnetism.

Exa'men rigoro'sum, lat., sträng examen.

Exaratio'n (av lat. *ex*, ur, och *ara're*, plöja), glaciärisens nedbrytande verksamhet på berggrunden. E. påverkar i första hand det lösa vittringsgruset men verkar därjämte genom utplockning av större och mindre stycken eroderande längs sprickor och i dalgångar samt på uppstickande skikthuvud. V-dalar ombildas till U-dalar; säkdalar, klippbäcken o. a. för glacialområden karaktäristiska ytformer uppkomma genom E. Jfr Exogena krafter. Suppl.

Excite'ra (lat. *excita're*), uppiggå, uppegga.

Exe'kias, attisk vas målare under senare hälften av 500-t. f. Kr., en av den svartfiguriga stilens fulländare. Till hans främsta verk hör en amfora med bl. a. en fram-

ställning av Akilles och Aias spelande bräde (se ill. till Vas-målning sp. 451).

Exhalatio'n, se Vulkaner.

Exhaustio'nsmetoden (av lat. *exhaustio*, uttömma), den av Arkimedes (se d. o.) använda gränsvärdesmetoden för beräkning av ytor, volymer m. m.

Exhaustor (lat., uttömmare), se Fläkt sp. 217.

Exklusive (av lat. *excludere*, utesluta), med uteslutande av, oberäknat, frånräknat.

Exlex (av lat. *ex*, utom, och *lex*, lag), skandinavisk skämttidning av utpräglad radikal läggning, utgiven i Oslo och Köpenhamn 1919—20 av tecknaren R. Blix. Bland medarbetarna märktes O. Gulbransson, Knut Hamsun, Anton Hansen, S. Hoel, G. Chatham och E. Lindorm.

***Exner**. 2. Siegmund E. avled 1926.

Ex nihilo nihil fit, se De nihilo nihil. Suppl.

***Exoasci**, jfr Pungsjuka.

Exogéna krafter (av grek. *éxo*, utom, och *génestai*, uppstå), utifrån verkande, nedbrytande och uppbyggande krafter på jordytan. Genom E. uppstå å ena sidan nya bergarter, å andra sidan nya ytformer på jordytan. Man kan därför betrakta E. dels ur geologisk synpunkt ss. en *litogenetisk* (bergartsbildande) process, dels ur geografisk synpunkt ss. en *morfogenetisk* l. reliefbildande process. I båda fallen särskiljer man en *degradations-* (nedbrytande) och en *aggradations-* (uppbyggande) fas. Av bergartsbildande processer tillhöra sålunda förvittring (uppluckring av berggrunden), *ablatio'n* (bortnötning) och *transport* av förvittringsmaterialet

degradationsstadiet, medan *avlagring* av nya bergarter (se *Sediment*) är en *aggradation*. Den reliefbildande *degradationen* betecknas som *erosion*, *exaration* (se dessa ord. Suppl.) och *korrosion* (se d. o.), *deflation* (se d. o. Suppl.) l. *abrasio'n*, allteftersom den utövas av rinnande vatten; *glaciärer*, vind l. bränningar. Även *aggradationen* kan vara *ytbildande* (se *Akkumulation*).

***Expectorantia**. Även kaliumjodid och ammoniumklorid äro mycket använda E.

Experimentum crucis (lat., experiment inför korset), experiment, av vars resultat framgår, vilkendera av två teorier om en fenomengrupp, som är riktig.

Expertis (fr. *expertise*), sakkunnigundersökning.

Expiratorisk (av lat. *expirare*, utandas), som avser utandningen. — *Expiratorisk accent*, tryckaccent (se *Accent*).

Explicít (av lat. *explicare*, utveckla), se *Funktion* sp. 788.

Explikativ (av lat. *explicare*, förklara), förklarande. Jfr *Konjunktion*. *Språk*v.

Explosionskrater, en vulkan, som saknar lavaströmmar och andra fasta utbrottsprodukter. I regel intages krateröppningen av en sjö, som kan vara mycket djup, och krateröret är f. ö. fyllt av lava.

***Explosiva**. Jämte *n* och *m* räknas stundom även *ng* till E.

***Exponera**. Exponeringstiden bestämmas vid fotografi av solhöjden, således av breddgrad, års- och dagtid, vid. av atmosfärens tillstånd och molnighet, föremålets art och läge, objektivets ljusstyrka, färgfiltra och emulsion

(se *Fotografi*). E. bestämmes med hjälp av exponerings-tabeller, upptagande ovanstående faktorer, med l. utan exponeringsmätare, i vilka på optisk l. kemisk väg belysningen bestämmes.

a. b. Expressdynamit, Grängesberg, grundat 1889, tillverkar sprängämnen, huvudsakl. för de av Trafik a. b. Grängesberg—Oxelösund ägda gruvornas behov. Aktiekapital 1 mill. kr. Antal arbetare c:a 80.

***Expressionism. Mus.** En från omkr. 1910 framträdande riktning i modern musik, vilken liksom den äldre impressionismen (se d. o. Suppl.) till tendensen står i starkt beroende av en samtida l. något tidigare uppträdande likabenyämd riktning inom bildkonsten. E. har ärvt förkärlek för ensatsiga former av impressionismen, varifrån den f. ö. helt skiljer sig betr. medel och mål. För E., som vill ge uttryck för en inre individuell upplevelse hos de skapande utan impressionismens krav på verklighetsskildring av omgivningen, är det tematiska materialet dominerande. Detta återges likväl utan hänsyn till konventionella regler (fordran på symmetri m. m.), och de melodiska uppslagen åtföljas därför icke efter expositionen av repris utan genomföras med konstruktiva förändringar av temat direkt. Harmoniken åter betraktas mestadels som en tillfällig samklang av skilda stämmor, och E. har därför lett över till a t o n a' l l. p o l y t o n a' l musik. Riktningen lämnar f. ö. fritt spelrum åt det individuella tycket l. godtycket. Som den egentlige upphovsmannen till E. räknas A. Schönberg.

Exsudati'v diate's (av lat.

exsuda're, svettas ut, och *diates*, se d. o.), medfödd egenskap hos barn att på abnormt sätt reagera mot diverse retmedel, särskilt yttrande sig i hyperemi och utsöndring (exsudation) ur blodkärlen.

***Extensiv**, se även *Storhet*.

Extinkti'o'n (av lat. *exstinctio*, utplånande), detsamma som absorption (se d. o. *Fys.* 1.).

Extraktull, se *Konstull*.

Extra-ordinarie-systemet, det i den svenska statsförvaltningen och jurisdiktionen av gammalt rådande systemet, att personal, som icke är uppförd och avlönad på ordinarie stat, extra ordinarie personal, i mycket stor utsträckning användes i arbetet inom verk och domstolar. Förr avlönad enbart med tillfälliga gratifikation (ofta kallade ljuspenningar), har denna personal numera i viss utsträckning erhållit fastare avlöningsvillkor, men frågan om en rättsligt och ekonomiskt tryggare ställning för densamma väntar ännu på sin lösning.

Extraordinär stråle, se *Dubbelbrytning*.

Extrusi'va bergarter (av lat. *extrudere*, tränga ut), lavabergarter, som stelnat i form av lavaströmmar. Jfr *Ytbergarter*.

***Eyde**, Samuel, avskick 1923 som minister i Warszawa.

***Eyvind Skaldaspiller**. Såväl sorgeskvadet över kung Håkan, *Håkonarmål*, som det till samme konungs och hans ätts ära diktrade *Håleygjatal* föreligga i sv. övers. av A. Åkerblom (i *Nordiska fornkväden* I, 1899). Det förra har även översatts av E. Noreen (i *Nordisk tidskrift*, 1922).

v. Eötvös [ö'tvösj], Roland, f. 1848, d. 1919, baron, ungersk fysiker, prof. i Budapest 1896, konstruerade ytterst känsliga in-

strument för mätning av formen hos tyngdkraftfältets nivåötor samt påvisade med stor noggrann-

het, att tyngdkraftens acceleration är lika stor för alla kroppar. Jfr M a s s a.

F.

Fa'cit indigna'tio ve'rsu'm, lat., "harmen skapar versen", citat från Juvenalis.

***Fackföreningar.** Den *svenska* fackföreningsrörelsen har sedan 1922 (jfr tab. i huvudarbetet sp. 1354) utvecklats synnerligen kraftigt. Hela antalet fackföreningsmedlemmar beräknades 1929 till 600,000. Större delen fanns i *Landsorganisa'tionen* (L. O.), som utgjordes av 36 förbund med tillsammans 4,386 lokalavdelningar och 469,409 medlemmar (1 jan.). Ökningen sedan 1922 har ästadkommits på så sätt, att Träarbetareförbundet uppdelats i två förbund: Byggnadsträarbetareförbundet och Träindustriarbetareförbundet, samt genom att Elektriska arbetareförbundet och Sjömansunionen, som tidigare voro fristående, anslutit sig. Enl. en 1923 företagen undersökning funnos inalles ett sextiototal fack- och industriförbund. De till Landsorganisationen icke anslutna förbunden bestå, med undantag av Textilarbetareförbundet och ett par lantarbetareförbund, huvudsakl. av statsanställda, t. ex. Lokomotivmannaförbundet, Postmannaförbundet, Försvarens civila personals förbund, Telegraf- och telefonmannaförbundet, samt av sjukvårdspersonal. — Den syndikalistiska organisationen, *Sveriges arbetares centralorganisa'tion* (S. A. C.), hade däremot 1922—28 fått vidkännas en minskning av medlemsantalet

från 30,832 till 27,999. Ett förslag om denna organisations avveckling och införlivande med Landsorganisationen avvisades juni 1929 av S. A. C. — Det av kommunistiska partiet 1919 bildade Fackliga propagandaförbundet existerade endast ett par år. Det ersattes 1926 med en kommitté, benämnd *Enhetskommittén*, som jan. 1929 anordnade en konferens, *Arbetarnas fackliga landskonferens*, vid vilken 241 fackliga organisationer, huvudsakl. lokala fackföreningar, voro representerade. Detta skedde i strid med ett av Landsorganisationens kongress 1926 fattat beslut och föranledde ett ingripande från Landsorganisationens sida, gående ut på att fackföreningar, som upprätthålla förbindelser med Enhetskommittén, icke få tillhöra till Landsorganisationen anslutna förbund. — Genom 1928 års *lag om kollektivavtal*, i kraft från 1 jan. 1929, ha arbetarnas och arbetsgivarnas fackliga organisationer ålagts obligatoriskt skiljedomsförfarande i rättstvisiter (se *Kollektivavtal*. Suppl.). — Enl. den *internationella* fackföreningsstatistiken utgjorde hela antalet fackligt organiserade löntagare i början av 1928 46,187,060, av vilka 19,377,448 tillhörde s. k. reformistiska, mer l. mindre socialdemokratiskt färgade organisationer, 13,670,462 kommunistiska organisationer, 2,149,069 konfessionella,

285,500 syndikalistiska och 10,704,581 organisationer av annan politisk färg (t. ex. de fascistiska fackorganisationerna i Italien med 2,768,730 medlemmar) l. politiskt färglösa. Fackföreningsinternationalen i Amsterdam ägde 13,144,225 medlemmar och Röda fackföreningsinternationalen i Moskva ung. lika många, av vilka dock 10,248,000 funnos i den ryska landsorganisationen.

Faderskapsreaktion, se Serumdiagnostik sp. 438.

Fading, se Telegrafi sp. 907.

***Fagerhult**. I F. ligger F:s station, ändpunkt för Mönsterås järnväg.

***Fagerlin**, F., blev 1893 titulärprofessor i Düsseldorf.

***Fagerred** skrives sedan 1927 officiellt Fagered.

***Fagersta**. I. Fagersta bruks a. b. rekonstruerades 1926. Aktiekapitalet utgör nu 7,5 mill. kr. Bolaget arrenderar och driver fr. o. m. 1927 hela verksamheten vid Klosters a. b. och Horndals järnverks a. b. samt järnbruksdriften vid Gimo-österby bruks a. b. samt har 1929 inköpt Forsbacka järnverks a. b. och Högfors a. b. Försäljningen av bolagets produkter sker genom Brukskoncernens försäljnings a. b., Fagersta.

***Fagervik**. I. Kolugnsanläggningen är numera nedlagd.

***Fagott**. Tonomfånget har hos de nyaste instrumenten utsträckts ända till tvåstruckna ess. III. av vanlig F. och kontrafagott återfinnes å bilagan till Musikinstrument.

***Fahlerantz**. 2. K. E. F. Av *Ansgarius* utkommo 4 sånger 1835, de 10 övriga 1846. — 5. Axel F. avled 1925.

Douglas Fairbanks som "Tjuven i Bagdad".

Fairbanks [fä'obanks], stad i Alaska, För. Stat., vid Yukons vänsterbiflod Tanana. Gruvstad, utgörande centrum för ett guld- och koldistrikt. Järnväg (750 km.) till Seward på Alaskas sydkust. 1,200 inv. (1920).

***Fairbanks**, Douglas. Efter att tidigare ha framträtt i rena äventyrsfilmer, vanl. utspelade i modern l. historisk amerikansk miljö (*Zorros märke*, 1919), har han senare skapat storfiler av romantisk och fantastisk karaktär, ss. *Robin Hood* (1922) och *Tjuven i Bagdad* (1924).

Faizaba'd, annan form för Fyzabad.

***Fajans**. I Sverige ha under senare år framför allt Wilhelm Kåge (sedan 1917 anställd vid Gustavsberg) och senare Arthur C:son Percy (sedan 1923 vid Gävle porslinsfabrik) gjort betydelsefulla insatser för F:s konstnärliga förnyelse i modern anda, medan i Danmark bl. a. Jean Gauguin vid Bing & Gröndahl's Porcelänsfabrik och Jais Nielsen

Fajans. T. v. Kruka av Wilhelm Kåge. T. h. Jardinière av Arthur C:son Percy.

vid Den kongelige Porcelänsfabrik verkat i liknande riktning.

*Fajans, K a s i m i r, har även utfört teoretiska undersökningar av molekylers struktur.

*Fajjum. 1. F., vars lägsta del ligger 45 m. u. h., förses genom en kanal från Nilen med vatten för jordbruket. F:s bomullsodling är synnerligen betydande. — 2. F. omfattar 1,737 kvkm. med 553.000 inv. (1927). — 3. F. hade 1927 52,000 inv.

Fa'kse, ort i Prästö amt, Danmark, 6 km. från viken Fakse-Bugt på Själlands

Fajans. Bëljornas lek. Fajansgrupp av Jean Gauguin.

s.ö. kust. Handels- och industriort. 1,740 inv. (1925). — I närheten finnes ett kalkstensbrott; hamnplats Fakse Ladeplads. 1,370 inv. (1925).

Fa'ktis, kautsjuksurrogat, framställt genom upphettning av lin-, bomullsfrö- l. sesamolja med 15—20 % svavel ("brun F.") l. genom blandning av rov- l. ricinolja med svavelklorur ("vit F.").

Falaises [-lä's], benämning på klintkusterna i Nord-Frankrike, särskilt mellan Le Havre och Boulogne-sur-Mer.

*Falang, även skara, anhang i allm. — Den ordnade slaglinjen, F., uppkom först omkr. 600 f. Kr., ej under trojanska kriget. Se vid. Krigskonst. Suppl.

*Falbygden, se ill. till Västergötland sp. 1222.

Fali'skiska språket, se Italiiska språk sp. 1662.

*Falk. 2. August F. lämnade sin befattning som chef för Skolöverstyrelsens läroverksavdelning 1928. Under flera och långvariga perioder hade han fungerat som t. f. chef för Skolöverstyrelsen.

*Falk. 2. Hjalmar F. avled 1928.

Falk, Herman, f. 1869, d.

1919, jurist. Han blev regeringsråd 1916 samt var konsultativt statsråd i Swartz' ministär 1917. Kort före sin död blev F. ordf. i processkommissionen.

***Falke**, 3. Otto v. F. avgick 1927 som generaldirektör.

***Falkenberg**, 1. F. hade 1928 5,475 inv. Kommunal mellanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola. I F. finnes länslasarett. Bland industriföretag märkas F:s nya verkstads a. b. (grundat 1911; c:a 90 arbetare), F:s tegelbruks a. b. (grundat 1914; 70 arbetare), a. b. F:s elektriska valskvarn (grundat 1907; 50 arbetare) och a. b. Dan. Lundgrens läderfabrik (etablerad 1898; 90 arbetare).

***Falkenbergs järnväg**. Sträckan Axelfors—Hillared tillhör Borås—Alvesta järnväg.

***Falklandsöarna**. Ytan är enl. senaste uppgift 11,960 kvkm. Kolonins huvudstad och viktigaste hamn är Stanley på ön East-Falkland (950 inv. 1926). Under F. lyda Syd-Georgien, Syd-Shetlandsöarna, Syd-Orkneyöarna, Sandwichöarna och Grahams land; härav är endast Syd-Georgien (se d. o.) bebott. — Argentina har (senast 1928) gjort anspråk på F.

Falkman, Oscar, f. 1877, bergsingenjör, industriman, verkst. direktör i bl. a. Trollhättans elektriska kraft a. b. 1907—10, Trollhättans elektrotermiska a. b. 1910—13, a. b. Saxberget 1907—10, a. b. Gröndals patenter 1909—14, Centralgruppens emissionsaktiebolag 1914—25. F. är sedan 1925 verkst. direktör i Skellefteå gruv a. b. och Västerbottens gruv a. b. F. har även anlitats i offentliga värv, bl. a. som led. av socialiseringsnämnden.

***Falköping**, 1. F. hade 1928 6,980 inv. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar samskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer. Utom Falköping-Rantens station finnes Falköpings stads station vid statsbanelinjen Falköping-Ranten—Nässjö och Västra stambanan. — Om slaget vid F. se Åsle.

***Fall**, Sjö v. Å en vanlig, mindre segelbåt benämns F. fockefall (vanl. en enkel göling; för stagfocken), klofall och pikfall (vanl. taljor; för gaffelns inre, resp. yttre ända).

Fall, Leo, f. 1873, d. 1925, österrikisk tonsättare, var på grund av sin melodiska uppfinning en av samtidens mest uppskattade operettkompositörer. Bland hans operetter märkas de även i Sthlm uppförda *Dollarprinsessan*, *Kejsarinnan Maria Theresia* och *Madame Pompadour*.

de Falla [fa'llja], Manuel, f. 1876, spansk tonsättare, har delvis under inflytande av andalusisk folkmusik skrivit flera baletter och operor, pianostycken, sånger och musik för gitarr.

Fallande rytm, se **Metrik** sp. 1568.

***Fallenius**, Constantin, som 1923 avgick som arméfördelningschef, lämnade sin inspektörsbefattning vid militärläroverken 1928. Sedan 1924 är han militär ledamot av Högsta domstolen.

Fallhorn, det med en kaus försedda hörn av ett stagegel, i vilket fallet är fäst.

***Fallhöjd**, det vertikala avståndet mellan den övre och nedre vattenytan vid ett vattenfall. Denna F. kallas naturlig F. Den F., som vid vattenkraftanläggningar kommer vattenkraftmaskinerna till godo, benämnes effektiv l. nyttig F. och

är så mycket mindre än den naturliga F. som den höjd, vilken motsvaras av tryckförlusterna i kanaler och rörledningar.

***Fallrörelse.** Tyngdkraftens acceleration är ej lika stor på alla ställen på jorden (jfr Tyngdkraft). De angivna formlerna för hastighet och tillryggalagd väg gälla endast, om man fränser luftmotståndet.

Fallsjuka hos drivna lökväxter, särskilt tulpaner, består däri, att stjälken blir glasigt genomlysande och försvagad, så att den avbrytes. Orsakas av hastig drivning i för fuktig luft, som hindrar vattnets avdunstning från växten.

***Fallskärm.** Utom automatisk utlösning av F. ur dess hölje användes numera ofta manuell utlösning (icke-automatiskt system). Fallskärmshöljet består vid detta system i regel av en platt botten, å vilken bärlinor och skärmdel läggas i sicksackformiga veck, samt ett antal med botten förenade tygflikar, vilka täcka över skärmen och sammanhållas vid varandra medelst en låsanordning. Genom att draga i en kabel öppnar den hoppande detta lås, sedan han kommit på tillräckligt avstånd från flygplanet. Skärmen blåses då av luftdraget bort från höljet. För att säkerställa skärmens avlägsnande från höljet och stabilisera dess form under detta moment förser man F. i regel med en liten vid dess topp fästad hjälpskärm, vilken vid höljets öppnande av en fjäderanordning kastas ut ur höljet och först fångas av luftdraget. Låsanordningen kan lika väl öppnas medelst en vid flygplanet fäst utlösningsslina, i vilket fall systemet övergår till automatiskt. Vissa skärmar äro

utrustade med anordningar för såväl automatisk som manuell utlösning (kombinerat system). Härvid är den automatiska utlösningen den normala, och den manuella bör endast tillgripas om den automatiska fungerar för långsamt l. icke alls. Det har vid flera tillfällen inträffat, att flygaren hoppat l. kastats ur flygplanet utan att ha utlösningsslinan fästad vid flygplanet. I dylika fall erbjuder den manuella utlösningen en extra säkerhet. Bland F. med enbart icke-automatiskt utlösningssystem märkas främst den amerikanska Irvingtypen. Bland typer med kombinerat system märkes den italienska Salvator-typen samt ett antal franska typer.

Fallvilt, villebråd, som anträffas dött. Betr. rätten till F. stadgar jaktlagen, att F. av björn och lo skall tillkomma kronan. F. av älg, hjort och rådjur, under sådan tid, då jakt å dem är tillåten, jakträttsinnehavaren, under annan tid kronan, annat F. jakträttsinnehavaren.

Falsk angivelse, ett i strafflagen kap. 16 straffbelagt brott, bestående i att någon genom anmälan till vederbörande åklagare pådiktar annan en brottslig gärning. Har angivaren haft sanno lika skäl för sitt påstående, blir han straffri; annars blir straffets grad beroende av om angivelsen lett till den angivnes fällande till straff l. icke och, i senare fallet, på graden av det straff, som den angivne kunnat drabbas av.

Falstråd, detsamma som kuhlledning (se Elektriska installationer sp. S56).

Faltz, Raimund, f. 1658 i Stockholm, d. 1703 i Berlin, medaljgravör. Utbildad bl. a. i Tyskland, verkade F. vid Ludvig

Falun, Gruvstugan.

XIV:s hov i Paris 1683—87 samt lärefter omväxlande i Sverige och vid tyska furstehov. Han har bl. a. i en klar, energisk stil utfört medaljer av Karl XI.

***Falun gruva.** En noggrannare beräkning av den ur F. vunna kopparkvantiteten stannar vid c:a 440,000 ton. 1928 började även zinkmalm brytas i F. 1927 erhöles ur F. c:a 65,000 ton svavelkis. Den nyare forskningen förlägger tidpunkten för gruvans upptagande till c:a 1284.

***Falun** hade 1928 13,540 inv., därav 9,780 i Kristine förs. och 3,760 i den till F. hörande delen av Kopparbergs förs. — Bland F:s äldre byggnader märkas även det vid Stora torget belägna rådhuset från 1600-t., länsresidenset och landsstatshuset, bägge från 1700-t., samt Stora Kopparbergs Bergslags a. b:s kontorsbyggnad (i hörnet av Ås- och Svärdsjögatorna), som uppfördes på 1760-t. och erhöi sitt nuv. utseende vid en påbyggnad 1905. Den inrymmer även en stor festsal med en värdefull porträttsamling. Kopparbergs kyrka är en senmedeltida, under senare tid starkt förändrad treskeppig tegelkyrka; koret härrör från 1600-t., tornet från 1700-t. Kristine kyrka upp-

fördes 1642—55 efter samma plan som Jakobs kyrka i Sthlm och av samme byggmästare, Hans Ferster. Den på 1600-t. uppförda, på 1700-t. ombyggda Gruvstugan, som urspr. var lokal för gruvrätten, inrymmer Bergslaget industrihistoriska samlingar, den på 1700-t. uppförda Koppurvågen dess arkiv. I F. finnes vid Dala fornsal med Dalarnas fornminnesförenings samlingar. — Enl. 1927 års skolordning omorganiseras högre allmänna läroverket; det blir sanläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgym-

Falun, Kristine kyrka.

Michael Faraday. Målning av T. Phillips.

nasium. I F. finnes straffängelse. Industrin sysselsatte 1927 vid 37 arbetsställen 826 arbetare (de flesta vid Stora Kopparbergs bergslags anläggningar).

Falu yllefabriks a. b., se Sågmyra. Suppl.

Familjenamn, se Namn sp. 586 ff.

***Famn**. 2. Se även Virkes-sortiment sp. 884.

***Fané**, jfr Plywood. Se även Blindträ. Suppl.

***Fangen**, Ronald, är sedan 1929 ordf. i Den norske forfatterforening. *Syndefald* uppfördes i Sthlm 1924. Bland F:s senare verk märkas dramerna *Den frie søn* (uppf. 1923) och *Den forjættede dag* (1926).

***Fanning Island** har station vid telegrafkabeln Vancouver—Australien.

***Faraday**, Michael, var även den förste, som använde stark avkylning (ned till -110°) tillsammans med starkt tryck för att kondensera gaser och som undersökte urladdningsfenomen i förtunnade gaser. Efter F. ha

uppkallats F:s bur, en vid elektrostatiske försök använd cylinder av metalltrådsnät, F:s mörka rum, mellanrummet mellan negativa glimljuset och positiva skikten l. kolonnen (se Urladdningsfenomen fig. 2) och Faradayeffekten, vridningen av polarisationsplanet hos ljus, som genomgår ett i ett magnetiskt fält befintligt ämne.

***Farina**. 2. Salvatore F. avled 1918.

Faringe, järnvägsstation i Almunge skn, Sthlms l., vid Stockholm—Roslagens och Faringe—Gimo järnvägar.

Faringe—Gimo järnväg, se Stockholm—Roslagens järnvägar. Äg. F:s a. b.

Farmacie kandidatexamen, se Apotekare.

***Farrère**, Claude. *L'homme qui assassina* utkom 1907. Som F:s främsta roman anses *La ba-taille* (1909), en suggestiv skildring från rysk-japanska krigets tid.

Farsö'r, farsspelare, farsförfattare.

Fartygsuttagingskommissionen, kommission, bestående av sex av K. M:t utsedda ledamöter med en regementsofficer av marinen som ordf. F. har att enl. den s. k. fartygsuttagingslagen (1 april 1926) uppgöra förslag till uttagning av till krigsbruk tjänliga fartyg för krigsmaktens behov. Enl. nämnda lag äro nämligen ägare av sådana fartyg, med vissa undantag, skyldiga att, när så erfordras, mot ersättning ställa fartygen till krigsmaktens förfogande. Det antal fartyg, som utöver dem, vilka förut finnas till förfogande, erfordras för krigsmaktens ställande på krigsfot, bestämmas och uttages av K. M:t redan under fredstid från rikets olika far-

tygsinspektionsdistrikt. Uttagning skedde första gången 1928 och skall äga rum vart femte år.

***Fas**. *Fys*. Uttrycket användes ej endast vid växelströmmar utan vid alla former av svängnings- och vågrörelse, oftast i bet. fasförskjutningsvinkel (se Elekt-riska ström sp. 919) i förhållande till en annan, given svängning med samma frekvens.

Fasbalansrelä, skyddsanordning å trefasnät, vilken avkoppar ledningen, då skillnaden mellan spänningarna å olika faser överstiger ett visst värde.

Fasettblock, detsamma som pyramidstenar. Se **Vindnötta** stenar.

Fasklyvning, omformning av enfasström i flerfasström. F. är, om än ofullständigt, möjlig med illhjälp av induktanser och kapaciteter. F. förekommer i vissa nätinstrument samt vid start av enfas asynkronmotorer (jfr **Växelfält**).

Faslampor, se **Synkronism** sp. 626.

Faslindad rotor, se **Elekt-riska maskiner** sp. 877.

Fasregeln, se **Gibbs** 2.

Fasspänning, spänningen mellan en fas och det spänningsalstrande systemets nollpunkt. Jfr **Luvudspänning**. Suppl.

Fasta mellanfolkliga domstolen i Haag, se **Nationernas förbund** sp. 638 samt Suppl.

***Fastighet**, jfr **Skifte** av ord, även Suppl.

***Fast kropp**, se även **Tamnann**.

Fasväxling, se **Generationsväxling** sp. 1159.

Fathom [fæ'dhəm] (eng., amn), engelskt längdmått = 1,8288 m.

Fatthake, se **Kramla**.

***Fauré**, **G a b r i e l**, avled 1924.

Faustman, **M o l l i e**, f. 1883, målarinna och författarinna. F. har framträtt som målarinna i en summarisk expressionistisk stil och under sign. **V a g a b o n d e** skrivit även i bokform utgivna kåserier, vilka liksom hennes målningar oftast hämta sina motiv från barnens värld.

Fautio'n [även fäsjo'n] (av lat. *fave're*, gynna), se **Delaktig**. Suppl.

Fauves, **L e s F.** [le fäv] (fr., eg. vilddjuren), skämtsamt benämning på en konstnärsgrupp, som från 1906 gemensamt framträdde på Salon des Indépendants och ur vilken sedermera de ledande krafterna inom fransk expressionism framgått. Till F. hörde bl. a. Matisse, Braque, van Dongen, Dufy, Friesz och Vlaminck.

Favosites, se **Tabulater**.

Faxe, annat namn för råglösta (se **Bromus**).

Fa'xe, annan form för **Fakse** (se d. o. Suppl.).

***Faxälven** har en längd av 340 km. Bifurkationen mellan F. och Fjällsjöälven kallas **Vängelälven** (se d. o.). F. bildar i Ångermanland flera betydande forsar, av vilka Ödsgårds- och Forsseforsarna äro utbyggda för tills. 23,100 HK.

Fay [fej], **Sidney Bradshaw**, f. 1876, nordamerikansk historiker, 1902 prof. i historia i Hannover, New Hampshire, 1914 i europeisk historia i Northampton, Massachusetts. F., som även undervisat bl. a. vid Harvard University, har väckt särskild uppmärksamhet för sina forskningar om världskriget, vars orsaker han behandlat i ett om anmärkningsvärd objektivitet vittnande arbete *The origins of the world war* (2 vol., 1928).

***Fayolle**, Émile, avled 1928.

Fazenda [-sä'nda] (port., åker), brasiliansk benämning på storgods.

F-båt, pansarfartyg av den s. k. Sverigetypen, se Pansarfartyg sp. 1586 och Pansarbåtsinsamlingen.

Febuseri' (av *Febus*, se d. o.), bombast, svulst.

Federationsmatch, idrottsmatch mellan två länders representationslag, vilken sanktionerats av den internationella federationen inom resp. idrottsgren. F., som särskilt använts betr. fotboll, har i Sverige under senare år undanträngts av benämningarna landsmatch och landskamp.

Fedorov (Fjodorov) [fjå'dåraf], Eugrafij Stefanovitj, f. 1853, d. 1919, rysk kristallograf, prof. vid bergsinstitutet i Petersburg. F. utgav talrika skrifter i mineralogi och kristallografi, av vilka flera behandla praktiska arbetsmetoder, och konstruerade teodolitgoniometrar (se Goniometer) samt för den mikroskopiska petrografen ett universalbord, på vilket ett slipprov under mikroskopet kan orienteras i olika plan för optiska undersökningar.

***Fehr**. 2. Martin F. blev 1929 rektor vid Handelshögskolan i Sthlm. Bland hans skrifter märkes den populära *Juridiken och det dagliga livet* (1926).

***Fehrenbach**, Konstantin, avled 1926.

***Feilitzen**. 3. Hjalmar v. F. avled 1928.

***Fel**, se även Personlikvation och Utjämnings.

***Felestad**. Sedan 1927 bilda Svalöv, Källs-Nöbbelöv och F. ett pastorat.

***Fellingsbro**. 1. F. församling bildar jämte den 1922 avskilda kapellförsamlingen Fellingbro norra församling ett pastorat. Socknen hade 1928 6,815 inv., därav 1,940 i kapellförs. — 2. F. har station vid Örebro—Köpings järnväg. I F. ligger Fellingbro folkhögskola. 570 inv. (1928). — 3. F. omfattar numera pastoraten Fellingbro och Fellingbro norra förs.; Lindesberg och Linde; Guldsmedshyttan; Näsby och Ervalla; Ramsberg.

Femine'll (av lat. *femina*, kvinna), de torkade ståndarna och stiften av *Croceus sativus*, användas till förfälskning av saffran (jfr d. o.).

Fe'misk, se Salisk.

Femårsberättelser, K. M:ts befallningshavandes F., de redogörelser för länens tillstånd i olika avseenden, som landshövdingarna (från 1821 även överståthållaren för Stockholms vidkommande) 1805—1905 voro skyldiga att avgiva till K. M:t och som under denna tid omfattade femårsperioder. Fr. o. m. 1856 ingingo F. i av Statistiska centralbyrån publicerade serier över Sveriges officiella statistik. F., som föregåtts av förvaltningsredovisningar och berättelser av olika slag, äro en viktig källa för forskningen rörande landets inre historia och förhållanden under denna tid.

Fengtien, se Shengking, även Suppl.

Feng Yü-siang, f. 1880, kinesisk militär och politiker, efter sin trosbekännelse vanl. kallad den kristne generalen, spelade under de oroliga åren efter Yüan Shī-kais död 1916 en ofta betydande roll i den kinesiska politiken som partigångare. Efter att tidigare ha varit Wu Pei-fus star-

aste stöd mot Chang Tso-lin särskilt i en kampanj 1922) gjorde han 1924 plötsligt förräderi mot denne, bemäktigade sig huvudstaden och dominerade för en tid tillsammans med Chang Tso-lin den nordkinesiska politiken. Efter en vistelse i Ryssland 1926 ledde han 1928 som ledare för Central-Kinas (Honans) trupper till Kinas enande under den nationalistiska Nankingregeringen och blev medlem av "högsta rådet" och krigsminister. Från denna post avgick han mars 1929 och har våren s. å. varit i trid med regeringens ledare Chiang Kai-shek.

Fe'nixpalmer, se **Palmae** sp. 551.

***Fenol**, se även **Floroglucin**, **Hydrokinon**, **Pyrocalleol**, **Pyrokatekin** och **Resorcin**. Jfr **Nitrofenol**.

***Fenolftalein** användes även som avföringsmedel (purgent, se d. o.).

Fenosafrani'n, se **Safrani-er**.

Fenyle'ndiami'ner, föreningar av formeln $C_6H_4 < \begin{matrix} NH_2 \\ NH_2 \end{matrix}$, bildas, om två väteatomer i bensol ersätts med aminogrupper (NH_2). F. äro fasta kroppar, som lätt oxideras, varför de inom kort mörkfärgas, om de få ligga i luften.

Feodosija [fjädä'-], **Feodosia**, se **Kaffa 2**.

Feofyti'n, se **Klorofyll**.

***Ferdinand**, konung av **Rumänien**, avled 1927.

***Ferghana** utgör nu en krets i **Usbekistan** (huvudstad är **Kokand**). F., som genomflytes av **Syr-Darja** (se d. o.), är ett för sin bördighet berömt lössområde.

Ferma'n, se **Firman**.

***de Fermat**. Beviset till F:s

Guglielmo Ferrero.

stora sats återfanns 1928 av F. Lindemann.

***Ferment**, även bildligt: jäsningsämne o. d.

Fermente'ring (av lat. *ferve're*, jäsa), föråldrad benämning på sönderdelningsprocesser, särskilt jäsningsprocesser, förorsakade genom enzymer. Se bl. a. **Kakao** sp. 404 och **Tobak** sp. 1176.

***Fernando Po** (sp. *Fernando Poo*) har nu 21,000 inv. Ytan är 2,070 kvkm.

***Fernissa**, jfr **Lack**.

a. b. A. K. Fernströms granitindustrier, Karlshamn, grundat 1925 (firman etablerad 1885), äger stenhuggerier i Skåne, Blekinge, Småland och Bohuslän. Aktiekapital 1 mill. kr. C:a 2,500 arbetare.

***Ferrero**, **Guglielmo**. De två återstående delarna av den svenska övers. av *Grandezza e decadenza di Roma* utkommö 1923 och 1925. Av F:s kulturpolitiska essaysamlingar föreligger nu på svenska *Den latinska anden och den moderna världen* (1919). I *La tragedia della pace* (1923; Fredens tragedi, s. å.) har han framfört en skarp kritik av Versaillesfreden. F. har på senare år gjort

sig bemärkt för opposition mot fascismen. — F:s maka, Gina Lombroso F., dotter till Cesare Lombroso, är bekant för sina studier i kvinnofrågor, bl. a. det kvinnopsykologiska arbetet *L'anima della donna* (1919; Kvinnans själ, 1923).

***Ferri**, Enrico, avled 1929.

Ferri't, se Stå l sp. 179 ff.

Ferri'ter, se Järnför-
eningar sp. 329.

del Fe'rro, Scipione, d. 1526, italiensk matematiker, prof. i Bologna 1496, den förste upptäckaren av tredjegradskvationens lösning.

a. b. Fe'rrolegeringar, Stockholm, grundat 1913, driver genom dotterbolaget a. b. Metallurgisk industri i Trollhättan elektriskt smältverk för framställning av ferrolegeringar. Aktiekapital 4 mill. kr. 250 arbetare.

***Ferrotypi**, jfr P a n n o t y p i.

***v. Fersen**. 2. Axel v. F. d. y:s dagboksanteckningar ha utgivits av Alma Söderhjelm (3 bd, 1925—29).

***Fes** hade 1926 81,000 inv., därav 3,600 européer och 7,600 judar. Staden har järnvägsförbindelse även med Tanger (sedan 1927) och Algeriet samt flygförbindelse med Oran, Rabat och Casablanca.

Festin, Eric, f. 1878, länsantikvarie i Jämtl. l. sedan 1919. F. har sedan 1912 gjort banbrytande insatser för kulturminnesvården och naturskyddet i Jämtland. På hans initiativ återinplanterades bävern i Sverige 1922.

Fet, pseud. för A. A. Sjensjin.

Fets, annan form för fes (se d. o. sp. 1499).

***Fett**, jfr Vä x t f e t t.

***Fett**, Harry, utger fortfarande tidskriften *Kunst og Kultur*. Bland hans senare, på origi-

nella synpunkter rika arbeten, som i en essayistisk form ofta teckna världshistoriska perspektiv, märkas *Fra Athen til Trangvik* (1924), *Historien og livet* (1926) och *Mumier og sfinks* (1928).

Fettgrevar, se T a l g.

Feuchtwanger [fä'jt-], Lion, f. 1884, tysk författare, har i ett antal romaner, bl. a. *Die hässliche Herzogin* (1923; Den fula hertiginnan, 1928) och *Jud Süß* (1925; Makt, 1927), givit suggestiva psykologiska skildringar av historiska personer i ett färgrikt, stundom överlastat språk. Han har även skrivit historiska skådespel.

***Feuerbach**. 2. Anselm F. var 1873—76 prof. i Wien.

Fez, annan form för Fes.

Fi'at (förkortn. av *Fabbrica Italiana di Automobili, Torino*), Italiens största mek. verkstadsanläggning, i Turin. F., som sysselsätter e:a 40,000 arbetare, tillverkar autobiler, båt- och flygmotorer.

***Fiber**, även benämning på *Lu'ffa*-fiber (se L u f f a) samt på hårdpressad och kemiskt behandlad pappersmassa, bl. a. använd som elektriskt isolationsmaterial (jfr U n i c a).

***Fibiger**. 2. J. A. G. F. avled 1928. Han erhöll 1927 för sin upptäckt, att kräfta kan framkallas på experimentell väg, 1926 års Nobelpris i fysiologi och medicin.

Fica'ria ve'rna, se R a n u n c u l u s.

Fick, August, f. 1833, d. 1916, tysk språkforskare, prof. i jämförande språkvetenskap i Göttingen 1876—87, i Breslau 1887—91. I *Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache* (1868; 2:a, rev. uppl. kallad *Vergleichendes*

Wörterbuch der indogermanischen Sprachen i 2 dlr, 1870—71) har F. gjort ett första, storslaget försök att ge en samlad framställning av det samindoeuropeiska ordförrådet.

***Fide** skall framdeles förenas med Öja, Hamra, Vamlingbo och Sundre till ett pastorat.

Fidibus (möjl. av lat. *fi'des*, sträng på ett musikinstrument), hopvirad pappersremsa, använd som pip- l. cigarrtändare.

***Figaro**. Den franska tidningen *le Figaro* har efter Calmettes död och särskilt under sin nuv. innehavares, F. Coty, ledning utvecklats till den monarkiska och klerikala restaurationens ledande organ vid sidan av *l'Action française*. — Den svenska bulevardstidningen *Figaro*, bland vars senare redaktörer märkas Artur Möller (1911—12, 1914 och 1916) och Axel Klinckowström (1924—25), upphörde 1926.

***Figeholm** är beläget vid Kalmarsund, n. om Oskarshamn. Det är lots- och tullstation samt har ångbåtsförbindelse med Oskarshamn och Västervik. Tändsticksfabrik (äg. Tändsticks a. b. Scandinavia, grundat 1924). F., som utgör egen kommun men ingår i Misterhults förs., hade 1928 780 inv. (1924 införlivades med F. ett område av Misterhults skn med 454 inv.).

Fight [fajt] (eng., eg. fäktnings), kamp, boxningsmatch. — **Fighters** [fa'jtə], hård boxare.

Figner, Vera, f. 1852, rysk revolutionär. F. anslöt sig på 1870-t. till den revolutionära rörelsen och deltog i förberedelserna till det attentat mot Alexander II, för vilket denne 1881 föll offer. Hon dömdes 1884 till döden men fick straffet nedsatt till livstids straffarbete, varefter hon i 20 år

var fånge i Schlüsselburg. Frigiven vistades F. 1906—14 i utlandet och har sedan i Ryssland på olika sätt tjänat revolutionens sak. Hon har utgivit sina memoarer, 1928 i en tysk uppl. under titeln *Nacht über Russland* (3 dlr).

***Figur**. *Språk*v. En inom stilistiken från de romerska grammatikerna övertagen beteckning för vissa uttryckssätt, som avvika från det vanliga, närmast liggande. Som F. ha bl. a. räknats antites, hyperbol, klimax, metafor, metonymi, paradox, perifrasis, synekdoke (se dessa ord).

Fiktiv (jfr Fiktions), inbillad, uppdiiktad, blott antagen.

***Fil**. S. k. polerfiler av mjukt material användas för avslipning och putsning av metallföremål utan att repa dem. De ersättas numera vanl. med roterande putsskivor e. d. Se även Bågf. fil. Suppl.

Fila'rmikrometer (av lat. *filum*, tråd), se Trådmikrometer.

Filet [-le'] (fr., eg. fin tråd), se Nätspets.

Filigra'nglas, se Glastilverkning sp. 1311.

Filipi'n, annan form för Filippin.

***Filippinerna**. Folkmängden uppskattades 1928 till 11,921,000. $\frac{9}{10}$ av befolkningen äro kristna. De muhammedaner, som finnas, bo på de s. öarna och hedningarna i bergstrakterna. Järnvägar finnas på Luzón (1,060 km.), Panay och Cebú (tills. 210 km.). — *Författning och förvaltning*. Enl. den 1916 antagna författningen styres F. av en av För. Stat:s president utsedd generalguvernör, som vid sin sida har sex infödda statssekreterare. Lagstiftande församlingen består av

en senat och en deputeradekammare, vilkas flesta led. utses genom allmänna och direkta val för 5, resp. 3 år. 1928 bildades ett statsråd, sammansatt av generalguvernören, kamrarnas presidenter, ledarna för majoritetspartierna i lagstiftande församlingen och statssekreterarna. Administrativt indelas F. i 48 provinser, av vilka flertalet äga en viss självstyrelse. — *Historia*. Kraven på full självständighet för F. ha under senare år alltjämt ökats. Dessa ha dock av För. Stat. avisats, och alla utslag av missnöje med den nuv. regimen ha särskilt under general L. Woods kraftfulla guvernörskap (1921—27) omedelbart kvävts.

***Filippopol**, som 1926 hade 85,000 inv., härjades svårt av en jordbävning april 1928.

***Filipstad** har statlig skola, som enl. 1927 års skolordning omorganiserats till 4-årig samrealskola.

Filiströ's (av *filister*, se d. o.), kälkborgerlig.

***Fillér** är nu $\frac{1}{100}$ pengö (jfr Ungern sp. 92 och 94).

***Filmkonst**. *Filmproduktionen efter 1923*. I *Amerika* har filmproduktionen på senare år behärskats av jättebolagen First National, Paramount (vari Famous Players uppgått), Metro-Goldwyn-Mayer, Warner Brothers, Fox, Universal samt United Artists, till vilken sistnämnda officin bl. a. Chaplin, Fairbanks, Mary Pickford, Norma Talmadge och Gloria Swanson äro knutna. För att få de många filmerna i ateljébyggd europeisk miljö så autentiska som möjligt införskrefs en lång rad europeiska filmaktörer och regissörer. Denna immigration, som började med Pola Negris Amerikaresa

1921 och Lubitschs 1922, har numera avstannat. De senaste åren ha helt dominerats av ljudfilmens (se d. o. Suppl.) genombrott, närmast en följd av det avgörande inflytande de elektriska trusterna via storbankerna skaffat sig över den sedan länge ekonomiskt ansträngda filmindustrin. — Under samma tid har den *européiska F.* nått en ny höjdpunkt. För att i någon mån hejda den tidigare nästan all europeisk filmindustri tillintetgörande amerikanska filmimporten och stödja den inhemska produktionen ha flera länder (Tyskland, Italien, England, Spanien, Frankrike) infört det s. k. kvotsystemet: mot ett visst antal importerade utländska, enkannerligen amerikanska, filmer skall svara ett visst antal exporterade inhemska. Att den forcerade produktion av genomsnittsfilm, som blivit en följd härav, i de olika länderna (främst Tyskland), även artistiskt sett slagit väl ut och bl. a. lett till att den amerikanska filmimporten till de skandinaviska länderna väsentligt hejdats, beror i viss mån på att vederbörande tagit sikte på den amerikanska genomsnittsfilmens starka punkter, den tekniska elegansen, det snabba och rörliga tempot och den populärt tillrättlagda optimismen, samt kombinerat allt detta med europeiska miljöer och europeiska typer. — I *Tyskland* intas numera främsta rummen av Berlinofficinen Ufa, som efter den av överorganisation framkallade kraschen 1927 rekonstruerats med statshjälp, och Münchensofficinen Emelka. Sedan mass- och monumentalfilmerna ("Faust", "Metropolis") avlysts och de psykopatiskt betonade filmerna mist sin popularitet, har produktionen främst

Amerikansk filmfars (Chaplins "Cirkus").

inriktats på den borgerliga vardagsskildringen. Dansöslustspel, filmoperetter och kriminalfilmer stå högt i kurs. — Bland *franska* firmor märkas Société des Cinéromains och Film de France med tunga, ofta teatermässiga men stiltroget uppsatta kostymfilmer och minutiöst utformade psykologiska dramer i modern miljö. Stort intresse väckte det under rysk konstnärlig ledning stående bolaget Albatross. De mycket exklusiva, renodlat intellektuella försök att med expressiva, av modern konst inspirerade medel skapa en ny, rent visuellt betonad filmstil, som gjorts av Epstein m. fl., ha tyvärr gått ganska obemärkt förbi. — I *England* dominerar British International Pictures och British Instructional. — *Italiens* filmindustri har av Mussolini erhållit mycken och kraftig hjälp, men filmerna stanna i regel inom landet. Flera goda italiens-

ka regissörer och skådespelare arbeta däremot i av filmbolag i olika länder gemensamt finansierade inspelningar, vilka blivit mer och mer vanliga. — Detta system har praktiserats även i *svensk* film, som därigenom kunnat prestera en tekniskt förstklassig produktion. Efter Sjöströms och Stillers engagemang hos amerikanska firmor blev Gustaf Molander den svenska filmens mest framträdande regissör. Sedan Oscar Hembergs försök att skapa svensk film med kontinentala miljöer och motiv upphört, har produktionen åter lagts efter nationella linjer, ehuru med utländska stjärnor i de bärande rollerna. En genre, som åtminstone t. v. lagts åt sidan, är den historiska krönikefilmen, sådan den kom till uttryck i John Brunius' stora inspelningar "Karl XII", "Gustaf Vasa" och "Fänrik Ståls sägner". Populära ansat-

Tysk film (Duponts "Varieté").

ser på lustspelets område ha gjorts av Gustaf Edgren. Av de nya skådespelare, som framträtt, har Greta Garbo nått internationellt rykte. Den ledande firman är alltjämt Svensk filmindustri. B. Wahlströms och Fredrik Andersons firmor samt Bonnierfilm ha nedlagts. — Den danska F. kan efter Nordisk Films krasch 1927 lämnas utan avseende. Dess främste regissör, A. W. Sandberg, arbetar för tyska bolag, och de populära komikerna "Fyrtornet" och "Släpvagnen" ägna sig åt olika utländska filmbolag. *Norsk* och *finländsk* F. ha ännu knappast lämnat amatörstadiet. — Inom *Ryssland* har den statliga officinen Sovkino ledningen. Produktionen har småningom kommit att omfatta över hundratalet filmer per år. Av dessa är dock endast ett mindre antal avsett för export.

Därigenom att de behandla ryska revolutionshistoriska motiv, ofta av rent agitatorisk art, ha de ryska filmerna ("Pansarkryssaren Potemkin" m. fl.) i andra länder till större delen blivit censurförbjudna. — Vad *förevisningslokalerna* beträffar, går utvecklingen därhän, att de stora, luxuöst utstyrda biografpalatsen uttränga de små biograferna, men samtidigt kan åtminstone på kontinenten och i För. Stat. en viss tendens spåras att åstadkomma små intima, för exklusivare F. avsedda, ofta på fast abonnenttillslutning grundade biografer. — Nya svenska *filmtidskrifter* äro Svensk Filmtidning och Biografägaren (facktidningar) samt den av förre biografcensorn fil. d:r Gustaf Berg startade och alltjämt redigerade Svensk skolfilm och bildningsfilm, som har stor för-

Rysk film (Eisensteins "Dagar som skakat världen").

tjänst om skolfilmens (se d. o.) utveckling. Filmbladet har nedlagts. — *Filmens konstnärliga utveckling.* F. betraktades länge som ett populärt surrogat för teater, där sceneriernas mångfald och uppsättningarnas prakt fingo ersätta det talade ordet. Tidigt framträdde dock i För. Stat. fullt medvetna strävanden att av F. skapa en självständig konstart (den s. k. pionjärtiden 1912—17). I spetsen gick D. W. Griffith, som med närbilden möjliggjorde återgivandet av de finaste mimiska nyanser. Med ner- och uppbländningar nådde han mjukhet i bildövergångarna, med oskarpa bilder fick han fram vissa stämmningsvalörer och genom att göra kameran rörlig i såväl höjd- som sidled gav han bilden en överskådlighet, som kom väl till pass sär-

skilt i de masscener, han med mästerskap utformade. Thomas Ince och Cecil B. de Mille fullföljde Griffiths dramatiskt betonade berättarteknik, Ince genom realistiska skildringar ur guldgrävarnas, farmarnas och storstadsproletariatets liv, de Mille först som den tendentiösa äktenskapskomedins och sedan som den praktfulla lyxfilmens skapare. Den redan 1919 bortgångne regissören Tucker gav filmen ett nytt uttrycksmedel genom i handlingen infogade detaljbilder (t. ex. av händer och fötter), ett uppslag som fulländades av tysken Lubitsch efter dennes ankomst till För. Stat. 1922. Lubitsch, vilken i likhet med övriga europeiska regissörer i sin föregående produktion varit starkt bunden av talscenens teknik, kom i sin strävan att nå en livfull, rent filmatisk

Svensk film (Sjöströms "Ingmarssönerna").

form, där texten i möjligaste mån eliminerades genom fyndiga bildkombinationer, emellertid att alldeles bortse från det dramatiska elementet och hamnade småningom i ett elegant kåserande novellmanér. Detta blev jämte Ingrams verkningsfulla bilduppyggnader och pittoreska typskildringar förebildligt för den yngre amerikanska regissörsgenerationen. Lubitschs föredöme inspirerade även hans landsmän Dupont och Murnau, i någon mån även Lang, skaparen av jätteepoet "Nibelungen". Amerikansk scenariorbyggnad, Lubitschs detaljskildring och en av den moderna scenkonsten (Reinhardt m. fl.) starkt påverkad, stundom avsiktligt bisarr och förvirrande rörlighet i kameraföring och vissa bildseriers hopklippning smälte hos dem samman till ett fascinerande helt ("Sista skrattet", "Varieté", "Faust", "Metropolis"). Denna

fantasifulla tyska F. fick stort inflytande i alla länder, ike minst i För. Stat., där marknaden fylldes av efterbildningar, vilka varken voro tyskt fantasifulla l. amerikanskt realistiska. Den ende, som fullt lyekades samman-smälta de bägge elementen, var King Vidor ("En av de många"). Hos honom kunna även spåras intryck av den ryska filmen, vilken 1926 började göra sig gällande utomlands. Inflytandet från den moderna konsten och teatern røjde sig här än tydligare. Den rörliga kameran utnyttjades till det yttersta, scenerna delades i livfullare moment upp i hastigt förbiflimrande småbitar, avsedda att framkalla den rätta rytmiska effekten. Mest frapperade emellertid den kärva, osentimentala människoskildringen, den psykologiska konsekvensen i konflikternas utformning och den vecka, ofta symboliserande natur-

lyriken. Pudovkin och Eisenstein blevo med ens världsberömda regissörsnamn. Det icke minst annmärkningsvärda med den ryska filmen är, att den icke nöjt sig med att bearbeta romaner, noveller och dramer utan i hittills osedd utsträckning byggt på originalmanuskript. — Med säsongen 1928—29 kan en första epok i F:s historia anses avslutad. Tal- och tonfilmens genombrott, som icke framträtt som resultatet av en konstnärlig utveckling utan betingats av tekniska och ekonomiska faktorer, har dramatiskt och mimiskt återknutit filmdramat till scenkonsten, och de av Lubitsch, Murnau, Dupont, Vidor, Eisenstein och Pudovkin beträdda nya och självständiga vägarna komma av allt att döma att tills vidare lämnas obeaktade.

Filningsmaskiner, maskiner för samtidig skärpning och skränkning av sågblad, ha vanl. en l. ett par trekantfilar som skärande verktyg.

***Filologi**, jfr *Lingvistik*.

Filosofins historia. *Antiken*. Den europeiska filosofins utveckling börjar inom den grekiska kulturvärlden, där den räknar sina äldsta representanter bland de joniska kolonisterna i Mindre Asien (i Miletos m. fl. platser) under 6:e årh. f. Kr. Snart blev även Syd-Italiens och Siciliens grekiska kolonierområde ett betydelsefullt filosofiskt centrum, särskilt genom pytagoréerna (se *Pytagoreiska förbundet*) och eleaterna (se d. o.), vilkas skolor stodo i sitt flor under förra hälften av 5:e årh. f. Kr. Under senare hälften av detta sekel erhöill filosofin hemorts rätt inom det grekiska moderlandet dels genom yngre målsmän för pytagoreismen, dels genom

atomisterna (se *Atomistik*), Anaxagoras och sofisterna (se *Sofistik*). Bortsett från de sistnämnda — samt i viss mån eleaterna — representerade hela denna s. k. försokratiska filosofi (se d. o.) en övervägande naturfilosofisk orientering. Hos sofisterna röjer sig ett större intresse för humanistiska discipliner, liksom en starkare uppmärksamhet på filosofins kunskapsteoretiska och etiska problem. Detta är ock karaktäristiskt för Sokrates' och Platons filosofiska riktning, ehuru Platon snart därmed kom att förbinda ett fördjupande i de metafysiska grundproblemen, vilka för honom funno sin lösning i antagandet av en värld av eviga idéer ss. de sinnliga tingens urbilder och sanna väsen. Liksom pytagoréerna ha även han och hans lärjungar haft stor betydelse för matematikens utveckling, visserl. i anknytning till pytagoreisk talmystik — ett intresse, som ock präglar den s. k. äldre akademi, vilken blev Platons närmaste arvtagare. Hans främste lärjunge, Aristoteles, gick dock andra vägar. Om han än med Platon bygger på idélärans grundval, representerar han likväl hela den försokratiska filosofins allsidigt naturvetenskapliga orientering, ehuru med en systematisk behärskning av materialet, som dittills ej haft sitt motstycke. Samma systematiska anda präglar ock hans behandling av logik, metafysik och retorik, etik och samhällslära. Inom hans skola, den peripatetiska (se *Peripatetiker*), fortsattes delvis hans fackvetenskapliga strävanden av Teofrastos, som är botanikens grundläggare, liksom särskilt Straton från

Lampsakos (3:e årh. f. Kr.) är en betydande representant för de metafysiska intressena, om än med en atomistiskt påverkad transformering av Aristoteles' egen världsförklaring. Den från Platon utgångna akademien utvecklade sig under 3:e och 2:a årh. f. Kr. i skeptisk (jfr Skepticism) riktning, senare i eklektisk (jfr Eklekticism). Av Pyrron grundades under 3:e årh. f. Kr. en egenartad skeptisk skola, som räknar efterföljare till 3:e årh. av vår tideräkning. Stoicismen och epikureismen (se dessa ord) anknöto sin teoretiska spekulation övervägande till försokratiska filosofemer, stoicismen till den herakleitiska, epikureismen till den atomistiska åskådningen. Dessa skolor ägnade emellertid sitt huvudintresse åt praktiskt filosofiska problem, stoikerna med starkt modifierad anknytning till den kyniska skolans (se d. o.), epikurerna till den kyrenaiska skolans (se d. o.) sedelära. Kring början av vår tideräkning upplevde pytagoreiska spekulationer en renässans i den s. k. nypytagoreismen (se d. o.). Delvis voro de förbundna med en platonsk orientering, vilken förebådar den egentliga nyplatonismen (se d. o.). — Platonsk och nyplatonisk filosofi kom att utöva ett mäktigt inflytande på den kristna lärobyggnadens utformning, såväl hos representanter för den s. k. patristiken (se d. o.), ss. Origenes och Augustinus, som senare hos representanterna för *medeltidens* mystik (se d. o.), ävensom för den egentliga skolastiken (se *Medeltidsfilosofi* sp. 1421 f.), framför allt under dess första

sekler. Med 1200-t. inaugureras, särskilt genom kontakt med arabisk filosofi, ss. hos Averroës, en aristotelisk riktning inom skolastiken, vars främste målsman är Thomas av Aquino och som, ehuru icke enväldig, blivit den mäktigaste faktorn inom katolsk filosofi (jfr *Medeltidsfilosofi* sp. 1424), under flera århundraden även inom protestantisk (jfr Nyaristotelism). — Under *renässans-tidevarvet* dominerade platonska och nyplatoniska strömningar, ss. hos Nicolaus Cusanus, den platonska akademien i Florens (se Akademi) och dess främste man Marsilius Ficinus samt under senrenässansen framför allt hos Giordano Bruno, som dock tillika införlivat atomistiska idéer med sin världsförklaring. Samtidigt framträdde ock aristotelismen i en av den kyrkligt skolastiska typen oberoende gestalt hos män som Petrus Pomponatus och Giacomo Zabarella (se d. o. Suppl.), särskilt vid universiteten i Padua och Bologna. Stoicismen satte djupa spår i renässanstidens moralfilosofi av både tidigare och senare datum, på sina håll också epikureismen, ss. hos Lorenzo Valla. Sin största betydelse fick dock epikureismen genom sin atomlära, sådan den utformats hos Lucretius. Sålunda blev dess mekaniska naturförklaring med mindre l. större modifikationer i detaljerna tillämpad av bl. a. Gassendi och Jung (se d. o. Suppl.). — *1600-t:s* filosofi karaktäriseras av dess stora systematiker av en rationalistisk kunskapsteori (jfr *Rationalism. Fil.*). Den mekanistiska naturförklaringen representeras

av bl. a. Cartesius och Spinoza, hos den senare förbunden med en panteistisk världsåskådning. I idealistisk transformation möter atombegreppet i viss mån inom Leibniz' filosofi i monadlärans gestalt, här visserl. ock knutet till en i platonskt-aristotelisk anda genomförd teleologisk grundåskådning. Så bär ock Leibniz' kunskapsteori med dess starka betonande av medfödda faktorer i vårt kunskapsinnehåll en otvetydigt platonsk prägel. Detsamma gäller även om Cartesius' kunskapslära, så ock om Malebranches, hos vilka känningen med platonismen närmast förmedlats av Augustinus. Hos Spinoza är den rationalistiska kunskapsteorin förbunden med en metafysisk parallellteori i fråga om förhållandet mellan andligt och kroppsligt, i motsats mot Cartesius' och Malebranches dualistiska spiritualism. — Empirismen (se d. o.), vid 1600-t:s början representerad i England av Francis Bacon, hävdades här mot seklets slut av Locke, som kritiserade läran om medfödda idéer och systematisk härledning av vår kunskap ur erfarenheten, så ock av hans yngre samtida Berkeley samt på 1700-t. av Hume. Överhuvud bär 1700-t:s filosofi i både England och Frankrike prägel av empirism, vilken särskilt i Frankrike ofta, ss. hos de Lamettrie m. fl. av upplysningsfilosofins män (se Upplysningsstidevarvet), förbindes med en materialistiskt-mekanicistisk världsförklaring. I Tyskland åter dominerade en modifierad rationalism och teleologisk metafysik med Wolffs ock så för protestantisk teologi betydelsefulla lärobyggnad, om än vid

sidan av empiristiska strömningar. Kant, som tidigare tagit djupa intryck av Leibniz' och Wolffs åskådningssätt, blev efter hand så starkt påverkad av engelsk empirism, särskilt hos Hume, att han fann spörsmålet om medfödda l. "aprioriska" faktorer i vårt medvetenhetsinnehåll starkt problematiskt. Han stannade vid att vi visserl. måste betrakta innehållet i vårt medvetande ss. givet genom erfarenhetsupplevelser men att samtidigt de former, ss. rum, tid och orsaksförhållande, varunder detta innehåll rubriceras i vårt medvetande och därmed ordnas till ett sammanhängande kunskapsinnehåll, äro ursprungliga, "aprioriska". Den kunskap, som vi sålunda kunna vinna, är dock begränsad till företeelsernas l. fenomenens värld men gäller ej för vad Kant kallar "tinget-i-sig". — För 1800-t:s filosofi har Kant den mest vittgående betydelse. Dennes fenomenalistiska l. subjektivt idealistiska (se Idealism) kunskapsteori fullföljdes och skärptes av J. G. Fichte i hans strävan att ur medvetandet l. "jaget" härleda den objektiva verkligheten såväl till form som innehåll, även om han ytterst fann sig nödsakad att räkna med en av medvetandet oberoende skranka för dess rena aktivitet. Den dualism, som kvarstod mellan tillvarons psykiska och fysiska sida, sökte Schelling övervinna, i sin s. k. transcendentalfilosofi med utgångspunkt från tillvarons andliga sida, i sin naturfilosofi med utgångspunkt från dess natursida, genom att visa, huru naturen redan på det oorganiskas stadium förräder tillvaron av en visserl. omedveten andlig princip, vilken i växt- och djurvärlden framträder med stän-

digt växande aktualitet för att omsider hos människan nå till full medvetenhet av sig själv. Även för Hegel ter sig naturen ss. en yttring av tillvarons andliga sida, innebärande en andens självmotsättning, vari det för anden gäller att efter hand återfinna sig själv och sina egna lagar samt så omsider utveckla sig till full medvetenhet om sig själv. Den teleologiska utvecklingslära, som Hegel härmed söker genomföra, är utformad med en strängt dialektisk metod på de tre olika områden, den spekulativa logiken, naturfilosofin och andens filosofi, vari hans mäktiga system är utformat. Med de spekulativa strävanden, som möta hos Schelling och Hegel, äro de båda märkesmännen för 1800-t:s pessimism, Schopenhauer och E. v. Hartmann, vardera nära befryndade ur metafysisk synpunkt. Särskilt kom Hartmann i sin systematik liksom i sin allmänna världsåskådning att efter hand alltmera närma sig hegelianismen. Detsamma kan ock sägas om Wundt, trots de väsentliga olikheter, som hans åskådnings sätt från början företer, särskilt genom sin empiriska orientering och beröringspunkter med tankeströmningar, vilka så väsentligt avvika från hegeliska traditioner som Leibniz' pluralism. Viktiga beröringspunkter med denna äger ock en efterkantisk filosof, vilken både ss. metafysiker, psykolog och pedagog är en av de mest egenartade och betydelsefulla gestalterna i 1800-t:s tankeliv, Herbart. Även han kan betraktas som en arvtagare till Kant, ehuru han utvecklade de kantska tankelinjerna i metafysiskt-pluralistisk riktning. Från

början påverkad av Schopenhauer, senare i viss mån av darwinismen, blev Nietzsche med sin "omvärdering" av den traditionella etiken och sin förkunnelse av "övermänniskoidealet" en förgrundsgestalt inom såväl tyskt som nordiskt tankeliv vid sekelskiftet. Under 1800-t:s senare hälft utvecklade sig i Tyskland en rörelse, som krävde en återgång till Kants strängt kritiska fenomenalism, förbisedd av det begynnande århundradets stora systembyggare. Representanter för denna nykantianism (se d. o.) äro F. A. Lange, Cohen och Vaihinger. — Ett liknande krav på en av metafysiska teorier oberoende tolkning av den givna verkligheten hävdade i Frankrike den av Comte grundade positivismen (se d. o.) samt C. B. Renouviere's originella kriticism, varmed denne dock slutligen sökte förena en monadologisk personlighetsfilosofi. — Inom engelsk filosofi möter ock hos skotten W. Hamilton en egenartad utformning av tysk kriticism. Däremot är J. S. Mill närmast frände till fransk positivism, vilken ock åtminstone ur systematisk synpunkt påverkat den tänkare, som vid Darwins sida står ss. den moderna utvecklingslärans främste banbrytare, H. Spencer, vilken på alla naturens, själslivets och samhällslivets områden sökt klargöra utvecklingsprocessens allmänna lagbundenhet. — Inom 1900-t:s tyska filosofi märkas vid sidan av Wundt, det encyklopediskt systematiska intressets huvudman, ss. förespråkare för den metodiska egenarten hos "die Geisteswissenschaften" gentemot naturvetenskaplig metodik Dilthey, Windelband och

Rickert, tillika märkesmän inom historiefilosofin. Denna har ock, ehuru ej i metodologisk utan i konstruktivt filosofisk mening, funnit en representant i Spengler, på bas av ett biologiskt-naturalistiskt åskådningssätt. En med svensk personlighetsidealism besläktad ståndpunkt hävdas av Eucken. I Husserls "logism" möter den medeltida realismens (se Medeltidsfilosofi) begreppsvärld i en egenartad utformning, som fått stor skolbildande betydelse. — Frankrike ägde ännu vid sekelskiftet i Fouillée en från 1800-t. kvarlevande föregångsman för en mera spekulativ filosofi, vilken utgör en originell syntes av platonisk idealism och modern utvecklingslära. En utvecklingslära av dylik teleologisk typ har ock på ett egenartat sätt utformats av hans yngre samtida Bergson, som starkt betonar utvecklingsprocessens ständigt nyskapande innebörd, varjämte han med särskild referens till minnets företeelser i spiritualismens (se d. o.) anda sökt lösa problemet om förhållandet mellan det fysiska och psykiska. Å andra sidan anknyter nythomismen (se d. o. Suppl.) till den medeltida skolastikens filosofi. I matematikern och fysikern H. Poincaré ägde Frankrike vid sekelskiftet sin främste målsman för en strängt naturvetenskaplig behandling av filosofins problem. — I England tillhör den betydande logikern och kunskapsteoretikern F. H. Bradley delvis även 1900-t. Här liksom i Nord-Amerika har den s. k. pragmatismen (se d. o.) under de senaste decennierna vunnit stor utbredning samt funnit märkesmän i amerikanen W. James och engelsmannen F.

C. S. Schiller. — I Danmark framstod vid 1900-t:s början Höffding ss. representant för en närmast med Spinozas lära befryndad modern typ av parallellteori (se d. o.) 1., som han själv hellre säger, identitetshypotes. — I Sverige var liksom i Tyskland den aristoteliska filosofin dominerande till mitten av 1700-t., då den avlöstes av inflytandet från Wolff, på sina håll ock av impulser från Locke och upplysningsfilosofin, särskilt den franska men i sin mån också den tyska. Den kantska filosofin vann insteg genom D. Boëthius, medan J. G. Fichte i B. Höijer fann en genial tankefrände. Från Fichte såväl som från Schelling mottog ock E. G. Geijer i sin filosofi starka impulser, ehuru han gentemot deras panteistiska riktning sökte hävda en teistisk åskådning. Så var ock fallet med Biberg och S. Grubbe, hos vilka även ett egenartat inslag av platoniskt ursprung är för handen, framträdande i uppfattningen av det gudomliga medvetandet ss. ett system av eviga idéer, vilka av Grubbe därjämte själva fattas ss. personliga väsen. Med sträng konsekvens är denna tankegång genomförd av K. J. Boström, vilken med denna "personlighetsidealism" blev en skolbildare inom svensk filosofi, av vittgående betydelse även ur allmänt kulturell synpunkt. 1900-t:s svenska filosofi har hos Hägerström och Phalén utformats till en från den Boströmska subjektivismen l. "psykologismen" starkt divergerande objektivism (se d. o.) inom kunskapsteorin, med utpräglad inriktning på logisk och psykologisk begreppsanalys men med kritisk hållning gentemot metafysiska tendenser. Där-

emot möter hos V a n n é r u s en systematisk metafysisk filosofi närmast av Wundts typ. H. Larsson företräder en intuitionsfilosofi med rötter i den tyska transcendentalfilosofin. Norström, som utgått från boströmianismen, utformade senare en egenartad personlighetsfilosofi, närmast under återgång till Kants criticism. — *Den vetenskapliga behandlingen av F.* är av ganska sent datum. Redan på 1700-t. hade män som Johann Jakob Brucker (f. 1696, d. 1770) och Johann Gottlieb Buhle (f. 1763, d. 1821) gjort för sin tid betydande försök till en sådan. Det krävdes dock 1800-t:s utveckling av historisk kritik, filologisk skolning och mångsidig behärskning av det historiska forskningsmaterialet för att en F. i strängt vetenskaplig anda skulle kunna skapas. De förändringar, som begreppet filosofi (se d. o.) under tidernas lopp undergått, och de principiella meningsskiljaktigheter, som ännu alltjämt råda rörande innebörden i detta begrepp, måste givetvis återverka på det sätt, varpå man fattar uppgiften. Om man ss. W u n d t l. S p e n c e r uppfattar filosofin ss. en mera encyklopedisk syntes av de olika fackvetenskapernas kunskapsförvärv, blir ämnet naturligtvis betydligt mera omfattande, än om man begränsar dess begrepp till rent logiska, metafysiska, kunskapsteoretiska och praktiskt filosofiska principspörsmål. Så faller t. ex. hos W i n d e l b a n d tyngdpunkten på de filosofiska grundproblemens historia. Delade meningar möta ock i fråga om den geografiska begränsningen för behandlingen av F. H e g e l utsträckte dess om-

råde åtminstone i någon mån till särskilt kinesisk och indisk filosofi, liksom vissa andra av hans samtida, ss. H. Ritter, också togo hänsyn till andra orientalska spekulationer. I våra dagar har särskilt Deussen i sin *Allgemeine Geschichte der Philosophie* givit den indiska filosofin en mycket utförlig behandling. Förutom Zellers monumentala verk *Die Philosophie der Griechen* (3 dlr, 1844—46; senare starkt utvidgat) märkas bland arbeten om grekisk filosofi Diels' behandling av den försokratiska filosofins fragment, v. W i l a m o w i t z - M ö l l e n d o r f f s *Platon-verk* och G o m p e r z' *Griechische Denker*. Medeltidens filosofi har under 1800-t. behandlats bl. a. av A. S t ö c k l (f. 1823, d. 1895) och har under de senaste decennierna vunnit allt större beaktande. Den nyare tidens filosofi fick genom J. E. E r d m a n n (se d. o. Suppl.) en för sin tid ypperlig behandling, som ur vissa synpunkter ännu äger värde ss. ett viktigt komplement till K. F i s c h e r s framställning i *Geschichte der neueren Philosophie* (4 dlr, 1852—60, senare starkt utökad). Bland kortare översikter av nyare tidens filosofi märkas verk av W i n d e l b a n d, H ö f f d i n g och R. F a l c k e n b e r g. Bland tidskrifter, som särskilt behandla F., märkas *Archiv für Geschichte der Philosophie* och *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*.

***Filter**, se även Ljusfilter. — **Elektriskt F.**, av kondensatorer och självinduktionsspoler sammansatt apparat, som ur en blandning av växelströmmar av olika frekvens utväljer dem, vilkas frekvens ligger inom ett visst intervall. Jfr **Telefoni** sp. 884.

***Filtrera.** Om vattenledningsfilter se Vattenrening. — Filtrerpess benämnes oftast filterpress.

Fimmelstång, se Vagn sp. 303.

***Final,** även: stående i slutet, slutljudande.

Finbly, se Silver sp. 567.

Fingerhatt, detsamma som fingerborgsblomma (se Digitalis, även Suppl.).

Fingertång, se Laminaria.

Fi'niglacia'l tid, se Senglaciala tiden och Sverige sp. 450.

Fi'nis Polo'niae!, lat., ”slut med Polen!”, enl. traditionen Kosciuszkos (se d. o.) utrop, då han 1794 måste ge sig fången.

***Finja** hade 1928 3,050 inv., därav 1,700 i det s. å. bildade municipalsamhället Tyringe.

Finjord, jordmånens fina delar (under 0,2 mm. diameter), av vilka jordens absorptionsförmåga och innehåll av växternas näringsämnen huvudsakl. bero.

***Finland.** Den kyrkskrivna och i civilregistret upptagna folkmängden utgjorde 1926 3,542,000. 1927 beräknades den faktiska folkmängden till 3,330,000 (9 inv. per kvkm.). — *Klimatet* har övervägande en kontinental karaktär, vilken dock mildras genom inverkan av angränsande hav och F:s talrika sjöar samt genom de vanligast förekommande, för temperaturen gynnsamma s.v. och s. vindarnas inflytande. Endast Åland och angränsande kustområden ha ett mera utpräglat maritimt klimat. På lägre platser inträffar stundom under den varma årstiden (särskilt juni och sept.) nattfrost, orsakande missväxt. Medeltemperaturen för febr. och

juli är i Uleåborg — 10°,3 och + 15°,5, Kuopio — 9°,9 och + 16°,0, Vasa — 7°,3 och + 15°,1, Sordavala — 9°,7 och + 16°,2, Tammerfors — 7°,6 och + 16°,5, Helsingfors — 6°,3 och + 16°,4 samt Mariehamn — 3°,7 och + 15°,4. Nederbörden, som är ganska jämnt fördelad under året (regnrkast äro eftersommaren och hösten), uppgår i medeltal till 540 mm. och faller till 40 % som snö. Den är störst i s. F. (v. Nyland 760 mm., Sordavala 602 mm.) och avtar starkt mot n., där den uppgår till 500—400 mm. årligen. — *Näringsar. Handel och sjöfart.* Fisket avkastade 1926 20,700 ton, därav 13,000 ton strömming. Industrin sysselsatte 1927 vid 3,789 arbetsställen 159,100 arbetare. Dess förnämsta grenar äro trävaru-, pappers-, textil- och tändsticksindustri. Handelsflottan omfattade 1928 354 fartyg om sammanlagt 281,000 bruttoton, därav 239 ång- och motorfartyg om 214,000 ton och 115 segelfartyg om 67,000 ton.

Jordens beskaffenhet.

Aker och trädgård	5,5 %
Ständig äng	3,1 %
Skogsmark	64,9 %
Annan mark	15,0 %
Vatten	11,5 %

Den odlade jordens användning och avkastning 1928.

	Areal (kvkm.)	Skörd (1,000-t. ton)
Vete ..	110	24
Råg ..	2,280	278
Korn ..	1,080	128
Havre ..	4,540	510
Potatis ..	700	659

Statsskuld.

Ar	1912	1920	1927
Mill. finska mark	175	1,936	2,695

Handelsomsättning. (Mill. finska mark.)

Ar	1924	1926	1927
Import	4,715,5	5,667,7	6,385,9
Export	4,970,6	5,636,5	6,324,4

Viktigaste importvaror 1927.

(Mill. finska mark.)

Födoämnen	1,538.0
Textilämnen och textilvaror	1,109.4
Metaller och metallvaror	746.5
Maskiner och apparater	520.2
Stenkol o. a. mineral	390.0
Automobiler o. a. åkdon	384.5
Mineraloljor, fett m. m.	328.7
Hudar och skinn m. m.	275.5
Kreatursfoder och frö	266.0
Kemikaller	157.7
Gödningsämnen	150.5
Kautsjuk, hartser m. m.	146.7

Viktigaste exportvaror 1927.

(Mill. finska mark.)

Trävirke och träarbeten	3,711.1
Pappersmassa, papper etc.	1,677.9
Animalliska livsmedel	564.8
Hudar och skinn m. m.	133.5

Finlands handel med Sverige 1927.

(1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Levande djur	226	7
Matvaror av djur	3,049	336
Spannmål, mjöl etc.	226	567
Tobak, orarbetad	—	469
Konfityrer, frukter o. bär ..	113	70
Garn, textilvaror etc.	490	4,659
Hudar och skinn m. m.		
samt arbeten därav	1,161	2,193
Oljor, kautsjuk m. m. och ..		
arbeten därav	153	1,810
Trä och trävaror	7,668	275
Färger och färgningsämnen ..	8	224
Kreatursfoder m. m.	187	1,032
Papper etc.	375	167
Garvämnesextrakt	—	308
Mineral och -fabrikat	644 ¹	2,793
Metaller och metallvaror ..	442	8,938
Maskiner, apparater etc. ...	211	20,065
Böcker	634	1,005
Övriga varor	55	1,017

Exp., resp. imp. tot. värde 15,642 45,935

¹ Därav tändstickor 72.

(Tabellerna i huvudarbetet återfinnas å sp. 1597—1598.)

1927 ankommo till F. och avgingo därifrån sammanlagt 17,202 fartyg om 9,7 mill. nettoton, varav finska fartyg utgjorde endast 1,6 mill. ton. De viktigaste hamnstäderna äro Helsingfors (särskilt viktig som importhamn), Viborg och Kotka (trä- och pappersexport), Åbo (importhamn), Hangö (export av me-

jeriprodukter) och Björneborg (trä- och pappersexport). Ang. de förnämsta rederierna se Rederi bolag sp. 894. — *Kommunikationer.* Järnvägarnas längd var 1926 4,929 km., därav 266 km. enskilda. Spårvidden är densamma som i Ryssland (1,524 mm.). Viktigare linjer äro Helsingfors—Hyvinge—Riihimäki—Kouvola—Viborg—Rajajoki (—Leningrad), Åbo—Nystad, Helsingfors—Karis—Åbo, Riihimäki—Toijala (härför linje till Åbo) — Tammerfors (härför linje till Björneborg) — Haapamäki — Seinäjoki, Hangö—Karis—Hyvinge, Seinäjoki—Vasa, Seinäjoki—Gamla Karleby—Ylivieska (härför linje till Iisalmi)—Uleåborg—Torneå (—Haaparanta), Seinäjoki—Kristinestad, Kemi—Rovaniemi (linje till Kemijärvi under byggnad), Torneå—Kauliranta, Kouvola—Pieksämäki—Kuopio—Iisalmi—Kajana—Kontiomäki, Kouvola—Kotka, Viborg—Björkö—Terijoki, Viborg—Elisenvaara—Sordavala—Joensuu—Nurmes—Kontiomäki—Uleåborg (sträckan längs Ule träsk under byggnad), Elisenvaara—Nyslott—Pieksämäki—Jyväskylä—Haapamäki (linje till Björneborg under byggnad). Landsvägarna hade 1925 en längd av 29,750 km. Den förnämsta kanalen är Saima kanal. F. har reguljära flygförbindelser med utlandet (1929: Helsingfors—Sthlm, Helsingfors—Reval, Åbo—Sthlm). — Antalet motorfordon var 1928 29,900, därav 18,700 personautomobiler och omnibusar, 6,300 lastautomobiler och 4,900 motorecyklar. 1926 funnos i F. 2,800 postanstalter, 405 telegrafstationer och 25 radiotelegrafstationer (7 fasta). — *Försvars- väsen.* Numera finnes även en kavalleribrigad. Fredsstyrkan upp-

Partiställningen i riksdagen 1929.

Socialdemokratiska partiet	59
Agrarpartiet	59
Samlingspartiet	28
Kommunistiska partiet	24
Svenska folkpartiet	23
Framstegspartiet	7

går till c:a 28,000 man. Ålands befolkning befriades 1929 från militär värnplikt mot förpliktelse att tjänstgöra vid lots- och fyrverken. — *Religion.* F. har numera 5 stift, sedan Borgå stift, omfattande F:s svenska församlingar, 1923 upprättats. Den grekisk-katolska religionen, som omfattas av c:a 60,000 personer, är organiserad ss. Grekisk-katolska kyrkosamfundet i Finland, vilket indelas i två stift, Karelen (ärkestift) och Viborgs. — *Språk.* Finlandssvenskan skiljer sig i uttalet från rikssvenskan bl. a. därigenom, att den blott har akut accent (se *Accent*) — och blott ospirerade *k, p, t* (se *Aspiration*), även i uddljud; vid. därigenom, att dess långa *a* och *u* (t. ex. i *tal, nu*) äro mer lika de "europeiska" ljuden (i ty. *Zahl, tal, nun, nu*) och att *rd, rt* o. s. v. ej sammansmält till enkla ljud. F. ö. visar spec. ordförrådet vissa avvikelser. F:s svenska dialekter visa de största överensstämmelserna med norrländska och uppsvenska mål. — *Historia.* Förhållandena till Ryssland voro under ministären Kallio tidvis mycket spända. Därmed sammanhängde den stränga räfst med kommunismen, som regeringen inledde, utmynnande 1923 i upplösning av kommunistiska partiet (vilket dock senare på nytt konstituerat sig). Jan. 1924 avgick Kallio, och en opolitisk ämbetsmannaregering Cajander bildades. Denna förmådde dock ej hålla sig kvar längre än till maj s. å., och

juni 1924 konstituerades en parlamentarisk koalitionsregering Ingman med arméfrågans lösning som främsta uppgift. Jämte försvarsfrågan började nu nationalitets- och språkfrågan åter göra sig starkt gällande. Den extrema fenomenin fick vind i seglen, och mars 1925 störtades regeringen på grund av sin påstådda svenskvänlighet; den efterträddes av en koalitionsminister Tullenheim. Kort förut hade L. Relander valts till president. Den nya regeringen möttes av en stark opposition i riksdagen. Sedan dess flottprogram, äsyftande skapandet av ett tidsenligt kustförsvar, fällts, avgick regeringen dec. 1925, följd av en ny ministär Kallio. Denna intog en extremt nationalistisk hållning, och den svensk-finska motsättningen skärptes, ej minst genom den spridning, som den s. k. äktfinskheten (se d. o. Suppl.) började få. Genom en gemensam aktion av svenska folkpartiet och vänstern störtades regeringen nov. 1926. V. Tanner bildade nu F:s första rent socialdemokratiska ministär. Hans program äsyftade rustningsbegränsning, sociala reformer och nationalitetsfejdens avveckling. Efter en rad finanspolitiska nederlag avgick regeringen, följd av en ren agrarregering Sunila. Denna fortsatte den av Kallio påbörjade aktionen mot kommunisterna samt intog i språkfrågan en outrerat fennomansk ståndpunkt. Ett socialdemokratiskt misstroendevotum i anledning av skyddskärernas inflytande på militära utnämningar tvingade ministären Sunila att avgå i dec. 1928. En av framstegspartiets ledare, O. Mantere, bildade därpå en borgerlig samlingsregering, där dock varken agrarerna l. svenska folkpartiet blevo

representerade. Då regeringens proposition om ändringar betr. tjänstemännens löner april 1929 föll, upplöstes riksdagen. De nya valen, som ägde rum i början av juli s. å., blevo en seger för vänsterpartierna. Som en följd av valen avgick ministären Mantere, och efter en långvarig ministerkris bildade Kallio sin tredje ministär, som huvudsakl. stödes av agrarpartiet. F. invaldes 1927 i N. F:s råd.

Finlandism, ett för Finlandssvenskan karaktäristiskt ord i uttryckssätt.

Finlands konstakademi, se Finska konstföreningen.

Finlands nationalmuseum, se Nationalmuseum sp. 631.

***Finlay**. 2. Lord F. avled 1929.

***Finnar** äro enl. modern vetenskaplig uppfattning ett huvudsakl. till den östbaltiska rasen (se Människoraser. Suppl.) hörande folk, talande ett finsk-ugriskt språk och till största delen bosatt i Finland. C:a 30,000 F. bo på svenskt område i Tornedalen, övre Kalixdalen och Gällivare, 8,000 i norska Finnmarken, 140,000 i Ingermanland. Ofta användes F. i samma bet. som finländare (se d. o.). Jfr Finsku-griska språk.

Finnberg, Gustaf Wilhelm, f. 1784, d. 1833, finländsk målare. F. utbildades vid konstakademin i Stockholm, där han stannade till i början av 1820-t., då han överflyttade till Åbo för att efter stadens brand 1827 återvända till Stockholm. En för tiden ovanlig koloristisk känsla utmärker hans altartavlor och porträtt. Sjuklighet och svåra ekonomiska förhållanden hindrade emellertid utvecklingen av hans egenartade romantiska begåvning.

***Finnboda**. a. b. Finnboda Varv med ett aktiekapital av 5 mill. kr. sysselsätter 200 arbetare. Aktiemajoriteten innehas av Stockholms Rederi a. b. Svea.

***Finnmark fylke** benämndes före 1919 Finnmarkens amt. F. hade 1927 50,000 inv.

***Finpappersbrukens försäljnings a. b.** representerar numera även Lessebo a. b.

Finsse, Bergenbanans högst belägna station (1,222 m. ö. h.), n. om Hardangerjökeln. Fjällstuga.

***Finshyttan**. F. ligger vid Finshyttans station vid Nordmark—Klarälvens järnvägar och statsbanelinjen Nyhyttan—F.

Finsjö kraft a. b., se Sydsvenska kraft a. b.

***Finska församlingen**, som är en av Sthlms fyra exterritoriella församlingar, räknade 1928 1,770 medl.

Finsk häst. Finlands inhemska hästras anses vara av tatariskt ursprung men närmar sig nu på grund av förbättrad, planmässig avelsledning i storlek och form den nordsvenska hästen. Den avviker från denna genom tungt ansatt huvud, lång rygg, stupande kors och kohas samt utmärkta anlag som travare.

Finsk nötboskap. Den inhemska finska nötboskapen var förr av mycket blandad beskaffenhet till kroppsform, färg och hornighet. Man skilde dock mellan den mera småvuxna, behornade l. kulliga, mjölkrika östfinska, med vit rygg och buk samt vita ben och blekröda sidor, den mer högvuxna västfinska, mest helröd, behornad l. kullig, samt den nordfinska, liknande svensk fjällras. Dessa tre raser äro numera föremål för ren-

avel efter fastställd typ, som för alla tre är hornlös.

***Finspång** har station vid Norra Östergötlands järnvägar. Vid F. finnes länslasarett. Det kring bruket uppvuxna industrisamhället har c:a 4,000 inv.

***Finspånga läns härad**, se Bråbygdens och Finspånga läns domsaga. Suppl.

***Fiol**, se även Knoppar.

de Fiori [-â'ri], **Ernesto**, f. 1881, tysk bildhuggare av på fädernet italiensk börd. Hans av fin rytmisk känsla burna figurer förena en sträng, i detaljerna stundom kubistiskt betonad stilisering med en vek sensualism.

Firdu'si, annan form för Firdausi.

Firozpu'r, se Ferozepore.

First class [fæst klas], eng., första klassens, förstklassig(t).

Fischer. 1. **Franz F.**, f. 1877, tysk kemist, prof. vid tekniska högskolan i Berlin 1911, föreståndare för Kaiser Wilhelminstitutet för kolforskning i Mülheim an der Ruhr 1914, har utfört betydelsefulla undersökningar över kolets struktur och överföring av kol till kolväten medelst syntes av kol och väte. — 2. **Hans F.**, f. 1881, tysk kemist, prof. vid tekniska högskolan i München 1921, har undersökt och fastställt sammansättningen av porfyriener. — 3. **Edwin F.**, f. 1886, schweizisk pianist. F., som utmärkt tolkar särskilt Bach och Beethoven, har med framgång konserterat flerstädes (även i Sverige). Han har dessutom skrivit sånger, en pianosonat m. m. och utgett äldre pianomusik. — 4. **Adam F.**, f. 1888, dansk bildhuggare. F., som utgått från kubistiskt formstudium, har under inflytande av Kai Nielsen utvecklat sig i mera

naturalistisk riktning och gestaltar sina figurer i en primitivt robust form.

***Fischer v. Erlach**, **J. B.** Bland F:s övriga verk i Wien märkas främst hans tillbyggnader på Hofburg (se **Wien** sp. 736), vid vilka han biträdades av sin son **Joseph Emanuel F.** (f. 1693, d. 1742), och lanbruksministeriets hus (se ill. till österrikisk konst sp. 1682).

Fischy', försv. form för fichu.

***Fisher**. 2. **Andrew F.** avled 1928. — 3. **Herbert F.** har innehaft olika lärarbefattningar i Oxford (men icke i Sheffield). Han lämnade underhuset 1926.

Fiskarhalvön, halvö vid N. Ishavet, ö. om Varangerfjord, delad mellan Finland och Ryssland.

***Fiskartorpet**. Traditionen, att fiskarstugan tillhört Karl XI, saknar reell grund. Nära den gamla skidbacken har 1928 öppnats en ny, den största i Sverige.

Fiskdamm, se **Fiskodling**.

***Fiskebäckskil** utgör egen kommun (505 inv. 1928) men ingår i Skaftö förs. I F. finnas konserverfabriker och slipar.

Fiskeriundervisning meddelas vid Södra Sveriges fiskeriföreningens statsunderstödda fiskeriskola i Aneboda (se d. o. 2), varjämte råd ang. fiskodling, fiskvård och fiske meddelas av statens och hushållningssällskapens fiskeritjänstemän.

Fisketången, se **Tången**.

***Fiskleverolja**. I F. förekommer ergosterin (se d. o. Suppl.).

Fiskvase, se **Risvase**.

***Fittja**. Ödekyrkan konserverades 1924—25.

***Fitzmaurice-Kelly**, **James**, avled 1923.

Fixatör (av fr. *fixer*, fästa), se **Parfym**.

Fjällsyra.

***Fixersalt**, se även Svavel sp. 301.

***Fixpunkt**, se även Termometer sp. 969.

Fjo'dorov, Eugrafij Stefanovitj, se Fedorov. Suppl.

Fjord [fjor], Niels Johannes, f. 1825, d. 1891, dansk fysiker, lärare vid danska lantbruks-högskolan 1858. F. grundade det danska försöksväsendet på ut-fodringslärans och mejeriväsendets områden, för vilket 1882 inrättades Det Landökonomiske Forsøgslaboratorium i Köpenhamn. F. var föreståndare för detta till sin död.

Fjordhäst, se Norsk häst.

***Fjugesta** har station vid statsbanelinjen Örebro—Svartå. Flera snickerifabriker.

Fjäderhammare, se Hammare sp. 362 och Smidning sp. 1036.

Fjädermått, se Måttverktyg sp. 499.

Fjällglim, se Silene.

***Fjällnäs** är Sveriges högst belägna sanatorium (785 m. ö. h.). Det är beläget i Härjedalen, nära norska gränsen, 90 km. från Hede.

Fjällros, se Rhododendron.

***Fjällräv** är fridlyst.

Fjällskäfte, gods med huvudgård i Floda skn, Södermanl. l. Huvudbyggnaden från 1868, vackert belägen vid Gålsjön, inrymmer porträttsamling. F. tillhörde före reduktionen ätten Kagg och är sedan 1780-t. fideikommiss inom ätten Celsing.

Fjällsyra, *Oxyria digyna* (fam. *Polygonaceae*), ört med njurlika blad i rosett och obetydliga, grönaktiga blommor samt hinnkantade frukter. Rätt allmän i fjälltrakter.

Fjällviol, se Viola.

Fjär (fr. *fier*), stolt, avvissande.

***Fjärde provpredikant**. De fullständiga bestämmelserna rörande omröstning vid kallelse av F. till kyrkoherdetjänst äro enl. § 28 i lagen ang. tillsättning av prästerliga tjänster 9 dec. 1910 följande: Har vid frågodag en l. flera föreslagits till F., blir den kallad, som erhållit högsta röstetalet, under förutsättning att vid samma omröstning deras röster, som icke önska kallelse av F., ej uppgå till hälften av de avgivna rösterna, samt röstsiffran för den av de föreslagna, som erhållit högsta röstetalet, ej understiger 20 och antingen uppgår till minst $\frac{1}{5}$ av samtliga i den justerade vallängden upptagna röstberättigade l. utgör minst 300.

***Fjäre och Viske** omfattar pastoraten Tölö, Lindome och Älvsäker; Vallda och Släp; Onsala; Kungsbacka och Hanhals; Fjärås och Förlanda; Ölmevalla

FLAGGKARTA

(H efter statsnamnet = handelsflagga, S = statsflagga, ö = örlogsflagga.)

Afghanistan

Albanien H

Bulgarien Ö

Estland Ö

Irlandska fristaten

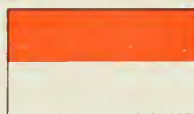
Jugoslavien Ö

Lettland Ö

Marocko

Monaco

Newfoundland

Palestina

Persien Ö

Ryssland (SSSR) H

Ryssland (SSSR) Ö

Salvador

San Marino S
(H utan vapen)

Siam Ö

Spanien H

Storbritannien
(«Blue Ensign»)

Sydafrikanska unionen

Vatikanstaden

Flamberg.

och Landa; Frillesås, Gällinge och Idala; Värö och Stråvalla; Veddige, Ås och Sällstorp.

***Fjärestad.** Sedan 1929 bilda Bårslöv, F., Frillestad och Välluv ett pastorat.

***Fjärran Österns republik** ingår sedan 1922 i RSFSR som Fjärran Österns område (2,718,955 kvkm., 1,625,000 inv. 1926). Området, som omfattar förutvarande guvernementen Amur, Trans-Bajkalien, Kamtjatka och Primorsk (inkl. ön Sahalins n. del), indelas f. n. i 9 kretsar. Huvudstad är Habarovsk.

Fjärrestad, annan form för Fjärestad.

***Fjärrverkan.** Enl. relativitetsteorin (jfr d. o. sp. 971 ff.) anses ej heller gravitationen som F.

Flaamsdalen [flå'ms-], se Flåmsdalen. Suppl.

Flacktryck, detsamma som plantryck (se Reproduktionsmetoder sp. 1024).

***Flagga.** F. i schau: endast symmetriska flaggor hopbindas på mitten; osymmetriska hissas upp och ned. Jfr Halvstång.

Jfr Befälstecken, även Suppl. — Sedan huvudarbetet utkom, ha ändringar vidtagits betr. följande flaggor (se bilaga):

Rysslands (SSSR) H, Salvadors, Spaniens H samt Sydafrikanska unionens. Bilagan upptar vidare några flaggor av äldre datum, som av utrymmesskäl ej erhållit plats i huvudarbetet. Irländska fristatens, Jugoslaviens och Siams F. återges dessutom i korrigerat skick. Albanien i huvud-

arbetet återgivna flagga begagnas nu som statsflagga. Vid sidan av Storbritanniens i huvudarbetet upptagna handels- och örlogsflaggor, resp. "Red Ensign" och "White Ensign", finnes även den här återgivna "Blue Ensign", som föres av fartyg tillhörande flottans reserv, av fartyg i statens tjänst (*public service*) utom örlogsflottan, och av vissa jaktklubbar.

***Flaggunderofficer** är numera även högsta tjänstegraden för underofficer vid kustartilleriet.

Flamberg l. flammad klinga kallas väjrklingor med vågformigt smidd egg; förekommo på 1500- och 1600-t.

Flamländsk användes som beteckning dels (i egentlig bemärkelse) för språkliga och andra kulturföreteelser, som hänföra sig till flamländarna (se d. o. och Flamländska språket och litteraturen), dels (i vidsträckt bemärkelse) för vad som hänför sig till s. Nederländerna under tiden 1579—1830 (jfr Nederländsk).

***Flammarion**, Camille, avled 1925.

Flamsk, annan form för flamländsk (se d. o. Suppl.).

***Flandern.** Den till Belgien hörande huvuddelen av F. bildar prov. Väst-Flandern och Öst-Flandern (se dessa ord). De franska och holländska delarna ingå i dep. Nord, resp. prov. Zeeland.

Flankera [-ke'ra] (jfr Flank), betäcka l. begränsa på sidan; beskjuta från sidan.

Flash spectrum [flæsʃ spe'kk-trøm] (eng., hastigt framlysande spektrum), se *Solen* sp. 1160.

***Flatholmen** är beläget v. (ej ö.) om Tjörn.

Flavo'nföreningar, organiska föreningar, av vilka en del förekomma i vissa växter, antingen som fria gula färgämnen, t. ex. gulholts, l. som glykosider, t. ex. kvercetin (se *Kvercitrin*).

***Flecker**, J. E. *Hassan* uppfördes i Sthlm 1925.

Fleetwood [fli'tood], stad i Lancashire, v. England, på en halvö invid Morecambe Bay, en vik av Irländska sjön. Viktig fiskehamn. 19,000 inv. (1921).

***Flegma**. — *Flegmatisk*, jfr även *Temperament*.

Flegreiska fälten (ital. *Campi flegrei*), annan form för *Phlegreiska fälten*.

***Fleming**. S. *Herman* F. lämnade 1924 F. K.

Fleming [fle'mming], *John*, f. 1849, engelsk fysiker och ingenjör, prof. i London 1885—1926, har utfört många arbeten inom elektroteknik, spec. högfrekvens-teknik, och konstruerat den första lödkatoddetektorn.

***Flen**. 2. F. är knutpunkt vid Västra stambanan och Oxelösund —F.—Västmanlands järnväg. Betydande handels- och industriort (a. b. Olléns tröskmaskinfabrik, snickerifabriker m. m.). Vid F. finnes länslasarett.

***Flenninge**. Sedan 1927 skrives F. officiellt *Fleninge*.

***Flenburg**. 2. *Nils* F. avled 1926.

Flenört, *Scrophularia nodo'sa* (fam. *Scrophulariaceae*), ört med gröna och bruna, illaluktande blommor, tvåläppiga med nästan klotrund pip. Rätt allmän på skuggiga och fuktiga ställen. Blommor på högsommaren.

Flerfasström, system av växelströmmar, i vilka flera, sinsemellan fasförskjutna elektromotoriska krafter av samma frekvens alstra lika många sinsemellan fasförskjutna strömmar (se *Elektrisk ström*). Ojämförligt vanligast är trefasströmmen; F. med högre fastal sakna i allm. praktisk betydelse.

Flerkropparsproblemet, se *Störingar*.

Flerohopp, glasbruk (tidigare järnbruk) i Madesjö skn, Kalmar l. Äg. F:s bruks a. b., grundat 1908; arrenderas av Anglo Swedish glassworks a. b. Namnet är bildat av begynnelsebokstäverna i anläggarnas namn: Fleetwood, Rothlieb, Hoppenstedt.

***de Flers**, *Robert*, avled 1927. Han blev led. av Fr. akad. 1920 (ej 1921). Bland hans senare, tills. med F. de Croisset skrivna, komedier märkes även *Les vignes du seigneur* (1923; Herrans vingård, uppf. i Sthlm 1924).

Flertydig, se *Funktion*.

***Flesch**, *Carl*, verkar sedan 1924 som lärare i Philadelphia.

Fletcher [fle'ttjə], *sir Lazarus*, f. 1854, d. 1921, engelsk mineralog, 1909—19 chef för British Museum of Natural History. Utgav arbeten i mineralogi och kristallografi samt om meteoriter.

Fle'ttner, *Anton*, f. 1885, tysk ingenjör, uppfinnare av rotorfartyget och Flettner-rodret.

Fle'ttner-roder, ett av A. Flettner upfunnet roder för vatten- och luftfartyg, kännetecknat av ett mindre hjälproder, vridbart lagrat vid huvudrodrets bakkant l. ock vid ett par bakåtriktade armar, utgående från huvudrodret. Då hjälprodet medelst styrratten vrides åt ena sidan, vrider trycket mot hjälprodet huvudrodret åt andra sidan, tills

momenten kring huvudrodrets axel av de motsatt riktade trycken mot de båda rodren balansera varandra. Som hävarmen för trycket mot hjälprodret är betydligt större än hävarmen för trycket mot huvudrodret, är det senare trycket då betydligt större än trycket mot hjälprodret, varför trycket mot huvudrodret bestämmer fartygets kursändring. Fördelen med F. är, att man med en ringa styrkraft kan åstadkomma en stor roderverkan.

Flickan i det gröna, se **Niggella**.

Flims, luftkurort i kantonen Graubünden, Schweiz, belägen 1,100 m. ö. h. nära Vorder-Rhein. 1,000 inv. — Strax s. om F. ligger orten **Waldhaus** med kuranstalt och många hotell.

Flinders-Petrie [fli'ndöâ pi'tri], se **Petrie**.

Flink, **Gustaf**, f. 1849, mineralog, folkskollärare. F. besökte Island 1883 (med A. E. Norden-skiöld) och 1893 samt Grönland 1897. 1905—16 assistent vid Riksmuseets mineralogiska avdelning, har F. utgivit ett stort antal skrifter i mineralogi och har särskilt behandlat svenska mineral, under senare år framför allt sådana från Långbans gruvor.

***Flint**. 3. F., som till följd av den alltmer betydande automobilindustrin snabbt utvecklas, hade 1928 149,000 inv.

Flintshire, se **Flint** 1.

Flis, se **Trämassa** sp. 1442.

Flitiga Lisa, namn dels på *Impatiens balsamina* (se **Impatiens**), dels på småblommiga, ljusröda former av *Bego'nia*.

Floby, municipalsamhälle (sedan 1923) i Floby och Sörby socknar, Skarab. l., v. om Falkö-

ping. Station vid Västra stambanan. 390 inv. (1928).

Flocksört, detsamma som hampflocks (se **Eupatorium**).

Floconné [-ne'] (fr., av *flocon*, tofs), se **Sammét**.

***Floda**. 1. Kaggska gravkoret uppfördes efter ritningar av Erik Dahlbergh.

***Flodin**, **Karl**, avled 1925.

***Flodman**, **G. F.**, avled 1925.

***Flodmark**, **Johan**, avled 1927.

***Flor**, se även **Ruggning**. *Tætil*. och *Spinning* sp. 1319.

***Florens** hade 1928 278,000 inv. Universitetet, som tidigare benämnts *Istituto di studio superiori etc.*, utvidgades 1924 till att omfatta 4 fakulteter och erhöll rang av statsuniversitet. I Uffizierna är även stort statsarkiv inrymt. — F. är av vikt som handels- och industristad. Förutom konsthantverk samt handel med konstalster och antikviteter märkes textil- och tobaksindustri.

Florenz [flå'rents], **Karl**, f. 1865, tysk japanolog, prof. i tysk litteratur och jämförande språkvetenskap i Tokyo 1891—99, prof. i Japans språk och kultur i Hamburg 1914. F. har främst studerat den fornjapanska litteraturen och kulturen; mest känd är han genom sin *Geschichte der japanischen Litteratur* (1906).

Flore'tben, rudiment av två tår på baksidan av hästens skenben (i veter. bet.).

***Florida**, som utvecklas synnerligen hastigt, hade 1928 enl. uppskattning 1,411,000 inv. Vid F:s folkräkning 1925 var invånarantalet 1,264,000, därav 855,000 vita, 402,000 negrer samt 7,000 asiater och indianer m. fl.; av befolkningen bodde 45 % i städerna. I F. finnas många betydande badorter, bl. a. Miami och Palm

Beach. Bland näringarna märkes även fiske av ostron och svamp m. m., vilket årligen inbringar c:a 14 mill. dollar. Pensacola är en viktig fiskmarknad. Järnvägar- nas längd var 1926 9,250 km.

Florumråden, se Växtgeografi sp. 1298 f.

Florö, ladested i Sogn og Fjordane fylke, s.v. Norge, på den lilla Brandsöen. Fiske och handel med fisk. 1,500 inv. (1927).

Flottsund, ort vid Fyrisåns utlopp i Ekoln, med sommarvillor och värdshus. Sedan 1928 spår- vägsförbindelse med Uppsala.

Fluctuat nec mergitur, lat., "det vräkes fylke (av vågorna) men sjunker ej", staden Paris valspråk, ingående som devis under skeppet i dess vapen.

Fluid ounce, Fluid drachm [flo'id oons, dræmm], rydmått, se Storbritannien sp. 35. De användas även i För. Stat. och äro där 3,7, resp. 29,6 kbm.

***Flundre, Väne och Bjärke** domsaga utgör ett tingslag.

Fluorider, se Fluor sp. 173.

Fluoritsystem, se Mikroskop sp. 45.

Flushdäckt fartyg [fløsj-] (av eng. *flush*, jämn, i samma plan), se Handelsfartyg sp. 402.

Flushing, se Vlissingen.

***Flusspat**. Klar F. användes även i optiska instrument (se Spektrum sp. 1280).

Fluxionskalkyl (av lat. *fluxio*, flytande, flöde), se Newton.

Flüelen, by i kantonen Uri, Schweiz, med hamn vid Vierwaldstättersjön. Ändpunkt för ångbåtslinje från Luzern; station vid Gotthardbanan. 1,000 inv.

***Flygbomber** konstrueras numera även för att ev. komma till användning för gasbeläggning av städer, större orter m. m.

***Flygdepåfartyg** kallas även hangarfartyg. Största moderna F. föra intill 70—80 flygplan ombord. Utvecklingen synes dock tendera till minskning av storleken (för t. ex. 30—40 flygplan) och ökning av antalet F. Se även Washingtonkonferensen sp. 447.

***Flygfotografi**. F. har på senaste tid utvecklats särskilt genom att film alltmera ersätter glasplåtar, sedan filmen kunnat framställas med jämn och ringa krympning, särskilda, automatiska kameror (seriefilmkameror) utbildats, varigenom en flygning kan bättre utnyttjas, och genom att apparater för kontinuerlig framkallning och kopiering konstruerats.

a. b. Flygindustri, Limhamn, grundat 1925, tillverkar flygplan (såväl kommersiella som krigs- flygplan) efter licens av prof. Junkers. Aktiekapital 450,000 kr. C:a 135 arbetare.

***Flygning**. De viktigaste långfärderna med flygplan sedan 1923 (om luftskeppsfärder se Eckeners. Suppl.) äro följande:

1924 6/4—28/9. Amerikanska militärflygarna **L. Smith** (f. 1892) och **E. Nelson** (f. 1888) flyga jorden runt (se Världsomflygning).

1925 21/4—7/10. Italienske flygaren markis de **Pinedo** flyger Sesto Calende (Italien)—Melbourne—Tokyo—Rom (50,000 km.) med en Savoia-flygbåt.

1926 30/6—1/10. Engelske flygaren sir **Alan Cobham** (se d. o. Suppl.) flyger London—Calcutta—Melbourne—Port Darwin—London (c:a 28,000 km.).

„ 11/6—18/6. Franske flygaren **Pelletier d'Oisy** flyger Paris—Peking (9,780 km.).

„ 28/10—29/10. Franska flygarna **Costes** och **Rignot** flyga Paris—Djask (s. Persien), 5,425 km. på 32 tim.

Karta över Atlantflygningar.

- 1927 8/2—16/5. Italienske flygaren marquis de Pinedo flyger Sesto Calende—Dakar—Pernambuco—Buenos Aires—New Orleans—New York—Chicago—Trepassy—Azorerna—Rom (41,300 km.) med en Savoia-flygbåt.
- „ 20/5—21/5. Amerikanske flygaren Charles Lindbergh (se d. o. Suppl.) flyger New York—Paris, 5,800 km. på 33,5 tim., med ett Ryanmonoplan med en 200 HK Wright Whirlwind-motor.
- „ 4/6—6/6. Amerikanske flygaren Clarence Duncan Chamberlin (f. 1893) med amerikanen C. A. Levine som passagerare flyger New York—Helfta vid Eisleben (Tyskland), 6,294 km. på 43 tim., med ett Bellanomonoplan med 200 HK Wright Whirlwind-motor.
- „ 28/6—29/6. Amerikanska flygarna Maitland och Hegenberger flyga Kalifornien—Hawaii, 3,800 km. på 26 tim., med ett Fokkerlandflygplan med tre Whirlwind-motorer.
- „ 29/6—1/7. Amerikanska flygarna R. Byrd (se d. o. Suppl.) och Bert Acosta med två passagerare flyga New York—Ver-sur-Mer (Frankrike), c:a 5,600 km. på nå-

got över 40 tim., med ett Fokker-landflygplan med tre Whirlwind-motorer.

- 1927 13/7—14/7. Amerikanska flygarna Smith och Bronte flyga Kalifornien—Hawaii på 25,5 tim. med ett landflygplan med en Whirlwind-motor.
- „ 10/8. Amerikanska flygarna Goebel och Davis flyga Kalifornien—Hawaii med landflygplan med en Whirlwind-motor.
- „ „ Amerikanska flygarna Jensen och Schulten flyga Kalifornien—Hawaii på landflygplan med en Whirlwind-motor.
- „ 24/8—11/9. Amerikanska flygarna Edward F. Schlee och William S. Brock flyga med ett Stinson-Detroit-monoplan med 220 HK Whirlwind-motor från Detroit över New York, Harbour Grace (Newfoundland), Croydon, München, Belgrad, Konstantinopel, Bagdad, Bender Abbas, Karachi, Allahabad, Calcutta, Rangoon, Hanoi, Shanghai till Tokyo samt (senare) från San Francisco till Detroit, sammanlagt c:a 25,500 km.
- „ 1/9—27/9. Engelske flygaren Bentley flyger London—Kap-

- staden, 13,000 km. på 27 dagar med ett Moth-sportplan med 60 HK motor.
- 1927 1/10—28/10. Holländske flygaren **Koppen** flyger Amsterdam — Batavia — Amsterdam, omkr. 28,000 km. på 28 dagar, med ett Fokker-trafikflygplan.
- „ 10/10—14/4 1928. Franska flygarna **Costes** och **Le Brix** flyga Paris—Senegal—Natal—Buenos Aires—Panama—Mexiko—Washington—New York—Chicago—San Francisco och Tokyo—Calcutta—Paris, omkr. 58,400 km., med ett och samma Breguet-landflygplan, med Hispano-Suiza-motor.
- 1928 7/2—27/2. Engelske flygaren **Bert Hinkler** flyger London—Calcutta — Singapore — Melbourne — Bundaberg (Australien), 20,100 km., med ett Avro-sportflygplan med 80 HK Cirrus-motor.
- „ 9/3—30/4. Engelskan **Lady Bailey** flyger London—Kapstaden, 13,000 km., med ett Moth-sportflygplan.
- „ 12/4—13/4. Tyske flygaren **Hermann Köhl** (f. 1888) med tysken frih. **Günther v. Hünefeld** (f. 1892, d. 1929) och irländaren **Fitzmaurice** som passagerare flyger Baldonnel (Irland) —Greenly Island (Kanada), 3,100 km. på 36,5 tim., med ett Junkers-landflygplan med 280 HK Junkers-motor. Denna flygning är den första oavbrutna F. i västlig riktning över Atlanten.
- „ 14/4—15/4. Den norskfödde flygaren **Ben Eielson** och polarforskaren sir **H. Wilkins** (se d. o. 2, även Suppl.) flyga från Point Barrow i Alaska till Spetsbergen, 3,500 km. på 20,5 tim. Temperaturen sjönk stundom ända ned till -46° C. Flygplanet var ett amerikanskt Lockheed-monoplan med 220 HK Wright Whirlwind-motor.
- „ 31/5—9/6. Amerikanske flygaren **Kingsford Smith** flyger San Francisco—Honolulu — Fijiöarna — Brisbane (Australien), 12,500 km. I tre etapper på sammanlagt 81 tim. och 7 min., med ett Fokker-landflygplan med tre Whirlwind-motorer.
- 1928 17/6—18/6. Amerikanske flygaren **Wilmer Stultz** med miss **Amalia Earhart** som passagerare flyger Trepassey (Newfoundland) — Burry Port (Wales), 3,200 km. på c:a 22,5 tim., med ett tremotorigt Fokker-sjöflygplan. Miss Earhart är den första kvinna, som luftledes färdats Amerika —Europa.
- „ 3/7—5/7. Italienska flygarna **Arturo Ferrarin** och **Carlo del Prete** (f. 1897, d. 1928) flyga Rom—Natal (Syd-Amerika) utan mellanlandning, 7,188 km. på 49 tim. och 19 min., med ett Savoia-landflygplan med en 550 HK Fiat-motor.
- 1929 13/6—14/6. Franska flygarna **As-solant**, **Lefèvre** och **Lotti** samt en passagerare flyga från Old Orchard (Maine, För. Stat.) till Comillas (Spaniens n. kust) på 28 tim. och 40 min.

Hastighets- och höjdreorden ha undergått en ständig stegring. F. n. utgör hastighetsrekordet på kort bana 512 km. 776 m. per tim. och innehas (sedan $\frac{20}{3}$ 1928) av italienaren major **Mario de Bernardi** på Macchi-sjöflygplan med 1,000 HK Fiat-motor. Hastighetsrekordet på 100 km. lång bana är 456 km. 522 m. per tim. och innehas (sedan $\frac{26}{9}$ 1927) av engelsmannen löjtnant **S. M. Webster** på ett Supermarine-sjöflygplan med 1,000 HK Napier-motor. Höjdreorden utgör 12,739 m. och innehas (sedan $\frac{29}{5}$ 1929) av tyske flygaren **Willy Neuenhofer** på ett Junkers-monoplan W. 34 med 420 HK Bristol-Jupiter-motor. Längsta flygna distans utan mellanlandning är 7,666 km. 616 m., och rekordet innehas (sedan $\frac{31}{5}$ — $\frac{2}{6}$ 1928) av italienarna **A. Ferrarin** och

C. del Prete på Savoia-Marchetti-landflygplan med 550 HK Fiat-motor. Längsta flygtid utan bränslepåfyllning är 65 tim. 25 min., och rekordet innehås ($\frac{5}{7}$ — $\frac{7}{7}$ 1928) av tyskarna J. Risties och W. Zimmermann på Junkers-monoplan med 280 HK Junkers-motor.

Flyglamhet, se Majsjuka.

Flygskola, flygplats med flygplan och instruktörer, vid vilken praktisk utbildning av flygare bedrivs. Utbildningen sker numera i flygplan med s. k. dubbelkommando. Lärarens och elevens styranordningar äro sammankopplade, och utbildningen börjar därmed, att eleven på sina styranordningar följer med lärarens manövrer. Så småningom övertager eleven själv styrningen, att börja med under lärarens kontroll, till slut ensam. — I Sverige finnes f. n. en statlig F., flygvapnets F. på Ljungbyhed, varjämte a. b. Aeromateriel i Stockholm vintertid brukar bedriva flygutbildning på isen i närheten av Djursholm. Vid flygvapnets F. å Ljungbyhed, 1929 organiserad ss. Flygskolekåren, utbildas till flygare dels officerare och underofficerare, dels värnpliktiga av kategorin "studenter och likställda". För att komma i fråga för flygutbildning måste de senare förbinda sig att kvarstanna vid vapnet i två år. Den första utbildningen leder efter vissa prov till allmänt flygförarecertifikat. Efter fortsatt utbildning och avläggande av vissa skärpta prov utnämnes föraren till "fältflygare" l. "marinflygare".

Flygstyrelsen, se Luftvapnen sp. 838.

Flysch, se Tertiärperioden sp. 985.

***Flysta**. I F. finnas många handelsträdgårdar.

Flytande färger, se Porcelain sp. 466.

Flytande kristaller, mesomorfa ämnen, anisotropa ämnen, som sakna gitterstruktur. Detta tillstånd kan inom ett visst temperaturområde antagas av ett stort antal organiska ämnen med långsträckta molekyler, vilka genom ömsesidig inverkan sträva att ställa sig parallella. F. upptäcktes av Otto Lehmann, som gav dem benämningen F. Denna är dock olämplig, då de (t. ex. tvål) ej behöva vara flytande i vanlig mening och skilja sig från egentliga kristaller däri, att de sakna gitterstruktur. F. undersökas vanl. med hjälp av polarisationsmikroskop och visa sig då i vissa fall homogena (optiska axeln har överallt samma riktning), men i många fall varierar optiska axelns riktning från punkt till punkt, och man ser i mikroskopet egendomligt formade figurer. F. ha endast undantagsvis plana begränsningsytor som vanliga kristaller.

Flytande luft, se Luft, v. Linde och Sprängämnen sp. 1371.

Flytjord, se Jäslera.

***Flyttningsdag**. 1833 års legostadga upphävdes 1926. Generellt bestämda F. för tjänare förekomma numera ej.

Flytzon, se Jorden sp. 184.

Flåmsdalen, Flaamsdalen, dalgång i Norge, e:a 17 km. lång, genomfluten av Flåmsdalselven och utgörande fortsättning i s. på Aurlandsfjorden, en av Sognefjords armar. F. tillhör Vestlandets mest storslagna dalgångar.

Flåtta, annat namn på fästing.

Torsten Fogelqvist.

***Fläckfeber**, jfr även *Nicolle*. Suppl.

***Flädie**. Inom F. ligger F. station vid Västkustbanan och linjen Lund—Bjärred av Bjärred—Lund—Harlösa järnväg.

***Fläns**, del av profiljärn. Vinkeljärn äro olikflänsade, d. v. s. deras F. äro olika stora. På en I-1. U-balk benämnes delen mellan F. i v.

***Flänskoppling**, detsamma som skivkoppling (se *Axelkoppling*).

***Fläsk**, se *Kött*, *Bacon*. Suppl. och *Svin*.

***Fläskhare**, se ill. till *Slakt* sp. 973—974.

***Flättring**, gammalt namn på tvåradigt grovkorn. Se *Korn*.

***Flöde**, magnetiskt F., se *Induktionsflöde*. Suppl.

***Flöjt**, se bilagan till *Musikinstrument*.

***Flöjtskepp**, se *Segelfartyg* sp. 346.

***Flör'ist**, annan form för *fleurist*.

***Foch**, *Ferdinand*, avled 1929.

***Fogdö** omfattar en del av den mellan Strängnäs-fjärden och Söderfjärden belägna landtungan *Fogdön*.

***Fogelberg**, *B. E.*, blev 1839 prof. vid Konstakademien men tjänstgjorde aldrig som lärare.

***Fogelqvist**, *Torsten*, är sedan 1925 redaktör för de kulturella och politiska avdelningarna i *Dagens Nyheter*. Han har utgivit nya essayer och reseskildringar (*På resa och rot*, 1926; *Typer och tänkesätt*, 1927), präglade som hela hans författarskap av frodigt gemyt och vidsynt humanism.

***Fogsvans**, se även *Sågning* sp. 650.

***Foka'lplan** (av *fokus*, se d. o.) till ett optiskt system är ett mot optiska axeln vinkelrätt plan genom brännpunkten.

***Folcker**, *E. G.*, avled 1926. Han avgick som överintendent 1925.

***Fole**. Sedan 1925 bilda Västkinde, Bro, F. och Lokrume ett pastorat.

***Folengo** [-lä'nggå], *Teofilo* (urspr. *Girolamo*), f. 1492, d. 1544, italiensk skald, benediktinmunk genom sitt på en blandning av latin och italienska avfattade satiriska epos *Macaronea* (1517; ny utökad uppl. 1521) den förnämste representanten för den "makaroniska poesin" (se d. o.).

***Folkare** ingår i Hedemora domsaga.

***Folkare härads tingslag** i Hedemora domsaga, *Kopparb. l.*, omfattar Folkare härad och Avesta stad.

***Folkbildningsarbetet** har, sedan huvudarbetet utkom, icke undergått några större förändringar utom i fråga om folkbiblioteken (se *Bibliotek*. Suppl. sp. 343). Den viktigaste nyheten är organiserandet av s. k. universitetscirk-

lar, i allm. av universitetslärare ledda studiecirklar, i vilka arbetet bedrivs i form av föreläsningar av läraren, åtföljda av seminariearbete av studiecirkeldeltagarna. Alltsedan 1924 har statsanslag utgått för dylika studiecirklar. — Av The World Association for Adult Education inrättades 1927 en svensk sektion, till vilken alla större folkbildningsorganisationer anslutit sig.

Folke Filbyter, se **Folkungsgåttén**.

***Folkets Dagblad Politiken**. Redaktör är efter en 1924 av den Moskvatroгна gruppen inom Sveriges kommunistiska parti (jfr d. o.) iscensatt kupp K. Kilbom. Genomsnittsupplagan uppgick 1928 till 32,000 ex.

***Folkhögskola**. Utöver de i huvudarbetet (tabell sp. 256) nämnda svenska folkhögskolorna tillkomma Birkagårdens (se d. o.) folkhögskola i Stockholm, grundad 1916, Jakobsbergs (se d. o. 2) folkhögskola, grundad 1919, folkhögskolan i Vara (se d. o. 2), grundad 1918, och Sjöviks folkhögskola (se d. o. Suppl.), grundad 1926. Uppsala l:s folkhögskola flyttades 1926 från Tierp till Vik, Balingsta. Älvsborgs l:s folkhögskola flyttades 1923 från Herrljunga till Fristad. Skaraborgs l:s folkhögskola har flyttats från Stenstorp till Axvall.

Folkpsykologi (ty. *Völkerpsychologie*), term, av sin upphovsman, den tyske filosofen M. Lazarus införd som beteckning för "folksjälen" (*Volksggeist*) l. för den i samhälle levande människans l. det mänskliga samhällets själsliv. Särskilt genom Wundt (se d. o.) har F. i våra dagar erhållit en monumentalt systematisk utformning under anknytning till språkvetenskap,

konsthistoria, mytologi och religionshistoria samt moral- och rättshistoria (jfr **Psykologi** sp. 684). Det ligger i sakens natur, att F. också har viktiga anknytningspunkter till antropologi, etnografi och etnologi (se dessa ord).

***Folkskola**. **F o r t s ä t t n i n g s s k o l a n** (sp. 290 f.) är genomförd som obligatorisk fr. o. m. 1927. Den kan numera anordnas även med ettårig kurs, därest den grundas på sjuårig folkskola l. på ettårig folkskolas högre avdelning. Är F., på vilken fortsättningsskola grundas, heltidsläsande, får undervisningstiden i ettårig fortsättningsskola inskränkas till lägst 180 timmar, under villkor att den lärokurs, som skall genomgås under tvåårig fortsättningsskolas första år, ingått i lärokursen för folkskolans sjunde klass, resp. folkskolans högre avdelning. Är F. halvtidsläsande, skall ettårig fortsättningsskola omfatta minst 360 timmar och upptaga hela den för tvåårig fortsättningsskola avsedda kursen.

Folkteatern. 1. F. i Sthlm uppfördes 1856 och kallades till 1887 Teatern vid Ladugårdslandstorg. Bland dess senare innehavare märkas J. Strömberg (1895—1914), dennes änka Fanny Strömberg, F. Hedlund och (från 1927) R. Ryberg. F. har företrädesvis odlat folkskådespelet och på senare tid revyn. — 2. F. i Göteborg, revyteater, belägen på Lorensbergsonrådet.

Folkundervisningskommittén, först benämnd seminariekommittén, i verksamhet 1906—14, har utarbetat ett flertal betydelsefulla förslag ang. folkundervisningen, vilka sedan i nästan oförändrad form blivit genomförda.

De förnämsta av dessa förslag avse Skolöverstyrelsen, folkskoleseminarierna (se dessa ord), folkskolinspektionen, folkskolan och fortsättningsskolan (se *F o l k s k o l a*, även i Suppl.).

Fo'lla, detsamma som *Foldenfjord*.

Fonden för svenska hornboskaps- och fåravelns förädling, fond, bildad vid stamholländeriernas och -schäferiernas försäljning av därför inflytande medel. F:s avkastning användes huvudsakl. till att bestrida kostnaderna för avelscentrumtävlingar (jfr *A v e l*).

Font-de-Gaume [fånj də gãm], bengrotta i dep. Dordogne, Frankrike med märkliga paleolitiska djurmålningar och -ristningar (se ill. till *B i l d h u g g a r k o n s t* sp. 1490).

Fontevrault [fåjtövrå'], stad i dep. Maine-et-Loire, v. Frankrike. I dess klosterkyrka finnas gravmonument över Rikard Lejonhjärta (se ill. till d. o. sp. 1138) och Henrik II.

Foo-chow, annan form för *Fuchou* (se d. o., även Suppl.).

Forehand-slag [få'öhænd-] (av eng. *forehand*, framsidan av handen), slag i lawntennis, varigenom en högerhänt spelare tager en boll till höger och en vänsterhänt till vänster om sig själv. Jfr *B a c k h a n d - s l a g*. Suppl.

de Forest, se *D e F o r e s t*. Suppl.

Forest Hills [få'rrist], lawntennisbanor i New York, belägna i stadsdelen Queens på Long Island. En av världens största anläggningar i sitt slag, där bl. a. För. Stat:s internationella mästerskapstävlingar äga rum.

***Forfar** (även benämnt *A n g - u s*) hade 1928 272,000 inv., därav 175,000 i Dundee.

***Forli** hade 1928 58,000 inv., därav e:a 25,000 i den egentliga staden.

***Form. Språkv.** Benämning på språkets yttre sida, motsatt "innehåll", ofta även "betydelse" (jfr d. o. Suppl.). Särskilt brukas termen *F.* om de skilda modifieringar (genom tillägg l. förändringar), som samma stam l. ord kan undergå för att uttrycka bestämda betydelsekiftningar ("böjningsformer"). Jfr *G r a m m a t i k* (avd. om formläran).

***Formel. Matem.** I st. f. *F.* begagnas även termen *i d e n t i t e ' t*. Vad som i huvudarbetet betecknats som numerisk ekvation kallas även numerisk identitet, medan man med numerisk ekvation vanl. menar ekvation utan obestämda koefficienter.

***Formell**, även: konventionell, formsträng.

***Formering. Fys.** Behandling av elektroderna i en ackumulator med upprepad laddning och urladdning i avsikt att uppdriva kapaciteten; även liknande behandling av elektroderna i elektrolytiska likriktare.

Formklass, i tabeller för uppskattning av trädstammars kubikinnehåll det i procent uttryckta förhållandet mellan stammens diameter vid 2 olika höjder, vanl. den ena vid brösthöjd. *F.* användes som uttryck för stammens avsmalning.

Formlindning, se *S c h a b l o n l i n d n i n g*.

***Formosa**. l. *F.* hade 1926 4,2 mill. inv., därav 196,000 japaner. *S.* å. utgjorde exporten av stenkol 1,8 mill. ton. Järnvägar- nas längd var 1927 1,506 km. — Under *F.* lyda *Pescadores* (se d. o.).

Formtal, vid skogsuppskattning förhållandet mellan trädets

volym och volymen av en cylinder med trädets höjd och dess diameter vid viss höjd, vanl. brösthöjden. Stammens kubikmassa är produkten av trädets höjd, grundytan vid brösthöjd och formtalet.

Formträd, träd, som genom beskärning fått viss från den naturliga avvikande form. Dylig formning av träden sker dels i dekorativt syfte, ss. i parker, dels ur nyttighetssynpunkt. Det senare gäller fruktträdsodling på spaljé i solfjäder-, palmett- l. kordongform (se Spaljé). Fruktträd formas också till kordong längs trädgårdsgångar.

Fornander, Axel, f. 1876, industriman, överingenjör vid Forsbacka 1908—20, disponent och verkst. direktör där 1920—24, disp. och verkst. direktör vid Fagersta bruks a. b. från 1924, tillika led. av styrelsen för flera av de till Brukskoncernen anslutna järnverken och verkst. direktör för Brukskoncernens försäljnings a. b. F. är sedan 1927 e. o. fullmäktig i Jernkontoret.

***Fornåsa** bildar sedan 1928 jämte Lönsås, Skeppsås och Älvestad ett pastorat. Inom F. ligger F. järnvägsstation, knutpunkt mellan linjerna Fågelsta—Linköping och F.—Motala av Mellersta Östergötlands järnvägar.

***Forsa**. 1. I F. ligger Norra Hälsinglands folkhögskola. — 2. Sedan 1927 skrives F. officiellt **Forssa**.

***Forsbacka**. Rörelsen övertogs 1927 av Forsbacka järnverks a. b., som 1929 inköptes av Fagersta bruks a. b.

***Fors bruk** ligger vid Fors station vid Norra stambanan och Gruvgården—Fors järnväg.

***Forsell**. 2. John F. fick 1928 titeln musices professor.

***Forsserum**. 1. F. bildar sedan

1927 ensamt pastorat. — 2. F. har station vid Södra stambanan.

***Forshaga**. 2. F. är beläget vid Klarälven och har station vid Nordmark—Klarälvens järnväg. — A. b. F. sulfittfabrik är dotterbolag till a. b. Mölnbacka-Trysil, i vilket aktiemajoriteten innehas av A/S Borregaard, Sarpsborg, Norge. Jfr *Linoleum* a. b. **Forshaga**. Suppl.

***Forshem**. Inom F. ligger F:s järnvägsstation, knutpunkt mellan Västergötland—Göteborgs järnvägar och Kinnekulle—Lidköpings järnväg.

***Forshult**, se även tabell till **Vattenkraftverk**.

***Forshudforsen**, se även tabell till **Vattenkraftverk**.

Forsman, Lotten, se **Raa**.

***Forsmark**. 2. Godset har sedan 1782 ägts inom numera friherrliga ätten af Ugglas och arrenderas nu av a. b. F:s cellulosafabrik, grundat 1927, som vid F. driver en sulfatfabrik, anlagd 1895. Slottet är uppfört efter ritningar av Jean Erik Rehn.

Forsmo, järnvägsstation i Eds skn, Västernorr. l., knutpunkt mellan Stambanan genom övre Norrland och tvärbanan F.—Hoting.

Forssa. 1. Se **Forsa** 2. Suppl. — 2. Köping i Tavastehus l., s.v. Finland, med bibana till järnvägen Åbo—Toijala. Stor bomullsfabrik. 8,000 inv. (1927).

***Forsse**, se även tab. till **Vattenkraftverk**.

Forssell. 1. Carl F., f. 1881, civilingenjör, broder till Gösta F., sedan 1913 prof. i byggnadsstatik vid Tekniska högskolan. F. har skrivit ett flertal tekniskt vetenskapliga avhandlingar samt utfört en mängd om iderikedom

Gösta Forssell.

vittnande byggnadskonstruktioner, bl. a. flera egenartade hängbroar. — 2. Arne F., f. 1887, den föreg:s broder, fil. d:r, publicist, politiker. F. var 1918—21 red. för Göteborgs Dagblad. Led. av A. K. 1919—20 och sedan 1925, är han sedan 1927 ordf. i Sveriges nationella ungdomsförbund och räknas som en av den yngre högerns ledande krafter. — 3. Nils F., f. 1889, de föreg:s broder, historiker, fil. lic., lärare vid högre folkskolan för teknisk utbildning i Sthlm 1926. F. är en framstående kännare av Karl Johanstidens historia. Bland hans arbeten märkas *Fouché* (1925) samt en framställning av tiden 1815—48 i samlingsverket Lindblads världshistoria.

***Forssell**. 4. Gösta F. var en av ledarna för organiserandet av jubileumsinsamlingen för kräftsjukdomarnas bekämpande 1928 och var s. å. president vid internationella radiologkongressen i Stockholm.

***Forssmann**, John, är sedan 1927 även sjukhusdirektör vid

Malmöhus l:s sjukvårdsinrättningar i Lund.

***Forsner**. 1. Hjalmar F. (broder till Tom F.) lämnade 1927 rektoratet vid Karol. inst.

***Forsstrand**, Carl, avled 1928.

Forst, stad i prov. Brandenburg, Preussen, belägen i Niederlausitz vid floden Neisse. Textilindustri. I närheten brunkolsgruvor. 36,000 inv. (1925).

***Forster**. 2. Lord F. avgick 1925 som generalguvernör över Australiska statsförbundet.

Forster [få'stø], Edward Morgan, f. 1879, engelsk författare. Bland F:s romaner märkes främst *A passage to India* (1924; En färd till Indien, 1925), en inträngande studie i indiska förhållanden och indisk mentalitet.

Forsteri't, se Olivin.

Forsythia, växtsläkte (fam. *Olea'ceae*). *F. suspensa* är en buske, härstammande från Öst-Asien, vilken allmänt odlas som prydnadsväxt. Den blommar på bar kvist tidigt på våren. Blommorna äro lysande gula.

Fortaleza [-le'sjö], Ceará, luvudstad i staten Ceará, ö. Brasilien, vid Atlanten. God hamn; livlig handel, främst med Pernambuco. 79,000 inv. (1920).

***Fort-de-France** har nu 43,000 inv. I F. finnes radiostation.

Fort Duquesne [får dykän], se Pittsburg.

***Fortifikationen** lämnar enl. 1925 års försvarsordning ej längre befäl till flygtrupperna.

Fo'rtis, plur. fo'rtis, lat., stark (se Konsonanter sp. 1116).

Fortnightly Review, The F. [dhø få'tnajtli rivjō'], ledande engelsk tidskrift för kulturella och politiska frågor, utkommande

i London varannan vecka. F. grundades 1865.

***Fortplantning.** Bot. Partenogenes förekommer stundom även hos högre växter (tidigare känd hos alger). Ex.: haploida former av tobak, spikklubba m. fl. arter (påvisade under senare år), vilka uppkommit genom utveckling utan befruktning av äggceller, som undergått reduktionsdelning.

***Fortplantningshastighet.** Den i huvudarbetet nämnda satsen, att de elektromagnetiska vågornas F. i vacuum ej kan överskridas, gäller vid vågrörelser den s. k. gruppshastigheten (se *Undulationsmekaniken* sp. 86) men ej fashastigheten, vågrytornas (se *Vågrörelse* sp. 1040) hastighet. I ämnen med anomal dispersion kan brytningsindex för vissa våglängder understiga 1, varvid fashastigheten överstiger men gruppshastigheten understiger den kritiska hastigheten.

Fortuny y Ca'rbo [-to'ni], *Mariano*, f. 1838, d. 1874, spansk målare, huvudsakl. verksam i Rom och Paris, vann med sina virtuosa historiska kostymbilder (oftast rokokoscener) i en bländande ljus kolorit ett snabbt förbleknat världsrykte.

***Fort Worth** hade 1928 164,000 inv. I F. finnes ett universitet.

***Fosfor.** Om betydelsen av F. i järn se *Järn* sp. 321. — F. har förr haft vidsträckt medicinsk användning, spec. som medel mot rachitis och osteomalaci. Medlet ges vanl. löst i olja.

***Fosforescens.** Till lysfärger brukas även ämnen, som fluorescera genom α -strålningen från inblandade radioaktiva ämnen.

***Fosie.** 1. F., som omfattar ett område omedelbart s. om Malmö, är tätt befolkat och har ett raskt

Forsythia suspensa.

stigande invånarantal (6,870 inv. 1928). — 2. F. har station vid statsbanelinjen Malmö—Trälleborg. 3,850 inv. (1928).

***Foss, Alexander**, avled 1925.

Fossila spår, märken och avtryck efter djur i slamstenar och finkorniga sandstenar. F. ha uppstått som fördjupningar i ett mjukt sediment vid en strand e. d. Vid dessas betäckning med nytt slam ha de fyllts igen, och utfyllnaderna framträda nu därför i relief på skiktytornas undersida, sedan vidhängande rester av underlaget bortpreparerats. F. förekomma redan i algonk. I den underkambriska sandstenen äro de ytterst allmänna och träffas sedan i alla geologiska formationer. Hit räknas vertikala rör av *Scolithus* och *Diplocraterion*, samt horisontella krypspår som *Cruziana* (se d. o. Suppl.), *Scotolithus*, *Eo'phyton* (jfr *Eo'phyton* sandsten) m. fl. Många krypspår ha urspr. beskrivits som växter, särskilt alger (jfr *Fukoidsandsten*). Mot slutet

Fotangel.

av paleozoikum börja F. av ryggsdjur uppträda (jfr Chiroterium. Suppl.).

Fossum jernverk i Telemark fylke, s. Norge, var sannolikt Norges äldsta järnbruk, när det nedlades på 1860-t. Karaktärsbyggningen, uppförd 1811—18, är ett av de förnämsta exemplen på norsk empirearkitektur.

***Fosterbarn.** Genom lagen om samhällets barnavård 6 juni 1924 har lagen om fosterbarns vård 1902 upphävts. Se vid. Barnskydd. Suppl.

***Fot,** se även Extremiteter, sp. 1333 f., Hålfot och Muskler sp. 393.

Fotangel, en av järn smidd fyrspets, så sammanfogad att, hur den än kastades, den blev liggande med en spets rätt uppstående. Spetsarna voro i allm. 3 till 5 cm. långa. F. utströddes i mängd ss. stormhinder mot kavalleri. Användes redan under romartiden samt i såväl medeltidens som nyare tidens krigföring.

Fotcirkel, se Måttverktyg sp. 498 och ill. till d. o. sp. 497.

Fo'tios, f. 1853, d. 1925, patriark av Alexandria 1899. F. gjorde sig känd som en av den orientalska kristenhetens främsta kyrkofurstar i nyare tid. Han ivrade för ett närmande mellan

de kristna kyrkorna och var en bemärkt deltagare i ekumeniska mötet i Sthlm 1925.

***Fotlöpning.** Ang. rekorden å de vanligaste distanserna och innehavarna därav 1928 se tabell sp. S01—S02.

Fo'tocell, fotoelektrisk l. ljuselektrisk cell, evakuerat kärl med två elektroder, av vilka den ena vid belysning utsänder elektroner (Hallwachseffekt). Kopplas ett batteri i serie med en galvanometer till cellen, så att den ljuskänsliga elektroden blir negativ, så gör galvanometern vid belysning av F. ett utslag, som är ett mått på ljusstyrkan. Den ljuskänsliga elektroden är i F. för synligt ljus någon alkalimetall, överdragen med ett hydridskikt. Fylles F. med en ädelgas vid lågt tryck, så kan den genom F. flytande elektriska strömmen mångdubblas genom stötionisering. F. användes för fotometri, telegrafering av bilder m. m.

***Fotoelektriska fenomen.** Med F. menas vanl. endast Hallwachseffekten.

Fotofore's (av grek. *fos*, ljus, och *fe'rein*, föra), av stark bestrålning framkallad rörelse hos ultramikroskopiska partiklar, i riktning från l. mot ljuskällan; framkallas av strålningstryck och radiometereffekt i samverkan.

***Fotogrammetri.** F. har under senaste år gått hastigt framåt dels genom flygfotografins utveckling, dels genom nya metoder, spec. för omfotografering (restitutio'n) av bilder till lodbilder, bildtriangulering (se d. o. Suppl.) samt stereoskopiska metoder.

***Fotometri.** Vid fotografisk F. jämför man den svårtydiga, som en till sin styrka okänd

Fotlöpping.

Distans	Världsrekord	Svenskt rekord
Herrar:		
100 m.	10, s. (Ch. W. Paddock, För. St., 1921)	10, s. (K. Lindberg, 1906)
200 "	20, s. (R. A. Locke, För. Stat., 1926)	21, s. (N. Engdahl, 1920)
400 "	47, s. (W. Spencer, För. Stat., 1928)	48, s. (N. Engdahl, 1924)
500 "	1 m. 3, s. (O. Peltzer, Tyskland, 1926)	1 m. 4, s. (A. Svensson, 1924)
800 "	1 " 50, s. (S. Martin, Frankrike, 1928)	1 " 52, s. (E. Byléhn, 1928)
1,000 "	2 " 25, s. (O. Peltzer, Tyskland, 1927)	2 " 28, s. (S. Lundgren, 1922)
1,500 "	3 " 51, s. (O. Peltzer, Tyskland, 1926)	3 " 51, s. (E. Wide, 1926)
1 eng mil	4 " 10, s. (P. Nurmi, Finland, 1923)	4 " 13, s. (E. Wide, 1923)
2,000 m.	5 " 23, s. (E. Borg, Finland, 1927)	5 " 25, s. (E. Wide, 1925)
3,000 "	8 " 20, s. (P. Nurmi, Finland, 1926)	8 " 20, s. (E. Wide, 1926)
5,000 "	14 " 28, s. (P. Nurmi, Finland, 1924)	14 " 40, s. (E. Wide, 1925)
10,000 "	30 " 6, s. (P. Nurmi, Finland, 1924)	30 " 55, s. (E. Wide, 1924)
40,200 "		
(maraton)	Världsrekord noteras icke	2 t. 24 " 15, s. (A. Ahlgren, 1912)
110 m. häcklöpn.	14, s. (G. S. Weightman-Smith, Syd-Afrika, 1928)	14, s. (S. Pettersson, 1927)
400 m. häcklöpn.	52, s. (F. M. Taylor, För. Stat., 1928)	52, s. (S. Pettersson, 1928)
4 × 100 m. stafettl.	40, s. (Tyskland, 1928)	42, s. (I. K. Göta, 1928)
4 × 400 m. stafettl.	3 m. 14, s. (För. Stat., 1928)	3 " 21, s. (I. K. Hellas, 1924)
Damer:		
100 m.	12, s. (Robinson, För. Stat., 1928)	12, s. (M. Sundberg, 1928)
200 "	25, s. (Edwards, England, 1927)	27, s. (A. Lundin, 1928)
800 "	2 m. 16, s. (Radke-Batschauer, Tyskland, 1928)	2 m. 17, s. (I. Gentzel, 1928)
4 × 100 m. stafettl.	48, s. (Kanada, 1928)	53, s. (Djurgårdens I. F. 1928)

ljuskälla, och den som en till sin styrka bekant men reglerbar ljuskälla åstadkomma på olika delar av en fotografisk plåt. Lika svärtning vid lika tid betyder lika belysning (jfr Sensitometri sp. 413). Regleringen av den kända belysningen kan ske genom ändring av avstånd, vridning av ett nicolprisma l. absorption i gråkilar e. d. Framställas de sistnämnda genom svärtning av en fotografisk emulsion, bör silvrets transparens i ultraviolet ljus borttagas genom kvicksilverförstärkning. Metoden är av värde, emedan resultaten registreras samt emedan mycket svaga ljusstyrkor kunna uppmätas.

Foto'n (av grek. *fos*, ljus), det samma som strålningskvantum (se *Kvantteori*).

***Fototelegrafi**, se även *Telegrafering av bilder*.

***Fotskäl**, jfr *Surteby-Kattunga*.

Fougstedt [fo'g-]. 1. Nils F., f. 1881, bildhuggare. F. har speciellt ägnat sig åt framställning av lyxpjäser och bruksvaror i tenn. — 2. Arvid F., f. 1888, den föreg:s broder, målare och tecknare. F. har med utgångspunkt hos Ingres och danska empiremålare utbildat en strängt plastisk, detaljkär stil, i vilken han utfört figurkompositioner och intimt uppfattade porträtt. Han har även framträtt ss. illustratör, bl. a. med teckningar till Strindbergs *Röda rummet* (1925). Se ill. sp. 803.

Foujita, *Tsagouheru*, f. 1889, japansk målare och teckna-

Gossporträtt. Målning av Arvid Fougestedt.

re, bosatt i Paris, där han framträtt som mondän modemålare i en modernistisk stil, som i sin mjuka och graciösa linjeföring ansluter sig till japansk tradition.

***Fouquet.** 3. Bernard F. Genom Ragnar Josephsons 1928 publicerade forskningar har F. kommit att framträda som den förnämsta monumentalskulptören under Stockholms slotts första byggnadsperiod. Han är sålunda bl. a. mästaren till de förut Bouchardon tillskrivna s. k. enleveringsgrupperna, vilka utfördes för stora galleriet och uppsattes där 1726 i gips; de i en synnerligen frodig barockstil utförda grupperna flyttades på 1800-t. och förvaras nu i magasin. — Jacques F., den föreg:s son, målare, var verksam i Sverige 1694—1702. Han inkallades av Tessin för inredningen av Stockholms slott och utförde i nuv. festväningen tre takdekorationer med allegoriska kompositioner i en något torr Versaillesstil.

Fourdriniermaskin [få'dri-najo-], se Papper sp. 1607.

***Fourier.** 1. J. B. J. F. införde de efter honom uppkallade serierna i sina viktiga teoretiska arbeten om värmeledning.

Foxen, insjö i s.v. Värmland (se Le).

Fra'cto-cu'mulus (av lat. *fra'ctus*, bruten, och *cu'mulus*, kulle), av vinden i kanterna sönderrivna stackmoln (se Moln sp. 177). — **Fra'cto-ni'mbus** (av lat. *ni'mbus*, moln), lågt gående regn- l. snömoln. — **Fra'cto-strat'us** (av lat. *strat'um*, lager), låga dimmoln.

***Fraktion.** Med F. menas även de olika destillat l. kristallmassor, som erhållas vid fraktionerad destillation l. kristallisation.

Fraktionerad kristallisation, med den fraktionerade destillationen analog metod för särskiljande ur en lösning av ämnen med olika löslighet.

Fram, motorskonare, varmed F. Nansen företog sin nordpolsexpedition 1893—96 (se Polar-expeditioner sp. 359 och ill. till d. o. sp. 354) och R. Amundsen sin sydpolsexpedition 1910—11.

Framljud, detsamma som uddljud.

Frammakningsugn, se Rostning och Vällugn.

***France,** Anatole, avled 1924. Han erhöll Nobelpriset 1921 (ej 1922). *Crainquebille*, en dramatisering av en novell ur en novellsamling med samma namn (1902; sv. övers. 1904), uppfördes 1928 i Sthlm. — Stort uppseende väckte efter F:s död dennes sekreterare J. J. Brousson genom publicerandet av sina i hög grad indiskreta dagboksanteckningar, Anatole France en pantoufles (1924) och Itinéraire de Paris à Buenos-Ayres (1927).

Francesca da Rimini [-tjä'ss-ka], italiensk adelsdam, dotter till Ravennas härskare Guido da Polenta, omkr. 1275 förmäld med Gianciotto Malatesta, son till Malatesta da Verruchio (se Malatesta. Suppl.) i Rimini. F. inlätt sig i ett kärleksförhållande till sin svåger Paolo, vilket upptäcktes av maken, som hämnades genom att mörda både Paolo och F. Deras öde har bl. a. skildrats av Dante i en av de ryktbaraste episoderna i *Divina Commedia* (*Inferno* V).

Francis [fra'nsis], James Bichenot, f. 1815, d. 1892, engelsk-amerikansk ingenjör, uppfinnare av en av de allra viktigaste turbintyperna (se *Vatenturbin* sp. 497 ff.).

***Franciskanorden.** Kännetecken om Franciscus av Assisi baserar sig dels på hans egna skrifter, främst *Admonitiones* och *Lyfdes* (Den helige Francisci skrifter, 1925), dels på arbeten härrörande från hans närmaste omgivning, särskilt *Actus beati Francisci* (i den ital. övers. kallad *Fioretti*; sv. övers. 1924) och *Legenda trium socio'rum* (skrivet 1246; Sanet Franciscus av Assisi enl. de tre följeslagarnas legend, 1926).

Franck [frængk], Harry Alverson, f. 1881, nordamerikansk författare, bekant för sina livfulla reseskildringar, bl. a. *A vagabond journey around the world* (1910), en skildring från hans växlingsrika sjömansliv.

Franck, James, f. 1882, tysk fysiker, prof. i Göttingen 1920, erhöi halva Nobelpriset för 1925 för sina, till stor del tillsammans med G. Hertz (se d. o. Suppl.) utförda undersökningar av elektrons rörelse i gaser, spec. ljusmission från och ionisation av

James Franck.

gasmolekyier, som träffas av långsamma elektroner.

***Franco, João**, avled 1929.

Frank, Leonhard, f. 1882, tysk författare, har bl. a. skrivit de starkt pacifistiska krigsromanerna *Der Mensch ist gut* (1918; Människan är god, s. å.) och skädespelet *Karl und Anna* (1928), som behandlar motivet om den återvändande krigsfånge.

***Frankfurt am Main** hade 1925 468,000 inv., därav $\frac{2}{3}$ protestanter. Det är centrum i ett stort industriområde vid foten av Taunus, omfattande Höchst, Griesheim, Offenbach och Hanau m. fl. städer. Bland F:s industrigrenar märkas maskinindustri och järngjuteri samt tillverkning av kemiska och elektriska artiklar, automobiler o. a. åkdon, läder- och lyxvaror. Staden har återvunnit sin betydelse som börsplats. De moderna mönstermässorna i F. motsvara de särskilt under 1500- och 1600-t. betydande vår- och höstmässorna. F. är en viktig knutpunkt för lufttrafiken. I F. har 1926 grundats en filosofisk-teologisk läroanstalt för katoliker.

Franklin [fræ'ngklin], distrikt i Nordvästterritorierna, omfattande de till Kanada hörande ark-tiska öarna. 1,435,000 kvkm.

***Franklin**. 2. Sir John F:s sista expedition, som företogs med fartygen "Erebus" och "Terror" och medförde samtliga 134 deltagares död, är polarforskningens hittills största tragedi men har indirekt haft den största betydelse (se Polarexpeditioner sp. 356); full visshet om dess öde har vunnits först på 1920-talet genom K. Rasmussen.

***Franklin-Bouillon**, Henry, utträdde 1927 ur radikala partiet och lämnade samtidigt presidentposten i kammarens utrikesutskott, som han beklätt sedan 1924.

***Frankrike**, République française, hade 1926 40,744,000 inv. (74 per kvkm.); därav bodde 49 % i städerna, bland vilka 17 hade mer än 100,000 inv. Nativitetsöverskottet utgjorde 69,000 i medeltal för åren 1922—27. — *Näringsar*. Fisket sysselsatte 1921 72,500 personer. Saltsjöfiskets fångstvärde var 1926 1,058 mill. francs. Bland fiskehamnarna märkas Boulogne-sur-Mer, Fécamp och Saint-Malo vid Engelska kanalen, Ile de Groix vid Bretagnes s.v. kust samt La Rochelle och Arcachon längre söderut vid Biscayabukten. I flera kuststäder förekommer anseelig konservering av fisk, särskilt sardiner. Bland F:s bergsbruksprodukter märkas — jämte järnmalm, varav F. lämnar över ¼ av världproduktionen, och kol — bauxit i Provence, kalisalt vid Mühlhausen i Elsass, naturfosfat i dep. Ardennes och Oise samt stensalt vid Nancy i Lothringen; vid kusten av Medelhavet och Biscayabukten utvinnes havssalt. Vattenkrafttillgångarna vid medelvattenföring uppskattas

till 8 mill. HK. Kraftverken, av vilka de flesta utnyttja fall i Rhône och de pyreneiska flodernas system, hade 1925 en installerad effekt av 1,3 mill. kw. och genererade 3,4 miljarder kwt. Betydande kraftanläggningar äro under byggnad. — *Kommunikationer och sjöfart*. F. äger ett synnerligen tät och välkött landsvägsnät; de allmänna vägarna hade 1927 en längd av 613,000 km. Järnvägarnas längd var 1927 43,282 km. (därjämte c:a 20,000

Personer med främmande språk i Frankrike 1921 (inkl. sådana, som därjämte tala franska).

Elsassare	1,695,000
Flamländare	589,000
Bretoner	1,866,000
Basker	203,000
Katalaner	514,000
Italiinare	358,000
Summa	5,225,000

Den odlade jordens användning och avkastning 1927.

	Areal (kvkm.)	Skörd (1,000-t. ton)
Vete	53,450	7,739
Havre	34,570	5,407
Råg	7,970	935
Korn	7,100	1,210
Bovete	3,540	404
Majs	3,420	546
Foderbetor	7,540	25,470
Potatis	15,760	17,145
Socketbetor	2,200	5,573
Vin	13,730	50,210 ¹

¹ 1,000-t. hl.

Bergsbrukets avkastning 1927.
(1,000-t. ton.)

Järnmalm	45,426
Därav från Meurthe-et-Moselle	23,852
" " Elsass-Lothringen	19,213
Tackjärn	9,293
Götmetall och stålsgjutgods	8,275
Sten- och brunkol	52,847
Bauxit	533
Aluminium	25
Zinkmalm	15
Zink	83
Blymalm	26
Svavelkis	200
Silver, kg.	12,441
Guld, kg. (1926)	1,100
Naturfosfat (1926)	253
Koksalt	1,336
Kall ur kalialter	372

Statsskuld.

År	Mill. francs
1923 (³¹ / ₁₂)	436,200
1925 (³⁰ / ₄)	488,900
1926 (³¹ / ₃)	487,700

Handelsomsättning. (Mill. francs.)

År	1924	1926	1927	1928
Import	39,928	59,598	53,050	53,448
Export	41,468	59,678	54,925	51,347

Handelsartiklarnas fördelning efter huvudgrupper 1927.

	Imp.	Exp.
Näringsmedel	26,28 %	9,75 %
Råämnena	62,80 %	30,39 %
Industrialster	10,94 %	59,86 %

Viktigaste import- och exportländer. (Import och export i mill. francs.)

	1927	
	Imp.	Exp.
Algeriet	2,552	3,927
Argentina	2,340	1,136
Belgien-Luxemburg	3,736	7,572
Brasilien	1,069	539
Franska Indo-Kina	630	1,074
För. Stat.	7,051	3,605
Italien	1,458	2,044
Nederländerna	1,987	1,771
Schweiz	780	3,412
Spanien	1,420	1,714
Storbritannien	6,464	10,179
Tyskland	4,213	6,475

Viktigaste importvaror 1927. (Mill. francs.)

Ull	5,528
Spannmål	4,537
Bomull	3,896
Kol och koks	3,851
Oljehaltiga frön och frukter	2,316
Vin	2,227
Mineraloljor o. dyl.	2,092
Silke	1,678
Kaffe	1,542
Hudar och läder	1,230
Virke	1,020

Viktigaste exportvaror 1927. (Mill. francs.)

Ull och ullgarn	3,929
Bomullsvävnader	3,456
Sidenvävnader	3,234
Kemikalier	3,127
Järn och stål	2,903
Skinn och pälsverk	2,757
Metallvaror	2,251
Yllevävnader	2,168
Kläder och linnevaror	2,138
Maskiner och apparater	1,756
Autombiler	1,728
Vin	1,011

Frankrikes handel med Sverige 1927. (1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Matvaror av djur	1,445	20
Spannmål etc.	143	2,016
Fruktar, saffran etc.	1,117	—
Spritdrycker och vin	10,502	1
Textillämnen och -varor	13,666	37
Hudar och skinn m. m.	2,792	732
Fabrikat därav	550	5
Oljor, tjära m. m.	968	1,005
Kautsjuksvaror, parfymer m. m.	3,695	141
Trä och trävaror	449	18,730
Oljekakor m. m.	6,293	—
Pappersmassa och papper	155	26,838
Mineral	3,477	1,120
Mineral, formade fabrikat	255	3,081
Metaller	2,143	2,871
Metaller, arbeten därav	1,110	2,412
Maskiner, apparater etc.	2,728	7,875
Övriga varor	2,167	180
Exp., resp. imp. tot. värde	53,655	67,064

km. lokalbanor). Paris—Lyon—Medelhavsnätet har fått ännu en järnvägsförbindelse med Italien (se C o n i. Suppl.), och inom Syd-banenätet märkas två nya linjer, som förena Pau och Toulouse med resp. Zaragoza och Barcelona i Spanien. Elektrifiering av järnvägarna är beslutad och har redan verkställts på flera linjer. Lufttrafiken har kraftigt utvecklats. Handelsflottan, som nu till storleken endast är världens sjätte, omfattade 1928 1,682 fartyg om sammanlagt 3,345,000 bruttoton, därav 1,428 ångfartyg om 3,203,000 ton, 54 motorfartyg om 53,000 ton och 200 segelfartyg om 89,000 ton. S. å. in- och utklarerades i F:s hamnar 53,700 fartyg med last (i utrikesfart); dessas sammanlagda nettotonnage, 99 mill. ton, var till 26 % inhemskt. F. hade 1924 15,700 postkontor, 4,100 telegrafstationer och 665,000 telefonabonner. — *Författning.* 1927 återinfördes ett förut tillämpat system (*scrutin d'arrondissement*) för val till deputeradekammaren, enl. vilket varje arrondissement bildar en valkrets och majoritetsval till-

lämpas. Enl. det tidigare systemet (*scrutin de liste*) var landet indelat i betydligt större valkretsar, vanl. departementen, samt tillämpades proportionell valmetod och listval. Röststrätten är endast manlig. Antalet kammarledamöter bestämdes till 612. Enl. ett 1928 med anledning av *Gazette du Franc*-affären (se nedan sp. 816) antaget beslut uteslutes automatiskt varje led. ur senaten l. kammaren, om han efter sitt inträde i parlamentet antar högre post inom affärs- l. finansföretag. — *Förvaltning*. 1926 företogs i besparingssyfte omfattande inskränkningar i administrativt hänseende; bl. a. nedsattes antalet arrondissement till 297. Antalet kantoner är numera 3,024 och antalet kommuner 37,981. — *Rättsväsen*. Arron-

Partiställning i deputeradekammaren.

	Efter valen 1924	Efter valen 1928
Höger	11	15
Republ. demokrat. unionen ...	128	145
Vänsterrepublikaner	85	106
Radikala republikaner	48	55
Radikalsocialister	135	123
Republ. socialisterna	48	48
Socialister	102	101
Kommunister	27	14
Diverse	—	5
	584	612

dissementsdomstolarna ersattes 1926 med departementsdomstolar. — *Försvarsväsen*. Armén skall successivt reorganiseras enl. lagar 1927 och 1928. Den första utbildningstiden skall sänkas till ett år, sedan styrkan av fast anställd personal ökas. Fredsarmén skall i första hand omfatta i hemlandet 20 infanteridivisioner, motsvarande de 20 militär-områdena, inom vilka vid mobilisering ytterligare 20 divisioner omedelbart skola uppsättas. Här- till komma i hemlandet befint-

liga s. k. "mobila trupper" om 5 kolonialdivisioner (1 vit, 4 nordafrikanska och senegalesiska) samt i kolonierna vita och färgade trupper. Fredsarmén kompletteras med talrika armétrupper (tungt och lätt artilleri, stridsvagnstrupper m. m.) samt kavaleridivisioner. Gendarmeriet är ökat till 45,000 man. Omkr. 1930 beräknas den nya organisationen vara genomförd. Arméns fredsstyrka upptog 1928 omkr. 117,000 fast anställda, 18,000 främlingslegionärer, 105,000 nordafrikanska och 52,000 färgade kolonialtrupper, summa omkr. 292,000 man, vartill kom 1 1/2 årsklass värnpliktiga, beräknade till 360,000 man. — *Vad flotta n* beträffar, fortsattes nybyggnad av kryssare, jagare och U-båtar i anmärkningsvärt rask takt. — *Flygvapnet* har 1928 enhetligt sammanförts under särskilt ministerium. — *Religion*. Påvestolens motstånd mot kultföreningar uppgavs 1923, då Pius XI tillät, att sådana föreningar finge bildas för att förvalta församlingens kyrka och dess egendom samt ombesörja medlen för gudstjänstens upprätthållande. — *Undervisningsväsen*. Undervisningsrådet är numera sammansatt av 52 led. Antalet landsortsuniversitet är 16, av vilka 10 ha över 2,000 studenter (1928). — *Historia*. Poincaré, som vid slutet av 1923 brutit tyskarnas passiva motstånd mot Ruhroccupationen, hade däremot genom denna åtgärd icke lyckats föra finansfrågan närmare sin lösning. Kursfallet fortsatte trots att drastiska motåtgärder vidtogos. Dessa väckte emellertid en allt starkare opposition, och vid nyvalen maj 1924 vunno de radikala och socialistiska partierna, förenade till en vänsterkartell (fr.

cartel des gauches), en betydande valseger. Denna ledde icke blott till att ministären Poincaré 1 juni avgick utan även till att Millerand nedlade presidentskapet. En ministär François-Marsal bildades uteslutande med uppgift att genomföra presidentskiftet. 13 juni valdes till Millerands efterträdare Gaston Doumergue (1924—), vilken följande dag utnämnde en radikal ministär under ledning av Édouard Herriot (se d. o., även Suppl.). Denna utfärdade en amnestilag, upptog förbindelser med Sovjet-Ryssland och förde med socialisternas stöd en antiklerikal politik (dock utan att rubba de diplomatiska förbindelser med Vatikanen, som 1921 återupptagits). Herriots viktigaste uppgift blev finansfrågans lösning. Han anslog en försönligare ton mot det på grund av Ruhr-ockupationen förbittrade Tyskland, återställde det en tid av samna anledning störda samarbetet med England och bragte i samförstånd med Macdonald den redan under Poincarés ministär förberedda Dawesplanen (se Tyskland sp. 1635 f.) till antagande. Herriots praktiska finanssätgärder stötte emellertid på motstånd, och april 1925 störtades han. Den nye konseljpresidenten Painlevé överlämnade finansportföljen åt Caillaux (se d. o. Suppl.), vars verksamhet för krigsskuldnernas reglering ej var utan framgång men som däremot ej lyckades bekämpa inflationen. Sedan Caillaux okt. s. å. fallit, övertog Painlevé själv finansportföljen med lika liten framgång. Bättre lycka hade han med sitt i förening med Spanien igångsatta marockanska fälttåg mot Abd el-Krim (se d. o. Suppl.

och Marocko sp. 1272 f.) och de av hans utrikesminister Briand (se d. o. Suppl.) ledda försöken att få till stånd en avspänning i förhållandet till Tyskland (se Locarno). Vid Painlevés avgång nov. 1925 övertog Briand med bibehållande av utrikesledningen konseljpresidentposten, som han bibehöll till juli 1926; under denna tid rekonstruerades hans ministär två gånger (i mars och juni). Vid det senare tillfället gjorde även Briand ett försök med Caillaux ss. finansminister, men denne lyckades ej heller denna gång vinna förtroende. Ministären störtades av Herriot. Den ministär denne nu bildade föll dock redan efter tre dagar. Tiden var nu mogen för en ministär på bredare bas, och en sådan kom till stånd under ledning av Poincaré, som omkring sig samlade män ur alla politiska riktningar utom yttersta högern, socialisterna och kommunisterna. I denna det nationella blockets ministär var Briand ånyo utrikesminister. Poincaré själv övertog ledningen av finansministeriet. Han ingrep med energi för att hindra franckursens ytterligare fall med resultat att vid årets slut en betydande förbättring i läget uppnåts. 1927 genomfördes en valreform (se ovan sp. 810). Det nya systemet tillämpades vid valen april 1928, som medförde en viss förskjutning åt höger (jfr tabellen sp. 811). Ministären Poincaré kunde därför ostört fortsätta sin verksamhet, som juni s. å. ledde till en formlig stabilisering av franckursen. Emellertid riktades på radikal-socialistiska partikongressen 1 nov. 1928 ett överraskande angrepp mot en del av regeringens medlemmar, som anklagades för

att bakom ryggen på de radikala ministrarna ha infört i budgetförslaget ett par bestämmelser, som icke läto sig förenas med de radikals traditionella antiklerikalism. Dessa angrepp medförde de radikala ministrarnas och därmed hela ministärens avgång samt det nationella blockets sprängning. Poincaré åtog sig emellertid uppdraget att bilda en ny ministär. I denna ingingo ej radikal-socialisterna och ej heller den föregående ministärens högra flygelman Marin. Finansminister blev H. Chéron. Utrikesminister förblev alltjämt Briand. I förening med Stresemann har denne i stort sett lyckats åstadkomma ett drägligare förhållande till Tyskland, med vilket land ett handelsavtal ingicks aug. 1927. Slitningar ha dock in i det sista förekommit i fråga om utrymningen av Rhenlandet. Med England har den från krigstiden kvarstående vänskapen odlats och besvarats särskilt under Chamberlains utrikesministertid. Starka slitningar ha dock ägt rum både förut och senare, t. ex. 1923 i fråga om Ruhrokkupationen och 1929 under Haagkonferensen ang. Youngplanen (se S k a d e s t å n d s f r å g a n. Suppl.). F:s intresse för ett gott förhållande till England har främst dikterats av dess strävanden att vinna garantier för sin yttre trygghet (jfr L o c a r n o). I samma syfte har F. sökt upprätthålla goda förbindelser även med För. Stat., med vilket land F. samarbetade bl. a. vid tillkomsten av Kelloggsakten (se d. o. Suppl.). 1926 slötos avtal om krigsskulderens reglering med både För. Stat. och England, vilka emellertid stötte på starkt motstånd inom F. Det dröjde ända till juli 1929, innan

dess avtal godkändes av franska parlamentet, vartill erfordrades en kraftig personlig påtryckning av Poincaré. Omedelbart därefter avgick denne på grund av hälsoskäl. Briand bildade den nya ministären med de gamla ministrarna kvarstående. — Stort uppseende väckte en dec. 1928 inträffande finanskrasch ("Gazette du Franc-affären"), förorsakad av de skandalösa finansoperationer, som en madame M. Hanau och börstidningen Gazette du Franc gjort sig skyldiga till. Ett flertal kända parlamentariker voro inblandade, varför saken fick en politisk anstrykning och medförde en författningsändring (se ovan sp. 811). Ungefär samtidigt inträffade den ej mindre skandalösa Klotzaffären, i det förre finansministern Klotz överbevisades om bedrägerier i stor skala. — Starka missljud ha hörts från Elsass, där en frihetsälskande grupp, autonomisterna, börjat en kamp till värn för sina speciella fri- och rättigheter, närmast sitt språk och sina på det gamla konkordatet med Vatikanen (ännu till skillnad från F. gällande i Elsass) vilande religiösa förhållanden. Från officiellt franskt håll har denna autonomism stämpats ss. ett första steg till separatism. En anklagelse mot ett antal autonomister för brottsliga förbindelser med Tyskland ledde våren 1928 till en uppmärksam process i Kolmar. Fler-talet frikändes på grund av bristande bevisning.

***Frans Josefs land.** Ryssland gör anspråk på F., som inräknas i guv. Arhangelsk.

***Franska Ekvatorial-Afrika** uppges 1926 omfatta 2,256,000 kvkm. med 3,128,000 inv., därav 1,900 vita. F:s viktigaste trans-

portled utgöres av Kongos flodsystem, varifrån en järnväg till kusten är under byggnad (se *Brazzaville*. Suppl.).

***Franska Indo-Kina** omfattade 1926 700,842 kvkm. med 20,700,000 inv., därav 33,000 européer. F. har eget, på silvermyntfot baserat myntsystem; myntenheten piaster (= 100 cents) har ett ganska fluktuerande värde. I Hanoi finnes ett universitet. — Av vikt är den under senare år avsevärt ökade plantageodlingen av kautsjuk i Kochin-Kina (9,500 tons export 1927). I F. utvunnos 1927 1,5 mill. ton sten- och brunkol samt zinkmalm med 30,000 tons metallhalt. S. å. hade järnvägarna en längd av 2,380 km. och landsvägarna av 12,000 km.

***Franska Väst-Afrika** hade 1926 13,542,000 inv., därav 15,000 européer.

Fransk-ryska alliansen, se *Frankrike* sp. 525.

Franzén, Jöns, f. 1856, skolman, ämbetsman. F. blev 1877 folkskollärare i Lund, 1906 folkskolinspektör i Södermanland och var 1917—23 kansliråd i eklestiasistikdepartementet. Han var 1906—14 verksam som sekreterare och led. av folkundervisningskommittén och 1923—29 redaktör för *Svensk Lärartidning*.

Fraxi'n, se *Manna*.

Fray Bentos [fraj vä'nn-], stad i Uruguay, vid Uruguayflodens nedersta lopp. Stor livsmedelsindustri (köttextraktfabriker m. m.). Viktig flodhamn med köttexport. 7,000 inv. (1926).

***Frazer**, sir J. G., var 1907—22 prof. i Liverpool. Av *The golden bough* utkom 3:e uppl. (12 bd) 1911—15 och en förk. uppl. 1922 (Den gyllene grenen, 2 bd, 1925).

***Fredenberg**, Karl, avgick 1924 ss. chef för Domänstyrelsen.

***Frederiksberg**. Slottet uppfördes i anslutning till av Nik. Tessin d. y. utförda ritningar.

***Fredholm**, Ivar, avled 1927.

***Fredrik**, storhertigar av *Baden*. 2. Fredrik II avled 1928.

***Fredrik**, *dansk-norska* och *danska* konungar. — 8. F. VIII:s gemäl *Lovisa* avled 1926.

***Fredriksberg** har station vid Säfsnäs järnväg.

***Fredrikshald** heter sedan 1928 åter *Halden*.

Fredriksson, Nils, f. 1870, industriman, skolman, ämbetsman. F. var 1893—1919 anställd vid a. b. Åbjörn Anderson i Svedala. Livligt intresserad av en förbättrad yrkesundervisning, deltog han 1916—17 i utredningsarbetet för de praktiska ungdomsskolorna och blev, sedan dessa förverkligats, 1918 undervisningsråd i Skolöverstyrelsen och chef för dess yrkeskolavdelning. Han har utgivit ett flertal skrifter.

Fredrik Vilhelm, se *Fredrik* sp. 629 ff.

***Freds rörelsen**, se även *Kelloggssakten*. Suppl.

Freesia [fre'sia], växtsläkte (fam. *Iridaceae*). Hithörande äro örter med gräslika blad och klockl. trattlika, uppåtriktade, gula, välluktande blommor i ensidigt knippe. Flera arter och hybrider, härstammande från Kaplandet, odlas i växthus.

***Frekvens**. *Fys.* Detsamma som periodtal. Jfr *Svängningsrörelse* sp. 555.

Frekvenstransformator, detsamma som periodtransformator.

***Fremantle**, som är förort och hamnstad till Perth, är Australiens enda modernt utrustade hamn. F. hade 1927 32,000 inv.

Fremling, *Matthaeus* (*Mattias*), f. 1745, d. 1820, filosof och pedagog, prof. i Lund

Sigmund Freud.

1782. F. var ss. systematiker starkt påverkad av Chr. Wolffs filosofi men tog även intryck av Locke, senare av Kant och Schelling. Mot Kant stod han dock kritisk i skriften *Försök till en granskning av Kantiska grunderna för odödlighet och en Gud* (1798), liksom han ock angrep dennes lära om rummet. Ss. pedagog var han influerad av A. H. Niemeyer (se d. o.).

***Frenckell**, *Arthur*, lämnade 1928 chefredaktörskapet för Hufvudstadsbladet.

***Frenninge** skrives numera officiellt *Fränninge*.

***Freskomåleri**. G. Paulis fresker i Göteborgs museum utfördes redan 1895 och sålunda före Carl Larssons i Nat. mus.

***Fresno** hade 1927 67,000 inv.

***Freud**, *Sigmund*, blev först mera bemärkt genom *Studien über Hysterie* (1895), en serie smärre, tidigare publicerade avhandlingar, utgivna tills. med den för sina forskningar rör. innerörats s. k. statistiska organ högt ansedde Wienfysiologen J. Breuer. I likhet

med denne sin föregångare ser F. hysterins och vissa andra psykiska rubbningars upphov i psykiska chocker, som enl. F. särskilt äro att söka bland barnaårens upplevelser och spec. inom det sexuella livets sfär. F. utformade på ett egenartat sätt psykoanalysen och psykoterapin (se dessa ord). I hans psykoanalys spelar ock drömtydningen (se *Dröm* sp. 547) en central roll, på sätt varom särskilt hans verk *Die Traumdeutung* (1900; *Drömtydning*, 2 dlr, 1927) bär vittne. Bland andra verk av F. märkas *Zur Psychopathologie des Alltagslebens* (1901; *Vardagslivets psykopatologi*, 1924) och *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (3 dlr, 1916—17). F:s *Gesammelte Schriften* utgavos 1924—28 i 11 dlr. — F:s idéer ha under senare år även utövat ett mycket betydande inflytande på skönlitteraturen i olika länder.

***Frey**, *Alexander*, är sedan 1924 direktör för Nordiska föreningsbanken i Helsingfors.

***Freyssinet** [fräsinä'], *Eugène*, f. 1879, fransk arkitekt, verkade som väg- och vattenbyggare till 1914, då han anställdes i Société des entreprises Limousin ss. dess tekniske chef. Ett föregångsverk för modern funktionalism är hans 1916 uppförda stora luftskeppshangar i Orly invid Paris, konstruerad med ett system av parabelformade valvribbor i järnbetong.

***v. Freytag-Loringhoven**, *Hugo*, avled 1924.

***Friaxel**. De fria axlarna sammanfalla med axlarna till trögkretsellipsoiden för tyngdpunkten (jfr *Tröghetsmoment*).

***Fribourg**. 1. Av befolkningen äro $\frac{2}{3}$ fransktalande och över $\frac{1}{3}$ katoliker. — 2. Kantons- och uni-

versitetsbiblioteket i F. omfattar 340,000 bd.

Frída, Emil, se Vrchlický.

Fridell, Axel, f. 1894, konstnär. F., som urspr. framträdde även som målare, har sedermera ägnat sig uteslutande åt grafiken, där han småningom utvecklat sig till en av den yngre generationens mest betydande. Han arbetar med tornål i en engelskt skolad teknik, som bygger på ett känsligt valörstudium. Dunkla interiörer samt stadsvyer ha ofta utgjort hans motiv.

Fri'drichsen [-riksen], Anton, f. 1888, norsk exeget, prof. i Uppsala 1928. F. har i ett flertal undersökningar spec. behandlat grundläggande begrepp i den urkristna förkunnelsen. Bl. a. märkas *Hagos-Qadoš. Ein Beitrag zu den Voruntersuchungen zur christlichen Begriffsgeschichte* (1916) samt *Le problème du miracle dans le christianisme primitif* (1925).

***Friedländer**. 1. Max F., som 1903 blev prof. i musikvetenskap vid Berlins universitet, är numera emeritus. — 2. Max J. F. blev 1929 direktör för Kaiser-Friedrich-Museums målningssamling.

Friedländer [fri't-], Paul, f. 1857, tysk kemist, prof. vid tekniska högskolan i Darmstadt, har spec. utfört forskningarna inom de indigoida färgämnenas kemi. Jfr Purpur.

***Friedrichshafen** hade 1925 11,000 inv. Zeppelinluftskeppen byggas i F., som även har Zeppelinmuseum och meteorologisk drakstation.

Fri energi, se Termodynamik sp. 961 och 963.

***Fries**. 2. Karl F. avgick 1926 som sekreterare i K. F. U.

Otto von Friesen.

M:s världsförbund. Han är sedan 1926 förbundets v. ordf. och sedan 1927 ordf. i Stockholms K. F. U. M.

Fries [fris], Thore, f. 1886, broder till Robert F., botanist, 1927 prof. i Lund, har bl. a. utgivit växtgeografiska och ekologiska arbeten samt deltagit i broderns forskningsresa i Afrika 1921—22.

***v. Friesen**. 3. Otto v. F. blev 1929 led. av Sv. akad. Bland hans senare arbeten märkas *Röstenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden* (1924) samt den filologiska inledningen till 1927 års uppl. av *Codex argenteus* (se *Codex. Suppl.*).

***Frihetsgrad**. *Mek.* Ett system har så många F. som det antal av varandra oberoende variabler (koordinater) man behöver för att fastställa lägena hos systemets alla delar (ev. antalet behöfliga koordinater minskat med antalet relationer mellan dessa). Två kroppar, som hänga i var sin ända av en över ett block löpande lina, ha *en* F., om de endast kunna röra sig rätt upp och ned. Det

är näml. tillräckligt att veta den ena kroppens höjd över ett visst plan för att veta även den andra kroppens höjd och blockskivans vridningsvinkel från ett visst utgångsläge. Kan linan torderas, så att kropparna kunna vrida sig kring densamma, har systemet tre F., kunna kropparna även utföra pendlande rörelser, sju F.

Frihetspass, se Villkorlig frigivning.

***Friktion**. Med vilofriktion menar man F:s storlek mellan kroppar, som ej röra sig i förhållande till varandra; den kan överstiga F. vid rörelse. Om inre F. se Viskositet.

Friktionspress, se Svänghjulspress.

Friktionspålning, se Grundläggning sp. 12.

***Frillestad**. Sedan 1929 bilda Bårslöv, Fjärestad, F. och Välluv ett pastorat.

***Frinnaryd** skall 1930 förenas med Linderås till ett pastorat.

***Frischman**, David, avled 1923.

Fri'sco. *Lantbr.* Se Svavelkalkvätska.

***Frisinnade folkpartiet** räknade vid 1929 års riksdag 22 led. i F. K. och 28 i A. K.

Frispark tilldömes vid tävling i fotboll motspelande lag vid avsiktliga förseelser, ss. krokben, fasthållning, knuffning o. s. v. av motspelare samt för "hands" (se d. o. Suppl.). F. får i dessa fall gå direkt i mål. F. kan även tilldömas för diverse andra, mindre förseelser men får då ej gå direkt i mål. Jfr *Bollspel* sp. 244 samt *Straffspark*. Suppl.

***Fristad**, socken i Älvsb. l. I F. ligger sedan 1923 Älvsborgs läns folkhögskola.

Fri svängning, detsamma som egensvängning (se d. o. Suppl.).

Fritt avstånd, se Mikroskop sp. 45.

Fri'tzner, Johan, f. 1812, d. 1893, norsk språkforskare, kyrkoherde, utgav den högt skattade *Ordbog over det gamle norske sprog* (1862—67; 2:a omarbetade uppl., 3 bd, 1883—96).

Frobenius [-be'nios], Leo, f. 1873, tysk etnograf, afrikanist, föreståndare för det av honom grundade Forschungs-Institut für Kulturmorphologie i Frankfurt a. M. Lika djärv vetenskapsman som forskningsresande (mest i Afrikas n. och v. delar), är F. en av de främsta banbrytarna för etnografin, på vilken vetenskap han, med utgångspunkt från kulturkrets läran (se d. o. Suppl.), söker bygga en hel kulturåskådning. Ur F:s oerhört rika produktion må anföras *Der Ursprung der afrikanischen Kulturen* (1898), *Und Afrika sprach* (3 dlr, 1912—13), *Paidevma, Umrisse einer Kultur- und Seelenlehre* (1921) och en samling av västafrikanska traditioner och sagor, *Atlantis* (12 dlr, 1921—28).

***Frossard**. 2. Ludovic F. utträdde 1923 ur franska kommunistpartiet.

Frost [fråst], Robert, f. 1875, nordamerikansk lyriker, besjunger (bl. a. i *North of Boston*, 1914) vardagens verklighet och skapar i en enkel, skenbart konstlös form poetisk stämning kring de omedelbara naturintrycken.

***Frosta**. 1. F. utgör ett tingslag i Frosta och Eslövs domsaga. — 2. Sedan 1929 äro ö. Strö, Skarhult, Borlunda och Skeglinge förenade till ett pastorat.

Frostfria zoner, skarpt avgränsade bälten i alpdalarnas sidoslutningar något 100-tal m. över dalbotten, inom vilka frost icke förekommer. Företeelsen be-

ror på ett slags temperaturinversion (se d. o.) i dalarna och är ofta så utpräglad, att för köld känsliga växter, som ej kunna odlas på dalbotten, med fördel drivas inom F.

***Frostminskningsanslag**, jfr även Avdikning. Suppl.

***Frostskada**. *Lantbr.* Om de fysiologiska orsakerna till F. och till olika växters olika frosthärdighet råda delade meningar. Sannolikt åstadkommes största skadan därigenom, att vid frysning vatten hastigt utdrages ur cellernas protoplasma. Därvid skadas trol. protoplasmans inre struktur (ung. som vid uttorkning), och cellerna dö. Detta förklarar, varför unga och vattenhaltiga vävnader äro mer frostömma än t. ex. knoppfjäll och frön. Vissa ämnen i cellerna verka som skyddsmedel mot frysning, t. ex. socker, som bl. a. bildas ur stärkelse i vintergröna växters blad. Skyddsverkan av dylika ämnen beror åtminstone delvis på osmotisk verkan (fryspunktsnedsättning). Långsamt upptinande av en frusen växt ger endast i vissa fall bättre resultat än hastigt dylikt. Jfr Övervintering.

***Frostviken**. 1. F. hade 1928 2,425 inv., därav 165 i Frostvikens lappförs.

***Fru Alstad**. Sedan 1924 bilda V. Alstad, F., Stora Slågarp och Lilla Slågarp ett pastorat.

Frygiska språket, se *Trakisk-frygiska språk*.

Frygisk tonart, se *Kyrkotonarter*.

***Frykensäarna**. Ill. av övre Fryken återfinnes vid art. *Värmland* sp. 1195.

***Fryksdal**. 2. F. omfattar pastoraten Sunne; Gräsmark; Ö. Emtervik; V. Emtervik; Fryks-

ände och Lekvattnet; Vitsand; Lysvik; Östmark.

Fryksta, ångbåts- och järnvägsstation i Kils skn, Värml. l., vid Nedre Fryken, slutpunkt för stabsanelinjen Kil—F.

***Fryksände**. Vitsand har 1929 avskilts från pastoratet.

Fryslagerhus, se *Kylteknik* sp. 1567 f. samt *Lagerhus*, även Suppl.

***Fryxell**. 2. Karl Axel F. (sonson till Anders F.) var 1920—23 ordf. i tull- och traktatkommittén.

***Frälsningsarmén**. Inom F:s egna led har vid skilda tillfällen opposition rests mot generalens maktställning, särskilt mot hans rätt att utan någons hörande utse sin efterträdare samt mot hans ekonomiska allenavälde. 1904 förväddes stiftaren att till F:s ursprungliga konstitution foga ett tillägg, enl. vilket F:s "höga råd", bestående av de olika ländernas arméchefer m. fl., äger att, om generalen åsidosätter F:s intressen l. visar sig varaktigt oförmögen att sköta sitt ämbete, avsätta honom och välja ny general. Under återopande av det senare skälet sammanträdde rådet 1929 (första gången i F:s historia) och förklarade general Bramwell Booth avsatt. Mot detta beslut väddade Booth till domstol, varpå rådet upprepade sitt beslut samt till general valde hittillsvarande stabschefen, E. J. Higgins (se d. o. Suppl.). Generalens allenavälde i ekonomiska och administrativa ting torde nu också komma att upphöra samt hans avgång vid viss ålder att lagstadgas.

Främmande ord, se *Lånord*.

***Främmande trosbekännare**. Rätt till egen kyrkobokföring har blott tilldelats föreståndarna för

de mosaiska församlingarna i Sthlm och Göteborg samt för de romersk-katolska församlingarna i Sthlm, Göteborg, Malmö och Gävle. Genom kungl. förordningar av 1910 och 1915 har denna rätt inskränkts till att föra födelsebok samt död- och begravningsbok, varför alltså numera alla F. skola införas i svenska kyrkans församlingsböcker. Till de av staten erkända samfundet hör från 1925 även grekisk-ortodoxa Kristi förklaringsförsamlingen i Sthlm.

Fränninge, numera officiell form för Frenninge.

***Fröberg**, 2. Einar F. blev 1926 regissör vid Komediteatern, 1927 vid Skådebanan.

***Frödin**, Otto, återupptog 1928 utgrävningarna av stenåldersplatsen i Alvastra (se d. o. Suppl.). De 1922 påbörjade grävningarna i Asine avslutades 1926.

Frödin, John, f. 1879, broder till Otto F., geograf, prof. i Uppsala 1929. F. har särskilt ägnat sig åt bygde- och växtgeografiska undersökningar inom Sverige (t. ex. fäbodbebyggelsen i Dalarna och Norrland) och Medelhavsområdet.

***Frökind**, 1. F. ingår i Vartofta och Frökinds domsaga.

***Fröklängning**, jfr även Skogsfrö.

***Frökontrollanstalter**. Sedan 1925 är en Statens centrala frökontrollanstalt (jfr d. o.) i verksamhet vid Bergshamra invid Sthlm, under det att de lokala, under hushållningssällskapen lydande F:s antal minskats till 8. Till den förut av dessa F. utövade verksamheten med undersökning och plombering av utsäde ha tillkommit av den centrala F. utförd statsplombering av kvalitetsvara, för vilken fordras strängare villkor betr. utsädets beskaffenhet,

samt statsplombering med kontrollodlingsbevis och med insyningsbevis, varigenom lämnas trygghet för utsädets sortrenhet och frihet från sjukdomar.

***Frölich**, Fredrik, lämnade generalintendentsämbetet 1926.

***Fröryd**. Sedan 1927 skrives F. officiellt Fröderyd.

Frösslind, Christina Elisabeth, f. 1793, d. 1861, skådespelerska, den svenska skenens mest beundrade ingénne före Emilie Höggqvist, slog igenom redan vid 18 års ålder som Cendrillon i Isonards féeriopera med samma namn och bibehöll sedan länge en utomordentlig popularitet framför allt i subrettroller. Hennes röst var ej stor men behaglig och välbehandlad; hennes sceniska apparition beskrives som sällsynt intagande.

Frösåkers tingslag i N. Roslags domsaga, Sthlms l., omfattar Frösåkers härad (utom den till Väddö och Nordinghundra tingslag hörande Edebo skn) samt städerna Östhammar och Öregrund.

***Frösön** är numera förläggningssort för fjärde flygkåren.

Frötuna, gods i Rasbo skn, Uppsala l., sedan 1786 fideikommiss inom friherrliga ätten De Geer af Leufsta (nuv. innehavare grevinnan Marianne Bernadotte af Wisborg, f. De Geer).

***Frötuna och Länna** ingår i Mellersta Roslags domsaga.

***Frövi**, som är beläget vid sjön Väringen, har station vid statsbanelinjen Krylbo—Mjölby samt Örebro—Köpings och F.—Ludvika järnvägar. Frövifors äges sedan 1928 av Örebro pappersbruks a. b.

Fröå, se Huså-Fröågruvor.

***Fu-chou**, Foo-chow, har

Funktionalism. Enhetligt bebyggt bostadsparti (gårdssida). Bruchfeldstrasse, Niederrad, Frankfurt am Main. Av Ernst May och C. H. Rudloff.

nl. en nyare och bättre uppskattning endast 315,000 inv. Staden, vars uppsving sammanhänger med handeln, har under senare år fått tillbaka. Genom uppmuddning av floden Min har man nyigen sökt förbättra F:s hamnförhållanden. Nära F. ligger Fukiens kristna universitet.

Fuhlsbüttel [fo'ls-], flygstation (se *Hamburg*. Suppl.).

***Fuksin**, se även *Anilin*—*ärgämnen*. Suppl.

***Fuktande vätska**, se *Kapillaritet*.

Fuktel (av ty. *Fuchtel*, bred värja), ålderdomligt ord för prygel (eg. med värja).

***Fuktighet**, se även *Mättingsdeficit*.

***Fuktighetsmätare**. Lufts fuktighet kan även mätas genom att väga en viss volym luft genom ett kärl med torkmedel (kalciumklorid l. koncentrerad svavelsyra) och mäta torkkärllets viktsökning, vilken är lika med den absorberade mängden vattenånga. — Om fuktighetsmätning i textila material se *Konditionering*.

Fukui, stad i Japan, på Honshu, nära dess n.v. kust. Siden- och pappersindustri. 60,000 inv. (1925).

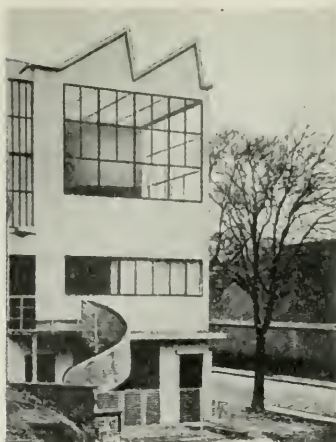
***Fukuoka** hade 1925 146,000 inv. (inkl. hamn- och industristaden *Hakata*). F., som är beläget i ett stort koldistrikt, är en viktig handelsstad. Universitet.

Fullersta, municipalsamhälle (sedan 1924) i Huddinge skn, Sthlms l. Förort till Sthlm. 1,870 inv. (1928).

***Funchal**, se ill. till *Madeira* sp. 1025—1026.

***Funktion**. Om kontinuerlig F. se även *Kontinuerlig*.

Funktionalism, en huvudsakl. i Sverige begagnad beteckning för en nutida internationell riktning inom arkitekturen och närliggande områden, vilken strävar till en formgivning av föremålen i enlighet med deras ändamål l. funktion. En sådan strävan är i och för sig intet nytt, det nya i F. är dess radikalism i detta hänseende och dess obundenhet av

Funktionalism. Bostads- och ateljébyggnad av Le Corbusier och Pierre Jeanneret.

äldre stiltradition. För F. framstår den vetenskapligt-tekniska och ekonomiska organisationen som det grundläggande i varje uppgift. I stadsbyggnadskonsten (se d. o. Suppl.) söker F. utbilda de system, som med de moderna förutsättningarna fungera bäst. I bostadsbyggande och bostadsinredning strävar F. likaledes att finna det praktiska, hygieniska och efter vår tids levnadsvanor anpassade. I rationaliseringen av byggnadsmetoderna, standardiseringen och den industrimässiga tillverkningen av byggnadsmaterial och inredning ser F. vägen till ett förbilligande av bostäder och bohag (jfr Möbelkonst. Suppl.). F. strävar vidare till att konstruktivt utnyttja de material, som för varje särskilt ändamål äro lämpliga. Av F:s åsikt, att formen bör vara uttryck för uppgiftens logiska lösning och ingenting annat, följer, att all ornamentering förkastas. Föregångare till F. äro bl. a. P. Beh-

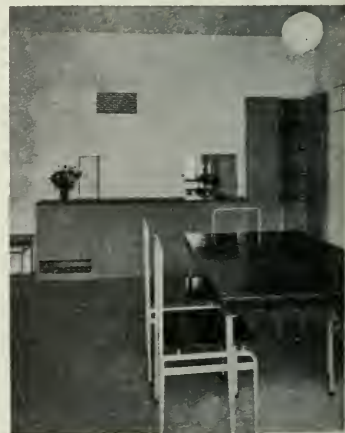
rens, H. Tessenow, A. Perret (se dessa ord. Suppl.). Ledande krafter äro bl. a. W. Gropius, Le Corbusier, L. Mies van der Rohe, J. J. P. Oud (se dessa ord. Suppl.). Den första stora prövningen av F:s idéer var utställningen i Stuttgart (se d. o. Suppl.) 1927. I Sverige liksom i andra länder är F. på väg att slå igenom hos den yngre arkitektgenerationen.

Funktioniari'sm, modern benämning på en sådan organisation av de offentliga arbetsuppgifterna av olika slag, att de i stor utsträckning utföras av för ändamålet fast anställda och avlönade funktionärer i st. f. oavlönade förtroendemän. Begreppet är besläktat med byråkratism men har vidare innebörd och objektivare användning.

***Funäsdalen** (se ill. till Härjedalen sp. 1149—1150). I F. invigdes 1928 en kyrka.

Fura'ngruppen, se Furfurrol.

***Furka**. En järnväg över F. mellan Brig vid Rhône och Disen-

Funktionalism. Matrum av J. J. P. Oud.

tis vid Vorder-Rhein fullbordades 1926.

Furlong [fö'lång] (forneng. *furlang*, av *furh*, fåra, och *lang*, lång), engelskt längdmått = 201 m.

Furni'rförbländer (av fr. *fournir*, förse med), se *Tegel* sp. 854.

***Furtwängler**. 2. Wilhelm F. dirigerade 1922—28 Gewandhauskonserterna i Leipzig och har sedan 1925 företagit gästspel i För. Stat. Han leder sedan 1928 Wiens filharmoniska konserter.

***Furuhjelm**. 1. Annie F. lämnade riksdagen 1922 men är sedan 1927 åter led. därav.

***Furulund** är beläget vid Löddeån (Kävlingeån) och har station vid Västkostbanan.

***Fusan**, Pusan, hade 1926 106,000 inv., därav 41,000 japaner.

Fu-shun, stad i prov. Sheng-king, Manchuriet, ö. om Mukden. C:a 40,000 inv. — Vid F. finnes Kinas numera mest givande kolgruva. Gruvan, som är i japansk ägo (utskeppningshamn är Dalniji), lämnar f. n. årligen nära 6 mill. ton stenkol.

Fusijama, se *Fuji*.

Fusti'k. 1. Gammal F. är detsamma som gulträ (se d. o.). — 2. Ung F. är veden av *Rhus cotinus* (se *Rhus*).

Fusuli'na, se *Rhizopoda* sp. 1077.

Fut, ryskt längdmått (fot) = 0,3048 m.

***Futurism**. F:s insats i Italiens kulturliv inskränker sig ej till det rent konstnärliga och litterära. Den dynamism l. aktivism, som borde präglade konsten, ville futuristerna även införa i politiken. De medverkade sålunda till Tripoliskrigets utbrott och yrkade energiskt på Italiens deltagande i världskriget. F. har därigenom

Funktionalism. Fabriksbyggnad för kvarnen Tre Kronor på Håstholm vid Stockholm. Av Kooperativa förbundets arkitektkontor.

spelat rollen av en förelöpare till fascismen, som även upptagit F:s fraseologi. Se vid. *Marinetti*. Suppl.

Fux, se *Ugn* sp. 37.

***Fyfe**, *Hamilton*, lämnade redaktörskapet av *Daily Herald* 1926.

***Fylleri**. Böterna för F. kunna enl. en 1925 genomförd lagändring uppgå till högst 100 kr.

***Fyn**. Sedan 1929 är en bro till Jylland under byggnad (se *Belt*. Suppl.). Fyns stift indelas i 11 prosterier.

Fyradagarsslaget, en följd av sjöstrider i Engelska kanalen 11—14 juni 1666, vari den holländska flottan under van Ruyter besegrade den engelska under Monk.

Fyrdimensionellt rum, se *Relativitetsteori* sp. 971.

Fyrfärgstryck, se *Trefärgstryck* sp. 1303.

Fyrtingsmaskiner, se Lokomotiv sp. 714.

Fyrskiftesbruk, se Växtföljd.

*Först. 2. Thorvald F. avled 1927.

***Fysik. Historia.** Systematiska studier i F. känner man först från grekerna, ehuru även de äldre kulturfolken hade kunskaper häri. Bland grekerna äro de mest kända Demokritos, Arkimedes (inom statiken), Heron (värmeläran) och Pytagoras (akustiken). (Jfr Optik sp. 1344.) Nämnvärda kunskaper om elektriska och magnetiska fenomen funnos ej. Under slutet av antiken och medeltiden gjorde F. endast små framsteg. Vid nya tidens början tog utvecklingen ny fart. Här märkes först Lionardo da Vinci. Gilbert och v. Guericke började studera elektriska och magnetiska fenomen, den senare konstruerade även den första luftpumpen. Av största betydelse var G. Galilei, vilken grundlade dynamiken. Viktiga akustiska rön gjordes av Mersenne. Torricelli uppfann barometern, och Snellius undersökte ljusbrytningen. Under senare delen av 1600-t. gjorde mekanik och optik stora framsteg genom Huygens och framför allt Newton. Den förra vägteori för ljuset besegrade den senares emissionsteori först sedan den preciserats av Young 1802. Gasernas egenskaper studerades av Boyle och Mariotte. Under 1700-t. utvecklades mekaniken till stor fulländning av Euler, Lagrange, Laplace m. fl. Black upptäckte det latenta värmets. Cavendish och Coulomb uppställde lagen för kraftverkan mellan elektriska laddningar. Den galvaniska elektriciteten upptäcktes av Galvani, undersöktes vidare av

Volta och användes vid 1800-t:s början av Nicholson, Davy m. fl. till elektrokemiska försök. Under 1800-t. fortsatte på alla områden en snabb utveckling. Mekaniken utvecklades ytterligare av Gauss, W. R. Hamilton och H. Hertz, akustiken av Helmholtz och Rayleigh. Inom optiken utbildades spektroskopin av Fraunhofer, Bunsen, Kirehhoff och Angström samt den geometriska optiken av Gauss, Abbe m. fl., den fysiologiska optiken av Helmholtz. Inom värmeläran märkes uppställandet av energiprincipen genom Mayer, Colding och Joule samt av entropiprincipen genom Carnot, Clausius och W. Thomson. Även här var Helmholtz verksam. Regnault gjorde experimentella undersökningar, Maxwell, Boltzmann m. fl. utbildade kinetiska gasteorin, vilken av van't Hoff utsträcktes till lösningar. Gibbs och Planck tillämpade termodynamiken på kemiska problem, Boltzmann och W. Wien på strålningsläran, W. Thomson på de av Seebeck och Peltier upptäckta termoelektriska fenomenen. Bland framsteg inom elektricitetsläran märkas främst Örsteds upptäckt och Ampères undersökning av elektromagnetismen samt Ohms undersökning av ledningsförmågan. Faraday upptäckte induktionslagen och den elektrokemiska grundlagen samt undergrävde fjärrverkningssteorin, vilken senare störtades av Maxwell. Dennes teori för de elektriska vågorna, som experimentellt bekräftades av Hertz, fick genom Mareoni stor praktisk betydelse. Arrhenius uppställde 1887 sin dissociationsteori. Urladdningar i gaser studerades av Hittorf, Crookes, J. J. Thomson och v. Lenard. Röntgen upptäckte de efter honom uppkallade strålarna, och makar-

na Curie m. fl. studerade de radioaktiva ämnena. — Under de tre senaste decennierna har utvecklingen fortsatt i rask takt. Viktigast är framträdandet av kvantteorin (se d. o., även Suppl., samt *U n d u l a t i o n s m e k a n i k e n*) och relativitetsteorin (se d. o.). Atomteorin, som började slå igenom under slutet av 1800-t., utbildades vidare i närmaste samband med kvantteorin. Av största betydelse för atomteorin voro undersökningar av Brownska molekylarrörelsen (Einstein, Smoluchowski, Perrin, Svedberg), bestämningen av elementarladdningen (Millikan), räkning av de från radioaktiva ämnen utsända α -partiklarna (Rutherford och Geiger) samt fotografering av partiklarnas banor (C. T. R. Wilson). v. Laue gav uppslaget till röntgenspektroskopin, vilken i Moseleys och Siegbahns händer insade sig vara ett gott redskap att undersöka de inre elektronbanorna i atomerna; samma idé utnyttjades av Laue, W. H. och W. L. Bragg, Debye m. fl., för att undersöka kristallernas struktur. Inom kvantteorin falla undersökningar av Franck och Hertz m. fl. av strålningsutsändande och ionisering av atomer, som träffas av långsamma elektroner. — Mellan F. och tekniken har ett livligt, för båda parterna betydelsefullt samarbete uppstått. Så gävo t. ex. undersökningar rör. urladdningsfenomen möjligheten att konstruera de moderna glödkatodrören, vilka sedan blivit till stor nytta vid många fysikaliska undersökningar. — F. även detsamma som kropps-konstitution. — **Fysisk**, kropps-, kroppslig; sinnlig.

Fysiologiskt basiskt säges ett salt vara, vilket, använt som konstgödselmedel, vid tillsats

till jorden ökar dennas halt av bas, d. v. s. hydroxylioner (t. ex. Chilesalpeter).

Fysiologiskt surt är ett salt, som, använt som konstgödselmedel, ökar jordens surhetsgrad genom frigörande av väteioner (t. ex. ammoniumsalter). Jfr *Reaktion*. *Lantbr.*

Fysiologiskt torr säges en jord vara, ur vilken växter blott med svårighet uppta vatten, trots att vattentillgången är riklig. Detta är fallet med t. ex. salhaltig mark, där osmotiska krafter (jfr *Osmos*) försvåra vattenupptagandet.

Fysio'logos, grekisk form för Physiologus.

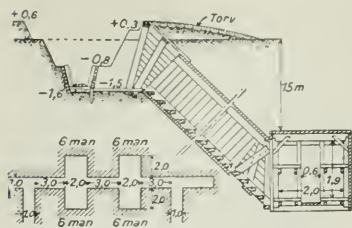
Fytogena bildningar (av grek. *fyto'n*, växt, och *ge'nein*, bildas), organogena sediment, som huvudsakl. uppbyggas av växtlämningar. Hit höra torv, dy, diatomacéjörd, brunkol, stenkol, antracit och liknande. Jfr *Zoogena bildningar*.

Fyto'l, alkohol, innehållande tjugo kolatomer, ingår i klorofyll.

Fågelsta, järnvägsstation i Fivelstads skn, Östergötl. l., vid statsbanelinjen Hallsberg—Mjölby och Mellersta Östergötlands järnvägar.

***Fågelvik**. 2. Det nuv. slottet, som ligger på en holme i Valdemarsviken, uppfördes vid 1700-t:s slut.

***Fähræus**. 3. **K l a s F**:s konstsamlingar äro numera skingrade, och villan på Lidingön har övergått i annan ägo. — 4. **R u d o l f F**. var skolkommissionens ordf. till dess upplösning 1922. Som historiker har F. företrädesvis behandlat stormaktstidens senare skede och bl. a. författat *Karl XI och Karl XII* (i samlingsverket Sveriges historia, del VIII, 1921).

Fältbefästningskonst. Skyddsrum.

Fähræus, Robin, f. 1888, son till Klas F., patolog, prof. i patologisk anatomi i Uppsala 1928, förf. till arbeten över blodets patologi och fysiologi (bl. a. över blodkroppssänkning; jfr d. o. Suppl.).

Fällnäs, gods i Sorunda skn, Sthlms l., fideikommiss på såväl mans- som kvinnsidan av ätten Bonde, nu i ätten v. Horns ägo.

Fångstgördel, limgördel (se d. o.).

Fårpremiering har sedan långt tillbaka ägt rum i enskilda län (så på Gotland sedan 1868) och infördes 1918 för hela riket med ett hushållningssällskaps område som premieringsdistrikt. Endast avelsfår premieras, baggar tillhörande antingen enskilda ägare l. fåravelsförening, tackor endast tillhörande dylik förening, som åtnjuter statsunderstöd.

***Fårskötsel.** Efter den under världskriget inträdda ökningen av fårens antal har en nedgång åter börjat inträda. Antalet får var 1928 1,563,654.

***Fårö** uppfylles i ö. till stor del av det imponerande, delvis skogbevuxna flygsandsfältet Ullahau och har vid östkusten vidsträckt, ypperliga badstränder. F. har bilfärjeförbindelse med Fårösund.

***Fårösund.** 2. Nära F. ligga Bunge kyrka och kulturhistoriska museum (se Bunge).

***Fäderneslandet.** 2. En 1926 inledd kampanj mot F. med anledning av dess skandaliserings- och utpressningstaktik ledde till tidningens upphörande 1927.

***Fältbefästningskonst.** Fältbefästningar komma huvudsakligen till utförande före och under försvarsstrid, enklare dylika dock även under anfallsstrid. Anläggningarnas art och omfattning äro beroende på tillgång till tid, material och arbetskraft. För mins-kande av fiendens eldverkan utföras olika slag av värn: stridsvärn (se d. o.) för skyttar, kul-sprutor, granatkastare, artilleri-pjäser o. s. v., förbindelsevärn för förbindelse i såväl sidled som djupled samt skyddsvärn, dels öppna, erbjudande skydd endast mot flackeld, dels skyddsrum, skyddande även mot skrot eller projektiler med stora nedslagsvinklar. Skyddsrum utbyggas dels för stridsstyrkan i omedelbar förbindelse med stridsvärnen, dels längre tillbaka för reserver samt indelas allt efter konstruktionens hållfasthet i splittersäkra, granat-säkra eller bombsäkra (under-stundom utförda av betong). Inom ställningen ordnas elektriska och optiska förbindelser av olika slag, belysning av för-terrängen med strålkastare, lysprojektiler o. s. v. För beredande av skydd mot överraskning an-läggas hinder, av vilka järn-trådshinder äro vanligast. Dylika anläggas om möjligt i bälten om c:a 10 m. bredd samt med ett in-bördes avstånd av omkring 10 m. M a s k e r, naturliga eller konst-gjorda, mot spaning från marken samt om möjligt även mot flyg-spaning äro av stort värde. För fiendens vilseledande utföras s k e n a n l ä g g n i n g a r samt för höjande av egen eldverkan

skottfältsröjningar för såväl infanteri som artilleri.

Fältspatäktä, se Porslin.

Fältsten l. kullersten, i naturen förekommande rundad sten, som användes till väg- och gatubeläggning (se Gata sp. 1110).

***Fälttelegrafkåren** omfattar, sedan enl. 1925 års försvarsordning flyg- och ballongförbanden utbrutits, två fälttelegrafkompanier, två radiokompanier och ett tygkompani. — F. organiserades 1901.

Fältugn, se Tegel sp. 852.

***Fänkål**. Av vissa sorter beagnas den tjocka, köttiga, med konst blekta stjälkbasen jämte därpå sittande bladslidor som grönsak. Smakar ung. som selleri.

***Färe**. a. b. Färe glas äges av a. b. Färe armaturfabrik, grundat 1922, vilket i Sibbhult driver metallgjuteri och fabrik för tillverkning av vatten- och ångarmatur.

***Färentuna**. l. F. ingår i Sollentuna och Färentuna härads domsaga.

Färgfilter, ljusfilter (se d. o.) för urval av ett visst våglängdsintervall ur ett spektrum.

Färgkänslighet, ett fotografiskt materials känslighet för olika våglängder. Vid negativmaterial är det i allm. önskvärt, att dess F. anpassas efter ögats. Jfr Fotografi sp. 418 och Sensitometri sp. 413 f.

Färgsnurra, snurra med en cirkulär skiva, å vilken olika sektorer målats i olika färger. Om F. sättes i snabb rotation, uppfattar ögat summationsfärgen till de olika sektorernas färger.

Färjenäs a. b., Göteborg, grundat 1893, driver på Hisingen hyvleri och lädfabrik. Aktiekapital 1,150,000 kr., 225 arbetare.

***Färjestaden** har station vid Ölands järnväg.

Färna, annan form för Ferna.

***Färnebo**. l. F. utgör ett tingslag i Östersysslets domsaga.

***Färs härad**. Domsagan utgöres av ett tingslag.

***Färs kontrakt**. Sedan 1929 äro S. Åsum och Ilstorp, Öved och Björka samt Ö. Kärrstorp och Brandstad förenade till tre olika pastorat.

Färskor, se Lancashire-smide och Vallonsmide.

***Färöarna** tillhöra i kyrkligt avseende Köpenhamns stift (efter delningen av Själlands stift). Fisket, som 1921 helt sysselsatte 6,700 personer, hade 1926 ett fångstvårde av 5,9 mill. danska kr. S. å. fångades 568 valar, därav 347 grindvalar. Antalet får var 1924 64,200. F. exporterade 1926 varor för 7,7 mill. danska kr. (mest till Spanien, Danmark och Storbritannien), därav klippfisk 5,4, saltad fisk 1,6, valolja 0,4 och ull 0,2 mill. kr.

***Fästingar**. Den vanliga F. sprider, när den suger blod av boskap, den sporozo, som orsakar sommarsjuka (se d. o.).

Följare, lodrätt ställda timmer l. plankor, fästa vid ligg-timmerväggar för att hindra dessa att slå sig buktiga.

Fönster. *Geol.* Öppning i ett överskjutningstäck (se överskjutningar), i vilken underliggande bergarter framträda.

Fönsterglasbrukens a. b., grundat 1922, driver fönsterglasbruk i Glava (se d. o.) och Sandö (i Bjärträ skn, Västernorr. l.). C:a 300 arbetare.

***Förband**. *Trädg.* Den anordning vid plantering. att plantorna i varje rad komma att stå mittför mellanrummen i föreg. rad.

***Förbjudna led**, jfr Äkten-
skapshinder.

***Fördelning**. *Fys.* Se In-
fluens.

Förderkohle [-kåle] (ty., av
fördern, uppfordra), se Sten-
kol sp. 1524.

**a. b. Förenade chokladfabri-
kerna**, se Svenska chok-
ladfabriks a. b. Suppl.

**a. b. Förenade granitindust-
rier**, Göteborg, grundat 1917
(nuv. namn sedan 1922), driver
stenhuggerier i Bohuslän, Små-
land, Uppland och Halland. Aktie-
kapital 2 mill. kr., 900 arbetare.

**Förenade gummifabrikernas
a. b.**, Hälsingborg, grundat 1927,
utgör en sammanslutning av Häl-
singborgs gummifabriks a. b., Häl-
singborg, Ryska gummifabriks
a. b., Malmö, och Skandinaviska
gummi a. b., Viskafors. Aktiekapi-
tal 28,5 mill. kr.

***Förenade orgel- och piano-
fabriker**, a. b. F., heter a. b.
Förenade piano- & orgel-
fabriker. A. G. Rålins orgel-
& pianofabrik ligger i Åmål. C. B.
Pettersons orgel- & pianofabrik i
Herrljunga tillhör numera ej F.
Aktiekapitalet i F. utgör 2 mill.
kr., arbetarantalet c:a 330.

Förenade provinserna, se
United Provinces.

***a. b. Förenade svenska
tändsticksfabrikerna** grundades
1913 (ej 1903). Fabriken i Växjö
är numera nedlagd.

***Förenade yllefabrikerna**. Aktie-
majoriteten innehas av Hol-
mens bruks & fabriks a. b.

**Föreningen Svenska tonsät-
tare**, se Svenska tonsät-
tare. Suppl.

Företeelsetyp, se Ärftlig-
hetslära sp. 1547.

Förexplodingskammare, de-
talj i förbränningsrummet på
vissa förbränningsmotorer, s. k.

semidieselmotorer, en mellan-
form mellan diesel- och tändkule-
motorer. F. är en med cylindern
sammanbyggd mindre kammare, i
vilket bränslet intages, innan nå-
got nämnvärt mottryck erhållit
i cylindern. Vid kompressionen
antändes bränslet och slungas ut
i cylindern, där fullständig för-
bränning äger rum.

***Författarföreningar**. Sve-
riges dramatiska förf-
fattare förening bildades
1915 (ej 1916). Den upplöstes
1929.

Förgroning, groning av utsäde
före sådden l. planteringen. F. an-
vändes särskilt betr. potatis, var-
igenom vinnes, att växttiden på
fältet förkortas och sålunda sena-
re sorter kunna odlas, där eljest
fara för frost skulle hota.

***Förgät mig ej** har numera
uppgått i Kasper.

***Förhudskatarr** hos män
niska förekommer ofta vid fimosis
(jfr d. o.).

***Förhållande**. Med inkommen-
surabla storheter menar man
stundom även storheter av olika
slag, mellan vilka intet F. existe-
rar, medan storheter av samma
slag betecknas som kommensu-
rabla, vare sig de äro det i den i
huvudarbetet angivna mening
l. ej.

***Förkastning**, jfr även Oro-
genetiska rörelser och
Överskjutningar.

Förklistring, se Klister.

Förlustvinkel, se Impedans.
Suppl.

***Förmyndarkammaren** i
Sthlm upphörde icke helt med
den nya förmynderskapslagens
ikraftträdande. Förvaltningen av
omyndigas och frånvarande
okända arvingars medel, som vid
början av 1925 inestodo, utövas
fortfarande av F., varjämte F. för

Stockholms vidkommande handhar de åligganden, som eljest tillkomma överförmyndare.

Förna (avledn. av *forn*, gammal), marktäckning av döda växt- och djurrester, särskilt från föregående år kvarvarande visset gräs. Jfr *Ä v j a 1*.

Förromantik, beteckning för de kulturströmningar, vilka under 1700-t:s senare hälft förberedde romantikens genombrott (se *N y r o m a n t i k* sp. 1154).

Förskjutning, se *M a g n e t i s k t f ä l t* sp. 1061.

Förskjutningslag. 1. Se *R a d i u m* sp. 809. — 2. Den andra av de i art. *Strålning* sp. 130 f. angivna strålningslagarna.

Förskjutningsström, en form av elektrisk ström, bestående i ändring av dielektriska förskjutningen (se *M a g n e t i s k t f ä l t* sp. 1061) och, uttryckt i E. S. E.,

lika med $\frac{1}{4\pi}$ gånger förskjutningens derivata med avseende på tiden. F. har samma magnetiska verkan som konduktions- och konvektionsström och bildar tillsammans med dessa en källfri vektor. T. ex. vid urladdning av en kondensator bilda konduktionsströmmen i urladdaren och F. i kondensatorns dielektrikum en sluten ström.

För-skrivning, se *M a n t a l s s k r i v n i n g*.

Försockring, överförande av stärkelse till socker. Jfr *E t y l a l k o h o l* sp. 1248.

Första Livgrenadjärregementet, se *L i v g r e n a d j ä r r e g e m e n t e t*, även Suppl.

***Förster** (Foerster), F. W., har ss. pedagog särskilt verkat för den socialt vanlottade ungdomens etiska fostran bl. a. med anknytning till den moderna "arbets-skolans" (se d. o. Suppl.) program samt starkt inriktat sig på ung-

domskriminalitetens spörsmål. Tidigare ivrande för att emancipera etiken från religionen och bygga karaktärsdanningen på vad Höfding kallat en rent human grundval, har F. sedermera starkt hävdat religionens outhärlighet vid karaktärens fostran. F. har ägnat stor uppmärksamhet åt psykoanalysen (se d. o.) men riktat en skarp kritik mot den konstruktiva godtycklighet, varmed Freud och hans lärjungar tolka såväl normala som sjukliga själs-tillstånd i "pansexualistisk" riktning. Bland hans äldre arbeten märkes *Schule und Charakter* (1907; Skolan och karaktären, 1912), bland hans senare *Religion und Charakterbildung* (1925; Religion och karaktärsuppfost-
ran, 1928).

Förstång, översta delen av en skarvad fockmast.

Förstärkare, apparat för lågl. högfrekvensförstärkning (se *T e l e f o n i* sp. 889 ff).

Försvarsberedskapskommissionen, se *R i k s k o m m i s s i o n e n* för ekonomisk försvarsberedskap. Suppl.

***Försvarsdepartementet**. Kansliråden äro efter 1926 års indragningar endast 4.

Försåpning, detsamma som förtvålning.

***Försäkring**. En lag om försäkringsavtal utfärdades 8 april 1927. Om det svenska försäkringsväsendet se även tabeller till *S v e r i g e* sp. 471—472.

***Försäkringsrådet**. Sedan 1924 här F:s chef icke längre titel president.

Försättslins, enklare lins, vilken sättes på ett optiskt instrument (oftast kamera) för att ändra dess brännvidd. Positiva F. (t. ex. *p r o x a' r l i n s e r*) förkorta den, negativa (t. ex.

distalrinsler) förlänga den. Porträttlinsler användas till kameror med fast inställning för att ställa in på visst avstånd, ung. lika med porträttlinsens brännvidd.

***Försöksanstalt.** Till statsunderstödda F. höra även Svenska mosskulturföreningens huvudstation i Jönköping samt dess försöksgårdar. Se Svenska mosskulturföreningen.

***Förtäning,** jfr Vitkokning.

Förtriangel, se Segling sp. 362.

Förvisning, en persons åläggande att lämna l. begiva sig till viss ort. Jfr Landsförvisning, Deportation, Utlännning, Relegation.

Förvällningsmetod, se Sockertillverkning sp. 1135.

G.

Ga'blonz [-länsts], tjeck. *Jablonec*, stad i Böhmen, Tjecko-Slovakiet, belägen i Sudeterna, vid floden Neisse. Stor glas- och bijouteriindustri. 27,000 inv., huvudsakl. tyskar (1921).

Gadderås, fönsterglasbruk i Madesjö skn, Kalmar l. Äg. G:s fönsterglasbruks a. b., grundat 1924.

***Gadelius.** 2. Bror G. lämnade professuren och överläkaretjänsten vid Stockholms hospital 1927. Av *Det mänskliga själslivet* utkom en 4:e del 1924. I *Skapande fantasi och sjuka skulder* (1927) analyserar G. förhållandet mellan fantasilivet och de patologiska karaktärsdragen hos främst Tegnér och Fröding.

Gaede [gä'de], Wolfgang, f. 1878, tysk fysiker, prof. i Karlsruhe 1919, har konstruerat flera olika luftpumpar (se d. o.).

***Gaëta** är ärkebiskopssäte. Det har numera endast c:a 5,000 inv.

***Gaffel.** *Lantbr.* Anspänningsanordning, bestående av 2 skaklar, fast förenade med ett tvärsstycke. lläst, ansänd i G., kallas gaffelhäst.

Gaffelplog, se Plog sp. 326.

Gajdävert, se Viskert.

***Gala** användes i ett flertal sms. i bet. fest-, prakt- (t. ex. galaforeställning).

Galakto'nsyra, enbasisk organisk syra; bildas vid oxidation av galaktos (se Socker sp. 1128).

Galali't (av grek. *ga'la*, mjölk, och *li'tos*, sten), produkt, framställd av kasein genom härdning i formaldehyd. Användes till kammar, knappar o. a. småföremål.

***Galangarot,** se även Alpinia. Suppl.

***Galápagosöarna** användas ej längre som deportationsort.

Galesburg [ge'jlåsbög], stad i mell. Illinois, För. Stat. Livlig industri. 24,000 inv., därav många svenskar (1920).

Galgan'garot, galgorot, se Alpinia, även Suppl.

***Galilei.** 2. Den efter G. uppkallade kikartypen hade oberoende av honom redan tidigare uppfunnits (jfr Optik sp. 1344). G. konstruerade även en termometer (se d. o. sp. 972).

Galile'i, Alessandro, f. 1691, d. 1736, italiensk arkitekt, huvudsakl. verksam i Rom. G:s huvudverk är den ståtliga barockfasaden till Laterankyrkan (se ill. till Lateranen sp. 283).

Galio't (ital. *galeotta*), se *Segelfartyg* sp. 349.

***Galizien** är uppdelat på dep. Kraków, Lwów, Stanisławów och Tarnopol. 7,488,000 inv. (1921).

Galjo'n, annan form för *gallion*.

***Gallen-Kallela**, Akseli, som är titulärprofessor, fullbordade 1928 i Finlands Nationalmuseum i Helsingfors en stor kupolfresk med motiv ur *Kalevala*.

Galler, se *Vacuumrör* sp. 286. — *Gallerläcka*, se *Vacuumrör* sp. 287.

Gal'li-Curci [ko'rrtji], *Amelita*, f. 1889, italiensk operasångerska (koloratur-sopran), gift 1910—20 med den italienske markisen L. Curci och sedan 1921 med nordamerikanen H. Samuels, har med stor konstnärlig framgång uppträtt i Europa, Sydamerika och (sedan 1916) För. Stat.

***Gallipoli**. 2. G., turk. *Gelibolu*, har efter folkutväxlingen med Grekland 5,400 inv. (1927).

Gallise'ra (jfr *Gallien*), förfranska, påtvinga franskt språk och fransk kultur.

Gallisk, eg. som avser l. hör till *Gallien*; fransk.

Galliska språk, se *Keltiska språk*.

***Gallium** upptäcktes av Lecoq de Boisbaudran.

Gallo- (av lat. *gallus*, *gallisk*) användes i flera sms. i bet. fransk (t. ex. *gallomani'*, kärlek till allt franskt).

Gallocyani'n, oxazinfärgämne, framställt genom inverkan av nitrosodimetylanilin i saltsur lösning på gallussyra. Betfärgämne.

***Galling**, jfr även *Skogsbruk* sp. 819.

***v. Gallwitz**, Max, utgav 1929 sina minnen från världskriget,

Galtabäcksfyndet. Skeppet från norr strax före upptagandet.

Meine Führertätigkeit im Weltkrieg 1914—16.

Galo'sch (fr. *galoche*), yttersko, förr av läder, numera av kautsjuk, som pressas på väv, ur vilken olika stycken utstansas för att sedermera sammansättas över läst. G. överdragas slutligen med asfaltlack.

***Galsworthy**, John. Som fortsättning och avslutning på *The Forsyte Saga* ha utkommit *The white monkey* (1924; *Den vita apan*, 1925), *The silver spoon* (1926; *Silverskeden*, s. å.) och *Swan song* (1928; *Svanesång*, s. å.). Bland G:s skådespel märkes vid *Windows* (1922; *Fönster*, uppf. i Sthlm 1926).

Galt. 1. Koksgryta, använd vid uttorkning av nybyggda hus ("torkgalt", "murgalt"). — 2. Se *Kokill*.

Galtabäcksfyndet. Helt nära Galtabäckens utlopp i den numera nästan igengrundade Galtabäcksviken, Tvååkers skn, Hall. l., påträffades och framgrävdes 1928 det

första säkert förhistoriska fartyget i Sverige. Skrovet, klinkbyggt på spant och hopfogat uteslutande med tränaglar (intet spår av metall), var ganska illa bevarat. Kölen fanns kvar i hela sin längd, 9,10 m. Skeppet, som haft segelmast, har en avgjort ålderdomligare prägel än de berömda norska vikingaskeppen (se d. o.) från Oseberg och Gokstad (800- och 900-t.). Även den geologiska undersökningen med pollenanalys m. m. anger hög ålder, romersk tid (från Kr. f. till år 400) l. ännu tidigare. Fyndet synes alltså ge det arkeologiska beviset för att seglingskonsten var känd och utövad i Norden flera århundraden tidigare än man hittills vågat antaga.

Galtbesiktning, se *Svin*. Suppl.

Galtonpipa [gã'lton-], vid akustiska försök använd pipa med svängningar av så hög frekvens, att de ej kunna uppfattas med hörseln.

***Galtström**. Järnbruksrörelsen är numera nedlagd.

***Galvaniskt element**. De olika G:s elektromotoriska kraft har mätts med stor noggrannhet; däremot vet man föga om hur denna sammansättes av potentialsprängen vid beröringsytorna mellan de olika ämnena. De i huvudarbetet sp. 1032 angivna värdena för potentialsprängen vid elektrodernas ytor anses numera ej exakta; vid. tillkommer vid G. med två elektrolyter, ss. Daniells element, potentialsprång vid elektrolyternas beröringsyta och vid alla G. kontaktpotentialdifferensen mellan elektroderna. Den elektromotoriska kraften, som direkt mätes, är näml. ej potentialdifferensen mellan elektroderna utan mellan den ena elektroderna

och ett stycke av samma metall, som berör den andra. Jfr *Inkonstant*, *Irreversibel*, *Konstant element*, *Meidingerement*. Suppl. och *Primärelement*.

***Galvanometer**, se även *Maringalvanometer*, *Pansargalvanometer*, *Stränggalvanometer* och *Vridspolgalvanometer*. Om differentialgalvanometer se *Motståndsmätning*.

Galvanotypi' (av *Galvani* och grek. *ty'pos*, avtryck), se *Reproduktionsmetoder* sp. 1024.

***Galway** hade 1926 169,000 inv. Huvudstaden G. (iriska *Gaillimh*), som s. å. hade 14,000 inv., är säte för ett universitetscollege.

***Galveston** är säte för medicinska ardelningen av Texas' statsuniversitet.

Galärflottan, benämning dels på skärgårdsflottan i dess helhet, dels på dess Stockholmseskader. Skärgårdsflottan bestod urspr. mest av galärer, förlagda till Stockholms station.

***Gamla Karleby**, vars befolkning till större delen är svensktalande, har svensk femklassig mellanskola och treklassig samskola med dimissionsrätt.

***Gamla Norbergs bergslag** utgör sedan 1929 ett tingslag i Västmanlands mell. domsaga.

Gamla skolan, under 1800-t:s början i Sverige beteckning för "akademisterna", anhängarna av den franskklassiska smaken. Deras motståndare, nyromantikens förkämpar, benämndes *nya skolan*. — I allmännare betydelse betecknar G. en inom ett visst område tidigare rådande

men föråldrad l. tillbakaträngd åskådning, metod o. s. v.

***Gamla Uppsala.** Då kyrkan 1926 restaurerades, efterforskades samtidigt eventuella rester av det gamla hednatemplet, vilket, enl. vad traditionen ända från 1600-t. antager och även lokala topografiska studier synas antyda, skulle ha legat just där kyrkan står. Därvid visade det sig, att under den nuv. stenkyrkans golv funnos på något lägre nivå kristna gravar, sannol. sambörande med en tidigare träkyrka av oansenliga dimensioner. En fot under denna nivå påträffades ett äldre golv av stampad lera, tillhörande en stor träbyggnad, buren av träpelare, av vilka flera hade intill 80 cm:s diam. I lerlagrets undre del hittades ett fragment av en gjutform till en s. k. oval spännbuckla av en typ, vanlig omkr. 900. Denna stora träbyggnad bör till tiden ha sammanfallit med det av Adam av Bremen skildrade Uppsalatemplet (se huvudarbetet sp. 1044) och är också med största sannolikhet identisk med detta.

***Gamleby.** Municipalsamhället har en god hamn och står i ångbåtsförbindelse med Sthlm; station vid Norsholm—Västervik—Hultsfreds järnväg. I G. finnas såg, möbelfabrik och stenhuggeri.

***Gamlestad** hade 1928 31,460 inv.

***Gamlestadens fabrikers a. b.** har ett aktiekapital av 10 mill. kr. och sysselsätter 1,400 arbetare.

***Gammalkil** skall framdeles förenas med Sjögestad till ett pastorat.

***Gammalsvenskby.** Enl. överenskommelse med de ryska myndigheterna juni 1929 överfördes den svenska kolonin i G. (sammanslagt c:a 900 personer) i juli—aug. s. å. genom Svenska Röda

korsets bemedling till Sverige. För att möjliggöra bybornas bosättning i Sverige som självständiga jordbrukare igångsattes samtidigt en nationalinsamling.

Gammastrålar, γ -strålar, se Radium sp. 805.

Gamäng, försv. form för gamin.

Gandja, se Jelisavetpol, även Suppl.

Gandrup, Richardt, f. 1885, dansk författare. G. har främst i den stora romantrilogin *Det öde land* (1914), *Tomme Steider* (1915) och *Örkens Hyl* (s. å.) framträtt som en betydande själskildrare. Han har dessutom verkat som litteraturkritiker i Politiken.

***Gangrän**, jfr även Kallbrand.

Ganivet y García [-vä'tt i garthi'a], Angel, f. 1865, d. 1898, spansk kulturkritiker. I arbetet *Idcarium español* (1897) har G. sökt giva en historiepsykologisk förklaring till Spaniens kulturella och politiska nedgång och bestämma förutsättningarna för dess pånyttfödelse. Hans samhällsutopiska romaner (*La conquista del reino de Maya*, 1897, m. fl.) präglas på en gång av högspänd idealism och av trött skepsis. De sista åren av sitt liv verksam som konsul i Helsingfors och Riga, blev G. en fin kännare av nordisk kultur (*Cartas finlandesas*, 1898).

***Gann.** Ruinen konserverades 1925.

Gans, R i e h a r d, f. 1880, tysk fysiker, prof. i La Plata 1912, i Königsberg 1925, har gjort undersökningar betr. ferromagnetism, Tyndalleffekt hos vätskor m. m.

Ganyme'd (jfr Ganymedes), skämtsamt beteckning för kypare.

Greta Garbo.

v. Ga'rbe, Richard, f. 1857, tysk indolog, prof. i sanskrit i Tübingen 1895—1927, adlad 1909. G. har särskilt ägnat sig åt studiet av indisk filosofi och inom detta fack utgivit betydande arbeten.

Garbo, Greta, f. 1906, film-skådespelerska. G. debuterade i Stillers film *Gösta Berlings saga* (1923), inspelade i Tyskland *Den glädjelösa gatan* (1924) samt engagerades 1925 i För. Stat., där hon utvecklade sig till en av filmens mest populära stjärnor, beundrad kanske mest för sin slanka och indolenta skönhetstyp (*Åtrå, Anna Karenina, En gudomlig kvinna*).

***Garborg, Arne**. G:s *Dagbok* utkom 1924—27 i 6 bd.

Garçonne [-sã'nn] (fr., fem. av *garçon*, gosse), ett av V. Margueritte (se d. o. 2) präglad ord för den i alla avseenden (spec. erotiskt) frigjorda "ungkarlsflickan".

***Gard.** 1. Efter G. har den berömda akvedukten Pont du Gard, även kallad Agrippas akvedukt (se ill. till Akvedukt)

fått sitt namn, då den även tjänar som bro över floden.

***Garde** användes även som boxningsterm för att beteckna en armställning, som i görligaste mån skyddar kropp och huvud mot motståndarens slag.

***Garden, Mary**, var 1921—22 ledare för Chicago Opera Association. Hon är av skotsk härkomst.

Gardiner [ga'dinø], Alan Henderson, f. 1879, engelsk egyptolog, prof. i Chicago. G. har bl. a. utgivit *Egyptian grammar* (1927) samt ett stort antal hieroglyfiska och hieratiska texter. Särskilt känd har han blivit genom sina forskningar på Sinaihalvön (1915), varunder han påträffade inskriptioner, skrivna med tecken, som enl. honom utgöra en förbindelselänk mellan hieroglyfskriften och det äldsta semitiska alfabetet.

Gardner [ga'dnø], Isabella, nordamerikansk konstsamlerska, sammanbragte i sitt hem i Boston en utomordentligt värdefull, bl. a. på arbeten av Zorn rik, konstsamling, vilken bevarats i sin ursprungliga miljö som offentligt museum.

Gardone-Riviera [-dã'ne], se Gardasjön.

Garhård, se Koppar sp. 1190.

***Garibaldi. Ricciotti** G. avled 1924.

Garland [ga'lønd], Hamlin, f. 1860, nordamerikansk författare, har i en mängd romaner givit realistiska skildringar av jordbrukarlivet på de västamerikanska prärieområdena.

Garmisch, ort i sydligaste Bayern, belägen 700 m. ö. h. i Loissachdalen, vid foten av Zugspitze. G. är i likhet med det därtill belägna Partenkir-

chen (720 m. ö. h.), tills. med vilket G. har ca 10,000 inv., en betydande luftkurort och vintersportplats. Knutpunkt på järnvägen München—Innsbruck.

***Garnityr**, se även Stil sp. 1580.

Garúas [-ro'as], dimmor, stundom åtföljda av regn, vilka vintertid (juni—nov.) uppträda i vikarna på Syd-Amerikas västkust, ibland flera ggr om dagen.

***Garvin**, J. L., är sedan 1926 även huvudredaktör för Encyclopædia Britannica.

***Garvning**. *Fotogr.* Se Här d - ning 3.

Gasbetong, lättbetong l. porös betong, poröst byggnadsmaterial, framställt av cement och skifferkalk, till vilka ämnen sättes en mindre mängd av ett ämne, vanl. aluminiumpulver, som har förmåga att sönderdelat det tillsatta vattnet, så att gasutveckling uppstår i den blöta betongmassan. Denna jäser härvid upp, blir porös och bibehåller sig i detta tillstånd, tills den hårdnar. Volymvikten är vanl. 0,8 kg. per kbdm. vid 70—75 % porositet. G. kan med fördel bearbetas med såg och yxa. Tryckhållfastheten är 25 å 30 kg. per kvcm. och kan ökas genom G:s härdning i ånga. G. användes särskilt i väggkonstruktioner på grund av sin värmeisoleringsförmåga, vilken är nästan lika stor som träets. Vid uppförandet av högre husbyggnader utfyllas ofta mellanrummen (väggarna) i den bärande betongkonstruktionen med plattor av G., l. ock gjutas hela väggarna direkt på byggnadsplatsen. En- och tvåvåningshus kunna byggas av G. utan särskild bärande konstruktion. G. kan armeras som vanlig betong; armerade gasbe-

Pietro Gasparri.

tongbalkar ha kommit till användning som bärande element över dörr- och fönsteröppningar.

Gasconnade [-kåna'dd], fr., beteckning för tomt skryt, härledd av landskapet Gascogne, vars invånare äro kända för sin impulsiva skrytsamhet.

***Gaser**. Boyles och Gay-Lussacs lag samt därför även gasernas allmänna tillståndslag gäller ej strängt för några gaser, men avvikelserna äro spec. för helium och vätgas mycket små utom vid mycket låga temperaturer l. höga tryck. En tänkt gas, som exakt följer allmänna tillståndslagen, kallas *ideal*. Gay-Lussacs lag bör formuleras så, att volymen vid en temperaturstegring om 1° vid konstant tryck ökas med $\frac{1}{273}$ av volymen vid 0° C. och samma tryck. Om total- och partialtryck se även Daltons lag. Suppl.

Gasflamkol, se Stenkol sp. 1524.

Gaskonstant, se Gaser och Termodynamik sp. 962.

***Gasparri**, Pietro, har med stor skicklighet lett påvestolens utrikespolitik såväl under Benedictus XV som under Pius XI.

Gastein (Badgastein). Det övre fallet i Gasteiner Ache med kasinot t. h.

Bland framgångarna märkes upptagandet av officiella förbindelser med Tyskland, England, Frankrike och Italien. Med Italien inledde G. redan 1919 ett närmande, vilket 1929 kröntes genom det av G. och Mussolini undertecknade fördrag, som återupprättade Kyrkostaten (se d. o. Suppl.) och införde ett konkordat mellan påvestolen och Italien.

***Gastein** (vanl. kallat Badgastein) är beläget i starkt kuperad terräng i Salzachs sidodal Gasteiner Tal, genomfluten av Gasteiner Ache, som här bildar två stora vattenfall; dalen genomlöpes av en järnväg, som sammanbinder Salzach och Dravadalarna. G., som under senare år även fått betydelse som vintersportplats, besökes årligen av c:a 25,000 kurgäster. 7 km. n. om Badgastein ligger dalens huvudort, Hofgastein (869 m. ö. h.), livligt besökt som kurort och vintersportplats; genom en

rörledning tillföres radioaktivt vatten från Badgastein.

***Gattjina**, som 1923—27 var omdöpt till Trotsk, heter numera Tjapa'jevsk.

***Gauffin**, Axel, blev 1925 överintendent vid Nat. mus.

Gaufrera [gäfre'-], se Goffrera. Suppl.

***Gauguin**. 1. Paul G. Noa Noa utkom i sv. övers. 1925. — 2. Jean G. har på senaste tiden även gjort en märklig insats som keramiker genom sina vid Bing & Gröndahls Porcelänsfabrik utförda skulpturer i stengods och fajans (se ill. till d. o. Suppl.).

***Gaulois**, Le G., utkommer fortfarande ss. egen tidning, churu under samma ägare som Figaro.

Gault [gält], se Kritperioden.

Gauthier-Villars [gät-je'vila'r], Henry, se de Jouvenel 1. Suppl.

Gavarnie, Cirque de G. [sirk də gavarni'], se Gave. Suppl.

Gave [gav], benämning på floder i Väst-Pyrenéernas franska del, med talrika, delvis utbyggda fall. Störst är Adours vänsterbiflod Gave de Pau (184 km.), vilken i den storartade, på vattenfall rika kitteldalen Cirque de Gavarnie n.v. om Mont Perdu bildar ett 422 m. högt fall.

Gazette du Franc [-šä'tt dy fraŋ], se Frankrike. Suppl. sp. 816.

***Gdynia** har snabbt utvecklats från fiskläge till betydande hamnstad och mondän badort. Invånarantalet är ännu ringa (3,000 inv. 1926), men staden utökas hastigt, och gator etc. utläggas för en ort med 60,000 inv. — G., som har ett för de vanligaste stormarna skyddat läge och erhåller goda land-

förbindelser genom järnvägen Stettin—Danzig och under byggnad varande banor söderut, torde bli en av de förnämsta Östersjöhamnarna, av betydelse ej blott för Polen utan även som transitohamn för bl. a. Tjecko-Slovakiet. Hamnarbetena påbörjades 1924 och väntas till sin första huvuddel vara slutförda 1929; framtiden skola stora utvidgningar göras. F. n. finnas en yttre och en inre hamn med 8—11 m:s djup, två sydliga bassänger och en krigshamn. Hamnen togs 1925 i bruk för stenkolsexport (50,000 ton 1925, 1,740,000 ton 1928). 1928 anlände och avgingo sammanlagt 2,201 fartyg om 1,960,000 nettoton (150,000 ton 1925). Krigshamnen användes sedan 1926.

Gedda, Petter, f. 1661, d. 1697, lantmätare och sjökartograf, verksam vid amiralitetet som styrmansdirektör och senare som styrmanskapten och lotsdirektör. G. organiserade lotsväsendet och utgav en sjöatlas (se *Sjökort* sp. 685).

***Geddes**. 1. Sir Eric Campbell G. var 1917—22 led. av underhuset. Han har numera lämnat politiken, var 1923—24 president i brittiska industriförbundet och intar en ledande ställning inom ett flertal affärsföretag.

Gedrit, se *Amfiboler*. Suppl.

Gedser [ge'dd-], annan form för Gjedser.

***Geestemünde** förenades 1924 med Lehe till en stadskommun, *Wesermünde* (jfr d. o.).

***Geete**. 1. Robert G. avled 1928. — 2. Anna Hamilton G. Av G:s *I Solnedgången* utgavs 1914 ett 4:e band av E. G. Lilljebjörn.

***Geffroy**. 2. Gustave G. avled 1926.

***Geijer**. 1. E. G. G. Av den nya uppl. av G:s samlade skrifter ha hittills (1929) utkommit 9 bd, redigerade av John Landquist, som även utgivit en monografi över G. (1924). — 4. Gottschalk G. avled 1924. — 5. Per G. erhöill 1927 professors namn.

Geijer, Herman, f. 1871, språkforskare, docent i nordiska språk i Uppsala 1918, sedan 1914 föreståndare för Landsmålsarkivet och den främste ledaren av de svenska dialektundersökningarna. G:s skrifter beröra främst de nordsvenska målen.

v. Geijer, Knut, f. 1864, ämbetsman, politiker, borgmästare i Trälleborg sedan 1895. G. tillhörde A. K. 1903—08 (höger) och är sedan 1909 led. av F. K. Han är sedan 1903 led. av konstitutionsutskottet, från 1925 dess ordf.

***Geisslerrör**. Om ljusfenomenen i G. se även *Urladdningsfenomen* sp. 220.

***Geitel**, Hans, avled 1923.

***Gejser**, se ill. till *Yellowstone National Park* sp. 1317—1318.

***Gelatin**, jfr även *Kollagen*, *Lim* och *Äggviteämnen* sp. 1507—1508.

Gelato'ser, se *Lim*.

Gelbkreuz [gä'lpkräjt], se *Gaskrig* sp. 1085.

Geldner [gä'ltner], Karl Friedrich, f. 1853, tysk indolog och iranolog, prof. i sanskrit i Marburg 1907—21. Bland G:s arbeten märkas främst en kritisk uppl. av *Avesta* (3 bd, 1886—96) och ett urval av *Rigveda* (2 bd, 1907—09). Han har dessutom påbörjat en övers. till tyska av *Rigveda* (I, 1923).

***Gelsenkirchen** hade 1925 209,000 inv. Staden har hamnanläggningar vid Rhen—Hernekana-len (jfr d. o. Suppl.).

Ge'lton, **T o u s s a i n t**, f. omkr. 1630, d. 1680, holländsk målare. G. utbildades sannolikt i Haag och verkade bl. a. i Amsterdam, innan han begav sig på resor till de nordiska länderna. Han besökte Sverige upprepade gånger på 1650- och 1660-t. och blev 1674 hovmålare i Köpenhamn. Hans kända arbeten, mestadels porträtt i litet format och eldskenstycken, visa honom som en detaljskarp "småmålare" i G. Dous stil.

Gelänk, se **S k o d o n** sp. 804.

Gémier [jémje'], **F i r m i n**, f. 1865, fransk skådespelare och teaterledare, sedan 1921 direktör för Théâtre de l'Odéon i Paris. G:s egen konstnärliga verksamhet har fallit inom karaktärsfacket, där han anses som en av sin samtids bästa krafter. Dessutom har han verkat för teaterns popularisering och nedlagt ett betydande arbete på att organisera ett internationellt samarbete på teaterkonstens område.

***Gemination**. **G e m i n e r a d** **k o n s o n a n t**, **g e m i n a ' t a**, användes sedan gammalt som beteckning för lång konsonant även i slutljud (t. ex. i *tapp*, *fall*). Åtminstone i detta fall är termen vilseledande, då här någon uppdelning av den långa konsonanten i två ljud ej kan tänkas.

Gena'nt [sje-], se **G e n e r a**.

***Genarp**. 1925 har Gödelöv avskilts från pastoratet. — I G. ligger G:s järnvägsstation, ändpunkt för Malmö—G:s järnväg.

***Genealogi**. Utom i sin egentliga betydelse av släktvetenskap användes ordet G. som beteckning för härledning, härkomst, stamtavla, släktregister. Ett för den

systematiska G. viktigt svenskt arbete är J. Wretman, *Släktvetenskapen* (1924). Sedan 1925 utges av G. Elgenstierna en ny, reviderad upplaga av Anreps verk under titeln *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* (hit tills 4 bd). Svenska släktkalendern är icke årlig; dess första årgång utgavs 1912, den senaste 1927.

Ge'nera, plur. av genus.

Genera'l- (av lat. *genera'lis*, allmän) användes i sms. i bet. över-, huvud-, högste; allmän.

General electric company [dže'nnerəl ile'kktrik kə'mmpəni], För. Stat:s största elektriska företag, grundat 1892 genom sammanslagning av *Edison general electric company*, grundlagt av Th. Edison och F. Pope, och *Thomson-Houston electric company*, grundlagt av E. Thomson och E. Houston. G:s huvudanläggningar äro förlagda till Schenectady, staten New York, varjämte G. äger 10 andra fabriksanläggningar för tillverkning av alla slags elektrisk material och maskiner, turbiner, kompressorer m. m., samt 12 glödlampsfabriker, samtliga spridda över För. Stat. I huvudanläggningarna ingå två laboratorier för allmänt elektriskt forskningsarbete och för belysningsteknik. Sammanlagt ca 73,000 arbetare. G:s exportaffärer handhas av *International general electric company*, Schenectady.

General motors corporation [dže'nnerəl mə'təʊs kårpårə'jsjən], nordamerikansk industrikoncern, bildad 1918, med huvudkontor i Detroit och New York. G. äger i För. Stat. och Kanada 20 automobilfabriker och 44 andra industri-anläggningar (bl. a. för tillverkning av Fisher-karosserier, Frigi-

daire kylskåp och Delco automa-
tiska belysningsanläggningar)
samt Opels automobilfabrik i
Tyskland och Vauxhalls i Eng-
land. G. äger vid monteringsfab-
riker och filialer i 21 städer
utom Amerika (bl. a. i Stock-
holm; se General motors
nordiska a. b. Suppl.) samt egna
finansinstitut (*General motors
acceptance corporation* m. fl.),
egen teknisk högskola i Flint,
Michigan, och välutrustade experi-
mentlaboratorier. G:s provbanor
utanför Detroit för provkörningar
av nykonstruktioner äro med
en yta av 1,125 acres världens
största. G. tillverkar personauto-
mobiler av märkena Chevrolet,
Pontiac, Oldsmobile, Marquette,
Oakland, Buick, Vauxhall, La
Salle och Cadillac samt lastauto-
mobiler och omnibusar av mär-
kena Chevrolet, G. M. C. och
Yellow coach. 1928 voro 209,000
personer anställda hos G. Antalet
sålda vagnar var s. å. 1,810,806.
Aktiekapital 569,916,000 dollar.

General motors nordiska a. b.,
Sthlm, grundat 1927, dotterbolag
till General motors corporation,
äger vid Hammarbyleden fabriker
för montering av automobiler av
General motors fabrikat. Fabri-
kerna, som färdigbyggdes mars
1928, tillverkade under året (10

General motors nordiska a. b. Del av
monteringsverkstäderna.

mån.) 15,035 vagnar, därav 4,289
för den finländska marknaden.
Vid tillverkningen sysselsätts
svenska arbetare och användes
till stor del svenskt material. G.
har en personal av c:a 1,300 per-
soner.

***Generalorder** utfärdas nume-
ra även berörande flygvapnet. Jfr
K o m m a n d o m å l.

***Generalpoststyrelsen.** Che-
fen kallades till 1920 general-
postdirektör. — Jfr Post-
sparbank.

***Generalstabens karta över
Sverige.** Intill sept. 1929 ha
ytterligare utgivits följande kar-
tor: Av Generalstabens karta
över s. Sverige 8 nymätta och 1
grundligt reviderat blad, av Gene-
ralstabens karta över n. Sverige
13 blad i skala 1 : 100,000 och av
konceptkartorna nya blad i Väs-
tergötland och Dal. Av höjdkar-
tan ha 2 blad helt omgjorts, av
översiktskartan föreliggande sedan
1927 samtliga 25 blad och av
Internationella världskartan (se
d. o. Suppl.) äro samtliga svens-
ka blad utkomna.

***Generator.** Om G. för hög-
frekventa elektriska strömmar se
Telegrafi sp. 905 f.

Genevad, samhälle i Tjärby
skn, Hall. l., vid Västkustbanan.

General motors nordiska a. b. Flygbild
av anläggningarna vid Hammarbyleden.

Vid G. har Svenska sockerfabriks a. b. råsockerfabrik.

***Genève.** 1. G. hade 1927 164,000 inv., därav ung. hälften reformerta och hälften katoliker. Över $\frac{1}{3}$ äro fransktalande. — 2. G. hade 1927 127,000 inv. Det är viktig järnvägsknut och har reguljär flygförbindelse med Zürich (—Stuttgart och —München), Marseille (—Barcelona) och Basel (—Frankfurt am Main).

Genèveprotokollet [jønä'v-], se Nationernas Förbund sp. 643.

Geni'l [che-], se Granada 3.

Geno'l, se Metol.

Genomslag, elektrisk gnista genom ett dielektrikum. Jfr U r l a d d n i n g s f e n o m e n sp. 222.

Genomslagshållfasthet, det samma som dielektrisk hållfasthet (se d. o. Suppl.).

Genomträngande strålning, se Ionisering sp. 1483 och Spektrum sp. 1281.

Gentiano's, trisaekarid, som ingår i rötter av växter, tillhörande släktet *Gentia'na*. Jfr Socker sp. 1127.

Gentilhomme [jantijä'mm], fr., adelsman, ädling.

Gentofte, Gjentofte [ge'n-], kommun i Köpenhamns amt, Danmark, ingående i Stor-Köpenhamn (se Köpenhamn sp. 85). 24 kvkm. 42,000 inv. (1927).

***Genua.** 1. Provinsen, vars yta enl. nuv. provinsindelning är avsevärt minskad, har nu c:a 800,000 inv. — 2. Staden har, sedan ett flertal kommuner längs kusten 1926 inkorporerats, 625,000 inv. (1928). G. gör under den fascistiska regimen stora framsteg som hamn- och handelsstad. Stora hamnbassänger ha nyligen anlagts, och en direkt järnvägslinje G.—Milano är

planerad. Bland ångbåtlinjerna märkas de särskilt för den stora emigrationen betydelsefulla till Syd-Amerika. 1927 ankommo och avgingo sammanlagt 10,157 fartyg om 18,2 mill. nettoton.

***Geografiska sällskap.** Ett livaktigt G. är det 1925 i Lund bildade Sydsvenska geografiska sällskapet, vilket utger en värdefull årsbok, sedan 1927 kallad *Svensk geografisk årsbok*. De övriga nordiska ländernas G. äro Det kongelige danske geografiske Selskab, stiftat 1876 i Köpenhamn (utger sedan 1877 *Geografisk Tidsskrift*), Det norske geografiske selskap, stiftat 1889 i Oslo (utger sedan s. å. en årsbok) och Geografiska sällskapet i Finland, bildat 1921 genom sammanslagning av Sällskapet för Finlands geografi och Geografiska föreningen i Helsingfors; utger tidskrifterna *Terra* (sedan 1913; under titeln *Geografiska föreningens tidskrift* 1888—1912), *Fennia* (sedan 1889) och *Acta Geographica* (sedan 1927) och har utarbetat 3:e uppl. av *Atlas över Finland* (se d. o. Suppl.). Bland övriga länders G. märkas — förutom Royal Geographical Society (se d. o., även Suppl.) — Gesellschaft für Erdkunde, stiftat 1828 i Berlin (utger sedan 1853 en tidskrift, *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde*), Société de Géographie, stiftat 1821 i Paris (utger sedan 1900 tidskriften *La géographie*), Russkoje geografitjeskoje obsjtjestvo, stiftat 1845 i Leningrad (utger flera värdefulla publikationer) och American Geographical Society of New York, stiftat 1852 (utger sedan

1916 tidskriften *Geographical Review*).

***Geokronologi.** Beteckningen G. bör reserveras för de *exakta* geologiska tidsbestämningarna, och sålunda inbegripes i G. ej den gren av stratigrafien, som endast tar hänsyn till de geologiska bildningarnas relativa ålder. Försök, som förekomma i populära framställningar, att angiva även dessa bestämningar i år (årmillioner), äro i högsta grad osäkra och kunna i allm. betecknas som meningslösa. Ett undantag syuas dock de bestämningar utgöra, som utförts på grundval av analyser av radioaktiva mineral (jfr Radium sp. 811).

Geometrisk addition, se Vektor.

***Geometriskt medium,** se även Medelvärde.

Georgescu [džeärdjä'ssko], Georges, f. 1887, rumänisk violinist och dirigent, har i Rumänien (bl. a. ss. ledare av operan i Bukarest) och utomlands vunnit uppskattning som orkesterdirigent.

***Georgia** har eul. uppskattning för 1928 3,203,000 inv.

***Georgien.** l. G. ingår i Transkaukasus och består f. n. av egentliga G. (54,469 kvkm., 2,246,000 inv. 1926) samt de autonoma sovjetrepublikerna Abhasien och Adsjarien (Adsaira) och det autonoma området Syd-Osetien. 68,865 kvkm. 2,667,000 inv. (1926).

***Géraldy,** Paul. Bland G:s senare arbeten märkas skådespelet *Si je voulais* (1924; Om jag ville, uppf. i Sthlm 1925), skrivet tills. med R. Spitzer, och *L'homme de joie* (1929) samt romanen *Le prélude* (1923; Förspelet, 1924), som utgör förhistorien till *Aimer*.

Gerania'l, se Citral. Suppl.

***Geranium,** se även Pelargonium. — Geraniumolja, se Pelargonium.

Géraud [jerá'], André, f. 1882, fransk publicist, känd under pseud. *Pertinax*, medarbetare i *l'Écho de Paris*. I intim kontakt med regeringskretsarna, anses G. synnerl. välunderrättad och intar som utrikespolitisk skriftställare en framskjuten plats.

Ge'ringvinkel, se Måttvertyg sp. 501.

Germain [järmä'ŋ], fransk guldsmedssläkt, vars mest berömda medlemmar voro Thomas G. (d. 1748) och dennes son François Thomas G. (d. 1791). Båda arbetade i en ganska måttfull rokokostil. Den senares serviser för det ryska hovet tillhöra det praktfullaste silversmide, som någonsin utförts. Se ill. till *Guldsmedskonst* sp. 114.

***Germaner.** Begreppet G. likom det vidare begreppet indoeuropéer (se d. o.) avser språksamhörighet, ej rassamhörighet. Se *Germaniska språk* och *Indoeuropeiska språk*.

Germanischer Lloyd [germanisjer låjt], se Klassificerings sällskap.

Germanise'ra, påtvinga tyskt språk och tysk kultur.

Germanist, person, som studerar germanska (spec. tyska) språk- och kulturföreteelser.

Germa'no- användes i ett flertal i sms. i bet. tysk- (t. ex. *germano'fi'l*, tyskvän).

Ge'rmanos, Lukas Strinopoulos, f. 1872, grekisk kyrkoman, exark över de grekiska församlingarna i Väst-Europa med titel metropolit av Tyateira. G. har gjort sig känd som representant för de kyrkliga enhetssträvandena och intog bl. a.

en bemärkt ställning på ekumeniska mötet i Sthlm 1925.

German silver [djo'mən si'll-vø] (eng., tyskt silver), se **Ny-silver**.

Gersau [gä'rrsaø], luftkurort i kantonen Schwyz, Schweiz, vid Vierwaldstättersjön, s.ö. om Rigi. 2,000 inv. — G. var 1390—1798 republik, den minsta i Europa.

Gershwin [gø'soinn], George, f. 1898, nordamerikansk tonsättare och pianist, hör till de konstnärligt främsta bland de moderna danskompositörerna. Bland hans större verk märkas *Rhapsody in Blue* och en pianokonsert.

Gertz, Hans, f. 1876, läkare, prof. i fysiologi vid Karol. inst. 1928, förf. till ett flertal arbeten, huvudsakl. inom optiken.

Gerumsmanteln, oval mantel, kypertvävd av naturfärgad fårull blandad med hjortdjurshår (se ill. till **Bronsåldern** sp. 619), funnen hopvikt och tydligen nedlagd som votivgåva i Hjortmossen i Ö. Gerums skn, Västergötland. Pollenanalytisk undersökning har visat, att G. måste härröra från den äldre bronsåldern. Den visar hål efter ett flertal dolkstötar, och det är tydligt, att dess ägare blivit mördad. Den är större och förfärdigad medelst finare vävteknik än de i danska bronsåldersgravar (i Muldbjerg, Borum Eshöi, Guldhöi m. fl.) funna mantlarna.

***Gessler, Otto**, var 1920—24 led. av riksdagen. Han utträdde ur demokratiska partiet i samband med ministerkrisen jan. 1927, då han alltjämt ss. riksvärnsminister (ehuru nu partilös) ingick i Marx' nya ministär. Han avgick jan. 1928.

***Gesunden**. Ytan är 36 kvkm.

Getdning, se **Skogsavverkning** sp. S15 samt ill. sp. S14.

***Getskötsel**. Det under kristiden stegrade intresset för getavel har åter nedgått. Några getavelsföreningar med Saanenbockar torde ej längre finnas i Sverige.

Getterön, se **Varberg**.

Gevalt (ty., eg. våld) användes i uttrycket "med all(t) G.", med all makt.

***Gewandhauskonserter**. Furtwängler frånträdde 1928 ledarskapet av G., som sedan dirigerats av flera olika musiker.

Gezira, se **al-Djazira**. Suppl.

gf, förk. för gram ss. kraftenhet (se **Gram**).

Gha'zi-Ainta'b, se **Ainta'b**. Suppl.

Giaur (av arab. *kafir*, otrogen), turkiskt öknamn på icke-muhammedaner (spec. kristna).

***Gibbs**. 3. Sir **Philip G.** har jämte arbeten över aktuell politik och historia utgivit ett antal underhållande romaner (flera i sv. övers.) med delvis tendentiöst och populärfilosofiskt innehåll.

Gid [gidd], försv. form för guide.

***Gide**. 2. **André G.** är brorson till Charles G. Hans senare produktion har icke fullföljt linjen från *La porte étroite*, vars asketiskt betonade livsideal ännu präglar den tragiska prästgårdsidyllen *La symphonie pastorale* (1919), utan givit uttryck för nya sidor av G:s intellektuellt betonade, på motsatser rika och med ståndpunkter experimenterande personlighet. I den stora romanen *Les faux-monnayeurs* (1925), i viss mån förebådad av *Les caves du Vatican* (1914), har han med Dostojevskij och modern psykoanalys som förebilder framför allt sökt skildra det undermedvetna själslivet, vilket lett till en upp-

lösning av den traditionella romanformen. I det självbiografiska arbetet *Si le grain ne meurt* (1926) har han med hänsynslös uppriktighet blottat sina barn- och ungdomsupplevelser. Det stora inflytande, som G. utövat, har till icke ringa del förmedlats av den på hans initiativ 1909 grundade tidskriften *la Nouvelle revue française*, som även sökt förverkliga hans strävan att göra utländsk litteratur bekant i Frankrike.

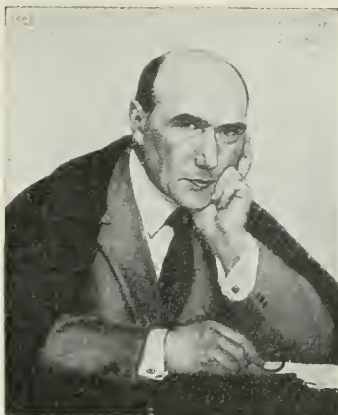
Gideåbacka kraftverk, ett Gideå och Husums a. b. tillhörigt kraftverk vid Gide ålv (Ångermanland), c:a 2 km. från dess utlopp i Bottniska viken. Omkr. 1 km. ovanför kraftverket är en valvdamm med en spännvidd av 40 m. och största höjd av 26 m. spänd tvärsöver älven, varigenom ovanför liggande forsar upp- lämts, så att en sammanlagd fallhöjd på 33 m. erhållits. Kraftstationen är utbyggd för 2 aggregat om tills. 10,000 HK. G., som började byggas 1916, igångsattes med ett aggregat 1918.

Gideå och Husums a. b., grundat 1874, äger bl. a. Gideåbacka kraftverk. G. är dotterbolag till Mo och Domsjö a. b.

***Gide ålv** representerar en medelvatteneffekt av 120,000 HK, varav c:a 14,000 utbyggs.

Giersing [gi'r-], **Harald**, f. 1881, d. 1927, dansk målare, studerade 1906—07 i Paris och blev efter hemkomsten den ledande inom det unga danska måleriet. på vars utveckling han även som lärare övade inflytande. Hans egna målningar förete en dekorativ, av Matisse påverkad stil, präglad av en viss brutal kraft.

Giertz [järts], **Knut Harald**, f. 1876, överläkare vid Stockholms läns centrallasarett,

André Gide. Målning av P. Albert Laurens.

Stocksund, 1921—27, vid Sabbatsbergs sjukhus sedan 1928, förf. till ett flertal arbeten, spec. över operationsmetoder i bröstlilan.

Giftrand (ty. *Giftzüge*) kallas punkter l. fördjupningar i en svärds klinga, som, ehuru utan bevis, ansetts avsedda att fyllas med gift för att förgifta såret. Jfr blodrand (se *Svärd*).

Giftsot, se *Sotsvamp* par sp. 1201.

Gila River [dja'jlø ri'vø], vänsterbiflod till Colorado floden, För. Stat., upprinner på Colorado-platån i New Mexico och genomflyter Gila öknens i s. v. Arizona. 950 km.

***Gilbert**, **Jean**, är pseudonym för **Max Winterfeld**.

Gilbert [gi'llbøt]. l. **Seymour Parker G.**, f. 1892, nordamerikansk finansexpert, generalagent för Tysklands skadeståndsbetalningar sedan 1924. G. framställde 1927 krav på att skadestandsfrågan skulle upptagas till förnyad prövning, vilket yrkande resulterade i skadeståndskonferensen i Paris våren

Giovanni Giolitti.

1929 för Dawesplanens revidering (se *Ska d e s t å n d s f r å g a n*. Suppl.). — 2. *J o h n G.*, f. 1897, nordamerikansk filmskådespelare, har vunnit stor popularitet i älskarroller, bl. a. som Greta Garbos motspelare i ett flertal filmer.

***Gilbert and Ellice islands colony.** Tokelauöarna (se d. o.) tillhöra sedan 1926 ej längre G.

Gill [djill], engelskt rymdmått = 142 kbm.

***Gillberg.** 1. G. utgör ett tingslag i Södersysslets domsaga.

Gilliéron [jilierå'η], *J u l e s*, f. 1854, d. 1926, fransk språkforskare, är genom det tills. med E. Edmont utgivna monumentala verket *Atlas linguistique de la France* (1902—15, Suppl. 1920) den egentlige grundläggaren av språkgeografin (se d. o.) ss. vetenskap.

Gillöga, se *S t o c k h o l m s* skärgård sp. 1674.

Gimmersta, gods i Julita skn, Södermanl. l., med slottsbyggnad från 1700-t:s början, vackert belägen vid sjön Öljarén. G. äges inom friherrliga ätten Bonde och

har tidigare gått i arv inom ätterna Ryning och Ribbing.

***Gimo** har station vid Danne-mora—Hargs järnväg och Stockholm—Roslagens järnvägar (linjen Faringe—G.).

***Gimo-Österby bruks a. b.** Järnbruksrörelsen arrenderas av Fagersta bruks a. b.

***Giolitti**, *G i o v a n n i*, avled 1928. G., som till en början böjde sig för fascistregimen, anslöt sig efter Matteottiskandalen 1924 till oppositionen och uppträdde bl. a. mars 1928 ss. motståndare till det då föreliggande vallagsförslaget.

Giorna'le d'Ita'lia [d'jár-], *I l G.*, italiensk daglig tidning, utgiven i Rom, grundad 1901, fascistisk. G. var tidigare S. Sonninos organ.

Giova'nni [djå-], italiensk namnform för Johannes.

Gipsbruk, se *M u r b r u k*.

Gipsört, se *G y p s o p h i l a* Suppl.

Gipy'r [gi-], försv. form för guipure.

Giraff-floden, se *N i l e n*.

Giraudoux [jirådo'], *J e a n*, f. 1882, fransk författare, har bl. a. skrivit den sedermera till drama (*Siegfried*, 1928; uppf. i Sthlm 1929) omarbetade romanen *Siegfried et le Limousin* (1922), där franskt och tyskt väsen ställas i effektfull motsättning till varandra, och den politiska nyckelromanen *Bella* (1926), som utgör ett angrepp på Poincaré och hans utrikespolitik.

Gire'ring, se *G i r o*.

***Girgenti**, som är huvudstad i en provins med samma namn, har c:a 21,000 inv. och Porto Empedocle c:a 11,000 inv.

Gisberg, *S o f i a*, f. 1854, d. 1926, konstnärinna, lärarinna. Som överlärarinna (från 1887) och föreståndarinna (från 1901)

vid Tekniska skolan i Sthlm gjorde G. en betydande insats vid undervisningen i mönsterritning och textilkonst. Bland hennes egna arbeten märkas ett stort antal illuminerade adresser samt många kompositioner för kyrkliga och heraldiska textilier.

***Gish**, Lillian. Efter en brytning med Griffith 1921 har G. arbetat under ett flertal regissörer, bl. a. King Vidor (*Bohème*) och Victor Sjöström (*Den röda bokstaven* och *Stormen*). — Dorothy G. övergick 1926 till engelsk film (*Nell Gwyn*, *Madame Pompadour*).

***Gislaved** har station vid linjen Hestra—G. av Borås—Alvesta järnväg och linjen Reftele—G. av Halmstad—Nässjö järnvägar.

***Gislöv**. Sedan 1924 bilda Dalköpinge, G., Bösarp och Simlinge ett pastorat.

Gislövs läge, stort fiskläge i Gislövs skn, Malmöh. l., 4 km. s.ö. om Trälleborg, med utmärkt, nybyggd hamn.

***Gitarr**, se bilaga till Musikinstrument.

Gitter [g'it'er] (ty., galler). 1. Se Interferens sp. 1446, Spektralanalytiser sp. 1274 och Spektrum sp. 1278. — 2. Detsamma som galler (se Vacuumrör sp. 286). — 3. Atomgitter, kristallgitter, det regelbundna punktsystem, som bildas av atomernas medelpunkter i en kristall (se d. o. sp. 1334 och 1343 ff. samt Stål sp. 177 f. och fig. 1).

Gitterkonstant, avståndet mellan mittpunkterna av närbelägna linjer i ett gitter. Se även Kristall sp. 1343.

Giusti [djo'ssti], Giuseppe, f. 1809, d. 1850, italiensk skald, advokat. G., som själv deltog i de

italienska frihetsrörelserna, gav i sina dikter uttryck åt sin sorg över Italiens splittring och angrep i bitande politiska satirer — en genre, som G. drivit till mästerverkap — det österrikiska förtrycket och svagheter hos den italienska nationen.

Giusto [djo'sstâ], ital., riktig, lämplig (t. ex. tempo giusto, i ett tempo, lämpligt för musikstyckets karaktär).

***Gize** hade 1927 27,000 inv.

***Giöbel**, Selma, avled 1925.

Gjentofte [ge'n-], se Gjentofte. Suppl.

***Gjutning**, se även Klockgjutning, Pressgjutning och Rörtillverkning.

Gjöa, se Polarexpeditioner sp. 356.

Glace Bay [glejs bej], stad i prov. Nova Scotia, Kanada, på Cape Bretons östkust. G. har mottagarstation för transatlantisk radiotelegrafi (i samarbete med en sändarstation i Louisburg, s. om G.). 17,000 inv. (1921).

Glacéhandskar [glase'-] (av fr. *glacé*, isig, glacerad, av *glace*, is), glansskinnshandskar.

Glaci's (fr. *glacis*, av *glacer*, glida), å bankslänt utförd beklädnad, bestående av sprängsten, lagd så, att en någorlunda plan övre yta erhållits.

Gladbeck [gla't-], stad i prov. Westfalen, Preussen, n.v. om Gelsenkirehen. Stenkolsbrytning och metallindustri. 60,000 inv. (1925).

Gladkov, Fjodor Vasiljevitch, f. 1883, rysk författare, har i sina noveller och romaner givit cyniskt brutala skildringar från bolsjevismens Ryssland. I Sverige har han blivit känd genom romanen *Cement* (1926; sv. övers. 1927), som bl. a. behandlar det ekonomiska återuppbyggandsarbetet samt förhållandet

mellan man och kvinna efter revolutionen.

Glaisher [gle'jsjø], James, f. 1809, d. 1903, engelsk fysiker, direktör för Greenwichobservatoriets magnetiska och meteorologiska avdelning 1840—74. G. vann särskilt rykte som ballongfarare (se Luftballong sp. 805).

Glanser, en grupp metallglänsande, merendels mörka mineral av ringa hårdhet. De innehålla i regel endast en metall i förening med svavel, selen l. tellur. Hit höra bl. a. silverglans, blyglans och kopparglans, alla tillhörande gruppen svavelglanser. Betydligt sällsyntare äro selen- och tellurglanser. Till de senare höra tellursilver (hessit) och tellurguld (krennerit, sylvanit och calaverit m. fl.), vilka stundom uppträda som brytvärda malmer.

Glanshammar. I. G. ingår i Östernärkes domsaga.

Glanshammars och Örebro härads tingslag i Östernärkes domsaga, Örebro l., omfattar Örebro och Glanshammars härad.

Glanskobolt, se Koboltmalmer.

Glansvinkel, se Kristall sp. 1343.

***Glas.** Fys. och Kem. Se även Rubinglas och Rökglas.

Glase'ra, överdraga med glasyr.

***Glasgow.** Stadens förnämsta industrigren är skeppsbygget. Skeppsvarven i G. och dess förorter vid Clydes nedersta lopp (Govan, Partick, Clydebank m. fl.) bygga ung. $\frac{2}{3}$ av samtliga fartyg i Storbritannien. Hamnen, som sträcker sig längs Clyde med en längd av 6,5 km., har stora dockanläggningar och är efter mudring trafikabel för de största oceanångare. 1927 utgjorde ankomma och avgångna fartygs sammanlagda nettotonnage 12,3 mill. ton, därav 8,8 i utrikesfart.

Gla'sinac [-nats], högplatå i Jugoslavien, ö. om Sarajevo, vilken att döma av dess stora gravfält med över 20,000 gravar (de äldsta med brända, de yngre och talrikaste med obrända lik) en gång varit hemvist för en talrik befolkning. G:s gravfält härröra från den äldsta järnåldern i dessa trakter, då illyrerna innehade landet, och sträcka sig från det första förkristna årtusendets början (Hallstatt-tid, se Järnåldern) ned i efterkristen folkvandringstid. De ha givit namnet Glasinackulturen åt hela den viktiga kulturgrupp, som under äldsta järnåldern var utbredd över n. Balkan och som, själv starkt påverkad av italisk, forngrekisk och grekisk-skytisk kultur, utövade ett betydelsefullt inflytande på grannfolken i n. och n.ö.

***Glaskonst.** Bland representanter för den moderna franska G. kunna nämnas Daum och Lalique, som i huvudsak fortsatt stilriktningen från "l'art nouveau", medan F. Decorement och Maurice Marinot i sina ytterst tunga och massiva glas och Jean Luce genom sin modernt stiliserade de-

kor representera nyare riktningar. En banbrytande insats på det graverade glasets område har gjorts av den i Wien verksamma firman Lobmeyr. — I Sverige ha nya konstnärliga insatser gjorts av Ewald Dahlskog vid Kosta, vilken särskilt eftersträvat en förnyelse av det slipade glasets, och av Edvin Ollers vid Elme glasbruk.

Glasmeteoriter, se **Tekstiler**.

***Glasmaskinering.** Flaskblåsningsmaskinerna ha numera en tillverkningskapacitet av upp till 50,000 flaskor per dygn.

Glasört, *Salicornia herba'cea* (fam. *Chenopodiaceae*), ört med ledad, köttig stjälk och i denna insänkta, obetydliga blommor samt förkrympta blad. Rätt sällsynt på havsstränder.

Glatz' bergland, se **Sudeterna**.

Glavs fjorden, annan form för Glafs fjorden.

Gle'fe, se **Stångvapen** sp. 196.

Gles kroppsbyggnad, se **Länd**.

Glidbåt, detsamma som hydroplan.

***Glimmer**, se även **Sericit**.

Glaskonst. Skål av Ewald Dahlskog.

Glaskonst. Vas av Maurice Marinot. (Nat. mus.)

Glimström, se **Urladdningsfenomen** sp. 220.

***Glimåkra** hade 1928 3,515 inv., därav 855 i det s. å. bildade municipalsamhället G. Detta har station vid Kristianstad—Hässleholms järnvägar och ett flertal smärre industrianläggningar.

Globigeri' naslam, se **Hav** sp. 514.

***Glommen** (även **Glomma** l. **Glåma**) har utomordentlig betydelse som flottled och kraftleverantör. Med bifloderna representerar G. 622,000 turbinhästkrafter; bland utbyggda fall märkas de i nedre loppet belägna Mörkfoss (Solbergfoss), Fossumfoss, Kykkelsrudfoss, Vammafoss och Sarpsfoss.

Glorvördig (av *gloria*), älderdomligt ord för ärevördig.

***Glostorp**. Sedan 1924 bilda Bunkeflo och G. ett pastorat.

Gloversville [*glə'vvošvill*], stad i New York, För. Stat., n.v. om Schenectady. G:s handskindustri är den största i För. Stat. 22,000 inv. (1925).

Glozel [-šä'll], by i dep. Allier,

Glozel. É. Fradin med en del av fynden.

mell. Frankrike, s.ö. om Vichy. G:s namn har blivit världsbekant genom den s. k. Glozelaaffären. På en nyligen från skog avröjd backslutning hittade bondsonen É. Fradin under plöjning 1924 en del föremål av sten, lera m. m. En läkare i trakten, A. Morlet, påbörjade 1925 tills. med Fradin en undersökning av fyndplatsen. Genom dessa grävningar, vilka utfördes rent amatörmässigt, upptogs under två års tid omkr. 3,500 föremål ur jorden, en enorm mängd, då fyndplatsen endast mäter 20×40 m. Fynden utgjordes av stenyxor, lerkärl, allehanda redskap av ben och horn m. m. samt c:a 150 lertavlor med inskrift i ett hittills okänt alfabet, något påminnande om fenicisk skrift. I den franska fackpressen uppstod en livlig diskussion om fynden. S. Reinach förklarade sig vara övertygad om deras äkthet och revolutionerande betydelse för ett av den förhistoriska arkeologins grundproblem, då näml. fynden av bokstavsskrift, som syntes härstamma från stenålderns

äldsta del, c:a 3000—5000 f. Kr., och därför vara avsevärt äldre än liknande fynd i Orienten, tycktes bekräfta hans tidigare framförda teori, att den europeiska kulturrens vagga stått i Västerlandet, närmast Frankrike, och ej i Orienten. Ett av den franske arkeologen René Dussaud sept. 1927 framkastat påstående, att Glozelfynden voro resultatet av ett oblygt falsarium, framkallade en häftig strid mellan "glozelianer" och "antiglozelianer". En för frågans avgörande av den 1927 i Amsterdam församlade arkeologkongressen tillsatt kommission, som fick en utpräglat antiglozeliansk sammansättning, förklarade fynden vara mystifikation, varemot en 1928 sammanträdande ny kontrollkommitté med starkt glozelianskt inslag hävdade deras äkthet, bl. a. med stöd av den som teknisk expert anlätade svensken H. Södermans utlåtanden. Slutligen gavs 1929 ett officiellt utlåtande av den parisiske rättskemisten Bayle, vilken liksom tidigare Saint-Germainmuseets chefskonservator Champion förklarade alla fynd från G. vara påtagliga förfalskningar.

***Glumslöv.** Sedan 1927 bilda Kvistofta och G. ett pastorat.

***Glutathion** [-tiån], se Oxidationsteorier. Suppl.

***Gluten.** G. i botanisk bet. utgöres av de aleuronkorn (se d. o.), vilka finnas i bestämda cellager i olika växters frön. G. i lantbruksteknisk bet. utgöres av samtliga de i vatten olösliga äggviteämnen, vilka kvarstå som rester efter slanning av mjöl i vatten.

Glutin, se Lim.

Glyci'der (av grek. *glyky's*, söt), detsamma som kolhydrat.

Gly'koprotei'der, se Äggviteämnen sp. 1507 f.

***Glykosamin**, jfr *Kitosamin*.

Glyoxali'n, se *Imidazol*.

Glödelektrisk ström, se *Urladdningsfenomen* sp. 219 f.

Glödgning, se *Stål* sp. 180 f.

Glödkatod, katod, som på grund av upphettning utsänder glödelektrisk ström (se *Urladdningsfenomen* sp. 219). Användes i röntgen- och vacuumrör.

***Glödkatodrör**, se även *Vacuumrör*.

Glödkropp, se *Glödljus*.

***Glömminge** är beläget på Öland.

G. m. b. H., ty., förk. av *Gesellschaft mit beschränkter Haftung*, bolag med begränsad ansvarighet.

Gme'lin, Leopold, f. 1788, d. 1853, tysk kemist, prof. i Heidelberg 1814—51, författade en stor handbok i kemi och bidrog i hög grad till såväl den vetenskapliga som den tekniska kemins utveckling.

v. Gneist [gnajst], Rudolf, f. 1816, d. 1895, tysk rättsvetenskapsman och politiker, prof. i Berlin 1844, led. av preussiska lantdagen 1858 samt sedermera av Nordtyska förbundets och Tyska rikets representationer (ss. nationalliberal). G. är känd för sina epokgörande studier i Englands statsrätt och författningshistoria. Betydelsefulla voro spec. hans undersökningar rör. den lokala självstyrelsen (*selfgovernment*), nedlagda i arbetena *Das heutige englische Verfassungs- und Verwaltungsrecht* (3 bd, 1857—63) och *Englische Verfassungsgeschichte* (1882).

***Gnejs**, se även *Migmatit*, *Adergnejs* och *Ögongnejs*. — *Granitgnejs* är

en flasrig gnejs (med svagt utbildad parallellstruktur).

Gnejsgranit, granit med makroskopisk parallellstruktur (gnejsig l. flasrig granit). G. övergår stundom omärkligt i gnejs.

***Gnesta** är ett viktigt handelscentrum. I G. finnes nu en kommunal mellanskola.

Gnista, se *Elektrisk gnista* och *Urladdningsfenomen* sp. 221.

Gnistlängd, se *Slagvidd*. Jfr fig. 3 till *Urladdningsfenomen*.

Gnomonisk projektion, se *Kartprojektion* sp. 646 och *Kristall* sp. 1336.

Gno'sis, grek., vetande, kunskap, spec. (stundom ironiskt) i bet. djupare, mystisk visdom.

Gno'ti seauto'n, grek., "känn dig själv", inskrift på Apollontemplet i det forntida Delfoi.

Goajira [-chi'ra]. Syd-Amerikas nordligaste halvö, v. om Maracaiboviken, huvudsakl. tillhörig Colombia. Bebos av indianstammen *goajiro*. C:a 15.000 kvkm.

Goalkeeper [gå'lkipe], eng., målvakt. Jfr *Bollspel* sp. 244.

***Gobi**, se ill. till *Mongoliet* sp. 195—196.

***Godthaab**, som har c:a 500 inv., är nu säte för landsfogden i Syd-Grönland (jfr *Grönland*. Suppl.).

v. Goebel [gö'-], riktigare stavning av *v. Göbel* (se d. o.).

Goering [gö'-], Reinhard, se *Göring*.

***Goethals**, G. W., avled 1928.

***v. Goethe**, J. W. 1:a delen av *Faust*, som fullbordades 1806, utgavs 1808 (1790 utgavs endast ett fragment). *Italienische Reise* utkom 1816—29. 1821 utgav G. en fortsättning på *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, *Wilhelm Meisters*

Wanderjahre, som snarast är en rätt osammanhängande samling noveller och reflexioner med pedagogiskt och socialt innehåll. — *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit* föreligger nu komplett i sv. övers. av A. österling (Ur min levnad. Dikt och sanning, 4 dlr, 1923—25). Några av G:s verk föreligga i nya sv. övers. i Världslitteraturen (2 bd, 1926), varjämte Faust 1927 utgivits i ny övers. av G. Sundberg. 1:a delen av Faust uppfördes i Sthlm 1:a gången 1880, senast 1928. — En av de viktigaste källorna för kännedomen om G. utgör Eckermans (se d. o., även Suppl.) Gespräche mit Goethe.

Goffre'ra, *gaufre'ra* (fr. *gaufre*, av *gaufre*, honungskaka), ge föremål av papp, papper, tyg etc. en mönstrad yta medelst pressning med varma, mönstrade järn l. valsar.

Goggles [gågglå], eng., glasögon, spec. hornbrillor.

Golconda, se *Golkonda*. Suppl.

Golden Wattle [gâoldn oå'ttl], se *Acacia*.

***Goldoni**, Carlo. G:s mest berömda komedi *La locandiera* (1753; Vårdshusvärdinnan) uppfördes i Sthlm 1926.

***Goldstein**, Eugen, blev 1888 fysiker vid universitetsobservatoriet i Berlin.

***Golfströmmen**. Genom undersökningar av drivskanten i N. Ishavet, företagna av en maj—aug. 1929 utförd svensk expedition under ledning av J. W. Sandström, har G:s inverkan på Europas klimat närmare studerats. Avsikten har varit att utröna möjligheterna för uppställande av långtidsprognoser över Europas väderlek.

***Golgi**, Camillo, avled 1926.

Golia'rder (efter skyddspatro-

nen *Golias*), benämning på de franska vaganterna. Jfr *Medeltidslatinsk litteratur* sp. 1429.

Goli'tsyn, Boris Borissovitch, f. 1862, d. 1916, furste, rysk fysiker och meteorolog, prof. i Dorpat 1893, i Petersburg 1894, chef för fysikaliska centralobservatoriet i Petersburg 1913, utförde grundläggande arbeten inom seismologin och konstruerade många instrument.

Golko'nda, *Golkonda*, liten ort i Hyderabad, Britt. Indien, 8 km. n.v. om staden Hyderabad. G. var huvudstad i ett 1507 grundat mäktigt rike med samma namn och blev berömt för sitt diamantsliperi. Det förstördes 1687 av Aurangzeb. Alltjämt kvarstå mäktiga lämningar av det starkt befästa slottet och av konungarnas väldiga, kupolkrönta mausoleer. — I överförd och poetisk bet. betecknar G. ett fantastiskt rikt och underbart sagoland.

Go'lnow [-nå], stad i prov. Pommern, Preussen, vid floden Ihna, n.ö. om Stettin. 12,000 inv. (1925). — G. blev stad 1268 och medlem av Hansan 1368. Det tillhörde Sverige 1648—1720.

***v. der Goltz**. 2. Rüdiger v. der G. blev 1924 ordf. i den starkt nationalistiska organisationen "Vereinigte vaterländische Verbände". Han har utgivit *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum* (1920).

***Gomel** existerar sedan 1926 ej längre som guvernement. Staden G. är nu huvudstad i en krets med samma namn i Vit-Ryssland och har 83,000 inv. (1926).

Gómez [gâ'meth], Juan Vicente, f. 1859, sydamerikansk politiker, president i Venezuela 1909—15 och 1922—29. G., som fört en kraftfull, främst på den

av honom reorganiserade militär- makten stödd regim, har pacifice- rat Venezuela och inlagt stora förtjänster om dess fredliga ut- veckling, främst på det ekono- miska området. Spec. har han där- vid med framgång verkat för ex- ploatering av landets bergoljetill- gångar (jfr Bergolja. Suppl.). Vid sin avgång från president- posten 1929 behöll G. sin befatt- ning som arméns överbefälhavare.

***Gompers**, Samuel, avled 1924.

***de Goncourt**, Edmond och Jules G:s utomordentligt in- tressanta dagboksanteckningar från 1851 till 1895 ha utgivits under titeln *Journal des Goncourt* (9 dlr, 1887—96); ett mindre ur- val föreligger i sv. övers. (Brö- derna Goncourts dagbok, 2 dlr, 1927).

Goniati'ter, se Ammoniter. Suppl.

***Gonorré** behandlas numer även med vaccin (dödade gono- kocker), som insprutas under hu- den l. lokalt i det organ, som be- rörs av infektionen.

***Gooch**, G. P., är en av utgi- varna av den engelska urkunds- samlingen till världskrigets för- historia. Han har i flera uppla- gor utgivit en översikt över världskrigslitteraturen, *Recent revelations on European diplo- macy*.

Goodyear [go'ddjə], Charles, se Kautsjuk sp. 708.

***Gordon Bennettpokalen**. Luftballongspriset vanns 1924 de- finitivt av Belgien, vars aëroklubb senare uppsatt ett nytt pris.

***Gorgias**, jfr även Grekisk- ka språket sp. 1495 och Grekisk litteratur sp. 1501.

***Gorizia** är huvudstad i en provins med samma namn i Vene-

zia Giulia och är säte för en ärke- biskop. Det har natursköna om- givningar och är en besökt vinter- kurort. Textilindustri och handel.

***Gorkij**, Maksim. Av G:s självbiografi har ytterligare en volym utkommit, *Moi universitety* (1923; Mina universitet, 1925).

Go'rnergrat, se Zermatt.

Go'rnjy Badahsja'n, se Berg- Badahsjan. Suppl.

***Gorskajarepubliken**, som upphört att existera, är nu upp- delad på olika områden inom N. Kaukasusområdet.

***Goslar** hade 1925 21,000 inv.

***Gosse**, sir Edmund, som adlades 1925, avled 1928. Bland G:s sista arbeten märkes en tills. med W. A. Craigie utgiven sam- ling översättningar till engelska av nordisk lyrik, *The Oxford book of Scandinavian verse, 17th cen- tury — 20th century* (1925).

Gosuda'r, ry., herre, härskare (spec. om tsaren).

Go'tiglacial tid, se Sengla- ciala tiden.

Gotiskt förband, se Mur sp. 359.

***Gotland** hade 1928 57,270 inv., därav 28,120 mankön. G. har ett municipalsamhälle (Hemse).

***Gotlands infanteriregemen- te** ombildades fr. o. m. 1928 till **Gotlands infanterikår** (I. 18).

***Gotlands norra härad**. Dom- sagan utgöres av ett tingslag.

***Gotlands södra härad**. Dom- sagan utgöres av ett tingslag.

Gotlands trupper bestå av Gotlands infanterikår och Got- lands artillerikår. Militärbefällets adress är Visborgs slätt.

Gotländska, se Folk mål sp. 272 och Gutniska. Suppl.

Gourmandise [gormaɲdi's], fr., frosseri, passion för bordets nöjen.

***Goyaz**. I. G., som 1926 hade 640,000 inv., har enl. nymätning en yta av 660,193, kvkm.

Grabe, Alf, f. 1880, bergsingenjör, ämbetsman. G. blev docent och speciallärare vid Tekniska högskolan 1908, var redaktör för Jernkontorets annaler 1917—27 och är sedan sistnämnda år myntdirektör och chef för Mynt- och justeringsverket.

***Grabski**, Władysław. Ett starkt valutafall hösten 1925 och tilltagande arbetslöshet framkallade ett starkt missnöje, som tvang G. att avgå som ministerpresident nov. s. å. Han är numera prof. vid lantbrukshögskolan i Warszawa.

Graci'l (av fr. *gracilité*, smärthet), fin och spenslig.

***Grad**. Boktr. Se Stil sp. 1580. — *Elektrotekn.* Se Elektrisk grad. Suppl. — *Matem.* G., minut och sekund enl. centesimaldelningen benämnas även nygrad, nyminut och nysekund.

Grad (av ty. *gerade*), slät, jämn, plan (om ytor och vinklar).

Gradering, ägogradering (se d. o.).

Gradi'nt (av lat. *gradi*, gå), se Vektor sp. 549. Jfr Temperaturgradient och Tryckgradient.

Gradue'rad, tilldelad doktorsgrad.

Graebner [grä'p-], Fritz, f. 1877, tysk etnolog, prof. i Köln och direktör för Rautenstrauch-Joest-Museum därstädes. G. framlade i *Methode der Ethnologie* (1911) den etnologiska metod, på vilken kulturkrets läran (se d. o. Suppl.) senare grundades. Bland G:s övriga arbeten märkes *Das Weltbild der Primitiven* (1924).

Grafiska metoder, metoder att genom teckning lösa numeriska problem. Jfr Grafostatik och Nomografi.

***Grafström**. 3. Thyra G. avled 1925. — 4. Erik G. blev 1928 överste och chef för Kronobergs regemente.

***Grahams land** har vid en av sir H. Wilkins (se d. o. Suppl.) och B. Eielson 1928 företagen flygfärd befunnits utgöras av två stora öar (Södra och Norra Grahamön), åtskilda av ett isfyllt sund, som kallats Cranekanalen. Södra Grahamön, vars östkust fått namnet Bowmankusten, skiljes genom det breda, isfyllda Stefánssonsundet från fastlandet, här kallat Hearstis land; ö. och s.ö. om Södra Grahamön upptäcktes flera småöar. Enär Hearstis land är plåtårtat, anses troligt, att de antarktiska Anderna ej fortsätta in över kontinenten.

Grainger [gre'ndjə], Percy, f. 1882, australisk pianist och tonsättare, sedan 1914 företrädesvis verksam i För. Stat., uppträdde redan tidigt som konsertspelare och har senare med för-

kärlek tolkat samtida verk. I sina kompositioner (karaktärsstycken för orkester, piano- och kammarmusik, sånger m. m.) har G. influerats av bl. a. Grieg och anknyt till främst engelsk och amerikansk folkmusik, av vilken han utfört talrika fonografiska uppteckningar.

***Gram.** 2. G r e g e r s G. avled 1929.

***Grammatik.** Begreppet betydelselära är omstritt, i mycket därför, att begreppet betydelse (se d. o. Suppl.) är det. Vissa forskare fatta betydelselära som väsentl. identisk med syntax, vare sig de sedan vid behandlingen utgå från innehålllet l. från språkformen.

Grammatik, detsamma som tremolit. Se **A m f i b o l e r.** Suppl.

***Grammofon.** Numera användes ofta elektrisk inspelning, varvid de ljud, som skola registreras, träffa en mikrofon. De härvid uppkommande växelströmarna förstärkas i lågfrekvensförstärkare och påverka genom ett slags telefon det ristande stiftet. Med denna metod återges ljuden mycket naturligare än med den äldre metoden, bl. a. därför att förstärkningen är så effektiv, att t. ex. instrumenten i en orkester ej behöva sammanträngas kring upptagningsapparaten, vilken i stället kan placeras på något avstånd från orkestern. För ljudets återgivande användes stundom även en liknande metod.

***Gran,** se även **S k o g s t y p e r** sp. 835 f.

***Gran,** G e r h a r d, som 1920 avgått från sin professur, avled 1925. Bland hans sista arbeten märkas *Alexander L. Kielland og hans samtid* (1922) samt det postumt utgivna, ofullbordade verket *Charles Dickens* (1925).

***Granada.** 3. Se även ill. till **Pyreneiska halvön** sp. 737—738.

Granados y Campiña [-na'dhäs i kampi'nnja], Enrique, f. 1868, d. 1916, spansk pianist och tonsättare, har vunnit popularitet genom sina sånger, piano- och gitarrkompositioner m. m.

Grand Canal [grænnd konæ'll], Irlands viktigaste kanal, förenar Dublin med Shannon. Längd 128 km. Djup 1,8 m.

***Grand Cañon** (eng. *Grand Canyon*), se ill. till **Nord-Amerikas Förenta Stater** sp. 918.

Grand Falls [grænnd fälš] stad på Newfoundland, vid vattenfall i Exploits River, 35 km. från dess mynning. Stor pappers- och sågverksindustri. 4,000 inv.

Gra'ndi, Dino, f. 1895, italiensk diplomat, sedan 1925 understatssekreterare i utrikesdepartementet. Han har deltagit i flera internationella förhandlingar, bl. a. Locarnokonferensen, och var 1925—27 en av Italiens representanter i N. F:s församling. G. har deltagit i uppgörelsen med påvestolen 1929 och dessutom 1928—29 genom besök i Angora och Aten framträtt ss. bärare av Mussolinis nya Medelhavspolitik, som åsyftar ökat italienskt inflytande såväl på Balkanhalvön som i Mindre Asien.

Grandios [-å's] (fr. *grandiose*), storslagen, majestätisk.

Grand national, The grand national steeple-chase [dhø grænnd næ'sjønøl stipl tjejš], se **Kapplöpning** sp. 543.

***Grand prix.** Ang. de automobiltävlingar, som kallas G., se **Automobilsport.** Suppl.

***Grand Rapids** hade 1928

Axel Granholm.

164,000 inv. Av särskild vikt är dess möbelindustri.

Grand Trunk Pacific Railway [grænnd trængk pøsi'ffik re'ljøe], se *K a n a d a* sp. 488.

***Granholm**, *Axel*, har systematiskt genomfört statsbanornas ekonomiska konsolidering efter krigstidens och fredskrisens svåra förlustår. Under G:s chefs-tid har spec. det norrländska järnvägsnätet utbyggt, elektrifiering införts på Riksgränsbanan och Västra stambanan samt de större stationerna (Malmö, Göteborg, Stockholm) ombyggts.

***Graninge** avskildes 1929 från Långsele till eget pastorat.

***Graningeverken**. G:s a. b., som har ett aktiekapital av 10,530,000 kr. och sysselsätter 430 arbetare, driver även spiksmedja och tråddrageri i Graninge.

Granitmattor, se *L i n o - l e u m*.

Grankulla, köping i Nylands l., Finland, 15 km. v. om Helsingfors. Svensk samskola med dimissionsrätt. 1,600 inv. (1927).

Grankäl, se *S k o g s t y p e r* sp. 835.

Granofy'r, porfyr med kornig mellanmassa.

Granqvist, *G u s t a f*, f. 1866, d. 1922, fysiker, prof. i Uppsala 1910, utförde undersökningar rörande den elektriska ljusbågen och solarkonstanten.

Granrost, se *R o s t s v a m p a r* sp. 1365.

Granu'l, granulerad metall, spec. tackjärn.

***Granulit**. Med G. betecknas en finkornig, pressad granit, urspr. beskriven från Sachsen; benämningen användes länge oriktigt för de svenska leptiterna.

***Granvik**. Sågverket är numera nedlagt.

Granville-Barker [græ'nnvil ba'kø], *Harley Granville*, f. 1877, engelsk författare och teaterman, övertog 1904 The Court Theatre i London, där han bl. a. uppförde en rad stycken av B. Shaw, som därmed slog igenom i London. Av hans egna arbeten må nännas *Waste* (1909), ett socialt problemdrama, och *The Madras house* (1907), en skarpt satirisk komedi. *The secret life* (1923) återger den besvikna stämningen från de första åren efter fredsslutet. Som regissör är B. påverkad av Craig och Reinhardt. Berömda äro bl. a. hans iscensättningar av Shakspeare, Ibsen och Maeterlinck.

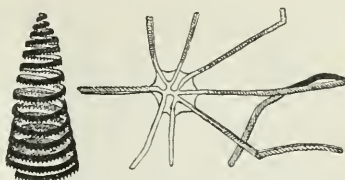
Granö, *G a b r i e l*, f. 1882, finländsk geograf, prof. i Dorpat 1919, i Helsingfors 1923 och vid Åbo finska universitet 1926. G. har företagit forskningsfärder i Nord- och Central-Asien samt redigerat den 3:e uppl. av *Atlas över Finland* (se d. o. Suppl.).

Grape, *A n d e r s*, f. 1880, biblioteksman, överbibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek 1928. G. har bl. a. utgivit *Svensk namnbok* (1921; tills. med A.

Noreen) samt en faksimileuppl. av Codex argenteus (1927).

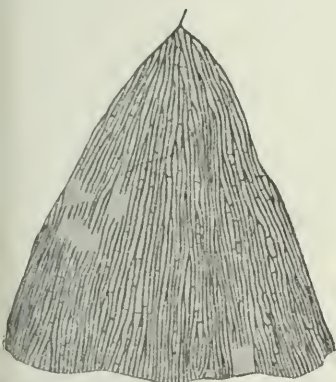
Graphic, The G. [dho græf-fik], illustrerad engelsk veckotidning, utgiven i London, grundad 1869.

***Graptoliter**. G. äro helt inskränkta till ordovicium och gotlandium, där de nästan enbart träffas i lerskiffrar. G. genomlöpte en snabb utveckling, börjande med månggrenigt polyparium (i äldre ordovicium) och slutande med sådant, bestående av enkla grenar (i gotlandium). Varje gren var försedd med en rad celler (t e' k o r). Det äldsta släktet *Dictyonema* (*Dictyograptus*) har de talrika grenarna förbundna med fina tvärtrådar. Fam. *Dichograptidae* har fria grenar: *Bryograptus* (äldst) är månggrenig, *Clonograptus* och *Dichograptus* upprepat dikotomt

Graptoliter. T. v. *Monograptus turriculatus*. — T. h. *Didymograptus Murchisoni*. Något förminskade.

förgrenade, *Tetragraptus* har 4, *Didymograptus* 2 och *Azygo-graptus* 1 gren. Hos *Dicranograptus*, närstående *Dicellograptus*, äro de två grenarna förenade vid basen. Denna utveckling når sin fulländning hos fam. *Diplograptidae* (släktena *Diplograptus*, *Climacograptus* m. fl.), där polypariet följaktligen hade 2 rader tekor. I äldsta gotlandium utvecklas från denna en ny enradig typ, *Monograptus* (med *Rastrites*), som ger upphov till en ny förgreningstyp (*Cyrtograptus*) men dock dominerar, till dess gruppen dör ut. — Genom sin förmåga av pelagisk spridning och sin snabba fylogenetiska utveckling höra G. till de bäst kända ledfossilerna. Deras betydelse minskas dock av att de nästan helt äro begränsade till slamstenar. Sådana spela emellertid en viktig roll i v. Fennoskandia (Skåne, Oslofältet, Jämtland etc.) liksom i Skottland, England och staten New York, mellan vilka områden en detaljerad korrelation för ordovicium och delvis även gotlandium kan genomföras. Schema

Graptoliter, *Dictyonema cavernosum*. $\frac{2}{3}$ av nat. storlek.

Modern indelning:

Äldre indelning:

Mellersta och undre gotlandium	{	Colonus-skiffer (med <i>Monograptus colonus</i>)	} Övre graptolitskiffer
		Cyrtograptus l. Retiolitesskiffer	
		Rastritesskiffer	
Ordovicium	{	Dicellograptusskiffer	} Mellersta graptolitskiffer
		Övre didymograptusskiffer	
		Undre " " l. Phyllograptusskiffer	
		Dictyonemaskiffer	Undre graptolitskiffer

för graptolitskiffrarna i Sverige se sp. 897—898.

Grasse [grass], stad i dep. Alpes Maritimes, s.ö. Frankrike, med praktfullt, amfiteatraliskt läge n.v. om Cannes. G. har berömd blomsterodling och parfymtillverkning. Livligt besökt vinterkurort. 20,000 inv. (1926).

***Grassi**. 2. Giovanni G. heter Grasso.

Gratia'l (av lat. *gratia*, nåd), eg. nådegåva; penningunderstöd; benämning särskilt på de understöd och pensioner åt avskedad manskap vid krigsmakten och deras änkor, som utdelades från Vadstena krigsmanshuskassa, flottans pensionskassa m. fl.

Gratiö's, annan form för gratiös.

Grauers, Hugo, f. 1869, civilingenjör, fil. d:r, lektor vid Chalmers tekniska institut 1908, prof. där i matematik och mekanik 1911, institutets rektor sedan 1913, har tagit livlig del i utredningsarbetet för institutets omorganisation.

***Gravarne och Bäckeвик**. I G. finnas konserverfabriker och stenhuggerier.

***Gravendalsverken** ägas av Hellefors bruks a. b. (jfr Hällefors 2, även Suppl.).

***Graversfors**. Granitbrottet äges av Fiskeby fabriks a. b. men nyttjas av Boxholms a. b. till 1963.

Gra'vis (lat., tung), detsamma som grav accent (se d. o., även Suppl.).

***Gravitation**, se även Tyngdkraft och Potential sp. 528.

Gravkult, vid graven bunden dyrkan av den dödes ande. (Jfr Döds kult och Gravskick.) Som en av de mest ursprungliga riterna vid G. kan man betrakta "badet i gravjorden",

vilket förekommer hos bl. a. de förfädersdyrkande västliga bantufolken i Kongo. Själva jorden i graven tänkes därvid som ett medium mellan den döde och de levande, och sedan de kultutövande ur en offerbägare hållt palmvin över graven, bestryka de sig under åkallan l. besvärjelser med den därav fuktade mulden.

Great Basin [grejt be'jsn] (eng., stora bassängen l. bäckenet), bergplatå i Nord-Amerika (se d. o. sp. 884), mellan Sierra Nevada och Coloradoplåtån. G. är avloppslöst och ökenartat; stora dammanläggningar för konstbevattning ha utförts bl. a. i Boise canyon (se Arrowrockdammen. Suppl.). I G:s n. del finnas avlagringar av stora istidssjöar, bl. a. Bonnevillesjön (se d. o.). Den lägre s. delen har flera depressioner, ss. Death Valley.

Greater Britain [gre'jtø brittn], en av sir Charles Dilke präglad benämning på alla av engelsmän koloniserade, engelskspråkiga länder, alltså även För. Stat.; sedermera slagordsmässig beteckning för det brittiska världsväldet i den konsoliderade och enhetliga form, som de engelska imperialisterna spec. vid 1900-t:s början sökte ge det.

***Great Falls** hade 1920 24,000 inv.

Great Fish River [grejt fisj ri'vø], se Stora Fiskfloden.

Great Northern Pacific Railroad, se Pacificjärnvägar.

Great Salt Lake [grejt salt lej], se Stora Saltsjön.

Great Slave Lake [grejt slej lej], Stora Slavsjön (se Slavsjön 2).

***Grebbestad** utbröts 1929 ur

Tanums skn som egen kommun och köping (835 inv.).

Greci'sm, efterbildning i ett annat språk av grekiska ordformer l. uttryck.

Green [grin], John Richard, f. 1837, d. 1883, engelsk historiker, känd framför allt för sitt klassiska arbete *A history of the English people* (4 bd, 1877—80; Engelska folkets historia, 2 dlr, 1885—87), som, kännetecknat av medryckande stil och idériakedom, vunnit stor popularitet och utgått i en mängd upplagor.

Green Harbour [grin ha'bø], gruvsamhälle på Spetsbergen, vid en gren av Isfjorden. Säte för sysselmannen på Svalbard. Radio- och meteorologisk station.

Green Mountains [grin ma'g'n-tinš], se *Alleghanybergen*. Suppl.

***Greenwich**. Den märkligaste byggnaden i G. är Greenwich Hospital, urspr. ett sjukhus och vårdhem för uttjänta sjömän och marinsoldater, från 1873 inrymande sjökrigsskola. Belägen på platsen för ett kungligt palats, uppfördes den nuvarande byggnaden 1667—1705 efter ritningar av Inigo Jones och Chr. Wren.

***Grefberg**, Gustaf, lämnade 1924 statssekreterarämbetet och 1926 generaldirektörsämbetet i Lantmateristyrelsen. Sedan 1927 är han generaldirektör och chef för Kammarkollegium och Fastighetsregisterkommissionens ordf.

Grège, se *Silke* sp. 556.

***Greifswald** hade 1925 27,000 inv. Universitetsbiblioteket omfattade 1927 330,000 bd. Från det nordiska institutet, som utvecklat en livaktig verksamhet, bl. a. genom utgivande av flera publikationer och upprättande av ett fackbibliotek (f. n. 10,000 bd), har den finländska avdelningen av-

söndrats som ett särskilt institut, Institut für Finnlandkunde.

***Greiz** hade 1927 37,000 inv.

***Grekland** har enl. senaste uppgift en yta av 127,000 kvkm. Folkmängden uppgick vid 1928 års folkräkning till 6,205,000 (49 per kvkm.); motsvarande område hade 1920 5,027,000 inv. Folkökningen beror till största delen på det sedan 1923 genomförda folkutbytet mellan Turkiet och G. (se *L a u s a n n e* sp. 307); undantagna härifrån ha varit greker, före 30 okt. 1918 bofasta i Konstantinopel, och turkar i Väst-Trakien. Medan närmare 0,4 mill. turkar överflyttat till Turkiet, huvudsakl. från Makedonien, ha till G. kommit c:a 1,4 mill. greker, främst från öst-Trakien och Konstantinopel, Mindre Asiens västkust och Kilikien. De grekiska flyktingarna ha till stor del bostatt sig i städerna, särskilt Aten, Peiraius samt Saloniki m. fl. i Makedonien och Väst-Trakien, till vilka båda landskap c:a 700,000 greker inflyttat. Bland främmande element märkas nu bulgarer i Makedonien och Väst-Trakien (c:a 100,000), judar i Saloniki m. fl. städer (c:a 100,000), turkar i Väst-Trakien (c:a 80,000) och albaner i olika delar av G. — *Näringsar*. Näringslivet har under senare år avsevärt utvecklats, delvis tack vare det genom folkutväxlingen gjorda förvärvet av yrkesmän från Turkiet, bl. a. jordbrukare, textiltillverkare och fiskare. Av arealen är endast $\frac{1}{10}$ odlad. Av stor vikt är får- och getaveln, som mest drives av nomadiserande herdar. Fiskets förnämsta produkt är svamp. Det hittills vanskötta skogsbruket skall enl. lag av 1926 rationaliseras; nära 13 % av arealen täckas av skog. Särskilt märkbara äro

Jordbrukets avkastning (1,000-t. ton).

	1925	1928
Vete	305	427
Korn	151	236
Majs	173	107
Havre	79	127
Tobak	61	57
Bomull	11	—
Vin (1,000-t. hl.)	2,120	2,340
Korinter	178	—

Kreatursstock 1927 (1,000-t. djur).

Hästar ..	277
Åsnor, mulor och mlåsnor	463
Nötkreatur	909
Får	6,442
Getter	4,759
Svin	453

Bergsbrukets avkastning 1927 (ton).

Järnmalm	123,000
Krommalm	17,000
Magnesit	84,000
Svavelkis	100,000
Smärgel	16,000
Blymalm	90,000
Arsenik (1925)	11,100
Brunkol	143,000

Handelsomsättning.

Mill. pund sterl.:

	1920	1921	1923	1925	1927
Import ...	63,6 ¹	25,2 ¹	20,1	31,6	34,2
Export ...	20,6 ¹	13,5 ¹	8,5	13,8	16,4

Mill. drakmer:

Import ..	2,131	1,726	6,035	10,210	12,602
Export ..	664	908	2,545	4,541	6,037

¹ Värdena i huvudarbetet ha erhållits genom omräkning enl. en för hög växelkurs för drakman (1/25 pund).

Viktigaste exportvaror 1927.

(Mill. drakmer.)

Tobaksblad	3,418
Korinter	786
Vin	527
Oliver och olivolja	288

Viktigaste import- och exportländer.

(Import och export i mill. drakmer.)

	1927	
	Imp.	Exp.
Belgien	428	84
Bulgarien	451	34
Frankrike	979	359
För. Stat.	2,007	1,312
Italien	833	1,276
Jugoslavien	908	45
Nederländerna	280	187
Rumänien	932	52
Storbritannien	1,709	672
Tjecko-Slovakiet	572	141
Tyskland	936	1,286

Greklands handel med Sverige 1927.

(1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Tobak, oarbetad	5,659	—
Fruktar och bär m. m.	129	—
Vin	143	—
Vegetabiliska, feta oljor	—	446
Trävaror	—	1,097
Papper och pappersmassa ...	—	693
Tändstickor	—	1,105
Metallarbeten	—	261
Fartyg, maskiner etc.	752	944
Övriga varor	44	143

Exp., resp. Imp. totala värde 6,727 4,689

framstegen inom industrin, vars huvudgrenar äro livsmedels-, textil-, kemikalie- och läderindustri. Jordbruksprodukterna bilda huvudparten av exporten (se tab. sp. 903). — *Kommunikationer och sjöfart.* Landsvägarna hade 1925 en längd av 13,900 km., varjämte över 900 km. voro under byggnad. Järnvägarnas längd var 1928 3,200 km., därav 1,442 km. statsbanor. Spårvidden är 1,000 mm. utom hos de viktigaste statsbanorna, som äro normalspåriga. Av stor betydelse är linjen Peiraius—Aten—Larissa—Saloniki; linjen Peiraius—Aten är elektrifierad. Tessaliska järnvägen utgöres av linjer från Volo; n.v. järnvägen utgöres av linjen Kryoneri — Mesolongion — Agrinion. Handelsflottan omfattade 1928 515 fartyg om sammanlagt 1,188,000 bruttoton, därav 502 ångfartyg om 1,181,000 ton; av tonnaget äro över $\frac{9}{10}$ engagerade i utrikesfart. 1926 ankommo till grekiska hamnar och avgingo därifrån i utrikesfart tills. 6,850 fartyg om 9,3 mill. nettoton. Bland hamnstäderna märkas även Volo och Mytilene. — *Mynt.* Sedelutgivningsrätten överläts 1928 till en ny bank, Greklands bank, samtidigt som drakman (se d. o. Suppl.) stabiliserades. — *Författning.* Enl. författningen 1927 (med förändringar 1928) är G. en republik.

Lagstiftningsmakten utövas av representationen, bestående av senaten och deputeradekammaren. Av senatens 120 led. väljas 92 genom direkta val, 18 av olika korporationer och 10 av deputeradekammaren, alla för 3 år. Deputeradekammarens 250 led. väljas genom direkta majoritetsval för 4 år. Verkställande makten utövas av presidenten, som för 5 år utses av båda kamrarna, förenade till en nationalförsamling. — *Förvaltning*. G. indelas f. n. i 35 nomarkier, varjämte Atos (se d. o. Suppl.) är autonomt. — *Rättsväsen*. Numera finnas 9 appellationsdomstolar, under vilka 43 kretsdomstolar sortera. — *Försvarsväsen*. Allmän värnplikt gäller under 29 år fr. o. m. fyllda 20 år. Utbildningstiden är 18 månader. Armén omfattar 11 infanteri- samt 2 kavalleridivisioner. Fredsstyrka omkr. 65,000 man. — *Kyrkliga förhållanden*. Numera finnas i G. 2 romersk-katolska ärkebiskopar och 5 biskopar. — *Undervisningsväsen, vetenskapliga och kulturella institutioner*. 1927 öppnades i Saloniki ett universitet, som hittills endast omfattar en filosofisk fakultet men som skall utvidgas med en statsvetenskaplig och en naturvetenskaplig fakultet. I Aten finnes handelshögskola och konsthögskola. — *Historia*. Efter republikens proklamerande bildades sept. 1924 en ministär Mikalakopulos, vilken emellertid genom en militärkupp störtades av Pangalos juni 1925. Pangalos, som s. å. lät antaga en ny författning, gjorde sig jan. 1926 till diktator och lät efter Konduriotis' avgång välja sig till president april s. å. Pangalos' hänsynslösa framfart mot sina motståndare och hans oförmåga att lösa de fi-

nansiella problemen väckte en häftig opposition, och aug. 1926 störtades han genom en av general Kondylis genomförd militärkupp. Konduriotis återinträdde som president. Kondylis bildade en ny regering med sig själv som premiärminister, proklamerade återgång till konstitutionell republikanism och lyckades även vid nyvalen trygga det republikanska systemet. Kondylis drog sig där- efter tillbaka. Hans efterträdare lyckades maj 1928 genomföra en myntstabilisering. En häftig kontrovers rör stabiliseringsplanens genomförande framtvang hans avgång juli 1928, då Venizelos kom till makten. Denne upplöste omedelbart kammaren, genomdrev en ny vallag, varigenom majoritetsval återinfördes, och vann vid nyvalen i aug. stark majoritet. Under Venizelos' styre har den republikanska regimen stabiliserats, vilket framför allt kommit till uttryck i att Konduriotis, som varit provisorisk president sedan 1924, juni 1929 valdes till G:s förste ordinarie president. Utrikespolitiskt har Venizelos sökt åvägabringa ett bättre förhållande mellan G. och dess grannar. Sept. 1928 slöt han med Italien ett vänskaps- och defensivfördrag.

***Grelling**, Richard, avled 1929.

***Grenzboten**, Die G., upphörde 1923.

Grez-sur-Loing [grä syr loä'ŋ], liten ort i dep. Seine-et-Marne, Frankrike, vid Seines vänsterflod Loing, s.ö. om Paris. I G. vistades under 1880-t. en rad svenska konstnärer (bl. a. Carl Larsson och Karl Nordström), vilkas skildringar av det idylliska landskapet gjort G:s namn berömt i svensk konsthistoria.

David W. Griffith.

Grieben-Reiseführer [grí'ben ra'jše-], en av Grieben-Verlag (Albert Goldschmidt), Berlin, utgiven serie resehandböcker över länder, mindre turistområden och städer. Serien grundades 1851 under namnet *Griebens Reise-Bibliothek* av Theobald Grieben och omfattade då även flera tidigare utgivna resehandböcker. 1863 inköptes Th. Griebens förlag av den nuv. utgivaren.

Grieg [grig], Nordahl, f. 1902, norsk författare. Efter att 1922 ha debuterat med diktsamlingen *Rundt Kap det gode Haab* slog G. igenom med den märkliga romanen *Skibet gaar videre* (1924), som i ett lyriskt färgat språk ger starkt realistiska skildringar ur sjömanslivet. Senare har han utgivit diktsamlingen *Stene i strømmen* (1925), dramerna *Barrabas* (1927) och *En ungdoms kärlighet* (s. å.) samt reseskildringen *Kinesiske dage* (1927).

Griess [gris], Peter, f. 1829, d. 1888, tysk kemist, upptäckte

diazoföreningarna och lade därmed grunden till fabrikationen av azofärgämnen.

***Griffith**. 2. David Wark (ej Wash). Av det 80-tal filmer, G. iscensatt, märkas främst *Nationens födelse* (1916) och *Intolerance* (1918), bägge med väldiga masscener. 1917 filmade G. vid västfronten krigsfilmerna *Världens hjärtan*. Enkelhet i byggnaden och stark dramatisk känsla utmärka *Broken Blossoms* (1919) och *Genom stormen* (1921). Hans senaste produktion är föga märklig. — G. är den främste av den amerikanska filmens pionjärer. Han har naturlig dramatisk känsla och är en utomordentlig instruktör, men hans filmer lida ofta av överdriven sentimentalitet och sensationella effekter.

Griffith [grí'fith], Corinne, f. 1899, nordamerikansk filmskådespelerska. G., vilken före sin filmdebut var dansös, utmärker sig för en graciös skönhet och en ironisk karaktäriseringsförmåga.

Grilljanne, en på 1890-t. vanlig skämtsam beteckning för dekadent snobb. Benämningen härleder sig av ett då mycket känt grillrum (Jones grillrum) vid Norrmalmstorg i Stockholm.

***Grillparzer**, Franz. *Medea* som utgör sista delen av trilogin *Das goldene Vliess*, utkom 1925 i sv. övers.

***Grimberg**, Carl, var docent vid Göteborgs högskola 1906—08 (ej från 1904) och chef för P. A. Norstedt & Söners skolboksavdelning 1908—18. Efter fullbordandet av *Svenska folkets underbara öden* (9 bd, 1913—24), som genom G:s utomordentliga berättartalang vunnit stor popularitet, har han 1926 påbörjat utgivandet av en *Världshistoria* (hittills 3

bd) av samma typ som det förra arbetet.

Grime'ra (av ital. *grimo*, rynkig), maskera (ansiktet) genom påläggning av smink, färg o. d.

***Grimsby** hade 1928 93,000 inv. Nära G. finnes en stor radio-station för trafik på Australien och Britt. Indien.

***Grimsel**. Vid G. finnas dammanläggningar för tre under byggnad varande kraftverk.

***Grimsten** ingår i Västernärkes domsaga.

Grin'delwald [-vallt], dalgång i Berner-Oberland, Schweiz, genomfluten av floden Schwarze Lütschine, s.ö. om Interlaken. G. utgår från Finsteraarhornmassivet, varifrån stora glaciärer nå ned i dalen. Huvudorten med samma namn, belägen 1,057 m. ö. h., är mycket besökt som vintersportplats och luftkurort.

***Gripenberg**. 4. Alexis G. avled 1927. — 5. Bertel G. utgav 1925 under pseud. Åke Erikson diktsamlingen *Den hemliga glöden*, ett på skämt påbörjat men på allvar fullföljt försök i den expressionistiska finländska diktarskolans stil, vilket väckte ett enormt uppscende, då förf:s anonymitet avslöjades. I diktsamlingen *Den stora tiden* (1928) gör G. en gripande återblick på inbördeskriget.

Gris, Juan, f. 1887, d. 1927, spansk målare. G., som i sitt måleri står Picasso nära, var en av kubismens mest begåvade representanter och en av riktningens finaste kolorister.

Groddbrand, se Rotbrand.

Groggy [grå'ggi] (eng., drucken), se Boxning sp. 451.

Gros [grås], Karl, f. 1861, tysk filosof och pedagog, prof. senast i Tübingen 1911. G., som först inriktade sig på estetikens

Bertel Gripenberg.

problem, har senare i *Die Spiele der Thiere* (1896) och *Die Spiele der Menschen* (1899) ingående behandlat lekens företeelser hos djur och människor och sökt giva en förklaring därav, "själutbildningsteorin". Denna har han inordnat i det mera allsidigt barnpsykologiskt orienterade arbetet *Das Seelenleben des Kindes* (1904).

Gropius [grå'pios], Walter, f. 1883, tysk arkitekt. Elev av P. Behrens, har G. sedan omkr. 1914 intagit en ledande ställning i tysk arkitektur genom sin propaganda för och radikala tillämpning av funktionalismens idéer. 1925—28 var han direktör för Bauhaus i Dessau (se d. o. Suppl.), vars byggnader han ritat.

Gropptorp, marmorbruk i V. Vingåkers skn, Södermanl. l. Äg. G:s marmor a. b., Katrineholm, grundat 1908.

***Gros**, Antoine Jean, upphöjdes efter restaurationen till baron. Hans sista år fördyrades av den kritik, som riktades mot honom av den romantiska skolan

Walter Mehring. Målning av Georg Grosz. (Hamburg.)

och som slutligen drev honom till självmord.

Grosch. 1. Christian Henrik G., f. 1801, d. 1865, dansk i Norge verksam arkitekt. G. utbildades i Köpenhamn men överflyttade 1824 till Kristiania, där han i en tung, stundom mäktig stort empirestil uppförde ett mycket stort antal byggnader, bland vilka främst märkes det i samarbete med tysken Schinkel planerade universitetet (1840—52; se ill. till Oslo sp. 1451—1452). Senare påverkades G. av de romantiska strömningarna och byggde bl. a. i tegel och medeltidsformer basarerna kring Vor Frelsers kirke (1845—58). — 2. Henrik August G., f. 1848, d. 1929, son till G. 1, museiman, grundare av Kunstindustrimuseet i Oslo 1876 och dess chef till 1919. Han vann sig mycket om att bringa museets verksamhet i kontakt med den moderna konstslöjdens strä-

vanden. Som vetenskaplig skriftställare sysslade han huvudsakl. med äldre norska textilier.

***Groschen** är nu namnet på ett österrikiskt mynt = $\frac{1}{100}$ Schilling (se d. o.).

***Grosnyj**, som utgör ett med en krets jämställt område, hade 1926 69,000 inv.

***Grosswardein** är huvudstad i Crisiana (se d. o. Suppl.) och har nu enl. uppskattning 90,000 inv.

Grosz [grås], Georg, f. 1893, tysk målare och tecknare. Skrämmande dokument rör. den tyska krigs- och efterkrigstidens mentalitet utgöra hans fantastiska synteser av huvudstadslivet, utförda i en groteskt karikerande futuristisk stil. Under de senaste åren har han övergått till en realism av etsande skärpa i den psykologiska analysen och den ofta brutalt plastiska formgivningen (porträtt av diktarna Max Herrmann-Neisse, 1925, och Walter Mehring, 1926).

Grotelfend [grå'tefänt], Georg Friedrich, f. 1775, d. 1853, tysk språkforskare. Genom sinnrika iakttagelser och slutledningar lyckades G. 1802 finna klaven till den fornpersiska kilskriftens (se d. o. sp. 775 f.) tolkning.

Grotenfelt. 1. Julius G., f. 1859, finländsk jurist, president i Högsta domstolen sedan 1920. G. är en av Finlands främsta jurister och har bl. a. utgivit *Kommentar till strafflagen* (1910—13). Han deltog i flera av ständslanddagarna och var 1910—13 vald led. av lantdagen ss. representant för svenska folkpartiet. — 2. Arvid G., f. 1863, den föreg:s sysslings son, finländsk filosof, prof. i Helsingfors 1905. Förutom genom en på finska (1899) skriven framställning av filosofins historia har G.

framför allt gjort sig bemärkt genom arbeten inom historiens filosofi, bl. a. *Die Wertschätzung in der Geschichte* (1903). — 3. Erik G., f. 1891, d. 1919, son till G. 1, finländsk författare. G., som anslöt sig till jägarrörelsen under inbördeskriget 1918, gav både som lyriker och romanförfattare (bl. a. i den politiska romanen *Det nya fosterlandet*, 1917) uttryck åt ett starkt fosterländskt patos.

v. **Groth** [gråt], Paul, f. 1843, d. 1927, tysk mineralog, prof. i München. G. utgav flera viktiga arbeten i mineralogi och kristallografi samt 1877—1916 Zeitschrift für Krystallographie und Mineralogie.

Grotrian-Steinweg [grå'trian sja'tjnevëʒ], pianofirma (se Steinway).

Grofoder, mera skrymmande fodermedel, nämligen stråfoder och s. k. saftfoder (ss. rotfrukter, drav, drank m. m.).

Grudziądz [gro'ddjiåt], se Graudenz.

***Grums**. I. G. ingår i Mellansysslets domsaga.

***Grundenheter**, se även Måttsystem.

Grundformer. Bot. Se Växtgeografi sp. 1297.

Grundförbättring, se Jordförbättring.

Grundhavsbildningar, avlagringar inom grundhavet (se Hav sp. 513). Till G. höra så gott som alla kända sedimentära bergarter från äldre formationer, förmodligen beroende därpå, att endast G., men ej djuphavsbildningar, höjts ovanför havsytan och införlivats med fastlandsområdena.

Grundmassa, se Struktur sp. 116.

Grundomsättning, detsamma som standardomsättning (se Ämnesomsättning sp. 1533).

***Grundton**, se även Ton 1.

***Grundvatten**, jfr Vattenledning.

***Grundämnen**. Sedan 1925 ha ytterligare följande G. upptäckts: masurium (atomtecken *Ma*, atomnummer 43), illinium (*Il*, 61) och rhenium (*Re*, 75).

***Grunewald**, jfr Berlin. Suppl. sp. 326.

Grunnebo hed, mötesplats 1863—1906 för Västgöta-Dals och från 1902 för Hallands regemente, belägen i Vassända-Naglums skn, Älvsb. l., s.v. om Vänersborg.

Grupp, **Gruppcentral**, **Gruppleddning**, se Ledningssystem sp. 342.

Grupphastighet, se Undulationsmekaniken sp. 86.

***Grus**, jfr även Psefit och Ör.

Grusnejlika, se Gypsophila. Suppl.

***Gruvön**, se även Billerud. Suppl.

***Grünewald**, Isaac, har ytterligare utfört ett flertal teaterdekorationer, bl. a. till Oberon (Kungl. teatern 1925), Antonius och Kleopatra (Konserthusteatern 1926) och Midsommarnattsdrömmen (Dramatiska teatern 1927) samt monumentalmålningar i Konserthuset och Svenska tändsticks a. b:s hus i Sthlm. — Hans hustru Sigrid Hjertén-Grünewald, f. 1885, har även framträtt som målarinna i en med makens besläktad stil.

Gryning, se Skymning sp. 915.

Grü'newed, Albert, f. 1856, tysk orientalist, prof., företog 1902—03 och 1905—07 viktiga forskningsresor till Öst-Turkestan och har utgivit betydelsefulla arbeten om buddhistisk konst.

Grytgöl, bruksegendom i Hällestads skn, Östergötl. l., med egen järnväg (5 km.) i förbindel-

se med Ljusfallshammars station vid Norra Östergötlands järnvägar. Bruket, som anlades på 1600-t., tillverkar numera järntråd, trådspik m. m. Äg. Grytgöls bruks a. b., grundat 1893.

***Grythyttan**, Kyrkbyn Grythytted, som är belägen på ett näs invid sjön Torrvarpen i v. Västmanland, blev 1927 municipalsamhälle med namnet Grythyttan (705 inv. 1928). Stationen benämnes fortfarande Grythytted.

Grythyttfältet, ett till urbergets yngre del hörande område i v. Västmanland, inom vilket berggrunden består av sedimentära bergarter, tuffer och lavar (hällflintor), inveckade i det äldre urberget och svagt metamorfoserade. Inom G. brytes takskiffer och järnmalm; förr ha även koppar- och silvermalmer bearbetats (jfr Hällefors 2).

***Grythytte och Hällefors** ingår i Nora domsaga.

Grå, se Strålning sp. 131.

Gråbarrsjuka, sjukdom på tall och gran. G. orsakas av parasit-svampar, G. hos tall av *Hypodermella sulci'gena*, G. hos gran av *Hypodermella maerospora*. Barren bli gråaktiga med svarta fläckar l. streck. G. är i Sverige icke av större betydelse.

Gråborg, Ölands största bygdeborg (se d. o.), belägen i Algutsrums skn. Den består av en oval ringmur (175—200 m:s diam.), numera nedrasad och mätande 6—7 m. i höjd och bredd. Muren försågs under medeltiden med murade portvalv.

Grådafallen, se Siljan.

Gråkil, ljusfilter (se d. o.), vars absorptionsförmåga kontinuerligt växer från ena kanten till den andra men i varje punkt är lika stor för alla våglängder. G.

kan framställas genom ingjutning av en gråfärgad gelatinlösning, mellan två plana glasskivor, som bilda mycket liten vinkel med varandra; den genomsläppta ljusmängden är då en exponentialfunktion av avståndet från en fast punkt.

Gråmjöl, gråstärkelse, se Stärkelse sp. 208.

Gräddglas, se Kremometer. Suppl.

Gräddsättning, se Mejerihantering.

***Grän**, se även Lod 2. G. är även annan form för gran (se Medicinalvikt).

***Grängesberg**. 2. Trafik a. b. Grängesberg—Oxelösund förvärvade 1927 Stora Kopparbergs bergslags a. b:s andelar i exportfältet. Genom avtal med staten 1927 är malmexporten från Trafik a. b. Grängesberg—Oxelösunds gruvor i G. begränsad till 1 mill. ton årligen. Stora Kopparbergs bergslags a. b. har under de senare åren öppnat brytning i Risbergsfältet, där stora anläggningar utförts. — Jfr a. b. Expressdynamit. Suppl.

***Gränna** har reguljär omnibusförbindelse med Ödeshög och Jönköping. 1928 hade G. 1,210 inv. och G. landsförs. 2,405 inv.

Grännafors, annan form för Grennafors.

Gränsmått, se Måttverktyg sp. 500 f.

Gränsproduktivitetsteorin, en nationalekonomisk teori för fördelningen på de olika produktionsfaktorerna (se Produktion) av det för dem gemensamma produktionsresultatet. Enl. G. bestämmas den ersättning, det pris, som varje produktionsfaktor, fattad ss. en kvantitet, kan betinga sig för sin andel i produktionsresultatets frambringande, i sista

hand av produktionsfaktorns s. k. gränsproduktivitet, var med menas det tillskott, gränsprodukten, som tillföres totala produktionsresultatet av den enhet inom produktionsfaktorn, som det för produktionsresultatet i dess helhet endast nätt och jämnt lönar sig att taga i anspråk.

Gränspunkt, se *Perspektiv* sp. 163.

***Gränström**, Olof, avled 1927.

***Gränsvinkel**, se även *Kapillaritet*.

***Gräsgård**. I. G. ingår i Ölands domsaga.

***Gråstorp** är beläget vid Nossan, ej långt från dess utflöde i Dettern. 920 inv. (1928).

***Gråstorp—Tuns järnväg**. Koncessionen förverkades 1927.

Grästång, se *Zostera*.

***Gräsö** omfattar den c:a 25 km. långa Gräsön (SS kvkm.) utanför Öregrundsgrepen samt en mängd smärre öar och skär, bl. a. Örskar (se d. o.).

***Grönbech**, Wilhelm. Bland G:s senare arbeten märkas *Mystikere i Europa og Indien* (I, 1925) samt *Nordiske Myter og Sagn* (1927; först utg. på sv. 1926).

***Gröndal**. I. G., som nu motsvarar stadsdelen Ekenstberg, hade 1928 3,635 inv.

***Gröner**, Wilhelm, ingick jan. 1928 ss. riksförsvarsminister i Marx' ministär och övergick juni s. å. i Müllers.

Gröngödsling, gödsling genom nedplöjning av levande växter. vanl. odlade för detta ändamål. G. tillför jorden hastigt multnande, mullbildande ämnen jämte lätt upptagbara oorganiska näringsämnen, vilka de nedplöjda växterna innehålla, och kan därigenom ersätta gödsling med kreatursspillning. Till G. användas

företrädesvis baljväxter (lupiner, klöver) på grund av dessas höga kvävehalt, helst sådana med djupa rötter, varigenom den följande grödans rötter lättare nedtränga i jorden. G. användes särskilt på mullfattig sandjord.

Grönköpings Veckoblad, månatlig skämttidning, utgiven av Hasse Zetterström. G., som 1902—16 utgjorde en sida i Söndags-Nisse och sedan utgivits som självständig tidning, avsåg till en början, ss. organ för Grönköping (se d. o.), att skildra den kalkborgerliga miljön i en fingerad småstad men har sedermera även i parodisk form, ofta med udd mot dagspressen, speglat aktuella förhållanden, spec. i Stockholm.

***Grönland** har enl. av M. Vahl utförd, 1928 publicerad ytberäkning en yta av 2.175,600 kvkm., därav inlandsis 1,833,900 (84 %), isfritt land 296,900 och kustöar 44,800 kvkm. — *Närningar m. m.* Importen uppgick 1926 till 1,9 och exporten till 8,3 mill. danska kr., därav kryolit 6,3 mill. kr. (utföres till Danmark och För. Stat.) och fisk 1,1 mill. kr. Förbindelsen med Danmark upprätthålles av fartyg, tillhöriga G:s styrelse (1927 10 st.). Vid kryolitbrottet sysselsattes 1927 89 arbetare. Kryolitexporten var 22,800 ton 1924, 31,800 ton 1925, 24,800 ton 1926 och 19,300 ton 1927. Grafitbrytningen har flera år varit nedlagd. Vid Kutligsstat bröts 1926 2,900 ton kol. — *Befolkning*. På östkusten har 1924—25 anlagts en koloni vid Scoresby sund (70° 30' n. br.). — *Förvaltning*. Enl. lag av 1925 styres G. av en i Köpenhamn bosatt direktör, som sorterar under inrikesministeriet. Frågor rör kyrko- och skolväsendet hänföres dock till kyrkoministeriet (G. lyder un-

der Köpenhamns stift). Danska statens myndighet utövas på G. av två Landsfogeder, en för Syd-Grönland (bosatt vid Godthaab) och en för Nord-Grönland (vid Godhavn); öst-Grönland lyder direkt under inrikesministeriet.

***Grönsaker**, jfr Kökxväxter.

Grönskär, skär med fyr torn utanför Sandhamn.

***Grönstenar**, se även Meta-basiter.

Grönwall, K a r l, f. 1869, geolog, prof. i Lund 1917. Har i sin vetenskapliga produktion huvudsakl. behandlat de fossilförande formationerna och lösa blocken i Skåne och Danmark.

Gstaad [gstad], turistort i Berner-Oberland, Schweiz, 1,050 m. ö. h. vid Sarines övre lopp.

***Guadalajara**. 2. G. har nu c:a 150,000 inv. Ärkebiskopssäte. Stor katedral från 1600-t. G:s universitet, som varit stängt sedan 1860, har 1925 åter öppnats.

Guanahani [goanahani'], se S a n S a l v a d o r 4.

***Guanajuato**. Huvudstaden med samma namn (c:a 40,000 inv.) är av vikt som bergsbruks- och industristad.

***Guanin** förekommer bl. a. även i nukleinsyror.

***Guano**. Om fiskguano se F i s k e r i a v f a l l och G ö d s e l m e d e l sp. 223.

***Guantanamo** (sp. *Guantánamo*) har, om förrterna frånräknas, 13,000 inv. (1928).

Guaraná [goarana'], g u a r a n á p a s t a, se P a u l l i n i a.

Guardafui, K a p G., se K a p.

***Guatemala**. 1. Kaffeexporten, som utgör $\frac{4}{5}$ av totalexportens värde, uppgick 1926 till 42,500 ton. Järnvägarna ha en längd av c:a 1,000 km. Från huvudlinjen, som förenar G. 2 med hamnarna Puerto Barrios (Karibiska havet)

och San José (Stilla havet), utgår en linje till Mexiko; dessutom är förbindelse med Salvadors järnvägsnät beslutad. — G:s snabba ekonomiska utveckling under senare år har medfört ökat inflytande på dess ställning bland de centralamerikanska staterna. 1927 ingick G. med Salvador och Honduras en överenskommelse om gemensam utrikespolitik. — 2. G. hade 1921 116,000 inv. (nästan uteslutande av europeisk härkomst). Det är beläget 1,500 m. ö. h., har goda järnvägsförbindelser (se ovan) och är en betydande handels- och industriort. Staden är ärkebiskopssäte och har sedan 1928 universitet (grundat tidigare men före d. å. blott delvis i verksamhet). — G., som anlades 1776, har föregåtts av två andra städer med samma namn, vilka förstörts genom jordbävningar. Självt härjades G. svårt vid jordbävningar 1917 och 1918.

***Guava**, se även G u a j a v a.

Guayana [goaja'-], spanska formen för Guyana.

Guben [go'-], stad i prov. Brandenburg, Preussen, i Nieder-Lausitz, vid Neisse. Textil- och pappersindustri, brunkolsbrytning och handel. 41,000 inv. (1925).

***Gudhem**. 1. G. ingår i Gudhems och Kåkins domsaga.

***Gudmundrå**. I G., som omfattar ett område v. om Ångermanälvens mynningsvik jämte öar i denna, finnas betydande sågverk och trämassefabriker (Kramfors, Frånö, Svanö, Nensjö, Dynäs m. fl.). Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1931 successivt omändras till statlig 4-årig samskola. 14,750 inv. (1928).

v. **Guérard** [ge'art], T h e o d o r, f. 1863, tysk politiker, överpresident i Koblenz. G., som tillhör centern och 1920 invaldes i

riksdagen, har under Marx senaste rikskanslersperiod varit ledare för centerns riksdagsgrupp. Han var juni 1928—febr. 1929 rikskommunikationsminister i Müllers ministär, där han april 1929 ånyo inträdde ss. riksjustitieminister.

Guiana [gija'nø], engelska formen för Guyana.

***Guide**, även: resehandbok.

Guignets grönt [ginjä's], se **Kromfärger**.

Guilbert [gilbä'r], **Yvette**, f. 1868, fransk vissångerska, har blivit berömd för sitt utsökta, av intelligens, känsla och humor burna framförande av franska visor. Hon har företagit flera utländska turnéer och därvid även besökt Stockholm (senast 1927).

***Guillaumat**, **Adolphe**, blev 1924 chef för franska ockupationsarmén vid Rhen. Han var 1926 krigsminister i Briands 10:e ministär.

***Guillaume**, **C. É.**, har även utfört viktiga arbeten inom metrologi och termometri.

***Guimerá**, **Angel**, avled 1924.

***Guimet**, **Émile**. Överflyttningen till Paris av Musée Guimet omfattade endast delar av museet. I Lyon bevaras alltjämt i det ursprungliga Musée Guimet naturhistoriska och en del östasiatiska samlingar m. m.

***Guinea**. 2. Folkmängden uppskattas nu till 350,000. — 3. G. hade 1928 2,186,000 inv., därav 2,100 européer. — 4. G. har nu c:a 140,000 inv.

***Guineabukten**. Ang. Guineaöarna se **Spanska Guineaöarna**. Suppl. och **Portugisiska Guineaöarna**.

***Guise**. Titeln hertig av G. bäres av prins Jean av Orléans. Se **Orléans** sp. 1399.

***Guitry**. 1. **Lucien G.** avled

1925. Han var från 1920 fästad vid den av sonen sedan d. å. ledda Théâtre-Édouard VII.

Gula brigaden, se **Svealivgardet**.

***Gula jorden**, se även **Diamant** sp. 289.

***Gulbransson**, **Olaf**, blev 1929 prof. vid konstakademien i München.

***Gulbär** innehålla färgämnet xantorhamnin.

Guldboll, se **Rudbeckia**.

***Guldins teorem** uppställdes redan av Pappos (se d. o.).

Guldkrage, detsamma som gullkrage (se **Chrysanthemum**).

***Guldkusten** har under senare år uppvisat en storartad ekonomisk utveckling. G. är världens förnämsta kakaoproducent (nuv. export c:a 220,000 ton mot 35,000 ton årligen 1909—13). Under senare år har utvinningen av manganmalm (c:a 400,000 ton 1927) och alluviala diamanter (461,000 karats export 1927) fått den största betydelse. 1927 utvunnos 5,337 kg. guld. Då G. saknat goda hamnar, har nyligen anlagts en storhamn, Takoradi (se d. o. Suppl.). Järnvägen **Ackra—Kumassi** är nu fullbordad, likaså en linje från banan **Sekondi—Kumassi** till **Kade**, n.v. om **Ackra**; järnvägarnas sammanlagda längd är f. n. 770 km. I såväl v. G. som Nordterritorierna planeras stora järnvägsanläggningar. Ett universitetsscollege öppnades 1927 i **Achimota**.

Guldpokalen, ett av Nyländska yachtklubben i Finland 1919 uppsatt ständigt vandringspris för 6-metersbåtar. Det erövrades 1922, 1923, 1925 och 1928 av Norge, 1924, 1927 och 1929 av Sverige och 1926 av För. Stat.

Guldris, detsamma som gullris.

***Guldsmedshyttan.** Aktiemajoriteten i Guldsmedshytte a. b. innehåller av Skandinaviska Kreditaktiebolaget.

Gullaboby, järnvägsstation i Gullabo skn, Kalmar l., ändpunkt för linjen Torsås—G. av Östra Blekinge järnväg.

Gullaskröv, glasbruk, anlagt 1897, i Hälleberga skn, Kronob. l., vid linjen Kalmar—Nässjö av Kalmar järnvägar. Äg. G:s glasbruks a. b., grundat 1927.

***Gullberg.** I. G. ingår i Linköpings domsaga.

***Gullbergs och Bobergs kontrakt.** Sedan 1928 äro Fornåsa, Lösås, Skeppsås och Älvestad förenade till ett pastorat.

Gullberna, järnvägsstation inom Karlskrona stads område; knutpunkt mellan Blekinge kustbanor, Östra Blekinge järnväg och Karlskrona—Växjö järnväg.

***Gullholmen** omfattar flera öar utanför Orust, bl. a. Hermanö och Gullholmen, på vilka municipalsamhället är beläget. 1924 avskildes Skaftö från pastoratet.

Gullranda, se *Nådendal*.

***Gullstrand,** *Allvar*, erhöll avsked från professuren 1927.

Gulltrav, se *Oenothera*. Suppl.

Gulrot, detsamma som gurkmeja (se *Cucuma*).

Gulsalva, se *Kvicksilverförening* ar sp. 1541.

Gulspetssjuka, på korn, mer sällan på havre och vete förekommande sjukdom, som visar sig däri, att de övre bladens spetsar vitna l. gulna och rulla sig inåt, så att bladens assimilerande yta förminskas och plantorna förtvina. G. har först på senare år iakttagits i Sverige. Som orsak har antagits ogynnsam fysikalisk be-

skaffenhet hos jorden. Pålitliga medel mot G. äro ej funna.

***Gulträ,** jfr även *Rhus*.

Gul ultramarin, se *Kromfärger*.

Gumme'rus, *Herman*, f. 1877, finländsk klassisk filolog och historiker, politiker, docent i Helsingfors 1911. G. var under världskriget en av ledarna för den finländska delegationen i Sthlm, som arbetade för Finlands frigörelse. 1920—25 var han minister i Rom. Sina intressanta memoarer har han publicerat i *Aktiva kampår 1899—1910* (1925) och *Jägare och aktivister* (1927).

***Gummeson** (ej *Gumnuesson*), *Per*, avled 1928.

Gumælius, *Sophie*, f. 1840, d. 1915, brorsdotter till G. V. G., affärskvinna, grundade 1877 i Stockholm en annonsbyrå, från 1881 benämnd S. Gumælii annonsbyrå, samt 1883 en firma för försäljning av boktryckerimaskiner m. m., sedermera benämnd S. Gumælius maskinaffär. De båda firmorna sammanslogos 1917 till a. b. S. Gumælius, vars aktiekapital utgör 2 mill. kr.

Gundelfinger [*go'nn-*], *Friedrich*, f. 1880, tysk litteraturhistoriker, prof. i tysk filologi i Heidelberg 1920. G., som är en av de främsta representanterna för den filosofiskt inriktade litteraturhistoriska forskningen i Tyskland, har bl. a. under pseud. *Friedrich Gundolf* skrivit uppmärksammade arbeten om *Cæsar Goethe* och *Shakspeare*, senast *Shakspeare. Sein Wesen und sein Werk* (1928).

Gundolf [*go'nn-*], *Friedrich*, se *Gundelfinger*. Suppl.

Gunfiauns kapell, se *Ardre*. Suppl.

***Gunnarsnäs.** Sedan 1927 bilda Br., Dalskog och G. ett pastorat.

***Gunnarsson,** Gunnar, har givit en brett lagd självbiografisk skildring i romanserien *Kirken* och *aa Bjerget* (5 bd, 1923—28). Under senare år har han energiskt yrkat på en ny politisk skandinavism.

Gunne, Carl, f. 1893, målare, museiman, amanuens i Nat. mus. 1921, kommissarie för svenska konstutställningen i Paris 1929. Som målare ansluter sig G. i sina landskap och porträtt närmast till nyfranskt måleri.

***Gunnebo.** I Gunnebo bruks ägarfamilj äger även manufakturverk vid Varberg.

***Guntertackling,** jfr ill. till Segling sp. 358.

Gupta, se Indien sp. 1313.

Gurdynamit, se Sprängämnen sp. 1370.

Gurk [gork], köping i Kärnten, Österrike, vid Dravas vänsterbiflod Gurk. Domkyrkan, uppförd 1170—1218, är Österrikes märkligaste romanska kyrka. I ett emporkapell över förhallen finnas väl bevarade väggmålningar, tillhörande det mest betydande senromanska monumentalmåleriet i det sydtyska konstområdet. Filosofisk-teologisk läroanstalt. 700 inv. (1923).

Gustafs, se Gustav 1. Suppl.

***Gustav.** I. Sedan 1927 skrives G. officiellt Gustafs.

***Gustav,** svenska prinsar. — 4. G. Adolf företog 1926—27 i sällskap med sin gemål en resa i Jordanien runt. Under denna gjorde han ett uppmärksammat besök i För. Stat., som närmast avsåg att stärka förbindelserna mellan Sverige och den svensk-amerikanska befolkningen. Han närvar bl. a. vid avtäckandet av John Eries-

sonmonumentet i Washington. G. blev 1928 generallöjtnant.

Gustav Adolf, församling (sedan 1927) i Hälsingborg (se d. o. Suppl.).

***Gustavsberg.** 1. G. omfattar delar av Orminge- och Farstalanden på Värmdön. — 2. G:s barnhus är ej en uppfostringsanstalt i vanlig bemärkelse utan en stiftelse för uppfostran och yrkesutbildning av obemedlade gossar.

Gustavsvik, se Hemsö.

Gotniska I. gotländska kallas den svenska dialekten på Gotland. G. avviker redan under de äldsta språkminnesmärkenas (runstenarnas, Gutalagens och Gutasagans) tid mera från centralsvenskan än någon annan svensk dialekt. Bland tidiga egenheter märkas: bevarandet av de gamla diftongerna, *y* i st. f. *ö*, vissa pronominalformer. Om nutida G. se Folkmåls sp. 272.

***Guyana.** Ett område på 15,166 kvkm. är föremål för tvist mellan Storbritannien och Nederländerna och ett annat på 6,275 kvkm. mellan Nederländerna och Frankrike.

Guyane [gia'nn], franska formen för Guyana.

***Gwalior,** som omfattar ett huvudområde och smärre enklaver inom Central-Indien, lyder direkt under indiska regeringen, som representeras av en resident i Lashkar. Ytan utgör 68,329 kvkm. Invånarna äro huvudsakl. hinduer, med mahratterna som härskande folkgrupp. Huvudstaden med samma namn består av två delar, nya staden I. Lashkar (80,000 inv. 1921) med bl. a. maharajans palats och ett universitetscollege, och den gamla staden (13,000 inv. 1921), som domineras av det på en långsträckt, c:a 100 m. hög klippa belägna fortet, alltså en

av Indiens starkaste fästningar. Inom dess murar ligga talrika äldre palats. I de branta klippväggarna ha på flera håll uthuggets kolossalskulpturer, de flesta härrörande från 1400-t.

Gyckelblomster, se *Mimus* l. s. Suppl.

***Gyldenstolpe**. 4. August Fersen G. avled 1928.

Gylek Boghas, se *Taurus*.

***Gylle**. Sedan 1924 bilda Hammarlöv, V. Vemmerlöv, G. och Kyrkoköpinge ett pastorat.

Gyllenfors, se *Svenska gummifabriks a. b.*

***Gymnasium**. Enl. 1927 års skolreform omfattar gymnasiet vid rikets allmänna läroverk antingen fyra ettåriga ringar och utgår i sådant fall från det i realskolans näst högsta klass inhämtade kunskapsmättet l. och tre ettåriga ringar och utgår då från det kunskapsmätt, som inhämtas i realskolans högsta klass. G. är fortfarande delat på två bildningslinjer: latingymnasium och realgymnasium. Lärjunge i det fyraåriga G:s två lägsta ringar och i det treåriga G:s lägsta ring skall i regel delta i undervisningen i samtliga där förekommande ämnen. Lärjunge i G:s två högsta ringar skall delta i undervisningen dels i fem fasta läroämnena, dels i tre fritt tillvalda ämnen, dels utföra enskilt arbete i ämne, vari han deltagit, dels och delta i undervisningen i vissa övningsämnen (teckning, gymnastik med lek och idrott, musik). Fasta ämnen äro i både latin- och realgymnasiet kristendoms-kunskap, modersmålet, historia med samhällslära och ettdera av tyska, engelska och franska språken samt dessutom i latingymnasiet latin och i realgymnasiet matematik. Tillvalsäm-

nen kunna å båda linjerna vara de två främmande levande språk, vilka icke ingå som fast ämne, geografi, filosofi, biologi med hälsolära, fysik och kemi samt dessutom i latingymnasiet grekiska och i realgymnasiet latin. Under vissa omständigheter kan lärjunge få delta i ännu ett av honom fritt valt ämne, tilläggsämne. Se *Skolväsen* sp. 853.

Gy'mnisk (av grek. *gymno's*, naken), som avser kroppsövningar. Jfr *Agon*.

***Günther**. 3. Ernst G. avled 1927.

Gü'nther, Agnes, f. Breuning, f. 1863, d. 1911, tysk författarinna, gav i romanen *Die Heilige und ihr Narr* (2 dlr, 1913; *Helgonet och narren*, 1917) en av djup religiositet präglad skildring av en kvinnas utveckling.

Gypso'phila, växtsläkte (fam. *Caryophylla'ceae*). *G. fastigia'ta*, såpört, och *G. mura'lis*, grusnejlika, äro små örter med små, vita l. rödlätta blommor, sällsynta på sandig l. grusig mark i s. och mell. Sverige. *G. panicula'ta*, flerårig, samt *G. e'legans* och *G. mura'lis*, ettåriga, m. fl. arter odlas som prydnadsväxter i trädgårdar (gipsört, brudslöja). De äro högväxta och ha talrika vita l. rödaktiga stjärnformiga blommor.

Gyroedri' (av grek. *gyro'ein*, vrida i ring, och *he'dra*, yta), det samma som enantiomorfi (se *Kristall* sp. 1339).

Gyroklinome'ter (av grek. *gyro'ein*, vrida i ring, *klí'nein*, luta, och *metrei'n*, mäta), en lutningsmätare, avsedd huvudsakl. för mätning av flygplans lutning mot horisonten i längd- och sidolejd, vid vilken en "konstgjord horisont" åstadkommes medelst ett gyroskop. Gyro-

skopets rotation underhålles antingen elektriskt, i vilket fall den elektriska strömmen alstras av en av fartvinden medelst en propeller driven generator, l. genom tangentiellt mot den roterande kroppen riktade luftstrålar. I senare fallet är gyroskopet inneslutet i ett tätt rum, i vilket ett undertryck åstadkommes förmedelst ett i fartvinden placerat Venturirör och genom vars vägg luft strömmar in mot den roterande kroppen.

Gyrostabilisator (av grek. *gyro'ein*, vrida i ring), se *Skeppsnurra*.

***Gysinge**. Järnverket är numera nedlagt.

***Gyttja**, se även *Pappersgyttja*, *Torv* och *Ävja* l.

***Gyttorp** har station vid Nora bergslags järnväg (linjerna Ervalla—Otterbäcken och G.—Bredsjö).

Gäll, se *Gall*.

***Gång**. 1. Se även *Sandstensgångar* och *Apofys*.

Gång, se *Ur* sp. 190.

Gångdagarna, gammal svensk benämning för dagarna mellan bönsöndagen och Kristi himmelfärds dag, vilka under den katolska tiden firades med processioner kring åkrarna under bön för skörden. Ur svenska kalendariet strökos de först 1772.

Gånghester, järnvägsstation i Toarps skn, Älvsb. l., knutpunkt mellan Borås—Alvesta och Borås—Ulricehamns järnvägar.

***Gångspel**, jfr *Kabellaarium*.

***Gångviken** har hållplats vid Ostkustbanan.

***Gårdby**. Sedan 1926 bilda Sandby, G. och N. Möckleby ett pastorat.

Gårdsjö, järnvägsstation i Hova skn, Skarab. l., knutpunkt

mellan Västra stambanan och Västergötland—Göteborgs järnvägar.

***Gårdveda**. Inom G. ligger G. järnvägsstation, knutpunkt mellan Vetlanda—Målilla järnväg och Växjö—Åseda—Hultsfreds järnväg.

Gåvoskatt, en 1914 införd skatt för erhållen gåva av fast l. lös egendom, vars värde överstiger 3,000 kr. Om en person inom loppet av två år av samme givare erhåller flera gåvor, inträder hans skattskyldighet, så snart gåvornas sammanlagda värde överstiger 3,000 kr. Religiösa och vetenskapliga samfund, undervisningsverk, sjukinrättningar m. fl. äro fria från G.

Gäckmast, se *Segelfartyg* sp. 349.

Gäddbett, se *Tändernas sjukdomar* sp. 13.

Gäddholm, gods i Irsta skn, Västmanl. l., med huvudbyggnad från 1700-t. G. är fideikommiss inom ätten Lewenhaupt.

Gäddnate, se *Potamogeton*.

Gälbjutare (av ty. *gelb*, gul), gjutare av gul metall (spec. mäsing och brons), metallgjutare.

***Gällaryd** bildar sedan 1926 eget pastorat.

***Gällivare**. 2. I G. finnes länslasarett.

***Gällivare lappmarks tingslag** ingår i Gällivare domsaga.

Gälnan, en av Stockholms skärgårds största fjärdar, belägen i dess n. del, ö. om Ljusterö.

Gängräknare, *Gängtolk*, se *Måttverktyg* sp. 500.

***Gärd**. 1. G. ingår i Gärd och Albo härads domsaga. — 2. Sedan 1927 är N. Åsum förenat med Vä (förut tillhörande Villands kontrakt) till ett pastorat.

Gärde. 1. *Bernhard G.*, f. 1877, civilingenjör, ämbetsman.

G. avancerade inom Väg- och vattenbyggnadskåren till överstelöjtnant 1924. Anställd vid statens järnvägar, blev han förste byrådirektör i Järnvägsstyrelsen 1917 och var från 1920 extra byråchef i kommunikationsdepartementet. Sedan 1928 är G. landshövding i Norrbottens l. — 2. N a t a n a e l G., f. 1880, den föreg:s broder, jurist. G. blev hovrättsråd i Göta hovrätt 1915 och revisionssekreterare 1919. Sedan han som sekreterare 1915—17 hos sakkunniga för ny vattenlagstiftning nedlagt ett betydande arbete vid vattenlagens utarbetande, blev han 1919 vattenrättsdomare i Norrbygdens och 1921 i Österbygdens vattendomstol. 1926—28 var G. konsultativt statsråd i Ekmans ministär, blev 1928 regeringsråd och 1929 justitieråd.

***Gärningsman.** *Jur.* Jfr Anstiftare. Suppl. och Delaktig. Suppl.

***Gärnsås.** Nära G. ligger, i Stiby skn, Kristianst. l., G. järnvägsstation, knutpunkt mellan Malmö—Simrishamns järnväg och Ystad—G.—S:t Olofs järnväg.

***Gärtner** [gär'rt-]. 1. Josef G., f. 1732, d. 1791, tysk botanist, 1760 prof. i Tübingen, 1768—70 i Petersburg, gjorde viktiga undersökningar rör. växternas frukter och frön. — 2. Karl Friedrich G., f. 1772, d. 1850, den föreg:s son, tysk läkare, botanist, gjorde talrika viktiga basterderingsförsök, varvid bl. a. den av Camerarius framlagda åsikten, att växterna äga sexualitet, bekräftades.

***Gäsene** utgör ett tingslag i Borås domsaga.

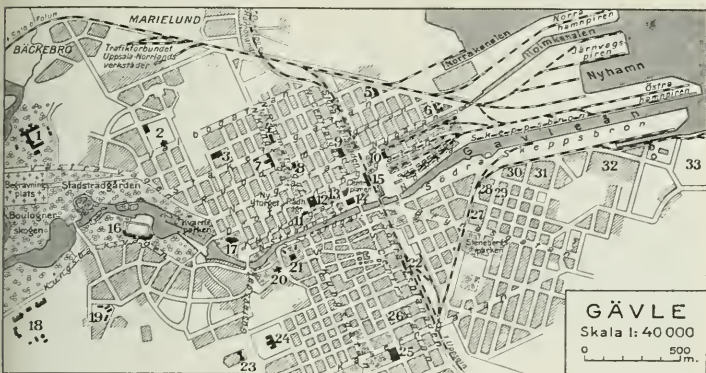
***Gässie** bildar sedan 1924 jämte Eskilstorp, Arrie och Hököpinge ett pastorat.

***Gästriklands västra domsaga** utgör ett tingslag och omfattar numera socknarna Ockelbo, Järbo, Ovansjö, Torsåker och Hofors samt Storviks köping.

***Gästriklands västra kontrakt.** Om pastoratet Torsåker och Hofors se Torsåker l.

***Gästriklands östra domsaga** omfattar även Sandvikens köping, som bildades 1927 genom utbrytning ur Högbo skn.

***Gävle** hade 1928 39,385 inv., därav 19,665 i Heliga Trefaldighets och 19,720 i Staffans förs. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium. — G. har tre järnvägsstationer: centralstationen vid Ostkustbanan, G.—Dala, Uppsala—G., G.—Ockelbo och Sala—Gysinge—G. järnvägar, södra stationen vid Ostkustbanan, Uppsala—G. och G.—Ockelbo järnvägar samt norra stationen (godsstation). Hamnen omfattar kajer med tills. e:a 5,000 m:s längd, därav 870 m. i Fredriksskans hamn (har 7,1 m:s djup och skyddas av vägbrytare), 2,760 m. i Gävleåns mynning (djup 3,3—5,4 m.), 1,060 m. i Nyhamn (djup 5,5 m.) och 340 m. i Holmkanalen (djup 4,5 m.); ishinder förekomma jan.—mars. G:s handelsflotta omfattade 1926 3 ång- och 2 segelfartyg om tills. 1,011 nettoton. S. å. var antalet ankomna och avgångna fartyg 2,856 med ett nettotonnage av 1,5 mill. ton (därav i utrikesfart 487 fartyg om tills. 0,5 mill. nettoton). Industrin sysselsatte 1927 vid 140 arbetsställen 5,480 arbetare, därav 260 vid Gävle ångväveri a. b. (grundat 1884), 200 vid Gävle porslinsfabrik. 170 vid a. b. Skoglund & Olson, 140 vid a. b.

1. Länslasarett. 2. Borgarskola. 3. a. b. Pix. 4. Teater. 5. Norra stationen. 6. Epidemisjukhus. 7. Högre allm. läroverk. 8. Högre flickskola. 9. Centralhotellet. 10. Hotell Baltic. 11. Rådhus. 12. Stadshus. 13. Stadsbibliotek. 14. Grand Hotell. 15. Centralstationen. 16. Strömvallen (idrottsplats). 17. Kyrkan. 18. Hälslinge regementets kaserner. 19. Ericssonska stiftelsen (ålderdomshem). 20. Straff-fängelse. 21. Slottet. 22. Södra stationen. 23. Westergrenska stiftelsen (ålderdomshem). 24. Dövstumskola. 25. Sjömanshem. 26. Gävle ångväveri. 27. Gävle-verken. 28. a. b. Pastill. 29. Tekniska a. b. Flora. 30. Mattons garveri. 31. a. b. Skoglund & Olson. 32. Gloriaverken. 33. Gävle varvs och verkstads nya a. b.

Pix, 130 vid Mattons garveri (etablerat 1852), 110 vid a. b. Gloriaverken (verkstad för tillverkning av lantbruksmaskiner, etablerad 1915), 100 vid Gävle varvs och verkstads nya a. b. (varvet anlagt 1873), 90 vid a. b. Gävlevarken (mek. verkstad och gjuteri, grundat 1924) och 80 vid a. b. Pastill.

***Gävleborgs län** indelas nu judiciellt i 6 domsagor och 8 tingslag. Det har, sedan Storvik och Sandviken blivit köpingar, 5 köpingar och 1 municipalsamhälle (Arbrå). Järnvägarnas längd var vid 1927 års slut 942 km., därav 485 km. enskilda (107 km. smal-spåriga). Ostkustbanan öppnades 1927 i hela sin utsträckning. Jfr Trafikförbundet Uppsala—Norrland. Suppl.

***Gävle—Dala järnväg** äges av Gävle—Dala järnvägs a. b., grundat 1886 (aktiemajoriteten inne-

has av Bergslagernas järnvägs a. b.). Den av bolaget ägda bansträckan är 291 km. lång. G:s a. b. trafikerar dessutom den av Gävle stad ägda, 1,9 km. långa, normal-spåriga järnvägen Gävle—Fredriksskans. G. är ansluten till Trafikförvaltningen Göteborg—Dalarna—Gävle.

***Gävle—Ockelbo järnväg**, vars längd är 37,2 km., trafikerar av Trafikförbundet Uppsala—Norrland.

Gävlesandsten, se Gästrikland sp. 214 och Jotniska avdelningen.

***Gödelöv**. Sedan 1925 bilda Dalby, Hällestad, Bonderup och G. ett pastorat.

Gödselspridningsmaskiner. G. för kreaturs gödsel utgöres av en vagn l. kärra, ur vilken gödseln sprides genom en med järnstift besatt, roterande vals, mot vilken gödseln föres av fordonets

rörliga spjälbotten. Denna liksom spridningsvalsen drives genom utväxling från körhjul saxeln. G. för konstgödsel består vanl. av en av 2 hjul uppburen låda, ur vilken det pulverformiga gödselmedlet utmatas genom en stiftvals l. en kedja, driven från hjulaxeln. G. åstadkomma jämnare spridning än spridning för hand.

Gödselvatten, urin och ur den fasta kreatursgödseln utsipprande vätska, innehåller kväve och kali samt något fosforsyra, allt i för växterna lätt upptagbart skick (jfr *Gödselmedel*, tab.). Kvävet går vid fritt lufttillträde lätt förlorat. G. bör därför väl bevaras, vilket sker dels genom användning av tillräcklig mängd vätskeupptagande strö (se d. o.), dels genom samling i gödselvattnenbrunn (se *Gödselstad*), som skyddas mot lufttillträde. G. brukar dels pumpas över gödselstacken, för att upptas av gödseln, dels direkt spridas på fältet.

Göransson. 1. Nils Johan G., f. 1863, teolog, prof. i dogmatik och moralteologi i Uppsala 1911—28. G. har i ett flertal skarpsinniga arbeten behandlat grundläggande religionsfilosofiska och dogmatiska problem. Spec. märkas *Undersökning av religionen* (2 dlr, 1905—06), *Gudsförhållandets kristologiska grund* (2 dlr, 1909—10) samt *Evangelisk dogmatik* (2 dlr, 1914—16). — 2. Fredrik G., f. 1879, sonson till G. F. G., industriman, ingenjör vid Sandvikens järnverk 1901, verkst. direktör och disponent i Sandvikens järnverks a. b. sedan 1920, e. o. fullmäktig i Jernkontoret sedan 1928.

***Göring**, Reinhard, är född 1887.

***Görz** (Goerz), se även Zeiss-stiftelsen.

***Gösslunda**. Framdeles skola

Rackeby och Skalunda förenas med pastoratet.

Gössäter, järnvägsstation i Fullösa skn, Skarab. l., vid Västergötland—Göteborgs järnvägar. Från G. utgår ett bispår till Hönösätters hamn vid Väneren.

***Göstring**. 1. G. ingår i Mjölby domsaga.

***Göta ingenjörkår** har 1928 förlagts till Eksjö. Från 1925 är ett kustingenjörkompani detacherat i Karlskrona.

***Göta kanal** äges av Göta kanalbolag, vars rättigheter och skyldigheter äro fastställda genom privilegium 1810 med senare tillägg och ändringar. I styrelsen utser K. M:t ordf. samt fullmäktige i Riksbanken och Riksgäldskontoret tillsammans en led.; av de fyra övriga, av bolagsstämman valda led. är en direktör för Östgötalinjen och en för Västgötalinjen.

***Göta livgarde** är ombildat och omfattar fr. o. m. 1928 en stridsvagnsbataljon och ett garnisonskompani jämte en till Vaxholm förlagd fästningsbataljon.

***Göta älv**. Hela flodsystemets avvattningsområde utgör enl. nymätning 50,070 kvkm., därav 42,490 i Sverige. G:s utbyggda medelvatteffekt utgör 208,000 HK. Jämte de äldre kraftverken vid Trollhättan och Vargön finnes ett nyöppnat vid Lilla Edet (se Lilla Edets kraftverk).

***Göteborg** hade 1929 en yta av 77,2 kvkm. och en folkmängd av 235,995 inv. — Götaplatsen, i vars mitt Poseidonbrunnen av Carl Milles reser sig, skall flankeras av stadsteater, till vilken ritningar uppgjorts av Carl Bergsten, och konserthus (det gamla konserthuset nedbrann 1928) enligt ett ännu ej definitivt antaget förslag. 1927 restes på Järntorget

Göteborg. Järnbrunnen.

Järnbrunnen av Tore Strindberg, och 1928 avtäcktes (i gipsmodell) ett monument över Viktor Rydberg av Ninnan Santesson. 1928 öppnades Utlandssvenska museet (se d. o. Suppl.). Vid Stigbergskajen uppföres det av D. Broström (se d. o. Suppl.) donerade Sjöfartsmuseet efter ritning av K. Bengtsson. Museet beräknas vara färdigt 1930. — *Förvaltning*. Garnisonsförs. är sedan 1927 upplöst, och Vasa förs. är sedan 1929 delad i två förs., Vasa och Johanneberg. Folkmängden i församlingarna var 1 jan. 1929: Gustavi 14,540, Kristine 12,355, Gamlestads 31,460, Oscar Fredriks 24,820, Haga 11,145, Masthuggs- 11,365 Karl Johans 33,960, Annedals 16,945, Vasa 16,990, Johannebergs 16,640, Lundby 21,455, Örgryte 23,570 och Tyska 750. — *Undervisningsväsen m. m.* Enl. 1927 års skolordning omorganiserar latin- och realläroverken (bägge få 5-årig realskola, 4- och 3-årigt gymnasium samt lyceelinje) och de båda realskolorna (västra realskolan får endast 5-årig, östra både 4- och 5-årig linje), varjämte det

inrättas ett högre flickläroverk. G. har kommunal mellanskola. Landsarkiv. Centralfängelse å Härlanda. Älvsborgs kustartillerikår å Nya Varvet är nu indragen. — *Sjöfart, handel och industri*. Handelsflottan räknade vid 1926 års slut 270 maskindrivna fartyg och 19 segelfartyg om tills. 364,000 nettoton. Antalet ankomna och avgångna fartyg var 1926 44,667 om tills. 8,8 mill. nettoton, därav i inrikesfart 6,608 om 5,3 mill. nettoton. Industrin sysselsatte 1927 vid 567 arbetsställen 26,555 arbetare. — *Järnvägar*. G. har sju järnvägsstationer: Statens järnvägars (vid Västra stambanan och Bohusbanan), Bergslager-nas järnvägars (vid Bergslagsbanan, Västkustbanan och G.—Borås järnväg), Västgötabanans (vid Västergötland—G:s järnvägar), Süröbanans (vid G.—Särö järnväg), Olskroken (vid Västra stambanan, Bohusbanan och Bergslagsbanan), Göteborg-Tingstad (vid Bohusbanan och Sanne-gårdens järnväg) samt Almedal (vid Västkustbanan och G.—Borås järnväg). I G. har Statens järnvägar en huvudverkstad. — I

G. ligger även trafikcentralen för Kungsbacka och Varbergs radiostationer.

***Göteborgs Aftonblad** nedlades 1926.

***Göteborgs bank.** Omslutningen var (1928) 520,67 mill. kr. Avdelningskontor på 89 platser.

***Göteborgs domprosteris norra kontrakt.** Pastoratet Stora Lundby, Skallsjö och Lerum har 1924 delats i Stora Lundby och Skallsjö pastorat samt Lerums pastorat.

***Göteborgs domprosteris södra kontrakt** omfattar numera förutom församlingarna inom Göteborgs stad (jfr Göteborg. Suppl.) pastoraten Landvetter och Härryda; Partille; Mölndal, Källered och Råda; V. Frölunda och Askim; Styrso. Tuve har 1928 överflyttats till Älvsyssels södra kontrakt.

***Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning** hade 1928 en genomsnittsupplaga av 46,000 exemplar. **Handelstidningens Veckoblads** genomsnittsupplaga uppgick s. å. till 29,000 exemplar.

***Göteborgs högskola.** G. har numera även ett institut för folkminnesforskning.

Göteborgs kexfabriks a. b., Kungälv, grundat 1888, tillverkar kex och chokladvaror. Aktiekapital 2,380,000 kr. 150 arbetare.

***Göteborgs Morgonpost** hade 1928 en genomsnittsupplaga av 23,000 exemplar.

***Göteborgs och Bohus län** hade 1928 449,655 inv., därav 218,130 mankon och 278,715 i städerna. G. indelas nu judiciellt i 5 domsagor och 6 tingslag samt har 1 köping (Grebbevad) och 41 municipalsamhällen.

***Göteborgs-Posten** hade 1928 en genomsnittsupplaga per kvartal av 31,446 exemplar. E. Alkman avgick ss. huvudredaktör 1926 och efterträddes av H. Hjärne.

***Göteborgs stift.** Hitt hör även den del av Hishults socken, som är belägen i Kristianstads l.

***Göteborgs-Tidningen** hade 1928 en genomsnittsupplaga av 28,000 exemplar.

***Götene.** 2. G. har station vid Västergötland—Göteborgs järnvägar.

Göthi't, se **Järnmalm**.

Göthlin, Gustaf, f. 1874, fysiolog, prof. i Uppsala 1918, har spec. utgivit arbeten över nervsystemet.

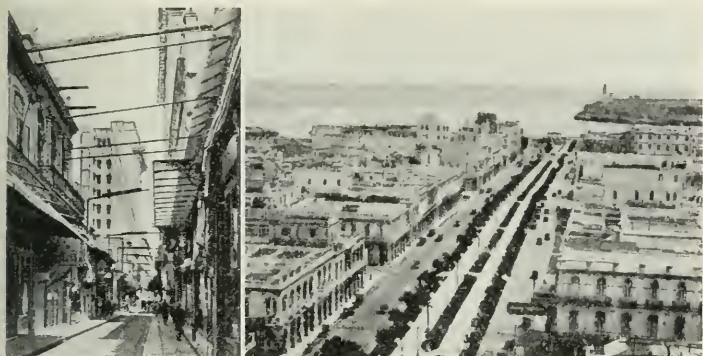
H.

***Haag** hade 1927 416,000 inv. — Mauritzhuis byggdes av Pieter Post efter ritningar av Jakob van Kampen (se d. o.). — Bland internationella institutioner märkas även *Académie de droit international* (se Folk-rätt sp. 280) och den 1924 i Genève grundade, sedan 1925 till H. förlagda *Académie internationale de droit comparé*. I H.

finnes riksarkivet o. a. betydande arkiv. Radiostation. — I H. öppnades aug. 1929 en konferens för behandling av skadestandsfrågan (se d. o. Suppl.).

***Haarlem** hade 1927 113,000 inv. Staden har mångsidig industri (textilfabriker m. m.).

Haarlemmer Meer [ha'rlemmer], se **Nederländerna** sp. 689.

Habana. Den förnämsta affärsgatan, Pi y Margall (t. v.), och boulevarden Prado i stadens centrala del.

***Habana**, som 1928 hade 581,000 inv. (inkl. inkorporerade förorter), är Västindiens största och viktigaste stad. — I H:s äldre bebyggelse, som grupperar sig kring hamninloppet, märkes den 1724 fullbordade katedralen samt en kedja av fästningsverk från 1500- och 1600-t. De moderna stadsdelarna ha en i regel låg och öppen bebyggelse, inbäddad i parker och boulevardplanteringar. En av de praktfullaste offentliga byggnaderna är presidentpalatset (1922). — H. är ärkebiskopssäte och har ett universitet med tre fakulteter (4,150 studenter 1927—28). Det står i förbindelse med För. Stat:s järnvägsnät genom en ångfärjeroute till Key-West. 1923 ankommo och avgingo i utrikesfart fartyg om tills. 11.6 mill. nettoton.

***Habarovsk** är nu huvudstad i en krets med samma namn och i Fjärran Österns område.

Ha'besj, se **Abessinien**.

***Hablingbo**. I II. ligger H. järnvägsstation, ändpunkt för förutvarande Sydvästra Gotlands järnväg (numera ingående i Klinte—Roma järnväg).

***Habo**. 2. Sulfitfabriken är numera nedlagd.

Hacie'nda [athi-], sp., lantgård, gods.

Hack, se **Karv**.

***Hacksta**. Sedan 1927 bilda Villberga, H. och Löt ett pastorat.

Ha'deland [-lann], se **Oppland**.

Haden, se **Seymour-Haden**.

***Haderslev**. 2. H. indelas i 7 prosterier.

Hadleys princip [hæ'ddlis], den av den engelske astronomen George Hadley (f. 1685, d. 1768) 1735 formulerade lagen, att jordrotationens avlänkande inflytande på luftströmmar i meridianens riktning står i ett visst förhållande till breddgraden. Vindar, som blåsa från ekvatorn mot polen, avlänkas mot ö. (bli västliga), de som blåsa i motsatt riktning, avlänkas mot v. (bli östliga). Genom II. ha passadvindarna erhållit sin förklaring.

***Hadramaut** lyder under rivaliserande arabhövdingar och står under brittisk kontroll.

Ha'dselöen, se *Vesteraalen*.

***Haebler**, Konrad, var 1908—21 direktör för handskriftsavdelningen vid preussiska statsbiblioteket i Berlin.

Hafgren-Dinkela, Lilly, f. 1884, svenskfödd sångerska (sopran), gift med H. Waag och därefter med G. Dinkela, har bl. a. uppträtt i Bayreuth, varit anställd vid operorna i Mannheim, Berlin och Milano samt gästspelat flerstädes (Sthlm 1926).

Hafslund, se *Sarpsfossen*.

***Hagalund**, som 1928 hade 6.505 inv., är en nordlig förort till Stockholm (se d. o. sp. 1641), varmed H. har spärvägsförbindelse.

Ha'garpress, se *Tryckpress* sp. 1399.

Hagaström, stationssamhälle i Valbo skn, Gävleb. l., knutpunkt mellan Gävle—Dala järnväg och Sala—Gysinge—Gävle järnväg.

***Hagberg**, 2. K. A. H. utbytte 1858 sin professur i estetik och moderna språk mot den nyinrättade professuren i nordiska språk. H:s brev från hans första stora europeiska resa föreligga nu i bokform. *Resa i Europa på 1830-talet* (1927).

Hagberg, Knut, f. 1900, journalist, fil. d:r. H. är medarbetare i *Nya Dagligt Allehanda* sedan 1925 och har främst gjort sig känd ss. essayist med samlingarna *Världens barn* (1927) och *Medmänniskor* (1928), huvudsakl. behandlande moderna statsmän.

Hagelmalm, se *Sjö- och myrmalm*.

***Hagen** hade 1925 100.000 inv. Folkwangmuseet införlivades 1922 med konstmuseet i Essen.

***Hagen**, Ellen, var tidskriften *Tidevarvets* första redaktör (1923—25).

Hagen, se *Refling Hagen*. Suppl.

***Hagfors**, 2. H. har station vid Nordmark—Klarälvens järnvägar.

***Haggard**, Rider, avled 1925.

***Hagtorn**. I senare tid ha de i Sverige vilda hagtornsformerna blivit uppdelade på 6 olika arter, av vilka ett par äro sällsynta med begränsad utbredning.

***Hagunda**. 1. H. ingår i Uppsala l:s domsaga. — 2. H. och Lagunda kontrakt ha 1928 sammanslagits till ett kontrakt, *Lagunda och Hagunda kontrakt*. Sedan 1927 bilda Järlåsa, Skogs-Tibble och Åland ett pastorat.

***Hahr**. 1. August H. Bland hans senare arbeten märkes *Nord-europeisk renässansarkitektur i Bonniers konsthistoria* (1927).

***Haig**, lord, avled 1928.

***Hainisch**, Michaël, avgick som förbundsresident 1928.

***Haiphong** hade 1926 100.000 inv. Industrin är betydande (livsmedels- och textilfabriker m. m.).

ibn al-Haitam (lat. *Alhazen*), d. 1039, arabisk lärd, undersökte bl. a. ljusbrytningen och beräknade vissa rotationskroppars volym.

***Haiti**. Ett område på 852 kv. km. på gränsen mellan H. 1 och H. 2 är föremål för en tvist, som 1895 överlämnades till påvens skiljedom. Denna har ännu icke avkunnats. — 1. Enl. uppskattning 1927 har H. 2,3 mill. inv. Kaffeexporten utgjorde 1926 36.000 ton. Odlingen av bomull och socker får allt större betydelse. Järnvägnars längd är 330 km. H:s författning av 1918 med betydande förändringar 1928 innehåller bl. a. bestämmelser om en representation, bestående av kammare och senat. Presidenten väljes på sex år och

kan återväljas. H. är sedan 1920 medlem av N. F. — 2. Republikens förnämsta exportvara är socker, varav 1927 producerades 347,000 ton; sockerindustrin är den enda betydande industrigrenen. Kakaoproduktionen utgjorde 1927 27.000 ton; av vikt är även odlingen av tobak och kaffe. Järnvägarnas längd är 240 km. Enl. 1924 års författning äger H. en representation, bestående av kammare och senat. Presidenten väljes på sex år och får återväljas men ej två perioder i följd.

Hakbett, se T ä n d e r n a s s j u k d o m a r sp. 13 f.

Hakmått, se M å t t v e r k t y g sp. 500.

Ha'kon, annan form för Haakon.

***Halda** äges nu av Halda a. b., grundat 1927, som tillverkar skrivmaskiner, myntväxlingsapparater m. m.

***Haldane**. 1. Lord H. avled 1928. Han avgick i nov. 1924 ss. lordkansler. H., som hyste ett djupt intresse för filosofi, har utgivit ett flertal lärda och skarp-sinniga arbeten, bl. a. *The philosophy of humanism* (1922). Hans memoarer äro utgivna 1929 under titeln *Autobiography*.

Háléřú [ha'leřo], tjeckoslovakiskt mynt = $\frac{1}{100}$ koruna.

Ha'lf, se W a d i H a l f a.

Half-volley [haf vå'lli], eng., halvvolley (se V o l l e y. Suppl.).

***Halifax**. 2. H. har ett mindre universitet och är säte för katolsk och anglikansk ärkebiskop. Radiostation. 1924—25 ankommo och avgingo fartyg i utrikesfart om tills. 6,6 mill. nettoton.

Hall, R u d o l f, f. 1878, pedagog, skolhistoriker, lektor vid folkskoleseminariet i Lund 1920. Efter sin 1911 publicerade doktorsavhandling *Johannes Rudbec-*

kius har H. utgivit skolordningar, läroverksstadgar m. m. i serien Årsböcker i svensk undervisningshistoria (1921 ff.). Han har även ordnat Svenska skolmuseets i Stockholm historiska avdelning.

Hall [håll], J a m e s, f. 1811, d. 1898, nordamerikansk geolog och paleontolog, grundade och förestod mer än 60 år staten New Yorks geologiska undersökning och museum i Albany. H. studerade särskilt New Yorks paleozoiska formationer, vilkas fossila djurvärld han beskrev och avbildade i en rad omfattande monografier. Han lade även grunden till den ännu gällande paleontologiska indelningen av Nord-Amerikas paleozoikum.

Hallandssöm, se K o n s t - s ö m n a d sp. 1141.

Hallberg, S e v e r i n, f. 1886, biblioteksman. H., som 1917—27 var andre bibliotekarie vid Kungl. Bibl., är sedan 1927 överbibliotekarie vid stadsbiblioteket i Göteborg. H. har 1913—27 (med vissa avbrott) redigerat Sveriges offentliga biblioteks accessionskatalog.

Halle, T h o r e, f. 1884, botanist, paleontolog, prof. och föreståndare för Riksmuseets paleobotaniska avdelning 1918. H. har utgivit viktiga paleobotaniska arbeten, bl. a. om de äldsta landväxterna (*Psilophytales*) och om *Pteridospermae*. Han har företagit forskningsresor till s. Chile, Patagonien och Eldlandet 1907—09 (tills. med C. Skottsberg och P. Quensel) samt Kina 1916—17.

***Hallen**. 1. H. hade 1928 1.435 inv., därav 102 lappar, som tillhöra Undersäkers lappförs.

***Hallén**, A n d r e a s, avled 1925.

***Hallendorff**, C a r l, avled 1929. Bland H:s senare skrifter märkas *Svenska arbetsgivareför-*

eningen 1902—1927 (1927), *Frihetstiden* i samlingsverket Svenska folkets historia (IV, 1928) och partiet om nyare tidens historia i det tills. med A. Schüek utgivna arbetet *History of Sweden* (1929). H., som intog en framskjuten ställning inom Allmänna valmansförbundet, var från 1926 ordf. i dess Stockholmskrets.

***Haller.** 3. Józef H. avgick ss. deputerad 1923.

Haller, Johannes, f. 1865, tysk historiker, prof. senast i Tübingen (sedan 1913). H. har framför allt gjort sig känd genom sina banbrytande forskningar rör. senare medeltidens historia, spec. dess kyrkopolitik (bl. a. *Papsttum und Kirchenreform I*, 1903) men har även behandlat den nyaste tidens tyska historia (bl. a. *Die Aera Bülow*, 1922; se även Eulenburg 3. sp. 1261). Ett utmärkt översiktsarbete är hans *Die Epochen der deutschen Geschichte* (1923).

***Hallman.** 3. Per H. avgick 1922 som v. stadsarkitekt och 1927 som stadsplanedirektör och chef för stadsplanekontoret i Stockholm.

***Hallsberg.** Socknen och köpingen äro skilda kommuner i Örebro l. men bilda tills. **Hallsbergs församling**. 1928 hade socknen 2,360 inv. och köpingen 2,830 inv. (1927 överflyttades till köpingen dels ett område med 661 inv. från socknen, dels ett område med 554 inv. från Kumla skn). Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1931 successivt omändras till statlig 4-årig samskolskola.

Hallsbergs tingslag i Väster närkes domsaga, Örebro l., omfattar Kumla, Hardemo, Grimstens och Sundbo härader. — H. bildades 1928 genom sammanslagning

av Kumla, Grimstens och Hardemo härads tingslag och Sundbo tingslag.

Hallstavik, hamn i Häverö skn, Sthlms l., slutstation för Stockholm—Roslagens järnvägar. Vid H. ligger Hallsta pappersbruk.

***Hallström.** 2. Per H. Av hans i huvudarbetet nämnda dramer uppfördes *Erotikon* i Sthlm 1909. Hans ej tidigare i bokform publicerade *Ungdoms noveller* utgavs 1923. H. har återupptagit sitt novellistiska författarskap med samlingarna *Händelser* (1927) och *Leonora och andra noveller* (1928).

Hallström. 1. Gustaf H., f. 1880, broder till Gunnar H., arkeolog, extra antikvarie vid Stat. hist. mus. 1925, har särskilt behandlat norrländsk arkeologi. — 2. Eric H., f. 1893, målare. H. började med svärmodiga utsikter från Stockholm i naivistisk stil. Senare har han i mera naturalistisk riktning målat vintermotiv från Stockholm och slutligen under vistelser i Syd-Europa ägnat sig åt ett elegant valörmåleri av idyllisk karaktär.

***Hallwachseffekt.** Satsen, att elektronernas hastighet endast beror på det infallande ljusets våglängd, är ej riktig, ty det s. k. utträdesarbetet p (se *Kvantteori* sp. 1527) är olika för olika metaller och växlar med ytbeskaffenheten. Då många elektroner förlora mera energi än utträdesarbetet, ha de efter utträdet mindre energi än $h\nu - p$, vilken storhet är övre gränsen för deras energi. Om H:s användning se *Fotocell*. Suppl.

***Halmstad.** 1. H. hade 1928 23,345 inv. (s. å. inkorporerades ett område av Snöstorps skn med

4,899 inv.; häri ingick bl. a. Nyhems municipalsambälle). — På H:s Stora torg restes 1927 Milles' fontän Europa och tjuren. Enl. 1927 års skolordning omorganiserades högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt latin- och realgymnasium. Industrin sysselsatte 1927 vid 69 arbetsställen 2,233 arbetare. H. har tre järnvägsstationer: centralstationen vid Väst-kustbanan och H.—Nässjö järnvägar, norra stationen vid Väst-kustbanan och en särskild station vid H.—Bolmens järnväg. Hamnen har en kajlängd av 6,300 m. och ett djup av 6,3 m. Handelsflottan omfattade 1928 3 maskindrivna fartyg och 21 segelfartyg om tills. 2,788 nettoton. 1926 ankommo och avgingo 3,732 fartyg om tills. 800,000 nettoton, därav i utrikes fart 1,535 om 270,000 nettoton.

***Halmstads härad** omfattar sedan 1929 hela Torups skn.

***Halofenomen**, se även *Paranthele*, *Parhelisk ring* och *Tangerande bågar*.

***Hals**, *Sjöv.* Halsar och skot ha motsatta uppgifter. När t. ex. skotet anhalas om styrbord, anhalas H. om babord. Skotet drar därvid sin del av seglet akter över, halsen drar den andra delen för över. I nedre hörnen av ett råsegel finnas därför såväl H. som skot fästade.

Halshorn, de hörn i ett segels nedre del, vari halsarna fästas.

Ha'lske, *Johann Georg*, f. 1814, d. 1890, tysk ingenjör, en av grundarna av firman Siemens & Halske.

Halvkonsonant, se *Halv-vokal*.

Halvmesyr, se *Mesyr*,

C. J. Hambro.

Halvtoner, se *Fotografi* sp. 423.

***Halvokal**. En H. är ett vokalliskt (d. v. s. utan förträngning i munhålan) bildat ljud med konsonantisk, d. v. s. icke stavelsebildande funktion. *I* och engelskt *w* äro således H. blott då de ej uttalas ss. frikativor (se d. o.).

Ha'lys, se *Kisil Irmak*.

Hamamatsu, stad på Honshu, Japan, s.ö. om Nagoya. Livlig industri. 92,000 inv. (1925).

***Hamar**. 1. H. är säte för fylkesman och har statsarkiv (se *Norge*, Suppl.).

***Hamberg**. 2. *Axel H.* avgick 1928 från professuren.

***Hamborn** hade 1925 127,000 inv.

***Hambro**, *C. J.*, valdes 1926 till stortingspresident och har från sept. s. å. varit medlem av Norges delegationer till N. F:s församlingsmöten. Han utsågs 1926 till högerns ledare i stortinget.

Hambros Bank Limited [hæ'mmbros bængk li'mmitid],

London, grundades under namn av The British Bank of Northern Commerce 1912 på initiativ av Stockholms Enskilda Bank för att speciellt tillgodose de skandinaviska intressena i England. Den sammanslogs 1920 med bankfirman C. J. Hambro & Son. Omslutning (1928) 32 mill. p. st.

***Hamburg.** 2. H. indelas i 20 stadsdelar och har 9 förorter. De centrala stadsdelarna (se kartan i huvudarbetet sp. 341—342) begränsas i v. och n. av ett brett parkbälte, som på platsen för de i början av 1800-t. nedlagda befästningarna sträcker sig i en vid båge från Elbe i v. över bron mellan de båda sjöarna Binnen-Alster och Aussen-Alster (Lombards-Brücke) till den imponanta, 1904—06 uppförda centralstationen (Hauptbahnhof) i ö. Äldst av denna ursprungliga stads kärna är den ö. delen, Altstadt ("gamla staden"), vars centrum kring de väsentl. gotiska kyrkorna Jacobikirche och Katharinenkirche och de i gotisk stil nyuppförda Petrikirche och Nicolaikirche är av medeltida ursprung, medan den v. delen, Neustadt ("nya staden"), tillkom i mitten av 1600-t. Den moderna huvudpulsådern genom

Altstadt är den breda Mönckebergstrasse, som för från centralstationen till rådhuset. Altstadt är grosshandels centrum, och vid sidan av de många gamla magasinsbyggnaderna ligga här stora moderna affärshus, ss. det av Fritz Hoeger 1923 uppförda Chilehaus. I Neustadt märkes den på 1700-t. uppförda Grosse S:t Michaeliskirche, efter en brand återuppgydd 1907—12. — Bland de vidsträckta stadsdelarna utanför den gamla stadskärnan märkas på ömse sidor om Aussen-Alster Uhlenhorst och Harvestehude med förnäma bostadskvarter samt i v. mellan Neustadt och Altona, ovanför hamnen, S:t Pauli, sjömännens speciella stadsdel med en mängd förlustelseställen. — Av hamnen ligga de äldsta delarna på n. Elbestanden (Sandtor-Hafen. Grasbrook-Hafen), huvudparten åter på s. stranden, där stadsdelarna Steinwärder-Waltershof. Grasbrook och Veddel bilda ett väldigt, av hamnbassänger och kanaler genomskuret system av öar, fyllda av magasin, varv, dockor och fabriker. V. därom planeras l. äro under byggnad nya likartade anläggningar. — Bland förorterna märkes Ohlsdorf med

Hamburg. Hamnparti.

en stor kyrkogård. — Bland bibliotek och vetenskapliga samlingar märkas även stats- och universitetsbiblioteket (c:a 700,000 bd), Museum für Völkerkunde (etnografiskt museum), zoologiska statsinstitutet och museet (ett av Tysklands största) och Hamburgisches Weltwirtschafts-Archiv (världshushållningsarkiv). H. har observatorium i Bergedorf (se d. o. Suppl.). Ang. Deutsche Seewarte se d. o. Suppl. — *Handel och sjöfart*. H. har återvunnit sin ställning som det europeiska fastlandets jämte Rotterdam förnämsta hamnstad. Dess handelsflotta omfattade 1927 1,318 fartyg om tills. 1,748,000 bruttoton (hälften av Tysklands handelsstonnage). S. å. anlande i utrikesfart till H. och dess uthamn Kuxhaven samt avgingo därifrån tills. 38,700 fartyg om 37,2 mill. nettoton; därav kommo på H. 32,000 fartyg om 35,6 mill. ton. De hamburgska hamnarnas godstrafik på utlandet utgjorde

s. å.: import 16,2, export 7,3 mill. ton. Importen uppgick 1925 till 6,0 och exporten till 4,3 milliarder mark (motsvarande siffror för 1913 äro 4,7 och 3,6 milliarder mark). De förnämsta rederibolagen (se d. o. sp. S98) äro Ham-

Hamburg. Chilehaus.

burg-Amerika Linie, Deutsch-Australische und Kosmos Dampfschiffahrtsgesellschaft och Hamburg-Südamerikanische Dampfschiffahrtsgesellschaft. Bland de c:a 60 skeppsvarven märkas Blohm & Voss, Deutsche Werft och Vulkan-Werft. — *Kommunikationer*. H. är en av Tysklands viktigaste järnvägsknutar med linjer till bl. a. Kiel, Lübeck, Berlin, Hannover, Bremen och Kuxhaven; samtliga linjer för persontrafik sammanlöpa i Hauptbahnhof. H. och dess förorter (inkl. Altona) ha utom spårvägar även en elektrisk hög- och underjordisk bana, varjämte en livlig ångbåtstrafik försiggår på Elbe, Binnen-Alster och Aussen-Alster. Elbestränderna förenas genom broar samt en tunnel mellan S:t Pauli och Steinwärder. Bland flyglinjer, som beröra H., märkas (1929): Malmö — Köpenhamn — Amsterdam (—London och —Paris), H. —Lübeck—Berlin och H.—Hannover (—Prag, —München och —Schweiz); flygstationen är belägen i Fuhlsbüttel n. om den egentliga staden.

Hamburgervitt, se *Vene-tianskt vitt*.

Hamilton [hæ'milton]. 1. Bermudaöarnas huvudstad, belägen på den största ön. God hamn med reguljär förbindelse med New York och Southampton. 3.000 inv. — 2. Stad i Ohio, n.ö. För. Stat., vid Great Miami River, vars fall lämna kraft till H:s industri. 47,000 inv. (1925).

***Hamilton**. 6. Hugo H. avled i början av 1928. Kort före sin död hade han ånyo valts till F. K:s talman. Efter hans död utgävos delar av hans memoarer, *Hågkomster* (1928). — 7. Raoul H., som 1921—febr. 1923 var A. K:s förste vice talman, har fr. o.

m. 1925 ånyo beklänts med detta uppdrag. — 8. Carl H. avled 1926. Han var 1912—14 led. av F. K. och blev 1926 kort före sin död chef för första arméfördelningen. — 9. Gilbert H. är sedan 1928 överste på övergångsstat.

***Hamilton**. 4. Sir W. R. H. utförde även viktiga arbeten inom optiken och fann teoretiskt den s. k. koniska refraktionen i optiskt tvåaxliga kristaller.

Hamilton, Adolf, f. 1873, greve, ämbetsman. H. blev byråchef i Telegrafstyrelsen 1907 och är sedan 1927 generaldirektör och chef för samma verk.

***Hamiter**, se även *Människoraser* sp. 517 och 525.

Hamm, stad i prov. Westfalen, Preussen, vid Lippe, s.ö. om Münster. Betydande järnindustri. Järnvägsknut. 50,000 inv. (1925).

***Hammann**, Otto, avled 1928.

***Hammar**. 1. August H. lämnade professuren 1926.

Hammarby, sulfittfabrik, se *Storvik*.

***Hammare**. *Tekn.* Handhammare tillverkas av segt gjutstål med hårdare, släta och glatta arbetsytor, slag. Allt efter slagens form skiljer man mellan kulhammare och penhammare (se Pen 2), vilka väga c:a 0,3—1,0 kg., samt smideshammare, som likna penhammare men vanl. äro tyngre (0,7—2 kg.). Tyngre H. (vikt 2,5—7 kg.) benämnas släggor. Specialtyper äro tapetserrarehammare, lång och smal, med en pen, som är avsedd för nubbe, drevhammare, använd vid drivning, samt skomakarehammare med stort, rundat slag samt böjd, platt pen. Stensläggan l. borrsläggan har slag i båda ändar. En

hel del II. ha penen utbildad till en kofot för utdragning av spik.

Hammarén, Torsten, f. 1884, skådespelare och teaterledare, anställd bl. a. vid Svenska teatern i Sthlm 1912—22, blev 1923 chef för Hälisingborgs stadsteater, 1926 för Lorensbergsteatern i Göteborg. H. har huvudsakl. framträtt i karaktärsroller, som han gestaltat med intelligens och humor.

***Hammarforsen** i Indalsälven utbyggdes 1925—28. Kraftverket (se tab. till Vattenkraftverk) äges av Hammarforsens kraft a. b. (huvuddelägare a. b. Kreuger & Toll).

***Hammarkind**. 2. H. omfattar numera pastoraten Söderköping och Skönberga; Mogata och Skällvik; S:t Anna och Börrum; Grýt; Ringarum; Valdemarsvik; Drothem; V. Husby.

***Hammarlöv** bildar sedan 1924 jämte V. Vemmerlöv, Gylle och Kyrkoköpinge ett pastorat.

Hammarskiöld, Ludvig, f. 1869, militär, överste och chef för Smålands artilleriregemente 1915, för Svea artilleriregemente 1922, generalmajor och chef för andra arméfördelningen 1926, chef för östra arméfördelningen och överkommandant för Stockholms garnison 1928, generalfälttygmästare och inspektör för artilleriet 1929. H. har framträtt som skriftställare i militära ämnen.

***Hammarskjöld**. 4. Hjalmar H. utsågs 1924 av N. F:s råd till ordf. i den sakkunnigkommitté, som har till uppgift att verkställa en kodifikation av den internationella rätten. Han blev 1929 ordf. i Nobelstiftelsens styrelse. I besittning av en sällspord kapacitet på vidsträckt område, intar H. en central ställning icke blott bland det offent-

liga livets män i Sverige utan även som en av den internationella rättens främste. — 5. Carl-Gustaf H. blev 1926 generallöjtnant.

***Hammarstedt**, N. E., avgick som intendent 1928.

***Hammarström**, Alexis, lämnade landshövdingeämbetet i Växjö 1925.

***Hammarö** omfattar den stora Hammarön jämte en mängd smärre öar i Vänern, vid Klarälvens mynning. Betydande industri i Skoghall (se d. o.).

***Hammenhög** bildar sedan 1925 jämte Hammas, Ö. Herrestad och Ö. Ingelstad ett pastorat.

Hamn (fsv. *hamn* med grundbet. hölje), skepnad, vålnad.

***Hamp**, Pierre. Av *La peine des hommes* utkommo 1920—24 ytterligare 4 dlr.

Hampstead [hæ'mmsted], "metropolitan borough" i n.v. London. Utanför H. ligger i grevsk. Middlesex trädgårdsstaden H. (se Trädgårdsstad sp. 1429).

***Hampton**. 2. II. har c:a 6,000 inv. I H. finnes en viktig, 1868 grundad samskola (för negrer och indianer) med uppgift att utbilda lärare för praktiska uppgifter. H:s redd, Hampton Roads, som utgöres av James Rivers nedersta mynningsdel, är en ypperlig hamnplats, särskilt av vikt som örlogsstation.

Hamrin, Felix, f. 1875, köpman, politiker, grosshandlare i Jönköping sedan 1903. H., som tillhör det frikyrkliga lägret, var 1912—14 och år sedan 1918 led. av A. K., där han först tillhörde liberala partiet men efter dess sprängning 1923 anslöt sig till frisinnade folkpartiet. Han var 1926—28 handelsminister i Ek-mans ministär.

Per Albin Hansson.

och *Husdjurens utfodring* (2:a uppl. 1928) äro standardverk, av vilka flera utgivits på andra språk. Den av H. anordnade kontrollen av svins tillväxt och gödning i förhållande till fodrets mängd och beskaffenhet har lämnat en verksam ledning för avelsurvalet och gödningen. — 4. Per Albin H. var försvarsminister i den tredje socialdemokratiska ministären 1924—26 och framlade 1925 ett sedermera av riksdagen i huvudsak antaget förslag till ny härordning, innebärande väsentliga inskränkningar i arméns organisation och omfång. Efter Brantings död 1925 uppehöll han ledareposten för socialdemokratiska partiet och blev 1928 partiets ordf. Från 1929 är H. riksgäldsfullmäktig.

Hants [hænnts], förk. för Hampshire.

***Haparanda** lyder judiciellt under landsrätt (Torneå tingslag i Torneå domsaga) och tillhör nu i kyrkligt avseende Nedertorneå-Haparanda förs. Enl. 1927 års

skolordning omorganiserats samskolan till 5-årig samrealskola. H:s uthamn är Salmis.

Harangera [-ge'ra] (jfr *Harang*), hålla tal till.

Hara'r, se *Abessinien*, Suppl.

***Harbin** har enl. uppskattning för 1927 e:a 185,000 inv.

***Harburg** förenades 1927 med den invid Hamburgs (se karta till d. o. sp. 343—344) hamnområde belägna staden Wilhelmsburg, som likaså har betydande industri, till en kommun, Harburg-Wilhelmsburg (e:a 106,000 inv.).

Harcele'ra (fr. *harceler*), oroa, reta.

Hardebergasandsten, se *Skåne* sp. 926.

***Hardemo**. l. H. ingår i Västernärkes domsaga.

***Harden**, Maximilian, avled 1927. *Die Zukunft* nedlades 1923.

Hardwa'r, stad i United Provinces, Britt. Indien, vid Ganges (jfr d. o.) och foten av Himalaya. Berömd vallfartsort och helig badplats. 31,000 inv. (1921).

***Hardy**, Thomas, avled 1928. S. å. utgavs i sv. övers. ett urval av H:s lyrik. Denna, som i England rönt en allt starkare uppskattning, står både i fråga om form och innehåll i samklang med modern engelsk lyrik och anknyter liksom denna närmast till Wordsworth. Sin personliga ton får den av H:s djupa medkänsla och mörka fatalism, som fått sitt mest storslagna uttryck i versdramat *The Dynasts* (3 dlr, 1904—08) med Napoleon som centralfigur.

Harg, bomullsspinneri och -väveri i Helgona skn, Södermanl. l., vid Nyköpingsån. Äg. Hargs fabrikers a. b., grundat 1874.

Hargshamn, hamn i Hargs

skn, Sthlms l., slutpunkt för Dan-nemora—Hargs järnväg.

Haricots verts [arikå' vär], fr., se *Phaseolus*.

***Harjäger**. 2. Sedan 1929 bilda Södervidinge, Annelöv, Norrvidinge och Dagstorp ett pastorat.

***Harkov**. 1. Guvernementet existerar ej längre. — 2. H. är nu huvudstad i kretsen H. och i Ukraina. 417,000 inv. (1926).

Harlem [ha'lem], stadsdel i New York, på n.ö. Manhattan, vid *Harlem River*, huvudsakl. bebodd av negrer (c:a 175,000). I H., som är det största negersamhället i världen, har ett för negrerna egenartat samfundsliv ostört kunnat utbildas.

***Harlösa**. Inom H. ligger H. station, knutpunkt mellan statsbanelinjen Kävlinge—Sjöbo, Bjärred—Lund—Harlösa järnväg och linjen Dalby—Bjärsjölagård av Malmö—Simrishamns och Dalby—Bjärsjölagårds järnvägar.

Harmönisk, som innebär harmoni. — *Fys*. Se *Svängningsrörelse* sp. 555 och 559.

Harmonisk analys. En godtyckligt varierande storhet kan alltid utvecklas i en Fouriers serie (se *Serier* sp. 429) med tiden ss. oberoende variabel. H. består i beräkning av koefficienterna i denna serie. H. tillämpas på tidvattens- och meteorologiska fenomen m. m. Genom extrapolation av serien utöver det tidsintervall, för vilket observationer föreligga, kan H. användas för förutsägelser om fenomenens sannolika förlopp. En annan form av H. är undersökning av de harmoniska övertoner, som ingå i en klang.

***Harmoniskt medium**, se även *Medelvärd*.

***Harmånger**. I H. ligger H:s järnvägsstation, knutpunkt mel-

lan linjerna Hudiksvall—Sundsvall och Bergsjö—H. (förutvarande Norra Hälsinglands järnväg) av Ostkustbanan. — Kyrkan och den närbelägna kastalen häröra från medeltiden men undergingo 1887—88 en pietetslös restaurering.

***Harnesk**, se även *Vävning* sp. 1268.

Harneskyta, detsamma som slintyta. Se *Förkastning*.

Harnäs, hamn och järnvägsstation i Älvkarleby skn, Uppsala l., vid Dalälvens mynning och Uppsala—Gävle järnväg. Vid H. ligger Skutskärs cellulosafabriker och pappersbruk.

***Harpa**. *Mus*. Se bilagan till *Musikinstrument*.

Harpers Magazine [ha'pøš mægə'si'n], nordamerikansk illustrerad månadstidskrift, utgiven i New York, grundad 1850.

***Harpun**, se även *Valdjur* sp. 329 f.

Harrow, *Harrow-on-the-Hill* [hæ'rrəʊ ənn dhø], stad i grevsk. Middlesex, England, c:a 11 km. n.v. om London. Berömd internatskola för gossar, grundad 1571. 19,000 inv. (1921).

Ha'rstad, ladested i Troms fylke, n. Norge, på Hinnöen. Viktigt handels- och sjöfartscentrum; industri. 3,400 inv. (1927).

***Hartford** hade 1928 172,000 inv.; av befolkningen voro 1920 7,000 födda i Sverige. Bland industrigrenarna märkes vapen-, pappers- och metallvarufabrikation; i H. äger a. b. Svenska kullagerfabriken en stor fabrik. H. är även känt ss. säte för stora försäkringsbolag.

***Hartlepool**. West Hartlepool (se d. o.) är ss. eget grevskap avskilt från det egentliga H., vilket 1926 hade 22,000 inv.

***Hartman**. 3. C. V. H. avgick

från sin befattning vid Riksmuseets etnografiska avdelning 1928 efter att ha varit tjänstledig sedan 1923.

Hartryffel, *Rhizopo'gon lute'olus* och *Rhizopogon rubescens*, till buksvamparna hörande, delvis i jorden dolda, potatis- l. tryffel-liknande svampar. De äro vanl. hassel- l. valnötstora, ha ett tunt, slätt hülle och visa i genomskärning en nättligt gropig yta. De sprida sina gamla en oangenäm lukt men uppges som unga vara ätliga. Rätt sällsynta i barrskog. Jfr *Hjortsvamp*, *Rottryffel*, *Tryffel*.

Harvardklassifikationen [ha'vød], se *Stjärnor* sp. 1602.

***Harvard University** hade 1928 1,311 lärare och e:a 8,000 studenter. H. har ett berömt observatorium nära Boston med avdelningar vid Arequipa och på Jamaica. — C. W. Eliot avled 1926.

***Harwich** står sedan 1924 i förbindelse med Zeebrügge genom järnvägsfärjor för godstrafik. H. är även av vikt som örlogsstation och badort.

***Hasa**, al-H., erövrades 1913 från turkarna av vabhabiternas emir ibn Saud och förenades med Nedjd samt ingår nu i ibn Sands stora arabiska välde (se *Hidjaz*. Suppl. och *Nedjd*. Suppl.).

***Hasenclever**, Walter, har efter att ha fortsatt sin med *Der Sohn* inledda revolutionära dramatiska diktning även framträtt som komediförfattare (*Ein besserer Herr*, 1926, *Ehen werden im Himmel geschlossen*, 1928). Bland hans senare arbeten märkes vid. en tysk övers. och bearbetning av Swedenborg (*Swedenborg: Himmel, Hölle, Geisterwelt*, 1925).

***Hasselfors**. H:s bruka a. b. (aktiekapital 3 mill. kr.; e:a 700 arbetare) äger även Svartå järn-

bruk och ett stort antal egendomar i Skagershults skn.

***Hasselrot**. 1. Per H. lämnade 1926 aktiv militärtjänst. — 2. Berndt H. tog avsked från presidentämbetet 1929. Han har bakom sig en omfattande och betydande produktion, främst nedlagd i de stora samlingsverken *Juridik och politik* (3 dlr jämte tillägg, 1920—21) och *Juridiska skrifter* (10 dlr jämte 3 suppl. och tillägg, 1921—25). — 3. Bror H. blev 1925 regeringsråd och 1928 landshövding i Örebro l.

***Hassle, Enåsa och Berga**, se *Enåsa*. Suppl.

***Hasslö och Aspö** delades 1926 i två socknar, Hasslö (1,495 inv. 1928) och Aspö (1,015 inv. 1928). Socknarna omfatta främst öarna med samma namn, s.v. om Karlskrona. Stenhuggerier.

***Hastighet**. Vid olikformig rörelse växlar H. till storlek, riktning l. bådadera. Med H. i ett visst ögonblick menas då gränsvärdet för förhållandet mellan en kort sträcka och den tid, under vilken denna tillryggaläggas, då sträckans längd obegränsat avtar. — Se även *Relativitetsteori*.

***Hastighetsmätare** för fordon bestå av en takometer (se d. o.), som är kopplad till en av fordonsnets hjulaxlar. Fartygshastighet mätes med logg (se d. o.).

***Hastings** bildar eget grevskap.

Hatanga, Chatanga, flod i Sibirien, utmynnar med den stora Hatangaviken i N. Ishavet, ö. om Tajmyr. 740 km.

Hatteras [hæ'ttæræs], Kap H., se *Pamlico Bay*.

Haukland [hä'oklann], Andreas, f. 1873, norsk författare, har skrivit en rad av Hansun påverkade naturlyriska romaner (bl. a. *Ol-Jörgen*, 1902—05).

***Hauptmann.** 3. Gerhardt H. Av H:s i huvudarbetet nämnda dramer uppfördes i Sthlm *Die Weber* (Wävarne) 1899 och *Hanneles Himmelsfahrt* (Hannele) 1895. Bland hans senaste arbeten märkes dramat *Die schwarze Maske* (uppf. 1928).

***Hauran** ingår i staten Djabal Druz (se d. o. Suppl.).

Hausmanni't, se **M a n g a n m a l m e r**.

***Haussa.** H:s språk hänföres av flera forskare till de hamitiska språken.

***Haussoullier**, Bernard, avled 1926.

Haute-Volta' [åt], se **ö v r e V o l t a**.

Hautrelief [äräljäf], se **R e l i e f**.

***Hav.** Genom ekolodning ha 1927 mellan 126° 48' och 126° 52' ö. l. samt 9° 40' och 9° 43' n. br. uppmätts flera djup på över 10,000 m. (det största 10,793 m.); de tillhöra samma ränna som det största förut kända djupet (9,788 m.).

***Hawaiiöarna.** Järnvägarna ha en längd av 1,670 km., därav 1,070 km. plantagebanor.

Ha'vemannkvartetten, en av den tyske violinisten Gustav Havemann (f. 1882) grundad stråkensemble, vars övriga medlemmar äro G. Kniestadt, H. Mahlke och A. Steiner. H., som särskilt vinnlagt sig om att framföra samtida musik, konserterade i Sthlm 1927.

Havemeyer [he'jvämjæ], H. O., nordamerikansk konstsamlerska. sammanbragte en ytterst värdefull samling av franska impressionister (främst Manet) och äldre spansk konst (el Greco. Goya), som efter hennes död 1929 till större delen tillfallit Metropolitan Museum i New York.

Haverhill [hæ'vveril l. he'jvæ-

ril], stad i Massachusetts, n.ö. För. Stat., n. om Boston. Stor läder- och skoindustri. 49,000 inv. (1925).

Havsbävning, havsskalv, detsamma som vattenbävning.

Havstenssund, municipalsamhälle (sedan 1927) i Tanums skn, Göteb. l., n.v. om Grebbestad. Fiskläge. 185 inv. (1928).

***Havstång**, se även **T å n g**.

***Hay.** 2. Berndt H. är vice ordf. och jourhavande direktör i Svenska tändsticks a. b. sedan dess grundande 1917.

***Healy**, Timothy, avgick 1927 som generalguvernör.

***Heaviside**, Oliver, avled 1925. Om Heavisideskiktet se vid. Telegraf i sp. 906 f.

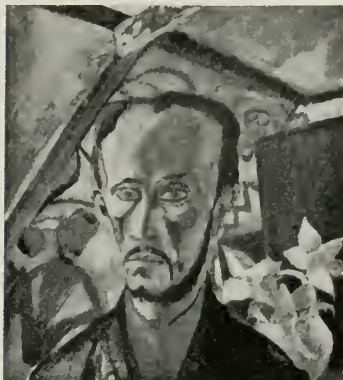
***Hebbe.** 2. Signe H. avled 1925.

***Hebbel**, Friedrich. *Maria Magdalene* utkom 1928 i sv. övers.

Hebrae'us, Leo (Leone Ebreo), f. i början av 1460-t., d. mellan 1520 och 1535, italiensk-judisk läkare och filosof, vars *Dialoghi d'amore* (1535) fick stor betydelse dels för den platoniserande renässanslitteraturens behandling av erotikens problem, dels för detta problems behandling i Spinozas spekulation (den s. k. intellektuella kärleken till Gud).

***Hebreiska språket.** H. (nyhebreiskan) är numera, jämte engelska och arabiska, officiellt språk i Palestina.

He'ckel, Erich, f. 1883, tysk målare och grafiker, grundade tills. med K. Schmidt-Rottluff och E. Kirchner 1906 i Dresden den till 1913 bestående expressionistiska konstnärsgruppen "Die Brücke" och deltog flitigt i dess grafiska publikationer. Närmast under intryck av Munch och van Gogh samt av världskrigets upplevelser har han i hårt stiliserade

Självporträtt. Målning av Erich Heckel. landskap och figurbilder tolkat tungsinta, ofta makabra stämningar.

***Heckscher.** 2. Eli H. erhöll 1929 en personlig professur i ekonomisk historia vid Handelshögskolan i Stockholm. Han var led. av arbetslöshetsutredningen 1926—28 och ordf. i N. F:s kommission för flodtrafiken på Rhen och Donau 1926—29. Bland H:s senare arbeten märkas *Om ekonomiska studier* (1926) och *Nationalekonomien* (1927). H. har redigerat och delvis även författat *Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget* (1926).

***Hedberg.** 4. Tor H. är sedan 1924 föreståndare för Thielska galleriet. Bland hans senare arbeten märkas lustspelet *Vad kvinnan vill* (1924, uppf. i Sthlm s. å.), skådespelet *Rembrandts son* (1927, uppf. i Sthlm 1928) och en monografi över Zorn (2 bd, 1923—24). *Judas* uppfördes i Sthlm 1927. Ett urval av H:s kritik föreligger i *Ett decennium* (3 bd, 1912—13). — Stina H. är sedan 1928 åter engagerad vid Dramatiska teatern.

***Hede.** 1. H. omfattar numera socknarna Vemdalen, Hede, Storsjö och Tännäs. — 3. H. bildar sedan 1925 jämte Vemdalen och Storsjö ett pastorat. I H. ligger nära Ljusnan H. järnvägsstation, slutpunkt för statsbanelinjen Sveg—H. — 4. H. benämnes numera Tännäs (se d. o. 2) lappförs.

Hedekalk, en efter Hede i Härjedalen benämnd kalkstensavdelning i sparagmitformationen. H. kallas i Norge Birikalk.

***Hedemora.** 1. H. hade 1928 3,540 inv. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1931 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola. Mek. verkstaden äges sedan 1924 av a. b. Hedemora verkstäder.

***Hedén,** Erik, avled 1925. Hans *Valda skrifter* utgavs i 5 bd 1926—27 av J. Landquist. H., som tillhörde det socialdemokratiska partiets radikala element, spelade en politisk roll spec. under världskriget, då han framträdde ss. bestämd motståndare till Sveriges indragning i kriget. För uppmaning till storstrejk ss. va-

Eli Heckscher.

pen mot eventuell mobilisering anklagades han 1916 för förräderi men frikändes i högsta instans. Han anslöt sig f. å. till vänster-socialisterna (se d. o.) men återgick senare till socialdemokratiska partiet och ägnade sig alltmera helt åt arbetarnas bildningsrörelse, inom vilken han både som föreläsare och auktoritativ kritiker länge intog en ledande ställning.

Hedenbergit, se Pyroxen.

Hedenius, Israel, f. 1868, son till Per H., läkare, överläkare vid Sabbatsbergs sjukhus sedan 1919. H. fick prof:s namn 1923 och är sedan 1926 med titeln förste livmedikus konung Gustavs läkare.

***Hederstierna**, 2. Carl H. avled 1928.

***Hedeskoga**. Sedan 1927 bildade Sövestad, Bromma, Bjäresjö och H. ett pastorat.

***Hedesunda**. Av socknen (4,915 inv. 1928) ingår en mindre del (250 personer) i Söderfors förs.

***Hedin**, 5. Sven H. startade maj 1927 från Peking en stort anlagd, ännu ej avslutad expedition (c:a 25 medlemmar) för geologiska, meteorologiska, arkeologiska o. a. forskningar i öst-Turkestan och Mongoliet. Färden till Urumtji (expeditionens operationsbas) och vistelsen där till maj 1928 har H. skildrat i *Åter till Asien* (1928). — Från sin resa runt jorden 1923 har H. även utgivit *Grand Canyon* (1925). Han fullbordade 1926 en levnadsbeskrivning över A. E. Nordenskiöld.

Hedin, Alma, f. 1876, syster till Sven H., främst känd för sitt initiativ till Blomsterfonden (se d. o.). Hon utgav 1925 en levnadsteckning över brodern, *Min Bruder Sven* (sv. uppl. *Min bror Sven*, 1926).

***Hedlund**, 3. Fredrik H. av-

led 1927. Han lämnade 1926 ledningen av Folkteatern.

Hedlund, Teodor, f. 1861, botanist, 1904 lektor, 1917—27 prof. vid Alnarps lantbruks- och mejeriinstitut, har bl. a. utgivit växtfysiologiska arbeten.

***Hedqvist, Ivan**, är sedan 1927 åter anställd vid Dramatiska teatern.

***Hedrén, Gunnar**, blev 1927 Karol. inst:s rektor.

Hedrén, Johan Jakob, f. 1775, d. 1861, biskop i Karlstad 1829, i Linköping 1833. H., som besatt stor administrativ förmåga och grundliga insikter i ekonomiska frågor, var en av prästeståndets ledande konservativa politiker och gjorde en stor insats i de enskilda bankernas utveckling i Sverige.

Hedström, Herman, f. 1867, geolog, statsgeolog 1901. H. har i talrika skrifter behandlat s. Sveriges urberg, Gotlands paleontologi och stratigrafi, den svenska stenindustrin o. a. delar av den praktiska geologin samt utgivit geologiska kartblad.

***v. Heeringen, Josias**, avled 1926.

Heerlen [he'r-], stad i prov. Limburg, Nederländerna. Viktig gruvort i holländska stenkolsområdet. 42,000 inv. (1927).

Heffners, sågverk, träsliperi och hamn i Sköns skn, Väster-norr l., strax n. om Sundsvall. Äg. J. A. Enhörnings trävaru a. b.

***Hegar, Friedrich**, avled 1927.

Hegardt, Peter, f. 1868, militär, överste 1916, chef för Hallands regemente 1917, generalmajor och chef för sjätte arméfördelningen 1926, för norra arméfördelningen sedan 1928.

***Heiberg**, I. P. A. H. var gift med Thomasine Gyllembourg (se

Gunnar Heiberg. Byst av Gustav Vigeland. (Thielska galleriet.)

d. o.) i hennes första gifte. — 4. J. L. H. avled 1928. — 5. Gunnar H. avled 1929. Av hans dramer ha i Sthlm uppförts *Balkongen* (Balkongen) 1919, *Paradesengen* (Paradsängen) 1920 och *Kjærlighedens tragedie* (Kärlekens tragedi) 1921. Ett betydande inflytande utövade H. även genom sina kritiska och polemiska tidningsartiklar, av vilka flera samlingar utgivits (bl. a. *Pariserbreve*, 1900; *Set og hørt*, 1917; *Norsk teater*, 1920; *Salt og sukker*, 1924). Han var icke blott en framstående teaterkritiker utan även en ypperlig regissör.

Heiberg Land, se Axel Heiberg Land. Suppl.

***Heidelberg** hade 1925 73,000 inv. Universitetsbiblioteket omfattar 540,000 bd och 1,550 inkunabler (1926).

v. Heidenstam, Carl, f. 1876, diplomat. Legationsråd i Petersburg 1910, var H. minister Brändströms (se d. o. 1) främste medhjälpare till 1917, då han åter-

vände hem och bl. a. blev medlem av Statens handelskommission. Efter enskild affärsverksamhet från 1918 återinträdde han i diplomatisk tjänst 1924, då han övertog ledningen av svenska beskickningen i Moskva.

Heifetz [ha'j-], Jascha, f. 1901, rysk violinist, fick stort rykte som "underbarn" och har även senare vunnit stora framgångar vid konsertresor i Europa och Amerika.

***Heijermans**, Hermann, avled 1924.

***Heikel**. 2. Ivar H. avgick från sin professur 1926. Bland hans senare arbeten märkes *Retorik* (1923) samt populära biografier över Platon (1919) och J. L. Runeberg (2 bd, 1926).

Heims [hajms], Else, tysk skådespelerska, gift med Max Reinhardt, har uppburit huvudrollerna i åtskilliga av maken iscensatta skådespel och visat sig ypperligt behärska både ingenue- och karaktärsfacken.

***Heine**. 1. Heinrich H. Av nya Heineöversättningar må nämnas M. Biarners av *Atta Troll* (1926) samt T. Nermans urval *Ungdomsdiktning* (1926) och *Paristidens diktning* (I, 1927).

***Heinrich**. 2. A. W. H. avled 1929.

Heinrich v. Ofterdingen [ha'jnriʒ], se v. Ofterdingen.

Heinrich v. Veldeke [ha'jnriʒ], se v. Veldeke.

Heiti [hä'j-], se Metafor.

***Hejdeby**. Sedan 1928 bilda Barlingbo, Ekeby, Endre och H. ett pastorat.

Hejderidare (av ty. *Heide*, skog), underordnad tjänsteman i den forna jägeristaten; numera skogvaktare på en del gods i Skåne.

Heklahook-formationen [he'kklohok-], se Spetsbergen sp 1301.

Hekto- (av grek. *hekato'n*, hundra), se Metersystemet.

***Helagsfjället**. Vid H:s n.ö. fot och vid Handölsån ligger 1,033 m. ö. h. en Svenska turistföreningen tillhörig turiststation.

Held [hällt], Heinrich, f. 1868, bayersk journalist och politiker, medlem av lantdagen sedan 1907. H., som först anslöt sig till centern, är en av bayerska folkpartiets grundare. Ss. ministerpresident sedan 1924 har han intagit en mot Preussens inflytande på rikspolitiken tidvis mycket utmanande hållning.

Hel funktion är en analytisk funktion (se Funktion), som kan framställas genom en potensserie, som är konvergent för varje ändligt värde i värdesystem av den l. de oberoende variablerna.

***Helgeandsholmen**. För ordnandet av riksdagshusets omgivningar anordnades 1920—21 en allmän arkitektpristävlan. De däri prisbelönade deltagarna jämte riksdagshusets arkitekt inbjödos 1928 till en omtävlan, var prof. Ragnar Östberg segrade med ett projekt, enl. vilket Norrebro skulle friläggas genom att planen framför riksdagshuset sänktes ungefär till Strömparterrens nivå. Sthlms stadsfullmäktige beslöt 1929 anslå bidrag till detta förslags förverkligande, men frågan vilar i avvaktan på riksdagens beslut. Östberg har även framlagt förslag till den provisoriska Riksbron ersättande med en definitivt utformad bro.

***Helgoland**. På H. finnas flera viktiga naturvetenskapliga institutioner: Vogelwarte (för studium av flyttfåglarna), biologisk anstalt, Nordsjömuseum, akvari-

um, seismologisk station och oceanografiskt laboratorium.

***Helianthus**, jfr även Jordärtskocka och Solros.

Heliga Trefaldighets församling, annan form för Helga Trefaldighets församling (se Bondkyrka, även Suppl.).

Helindo'nfärgämnen, kypfärgämnen, antingen av indigoid natur l. och hörande till antrakinongruppen.

Heliogravy'r (av grek. *he'lios*, sol), se Pigmenttryck sp. 244.

Helio'polis, se Baalbek. Suppl.

Heliosko'p (av grek. *he'lios*, sol, och *skopei'n*, se), se Solglas.

Heliotro'p, se Kaleedon.

***Helium** har fått användning som fyllning i ballonger. Se även Ädelgaser. Suppl.

***Helberg**. 2. Mauritz H. tillhörde F. K. 1911—25 och är sedan 1928 ånyo dess ledamot. Han är ledare för liberala partiets riksdagsgrupp. Sedan 1919 är han ordf. i Värmlands l:s landsting. I *Frödingsminnen* (1925) gav han en på mångårig vänskap med skalden grundad skildring av denne.

He'llerau [-a σ], trädgårdsstad i fristaten Sachsen, n. om Dresden, en av de förnämligaste anläggningarna i sitt slag (grundad 1909). Konstindustriella verkstäder. — H e l l e r a u s k o l a n, institut för rytmik, musik och kroppskultur, grundat i Hellaerau av Jaques-Daleroze (se d. o.) och sedan 1925 förlagt till slottet Laxenburg s. om Wien.

***Hellquist**, Elof, avgick från professuren 1929. Bland hans äldre arbeten må ytterligare nämnas *Studier över de svenska sjönamnen* (1903—06). Senast har

Gustaf Hellström.

han påbörjat en historisk översikt av det svenska ordförrådet, *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung*, varav 1929 en 1:a del, behandlande de svenska "arvorden", utkommit. H. har även gjort sig känd som framstående översättare av fornisländska och forngrekiska diktverk, bl. a. Hesiodos' Verk och dagar (1923) och Teogoni (1924) samt Kallimakos' hymner (1925).

***Hellström.** 1. Paul H. avled 1927. Han var från 1926 till sin död jordbruksminister i C. G. Ekman's ministär. — 3. Gustaf H. har med *Sex veckor i Arkadien* (1925) fortsatt sin romanserie *En man utan humor*, vars bägge senare delar teckna lundensisk studentmiljö från 1900-t:s början. I romanen *Snörmakar Lekholm får en idé* (1927) ger han i form av en familjs historia, tecknad mot bakgrunden av en sydsvensk småstadsmiljö, en skildring av den svenska ståndscirkulationen under det senaste halvseket. H. är sedan 1927 Dagens Nyheters Londonkorrespondent.

Hellström, Nils, f. 1877, broder till Gustaf H., läkare, ämbetsman. H. blev lasarettsläkare i Norrköping 1919 och är sedan 1928 generaldirektör och chef för Medicinalstyrelsen.

***Helmolt, Hans F.**, avled 1929. Han var från 1923 politisk medarbetare i tidningen Berliner Westen.

***Helsingfors** hade 1927 221,000 inv. Stadens areal är 124 kvkm. — Nära Nationalmuseum uppfördes 1927—28 H:s konsthall. Det under byggnad varande riksdagshuset, uppfört efter ritningar av J. S. Sirén, beräknas vara färdigt 1930. — Industrin sysselsatte 1926 18,000 arbetare vid 429 arbetsställen. 1927 ankommo och avgingo i utrikesfart 4,400 fartyg om tills. 2,3 mill. ton. H:s handelsflotta omfattade s. å. 150 fartyg om 77,000 nettoton. Reguljär flygförbindelse med Sthlm och Reval. Radiostation (3,200 meterampère).

***Helsingin Sanomat.** Chefredaktör är efter Eero Erkkos död 1927 dennes son Eljas Erko.

Helwa'n, ort i Egypten, s. om Kairo (se karta till d. o.). Av européerna livligt besökt som badort (varma svavelkällor) och klimatisk kurort. C:a 8,000 inv.

Helxi'ne, växtsläkte (fam. *Urtica'cae*). H. *Solicro'lii* från Medelhavsländerna odlas ofta som krukväxt. Den har små, ovala blad och bildar täta, grönskande mattor, som lätt täcka hela krukkan. Blommorna äro obetydliga.

a. b. **Hemati't**, Stockholm, grundat 1927, äger andelar i järngruvor i Algeriet och Marocko. Aktiekapital 26,625,000 kr. Dotterbolag till Trafik a. b. Grängesberg—Oxelösund.

Hemberg, Oscar, f. 1881, journalist, filmman. H. var 1905

—16 redaktionssekreterare i Dagens Nyheter, där han gjorde en betydande insats vid tidningens modernisering. Han ägnade sig därefter åt filmen, var 1920—27 anställd hos a. b. Svensk filmindustri och ledde bl. a. dess svensk-tyska filminspelningar. 1928 blev han andre redaktör i Stockholms-Tidningen.

***Hemmansklyvning.** Genom lag om delning av jord å landet 18 juni 1926, som trädde i kraft 1 jan. 1928, har H. ss. särskild jorddelningsform försvunnit. Se vid. Skifte av jord sp. 782.

***Hemmer, Jarl.** Bland H:s senaste arbeten märkas berättelsen *Fattiggubbens brud* (1926), en starkt personligt färgad skildring av en folklig religiös rörelse, och novellsamlingen *Budskap* (1928). H. har även framträtt ss. dramatiker med skådespelet *Med ödet ombord* (1924).

***Hemmingsdyng**e (sedan 1927 skrives H. officiellt *Hemmesdyng*e). Framdeles skola Ö. Torp och Lilla Isie förenas med pastoratet.

Hemote'st (av grek. *hai'ma*, blod, och lat. *te'stis*, vittne), i handeln förekommande blodsera, tillhörande blodgrupp A och B (se *Serumdiagnostik* sp. 438), vilka på senaste tid kommit till användning för blodgruppsbestämning före blodöverföring.

***Hemse.** 2. H. har station vid Gotlands järnväg.

***Hemslöjd.** Av hemslöjdsföreningarna ha ett flertal (1928 29 st.) sammanslutit sig till Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund för ideell samverkan.

***Hemsö.** *Hemsö fästning* är enl. 1925 års försvarsordning lagd i materialreserv och har ingen bemanning. — *Hemsö*

Arthur Henderson.

kustartillerikår, se Kustartilleri.

***Henderson.** 1. Arthur H. avgick i nov. 1924 som inrikesminister. Han var 1921—24 och 1925—27 arbetarpartiets inrikesminister. H. inträdde juni 1929 ss. utrikesminister i Macdonalds andra ministär.

Henderson [he'nnðöson], Lawrence, f. 1878, biokemist, prof. vid Harvard University 1919, har utfört mycket betydelsefulla undersökningar över blodets väteionkoncentration och utrett betydelsen av blodets alkalireserv (jfr d. o. Suppl.).

Henequén [eneke'n], se *Agave*. Suppl.

Henley-on-Thames [he'nnli änn temms], stad i Oxfordshire, s. England, vid Thames, nedanför Reading. H. är säte för Englands förnämsta roddklubb, Leander Club, och är berömt för sin årligen sedan 1839 (med avbrott för världskrigsåren) i juli hållna roddregatta, som försiggår på en 2 km. lång bana. 7,000 inv. (1921).

***Henneberg**, Rikard, avled 1925.

***Hennequin**. 2. Maurice H. avled 1926.

Hennerberg, Carl Fredrik, f. 1871, musiker, från 1908 bibliotekarie vid Mus. akad. och 1909 hovorganist, har bl. a. utgivit handboken *Orgelns byggnad och vård* (1928; 1:a uppl. 1912 i 2 dlr under titeln *Handbok om orgeln*) samt skrivit ett flertal uppsatser i musikhistoria.

***v. Hennigs**, Gösta, blev 1928 t. f. prof. vid Konsthögskolan.

Hennings, Einar, f. 1884, ämbetsman, statssekreterare i finansdepartementet 1920, i handelsdepartementet 1920—25, Sveriges minister i Bern, Wien och Budapest 1925—28, kabinetssekreterare i utrikesdepartementet sedan 1928. H. har bl. a. deltagit i underhandlingarna om flera av de handelstraktater med främmande makter, som under senare år avslutats.

Henry [he'nri], O., se Porter. Suppl.

Henschen, Folke, f. 1881, son till Salomon H., läkare, prof. i patologisk anatomi vid Karol. inst. 1920, förf. till ett flertal arbeten, bl. a. om tumörer i lilla hjärnan.

He'schke, Alfred, f. 1891, d. 1928, tysk författare, skrev under pseud. Klambund utom en del lyriska dikter i expressionistisk stil även några dramer, bl. a. en efterbildning från kinesiskan, *Der Kreidekreis* (1925; Kriteirkeln, uppf. i Sthlm 1927).

Hepto's, se Söcker sp. 1127.

Herba, lat., ört.

***Herculaneum**. Utgrävningarna ha under de senaste åren återupptagits och lova att bliva synnerligen givande.

Hercy'niska veckningar, allmän benämning på ungpaleozoiska bergveckningar, ss. Armorikansk-variskiska bergen (se även Hercyniska bergen), Uralbergen m. fl.

d'Hérelle [dere'll], Felix, f. 1873, nordamerikansk läkare av kanadensisk börd, prof. i bakteriologi vid Yale University 1928, en av upptäckarna av bakteriofagi'n, d. v. s. egenskapen hos en del vävnadsextrakt och filtrat från bakteriekulturer att upplösa bakterier. Denna upplösande (lytiska) förmåga förökar sig, när sådana bakterier tillsätts, vilka upplösas av vätskan i fråga. Av flera skäl antar man, att den lytiska förmågan är att hänföra till något slags organismer (bakteriofager) och ej till lösta molekyler. Bakteriofagerna äro ytterst små (ca 20 $\mu\mu$?; jfr Mikron), äro till viss grad specifika (d. v. s. lösa företrädesvis var sin bestämda bakteriart), äro antigener och finnas snart sagt överallt. Spec. riktigt förekomma de i tarmkanalen och spela sannolikt en viktig roll vid sjukdomsalstrande infektioner, i det de föröka sig samtidigt med bakterierna och förstöra dessa. Ha bakterierna tillräcklig virulens och antal, kan dock en immunitet utbilda sig hos dem mot bakteriofagerna.

He'rgesell, Hugo, f. 1859, tysk meteorolog, prof. i Strassburg 1900, chef för aëronautiska observatoriet i Lindenberg (jfr d. o. Suppl.) och prof. i Berlin 1914. H. har främst inom aërologin inlagt stora förtjänster som organisatör och forskare.

Hergesheimer [hø'gishejmø]. Joseph, f. 1880, nordamerikansk författare, har främst skrivit romaner (*The three black Pen-*

nys, 1917: Slakten Penny, 1921; *The bright shawl*, 1922; Den brokiga schalen, 1926), flera med motiv från äldre tiders Amerika (1700-t. och förra hälften av 1800-t.), vars kultur han med fin stilkänsla förstått skildra.

***Hergt**, Oskar, var jan. 1927—juni 1928 riksjustitieminister och vicekansler i kabinettet Marx.

Heribert-Nilsson, Nils, f. 1883, botanist och ärftlighetsforskare, docent i ärftlighetslära och artbildningsteori i Lund 1915, fick 1926 prof:s namn. H. har gjort betydelsefulla korsningsförsök med *Salix*-arter samt utfört epokgörande undersökningar över ärftlighetsförhållandena hos *Oenothera lamarckiana*. Därvid har H. bl. a. visat, att de invecklade ärftlighetsförhållandena hos denna art delvis kunna återföras till mendelistiska klyvningar (jfr *Oenothera* a. Suppl.).

***Herlenius**, August, avgick 1928 från sina befattningar vid Uddeholms a. b. Han förordnades i aug. s. å. till ordf. i rikskommisionen för ekonomisk försvarsberedskap men avgick i sept. från denna post efter en schism med ministären Ekman. H. är sedan 1928 led. av järnvägsrådet samt ordf. bland Jernkontorets fullmäktige, från 1929 därjämte verkst. direktör i Jernkontoret.

Herlitz, Nils, f. 1888, son till Karl H., historiker, statsrättslärare, prof. i statsrätt vid Stockholms högskola 1927. H. var 1919—27 föreståndare för Stadshistoriska institutet och har bl. a. utgivit *Svensk stadsförvaltning på 1830-t.* (1924) och *Grunddragen av det svenska statsskickets historia* (1928). H. är sedan 1922 redaktör för Nordisk tidskrift.

***Hermannstadt** hade 1925 c:a 45.000 inv. Det är säte för

August Herlenius.

ortodox metropolit och luthersk biskop samt har mångsidig industri och betydande handel med lantbruksprodukter. Palais Brukenhal inrymmer stort bibliotek och konstmuseum m. m.

Hermínium, se Honungsblomster. Suppl.

***Herne**, som 1925 hade 68.000 inv., är beläget vid Dortmund—Emskanalen och Rhen—Hernekanalen (se d. o. Suppl.).

Hernqvist, Peter, f. 1726, d. 1808, veterinär, veterinärväsendets grundare i Sverige, 1778 prof. H. studerade veterinärvetenskapen i Frankrike, tidvis på statens bekostnad, samt grundade efter hemkomsten Veterinärinrättningen (se d. o.) i Skara, där han uppehöll undervisningen till sin död. H. testamenterade hela sin egendom till Veterinärinrättningen.

***Heroin**, jfr även Opium.

***Heron**. H. angav en efter honom uppkallad formel för ytan av en triangel med sidorna a , b och c ; betecknas halva summan av sidorna med p , så är ytan = $\sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)}$.

Bordsuppsats från Herreböe fajansfabrik.

Heróndas, grekisk skald från mitten av 200-t. f. Kr., bekant för sina på jonisk dialekt skrivna "mimjamber" (se *Grekisk litteratur* sp. 1502).

He'ros, grek., hjälte, hero (se *Grekisk mytologi* sp. 1508 f.).

Herrborum, gods i S:t Anna skn, Östergötl. l., med huvudbyggnad från 1700-t., vackert belägen vid en vik av Östersjön. Det inehåller sedan 1800-t:s början av grevliga ätten Mörner.

He'rreböe [-bö], gård i närheten av Fredrikshald. 1758 anlade P. Hofnagel här en fajansfabrik, som, ehuru endast i verksamhet till 1772, förmådde frambringa produkter av en i Norge överträffad konstnärlig kvalitet. Modellerade i en utomordentligt schvungfull rokokostil och försedda med en sprittande livfull dekor (huvudsakl. i blått), ha fajanserna från H. trots inflytande från många håll — bl. a. från Rörstrand — en utpräglad originell karaktär. Bland de praktjä-

ser, som utgått från H., märkes en i flera exemplar känd bordsuppsats, krönt av en putto, bärande en fruktkorg.

***Herrgårdsräs.** Av de nötkreatursstammar, vilka betecknades som H., voro åtskilliga, vilka förädlats med korthorns- och ayrshireblod, berömda ss. förenande dessa båda rasers anlag för köttansättning och mjölkning. En av dessa stammar, å Stjärnsund i Närke, blev utgångsmaterial för förädling genom renavel under benämning Rödbrokig svensk boskap (se *Rödbrokig boskap*).

Herrhult, station i Kroppa skn, Värml. l., knutpunkt mellan Inlandsbanan (linjen Mora—Kristinehamn) och Bergslagens järnvägar.

***Herriot**, Édouard, medverkade ss. konseljpresident vid tillkomsten av Genèveprotokollet (se *Nationernas Förbund* sp. 643) och erkände 28 okt. 1924 de jure sovjetregeringen i Ryssland. På grund av oförmåga att lösa finanskrisen avgick H. april 1925, varefter han blev kammarpresident. H. var juli 1926 chef för en radikal tredagarsminister och gick vid dess fall ss. undervisningsminister i Poincarés samlingsminister, vilken han lämnade nov. 1928, då radikalerna bröto sig ut ur det nationella blocket.

***Herrljunga.** 2. I H. finnes ett flertal smärre industrianläggningar, bl. a. tre orgelfabriker.

***Herrhutare.** De nutida H. torde uppgå till omkring 52,000.

Herrvik, äldre form för Härvik (se d. o. Suppl.).

***Herslow.** 2. Ernst H. avled 1926.

***Herson** är nu huvudstad i en krets med samma namn, Ukraina, och har 58,000 inv. (1926).

He'rtervig, Lars, f. 1830, d.

1902, norsk målare. H. studerade i Düsseldorf men bröts tidigt av sjukdom och återvände till sin födelsestad Stavanger. Levande i djupt armod, utvecklade sig H. här till en egenartad romantisk konstnär. Hans produktion omfattar dels melankoliska skogsstämningar, fyllda av en egendomlig naturmystik, och dels ljusa sommarbilder, utförda i en akvarellartad kolorit och med impressionistisk touche.

***Hertz**. 2. Heinrich H. Efter H. har en enhet för periodtal = 1 period per sek. uppkallats.

Hertz, Gustav, f. 1887, tysk fysiker, prof. i Halle 1925, vid tekniska högskolan i Berlin 1928, har, till stor del tillsammans med J. Franck, utfört undersökningar om ionisation och utsändande av strålning från atomer, som träffas av långsamma elektroner. På grund av dessa för kvantteorin betydelsefulla arbeten erhöilo H. och Franck tillsammans 1925 års Nobelpris. H. har även undersökt elektroner diffusion i gaser.

Hertzberg. 1. John H., f. 1871, fotograf. H. blev 1909 hovfotograf och 1921 docent vid Tekniska högskolan. H. har vid sidan av sin verksamhet som praktisk fotograf författat ett stort antal avhandlingar och uppsatser inom

Gustav Hertz.

fotografins olika områden. — 2. Brita H., f. 1901, operasångerska (sopran), gift 1927 med kantor H. Hellerstedt. Utrustad med en mjuk och välklingande, omsorgsfullt kultiverad stämma, har H., som sedan 1924 är anställd vid Kungl. teatern, med framgång utfört ett stort antal roller.

***Hertzog**, J. B. M., har under senare år modifierat sin gamla oförsonliga politik mot England, vilket bl. a. visade sig vid imperiekonferensen i London 1926, där han avstod från radikala yrkanden på separering (se Syd-Afrika sp. 579). H:s närmande till arbetarpartiet har försvärats bl. a. genom skiljaktig uppfattning i rasfrågan, vilket föranledde en partiell regeringskris 1928, efter vilken H. rekonstruerade ministären med nationalistisk förstärkning. En ytterligare ombildning av denna ägde rum efter valen juni 1929, som voro en seger för H:s politik.

***Hertzprung**, Einar, se även Stjärnor sp. 1603.

***Herzen**, Aleksandr

Gammal furuskog. Målning av Lars Hertervig.

J. B. M. Hertzog.

Ivanovitj. I urval och sv. övers. av A. Jensen föreligger en samling av H:s politiska skrifter, *Europa och Ryssland* (1916).

***Hesiodos.** Även H:s *Teogoni* föreligger nu i sv. övers. av E. Hellquist (1924).

Hess, Alfred, f. 1875, nordamerikansk läkare, prof. i pediatrik i New York 1915, har verksamt bidragit till upptäckten av det vitamin, som motverkar rachitis (jfr Ergosterin. Suppl.).

He'sselagergaard [-går], gods på ö. Fyn, Danmark. Huvudbyggnaden, uppförd under 1500-t:s förra hälft, är en av Danmarks märkligaste renässansborgar (se ill. till Fyn sp. 801).

***Hesselman.** 2. Bengt H. är sedan 1926 ordförande i Ort-namnskommittén. 1901—20 en av utgivarna av *Språk och stil*, utger H. sedan 1921 tills. med O. Östergren *Nysvenska studier*.

Hesselman, Jonas, f. 1877, civilingenjör, bror till Henrik och Bengt H., anställd vid a. b. Diesels motorer 1900—17, därav

ss. överingenjör 1906—17. H. har inlagt stora förtjänster om dieselmotorns förbättring, bl. a. ss. konstruktör av en av de första för fartygsbruk avsedda dieselmotorerna och av ett genialiskt system för brännoljans direkta insprutning i cylindern. H. har även konstruerat en tungoljemotor med elektrisk tändning.

Hestra, järnvägsstation i Norra Hestra skn, Jönköp. l., vid Borås—Alvesta järnväg, som från H. utsänder ett bispår till Gisaved.

***Heterodyn**mottagning. Vid H. användas numera vacuumrör, varvid samma rör vanl. tjänstgör som svängningsgenerator och audion l. förstärkare.

He'teropola'r (av grek. *he'teros*, olikartad, och *pol*) kallas en molekyl, i vilken atomerna förekomma i ionform, d. v. s. med elektriska laddningar. Ex. klorväte, H^+Cl^- . I *h o m e o p o l a'ra* molekyler ha atomerna inga laddningar. Ex. kvävgas, N_2 . I förra fallet sammanhållas atomerna genom sin attraktion, i senare fallet ha de en l. flera elektroner gemensamt.

Hetero'sis (grek., ändring), den vid djuravel och växtodling iakttagna företeelsen, att korsningsprodukterna mellan två raser ofta äro hårdigare, kraftigare utvecklade och mer snabbvuxna än föräldrarnaserna. Den H., som utmärker den första bastardgenerationen, går i regel förlorad i följande generationer. H. kan förklaras som resultat av omkombinationer av faktorer, som befordra tillväxthastighet o. d. Jfr Avel. Suppl.

***Hettiter.** Det torde numera vara en allmänt antagen mening, att det folk, som benämningen H. rätteligen bör tillkomma, varit

ett från Europa till Mindre Asien inkommet erovrarfolk, som utgjort det härskande elementet i nettitriket och vars språk varit landets officiella tungomål. Detta språk, *hettitiskan* (nägra forskare använda beteckningen *kani'siska* efter staden Kanisj i Kappadokien, som synes ha spelat en viktig roll i H:s äldsta historia), är till sin struktur indoeuropeiskt. Även en dialektisk variant av detsamma är känd, *luviskan*. Däremot har den underkuvade befolkningen, för vilken benämningen *protohattier* (av grek. *pro'tos*, först) föreslagits, säkerligen tillhört en annan ras och bevisligen talat ett från de indoeuropeiska helt avvikande språk. Språkliga skäl tala för att de vid övre Eufrat boende *charrerna*, som jämväl bildade huvudmassan av Mitanirikets befolkning (jfr *Mitani*), varit besläktade med protohattierna. — Hettitrikets historia sönderfaller i två till tiden skarpt åtskilda perioder, nämligen gamla riket (omkr. 2000—1750 f. Kr.) med huvudstaden Kusjsjara (läget okänt) och nya riket (omkr. 1400—1200 f. Kr.), som representerar stormaktstiden. Huvudstad i detta rike var Chattusjasj (nu Boghazköi). Om tiden mellan dessa båda perioder saknas ännu så gott som alla underrättelser.

***Hettner**. 2. Alfred H. avgick 1928 från professuren i Heidelberg.

Hetvägg (av mlty. *hête weggen*, eg. varma viggas, varma bullar), fettisdagssemla. I vissa trakter är H. benämning på den aga, som fettisdagsmorgonen på skämt tilldelas familjens medlemmar. Den senare bet. härrör

från bruket att med en fettisdagsbulle friköpa sig från agan.

Heulandi't, se *Zeolitgruppen*.

***Heuman**. 1. Ernst H. avled 1926.

Hexae'der (av grek. *he'xa*, sex, och *he'dra*, yta), detsamma som kub. Jfr *Kristall* sp. 1340.

Hexaklo'rbensol, C_6Cl_6 , ämne, som uppkommer vid förbränning av kol i klorgas. Bildar prismatiska kristaller, som smälta vid 227° C.

***Hexameter**. I H:s fyra första versfötter kunna tvåstaviga takter (helst spondéer) omväxla med daktylerna, den femte versfoten däremot är nästan alltid en daktyl. Utmärkande för H. är vid cesur i tredje l. fjärde versfoten.

Hexyl, detsamma som hexanitrodifenylnamin.

Heyermans, *Hermann*, se *Heijermans*, även *Suppl.*

Heyne [hä'j-], *Christian Gottlob*, f. 1729, d. 1812, tysk humanist, prof. i värtalighet i Göttingen 1763, blev genom sina föreläsningar över den klassiska forntiden och sina upplagor av grekiska och latinska författare en banbrytare för den tyska nyhumanismen (se d. o.).

***Hiatus**. *Geol.* Se *Konformalager*. *Suppl.*

***Hidalgo** har en yta av 22,370 kvkm. Huvudstad är Pachuca.

***Hidjaz** gränsar nu i n. till Trans-Jordanien (se karta till *Arabien*. *Suppl.*). — Husseins son Ali fortsatte från Djidda och Medina motståndet mot ibn Saud av Nedjd men nödgades helt uppge det efter Medinas fall (se *Djidda*. *Suppl.*), då även han abdikerade. ibn Saud hade redan under striden haft svårt att vinna för sig en enig muhammedansk opinion, trots försäk-

ringar, att han icke eftersträvade vare sig H. I. kalifvärdigheten, och han hade tillkännagivit sin önskan att låta den islamitiska världen genom en kongress deltaga i beslutet om den kommande regimen i H. Emellertid tog en notabelförsamling i Mecka saken i egen hand, proklamerade, att H:s befolkning skulle ha självstyrelse, att Mecka skulle vara hela H:s huvudstad och att ibn Saud skulle utropas till konung av H. S jan. 1926 skedde också i Mecka ibn Sauds beklädande med konungavärdigheten i H. ibn Saud har vidtagit en del administrativa reformer, åsyftande att tillmötesgå kraven på ökat inflytande åt de representativa organen. Se även Nedjd. Suppl.

***Hierarki**, i överförd bet. beteckning för korporationer med utpräglad rangskillnad och obrottslig lydning mot förmän (t. ex. *militär hierarki*).

***Hierta**. 2. L. J. H:s självbiografi utgavs 1926 av G. A. Aldén.

Higgins [hi'gginš], Edward John, f. 1866, officer i Frälsningsarmén, fältkommendör och chef för arméns evangeliska arbete i Storbritannien 1911, stabschef 1919, vald till general 1929 (se Frälsningsarmén. Suppl.). H. har gjort sig känd ss. skicklig organisatör och framstående talare.

Highland Park [ha'jländ pak], förstad till Detroit i Michigan, För. Stat. Stor automobilindustri. 86,000 inv. (1928).

Hihuli'ter, finska pietister i n. och ö. Finland. H. framträdde på 1870-t. och torde ha rönt påverkan från læstadianerna (se Læstadius I). Liksom dessa kräva H. offentlig bikt inför de troendes församling. Mot statskyr-

kan förhålla de sig skarpt avväsande.

***Hildebrandsson**, Hugo, avled 1925.

v. **Hi'ldebrandt**, Lucas, f. 1668, d. 1745, österrikisk arkitekt. H:s rikt sammansatta och på effektfulla kontraster byggda stil representerar den österrikiska barockens höjdpunkt. Han var från slutet av 1690-t. verksam i Wien, där han utförde en rad stadspalats, bl. a. Palais Daun-Kinsky (1713—16), och lustslott i omgivningarna, främst bland dessa hans huvudverk, Belvedere (1714—23; se ill. till Wien sp. 739—740). Han deltog även vid sidan av J. B. Neumann i utarbetandet av planerna till residenset i Würzburg.

***Hilferding**, Rudolf, är sedan juni 1928 riksf finansminister i Müllers ministär.

***Hill**, Carl, utförde under sjukdomstiden ett mycket stort antal teckningar och pasteller, bl. a. bisarra figurkompositioner och ödsliga alplandskap, vilka på senare år väckt uppmärksamhet genom sin flödande fantasi och makabra uttrycks kraft.

***Hillared**. Inom H. ligger H:s järnvägsstation vid Borås—Alvesta järnväg, som där utsänder en bibana till Axelfors.

Hima'tion, se Klädedräkt sp. 925.

Himladrottningen (lat. *regina caeli*), ett av Jungfru Marias epitet i den katolska fromheten (i anknytning till Upp. 12). Även Isis benämndes med detta namn. Jfr Stella maris. Suppl.

Hi'ndenburg [-borš], till 1915 Zabrze, stad i prov. Ober-Schlesien, Preussen, nära polska gränsen. Betydande bergsbruk (stenskolsgruvor och masugnar, bl. a. Donnersmarckhütte) och industri.

H., vars folkmängd 1925 uppgick till 73,000, har efter inkorporering av grannkommuner 123,000 inv.

***v. Hindenburg** und **Be-neckendorff**, Paul, valdes 1925 till Tyska rikets president. Som sådan har H. iakttagit den största lojalitet mot den republikanska författningen och lyckats vinna en allmänt aktad ställning över partierna, ehuru han vid skilda tillfällen energiskt hävdade en personlig övertygelse.

Hindsgavl [hi'nusgavl], herrgård i n.v. delen av Fyn, Danmark. H., vars historia går tillbaka till medeltiden, disponeras sedan 1923 av danska föreningen Norden, som där anordnar möten och kurser.

Hingstbesiktning, **Hingstförening**, se **Hästuppfo**dning. Suppl.

Hi'nlopen, sundet mellan Väst-Spetsbergen och Nordöstlandet.

Hi'ntertyg (av ty. *hinter*, bakom), riktigare benämning på hindertyg (se **Sele**).

***Hipparkos**. Av H:s matematiska arbeten falla de viktigaste inom trigonometrin, vars egentlige grundare han anses vara.

Hippeastrum, växtsläkte (fam. *Amaryllidaceae*). Flera arter och hybrider (*H. vittatum* m. fl.) från de varmare delarna av Amerika odlas som krukväxter, ofta under namnet *Amaryllis*. De äro lökväxter med stora, klockformiga, röda och vita blommor, flera på var stängel. Blomma vanl. på våren. Kallas stundom riddarstjärnor.

Hippisk (av grek. *hippos*, häst), häst- (jfr **Agon** och **Istmiska spelen**).

Hippo'damos, grekisk arki-tekt från Miletos, verksam under 400-t. f. Kr., stadsplanekonstens

Hippeastrum rutilum.

förste systematiker (se **Stadsbyggnadskonst**).

Hippo'nax från Efesos, slutet av 500-t. f. Kr., grekisk skald, skrev satirer och nidvisor på det joniska folkspråket och på det koliambiska versmått, vars skapare H. anses vara.

Hippo'phaë, se **Havtorn**.

Hippurites, se **Rudister**.

***Hirn**, G. A., se även **Ångmaskin** sp. 1460.

***Hirn**, Yrjö. Bland H:s senaste arbeten märkas kulturhistoriska studier (*Den gamla postvagnen*, 1926, m. fl.) samt den allmänt estetiska motivhistoriska undersökningen *Ön i världshavet* (1928).

***Hirohito** besteg efter faderns död 1926 kejsartronen.

***Hiroshima** hade 1925 196,000 inv. Dess uthamn är **Ujina**, belägen 6,5 km. från H.

***Hissmofors**. H:s a. b. äger även elektriskt kraftverk vid Hissmoforsen i Indalsälven. Fallhöjd 15 m. Effekt 13,700 HK.

Historiefilosofi l. **historiens filosofi** betecknar dels behandlingen av den historiska

vetenskapens betingelser och logiska förutsättningar, dels läran om den historiska utvecklingens determinerande faktorer, allmänna riktlinjer och syftning, vad man ock kan kalla historiens "mening". — Redan hos Augustinus noter i hans uppfattning av mänsklighetens utveckling ss. syftande till förverkligande av en gudomlig samhällsordning, en "Civitas Dei" (lat., Guds stat), en H. från teologisk synpunkt, likaså hos Bossuet i hans verk "Discours sur l'histoire universelle" (1681). Från filosofisk synpunkt äro Vico (se d. o.) och Lessing (i "Die Erziehung des Menschenschlechts") representanter för H., likaså Voltaire, som introducerat termen H. ("philosophie de l'histoire"). Inom 1700-t:s tyska filosofi står även Herder som en representant för H. med verket "Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit". Inom den spekulativa efterkantiska filosofin framstår Hegel med "Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte" (postumt utg. 1837; Föreläsningar öfver historiens filosofi, 1850) ss. främste målsman för H. I världshistorien ser han "världsandens förnuftiga, nödvändiga gång" i mänsklighetens utveckling, syftande mot dess fortskridande till full medvetenhet av sig själv. Med anknytning till ett uttryck hos Schiller karakteriserar han världshistorien ss. "das Weltgericht" (ty., världsdömen). Inom svensk filosofi från denna epök har E. G. Geijer med sina "Föreläsningar öfver människans historia" (1841—42; utg. av S. Ribbing 1856) ock givit ett betydelsefullt inlägg i H:s utveckling. Bland senare representanter för H. må särskilt nämnas Spengler

(se d. o.). — Som representant för H. i betydelse av undersökning av den historiska vetenskapens betingelser och logiska förutsättningar må nämnas Dilthey i verket "Einleitung in die Geisteswissenschaften" (1883) och Windelband i hans postuma verk "Geschichtsphilosophie" (1916), ävensom Troeltsch i "Moderne Geschichtsphilosophie" (1903).

Historism betecknar vanligen en ståndpunkt, som söker betrakta kulturlivets företeelser inom religion, moral och rätt etc. ss. av ideella normer oberoende produkter av historisk utveckling.

Hit, försv. form för heat.

***Hitler**, Adolf, frigavs 1925. Han genomförde s. å. en skilsmässa mellan nationalsocialistiska tyska arbetarpartiet och tysksocialistiska frihetspartiet (jfr Tyskland sp. 1607) och har sedan dess stått ss. det förras ledare, ehuru han icke vunnit tillträde till riksdagen. Tidvis förbjuden att offentligen framträda, har han även, sedan han förlorat sin medfödda österrikiska medborgarrätt, nekats tysk.

Hittredal, numera Heddal, kommun (herred) i Telemark fylke, s. Norge, med en av Norges märkligaste stavkyrkor, uppförd vid mitten av 1200-t. I Oslo universitets Samling av nordiske oldsager bevaras ett antemensale från H., ett av huvudverken i det gotiska måleriet i Norge.

Hjalmar den hugstore (hugfulle), svensk sagohjälte, enl. Hervararsagan (se d. o.) Orvar Odds fosterbroder. H. vistades länge hos Uppsalakonungen Yngve och vann dennes dotter Ingeborgs kärlek. På grund därav utmanades han av Angantyr (se d. o.) till holmgång på Samsö.

Vid denna fälde H. Angantyr men blev själv dödligt sårad.

Hjalt, fisl., svärdfäste.

***Hjelmqvist**, 2. Fredrik H. ledde organisationen av Stockholms stadsbibliotek och utnämndes 1925 till dess chef.

Hjerpås, annan form för Järpås.

Hjertén-Grünwald, Sigrid, se Grünwald. Suppl.

Hjorter, Olof Petrus, f. 1696, d. 1750, astronom, t. f. prof. i Uppsala 1732—37, observator där 1746, upptäckte bl. a. norrskensnets inverkan på magnetnålen.

Hjorth, 1. Hjalmar H., f. 1852, språkman, skolman, adjunkt vid Kungsholmens realskola i Sthlm 1903—19, har utgivit mycket använda läroböcker i tyska. — 2. Ragnar H., f. 1887, den föreg:s son, arkitekt, byggnadsråd och chef för Byggnadsstyrelsens kulturhistoriska byrå 1923. H. har jämte bostads- och affärshus utfört Iduhallen och djurhuset på Skansen samt Nobelstiftelsens hus i Sthlm.

Hjortunga, *Phyllitis scolopendrium* (*Scolopendrium officinale*), ormbunke med långa, nästan jämbreda, enkla, helbräddade, läderartade blad med långsträckta sporgömsamlingar. Förekommer, sällsynt, i grottor och bergklyftor på Lilla Karlsö och i Halland.

***Hjortzberg**, Olle. Den illustrativa utstyrelsen av Gustav V:s bibel fullbordades 1927. H. har på senare år utfört ett stort antal kyrkliga och profana väggmålningar, bl. a. i Matteus' kyrka i Sthlm (1925).

***Hjo—Stenstorps järnväg** förvaltas sedan 1929 av Tidaholms järnvägs a. b.

Hjulskrapa, se Skopskrapa.

***Hjälmare**n, som är belägen

Hjortunga.

21,9 m. ö. h., har enl. senaste beräkning en yta av 490 kvkm.

Hjälp (plur. hjälper), de hjälpmedel, som vid körning och ridning användas till att påverka hästen. Jfr Körning och Ridning sp. 1122.

Hjälpladdning, se Elektroskop. Suppl.

***Hjärnsjukdomar**. Veter. H. förekomma hos husdjur jämförelsevis sällan. De bestå i blodöversyllnad l. blodbrist i hjärnan, inflammation i hjärnan l. dess hinner, blödningar, ökad vätskeansamling i hjärnhåligheterna (koller; jfr d. o.) l. orsakas av parasiter (kringsjuka; jfr d. o.). H. kännetecknas i allm. av förändringar i djurens beteende, ss. oro, stegrad reflexverksamhet och stundom raserianfall, kramp och konvulsioner, i andra fall av däsighet, fullständig bedövning och förlamningssymtom. *Behandlingen* består vanl. i användning av isomslag på hjässan och nacken, kalla lavemang samt lösande och kylande foder.

Paret i fönstret. Målning av Karl Hofer.

Hjärtansfröjd, se *Mynta*.

Hjärtröta, se *Rötröta*.

***Hjärtssjukdomar.** *Veter.*

Hjärtfel hos husdjuren kunna vara medfödda men även uppstå ss. följd av kroniska sjukdomar i andra organ, t. ex. i lungor, lever, njurar, ävensom vid en del smittsamma sjukdomar, t. ex. rödsjuka hos svin; de äro i varje fall obotliga. Inflammation i hjärtsäcken förekommer oftast hos nötkreatur i samband med traumatisk mag- och mellangärdsinflammation, förorsakad av vassa föremål (nålar, spikar, järntrådsbitar), som från nätmagen inträngt genom mellangärdet i hjärtsäcken.

***Hjäsä**, se även *Båge* sp. 890 och *Valv* sp. 376.

***Hjörning**. 1. H. omfattar även flera öar, bl. a. Læsö. — 2. H. är av vikt som järnvägsknut.

Hoare [hå(r)], sir *Samuel*, f. 1880, engelsk ämbetsman och politiker, sedan 1910 konservativ led. av underhuset. H., som 1924—29 var statssekreterare för flygväsendet, har nedlagt ett betydande arbete på flygvapnets och flygtrafikens utveckling.

Ho'as, *Kristoffer*, f. 1877, präst, kyrkoherde i Gammal-svenskby (se d. o., även *Suppl.*) 1922—29. H. har nedlagt ett outtröttligt arbete på stärkandet av förbindelserna mellan Gammal-svenskby och Sverige och tog verksam del i organisationen av kolonins överflyttning till Sverige 1929.

***Hobart** är av vikt som hamnstad och har ett mindre univ.

***Hoboken** är förstad till New York (se karta till d. o. sp. 785—786).

***Hobro** hade 1925 6,100 inv.

***Hodeida**. Kort efter stilleståndet 1918 besattes H. av brittiska trupper, som utrymde det 1921, varefter det kom under *Asir* (se d. o. *Suppl.*) och 1925 återtog av Jemen.

Hodgson [hå'ddjsøn], *Ralph*, f. 1872, engelsk skald. H. räknas trots sin ringa produktion till de främsta bland Englands moderna lyriker. Hans diktning, som oftast inspirerats av hans kärlek till djuren, utmärkes av en musikalisk och formfulländad verskonst och ett suggestivt bildspråk.

***Hodsjent** tillhör nu rep. Usbekistan.

v. Hoesch [hösj], *Leopold*, f. 1881, tysk diplomat. H. blev 1921 ambassadråd i Paris och övertog ss. *chargé d'affaires* ledningen för beskickningen under Ruhrokkupationens genomförande. Sedan 1924 är H. ambassadör i Paris.

Hof [håf], stad i n.ö. Bayern, vid Saale. Betydande industri (textilfabriker m. m.). Järnvägsknut. 41,000 inv. (1925).

Hofer [hå'-], *Karl*, f. 1878, tysk målare. H., som från 1903 studerade i Rom och från 1908 i Paris, påverkades först av v. *Marrées'* romerska monumentalstil

men övergick sedan till en närmast med Gauguin och Hodler besläktad stil, som genom sin strängt dekorativa, ofta freskoartade karaktär, sin lyriska ton och förfinade kolorit skiljer sig från de yngre tyska expressionisternas.

***van't Hoff**, J. H., se även *Termodynamik* sp. 963.

***Hoffmann**. 3. Max v. H. avled 1927. K. F. Nowak har utgivit *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (2 bd, 1929).

Ho'ffmann. 1. Ludwig H., f. 1852, tysk arkitekt, 1896—1924 Stadtbaurat i Berlin, där han i en oftast av italiensk renässans och barock men även av medeltida tegelarkitektur påverkad stil utfört en mängd kommunala byggnadsverk, bl. a. Märkisches Museum. H. har även bearbetat Messels ritningar till museinybyggnaden på Museen-Insel i Berlin och leder uppförandet därav. — 2. Josef H., f. 1870, österri-

Hugo v. Hofmannsthal.

kisk arkitekt, prof. vid statens konsthantverksskola i Wien. H., som utgår från Otto Wagners konstruktiva stil, har gjort sin främsta arkitektoniska insats genom sina villabyggnader i Wiens närhet och sina utställningsbyggnader, bl. a. den österrikiska paviljongen på Werkbundutställningen i Köln 1914 och på konstindustriutställningen i Paris 1925. Som konstnärlig ledare av Wiener Werkstätte har han utövat ett avgörande inflytande på det moderna österrikiska konsthantverket.

Hofgastein [häfgasta'jn], se *Gastein*. Suppl.

***v. Hofmannsthal**, Hugo, avled 1929. Bland H:s dramatiska verk märkas ytterligare *Der Rosenkavalier* (1910; Rosenkavaljeren, 1920) och *Ariadne auf Naxos* (1912), vilka båda tonsatts av R. Strauss (se d. o. 4), samt *Das Salzburger grosse Welttheater* (1922), ett allegoriskt drama i barockstil, vilket utgör en bearbetning efter Calderón.

***Hofors**. 1. H. utbröts 1925 ur Torsåker till egen kommun i

Österrikes paviljong på Werkbundutställningen i Köln 1914. Av Josef Hoffmann.

Gävleb. l. (4,920 inv. 1928) men har t. v. förblivit kapellförsamling, som jämte Torsåker utgör ett pastorat i Uppsala stift.

***Hogarth**. 2. D. G. H. avled 1927. Han var från 1925 president i Royal Geographical Society.

***Hogenäs Näs**. I H. finnas stenhuggerier.

***Hoggar**, se Sahara sp. 2.

Hohenzollernkanalen [håntsällern-], se Stettin sp. 1557.

***Holbæk**. l. H. omfattar även flera öar, bl. a. Samsö.

***Holl**, Karl, avled 1926. Genom sitt idéhistoriskt betonade författarskap har H. tillvunnit sig en rangplats inom modern tysk teologi. Särskilt värdefulla äro hans bidrag till Lutherforskningen (*Gesammelte Aufsätze I. Luther*, 1921, 2:a uppl. 1923).

Holl, Elias, f. 1573, d. 1646. tysk arkitekt. H., som räknas som en av den tyska renässansens främsta byggnadskonstnärer, var verksam i Augsburg, där han bl. a. uppförde tyghuset med dess ståtliga barockfasad (1607) och rådhuset (1614—20; se ill. till Augsburg. Suppl.), där italienska och tyska renässansdrag förenats i ett monumentalt byggnadsverk.

Ho'llaender [-länder], Victor, f. 1866, tysk tonsättare och kapellmästare (verksam i Berlin), har bl. a. skrivit talrika populära operetter samt två operor.

Hollandstimmer, se Virkessortiment sp. 883.

***Hollywood** är inkorporerat med Los Angeles (se vid. d. o. Suppl.) och har fullständigt vuxit samman med den egentliga staden. H. har f. n. c:a 150,000 inv.

Holländska bjälkar, se Virkessortiment sp. 883.

***Holländsk konst** sp. 867. Rit-

ningarna till Mauritzhuis i Haag utfördes av Jakob van Kampen (se vid. d. o.).

Holländskt vitt, se Vene-tianskt vitt.

Holländsk vikt, räknad i troyppfund (492,2 gr.) per Amsterdam-zak (83,44 l.), användes rätt allmänt i spannmålshandeln i s. Sverige. 100 skålpund holländskt motsvarar 59 kg. per hl.

***Holm**. 4. H. bildar sedan 1927 jämte Skållerud och Järn ett pastorat.

***Holm**. 2. Gerhard H. avled 1926. H:s förnämsta vetenskapliga insats ligger inom paleontologin, där han utförde förträffliga undersökningar av Sveriges kambrosiluriska fauna, särskilt av cefalopoder, graptoliter och trilobiter.

Holmberg. l. Bror H., f. 1881, kemist, prof. vid Tekniska högskolan 1915, har utgivit ett stort antal arbeten i organisk kemi, särskilt över stereoisomera föreningar. — 2. Olle H., f. 1893, litteraturhistoriker, docent i Lund 1922, litteraturkritiker i Nya Dagligt Allehanda 1921—24, i Dagens Nyheter sedan 1925. H. har bl. a. utgivit *C. J. L. Almqvist. Från Amorina till Colombine* (1922), den estetiska undersökningen *Inbillningens värld. I. Fantasi* (1927) samt essaysamlingarna *Litterärt* (1924) och *Madonnan och järnjungfrun* (1927).

Holmboe [-bo], Arnold, f. 1873, norsk politiker, till yrket advokat, medlem av stortinget 1922—24 och sedan 1928. H., som 1922—23 var justitieminister i Blehrs andra och 1924—26 finansminister i Mowinckels första ministär, är en av venstres ledande män.

Holmbäck, Å k e, f. 1889, rättsvetenskapsman, prof. i speciell privaträtt i Uppsala 1926. Bland H:s arbeten, som till stor del behandla rättshistoriska ämnen, märkes *Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar* (1919).

Holmdahl, O t t o, f. 1881, teolog, skolman, politiker. H. blev 1912 docent i kyrkohistoria i Lund, var 1912—14 domkyrkoadjunkt där, blev 1919 lektor vid folkskoleseminariet i Stockholm och är från 1929 generaldirektör och chef för Skolöverstyrelsen. Ss. stadsfullmäktig i Stockholm 1923—28 och led. av A. K. sedan 1925 har han framträtt som en av högerns mera betydande representanter. Bland hans skrifter märkes *Studier över prästståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden* (2 dlr, 1912, 1919).

***Holmens bruks & fabriks a. b.** Aktiekapitalet utgör 28,8 mill. kr. H. äger aktiemajoriteten i a. b. Förenade yllefabrikerna.

Holmens mekaniska verkstad, se N y b y bruk.

Holmér, G ö s t a, f. 1891, idrottsinstruktör och journalist. H., som även med framgång varit verksam som aktiv idrottsman, är sedan 1925 instruktör i Svenska idrottsförbundet. Han har utgivit en lärobok i allmän idrott, *Holmérs idrottsbok* (1929).

***Holmgren**. 5. I s r a e l F. H. tillhör F. K. sedan 1926 (frisinnade folkpartiet).

***Holmquist**. 3. F i l i p H. avled 1925.

Holmquist, I v a r, f. 1879, militär och idrottsledare, överste och chef för Norrbottens regemente 1928. H., som sedan 1924 är ordf. i Internationella skidförbundet och Föreningen för skidlöpningens främjande i Sverige, har inlagt

stora förtjänster om den svenska skidsportens utveckling.

Holmström, R a g n a r, f. 1894, författare, har i en rad romaner (bl. a. *Jonas Ödmarks historia*, 1926, *Jonas Ödmarks söner*, 1927, och *På däck och durk*, s. å.) och noveller givit av hans egna erfarenheter som sjöman och kroppsarbetare präglade, kärvt sakliga skildringar från sjön och ur svensk bonde- och arbetarmiljö.

***Holmsund**. 2. Vid H. finnes Umeås (se d. o. sp. 63) uthamn.

***Holmö** upphörde att vara kapellförsamling 1923 och utbröts 1925 ur Sävar för att bilda egen kommun i Västerb. l., benämnd *Holmön* (425 inv. 1928). H. utgör jämte Sävar ett pastorat i Luleå stift. — H. omfattar den mellan östra och Västra Kvarken belägna ökedjan (47 kvkm.), i vilken ingå Holmön (med fyr) och Ängesön samt talrika smärre öar, ss. Grossgrundet, Gaddarna (med Holmögadds fyr) och Stora Fjäderägg (med fyr).

Holmögadds fyr, se H o l m ö. Suppl.

Holst, N i l s O l o f, f. 1846, d. 1918, geolog, statsgeolog 1877—1909, utgav flera geologiska kartblad med beskrivning och en mängd andra skrifter i geologi, främst kvartärgeologi. H. var en ivrig förkämpe för monoglacialismen (teorin om en enhetlig kvartär istid) och är även känd som upptäckare av Alnarpsfloden (se d. o. Suppl.).

Holst [hålst], G u s t a v, f. 1874, engelsk tonsättare, har, delvis influerad av samtida fransk musik, skrivit operor, orkesterverk, kammarmusik, sånger m. m.

***Holstein**, L u d v i g, tillhör den grevliga linjen Holsteinborg av den i huvudarbetet nämnda ätten Holstein. Bland hans senare

arbeten märkes den religionsfilosofiska skriften *Den gröna Mark* (1925).

***Holsti**, Rudolf, blev 1927 minister i Genève och är sedan 1925 Finlands representant i N. F:s delegeradeförsamling, från jan. 1928 ständigt delegerad.

Holtermann, Oscar, f. 1859, kabinettsskammarrherre, idrottsfrämjare, urspr. officer. Särskilt verksam inom segel- och motorsporten. var II. ordf. i Svenska Segelsällskapet 1908—25, i Svenska Seglarförbundet 1909—22 samt i Stockholms frivilliga motorbåtsflottilj 1916—24. Under storstrejken 1909 var H. chef för Stockholms frivilliga skyddskår.

Holyoke [hå'ljåok], stad i Massachusetts, n.ö. För. Stat., vid Connecticut River. Pappers- o. a. industri. 60,000 inv. (1925).

***Homburg** är beläget vid Taurus, n. om Frankfurt am Main. H:s rätta namn är (Bad) Homburg vor der Höhe.

***Homén**. 2. Olaf H:s professor omfattar sedan 1921 litteraturhistoria med poetik.

Ho'meopola'r (av grek. *ho'moios*, likartad, och *pol*), se Heteropolar. Suppl.

***Homer**. *Odyssén* förelåg 1926 i en av H. Bergstedt utförd, av B. Risberg reviderad ny sv. övers. Risberg har även utgivit en ny övers. av *Iliaden* (1928). I sv. övers. föreligga ock de H. tillskrivna hymnerna (De homeriska hymnerna. 1927. övers. av R. Röding) samt *Batrakomyomakia* (Striden mellan grodorna och mössen, 1926, övers. av E. Hellquist).

Homo- (av grek. *homo's*, samma) användes i ett flertal sms. med bet. lika, lik- (t. ex. *homo-gen*).

***Homogen**, även i allm.: enhetlig, alltigenom likartad.

***Homolle**, Théophile, avled 1925.

Homomé'ra faktorer (av grek. *homo's*, samma, och *me'ros*, del), se Ärfthlighetslära sp. 1552.

Homonym, se Synonym.

Homoseister [-sä'jster] (av grek. *homo's*, samma, och *seismo's*, jordskalv), linjer, sammanbindande sådana orter, som samtidigt nås av en jordbävning. II. ordna sig mer l. mindre koncentriskt kring ett jordbävningseentrum. **Isoseister** (av grek. *i'sos*, lika) äro intensitetslinjer, som sammanbinda orter, där skallet haft samma styrka.

Homotaxi' (av grek. *homo's*, samma, och *ta'xis*, ställning), se Ekvivalenta bildningar. Suppl.

***Homs**, som nu tillhör staten Syrien, är beläget vid järnvägslinjerna Aleppo—Damaskus och H.—Tripolis. H. driver livlig handel.

Homöopati', annan form för homeopati.

***Honduras**. 1. H:s officiella namn är República de Honduras. Spanska är officiellt och förhärskande språk. Exporten utgöres till största delen av bananer. Järnvägarna, som huvudsakl. äro plantagebanor till nordkustens hamnar, ha en längd av c:a 1,500 km. Författningen av 1924 har bl. a. utökat kammarens ledamotantal till 48. — 1927 ingick H. med Guatemala och Salvador ett fördrag, enl. vilket de tre länderna förbundo sig att föra gemensam utrikespolitik.

***Honegger**, Arthur, har med anslutning till atonal musik skrivit ett flertal symfoniska stycken, ss. *Sous-marine* (undervattensbåten) och *Pacific 231* (en musikalisk skildring av ett

lokomotiv), samt baletten *Ska-ting-Rink* (för Svenska baletten) m. m. Hans oratorium *David* uppfördes i Sthlm 1924.

***Hongkong.** 2. H:s civila befolkning utgjordes 1927 av 978,000 personer, därav 961,000 kineser. Kinesernas antal var 500,000 i Victoria och 240,000 i den på fastlandet belägna staden Kowloon (Kaulun), som är utgångspunkt för järnväg till Kanton. Jämte Kinaeskadern är till H. förslagd en större landstyrka. H. har ett mindre universitet och radiostation. De förnämsta näringarna äro handel och sjöfart, industri (sockerfabriker, skeppsvarv m. m.) och fiske. H. är frihamn. 1927 ankommo och avgingo i utrikesfart tills. 51,300 fartyg om 36,8 mill. ton.

de **Honnecourt**, Villard, se Villard de Honnecourt.

***Honolulu** hade 1928 113,000 inv. I H. finnas bl. a. ett universitet och ett museum med stora etnologiska och naturhistoriska samlingar. Livsmedelsindustrin är betydande. 11 km. från H. ligger Pearl Harbour (se d. o.) och n. om H. radiostationen Kahuku, som förmedlar trafik mellan Japan och För. Stat.

Honorär- (av lat. *ho'nor*, heders-), heders-

Honungsblomster, *Hermi'nium mono'rchis*, liten orkidé (fam. *Orchida'ceae*) med klotrunda rotknölar och små, gröngula, honungsdoftande blommor i ax. Förekommer, sällsynt, på fuktig gräsmark, allmännast på öland och Gotland. Blommar på försommaren.

Honungsslungare, slunga (se *Bisköttsel*).

Hook [hok] (eng., hake, krok), kort rundslag i boxning.

***Hooke**, Robert, uppfann

den första pendelanemometern (se *A n e m o m e t e r* sp. 436).

Hoorn [hårn], Kap H., Amerikas sydligaste udde, på 56° s. br. i Eldslandet (se d. o.).

***Hoover**, Herbert, utsågs till republikanernas presidentkandidat vid valet 1928 och lämnade i aug. posten ss. handelsminister för att kunna helt ägna sig åt valkampanjen. H., vilken ss. handelsminister gjort en omfattande insats för det amerikanska näringslivets upplomstring efter världskriget, framstod ss. representant för en handlingskraftig och framgångsrik regim, vilket jämte hans stora personliga anseende och rykte ss. en utmärkt organisatör medförde hans korande till För. Stat:s president för perioden 1929—33. H. företog omedelbart efter valet en resa till de sydamerikanska staterna, därmed angivande sin avsikt att där söka utvidga För. Stat:s ekonomiska intressen genom förvärv av nya marknader och nya fält för nordamerikansk företagsamhet. Efter sitt ämbetstillträde mars 1929 har H. utvecklat ett utpräglat protektionistiskt näringsprogram, som tar sikte särskilt på jordbrukets rationalisering och statssubvention åt sjöfarten.

Hopei, se *C h i l i*. Suppl.

Hopfasning, se *S y n k r o n i s m* sp. 626.

***Hopkins**, F. G., erhöill knightvärdighet 1925 (sir F. G. H.). Jfr även *O x i d a t i o n s t e o r i e r*. Suppl.

Hopkins, Johns, se *J o h n s H o p k i n s U n i v e r s i t y*. Suppl.

***Hopp**. Ang. rekorden och deras innehavare 1928 se tab. sp. 1015—1016.

Hoppe. 1. *O t t o* H., f. 1857, d. 1919, språkman, skolman, lärare

Hopp.

Hopp	Världrekord	Svenskt rekord
<i>Herrar.</i>		
Höjdhop	2,030 m. (H. M. Osborne, För. Stat., 1924)	1,950 m. (K. Österberg, 1925)
Längdhop	7,980 ,, (H. Hubbard, ,, 1927)	7,500 ,, (O. Hallberg, 1928)
Höjdhop utan ansats	1,670 ,, (L. Goehring, ,, 1913)	1,560 ,, (S. Pettersson, 1925)
Längdhop utan ansats	3,875 ,, (R. E. Ewry, ,, 1904)	3,290 ,, (G. Nielsen, 1928)
Stavhop	4,267 ,, (S. W. Carr, ,, 1927)	4,000 ,, (H. Lindblad, 1928)
Trestegshopp	15,525 ,, (A. Winter, Australien, 1924)	15,070 ,, (P. Jansson, 1920)
<i>Damer.</i>		
Höjdhop	1,59 m. (Catherwood, Kanada, 1928)	1,45 m. (B. Adams-Ray, 1928)
Längdhop	5,76 ,, (Mitomi, Japan, 1928)	5,16 ,, (A. Platino, 1927)

vid Högre lärarinneseminariet i Sthlm 1890—97, medlem av redaktionen av Svenska akademis ordbok 1897. H. har utgivit ett stort antal läroböcker i tyska samt lexikaliska arbeten (bl. a. *Tysk-svensk ordbok*, 1886; flera uppl.). — 2. Ragnar H., f. 1885, museiman, sedan 1922 intendent vid Nat. mus. och föreståndare för gravyravlingen, 1918—20 konstkritiker i Svenska Dagbladet, 1923—27 i Social-Demokraten, har särskilt ägnat sig åt studiet av franskt 1800-talsmåleri (*Degas och hans arbeten i nordisk ägo*, 1922).

***Horae canonicae.** Bruket av särskilda bönestunder går tillbaka på judiska sedvänjor (jfr Dan. 6: 10 m. fl.). Inom kyrkan ha H. enl. somliga forskare tidigast iakttagits av prästerna och från dessa övergått till klostren. Såväl klosterfolk som präster äro alltjämt förpliktade att iakttaga H., om möjligt i en kyrka. H. gälla ss. det dagliga böneoffret, vid sidan av det stora nattvards-offret i massan.

***Horatius.** I sv. övers. föreliggå *Odae* (Oden, övers. av S. J. Sjöblom, 1921) och ett urval av *Satirae* och *Epistolae* (Satirer och epistlar i urval, tolkade av B. Risberg, 1922).

***Horesm** uppgick 1924 i Turkmenistan, Usbekistan och Tadsjik.

***Horisont**, även bildligt i bet. synkrets o. d. (t. ex. *en vid horisont*). — *Geol.* Se *Ekvivalenta bildningar*. Suppl.

Horn, Kap H., försv. av Kap Hoorn (se Hoorn. Suppl.).

***Hornavan** har en yta av 240 kvkm. och är Sveriges djupaste insjö (221 m.).

Ho'rnbæk, badort i Frederiksborg amt, Danmark, vackert belägen på Själlands n.ö. kust. Ö. om H. ligger ett stort skogsplanterat flygsandsfält, H. *Plantage*.

***Horndal.** 1 km. från H. ligger H:s station vid Norra stambanan och Näs—Horndals järnväg. Jfr Näs S. Horndals järnverks a. b:s rörelse arrenderas av Fagersta bruks a. b.

***Horne.** 1. Lord H. avled 1929. **Hornsilver**, se *Silvermalmer*.

Horns rev, stort rev vid Jyllands västkust, utanför Blaa-vandshuk. H. utmärkes genom sjömärken och fyrskopp. Jfr *Skagerakslaget* sp. 713.

Ho'rnscrud, *Christofer*, f. 1859, norsk socialdemokratisk journalist och politiker, sedan 1913 medlem av stortinget, sedan 1928 dess vice president. H., som 1921 blev ordf. i arbetarpar-

tiets stortingsgrupp, bildade jan. 1928 Norges första arbetarregering, där han själv även övertog finansministerposten. Det väntade stödet från vänstern uteblev emellertid, och då han i sin regeringsförklaring framlade ett mycket utmanande socialistiskt program, tvingades han redan efter ett par veckor att avgå.

Hornsten, en oren, ofta ljusfärgad kvartsvarietet. Förekommer som försteningmaterial men också som lager i mangelstenar, där t. o. m. mäktiga komplex bli hornstensartade, trol. genom att kiselsyra under diagenesen ersätter kalk, måhända även (på tidigt stadium) vatten.

Ho'rrebow, Christian, f. 1718, d. 1776, dansk astronom, den förste, som observerade periodiciteten i solfläckarnas förekomst.

***Hortensia**. Den blå färgen framkallas av åtskilliga slags jord och kemiska föreningar, vilka icke alla äro järnhaltiga. Viktigast är vanlig alun.

***Horthy**, Nicolaus, valdes 1929 till riksföreståndare på livstid.

Horyuji, se Japan sp. 66.

Ho'spits, se Hospitium.

***Hostrup**, J. C. *Genboerne* (Grannarna) uppfördes senast 1929 i Sthlm under Poul Reumerts gästspel.

Hotan-Darja, annan form för Khotan-Darja (se Khotan).

Hôtel de Rambouillet [åtäll], se de Rambouillet.

Hôtel de Ville [åtäll dö vill] (fr., stadshus), se Rådhus.

Hoting, järnvägsstation i Tåsjö skn, Västernorr. l., vid Inlandsbanan och tvärbanan Forsmo—H.

***Hot Springs**. Källorna i Arkansas äro belägna vid staden H.

(12,000 inv. 1920) s.v. om Little Rock. Staden är en av För. Stat:s mest besökta kurorter.

***Hottentotter**, se även Människoraser sp. 525.

***House**, E. M., har låtit publicera en framställning av de politiska händelser, vari han medverkat, i *The intimate papers of Colonel House* (utg. i 4 vol. av C. Seymour 1926—28).

***Houston**, som genom en 7,5 m. djup sjöfartskanal förbindes med Galveston, är världens förnämsta inlandsmarknad för bomull. H. har enl. uppskattning för 1928 250,000 inv.

Hovben, 3:e falangen i hästens tå, bildar med sin övre ända en led, hovleden, mot kronbenet.

***Hovbeslag**. Åtskilliga sjukdomar och fel i hästens hovar avhjälpas l. motverkas genom lämpligt sjukbeslag (se d. o.).

Howells [hao'øls], William Dean, f. 1837, d. 1920, nordamerikansk tidningsman och författare, konsul i Venedig 1861—65, utgivare av *Atlantic Monthly* 1872—81. I sina många romaner (*The rise of Silas Lapham*, 1884, *Indian summer*, 1886, m. fl.) har H. givit sakligt realistiska skildringar av amerikanskt liv. Han skrev även reseskildringar, noveller, lustspel m. m.

***Hovförsamlingen** hade 1928 780 medl.

***Hovmantorp**. 2. H. är beläget vid sjön Rottnen och har station vid Karlskrona—Växjö järnväg.

Hovsjukdomar. Krontramp benämns sår i hovkronan, uppkomna därigenom, att hästen trampar sig själv, särskilt under den tid hästen är skarpskodd. Behandling som vid vanliga sår. Strålröta består i sönderfall av hornet i strålens mittelfåra. Behandlingen består i avlägsnan-

Alfred Hugenberg.

de av det sönderfallna hornet, desinfektion med jodspirt l. 5—10 %-ig fenollösning samt inpuddring med salicylsyra. Se vid. **Hov**, **Spiktramp**, **Stengalla** och **Sömstick**.

Hovskägg, långt hår, som från kotledens baksida hänger ned över karleden.

Hovstapären, se **Päronträd** sp. 771.

Huaxte'ker [oasj-], se **Indianer** sp. 1297 och **Mayafolket**.

***Huber**. 2. **Max H.** var 1925—27 ordf. i N. F:s permanenta mellanfolkliga domstol i Haag och blev 1928 president i internationella Röda kors-kommittén.

Hubermann [ho'-], **Bronislaw**, f. 1882, polsk violinist, har vunnit stort rykte som konsertspelare.

***Huch**, **Ricarda**, f. H., var 1899—1906 gift med E. Ceconi och är sedan 1907 gift med sin kusin Richard H.

Huckleberry [ho'kkberri], eng., bär av *Gaylussa'cia* (fam. *Erica'caae*), låga buskar och ris; Amerika. H. likna blåbär och äro ätliga.

***Huddinge** omfattar området närmast s. om Brännkyrka förs., Sthlm, och inrymmer flera förorter till Sthlm, bl. a. municipal-samhällena Stuvsta, Hörningsnäs villastad, Huddinge, Fullersta, Segeltorp och Snättringe. 9,230 inv. (1928).

Huddinge, municipalsamhälle (sedan 1924) i Huddinge sku, Sthlms l. Förort till Sthlm med station vid Västra stambanan. 665 inv. (1928).

***Hudiksvall**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium. H. står numera genom Ostkustbanan i förbindelse med Härnösand och Gävle; sträckan H.—Harmånger av Norra Hälsinglands järnväg är sedan 1927 nedlagd. Hamnen har ett djup av 3,4—7 m. 1926 ankommo och avgingo tills. 1,168 fartyg om 417,000 nettoton, därav i utrikesfart 167 om 115,000 nettoton. Industrin sysselsatte 1927 vid 24 arbetsställen 611 arbetare, de flesta vid Hästaholmens sågverk.

***Hudson**. 2. **W. H. H.** föddes 1841 (ej 1846). Uppl. av hans samlade verk fullbordades 1924.

Hugenberg [ho'genbärʒ], **Alfred**, f. 1865, tysk finansman och politiker. H. gjorde tidigt en rask ämbetsmannakarriär men lämnade 1907 statstjänsten för att helt ägna sig åt skilda storfinsansiella företag. 1909—19 var H. ordf. i styrelsen för Kruppverken. Han har efter hand utvecklats den stora s. k. Hugenbergkoncernen, i vilken uppgått ett flertal förlags- och tidningsföretag. bl. a. (1916) A. Scherls tidningskoncern, varigenom han kommit att behärska en väsentlig del av Tysklands ledan-

de konservativa press. Till denna koncern har han även lyckats ansluta en stor del av nyhetsförmedlingen (Telegraphenunion) och (1927) Tysklands största filmbolag Ufa. Som politiker har H., som 1919 tillhörde nationalförsamlingen och 1920 blev led. av riksdagen, gjort sig känd för sin extremt nationalistiska och monarkistiska åskådning. 1928 efterträdde han Westarp som det tysknationella partiets ledare och har som sådan intagit en avgjort antiparlamentarisk ståndpunkt och sökt kontakt med Stahlhelmrörelsen.

***Hughes**. I. C. E. H. avgick 1925 ss. utrikesminister delvis på grund av meningsskiljaktigheter med Coolidge och senatens utrikesutskott. Han representerade För. Stat. vid panamerikanska kongressen i Habana 1928.

***Hugo Gebers Förlag** ombildades 1928 till aktiebolag, samtidigt med att Almqvist & Wiksells boktryckeri a. b:s förlagsverksamhet införlivades med H.

Huizinga [høj'jīnga], Johan, f. 1872, holländsk historiker och filolog, prof. i Leiden 1915. H. har bl. a. utgivit den betydelsefulla kulturhistoriska skildringen *Herfsttij der middel-eeuwen* (1919; Ur medeltidens höst, 1927).

***Hull**. 1927 ankommo och avgingo i utrikesfart fartyg om tills. 8,9 mill. nettoton. I H. finnes svensk sjömanspräst; en ny sjömanskyrka invigdes 1928.

Hultcrantz, Axel, f. 1870, militär, chef för intendenturstaben 1914, överste 1918, generalmajor 1926 och s. å. generalintendent och chef för intendenturkåren. H. var 1916—26 verkst. direktör i Sveriges industriförbund.

***Hulterstad** är beläget på Öland.

Huntingtonbiblioteket i San Marino.

***Hulth**, Markus, avled 1928.

***Hultqvist**, Gustaf, avled 1926.

***Hultsfred**, som är beläget vid den lilla sjön Hulingen, utbröts 1927 som köping och egen kommun ur Vena skn men ingår fortfarande i Vena förs. Flera industrianläggningar, bl. a. två snickerifabriker. 1,860 inv. (1928).

Humanist, representant för humanismen (se d. o. sp. 985); person, som studerar humaniora (se d. o.).

Humifie'ring (av lat. *humus*, mull, och *ferri*, bliva), förmultning.

Humleluce'rn, humleväppling (se *Medicago*).

***Hunner**. Enl. den moderna forskningen voro H. ett turkisktatariskt folk (se d. o. sp. 1523).

Huntington [hånntingtøn], stad i Väst-Virginia, ö. För. Stat., vid Ohio River. Maskin- och stålindustri. 69,000 inv. (1928).

Huntington [hånntingtøn]. I. **Henry H.**, f. 1850, d. 1927, nordamerikansk industriman och konstsammlare. H:s i två närliggande byggnader inrymda, utomordentligt värdefulla konstgalleri och bibliotek i San Marino, Kali-

fornien, nära Pasadena, äro av ägaren testamenterade till staden Los Angeles. Målningssamlingen upptar framför allt engelskt 1,00-talsmåleri (bl. a. Gainsboroughs "Den blå gossen"). — 2. Ellsworth H., f. 1876, nordamerikansk geograf, prof. vid Yale University 1910. H. har deltagit i flera forskningsfärder till Central- och Främre Asien (bl. a. Pumpellyexpeditionen) och har undersökt klimatets periodicitet i Amerika, bl. a. genom studium av årsringarnas bredd i de kaliforniska mammutträdens stammar. Han har i *Civilization and climate* (1915, flera uppl.) studerat sambandet mellan ena sidan klimat, å den andra mänsklig civilisation, arbetsintensitet m. m. Bland hans talrika arbeten märkas f. ö. *The climatic factor as illustrated in arid America* (1914), *World power and evolution* (1919), *Earth and sun* (1923) och *The pulse of progress* (1926).

Huntington-Heberleins metod [hæ'ntingtøn], se *Sint-ring* sp. 611 f.

Hurricanes [hæ'rrikejns], benämning på de västindiska cyklonerna, vilka särskilt i aug. och sept. uppträda mycket talrikt och under sin färd norrut stundom anställa stor förödelse.

Hurum, Alf, f. 1882, norsk tonsättare, har komponerat kamarmusik, flera orkestersviter, sånger m. m.

Hus, äldre benämning på borg; i överförd bet. dynasti.

***Husaby**. I Sedan 1929 äro Kinne-Kleva och Sil förenade med pastoratet.

***Husberg**, Karl, avled 1928.

Hu Shī, f. 1891, kinesisk lärd, prof. i filosofi i Peking 1922—26, i Shanghai 1927. H. är upphovsman till den "språkliga renäs-

sans"-rörelsen i Kina, som vill ersätta det gamla stelnade klassiska litteraturspråket med ett modernt skriftspråk på talspråkets grund.

***Husie**, som omfattar ett område omedelbart ö. om Malmö, har ett raskt växande invånartal (3,530 inv. 1928). I H. finnas kritbruk (äg. a. b. Kritbruksbolaget i Malmö). Sedan 1924 bilda Södra Sallerup, H., Bjärshög och Oxie ett pastorat.

***Huskvarna** hade 1928 S,175 inv. Industrin sysselsatte 1927 vid 13 arbetsställen 1,956 arbetare. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1931 successivt omändras till statlig 4-årig samskola. Staden lyder judiciellt under Tveta, Vista och Mo domsaga och tingslag.

Huskvarna vapenfabriks a. b. äger förutom anläggningarna i Huskvarna (se d. o.), där även velocipeder och motorcyklar tillverkas, också Norrahammars bruk (se d. o.). Jfr *Tham* 2.

Huvudbanér, se *Likbegängelse* sp. 504.

Huvudskalleplatsen, se *Golgata*.

Huvudspänning, i trefasläggningar spänningen mellan två fasuttag, d. v. s. det resulterande värdet av två fasspänningar. Jfr *Elektriska maskiner* sp. 875.

Huvudstråle, se *Perspektiv* sp. 163.

Huvudström, se *Induktion. Fys.*

Huvudton, huvudtryck, se *Accent*.

Huxley [hæ'kksli], Aldous, f. 1894, engelsk författare, sonson till Thomas H., intar såväl genom sin ironiskt fördomsfria inställning som i tekniskt avseende en radikal hållning gentemot den äldre generationen. Bland hans

arbeten märkas den lilla roman-satiren *Crome yellow* (1921; Kromgult, 1926) och den stora, delvis skarpt satiriska samtidspsykologiska romanen *Point counter point* (1928).

***Huygens**. 2. Christian H. uppfann även oron (se Ur sp. 193).

***Huygens' teori**. Interferensprincipen infördes i H. av Th. Young. Huygens själv räknade ej med regelbundna vågföljder utan med oregelbundna impulser.

***Hybinette**, Samuel, blev 1922 överläkare vid Sabbatsbergs sjukhus.

Hyckert, Johan Henrik, f. 1807, d. 1845, skådespelare, berömd för sina utomordentligt fint och omsorgsfullt genomarbetade karaktärstyper. II. betraktades allmänt som en av sin generations främsta sceniska förmågor men fick aldrig tillfälle att fullt utveckla sig på grund av en svår sjuklighet, som slutligen drev honom till självuord.

***Hyde**. 2. Douglas H. blev 1925 medlem av Irländska fristatens senat.

***Hyderabad**. I. Befolkningen utgöres till $\frac{9}{10}$ av hinduer, men furstefamiljen är muhammedansk, likaså ämbetsmännen och militärerna. Fursten av H. bär titeln *nizām*. — 2. Av befolkningen äro 52 % hinduer och 43 % muhammedaner. II. har ett muhammedanskt universitet. I staden drives betydande textiltillverk. C:a 9 km. n. därom ligger *Sikandarabad* (eng. *Secunderabad*), en av engelsmännens största militärstationer i Indien, och 8 km. n.v. om H. Golkonda (se d. o. Suppl.).

Hyderabad, *Haidarabad* [hajdərəbād], stad i Siud, Britt. Indien, nära Indus. Betydande

konstindustri (broderi- och emalj-arbeten m. m.). Järnvägsknut. Starkt fort. 82,000 inv. (1921).

Hydratoge'n (av grek. *hydōr*, vatten, och *ge'nēin*, bildas), bildad i vatten. Jfr *Mineral* sp. 81:

***Hydraulik** benämnes stundom även en apparat, som drives l. regleras av vatten under tryck.

***Hydrauliska väduren**, se även *Montgolfier*.

Hydre'ring (av lat. *hydroge'nium*, väte), införande av väte i en kenisk förening, alltså ett slags reduktion. — Termen H. användes även för vissa tekniska operationer, ss. härdning (se d. o. 2) av fett och framställning av flytande kolväten ur stenkol (ty. *Kohleverflüssigung*) genom dettas behandling med vätgas inom ett visst temperaturintervall. Sistnämnda metod, uppfunnen av tysken Fr. Bergius, väntas bli av största betydelse för Europas försende med motorbränsle.

Hy'dria (grek., av *hydōr*, vatten), se *Vas* sp. 435 samt ill. sp. 433—434.

Hydri'der (av lat. *hydroge'nium*, väte), föreningar mellan väte och andra grundämnen. II. äro i allm. gasformiga l. flytande; alkalimetallernas och de alkaliska jordmetallernas H. äro fasta ämnen, vilka sönderdelas av vatten under bildande av vätgas och hydroxid.

Hydrofo'r (av grek. *hydōr*, vatten, och *fe'rein*, bära), se *Vattenledning* sp. 479.

***Hydrokinon**, jfr *Metokininon* och *Metol*.

Hydrosta'tiska pistongen (av grek. *hydōr*, vatten, och *statisk*). se *Torped*.

Hydroterma'l (av grek. *hydōr*, vatten, och *te'rme*, värme), något, som sammanhänger med

varmt vatten. Jfr *Metasomatosis* och *Malm* sp. 1124.

v. Hügel, Friedrich, f. 1852, d. 1925, katolsk engelsk lekmannteolog av österrikisk börd, en av huvudgestalterna i modernismens historia. H:s mest bekanta arbete är *The mystical element of religion* (2 bd, 1908).

***Hygien**, även: hälsovård. — **Hygienisk**, som avser hygien; hälsosam, sund.

***Hülphers**, Abraham Abrahamsson. Av *Samlingar til en beskrifning öfver Norrland* utgavs 1922 av rektor G. Kallstenius det dittills outgivna 5:e bandet (Lappmarken).

***Hylte** ligger vid Hyltebruks järnvägsstation vid linjen Torup—Hyltebruk av Halmstad—Näs-sjö järnvägar. Kring H. har Hyltebruks samhälle med c:a 1,300 inv. uppvuxit.

***Hyltinge**. I H. ligger Sparreholms municipalsamhälle.

***Hymans**, Paul, avgick mars 1925 som utrikesminister. Han ingick 1926 ss. justitieminister i Jaspars koalitionsregering och är sedan nov. 1927 ånyo utrikesminister.

Hymna'rium, lat., hymnsamling.

***Hyperboréer**. 2. De arktiska folken räknas till den mongoliska rasen (jfr *Människoraser* sp. 519 ff.). Uttrycket arktisk ras är egentligt.

Hyperboréiska språk (jfr *Hyperboréer* 2, även Suppl.), se tab. till *Språk* sp. 1355—1356.

Hypokori'sm (av grek. *hypoko'risma*, förmildrande uttryck), (användande av) ett förtroligt uttryck, särskilt sådant ord, där bibetydelsen av förtrolighet fått formellt kännetecken (t. ex. *Nisse*,

kossa för *Nils*, *ko*). — Adj.: *hypokori'stisk*.

Hypota'x (av grek. *hypo'*, under, och *ta'xis*, ställning), det samma som underordning (se d. o.).

***Hysteresis**, se även *Järnförluster*. Suppl.

Hyvinge, fi. *Hyvinkää*, köping (sedan 1926) i Nylands l., Finland. Knutpunkt mellan järnvägslinjerna Helsingfors—Riihimäki och Hangö—H. Yllefabrik. Sanatorium. 5,200 inv. (1927).

Hyvlingsmän, se *Virkes-sortiment* sp. 886.

***Håbo kontrakt** omfattar numera pastoraten Över-Gran, Ytter-Gran och Kalmar; Stockholms-Näs och V. Ryd; Bro och Lossa; Skokloster och Hågeby; Håtuna och Håbo-Tibble.

Håkanson, Knut, f. 1887, tonsättare och musikkritiker, sedan 1927 anställd i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning, har delvis med anknytning till svensk folkmusik skrivit orkesterstycken och talrika sånger samt utgivit bearbetningar av C. J. L. Almquists *Songes*.

***Håkansson**. 4. Julia H. lämnade 1929 Dramatiska teatern.

Håkantorp, järnvägsstation i Levene skn, Skarab. l., knutpunkt mellan Kinnekulle—Lidköping—H:s, Västergötland—Göteborgs och Uddevalla—Vänern—Herrljunga järnvägar.

Hålkamera, kamera med ett fint hål i st. f. objektiv. Bilden i H. blir mycket ljussvag.

***Hållfasthet**. Om dielektrisk hållfasthet se *Låg- och högspänning*.

Hållsjöfältet, se *Värmland* sp. 1195.

Hållö, se *Smögen* l.

Hålrumsstrålning, strålning-

en inuti ett slutet hålrum, vars alla väggar ha samma temperatur. H. är lika intensiv som strålningen från en absolut svart kropp med samma temperatur. För undersökning av den svarta kroppens strålning användes därför H., uttagen genom ett fint hål i rummets vägg.

***Hångsdala.** Sedan 1925 bilda Dimbo, Ottravad, H., Skörstorp och Ö. Gerum ett pastorat.

***Håslöv** bildar sedan 1924 jämte Bodarp, V. Tommarp och Skegrie ett pastorat.

***Håstad** skall framdeles förenas med Igelösa och Odarslöv till ett pastorat.

Häck, den del av fartygsskrovet, som befinner sig akter om rodet och vanl. över vattnet.

Häckvicker, se *Vicia*.

Hägernäs, Täby skn, Sthlms l., nära Viggbyholm vid Stora Värtan, andra flygkårens förläggningssort sedan 1929.

***Hägerström**, Axel. I det stora arbetet *Der römische Obligationsbegriff im Lichte der allgemeinen römischen Rechtsanschauung* (I, 1927) har H. särskilt undersökt de romerska rättsbegreppens samband med magiskt religiösa föreställningar.

***Hägg**, 3. Jakob Adolf H. avled 1928. — 4. Gustaf H. avled 1925.

***Häggeby** bildar sedan 1923 jämte Skokloster ett pastorat.

Häggqvist, Gösta, f. 1891, prof. i histologi vid Karol. inst. 1923, förf. till ett flertal arbeten, bl. a. över hudens sinnesorgan och över muskulaturens byggnad.

Hägnadsvirke, se *Virkes-sortiment* sp. 882.

Hälleba'rd, annan form för hillebard (se *Stångevapen* sp. 195, även Suppl.).

***Hälleberga**. I H. finnas flera

Axel Hägerström.

glasbruk, bl. a. Orrefors och Målerås.

***Hällefors**, 2. Wargöns a. b. ändrade 1925 sitt namn till Hällefors bruks a. b. Aktiekapital 29,5 mill. kr. Bolaget äger samtliga stamaktier i det nya Wargöns a. b. (se *Vargön*) och samtliga aktier i Laxå bruks a. b.

Hälleknopp, se *Sedum*.

Hällespring, hällebräken, *Woodsia ilvensis*, lågväxt ormbunke med på undersidan fjälliga och starkt håriga blad, rätt allmän i bergskrevor.

***Hällestad**, 1. Sedan 1925 bilda Dalby, H., Bonderup och Gödelöv ett pastorat.

***Hälleviksstrand** är en besökt badort.

***Hällingsåfallet**. Hällingsån, som utmynnar i sjön Hetögeln (ej Frostvikssjön), genomflyter nedanför fallet en av Sveriges största och mest typiska cañons, c:a 600 m. lång och 60 m. djup.

Hällnäs, järnvägsstation i Degerfors skn, Västerb. l., vid Stambanan genom övre Norrland och tvärbanan H.—Lycksele.

***Hålsingborg** hade 1928 54,160

inv., därav 24,135 i Maria förs., 17,495 i Gustav Adolfs förs. och 12,530 i Rans förs.; de båda förstnämnda, som utgöra två pastorat, bildades 1927 genom delning av stadsförsamlingen. — 1929 invigdes ett konstmuseum, inrymt i det av skeppsredare O. Bauck till H. donerade slottet Vikingsberg. — Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket (det får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin och 3-årigt realgymnasium), varjämte ett högre flickläroverk inrättas. H. har länslasarett, hospital och vanförestalt. Till H. är sedan 1928 förlagt Skånska kavalleriregementet. Staden är säte för södra arméfördelningens expedition. — Industrin sysselsatte 1927 vid 152 arbetsställen 6,558 arbetare. Hamnen har en kajlängd av 3,200 m., därav 2,200 med ett vattendjup av 7—10 m. Ytterst ligga Förhammen och Nya hamnen (djup 10 m.) med tre vågbrytare, vilka ge hamnen två inlopp; innanför ligga Centralhamnen (7.1 m.) och dess grenar Norra hamnen (7.1 m.), Inre hamnen (4—5 m.) och Södra hamnen (4.8—7.2 m.). Handelsflottan räknade 1928 95 maskindrivna fartyg och 34 segelfartyg om tills. 114,622 nettoton. Antalet ankomna och avgångna fartyg var 1926 12,121 om 3.8 mill. nettoton, därav i utrikes fart 8,615 om 2.9 mill. nettoton (de danska ångfärjorna på linjen H.—Helsingör gjorde 5,586 enkla resor).

***Hälsingborg — Hässleholms järnvägar.** H:s a. b. arrenderar sedan 1928 Ängelholm—Klippans järnväg.

Hämeenlinna [hä'men-], Hämeen lääni, se Tavastehus.

***Härad,** socken i Södermanl.

l. Bland H:s forminnen märkes Gökstenen (se d. o.).

***Häradshövding.** De i huvudarbetet refererade bestämmelserna om *vice* häradshövdingar uppläddes 1926 men äga fortfarande tillämpning på dem, som dessförinnan förordnats därtill.

***Härberga** (sedan 1927 skrives H. officiellt H e r r b e r g a). Framdeles skola Vallerstad och Järstad förenas med pastoratet.

Härdningsprov, se Smidesprov sp. 1034.

***Häringe** inköptes 1929 av generalkonsul Torsten Kreuger.

***Härjedalens kontrakt** omfattar numera pastoraten Berg och Åsarne; Rätan och Klövsjö; Sveg, Älvros och Linsäll; Hede, Vemdalen och Storsjö; Tämnäs och Ljusnedal med Tämnäs lappförs.; Lillhärdal; Ytter-Hogdal, Överhogdal och Ängersjö.

***Härkeberga** skall framdeles jämte Långtora och Nysätra förenas med Biskopskulla till ett pastorat. Det gamla kommunisterbostället i H. har 1929 inretts till museum för äldre uppländsk byggnads- och hemkultur.

***Härlöv.** Sedan 1924 bilda Aringsås, Lekaryd och H. ett pastorat.

***Härnösand.** Föreningen för norrländsk hembygdsforskning förvärvade 1913 ett område på Murberget och har där uppfört ett friluftsmuseum, näst Skansen det största i landet. — Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium. I H. finnas länslasarett och hospital. Enl. beslut av 1928 skall i H. upprättas ett landsarkiv för Norrland (utom Jämtl. l.). — Industrin sysselsatte 1927 vid 25 arbetsstäl-

len 504 arbetare. H. har en av de bästa hamnarna i Norrland (kajlängd 1,900 m.; djup i yttre hamnen 15—25 m., i inre hamnen 5—13 m.); ishinder förekomma dec.—april. Handelsflottan räknade 1926 10 ångfartyg om tills. 1,451 nettoton. S. å. ankommo och avgingo 7,753 fartyg om 924,000 nettoton, därav i utrikes fart 322 om 222,000 nettoton. H. står numera genom Ostkustbanan i direkt förbindelse med Sthlm över Gävle.

Härnösands domprosteri i Härnösands stift omfattar pastoraten Härnösand; Säbrå; Stigsjö och Viksjö; Häggdånger. — H. benämndes före 1921 Ångermanlands södra kontrakt.

***Härva**, jfr *Pasma*. — *Elektrotekn.* Se *Ankare*. Suppl.

Härvik, stormvarningsstation (med kontrollstation för Väderlekstjänst) på den stora halvön mitt på Gotlands östkust, s.ö. om Katthammarsvik.

***Hässelby**. Hässelby villastad utbröts 1926 som köping och egen kommun ur Spånga skn men ingår fortfarande i Spånga förs. Köpingen (2,340 inv. 1928) är belägen n.v. om Sthlm, vid Lövstafjärden av Mälaren; den har station vid Spånga—Lövsta järnväg och omnibustrafik med Sthlm. I köpingen finnes en stor mängd handelsträdgårdar. Strandbad.

Hässelbrodd, *Milium effusum*, högväxt gräs (fam. *Gramineae*) med breda blad och små, rundade, borstlösa småax i lång, slak vipa. Rätt sällsynt på lövängar. Välluktande.

***Hässleby**. Från H. avskildes 1928 Mariannelunds köping som egen kommun. Soeknen (1,065 inv. 1928) bildar tills. med köpingen Hässleby församling (2,410 inv.),

som jämte Rumskulla utgör pastorat i Linköpings stift.

***Hässleholm**. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samskolekola. H. är förläggningsort för Skånska trängkåren. Judicialt lyder H. under Västra Göinge domsaga och tingslag.

***Hässlunda**. Sedan 1929 är pastoratet förenat med Ekeby.

***Häst**, se även *Finsk häst*. Suppl.

Hästholmen, ö i Naeka skn. på s. sidan av inloppet till Sthlm. På H. anlades 1896—98 kvarnen Tre Kronor, som 1922 inköptes av Kooperativa förbundet och där efter utvidgats och moderniserats genom uppförande av sädessilo, havregrynskvarn (se ill. till *Funktionalism*. Suppl.) m. m. På H:s sydsluttning byggs 1929 radhus med arbetarbo-städer, den första konsekvent funktionalistiska bostadsanläggningen i Sverige.

Hästholmsfortet, Västra H., se *Karlskrona*.

***Hästpremiering**. Distriktens antal är sedan 1920 fem.

Hästskyddare, fjädrande mellanled mellan dragare och fordon.

***Hästuppfödning**. För främjandet av H. äro i 20 av Sveriges län *hingstföreningar* (1928 inalles 249 med 315 hingstar) i verksamhet. Därjämte finnas *avelsföreningar* för den ädla hästaveln samt för ardenner- och nordsvensk ras liksom *hingstuppfödningssanstalter* för nordsvensk ras vid Vängen i Jämtland och Strömbäck i Västerbotten. Stamböcker föras för de nämnda raserna (jfr *Rasstambok*, även Suppl.). För att hindra användning av underhaltiga hingstar till avel äger K. M:t, enl. lag om hingst-

besiktning av 23 dec. 1914, inom område, där hushållnings-sällskap och landsting så begära, rätt att förbjuda att till betäckning av annan ägares sto använda hingst, som ej fyllt 3 år och ej prövats lämplig som beskällare i orten.

***Hästveda.** 2. II. har station vid Södra stambanan och linjen H.—Kristianstad av östra Skånes järnvägar. Flera industriella anläggningar, bl. a. möbel- och snickerifabriker.

***Hävd.** Ordets betydelse av lägersmål (jfr d. o.) sammanhängen med dess etymologiska släktskap med ordet "hava" i betydelsen innehava (alltså eg. innehava en kvinna). I denna betydelse förekom ordet ofta i äldre lagterminologi ("hävdar man sin fästekvinna", "hävdande under äktenskapslöfte" m. fl. uttryck).

Hävringe, skär c:a 13 km. s.ö. om Oxelösund, med fyror och lots-uppassningsställe. S.ö. därom ligger H. fyrskepp.

Hävstångsarm, se **A r m**. Suppl.

Häxört, *Circaea lutetia* na (fam. *Oenotheraceae*), ört med äggrunda, motsatta blad och små, vita l. rödlätta blommor med blott två kronblad. Rätt sällsynt i fuktig lövskog i s. Sverige. *Circaea alpina*, d v ä r g h ä x ö r t, mindre och med hjärtlika blad, är rätt allmän i fjällen.

Höbuk, beteckning för att buken hos husdjur, särskilt hästen, är stor och hängande. H. framkallas av utfodring med skrymmande och förslappande föda.

Höeberg [hö'bärg], **G e o r g**, f. 1872, dansk orkesterdirigent och tonsättare, sedan 1914 kapellmästare vid Det kongelige Teater i Köpenhamn, har skrivit operan *Et Bryllup i Katakomberne*

(1909), en balett, sånger, piano-musik m. m.

***Höfeber** behandlas numera även med äggviteterapi (jfr d. o. Suppl.).

***Högalidsförsamlingen** hade 1928 31,380 inv.

***Höganäs.** 2. II. har tullstation. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

***Höganäs-Billesholms a. b.** Aktiekapital 30 mill. kr. 3,800 arbetare.

***Högbo.** Från H. avskildes 1927 Sandvikens köping som egen kommun. Socknen (1,035 inv. 1928) bildar nu tills. med köpingen, till vilken vid dess bildande ett område med 1,847 inv. överflyttades från Ovensjö skn, Högbo församling och pastorat i Uppsala stift (12,700 inv. 1928).

Högbåtsman, se **U n d e r b e f ä l**.

Högdjur, gammal benämning på hjorddjuren därför att jakten å dem fordom var förbehållen konungen och frälsemännen.

***Högfors.** 1. Aktiemajoriteten i Högfors och Persbo a. b. innehas av Avesta järnverks a. b. — 2. Högfors a. b. inköptes 1929 av Fagersta bruks a. b.

Höghjuling, se **V e l o c i p e d** sp. 564.

***Högmosse**, jfr **M o s s e**.

Högre flickläroverk. I samband med 1927 års skolreform har beslutats upprättande av högre allmänna läroverk, avsedda uteslutande för flickor. H. skola bestå av fyraårig realskola, grundad på folkskolans sjätte klass, och treårigt gymnasium. Riksdagen har beslutat, att H. skola upprättas i fyra städer (Stockholm, Malmö, Hälsingborg och Göteborg), under förutsättning att vederbörande kommun till-

handahåller lokaler, samt har uttalat sig för framläggande av plan för upprättande av H. i nio andra städer (Uppsala, Linköping, Norrköping, Jönköping, Lund, Borås, Karlstad, Örebro och Västerås. Sådant plan framlades för 1929 års riksdag, men riksdagen begärde ny utredning i ärendet.

***Högre flickskolor.** 1927 års skolreform medför viktiga förändringar för H. Enl. riksdagens beslut skola H. för att kunna erhålla statsbidrag fr. o. m. läsåret 1931—32 vara så organiserade, att de bygga på lägst folkskolans fjärde klass, dock med rätt för K. M.:t att medgiva uppskov med avvecklingen av första klassen till utgången av läsåret 1934—35. H. komma alltså att för framtiden bli sjuåriga. Den nu förefintliga möjligheten för ämneslärarinnorna vid H. med statsunderstöd att förlägga en del av sin tjänstgöring till skolans förberedande klasser skall upphöra med läsåret 1929—30. Ett stort antal H. ha börjat avveckla sina förberedande klasser. På grund därav, att realskolor för gossar omvandlas till samrealskolor, har man att räkna med att vissa H. till följd av för ringa anslutning komma att upphöra. Riksdagen har ansett, att 11 H. icke kunna påräkna tillräcklig anslutning för att ifrågakomma till fortsatt statsunderstöd (skolorna i Enköping, Strängnäs, Eksjö, Västerвик, Oskarshamn, Karlshamn, Mariestad, Lidköping, Skövde, Arvika, Hudiksvall) och uttalat tvekan i detta hänseende beträffande 2 H. (skolorna i Varberg och Söderhamn).

***Högre lärarinneseminarier.** Enl. beslut av 1927 års riksdag skall Statens normalskola för

flickor vid Statens högre lärarinneseminarium i Sthlm organiseras som sjuårig och bygga på folkskolans fjärde klass, vid densamma skall inrättas en fyraårig realskola för flickor, de förberedande klasserna vid skolan skola ombildas och utvecklas till en sexklassig folkskola. Dessa skolor äro avsedda att vara övnings-skolor för eleverna vid Statens högre lärarinneseminarium. — Anna Sandströms högre lärarinneseminarium samt Privata högre lärarinneseminarier i Sthlm skola avvecklas och upphöra med läsåret 1928—29.

***Högsby** har lantmannaskola.

Högeröd. I H. ligger större delen av Löberöds municipalsamhälle.

Högspråk, se Riksspråk.

***Högspänning,** se även Låg- och högspänning. Jfr Starkström.

***Högstedt,** K. H., blev 1929 president i Kammarrätten.

***Höjning.** *Metr.* Den betonade takt delen i en versfot; motsatsen är sänkning.

***Hököpinge.** Sedan 1924 bilda Gässie, Eskilstorp, Arrie och H. ett pastorat.

***Hölebo,** jfr Trosa-Vagnhärad.

Hönigschmid [hö'niʒsʃmit], Otto, f. 1878, tysk kemist (f. i Böhmen), prof. i Prag 1911, i München 1918, har utfört noggranna atomviktsbestämningar för en hel del grundämnen, särskilt de radioaktiva ämnena.

***Hörberg,** Per. En självbiografi av H., som spec. i skildringen av uppväxtåren är fylligare än den av Atterbom utgivna, publicerades 1927.

***Hörby.** 2. H. bildar ss. köping egen kommun i Malmöh. l. men ingår i Hörby förs. H. är knutpunkt

Höskallra, *Rhinanthus minor* (t. v.) och *Rhinanthus major*.

på Östra Skånes järnvägar (linjerna Kristianstad—Eslöv och H.—Höör) och har talrika industriella anläggningar, ss. kvarnar, exportslakteri, glassliperi och yllefabrik. Länslasarett, Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1930 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola. I H. har 1929 öppnats en för Skåne avsedd rundradiostation med en antenn-effekt av 10 kw.

***Hörken** är numera kyrkobokföringsdistrikt (se *Ljusnarsberg*, Suppl.). I H. ligger H:s järnvägsstation vid Bergslagernas järnvägar och Säfsnäs järnväg.

Hörnell, Per, f. 1876, civilingenjör, anställd hos a. b. Vattenbyggnadsbyrån 1899—25, delägare i bolaget från 1902, prof. i vägbyggnad och kommunikationsteknik vid Tekniska högskolan 1926—29. H. har gjort sig känd som en framstående vattenbyggnadsingenjör och har verkställt en mångfald utredningar, spec. i hamnbyggnadsfrågor. 1925—28 chef för stadsplanekontorets i Sthlm generalplaneavdelning, utarbetade han ett förslag till lö-

sande av stadens trafikfrågor, vari som ett huvudmoment in-gick byggandet av en centralbro i två plan.

Hörsjö-Fors' bruk, lantegendom med tegelbruk och kvarn i Väster-Färnebo skn, Västmanl. l. Äg. a. b. Svenska metallverken.

***Hörsne med Bara**. Av Bara kyrka (från 1200-t:s slut) kvarstå stora ruiner, konserverade 1923.

***Hörup**. I H. ligger en del av Löderups municipalsamhälle (se *Löderup*, Suppl.).

Hörviken, järnvägsstation i Mjällby skn, Blek. l., ändstation för linjen Sölvesborg—H. av Blekinge kustbanor.

Höskallra, *Rhinanthus major* och *Rhinanthus minor*, örter med upplåst, plattat blomfoder och gul krona med blåa tänder på överläppen. Den förra arten har vitgrönt foder och nästan sluten krona, den senare brungrönt foder och öppen krona. Båda äro rätt allmänna på gräsmark och blomma på för- och högsommaren.

Hövisk, eg. hörande till hovet; belevad, med levnadsvet och fina manér: ridderlig, riddar; passande; anständig, ärbär.

***Höör**. 2. H. har station vid Södra stambanan och linjen Hörby—H. av Östra Skånes järnvägar. H. har bl. a. två mek. verkstäder. S. om H. ligger Orups-sanatoriet (för tuberkulösa).

Höörsandsten, en till lias (jfr *Rät-lias*) hörande sandstensavlagring på urberget i Höör-trakten, huvudsakl. n. om Ringsjön (jfr karta till *Skåne* sp. 926). H., som är vit i friskt brott men så småningom antager en mörkgrå vittringshud, har, särskilt i äldre tid, haft stor användning som byggnadssten (t. ex. i Lunds domkyrka).

I.

I. A. T. A. [aj ej ti ej] (*International Air Traffic Association*, Internationella luftfartsförbundet) bildades i aug. 1919 och är en sammanslutning av statligt erkända lufttrafikbolag, som bedriva reguljär lufttrafik mellan två l. flera länder. I. A. T. A. har till uppgift att ge sina medlemmar möjlighet till utbyte av erfarenheter samt att verka för en internationell luftfartslagstiftning. 1929 omfattade I. A. T. A. 29 lufttrafikbolag.

Iba'dan, stad i s.v. Nigeria, vid järnvägen Lagos—Kano. Betydande handelscentrum. C:a 240,000 inv. (med omgivningar).

Ica'co, *icacoplonon*, den ätliga, plommonlika frukten av *Chrysobalanus icaco* (fam. *Rosa'ceae*), träd l. buske i tropiska Amerika och Väst-Afrika.

I-chang, traktathamn (sedan 1877) i prov. Hupei, mell. Kina, vid Yang-tsi-kiang (se d. o.). C:a 60,000 inv.

Ich dien [iʃ din], devis för prinsen av Wales och för den engelska Bathorden. Enl. en walesisk tradition är I. en ombildning av de walesiska orden *eich dyn* ("se mannen"), varmed Edvard I presenterade sin nyfödde son, den förste prinsen av Wales, för walesarna. Enl. en annan tradition var I. (ty., jag tjänar) valspråk för konung Johan av Böhmen, vilken stupade vid Crécy, varefter det upptogs av hans motståndare Svarte prinsen (se Edward sp. 706), till tecken på att han tjänade under sin fader, konungen. Enl. en tredje tradition fällde Svarte prinsen orden, då han efter slaget vid Poitiers

1356 vid en bankett för den fångne konung Johan II av Frankrike själv passade upp denne.

Ichthyosau'ria, se Fisködlor.

***Idaho** har enl. uppskattning för 1928 546,000 inv.

***Identitet**. *Matem.* Se Formel. Suppl.

Idiazabal [-thaba'l], se Pyreneerna.

Idioplasma (av grek. *idios*, egen, och *plasma*), av C. V. Nägeli införd, stundom ännu begagnad benämning på "arvs substansen" l. det materiella underlaget för ärftligheten. Enl. modern ärftlighetslära (jfr d. o. sp. 1553 f.) utgöres I. (åtminstone huvudsakl.) av kromosomerna.

Idman, Gustaf f. 1885, finländsk jurist, diplomat och politiker, prof. i Helsingfors 1915—18. I., som 1919—27 var Finlands minister i Köpenhamn, var finländsk representant vid behandlingen av Ålandsfrågan vid N. F:s rådsmöte i London 1920. Han var 1925 utrikesminister i Tulenheimos ministär, blev 1927 envoyé i Riga och 1928 i Warszawa.

Idokras, se Vesuvian.

Idrottsbladet, sedan 1910 i Sthlm utgiven idrottsblad, den största i Skandinavien; ägare och huvudredaktör är sedan 1915 T. Tegnér (se d. o. 5). I. utkommer i allm. 3 ggr i veckan; genomsnittsupplaga 40,000 ex.

Idrottsdagar, de dagar, minst 15 för läsår, som enl. 1928 års läroverksstadga vid de allmänna läroverkens skola användas för främjande av idrottsliv och fri-luftsverksamhet genom idrottsövningar, längre vandringar, na-

turvetenskapliga l. historiska excursioner och andra studieutflykter, friluftsarbete o. d. under läroverkets ledning.

Igelsta, municipalsamhälle (sedan 1924) i Östertälje skn, Sthlms l., vid Östertälje station på Västra stambanan. Vid l. ligger Igelsta (se d. o.) sågverk. 450 inv. (1928).

Igelströmit, se Olivin.

***Igelösa och Västra Odarslöv**, numera officiellt Igelösa och Odarslöv, består av två församlingar, Igelösa (185 inv. 1928) och Odarslöv l. Västra Odarslöv (700 inv. 1928), vilka bilda ett pastorat. Framdeles skall Håstad förenas med pastoratet.

***Iggesund** har station vid Ostkustbanan. A. b. Iggesunds bruk äger även Strömbacka bruk samt bl. a. Hybo, Karsjö och Storå sågverk (se dessa ord).

***Ignaberga**. Ödekyrkan undergick 1925—28 en fullständig konservering.

Igorro'ter, malajisk folkstam på Filippinerna (se d. o. sp. 1540).

Iguazú, se Yguazú.

***Ihlen**, N. C., avled 1925.

***Iisalmi** är knutpunkt mellan järnvägen till Ule träsk och en nyanlagd järnväg till Ylivieska.

Ikyologi', se Ichtyologi.

I'leum, se Tarm sp. 803.

***Ilex**. Mate kallas även yerba (de) mate (sp., eg. kalebassört) l. endast yerba l. mate och säljes även i Sverige under dessa namn. Det drickes i produktionsländerna vanl. genom en *bombilla*, ett silverrör med silformigt genombruten kula i spetsen, vilket nedstickes i en kalebass med vatten och mate.

Ilgods, se Järnvägstaxa sp. 349.

Ilhéos [ilje'osj], stad i staten

Bahia, ö. Brasilien, vid Atlanten. Kakaoexport. 63,000 inv. (1920).

***Il** är av stor betydelse för omgivningarnas bevattnings. I Öst-Turkestan genomflyter den en bred sänka i Tien-shan med oasen Kuldja (se d. o.).

Illampu [ilja'mmpo], se Sorata. Suppl.

Illima'ni [ilji-], bergmassiv i Bolivia, s.ö. om La Paz, med fyra is- och snötäckta toppar (den högsta 6,410 m. ö. h.).

Illinium, till de sällsynta jordmetallerna hörande grundämne med atomnumret 61.

***Illinois** har enl. uppskattning för 1928 7,396,000 inv.

***Ilstorp** avskildes 1929 från Björka och förenades med S. Åsum till ett pastorat.

***Imatra**. 1922 började I. och den ovanför liggande forsen Linnankoski utbyggas. Genom den första utbyggnaden, beräknad färdig 1930, komma 108,000 HK att uttagas (juni 1929 voro endast 81,000 HK installerade). Fullt utbyggt, får kraftverket en effekt av 261,000 HK. Kraftverket äges av finska staten.

Imatrastenar, detsamma som marlekor (se Konkretion).

Imbecillite't (av lat. *imbecillitas*, svaghet), se Sinnessjukdomar sp. 608.

***Immermann**, Karl. *Der Oberhof* föreligger i två sv. övers. (Gammalgården, 1925; Fogdegården, s. å.).

***Impedans**. En självinduktion L , resp. en kapacitet C , båda utan förlustmotstånd, som genomflytas av en växelström av styrkan l och vinkelfrekvensen ω ha polspänningarna ωL resp. $\frac{1}{\omega C}$, den förra fasförskjuten 90° före, den senare 90° efter strömmen. Deras L , induktans, resp. kapaci-

Imatra. Dammen till vattenkraftstationen.

tans, blir i symboliska metodens (se d. o. 2.) skrivsätt $i_{\omega}L$, resp. $-\frac{i}{\omega C}$. I blir lik-

tydigt med reaktans. Ha de dessutom förlustmotståndet R , blir deras I. $\sqrt{\omega^2 L^2 + R^2}$, resp.

$\sqrt{\frac{1}{\omega^2 C^2} + R^2}$ l. symboliskt $i_{\omega}L +$

R , resp. $-\frac{i}{\omega C} + R$. Fasförskjut-

ningen blir mindre än 90° , resp. större än -90° ; skillnaden kallas förlustvinkel. Betecknas denna med φ , samt är spänningens effektivvärde E och strömstyrkans I , så blir energiförlusten per sek. = $EI \sin \varphi$ eller, om φ är litet, $EI \varphi$.

Imperia'format (av lat. *imperialis*, kejsrerlig), beteckning för ett större bokformat än det vanliga (t. ex. *imperialoktav*, större oktav). — **Imperial-säng**, större utdragssäng.

I'mphal, se **Ma nipur**. Suppl.

Implici't (av lat. *implicare*, inveckla), se **Funktion**. **Matem.**

Imponderabi'lia, **imponderabi'lier** (av lat. *imponderabilis*, ovägar), detsamma som

imponderabla ämnen; i överförd bet. sådana psykologiska faktorer, vilkas betydelse ofta ej direkt kan anges l. uppskattas men som dock kunna ha ett avgörande inflytande.

Impo'st, se **Valv** sp. 376.

***Impotens** behandlas på nästaste tiden med en viss framgång med injektioner av en andra *ryl* (preparat av testiklar, binjurar, yohimbin och stryknin), kombinerade med systematisk psykoterapi.

Impraktika'bel (av lat. *nekan-* *de in-* och *praktikabel*), utförbar; ofarbar.

Impregnatio'n (jfr **Impregnering**), **infiltratio'n**, malminerals anrikning och inträngande medelst lösningar i mer l. mindre porösa bergarter, längs sprickor l. skiktfogar, utan förträngning av andra mineral (jfr **Metasomatos**).

***Impressionism**. **Mus. I.**, vartill tendenser kunna spåras redan i äldre musik men som mera programmässigt genomfördes först omkr. 1890 av bl. a. **Debussy**, har betr. tekniken viktiga beröringspunkter med den likabemända riktningen inom måle-

riet men ansluter sig betr. innehållet närmast till den litterära symbolismen (representerad av Bandelaire, Verlaine, Maeterlinck m. fl.) och äger liksom denna studom en artificiell prägel. Från det impressionistiska måleriet har I. fått impulserna till sin förkärlek för det koloristiska. I. intresserar sig mindre för det arkitektoniskt konstruktiva inom musikverken än för ytans dekorativa utsmyckning och lider därför i allm. brist på monumentalitet, medan den har sin styrka i det intima stämningmåleriet, där landskapet ofta spelar en framträdande roll. Tekniskt sett begagnar sig I. gärna av oväntade I. i äldre musik mindre ofta förekommande harmonier (kromatik m. m.). Den melodiska linjen liksom rytmen underordnas däremot harmoniken, och det tematiska materialet återges icke sällan fragmentariskt I. skissartat. Likmätigt denna tendens undviker I. gärna större satsanmanhang och föredrar det ensatsiga stycket framför cykliska former, ss. symfoni och sonat. Jfr *Expressionism*. Suppl.

Impulsgivare, se *Tändhatt*.

Impulsmoment, se *Ythasighet*.

***Inadvertens** har ofta bet. brist på aktgivande, förbiseende.

Inaktiva gaser, se *Ädelgaser*.

Inaktiv effekt, se *Reaktiv effekt*.

Inamovibilitet (av fr. *inamovible*, som ej kan flyttas). oavsättlighet, särskilt använt om ämbetsmäns rätt att icke utan rannsakan och dom avsättas (se *Ämbetsman*). Motsats: *amovibilitet* (av fr. *amovible*, flyttbar).

***Incision**. *Metr.* Kort paus inuti en vers (cesur, se d. o.) I. vid slutet av en vers, såvida denna ej är katalektisk (se d. o.).

Incroyables, *Les* I., se *Merveilleuses*.

***Indalsälven** har enl. nymätning en längd av 420 km. och ett flodområde av 26.740 kvkm. I. beräknas nedanför Ånn representera en medelvatteneffekt av 1,224.000 HK, därav 212.000 HK i Krängedeferarna. Hammarforsen (se d. o. Suppl.) är numera utbyggd.

***Index librorum prohibitorum**. Den speciella indexkongregationen upphörde 1917. Dess värv övergick då i stället till *Congregatio sancti officii* (se *Kongregation* 3).

***Indiana** har enl. uppskattning för 1928 3,176.000 inv.

***Indianapolis** hade 1928 382.000 inv. Det är bekant för sina stora, ytterst krävande autombiltävlingar ("Grand prix"), som äga rum på en bana invid I.

***Indianer**, se även *Människoraser* sp. 523 f. — *Iluvudparten* av *Pipilerna* (sp. 1297) bor numera i Salvador.

***Indien**. *Betr.* I: s *befolkning* se även *Dravida*. Suppl. — *Näringar*. Den odlade jorden utgjorde 1926—27 915.000

Bergsbrukets avkastning 1927.

Bergolja, gallons	281.000.000
Bly, ton	67.600
Glimmer, ton (export)	3.936
Guld, kg.	11.860
Järnmalm, ton	1.876.000
Mangannalm, ton	1.147.000
Salt, ton	1.638.000
Silver, kg.	188.000
Stenkol, ton	22.436.000
Tenn i tennmalm, ton	2.000
Zink i zinkmalm, ton	24.000

Handelsomsättning.¹ (Mill. rupees.)

År	1922—23	1925—26	1927—28
Import	2,327	2,262	2,499
Export	3,143	3,853	3,287

¹ Endast handeln sjövägen.

kvkm., därav 193,000 konstbevattnade. Ris odlades s. å. på 323,000 kvkm. och vete på 127,000 kvkm. Produktionen av jute har ökats till 10,2 mill. balar, jordnötter till 2,6 mill. ton och kautsjuk till 9,730 ton, medan indigo-produktionen nedgått till 564 ton (1927—28). Getternas antal var 1927 39,3 mill. — *Kommunikationer*. Järnvägarnas längd uppgick 1928 till 63,890 km., därav 45,740 km. statsbanor inom britt. provinserna och 8,030 km. statsbanor inom infödingsstaterna. — *Författning och förvaltning*. 1921 inrättades även en kammare, *chamber of princes*, där samtliga I:s regerande furstar äga säte. Denna kammare, som är av konsultativ karaktär, behandlar företrädesvis fragor rör. för de inhemska staterna gemensamma ärenden. — *Historia*. Den politiska utvecklingen i I. under senare år har framför allt präglats av svårigheten att tillämpa författningen inom I:s starkt heterogena statsbildningar. Swarajpartiets krav på fullständig självstyrelse ha framförts med växlande styrka. Vid valet till lagstiftande församlingen 1926 led emellertid partiet ett betydande nederlag. En uppmärksammas deklaration om furstarnas absoluta lojalitet mot det Brittiska imperiet avgavs 1929 av *chamber of princes*. Den omfattande sociala och agrarpolitiska reformpolitik, som den 1926 utnämnde vicekonungen lord Irwin sökt genomföra, har i hög grad hindrats av striderna mellan hinduer och muhammedaner. Elakartade oroligheter ha således förekommit i Calcutta och Delhi 1926 och 1929. Den under de senaste åren allt häftigare kommunistpropagandan har även försvärat regeringens

socialpolitik. Det löfte om en förbättningsreform efter tio års tillämpning av 1919 års författning, som givits 1919, föranledde 1927 tillsättandet av en kunglig kommission ("Indian Statutory Commission") under sir J. Simons ledning för att utreda förutsättningarna för en fortsatt konstitutionell utveckling. Kommissionen, som föregåtts av den s. k. Muddimankommittén 1924, företog en studieresa i I. och framlade sin första rapport 1928. Sedan därefter samarbete inletts med en indisk kommitté, företogs en andra resa i I., varifrån kommissionen april 1929 återvände till England för att under årets lopp framlägga resultatet av sina undersökningar.

***Indigirka**. Inom I:s tidigare föga utforskade flodområde ha 1926 gjorts märkliga upptäckter (se Tjerskijbergen. Suppl.).

Indigoli't, se Turmalin.

Indigoti'n, se Indigoblått.

***Indiska oceanen**. Vid 1925 företagna ekolodningar har uppmätts ett djup av 7,450 m., beläget i samma ränna som det förut kända djupet på 7,000 m.

***Indoeuropéer**, se även Germaner. Suppl.

Indone'siska språk, detsamma som malajiska språk (se Malajopolynesiska språk).

Indoskyter [-sky'ter], de österländska hunnerna, ural-altaisk folkgrupp, som ca ett halvt årtusende före hunnerna företog en vandring i s.ö. riktning och inträngde i Indien. Jfr Folkvandring sp. 303. Hunner (även Suppl.) och Skyter.

***Induktans**, se även Impedans. Suppl.

***Induktion**. *Fys.* 1. Om induktionsflödet (se d. o. Suppl.) ge-

nom en sluten ledare är ϕ och dess ändring per sek. $\frac{d\phi}{dt}$, så blir

den inducerade spänningen $-\frac{d\phi}{dt}$

EME = $-10^{-8} \frac{d\phi}{dt}$ volt. Se även

Unipolär induktion.

Induktionsflöde, magnetiskt flöde. Ett magnetiskt fält (se d. o. sp. 1061) kan åskådliggöras genom uppritande av induktionslinjer; dessa dras ofta med en mot magnetiska induktionen i varje punkt proportionell täthet, så att en mot fältriiktningen vinkelrät yta om 1 kvcm. skäres av det antal induktionslinjer, som anges av magnetiska induktionens värde, uttryckt i gauss. I. genom en sluten ledare är då antalet induktionslinjer, som skära en godtycklig yta, vilken begränsas av ledaren. Härvid väljes ytans ena sida till nord-, den andra till sydsida. Induktionslinjer, som skära ytan i riktning från syd- till nordsidan, räknas positiva, de, som skära ytan i motsatt riktning, negativa. Består ledaren av flera nästan slutna kretsar (t. ex. om den är upplindad på en spole), adderas dess olika delarnas I. med hänsyn taget till tecknet.

Induktionslinje, se Induktionsflöde. Suppl. och Magnetiskt fält sp. 1061.

Induktiv belastning av en växelströmgenerator l. ett växelströmsnät består i anslutning av ett induktivt motstånd till generatorn l. nätet, så att strömmen får en fasförskjutning efter spänningen, varvid fasförskjutningsvinkeln beror av förhållandet mellan den induktiva och induktionsfria (Ohmska) belastningen.

Induktiv dämpning. Om en ledare rör sig i ett magnetiskt

fält, induceras i ledaren strömmar, som motverka rörelsen. Detta utnyttjas i många mätinstrument för att öka dämpningen (se Svängningsrörelse sp. 556).

Induktivt motstånd, detsamma som induktans (se Impedans. Suppl.).

***Induktorium**. För större I. användas även Wehnelt- l. Simonavbrytare (se Strömbrytare sp. 142 f.).

In du'ci ju'bito, lat., ”i jublande fröjd”, inledningsorden till en gammal latinsk-tysk julsång.

Indunstning, minskande av en lösnings volym genom lösningsmedlets avdunstning. I. till torrhet innebär, att allt lösningsmedel avdunstas.

Industriberedskapskommissionen, en 1924—28 verksam kommission med uppgift att befrämja den inhemska industrins förmåga att tillgodose de krav, som i krigstid kunna ställas på den samma. Den skulle för detta ändamål åvägabringa och understödja samarbete mellan de militära förvaltningsmyndigheterna och centralorganen för det industriella näringslivet, dess tekniskt vetenskapliga institutioner och den enskilda industrins samslutningar. Ledamöter voro cheferna för Arméförvaltningens artilleri-, fortifikations- och intendentsdepartement samt sjukvårdsstyrelse, Marinförvaltningen, Flygstyrelsen, Generalstabens, Marinstabens och Kommerskollegium samt verkst. direktörerna för Ingenjörsvetenskapsakademien och Sveriges industriförbund. I:s uppgift tillkommer numera Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap (se d. o. Suppl.).

a. b. Industribyrå, grundat

1912, ett till Sveriges industriförbund anslutet företag med säte i Sthlm, vilket utövar konsulterande verksamhet betr. industrins ekonomiska organisation och fabriksorganisation, byggnadstekniska och brandtekniska förhållanden samt trafikfrågor.

Industrilånefonden, en statsverket tillhörig fond, från vilken län utlämnas dels för industriella anläggningar, som avse tillgodogörande av landets torvtillgångar genom tillverkning av torvbränsle och torvströ (*torvlån*), dels för andra industriella anläggningar, främst sådana, som ha betydelse för lantbruket (*industrilån*).

Ineffektiv (av lat. nekande *in-*), icke effektiv.

Infanteriofficersskola är från 1928 försöksvis organiserad med ettårig kurs för yngre officerare ur infanteriet och trängern.

***Infiltration.** *Geol.* Se *Impregnation*. Suppl.

Infinitiv form (av lat. *infinitus*, obestämd), se *Verb* sp. 615.

Infinitivmärke, benämning på partikeln *att* i dess ställning före infinitiv, resp. på motsvarigheter i andra språk (t. ex. ty. *zu*).

Infrakrustala bergarter, se *Suprakrustala bergarter*.

***Ingarö** omfattar den stora Ingarön och s. delen av Farstalandet (se *Värmdö* 1) samt S. Lagnö m. fl. smärre öar.

***Ingelstad.** 2. Numera bilda Hammenhög, Hannas, Ö. Herrestad och Ö. Ingelstad ett pastorat, likaså Tryde, Tomelilla och Spjutstorp.

Ingens mans land, se *Nomansland*.

Ingers, Enoch, f. 1870, pedagog, föreståndare för Hvilans folkhögskola sedan 1908, Skolöversty-

Lauri Ingman.

relsens inspektör för folkhögskolorna sedan 1912. I. är en av den svenska folkhögskolans ledande män och har nedlagt ett betydande arbete på dess utveckling.

Inghelbrecht [äyälbrä'kkt], Émile Désiré, f. 1880, fransk tonsättare och dirigent, kapellmästare vid Svenska baletten (se d. o.) och 1925—26 vid Opéra-Comique i Paris, sedan 1928 jämte Rhené-Baton ledare av Pasdeloupkonserterna i Paris och sedan 1929 direktör och kapellmästare vid operan i Alger. I. har skrivit stycken för orkester och piano, balettmusik, kammarmusik och sånger. I. är sedan 1924 gift med Carina Ari.

Inglingehögen, se *Östra Torsås*.

***Ingman, Lauri**, avgick ss. statsminister 1925. Han var undervisningsminister dec. 1925—dec. 1926 i Kallios, dec. 1928—aug. 1929 i Manteres ministär. Febr. 1929 utträdde I. ur finska samlingspartiet till följd av sitt ogillande av dess extrema nationalism.

Rex Ingram.

*Ingram, Rex. I. har förlagt sin senare verksamhet till Medelhavets kuster (Rivieran, Algeriet), där han spelat in en del dramatiskt svaga men ur ren bildsynpunkt utomordentligt välkomponerade filmer, ett par med ökenmotiv. Den förmämsta är den antityska propagandafilmen *Marc Nostrum* (1926).

Ingu'sje'tien, Ingu'sj, autonomt område (sedan 1924) i N. Kaukasusområdet, Ryssland. Jordbruk, boskapsskötsel och industri. Huvudstad är det utanför I. belägna Vladikavkas. 3.199 kv. km. 75,000 inv. (1926).

***Inkommensurabla**, se även Förhållande. Suppl.

***Inkomst- och förmögenhetsskatt**. Genom 1928 års skattelagstiftning (se d. o. Suppl.) upphävdes 1910 års bevillningsförordning, varigenom den gamla statsskatten, bevillningen, avskaffades. En ny *statlig inkomst- och förmögenhetsskatt* har vid. ersatt inkomst- och

förmögenhetsskatten av 1910. Den nya skatten överensstämmer dock i huvudsak med den gamla men har fått en formellt annan uppställning. Vid. har den kommunala progressivskattens utjämningsandel utbrutits ur denna skatt och övergått i en statlig *utjämningskatt*. Slutligen har den s. k. B-skatten fr. o. m. 1927 upphört att gälla och ersatts med en *skatt vid utskiftning av aktiebolags och solidariska bankbolags tillgångar* (se Skattelagstiftning. Suppl.), som trädde i kraft 1 jan. 1928. — Då den nya statliga inkomst- och förmögenhetsskatten i väsentliga delar — i motsats till vad tidigare var förhållandet — hänvisar till kommunalskattelagen, som är den primära och innehåller de fullständiga bestämmelserna, må endast vissa skiljaktigheter mellan den nya och den gamla statsskatten (se vid. Skattelagstiftning) omnämnas. Svenska aktiebolag och svenska ekonomiska föreningar, vilka icke driva bankl. annan penningrörelse l. försäkringsrörelse, äro icke skattskyldiga för utdelning från svenska aktiebolag, svenska solidariska bankbolag och svenska ekonomiska föreningar. Den s. k. kedjebeskattningen har således upphävts. Å andra sidan får avdrag icke göras för å dylika aktier m. m. belöpande ränta i vidare mån än räntan överstiger utdelningen. Eventuellt överskott å dylik skattefri utdelning, d. v. s. utdelning efter avdrag av gäldränta, skall medräknas vid beräkning av bolagets s. k. vinstprocent. Försäkringsaktiebolag skola för den del av inkomsten, som belöper på aktieägarna i denna deras egenkap, taxeras som aktiebolag, d. v. s. progressivt, för övrig in-

konist ss. svensk försäkringsanstalt, d. v. s. proportionellt; grundbeloppet utgör 6 % av det beskattningsbara beloppet. Proportionellt beskattas även sparbanker (4 %) och andra juridiska personer än oskiftat dödsbo, svensk ekonomisk förening, svenskt aktiebolag och utländskt bolag (3 %). Vissa lotterivinster skola icke vid. taxeras (vare sig statligt eller kommunalt) utan beskattas enligt *förordning om särskild skatt å lotterivinster* (se **S k a t t e l a g s t i f t n i n g**). Restituerade kommunalutskylder (allmänna skatter) skola upptagas ss. intäkt å tillfällig förvärvsverksamhet, därest avdrag för desamma åtnjutits vid tidigare års taxeringar. Ss. förmögenhet skola numera upptagas yttre inventarier och smycken, om deras sammanlagda värde överstiger 1,000 kr. För äkta makar gäller bland annat, att om avdrag för skuld vid den ena makens taxering ej kunnat utnyttjas, får bristen avräknas å den andra makens förmögenhet.

***Inlandsbanan.** Sedan 1925 ha ytterligare följande delar öppnats för trafik: Forsmo—Hoting 1925, Porjus—Jokkmokk 1927 samt Jörn—Arvidsjaur (75 km.) och Storuman—Blattnickesele (50 km.) 1928. Dessutom inlöste staten 1928 Limesforsen—Särna järnväg. Sträckningen av linjen Sorsele—Jokkmokk bestämdes vid 1928 års riksdag. Delen Sorsele—Arvidsjaur beräknas vara färdig 1934, delen Arvidsjaur—Jokkmokk omkr. 1940. Fortsättningen av tvärbanan Hällnäs—Storuman mellan Lyckesele och Storuman beräknas vara färdig 1931.

***Inlands härad.** Domsagan, som förut varit delad i fyra tingslag sålunda, att varje härad utgjort

ett tingslag, är sedan 1928 delad i endast två tingslag: **Inlands södra tingslag** (omfattar Inlands Södra härad, Västerlandskn av Inlands Torpe härad och, sedan 1929, Kungälv stad) och **Inlands norra tingslag** (omfattar Inlands Nordre härad, Inlands Fräkne härad och Hjærtums kn av Inlands Torpe härad). Domsagan har nu 28,070 inv.

Inmätning, se **Skogsavverkning** sp. 813.

Innerpoler, i elektriska maskiner sådana magnetpoler, som äro anbragta å rotorn innanför det stillastående ankaret (t. ex. i synkrona maskiner). Jfr **Ytterpoler**. Suppl.

Inner-Rhoden [rå'-], se **Ap-penzell**, även Suppl.

In nu'ce, lat., "i en nöt", i sitt frö, i sin linda. Uttrycket härrör från Cicero, enl. vilken det funnits en handskrift av Iliaden, liten nog att rymmas i en nöt.

***Inre sekretion,** jfr **Bukspottkörtel** (sekretin). Suppl., **Collip. Suppl.**, **Insulin. Suppl.** och **Ovarialhormon. Suppl.**

Inro, se **Japansk konst** sp. 86.

In-Salah, huvudort i den till Algeriet hörande oasgruppen Tidikelt i Sahara, ö. om Tuat. Knutpunkt för karavanvägar, bl. a. till Timbuktu. C:a 2,000 inv.

In sta'tu nasce'ndi (lat., i tillblivelsens tillstånd), se **Reduktion** sp. 904.

Institutet för husdjursförädl-ing, institut, stiftat 1928 genom donation från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. För I:s undersökningar har anordnats en centralstation vid Bergshamra utanför Sthlm och inköpts Viads gård i Grödinge skn i Södertörn.

Instörtningsskalv, detsamma som urlakningsskalv.

Insubordinatio'n (av lat. nekande *in-* och *subordination*), olydnad mot överordnad.

***Insulin**. Renframställningen av I. har nu drivits så långt, att man erhållit ett kristalliniskt preparat med, som det synes, konstant sammansättning. Svavelhalten är 1,98 %, och svavlet är mycket labilt bundet. Ämnet tycks ha äggvitenatur och har så kraftig verkan, att c:a 1 till 2 mgr. beräknas vara den mängd, som normalt förekommer i en bukspottkörtel hos människa, varjämte den mängd I., som behöves i vävnaderna för att katalytiskt påverka sockrets förbränning, sannolikt ej uppgår till mer än en ytterst liten del av ett mgr.

Insuli'nde, holländskt namn på Ostindiska arkipelagen.

Intagliotryck [inta'lljä-] (av ital. *intaglio*, inskuren), se **Rotationsdjuptryck**.

***Integral**. En allmännare definition är följande: Antag att funktionen $f(x)$ är definierad för alla x -värden mellan värdena a och b . Dela intervall $a-b$ i n delintervall av storleken h_1, h_2, h_3 o. s. v., så att $h_1 + h_2 + \dots + h_n = b - a$. Välj inom intervallet h_1 ett godtyckligt x -värde, x_1 , inom intervallet h_2 värdet x_2 o. s. v. Om nu summan $f(x_1) \cdot h_1 + f(x_2) \cdot h_2 + \dots + f(x_n) \cdot h_n$ går mot ett bestämt gränsvärde, då antalet intervall (n) växer och alla intervallens storlek obegränsat avtar, samt detta gränsvärde är oberoende av delintervallens relativa storlek och var inom dem man väljer värdena x_1, x_2 o. s. v., så betecknas gränsvärdet som integralen av $f(x)$ mellan gränserna a och b och tecknas $\int_a^b f(x) dx$.

Genom att låta a vara obestämt

får man en obestämd I. Av definitionen följer, att $\int_a^b f(x) dx +$

$\int_b^c f(x) dx = \int_a^c f(x) dx$. De mot noll konvergerande delintervallen h tecknas efter gränsövergången dx och kallas liksom $f(x) dx$ för I:s element l. differentia'ler. Dubbel- och trippelintegraler kunna på samma sätt definieras ss. gränsvärdet av summan av elementen av en yta l. kropp, vardera multiplicerade med värdet för någon punkt i elementet av en funktion, som är definierad för alla punkter å ytan l. i kroppen.

Integra'tor (av lat. *integer*, hel), se **Planimeter**.

***Intensiv**, se även **Storhet**.

Intensiv betydelse, se **Verb**.

Interdenta'ler (av lat. *inter*, mellan, och *dens*, tand), ljud (konsonant) som bildas mellan tandraderna. Det engelska och särskilt det isländska *th* (θ) ha tidigare uppfattats ss. I., men enl. nyare undersökningar äro båda snarast dentaler (se d. o.) med mycket låg tungspets.

***Interferens**. Vid det å sp. 1444 beskrivna försöket måste man ta hänsyn till att ljusets våglängd på grund av den mindre hastigheten är mindre i hinnan än i luft. Ljus släppes därför igenom, då hinnans tjocklek är ett jämnt antal $\frac{1}{4}$ våglängder i hinnan. Vid. måste man, om ljuset infaller snett, ta hänsyn till att dess våglängd i hinnan är större än hinnans tjocklek. — Ljudvågor kunna liksom alla vågrörelser interferera med varandra även vid samma frekvens.

Interkonsona'ntisk (av lat. *inter*, mellan), som befinner sig mellan två konsonanter.

Intermediära bergarter, bergarter, som i kemiskt hänseende intaga en mellanställning till sura och basiska (jfr Eruptiva bergarter. Suppl.). Som sura, intermediära l. basiska betecknas ofta varieteter inom en och samma bergartsfamilj, t. ex. graniter och gnejser. Denna indelning kan i stort göras med hjälp av bergartens färg, ty sura bergarter består företrädesvis av ljusa mineral (ortoklas, kvarts) och äro ljusgrå l. röda, medan de basiska, som äro rika på mörka beståndsdelar (mörk glimmer, amfibol, pyroxen etc.), äro mörkgrå l. svarta till färgen.

***International**. I fråga om arbetarinternationalerna ha endast obetydliga förändringar inträffat sedan 1924. Socialistiska arbetarinternationalen, till vilken det svenska socialdemokratiska partiet är anslutet, har fortfarande (1929) sin exekutivkommitté förlagd till London och ägde 6,637,600 medlemmar i 30 länder. — Kommunistiska internationalen har 52 sektioner i alla världsdelar, därav i Europa 26; exakt medlemsantal kan ej uppges, då många partier äro illegala. Exekutiv finns i Moskva, som väljer presidium och politiskt sekretariat. — Betr. fackföreningsinternationalerna se Fackföreningar. Suppl. sp. 716 f.

Internationale Studiengesellschaft zur Erforschung der Arktis mit dem Luftschiff [natsiäna'le sjo'diengesa'llsjaft tsor erfä'rrsjong der arktis mit dem lo'fftsjiff], se Aeroarctic. Suppl.

Internationella luftfartsförbundet, se I. A. T. A. Suppl.

Internationella mätningsregeln, se Segling sp. 361.

Internationella sällskapet för samtida musik, stiftat i Salzburg 1922, har till uppgift att genom konserter etc. sprida kännedomen om modern musik. Sektioner av I. ha bildats i de flesta länder (Sverige 1923).

***Internationella världskartan**. Maj 1929 förelägo 275 blad. Därav voro 75 blad utförda i full överensstämmelse med Parisresolutionen (1913) samt de övriga mer l. mindre provisoriska. Samtliga på Sverige ankommande blad (Norrköping, Stockholm, Gävle och Luleå) äro nu utgivna.

***Internering**. se även Återfallsförbrytare.

Interneringsnämnden, en genom 1927 års lagar om internering av återfallsförbrytare och s. k. förminskat tillräkneliga förbrytare (se Återfallsförbrytare) inrättad nämnd, som i en mängd i lagarna närmare angivna fall har att handlägga frågor inom dessa lagars tillämpningsområde. I. består av chefen för Fångvårdsstyrelsen ss. självskrivnen ordf. samt fyra av K. M:t för fem år utsedda personer, av vilka en skall inneha domarämbete och en vara behörig att utöva läkaryrket.

***Interpunktera**, jfr Kommatering.

Intertypemaskin [i'nnötəajp-], se Sättmaskin sp. 681.

***Intervall**. *Fys.* Se även Mikroskop. — *Matem.* Alla tal mellan två givna tal.

Intervokalisk (av lat. *i'nter*, mellan), som befinner sig mellan två vokaler.

Intimister, benämning på en grupp unga svenska målare, som 1917 först framträdde med intima, ljusst idylliska landskapsskildringar från Stockholms utkanter och omgivningar åt Mälarsidan.

Till I. höra främst Torsten Palm och Alf Munthe.

***Intonation**, även det sätt, varpå en ton ansättes (särskilt vid sång).

Intransigeant [läntransija'ŋ], fransk daglig tidning, utgiven i Paris. I., som grundades 1880 av H. de Rochefort och var extremt radikal, är numera starkt nationalistiskt färgad.

Introduktör för främmande sändebud, se **Utrikesdepartementet** sp. 247.

Intrusio'n (av lat. *intru'dere*, tränga in), en magmas inträngande i jordskorpan. En intruderad magma stelnar i regel som djupbergart (intrusivbergart). Se även **Gång** I (lagergång) och **Lakkoliter**.

Intumning, se **Skogsavverkning** sp. 813.

Invariabelt plan vid ett system av kroppar är ett mot impulsmomentet (se **Ythastighet**) vinkelrätt plan. Om systemet ej påverkas av yttre krafter, blir I. enl. ytsatsen oförändrat. I. har betydelse bl. a. för planetrörelsernas teori, enär solsystemet ej påverkas av yttre krafter.

Invaria'nt (av lat. *inva'rians*, oföränderlig), se **Gibbs** sp. 1236 och **Invariantteori**.

***Iona**. Arealen är endast 9 kvkm.

***Ionisering**. Ioniseringspotentialen är för de flesta gaser ung. 10—20 volt. Vid lågt gastryck l. stor elektrisk fältstyrka kunna fria elektroner existera även i vanliga gaser (jfr sp. 1482). I andra fall kunna både positiva och negativa ioner vara mol-ioner (se d. o.); även avsevärt tyngre ioner förekomma. Om den genomträngande strålningen se även **Spektrum** sp. 1281.

Ionrör, se **Röntgenstrålar** sp. 1657.

***Irak** hade 1927 enl. uppskattning 3,175,000 inv. (9 per kvkm.). Huvudstad är Bagdad. Ang. befolkningens sammansättning och näringslivet se även **Mesopotamien**. Suppl. — **Författning**. I. är enl. en 1924 antagen författning en inskränkt monarki. Lagstiftande församlingen består av en senat med 20 utnämnda led. och ett underhus med 88 valda led. — **Historia**. Efter den provisoriska gränsregleringen mellan Turkiet och I. okt. 1924, varigenom det omtvistade Mosulområdet (se **Mosul**) tilldelats I., fastställde N. F:s råd dec. 1925 detta beslut. Jan. 1926 ingicks dessutom på N. F:s yrkande en traktat, varigenom Englands mandat över I. garanterades i ytterligare 25 år. Turkiet, som länge kämpat för en för dess egna anspråk på Mosul gynnsammare lösning av konflikten, fann sig nu föranlåtet att ge efter i ett 5 juni 1926 med England och I. slutet fördrag. Det brittiska förmynderskapet har emellertid väckt starkt motstånd särskilt i I:s nationalistiska kretsar, som kräva I:s fullständiga oberoende och en plats för I. i N. F. Vid ett besök i London 1927 sökte konung Feisal arbeta i denna riktning, och ett fördrag ingicks dec. s. å., vari I. erkändes som en oberoende suverän stat och England, under förutsättning att den pågående utvecklingen i I. fortskrede, lovade att stödja ett förslag om I:s inträde i N. F. 1932. Fördraget blev emellertid icke ratificerat av England. 1928 skärptes oppositionen mot England och särskilt mot de brittiska stridskrafternas kvarblivande i landet. Detta torde dock vara av

behovet påkallat, icke minst på grund av att orostillståndet på gränsen mot Nedjd fortfar, oaktat en reglering av gränsen såväl mot detta land som mot Trans-Jordanien företogs 1925 (se Nedjd. Suppl. och karta till Arabien. Suppl.).

Ireland [a'jælənd], John, f. 1879, engelsk tonsättare, har bl. a. skrivit orkester- och kammarmusik, sånger och pianostycken.

Irer, den keltiska befolkningen på Irland (se Kelter sp. 729).

Irigoyen [-gå'jen], Hipólito, f. 1853, argentinsk politiker, prof. i kommunalkunskap i Buenos Aires 1891—1909. I framträdde tidigt som det radikala partiets ledare och hade väsentlig andel i det demokratiska reformarbetet, bl. a. genomförandet av allmän rösträtt. Ss. president 1916—22 förde I. under världskriget en strikt neutralitetspolitik. De av det ekonomiska läget försämring framkallade arbetaroroligheterna 1919 nedslog han med kraft. I. valdes 1928 för andra gången till president.

***Iris. Mineral.** Se Regnbågs kvarts.

***Irkutsk.** 1. Guvernementet existerar ej längre. — 2. I. är nu huvudstad i kretsen I. i Sibiriska området och har 99,000 inv. (1926). I staden finnes ett geofysikaliskt observatorium.

***Irland** hade 1926 4,229,000 inv. (50 per kvkm.). 1) Irländska fristaten hade 1926 2,972,000 inv. Största städer äro Dublin, Cork, Limerick och Waterford. Järnvägarnas längd 4,870 km. (1927). Vid Shannon (se d. o. Suppl.) är ett stort kraftverk under anläggning. — *Författning.* Executive Councils led. utnämnas av generalguvernören

(ej, ss. i huvudarbetet uppges, av presidenten, som endast har att framlägga förslag). Presidenten väljes av deputeradekammaren, och övriga ministrar utses av presidenten med kammarens samtycke. 1928 infördes nya bestämmelser för val till senaten. Valbara äro de, som fyllt 30 år och som "gjort nationen heder genom gagnarik verksamhet i det allmännas tjänst" l. representera

Tabeller rörande Irländska fristaten (betr. Nord-Irland se tabeller å art. Storbritannien):

Jordens beskaffenhet.

Aker	21,7 %
Ständig äng	49,8 %
Skog	1,5 %
Annau mark och vatten	27,0 %

Den odlade jordens användning och avkastning 1928.

	Areal (kvkm.)	Skörd (1,000-t. ton)
Vete	130	32
Korn	520	134
Havre	2,620	648
Potatis	1,470	2,282
Sockerbetor	70	143

Kreatursstock 1927 (1,000 st.).

Hästar	429
Mulor och muläsor	216
Nötkreatur	4,047
Getter	186
Får	3,120
Svin	1,178

Handelsomsättning, (Mill. p. st.)

Ar	1924	1925	1926	1927	1928
Import ..	68	62	61	60	58
Export ..	50	43	41	44	45

Viktigaste importvaror 1927.

	(Mill. p. st.)
Vete	4,0
Stenkol	3,7
Vetemjöl ..	3,1
Majs	2,8
Te	2,5
Järn- och stålvaror	2,2

Viktigaste exportvaror 1927.

	(Mill. p. st.)
Nötkreatur	11,9
Öl	4,9
Smör	4,6
Ägg	3,0

Viktigaste import- och exportländer.
(Import och export i mill. p. st.)

	1927	
	Imp.	Exp.
Argentina	2,5	—
För. Stat.	4,7	0,5
Kanada	1,2	—
Nord-Irland	6,1	4,0
Storbritannien	40,6	37,4
Tyskland	1,5	0,1

Irländska fristatens handel med Sverige
1927. (1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Till	176	—
Trävaror	—	2,682
Papper och pappersmassa	—	1,821
Metaller och metallvaror	—	138
Separatorer m. m.	—	351
Övriga varor	8	28
Exp., resp. imp. totala värde	184	5,020

viktiga sidor av nationens liv. Valperioden omfattar 9 år. Senaten förnyas successivt med $\frac{1}{3}$ årligen. Valen förrättas vid gemensamt sammanträde av senatens övriga samt deputeradekammarernas medl. Proportionellt valsystem tillämpas. — *Försvärsväsen*. Irländska fristaten har egen värvad armé, som 1929 räknade omkr. 8.500 man. Denna planeras att minskas men skall ersättas genom en territorialarmé efter engelskt mönster. — 2) *Nord-Irland* hade 1926 1.257,000 inv. Största städer Belfast och Londonderry. Järnvägarnas längd är f. n. 1,230 km. — *Historia*. Den gränskonflikt mellan Nord-Irland och Irländska fristaten, som 1924 blivit aktuell, bilades genom ett fördrag dec. 1925, som i stort sett fastställde de 1920 provisoriskt uppdragna gränserna. En tendens till försonligare stämning mellan de båda landsdelarna har därefter förmärkts. Även inom fristaten, där motsättningarna särskilt mellan regeringspartiet och De Valeras strängt republikanska parti länge voro utpräglade, har en viss avspänning kunnat iakt-

tagas. De Valera gick visserl. vid valen sommaren 1927 till skarp attack och vann med kravet på borttagande av den för säte i parlamentet föreskrivna trohetseden till författningen och konungen av England stora framgångar, som rubbade regeringens ställning. Men då Cosgrave aug. s. å. upplöste kammaren och vid nyvalen gjorde icke obetydliga mandatvinster, avväjdes faran för ett systemskifte. De Valeras grupp, som funnit sig föranlåten att formellt avlägga eden, har funnit det ändamålsenligt att söka förvärva parlamentarisk insikt och erfarenhet, och Cosgrave har fått tillfälle att fullfölja sitt framgångsrikt påbörjade organisationsarbete. Till London har förhållandet blivit alltmera förtroendefullt, och samförståndet har bl. a. fått ett uttryck i att till generalguvernör utsetts James MacNeill, tidigare sinnfeinare och till dec. 1927 fristatens high commissioner i London. 1923 tog fristaten inträde i N. F. I Nord-Irland har sir James Craig, numera lord Craigavon, alltjämt stått i spetsen för en mot tanken på Ulsters uppgående i fristaten bestämt avvisande regering.

Irländsk litteratur. Om I. på iriskt språk se Irisk-gaeliska litteraturen. Den engelskspråkiga I. har uppgått i den engelska (se Engelsklitteratur) ss. en del av denna, ofta med en starkt betonad nationell egenart (Synge, Yeats m. fl.). Flera av den engelska litteraturens förgrundsgestalter i modern tid äro irländare (t. ex. O. Wilde, B. Shaw, G. K. Chesterton).

***Ironsida**, sir Edmund, blev 1926 divisionschef i Aldershot och 1928 militärbefälhavare i distriktet Mirat, Britt. Indien.

***Irrationell**, även: som ej kan fattas med förnuftet.

Irrigationsmetod, se Renhållning sp. 1006.

Irwin [ə'oin], Edward Frederick Lindley Wood, 1:e baron I. of Kirby Underdale, f. 1881, engelsk politiker och ämbetsman. I., som 1910—25 var konservativ underhusledamot, var undervisningsminister 1922—24 och jordbruksminister 1924—25. Sedan 1926 är I. vicekonung över Indien.

***Irving**, I. Washington I. Av I:s i huvudarbetet nämnda arbeten föreligger i sv. övers. även *A history of New York* (New-York's historia, 1827). Hans populäraste verk är den moriska sago-samlingen *The Alhambra* (1832; Alhambra, 1833).

***Is**. Smältpunkten hos I. sjunker 0°,0075 vid en tryckstegring om 1 atmosfär. Då en saltlösning avkyles, bildas I., endast om ursprungliga koncentrationen är lägre än den, som motsvarar kryohydratets sammansättning. I motsatt fall utfaller salt på grund av dettas genom avkylningen minskade löslighet; härigenom avtar koncentrationen, tills den blir lika med kryohydratets, varefter detta börjar utfalla.

Isaachsen [i'sak-], Olaf, f. 1835, d. 1893, norsk målare, studerade i Düsseldorf och i Paris, där han tog starka intryck av Courbet. Under naturalismens period trädde I. helt i bakgrunden, men på senaste tid ha hans norska interiör- och figurstudier blivit högt uppskattade för sin koloristiska must och friskhet.

Isabellafärg, ljus grågul färg. Enl. sägnen avlade den spanske konungen Filip II:s dotter Isabella ett löfte att ej byta linne, förrän det av spanjorerna belä-

rade Ostende intagits. Belägringen varade tre år, varför linnet antog den färgton, som efter prinsessan benämmts I.

Ísafjord, isl. *Ísafjörður*, stad på Islands n.v. kust, vid fjorden Ísafjarðardjúp. God hamn; fiskexport. 2.200 inv. (1927).

Isallobarer, detsamma som isoallobarer (se Väderlekskarta).

Ise'lle, se Simplon.

Ise'osjön, La'go d'Ise'o. Sebi'no, en av de för sin skönhet berömda, vid Alpernas fot belägna norditalienska sjöarna, genomfluten av Oglio. 185 m. ö. h. 61 kvkm. Största djup 251 m. Fiskrik. Vid I. ligga flera turistorter, ss. Iseo, Lovere och Pisogne.

***Isère**. 2. I. hade 1926 558,000 inv.

Isflen, se Skare sp. 733.

Ishavstid, detsamma som Yoldiatiden.

Isherwoodsystemet [i'sjo-oo'd-], se Spant.

Ishii, Kikujiro, f. 1866, vicomte, japansk diplomat. I. var 1912—15 ambassadör i Paris och tillhörde ss. utrikesminister Okumas ministär 1915—16. Han var 1918—19 ambassadör i Washington, där han lyckades åstadkomma en reglering av bestämmelserna för den japanska emigrationen till För. Stat. 1920—27 var I. åter ambassadör i Paris och 1920—26 Japans representant i N. F:s råd. I. var 1921 ordf. i den av N. F. tillsatta kommissionen för lösandet av den ober-schlesiska frågan.

***Isis**. Den norske språkforskaren C. Marstrander, som uppvisat, att en i Skåne funnen guldrak-teat från 300-t. e. Kr. i själva verket är en Isis-amulett, har i detta fynd velat se ett bevis för att Isiskulten från Orienten över

Rom spritt sig till Germanien och även till den skandinaviska Norden.

***Isjevsk** hade 1926 63,000 inv.

Iskravning, se **Sörpning**.

***Island** hade 1927 103,000 inv. Förutom huvudstaden Reykjavik finnas följande städer: Vestmannaeyja, Hafnafjord, Akureyri, Isafjord, Siglufjord och Seydisfjord. Fiskeflottan omfattade 1927 261 fartyg om tills. 23,034 ton; havsfiskets fångstvärde var 34 mill. danska kr., därav torsk 27 mill. S. å. fångades 5,627 sälar. Exporten utgöres huyndsakl. av fisk, salt kött, tran och ull. Jordbruket producerar hö m. m. — **Befolkning**. Enl. nyare forskningar visar sig befolkningen genom egenartad förening av vissa rasdrag ha onorska inslag (även, säkerl. förmedlade över England, från sydeuropeiska raser). — **Religion**. Sedan 1929 är Reykjavik även säte för katolsk biskop.

Handelsomsättning. (Mill. danska kr.)

Ar	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Import ...	50,7	63,8	70,2	57,8	53,2	60,0
Export ...	58,0	86,3	78,0	53,1	63,2	74,3

Islands handel med Sverige 1927.
(1,000-t. svenska kr.)

	Exp.	Imp.
Fisk o. a. matvaror av djur	5,222	—
Peppar o. a. kolonialvaror ...	—	53
Ull	78	—
Textilvaror	—	88
Trävaror	—	623
Koksalt	—	57
Metaller och metallvaror ...	—	54
Motorer etc.	—	228
Övriga varor	23	116
Exp. resp. imp. totala värde	5,323	1,219

Islandsspat, se **Kalkspat**.

***Ismail** har enl. uppskattning för 1922 endast 37,000 inv.

Ismail'ter, se **Islam** sp. 1529.

***Ismet pasja** är sedan 1925 ånyo ministerpresident.

***Ismid**, som 1927 hade 15,000

inv., är nu huvudstad i vilajetet Kodsja-Ili (299,000 inv. 1927).

Ismi'r, se **Smyrna**.

Ismoln, se **Snömoln**.

Isoalloba'rer (av grek. *i'sos*, lika, *a'llos*, en annan, och *ba'ros*, tyngd), se **Väderlekskarta**.

***Isobarer**, se även **Termodynamik** sp. 961.

Isoba'ter (av grek. *i'sos*, lika, och *ba'tos*, djup), "djupkurvor", d. v. s. linjer, som sammanbinda punkter med samma bottendjup under vattenytan.

Isobro'nter (av grek. *i'sos*, lika, och *bronte'*, åska), linjer, som på en karta sammanbinda platser, där första åskknallen under ett åskväder samtidigt uppfattas. I Italien betecknar man med I. linjer för största intensitet under ett åskväder; i Amerika motsvara de regnfronterna (se **Cyklon** sp. 1517 och **Diskontinuitetslinjer**. Suppl.).

Isodimo'rf (av grek. *i'sos*, lika, och *dimorf*), se **Kristall** sp. 1346.

Isogona'l (av grek. *i'sos*, lika, och *go'ny*, vinkel), se **Trajektorior**.

I'sohemagglutinatio'n, se **Serumdiagnostik** sp. 438.

Isohye'ter (av grek. *hyeto's*, regn), **Isohy'pser** (av grek. *hy'psos*, höjd), se **Isolinjer**.

Isoklina'lveck (av grek. *i'sos*, lika, och *kl'nein*, luta), veckningar (se d. o.), som hopskjutits så starkt, att skänklarna komma att stå parallellt.

Isoko'r, se **Termodynamik** sp. 961.

Isokro'ner (av grek. *i'sos*, lika, och *kro'nos*, tid), linjer, som sammanbinda orter med samma tidsavstånd från viss ort.

Isol'de, se **Tristan** och **Isolde**.

Isolerande språk, se **Språk** sp. 1357.

Isone'fer (av grek. *i'sos*, lika, och *ne'fos*, moln), linjer, som på en karta sammanbinda platser med samma molnighet (se d. o.).

Isopre'n, se **Kautsjuk** sp. 707.

Isoseister, se **Homoseister**. Suppl.

Istra'ti [fr. utt. -rati'], **Panaït**, f. 1884, fransk författare av rumänisk-grekisk lärkomst. Numera bosatt i Frankrike, har I. i en självbiografisk romanserie med samlingstiteln *Les récits d'Adrien Zograffi* (*Kyra Kyralina*, 1923; sv. övers. 1926; *L'oncle Anghel*, 1924; *Onkel Anghel*, 1928; *Les haïdoucs*, 2 bd, 1925—26) givit färgrika skildringar från sin ungdoms vagabondliv i Levantens hamnstäder.

***Istrien** är enl. nuv. provinsindelning ej längre namn på någon provins. Halvöns huvuddel ingår nu i prov. Pola, Venezia Giulia.

Isve'stija, rysk daglig tidning, utgiven i Moskva, grundad 1917. I. är centrala exekutivkommitténs organ.

***Isvolskij**, **Aleksandr Petrovitj**. I:s politik har under senare år varit föremål för livlig uppmärksamhet i samband med forskningarna rör. världskrigets orsaker. En rikhaltig del av hans diplomatiska korrespondens har utgivits dels av R. Marchand i *Un livre noir* (3 dlr, 1922—27), dels av B. v. Siebert i *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Entente politik der Vorkriegsjahre* (1921), dels av F. Stieve i *Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis* (6 dlr, 1924—25).

Isälvar, inlandsisens smältvattnensälvar. Se **Istider** och **Rullstensåsar**.

Itacolumi't, en bl. a. i Indien och Brasilien förekommande sandsten, vars skikt äro böjliga, beroende på att kvartskornen gripa in i varandra som leder.

Italiaexpeditionen, en med luftskeppet "Italia" 1928 företagen italiensk nordpolsexpedition. Initiativtagare till och ledare för I. var U. Nobile (se d. o. Suppl.), som även konstruerat luftskeppet. Detta, ett syster-skepp till "Norge" (se **Polar expeditioner** sp. 360 och ill. sp. 357—358), var byggt enl. det halvstyva systemet och hade en gasvolym av 18,500 kbm., en längd av 106 m., 3 motorer om tills. 750 HK, en nyttig last av 7,350 ton och en maximalfart av 113 km./tim. Bland expeditionens deltagare märktes, utom Nobile, de italienska marinofficerarna A. Mariano, F. Zappi och A. Viglieri, svensken F. Malmgren (se d. o. Suppl.) samt fysikerna tjecken F. Běhounek och italienaren A. Pontremoli. — "Italia" startade 15 april från Milano och uppnådde 5 maj Kings Bay (se d. o. Suppl.), dit kort förut hjälpfartyget "Città di Milano" anlönt. 15—18 maj företog "Italia" en c:a 4,000 km. lång färd österut mot Kejsar Nikolaus II:s land, och 23 maj startades en flygning med polen som mål (16 deltagare). Denna uppnåddes på morgonen 24 maj. Återfärden försvarades av motvind, vilken tilltog i styrka och drev "Italia", som även började istäckas, österut. På f. m. 25 maj sjönk plötsligt luftskeppet — antagl. till följd av gasförlust genom en läcka — och slog i isen, varvid navigationsgondolen lösrycktes och italienaren Pomella dödades. Ballongkroppen drev därefter hastigt österut, medförande 6 av männen, bl. a.

Pontremoli (om denna "ballonggrupps" öde har sedermera intet erfarits). De på isen kvarlämnade männen (Nobile, Malmgren, Böhounek, Mariano, Zappi, Viglieri, Ceccioni, Trojani och Biagi) hade erhållit relativt lindriga skador och bl. a. lyckats bärga radiotelegrafen. Varmed man dock först 7 juni lyckades meddela sig med "Città di Milano". Redan 30 maj hade Malmgren, Mariano och Zappi lämnat den mot s.ö. drivande Nobilegruppen för att söka uppnå Nordkap på Nordöstlandet (Spetsbergen). — Så snart de nödställdas position blivit känd, utsändes räddningsexpeditioner av olika länder. En av Amundsen (se vid. d. o. Suppl.) ledd flygexpedition förolyckades. Den italienske flygaren Maddalena siktade 20 juni Nobilegruppen, dock utan att kunna landa. Sverige utsände bl. a. tre flygmaskiner, förda av kapten E. Lundborg, löjtnant B. Schyberg och trafikflygaren W. Nilsson. Lundborg lyckades under en flygning från Hinlopensundet

23 juni landa på isflaket och hemföra Nobile. Vid hans nästa undsättningsförsök förolyckades maskinen, varpå han först 6 juli hämtades tillbaka av Schyberg. Av de talrika i hjälpaktionen deltagande fartygen gjorde den stora ryska isbrytaren "Krasin" (ledare prof. R. Samojlovitj) den betydelsefullaste insatsen. "Krasin" startade 15 juni från Leningrad, medförande en flygmaskin. Dennes förare, Tjulnovskij, upptäckte under en flygfärd 10 juli på ett isflak Malmgrengruppen. 12 juli nådde "Krasin" fram till denna och tog ombord de överlevande Mariano och Zappi, vilka redan en månad tidigare kvarlämnat Malmgren döende på isen. 12 juli räddade isbrytaren även Nobilegruppens 5 medl., bland vilka Viglieri utsetts till ledare efter Nobile, och återvände därefter till Kings Bay. Senare forskning efter de övriga förolyckade ha ej lämnat resultat. — I., som i allt krävde 17 dödsoffer (8 av expeditionens medlemmar. Amundsenfärdens 6 deltagare och 3 under hemfärdens störtade italienska flygare). är näst Franklinexpedi-

ITALIAEXPEDITIONEN

- Nobile (Viglieri) gruppens drift
 - - - - - Krasins färd till och från isflaket
 Malmgrengruppens planerade route
 + Det ställe, där Malmgren övergavs
 x Det ställe, där Mariano o. Zappi räddades

tionen polarforskningens hittills största tragedi. En hösten 1928 tillsatt italiensk undersökningskommission (ordf. amiral U. Cagni) förklarade i sitt våren 1929 avgivna utlåtande katastrofens huvudorsak vara manövreringsfel, för vilket Nobile vore ensam ansvarig. Denne avsåde sig därefter sin militära befattning och rang.

***Italien** hade 1928 enl. uppskattning 40,8 mill. inv. (132 inv. per kvkm.). — *Närings- och kommunikationer.* I. är näst Spanien världens största kvicksilverproducent (1927 1,996 ton, d. v. s. 39 % av världsproduktionen); de förnämsta gruvorna finnas i Toscana och vid Idria i Venetien. Som svaivelproducent (1927 306,000 ton, därav 226,000 från Sicilien) överträffas I. av För. Stat. (s. å. 2,146,000 ton). Handelsflottan omfattade 1928 1,429 fartyg om sammanlagt 3,429,000 bruttoton, därav 287 segelfartyg om 80,000 ton, 1,004 ångfartyg om 2,943,000 ton och 138 motorfartyg om 406,000 ton. Ang. de förnämsta rederibolagen se d. o. sp. S94 f. Sammanlagda nettotonaget för ankomna och avgångna fartyg i utrikesfart utgjorde 1927 39 mill. ton; nära hälften härav var inhemskt. Till de förnämsta sjöstäderna hör även Venedig. Järnvägarna hade 1927 en längd av 21,510 km., därav 16,580 km. statsbanor. 1928 öppnades en ny alpbana till Frankrike (se C o n i. Suppl.). Landsvägarnas längd är c:a 20,000 km. 1927 var antalet postkontor 10,750, telefonabonnenter 180,000 och telegrafstationer 9,825. — *Författning.* Genom en vallag 28 maj 1928 fastställdes antalet deputerade till 400. Valen försiggå i tre etapper. Varje konfederation (se nedan sp. 1081)

Jordens beskaffenhet.

Trädgård (inkl. vingårdar)	7,2	%
Åker	42,0	%
Ständig äng	22,3	%
Skog	16,0	%
Annan mark och vatten	12,3	%

Den odlade jordens användning och avkastning.

	Areal (kvkm.)	Skörd (1,000-t. ton)
Vete (1928)	49,660	6,222
Korn (1928)	2,270	240
Havre (1928)	5,210	703
Råg (1928)	1,260	166
Majs (1928)	15,020	1,651
Ris (1927)	1,420	696
Potatis (1928)	3,540	1,490
Sockerbetor (1928)	1,150	2,861
Vin (1927)	42,790	35,650 ¹
Olivolja (1927)	—	1,600 ¹

¹ 1,000-t. hl.

Handelsomsättning (mill. lire).

År	1924	1926	1927	1928
Import	19,381	25,879	20,375	22,042
Export	14,373	18,665	15,632	14,529

Viktigaste import- och exportländer. (Import och export i mill. lire.)

	1927	
	Imp.	Exp.
För. Stat.	3,958	1,645
Tyskland	1,984	2,234
Storbritannien	1,821	1,528
Frankrike	1,803	1,281
Argentina	1,041	901
Schweiz	537	1,282
Österrike	504	487
Jugoslavien	614	307
Tjecko-Slovakiet	272	204

Italiens handel med Sverige 1927. (1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Konserver, ost m. m.	88	—
Ris	669	—
Fruktar, köksväxt. m. m.	9,294	—
Vin	246	—
Snådnadsämnen, garn etc.	1,722	—
Vävnader m. m.	2,448	162
Hudar och skinn	238	63
Oljor m. m.	80	2,847
Trävaror	56	442
Pappersmassa, papper etc.	6	9,466
Blommor	103	—
Knappar av stennöt	262	—
Kemikalier	1,512	95
Marmor och arbeten därav	922	—
Metaller o. metallvaror ...	108	2,514
Maskiner m. m.	1,992	5,981
Övriga varor	1,695	89
Exp., resp. imp. tot. värde	21,441	21,659

uppsätter förslag på ett visst bestämt antal lämpliga kandidater, inalles 800. Vissa utanför dessa konfederationer stående organisationer, akademier, post- och telegraftjänstemannakåren etc. nominera dessutom 200. Av dessa 1,000 namn utses fascismens stora råd med ev. tillfogande av egna kandidater 400 att upptagas på den lista, som skall föreläggas valmanskåren. Denna har endast att rösta ja l. nej. Vid den jämförelsevis osannolika eventualiteten, att nej skulle överväga, tillgripes en särskild valordning. — Genom en lag 20 sept. 1928 har fascismens stora råd gjorts till en statsinstitution och tillika förlänats befogenheter, som göra det till statens högsta maktutövande organ. Stora rådet består av senatens och kammarens presidenter, ministrarna, fascismens högsta funktionärer m. fl. Dess led. utses genom kungliga dekret efter förslag av premiärministern. Somliga äro medlemmar för livstiden, andra på viss tid. Rådet fastställer kandidatlistan vid val till kammaren (se ovan), avger yttranden i alla konstitutionella frågor och har ett avgörande inflytande på ministärens sammansättning, då till ministrarna andra kunna utses än de, som äro uppförda på en av stora rådet upprättad förteckning. — *Förvaltning*. Under senaste åren ha väsentliga förändringar betr. provinsindelningen genomförts. I. indelas nu i 92 provinser, därav 7 inom de genom världskriget förvärvade landsdelarna (landskapen) Venezia Giulia (e Zara) och Venezia Tridentina. — *Försvarsväsen*. Arméns fredsstyrka är f. n. omkr. 240,000 man, därav 200,000 värnpliktiga; härtill komma omkr. 50,000 man gendarmeri

(carabinieri). Flottan räknar 5 slagskepp, 12 kryssare, omkr. 75 flottiljledare och jagare samt ett 50-tal U-båtar. Flygvapnet beräknas 1930 disponera över 2,800 flygmaskiner. Nationalmilisen räknade 1928 omkr. 300,000 man och hade 1927—28 givit förberedande militärutbildning åt omkr. 225,000 ynglingar. En frivillig luftvärnsmilis (40-åringar och äldre) räknar omkr. 30,000 man. De frivilliga organisationerna äro under fortsatt utveckling. — *Historia*. I:s inrikespolitik har under de senaste åren kännetecknats av ett ytterst omfattande och intensivt reformarbete, vilket närmast åsyftat att inarbeta den fascistiska organisationen i det italienska statslivet eller m. a. o. att "konstitutionalisera" fascismen. Början gjordes jan. 1925, då Mussolini tog avstånd från alla andra partier och hävdade fascismens rätt att på deras bekostnad göra sig allenarådande. Hemliga sällskap förbjödos, icke-fascistiska ämbetsmän avskedades, pressen gjordes till den nya regimen lydiga organ. Sedan genom vallagen 1923 (se Italien sp. 1582) det gamla parlamentariska systemet fått dödsstöten, reformerades även kommunalförvaltningen såtillvida, att självstyrelsen inskränktes och de kommunala myndigheterna blevo organ för regeringen. 1926 tillkom det nya I:s Magna Charta, lagen om den "korporativa" staten, *carta del lavoro*, som helt omdanade det italienska samhällets sociala struktur och tillika blivit grundval för den senaste parlamentariska utvecklingen. Enl. denna lag, som har till underlag den fascistiska satsen: "allt för staten, intet utanför staten, intet mot staten", skola individerna

uppgå i s. k. korporationer, som gemensamt bilda staten. Dessa korporationer sammanföras i 13 stora konfederationer, av vilka 6 omfatta arbetsgivarna och 6 arbetstagarna samt den 13:e de intellektuella yrkesgrupperna. Korporationerna stå under statens direkta kontroll och sortera under ett korporationsministerium, som har stora möjligheter att ingripa i korporationernas inre angelägenheter och att ingripa reglerande vid konflikter på arbetsmarknaden, redan i lagen starkt begränsade genom förbud mot både strejk och lockout. På korporationsidén bygger den nya vallagen 1928 (se ovan *Författning*), som tilldelar stort inflytande åt fascismens stora råd. Genom lagen om detta råd har slutstenen lagts i den grundmur, som fascismen uppfört åt sig i I. i syfte att trygga den nuv. regimen. På en mängd olika områden har fascismen i övrigt visat sin nyskapande handlingskraft. Ett arbete på en strafflagsreform har igångsatts. För näringslivets höjande ha betydande initiativ tagits, varibland särskilt må framhållas en omfattande kampanj för veteproduktionens stegring. Fascismens starka framhävande av statsbegreppet har framkallat en fordran på medborgaren att framför allt bli en nyttig samhällsmedlem. Samtidigt med ett starkt uppsving för nationalmedvetandet förmärkes en både andlig och materiell uppräckning, bakom vilken skönjas förhoppningar om ett återupplivande av det gamla Roms stormaktsposition. Av stor betydelse för den nationella samlingsförverkligande är den febr. 1929 genomförda försoningen mellan I. och Vatikanen (se *Kyrko-*

staten. Suppl.). Utrikespolitiskt har Mussolini energiskt sökt hävda I:s inflytande framför allt ss. Medelhavsmakt. Sedan Fiumekonflikten 1924 fått sin lösning och ett vänskapsfördrag ingåtts med Jugoslavien, följde 1925 fördraget med detta land i Nettuno ang. vissa tekniska frågor betr. Fiume och Dalmatien. Det förut spända förhållandet till Jugoslavien mildrades härigenom för en tid, men trots försök till närmande blev 1924 års vänskapsfördrag vid dess utgång 1929 icke förnyat. En allvarlig friktionsanledning har Albanien utgjort, där I. lyckats vinna insteg. På sistone har en orientering åt de ö. Medelhavsländerna kunnat iakttagas, manifesterad genom vänskapsfördrag med såväl Grekland som Turkiet. 1926 slöt I. även ett fördrag med Jemen, varigenom dess ställning i Röda havet konsoliderades.

***Italienska Somaliland.** Yt- och folkmängdssiffrorna avse I. före förvärvet av Jubaland. I:s areal uppskattas nu till c:a 490,000 kvkm. och dess folkmängd till c:a 900,000.

Ita'liska folk l. ita'liker, se Indoeuropéer sp. 1345 och Italien sp. 1588. Jfr Ita'liska språk.

Iva'nov, Aleksandr, se Rysk konst sp. 1517.

Iva'nov, Vsevolod Vjattjeslavovitj, f. 1895, rysk författare, har givit färgrika, ofta brutalt naturalistiska skildringar från bolsjevismens kampår i det ryska Centralasien (*Brokiga vindar*, 1922, *Buddhas återkomst*, 1924, m. fl.). I sv. övers. föreligger berättelsen *Barnet* (i 14 sovjetryska berättare, 1929).

***Ivigtut**, Om kryolitbrytningen se Grönland, även Suppl.

Ixtacehuatl, I z t a c c i -
h u a t l [ichtakthioa'tl] (aztekis-

ka, "vita frun"), sloknad vulkan i Mexiko, s.ö. om huvudstaden. Sammanhänger i s. med Popocatepetl. 5.290 m. ö. h.

J.

Jaakkola [ja'kâ-], J a l m a r i, f. 1885, finländsk historiker, docent i Helsingfors 1923. J:s i många fall banbrytande forskningar beröra framför allt olika sidor av nordisk-baltisk medeltidshistoria. Bland hans arbeten märkas ett om birkarlarörelsens (jfr Birkarlar. Suppl.) ursprung (1923), ett om den finska riksgrensens sträckning i ö. före 1323 (1926) och ett om Magnus Erikssons unionspolitik och baltiska relationer före 1348 (1928).

Ja'blonec [-nets], se Gablonz. Suppl.

Jack, se Telefoni sp. 877.

Jacke'tt [sja-], annan form för jaquett.

Jackson [djæ'kksøn]. B e n j a -
m i n D a y d o n, f. 1846, d. 1927, engelsk botanist, Linnéforskare, 1902—26 generalsekreterare i Linnean Society of London.

***Jacksonville**, vars befolkning till ung. hälften utgöres av negrer, hade 1928 enl. uppskattning 141,000 inv. Staden är vintertid av stor betydelse som turistort.

Jacobs [dje'jkøbš], W i l l i a m W y m a r k, f. 1863, engelsk författare, främst bekant för sina humoristiska noveller med motiv från livet i Londons hamn.

***Jacobsen**. 2. C a r l J., se även N y C a r l s b e r g f o n d e t. Suppl.

Jacobsen, L i s, f. R u b i n, f. 1882, dansk filolog av judisk börd, gift 1903—18 med Jacob Peter J.

J., som intager en bemärkt ställning inom danskt kulturliv, har bl. a. utgivit *Svenskevaldets Fall. Studier til Danmarks Oldhistorie i filologisk och runologisk Lys* (1929).

Jacobson, G u s t a f, f. 1881, historiker, skolman, docent i Uppsala 1911—19, lektor vid högre allm. läroverket å Östermalm i Sthlm sedan 1919. J:s forskningar beröra främst Sveriges 1600-talshistoria. Han har bl. a. utgivit *Kristina* (i samlingsverket Sveriges historia, del 7, 1926) och bedrivit ett omfattande medarbetarskap i Svenskt biografiskt lexikon.

***Jacobsson**. 1. M a l t e J., som tillhör socialdemokratiska partiet, är sedan 1927 Göteborgs stadsfullmäktiges ordf. Bland hans senare arbeten märkes *Statsmoral* (1925).

Jacobsson, P e r, f. 1894, kanslichef hos Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap 1928. J., som 1920—28 tillhörde N. F:s sekretariat, har haft en mångfald uppdrag, särskilt inom förbundets finansiella verksamhetsområde, samt utgivit flera skrifter.

Jaco'bus de Vora'gine, f. omkr. 1230, d. omkr. 1298, italiensk lärd, dominikammunk, ärkebiskop av Genua, utgav legendsamlingen *Legenda aurea*, delvis omskrivningar av antika sagor. Den vann en utomordentlig spridning

och blev en omtyckt folkbok. En svensk bearbetning, trol. från slutet av 1200-t., är Fornsvenska legendariet. Ett urval ur samlingen har utgivits i modern sv. övers. (Helgonlegender, 1928).

Jacopone da Todi [-på'ne], se da Todi.

Ja'djurveda, se Indisk litteratur sp. 1336.

***Jaekel**, Otto, avled 1929. Han lämnade 1928 professuren i Greifswald.

***Jafa**. J:s befolkning utgöres till större delen av muhammedaner. Strax n. om J. ligger den rent judiska staden Tel Aviv, en mot J. starkt kontrasterande, i modern västerländsk stil byggd trädgårdsstad med uppblomstranindustri. Tel Aviv, som uppvuxit kring det 1909 grundade hebreiska läroverket Herzlia, har — främst på grund av den sionistiska invandringen — en hastigt stigande folkmängd (3.000 inv. 1919, 45,000 inv. 1926).

***Jagow**. 2. Traugott v. J. dömdes 1921 på grund av sin delaktighet i Kapps kupp till fem års fängelse men benådades 1924.

Ja'ilabergen, se Ryssland sp. 1540.

Jakobshavn [-hao'n], koloni på v. Grönland, vid en fjord av Diskobukten. Fiske av helgefundur. C:a 600 inv. — Nära J. skjuter en väldig glaciär ut i havet.

Jakobsstege, uttryck, åsyftande berättelsen i 1 Mos. 28: 12 om luru patriarken Jakob i drömmen ser en stege rest mellan jorden och himlen och vanl. uppfattat ss. symbol för en omedelbar förbindelse med Gud.

***Jakobstad**, av vars befolkning över hälften är svensktalande, har svensk samskola med dimissionsrätt och svensk dövstumskola.

***Jaktlagstiftning**. Ny jaktstadga och ny kung. ang. grunder för tillgodogörande av kronans jakträtt utfärdades 25 nov. 1927. I tab. sp. 1087—1088 anförda data för jakttider äro hämtade ur författningar, utkomna från trycket t. o. m. 2 juli 1929. Jakt å lo-numera förbjuden även å lor, fjällräv, bäver, mård, vit stork, svan, lunnefågel, rördrom, kungsfiskare, blåkråka, härfågel och sommargylling i hela riket samt utan K. M:s tillstånd å björn och berguv å kronomark. Jakt å utter är förbjuden i Värml. l. Jfr Fallvilt. Suppl.

Jakträd, detsamma som jackträd (se Brödfrukttträdet).

Jalander, Bruno Fredrik, f. 1872, finländsk general och politiker, landshövding i Nylands l. 1917. J., som nedlagt ett energiskt arbete på skyddskårernas organisation, var 1920—23 försvarsminister.

***Jamestown**. 1. J. är en av de förnämsta svenskstäderna i För. Stat. Nära hälften av befolkningen är av svensk stam (därav c:a 7,000 födda i Sverige). Vid J. ligger ett hem för föräldralösa barn, Gustavus Adolphus Orphanage, en av Augustanasynodens största välgörenhetsinrättningar. — 2. Av J., som snart övergavs, kvarstå nu endast ruiner.

Jamestown [dže'jmstaon], se S a i n t H e l e n a.

***Jan Mayen** har 1929 ställts under norsk överhöghet. Ön har en yta av 372 kvkm. På J. finnes även radiostation.

***Jannelund** ingår sedan 1925 i Degerfors skn (jfr Degerfors. Suppl.). J. bildar med Degerfors järnbruk Degerfors-Jannelunds samhälle, beläget vid Letälven och Nordvästra stambanan.

Tabell, utvisande årstid, då jakt å vissa djur är tillåten.

Län	Älg	Radjur	Hare	Rapphorns Vaktel	Tjäder ¹⁾ Orre	Jorpe	Ripa	Fasan		Änder Vadare
								Tupp	Höns	
Sthlms	¹⁰ / ₁₀ - ¹⁸ / ₁₀	¹⁰ / ₉ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₉ - ¹⁵ / ₂	¹¹ / ₄ - ²¹ / ₁₀	²¹ / ₈ - ¹⁷ / ₉	²¹ / ₈ - ¹⁵ / ₉	²¹ / ₈ - ¹⁵ / ₉	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₈ - ¹⁵ / ₁₁	
Uppsala	"	"	"	"	"	Förbud	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Södermanl	¹⁰ / ₁₀ - ¹³ / ₁₀	"	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Östergöt	"	"	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Jönköp.	¹⁰ / ₁₀ - ¹⁷ / ₁₀	¹⁶ / ₉ - ¹⁵ / ₁₀	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Kronob	"	¹⁰ / ₉ - ³¹ / ₁₂	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Kalmar	"	"	"	"	"	²¹ / ₈ - ¹⁵ / ₉	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Gotl.	¹⁰ / ₁₀ - ¹⁵ / ₁₀	"	¹⁰ / ₈ - ¹⁵ / ₂	¹⁶ / ₉ - ¹⁵ / ₁₁	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	Förbud	"
Blek	¹⁶ / ₁₀ - ¹² / ₁₀	¹⁰ / ₉ - ¹⁵ / ₁₀	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Kristianst.	¹⁰ / ₁₀ - ¹⁵ / ₁₀	¹⁶ / ₉ - ³¹ / ₁₂	¹⁶ / ₉ - ³¹ / ₁₂	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Malmöh.	"	"	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Hall.	"	"	¹⁶ / ₉ - ¹⁵ / ₂	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Göteb.	¹⁰ / ₁₀ - ¹⁷ / ₁₀	¹ / ₁₀ - ²⁰ / ₁₁	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Älvsb.	" ¹⁾	" ²⁾	¹ / ₉ - ¹⁵ / ₂	¹⁶ / ₉ - ²¹ / ₁₀	"	Förbud	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Skarab.	¹⁰ / ₁₀ - ¹¹ / ₁₀	¹⁶ / ₉ - ³¹ / ₁₂	"	"	"	²¹ / ₈ - ¹⁵ / ₉	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Värml.	"	"	"	¹⁶ / ₉ - ¹⁵ / ₁₀	¹ / ₈ - ¹⁵ / ₁₀	¹ / ₈ - ¹⁵ / ₁₀	¹ / ₉ - ¹⁵ / ₁₀	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Örebro	"	"	"	¹⁶ / ₉ - ³¹ / ₁₀	²¹ / ₈ - ¹⁵ / ₉	Förbud	²¹ / ₈ - ¹⁵ / ₉	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	Förbud	"
Västmanl.	¹⁰ / ₁₀ - ¹⁵ / ₁₀	"	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Knopparb.	¹⁰ / ₁₀ - ¹⁷ / ₁₀ ²⁾	"	"	¹⁶ / ₉ - ¹⁵ / ₁₀ ³⁾	¹ / ₈ - ¹⁵ / ₁₀ ⁴⁾	¹ / ₈ - ¹⁵ / ₁₀ ⁵⁾	¹ / ₈ - ¹⁵ / ₁₀ ⁶⁾	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Gävleb.	"	"	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Västernorr.	¹⁰ / ₉ - ¹⁵ / ₈	"	¹ / ₉ - ²⁰ / ₂	Förbud	¹ / ₉ - ²¹ / ₁₂	¹ / ₉ - ²¹ / ₁₂	¹ / ₉ - ²¹ / ₁₂	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Jämtl.	"	"	"	"	"	Förbud ¹¹⁾	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Västerb.	"	"	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"
Norrb.	"	"	"	"	"	"	"	¹⁶ / ₁₀ - ³¹ / ₁₂	¹ / ₁₁ - ²⁰ / ₁₁	"

- 1) Inom Dalsland endast ¹⁰/₁₀-¹¹/₁₀. 2) Inom Särna och Idre socknar ¹⁰/₉-¹⁵/₉. 3) Å vissa kronoparker ¹⁶/₉-³⁰/₁₁. 4) Inom Särna och Idre socknar ¹/₉-²⁸/₂. 5) Inom Särna och Idre socknar ¹⁰/₉-³⁰/₉. 6) I de län, där jakt är tillåten ²¹/₈-¹⁵/₉, är jakt efter tjädertuppar och orttuppar tillåten även under dec. 7) Tjäder är fridlyst i Gotl. l. 8) Inom Särna och Idre socknar ²¹/₈-²⁸/₂. 9) Tillåtna ovan skyddsskogsgränsen ²¹/₈-²⁸/₂. 10) Tillåtna ovan odlingsgränsen ²¹/₈-²⁸/₂. 11) Tillåten ovan skyddsskogsgränsen ¹/₁-²⁸/₂ 1930. 12) Gravand fridlyst t. o. m. 1929. 13) Inom Särna och Idre socknar ¹¹/₈-¹⁵/₁₁. — Utom de i tab. upptagna djuren är följande tillåtna i hela landet: morkulla ¹⁶/₉-³¹/₁₂, ringduva och skogsduva ¹/₈-³¹/₁₂, tordmule, sillgrissla och tobisgrissla ¹/₉-²⁰/₄ samt ekorre ¹/₁₂-³¹/₁. Jakt å ejder är tillåten på västkusten från Kullens spets till norska gränsen ¹/₁₀-³¹/₁₂, på landets kust i övrigt (med undantag av ett flertal områden, där jakten är helt förbjuden l. jakttiden ytterligare inskränkt) ¹/₄-²⁰/₄ och ¹/₉-³¹/₁₂. Jakt å grågås, fjällgås och sädgås är i Gotl. l. tillåten ¹/₉-³¹/₈, vid rikets kuster i övrigt ¹/₉-²⁰/₄, vid vatten inne i landet utom i Gotl. l. ¹¹/₈-²⁰/₄. Jakt å svärta är tillåten: vid västkusten från Kullens spets till norska gränsen ¹²/₃-³¹/₃ och ¹/₉-²¹/₁₂, vid landets kust i övrigt ¹/₉-²⁰/₃ och ¹/₉-³¹/₁₂, vid vatten inne i landet ¹¹/₈-¹⁵/₁₁. Jakt å bergand, brunand, knipa, vigg, sjöorre, alfågel, storskrake och småskrake är tillåten: vid Bottniska viken från finska gränsen till Västeruorr. l:s s. gräns ²¹/₄-¹⁰/₅ och ¹/₉-³¹/₁₂, vid Östersjön och Bottniska viken i övrigt samt Öresund till Kullens spets ¹/₄-²⁰/₄ och ¹/₉-³¹/₁₂, vid västkusten från Kullens spets till norska gränsen ¹²/₃-³¹/₃ och ¹/₉-³¹/₁₂ samt vid vatten inne i landet ¹¹/₈-¹⁵/₁₁.

*Jannings, Emil, engagerades 1926 till För. Stat. Han framstår numera obestriddigt som filmens främste och mest intensive framställare av karaktärsroller. Helst tolkar J. kraftnaturer l. stadgade och gemytliga kalkborgare, som genom att ge efter för en passion förlora fotfästet och sjunka till samhällets botten. Till hans främsta rollskapelser höra

huvudpersonerna i Duponts *Varieté* (1926) och Murnaus *Sista skrattet* (s. å.); i de ofta mera schablonmässigt uppbyggda amerikanska filmerna (*Frestelse*, *Syndens gata*, *Sista kommandot*, *Patrioten* m. fl.) märkes stundom en viss avmattning.

*Janson. 3. Ture J. har även vunnit framgång som dramatiker med det historiska skådespelet

Sveaborg (uppf. i Helsingfors 1928).

Jansson, Karl Emanuel, f. 1846, d. 1874, finländsk målare. J. utbildades hos R. V. Ekman i Åbo, vid Konstakademien i Stockholm samt 1868—70 i Düsseldorf, där han var Vautiers elev. Hans omständligt relaterande genremålningar med motiv från Åland blevo högt skattade av samtiden (*En slant i häven*, 1872). Mest betydande är han i sina skisser.

***Janzon**. 2. **Elias J.**, som 1925 lämnade docenturen vid Göteborgs högskola, avled 1929. Bland hans senare arbeten märkes en glänsande översättning av Ovidius' *Ars amatoria* (1925; först tr. i Göteborgs högskolas årsskrift, 1921—23).

***Japan** omfattar enl. uppgift från 1925 års folkräkning 381,250 kvkm. med 59,74 mill. inv. (inkl. biländerna 677,840 kvkm. med 84,54 mill. inv.). — *Näringar och kommunikationer*. Av J:s areal upptages nära hälften av skog och över 1/6 av åker och trädgård. Bland jordbruksprodukter märkes även tobak (skörd 1928: 67,000 ton). Industrin gör betydande framsteg. 1926 sysselsattes i företag med minst 5 arbetare 2,1 mill. personer. De viktigaste produkterna äro bomulls- och sidenvaror, papper, lergods, oljor och lackarbeten. J:s vattenkrafttillgångar utgöra vid lågvatten 6 mill. HK, av vilka 1,7 mill. äro utnyttjade. 1927 var tackjärnsproduktionen 1,219,000 ton. J. kommer närmast efter För. Stat. och Italien som svavelproducent (1927 59,000 ton). Handelsflottan är till storleken den tredje i världen. 1926 hade i utrikesfart ankomna och avgångna fartyg ett sammanlagt nettotonnage av 98,6 mill. ton; av detta tonnage var

Emil Jannings i "Varieté".

c:a 65 % japanskt och 20 % brittiskt. Om rederierna se även Rederibolag sp. 895. Järnvägarna hade 1928 en längd av 18,863 km., därav 13,374 km. statsbanor; dessutom äro över 10,000 km. järnvägar under byggnad. En 11,2 km. lång järnvägstunnel mellan Honshu och Kyushu har varit under arbete sedan 1920. Elektrifiering av järnvägarna har påbörjats. Järnvägarna skola successivt ombyggas till en för hela J. gemensam spårvidd. J. har av Kina erhållit koncession på fem järnvägar i Manchuriet och Mongoliet. Antalet telefonabbonenter i J. var 1927 553,000. — *Författ-*

Största städer 1925.

Över 400,000 inv.: Osaka (2,1 mill.), Tokyo (2,0 mill.), Nagoya, Kyoto, Kobe, Yokohama.

200,000—100,000 inv.: Hiroshima, Nagasaki, Hakodate, Kanazawa, Kumamoto, Fukuoka, Sapporo, Sendai, Kure, Otaru, Kagoshima, Okayama, Yawata, Niigata, Sakai.

Handelsomsättning (mill. yen).

Ar	1924	1925	1926	1927	1928
Import ...	2,407	2,487	2,305	2,099	2,133
Export ...	1,761	2,220	1,972	1,912	1,909

ning. Genom en valreform 1925 infördes för val till underhuset allmän manlig rösträtt (valbarhetsålder 30 år); undantag är gjort för innehavare av vissa ämbeten i regeringen, vilka ej äro valbara, samt huvudmännen för adliga ätter och militärer, vilka ej heller ha rösträtt. — *Försvarsväsen*. Armén omfattar 17 infanteridivisioner m. m. samt 8 regementen flygtrupper, som 1930 beräknas skola disponera omkr. 800 flygplan. Flottan omfattar 10 slagfartyg, omkr. 26 kryssare, 110 jagare och 65 U-båtar samt 125—150 flygplan; fredsstyrka omkr. 75,000 man, 6 kryssare å 10,000 ton äro under byggnad. — *Historia*. J:s huvuduppgift under de senaste åren har varit rekonstruktionsarbetet efter den katastrofala jordbävningen sept. 1923. I febr. 1924 upptogs ett utländskt lån (250 mill. yen) för ändamålet. Svårigheterna för J:s ekonomiska liv ha dock alltjämt varit betydande, och våren 1926 kom det till stora kriser, stängning av ett par större banker, allmänt moratorium och hjälpande statsingripande. I samband med dessa förhållanden står en försiktig utrikespolitik. För Stat:s 1924 genomförda invandringslagar, som praktiskt taget utestängde japanska invandrare, uppväckte stark förbittring men föranledde ej J. till några kraftigare åtgärder. I jan. 1925 ingick man fördrag med Sovjet-Ryssland och drog i april de japanska trupperna från n. Sahalin. Man slopade s. å. 4 armédivisioner. Demokratin i landet tog ett stort steg framåt genom rösträttsreformen maj 1925, som höjde de röstberättigades antal från 2,860,000 till 13 mill. (realiter 9,600,000, sedan understödstagare

subtraherats). Kejsar Yoshihito avled dec. 1926 och efterträddes av sonen Hirohito (regeringsbenämning Showa), gift med prinsessan Nagako.

Japaner, se Japan sp. 56, Mongoler sp. 193 och Människoraser sp. 522.

Japansk jordärtskocka, stundom förekommande benämning på rotknölarne av *Stachys* (se d. o.) *Sieboldii*.

Japanskt körsbär, se Ananas körsbär. Suppl.

Japanskt papper, mitsumata papper, papper, framställt av barkfiber av den japanska busken *Edgeworthia Gardneri* (l. *papyrifera*), fam. *Thymelacaceae*, ordn. *Myrtiflorac.* Som J. betecknas även av pappersmullbärsträdet berett papper.

***Jaques-Dalcroze**. Om Helle-rauskolan se Hellaerau. Suppl.

Ja'rabub, oas i Libyen, nära Egyptens gräns. Senusiernas religiösa centrum. — Italien erhöll J. definitivt genom fördrag med Egypten 1925. J. besattes 1926 av italienska trupper.

Ja'rlsberg og La'rvik amt, se Vestfold.

***Jaroslavl**. 2. J. är en av Centrala Industriområdets viktigare industristäder. J. hade 1926 112,000 inv.

Ja'rrah, detsamma som nyholändskt mahogny (se Eucalyptus).

***Jaspar**, Henri, bildade 1926 en koalitionsministär, vari han själv övertog inrikesministerposten (som han jan. 1927 utbytte mot kolonialministerposten). Under hans ledning tog det ekonomiska saneringsverket fart, och okt. 1926 genomförde han en myntstabilisering. Den partikoalition, på vilken J. byggt upp sin ministär, sprängdes nov. 1927,

varefter han bildade en ny liberal-katolsk regering.

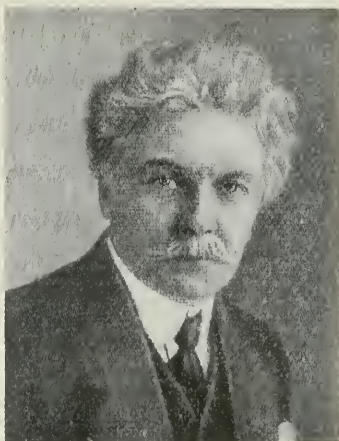
***Jassy** har nu c:a 100,000 inv., därav en stor del judar.

***Java** omfattar tills. med Madoera (jfr *Nederländska Indien*) 131,440 kvkm. med 37,4 mill. inv., därav 174,000 européer, 464,000 kineser och 35,000 araber (1927). J. är ett av jordens tätast befolkade områden, men bebyggelsen är synnerligen ojämnt fördelad. Av arealen äro c:a 80,000 kvkm. odlade; därav upptaga européernas plantager c:a 6,600. De torrare ö. delarna ha ett ypperligt bevattningssystem. Rörsockerproduktionen (2,9 mill. ton 1928—29) överträffas endast av Kubas och (i allm.) av Britt. Indiens. J. lämnar c:a $\frac{9}{10}$ av världens kinabarksproduktion och har utvecklats till en av de förnämsta kautsjukproducenterna. Tobaksskörden utgör årligen c:a 40 mill. kg. För J. och Madoera uppgår produktionen av ris till 5 mill. ton (1928) och av majs till 2,1 mill. ton (1926); teexporten utgjorde 1926 50,800 ton. Järnvägarna hade 1927 en längd av 5,440 km. — Under senare år har den kommunistiska propagandan föranlett flera blodiga revoltförsök på J., vilka dock med kraft nedslagits.

Javeli'n, se *Spjut*.

Jeanneret [jännrä'], Charles Édouard och Pierre, se *Le Corbusier*. Suppl.

Jeanson [ja'n-], Gunnar, f. 1898, musikhistoriker, docent vid Stockholms högskola 1926. J. har skrivit en monografi över *August Söderman* (1926), vid *Gunnar Wennerberg som musiker* (1929) och, tills. med J. Rabe, *Musiken genom tiderna* (I, 1927). Han är redaktör för *Svensk tidskrift för musikkforskning* sedan 1927.

Henri Jaspas.

Jebavý [je'-], Václav, se *Březina*. Suppl.

Je'bná, se *Jabne*.

Jefferson [dže'fason], Mark, f. 1863, nordamerikansk geograf, sedan 1901 collegeprofessor i Ypsilanti, Michigan. J. har i *The culture of the nations* (1911) försökt kartografiskt framställa kulturgraderna hos jordens befolkning. Han har även utfört morfologiska, klimatologiska och befolkningsgeografiska forskningar i Nord- och Syd-Amerika.

***Jekaterinburg**. 1. Guvernementet existerar ej längre. — 2. J., som är omdöpt till *Sverdlovsk*, är nu huvudstad i kretsen J. och i Uralområdet. I universitetets ställe finnes sedan 1925 ett polytekniskt institut. Geofysikaliskt observatorium. 137,000 inv. (1926).

***Jekaterinoslav**. 1. Guvernementet existerar ej längre. — 2. J., som är omdöpt till *Dnjepetrovsk*, är nu huvudstad i kretsen J., Ukraina. 188,000 inv. (1926).

Jeko'nja, se *Jo jakin*.

Je'lgava, se *Mitau*.

***Jelisavetgrad**, numera *Sin o'vije vsk*, är nu huvudstad i kretsen *J.* i Ukraina och har 65,000 inv. (1926).

***Jelisavetpol** (numera *Ga'ndja*). 1. Guvernementet existerar ej längre. — 2. *J.* är nu huvudstad i kretsen *J.* i Aserbeidjan och har 56,000 inv. (1926).

***Jellicoe**, lord, gav i *The grand fleet 1914—16* (1919) en skildring av den engelska flottans verksamhet under hans befäl.

***Jemen**. Under världskriget hade imam *Jahia* av *J.* icke brutit med Turkiet, och han lät sig icke heller 1918 skrämmas av de allierades seger. Förhållandet mellan *J.* och Storbritannien var mycket spänt. Engelska trupper besatte *Hodeida* 1918, f. å. besatte *Jahia* ett stycke av det brittiska *Aden*-området, och när engelsmännen 1921 utrymde *Hodeida*, överlämnades det till det med *J.* rivaliserande *Asir*. Under de här snart utbrytande inre striderna gick *J.* till anfall och återtog 1925 *Hodeida* men övergav f. å. ytterligare erövringsplaner, då *Asir* sökte skydd hos *ibn Saud* och ställde sig under dennes suzeränitet (se *Asir*. Suppl.). Långvariga förhandlingar för att återställa ett bättre förhållande till Storbritannien ledde icke till resultat. Däremot avslöt *J.* 2 sept. 1926 ett vänskaps- och handelsfördrag med Italien och 11 jan. 1929 ett liknande med *Sovjet-Ryssland*.

***Jenisej**. 1. *J.* är nu uppdelat på kretsar inom *Sibiriska* området.

Jenny, järnvägsstation inom *Västerviks* stads område, föreningspunkt för linjerna *Västervik—Norsholm* och *Västervik—*

Hultsfred av *Norsholm—Västervik—Hultsfreds järnvägar*.

***Jensen**. 7. *Johannes V. J.* Romanserien *Den lange Rejse*, där *J.* med en egendomlig blandning av darwinistisk teori och historisk fantasi ger en storslagen skildring av den nordiska rasens fortgående utbredning från istiden till Amerikas upptäckt, föreligger nu avslutad i 6 dlr, vilkas inbördes ordning i det färdiga verket är *Det tabte Land* (1919), *Bræen* (1909), *Norne-gøst* (1919), *Cimbrernes Tog* (1922), *Skibet* (1912) och *Christofer Columbus* (1921). Till denna rasdiktning anknuter sig i viss mån den djupsinniga romanen *Kongens Fald* (3 bd, 1900—01), som skildrar *Kristian II:s Danmark*. *J.* har också utgivit ett flertal samlingar smärre berättelser, "myter", till vilka ansluter sig den fint analyserande novellen *Jørgine* (1926). Hans första diktsamling har följts av *Aarstiderne* (1923) och *Verdens Lys* (1926).

Jeremia'd, klagovisa. Uttrycket härledes av de s. k. *Jeremias* klagovisor (se *Jeremia*).

Je'richow [-ʒã], stad i prov. Sachsen, Preussen, nära *Elbe*, n.v. om staden *Brandenburg*. 2,300 inv. (1925). — I närheten ligger en urspr. till ett premonstratens kloster hörande kyrka, som, uppförd som flattäckt basilika omkr. 1200, är ett av den äldre tyska tegelarkitekturens huvudverk.

***Jerome**, *J. K.*, avled 1927.

Jese'nin, *Sergej Aleksandrovitj*, f. 1895, d. 1925, rysk skald, fördes som ung bondpojke in på författarbanan och gjorde sig bemärkt genom sin friska naturpoesi. Efter att ha övergått till bolsjevismen blev han en av den revolutionära diktningens främsta företrädare. Hans

senare dikter ge uttryck åt sönderlitna stämningar, framkallade av hans vilt utsvävande liv, som efter ett stormigt äktenskap med Isadora Duncan slutade med självmord.

***Jespersen, Otto**, avgick från professuren 1925. Han framlade 1928 grunddragen till ett av honom konstruerat världsspråk (se d. o. sp. 1179), *novia'*.

Jidda, annan form för Djidda (se d. o., även Suppl.).

***Jiu-jitsu**. Japanerna utdela vanl. slagen med fingrarnas toppändar, som genom särskild träning bli ytterst hårda.

Jivaro [chi'-], indianstam i Ecuador, beryktad för sin huvudjakt och sin egendomliga preparering av huvudtroféerna, vilken anses härstamma från Peru i förin-kaisk tid. Den slagne fiendens huvud krymptes (sedan kraniets ben avlägsnats) och preparerades under upprepade torkningsprocedurer med het sand, tills det blev av blott en knytnäves storlek, då det med håret löst hängande bars som trofé och amulett (*tsantsa*). Huvudjakten stod i samband med lagen om blodshämud, vilken fanatiskt tillämpades.

***Jodhpur**. I. J. kallas även **Marwar**.

Jodprov, se **Stärkelse**.

***Joffe, Adolf**, begick självmord 1927.

Johanneberg, församling (sedan 1929) i Göteborg (se d. o. Suppl.).

***Johannedal** äges nu av **Ankarsviks ångsågs a. b.** (se d. o. Suppl.).

Johannes Duns Scotus, se **Scotus**.

***Johannes Matthiae Gothus**. J:s "synkretism", d. v. s. intresse för den praktiska fromheten (med undanskjutande av renlärighets-

Jivaro. Huvudtroféer från jivaroindianer.

tvisterna) samt för tidens kyrkliga enhetssträvanden, hade från början ej någon förbindelse med **Calixtus'** men uppkom bl. a. under påverkan av **Acontius** (se d. o. Suppl.), vars arbete J. tydligen lärt känna under en utrikes resa på 1620-t., och stärktes genom **Comenius'** besök i Sverige på 1640-t.

Johannesnäs, se **Ankarsviks ångsågs a. b. Suppl.**

Johannisberger, se **Vin sp. 830**.

Johannisdal, brunnsort i Västmanl. l., 1 km. n. om Köping. Radioaktiv källa.

***Johannsen, Wilhelm**, avled 1927.

Joha'nsen, David Monrad, se **Monrad-Johansen. Suppl.**

***Johanson, Oscar**, är sedan 1926 anställd vid Dramatiska teatern.

Johanson. 1. **John J.**, f. 1875, banktjänsteman och konsertsångare (basbaryton), har särskilt som oratoriesångare vid bl. a. Musikföreningens och Musikaliska sällskapets konserter vunnit välförtjänt uppskattning. — 2. **Klara J.**, f. 1875, kritiker,

litteraturkritiker i Stockholms Dagblad 1900—10. J., som tagit en verksam del i kvinnorörelsen, har bl. a. publicerat de spirituellt och personligt skrivna essaysamlingarna *Det speglade livet* (1926) och *En recensents baktankar* (1928), varjämte hon tills. med E. Kleman utgivit Fredrika Bremers brev (4 dlr. 1915—20). — 3. **Anton J.**, f. 1877, telegrafkontrollör, idrottsfrämjare. J. bekläder förtroendeposter inom ett flertal idrottsorganisationer, ss. Stadionstyrelsen och Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbunds överstyrelse. Ss. ordf. (sedan 1922) i Svenska fotbollsförbundet har J. nedlagt ett högt uppskattat arbete.

***Johanson-Thor**, Emil, är sedan 1926 lärare i etsning vid Konsthögskolan.

***Johansson**, G. K. F. J., som 1925 avgått från sin professur, avled 1926. — 7. **Johan E. J.** avgick från professuren 1927. — 10. **Axel J.** avgick 1929 ss. ordf. i Publicistklubben. — 11. **Johan J.** omkom vid en järnvägsolycka vid Bollnäs 1928.

Johansson, I. Gustaf J., f. 1844, finländsk teolog, prof. i dogmatik 1877, biskop i Kuopio stift 1884, i Nyslotts stift 1897, ärkebiskop 1899. J., som teologiskt hävdad en strängt ortodox uppfattning och ställt sig avvissande mot de kyrkliga enhetssträvandena, intog under ryska våldets tid en ledande ställning inom det parti, som verkade för tillmötesgående mot de ryska myndigheterna. — 2. **Hemming J.**, f. 1869, civilingenjör, industriman. Sedan 1898 anställd i a. b. L. M. Ericsson & Co, blev J. 1900 överingenjör där och 1909 dess verkst. direktör. I denna egenkap. kvarstod han till 1922

även i de genom olika fusioner bildade firmorna Allmänna Telefon a. b. L. M. Ericsson och Telefon a. b. L. M. Ericsson, i vars styrelse J. fortfarande har säte. — 3. **Arvid J.**, f. 1870, bergsingenjör. Efter att 1896—1918 ha varit chef för metallurgiska avdelningen vid Sandvikens järnverk, blev J. 1918 prof. i hyttmekanik samt järnets bearbetning och behandling vid Tekniska högskolan. Han avgick från professuren 1928, då han blev chef för Jernkontorets tekniska byrå. Sedan s. å. är J. huvudredaktör för Jernkontorets annaler. — 4. **Johan Bernhard J.** (i Fredrikslund, Halland), f. 1877, jordbrukare, kommunalman, politiker. J., som sedan 1918 är led. av F. K. (höger), blev 1928 jordbruksminister i Lindmans andra ministär. — 5. **Johan J.**, f. 1879, målare. J. intar en särställning i det nya skånska måleriet genom sina i expressionistisk stil hållna landskap och figurscener. Han har även försökt sig som porträttmålare, bl. a. med en karaktärsfull bild av Anders Österling (1919, Malmö museum). — 6. **Severin J.**, f. 1879, d. 1929, finländsk matematiker, prof. vid Åbo akademi 1918, dess rektor 1921. J., som var en framstående vetenskapsman, gjorde sig framför allt känd genom sina utomordentliga insatser vid Åbo akademis grundande och för dess utveckling. — 7. **Sven Christian J.**, f. 1880, överläkare vid Göteborgs barnsjukhus kirurgiska avdelning 1914—26, vid Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg sedan 1926, har tagit vidsträckt del i socialmedieiskt arbete och författat ett flertal vetenskapliga skrifter. — 8. **Cyrillus J.**, f. 1884, arki-

tekt, har anslutit sig till den nationella tegelstil, som utbildats av R. Östberg och C. Westman, bl. a. i sitt lagerhus för Vin- och spritcentralen (1923) och ett stort antal hyreshus i Sthlm. I landsorten har han bl. a. uppfört museet i Karlstad. — 9. Albin J., f. 1886, verkst. direktör i Kooperativa förbundet 1918. J. har nedlagt ett betydelsefullt arbete inom den kooperativa rörelsen, främst ss. organisatör av såväl lokala som nationella och internationella sammanslutningar. Han har även mottagit flera offentliga uppdrag, bl. a. som järnvägsfullmäktig 1926. Bland hans skrifter, som huvudsakl. behandla organisatoriska frågor, märkas *Aktuella kooperativa problem* (1927).

Johns Hopkins University [djånnå hå'ppkinå jonivø'siti], universitet i Baltimore, För. Stat., grundat 1876 genom donation av köpmannen Johns Hopkins (f. 1794, d. 1873). J., som är ett av För. Stat:s mest berömda universitet, har 4 fakulteter, filosofisk, hygienisk, teknologisk och medicinsk, den sistnämnda förbunden med ett av samme man donerat sjukhus, Johns Hopkins Hospital. J. hade läsåret 1926—27 4,900 studenter.

***Johnson.** 4. Hiram J. lämnade senaten 1929. — 5. Amanda J., som 1915—22 var prof. vid Pennsylvaniauniversitetet i Philadelphia, företog 1922—24 en forskningsfärd till Väst-Afrika. Han bildade 1926 föreningen "The American Sons and Daughters of Sweden" (se *Svenskamerikaner* sp. 345).

Johnsson, Wiking, f. 1878, bergsingenjör, industriman, överingenjör vid Kolsva 1907—13, verkst. direktör för Smedjebac-

kens valsverks a. b. 1914—23, har ss. direktör i Svenska handelsbanken och chef för dess industrirevision framträtt som ledare av de till Svenska handelsbanken anslutna industriföretagen, bl. a. som ordf. i styrelsen för Fagersta bruks a. b. J. är sedan 1928 fullmäktig i Jernkontoret.

***Johnston,** sir Harry, avled 1927. J. framträdde även som skönlitterär författare, bl. a. med romanen *The Gay-Dombeys* (1919; Gay-Dombeys, 1924), där han i form av en fortsättning av en dickenssk roman skildrar engelskt samhällsliv under senare hälften av 1800-t. och fram till världskriget.

Johnstown [djå'mstaon]. 1. Stad i New York, För. Stat., n.v. om Schenectady. Betydande handsktillverkning. C:a 11,000 inv. — 2. Stad i Pennsylvania, För. Stat., i Alleghanybergen, ö. om Pittsburg. Livlig industri (järn- och stålverk m. m.) och handel, 74,000 inv. (1928).

***Jokkmokk.** Inom J. ligga bl. a. Sarekfjällen. Betydande industri i Porjus, där bl. a. Porjus kraftverk är beläget. J. har genom Inlandsbanan järnvägsförbindelse med Gällivare. I Kvikkjokks kapellförs. ligger vid sjön Saggats övre ände Kvikkjokks kapell- och fjällby, en av Lapplands viktigaste turistorter, med en av Svenska turistföreningen 1928 anlagd turiststation.

Jon-And, John, f. 1889, konstnär, dekorationsmålare vid Kungl. teatern sedan 1927. Genom talrika, av teknisk skicklighet och smidig fantasi präglade dekorationer till revyer, operor och skådespel för olika teatrar har J. gjort en betydelsefull insats för dekorationskonstens förnyelse i modernistisk anda (se ill. till

Teater sp. 841—842). Han har även utfört virtuosa och träffsäkra porträttkarikatyrer, delvis utgivna i litografiska album.

***Jones**, Inigo, utförde enl. senaste forskningar ej planerna till konungapalatset Whitehall. Dessa, som stannade på papperet, tillkommo senare än det av J. uppförda Banqueting House, men avsågo att låta detta ingå i palatsanläggningen.

Jones [djåonš]. 1. Sir William J., f. 1746, d. 1794, engelsk orientalist. J., som även var en god kännare av persiska, arabiska och turkiska, utvecklade, sedan han 1783 blivit överdomare i Bengalen, en livlig verksamhet för spridandet av kännedom om sanskrit och dess litteratur, varigenom han blev en av indologins grundläggare. Själv översatte han till engelska bl. a. Sjakuntala (1789) och Manus lagbok (1794). — 2. Sidney J., f. 1869, d. 1914, engelsk tonsättare, skrev flera operetter, bl. a. den populära *The Geisha* (1896; Geishau, Sthlm 1898).

Jongle'ra [sjång-] (fr. *jongler*, av lat. *jocula'ri*, skämta, leka), bolla, kasta och uppfånga flera föremål på en gång.

***Jonnart**, Charles, avled 1927.

***Jonson**, Ben. *Volpone* föreligger i sv. övers. av Tor Hedberg (i Världslitteraturen, del 3:2, 1902). I modern bearbetning av Jules Romains och Bernard Zimmer har dramat med stor framgång givits 1929 i Paris av Dullin. I en annan bearbetning av Stefan Zweig bl. a. i Sthlm s. å.

***Jónsson**. 2. Finnur J. avgick från professuren 1928.

Jonsson, Josef, f. 1887, tonsättare, har bl. a. skrivit två orkestersviter, symfonin *Nord-*

land, den symfoniska dikten *Korallrevet* (för baryton, kör och orkester) och sånger, därav många andliga.

Joplin [djå'pplin], stad i Missouri, mell. För. Stat., centrum för världens f. n. produktivaste zinkmalmsområde, Joplin distriktet, vilket omfattar s.v. Missouri och angränsande delar av Kansas och Oklahoma. 46,000 inv. (1925).

***Jordan**, se ill. till Palestina sp. 1538.

***Jordbruksdepartementet**. Egnahemsärendena äro sedan 1928 förlagda till en under J. lydande Statens egnahemsstyrelse. Se Egnahem. Suppl.

***Jordbruksförsök** omfatta även försök rör. husdjurs avel och utfodring. Se Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet samt Institutet för husdjursförädling. Suppl.

***Jordbrukskommission**, jfr Vanhävd.

Jordbrukstekniska föreningen, se Svenska motokulturföreningen.

Jordfallshål, runda, flackt trattformiga insänkningar i moränslätter efter dödispartier. som isolerats under moränen vid inlandsisens avsmältning. Jfr Asgropar.

***Jordflytning**, jfr Rutmark.

Jordinduktionskompass, en kompass, grundande sig på mätning av den av jordmagnetismen inducerade strömmen i ett roterande ankare. Generatorns kollektorborstar äro vridbart anordnade och inställas så, att en med desamma förbunden strömmätare visar strömlöshet. Så länge kursen hålles oförändrad, visar mä-

taren på noll. Ändras kursen en viss vinkel, måste kollektorborstarna vridas samma vinkel, för att strömlöshet åter skall uppstå. Den trumma, med vilken kollektorborstarna vrids, graderas så, att den direkt anger kursriktningen. Korrektion måste ske för missvisning och avdrift, exempelvis genom vinden. J. användes bl. a. på flygplan.

Jordledning, detsamma som jordning.

***Jordmagnetism**. Siffrorna vid isodynamerna å kartan ange horisontalintensiteten i $\frac{1}{100}$ gauss. Den mätes vanl. med magnetometer (se d. o.).

***Jordmån**, jfr Podsol.

Jordpelare, jordpyramider, bildningar, uppkomna vid ytvattnets bortspolning av jord mellan stenar; de av vattnet bildade fårorna fördjupas mer och mer, och till sist kvarstå höga J., i regel krönta av en skyddande lös sten på toppen.

***Jordskalv**, jfr Suckussovrisisk rörelse och Reläjordskalv.

***Jorsala**, Jorsalafar, jfr Sigurd, norska konungar.

Joru'ba l. Yoru'ba, negerfolk i v. Sudan, ö. om Dahomey. J., som tidigare bildat ett eget rike, tillhör numera den brittiska kolonin Nigeria.

***Jorullo** har en höjd av 1,219 m. ö. h.

Josefson, Arnold, f. 1870, läkare, överläkare vid Maria sjukhus 1919—24, vid Sabbatsbergs sjukhus sedan 1924, förf. till ett flertal vetenskapliga skrifter, spec. rör. inre sekretion.

***Josephson**. 6. Ragnar J., som 1926 avgick som sekr. i Rådet till skydd för Stockholms skönhet, blev 1929 prof. i Lund. Bland hans senare arbeten märkas *Ro-*

Jordpelare vid Bozen, Tyrolen.

mantiken (i Bonniers konsthistoria, 1926) och *Bernard Fouquet* (1928).

***Jouhaux**, Léon, var från 1924 biträdande ombud vid franska delegationen i N. F. men lämnade 1928 denna post.

***Joule**. Joule-Thomsoneffekten uppgår t. ex. för luft vid 0° C., vars tryck minskas med 1 atmosfär, till $0^{\circ},27$. Den växer hastigt med sjunkande temperatur.

***Journal**, se även Bokföring sp. 205.

***de Jouvenel**. 1. Henri de J. var 1925—26 fransk överkommisarie i Syrien. Han deltog i N. F:s församlings sammanträden även 1924, 1925 och sept. 1926 och har på sistone i senaten riktat skarpa angrepp på den av franska regeringen företrädade rustningspolitiken. — J:s hustru, Gabrielle de J., f. Colette, samarbetade tidigare med sin förste man; Henry Gauthier-Villars (f. 1859), pseud. Willy. Under författarnamnet Colette Willy utgävo de

bl. a. en serie romaner, präglade av stark sensualism (*Claudine à Paris*, 1901; *Claudines äventyr i Paris*, 1919; *Claudine en ménage*, 1902; *Claudine som gift*, 1920; m. fl.).

Joyce [djäjs], J a m e s, f. 1882, irländsk författare, numera bostad i Paris. J. är den mest extreme av de modernistiska nydarna i engelsk litteratur. Bland hans romaner märkas den självbiografiska *A portrait of the artist as a young man* (1916; Ett porträtt av författaren som ung, 1921) och *Ulysses* (1922), en skildring av en människas liv under ett dygn, präglad av hänsynslös brutalitet i uppfattning och karaktärsskildring.

***Joynton-Hicks**, sir William, avgiick 1929 ss. inrikesminister och erhöi i samband därmed pärsvärdighet (viscount B r e n t f o r d).

Juan-les-Pins [jya'ŋ le päŋ], ort i dep. Alpes Maritimes, s.ö. Frankrike, vid Rivieran, 1 km. s.v. om Antibes. Uppblomstrand vinterkurort och badort.

Jubbulpore [djöbölpo'ə], D j a b a l p u ' r, stad i Centralprovinserna, Britt. Indien, nära Nabada. Militärstation och järnvägsknut. Textilfabriker och la-veftfaktori. 109,000 inv. (1921).

***Judar**, se även S e f a r d e r.

Judaskyss, en av berättelsen i Matt. 26: 47 ff. om Judas Iskariots förräderi mot Jesus härledd beteckning för hycklad vänlighet, avsedd att maskera ett förräderi.

Judetörne, se Z i z y p h u s.

***Juel**, O s c a r, blev Uppsala universitets prorektor 1926 och avgiick från professuren 1928.

Juftläder, se R y s s l ä d e r.

Jugema'ng [sjysje-] (fr. *juge-ment*), omdöme(s-förmåga).

Ju'glans, se V a l n ö t s t r ä d.

***Jugoslavien** hade 1927 enl. uppskattning 13,2 mill. inv. — *Kommunikationer*. Järnvägarnas längd uppgick 1927 till 10,055 km. (6,800 km. normalspåriga), varav 6,380 ägdes av staten. De inre vattenvägarna (huvudsakl. Donau med bifloder) ha en längd av 2,000 km. En flyglinje för passagerartrafik öppnades 1928 mellan Belgrad och Agram. Sedan 1924 förfogar J. över ett frihamnsområde i Saloniki. — Vid konung

Bergsbrukets avkastning 1927.

(1,000-t. ton.)

Bauxit	100
Bly	11
Järnmalm	336
Kol	4,456
Köppar	13
Krommalm	9
Koksalt	61
Svavelkis	57

Handelsomsättning. (Mill. dinarer.)

År	1925	1926	1927	1928
Import	8,753	7,624	7,286	7,909
Export	8,905	7,818	6,400	6,445

Jugoslaviens handel med Sverige 1927.

(1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Vegetabiliska oljor	—	52
Metallvaror	—	66
Maskiner, apparater etc.	4	497
Övriga varor	33	77
Exp., resp. imp. totala värde	37	692

Alexanders statskupp jan. 1929 (se nedan) upphävdes *författningen*, varjämte de *politiska partierna* upplöstes. — *Försvarsväsen*. Under uppsättning äro 2 infanteri- och 1 kavalleridivision. — *Historia*. De senare årens inrepolitik har alltjämt dominerats av motsättningen mellan serber och kroater. Sedan efter valen febr. 1925 kroaterna börjat visa en försonligare stämning, bildades i juli s. å. under Pašićs ledning en ny ministär, vari utom det radikala partiet Radićs kroatiske bondeparti ingick. Radić

själv frigavs ur fängelset och inträdde i nov. s. å. i regeringen ss. undervisningsminister. Sedan nya strider utbrutit, lämnade Radić regeringen och störtade den april 1926. Den nye konseljpresidenten Usunović stod under det följande året i spetsen för växlande kombinationer. April 1927 bildade Vukićević en koalitionsministär av radikaler och demokrater, vilken genomförde nya val i sept. Splittringen mellan serber och kroater blev ytterligare skärpt, då en montenegrinsk deputerad 20 juni 1928 i skupštinan sköt på 4 kroater, av vilka 3 genast l. senare avled. Bland dessa befann sig Stjepan Radić. De kroatiska deputeraderna lämnade med anledning härav skupštinan. Det kroatiska bondeförbundet, som under Radićs ledning drivit en allt radikalare separatistisk politik, fick understöd av de oberoende demokraterna under Svetozar Pribićević, som å de från det gamla Österrike-Ungern lösräckta landsdelarnas vägnar krävde en vittgående förvaltningsautonomi. I krisens senare fas har således en motsättning gjort sig gällande mellan det gamla Serbien och de från Donaumonarkin förvärvade områdena. Avspänningsförsök, till en början gjorda av den i slutet av juli bildade ministären Korošec (se d. o. Suppl.), misslyckades. Dec. 1928 avgick ministären. Efter fruktlösa försök att finna en parlamentarisk ministär, som vore i stånd att lösa konflikten, tillsatte konung Alexander jan. 1929 en av militärer och politiker ur olika läger bestående utomparlamentarisk ministär under ledning av generalen Živković, vilken uppläste författningen, utfärdade en serie förordningar om inskränkning av förenings- och försam-

lingsfriheten, pressfriheten o. s. v. och upprättade ett undantagstillstånd, vars närmaste mål var att ostört av partiernas spel finna en lösning på de olika nationaliteternas krav under bibehållande av riksenheten. — Utrikespolitiskt har J. fortfarande intagit samma ställning som tidigare. Det tillhör alltjämt Lilla ententen och har haft sitt främsta stöd i Frankrike. Med Italien slöt det juli 1925 ett fördrag i Nettuno (ratificerat först aug. 1928), som bl. a. gav J. några omtvistade områden i Fiume. Animositeten mot Italien har på grund av detta lands starka intressen på andra sidan Adriatiska havet och främst i Albanien varit mycket stark och lett till italienskiintligen demonstrationer.

***Jugoslavisk litteratur.** Stanković avled 1927. Ogrizović 1923 och Miklošič 1891 (ej 1893).

***Juhlin, Julius,** lämnade generaldirektörsämbetet 1925. Han utgav 1928 sina *Minnen*.

Juhlin Dannfelt, Carl, f. 1880, brorson till Herman J., kommunalman. J. blev ombudsman i Stockholms inteckningsgarantiaktiebolag 1909, var 1920—26 borgarråd och chef för Stockholms finansväsen och är sedan sistnämnda år verkst. direktör i Städernas allmänna brandstodsbolag. Stadsfullmäktig i Stockholm sedan 1913, blev han 1927 stadsfullmäktiges förste vice ordf.

***Julianehaab, 2. J.** har en med Lyngby (se d. o. Suppl.) korresponderande radiostation.

Jundell, I s a k, f. 1867, läkare, prof. i pediatrik vid Karol. inst. 1914, överläkare vid Allm. barnhuset s. å., har tagit verksam del i barnavårdens ordnande och för-

fattat ett flertal vetenskapliga och populärvetenskapliga arbeten.

Juneau [djonåu'], Alaskas huvudstad och största stad, vid Lynnkanalen, s.ö. om Skagway. Centrum för Alaskas fiskeriindustri och för ett gulddistrikt. 3,100 inv. (1920).

Jung [jong] (lat. J u n g i u s), J o a c h i m, f. 1587, d. 1657, tysk filosof, matematiker och naturforskare. J. framstår i de märkliga *Disputationes de principiibus corporum naturalium* (1642) ss. en av banbrytarna för en atomistisk uppfattning av materien. Han har därjämte genom skriften *Isago'ge phytosco'pica* (1679) gjort en betydande insats i botanikens historia, särskilt ur terminologisk och morfologisk synpunkt, i viss mån som en föregångsman till John Ray och Linné.

***Jungfrau.** Vid kuggstångsbanans ändstation, Jungfraujoeh, anlades 1924 ett astronomiskt och meteorologiskt observatorium (3,450 m. ö. h.). — Se ill. till Schweiz sp. 285—286.

***Jungfrun.** 1. J., även kallad Blå J., inköptes 1925 av generalkonsul Torsten Kreuger och uppläts av denne till nationalpark.

Junggrammatiker [jo'ng-] (ty., de unga grammatikerna), en på 1870-t. i Tyskland framträdande grupp företrädare för den jämförande språkforskningen, vilka särskilt drevo satsen om strängaste lagbundenhet inom ljudutvecklingen. Inom gruppen märkas främst Leskien, Brugmann, H. Paul och Streitberg (se dessa ord).

***Jungstedt.** 1. Hugo J. var till 1927 president i N. F:s kontrollkommission i Bulgarien.

Jungstedt, Kurt, f. 1894, målare och tecknare, son till Matilda J. i hennes första gifte. J.

framträdde först som stafflimålare men har senare utvecklat sig till en fantasifull och originell illustratör (arbeten av Cederborgh, Strindberg, Zola m. fl.) och försökt sig som monumentalmålare med dekorativt stiliserade New York- och Stockholmsvyer å Svenska Amerikalinjens fartyg Kungsholm (1928).

Jung-Stilling [jong], se Stilling.

***Junkers,** Hugo, var 1897—1912 prof. i Aachen. J. har även konstruerat gasmotorer och upfunnit en mycket använd gaseldad varmvattenberedare.

***Juno,** se även Genius.

Juno'nisk (efter gudinnan Juno), yppig, ståtlig.

Junot [jynä'], *Androche*, f. 1771, d. (genom självmord) 1813, hertig av Abrantès 1808, fransk general. J. deltog med utmärkelse i Bonapartes italienska och egyptiska fälttåg och blev 1806 guvernör i Paris. Med stor skicklighet utförde han 1807 sitt uppdrag att besätta Portugal men måste efter sitt nederlag vid Vimero mot Wellington 1808 utrymma landet. J. deltog i de spanska och ryska fälttågen 1810—12.

Juso'vka, se Stalin. Suppl.

Jusserand [jyssra'ŋ], Jean, f. 1855, fransk diplomat, ambasadör i Washington 1902—24. J. har utgivit ett stort antal litteratur- och kulturhistoriska arbeten.

***Justera.** Ss. fotbollsterm betecknar J. att under pågående match skada en spelare så, att han är urståndsatt att fortsätta spelet.

Justermån [sjyste'r-] (jfr Justera), se Virkessortiment sp. 882. — Justerverk, se Sägning sp. 652.

Justi [jo'ssti], tyska konst-historiker. 1. Karl J., f. 1832, d. 1912, prof. i filosofi i Marburg 1862, i Kiel 1871, i konsthistoria i Bonn 1893—1901, var en av sin tids mångsidigaste och snillrikaste konstforskare och utgav stora arbeten om Winckelmann, Velázquez och Michelangelo. — 2. Ludwig J., f. 1876, den föreg:s brorson, sedan 1909 direktör för Nationalgalerie i Berlin, har i anslutning till dess samlingar utgivit förträffliga handböcker om 1800-t:s tyska målning- och teckningskonst.

Justi's [även utt. sjysti's] (fr. *justice*), lagskipning, domarmakt.

Justitiepalats, se Rådhus.

Juveni'l (lat. *juvenilis*), ungdomlig.

Juvenilt vatten, se Vadost vatten.

Jäderbo, annan form för Järbo (socken i Gävleb. l.).

***Jägerhorn**. Ätten J. utdog på svärdssidan 1928. 1. Johan Anders J. lämnade, ss. B. Lesch genom nya forskningar visat, Ryssland och slog sig 1794 ned i Holstein. Där inblandades han i de förhandlingar, som fördes mellan franska direktoriet och ledarna för den irländska frihetsrörelsen, främst lord Fitzgerald, om en fransk expedition till Irland, och sändes 1797 ss. direktoriets ombud till England för underhandlingar. Expeditionen kom emellertid ej till stånd. 1799 begav sig J. ånyo till England i samma ärenden. Han greps av myndigheterna men frigavs och synes ha hållit sig utanför politiken, tills han under finska kriget 1808—09 begav sig till Petersburg och där verkade för Finlands lösryckande från Sverige.

Jämn funktion, se Udda.

Jämnvarm, se Kroppsvärme.

***Jämtlands fältjägerregemente** har fr. o. m. 1928 n:r I. 5.

***Jämtlands norra domsaga** hade 1928 37,010 inv.

Jämtlands Sikås, järnvägsstation i Hammerdals skn, Jämtl. l., vid Inlandsbanan och bibanan J.—Hammerdal.

***Jämtlands västra domsaga** hade 1928 28,440 inv.

***Jämtlands östra domsaga** hade 1928 32,180 inv.

***Jämvikt**. Kem. Se Massverkan's lag.

Jämviktsorgan, se Statiska organ.

***Jändel**, Ragnar, har ytterligare utgivit bl. a. diktsamlingarna *Heden och havet* (1925) och *Släkt och bygd* (1926) samt essay-samlingen *Jag och vi* (1928).

***Järbo**. 1. J. skrives stundom Jäderbo.

***Järfälla**, som är beläget n.v. om Sthlm, hade 1928 2,435 inv. I J. ligger Jakobsbergs folkhögskola.

***Järlåsa** bildar sedan 1927 jämte Skogs-Tibble och Åland ett pastorat.

***Järn**. Sedan 1927 bilda Holm, Skällered och J. ett pastorat.

***Järna**. 1. I J. ligger Vansbro municipalsamhälle. — 2. J. är en viktig knutpunkt mellan Västra stambanan och statsbanlinjen J.—Nyköping—Norrköping.

***Järnefelt**. 1. Arvid J. Inom J:s senare produktion märkes främst romanen *Greeta ja hänen Herransa* (1925; Greta och hennes Gud), en skildring från kulturkampen mellan finskt och svenskt i Nyland.

Järnförluster, de vid energiomvandlingarna i elektriska maskiner uppstående förluster, som äro förknippade med järnets om-

magnetisering. *J.* äro hysteresisförluster och virvelströmsförluster. *J.*, som härröra från de vid belastning uppträdande ankarläckflödena, hänföras vanl. till kopparförlusterna (se d. o. Suppl.). *Bearbetningsförluster* kallas sådana *J.*, som i laminerade delar av elektriska maskiner härröra från plåtbearbetningen. En särskild form av hysteresisförluster (jfr *Magnetism* sp. 1064) utgör roterande hysteresis, som uppstår, speciellt i roterande elektriska maskiner, genom inverkan av ett till sin storlek praktiskt taget konstant magnetiskt fält, som ändrar riktning i förhållande till de järnmassor, i vilka förlusten uppstår. *Växelströms hysteresis* är en form av *J.*, som framkallas t. ex. i transformatorer genom inverkan av ett växelfält. De *J.*, som härröra från material egenskaper, angivas vanl. i watt per kg. järn. Denna förlustsiffra, en materialkonstant, växlar bl. a. med frekvensen. Den fastställes experimentellt och hänföres till en rent sinusformig växelström om 50 perioder vid

vissa maximivärden på den magnetiska induktionen.

Järnhuva, se *Eiserner Hut*.

***Järnväg.** *Byggnadsteknik.* Sveriges statsbanor använda numera även grövre skenor (vikt 43,2 kg.); skenlängden är numera vanl. 15 m.; utomlands förekomma avsevärt större längder (ända till 60 m.) — *Rättsförhållanden.* Ny järnvägstrafikstadga fastställdes 12 juni 1925. För internationell trafik gälla internationella fördraget ang. godsbefordring å järnväg av 23 okt. 1924 samt internationella fördraget ang. befordring å järnväg av resande och resgods av 23 okt 1924; båda dessa fördrag trädde i kraft 1 okt. 1928. — *Statens järnvägars förvaltning* är reglerad genom instruktion av 22 juni 1928. Järnvägsstyrelsens ledamöter äro, förutom generaldirektören och chefen för statens järnvägar, 1 överdirektör och souschef, 1 överingenjör (för statens järnvägsbyggnader), 1 verkstadsdirektör, 12 byråchefer och 2 järnvägsfullmäktige. Järnvägsstyrelsen indelas i 14 byråer och 7 kontor. Sta-

Svenska järnvägarnas längd.

	Enskilda järnvägar			Summa km.
	Statens normal- järnvägar km.	spåriga km.	smal- spåriga km.	
1925	6,010	6,199	3,772	15,981
1926	6,055	6,223	3,801	16,079
1927	6,240	6,250	3,781	16,271

Anm. Av Statens järnvägar voro vid 1927 års slut 432 km. dubbelspåriga och 909 km. elektrifierade.

Svenska järnvägarnas trafikrörelse och affärsomfattning.

	Mill. kr.	Statsbanor		Summa
		1927	1927	
Byggnadskostnader.		1,085	778	1,863
Inkomster	„	196	148	344
Utgifter	„	160	137	297
Nettoinkomst	„	36	11	47
Mill. resor	„	28	38	66
Ton gods.	Mill.	19	25	44
Personkm.	„	1,317	845	2,162
Tonkm.	„	2,633	1,457	4,090

tens järnvägar indelas i 5 distrikt (med huvudorter i Sthlm, Göteborg, Malmö, Östersund och Luleå) samt huvudverkstäderna (i Örebro, Liljeholmen—Tomtebodas, Malmö, Östersund—Bollnäs och Notviken—Luleå). Distriktet förvaltas numera blott av distriktschefen; vid varje distriktskansli finns ss. fackkunniga medhjälpare åt distriktschefen en förste baningenjör, en förste maskingenjör, en förste trafikinspektör och en distriktssekreterare. Distrikten indelas lokalt i ban-, maskin- och trafiksektioner, som förestås av ban-, resp. maskingenjörer samt trafikinspektörer. Statsbanenätet består av 22 ban-, 13 maskin- och 19 trafiksektioner. — Personalen vid statens järnvägar utgör 1929 27,000, därav 20,000 ordinarie.

***Järnvägstaxa.** Ny statsbanetaxa och ny godssamtrafiktaxa ha efter långvariga förarbeten fastställts juni 1929. De träda i kraft 1 juli 1930.

***Järnåldern**, se även *Världsaldrar*.

Järnört, se *Verbenaceae*.

***Järpen** ligger vid den av Indalsälven genomflutna sjön Liten och har station vid Norrländska tvärbanan.

Järpeströmmen, se *Indalsälven*.

***Järpås** skrivs även *Hjerpås*. Municipalsamhället har station vid Kinnekulle—Lidköping—Häkantorps järnväg; bland industriella anläggningar märkes mek. verkstad (äg. a. b. Lidköpings värmeledningsindustri, grundat 1925).

***Järpnäs** bildar sedan 1927 jämte Barkeryd ett pastorat.

***Järstad.** Framdeles skola Normlösa och Herrberga förenas med pastoratet.

***Järta**, Hans, lämnade på 1790-t. bidrag till G. Adlersparres Läsning i blandade ämnen och utgav 1823—24 tidskriften *Odalmannen*, där han sökte medla i striden mellan akademister och nyromantiker samt förfäktade en politiskt konservativ uppfattning. J:s ytterst intressanta brevväxling med B. v. Beskow började utgivas av C. Santesson 1929.

***Järte**, Otto, är politisk medarbetare i Svenska Dagbladet.

***Järved.** Sägverket är numera nedlagt.

Jäsfoder, foder, berett genom hoppackning av höavfall, agnar, hackelse, gröpe m. m., vilket fuktas och får ligga att självjäsa. J. brukades förr allmänt till korernas utfodring men är numera så gott som bortlagt, emedan jäsningsens gagn att öka fodrets smaklighet knappast uppväger det arbete och den minskning av näringsvärdet, beredningen förorsakar.

***Jönköping** hade 1928 30,120 inv. — Nya läroverksbyggnaden har i aula och trapphus fresker i kubistisk stil av Georg Pauli. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras högre allmänna läroverket; det får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt latin- och realgymnasium, varjämte gymnasiet tills vidare blir tillgängligt även för flickor. J. är sedan 1928 förläggningssort för endast ett regemente, Smålands arméartilleriregemente. Smålands artilleriregementes förs. upplöstes 1927. Jönköpings regementes kaserter skola enl. beslut av 1929 omändras till sinnessjukanstalt. — Industrin sysselsatte 1927 vid 105 arbetsställen 4,082 arbetare. Bland anläggningarna märkes även a. b. John Löfquists skomanufaktur (grundat 1909). En

Johannes Jörgensen.

järnväg mellan J. och Ulricehamn är under byggnad. Reguljär omnibusförbindelse med Gränna och Ödeshög samt med Ulricehamn.

Jönköpings-Kalmar regementet, I. 12, Eksjö, bildades 1928 genom sammanslagning av Jönköpings och Kalmar regementen.

***Jönköpings län** har sedan 1928 en köping (Mariannelund).

***Jönköpings regemente** uppgick fr. o. m. 1928 i Jönköpings-Kalmar regemente (se d. o. Suppl.).

Jönsson. I. **Johan J.** (i Rivinge, Skåne), f. 1875, lantbrukare, politiker, led. av A. K. sedan

1909, statsrevisor 1918—20, deltog 1923 i bildandet av Sveriges liberala parti, till vars främsta medlemmar han räknas, och har nedlagt ett betydelsefullt arbete i olika utskott (statsutskottet 1918—24) och kommittéer. — 2. **Gabriel J.**, f. 1892, skald, journalist, har i diktsamlingarna *Flaskpost* (1920) och *Årsringar* (1927) i en sakligt enkel men samtidigt mjukt melodisk vers främst tolkat motiv från sin hemort, ett skånskt fiskeläge.

***Jörgensen**, **Johannes**, som på senare år varit bosatt i Assisi, har ytterligare utgivit reseböcker (*Jorsalsfærd*, 2 bd, 1923) och diktsamlingar (*Brig "Marie" af Svendborg*, 1925) samt prosadikterna *Isblomster* (1926) med skildringar av barndomshemmet. Av *Mit Livs Legende* utkom 1928 en 7:e del (*Over de valske Mile*).

Jörgensen, **Jörgen**, f. 1894, dansk filosof, sedan 1926 prof. i Köpenhamn. Bland J:s arbeten märkas *H. Bergson's Filosofi i Omrids* (1917) och *Paul Natorp som Repræsentant for den kritiske Idealisme* (1918).

***Jörn**. 2. **J.** har station vid Stambanan genom övre Norrland och tvärbanan J.—Arvidsjaur. I J. finnas flera snickerifabriker.

***Jössefors**, se även **Bille-rud**. Suppl.

K.

Kabanträ, camwood [kæ'mmood] (eng.), afrikansk tröddträ, veden av *Baphia nitida* (fam. *Legumino'sae*) i tropiska Väst-Afrika, användes till finare snickeriarbeten samt spec. som färgträ.

Kabaré, försv. form för cabaret.

***Kabul**. 2. Folkmängden uppskattas nu vanl. till 100,000 å 140,000. I K. finnas militär- och konstskola samt en 1925 öppnad bergsskola. — En ny huvudstad,

Dar-ul-Aman, är sedan 1923 under anläggning 8 km. s.v. om K.

Kaga'l, i rysk nationalistisk press öknamn på ledarna av det passiva motståndet i Finland under ryska tiden. I Finland har K. upptagits som hedersnamn på de finländska patrioterna. — K. betecknade urspr. de judiska församlingsråden (hebr. *kahal*) i Ryssland och Östersjöprovinserna.

Kahl, Wilhelm, f. 1849, tysk jurist och politiker, prof. senast i Berlin 1895—1922, led. av tyska nationalförsamlingen 1919 och av riksdagen sedan 1920, en av tyska folkpartiets ledande krafter. K., vilken ss. ordf. i straffrättskommissionen sedan 1911 haft ledande andel i den tyska straffrättens revidering, har i sin omfångsrika produktion främst behandlat straff- och kyrkorättsliga frågor. Sedan 1918 är han en av utgivarna av Deutsche Juristenzeitung.

***v. Kahr**, Gustav, är sedan 1924 president i den bayerska förvaltningsdomstolen.

Kaieteurfallet [kejito'ó-], vattenfall i Britt. Guyana, bildas av Essequibos vänsterbiflod Potaro. K. är ett av jordens mäktigaste vattenfall med en lodrät fallhöjd av 226 m. och en bredd av 90 m.

Kai-feng, huvudstad i prov. Honan, mell. Kina, nära floden Huang-ho, mot vars översvämningar stora skyddsvallar uppförts. K., som nu är ett samhälle i stagnation, har vid olika tillfällen varit kejsarresidens, senast för Sungdynastin (till 1129). I K. finnes en relik av en stor, sedan 1100-t. där bosatt judekoloni. C:a 220,000 inv.

Kaijsler, Fritz, f. 1868, lasarettsläkare i Härnösand 1898, har tagit vidsträckt del i socialmedi-

cinskt arbete. Led. av A. K. 1915—17 och 1921 samt av F. K. 1919.

Kailan, se Kai ping. Suppl.

Kaiping, stad i prov. Chili, Kina, n.ö. om Tientsin. Vid K. finnes Kinas näst Fu-shun mest givande stenkolsgruva, **Kailan** (årsproduktion c:a 4 mill. ton).

***Kairo** hade vid 1927 års folkräkning 1,065,000 inv. Sedan 1925 finnes i K. även ett statsuniversitet, som utvecklats ur ett 1908 grundat privat universitet. N. om K. ligger radiostationen Abu Zabal, för europeisk trafik.

Kaisari'je, stad i Turkiet (Mindre Asien), vid n. foten av Erdjias dag. Knutpunkt mellan talrika landsvägar och ändpunkt för en 1927 öppnad järnväg från Angora. Ruiner från seldjuktiden. 40,000 inv. (1927). — K. hette i forntiden *Caesare'a* efter kejsar Claudius och var huvudstad i Kappadokien.

Kaiser [ka'jser], ty., kejsare.

***Kaiser**, Georg. Av G:s stora sociala drama *Gas* (2 dlr, 1918—20), som behandlar den moderna industrialismens problem och som slutar i en fantastisk framtidsvision, uppfördes 1:a delen i Sthlm 1925. Som ett förspel till detta drama kan *Die Koralle* (1920) betraktas. K:s senaste arbete, dramat *Lederköpfe*, som skall uppföras av Piscator 1929, är en masspsykologisk skildring med pacifistisk, revolutionär tendens.

Kaja. *Sjöv.* Se Toppa.

Kal, kal, se Kalorimetri sp. 459.

***Kalabrien**. 2. K. indelas i prov. Catanzaro, Cosenza och Reggio Calabria.

Kalama'ta, huvudstad i nomarkin Messenien, s.v. Peloponnesos, Grekland. Export av sydfrukter. 29,000 inv. (1928).

Kyösti Kallio.

Kalamiter, fossila fräkenväxter. Se *Calamariales*.

Kaliatu'rträ, se *Sandelträ* d.

***Kalibrering**, även noggrann bestämning av dimensionerna hos föremål, t. ex. kättinglänkar (se *Kätting*).

***Kalifat**. Den turkiska kalifvärdigheten avskaffades 1924.

Kaliforniavätska, se *Svavelkalkvätska*.

***Kalifornien**. 1. Folkmängden uppskattas nu till ca 5 mill., därav 1,4 mill. i Los Angeles. I K. funnos 1920 39,000 negrer, 34,000 kineser och 72,000 japaner; antalet i Sverige födda personer var 32,000. 1926 bodde i 27 reservationer 19,000 indianer. Bland städerna märkes även den under senare år ytterst hastigt växande badorten Long Beach. — 2. Nedre K:s spanska namn är *Baja California*.

***Kalkidike** bildar en nomarki med 65,000 inv. (1928); huvudstad Polygyros. På dess nordligaste landtunga ligger Atos (se d. o., även Suppl.).

Kalkmjölk, se *Kalk* sp. 435.

Kalkopyrit, detsamma som kopparkis. Se *Kopparmalmer*.

Kalkskyende, *Kalkälskande växter*, se *Kalkning*.

***Kall** bildar sedan 1928 ensamt pastorat. Socknen hade s. å. 1,695 inv., varav 92 hörde till Undersåkers lappförs.

Kalla väggens lag, se *Ånga* sp. 1438.

Kallblodig häst, se *Häst* sp. 1160 f.

***Kallenberg**, Ernst, har av sitt stora arbete *Svensk civilprocessrätt* utgivit ytterligare delarna V—VII (1926—28).

Kallfront, den diskontinuitetslinje (se d. o. Suppl.) i bakre delen av en cyklon, där den kalla luften skjuter in under cyklonens varma sektor. Då K. passerar en ort, faller genast dennas lufttemperatur.

***Kallimakos**. 2. Av en bland K:s mest berömda dikter, elegin över drottning Berenikes hår, hittills känd blott i Catullus lat. övers., har nyligen ett betydande fragment upptäckts i en papyrus från 1:a årh. f. Kr.

***Kallio**, *Kyösti*, var 1925—26 kommunikationsminister i Tulenheimos ministär. Han blev 1926 medlem av direktionen för Finlands Bank. 1928 blev han riksdagens talman och omvaldes 1929, vilket föranledde en protest från svenska riksdagsgruppens sida. I aug. 1929 bildade han en ämbetsmannaregering, dock med starkt stöd av agrarerna.

***Kalmar**. 1. K. har, sedan Kalmar landsförs. 1925 införlivats med K., 19,055 inv. (1928) och bildar ensamt pastorat. — 1928 restes på Larmtorget Nils Sjögrens fontän Vasabrunnen (modellen avtäckt 1926). — Enl. 1927 års skolordning omorganiserar

högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årig latin- och 3-årig latin- och realgymnasium. I K. finnes straff-fängelse. — K. har flyghamn vid Ängö och (sommaren 1929) regul-jära flygförbindelser med Sthlm och Stettin(—Berlin). Hamnen, som skyddas av vågbrytare, har ett djup av 3—6,6 m. och en kaj-längd av 3,3 km. Ishinder före-komma jan.—mars. K. hade 1926 18 maskindrivna fartyg och 4 segelfartyg om tills. 13,842 netto-ton. S. å. ankommo och avgingo 5,958 fartyg om tills. 1,26 mill. nettoton, därav i utrikes fart 577 om 250,000 nettoton.

***Kalmar län** har nu 5 köping-ar, som bilda egna kommuner (Figeholm, Mönsterås, Nybro, Mörbylänga och Hultsfred), och 3 andra köpingar (Påskallavik, Pataholm och Gamleby).

***Kalmar regemente** uppgick 1928 i Jönköpings-Kalmar regemente (se d. o. Suppl.).

Kalmar stift, se Växjö stift.

Ka'lmia (efter P. Kalm), växt-släkte (fam. *Ericaceae*), ständigt gröna buskar, härstammande från Nord-Amerika, med öppna, klock-formiga blommor. *K. angustifolia* och *K. latifolia*, med rosafärgade blommor, odlas som krukväxter. De skötas ung. som *Rhodode'n-dron* men äro i Sverige icke vin-terhårdiga på kalljord.

***Kalmyk** omfattade 1926 74,513 kvkm. med 142,000 inv.

***Kalorifer**, även detsamma som termofor.

Kalorise'rat stål (av lat. *ca'lor*, värme), se **Alumineri ng**. Suppl.

***Kalott**. *Matem.* K. är ett specialfall av zonen (då det ena skärande planet övergår till tan-gerande), och dess yta beräknas

därför på samma sätt som ytan av en zon (se d. o. *Matem.*).

***Kalundborg** har ångfärjeför-bindelse med Aarhus.

Kalusz [ka'oosj], stad i dep. Stanisławów, s.ö. Polen. Betydan-de saltfyndigheter (särskilt kali-salter). 7,000 inv. (1921).

Ka'lydon, forngrekisk stad, frejddad genom *Ka'lydon ska jakten* (se d. o.). Dansken Fr. Poulsen och greken K. Romaios påbörjade 1926 utgrävningar i K., varvid bl. a. Artemis Lafrias tempel påträffades jämte ett stort antal skulpturer från arkaisk och hellenistisk tid.

Kaly'mnos, se **Tolvöarna**.

Kambräken, *Blechnum sp'i-cant*, ormbunke med två slags blad: dels sporbärande, höga och smalflikiga, dels sterila, mer låg-växta och bredflikiga. Alla äro långsträckt och enkelt parflikiga med helbräddade flikar. Sällsynt på fuktig skogsmark över nästan hela Sverige.

***Kamenets-Podolsk**, **Kame-nets**, är nu huvudstad i en krets med samma namn, Ukraina.

***Kamenev**, **Lev Boriso-vitj**, var efter Lenins död vid sidan av Stalin och Sinovjev den ryska politikens främste ledare. 1925 anslöt han sig emellertid till oppositionen mot Stalin; han av-lägsnades från Moskva, placera-des ss. ambassadör i Rom (1926—27) och uteslöts 1927 ur partiet. I början av 1928 gjorde han emel-lertid avbön, blev efter en tid åter upptagen i partiet och ut-sågs 1929 till chef för högsta kon-cessionskommittén.

***Kamerlingh Onnes**, **Heike**, avled 1926.

***Kamerun**. 2. 1927 hade Eng-lands del av mandatområdet 700,000 inv. och Frankrikes

Polishuset i Köpenhamn (gårdsparti).
Av Hack Kampmann.

1.900.000 inv. Nya K. ingår nu i Franska Ekvatorial-Afrika.

Kamiński, Heinrich, f. 1886, tysk tonsättare, har med anslutning till äldre polyfona riktningar (Bach m. fl.) skrivit kamarmusik, orkesterverk samt vokal kyrkomusik.

***Kammarkollegium**. Kammarråden äro från 1929 endast fyra, vilka förestå var sin byrå. En av K:s led. är tillika led. av Vattenöverdomstolen.

Kammarsyra, se Svavel-syra sp. 303.

Kammarugn, se Gasverk sp. 1096 ff. och Koks sp. 996.

***Kampanien** indelas nu i fyra provinser: Avellino, Benevento, Napoli och Salerno.

Kampenhovs a. b., se Udd-e-valla sp. 31.

Ka'mpmann, Hack, f. 1856, d. 1920, dansk arkitekt, utförde den 1905 invigda tillbyggnaden till Ny Carlsberg Glyptotek (se

ill. till d. o.) i Köpenhamn med dess av joniska kolonner smyckade festhall samt det väldiga (efter hans död av Aage Rafn fullbordade) polishuset i Köpenhamn (1924), vari han anknyter till dansk nyklassicism.

Kamsi'n, se Samum.

***Kamtjatka**. Guvernementet är sedan 1926 ombildat till en krets i Fjärran Österns område.

Kamäxing, *Cynosurus crista-tus*, gräs (fam. Grami'nae) med småaxen i små gytringar, som bilda ett ensidigt, tvåradigt ax. K. förekommer sparsamt på torr gräsmark i s. och mell. Sverige. Den är ett gott fodergräs, som dock på grund av sin ringa växtmassa är föga odlat.

***Kanada**. Sedan 1927 ett område av prov. Quebec definitivt tillerkänts Newfoundland (se Labrador. Suppl.), har K. en yta av 9,543,400 kvkm., därav 9,173,900 kvkm. land. K:s folkmängd uppskattades 1928 till 9,7 mill. — *Kommunikationer*. Järnvägarna hade 1927 en längd av 67,900 km., därav ung. hälften statsbanor; 2,660 km. voro elektrifierade. Vattenledningarnas längd är 4,340 km. Handelsflottan omfattade 1927 8,193 fartyg (4,842 ångfartyg) om sammanlagt 1,35 mill. nettoton. Året 1927—28 ankommo och avgingo i utrikesfart sammanlagt 41,500 fartyg om 48 mill. nettoton. Antal postkontor 12,440 och telegrafstationer 4,885 (1927), fasta radiostationer 815, därav 92 för rundradio (1928), och telefonapparater 1,2 mill. (1926). — *Författning*. Underhuset väljes för fem år. Manlig och kvinnlig rösträtt. — *Historia*. K. har under senare år haft stora svårigheter att kämpa med betr. framför allt förhållandena på arbetsmarknaden, vilka kompli-

Bergsbrukets avkastning (mill. dollar).

	1926	1928
Guld	36,1	38,6
Silver	13,9	12,4
Zink	12,0	10,1
Bly	19,3	15,5
Nickel	14,4	21,4
Koppar	17,4	26,9
Kol	59,9	63,0
Asbest	10,1	10,6
Naturgas	7,6	8,4

Handelsomsättning (mill. dollar).

Finansår	1924—25	1926—27	1927—28
Export	1,081,4	1,267,6	1,250,5
Import	796,9	1,030,9	1,109,0

Brittiska Nord-Amerikas handel med Sverige 1927. (1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Matvaror av djur	251	8
Vete och vetemjöl	10,052	—
Råg	1,578	—
Papp, papper m. m.	—	472
Mineral, malm m. m.	57	785
Metaller och metallvaror ...	27	1,975
Maskiner	9	2,915
Övriga varor	339	160
Exp., resp. imp. tot. värde	12,313	6,315

Immigration.

	1924—25	1927—28
Från Storbritannien ...	53,178	50,872
„ För. Stat.	15,914	25,007
„ Frankrike, Belgien	1,626	3,039
„ Skandinavien ...	4,688	7,461
„ Tyskland	2,215	12,032
„ Ryssland, Finland	9,672	5,713
„ Italien	2,349	5,593
„ Övriga länder	17,261	37,584
Judar	4,459	4,296
Summa	111,362	151,597

cerats genom den efter kvot-systemets införande i För. Stat. starkt stegrade immigrationen. Den liberala ministären Mackenzie King utsattes för häftiga angrepp på grund av vissa oegentligheter vid tullverkets administration och tvangs juni 1926 att avgå, följd av en konservativ ministär Meighen. Liberalerna vunno sept. s. å. en avgörande valseger, varpå Mackenzie King ånyo bildade regering. 1926 utnämndes lord Willingdon till generalguvernör. Gentemot imperiet har K. i

allm. ställt sig lojalt. Särskilt Mackenzie King har verkat för att stärka banden mellan K. och moderlandet, och besluten på rikskonferensen 1926 godkändes med stor majoritet av K:s parlament.

Kanalugn, se Tegel sp. 853.

***Kanarieöarna** (sp. *Canarias*) äro sedan 1927 uppdelade i två provinser, Santa Cruz de Tenerife och Las Palmas.

Kanawha [kæná'oa], namn på två vänsterbifloder till Ohio i Väst-Virginia: Great K. (650 km.) och Little K. (300 km.). Av vikt som samfärdsleder.

Kanazawa, stad på Honshu, Japan, nära västkusten. Lergods- och lackindustri. Medicinsk högskola. 147,000 inv. (1925).

Kandala'ksbukten, se Vita havet.

Ka'ndersteg [-sjteʒ], se Schweiz sp. 279.

***Kandinsky**, Wassily, anställdes 1925 som lärare vid Bauhaus i Dessau.

Kandy [kæ'ndi], stad på Ceylon, naturskönt belägen i berglandet, 490 m. ö. h. K., vars pittoreska tempel Dalada Maligawa äger en Buddha tillskriven tand, är en av buddhisternas förnämsta vallfartsorter. I närheten stor botanisk trädgård. K. besökes mycket av europeiska turister. 32,000 inv. (1921). — K. var förr Ceylons huvudstad.

Kanelsten, se Granatmineral sp. 1447.

Kani'ker, se Äppleträd sp. 1543.

***Kanin**, jfr Coccidios. Suppl.

Kaninavelsföreningar bildades under kristiden i rätt stort antal. De sammanslötos i länsföreningar samt (1920) i Sveriges allmänna kaninavelsförbund, till vilket 1928 7 länsföreningar voro

anslutna. Förbundsstyrelsens säte är i Malmö.

Kankrini'tsyeni't, en varietet av nefelinsyenit (jfr *Eruptiva bergarter*. Suppl.), bildar i Särna skn i Dalarna ett litet massiv (Siksjöberget) samt talrika gångar, som genomsätta dalaporfyren.

Kanna. *Mek.* Se *Kolv. Mek.*

Kannland, äldre ytmått för jord = 1,000 kvadratfot = 88,15 kvm.

Kano [ke'jnø], stad i n. Nigeria, ändpunkt för järnvägen från Lagos. Viktigt handelscentrum. C:a 50,000 inv. — K. var förr huvudstad i det Sokoto tillhöriga emiratet K.

***Kanonisk rätt**. Den första officiella upplagan av *Co'rpus ju'ris cano'nici* utkom 1582 på föranstaltande av Tridentinska mötet. Då lagarnas antal med tiden växte, blev en revision och ny kodifiering nödvändig. En sådan igångsattes 1904 på initiativ av Pius X, och 1917 publicerades resultatet av det väldiga arbetet. Den nya upplagan gäller fr. o. m. pingsten 1918. I denna äro bl. a. bestämmelserna om de blandade äktenskapen betydligt skärpta, prästernas plikter noggrant fixerade och centraliseringen av kyrkans styrelse ytterligare genomförd.

***Kanslihuset**. Enl. beslut av 1929 års riksdag påbörjades s. å. en om- och tillbyggnad av K. efter ritningar av G. Clason och W. Gahn. I det nya K., som kommer att omfatta även f. d. polishusets och cellfängelsets områden, skall inrymmas hela K. M:ts kansli med undantag av utrikes- och försvarsdepartementen.

Kanta'r, turkiskt viktmått = 56,449 kg.

***Kanton**, Canton. I K. finnes ett missionsuniversitet.

Ka'ntschu(k) (av turk. *kamt-sjy*, piska), ett slags piska, bestående av ett flätat lädersnöre, fäst på ett kort skaft.

Kantvinkel, detsamma som gränsvinkel (se *Kapillari-tet*). Se även *Kristall*.

Kantäpple, se *Äppleträ-d* sp. 1542.

Kanu'ri, se *Bornu*.

Kapacita'ns, se *Impedans*. Suppl.

Kapaciti'vt motstånd, detsamma som kapacitans.

Kapilla'rdepression, sänkning av ytan av en vätska i ett kapillärrör, som vätskan ej fuktar. Termen användes spec. om kvicksilver i manometrar m. m.

Kapilla'relektricitet, detsamma som elektrokapillära fenomen (se d. o. Suppl.).

Kapillaritetskonstant, se *Yt-spänning*.

***Kapital**, även benämning på ett slags skrift (se d. o. sp. 877 samt *Stil* sp. 1581).

Kapknubb, se *Virkessor-timent* sp. 885.

***Kapplöpning**. Bland slätloppen märkes även *the Oaks* [dhi äoks], instiftat 1779 av 12:te earlen av Derby och uppkallat efter dennes jaktslot vid Epsom; loppet försiggår för treåriga ston på Derbyloppets bana i Epsom (1,5 eng. mil). — *Sweep-stakes* [soi'pstejks], benämning på vadhållningslotterierna i samband med det engelska Derbyloppet, vilka ha deltagare från större delen av Brittiska riket. Mest kända äro "Calcutta sweep-stakes" (det största av dem alla, med insats av 1 pund och en högsta vinst av 1 å 2 mill. pund) och "the London exchange Derby sweepstakes" (insats 10 sh.).

Lotterna till sweepstakes äro synnerligen svåråtkomliga och kunna i England på grund av förbudet mot dylikt lotteri endast erhållas genom klubbar.

Kapriciös (jfr *Kapris*), nyckfull.

Kaprylsyra, $\text{CH}_3 \cdot (\text{CH}_2)_6 \cdot \text{COOH}$, syra, vars glycerid ingår i fetter, ss. smör och kokosolja.

***Kapstaden** har sedan 1929 reguljär flygförbindelse med London. C:a 35 km. n.ö. om K. ligger Klipheuvelds radiostation, avsedd för trafik på Storbritannien.

Kapuciños, se *Rosa* sp. 1329.

Kapverk, se *Sågning* sp. 652.

Karaba'h, se *Berg-Karabaha*. Suppl.

Karaby, se *Västra Karleby*, även Suppl., och *Östra Karleby*, även Suppl.

***Karachi** är huvudstad i Sind och har även betydelse som garnisonsort.

Karafuto, se *Sahalin*.

Ka'ra-Kalpa'k, autonomt område i Kasakstan, Ryssland, vid Aralsjön. Odling av bomull m. m. Boskapsskötsel. Huvudstad före 1929 Turtkul, nu Tjimbaj. 124,000 kvkm. 305,000 inv. (1926).

***Karaktär**. förr även: rang, stånd, värdighet.

***Karatjaj-Tjerkes** (*Karatjajev* - *Tjerkes*) är sedan 1926 delat i autonoma områden Karatjaj och nationella kretsen Tjerkes, båda tillhörande N. Kaukasusområdet. Karatjaj omfattar 8,271 kvkm. med 65,000 inv. (1926); huvudstad är Batalpasjinsk utanför Karatjaj (en ny huvudstad, Mikojan-Sjazar, är under anläggning).

Karbami'nsyra, se *Uretaner*.

Karbyl'er, lättflyktiga föreningar mellan koloxid och järn I. nickel (se d. o. sp. 802 f.),

Karby'lami'ner, föreningar mellan cyan och alkylgrupper, i vilka alkylen är bunden vid cyanets kväve, t. ex. metylkarby'lami'n, $\text{CH}_3 \cdot \text{NC}$. K. äro giftiga, obehagligt luktande vätskor, svårösliga i vatten.

***Karelen**. De underhandlingar om en reglering av den finländsk-ryska gränsen från Karelska näset norr ut, som fördes 1926, ha ej lett till definitivt resultat.

Karenspråket, *karénisk*, en gren av den siamo-kinesiska språkstammen, talas av *karénfolket* (en sjättedel av Burmas befolkning), som bor i dalarna kring Irawadi och Salween samt i Arakanbergen.

Ka'ris, fi. *Karjaa*, stations-samhälle i Nylands l., s.v. Finland, knutpunkt mellan banorna Hangö—Hyvinge och Åbo—Helsingfors. 1,500 inv. (1927).

Karl, kronprins av *Rumänien*, se *Carol*. Suppl.

***Karleby**, Nils, avled 1926. Bland hans arbeten märkes det postumt utgivna *Socialismen inför verkligheten* (1926).

***Karlfeldt**, E. A., har ytterligare utgivit diktsamlingen *Hösthorn* (1927), som präglas av samma virtuositytiska konstfullhet och kärnfullt manliga anda som hans tidigare diktning men röjer en starkare underton av vemodig resignation.

***Karlgrén**. 1. *Anton K.* publicerade 1925 den skarpa vidräkningen med den bolsjevikiska regimen i Ryssland *Bolsjevikernas Ryssland* (översatt till flera språk). — 2. *Bernhard K.* är sedan 1927 prorektor vid Göteborgs högskola. Fr. o. m. 1929 är han förordnad som språklig expert vid östasiatiska samlingarna (se d. o. Suppl.). Bland hans senare arbeten märkes *Kina och*

Japan i Norstedts världshistoria (15, 1928).

***Karl Gustav.** 2. K. hette förr Sked eskamma.

***Karlholm.** Vid K. drives numera endast en säg.

Karl Johans pris 1. Kungliga priset, en belöning, som Sv. akad. årligen utdelar till författare av under året utkommen "särdeles värderik skrift", till person, som inlagt "förtjänster om vitterheten och språket" 1. som understöd åt ung författare. K. instiftades av Karl XIV Johan 1835 och utgår med 450 kr.

Ka'rlovo, se Öst-Rumelien.

***Karlsborg.** 2. K. har enl. 1925 års försvarsordning slopats som fästning. Det är numera garnisonsort endast för Karlsborgs artilleriregemente (sedan 1928) samt ett intendenturkompani. Till K. skall en del av tredje flygkåren förläggas. Garnisonssjukhus. Radiostation. Vid K. finnes kommunal mellanskola. — 3. Sägverket jämte den närbelägna Kalix sulfatfabrik inköptes 1928 av det nybildade Kalix träindustri a. b. (aktiekapital 3,004,500 kr., varav staten tecknat 398,500 kr.).

***Karlsborgs artillerikår** är indragen fr. o. m. 1928.

Karlsborgs artilleriregemente, A. 9, Karlsborg, luftvärnsartilleriregemente, organiserat 1928.

Ka'rlsburg [-borž], se Alba Julia. Suppl.

Karlsdal. Aktiemajoriteten i Karlsdahls a. b. äges av Fagersta bruks a. b.

***Karlshamn.** Enl. 1927 års skolordning omorganiserar realskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer. Hamnen har ett djup av 5—12 m. och en kajlängd av 1,800 m. K. hade 1926 9 maskindrivna fartyg och 8 segel-

fartyg om tills. 3,654 nettoton. S. å. ankommo och avgingo 3,373 fartyg om tills. 839,000 nettoton, därav i utrikesfart 829 om 312,000 nettoton.

***Karlskoga.** 1. K. bildar sedan 1926 ensamt pastorat. — 2. K. är en betydande handelsort och har station vid Nora Bergslags järnväg. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

***Karlskrona** hade 1928 26,615 inv., därav 15,695 i stadsförs. och 10,920 i amiralitetsförs. — Nik. Tessin d. y. har även byggt Amiralitetskyrkan (1683—85). — Till flottans huvudstation i K. hör förutom hovtällden, kaserner, skollokaler, sjukhus m. m. jämväl ett större örlogsvarv med 7 torrdockor, slipar, verkstäder, förrådshus m. m. K. grenadjärregemente är sedan 1928 ersatt med ett detachment av Kronobergs regemente. Fästningsingenjörkompaniet benämnes numera kustingenjörkompani. En del av andra flygkåren skall förläggas till K. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och real- och 3-årigt latinymnasium. Bland fabriker märkes även K. hattfabriks a. b. (fabriken anlagd 1872; 200 arbetare).

Karlskrona artillerikår, se Kustartilleri.

***Karlskrona grenadjärregemente** indrogs fr. o. m. 1928 och ersattes med ett till Karlskrona förlagt detachment av Kronobergs regemente.

***Karlskrönikan.** Ingvar Andersson har i sin avhandling Källstudier till Sveriges historia 1230—1436 (1928) sökt uppvisa, att K. är att uppfatta som ett

enhetligt verk och att någon ursprunglig Engelbrektsvisa, som skulle ha legat till grund för K:s första parti, sannolikt ej existerat. K:s författare skall i stället främst ha baserat sin framställning av Engelbrekts tiden på samtida dokument. Med tillämpning av en paleografisk-språklig metod har E. Neuman i en uppsats 1928 sökt fastslå, att den, som slutgiltigt utarbetat K., varit en klerk, Karl Knutssons kansler Benedictus de Obsalia.

Karlskyrka, annan benämning på Kung Karls skn, Västmanl. l.

***Karlstad**. I en ståtlig egen byggnad, uppförd på näset vid Klarälvens delningspunkt efter ritningar av Cyrillus Johansson, öppnades 1929 Värmlands museum, som omfattar arkeologiska och kulturhistoriska samlingar från Värmland och en av Nat. mus. deponerad samling av svensk och holländsk konst. Framför länsresidenset restes 1926 en bronsstaty av Karl IX, utförd av Chr. Eriksson (se ill. till d. o. Suppl.). — Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt latin- och realgymnasium, varjämte gymnasiet tills vidare blir tillgängligt även för flickor. K. har straffängelse. Handelsflottan räknade 1926 20 maskindrivna fartyg och 2 segelfartyg och tills. 6,562 nettoton. Industrin sysselsatte 1927 vid 85 arbetsställen 2,322 arbetare. Bland anläggningarna märkes även K:s glasbruk, anlagt 1897; K:s yllefabriks anläggningar ha övertagits av a. b. Sveriges förädlade trikåfabriker.

***Karlstad—Munkfors järnväg** tillhör Nordmark—Klarälvens järnvägar.

***Karlstad—Skoghalls järnväg** tillhör Nordmark—Klarälvens järnvägar.

***Karlsvik**. Driften vid järnverket är f. n. nedlagd.

Karlsvik, lastageplats och sågverk på Alnön utanför Sundsvall. Äg. J. A. Enhörnings trävaru a. b.

***Karmansbo bruk** äges av a. b. Rune & Co., Sthlm.

***van Karnebeek**, H. A., som 1924—25 var led. av N. F:s delegeradeförsamling, avgick som utrikesminister 1927 med anledning av det holländsk-belgiska fördragets (se *Nederländerna. Historia. Suppl.*) förkastande av generalstaterna.

***Károlyi**, Mihály, anklagades för högförräderi, emedan han skulle ha underhållit förbindelser med ententemakterna under världskriget, och hans egendom konfiskerades 1925. Krav på konfiskationens upphävande framfördes 1928.

***Karosseri**, se även *Automobil. Suppl. sp. 199 ff.*

Karotín, detsamma som karoten.

Karpa'to-Ryssland, tjeck. *Podkarpatská Rus*, en av Tjecko-Slovakiets huvuddelar, omfattande dess östligaste område (se *Tjecko-Slovakiet. Förvaltning. Suppl.*). 12,644 kvkm. 690,000 inv., mest rutener (1927). — Under senare delen av världskriget uppstod bland rutenerna i Donaumonarkin en rörelse för autonomi, som i samband med Donaumonarkins upplösning fattade i sikte skapandet av en oavhängig rutensk stat. Denna plan strandade dock, varpå de av rutener bebodda områdena till en mindre del under namnet K. införlivades med Tjecko-Slovakiet och f. ö. med Polen och Rumänien.

Ka'rpatos, se *Tolvöarna*.

Karpbett, se Tändernas sjukdomar sp. 13.

Karpländ(-rygg), se Länd.

***Kars** hade 1927 14,000 inv. Det är beläget vid järnvägen Erzerum—Tiflis.

Karsa'vina, Tamara, f. 1886, rysk dansös (numera engelsk undersåte). K. var en av de ryktbaraste medlemmarna av baletten på kejserliga Mariateatern i Petersburg. Hon uppträdde i Sthlm 1927.

Karseforsens kraftverk, ett under byggnad varande kraftverk, beläget i Lagan omkr. 10 km. nedanför Knäred. I kraftstationen komma att inmonteras tvenne vertikala Francisturbiner om vardera 22,000 HK vid en fallhöjd av 26 m. Kraftverket påbörjades 1928 och beräknas vara färdigt att leverera elektrisk energi i slutet av 1929. Sydsvenska kraft a. b., som utför anläggningen, arrenderar vattenkraften, vilken tillhör staten.

***Karsten**. 3. Ludvig K. avled 1926.

Karsten. 1. Tor K., f. 1870, finländsk språkforskare, prof. i germanska språk i Helsingfors 1913. K. har i sina arbeten (främst *Germanisch-finnische Lehnwortstudien*, 1915) spec. sysslat med de germanska lånorden i finskan, varvid han anser de äldsta vara inkomna före den germanska ljudskridningens (se *Germaniska språk*) genomförande, samt med frågan om den äldsta germanska befolkningens i Finland härkomst. — 2. Rafael K., f. 1879, bror till den föreg., finländsk sociolog, forskningsresande, sedan 1922 prof. i praktisk filosofi i Helsingfors. K. har främst gjort sig bemärkt som kännare av de sydamerikanska indianernas sociala och religiösa

liv. 1911—13 företog han en forskningsresa genom Argentina och Bolivia, 1916—19 till det inre av Ecuador och Peru. Bland K:s arbeten märkas *Hedendom och kristendom* (1910), *Bland indianer i Ekvadors urskogar* (2 bd, 1920—21), *The civilization of South American Indians* (1926).

Kartmätare, se Måttverktyg.

Kartogra'm, se Grafisk framställning.

***Kartong**. 1. Se även Papper sp. 1609.

Kartongmaskin, se Papper sp. 1606.

Ka'rungi, järnvägsstation i Karl Gustavs skn, Norrb. l., vid Stambanan genom övre Norrland och bibanan K.—Över-Torneå.

Kas, i Dalarna vanligt vedmätt = $\frac{2}{3}$ skogsfamn = 3×2 alnar $\times 3$ fot = 72 kubikfot = 1.88 kbm.

Kasa'k Luga'nski, se Dal sp. 1564.

Kasakta'n, Kasa'k, se Kirgis. Suppl.

***Kasan** hade 1926 180,000 inv.

Kasanly'k, se Öst-Rumelien.

Kasche'ra (fr. *cachet*), dölja, hemlighålla.

***Kasein**, se även Galalit. Suppl.

Kasernblomma, se Stilblomma. Suppl.

***Kasernbyggnadsnämnd**, Arméns K., upplöstes 1925.

Kasernfartyg, se Logement.

***Kashmir**. Den brittiske residenten bor i Srinagar, likaså om sommaren maharajan; denne residerar vintertiden i Jammu.

***Kaskadbergen** bilda den s. fortsättningen av Kanadas Coast Range och skiljas från För. Stat:s Coast Range genom Puget Sound

och sänkan s. därom. K:s högsta berg är den slocknade vulkanen Mount Rainier (4,427 m.). Great Northern Pacific Railroad genomskär K:s n. del i en 13 km. lång tunnel (öppnad 1929).

***Kaskadkoppling**, jfr Tandem.

Kasot, se Mesost.

***Kasper**. E. Norlander avgick som redaktör för K. 1927 och efterträddes av E. Palm. I K. har numera Förgät mig ej uppgått.

Ka'ssala, stad i Anglo-egyptiska Sudan, vid Atbaras biflod Gasj, nära Eritreas gräns. Viktig handelsstad, belägen vid järnvägen från Makwar till Port Sudanbanan (se al-Djazirah. Suppl.). C:a 20,000 inv.

Kassi'ter, se Babylonien sp. 955.

***Kast**. 1. Vid olympiska spel, landskamper i allmän idrott och liknande tävlingar förekomma enhandskast endast på bästa hand. Om rekorden och deras innehavare 1928 se tabell nedan.

Kast (av ty. *Kasten*, låda), se Sättkast.

Kast, antal av 4 (om sill och strömning).

Kastanjeborre, se Ollonborrar.

Kastet, se Korsnäs sågverks a. b.

***Kastlösa** skall framdeles förenas med Smedby och S. Möckleby till ett pastorat.

Kastmaskin. *Lantbr.* Vanlig beteckning för sädesharpa. Se Sädesrensningmaskin.

Kastning. *Lantbr.* Sädens rengöring från boss, agnar o. a. lättare föroreningar verkställdes förr genom K. med skovel mot vinden, numera medelst sädesharpa och fläkt.

Kastra't, se Kastration.

Ka'strop-Rauxel [rao'ksel], *Castrop-Rauxel*, stad (sedan 1926) i prov. Westfalen, Preussen, v. om Dortmund. Stenkolsbrytning och kemisk industri. 53,000 inv. (1925).

Kast.

Kast	Världsrekord		Svenska rekord	
	Bästa hand	Båda händer	Bästa hand	Båda händer
<i>Herrar.</i>				
Kulstötning	16,045 m. (H. Hirschfeld, Tyskland, 1928)	28,00 m. (R. Rose, För. Stat., 1912)	15,08 m. (B. Jansson, 1927)	27,67 m. (B. Jansson, 1924)
Diskus-kastning	48,20 m. (C. B. Houser, För. Stat., 1926)	90,13 m. (E. Niklander, Finland, 1913)	45,77 m. (O. Zallhagen, 1916)	84,50 m. (A. Eriksson, 1925)
Spjut-kastning	71,01 m. (E. Lundquist, Sverige, 1928)	114,28 m. (Y. Häckner, Sverige, 1917)	= världsrekord	= världsrekord
Slägg-kastning	57,77 m. (P. Ryan, För. Stat., 1913)		53,65 m. (O. Sköld, 1927)	
Vikt-kastning	12,30 „ (M. Mc Grath „ 1911)		11,62 „ (C. J. Lind, 1925)	
<i>Damer.</i>				
Kulstötning	11,96 m. (Heublein, Tyskland, 1928)		10,84 m. (E. Svensson, 1928)	
Diskus-kastning	39,67 m. (Konopacka, Polen, 1928)		37,25 m. (R. Svedberg, 1928)	
Spjut-kastning	38,36 m. (Hargus, Tyskland, 1928)		34,93 m. (A. L. Adelsköld, 1927)	

***Kaströrelse.** Bortser man från luftmotståndet, beskriver en kastad kropp en parabel med vertikal, nedåtriktad axel. Utkastas den snett uppåt med hastigheten v och vinkeln φ mot horisontalplanet, uppnår den under samma förutsättning höjden $\frac{v^2 \sin^2 \varphi}{2g}$ över utgångspunkten och återkommer till dennas nivå på avståndet $\frac{v^2 \sin 2\varphi}{g}$, där g är tyngdkraftens acceleration.

Kasttyg, vanl. av hällor, kedjor och linor bestående apparat för att kullkasta och hålla djur stilla under undersökningar och operationer.

Kastved, ved, upplagd i kast l. fann. Jfr **Virkessortiment** sp. 884.

***Katafores**, se även **Strömning** sp. 884.

Katakanaskriften, se **Japanska språket** sp. 78.

***Katakres** avser särskilt sådana fall, då ett ord l. uttryck sammanställs med ett annat, till vars betydelse dess egen står i störande l. löjväckande motsats. K. träffas spec. inom bildspråket: *tidens tand*, *inom läker alla sår*.

Kataplei'tsyeni't, en varietet av nefelinsyenit; intager ett litet område ö. om Vättern på gränsen mellan Småland och Östergötland.

***Katarina**, församling i Sthlm, hade 1928 47,845 inv.

Katarke'iska bildningar (av grek. *kat-*, ned, under, och *arkaj'os*, gammal), urbergets äldre avdelning, äldre än urbergets skifferformationer. Till K., inom vilka ortognejser dominera, höra bl. a. de stora järngnejs- och granitgnejsterrängerna i Fennoskandia (jfr även **Gnejs** och **Urberg**).

Katoderblomma, se **Stilblomma** sp. 82.

Kateke'tisk, bestående av frågor och svar. Jfr **Undervisningsmetod** sp. 82.

***Kathiawar**. 2. K. tillhör nu Västra Indiens stater (se d. o.).

***Kato**. 2. **Takaki K.** avled 1926. Hans förnämsta insats som premiärminister var genomförandet av 1925 års stora valreform.

Katodfall, se **Urladdningsfenomen** sp. 220.

Katodförstoftning, beläggning på glasväggen omkring katoden i ett urladdningsrör. Beläggningen uppkommer genom att atomer lös-slitras ur katoden, då denna träffas av positiva ioner, och fastna på glasväggen. Aluminium är mindre än de flesta andra metaller utsatt för K. och användes därför vanl. till elektroder i Geisslerör m. m. — Med hjälp av K. kunna ytterst tunna metallinor framställas.

***Katodstrålar**. Ill. av Brauns rör är missvisande, i det att avböjningen av K. i ett magnetiskt fält ej är parallell med utan vinkelrät mot fältet.

***Katrineholm**. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola. K. har lasarett (Kullbergska sjukhuset). Industrin sysselsatte 1927 vid 29 arbets-ställen 871 arbetare. De största anläggningarna ägas av a. b. Pumpseparators gjutierier och a. b. Svenska kullagerfabriken.

Katrinenäs, annan benämning på **Katnäs**.

***Kattarp**. Inom K. ligger K:s järnvägsstation, knutpunkt mellan statsbanelinjerna Ängelholm—Hälsingborg och Ästorp—Mölle.

Katthammarsvik, hamnplats på Gotlands östkust. Östergarnskn, med idylliskt läge och god badstrand.

***Kattnäs** benämnes stundom *Katrinenä s.*

***Kattowitz** har efter inkorporering 1925 av flera landskommuner 116,000 inv. (1926). Det är huvudstad i dep. Šlask (Schlesien).

***Kattunga** ingår sedan 1926 i Surteby-Kattunga skn.

Katz, David, f. 1884, tysk psykolog och pedagog, prof. i Rostock 1919. K. gav genom sitt stora verk *Die Erscheinungsweise der Farben und ihre Beeinflussung durch die individuelle Erfahrung* (1911) ett bidrag av banbrytande betydelse till färgvarseblivningarnas psykologi, bl. a. genom att påvisa en åtskillnad mellan *Flächenfarben*, de fristående färgerna i ett prismas spektrum, och *Oberflächenfarben*, de till föremåls ytor bundna färgerna. Senare har K. behandlat barnpsykologiska problem, bl. a. i det tillsammans med hans maka, *Rosa Katz*, f. *Heine*, 1928 publicerade arbetet *Gespräche mit Kindern*, samt pedagogiska spörsmål.

***Kaudern, Walter**. Bland K:s skrifter märkas reseskildringarna *På Madagaskar* (1913) och *I Celebes' obbyggder* (2 bd, 1921) samt en stor etnografisk monografi över Celebes, av vilken hittills 4 dlr utkommit (1925—29).

***Kaukasiska rasen**, jfr *Män i n i s k o r a s e r* sp. 515.

***Kaukasus**. 2. a) *Norra K.*, som 1926 omfattade 255,000 kvkm. med 7,552,000 inv., består nu av 13 kretsar, 6 autonoma områden (Tjerkess l. Adygej, In-gusjetien, Kabarda-Balkar, Karatjaj, Nord-Osetien och Tjetjen) samt några med kretsar likställda städer (Rostov-Nahitjevan, Vladikavkas och Grosnyj). Huvudstad är Rostov; b) *Transkaukasus* omfattade 1926

184,492 kvkm. med 5,862,000 inv. Huvudstad är Tiflis.

Kaulun, se Hongkong. Suppl.

Kaunas [ka'o'-], se *Kowno*.

***Kausal**. *Kausativ*, jfr *Verb* sp. 614 f.

***Kauterisation**. *Veter. K. l. bränning* med glödgade brännjärn av olika form användes för att åstadkomma starkt hudretande och avledande verkau vid en del långsamma sjukdomsprocesser i ledgångar (spatt, ringkota) l. senor (senklapp), ävensom för att stilla blödning l. öppna djupliggande bölder.

***Kautsjuk**. Sedan tyngdpunkten för världsproduktionen av K. förflyttats från Brasilien till tropiska Asien, låg produktionen några år nästan helt i händerna på engelsmännen, vilka genom monopolbestämmelser sökte inskränka kautsjukexporten från de brittiska kolonierna och därigenom hålla priserna uppe (den s. k. *Stevensonplanen*). Under senaste år har emellertid det brittiska monopolets maktställning brutits, dels genom ökad konkurrens, främst från Nederländska Indien, dels genom sammanslutning av de nordamerikanska gummi-konsumenterna (huvudsakl. automobilindustri), dels även genom den i För. Stat. uppblomstrande regenerationsindustrin, vilken framställer nya kautsjukprodukter ur förslitna automobilringar o. a. använd K. Engelsmännen behärska nu icke längre gummi-marknaden enväldigt. Samtidiga strävanden att för För. Stat:s räkning frandrive plantageodling av K. i Liberia och i tropiska Amerika ha däremot ännu icke lett till större resultat. — Se även *Faktis*. Suppl.

***Kavala** är nu huvudstad i en nomarki med samma namn

(119,000 inv. 1928). Stadens folk-mängd, som kraftigt ökats genom inflyttning av greker från Turkiet (jfr Grekland. Suppl.), uppgick 1928 till 50,000. K. härjades svårt av en eldsvåda 1927.

Kay [kej], John och Robert, engelska mekaniker, se Vävning sp. 1267.

Kazaksta'n, annan form för Kasakstan (se Kirgis. Suppl.).

Kazarer, annan form för kazarer.

kč, se Tjecko-Slovakiet sp. 1145.

Keaton [ki'tn], Buster, f. 1895, nordamerikansk filmskådespelare. Med Chaplin som mönster har K. utarbetat en farstyp, där den komiska effekten uppnås främst genom att skådespelaren i de mest befängda situationer själv behåller ett gravlikt allvar. I likhet med Chaplin skriver och iscensätter K. sina farser själv.

***Keats**, John. K:s *Ode to a Grecian urn* föreligger i sv. övers. (Ode till en grekisk urna) av A. Österling i dennes samling Fränder och främlingar (1912).

***Kejsargrönt**. K. har förr varit mycket använt ss. giftmedel mot skadeinsekter. Jfr Blyföreningar. Suppl.

***Kejsar Nikolaus II:s land**, som 1916 annekterades av Ryssland, kallas nu Severnaja Semlja (ry., norra landet). K. upptäcktes av B. Vilkitskij.

Keller [ke'llə], Helen, f. 1880, nordamerikansk författarinna. K. har i flera arbeten, bl. a. *The story of my life* (1903; Mitt lufs historia, 1904) och *The world I live in* (1908; Min värld, 1909), givit värdefulla skildringar av sin utveckling, egenartad därigenom, att K., ehuru i späad ålder genom sjukdom blind och dövstum, lyckats såväl att lära sig läsa och

skriva som att t. o. m. taga en akademisk examen.

***Kellgren**. I. J. H. K. Svenska Vitterhetssamfundet påbörjade 1922 en kritisk upplaga av K:s skrifter.

Kellner [käll-], Oskar Johann, f. 1851, d. 1911, tysk agrikulturkemist, 1881 prof. vid universitetet i Tokyo, där han med framgång verkade särskilt för rationell gödsling av risfälten, från 1893 förest. för jordbruksförsöksstationen i Möckern vid Leipzig. K. genomförde en revolution i utfodringsläran genom att påvisa, att fett-, kraft- och värmealstringen i djurkroppen står i förhållande till fodrets smältbara energi-(kalori-)innehåll, under det att äggviteämnen huvudsakl. tjäna ss. material för bildningen av kvävehaltiga vävnader, ss. kött, blod etc. Han införde fodermedlens värdering efter deras näringsverkan i förhållande till stärkelsens (i stärkelseenheter), ett beräknings-sätt, som funnit allmän användning. Jfr Fodervärde.

***Kellogg**, Frank B., avgick som utrikesminister 1929. Se vid Kelloggsakten. Suppl.

Kelloggsakten [ke'llägs-], en efter den nordamerikanske utrikesministern F. B. Kellogg uppkallad internationell överenskommelse, ingående i den serie strävanden, som efter världskriget gjort sig gällande för att bannlysa kriget. K:s egentliga ursprung kan ledas tillbaka till ett tal av franske utrikesministern Briand 6 april 1927, på tioårsdagen av För. Stat:s inträde i världskriget, då han framkastade tanken på ett avtal med detta land, varigenom krig mellan de båda makterna för framtiden skulle vara uteslutet.

Ett i juni s. å. av Briand framfört formligt förslag i denna riktning bemöttes från amerikanskt håll med invändningen, att ett dylikt avtal icke borde begränsas till de två makterna i fråga utan borde utsträckas till alla de förnämsta makterna. Kellogg framlade ett förslag, som blev föremål för en långvarig skriftväxling. Den franska diplomatin, som i N. F., Locarnofördragen och Frankrikes garantitraktater med Lilla ententen såg medlen att upprätthålla Versaillesfreden orubbad, framförde vissa reservationer för att fördraget icke skulle medföra någon förskjutning i det franska systemet. Den betonade

bl. a., att akten ej finge stå i motsättning till de nämnda fördragen och ej finge inskränka en stats rätt till självförsvar samt att varje stat själv skulle avgöra, när omständigheterna krävde tillgripande av krig för eget försvar. Även England satte vissa uttryckliga, av vitala nationella intressen dikterade villkor för aktens antagande. Kellogg, som var angelägen om att bibehålla den ur amerikansk synpunkt önskvärda oinskränkta formuleringen, gav emellertid i ett tal en sådan tolkning åt den föreslagna traktattexten, att plats skulle finnas för de gjorda reservationerna. Den 27 aug. 1928 kunde så K. undertecknas i Paris. Parterna förklara sig däri fördöma tillgripande av krig för reglerande av internationella tvister och avstå från krig ss. medel för nationell politik. De erkänna, att lösningen av en uppstånden konflikt aldrig bör sökas annat än med fredliga medel. Undertecknare voro i första hand stormakterna och de, som undertecknat Locarnofördragen. Sedermera ha flertalet stater,

Frank B. Kellogg.

bl. a. även Ryssland, givit sin anslutning. För. Stat:s senat ratificerade överenskommelsen jan. 1929, varefter andra stater följt exemplet.

***Kemal pasja**, Mustafa, har skildrat sin storartade reformpolitik (om denna se Turkiet sp. 1519 f. samt Suppl.) i sitt sexdagarstal inför republikanska folkpartiet i Angora okt. 1927 (i bokform *Die neue Türkei 1919—1927*, 1928).

Ke'miluminisce'ns, av kemiska reaktioner (t. ex. fosfors oxidation) framkallad luminiscens.

Ke'mos (hebr. *Kemo'sj*), moabiternas gud, omtalad bl. a. i konung Mesas (se d. o.) inskrift samt på flera ställen i G. T. (i Dom. 11 står felaktigt Ammon i st. f. Moab).

Kenai [ke'naj], halvö på Alaskas sydkust, ö. om Cooks Inlet. K. uppfylles av berg med stora glaciärer. I s. ligger Seward.

Kenotro'n, benämning på vacuumrör (se d. o. sp. 286) med glödkatod, använt ss. likriktare.

***Kenya**. I. K. har, sedan Jubaland 1925 (genom fördrag av

1924) avträtts till Italien, en yta av c:a 550,000 kvkm. Folkmängden uppskattades 1926 till 2,7 mill., därav 13,000 européer, 31,000 indier och 11,000 araber.

***Kerenskij, Aleksandr Fjodorovitj**, utgav 1927 *The catastrophe*.

***Kerguelen** och tillhörande småöar administreras sedan 1924 under Madagaskar.

Ke'ris, se **Pulka**.

Kerr [kärr] (eg. Kempner), Alfred, f. 1867, tysk kritiker, har utövat en flitig verksamhet som teaterrecensent i modernistisk riktning och bl. a. ägnat Strindberg ett livligt intresse. Hans teaterkritiker äro samlade under titeln *Die Welt im Drama* (5 bd, 1917).

Kerschensteiner [kärrsjensjta'j-], Georg, f. 1854, tysk pedagog, prof. i München 1919. K. har gjort sig mest bemärkt som praktisk skolorganisatör i München, särskilt med hänsyn till utformningen av arbetsskolans (se d. o. Suppl.) verksamhet, varom vittna hans arbeten *Grundfragen der Schulorganisation* (1907) och *Begriff der Arbeitsschule* (1911).

***Kersjentsjev, Platon**, avgick från ministerposten i Rom 1926.

Keweenaw [keoinå'], se **Calumet- och Hecla gruvan**. Suppl.

***Key**. 3. **Ellen K.** avled 1926. Sin egendom Strand vid Alvastra donerade K. till ett semesterhem för arbeterskor.

Keyes [kiš], sir Roger, f. 1872, brittisk amiral, under världskriget befälhavare för brittiska U-båtarna 1914—15, 1918 för stridskrafterna i sundet vid Dover. Efter kriget var K. chef för Medelhavsflottan till 1928.

***Keyserling**. 2. **Hermann v. K.** har ytterligare utgivit bl. a. *Schöpferische Erkenntnis* (1922) och *Wiedergeburt* (1927). Huvudmotivet i K:s mångsidigt orienterade spekulation är en stark betoning av tillvarons andliga sida gentemot dess fysiskt materiella, av dess förnuftiga mening l. "logos" gentemot en mekanistisk världsförklaring. K. har organiserat ett "Gesellschaft für freie Philosophie", som sedan ett tiotal år tillbaka ss. en *Schule der Weisheit* (vishetens skola) håller sina årsmöten i Darmstadt.

***Key-West**. 2. K. hade 1925 14,000 inv. Förbindelsen med Habana upprätthålles av ångfärjor (för järnvägsvagnar). K. har radiostation.

***Key-Åberg, Karl**, avled 1927.

Kgf, förk. för kilogramkraft (se **Tekniska måttsystemet**).

Kha'siplatån, isolerat höglandsområde i ö. Främre Indien, s. om mell. Brahmaputra. K:s högsta parti är Khasi Hills (1,963 m.), invid vars s. förkastningsbrant Cherra Punji (se d. o., även Suppl.) ligger.

***Khiva** tillhör nu Usbekistan. 20,000 inv. (1926).

***Kiao-chou**. Staden K:s folk-mängd uppskattades 1924 till 273,000.

***Kidde**. **Astrid Ehrencron K.** föddes 1874 (ej 1876).

***Kiel**. I K. har svenska kyrkans mission sjömanskyrka och sjömanspräst.

***Kierkegaard, Sören**. Av *Kierkegaards Papirer* ha ytterligare 2 bd utkommit (1926—27).

Kieseri't [kise-], se **Kalialsalter**.

***Kiev**. 1. Guvernementet existerar ej längre. — 2. K. är nu

huvudstad i kretsen K., Ukraina, 514,000 inv. (1926). Nationalbiblioteket omfattar 1,8 mill. bd.

Kiffhäuser [ki'ffhåjser], se Kyffhäuser.

***Kikare.** I prismakikare ligga prismorna ej med parallella kanter, som den schematiska teckningen i huvudarbetet anger, utan med kanterna vinkelräta mot varandra (se fig.).

***Kikhosta.** Insprutning under huden av upphostat ekret (antitossin) från patienter, lidande av kikhosta, användes numera på flera håll som specifik behandling. Verkan är tvivelaktig. Eterinsprutningar, som mycket användas i Amerika och Italien, verka sannolikt uteslutande på psykisk väg, i det patienterna undertrycka hostan av rädsla för att de smärtsamma injektionerna skola fortsättas.

***Kil.** 2. Pastoratet övre och Nedre Ullerud, Ransäter och Munkfors är sedan 1926 delat i övre Ulleruds pastorat, Nedre Ulleruds pastorat samt Ransäters och Munkfors pastorat.

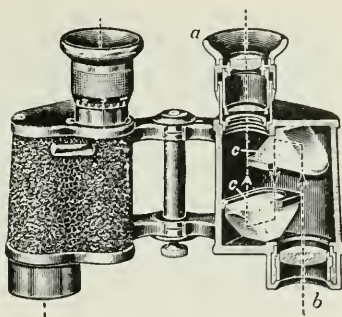
***Kiliark,** i Alexander den stores och diadokernas riken titel för konungens främste minister.

Killander, Ernst, f. 1882, militär, idrottsledare, kapten vid Göta livgarde 1920. Sedan 1907 har K. tjänstgjort som ledare i funktionär vid ett stort antal idrottstävlingar i Sthlm. Han bekläder förtroendeposter inom Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbunds överstyrelse, Stockholms idrottsförbund m. fl. idrottsorganisationer.

Kilo- (av grek. *kilioi*, tusen), se Metersystemet.

Kilogramkraft, se Tekniska måttssystemet.

Kilometertryck, se Rotationsfotografi.

Kikare. Prismakikare. a okular, b objektiv, c prismor.

Kilpinen [ki'pī-], Yrjö, f. 1892, finländsk tonsättare, har till finska och svenska texter skrivit ett flertal sånger, vilka förråda en stark personlig egenart.

Kilung, Kurun, stad på Formosas nordkust, ändpunkt för järnvägen utmed öns v. sida. K. är Formosas förnämsta hamnstad; exportort för stenkol m. m. C:a 60,000 inv.

Kimaira, i grek. myt. ett vidunder, skapat framtill som lejon, i mitten som get och baktill som orm (härav chimär, se d. o.). Se även Bellerofon.

***Kimstad.** I K. ligger K:s järnvägsstation, knutpunkt mellan Östra stambanan och Norra Östergötlands järnvägar.

***Kina.** Av den i huvudarbetet angivna ytan och folkmängden komma på egentliga K. 3,97 mill. kvkm. och c:a 400 mill. inv. Utlänningarnas antal uppskattades 1926 till 350,000, därav 235,000 japaner, 74,000 ryssar, 15,000 engelsmän, 9,000 amerikaner och 150 svenskar. — *Handel.* Exportens värde var 1927 enl. engelska beräkningar 129,420,114 p. st. och importens 142,707,294 p. st. S. å. ankommo och avgingo i utrikes-

fart sammanlagt 59,000 fartyg om 44,5 mill. ton; av detta tonnage var 33,5 % engelskt, 33 % japanskt, 10 % kinesiskt, 8,5 % amerikanskt och 3 % franskt. Totaltonnaget för utrikes- och kustfart utgjorde 116 mill. ton.

Bergsbrukets avkastning 1925.
(1,000-t. ton.)

Stenkol	24,255
Salt	3,639
Tenn i tennmalm	9
Järnmalm	1,569
Tackjärn och stål	525
Antimon	19
Guld (kg.)	3,338

Handelsomsättning. (Mill. HK taels.)

Ar	1923	1924	1925	1926
Import	948,6	1,039,1	965,1	1,144,6
Export	778,1	792,7	793,6	884,7

Kinas handel med Sverige 1927.
(1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Textilämnen och -varor	139	10
Hudar och skinn m. m.	17	46
Papper etc.	1	5,482
Mineral och fabrikat därav ...	31	2,786
Metaller och arbeten därav ...	14	542
Apparater, maskiner m. m. ...	—	996
Övriga varor	163	37
Exp., resp. imp. totala värde	365	9,899

— *Förhistoria.* K:s förhistoriska perioder ha till på senaste tid varit mycket litet kända. Den äldsta historiskt styrkta dynastin, Shang-Yin (senare hälften av 2:a årtusendet f. Kr.), tillhör bronsåldern (järnet uppträder först omkr. 600 f. Kr.). En stenålder på kinesisk mark hade man ännu för ett tiotal år sedan ingen kännedom om. De senare årens forskningar ha emellertid i hög grad ökat kunskapen om K:s äldsta kultur. Å ena sidan ha genom de franska forskarna Teilhard de Chardin och Licent fynd gjorts av typiskt paleolitiska redskap tills. med en rik pleistocen däggdjursfauna inom Ordosområdet (n. om Kansu). Å andra sidan har J. G. Andersson gjort rika

fynd från yngre stenålder och äldre bronsålder, dels i prov. Feng-tien (i Manchuriet), dels i prov. Honan, dels i prov. Kansu. Anderssons fynd avslöja, så vitt preliminär bearbetning givit vid handen, väsentligen 6 skilda kulturer, alla företrädda i Kansu (blott den andra av dessa, Yang-shao, är definitivt identifierad på annat håll, näml. på ovannämnda ställen i Honan och Manchuriet). Av dessa äro 3 helt fria från kopparföremål, medan i 3 jämsides med stenredskap funnits större l. mindre mängder kopparredskap. Av de förra är den viktigaste den efter fyndorten i Honan uppkallade Yang-shao-kulturen. Denna uppvisar å ena sidan redskap av ganska speciell typ, som fastställa denna stenålderskulturs samband med den historiska kinesiska kulturen, å andra sidan en rikhaltig och ståtlig målrad keramik i rött, vitt och svart, som visar slående likheter med keramik från yngre stenålder i Europa och Främre Asien och som obestriddligen röjer väl ej nödvändigtvis folkvandringar men i varje fall starka kulturella inflytelser tvärsöver kontinenten. K. kan därför sägas genom Yang-shao-kulturen utgöra den östligaste provinsen i ett stort eurasiatiskt kulturområde under yngre stenåldern. Genom jämförelser med de främreasiatiska fynden har man kunnat approximativt datera Yang-shao-kulturen till omkr. 3000 f. Kr. Något äldre anser Andersson av stratigrafiska och andra skäl den s. k. Tsikia-kulturen ("Chi-chia"), som utmärker sig för monokrom, gråaktig keramik med inpressade matt- l. kammönster och odekorerade, eleganta kärl av amforaliknande form. Något yngre åter än

Kina. Krukor (fr. v.) från Yang-shao-, Ma-chang- och Sin-tien-perioderna.

Yang-shao-kulturen är den blott föga kända Ma-chang-kulturen med målad keramik i invecklade mönster (stora cirklar, fyllda med nätverk o. d.). Av de kopparförande kulturerna är den äldsta och märkligaste den s. k. Sin-tien-kulturen ("Hsin-tien"), som överraskande starkt bryter av mot de föregående, ehuru kopparelementet är ytterst sparsamt. Dess keramik är både till formen (kärll med stora, vida munnar), till dekoren (meandermönster, svarta band och smala våglinjer) och till godset (poröst och grövre än de föregående fina, fasta gods) alldeles olika stenåldersperiodernas. Med Sin-tien torde man vara inne i 2:a årtus. f. Kr. De två kulturerna Sī-wa ("Ssüwa") och Shatsing ("Shaching"), som genom rikare brontillgång dokumentera sig ss. senare än Sin-tien, ha en rätt varierande men från denna avgjort avvikande keramik. Ätminstone Sha-tings anses av Andersson möjligen böra sättas långt ner i tiden, kanske rentav härröra från ett med de äldsta historiska kineserna samtida "barbarfolk". — *Historia*. Den period av inbördes kondottiärfejder och vanmakt mot utlandet, som i K. sträckte sig från Yüan Shī-kais

död 1916 fram till 1925, hade resulterat i att de sydligaste provinserna helt separerat med Sun Yat-sen som president i Kanton (alltemellanåt fördriven men ständigt återkommande till nytt opraktiskt och slösaktigt vanstyre), medan det övriga Kina var i labil jämvikt. Manchuriet behärskades av Chang Tso-lin, vilken genom sina anhängare Chang Tsung-chang i Shantung och Sun Chuan-fang i Shanghai dominerade även Öst-Kina, Yang-tsi-dalen av Wu Pei-fu och hans klienter, n.v. K. av den "kristne generalen" Feng Yü-siang. Inbördes avundsjuka hade föranlett Chang Tso-lin och Wu Pei-fu att låta Pekingregimen upprätthållas av den gamle general Tuan Ki-juei som "högste styresman" (provisorisk president). Utvecklingen fick en helt ny riktning i och med det att Sun Yat-sen dog (mars 1925) och starkare män kommo till ledningen i Kanton. Den s. k. kuomintangregeringen därstädes hade alltmer radikaliserats, och ryskt kommunistiskt inflytande kom att dominera, sedan Mihail Borodin blivit rådgivare och politiskt bestämmande. Ryssarna, som ville begagna K. för det stora internationella spelet och främst bringa det i konflikt med England

för att komma dettas handel till livs, igångsatte en kraftig utlandsfientlig propaganda, som, närd av kravaller i Shanghai och Kanton 1925, ledde till bojkott av engelsk handel, varigenom England under våren 1926 tillfogades stora förluster. Sins gamla tanke, att K. skulle enas under den radikala Kantonregeringen, återupptogs nu med all kraft, i det att general Chiang Kai-shek med ryska pengar och rysk hjälp uppsatte en duglig armé, vilken sommaren 1926 började omfattande operationer mot Central-Kina. Motstånd gjordes endast i Hunan, vilket snart bröts, varefter man nådde Yang-tsi-dalen och tvang Wu Pei-fu att utrymma dess centrum, den viktiga trestadsgruppen Han-kou—Han-yang—Wu-Chang. Rörelsens främlingsfientliga, spec. antiengelska läggning trädde snart i dagen. I jan. 1927 kom det till allvarliga upplopp i Han-kou, och England fann sig föranlåtet att med förbigående av Pekingregeringen förhandla direkt med den sydkinesiska regeringens utrikesminister, Eugen Chen. Dennes hotfulla ton föranledde England att sända militära förstärkningar till Shanghai. Det kom härigenom att än mer framstå som de utländska "förtryckarnas" främsta målsman. Chiangs arméer nådde i februari provinsen Chekiang tämligen nära Shanghai och tillfogade där Sun Chuan-fang allvarliga nederlag. Följden blev, att England i enlighet med en preliminär överenskommelse utrymde sina koncessioner i Han-kou och Kiukiang. I mars föll den kinesiska delen av Shanghai — den internationella hölls besatt av utländska trupper — i nationalisternas händer, och kort därefter utrymdes Nanking av nordtrup-

perna och besattes (24 mars) av nationalistregementen. Dessa iscensatte allehanda förföljelser mot de i staden varande främlingarna, och en regelrätt massaker på en större grupp utländska flyktingar förebyggdes endast tack vare inskridande av engelska örlogsskepp, vilka medelst spärreld säkrade dessas flykt ombord. Med denna händelse inträdde ett bakslag för rörelsen. England, som förut stått isolerat, fick nu till stånd en gemensam protest av utländska makter mot övergreppen i Nanking, och dess vänskapliga underhandlingar med nationalistregeringen avbrötos. Samtidigt hade denna försvagats genom inbördes oenighet. En grupp kring Chiang Kai-shek med högkvarter i ö. Yang-tsi-trakten var visserl. starkt främlingsfientlig men ej bolsjevikiskt sinnad, och mellan denna och den Rysslandstrogna gruppen kring Borodin i Han-kou kom det mars 1927 till en verklig brytning. Han-kougruppen blev genom stadens utarmning vid främlingshandelns upphörande allt maktlösare. De ryska rådgivarnas inflytande blev definitivt knäckt, när Chang Tso-lin (april 1927) i sovjetambassaden i Peking beslagtog dokument, som fastställde de ryska subsidiernas omfattning och betydelse. Allmänna opinionen krävde nu ryssarnas avlägsnande. Sommaren 1927 markerar en paus i. rentav tillbakagång i nationaliströrelsen. Chang Tso-lin utropade sig till generalissimus och organiserade Nord-Kinas trupper. Chiang Kai-shek tvangs avgå från högsta ledningen av nationalisternas trupper. Men fr. o. m. nyåret 1928 återupptogs verket med all kraft, nu inriktat i första hand på hela landets erövring och enande under

sydregeringen. I febr. återinträdde Chiang Kai-shek som sydar-méns ledare och slöt formligt förbund å ena sidan med "den kristne generalen" Feng Yü-siang, å andra sidan med Yen Si-shan, sedan 1912 militärguvernör och en-väldshärskare över Shansi, som hållits utanför alla krisårens många förvecklingar. I april 1928 gingo de nationalistiska arméerna oemotståndligt norr ut. I juni drog sig Chang utan strid tillbaka från Peking till Manchuriet, som han ämnade behålla som självständig besittning. På hemvägen sårades han vid ett bombattentat och avled. Yen besatte Peking, och enhetsverket var preliminärt utfört. K. var förenat så när som på Manchuriet, som under Changs son Chang Hüe-liang fortfarande stod utanför. En stor kongress i Nanking — nu huvudstad i st. f. det starkt "komprometterade" Peking — uppdrog riktlinjerna för rekonstruktionsarbetet och lyckades genom att (i okt.) i "stora rådet" invälja utom Yen, Feng och Chiang även Chang Hüe-liang, i opposition mot Japan (vilket ville som Changs protektor dominera Manchuriet), ansluta även Manchuriet till det övriga K. Man tog nu på nytt itu med utlandsfrågorna och med större pondus. Redan i juni 1928 hade den segerrika sydregeringen uppsagt en rad fördrag (med Danmark, Italien, Japan, Frankrike). I dec. beslöt man utan vidare ikraftträdande av nya tulltariffer från 1 febr. 1929 och proklamerade därmed K:s av de främmande makterna bestridda ekonomiska autonomi. England tog snabbast konsekvenserna genom att (dec. 1928) godkänna regeringens beslut och erkänna K:s nya regim. — Betydande svårigheter ha mött

de nya styresmännen i flera avseenden. Först och främst är styrelsesystemet, även efter senaste justeringar, mycket klumpigt och tungrott, i det 10 departement sortera under 5 "yüan", kommittéer med högre judiciella, kontrollerande och exekutiva befogenheter, och dessas presidenter tillsammans med ytterligare 10 man bilda ett högsta råd, som teoretiskt är högsta instans i landet. Alla utnämningar till dessa förtroendeposter bero dock helt av kuomintang, "folkpartiet", och dess skilda organ, varför detta parti är absolut maktägande. Svåraste uppgiften är minskandet av provinsgeneralernas trupper, och när Nankingregeringen i början av 1929 sökte vidtaga åtgärder härvidlag, blev följden genast väpnade konflikter. "Kuangsi-gruppen" (generaler i Kuangsi och Kuangtung), som sett sin ledare, Li Chai-sum (Li Tsi-chen), fasthållen i Nanking, bröt under Wang Shao-hung o. a. med Nanking och vann anslutning kring mellersta Yangtsi (Wu-Han, d. v. s. Wu-Chang och Han-kou), mot vilket senare centrum Chiang Kai-shek tågade med betydande härs-makt och vann en snabb, oblodig seger (mars—april). Även Kanton övergav sina Kuang-siledare och slöt upp kring Nankingregeringen. I Nord-Kina har denna vunnit starkare ställning, i det Japan utrymt Shantung (maj) och slutligen (3 juni) form-ligen erkänt den nya regeringen. En våren 1929 utbruten konflikt mellan Nankingregeringens ledare, Chiang, och dess krigs-minister, Feng, ledde till att den senare avgick och blev utesluten ur kuomintangpartiet. Konflikten fick under sommarens lopp träda tillbaka för en allvarlig

Hans E. Kinck.

sammanstötning med Ryssland (se d. o. *Historia*. Suppl.).

***Kinander**, Emil, avled 1929. Han lämnade ordförandeposten hos riksgäldsfullmäktige 1925 och avgick som verkst. direktör vid Jernkontoret kort före sin död 1929.

Kinasilver, se Nysilver.

***Kinberg**, Olof, f. 1873, läkare, psykiatriker, överläkare och direktör vid Stockholms stads sjukhus vid Långbro 1908—27, lärare i rättspsykiatri vid Karol. inst. sedan 1920, erhöi prof:s namn 1922, förf. till ett flertal vetenskapliga skrifter, spec. i rättspsykiatri.

Kinch [kingk], Karl, f. 1892, skådespelare, teaterledare, anställd vid Oscarsteatern 1915—18, därefter vid Stora teatern i Göteborg, för vilken han 1927 blev chef.

***Kinck**, Hans E., avled 1926. Ett genomgående drag i hans folkpsykologiskt och kulturfilosofiskt orienterade författarskap, som med förkärlek hämtar motiv från norsk bondekultur och italiensk renässans, är det starka

intresset för rasproblemen: för brytningen mellan olika raser och kulturer och för rasarvets förhållande till den enskilda, geniala personligheten. Förutom de i huvudarbetet nämnda berättande arbetena märkas bland hans verk dramer sådana som *Driftekaren* (1908) med dess fortsättning *Paa Rindalslægret* (1925), *Den sidste gjæst* (1910), om Pietro Aretino, och *Mot karneval* (1915), om Machiavelli. Rasblandningsproblemet i Italien behandlar han även i essayer, ss. *Italiencere* (1904) och *Stammens röst. Fem italienske digtere fra vor tid* (1919).

Kindergarten [ki'n'n-], se Barntädgård. Ordet förekommer tidigast hos Jean Paul och introducerades senare, trol. oberoende av honom, i pedagogiken av Fröbel.

Kineser, se Kina sp. 785. Mongoler sp. 193 och Människoraser sp. 520.

Kinesisk talg, fett, som erhålles ur fruktköttet av *Sa'pium sebiferum* (fam. *Euphorbia'ceae*), ett i Kina vildväxande träd, odlat i n. Indien och Syd-Carolina. K. produceras huvudsakl. i Kina och konsumeras huvudsakl. i För. Stat:s ljusindustri.

Kine'tisk (av grek. *ki'nesis*, rörelse), som avser rörelse.

King [king], Mackenzie, f. 1874, kanadensisk politiker. K., som tillhörde parlamentet 1908—11 och ånyo invaldes 1919, är ansluten till liberala partiet (sedan 1919 dess ledare). Han var 1900—08 biträdande arbetsminister. Sedan 1921 har K. med ett kort avbrott 1926 varit premiär- och utrikesminister och ss. sådan särskilt verkat för intimt samarbete mellan Kanada och moderlandet. Han deltog i imperiekonferenserna i London 1923 och 1926.

Kings Bay [kingš bej], fjord på Väst-Spetsbergens v. kust, 79° n. br., c:a 22 km. lång och 4—10 km. bred. Vid s. stranden ligger det uppblomstrande gruvsamhället Ny-Aalesund (c:a 300 inv.; radiostation). — K:s namn har under de senaste åren blivit världsbekant genom de flygexpeditioner till nordpolsområdet (Amundsens 1925 och 1926, Byrds 1926 och Nobiles 1928), vilka beagnat en plats strax ö. om Ny-Aalesund som operationsbas; där ha uppförts förtöjningsmast och hangar för luftskepp.

***Kinna**. 1. Sedan 1929 äro Husaby, Skälvum, Ova, Kinne-Kleva och Sil förenade till ett pastorat. — 2. K., som omfattar ett område kring Viskan, har betydande textilindustri, till stor del bedriven som hemindustri. — 3. K., som är beläget vid Viskan och har station vid Varberg—Borås järnväg, är en betydande textilindustriort.

***Kinnared**. Inom K. ligger K:s järnvägsstation vid Halmstad—Nässjö järnvägar (linjerna Halmstad—Nässjö och Kinnared—Ätran).

***Kinnarumma**, som omfattar ett område kring Viskan, har betydande industri i Rydboholm och Viskafors.

***Kinne-Kleva**. Sedan 1929 äro Husaby, Skälvum och Ova förenade med pastoratet.

***Kinnekulle** — **Lidköping** — **Håkantorps järnväg**. Linjen Forshem—Lidköping äges av Kinnekulle—Lidköpings järnvägs a. b. och benämnes Kinnekulle—Lidköpings järnväg. Linjen Lidköping—Håkantorp (Lidköping—Håkantorps järnväg) äges av Lidköping stad.

Kinnemalma, järnvägsstation i Fullösa skn, Skarab. l., vid linjen Skara—Gårdsjö av Västergötland—Göteborgs järnvägar. Från K. utgår Malma—Haggårdens järnväg.

***Kinnkedja**, detsamma som kindkedja.

Ki'no, garvännen, som erhållas ur barken av flera olika trädslag, främst *Pterocarpus marsupium* (fam. *Legumino'sae*) i Indien (malabar kino) och *Eucalyptus*-arter i Australien. K. användes till garvning, malabarkino även i medicinen som adstringerande medel.

***Kios** hade 1928 76,000 inv., därav 22,000 i huvudstaden K.

Kioto, se **Kyoto**, även Suppl.

***Kipling**, **Rudyard**. Bland K:s senare arbeten märkes en samling noveller och dikter, *Debits and credits* (1926).

Kirchner [ki'rrš-], **Ernst Ludwig**, f. 1880, tysk målare, grafiker och bildhuggare, sedan 1917 bosatt i Schweiz. K. grundade tills. med E. Heckel och K. Schmidt-Rottluff 1903 den expressionistiska konstnärgruppen "Die Brücke" och står i sitt efter brutalt dekorativa effekter strävande måleri sina konstnärskamrater nära.

***Kirgis** har under senare år fått sitt område avsevärt utökat och heter sedan 1927 **Kasaksta'n** (**Kasak**). Republiken, som ingår i RSFSR, omfattade 1926 2,958,000 kvkm. med 6,5 mill. inv. Den indelas f. n. i sex guvernement och ett autonomt område (Kara-Kalpak). Orenburg, som ej längre tillhör K., var en tid huvudstad och därefter Ksyl-Orda; sedan 1927 är Alma-Ata (se d. o. Suppl.) huvudstad. Bland andra städer märkas Semi-

palatinsk, Petropavlovsk och Uralsk.

***Kiruna**. 1. K., som 1928 hade 10,560 inv., har station vid Riksgränsbanan. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1932 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

***Kisa**. 2. K. har reguljär omnibustrafik med Österbymo i Sundskn och är en betydande handelsort. I K. finnes länslasarett.

***Kisel**, se även Stål sp. 186.

***Kisjinev** har enl. uppskattning för 1925 e:a 200,000 inv.

Ki'sling [fr. utt. kislä'ŋ]. Moïse, f. 1891, polsk målare av judisk börd, sedan 1910 verksam i Paris. K. målar framför allt kvinnliga modeller, vilkas slaviskt sentimentala skönhetsstyp han återger i en vaxartad, praktfullt glödande men ofta sötaktig kolorit.

Kittelfärgtryck, se Tygtryck.

Kitu'lpalm, *kitoolpalm* [kito'l-], *Caryota urens* (fam. *Palmae*), palm i tropiska Asien. Ur bladslidorna erhållas kitulfibrer, använda till rep, borstar m. m. Jfr Piassaba.

Kiuri'na [kio-] (eg. Leuer), Berta, f. 1882, österrikisk operasångerska (sopran), sedan 1905 anställd vid operan i Wien, har särskilt gjort sig gällande i koloraturfacket. Hon har som konsertsångerska vunnit framgång flerstädes (Sthlm 1922).

***Kivik** har omnibustrafik med Tomelilla och Simrishamn.

***Kjellberg**. 3. Lennart K. avgick från professuren 1922. — 4. Jonas K. lämnade ordförandeposten bland Jernkontorets fullmäktige 1928 och är sedan s. å. led av Järnvägsrådet.

***Kjellman**. 2. Hilding K.

har vid. utgivit bl. a. *Ur Syd-Frankrikes kulturvärld* (1927).

***Kjellström**, Sven, lämnade 1928 befattningen som förste konsertmästare i Stockholms konsertförening.

Kjusa (urspr. av en indoeuropeisk rot *geu*, vara välvd), älderdomligt ord för smal dal.

Klabböleforsen, se Umeälven.

Kla'bund [-bont], se Henschke. Suppl.

Kla'dno, stad i Böhmen, Tjecko-Slovakiet, n.v. om Prag. K. är centrum i ett stenkolsdistrikt och har betydande järn- och stålverk. 19,000 inv. (1921).

Klaffbro, se Bro sp. 585 och Straussbro.

Klagstorp, järnvägsstation i ö. Klagstorps skn, Malmöh. l., vid Börringe—Östratorps och Trälleborg—Rydsgårds järnvägar.

Klam, se Schackel.

Klamp, vanlig beteckning för timmerstock, t. ex. vid flottning.

Klanganalys, se Sievers. Suppl.

Klant, se Virkessortiment sp. 885.

Klapptorv, se Torvindustri sp. 1249.

***Klarinett**. Ill. av vanlig K. och basklarinett återfinnes å bilagan till Musikinstrument.

***Klarälven** representerar en medelvatteneffekt av 369,000 HK, varav e:a 70,000 äro utbyggda. Hela flodsystemet (inkl. Vätern och Göta älv) har en längd av 720 km. och ett vattenområde av 50,070 kvkm., därav 42,490 i Sverige. — K. har i sin mellersta del inom Värmland ett mycket utpräglat serpentinlopp; detta erhåller en egenartad karaktär därigenom, att flodbågarna avtrubbas mot de tvära bergbranter, som begränsa dalbottnen.

Klassicite't, egenskapen att vara klassisk (se d. o.).

Klassiska språk, sammanfattande benämning på latinet och forngrekiskan.

Klastorp, gods i Ö. Vingåkers skn, Södermanl. l., sedan 1776 fideikommiss inom ätten Lewenhaupt. Slottet uppfördes vid 1700-t:s mitt.

***Klausenburg** är Transsylvaniens huvudort och har enl. uppskattning för 1925 105,000 inv.

***Klavreström** har station vid Växjö—Åseda—Hultsfreds järnväg.

Klee [kle], Paul, f. 1879, tysk målare. K:s i efterkrigstidens Tyskland starkt uppskattade konst ger i ett primitivt barnteckningsmanér uttryck åt en själv-ironisk lek med hallueinatoriska drömstämningar.

Kleiber [kla'j-], Erich, f. 1890, tysk-österrikisk musiker, har under senare år förvärvat stort anseende som orkesterdirigent. K., som varit anställd vid flera tyska operaseener, är sedan 1923 dirigent vid statsoperan i Berlin.

***Klein**. 1. Felix K. avled 1925.

***Kleve** hade 1925 20,000 inv.

Kleve, Stella, se Mal-ling 2.

Klibbröta, se Yngelröta.

Klimatzoner, bälten på jorden, karaktäriserade av olika klimat-typer. A. Supan särskiljer tre slags K.: 1) en varm zon mellan n. och s. årsisotermen för 20°, 2) två tempererade zoner mellan årsisotermen för 20° och 10°-isotermen för årets varmaste mån. samt 3) två kalla kalotter på polsidorna om sistnämnda isoterm. W. Köppen indelar jorden i fem slags K.: 1) en tropisk zon, där alla mån. ha över 20°

temperatur, 2) två subtropiska zoner, där 4—11 mån. ha över och 1—8 mån. under 20° temperatur, 3) två tempererade zoner, där 4—12 mån. ha en medeltemperatur om 10—20°, 4) två kalla zoner, där 1—4 mån. ha över och de övriga under 10° temperatur, samt 5) två polära kalotter, där alla mån. ha under 10° medeltemperatur. Även andra indelningar av mera komplicerad art, t. ex. efter såväl temperatur som nederbörd, finnas.

***Klimax**, jfr V ä s t g ö t a -k l i m a x.

***Klinckowström**. 3. Axel K. lämnade redaktionen av Figaro 1925.

Kling, Carl, f. 1879, bakteriolog, prof. vid och förest. för Statens bakteriologiska laboratorium 1924, förf. till ett flertal vetenskapliga skrifter, bl. a. rör barnförlamning och hjärninfectioner.

Klingkalk, en i Dalarnas yngsta ordovicium l. äldsta silur förekommande nästan fossilfri kalksten, som fått sitt namn av det klingande ljud, den ger ifrån sig vid slag.

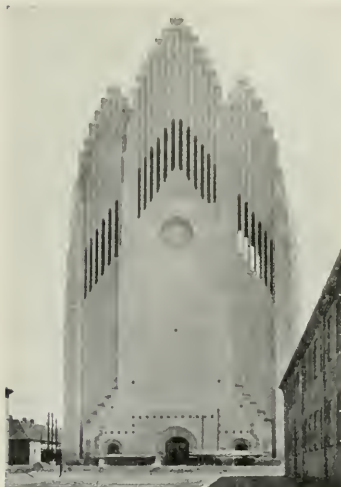
Klinkmått, se Måttverktyg sp. 500.

Kli'noaxel (av grek. *kli'nein*, luta), se Kristall sp. 1342.

Klinogra'fisk (av grek. *kli'nein*, luta, oeh *gra'fein*, skriva), se Projektion.

Klinosta't (av grek. *kli'nein*, luta, och *stato's*, ställd), se Tropismer sp. 1376.

Klint, danska arkitekter. 1. Peder Vilhelm Jensen K., f. 1853, har spec. verkat som kyrkoarkitekt i anslutning till baltisk tegelgotik, vars trappgavelmotiv han fantasifullt omformat till ett orgelverksliknande tornkrön i Grundtvigskyrkan i

Grundtvigskyrkan i Köpenhamn. Av P. V. Jensen Klint.

Köpenhamn (1918—26). — 2. Kaare K., den föreg:s son, f. 1888, har lett inredningen av Kunstindustrimuseet i Köpenhamn och övat starkt inflytande på den nyantika riktningen i dansk möbelkonst omkr. 1920.

***Klintberg**, Gunnar, blev 1929 förste regissör vid Kungl. teatern och s. å. ordf. i Svenska teaterförbundet.

***Klintehamn—Roma järnväg** omfattar sedan 1926 även Sydvästra Gotlands järnväg.

Kli'pheuvel [-hövel], se Kapstaden. Suppl.

***Klippan**. 1. Numera benämnes municipalsamhället i sin helhet officiellt Klippan. Pappersbruket äges av a. b. K:s finpappersbruk, som i K. sysselsätter 400 arbetare och dessutom äger aktiemajoriteten i Lessebo a. b. och a. b. Böksholms sulfittfabrik.

Kloanti't, se Nickelmalmer.

***Klockrike**. Inom K. ligger K. järnvägsstation vid linjerna Fågelsta—Linköping och K.—Borensberg av Mellersta Östergötlands järnvägar.

***Kloros**. Bot. Med K. l. bleksot förstås sådana sjukliga tillstånd hos växter, där den gröna färgen icke l. ofullständigt utbildas och växterna bli blekgula. K. kan orsakas av järnbrist i jorden l. näringsstörningar hos blad l. rötter m. m. Infektio's K. orsakas av okända smittämnen. Jfr Etiolerade växter och Mosaiksjuka.

Klosterlilja, se Snöklöcka.

***Klosterverken**. Klosters a. b:s järnverk och sägar arrenderas numera av Fagersta bruks a. b.

***Kloten** är ändpunkt för Bånghammar—Klotens järnväg.

Klotgranit, en granit, vars magma vid stelnandet bildat koncentriska, mörka och ljusa skikt kring tidigt utskilda mineralpartier. "Kloten", som kunna nå en storlek av en dm. l. mer, äro på grund av utrymmesskäl alltid något oregelbundna och åtskiljas av magmans sista stelningsrest. Vacker K. har träffats i Stockholm.

***Klotz**, Louis Lucien, blev dec. 1928 avslöjad ss. förfalskare, tvingades med anled-

Klotgranit från Slättmosse, Kalmar l. Stenens höjd c:a 40 cm.

ning härav att avsäga sig senatsmandatet och häktades.

Klove, detsamma som klave (se d. o. samt Skogsavverkning sp. 815 samt ill. sp. 811).

***v. Kluck**, Alexander, utgav 1929 memoarer under titeln *Wanderjahr-Kricgc-Gestalten*.

Kluge [klo'-], Friedrich, f. 1856, d. 1926, tysk språkforskare, prof. i tyska språket i Jena 1884, i Freiburg im Breisgau 1893. K. är en av Tysklands främsta etymologer. Bland hans arbeten märkes främst *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (1883; 10:e uppl. 1924).

***Klumprotsjuka**. *Plasmodiophora* hänföres numera ofta till *Phycomycetes*. Smittan i jorden bekämpas genom stark kalkning.

Klupanodo'syra, se Tran.

Klådris, strandljung, *Myrica'ria germa'nica* (fam. *Tamaricaceae*, ordn. *Parietales*), gråaktigt ris med små, barrlika blad och blekröda blommor i axlika klasar. Förekommer vid älv- och sjöstränder, huvudsakl. i Ångermanland, Medelpad och Jämtland, och blommor på hög- och efter sommaren.

Klågerup, järnvägsstation i Hyby skn, Malmö. l., knutpunkt mellan Landskrona—Lund—Trälleborgs och Malmö—Genarps järnvägar.

Klåv, se Klyvbarhet.

***Klädesholmen**. l. K. omfattar flera öar v. om Tjörn, bl. a. Flatholmen (med Flatholmens municipalsamhälle), Klädesholmen, Koholmen och Paternosterskären.

Klämspänning, se Nätspänning.

***Klängning**, jfr även Skogsfrö.

***Klöv**, jfr Valsverk sp. 370.

***Klövedal**. I K., som omfattar Tjörns n.v. del och Herrön m. fl.

öar, ligger Kyrkesunds municipalsamhälle.

***Knapp**, G. F., avled 1926.

Knappsäv, se Seirpus.

Knappvädd, se Scabiosa.

***Knipplan** benämnes numera officiellt Källö-Knipplan. Det är beläget på ön K.

Knock down [nåkk da:n], eng., slå ner. Om en boxare under tävling blir slagen till marken av motståndaren, säges han bliva knocked down [nåkk't] (jfr Boxning).

Knon, kraftstation i en biå till Uvån. Se Uddeholms a. b.

Knoxville [nå'kksvill], stad i Tennessee, mell. För. Stat., belägen vid Tennessee River i en bördig och på mineralfyndigheter rik trakt. Viktig handels- och industristad. Statsuniversitet. 105.000 inv. (1928).

***Knudsen**. 2. Gunnar K. avled 1928.

a. b. **Knutsbro kraftstation**, se Öjebro kraftverk.

Knäckesjuka, se Rostsvampar sp. 1365.

Knärot, *Goodye'ra re'pens*, orkidé (fam. *Orchidaceae*) med rotstock, rosettställda, nätådriga blad och små, ensidigt vända, grönvita blommor i ax. Rätt sällsynt i granskog.

Knölhavre, se Havre.

Knölsyska, se Stachys.

Knöltång, se Phaeophyceae.

Koaxia'l, annan form för konaxial.

***Kobb**, Gustaf, avgick från professuren 1928.

***Kobe** har marinobservatorium och handelshögskola (skall 1929 omändras till universitet). 1926 ankommo och avgingo i utrikesfart fartyg om 27 mill. nettoton.

***Kobolt**, se även Stål sp. 187.

Axel Koch.

***v. Koch.** 2. Halfred v. K. anslöt sig vid liberala partiets sprängning till frisinnade folkpartiet och var t. o. m. 1926 led. av F. K.

***Koch.** 1. John K. var 1914—24 prof. vid Chalmers tekniska institut och är sedan 1924 prof. i fysik i Lund. — 2. Martin K. medarbetade 1916—17 i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning och var 1922—26 Socialdemokratens Pariskorrespondent.

***Koch.** 1. J. P. K. avled 1928. Han erhöll 1909 Vegamedaljen och blev 1923 överste och chef för danska flygkåren. — 2. Laugé K. ledde den danska jubileumsexpeditionen 1920—23, företagen med anledning av Danmarks 200-åriga kolonisation av Grönland; därvid besöktes för första gången och kartlades Grönlands n. kust. K. erhöll 1924 Vegamedaljen. 1926—27 företog han en expedition till ö. Grönland. K. har under sina resor ägnat särskild uppmärksamhet åt geologin och bl. a. påvisat kaledonisk veckning såväl i n. som ö. Grönland. K. har juni 1929

startat en ny expedition till n.ö. Grönland.

Koch (Koch-Weser), Erich, f. 1875, tysk politiker, överborgmästare i Kassel 1913—19, inrikesminister 1919—21, medlem av tyska nationalförsamlingen 1919 och av tyska riksdagen sedan 1920, ordf. i demokratiska partiet, justitieminister i Müllers ministär juni 1928—april 1929. K. har utgivit en skildring av det politiska läget i Ryssland, *Russland von heute* (1928).

***Kock,** Axel, lämnade 1928 redaktörskapet för Arkiv för nordisk filologi. Ett av K:s mest lästa arbeten är *Om språkets förändring* (1896; 3:e uppl. 1925).

Kock. 1. Ernst K., f. 1864, språkforskare, prof. i tyska språket i Lund 1906. K:s arbeten avhandla tysk, engelsk och nordisk språkvetenskap. På senare år har han energiskt hävdad åsikten, att den fornnordiska skalde-diktningens påstådda dunkelhet till väsentlig del beror på texternas dåliga skick och i synnerhet på förvända tolkningsprinciper. — 2. Augustin K., f. 1886, konsertsångare (baryton) och sångpedagog, 1915—21 kördirigent i Katarina kyrka i Sthlm, har vid ett stort antal konserter med till stor del svenskt program vunnit erkännande för god stäm-klang och musikaliskt föredrag.

Kod [kådd], försv. form för code.

Kodály [kå'-], Zoltán, f. 1882, ungersk tonsättare, även verksam som musikforskare. Liksom Bartók influerad av ungersk folkmusik, har K. skrivit sånger, pianomusik samt kompositioner för stråkinstrument i olika kombinationer.

Koelreuter [kö'lräjtér], Joseph Gottlieb, f. 1733, d. 1806,

tysk botanist, 1764 prof. i Karlsruhe, gjorde viktiga studier över pollinationen samt var den förste, som i stor skala utförde experiment över växtbastarder.

Köersner [tjö'rs-], A l b e r t, f. 1872, jurist, advokat i Sthlm 1898, prof. i rättskunskap vid Handelshögskolan där 1912, justitieråd 1918. K., som är den förste advokat, som inkallats i Högsta domstolen, har utövat ett omfattande rättsvetenskapligt författarskap.

Kohandel, inom politiken ironisk beteckning för överenskommelse mellan två parter (två partier l. en regering och ett parti), varvid den ena parten ger den andra sitt stöd i en fråga, i vilken de båda eg. äro motståndare, i utbyte mot en liknande tjänst från den andra partens sida.

Koh-i-noor [eng. utt. kâ'ej-nâ'(r)], (pers., ljusberget), ryktbar indisk diamant. K. säges ha kommit i stormogulernas händer 1526 och 1739 övergått till de persiska inkräktarna. Vid Punjab's erövring 1848—49 tillföll K. engelsmännen och överlämnades 1850 till drottning Viktoria. Den vägde då 185 karat men har sedermera omslipats till modern briljantform, varvid vikten nedgått till 106 karat.

***Koht**, H a l v d a n. Bland K:s litteraturhistoriska arbeten märkas monografier över H. Wergeland (1908) och H. Ibsen (2 bd, 1928—29). Han har vid. (tills. med den tyske prof. J. Elias) utgivit en uppl. av Ibsens brev (2 bd, 1904) och påbörjat en sådan av Björnsons brev samt har (tills. med F. Bull och A. Seip) 1928 påbörjat en kritisk uppl. av Ibsens samlade arbeten. K. är ivrig anhängare av "målet" (se Norska språket sp. 1058).

Koil, annat namn på staden Aligarh.

***Koincidens**. *Fys.* Metoden användes även för bestämning av gången hos kronometrar genom observation av knäppningarna.

Koivisto [kå'j-], se B j ö r k ö. Suppl.

***Kokand** tillhör nu Usbekistan. 70,000 inv. (1926).

Ko'kkola, finska namnet på Gamla Karleby.

Kokkrossare, tung vält (se d. o.).

***Kol** har atomvikten 12,00.

***Kolbäck**. Inom K. ligger K:s järnvägsstation, knutpunkt mellan linjerna Tillberga—Köping och Ramnäs—K. av Stockholm—Västerås—Bergslagens järnvägar samt linjen K.—Rekarne av Oxelösund — Flen — Västmanlands järnväg. Lantmannaskola.

***Kolbäcksan** representerar en medelvatteneffekt av 63,000 HK, varav över 41,000 äro utbyggda.

***Kolerisk**, jfr T e m p e r a - m e n t.

***Kollektivavtal** regleras numera av lagen 22 juni 1928 om K., vilken lag trätt i kraft 1 jan. 1929. Denna lag åsyftar att fixera K:s rättsverknningar och parternas ansvarighet för avtalens efterlevnad samt att skapa en praktiskt användbar form för avtalstvistens avgörande vid domstol. Lagen kompletteras av lagen om arbetsdomstol (se d. o. Suppl.) av samma dag och år. Efter upprepade framställningar från olika riksdagar och sedan det visat sig omöjligt att genom den av den tredje socialdemokratiska ministären tillsatta 1926 års arbetsfredsdelegation erhålla besked om arbetarpartens ställning till frågan om en arbetsfreds- och avtalslagstiftning, framlade K. M:t till

1928 års riksdag proposition om obligatorisk skiljedom i rättstvister (tolkning av avtal), medan frågorna om intressetvister (avtalens upprättande och innehåll) och samhällsfarliga arbetsinställelser lämnades utanför. Riksdagen antog med betydande jämkningar förslagen till de ovannämnda lagarna. — K. kan slutas av en l. flera enskilda arbetsgivare, medan å arbetarsidan avtalet skall vara träffat av ett flertal individer. Avtalet skall vara skriftligt avfattat och är bindande för medlem av avtalslutande organisation, vare sig han inträtt däri före l. efter avtalet, dock ej i den mån han redan är bunden av annat avtal. Utträder medlem ur organisation, upphör han ej på grund därav att vara bunden av avtalet. Arbetsgivare l. arbetare, som äro bundna av K., må icke vidtaga arbetsinställelse (lockout l. strejk), blockad, bojkott l. annan därmed jämförlig stridsåtgärd på grund av tvist om avtalets giltighet, bestånd l. rätta innebörd l. på grund av tvist, huruvida visst förfarande strider mot avtalet, ej heller i syfte att åstadkomma ändring i avtalet, avsedd att träda i tillämpning efter det avtalet utlupit, l. för att bispringa annan, som icke själv äger vidtaga stridsåtgärd. Har arbetsgivare, arbetare l. förening, som är bunden av K., gjort sig skyldig till dylikt förfarande, kan ärendet dragas inför Arbetsdomstolen. Påföljderna av avtalsbrott äro av två slag. Antingen kan domstolen förklara angripen part befriad från sina avtals- och lagenliga skyldigheter mot den andra parten, så länge rättelse ej skett, l. ock kan skadestånd tillerkännas såväl enskild arbets-

givare l. arbetare som förening av dylika. Med hänsyn till föreliggande omständigheter kan skadeståndet nedsättas l. t. o. m. befrielse från sådant äga rum; enskild arbetare må i intet fall ädömas högre skadestånd än 200 kr., och förvandling till fängelse kan ej tillämpas i fråga om av Arbetsdomstolen fälld dom. Trots av vederbörande riksdagsutskott företagna avsevärda jämkningar av lagförslagen i arbetarpartens intresse lyckades man ej vinna arbetarrepresentanterna för förslagen, vilka godkändes av den borgerliga riksdagsmajoriteten. Massdemonstrationer mot de s. k. "tvångslagarna" förekommo över hela landet. Arbetarna ha dock i praktiken godtagit lagarna genom att utse representanter i Arbetsdomstolen, och arbetarorganisationer ha i flera fall vädjat till Arbetsdomstolen, där arbetsgivare uppgivas ha brutit mot gällande K.

***Koller**, se även **Sele**.

Kollimatio'nsaxel (av lat. *collima're*, förvrängning av *collinea're*, rikta) i en för mätningar avsedd kikare är den linje, som förenar hårkorsets mittpunkt med objektivets optiska medelpunkt.

***Kollontaj**, **Aleksandra**, som 1926 förflyttades till Mexiko, återkom 1927 ss. sändebud till Norge. Hon har drivit ett energiskt arbete för att öka kvinnornas politiska intresse och inflytande i Ryssland. I sin roman *Arbetsbiens kärlek* (sv. övers. 1925) har K. givit en skildring av de tre senaste ryska kvinnogenerationernas inställning till det sexuella problemet.

***Kolmodin**. 3. **Adolf K.** avled 1928.

***Kolorimeter**, jfr **Nefelometer**.

Kolryss, ryss (se d. o.).

Kolsyreassimilation, se *Assimilation* sp. 767.

Kolsyregödsling, tillförsel av fri kolsyra till växtodlingar, varigenom kolsyreassimilationen och därmed skördens storlek ökas. Kolsyran kan tillföras t. ex. genom rörledning i l., med hjälp av särskilda anordningar, genom gödsling med naturlig gödsel. Under senare år ha omfattande experiment med K. utförts.

Kolsäcken, se *Södra korset* och *Vintergatan*.

Kolyma', flod i ö. Sibirien, upprinner på Stanovojbergen och utmynnar i N. Ishavet. 1,900 km., därav 1,100 segelbara (isfri endast 2,5 mån. årligen).

***Kombakonam**. Dess universitetscollegie intar numera ej samma ledande roll som förr.

Kombinationsmotstånd till flera parallellkopplade elektriska ledare (med motstånden r_1, r_2, r_3 o. s. v.) är ett motstånd, så stort, att om det inkopplas i en strömkrets i st. f. de parallellkopplade ledarna, spänningen skall bli densamma och strömstyrkan summan av strömstyrkorna i de förstnämnda ledarna. Om K:s storlek är R , så gäller

$$\frac{1}{R} = \frac{1}{r_1} + \frac{1}{r_2} + \frac{1}{r_3} + \dots$$

Kombinationsprincipen, en i många fall giltig sats, som säger, att i ett ämnes spektrum finnas linjer (*kombinationslinjer*), vilkas vågtal äro summan av l. skillnaden mellan vågtalen för två andra linjer i samma spektrum. Detta beror på att de båda senare linjerna ha en term (se d. o. 5) gemensam.

***Komi** omfattade 1926 434,149 kvkm. med 207,000 inv., därav 92 % syrjäner.

***Kommandoexpedition**. Till Sjöförsvarets K. höra från 1926 även ärenden rör. flygvapnet.

Kommandotorn, se *Manöververtorn*.

***Kommensurabel**, se även *Förhållande*. Suppl.

***Kommerskollegium**. Från 1929 äro ledamöterna i K. sex kommerseråd, chefer för var sin av följande byråer: handels- och administrativa byrån, sjöfartsbyrån, industribyrån, bergsbyrån, statistiska byrån och fartygsinspektionsbyrån.

***Kommun**. Förslag föreligger att för den kyrkliga K. få till stånd en lämpligare form för församlingsstyrelse än kyrkostämman. Enl. förslaget skulle kyrkostämmans beslutanderätt i alla större församlingar överlätas på särskilda kyrkofullmäktige. En enhetlig och planmässig behandling av ärendena skulle därigenom ernås.

Kommunala flickskolor. Enl. beslut av 1928 års riksdag kunna K. med statsunderstöd inrättas. K. skola ha ung. samma mål som privata högre flickskolor. Varje K. skall vara anordnad med såväl *sjuarig* som *sexårig* lärokurs, den förra anknuten till folkskolans fjärde, den senare till folkskolans sjätte klass. De båda lärokurserna kunna vara antingen *fristående* l. *förenade*. Inom de två högsta klasserna skall undervisningen anordnas antingen på både en *teoretisk* och en *praktisk* linje l. på endera av dessa linjer. Undervisningsämnen äro å det gemensamma lägre stadiet (fem, resp. fyra klasser): kristendoms-kunskap, modersmålet, tyska, engelska, franska, historia med samhällslära, geografi, matematik,

biologi, fysik och kemi, välskrivning, teckning, musik, gymnastik med lek och idrott, slöjd och hushållsgöromål, å det högre stadiets teoretiska linje samma ämnen samt psykologi, hälsolära och ekonomilära, å det högre stadiets praktiska linje samma ämnen som å den teoretiska linjen med undantag av geografi, psykologi, matematik, biologi, fysik och kemi men med tillägg av sömnad, vävning, barnavård samt trädgårdsskötsel. Ämnena sömnad, vävning, hushållsgöromål, barnavård och trädgårdsskötsel sammanfattas å sistnämnda linje under beteckningen praktiskt husliga ämnen. Inom de bägge högsta klasserna skall lärjunge deltaga å båda linjerna i fem fasta läroämnen, nämligen kristendomskunskap, modersmålet, historia med samhällslära, ett främmande språk samt hälsolära, resp. ekonomilära, å den teoretiska linjen i ytterligare tre ämnen, fritt tillvalda bland de för de båda klasserna upptagna teoretiska ämnena, ävensom i teckning, musik, gymnastik med lek och idrott, slöjd och hushållsgöromål, å den praktiska linjen utom i de fasta ämnena i ytterligare tre ämnen, fritt tillvalda bland de praktiskt husliga ämnena, ävensom i teckning, musik samt gymnastik med lek och idrott. Lärjunge å sistnämnda linje, som icke tillvalt sömnad l. hushållsgöromål, är skyldig att deltaga i mindre kurser i dessa ämnen, motsvarande undervisningen i slöjd och hushållsgöromål å den teoretiska linjen. Lärjunge kan dessutom få tillfälle att deltaga i undervisning i ett tilläggsämne. I fråga om reglemente, styrelse och tillsyn samt ekonomiska förhållan-

den råda i det hela taget för K. samma bestämmelser som för kommunal mellanskola.

Kommutati'va lagen (av lat. *commuta're*, utbyta, förändra), för många matematiska operationer giltig lag, som säger, att ordningen hos de storheter, som underkastas operationen, är utan inflytande på resultatet. Sålunda är t. ex. $a + b = b + a$. K. gäller ej för vektorprodukter (se *Vektor* sp. 547 f.).

***Kommutator**, strömvändare, är även apparat för omkastning av en elektrisk ströms riktning.

***Komparation**. *Språkv.* Komparativen och superlativen kunna även användas i *absolut betydelse* (d. v. s. utan att någon jämförelse avses) för att uttrycka en ganska hög grad, resp. en mycket hög grad av en viss egenskap (t. ex. *en bättre flicka; de bästa lovord*).

Kompensationslindning, kompenseringslindning, Dé-rilindning, lindning, som i vissa likströmsmaskiner förläggas i spår, uppstansade i polplattorna. K. är stundom delvis förlagd till kommuteringspolerna (se *Elektriska maskiner* sp. 868) och har liksom dessa till ändamål att vid belastning neutralisera ankarreaktionen. Den genomgås av belastningsströmmen och inverkar ej på magnetkretsen i tomgång.

***Kompensationsmetod**, jfr *Nollmetod*.

Komplettmaskin, se *Tryckpress* sp. 1402 och *Tändsticker* sp. 16.

***Komponent**, se även *Vektor*.

Komponi'st, detsamma som kompositör.

***Kompositum.** *Språkv.* Jfr Sammansättning.

Komprimerad luft, se Tryckluft.

Ko'ncessiv (av lat. *concedere*, medge), som anger ett medgivande (t. ex. konjunktion l. sats).

***Kondakov,** Nikodim Pavlovitj, avled 1925 i Prag.

***Kondensator.** Vanl. ha ledarerna formen av ett stort antal parallella plattor, skilda åt av isolerande mellanlägg. Varannan platta förenas med K:s ena pol, varannan med den andra. Den i huvudarbetet angivna formeln (som är strängt giltig, endast om mellanläggen äro oändligt tunna) kan tillämpas även i detta fall, om man med *S* menar produkten av varje plattas yta och antalet mellanlägg.

Konditiona'l (av lat. *conditio*, villkor), som innebär ett villkor (t. ex. konjunktion l. sats).

Konditione'ra (jfr Kondition), vara i tjänst (hos).

Kondo'riträ, korallträ, veden av det ostindiska, även i Amerika och Afrika odlade trädet *Adenanthera pavonina* (fam. *Leguminosae*). K. har rödaktig kärna och är hårt och hållbart samt användes i möbler m. m.

Kondsjevara'm, se Conjeeveram. Suppl.

Kondu'ktans (av lat. *con*, med, och *ducere*, leda), förlustmotståndet vid växelström, dividerat med kvadraten på impedansen (se d. o. Suppl.).

***Konduriotis,** Paulos, drog sig tillbaka, när Pangalos införde diktaturen jan. 1926, men återtog presidentposten ad interim efter Pangalos' fall aug. s. å. Juni 1929 valdes K. definitivt till president. Se vid. Grekland. *Historia.* Suppl.

Konfessionalism (jfr Kon-

fession), sträng bekännelse-trohet.

Konforma lager, en lagerserie, som uppstått vid oavbruten sedimentering. I skenbart K. kan en lucka, hi'atus, förefinnas, motsvarande ett avbrott i sedimenteringen, t. ex. en landperiod. En sådan hiatus benämnes diskonformite't l. maskerad diskordans. K. med l. utan diskonformiteter kallas i regel konkordanta lager. Äkta diskordans (se d. o.), vinkeldiskordans, är en hiatus, under vilken veckningar l. oregelbundna nivåförändringar ägt rum.

Ko'ngelige Porcelänsfabrik, Den K., Köpenhamn, grundades 1772 av F. H. Müller. 1779 inköptes K. av Kristian VII och förblev i statens ägo till 1867, då den ombildades till aktiebolag. Efter en kort blomstringsperiod på 1780-t., då bl. a. servisen Flordanica (se d. o.) tillverkades, har K. först efter 1885 under ledning av A. Krog och (sedan 1902) av F. Dalgas intagit en teknisk och konstnärlig rangställning. Bland de konstnärliga medarbetarna märkas Jais Nielsen samt svens-karna Gerhard Henning och Patrik Nordström.

Ko'ngelige Teater, Det K., se Dansk teater.

***Kongo.** 2. A. Belgiska K. I kolonin funnos 1928 21,000 vita inv., därav 14,000 belgier. Ru'anda-U'ru'ndi, som omfattar det ytterst tätt bebodda höglandsområdet ö. om Tanganyika- och Kivusjöarna, bildar ett mandat under N. F., sedan 1925 administrativt förenat med Belgiska K. och styrt av en viceguvernör (residerar i Usumbura). Efter gränsregleringar utgör dess yta 53,200 kvkm. Folkmängden uppskattades 1927 till 5 mill., därav 440 vita.

— Belgiska K:s produktion av koppar utgör 112,000 ton (1928), av guld 3,688 kg. (1928) och av radium 20 gr. (1926); diamantexporten var 1927 1,1 mill. karat. 1927 hade importen ett värde av 1,496 mill. och exporten av 1,055 mill. franes; viktigaste exportvaror voro kopparmalm, palmnötter och palmolja, ädelstenar, kopal och elfenben. Järnvägarnas längd 3,520 km. (1928). — *B. Franska K.* Ang. Mellersta Kongo se d. o. Suppl.

***Kongrégation.** 3. Om *Congregatio indicis* se *Index librorum prohibitorum*. Suppl.

***Konia.** 2. K. hade 1927 47,000 inv.

***Koniska sektioner.** De nämnda geometriska egenskaperna voro kända redan under antiken.

Ko'nja, se *Jo jakin*.

***Konkret.** *Fil.* Jfr *Abstrakt*. Suppl.

***Konnekti'v** (av lat. *conne'ctere*, sammanbinda), se *Ståndare*.

***Konow.** 2. *Wollert K.* lämnade stortinget 1924.

Konsekve'nta floder (av lat. *con*, med, och *se'qui*, följa), sådana som framrinna i lagrens stupningsriktning; *obse'kve'nta* (av lat. *ob*, mot) floder gå i motsatt riktning, medan *subse'kve'nta* (av lat. *sub*, under) följa strykningen (jfr d. o.).

Konserthusteatern i Sthlm grundades av Ernst Eklund, som med Per Lindberg som regissör spelåret 1926—27 i Konserthusets stora sal uppförde en rad stora klassiska och moderna skådespel i en för podiescenen anpassad, starkt förenklad dekorativ utstyrel. K., vars verksamhet blev en stor konstnärlig framgång, återupplivades spelåret 1928—29, då

den innehades av Dramatiska teatern.

Konservativt kraftfält, se *Potential* sp. 526.

***Konsistorienotarie.** I samband med en 1928 genomförd lönereglering för domkapitlens tjänstemän har titeln K. ersatts med titeln stiftssekreterare utom vid Stockholms stads konsistorium, där motsvarande titel är sekreterare. Vid hovkonsistoriet har den gamla titeln bibehållits. I Uppsala och Lunds stift finnes vid stiftssekreterarens sida en stiftsnotarie.

Konsolsten, se *Kragsten*.

***Konstantan**, se även tab. till *Motståndsmetaller*.

***Konstantin**, konung av *Grekland*, avled 1923 (ej 1924).

***Konstantinopel**, som avsevärt berörts av folkutväxlingen mellan Turkiet och Grekland (se d. o. Suppl.), hade vid 1927 års folkräkning 700,000 inv., därav 262,000 i Stambul, 287,000 i Pera och 125,000 i Skutari. Av befolkningen talade 477,000 turkiska, 90,000 grekiska, 45,000 armeniska och 39,000 jiddisch; muhammedanernas antal var 448,000, de grekisk-ortodoxas 99,000, de armeniska kristnas 53,000, de mosaiska trosbekännarnas 47,000 och katolikernas 23,000. Antalet under 1927 avgångna l. passerande fartyg var 13,200 och deras sammanlagda tonnage 11,3 mill. ton. — Bland K:s äldre byggnader märkes även Selim I:s moské, uppförd av Sinan (se ill. till d. o.).

***Konstapel**, se även *Sjökapten*.

Konstgummi, detsamma som *dextrin* (se d. o. och *Rostgummi*).

Konstgödningsfabriks a. b. i Landskrona, grundat 1882, till-

verkar svavelsyra och superfosfat. Aktiekapital 4,8 mill. kr.

Konstgödsel, fabriksmässigt beredda gödselmedel (se d. o.).

***Konsthistoriska sällskapet.** Konsthistoriska sällskapets publikation uppgick 1926 i Tidskrift för konstvetenskap.

Kontagiö's magi (av lat. *conta'gium*, smitta), överföringsmagi, se **Magi** sp. 1048 f.

Kontaktgift, sådana insektdödande vätskor, som verka därigenom, att insekterna kuktas av dem, ss. nikotin, kvassiaextrakt, fotogenemulsion m. fl.

Kontinentalplatån, **Kontinentalsluttningen**, se **Jorden** sp. 183.

Kontje-Darja', se **Tarim**.

***Kontrabas**, basfiol, se **bilagan till Musikinstrument**.

Ko'ntrabok, se **Motbok**.

Kontraktionshypotesen, se **Relativitetsteori** sp. 969.

Ko'ntramarsch (av lat. *co'nt-ra*, mot), se **Krigskonst**. Suppl. sp. 1205 och **Vävning** sp. 1268.

***Kontrollstyrelsen.** Led. i K. äro vid överdirektörens sida två byråchefer, den ene för rusdrycksförsäljningsärenden, den andre för kontroll å tillverkningsavgifter. Jämte kontrollrådet har K. vid sin sida de s. k. denaturerings-sakkunniga, vilkas uppgift är att biträda K. vid handläggning av ärenden ang. skattefri sprit och vissa alkoholhaltiga preparat och särskilt vid behandlingen av frågor om denatureringsmetoder och denatureringsmedel.

Konung Gustaf V:s jubileumsfond till kräftsjukdomarnas bekämpande åstadkoms genom nationalinsamling till firande av Gustaf V:s 70-årsdag (16 juni

1928) och uppgick vid överlämnandet till 4,649,000 kr. men har sedermera ökats.

***Konvergent. Matem.** Se även **Kedjebraäk.**

Konviktorium, vanl. liktydigt med konvikt (se d. o.), stundom med något vidare innebörd. Det 1919 inrättade **Lunds studentkårs konviktorium** är ett stort måltidspensionat för studenter.

***Kooperation.** Kooperativa företag av olika art ha under de senaste åren företett en mycket rask utveckling. Till Internationella kooperativa alliansen äro f. n. över 50 mill. hushåll anslutna via olika centralorganisationer. I Sverige var 1928 antalet konsumtionsföreningar, anslutna till Kooperativa förbundet, 890 med 392,300 medlemmar och 314,3 mill. kr. i omsättning. Inom modern konsumentkooperation är koncentrationstendensen synnerl. påtaglig. I Sverige visar den sig dels däri, att de lokala enheterna få allt större omfång (så hade 1928 Konsumtionsföreningen Stockholm 45,665 medlemmar och 38,5 mill. kr. i omsättning och c:a 10 föreningar mer än 5,000 medlemmar), dels däri att den nationella centralorganisationen utvidgat sin verksamhet inom produktion och distribution. Produktionsföretagen ha utökats med en skofabrik, en galoschfabrik och en superfosfatfabrik. Kooperativa förbundets totala omsättning uppgick 1928 till 135 mill. kr. Även försäkringsföretagen ha utbyggt sin verksamhet. Livförsäkringsanstalten Folket hade 146,890 delägare och 165,9 mill. kr. i försäkringssumma 1928; Försäkringsanstalten Samarbeta hade s. å. 196,171 brandförsäkringstagare och en försäkringssumma av

1,196,0 mill. kr. I den mån konsumentkooperationen i olika länder stärkt sin ställning, ha även de internationella organisationerna ytterligare utbyggt. Till Nordisk andelsförbund ha de två partihandelsföreningarna i Finland anslutit sig. Handelstutbytet mellan de nationella centralorganisationerna har vidgats, ehuru den existerande Internationella partihandelsföreningen ännu blott fungerat som en samarbetskommitté, som insamlat statistiska uppgifter och diskuterat uppriktandet av gemensamma produktions- och handelsföretag. — Den svenska jordbrukskooperationen, som är en ren producentkooperation och står helt utanför Kooperativa förbundet, har under senare år vid. utvecklats. Svenska lantmännens riksförbund var 1929 organiserat i 18 centralföreningar med 1,100 lokalföreningar. Omsättningen var s. å. c:a 60 mill. kr. Förbundet utger sedan 1905 veckotidskriften Svenska Lantmännens Föreningsblad. Oberoende av Svenska lantmännens riksförbund stå andelsmejerierna, vilkas antal 1926 var 667. Andra betydande producentkooperativa företag, som även stå utanför Svenska lantmännens riksförbund, äro Centralkassorna för jordbrukskredit, Svenska avelsdjursexportföreningen och Sveriges stärkelseproducenters förening.

***Koordinatsystem**, se även **Polärt koordinatsystem**.

Kootwijk [kå'tväjk], by i prov. Gelderland, Nederländerna, s.v. om Apeldoorn. Radiostation för trafik på Nederl. Indien.

***Kopparberg**. 1. I K. finnas betydande industriella anläggningar, bland vilka märkas Grycksbo

pappersbruk samt Korsnäs, Näs, Karlsfors och Källvikens sågverk. K:s förs., som jämte Falu stads Kristine förs. bildar pastorat, hade 1928 10,670 inv., därav 6,910 i Falu landskommun och 3,760 i Falun. — 2. K. bildar egen kommun men ingår i Ljusnarsbergs förs. I K. finnes sedan 1927 en kommunal mellanskola. K. hade 1928 1,995 inv. (1927 överflyttades från Ljusnarsbergs skn till K. ett område med 314 personer).

***Kopparbergs och Hofors sågverks a. b.** har anlagt en sulfatfabrik vid Norrsundet. Järnbruksrörelsen vid Brattfors är numera nedlagd. K. äger även Storviks sulfit a. b. samt tills. med Stora Kopparbergs bergslags a. b. Vintjärns gruvbolag. Aktiekapital 20 mill. kr. C:a 900 arbetare.

Kopparförluster, strömvärme förluster, de vid energiomvandlingarna i elektriska maskiner uppstående förluster, som härröra från strömgångningen genom lindningarna. Även vissa järnförluster (se d. o. Suppl.) inräknas i K., emedan de liksom dessa variera med belastningen.

***Kopparålder**, jfr även **Världsåldrar**.

Koppstruktur, se **Variolit**.

***Kopula**, stundom även beteckning för kopulativ konjunktion, spec. och.

Korallkornell, se **Cornus**.

Korallträ, se **Kondoritträ**. Suppl.

Ko'rasin, en stad i Galiléen på Jesu tid, i Matt. 11: 20 ff. omtalad vid sidan av Betsaida och Kapernaum. Sannol. nuv. ruinstället *Kera'ze*, n. om *Tall hum* (se *Kapernaum*).

***Korda**. *Matem.* K. till en yta är en linje, som förbinder två punkter på ytan.

Korda'l (av *korda*), se **Radi-kalaxel**.

Kordlindning, se **Slinglindning**.

***Korea** har f. n. c:a 19,4 mill. inv. Städer med över 100,000 inv. äro Söul, Pyöng-yang och Fusan. Bland jordbruksprodukterna märkas ris (3,1 mill. ton 1927), korn (0,8 mill. ton 1927), tobak (10,000 ton 1926), bomull (31,000 ton 1926—27) och sojabönor. Av vikt är även silkesmaskavel, fiske, valfångst och bergsbruk (guld, järn, stenkol och grafit). Järnvägarnas längd var 1928 c:a 3,200 km.

***Korfanty**, **Wojciech**, har under senare år framträtt som en av ledarna för oppositionen mot Piłsudski.

***Korfu**. 1928 hade nomarkin 106.000 och staden 32.000 inv.

***Korint**. 2. K., som 1928 hade 10,000 inv., härjades svårt av en jordbävning april s. å.

***Korintiska näset**. Kanalen (längd 6,3 km.) har under senare år fått ökad betydelse (1928 passerade 8,500 fartyg om tills. 3 mill. ton).

Korfskabb, sjukdom på potatis, orsakad av en med *Plasmodio'phora* (jfr **Klumprot-sjuka**) besläktad svamp, *Spongo'spora subterra'nea*. På potatisen bildas små vårtor, vilkas yta sönderfaller till ett fint pulver (pulverskabb). Å smittad jord bör potatis ej odlas på flera år.

Ko'rkyra, se **Korfu**.

Korn, äldre viktenhet = $\frac{1}{10000}$ skålpund = 4,25 egr.

Kornskruv, äldre, särskilt i bergslagstrakterna använd typ av spannmålsmagasin med lodräta schakt, vari säden ifylles upptill och urtappas nedtill samt luftas genom tvärgående lufttrummor. Jfr **Spannmålsmagasin**.

Koroma'ndelkrusbär, se **Carambola**. Suppl.

***Koronium**, se **Solen** sp. 1160 f.

Korošec [kå'råsjetj], **Anton**, f. 1872, jugoslavisk politiker, katolsk präst. K. organiserade 1907 det slovenska bondeförbundet, blev sedan ledare för det slovenska klerikala folkpartiet och var 1906—18 led. av österrikiska riksrådet. Han medverkade tidvis 1919—20 ss. minister vid den nya jugoslaviska statens grundläggning. 1924 en kort tid undervisningsminister, blev K. juli 1928 chef för en koalitionsministär med närmaste syfte att få till stånd en avspänning i striden mellan serber och kroater (se **Jugoslavien**. Suppl. sp. 1109) men misslyckades häri och ingick 1929 vid den kungliga diktaturens utropande ss. kommunikationsminister i Zivkoviés ministär.

***Korpilobolo**. 2. Se **Pajala** och **Korpilobolotingslag**. Suppl.

***Korpral**. Vid marinen har i st. f. den indragna underofficerskorpralsgraden införts graden flaggkorpral, närmast över K.

Korrektionstillstånd, se **Objektiv** sp. 1206.

Korresponderande tillstånd sägas två kroppar befinna sig i, om deras reducerade temperaturer och reducerade tryck (temperaturer och tryck dividerade med resp. kritiska temperaturer och kritiska tryck; se **Gaser**) äro lika. För många ämnen gäller, att under dessa villkor även de reducerade volymerna (volymerna dividerade med volymerna i kritiska tillståndet) äro lika.

Korsande lagring, se **Kors-skiktning**. Suppl.

Korsband, se **Masugn** sp. 1330.

Korsbett, se Tändernas sjukdomar sp. 13.

***Korschelt**, Eugen, avgick 1928 från sin professur i Marburg, som han innehåft från 1892 (ej 1893).

***Korsnäs sågverks a. b.** inköpte 1928 Trävaru a. b. Dalarna. K. har ett aktiekapital av 21 mill. kr. och e:a 1,400 arbetare.

Korsord, se Crossword. Suppl.

Korsskiktning, korsande lagring, diagonaliskiktning, en snedställd skiktstruktur, som uppstår i rinnande vatten och därför kännetecknar särskilt flod- och deltasediment.

Kortfors, järnvägsstation i Karlskoga skn, Örebro l. knutpunkt mellan Nora bergslags järnvägar och Svartälvs järnväg.

***Kortslutning**, se även Ledningsfel.

***Kortspel**. Auktionsbridge. Som honnörer räknas vid trumfspel de fem högsta korten i trumffärgen och vid sans atout essen.

Koruna [kå'ro-], se Tjecko-Slovakiet sp. 1145.

***Kos** är en av Tolvöarna.

Košice [kå'sjitse], se Kaschau.

***Koskenniemi**, Veikko, blev 1925 rektor för Åbo finska universitet.

***Kossel**, Albrecht, avled 1927.

Ko'ssel, Walter, f. 1888, son till Albrecht K., tysk fysiker, prof. i Kiel 1921, har arbetat inom kvantteorin och spec. tillämpat den på kemiska problem.

***Kossinna**, Gustaf, avgick från professuren i Berlin 1927. Hans mest berömda arbete är *Die Herkunft der Germanen* (1911).

Kossä'er, detsamma som kassiter (se Babylonien sp. 955).

Kotben, Kotled, se Kota.

***Kotka**, av vars invånare e:a 1,000 äro svenskar, har svensk samskola med dimissionsrätt.

Ko'ttbus [-bos], Cottbus, stad i prov. Brandenburg, Preussen, belägen i Nieder-Lausitz, vid Spree. Betydande textilindustri och handel med textilvaror och livsmedel. Högre textilindustri-skola. Viktig järnvägsknut; flygstation. 50,000 inv. (1925).

***Koturn**, stundom i bildlig bet. beteckning för svulstigt, uppstyltat sätt att uppträda i tal. skrift ("stiga upp på koturnen", "gå omkring på koturnen").

Kouvola [kå'o-], köping i Viborgs l., s. Finland, nära Kymmene älv. Knutpunkt för järnvägen genom Savolaks till Kotka och linjen Helsingfors—Viborg. 5,200 inv. (1927).

***Koweit** har en yta av e:a 5,000 kvkm. Huvudstaden med samma namn (e:a 30,000 inv.) har en god hamn vid Persiska viken och är tilltänkt ändpunkt för Bagdadbanan. — 1914 erkändes K., mot löfte om medverkan till erövring av Basra, av Storbritannien ss. en oberoende stat under brittiskt skydd. 1922 reglerades gränsen mot Nedjd och f. å. gränsen mot Irak (se karta till Arabien. Suppl.).

Kowloon [kaolo'n], se Hongkong. Suppl.

***Kozani**. 1928 hade nomarkin 167,000 och staden 13,000 inv.

Kraepelin, Emil, f. 1856, d. 1926, tysk psykiatriker, prof. i Dorpat 1886, i Heidelberg 1890, i München 1903—21. K. framstår i sin *Psychiatrie* (1883, 9:e uppl. påbörjad 1927) o. a. arbeten ss. den moderna tyska psykiatrins ledande personlighet, särskilt på systematikens område. Han har sålunda givit burskap åt *demen-*

tia praecoax-termen ss. samlingsbegrepp för de olika sjukdomsformer, som numera även pläga inordnas under termen schizofreni, sammanfört de specifikt melankoliska och maniska sjukdomsbilderna under den *mano-depressiva* psykos-typen och även gjort viktiga, upprepade gånger överarbetade och modifierade insatser för klargörandet av den typ av psykopatiska reaktionsformer, som möter i *paranoia* (jfr *Sinnessjukdomar* sp. 604 ff.). K. var även experimentalpsykolog av Wundts skola.

***Kraft.** Enhet för K. i tekniska måttssystemet (se d. o.) är kilogramkraften.

Kraft a. b. Gullspång—Munkfors, Mariestad, grundat 1906, äger vattenkraftstation i Gullspång (se tab. till *Vattenkraftverk*) samt vattenfall vid Årås i Gullspångsälven och Munkfors i Letälven. Aktiekapital 9 mill. kr. Jfr Örebro elektriska a. b.

Kraftfunktion, se *Potential* sp. 526.

***Krag.** 2. Vilhelm K. har börjat utgiva sina memoarer, varav hittills 3 dlr utkommit: *Min barndoms have* (1926), *Den gång jag var tyve år* (1927) och *Heirefjæren* (1928).

Krakerud, vattenkraftstation i Klarälven, inom Norra Råda skn, Värml. l. Äg. Uddeholms a. b. Se även tab. till *Vattenkraftverk*.

Krakmandel, se *Prunus* sp. 660.

***Kramař,** Karl, är nationaldemokratiska partiets ledare. Han har bekämpat Masaryks och Beneš' västerländskt orienterade nationalism och hävdad en ideologisk panslavism men i opposition mot bolsjevikregimen. I *Narodní*

Listy, nationaldemokratiska partiets organ, intar K. en ledande ställning.

***Kramfors** har två lastageplatser vid Ångermanälven och station vid Härnösand—Sollefteå järnväg. — Kramfors a. b. äger även *Edsele kraftverk* (se d. o. Suppl.) men har försålt Järveds sågverk. Aktiekapital 15.300.000 kr. C:a 1.500 arbetare.

Krampen, järnvägsstation i Skinnskattebergs skn, Örebro l., vid statsbanelinjen Krylbo—Mjölby och Köping—Uttersberg—Riddarhyttans järnvägar.

Kran, se *Persien* sp. 145.

***Krasin,** Leonid Borisovitj, avled 1926.

***Krasnodar** är nu huvudstad i Adygej (se *Tjerkess*. Suppl.) och kretsen Kuban, N. Kaukasusområdet. Lantbruksinstitut o. a. högskolor. 162.000 inv. (1926).

***Krasnojarsk** är nu huvudstad i en krets med samma namn, Sibiriska området.

Kra'tes från Ma'llos, 2:a årh. f. Kr., grekisk grammatiker (se d. o. sp. 1438).

Krauss [kraos], Werner, tysk skådespelare. K. har varit anställd vid olika scener, bl. a. hos Reinhardt. Han är en synnerligen framstående konstnär, som med säkerhet och kraft gestaltat karaktärer ur både den klassiska och moderna repertoaren (bl. a. Hebbels Herodes, Schillers Wallenstein). Han har även vunnit framgång som filmskådespelare.

Krebs, Arthur Constantin, se *Luftskepp* sp. 823.

Kre'ditor, se *Kreditera*.

Kreisler [kra'js-], Fritz, f. 1875, österrikisk violinist och tonsättare. K., som företagit vidsträckta konsertresor, varunder han flera gånger besökt Sverige, och utfört ett stort antal grammo-

foninspelningar, är en violinvirtuos av sällsynta konstnärliga mått. Han har skrivit operetten *Apfelblüten* (1919) och tonsatt l. arrangerat smärre stycken för violin, vilka vunnit stor popularitet (*Caprice viennois* m. fl.).

***Krementjugg** är nu huvudstad i kretsen K., Ukraina, och har 57,000 inv. (1926).

Kremome'ter (av fr. *crème*, grädde, och grek. *metrei'n*, mäta), gräddglas, graderad glascylindrar, vari mjölkens fetthalt beräknas efter det avsatta gräddlagrets tjocklek.

Křenek [kje'-], Ernst, f. 1900, tysk-böhmisk tonsättare, har med anslutning till extremt moderna riktningar inom musiken skrivit pianostycken, kammarmusik och orkesterverk samt operor, bl. a. film- och jazzoperan *Jonny spielt auf* (1927).

Kre'sus, annan form för Kroisos.

Krete'nsare, kre'ter, invånare på Kreta.

Kreot'nn, försv. form för cretonne.

Krets. *Fys.* 1. Se Ström-krets. — 2. Magnetisk K., slutet l. nästan slutet krets av ferromagnetiska kroppar. Lindar man kring dess olika delar en elektrisk ledare i n varv och sänder genom denna en ström om i ampère, så får man en magnetomotorisk kraft $= 0,4 \pi n i$ (skulle några varv gå åt motsatt håll mot de andra, räknas de negativt). Denna framkallar ett i K:s olika delar ung. lika stort induktionsflöde $=$ kvoten mellan magnetomotoriska kraften och magnetiska motståndet. Detta är summan av de olika delarnas längder, dividerade med produkten av permeabilitet och tvärsnitt. Ju större tvärsnitt

och permeabilitet och ju kortare eventuella luftspalter (se d. o.) äro, dess noggrannare gälla ovanstående lagar. På grund av järns höga permeabilitet kan även en mycket kort luftspalt avsevärt öka magnetiska motståndet.

Kre'tschmer, Ernst, f. 1888, tysk psykiatriker och neurolog, prof. i Tübingen 1923, i Marburg 1926. K:s psykiatriska åskådningssätt, utformat i arbetena *Der sensitive Beziehungswahn* (1918), *Körperbau und Charakter* (1921; Kroppsbyggnaden och karaktären, 1926), *Medizinische Psychologie* (1922) m. fl., är ett av de mest prononcerade uttrycken för de strävanden inom psykiatrin, vilka söka påvisa sambandet mellan sinnessjukdomar i mer l. mindre egentlig mening och de normala psykiska konstitutionsförhållanden, som bilda individens karaktär och prägla hans temperament. De individuella variationerna i karaktärsdragen motsvaras enl. K. av vissa individuella olikheter i kroppsbyggnaden. Även vid individens fysiologi fäster K. stor vikt ur psykologisk synpunkt, härvid en modern pånyttfödare av strävanden bl. a. hos Lavater (se d. o.).

***Kreuger.** 2. I var K. har under senare år spelat en roll inom den internationella finansvärlden som ingen svensk före honom. Sedan K. 1913 blivit chef för a. b. Förenade svenska tändsticksfabriker, ombildades det av honom startade a. b. Kreuger & Toll till ett holding company, vilket övertog ett betydande intresse inom tändsticksindustrin, medan byggnadsentreprenadrörelsen övertogs av en särskild firma, Kreuger & Tolls byggnads a. b. Efter bildandet av Svenska tändsticks a. b. (se d. o., även Suppl.) 1917 blev

K. dess verkst. direktör. Han har på denna post genom samverkan med utländska finansinstitut lyckats åt Svenska tändsticks a. b. förvärva en dominerande ställning inom världens tändsticksindustri. Genom a. b. Kreuger & Toll, på vilket de omfattande finansiella transaktionerna i samband med Svenska tändsticks a. b:s rörelse numera överlätits, har K. stort inflytande även inom andra industri- och bankföretag, bl. a. Trafik a. b. Grängesberg—Oxelösund, och på sistone fått till stånd en sammanslutning av ett tiotal norrländska industrifirmor i trä- och cellulosa-branschen. — 3. Henrik Kreuger är sedan 1927 prorektor vid Tekniska högskolan. Han har bl. a. utgivit *Byggnadsmaterialier* (1927).

***Krigsberedskap.** Om ekonomisk K. se även Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap p. Suppl.

Krigsberg, annan form för Kristberg.

Krigsdala, annan form för Kristdala.

***Krigsfartyg,** se även Flygdepåfartyg. Suppl.

***Krigskonst.** KRIGET TILL LANDS. *Gamla tiden. Taktik.* De äldsta något så när kända krig, där K. i egentlig mening tillämpats, äro perserkrigen (se *Grekland* sp. 1530 f.) på 400-t. f. Kr. Under dessa vunno grekerna, vilka stredo "i rotar och led", den samlade verkans överhand över perserna, vilka icke kände någon ordnad form för inbördes samverkan. Förutsättningarna för en sådan samverkan äro dels taktiska former, dels en ordnad ledning. Den taktiska formen var i sitt ursprung mycket enkel. Den grekiska falangen känne-

Ivar Kreuger.

tecknades av att hela härens massa sammanfördes på ett utrymme, som var det minsta möjliga för att tillåta individerna att bruka vapnen. Hela hären leddes direkt av högste befälhavaren. Taktiken kom till uttryck i sammanhållningen och var f. ö. betingad av vapnens natur. Den grekiske fotkrigarens, hoplitens, huvudvapen var stötlansen. 2 m. långt, kunde detta vapen användas samtidigt av flera bakom varandra ställda led. En första utveckling av den äldsta falangen var den tebanska, upfunnen av Epameinondas (se d. o.). Skillnaden låg däri, att den ena flygeln gjordes kraftigare, d. v. s. i detta fall djupare, än den andra. Man skönjer här ursprunget till tyngdpunktsidén, som bygger på erfarenheten, att en framgång på en punkt plägar medföra framgång över hela linjen. Man kan nu tala om tvenne former inom hären, en djupare (ända till 25 m.), kolonn, och en tunnare, linje. — Den grekiska K. ut-

Krigskonst. Romersk legion i manipularuppställning.

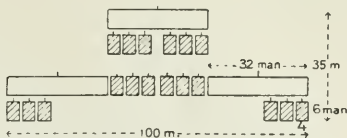
vecklades av makedonierna, främst Alexander den store. Inom Alexanders slagordning finner man en mångfald underavdelningar, var oeh en under sin befälhavare. Framgången beror icke längre på att massans stöt lyckas i första anloppet. Fältherren kan behärska stridens växlingar genom insättandet av reserver och kan variera slagplanen allt efter olika lägen. Taktiken har blivit en serie av fältherren beräknade och kombinerade akter. — Romarnas manipularordning (jfr Legion) var med sin smidiga anpassningsförmåga ett hellenskt-makedoniskt arv. En ytterligare utveckling betecknar indelningen i kohorter, verkliga taktiska förband, motsvarande bataljoner. Flera kohorter, normalt 10, bildade en legion. — Förutom fotfolk fanns i antikens härar såväl rytteri som ett slags artilleri, kastmaskiner. Fotfolket utgjorde dock det viktigaste truppslaget. — *Strategin* torde i äldsta tid ha varit föga utvecklad, varför t. ex. Herodotos' uppgifter om persernas millionhärar av praktiska skäl måste anses högst överdrivna. Först med Alexander den store framträder en utbildad strategi. Det gällde t. ex. vid anfallskriget mot perserna att fatta fast fot i fiendens land, att skapa en operationsbas, att så ordna arméns rörelser, operationer, att de ledde till erövring av viktiga punkter och områden och till avgörande kraftmätningar med fiendens trupper, det gällde

att under årslänga fältttåg sörja för ersättningsväsen och underhåll, för vilket ändamål bl. a. krävdes ordnade och tryggade förbindelser, allt problem, som sedan dess utgjort det väsentliga i strategin. — *Medeltiden*. De ledande germanfolken togo föga l. intet i arv av den antika K. Den fotfolksorganisation, de själva ägt före och under folkvandringstiden, fick småningom vika för feodalismens och riddarväsendets K. Härarnas kärna bildade de harnesklädda riddarna, beväpnade med lans och sköld och omgivna av beridna och oberidna väpnare och svenner m. m. En dylik riddarhär verkade icke i egentlig mening som rytteri, då riddarna stredo var för sig utan ordnad samverkan. Detta primitiva drag återverkade även på strategin. Med allt sitt krigsbuller uppvisar medeltiden knappt en enda fältherre, som kunde medelst avgörande operationer och slag inom rimlig tid uppnå ett påvisbart krigsmål. — *Nya tiden*. *Taktik*. Icke allestädes lyckades riddarväsendet utplåna den urgermanska fotfolksorganisationen. De ur denna utgångna bondehärarna i Sverige och Schweiz bragte var på sitt håll nederlag åt riddarhärarna — de danska resp. de burgundiska — och kunna sägas utgöra ursprunget till den nya tidens europeiska infanteri. Schweiziska legoknektar gjorde denna K. känd över hela Europa, och de tyska landsknektarna upptogo arvet. Tack vare en vid nya

Krigskonst. Legion i tredubbel slagordning.

tidens inträde ökad mynttillgång blevo furstarna i tillfälle att uppsätta legohärrar av fotfolk. Uppfinningen av krutet och tillkomsten av brukbara eldvapen befordrade utvecklingen. Ridderväsendets avlösning berodde dock främst av det nya fotfolkets överlägsna taktik. Denna var liksom den antika grundad på individernas samverkan i ordnade former. De vapen, som bragte avgörandet, voro ännu stöt- och huggvapnen: pikar, hillebarder o. s. v. Småningom inrangerades dock allt större hopar av skyttar i infanteriförbanden. Från denna tid och under två århundraden framåt kännetecknas infanteritaktikens formella utveckling väsentligen av sökandet efter lämpligaste sättet för samverkan mellan eldvapnen och de blanka vapnen. 1600-t:s infanteri utgjordes sålunda dels av musketerare, dels av pikenerare, sammansatta i stora hopar, bland vilka den spanska *bataglia* n var en äldre och Gustav II Adolfs *quaternia* en yngre, smidigare form. På grund av den tidsödande laddningsproceduren tillämpade man för att hålla elden kontinuerlig den s. k. *kontramarschen*. Musketerarhoparna avlossade sina skott ledvis i salvor; efter sin salva marscherade varje led tillbaka och intog den eftersta platsen, laddade musköterna och blev småningom åter det främsta ledet. På så sätt avancerade infanteriet under eldgivning långsamt mot fienden, tills man kom på pik- l. bajonethåll. 1600-t:s rytteri var ävenledes i stor utsträckning beväpnat med eldvapen (pistoler m. m.), vilka avlossades i salvor liksom vid infanteriet. Attack i galopp med blanka vapen

Krigskonst. Gustav II Adolfs brigad.

□ pikenerare, ▨ musketerare.

förekom dock, så t. ex. vid det svenska rytteriet. — 1700-t. karaktäriseras av de stående härrarna med en högt uppdriven exercesteknik. Denna avsåg främst eldens "frambärande" och blev mycket invecklad, trots att kontramarscherandet nu ersattes av enklare metoder. Systemet urartade slutligen till ett överdrivet exerceerande, varigenom individernas minsta rörelser reglerades i tempon och hela härens massa stelnade i långa, välrättade linjer, som kunde utföra striden endast i den reglementerade *ordre de bataille* (fr., slagordning), en stereotyp slagform med infanterimassan i mitten och kavalleriet på flyglarna, en ny form av antikens falang. Detta var den s. k. *lineartaktiken*. Frigjord från lineartaktiken var Karl XII, vilket i sin mån förklarar hans många segrar. I övrigt bibehölls systemet väsentligen fram till revolutionskrigen. — Napoleon bröt radikalt med detsamma. Han förberedde anfallet med eldgivande linjer, *tiraljörkedjor*, och avgjorde detsamma medelst bajonettanfall i djupa kolonner. Han förstod ock som ingen före honom att åstadkomma samlad artilleriverkan på den avgörande punkten. — Först under 1800-t:s senare hälft utvecklades handeldvapnen så, att de helt dominerade taktiken. Ännu vid Saint-Privat 1870 sökte tyskarna storma fram i djupa for-

Krigskonst. Svenska arméns slagordning vid Wittstock 24 sept. 1636.

□ infanteri, ○ kavalleri.

mer och utan tillräcklig eldförberedelse mot fransmännens eldgivande linjer, men förlusterna blevo oerhörda, och man måste redan under kriget söka komma till ett bättre utnyttjande av elden. Förmen härför blev skyttelinjen, fullt genomförd under boerkriget. I samtliga europeiska härar infördes nu skyttelinjetaktiken, och i Rysk-japanska kriget 1904—05 visade sig framför allt japanerna ss. mästare i dess utövning. Med handeldvapnets intensiva utnyttjande följer ss. en naturligt konsekvens fältbefästningen (se Fältbefästningskonst, även Suppl.). — **Världskriget 1914—1918** företer en oerhörd utveckling av eldva-pentekniken, både vad beträffar artilleri och handvapen, varjämte nya stridsmedel, ss. gas, tanks och flygmaskiner, tillkommo (jfr **Världskriget** sp. 1130 ff.). Flera orsaker samverkade till att skapa ett ställningskrig (se d. o.) i dess mest utpräglade form. Slagets taktik måste inskränkas till försök å angriparens sida att på en begränsad del av fronten

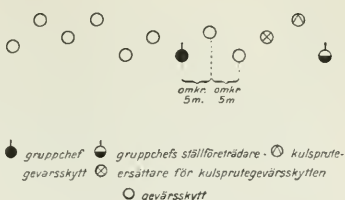
åstadkomma en genombrytning. På grund av försvarets styrka fordrades härför en oerhörd kraftinsättning. Först måste motståndarens ställning medelst artilleri göras "stormmogen" ("trumeld" o. s. v.), för vilket ändamål beräknades upp till 20 å 30 batterier per km. av anfallsfronten. Vanl. förblev infanteriet trots allt oskadat i de i ställningen inbyggda bombfasta rummen. Under artillerielden kunde visserl. anfallsinfanteriet närma sig ställningen, men under själva stormningsskedet måste artilleriet upphöra att bearbeta densamma på grund av risken att träffa eget infanteri. I sista stunden kunde därför försvarsinfanteriet framgå ur skydds- till eldställningarna och möta stormningen med en intensiv gevärs- och kulspruteeld. Gång på gång, från ställning till ställning, måste anfallet förnyas under ständigt insättande av friska reserver, dels för ersättning av förluster, dels för avlösning av genom flera dagars strider uttröttade förband. Å försvarssidan ägde en liknande omsättning av truppförband rum. Från de mest skilda delar av fronterna transporterades fördelningar medelst järnvägar, bilkolonner och fotmarscher till det anfallna avsnittet. På den formella taktikens område företer världskriget en utveckling av skyttelinjen därhän, att en än större isärdragning på bredden ägde rum inom de

Krigskonst. Napoleonsk fördelning (om fem regementen å två bataljoner) i anfallsform. ■ infanteri, □ infanteri,

▣ kavalleri, ○ artilleri.

främsta infanterilinjerna, varvid en ny minsta stridsenhet skapades, nämligen gruppen, bestående av en skytt med automatiskt eldvapen och en 10 gevärsskyttar. Grupp-taktiken, nödvändig ur såväl eldgivnings- som skyddssynpunkt, har till förutsättning en högt kvalificerad trupp, som kan även inom mycket stora och glesa fronter upprätthålla den samverkan, vilken alltjämt är K:s främsta villkor. — *Strategi.* Den nya tidens strategi företer en med taktiken jämnloppande utveckling. Strävan att genom snabba operationer föra arméerna till verkligt avgörande uppgörelser med fienden hämmades dock ännu på Gustav II Adolfs tid väsentligt av de många fästningarna (jfr Befästning, även Suppl.), som man icke ägde medel att betvinga, ävensom av underhållssvårigheterna, vilka man sökte lösa genom det föga smidiga magasinssystemet. Kriget blevo därför långvariga. I början av 1700-t. frigjorde sig Karl XII från detta system genom bättre utnyttjande av krigsskådeplatsens tillgångar (rekvisitionssystem), men i övrigt är 1700-t:s krigföring i hög grad bunden av

Krigskonst. Grupp, enl. svenska infanteriexercisreglementet (1927).

kravet på att icke avlägsna arméerna för många dagmarscher från magasinen. Napoleon blev även här nydanaren. Hans rörelser baserades väsentligen på medförd förplägnad, förnyad i krigsorten genom rekvisitioner. Problemet att föra stora härar i fält och med dessa utföra långa operationer löstes på ett epokgörande sätt av honom. Rörelsen av de stora massorna krävde utbredning på stort område i och för utnyttjande av vägnät, förläggingsutrymme och livsmedelstillgångar; å andra sidan krävdes att i rätt tid kunna samla förbanden till slag. Medlet för det ena som det andra blev härens sönderdelning i operativa enheter, armékårer, vilka kunde operera för sig, samt en ledning, som förfogade över organ (stab m. m.) för sambandet. Napoleons strategi utvecklades av Moltke d. ä., vilken trots ökade härmassor presterade de snabbaste uppmarscher och operationer, krigshistorien dittills uppvisat. I världskriget blevo den operativa strategins möjligheter väsentligt reducerade genom de stora och ogenomträngliga fronterna. Geografiskt utrymme saknades för rörelser i strategisk mening. Operativa förflyttningar förekommo i huvudsak endast längs fronterna, om man bortser från

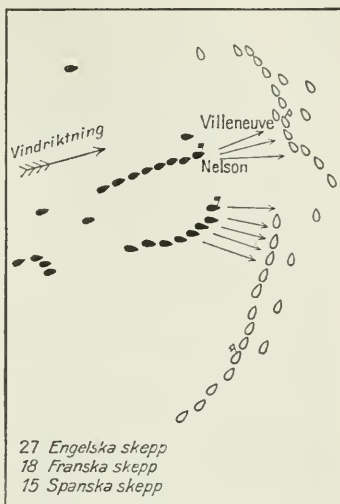

Krigskonst. Schematisk skiss (efter ett franskt arbete), utvisande tyska reservers framförande under en offensiv på ett avsnitt av västfronten. [Förd. = fördelning (ar).]

ongrupperingar, t. ex. från Tysklands väst- till dess östfront och tvärtom. Verkliga taktiska och strategiska avgöranden förekommo knappast på stormakternas huvudfronter; de eftersträvades i ett flertal genombrytningsoffensiver men nåddes icke. Världskriget blev därför ett utmattningskrig, där den part måste förlora, vilkens tillgångar (i ordets vidsträcktaste bemärkelse) först sinade. — KRIGET TILL SJÖSS. *Roddarfartygens tid* (gamla tiden och medeltiden). *Taktik*. De äldsta örlogsfartygen voro långa och smäckra, öppna l. däckade träfartyg, som huvudsakl. framdrovos med rodd. I besättningen ingingo förutom roddarna (2 l. flera per åra) krigare, vilkas plats företrädesvis var i de upphöjda stävarna och vilka voro beväpnade med spjut, svärd och bågar l. armborst. Senare infördes även kastmaskiner och (på 600-t. e. Kr.) utskjutningsrör för s. k. "grekisk eld" (se d. o.). Fartygen voro därjämte försedda med en från förstäven i l. under vattenlinjen framskjutande, ofta av metall utförd ramm (se d. o.). Fartygens stridsordning var linje (rät l. halvmånformad), och striden inleddes med rammanfall, varefter övergång skedde till närstrid och äntring. Omfattning av (kraftkoncentration mot) endera fiendeflygeln eftersträvades, l. ock försöktes genombrytning av fiendens linje. Reserver voro i regel avdelade. — *Strategi*. En klar uppfattning av sjömaktens betydelse förefanns hos många grekiska statsmän, ss. Temistokles m. fl., och Athens storhetstid sammanföll med tiden för dess flottas herravälde i Egeiska havet. På grund av fartygens ringa sjöduglighet och be-

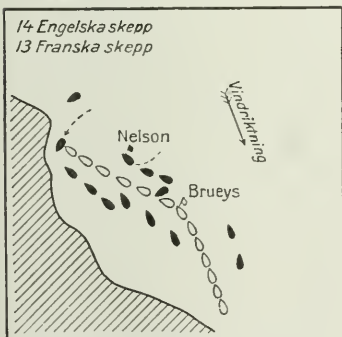
boelighet voro flottorna dock bundna till kustfarvattnen och inskränktes sjökrigföringen till att omfatta i regel endast en följd av landstigningsföretag. Under Roms storhetstid spelade sjömakten en mindre framträdande roll; endast under de puniska krigen var en flotta för Rom av större vikt. Under 800—1000-t. e. Kr. utgjorde de nordiska ländernas sjömakts en faktor av stor betydelse, sammanlänkande dessa länder med det övriga Europa (se *Vikingatiden*). — *Segelfartygens tid* (nya tiden till mitten av 1800-t.). *Taktik*. Utvecklingen från i huvudsak roende till i huvudsak seglande örlogsfartyg ägde rum under 1300- och 1400-t., närmast i n. Europa. Skillnaden mellan örlogs- och handelsfartyg var länge obetydlig, men småningom började vissa bestämda örlogsfartygstyper framträda, dels linjeskeppet (se d. o.), dels lättare fartyg, ss. fregatter, korvetter m. m. En särtyp utgjorde brännarna l. brandskuppen (se d. o.), vilka förekommo rikligt särskilt under 1600-t:s sjökrig. Redan under 1300-t. började kanoner uppställas å fartygen, först i stävarna, men sedan uteslutande i bredsida. Med segelfartygens överhandtagande fick rammtaktiken, som kännetecknat den föregående perioden visserligen vika, men sjöstriderna avgjordes ännu länge endast genom närstrid och äntring, varvid de blanka handvapnen avgjorde utgången. Först under 1600-t. kan påvisas en egentlig segelfartygstaktik. I denna taktik, "linjetaktiken", förutsattes ännu äntring kunna äga rum, men allt större vikt lades vid den inledande artilleristriden, som utkämpades, medan flottorna med

fartygen gående i varandras kölvatten på en linje, slaglinje, seglade för samma l. motsatta halsar med vinden nära tvärs in och under små segel. Man skilde härvid mellan lovarts- och läläget. Kraftkoncentration mot en del av fiendens formering, vanl. hans tät l. kö, erhöles genom s. k. dubbling, vilket innebar, att en del fartyg intogo plats även på fiendens fria sida, så att denna del av fiendens formering blev beskuten från två håll. Splittning av fiendens formering ernåddes medelst genombrytning, som därjämte medgav att anfälla de fientliga fartygens svagaste punkter, stävarna, med bestyrkande långskeppseld vid passagen genom fiendens linje. De vackraste exemplen på dubbling och genombrytning utgöra sjöslagen vid Abukir och Trafalgar, vari den segrande engelska flottan fördes av lord Nelson. Ehuru flotternas huvuddel under denna pe-

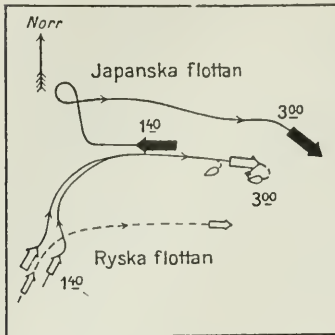

Krigskonst. Genombrytning (sjöslaget vid Trafalgar 1805). En engelsk flotta under Nelson besegrar en överlägsen fransk-spansk under Villeneuve genom kraftkoncentration mot fiendens mitt och kö, utförd ss. genombrytning av fiendens mitt, medan fiendens kö hölls upptagen av jämnstarka krafter och hans tät lämnades å sido. Den franska täten, som måste vända för att nå stridsplatsen, kunde ej ingripa, förrän slaget var avgjort.

riod utgjordes av segelfartyg, ingingo dock på sina håll ända fram till 1800-t. även roddfartyg i dessamma. Särskilt var så fallet i Medelhavet och i Östersjön med dess skärgårdsklädda kuster. — *Strategi.* Uppkomsten av sjögående segelfartyg gav sjöhandeln mellan den kända världens länder en mäktig impuls och möjliggjorde även de stora geografiska upptäckterna under 1400-t:s senare del, vilket i sin tur föranledde uppkomsten av kolonialvälden, sammanhållna av sjömakt. Sjökrigföringen utvecklades till att omfatta ej blott

Krigskonst. Dubbling (sjöslaget vid Abukir 1798). En engelsk flotta under Nelson besegrar en fransk under Brueys genom kraftkoncentration mot den till ankars liggande fiendens lovarts del, utförd ss. dubbling. De franska skeppen i kön, som lägo i lä och måste kryssa upp mot stridsplatsen, kunde icke ingripa, förrän slaget var avgjort.

Krigskonst. T-läge (sjöslaget vid Tsushima 1905, första skedet). En japansk flotta besegrar en rysk genom kraftkoncentration mot fiendens tät, ernådd genom oavbruten strävan efter T-läge. Då flottorna siktade varandra kl. 1,40 e. m. (ntom eldavstånd), låg den fartöverlägsna japanska flottan redan för om den ryska och även därefter lyckades den i stort sett bibehålla det önskade läget, ehuru den ryska flottan genom girar ostvart sökte undvika att bilda stapeln i T. Kl. 3 e. m. voro de båda ryska eskadrarnas tätfartyg försatta ur stridbart skick och slaget avgjort.

landstigningsföretag l. härjningståg mot fiendens kuster utan även dels anfall mot fiendens utomeuropeiska områden samt försök att avskära förbindelserna mellan dessa och moderlandet, dels och framför allt operationer, avsedda att skada fiendens sjöhandel. Sjökrigen under segelfartygens tid utgjorde i själva verket en enda sammanhängande kamp om besittning av produktiva kolonier och herravälde över sjöhandelsvägarna, en kamp om världshandeln, varur vid 1800-t:s början England gick segrande efter att ha besegrat i tur och ordning Spanien, Nederländerna och Frankrike. Utmärkande för denna periods sjökrigföring var därjämte flottornas stora uthållighet till sjöss, vilket berodde på, att fartygens framdrivnings-

kraft erhöles utifrån. — Ång- och motorfartygens tid (från mitten av 1800-t.). Taktik. Redan från omkr. 1820 försågos örlogsfartygen stundom med ångmaskineri, men först med propellerns införande började örlogsfartygen i större utsträckning byggas ss. ångdrivna fartyg, ehuru segeltackling ännu länge bibehölls ss. reservdrivmedel och i synnerhet för att öka aktionsradien (se d. o.). På senaste år ha motorerna med framgång upptagit tävling med ångmaskinerna som drivkraft, och även på de ångdrivna örlogsfartygen har oljan börjat uttränga kolet som bränsle. Införandet av sprängladdade projektiler föranledde övergång till pansrade fartyg, småningom även till fartyg, helt byggda av järn och senare stål. Härmed sammanhänge även övergång från kanonernas uppställning i bredsida till deras placering i pansrade torn (enkel-, dubbel- l. trippeltorn). Artilleriets egen utveckling och uppkomsten av nya vapen, t. ex. torpeden, minan och flygbomben, ha dock mest av allt bidragit till den fullständiga omvälvning av sjötaktiken, som det senaste halvseket bevitnat. — Ångkraftens införande ledde i förstora till en återgång till gamla tidens rammtaktik, och flera sjöstrider under 1860-t. avgjordes med ramm-anfall (särskilt slaget vid Lissa 1866). Vapnens utveckling föranledde dock snart ett uppgivande av rammtaktiken och en övergång till segelfartygstidens linjetaktik, dock med mångdubbelt större stridsavstånd. Enär en formerings svagaste punkter alltjämt äro dess ändar (täten l. kön), eftersträvades i den nya linjetaktiken ett förligt l. akter-

ligt läge i förhållande till fienden, varmed den erforderliga kraftkoncentrationen erhöles. Det idealiska läget ansågs vara att "bilda strecket över T" (eng. *crossing the T*), då den egna flottan ligger formerad vinkelrätt mot fiendens linje (kolonn). Ett villkor för att nå detta läge är att äga fartöverskott över fienden. T-taktiken fick sitt fullständigaste uttryck i slaget vid Tsushima (se d. o.). Genom den ständigt fortgående ökningen av fartygsartilleriets skottvidder har emellertid T-läget blivit allt svårare att uppnå, och de höga stridsfarterna medföra å andra sidan, att detta läge endast övergående kan bibehållas. — Vid sidan av de stora artillerifartygen (slagskeppen, slagkryssarna och pansarskeppen), som visserligen alltjämt utgöra en flottas huvudstyrka, ha uppkommit flera andra fartygstyper, vilka dels ha sina säruppgifter, ss. spaning, bevakning, handelskrig m. m., men även vissa bestämda uppgifter i sjöslaget mellan huvudstyrkorna. Dessa typer äro kryssare, jagare, U-båtar, hangarfartyg med flygplan m. fl. Gasanfallet (antingen i form av "gasblåsning" från luften l. anfall medelst gasprojektiler, gasminor l. gastorpeder) spelar en mindre framträdande roll i sjökriget men kan under vissa förutsättningar komma till användning. — *Strategi*. Efter ångkraftens införande å örlogsfartygen fick besittningen av kolonier ökad sjöstrategisk betydelse, enär flottornas operationsfrihet var beroende av nöjaktig tillgång till kolstationer å världshaven. Övergången från kol- till oljeeldning l. från ångmaskiner till motorer har visserligen medfört någon ökning av

fartygens aktionsradie, men betydelsen av stödjepunkter kvarstår dock i stort sett. Kontroll över oljefyndigheter utgör även i och för sig ett sjöstrategiskt intresse, särskilt då, ss. t. ex. fallet är för England, olja icke ingår i hemlandets naturtillgångar. Besittningen av utomeuropeiska stödjepunkter l. områden har därjämte fått ökad betydelse i så mätto, att dessa kunna utgöra telegrafkabelfästen l. uppställningsplatser för storradiostationer, varmed det i krig ytterst viktiga förbindelse- och underrättelseväsendet kan upprätthållas och krigspropaganda kan utföras. — Den nutida sjöstrategins centrala idé är dock liksom tidigare skydd av eget landområde (hemland) och egen sjöhandel. Mellan dessa båda skyddsföremål har dock en viss förskjutning ovedersägligen ägt rum. Sjötaktikens utveckling, sjökrigsmedlens fulländning och differentiering ha gjort överskeppningsföretag, även för en betydligt överlägsen makt, alltmera svårutförda och riskfyllda. Å andra sidan ha de kommersiella framstegen, den samhällsliga utvecklingen och den industriella specialiseringen gjort de flesta för att ej säga alla länder med sjögräns av någon betydelse alltmer beroende av fria sjöförbindelser. Världskriget ådagalade vilket förkrossande vapen en konsekvent genomförd sjöhandelsavspärrning kan vara.

***Krigsskola.** Lärokursen är enl. 1925 års försvarsordning förlängd med omkr. 4 månader, men häri inräknas ett längre sommaruppehåll för elevernas tjänstgöring vid en sommarrekrytskola.

***Krigsundervisningskommissionen.** Ordf. förordnas av K.

M:t. K. har nu inseedet även över Arméns underofficersskola.

***Krim**. Republiken, som ingår i RSFSR, omfattade 1926 25,310 kvkm. med 714,000 inv. Huvudstad Simferopol (Ak-Metjet). K. har talrika stora lungsotssanatorier.

***Krimgoter**. En rysk arkeologisk expedition har 1928 vid Bahtsjisaraj, n.ö. om Sevastopol, funnit ruiner av en stor medeltidsstad, som anses ha varit K:s huvudstad Teodora. Utgrävningen har blottlagt bl. a. sex grotttempel med freskomålningar från 1200—1300-t.

Kriminalkemi, se R ä t t s - k e m i.

***Kristall**, se även Flytande kristaller. Suppl.

Kristallapparat, radiomottagningsapparat med kristalldetektor och utan förstärkare. Se Telefon i sp. 888 och Telegrafi i sp. 907 f.

***Kristallisationsföljd**, den ordning, i vilken beståndsdelarna utkristallisera ur en stelande magma. K. bestämmes dels av smältbarheten, i det svårsmälta ämnen höra till dem som först utskiljas, dels av beståndsdelarnas mängd i förhållande till den eutektiska blandningen, så att de substanser först utsöndras, som finnas i större mängd än vad som fordras för denna.

Kristallsandsten, en vanlig typ av kvartssandsten (se Sandsten), där den nybildade kvartsen (bindemedlet) avsatt sig som en kristallografiskt parallell påbyggnad på de ursprungliga kvartskornen.

***Kristberg** benämnes även K r i g s b e r g.

***Kristdala** benämnes även K r i g s d a l a.

v. **Kriste'lli**, se Schrötter.

Kristians amt, se Opland.

***Kristianstad**. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt latin- och realgymnasium. Industrin sysselsatte 1927 vid 42 arbetsställen 1,154 arbetare. Ljunggrens mekaniska verkstad nedlades 1926. K. bildar sedan 1927 ensamt pastorat. Garnisonsförs. är nu upplöst.

***Kristinehamn** hade 1928 12,405 inv. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras realskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer. K. har en modern hamn; kajlängden är ca 1,5 km. och vattendjupet 3,6—5.2 m. Handelsflottan räknade 1926 11 maskindrivna fartyg och 6 segelfartyg om tills. 10,111 nettoton. Industrin sysselsatte 1927 vid 36 arbetsställen 915 arbetare.

Kristineholm, gods med huvudgård i Helgona skn, Södermanl., sedan 1830 i ätten Wachtmeisters ägo.

***Kristinestad** har svensk skola med dimissionsrätt.

Krivo'j Rog, se Ukraina.

***Krohg**. I. Christian K. avled 1925.

Krok, se Årder.

Kroki [-ki'], se Croquis.

Królewska Huta [krolä'vvska ho'-], polska namnet på Königs-hütte.

***Krom** har börjat ersätta nickel som överdrag på järnföremål (s. k. kromplätering).

Kro'man, K r i s t i a n, f. 1846, d. 1925, dansk filosof och pedagog, prof. i Köpenhamn 1884—1922. Bland hans arbeten märkas *Tænke- og Sjaelelære* (1882), *Vor Naturerkjendelse*, *Bidrag til en Matematikens og Fysikens Thcori* (1883) samt *Relativitets-princippet* (1915—17). K. repre-

senterade gentemot Höfdding (se d. o.) en dualistisk uppfattning av problemet om förhållandet mellan andligt och kroppsligt, liksom han mot honom hävdade ett indeterministiskt åskådnings-sätt. Han tog verksam del i skol-organisatoriska uppgifter och utvecklade bl. a. i skriften *Om Maal og Midler for den højere Skole-undervisning* (1886) sitt realistiska bildningsideal.

***Kromatisk. Optik.** Som avser färg.

Kronben, 2:a falangen i hästens tå, bildar med sin övre ända en led, *kronleden*, mot kotbenet. Nedåt ledar K. mot hovbenet.

***Kronborg.** K:s restaurering avslutades 1929. Ett flertal rum, bl. a. de praktfulla riksråds- och riddarsalarna, ha iståndsatts.

Krone [krå'-], se **Krona** sp. 1398 och **Schilling**.

Kronobergs hed, c:a 10 km. n. om Alvesta, var 1778—1919 Kronobergs regementes mötesplats.

***Kronobergs regemente** har fr. o. m. 1928 ett detachement förlagt till Karlskrona.

***Kronouppbörd**, jfr **Skattepostanvisning**, även **Suppl.**, och **Uppbörd**.

***Kronprinsens husarrege-**mente är indraget fr. o. m. 1928.

Kronrost, se **Rostsvampar** sp. 1365.

Kronsippa, svenskt namn på *Anemone coronaria* (se **Anemone**).

Krontramp, se **Hovsjukdomar. Suppl.**

Kroon [krån], plur. *krōoni*, estnisk krona (se **Estland. Suppl.** sp. 704).

***Kroppa** har betydande järnindustri (Storfors och Nykroppa bruk). Framdeles skall Lungsund avskiljas till eget pastorat.

***Kroppstadfors bruk.** A. b. K. uppgick 1927 i Åmotfors (se d. o.) pappersbruks a. b. Noreborgs träsliperi (i Eda skn) är nedlagt.

Kroppås (av dial. *kropp*, det översta av ett tak), se **Tak 2**.

Kru, se **Negrer** sp. 724.

Krugersdorp [kro'gæsdâp], engelsk form för Krügersdorp.

Krumcirkel, se **Måttverktyg** sp. 498 f.

***v. Krusenstjerna.** 2. Henning v. K. erhöll amirals avsked 1927.

v. Krusenstjerna, Agnes, f. 1894, författarinna, sedan 1921 gift med skriftställaren D. Sprengel. K:s främsta arbete är romanserien *Tony växer upp* (1922), *Tonys läroår* (1924) och *Tonys sista läroår* (1926), där hon med fin psykologisk konst skildrat en ung, med ärftlig sinnessjukdom belastad överklassflickas utvecklingshistoria.

Krutbrännare, se **Orchis. Suppl.**

Krutmalm, se **Sjö- och myrmalm**.

***Krylbo**, som är beläget s.ö. om Avesta (se karta till d. o. **Suppl.**), utgör egen kommun men ingår i Folkärna förs.

***Krylenko**, Nikolaj Vasilevitj, är nu knuten till folkkommissariatet för rättsväsendet.

Krümmel, Otto, f. 1854, d. 1912, tysk oceanograf, 1883—1911 prof. i Kiel, sedan i Marburg. K. är särskilt känd genom sin delvis på G. v. Boguslawskis verk med samma namn grundade *Handbuch der Ozeanographie* (2 bd 1907—11), den f. n. största och viktigaste handboken i oceanografi.

Krympmån, se **Virkessor-timent** sp. 885.

Krypljung, se **Loiseleuria**.

Kryptokristallinisk struktur

(av grek. *krypto's*, dold, och *kristallinisk*), detsamma som tät struktur (se Struktur sp. 116).

Kryssfané, se Plywood.

Kryssförband, se Mur sp. 360.

Kråka. Veter. Se Hov sp. 951.

***Krångedeforsarna** ägas av Krångede a. b., vars intressenter äro Fagersta bruks a. b., Sandvikens järnverks a. b., Korsnäs sågverks a. b., a. b. Bergslagens gemensamma kraftförvaltning, a. b. Svenska kullagerfabriken samt Stockholms stad. Effekten uppgår efter reglering av Indalsälvens sjöar till 150,000 HK vid kontinuerlig drift. Projekt för K:s utbyggnad föreligger f. n., enligt vilket kraften skulle kunna tagas i anspråk omkr. 1935.

Krångforsens kraftverk, ett Skellefteå stad tillhörigt kraftverk i Skellefte älv. I kraftstationen är installerat ett turbinaggregat om 17,000 HK vid 22,0 m:s nettofallhöjd. Kraftverket togs i bruk 1928. Kraften användes huvudsakl. vid närliggande cellulos- och träsliperindustrier samt för driften vid Bolidens gruvfält.

***Kräkla**, jfr Lituus.

***Kräklingbo**. I K:s s. del ligger Torsburgen.

Krösus, se Kroisos.

Kua'la Lu'mpur, huvudstad i Federerade malajstaterna och i Selangor. K. är betydande järnvägsknut och handelseentrum samt har stora järnvägsverkstäder. Dess hamn är Port Swettenham. 80,000 inv. (1921).

***Kuba** har enl. uppskattning för 1928 3,6 mill. inv. Dess största städer äro Habana, Santiago de Cuba, Camagüey, Saneti Spiritus och Santa Clara. — K. är världens största sockerproducent. Sockerplantagerna, som ha en yta av

nära 6,500 kvkm., lämnade 1928 5,1 mill. ton socker, d. v. s. c:a $\frac{1}{5}$ av totala världsproduktionen och $\frac{1}{3}$ av rörsockerproduktionen. Tobaksskördan är kvantitativt ej särdeles betydande (1927 27,000 ton), men K:s tobakssorter, särskilt de som odlas i distriktet Vuelta Abajo i öns västligaste del, anses vara de förnämsta i världen. På savannerna hållas stora nötkreaturshjordar. 1927 funnos på K. 4,8 mill. nötkreatur och 0,8 mill. hästar. På ön brytes järnmalm (398,000 ton 1927) och kopparmalm (284,000 ton 1927). K. har c:a 190 råsockerbruk och, spec. i Habana, stora eigarr- och eigarrettfabriker. Av vikt är även sprittillverkningen. 1927 var importens värde 257 och exportens 323 mill. pesos (därav råsocker 257 mill. samt tobak och tobaksvaror 21 mill.). Största delen av varuutbytet försiggår med För. Stat., vilkas järnvägsnät genom ångfärjerouten Key-West—Habana står i förbindelse med det kubanska. K:s järnvägar ha en längd av 4,900 km. (dessutom c:a 8,700 km. plantagebanor). — K:s *författning* ändrades 1928, då bl. a. den allmänna rösträtten utsträcktes till att även omfatta kvinnor över 21 år. Senaten består av 37 medlemmar, representeras av 118 medlemmar; valperioden är för båda kamrarna 6 år. — *Försvarsväsen*. Allmän värnplikt gäller; ingen utbildning

Kubas handel med Sverige 1927.
(1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Rörsocker	1,132	—
Tobak och tobaksvaror	1,331	—
Fludar och skinn	54	—
Trävaror	154	8
Pappersmassa, papper etc....	—	2,955
Metallvaror	—	84
Maskiner, kullager etc.	—	169
Övriga varor	8	15
Exp., resp. imp. totala värde	2,679	3,231

i fred. En mindre värvad armé (omkr. 12,000 man) finnes.

***Kuban - Svartahavsområdet.** Guvernemetet existerar ej längre.

Ku'hloledning, se **Elekt-riska installationer.**

Kuhr, Viktor, f. 1882, dansk filosof och pedagog, prof. i Köpenhamn 1918. Bland K:s arbeten märkes hans avhandling *Det pedagogiske System i Comenius' Didactica Magna* (1912). Jämte P. A. Heiberg har han utgivit stora partier av Kierkegaards *Papirer* (se **Kierkegaard**, även Suppl.) och har tills. med densamme även publicerat *Kierkegaard-Studier* (3 bd, 1912—18).

Kulenkampff-Post [ko-], **Georg,** f. 1898, tysk violinist, sedan 1923 anställd vid statskonservatoriet i Berlin, har genom sin av tekniskt mästerskap, intensivt temperament och spänstig rytmik präglade tolkning av såväl klassiska som moderna verk fått rykte som en av nutidens främsta violinister. Han har uppträtt i Sverige 1924 och senare.

Kulla, se **Roslags-Kulla.**

***Kullen,** se ill. till **Skåne** sp. 935—936.

***Kullerstad.** I K. ligga Skärbläcka och Ljusfors pappersbruk.

Kullgren, Carl, f. 1873, kemist, prof. vid Tekniska högskolan 1915, har utfört uppmärksammade undersökningar över explosiva ämnen och cellulosa.

***Kulling.** 1. Sedan 1928 utgör K. ej längre eget tingslag (se **Vättle och Kullings häradstingslag**).

***Kullings-Skövde** hade 1928 1,570 inv., därav 805 i det s. å. bildade municipalsamhället Värgårda.

***Kulmen,** jfr **Progress.**

Kultsjön, se **Ångerman-älven.**

Kulturkretsläran, inom den nyare etnologin tillämpad lära om bestämmandet av vissa kulturkomplex, s. k. kulturkretsar. En kulturkrets anses föreligga, när de geografiska gränserna för ett antal som kriterier antagna samtidigt existerande kulturelement sammanfalla och alltså innesluta ett område med en viss enhetlig kultur. K. har hittills endast tillämpats på primitivare kulturstadier. Som exempel på fastställda kulturkretsar kunna nämnas: den västafrikanska, de ost- och västpapuanska och den exogamt släkttotemistiska I. tasmaniska. Som K:s grundläggare nämnes F. Graebner (se d. o. Suppl.).

***Kulturminnesvård.** 1928 till-sattes de s. k. kultur-skydds-sakkunniga med uppgift att utarbeta förslag till åtgärder för förhindrande av utförande ur landet av äldre, värdefulla kulturföremål av skilda slag.

***Kulturmässa.** Ytterligare en K. har hållits, i Kalmar 1926.

***Kumamoto** hade 1925 147,000 inv. Medicinsk högskola.

Kumbakonam [eng. utt. kəm-bəkāŋ'nəm], annan form för **Kombakonam** (se d. o., även Suppl.).

***Kumla.** 1. K. skall 1930 förenas med Tärna, som därvid överföres till Västerås stift, till ett pastorat. I K. ligger Västmanlands läns folkhögskola. — 2. K., varifrån 1927 ett område med 554 personer överflyttades till Hallsbergs köping, hade 1928 9,650 inv. — 3. K. hade 1928 3,305 inv. Station vid statsbanelinjen Hallsberg—Krylbo.

***Kumla, Grimsten och Harde-mo** förenades 1928 med Sundbo

tingslag till ett tingslag, Hallsbergs tingslag.

***Kún**, Béla, ägnade sig under sin vistelse i Ryssland åt organisering av den utländska bolsjevikiska propagandan och upprätthöll en livlig kontakt med ledningen för Ungerns kommunistiska partis centralkommitté, som fortsatte sin verksamhet även efter partiets upplösning. Denna kommitté förlade 1927 sin verksamhet till Wien, där K. under en resa 1928 häktades. De ungerska myndigheterna begärde hans utlämnande, men österrike vägrade och utvisade honom till Ryssland.

***Kung Karl** benämnes även **Karlskyrka**. Kungsörs köping bildar egen kommun men ingår i **Kung Karls församling**, som 1928 hade 3,530 inv., därav 1,515 i socknen och 2,015 i köpingen.

• **Kung Karls spira**, se **Pedicularis**.

***Kungliga Biblioteket**. 1926—27 tillbyggdes K. med två flyglar, som tagits i anspråk för tidskrifts- och forskarsal, plansch- och kartavdelning samt bok- och tidningsmagasin.

Kungliga Motorbåtklubben, se **Motorbåtspport**. Suppl.

Kungliga Svenska Aëroklubben (K. S. A. K.), förening, som har till ändamål att uppmuntra luftfarten i Sverige i alla dess grenar och tillämpningar, såväl vetenskapliga som militära, kommersiella och sportliga. Ss. svenskt organ för den internationella aëronautiska sammanslutningen **F. A. I.** (*Fédération aéronautique internationale*) utdelar den internationellt flygarcertifikat samt kontrollerar flygtävlingar och -rekord efter internatio-

nella bestämmelser. K. har bildats på initiativ av generalmajor K. A. B. Amundson, och dess första stadgar antogs 19 jan. 1901. Dess namn var från början **Kungl. Svenska Aëronautiska Sällskapet**, och föremålet för dess verksamhet var i början ballongspporten. Klubbens styrelse har sitt säte i Stockholm, men underavdelningar finnas numera i Göteborg och Malmö.

***Kungsbacka** hade 1928 1,905 inv. I K. finnes numera kommunal mellanskola.

***Kungsgården-Mariebergs a. b.**, jfr **Rosö**.

***Kungshamn** bildar sedan 1924 jämte Smögen, Askum och Malmö ett pastorat (jfr **Smögen 1**).

Kungssången, se **Ursvenska hjärtans djup**.

***Kungsåra** skall framdeles förenas med **Kärro** och **Ängsö** till ett pastorat.

***Kungsör** ingår i **Kung Karls förs.** (se **Kung Karl**. Suppl.). K. är en betydande industriort. Antalet arbetare var 1927 535. fördelade på 17 arbetsställen, främst metallfabriker.

***Kungälv** lyder sedan 1929 judiciellt under landsrätt (Inlands domsaga, s. tingslaget). — Kyrkan är en korskyrka av trä, uppförd 1679, med rikt målade trätunnvalv och ståtlig barockinredning.

***Kupé**, se även **Automobil**. Suppl. sp. 200 f. och ill. sp. 199—200.

***Kurland**. Provinsen K. (Kurzeme) i Lettland omfattade 1928 13,210 kvkm. med 291,000 inv.

Kurremöllastråket, se **Rätliås**.

Kursive'ra, sätta med kursivstil; understryka (även i bildlig bemärkelse).

***Kurth**, Ernst, har vidare bl. a. skrivit ett omfattande arbete om Bruckner (2 bd, 1925).

Kurun, se Kilung. Suppl.

Kurvme'ter (av *kurva* och grek. *metrei'n*, mäta), se Måttverktyg.

***Kustförsva'r**. För ledning av de marina försvarsorganen samt för sjöhandelns skydd är kusten även indelad i marindistrikt (se d. o., Suppl.).

***Kutais** hade 1926 46.000 inv.

Kuula [ko'la], Toivo, f. 1883, d. 1918, finländsk tonsättare, skrev under påverkan av finsk folkmusik två österbottniska orkestersviter, kammarmusik, körverk m. m.

***Kuxhafen** (riktigare Kuxhaven l. Cuxhaven). Ang. sjöfarten se Hamburg. Suppl.

Kuylenstierna, Gösta, f. 1876, jägmästare, ämbetsman. K., som blev disponent för Ramnäs bruk och Wirsbo-Ramnäs kraft a. b. 1914, för Ferna bruk 1921, är sedan 1928 generaldirektör och chef för Domänstyrelsen.

Kvaderna'r (ital. *quaternario*, eg. bestående av fyra), strof, bestående av fyra versrader (jfr *Sonett*).

Kvadersandsten, eg. en sandsten med kvaderformig avsöndring. K. är en speciell benämning på den till kritformationen hörande, vackert förklyftade och eroderade sandstenen i Sachsiska Schweiz.

***Kvadrant**. *Astr.* Se även *Sextant* sp. 458. — *Geom.* Även benämning på de fyra delar, i vilka ett plan delas av två mot varandra vinkelräta räta linjer.

***Kvadratur**. *Matem.* Se även *Planimeter*.

Kvadrupelmaskin (av lat. *quadru'plus*, fyrfaldig), se *Ångmaskin* sp. 1451.

Kvaller, annat namn för kirs-kål (se *Aegopodium*).

Kvantite'rande vers, se *Metrik* sp. 1568.

***Kvantteori**. Under de sista åren har K. undergått en kraftig utveckling, huvudsakl. efter den i Bohrs korrespondensprincip utstakade riktningen. Denna princip, som varit ledande för Bohrs grundläggande arbete, gick ut på att framställa K. som en generalisering av de äldre s. k. klassiska fysikaliska principerna, där kvantapostulatet om elementarprocessernas diskontinuitet skulle ingå i teorins grundvalar. Ett ytterst viktigt steg i denna riktning blev taget av Heisenberg i ett 1925 utkommet arbete, där han lade grunden till en rationell kvantmekanik. Det lyckades honom sålunda genom en sinnrik symbolisk omskrivning i korrespondensprincipens anda av de mekaniska grundlagarna att övervinna fundamentala svårigheter, som den tidigare i närmare anslutning till mekaniska modeller arbetande teorin hade att kämpa emot. Härvid skapades omedelbart möjligheter för en kvantitativ beräkning av sannolikheterna för övergångar från ett stationärt tillstånd till ett annat, vilka i sin tur utgöra mått på styrkan av de spektrallinjer, som framkomma under givna villkor. Dock kunde detta framsteg utnyttjas vid tydningen av experimenten först sedan teorins sammansmältning med undulationsmekaniken (se d. o.) fört till lätthanterliga metoder för de kvantmekaniska ekvationernas lösning. — Under tiden har arbetet på teorins systematiska utveckling fortgått i hastigt tempo, varvid utom Heisenberg själv särskilt tyskarna Born, Jordan

och Pauli samt engelsmannen Dirac medverkat, och det kan väl sägas, att kvantmekaniken redan nu utgör en sluten lärobyggnad, som kan mäta sig med den klassiska mekaniken. Denna lärobyggnad, som kännetecknas av en vittgående resignation med avseende på åskådlighet, står dock i närmaste kontakt med de experimentella erfarenheterna från atomforskningens område, vilka den sammansmälter med de erfarenheter, som ligga till grund för den vanliga mekaniken. Teorins symboliska karaktär framträder däri, att den opererar med storheter, som lyda en s. k. icke-kommutativ algebra. Medan den vanliga mekanikens rörelseekvationer formellt bibehållas, uppfattas de i dessa ingående storheterna som icke-kommutativa "tal", och $xy - yx$, där x och y äro två dylika storheter, bestämmas med tillhjälp av Plancks konstant. Denna för K. karaktäristiska storhet medför så att säga endast en ändring av den algebra, som de mekaniska symbolerna äro underkastade. Den fysikaliska innebörden av kvantmekanikens räknescema, som klarlagts hand i hand med utvecklingen av teorins formella sida, framträder nu i en allmän formulering av de kvantteoretiska lagarna, där det statistiska draget, som från början kännetecknat K., erhållit en mera framskjuten plats. I denna formulering ingår även undulationsmekaniken som en viktig beståndsdel, så att teorin — åtminstone skenbart — har blivit något mer åskådlig än den från början var. — Av teorins många viktiga användningar skall här endast nämnas behandlingen av atomer med mer än en elektron,

som utgör ett särskilt slående prov på teorins prestationsförmåga såväl i kvalitativt som kvantitativt avseende. Det kan sålunda sägas, att förklaringen av lagbundenheten i de kemiska elementens egenskaper vilar på lika säkra grundvalar som Newtons tydning av lagarna för planetsystemet. I detta sammanhang har upptäckten av elektronens (se *Elektroner. Suppl.*) s. k. egenrotation spelat en viktig roll. Härmed äro vi nära teorins gränser, där fysikernas intresse f. n. koncentrerar sig. Sålunda har Dirac visat, att elektronens egenrotation följer ur en systematisk sammansmältning av K. med relativitetsteorin, en uppgift, som ännu innehåller många olösta frågor.

Kvarnamåla, järnvägsstation i Väckelsångs skn. Kronob. l., vid Växjö—Tingsryds och Hönshylte—K. järnvägar.

a. b. Kvarnintressenter, Trälleborg, grundat 1927, utgör en sammanslutning mellan a. b. Malmö stora valskvarn, Trälleborgs ångkvarns m. fl. industrierns a. b., Hälsingborgs ångkvarns a. b., a. b. Falkenbergs elektriska valskvarn, a. b. Ystads franska ångkvarn och a. b. N. Sandbergs valskvarn. Ystad. Aktiekapital 13,708,000 kr. C:a 400 arbetare.

***Kvarnsveden**, se även tab. till *Vattenkraftverk*.

***Kvarntorp**. Träsliperiet är numera nedlagt.

***Kvarnzelius**, *Herman*, var 1912—22 ordf. i Västernorrlands l:s landsting, 1917—22 riksgäldsfullmäktig och har sedan 1918 varit statsutskottets ordf.

Kvartssandsten, se *Sandsten* och *Kristallsandsten. Suppl.*

Kvartsultraviolett, se Spekt-rum sp. 1280.

Kvate'rn (av lat. *quattuor*, fyra), se L ä g g 4.

Kvicksilverpendel, en kompensationspendel (se U r sp. 193 f.), vid vilken pendelstångens värmeutvidgning kompenseras av utvidgningen hos kvicksilvret i ett i stången upphängt kärl.

***Kvikkjokk**. Om Kvikkjokks turiststation se J o k k m o k k. Suppl.

***Kvillinge**, som omfattar området närmast n. om Norrköping, invid Bråviken, har betydande industriella anläggningar, bl. a. Graversfors masugnar, Hults bruk, Loddby sulfittfabrik samt Torshags spinneri och väveri.

Kvinte'rn (av lat. *quinque*, fem), se L ä g g 4.

Kvinti'n (av mlt. *quintin*, av lat. *quintus*, den femte), äldre viktenhet = $\frac{1}{4}$ lod = 3.3 gr.

Kvistaberg, egendom i Bro och Lossa skn, Uppsala l., vid Brofjärden av Mälaren. På K. finnes ett privat astronomiskt observatorium, uppfört 1919.

***Kvistofta** bildar sedan 1927 jämte Glumslöv ett pastorat.

***Kvistrumsälven** kallas även Ö r e k i l s ä l v e n.

Kvistsax, se S e k a t ö r.

***Kvänum**. 2. K. har station vid Västergötland—Göteborgs järnvägar.

Kväsa, kväsved, detsamma som kvesved (se S o l a n u m).

Kühn [kyn], J u l i a s, f. 1825, d. 1910, tysk agronom, 1862 prof. vid universitetet i Halle, 1863 förest. för dettas då nybildade lantbruksinstitut, vilket under K:s ledning blev en av Tysklands främsta lantbrukshögskolor. Hans forsknings- och lärarverksamhet ägnades främst husdjursskötseln. Hans allmänt använda lärobok

Herman Kvarnzellius.

Die zweckmässige Ernährung des Rindenviehes (1861) bidrog verksamt till införande av rationella grunder för husdjurens utfodring.

Kyl, se ill. till S l a k t.

Kylberg, C a r l, f. 1878, målare, har i summariskt förenklade landskap och figurbilder framträtt som en förfinad, med Karl Isakson besläktad kolorist.

Kyleberg, gods i Svanshals skn, Östergöt. l. K. är en mönstergård och Sveriges allmänna lantbrukssällskaps elevgård.

Kylin, H a r a l d, f. 1879, botanist, prof. i Lund 1920. K. är företrädesvis algforskare.

Kylley, K y l l e j, lastageplats på Gotlands n.ö. kust, Hellvi skn. Tull- och lotsstation.

Külpe [ky'll-], O s w a l d, f. 1862, d. 1915, tysk filosof, prof. i Würzburg 1894, i Bonn 1909, i München 1913. K. började ss. experimentalpsykolog av Wundts (se d. o.) skola, men utvecklade efter hand en egenartad experimentell metodik och teori, som gjorde honom till grundare av den s. k. Würzburgskolan, till vilken

VATIKANSTADEN
Skala 1:30000 0 100 200 300 400 500M
----- Vatikanstadens gräns
----- Område, som av Italien tillerkänts påven 1929

bl. a. N. Ach och K. Bühler (se dessa ord. Suppl.) äro att räkna. K. hävdar bl. a., att vi i tankeverksamheten operera med ett av den vid åskådning bundna föreställningsverksamheten oberoende medvetenhetssinnehåll. Bland hans verk märkas *Grundriss der Psychologie* (1893) och *Die Realisierung* (3 dlr, 1912—23).

***Kyoto** hade 1925 680,000 inv. K. har flera andra högskolor, bl. a. en medicinsk och en buddhistisk.

***Kyp**, se även Papper sp. 1605.

***Kyrenaika** (se även Libyen. Suppl.) har en yta av 740,000 kvkm., varav ökenområdena i s. (med Kufraoaserna) upptaga c:a 540,000. Folkmängden uppskattas till 235,000, därav 9,000 italienare; f. ö. huvudsakl. berber och nomadiserande araber. Boskapskötsel är huvudnäring; av vikt är korn- och olivodling samt svampfiske. Huvudstad Benghazi.

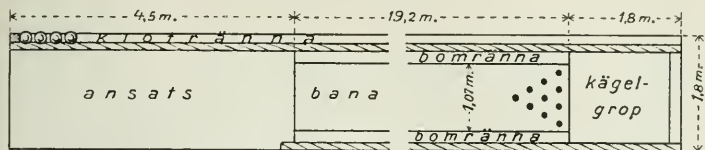
***Kyrkefalla**. I K. ligger Tibro municipalsambälle.

***Kyrkomöte**. 2. Liknande institutioner finnas i Finland samt England (se Storbritannien. Suppl.).

Kyrkoslaviska, se Slavisk-

ka språk sp. 987 f. — K. är liturgiskt språk bland de grekisk-ortodoxa slaverna (ryssar, serber och bulgarer).

***Kyrkostaten**. K:s uppgående i den italienska staten 1870 föranledde avbrytandet av alla officiella förbindelser mellan Vatikanen och Italien. Förhållandet mellan påvestolen och det nya Italien, den "romerska frågan", blev ett betydelsefullt irritationsmoment i italiensk politik. En från båda sidor oförsonlig politik försvarade utsikterna för återupprättandet av K. Tanken på detta uppgavs dock aldrig, varken av Pius IX l. hans efterträdare. Den 1922 valde påven Pius XI gjorde K:s återupprättande och påvestolens försoning med Italien till det främsta målet för sin politik. Den fascistiska revolutionen gynnade direkt dessa planer. Mussolini avbröt Italiens traditionellt antiklerikala politik, och en av hans första regeringsåtgärder var införandet av obligatorisk religionsundervisning i folkskolorna. Vid lyckades han inmanövrera katolska folkpartiet i det fascistiska partiet. Stora svårigheter för en lösning av den romerska frågan i hela dess vidd kvarstodo emellertid. I tysthet fördes dock under en längre tid förhandlingar, och 11 febr. 1929 kunde ett märkligt konkordat mellan påvestolen och Italien undertecknas, enl. vilket en ny K. återuppstod och den romerska frågan erhöi en definitiv lösning. Enl. detta fördrag erkände Italien, att Vatikanen med trädgården, S:t Peterskyrkan (denna dock under gemensam förvaltning) samt några kringliggande byggnader och gator skulle utgöra en under påven fullt suverän stat. Den nya K., som fått

Kägelspel. Bowlingbana.

namnet Vatikanstaden, ital. *Città del Vaticano*, är permanent neutral och kommer ej att representeras vid internationella politiska kongresser. Järnvägsstation, post- och telegrafväsen samt myntväsen komma att upprättas. Den vid Vatikanen ackrediterade diplomatiska kåren skall överflyttas till Vatikanstadens område vid risk av att i motsatt fall förlora sin exterritorialitet. Det ekonomiska förhållandet reglerades så, att Italien till påvestolen utbetalade 750 mill. lire samt statsobligationer till ett nominellt värde av en milliard lire. Viktiga medgivanden i religiösa frågor gjordes från Italiens sida; bl. a. skulle den kyrkliga vigseln få fullt laglig karaktär. Påven å sin sida erkände huset Savoien som Italiens lagliga dynasti och Rom som Italiens huvudstad. Han förband sig att respektera den nuv. regimen i Italien och att avstå från varje ingripande i Italiens politiska liv. Inom Vatikanstaden begångna brott skola underställas italienska domstolar, och medborgarskap i Vatikanstaden får ej utesluta italienskt medborgarskap. Även vissa byggnader utanför Vatikanstaden, ss. Lateranen, Santa Maria Maggiore, San Paolo fuori le mura och Palazzo della Cancelleria, komma i åtnjutande av full exterritorialitet. Upprättandet av den nya K. medför vittgående följder. Påvens världsliga makt är formellt återupprättad, vilket

i den katolska världen tillägges enorm betydelse. "Fångenskapen i Vatikanen" har upphört, och försoning har genomförts mellan Italien och katolska kyrkan.

Kågedalen, se Skellefteå 3.

***Kåkind**. 2. Tidholm bildar jämte Acklinga, Agnetorp och Baltak ett pastorat.

***Kåpalmer**, se Palmae sp. 1551.

***Kårberg**, se Skyllbergs Bruks a. b.

***Kårsotjåkko** når en höjd av 1,720 m. ö. h.

***Kåseberga**, ås i Valleberga skn, Kristianst. l., med Sveriges längsta skeppssättning (jfr d. o.). Kåsebergaskeppet, som har en längd av 67 m.

***Kåtotjåkko** når en höjd av c:a 2,000 m. ö. h.

***Kägelspel**. Bowling spelas på rak, plan bana av trä (se fig.). Kåglans basdiam. är 5,7 cm., klotets diam. högst 22 cm. Ett parti spelas i tio avdelningar av varje spelare. I varje avdelning göras två slag mot samma kågeluppställning. En poäng erhålles för varje kullslagen kågl. Lyckas en spelare med det första slaget i en avdelning slå ner alla kåglorna (strike [strajk]) l. med det andra (spare [sp'ø]), får han tillgodoräkna sig de poäng, som han med två, resp. ett, därpå följande slag kan erhålla. Högsta möjliga poäng är 300. Bowling är en särskilt i För. Stat. mycket populär inomhusidrott, som under senaste årtiondet även i Sve-

rige vunnit stor spridning. Världsmästerskapstävlingar i bowling hållas vart tredje år; segrare ha hittills varit Sverige (1923 och 1926) och För. Stat. (1929).

Källarhalsbär, se *T i b a s t*.

***Källeryd** benämnes stundom *K ä l l e r ö*.

Källfallsfältet, se *R i d d a r - h y t t a n*.

Källkrasse, se *N a s t u r t i - u m*.

Källskär, sågverk i Söderhamn; äg. *K : s a . b .*, Sandarne, grundat 1892, vilket samarbetar med Åsbacka trävaru a. b.

***Källs-Nöbbelöv**. Sedan 1927 bilda Svalöv, K. och Felestad ett pastorat.

***Källstad**. Framdeles skola Rogslösa och Väversunda förenas med pastoratet.

***Källstorp** bildar sedan 1929 jämte Lilla Bedinge, Äspö och Ö. Klagstorp ett pastorat.

Källö-Knipplan, numera officiellt namn på Knipplans municipalsamhälle.

***Kälvene**. Sedan 1927 bilda Yllestad, Näs, Vistorp, Vartofta-Åsaka och K. ett pastorat.

***Käpplingeholmen**. Enl. en kritisk undersökning av N. Ahnlund (1929) skola relationerna om käpplingemorden innehålla påtagliga överdrifter. Dädet skall näml. ej eubart ha varit ett utslag av nationella motsättningar utan även av sociala. En intressant parallell till händelserna i Sthlm finnes i de sociala striderna i Lübeck 1384, där köpmannaristokratin blodigt nedslog ett uppror av stadens hantverkare.

***Käringön**. Socknen omfattar flera öar utanför Orust, bl. a. *K ä r i n g ö n*, varpå municipalsamhället ligger, och Måseskär (med fyrtorn).

Kärleksblomma, se *L y c h n i s*.

Kärnmjolk, se *M j ö l k* sp. 134.

Kärnältare, se *S m ö r* sp. 1059.

Kärreberga, järnvägsstation i Kvidinge skn, Kristianst. l., vid Hälsingborg—Hässleholms och Skåue—Smålands järnvägar.

***Kärrkavle**, se *A l o p e c u r u s*.

***Kätting**, se även *V a r p . T e x t i l*.

***Kävlinge**. 2. Bland fabrikena märkas även två garverier samt a. b. Kävinge läder- och skofabrik, grundat 1896.

***Kävlinge—Barsebäcks järnväg** inköptes 1927 av staten.

Köhler (*K o e h l e r*) [*kö'*], *W o l f g a n g*, f. 1887, tysk filosof och psykolog, prof. i Göttingen 1921, i Berlin 1922. K. har främst knutit sitt namn till den moderna djurpsykologins (se d. o. Suppl.) utveckling. Ss. ledare av den tyska stationen på Teneriffa för studiet av antropoida apor påbörjade K. kort före världskriget djurpsykologiska experiment med sjimpanser, vilkas resultat först publicerades i *I n t e l l i g e n z p r ö f u n g e n a n A n t h r o p o i d e n* (1917). Genom att studera aporna i en så vitt möjligt av mänskligt inflytande ostörd miljö sökte K. utröna, huruvida hos dem förekommo med mänskliga förståndsfunktioner analoga psykiska yttringar, som ej vore att räkna som efterhärmningsfenomen l. dresstyrprodukter. Han konstaterade därvid, att sjimpanserna, då det gällde att plocka till sig svåråtkomliga frukter, betedde sig på ett sätt, som erbjöd omiskännliga likheter med mänsklig överläggningsförmåga (de lärde sig att stapla upp lädor för att nå högt hängande bananer, att hantera käppar etc.). Doek betonar han starkt den stora klyfta, som finnes mellan dessa djur och även de lägst stående människoraser.

1. Konstindustrimuseet. 2. S:t Ursula. 3. Naturhistoriska museet. 4. S:t Kunibert. 5. Västbangården. 6. Konstföreningens utställningsbyggnad. 7. Deutsches Theater. 8. Stadsbibliotek. 9. S:t Gereon. 10. Regeringsbyggnad. 11. Tygghus. 12. Justitiebyggnad. 13. S:t Andreas. 14. Jesuitkyrkan. 15. Huvudbangården. 16. Domkyrkan. 17. Utställnings- och mässbyggnader. 18. Deutzbangården. 19. Wallraf-Richartz-Museum. 20. Minoritkyrkan. 21. Sclauspielhaus. 22. Rådhuset. 23. S:t Martin. 24. Operan. 25. Hahnenort (inrymmer historiskt museum). 26. Apostelkyrkan. 27. Gürzenich. 28. S:t Mauritius. 29. S:t Cäcilia. 30. S:t Peter. 31. S:t Maria im Kapitol. 32. Trefaldighetskyrkan. 33. S:t Georg. 34. Sydbangården. 35. S:t Pantaleon. 36. Severinkyrkan. 37. Severinstor. 38. Universitetet.

Redan den mest primitiva kultur förutsätter ett mått av minnes- och fantasibilder, vartill djuren ej ha något motstycke.

Köldhårdighet. Om frosthårdighet se Frostskada. Suppl.

***Köln.** 1. K. är Tysklands till storleken tredje stad (700,000 inv. 1925). Universitetet hade 1927 5,200 studenter. I K. grundades 1925 en statlig musikhögskola. Industrin sysselsätter c:a 65,000

arbetare, främst inom metall- och maskinindustri och brunkolsbrytning. Sedan 1924 hållas årligen i K. handelsmässor. 1927 ankommo och avgingo 12,800 fartyg med en last om 2,4 mill. ton. Nya betydande hamnanläggningar äro under utförande n. om K. Staden är en viktig knutpunkt för lufttrafiken (linjer till bl. a. Berlin och Paris samt till Bryssel, Halle och Frankfurt am Main). Vid förorten Müngersdorf v. om den egentliga staden ligger intill den stora parken Stadtwald K:s stadion, en av världens största idrottsanläggningar, med flera olika slags banor.

Köngämä älv [kö'ungä-], se Muonio älv.

Köngäs [kö'ungäs], nuv. namnet på Boris Gljeb (se d. o. och P e t s a m o).

***Königsberg** hade 1925 280,000 inv. Stats- och universitetsbiblioteket omfattar f. n. e:a 400,000 bd. I K. finnes även en mindre handelshögskola. Sjöfarten gynnas av den 42 km. långa och 6,7 m. djupa *Königsberger Seekanal*, som för från Pillau (se d. o.) till Pregels mynning. Strax nedanför K. har vid Pregel 1924 fullbordats en stor hamnanläggning (även frihamn). K. har reguljär flygförbindelse med Berlin, Danzig och Riga.

***Köpenhamn**. 2. K. indelas i 11 prostrier. Under K. lyda även Färöarnas och Grönlands prästerskap samt sjömanspräster och präster i danska församlingar i utlandet. — 3. Stor-Köpenhamn har en yta av 104 kvkm., därav 71,5 i det egentliga K. — Bland nya monumentalbyggnader i K. märkas det 1924 fullbordade, väldiga polishuset (se ill. till *Kampmann*. Suppl.), beläget nära Kalvebod-Strand i K:s s.v.

del, samt Grundtvigskyrkan på Bispebjerg i n.v. (se ill. till *Klint*. Suppl.). — *Handel, sjöfart och industri*. Ang. rederibolagen se även d. o. sp. 894. Hamnarnas sammanlagda kajlängd, som angivits för stor i huvudarbetet, var 1927 35,243 m., därav 5,610 i frihamnen. 1926 lossades i K:s hamnar 3,7 mill. ton gods och lastades 1,15 mill. ton. Handelsflottan omfattade s. å. 447 fartyg om tills. 466,000 netto-registerton. 1925 sysselsatte industri och hantverk i Stor-Köpenhamn 143,000 personer (därav 106,000 arbetare) vid 17,000 arbetsställen (siffrorna för 1914 avse K. och Frederiksberg; av de 120,000 anställda voro endast 86,000 arbetare).

***Köping**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiserats samskolan till 4-årig samrealskola.

Köpingsandsten, en till kritaformationen hörande kalksandsten, den s. k. sandkalken, ö. och n.ö. om Ystad. K., som har en betydande mäktighet, är en strandbildning till den längre i v. uppträdande skrivkritan.

***Köping — Uttersberg—Riddarhyttans järnvägar** ha med bispår i Köping och Riddarhyttan längden 58,9 km.

***Köppen**, *Wladimir*, lämnade 1919 posten som avdelningsföreståndare vid Deutsche Seewarte. Jfr *Klimatzoner*. Suppl.

Körsbärskåda, gummiartat utflöde från sår på körsbärs- och plommonträds stammar. Jfr *Gummiutflöde*.

Kösa, se *Agrostis*.

***Köster**, *Adolf*, blev 1923 minister i Riga samt 1928 i Belgrad.

***Köttkontroll**. Organtvång kan på framställning av stads-

fullmäktige l. däremot svarande kommunalmyndighet påbjudas av K. M:t för samhälle, där köttbesiktningstvång är gällande. Det innebär, att kött, som inlämnas till besiktning, skall åtföljas av lungor, hjärta och lever, kött av kor även av juver med dithörande lymfkörtlar, i organiskt

samband med köttet, samt att kött av häst l. svin skall åtföljas av huvud och av större nötkreatur än kalv även av underkäkar med tuggmuskler (Kungl. kung. 10 okt. 1913 med särskilda föreskrifter om besiktning och stämpling av kött enl. lagen om köttbesiktning och slakthus).

L.

Labiovela'r (av lat. *la'bium*, läpp), velar (se d. o.), som samtidigt med tungartikulationen, l. som ett efterslag, har läppartikulation, d. v. s. en *w*-ingrediens (*w* = bilabial frikativa).

***Labrador** är delat mellan Kanada (prov. Quebec) och Newfoundland. Gränsen, som sedan 1902 varit omtvistad men 1927 fastställts genom skiljedom, följer i huvudsak vattendelaren mellan de österut flytande floderna och de floder, som mynna i Hudsonviken och Saint Lawrencebukten. Härigenom har ett omtvistat område på c:a 280,000 kvkm. tillerkänts Newfoundland.

***de La Bruyère, Jean.** I sv. övers. av E. Staaff föreligger *Les caractères de Theophraste* (Karakterer och tidsbilder, 2 bd, 1927).

La Corniche, se *Corniche*. Suppl.

La Coruña, se *Coruña*.

de Lacretelle [dø lakrötä'll], *Jacques*, f. 1888, fransk författare, blev berömd genom romanen *Silbermann* (1922), en psykologisk skildring av en judisk gosses upplevelser i en katolsk undervisningsanstalt. På det psykopatologiska området rör sig den av den moderna psykoanalysen influerade romanen *La Bonifas* (1925; Marie Bonifas, 1926).

***Ladikije** är huvudstad i Alaoiternas stat (se d. o. Suppl.).

***Ladugårdsgärdet.** Delar av L. ha införlivats med stadsplanen och bebyggelse därav förberetts.

***Læstadius.** l. *Lars Levi L.* var även en framstående kännare av n. Skandinaviens fanerogamflora och företog för växtgeografiska studier en serie forskningsresor i Lappland och n. Norge.

***de La Fontaine, Jean.** Ett urval av L:s *Contes* och *Fables* föreligger i sv. övers. av A. Ehrensvärd i dennes *Jean de La Fontaine* (1924).

La France [frans], se *Rosa* sp. 1329.

***Lagan** har ett flodområde av 6,450 kvkm. Dess medelvatteneffekt beräknas till 121,000 HK, därav c:a 58,000 utbyggda (jfr *Karseefforsens kraftverk*. Suppl.).

Lagerarter, se *Malm*.

Lagerberg, Torsten, f. 1882, botanist, 1918 prof. vid Skogshögskolan. L:s viktigaste arbeten behandla barrträdens svampsjukdomar. Han är sedan 1918 redaktör för *Svensk botanisk tidskrift*.

Lagerbjelke, *Gustaf*, f. 1860, son till *Gustav L.* (L. 2), greve, konservativ led. av F. K. sedan 1909. L., som sedan 1913 är riksgäldsfullmäktig, har gjort

Pär Lagerkvist.

uppmärksammade inlägg i bank- och budgetfrågor.

***Lagergren**, Claes. Av *Mitt livs minnen* ha ytterligare utkommit 3 dlr (1926—28).

***Lagerheim**. 3. Gustaf L. avled 1926. Han hade 1925 avgått från sin professur.

***Lagerhus**. Av de av staten uppförda L. och fryshusen voro endast L. i Eslöv, Klagstorp, Linköping, Vara och Åstorp ännu 1928 i verksamhet under statens direkta förvaltning; de övriga äro överlätna till Arméförvaltningen l. enskilda föreningar l. nedlagda.

***Lagerkvist**, Pär, har i sina senaste arbeten, diktsamlingen *Hjärtats sånger* (1926), prosaboken *Det besegrade livet* (1927) och skådespelet *Han som fick leva om sitt liv* (1928, uppf. i Sthlm s. å.), fullföljt en redan tidigare framträdande tendens till en konfessionslös religiositet och en intimare verklighetsskildring.

***Lagerlöf**. 3. Selma L. har med romanen *Anna Svärd* (1928) givit en fortsättning på *Charlotte Löwensköld*.

Lagerroth, Fredrik, f. 1885, statsvetenskapsman, prof. i statskunskap i Lund 1929. Bland L:s idérika och av stor teoretisk skärpa utmärkta arbeten märkas *Frihetstidens författning* (1915), där han inom författningshistoriens ram sökt göra en fullständig omvärdering av hela epoken, samt *Statsreglering och finansförvaltning i Sverige* (1928).

Lagg, se Mosse sp. 283.

La Guaira [goa'j-], se Caracas.

***Lagunda**. 1. L. ingår sedan 1927 i Uppsala l:s s. domsaga. — 2. Se *Ilagunda 2. Suppl.*

***Laholm**. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1930 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola. Det på Lagaholmen i Lagan belägna slottet grundlades på medeltiden, ombyggdes och utökades väsentligt under Kristian IV och nedrevs av Karl XI. Grundmurarna ha nyligen frilagats och konserverats.

***Lahti** är en viktig vintersportplats och har sedan 1929 Finlands största rundradiostation (effekt 40 kw.). 9,000 inv. (1926).

***Lake**. *Lantbr.* Se Smör sp. 1058.

Lake district [lejk di'sstrikt], se Storbritannien sp. 21.

Lakehurst [le'jkhøst], ort i New Jersey, n.ö. För. Stat., c:a 65 km. ö. om Philadelphia. Flygstation med förtöjningsmast och hangarer för luftskepp.

Lake Placid [lejk plæ'ssid], insjö i Adirondack Mountains (jfr d. o. Suppl.), staten New York, belägen 600 m. ö. h. Vid sjöns s. ände ligger en livligt besökt sportplats med samma namn, där Los Angelesolympiadens vinterspel (1932) skola äga rum.

***Lallerstedt**, Erik, avgick 1929 från professuren.

Lamarcki'sm, se Utvecklingslära sp. 264.

Lambertnötter, se Hassel.

***Lamm**. 1. Herman L. avled 1928. — 2. Martin L. blev 1928 led. av Sv. akad. 2:a delen av *Strindbergs dramer* utkom 1926.

Lamond [læ'mmënd], Frederic, f. 1868, skotsk pianist och tonsättare. L. är en av nutidens förnämsta Beethovenspelare.

Lampri'ter, en av de stora mineralklasserna, omfattande arsenik-, antimon- och vismutföreningar av tunga metaller samt svavel-, selen- och tellurföreningar. Alla uppträda som gångmineral och ha metall- l. diamantglans. Hit höra ordningar som kiser, bländen och glanser (se d. o. Suppl.).

Lamprofy'r, se Eruptiva bergarter. Suppl.

Lana, säckformigt nät för fångst av ål i forsar.

a. b. **Lana**, se Möln dal.

Lancashirepanna [læ'nn-kəsje-], se Ångpanna sp. 1463.

***Lanciani**, R. A., avled 1929.

Landau, Land a u l e t, se Automobil. Suppl. sp. 200 f.

La'ndauer [-daøer], Gustav, f. 1870, d. 1919, tysk skriftställare och politiker. L., som kallats den tyska revolutionens filosof, utgav ett stort antal anarkistiskt-kommunistiska arbeten, bl. a. *Auf-ruf zum Sozialismus* (1911). Vid rådsrepublikens genomförande i München 1919 blev L. kultusminister men arkebuserades vid den revolutionära regeringens fall s. å.

Lando'wska, W a n d a, f. 1877, polsk pianist och tonsättarinna, verksam som pianopedagog bl. a. i Berlin och Paris, har gjort sig känd genom sitt mästertliga framförande av äldre musik på tidstroga instrument, ss. klavecin.

Martin Lamm.

***Landskrona** hade 1928 18,435 inv. — På Rådhusorget restes 1929 den av Anders Olsson utförda fontänen Västanvinden. — Enl. 1927 års skolordning omorganiserades realskolan och gymnasiet, som förstatligas, till högre allmänt läroverk (samläroverk) med 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium. L. är ej längre militär förläggningsort. — Hamnen omfattar kajer med en längd av 1,8 km. och ett vattendjup av 5,5—8 m. Handelsflottan räknade 1926 10 ång- och 2 segelfartyg om tills. S,331 nettoton. S. å. ankommo och avgingo 6,115 fartyg om tills. 1,131,000 nettoton, därav i utrikesfart 1,602 om 281,000 nettoton. Industrin sysselsatte 1927 vid 58 arbetsställen 2,099 arbetare. Landskrona valskvarn äges sedan 1927 av a. b. Märten Pehrsons valskvarn i Kristianstad, a. b. Thulinverken rekonstruerades 1925, och Landskrona nya mek. verkstads a. b. ändrade 1928 sitt namn till a. b. Landsverk.

***Landskrona och Hälsingborgs järnvägar.** Säbyholms järnväg (2,3 km.; mellan Säbyholm och Säby vid statsbanan Landskrona—Billesholms gruva) trafikeras numera av ägaren, Säbyholms järnvägs a. b.

***Landsort** har sedan 1924 radioejlstation.

Landsteiner [la'nntsjtajner], Karl, f. 1868, österrikisk fysiolog, sedan 1922 chef för en avdelning vid Rockefeller Institute for Medical Research, New York, upptäckare av isohemagglutinationen (jfr Serumdiaagnostik sp. 438).

***Lane.** 2. R. N. L. blev 1928 chefredaktör för tidskriften Foreign Affairs.

***Lanforsen** äges sedan 1926 av Lanforsens kraft a. b., vars aktiemajoritet innehas av Stockholms stad. Kraftstationen, som började byggas 1927 och beräknas vara färdig 1930, får i första utbyggnaden en effekt av c:a 17,000 HK.

Lang, Fritz, f. 1890, tysk filmregissör, anställd hos Ufa, berömd för sina modernistiska jättespelningar *Nibelungen* (1924) och *Metropolis* (1927). 1928 påbörjade L. en ny jättefilm, en fantastisk månhistoria.

***Lange.** 3. H. O. L. är sedan 1924 lektor i egyptologi vid univ. i Köpenhamn. — 4. **Sven L.** har vid utgivit *De förste Kampe* (1925), första delen av en romaniserie från naturalismens och radikalismens genombrott i Danmark, samt skådespelet *Amor og Bacchus* (1926), en skildring av det litterära livet i Danmark vid 1700-t:s slut.

***Lange-Müller,** P. E., avled 1926.

***Langevin,** Paul, har även

upfunnit en metod för under-vattenssignalering (se d. o.).

***Langhans,** Carl (ej Johann) Gotthard, föddes 1732 (ej 1733). — Även hans son, Carl Ferdinand L., f. 1782, d. 1869, var en betydande arkitekt och åtnjöt särskilt rykte som teaterarkitekt. Han ombyggde bl. a. operan i Berlin (1843—44) samt uppförde Vilhelm I:s palats där (1834—36).

***Langlet.** 2. Valdemar L. lämnade 1927 redaktionen av Svensk Handelstidning och 1928 sekreterarbefattningen i svenska föreningen Norden. Ett andra band av hans arbete *Bevingade ord och slagord* utkom 1928.

***Langley.** 2. J. N. L. avled 1925.

***Langlois,** C. V., avled 1929.

***Lansbury,** George, ingick 1929 ss. minister för offentliga arbeten i Macdonalds 2:a ministär med arbetslöshetsproblemet ss. speciell uppgift.

***Lansdowne.** 2. Lord L. avled 1927.

***Lansing** hade 1928 80,000 inv.

***Lansing,** Robert, avled 1928.

***Lantbruksmöte.** Allmänna svenska L. uppsköts 1916 till 1923 och skall närmast hållas 1930.

***Lantbruksrådet** upphörde med utgången av 1927.

Lanz [lannts], Karl, f. 1873, d. 1921, tysk industriman, grundade 1908 tills. med Joh. Schütte firman Schütte-Lanz för byggande av luftskepp (se d. o. sp. 824).

Laotien, se Tai.

***Lappar,** se även Människoraser sp. 522. En ny lag om de svenska L:s rätt till renbete i Sverige utfärdades den 18 juli 1928.

Lappgräs, se Starr sp. 1439.

***Lappland** ingår i Luleå stift. Ang. L:s vapen se ill. till *Landskapsvapen* sp. 199—200.

Lappljung, fjäll-ljung, *Phyllo'doce caerulea* (fam. *Ericaceae*), lågväxt ris med barrlika blad och äggformiga, (vanl.) violettblå blommor i flocklik blomställning. Rätt allmän på fjällhedrar, blommor på högsommaren.

***La Rioja**. l. L. har en yta av 98,000 kvkm.

***Larsen**. l. *Sofus* L. avgick från befattningen som överbibliotekarie 1925. Bland L:s senare arbeten märkes *Saxo Grammaticus, hans Værk og Person* (1926).

La'rsen, *Thöger*, f. 1875, d. 1928, dansk författare. Främst lyriker (*Udvalgte Digte*, 1917), har L. jämte friska, sinnesbetagna bilder av natur och folkliv i sin jylländska hembygd även givit visionära uttryck åt ett drömmande och grubblande temperament. Han har också författat folklivsnoveller och studier i fornordisk mytologi. Postumt utkom romanen *Frejas Rok* (1928).

***Larsén-Todsen**, *Nanny*, lämnade 1928 Metropolitan Opera i New York och har senare gästspelat flerstädes i Europa (vid flera tillfällen i Sthlm) samt medverkat vid festspelen i Bayreuth. Hon blev 1922 hovsångerska.

Larson. l. *Frans August* L., f. 1870, köpman, bosatt i Kalgan (Kina). L. intar en ansedd och inflytelserik ställning i Mongoliet, dit han vid unga år kom som missionär, och kallas ss. innehavare av en hög mongolisk orden "hertig av Mongoliet". Han har som karavanledare anslutit sig till Hedins 1927 påbörjade expedition. — 2. *Einar* L., f. 1897, operasångare (baryton), sedan 1926 anställd vid Kungl. teatern, där hans fylliga, utmärkt

Lappljung.

klingande stämma gjort sig väl gällande. L. har medverkat vid konserter i Sverige och Danmark.

***Larsson**. 4. *Jacob* L. tillhörde F. K. t. o. m. 1928 års riksdag och lämnade med dess slut den aktiva politiken. — 6. *Viktor* L. lämnade statsrådsämbetet 1926. Sedan 1927 är han riksbanksfullmäktig. — 7. *Hans* L. avgick 1927 från sin professur. Bland hans filosofiska arbeten må ytterligare nämnas *Den intellektuella åskådningens filosofi* (1920). Hans av en liberal grundåskådning burna inlägg i politiska, kulturella och litterära frågor ha framförts dels i essaysamlingar, dels i publicistisk form, bl. a. i Svenska Dagbladet, dels slutligen inom ramen av en skånsk hembygdsskildring i romanerna *Hemmabyarna* (1916), *Idéerna i Stabberup* (1918) och *Per Ståtdräng* (1924).

Larsson, *Oscar*, f. 1880, kommunalman, urspr. folkskollärare, borgarråd i Sthlm (undervisningsroteln) sedan 1920. Led. av F. K. (socialdemokrat) 1919—20.

Lashkar [læ'sjka(r)], se *Gwalior*. Suppl.

Lask, Emil, f. 1875, d. 1915, tysk filosof. L. var lärjunge till W. Windelband och H. Rickert. Hans författarskap rörde sig huvudsakl. på de logiska principfrågornas område. Han utgav även en djupgående undersökning av Fichtes idealism.

***Laske-Vedum**. I L. ligger Vedums munieipalsanhälle.

Laski [læ'sski], Harold, f. 1890, engelsk statsvetenskapsman, prof. i London 1926. L. har i en rad talangfullt skrivna arbeten, bl. a. *Authority in the modern state* (1919) och *A grammar of politics* (1925), framställt en originell, delvis socialistisk uppfattning av staten.

***Las Palmas** är huvudstad i den 1927 upprättade provinsen L., som omfattar Gran Canaria och de ö. därom belägna öarna.

Lassell [læse'll], William, f. 1799, d. 1880, engelsk bryggare och amatörastronom, konstruerade utmärkta reflektorer, med vilka han upptäckte Neptunus' måne (1846), Saturnus' 7:e satellit, Hyperion, (1848) och Uranus' innersta månar, Ariel och Umbriel (1851). L. upprättade även en katalog, upptagande 600 nyupptäckta nebulosor.

***Lateral**, som hör till sidan, sido-. — **Lateralplan**, se Segling sp. 361. — **Lateralssystem**, se Utprägning sp. 244.

***Latium** indelas i fyra provinser: Frosinone, Rieti, Roma och Viterbo. C:a 2 mill. inv.

Lats, se Varpning sp. 420.

Laubeuf [lâbö'ff], Alfred, se Undervattensbåt sp. 79 f.

La Unión, se Unión.

Laure'ntiska urbergsplatån, se Nord-Amerika sp. 883.

***Laurentius Andreae**, jfr Svenska språket sp. 357.

***Laurin**. 2. Carl G. L. 4:e delen av *Nordisk konst* utkom 1926. En praktfullt utstyrd jubileumsupplaga av L:s *Konsthistoria* började utgivas 1927.

***Laurion**. Gruvdriften återupptogs med framgång under 1800-t:s senare hälft, och på Attikas östkust har uppväxt hamnstaden L. i Ergast'ria (6,000 inv. 1928) med Greklands förnämsta bergverk; järnväg till Aten. Distriktet producerar bly, järn, zink, mangan och svavelkis.

Lauritzen [lao'-], Lau, f. 1878, dansk filmregissör, författare och iscensättare av en mängd lustspel och farsor, världsberömd för sina filmer med de populära komikerna Carl Schenström och Mieke Madsen ("Fyrtornet" och "Släpvagnen").

***Lausanne**. Om kyrkokonferensen i L. 1927 se Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden.

Lausavísur [lao'sa-], se Isländsk litteratur sp. 1542.

***Lavad** skrives stundom Lava.

***Laveran**, Alphonse, avled 1922.

Lawrence [lâ'rrens]. 1. David Herbert L., f. 1885, engelsk författare. L. har gjort sin betydelsefullaste insats på novellens och romanens område, där han påverkats av den moderna psykologin, spec. Freud. Bland hans främsta verk märkas romanen *Sons and lovers* (1913; Söner och älskare, 1926) och berättelsen *The woman who rode away* (1927). I romanen *Lady Chatterley's lover* (1929), vars publicering förbjudits i England, ger han en ohöjt naturalistisk kärleks-

skildring. — 2. Thomas Edward L., f. 1858, engelsk arkeolog och militär. Grundlig kännare av de olika arabiska stammarna, fångades han under världskriget av uppgiften att ena dem i ett gemensamt försök att avkasta det turkiska oket. L. blev ss. rådgivare åt Feisal (se d. o.) den egentlige ledaren av det ökenfälttåg, som verksamt bidrog till Allenbys segertåg till Damaskus genom Palestina (se d. o. sp. 1541). L. hälsades ss. "Arabiens okronade konung" och avancerade till överste. Han åtföljde Feisal till fredskongressen, där han dock ej kunde hindra, att många av de engelska löften till araberna icke infriades. L., som skildrat sina insatser under kriget i *Seven pillars of wisdom* (1926; t. v. endast i en ytterst begränsad privat upplaga) och *Revolt in the desert* (1927; Uppror i öknen, s. å.), tog 1922 under namnet Shaw värvning ss. menig i engelska flygkåren och sändes 1926 till Indien, varifrån regeringen 1929 hemkallade L. för att därigenom tysta rykten om att han skulle ha haft sin hand med i inbördeskriget i Afghanistan.

La'xenburg [-borʒ], se **Hellerau**. Suppl.

Laxning, hopfogning av timmerdelar med i varandra ingripande laxstjärtformiga tappar. Se **Knut** sp. 966 och **Timmer skarvning**.

***Laxå**. 2. Bruket jämte Röfors m. m. äges av Laxå bruks a. b., numera dotterbolag till Hellefors bruks a. b.

Lazarus [la'tsaros], **Moritz**, f. 1824, d. 1903, tysk filosof, prof. i Berlin 1873—96. L., vilken tillhörde Herbarts skola, gjorde sig tidigt känd som psykolog genom skriftserien *Das Leben*

Thomas Edward Lawrence.

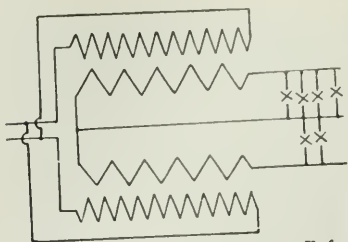
der Seele (2 dlr, 1856—57). Hans viktigaste gärning ligger dock inom folk- och språkpsykologin. Tills. med H. Steinthal (se d. o.) redigerade han 1859—89 *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*.

***Le**, **Stora L.**, har en yta av 139 kvkm. (inkl. sjön Foxen).

Lebaudy [løbåd'i], **Paul**, se **Luftskepp** sp. 825.

***Le Chatelier**, **Henri**, lämnade professuren 1925.

Le Chatelier-Brauns princip [lø sjatølje'-braons], en av H. Le Chatelier uppställd och av K. F. Braun utförligare bevisad sats, som nära sammanhänger med termodynamikens andra huvudsats men har mera kvalitativ innebörd. L. utsäger, att om en tillståndsvariabel för ett system ändras genom yttre påverkan, övriga tillståndsvariabler ändra sig på sådant sätt, att ändringen av den förstnämnda motverkas. Ex.: sammanpressas en kropp adiabatiskt, stiger dess temperatur, om

Ledningssystem. Treledarsystem. Enfas treledartransformator med parallellkopplade primärlindningshälfter.

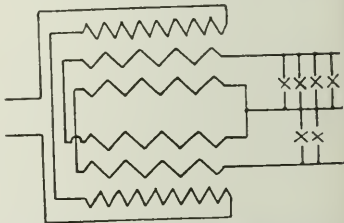
dess värmeutvidgningskoefficient är positiv, ty i detta fall motverkar temperaturstegringen kompressionen. I motsatt fall sjunker temperaturen. Uppvärmes lödstället till ett termoelement, uppstår en termoström, så riktad, att lödstället arkyles på grund av Peltiereffekten.

*Leche, Vilhelm, avled 1927.

Le Corbusier [lø kärbyssje'], pseud. för Charles Édouard Jeanneret, f. 1887, fransk-schweizisk arkitekt, verksam i Paris, urspr. målare. L. är den mest kände förfäktaren av funktionalismens (se d. o. Suppl.) program. I den 1918 tills. med målaren Amédée Ozenfant grundade tidskriften *l'Esprit nouveau* och i böcker som *Vers une architecture* (1923) och *Urbanisme* (1925) har han i en paradoxal och polemisk stil utvecklat sina idéer om arkitekturens förnyelse. På Parisutställningen 1925 framlade han ett projekt till reglering av Paris centrala delar, enl. vilket den nuv. bebyggelsen skulle ersättas med ett i talrika planteringar inbäddat höghusområde. L. har vid utfört villor och radhus i Paris förstäder (se ill. till *Funktionalism*, Suppl.) samt bostadshus för Stuttgartutställningen 1927 och vann s. å. ett första pris i tävlingen om

Nationernas Förbunds palats i Genève. L:s tekniske medarbetare är hans kusin Pierre Jeanneret (f. 1896).

***Ledningssystem.** Treledarnät kunna matas med enfas växelsström genom en enfas-treledartransformator, vars bägge lindningar vardera äro uppdelade på två kärnor och vars primärlindningshälfter äro parallellkopplade. Sekundärlindningen anslutes till treledarnätet i dess seriekopplade lindningshälfters ytterpunkter samt i förbindningspunkten mellan dem. Mellan kärnorna är anordnad en magnetisk shunt till underlättande av det magnetiska kraftflödet, då endast ena sekundärlindningshalvan är belastad. Äro primärlindningarna seriekopplade, kan likväl nätet matas av en enfastransformator, om sekundärlindningen på vardera kärnan är uppdelad i två delar och samtliga delar äro seriekopplade med varannan del från vardera kärnan. Sekundärlindningens ytterpunkter samt förbindelsepunkten mellan de två mellersta lindningsdelarna anslutas till nätet. En vidare metod erbjuder användandet av utjämningstransformatorer (se d. o. Suppl.). Jfr även Akkumulatorbatteri, även Suppl., Elektrisk kraftdistribution, Elektriska

Ledningssystem. Treledarsystem. Enfas treledartransformator med seriekopplade primärlindningshälfter.

transformatorer. Suppl., Spänningsdelare. Suppl. och Utjämningsmaskin. Suppl.

***Ledsegel**, se även Segling sp. 360 f.

***Ledsjö**. I L. ligger en del av Lundsbrunns municipalsamhälle.

***Lee**. 2. Charles L. avled 1926. — 4. Sir Sidney L. avled 1926. Han var då ännu sysselsatt med en biografi över Edvard VII, vars första del utkom 1925 och vars andra del utgavs kort efter L:s död.

Lee [li], William, se Stickning sp. 1563.

***Leewardöarna**. De till Storbritannien hörande öarna (Virgin Islands, Anguilla, Barbuda, Redonda, Antigua, Saint Christopher, Nevis, Montserrat och Dominica) bilda kolonin L. (1,852 kvkm., 124,000 inv. 1927).

***Le Fauconnier**, Henri (ej André), är född 1881.

***Leffler**. 5. Janne L. avled 1929.

***Lega**. 1833 års legostadga upphävdes 1926 men har icke följts av någon ny avtalslagstiftning på detta område.

Legaspi, förr Albany, stad på Luzóns s.ö. kust, Filippinerna. Viktig hamn- och handelsstad. C:a 70,000 inv.

***Lehár**, Franz, har vunnit framgång med nya operetter, bl. a. *Paganini* (1925) och *Der Zarewitsch* (1926) samt *Friederike* (1929), som skildrar Gothes och Friederike Brions kärlekssaga.

***Le Havre**. 1928 ankommo och avgingo i utrikesfart sammanlagt 4,700 fartyg om 12,2 mill. ton.

***Lehmann**. 2. Lilli L. avled 1929. — 5. Edvard L. avgick från professuren 1927.

Lehtonen, Joel, f. 1881, finländsk författare, har givit prov

på en frisk och färgrik skildringskonst, bl. a. i den stora folklivsromanen från Savolaks *Putkinotko* (1920). I dubbelromanen *Sorron lapset* (1924; Förtryckets barn) och *Putainen mies* (1925; Den röde mannen) har han givit en objektiv skildring av förhållandena i Finland under världskriget och frihetskampen.

***Leicester** är säte för biskop och ett universitetsscollege.

***Leiden**. Rådhuset nedbrann 1929. Universitetsbiblioteket omfattar 800,000 bd.

Leijonhufvud. 1. Sigrid L., f. 1862, författarinna, bibliotekarie vid Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien 1901—26. L., som är en framstående kännare av svenska släktarkiv, har utgivit ett stort antal person- och kulturhistoriska arbeten, bl. a. *Omkring Carl Gustaf Tessin* (2 dlr, 1917—18). — 2. Gustaf (Gösta) L., f. 1869, den föreg:s broder. frih., militär, överste och chef för Värmlands regemente 1917, chef för 10:e infanteribrigaden 1926. generalmajor och chef för Östra brigaden 1928.

***Leijonmarck**. 2. Carl E. L. avled 1926.

***Leino**. 2. Eino L. avled 1926.

Leixões [läjjo'inj], Oportos uthamn, Portugal, belägen 5 km. n. om Douros (Dueros) mynning.

***Lejdström**. 1. Oscar L. avled 1926.

***Leksand**. 1. Socknen (10,205 inv. 1928) består av två förs., Leksands förs. (9,075 inv.) och Djura förs. (1,130 inv.). Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1932 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

***Leksands Noret**, som är beläget vid Öster-Dalälvens utflöde ur Siljan, har station vid Södra Dalarnas järnväg. L. hade 1928

1,390 inv. (sifferuppgiften i huvudarbetet är felaktig).

***Lekvattnet**. Vitsand har 1929 avskilts från pastoratet.

***Lelången** har en yta av 56 kvkm.

Léman [-ma'ŋ], Gérard Mathieu Joseph, f. 1851, d. 1920, greve, belgisk general. L., som 1912 blev kommandant i Liège, blev ryktbar genom sitt tappra försvar av fästningen i aug. 1914.

***Lena**, flod i ö. Sibirien, har ett flodområde av 2,3 mill. kvkm.

***v. Lenard**, Philipp, har även undersökt ionisation av gaser vid bestrålning med ultraviolett ljus (även detta fenomen kallas stundom Lenardeffekt).

Leninaka'n, nuv. namn på staden Aleksandropol.

***Leningrad**. 2. L. är även huvudstad i Nordvästra området, RSFSR. och utgör ett med en krets jämställt område, 1,6 mill. inv. (1926). Jämte universitetet har L. en mängd fackhögskolor. Det offentliga statsbiblioteket omfattar c:a 4,5 mill. bd.

Le'nis, plur. le'nes, lat., svag (se **Konsonanter**).

Lenormand [lønärma'ŋ], René, f. 1882, fransk dramatiker, har i en rad skådespel (bl. a. *Lcs ratés*, 1918; *L'homme et ses fantômes*, 1925) under påverkan av Freuds psykologi analyserat sjukliga själstillstånd.

Lenôtre [lønâ'tr], Georges (eg. Louis Léon Théodore Gosselin), f. 1857, fransk historiker. L., som är en av nutidens främsta kännare av franska revolutionens person- och kulturhistoria, har utgivit en mängd skarpsinniga och på ingående källstudier byggda arbeten. Bland dem märkas *Un conspirateur royaliste pendant la terreur*.

Le baron de Batz (1896; En rojalistisk konspiratör under skräckväldet, baron de Batz, 1922), *Vielles maisons, vieux papiers* (5 bd, 1900—24; Bilder från revolutionen, 4 dlr, 1909—12) samt *Le roi Louis XVII et l'énigme du Temple* (1920).

***Lenz**. 3. Max L. tog 1922 afsked från professuren.

León [-á'n], stad i Nicaragua, c:a 20 km. från Stilla havskusten. Universitet. Vacker katedral. Järnväg till hamnen Corinto. C:a 25,000 inv. — L. grundades 1610 och var länge Nicaraguas huvudstad.

Leó'nov, Leonid Maksimov itj, f. 1899, rysk författare, har bl. a. skrivit romanerna *Barsuki* (1924; Grävsvin), som behandlar de ryska böndernas liv under bolsjevikregimen, och *Tuat-amur* (1922), en färgrik skildring av Rysslands underkuvande genom Djingis khan. I sv. övers. föreligger novellen *Handen i fönstret* (i 14 sovjetryska berättare, 1929).

***Leopardi**. 2. Giacomo L. Ett urval av L:s diktning föreligger i sv. övers. i F. Wulffs *Ur G. Leopardis liv och diktning* (1913) och i de av V. Ekelund utgivna *Valda skrifter* (s. å.).

***Leopold**, S v e n d, har vid utgivit *Erindringer fra min første Forfattertid* (1928), där han bl. a. ger livfulla porträtt av H. Drachmann och G. Brandes.

Le'opoldshall, stad i Anhalt, nära Stassfurt. Saltverk (se **Kalialter**). C:a 7,000 inv.

Lepidode'ndron, se **Lummerväxter**.

Lepte'nakalk, en revkalksten, som uppträder i form av mäktiga linser i Siljansområdets kambrosilur. Bergarten är mycket ren och användes till kalkbränning.

*v. **Lerchenfeld**, Hugo, är sedan 1926 minister i Wien.

Le roi est mort, vive le roi! [lə roa' ä mår vivv lə roa'], fr., "konungen är död, leve konungen!", uttryck, varmed i den gamla franska monarkin tillkännagavs för folket den gamle konungens död och den nye konungens tronbestigning. Användes ofta bildligt ss. uttryck för människornas benägenhet att hylla det nya och segrande på bekostnad av det föräldrade l. besegrade.

Lerwick [le'rrik], se Shetlandsöarna.

Les Baux [le bå], se Baux. Suppl.

Lesbia, se Catullus.

***Lesbos**, som har en yta av 1,750 kvkm., bildar jämte bl. a. ön Lemnos nomarkin L. (162,000 inv. 1928; siffran i huvudarbetet avser även nomarkin). Den på L:s östkust belägna staden Mytilene (28,000 inv. 1928), som under forntiden var en synnerligen viktig hamn- och handelsstad och ett centrum för egeisk kultur, har fortfarande stor kommersiell betydelse.

Leskov [ljeskä'ff], annan form för Ljeskov (se d. o. Suppl.).

***Lessebo**. 2. Lessebo a. b. äges av a. b. Klippans finpappersbruk.

Leste [lä'sjte] (port., öster, östanvind), torr och het, vanl. stoffförande vind, som från n.ö. —s.ö. blåser på Madeira under höst, vinter och vår; ibland märkbar även på Kanarieöarna.

Letchworth [le'ttjoeth]. se Trädgårdsstad sp. 1429.

***Lettland** hade 1927 1,845,000 inv., därav 636,000 i städerna (338,000 i Riga). — *Närings- och kommunikationer*. Industrin räknade 1927 2,350 företag och 53,000 arbetare (32,000 år 1922). Handelsflottan omfattade 1928

Den odlade jordens användning och avkastning 1927.

	Areal	Skörd
	(1,000	(1,000
	har)	ton)
Råg	256	259
Vete	59	72
Korn	185	130
Havre	305	177
Potatis	86	717
Lin	63	{ 18,6 ¹ 16,6 ²

¹ Lin. ² Linfrö.

Handelsomsättning. (Mill. lats.)

Ar	1925	1926	1927	1928
Import	281	260	250	308
Export	180	189	221	258

Viktigaste importvaror 1927.
(Mill. lats.)

Textilvaror	43,4
Mineraloljor, kemikalier m. m.	22,6
Maskiner	16,4
Vete och vetemjöl	16,4
Socker	15,7
Råg	13,9
Stenkol	11,4

Viktigaste exportvaror 1927.
(Mill. lats.)

Trä	80,9
Smör	41,3
Lin	26,8
Kautsjuksarbeten	12,6

Viktigaste import- och exportländer.
(Import och export i mill. lats.)

	1927	
	Imp.	Exp.
Belgien	4,6	24,0
Danmark	16,7	4,3
För. Stat.	6,9	5,5
Litauen	7,3	5,7
Nederländerna	7,4	13,1
Polen	14,5	8,3
Ryssland	18,3	3,8
Storbritannien	26,5	75,3
Sverige	10,5	3,1
Tyskland	101,5	58,5

109 fartyg om 101,000 bruttoton, därav 66 ångfartyg om 95,000 ton. 1927 ankommo och avgingo i utrikesfart tills. 8,100 fartyg om 3,5 mill. nettoton. Järnvägarna hade 1928 en längd av 2,243 km., därav 1,508 km. bredspåriga, 441 km. normalspåriga och 294 km. smalspåriga linjer. — *Försvärsväsen*. Utbildningstiden sänktes 1928 till 15 mån. och skall från

Sinclair Lewis.

1930 vid infanteriet ytterligare nedbringas till 12 mån. En mindre kustflotta finnes. — *Historia*. De senaste årens politiska utveckling har karaktäriserats av täta ministärskiften, ytterst bottnande i det oerhört splittrade partiväsendet. 1927 voro 26 partier, sammanslutna i 6 block, representerade i saeman. Ministären Celminš avgick i nov. 1925, följd av ministärerna Ulmanis dec. 1925—april 1926, Alberings maj—dec. 1926, Skujeniëks dec. 1926—jan. 1928 och Juraschewski. Den sistnämnda avgick efter valen okt. 1928, vilka föranledde bildandet av en borgerlig koalitionsregering med H. Celminš som statsminister. L:s ekonomiska och politiska stabilisering har trots den starkt försvagade regeringsmakten fortsatt. Den kommunistiska propagandan har med kraft undertryckts. Till president valdes 1927 G. Semgals. Utrikespolitiskt har L. fullföljt vänskapfördraget med Estland av 1923 samt även sökt närma sig Finland. Kulturellt har det sökt anknyt-

ning till de övriga nordiska staterna, i främsta rummet Sverige. Med Ryssland ingick L. 1926 ett handelsavtal. Förhållandet till Litauen har komplicerats genom Wilnafrågan. Trots L:s försök att här iakttaga en strikt neutralitet beskyldes dess politik av Woldemaras i N. F:s delegerade-församling 1928 för att vara partisk för den polska uppfattningen.

***Leufvén**. 1. Gustaf L. utnämndes till lantbruksattaché med titeln lantbruksråd vid svenska beskickningen i Berlin 1926. — 2. Edvard L. avled 1928. Kort före sin död erhöi han professors namn.

Leukode'rma, se Vitiligo.
Leunawerke [lä'jna-], se Merseburg.

Levanzo [-va'nntså], se Egdiska öarna.

Leveche [-vä'ttje], torr och het, ibland stoffförande vind, som från s.ö.—s.v. blåser på Spaniens östkust från Málaga till Valenciabukten. L. är identisk med den vind, som i andra Medelhavstrakter kallas sirocko (se d. o.).

***Lewenhaupt**. 6. Adam L. avgick 1928 som introduktör för främmande sändebud.

Leverblände, se Zinkmalmer.

Leverdiet, se Minot. Suppl.

Lewerentz, Sigurd, f. 1885, arkitekt, har tills. med E. G. Asplund uppgjort ritningar till den 1920 invigda Skogskyrkogården vid Enskede i Sthlm och har utfört Uppståndelsekapellet där (1926).

***Leverrier**, U. J. J., organiserade i Paris 1855 på uppdrag av franska krigsministeriet den första på moderna (meteorologiska) metoder grundade väderlekstjänsten.

***Levertran**, jfr *Ergosterin*. Suppl.

***Levinson**, *Karl*, avgick som statsråd 1926 och är sedan 1928 generaldirektör och chef för Riksförsäkringsanstalten.

***Lewis**. 2. *Sinclair L.* Bland *L:s* senare arbeten märkas romanerna *Martin Arrowsmith* (1925; sv. övers., 2 dlr, 1926), en skildring ur den moderna läkarvetenskapens värld, och *Elmer Gantry* (1927; sv. övers. 1928), en hänsynslöst bitter satir av det amerikanska sektväsendet. *L:s* senaste verk, romanerna *The man who knew Coolidge* (1928; Han som kände Coolidge, s. å.) och *Dodsworth* (1929), äro mindre betydande.

***Leygues**, *Georges*, var marinminister i Briands ministärer nov. 1925—juli 1926 och har sedan juli 1926 beklätt samma post i Poincarés kabinett.

Liang Ki-chao, f. 1869, d. 1929, kinesisk politiker och lär, var lärjunge och medhjälpare till *Kang Yu-wei* under dennes reformförsök i Peking 1898 (se *Kina* sp. 806). Landsflyktig till 1912, spelade han en viktig roll under revolutionsåren och var justitieminister 1913—14. Ivrig motståndare till *Yüan Shī-kais* försök att göra sig till kejsare, organiserade han det uppror, som störtade denne. Han var rådgivare åt kinesiska delegationen vid fredskonferensen i Paris 1919. *L.*, som 1923 blev prof. i *Tsing Hua College* i Peking, var en av det moderna Kinas främsta lärde och andligen mest inflytelserika män. Hans verk utgavos 1927 i 80 volymer.

Liaoning, se *Shengking*. Suppl.

Liaptsjev, *Andrea*, f. 1866, bulgarisk politiker, led. av sbranjen 1908. *L.*, som anslutit sig

till det liberala partiet, var från 1908 flera gånger minister och Bulgariens förste delegerade vid stilleståndsförhandlingarna 1918. 1926 bildade *L. ss.* den demokratiska vänsterns ledare en borgerlig vänsterregering, där han själv även övertog inrikesministerposten. Se *Bulgarien*. Suppl. sp. 463.

***Libanon** ingår nu i republiken *L.*, som bildades 1926 genom omdaning av *Stor-Libanon*. Republiken, som även omfattar den tätbefolkade kuststräckan mellan *L.* och *Medelhavet*, har en yta av 10,500 kvkm. och en folkmängd av ca 630,000 inv.; huvudstad är *Beirut*.

***Libau** hade 1927 66,000 inv. I *L.* finnes radiostation.

***Libra** kallas även dels en medicinalvikt (skålpund) = 356,3 gr., dels en spansk vikt = 460,1 gr., dels ock en myntenhet i *Peru* (se d. o. sp. 170).

***Libyen**, se vid. *Kyrenaika*, även Suppl., och *Tripolis*. — Gränsen mellan *L.* och *Egypten* fastställdes definitivt 1925 (jfr *Jarabub*. Suppl.). *Italien* gör anspråk på stora områden s. om *L.* ned till *Tsadsjön*, av vilka 987,000 kvkm. tillhöra *Frankrike* och 71,000 kvkm. *Anglo-egyptiska Sudan*.

***Lichnowsky**, *K. M.*, avled 1928. Hans memoarer utgavos i 2 dlr 1927 under titeln *Auf dem Wege zum Abgrunde*.

***Lichtenberg**, *G. Chr.* Om *L:s* figurer se även *Urladdningsfenomen* sp. 222.

Lichtenstein [li'ʃtenstajn], *Adolf*, f. 1884, barnläkare, epidemiolog, praktiserande läkare i *Sthlm*, överläkare vid *Stockholms epidemisjukhus* 1924, förf. till arbeten inom pediatrik och patologi.

***Licinius**. 1. *Cajus L. Stolo*.

De s. k. licinska lagarna, som traditionen tillskriver L., skola enl. moderna forskningar vara av vida yngre datum.

***Lidhult.** 2. L. har station vid Halmstad—Bolmens järnväg.

***Lidingö** lyder judiciellt under landsrätt (Södra Roslags domsagas tingslag). Kommunal mel-lanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig sam-realskola; med denna äro förena-de kommunalt samgymnasium och högre flickskola.

***Lidköping.** Enl. 1927 års skol-ordning omorganiserar realskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer. Industrin sysselsatte 1927 vid 31 arbetsställen 1,353 ar-betare. Västra tändsticksfabriken är numera nedlagd.

***Lidköping—Källands järn-väg** öppnades för trafik 1908 (ej 1877). L. övertogs av staten 1927; driften uppehålls av Lidköping—Håkantorps järnväg.

***Liedgren,** Emil, redigera-de tills. med N. Söderblom och O. Olsson det ekumeniska mötets koralångbok, *Communio* (1925). I *Svensk psalm och andlig visa* (1926) har L. fortsatt sina psalm-historiska studier.

Liefmann [li'f-], Robert, f. 1874, tysk nationalekonom, prof. i Freiburg 1914. L. har i sina ar-beten, bland vilka märkas *Die Unternehmungsformen* (1912) och *Allgemeine Volkswirtschaftslehre* (1924; 2:a utvidgade uppl. 1927), huvudsakl. behandlat företagar-organisatoriska problem samt all-män ekonomisk teori.

***Liège.** 1. Eupen-Malmedyom-rådet införlivades 1925 med L., som nu omfattar 3,887 kvkm. med 959,000 inv. (1927).

Liegel [li'gel], se P ä r o n t i ä d.

Life [lajf], För. Stat:s mest

lästa skämttidning, utgiven i New York (1 gång i veckan). L. grun-dades 1883.

***Ligurien** indelas i fyra pro-vinser: Genova, Imperia, Savona och Spezia.

***Likbegängelse.** Vid 1926 års riksdag och kyrkomöte antogs en av lagrådet utarbetad modifika-tion av 1925 års lag, enl. vilken kyrka ej må upplåtas för s. k. bor-gerlig begravning "med mindre särskilda skäl därtill äro".

Liknelse, se P a r a b e l 1.

***Lilienberg.** 1. Robert L. avled 1929. — 2. Nils L. avled 1926.

Lilienberg, Albert, f. 1879, brorson till Robert L., stads-planetekniker, förste stadsingen-jör i Göteborg 1907. stadsplane-direktör i Sthlm 1927. L. har uppgjort stadsplaner för Göte-borg, Jönköping, Uppsala, Örebro, Bergen m. fl. städer och framlade 1928 en livligt diskuterad gene-ralplan för Sthlms tätare bebygg-da delar.

Li'lio, Luigi, se T i d e r ä k -ning sp. 1073.

Lilius, Albert, f. 1873, fin-ländsk pedagog. e. o. prof. i Hel-singfors 1920, har bl. a. skrivit *Skolålderns själsliv* (1916) och *De växandes känsloliv* (1922).

Liljendal, se R ä m e n.

Liljestrand, Göran, f. 1886, prof. i farmakologi vid Karol. inst. 1928, sekreterare i den me-dicinska Nobelkommittén 1918. L. är en framstående fysiolog, spe. på andningens och blodomloppet områden. Han har även utfört praktiskt viktiga undersökningar rör. alkoholverkan och giftgaser.

***Lilla Bedinge.** Sedan 1929 bil-da Källstorp, L., Äspö och Ö. Klagstorp ett pastorat.

***Lilla Edets kraftverk,** se även tab. och ill. till V a t t e n -

kraftverk samt Vatten-turbin sp. 502 och ill. till d. o. sp. 499.

***Lilla Isie.** Framdeles skola Hemmesdyngge och S. Åby förenas med pastoratet.

***Lilla Malma.** Lilla Malma förs. (2,090 inv. 1928), som jämte Dunker bildar pastorat, omfattar socknen L. och Malmköping.

***Lille** hade 1926 202,000 inv.

***Lillehammer** är säte för fylkesmannen i Opland fylke.

Lilliehöök, Gösta, f. 1871, militär, chef för Krigshögskolan 1915—17, överste och chef för Jämtlands fältjägarregemente 1917—28 samt sedan 1928 generalmajor och militärbefälhavare för övre Norrlands trupper.

***Lillkyrka.** 1. Framdeles skola Vallby och Arnö förenas med pastoratet.

***Liman v. Sanders, Otto**, avled 1929.

***Limedsforsen—Särna järnväg** öppnades för trafik 1928 och inlöstes s. å. av staten.

Limknekt, se Skruvtving.

Limnogra'f (av lat. *l'ime*, sjö, och grek. *gra'fein*, skriva), självregistrerande färskvattenpegel (jfr Vattenstånd).

Limón [-má'n], Puerto L., stad i Costa Rica, vid Karibiska havet. Costa Ricas viktigaste hamnstad med export av bananer, kaffe m. m. Järnväg till det inre av landet. 16,000 inv. (1928).

***Limousine**, se även Automobil. Suppl. sp. 201.

Limring, detsamma som limgördel.

Limsten, se Lim sp. 526.

***Lincoln.** 2. L. är säte för Nebraskas statsuniversitet.

***Lincolnshire** är uppdelat i tre förvaltningsområden (Holland, Kesteven och Lindsey).

Lind, Gustaf, f. 1869, träd-

gårdsman, 1891 lärare vid, sedan 1900 förest. för Lantbruksakademiens trädgårdsskola. L. har ägnat framgångsrikt arbete särskilt åt trädgårdsskötsel, konservering av trädgårdsalster samt organisation av avsättningen av frukt. Han har utgivit handböcker i alla grenar av trädgårdsskötsel och trädgårdsproduktors avsättning.

Linda, i n. Sverige vanlig beteckning för fodervall å åkerjord.

Lindare, sutare (se d. o.).

***Lindarängen.** Vid L. finnes, strax s. om frihamnen, Stockholms flyghamn.

Líndau [-aø], stad i s.v. Bayern, med måleriskt läge på en liten ö i Bodensjön. 14,000 inv. (1925). — Staden har delvis en ålderdomlig prägel. Den förenas medels en järnvägs- och en landsvägsbro med fastlandet samt är viktig ångbåtsstation och knutpunkt på järnvägslinjen Friedrichshafen—Bregenz. Livligt besökt som badort och luftkurort.

Lindbeck, Johannes, f. 1873, d. 1929, ingenjör, mariningenjör 1901, marindirektör 1914, t. f. marinöverdirektör och chef för Mariningenjörkåren sedan 1921.

***Lindberg.** 5. **Ludvig L.** avled 1928. — 7. **Oskar L.** är dirigent för Stockholms akademiska orkesterförening sedan dess bildande 1922. — 8. **Helge L.** avled 1928. — 9. **Per L.** Efter att som konstnärlig ledare för Konserthusteatern (se d. o. Suppl.) spelåret 1926—27 ha vunnit en avgjord framgång engagerades L. 1927 som förste regissör vid Dramatiska teatern, där han uppsatt ett flertal stora program samt varit ledare för Klubbteatern (se Dramatiska teatern. Suppl.). 1929 anställdes L. som regissör hos Radiotjänst i sam-

Per Lindberg.

band med en utvidgning av dess teaterverksamhet. L., som varit den moderna teaterns mest framträdande och omstridda namn i Sverige, har även i skrift framlagt sina idéer (bl. a. i *Regiproblem*, 1927).

Lindbergh [li'ndbørg], Charles, f. 1902, nordamerikansk flygare (på fädernet av svensk börd). L., som 1925 blivit kapten i flygkårens reserv och sedan 1926 tjänstgjort som postflygare, företog 20—21 maj 1927 med aëroplanet "Spirit of St. Louis" (efter en rekordflygning San Diego—Saint Louis—New York) den första direkta flygningen New York—Paris (se Flygning. Suppl.). Han har senare utfört omfattande flygningar till Mexiko och Central-Amerika. Han erhöll 1927 överstes titel.

Lindblad, Bertil, f. 1895, astronom, Vetenskapsakademins astronom med professors titel och chef för dess observatorium 1927. L. har gjort uppmärksammade rön inom astrofysiken och stellar-astronomin.

***Lindblom**. 3. Gerhard L.

utnämndes 1928 till professor och föreståndare vid Riksmuseets etnografiska avd. Han har vid. utgivit bl. a. *Jakt- och fångstmetoder bland afrikanska folk* (2 bd, 1925—26). Smärre meddelanden från *Riksmuseets etnografiska avdelning* (7 bd, 1926—28) och *Kamba folklore. 1. Tales of animals* (1928). — 4. **Andreas L.** utnämndes 1928 till styresman för Nord. mus. Bland hans senare arbeten märkas *Stockholms slott genom seklerna* (1926), *Medeltida vävnader och broderier i Sverige* (I, 1928, tills. med Agnes Branting) samt *Rokokon* i Bonniers konsthistoria (1929).

***Lindgren**. 4. Agi L. avled 1927.

***Lindemann**, Ferdinand, återfann 1928 beviset till Fermats stora sats (se de Fermat).

***Linden**, Gustaf, avgick 1926 ss. regissör vid Skansens friluftsteater.

Li'ndenberg [-bärž], by i prov. Brandenburg, Preussen, s.ö. om Berlin. I L. finnes ett stort, av R.

Charles Lindbergh.

Assmann (se d. o. Suppl.) grundat aëronautiskt observatorium, som vid sidan av sin vetenskapliga verksamhet samarbetar med väderlekstjänsten för lufttrafiken. 700 inv. (1925).

Lindencrona, Gustaf, f. 1871, idrottsfrämjare, byrådirektör i Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen 1910. L., som 1913—29 var led. i Sveriges olympiska kommitté och 1912—25 i Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbunds överstyrelse, har spec. på det ekonomiska området utfört ett förtjänstfullt arbete för den svenska idrotts organisation.

***Linder**. 3. Ernst L. blev 1927 generalmajor i svenska generalitetets reserv.

***Linders**, Sven, lämnade statsrådsämbetet 1926. Sedan 1919 är han Malmöhus l:s landstings ordf. och sedan 1928 led. av F. K.

***Linderås** skall 1930 förenas med Frimmaryd till ett pastorat.

***Lindesberg**. 2. Sedan 1927 heter Lindesbergs landskommun officiellt Lindes kommun, varjämte Lindesbergs landsförsamling heter Lindes församling.

***Lindfors**, Adolf, avled 1929.

Lindhagen, Arthur, f. 1884, son till Albert L., jurist, hovrättsråd i Svea hovrätt 1920, revisionssekreterare 1923. L. är sedan 1918 led. i Lagberedningen och sedan 1929 ordf. i den då nyinrättade Arbetsdomstolen.

Lindholm, Ferdinand, f. 1883, meteorolog, förste statsmeteorolog 1918. L., som främst utfört undersökningar rör solstrålningen, kallades 1926 till föreståndare för det fysikalisk-meteorologiska observatoriet i Davos.

***Lindman**. 3. Carl L. avled 1928. Han utgav s. å. *Illustrerad*

skol- och exkursionsflora över Sveriges kärlväxter. — 4. Arvid L. trädde hösten 1928 ånyo i spetsen för en ministär (se Sverige. *Historia*. Suppl.).

***Lindmark**. 2. Tore L. var prorektor 1922—27 och är sedan 1927 rektor vid Tekniska högskolan. Han har bl. a. utgivit *Ångpannor* (i De tekniska vetenskaperna, 1927).

Lindmätare, *Hibe'rnia defolia'ria*, en Mätare, vilken lever i och skadar fruktträd; bekämpas liksom frostfjärilen.

***Lindorm**, Erik, har även skrivit lustspelen *Moloch* (1926; uppf. i Sthlm s. å.) och *Rötmånad* (1928; uppf. i Sthlm s. å.) samt under uppläsningsturnéer i Sthlm och landsorten föredragit av honom själv författade "revyer".

Lindquist, Lars, f. 1864, läkare, prof. och överläkare vid Göteborgs barnbördshus, överlärare och direktör för barnmorskeläroanstalten där 1919.

***Lindqvist**. 1. Herman L. var A. K:s talman t. o. m. 1927 års riksdag och telegraftullmäktig till 1928. Sedan 1927 är han led. av Arbetsrådet.

Lindqvist, Sune, f. 1887, arkeolog, amanuens vid Vitt., hist. o. ant. akad. 1910—27, docent vid Stockholms högskola 1916—27, prof. i Uppsala 1927. L., som bl. a. utgivit *Den helige Eskils biskopsdöme* (1915) och *Vendelkulturens ålder och ursprung* (1926), har behandlat skilda arkeologiska problem, särskilt den svenska folkvandringstidens stilfrågor.

***Lindroth**. 2. Hjalmar L. har utgivit första bandet av en monografi över Ölands folkhäl (1926).

***Lindsay**, Wallace. Bland W:s senare arbeten märkes *Glossaria Latina* (3 bd, 1926).

Lindsay [li'nnsi], V a c h e l, f. 1879, nordamerikansk lyriker, har i sina diktsamlingar (bl. a. *General William Booth enters into heaven, and other poems*, 1913) i en egenartad expressionistisk form givit uttryck åt sin kristligt-religiösa livsåskådning. Han har även ägnat ett starkt intresse åt nykterhetsrörelsen.

***Lindskog**, C l a e s, inträdde 1928 som ecklesiastikminister i Lindmans andra ministär. Hans Platonöversättning fullbordades 1926 med ett 6:e bd. Han har vid skrivit *Euripides* (1928) och 1:a delen, *Antiken*, av Bonniers illustrerade litteraturhistoria (s. å.).

Lindström. 1. A l b e r t L., f. 1859, hippolog, ämbetsman. L., som 1885—1915 var godsägare och jordbrukare, är sedan 1916 överdirektör och chef för Stuteriöverstyrelsen. — 2. R i c k a r d L., f. 1894, socialdemokratisk journalist och politiker, redaktör för Frihet sedan 1920 och för Tiden 1926—29. L., som 1922—28 var ordf. i Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund, har nedlagt ett betydande arbete inom den socialdemokratiska ungdomsrörelsen.

Line [lajn], engelskt längdmått = $\frac{1}{12}$ inch = 2,12 mm.

***Lingbo** ingår i Skogs kommun.

Linghed, stationssamhälle i Svärdsjö skn, Kopparb. l., slutpunkt för Dala—Ockelbo—Norrundets järnväg. Flera sägar; den största tillhör Kopparbergs och Hofors sågverks a. b.

Linguli'sandsten l. f u k o i' d- s a n d s t e n, en finkornig, väl uttvättad, nästan fossilfri kambrisk sandsten i Västergötland, Närke, Östergötland och Estland. Den vilar på en mera lerig, fossilförande, stundom konglomera-

tisk avdelning, M i c k w i t z i a- s a n d s t e n e n. L. är motståndskraftig mot vittring och har fått betydande användning som byggnadssten.

Linjetaxering, se Skogstaxering. — Linjetaxeringsmetoden användes även inom växtgeografien för studiet av växtsamhällellens utbredning och arealer.

Linjeväljare, se Telefoni sp. 881.

***Linköping** hade 1928 29,170 inv., därav 21,880 i L:s domkyrkoförs. och 7,290 i S:t Lars förs. — På Stora torget restes 1927 Milles' (se ill. till d. o. Suppl.) fontän Folkungabrunnen. — Enl. 1927 års skolordning omorganiseras högre allmänna läroverket; det får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt latin- och realgymnasium, varjämte gymnasiet t. v. blir tillgängligt även för flickor. Stiftsbiblioteket har omorganiserats (se Bibliotek. Suppl. sp. 344). I L. finnes straffängelse. L. är sedan 1928 förläggningssort för Livgrenadjärregementet och Svea trängkår; det är säte för Östra brigadens expedition. Industrin sysselsatte 1927 vid 72 arbetsställen 1.979 arbetare.

***Linköpings domprosteri**. Landeryd är numera förenat med Vårdsberg (förr i Bankekinds kontrakt) till ett pastorat, lika så Ö. Harg med Rystad.

***Linköpings domsaga** utgöres av ett tingslag.

***Linnquist**, Hilding, utförde 1927 väggmålningar med folkvisemotiv i Sthlms stadsbibliotek, för vilket han även skall komponera en stor gobeläng.

***Linoleum a. b. Forshaga** har ett aktiekapital av 8 mill. kr. och sysselsätter 125 arbetare. — L.

har 1928 anslutit sig till den stora linoleumkoncernen Continentale Linoleum Union, Zürich, i vilken även ingå Deutsche Linoleum-Werke A.-G., Berlin, Linoleum A.-G. Giubiasco, Schweiz, N. V. Nederlandsche Linoleumfabriek Krommenie, Holland, och S. A. Remoise du Linoléum (Sarlino), Reims.

***Linroth, Klas**, avled 1926.

Li'nstow, Hans Ditlef Frants, f. 1787, d. 1851, danskfödd arkitekt, verksam i Norge. Hans förnämsta verk, kungliga slottet i Oslo (se d. o. sp. 1450), är tillkommit under starkt inflytande av Karl Johanstidens svenska klassicism.

Linth [linnt], se **Limmat**.

***Lippe**. 1. En kanal vid L:s nedre lopp, **Lippekanalen**, förbindande Rhen vid Wesel med Dortmund—Emskanalen, är under byggnad och beräknas vara färdig 1929 (längd 58 km.; 6 slussar; för fartyg upp till 1,200 ton).

Li'ppia, se **Verbenaolja**. — *L. citriodo'ra* odlas även som krukväxt i Sverige.

***Lissabon** hade 1925 530,000 inv. Säte för ärkebiskop (med patriarks titel). Radiostation.

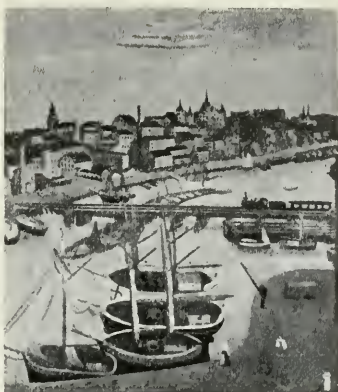
Liste'ra, se **Spindelblomster**. Suppl. och **Tveblad**.

Li'ster og Ma'ndal amt, se **Vest-Agder**.

***Listers härad**. Domsagan omfattar ett tingslag.

***Litauen** omfattade 1928 55,658 kvkm. med 2,286,000 inv. (41 per kvkm.), därav 2,417 kvkm. och 144,000 inv. i Memelområdet.

— **Författning**. Enl. 1928 års författning lämnas en vidsträckt befogenhet åt presidenten. Han väljes genom allmänna, indirekta val på sju år och äger full lagstiftningsrätt under den tid, då sei-

Stockholm, sommarnatt. Malning av Hilding Linnquist.

mas icke är samlad. Ministrarnas antal är f. n. 9. Seimas väljes på 5 år. Författningen fastslår, att Wilna är L:s huvudstad. — **Historia**. A. Stulginskis avgick ss. president 1926 och efterträddes av K. Grinius. Den kom-

Den odlade jordens användning och avkastning 1928.

	Areal	Skörd
	(1,000	(1,000
	har)	ton)
Råg ..	450	475
Havre ..	291	267
Korn ..	169	150
Potatis (1927) ..	139	1,264
Vete ..	140	172
Lin (1927) ..	84	33,0 ¹ 35,7 ²

¹ Lin. ² Linfrö.

Handelsomsättning. (Mill. litas.)

År	1924	1925	1926	1927	1928
Import	206,5	252,7	240,8	265,7	291,1
Export	266,6	242,7	253,3	245,9	256,9

Viktigaste import- och exportländer.
(Import och export i mill. litas.)
1927

För. Stat.	Imp.	Exp.
Lettland	14,5	4,4
Nederländerna	10,1	21,9
Storbritannien	9,1	4,3
Sverige	17,9	61,1
Tjecko-Slovakiet	5,1	4,0
Tyskland	13,9	3,8
	141,2	126,8

Fossil av kräftdjur i litografisk skiffer.
Fotograferat i ultraviolet ljus.

Litauens handel med Sverige 1927.¹
(1,000-t. kr.)

	Exp.	Imp.
Lin	1,249	—
Andra textila råmaterial	33	20
Textilvaror	—	45
Talg, oljor etc. o. -fabrikat ..	—	56
Pappersvaror	—	83
Cement	—	249
Konstgödsel	—	481
Andra mineral o. -fabrikat ...	—	200
Metallarbeten	—	135
Separatorer o. a. maskiner ...	—	614
Övriga varor	65	92
Exp., resp. imp. totala värde	1,347	1,975

¹ Tabellen i huvudarbetet avser år 1923.

munistiska propagandan gymnasdes genom L:s komplicerade utrikespolitiska läge och svårigheterna att genomföra den ekonomiska stabiliseringen. Ett 1926 avslutat vänskapsfördrag med Ryssland framkallade en våldsam borgerlig oppositionsstorm, vilken kulminerade i en militärrevolt i Kowno nov. 1926. Såväl regeringen som presidenten tvingades att avgå. Till president valdes A. Smetona, som uppdrog åt A. Woldemaras att övertaga stats- och utrikesminis-

terposterna i den nya borgerliga koalitionsregeringen. Woldemaras lyckades att med stöd av armén i realiteten genomföra diktatur. All opposition från vänsterpartierna undertrycktes med största hänsynslöshet. En ny författning, som dock ej formellt erkänner diktaturen, genomfördes 1928 (se ovan). Woldemaras försök till en ekonomisk och social reformpolitik ha i hög grad försvårats genom den av Wilnafrågan (se Wilna, även Suppl.) framkallade fortsatta spänningen i förhållandet till Polen, som föranlett Woldemaras att närma sig Ryssland. Samtidigt har Woldemaras oförsonliga Wilnapolitik orsakat en viss spänning i förhållandet till Lettland (se d. o. Suppl.).

*Lithander. 2. Edvard L. tillhörde A. K. t. o. m. 1926 års riksdag och tillhör den åter fr. o. m. 1929.

Lithberg, Nils, f. 1883, arkeolog, folklivsforskare, innehavare av den 1919 till Nordiska museet av greven och grevinnan v. Hallwyl donerade professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, har utgivit arkeologiska och etnologiska skrifter samt lett utgrävningarna av slottet Hallwil i Schweiz.

Litogene'tisk (av grek. *litos*, sten, och *gēnein*, uppstå), se Exogena krafter. Suppl.).

Litografisk skiffer, en rätkliven kalksten, tillhörande översta jura i Syd-Tyskland. Brytes sedan lång tid tillbaka till litografisk sten, främst vid Solnhofen i Bayern. L. är världsberömd för sin rikedom på väl bevarade fossil. Märkligast äro de 2 enda kända ex. av *Archaeopteryx lithographica* (se d. o.).

*Litvinov, Maksim Maksimovitj, har, sedan han 1927

valdes till vice folkkommisarie för utrikesärenden, mer och mer framträtt som den egentlige ledaren av den ryska utrikespolitiken i st. f. Tjitjerin och bl. a. deltagit i avrustningsförhandlingar i Genève. Hans namn har även blivit förbundet med den på hans initiativ avvägabragta överenskommelsen ("Litvinovprotokollet") mellan Ryssland och dess västra grannar (Polen, Estland, Lettland och Rumänien), varigenom dessa febr. 1929 biträdde Kelloggssakten (se d. o. Suppl.), oberoende av dess undertecknande av andra stater.

Litztråd (ty. *Litze*), kabel, bestående av ett stort antal fina, sinsemellan isolerade trådar; användes för högfrekvent elektrisk ström, enär dess skineffekt (se Högfrekvensström) och därigenom även dess motstånd vid ej alltför höga frekvenser är mindre än för massiv tråd.

***Liverpool** hade 1928 873,000 inv. Det är säte för katolsk ärkebiskop och anglikansk biskop. Av katedralen ha 1926 långhuset och de v. tvärskeppen börjat uppföras. — Strax nedanför järnvägstunneln under Mersey bygges sedan 1925 en med denna parallell landsvägstunnel till Birkenhead (diameter 13,4 m., längd 3,2 km.); den beräknas vara fullbordad 1930. Hamnen omfattar 87 tidvattensdockor och bassänger samt 22 torrdockor med en total vattenareal av 260 har och en kajlängd av 63 km.; stora utvidgningar äro planerade. Sammanlagda nettotonnaget av i utrikesfart ankomna och avgångna fartyg utgjorde 1927 för L. och Birkenhead 26,2 mill. ton. L:s import och export hade 1926 ett värde av tills. 508 mill. pund.

Li'verrulle, se U r sp. 191.

***Livgardet till häst** har fr. o. m. 1928 uppgått i Livregementet till häst (se d. o. Suppl.). L:s församling upplöstes 1927.

***Livgrenadjärregementet** organiserades 1928, med nr 1. 4.

***Livregementets dragoner** har fr. o. m. 1928 uppgått i Livregementet till häst (se d. o. Suppl.).

Livregementet till häst, K. 1, Stockholm, organiserat fr. o. m. 1928 genom sammanslagning av Livgardet till häst och Livregementets dragoner.

Livsform. *Bot.* Se Växtgeografi sp. 1297.

Li Yüan-hung, f. 1864, d. 1928, kinesisk militär och politiker. Vid revolutionens utbrott i okt. 1911 tvangs L. av trupperna i Wu-Chang att ansluta sig till rebellerna och bli deras ledare. 1912 valdes han till republikens vicepresident och efterträdde juni 1916 Yüan Shü-kai som president. Fördriven 1917 vid försöket att återinsätta manchudynastin, förändades han 1922 att ånyo åtaga sig presidentskapet, vilket han 1923 åter måste lämna.

Ljesko'v, Nikolaj Semjonovitj, f. 1831, d. 1895, rysk författare. L., som under lång tid var en av det konservativa lägers främsta litterära krafter, förblev länge obeaktad av europeisk kritik men erkännes numera allmänt som en av Rysslands främsta författare och har av många ss. jämbördig ställts vid sidan av Dostojevskij och Tolstoj. Karaktäristisk för hans författarskap är hans ingående kännedom om det genuint ryska folklivet med dess rikedom på skiftande typer. Med sin saftigt realistiska teknik, sin nyktert skeptiska människoupfattning och skarpa

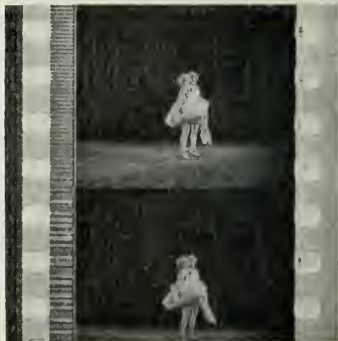

Nikolaj Ljeskov.

karaktäriseringskonst förenar han en stark känsla av det irrationella i tillvaron, och över hans berättelser, ss. romanen *Otjarovannij strannik* (1873; Den förtrollade vandringsmannen, 1929), vilar ofta ett orientaliskt skimmer av fantastisk brokighet. Djupast når han måhända i sina skildringar av det religiösa livet i Ryssland, ss. romanen *Soborjane* (1872) och novellen *Zapetjatljennij angel* (1873; Den förseglade ängeln, 1928, i ett under denna titel utg. mindre urval av L:s noveller).

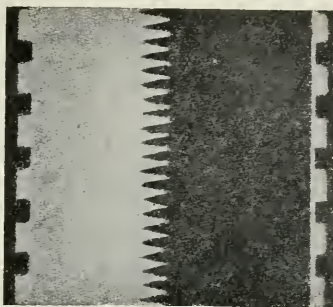
Ljudfilm, sammanfattande benämning för talande film och tonfilm. I den förra beledsagas bilderna även av artikulerat tal, under det att den senare endast bjuder på olika effekter, bläst, böljeslag, tågbuller o. d. samt musik och möjligen sång, om förståelsen av orden i sången icke spelar så stor roll, att översättning är behövlig. — Redan 1903 framfördes den första, ofullkomliga, "talande filmen". Den under och närmast efter världskriget alltmera utvecklade elektriska förstärkaretekniken kom L. att omkr. 1921 åter bli aktuell. De

stora framsteg i radiotekniken, som glödelektrodrören givit upphov till, och det intensiva studiet av ljudåtergivningen, som i sin tur blev följden av rundradions stora spridning, ha möjliggjort den moderna L:s framträdande (1929). — Den moderna *apparaturen* för framförande av L. är av två olika slag. Det ena av dessa arbetar med skivor liksom vanliga grammofooner med elektrisk ljuddosa. Skivtallriken kopplas mekaniskt till projektionsapparatens motor, och härigenom säkerställes samtidigtheten mellan ljud och bild. Skivorna räkka endast c:a ett dussin gånger, varför flera sådana måste medfölja varje filmkopia. Stiftbytte är, ss. vid grammofooner, även nödvändigt. Det andra slaget apparatur arbetar med film, varvid ljudet registreras, antingen, ehuru sällsynt, på en särskild film, som då får löpa på en med bildprojektorn mekaniskt kopplad axel, l. på själva bildfilmen, i form av en remsa längs densamma ena rand. Härvid användes oftast den vanliga standardfilmen, med ljudremsan löpande innanför perforeringen, l. ock en något bredare film, där ljudremsan löper utanför perforering.

Ljudfilm. Fig. 1.

ringen, som dock är den vanliga och möjliggör filmens visande i endast föga förändrade standardprojektorer. Två sätt användas för att fixera ljudet på filmen. I ena fallet sker det genom en rad tvärstrimmor av olika bredd och svärtningsgrad (fig. 1). Ju ljusare strimningen är, dess starkare ljud motsvarar den, och ju glesare den är, dess djupare ton representerar den. I andra fallet fixeras ljudet i form av en sicksackformad gräns mellan ett ljust och ett mörkt område på filmen (fig. 2). Ju längre taggarna äro, dess större är ljudstyrkan, och ju glesare de stå, dess djupare ton representera de. — *Ljudupptagningen* ligger alltid ett gott stycke förskjutet i förhållande till bilderna, enär dessa måste matas ryckvis genom projektorn, under det att ljudet däremot både måste upptagas och återgivas kontinuerligt. Upptagningen sker på så sätt, att den från mikrofonerna kommande, variabla strömmen efter förstärkning får mata ett särskilt slags lampa, vars ljusstyrka då förändras i takt med variationerna. Denna lampas ljus får falla på en liten springa, som medelst ett objektiv fotograferas på filmen, varvid bilden av springan kommer att få olika bredd och svärtning alltefter variationernas varaktighet och styrka. Mikrofonströmmen kan också få påverka en bländare, som varierar tvärsnittet på ett konstant lysande strålknippe, vilket alltså vid fotografisk fixering på filmen ger upphov till en sicksackformad gränslinje. Vid upptagning för skivmetoderna användes den vanliga grammofontekniken med nödiga modifikationer. — *Återgivningen* sker genom att ett ljusknippe av konstant tvärsnitt och

Ljudfilm. Fig 2.

ljusstyrka kastas på filmens ljudparti, som därvid genom sin växlande svärtning i bredd åstadkommer variationer i knippets ljusstyrka. Detta variabla ljus får sedan falla på en fotocell (se d. o. Suppl.) och där omvandlas till en variabel elektrisk ström, som efter vederbörlig förstärkning (några hundratusen gånger) får påverka lokalens högtalare.

***Ljudskrift**, jfr **Skrift** sp. 876.

***Ljung**. 1. L. omfattar ett område kring viken **Ljungskilen**, som från sundet ö. om **Orust** intränger i fastlandet. Vid **Ljungskilen** ligga badorterna **Ljungskile** och **Lyckorna**.

***Ljungan** har enl. nymätning en längd av 350 km. och ett flodområde av 12,840 kvkm. Den representerar nedanför **Härjedalens Storsjö** en medelvatteneffekt av 332,000 HK, därav c:a 55,000 utbyggda (främst i **Alby**- och **Hångstafallen**).

***Ljungberg**. 3. **Göta L.** lämnade 1926 **Kungl. teatern**. Hon har senare varit anställd i **Berlin** och även med stor framgång gästspelat i **London** och **annorstädes**.

***Ljungby**. 4. L. har station vid **Karlshamn**—**Vislanda**—**Bolmens** och **Skåne**—**Smålands järnvägar**

samt omnibusförbindelse med Värnamo och Älmhult. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola. I L. finnes länslasarett.

***Ljungby hed**, som ligger vid Ljungbyheds station vid Klippan—Eslövs järnväg, har även intill 1928 varit övningsfält för de vid denna tidpunkt upplösta Skånska husar- och dragonregementena och är nu övningsplats för Skånska kavalleriregementet. 1926 har flygvapnets flygskola, sedan 1929 benämnd Flygskolekåren (F. 5), förlagts till L.

***Ljunggren**, 2. Carl L. avled 1927. — 4. Elof L. tillhörde A. K. t. o. m. 1928 års riksdag och inträdde där ånyo april 1929. — 5. August L. tillhörde F. K. t. o. m. 1926 års riksdag.

***Ljunglund**, Leonard, invaldes 1926 i F. K. Han har flera gånger varit Publicistklubbens ordf., senast sedan 1929.

***Ljungskile** är beläget vid Ljungskilen (se Ljung. Suppl.).

***Ljungström**, 2. Fredrik L. har även uppfunnit en automatisk växel för automobiler (se Växellåda sp. 1282).

***Ljunits och Herrestads kon-trakt**. Sedan 1927 äro Sövestad, Bromma, Bjäresjö och Hedeskoga förenade till ett pastorat.

***Ljus**, 1. *Fys.* Om Huygens' teori se även d. o. Suppl. Om ljusets hastighet se även Relativitetsteori sp. 968.

***Ljusbåge**, se även Urladdningsfenomen sp. 221.

Ljusbågsgenerator, se Telefonisp. 885 och Telegrafisp. 905.

***Ljusdal**, 3. Se Västra Hälsinglands domsaga.

Ljuselektrisk cell, se Fotocell. Suppl.

***Ljusnan** har enl. nymätning en längd av 430 km. och ett flodområde av 19,850 kvkm. L. representerar nedanför sjön Lossnen i v. Härjedalen en medelvat-teneffekt av 668,000 HK, därav c:a 18,000 utbyggda.

***Ljusnarsberg**, även kallat Nya Kopparberg (et), hade 1928 8,895 inv. (1927 överflyttades från L. till Kopparbergs köping ett område med 314 personer). Numera utgör pastoratet en enda förs., varvid Hörken bildar kyrkobokföringsdistrikt i L. Socken är rik på malmfyndigheter (bl. a. Ställbergs-, Sköttgruve-, Mossgruve-, Svartviks- och Kaveltorpsfälten samt en del av Grängesbergsfältet) och har betydande järn- och trämasseindustri (Bångbro, Högfors, Ställdalen och Stjärnfors).

***Ljusnedal**, som numera benämnes församling, ingår i Tännäs skn och bildar sedan 1925 jämte Tännäs förs. och lappförs. pastorat.

***Ljusneverken**. Ljusne—Voxna a. b. är sedan 1926 dotterbolag till Ströms bruks a. b. Vid L. tillverkas även plywood. C:a 1,000 arbetare. Vid L. ligger Ljusne hamn- och tullplats.

Ljussläckarväxten, se Eschscholtzia. Suppl.

***Ljusterö** omfattar ett flertal öar i Stockholms n. skärgård, av vilka de största äro de med varandra sammanhängande Norra Ljusterö och Södra Ljusterö, belägna mellan Saxarfjärden i s.v. och fjärden Gälnan i ö.

***Ljustorp**, 2. Sedan 1925 är L. förenat med Njurunda och Sköns tingslag till ett tingslag, Njurunda, Sköns och Ljustorps.

Llivia [lji'-], enklav i dep. Pyrénées-Orientales, Frankrike, 2 km. från spanska gränsen. Till-

hör Spanien (prov. Gerona). Huvudstad med samma namn. 10 kvkm. 1,300 inv. — L:s egendomliga statsrättsliga ställning beror på en språklig oklarhet i ett fransk-spanskt fördrag 1660.

Lloyd [lājɔ], George, baron L. of Dolobran, f. 1879, engelsk ämbetsman och politiker. L., som 1910—18 och 1924—25 var konservativ led. av underhuset, var 1918—23 guvernör i Bombay. Han utnämndes 1925 till high commissioner i Egypten, vilken post han 1929 lämnade efter en uppmärksammasad konflikt med Macdonalds regering (se Egypten. *Historia*. Suppl.).

Lloyd's Bank Limited [lājɔs bæŋk li'mmitid], engelsk bank, grundad 1865, med ett inbetalt aktiekapital på 15,8 mill. p. st. och en omslutning (1928) av 439,8 mill. p. st. L. var länge den förnämsta storbanken i England men har under senaste år överflyglats av Midland Bank Limited (se d. o. Suppl.). L. har över 1,700 avdelningskontor.

Lob [lābb], eng., slag i lawn-tennis. varigenom bollen slås i en hög båge över motståndaren.

***Loch Lomond** har en yta av 71 kvkm.

***Lockout** får numera ej tillgripas vid rättstvister om kollektivavtal (se d. o. Suppl.).

***Lodning**. För ekolodning användes även den av Langevin uppfunna metoden med ultrasoner (se *Undervattenssignaler* sp. 81).

***Lódź**. 2. L. hade 1926 578,000 inv., därav 35 % judar. I L. finnes en 1924 grundad högskola för socialvetenskap m. m.

Loefling [lō'f-], se *Löf*ling.

***Logaritm**. Med *modul* för ett logaritmsystem menas inverterade värdet av naturliga L. för

systemets bas. Den är för naturliga L. 1, för briggiska 0,43429. L. för samma tal i olika system förhålla sig som systemens moduler.

***Loire**. 2. L. hade 1926 669,000 inv.

Lokbrott, se *Sadelbrott*.

Lokomoto'risk, se *Lokomotion*.

***Lokrume**. Sedan 1925 bildade Västkinde, Bro, Fole och L. ett pastorat.

Lokstad, den del av bogen, mot vilken lokan vilar (se *Sele*).

***Lombardiet** omfattar enl. nuv. provinsindelning ännu en provins, Varese.

Lombroso [-brå'så], Gina, se *Ferrero*. Suppl.

***London**. Greater London hade 1927 7,8 mill. inv., därav 4,54 mill. i grevskapet L. (endast eivilbefolkning). In- och utgående fartygs sammanlagda tonnage var 1927 52,3 mill. nettoton. Värdet av hela importen och exporten var 1926 702 mill. pund (därav import 479 mill. pund).

London [lō'ndən], stad i prov. Ontario, Kanada, på halvön mellan Huron- och Eriesjöarna. Centrum i ett rikt jordbruksdistrikt. Livlig industri. Universitet. 66,000 inv. (1928).

Londonkvartetten, en av J. Levey, Th. Petre, H. Waldo-Warner och C. Warwick-Evans 1908 grundad stråkensemble, som i England och flerstädes utomlands (Sthlm 1919 och 1921) vunnit stora framgångar.

London Mercury, the L. [dhə lō'ndən mə'kiəri]. ledande engelsk månadstidskrift för litteratur och konst. L. grundades 1919 i London och utges av J. C. Squire.

***Long Beach** (se karta till *Los Angeles*. Suppl.), vars

Los Angeles, T. v. Gata i cityområdet. — T. h. Rådhuset.

folkmängd 1928 uppskattades till 156,000 inv. (56,000 inv. 1920), är en av För. Stat:s snabbast framåtskridande städer. L. har stora oljeraffinaderier samt skeppsbyggeri- o. a. industri; i närheten ligger det stora bergoljefältet Signal Hill. Viktigt hamnstad.

***Longchamp** skrivs även Longchamps.

***Long Island** omfattar 4,350 kvkm. Om New Yorks på L. be-

lägna stadsdelar, Brooklyn och Queens, se New York sp. 791.

***Longitudinell**, se även Våg rörelse sp. 1041.

***Longos**. Den i huvudarbetet nämnda romanen föreligger nu i sv. övers. (Daphnis och Chloë, 1928).

Lo'ngus, lat. form för Longos. **Lope'zia**, växtsläkte (fam. *Oenothera'ccac*). *L. corona'ta* från Mexiko är en ört med små, egendomligt byggda, zygomorfa, röda blommor med blott 1 ståndare. Odlas ofta som prydnadsväxt i trädgårdar.

***Lorensbergsteatern**. Sedan 1926 är T. Hammarén chef för L.

***Lorentz**, H. A., avled 1928.

***Los** hade 1928 3,670 inv. (folkmängden i Hamra kapell, som 1922 uppgick till 1,725, kan numera ej särskilt angivas). Hamra kapell, som omfattar n.ö. spetsen av Dalarna, benämnes även Orsa finnmärk.

Los Alcázares [alka'tha-], se Cartagena. Suppl.

***Los Angeles**, vars folkmängd 1928 uppskattades till 1,4 mill., är v. Amerikas största stad och en av de snabbast växande stä-

Los Angeles, Hollywood Bowl.

derna i För. Stat. Stadsområdet är ett av jordens största (1,140 kvkm.). — I det på skyskrapor rika cityområdet har nyligen uppförts L:s rådhus, en mäktig 28-våningars betongbyggnad i klassicistiskt betongstil. Nära en av huvudgatorna, Vermont Avenue, ligger Exposition Park med flera musebyggnader och stort stadion, där 1932 års olympiska spel skola äga rum. Till L:s förnämsta attraktioner hör Hollywood Bowl, en naturlig amfiteater med plats för c:a 25,000 personer, där under sommaren symfonikonsert givas. Den är belägen i Santa Monica Mountains, nära Hollywood, som bildar en stadsdel i L. med c:a 150,000 inv. Av de talrika, delvis med L. inkorporerade förorterna ha särskilt de i n.ö. och v. karaktär av fashionabla villasamhället med yppig vegetation och betydande odling av sydfrukter. Kusten kantas av en rad badorter, och c:a 25 km. s. om L:s hamn utgör den bergiga ön Santa Catalina ett centrum för sportfiske, segling och jakt. — L. är säte för Södra Kaliforniens universitet (metodistiskt) och en avdelning av Kaliforniens universi-

tet. — Hamnen, som är belägen vid de till L. hörande distrikten San Pedro och Wilmington (det förra av stor vikt som örlogs- och flygstation) och i ö. sammanhängande med Long Beachs hamn, började anläggas 1912 och har snabbt ökat L:s betydelse som handelsstad. Jämte filmindustrin (produktionsvärde 1926: 176 mill. dollar) har främst upptäckten på 1890-t. av väldiga bergoljekällor i L:s omgivningar orsakat den snabba utvecklingen; oljeindustrin är nu L:s förnämsta industrigren (produktionsvärde 1926: 244 mill. dollar). Av stor vikt är även frukt- och fiskkonservering samt tillverkning av automobilringar och beklädnadsvaror. L. beröres av sex transkontinentala järnvägslinjer, bl. a. Southern Pacific Railroad, och förenas med förorterna genom ett ytterst välutvecklat nät av landsvägar och elektriska järnvägar. Automobiltrafiken är av enorm omfattning (1927 innehades i L. med förorter över 600,000 bilar). — L., som grundades 1781, hade 1851 1,600 inv., 1890 50,000 inv. och 1900 102,000 inv.

*Lossa, se Bro och Lossa. Suppl.

Ernst Lubitsch.

***Loucheur**, Louis, avgick redan dec. 1925 från finansministerposten i Briands 8:e ministär. Han var handels- och industriminister i Herriots tredagarsministär juli 1926 och inträdde juni 1928 ss. arbetsminister i Poinearés 4:e ministär, vilken post han behöll vid denna ministärs rekonstruktion nov. 1928 och vid bildandet av Briands 11:e ministär juli 1929.

Lough [läch; eng. utt. läkk], irländskt namn på sjö. Ingår i namnen på Irlands sjöar (t. ex. Lough Neagh) och några av dess havsvikar (t. ex. Belfast Lough).

Louisburg [lo'isbög], se *Glace Bay*. Suppl.

***Louisiana** hade 1928 1,950,000 inv. Bland näringarna märkas även bergsbruk, skogsbruk och industri (rörsockerfabriker m. m.). L. har världens största svavelfyndigheter och producerar dessutom bergolja (23.4 mill. barrels 1927), stensalt m. m.

***Louisville** har enl. uppskattning för 1928 329,000 inv. L. är jämte Cincinnati den viktigaste flodhamnen vid Ohio River.

***Lourenço Marquez** hade 1927

37,000 inv. Det är säte för Port. Öst-Afrikas överkommisarie. Till L. ankommo 1927 774 fartyg om sammanlagt 3.7 mill. ton.

***Louvain**. Det nya universitetsbiblioteket, uppfört i överensstämmelse med det under världskriget förstörda, invigdes 1928.

Lowestoft [låg'istäft], stad i grevsk. Suffolk, ö. England, vid Nordsjön. Viktig fiskehamn och badort. 46,000 inv. (1927).

***Lovisa**, stad i Finland. L., vars befolkning huvudsakl. utgöres av svensktalande, har svensk mellanskola och svenskt gymnasium med dimissionsrätt.

***Lovisa**, drottning av *Danmark*, avled 1926.

Loyonnet [loajänä' l. läjänä'], Paul, f. 1889, fransk pianist, gav tidigare tills. med violinisten L. Capet uppmärksammade duokonsorter i Paris och har därefter med framgång uppträtt bl. a. i Sthlm (1926 och senare).

Lubitsch [lo'-], Ernst, f. 1892, tysk filmregissör. Efter att i Tyskland ha skapat en rad ypperligt gestaltade filmer, ofta med historiska motiv (*Kungens mätress*, 1920, *Kung Blåskägg*, 1921) engagerades L. 1922 till För. Stat., där han tills. med filmförfattaren Hans Kräly småningom utexperimenterade ett kåserande novellmanér, vilket fått den största betydelse för scenarioteknikens utveckling. Mest berömt är lustspelet *Äktenskapsvirveln* (1925). Till L:s bästa verk höra vid *Gamla Heidelberg* (1928) och *Patrioten* (1929).

Lucas [lo'-], se *Päronträd*.
Luckhuggnig, se *Skogsbruk* sp. 817.

***Ludendorff**, Erich. L:s politiska inflytande har under senare år starkt avtagit icke minst på grund av de fantastiska och

Lufttrafik. Flygstationen på Tempelhofer Feld i Berlin.

exalterade skrifter, i vilka han angripit judarna och frimurarna.

Ludwig [lo'tviš], Emil, f. 1881, tysk skriftställare, har framför allt blivit bekant genom biografier över Goethe, Napoleon, Bismarek och Vilhelm II, vilka i en lättflytande anekdotisk stil förlänas en konsekvent genomförd karaktäristik efter ofta schematiskt genomförda psykologiska synpunkter. Hans 1929 utgivna *Juli 14* (Juli 1914, s. å.) är en av utpräglad demokratisk åskådning färgad framställning av de världskrigets utbrott omedelbart föregående händelserna.

***Ludvika** lyder judiciellt under landsrätt (Västerbergslags domsaga och tingslag). L. församling, som omfattar staden och landskommunen, hade 1928 9,670 inv., därav 4,810 i staden. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1930 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola. Industrin sysselsatte 1927 vid 11 arbetsställen 890 arbetare. I landskommunen ligger Brunnsviks folkhögskola.

***Lufttrafik.** Den europeiska lufttrafiken ombesörjdes vid årskiftet 1928—29 av 25 flygbolag

med en sammanlagd luftflotta av 730 flygplan, drivna av motorer med ett sammanlagt hästkraftsantal av omkr. 359,000. Av samtliga flygplan äro 577 försedda med endast en motor, 71 med två motorer, 63 med tre motorer och 19 med fyra motorer. De största företagen äro: Compagnie Générale Aéropostale, Frankrike, med 210, Deutsche Luft Hansa A. G., Tyskland, med 193, Compagnie Internationale de Navigation Aérienne, Frankrike, med 74, Air Union, Frankrike, med 33, S. I. S. A., Italien, med 32, Société Générale de Transport Aérien, Frankrike, med 25, Imperial Airways Ltd, England, med 19 och Koninklijke Luchtvaart Maatschappij (K. L. M.), Holland, med 17 flygplan. Om det svenska lufttrafikbolaget se a. b. Aerotransport. Suppl. — I För. Stat. har luftposttrafiken, vilken i början bedrevs av postverket, överlåtits på enskilda bolag. — L. är fortfarande oräntabel och uppehålles överallt med statliga subventioner, i genomsnitt uppgående till omkr. 60 % av trafikkostnaderna.

***Luftvapen.** L. i Sverige. Enl. beslut 1928 skola flygtrupperna

vara förlagda på följande sätt: 1:a flygkåren (F. 1) i Västerås, 2:a flygkåren (F. 2) å Ilägernäs och med detachement i Karlskrona, 3:e flygkåren (F. 3) å Malmen och i Karlsborg, 4:e flygkåren (F. 4) i Östersund, Flygskolekåren (F. 5) å Ljungbyhed (se Flygskola. Suppl.). Flygvapnet har centrala flygverkstäder i Västerås och Malmslätt.

***Lugansk** är nu huvudstad i kretsen L., Ukraina, och har 71,000 inv. (1926).

Luga'ns kij, K a s a k, se D a l sp. 1564.

***Luggude**. 1. Kvistofta skn, som tidigare varit delad mellan L. och Rönnebergs härad, tillhör sedan 1927 i sin helhet L. — 2. L. har 1926 uppdelats i L u g g u d e n o r r a k o n t r a k t (omfattar pastorn Allen och Fleninge; Väsby och Viken; Höganäs; Brunnby; Farhult och Jonstorp; Vålinge och Kattarp; Kropp och Mörarp; N. Vram och Bjuv) och L u g g u d e s ö d r a k o n t r a k t (omfattar pastorn Hälsingborgs Maria; Hälsingborgs Gustav Adolf; Raus; Ekeby, Hässlunda och Risekatslösa; Bärslov, Fjärestad, Frillestad och Välluv; Kågeröd och Stenestad; Halmstad och Sireköpinge; Otarp).

Lugnarohögen, stor gravhög i Hasslövs skn, Hall. l., nära Båstad, utgrävd 1926. Under den mäktiga jordmanteln låg ett manshögt stenröse, som täckte en liten stenkista, sammanbyggd med ett s. k. stenskepp, 8 m. långt. Kistan innehöll en gravurna med brända ben och några vackra bronsföremål, vilka datera den i sitt slag enastående gravanläggningen till bronsålderns senare del. Genom en originell konserveringsåtgärd har L. gjorts tillgäng-

lig för allmänheten. Den har överbyggts med en betongkupol, som genom en underjordisk gång står i förbindelse med yttervärlden. Över kupolen, som ersätter stenröset, har jordmanteln upplagts till sin forna höjd.

***Lukianos**. 1. L. från S a m o s a t a. I sv. övers. föreligga *Valda skrifter* (1915—17).

***Luleå**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium. Antalet ankomna och avgångna fartyg i L:s hamn 1926 var 2,668 om sammanlagt 1,8 mill. nettoton, därav i utrikesfart 558 om tills. 1,4 mill. nettoton. Ishinder förekomma i hamnen från slutet av nov. till mitten av maj. Industrin sysselsatte 1927 vid 26 arbetsställen 656 arbetare. Driften vid Karlsviks järnverk är nedlagd; Karshälls träsliperi äges av a. b. Luleå trämassefabrik, grundat 1926.

***Lule älv** har enl. nymätning en längd av 450 km.

***Lummer**, O t t o, har även utfört undersökningar om elektriska ljusbågen och påvisat kolets smältning å anodens yta.

Lump, L u m p h u g g, L u m p n i n g, se S k o g s a v v e r k n i n g sp. 812.

***Lund** hade 1928 24,120 inv. Det är delat på två församlingar, stadsförs. (23,005 inv.), som jämte L:s landsförs. bildar pastorat, och Sankt Peters (Peders) klosters förs. (1,115 inv.), som jämte N. Nöbbelöv bildar pastorat. — Klosterkyrkan återinvigdes 1928 efter en genomgripande restaurering. — Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det får 5-årig realskola, 4-årigt latin- och realgym-

nasium samt lyceilinje (gymnasiet blir t. v. tillgängligt även för flickor). L. har kommunal mellanskola samt en vårdanstalt för blinda med komplicerat lyte (se Nordin. Suppl.). Södra skånska infanteriregementet har 1928 förflyttats till Ystad.

***Lundahl, Nils**, lämnade 1927 sina uppdrag som föreläsningsskonsulent och som inspektör för sinnesslöundervisningen.

***Lundberg, 3. Teodor** L. avled 1926. — **5. Lennart** L. avgick 1928 som lärare vid Mus. akad:s konservatorium.

***Lundbohm, Hjalmar**, avled 1926.

***Lundby, 1. L.** utgör en församling i Göteborg och bildar sedan 1928 eget pastorat. — **2. L.** utgör en församling i Västerås.

***Lundegård, Axel**. L:s biografi över Viktoria Benedictsson, grundad på hennes dagböcker och brev, utgavs 1928 i en 3:e. betydligt utvidgad uppl. (2 dlr).

Lundegårdh, Henrik, f. 1888, botanist, 1926 prof. vid Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet och förest. för den lantbruksbotaniska avdelningen därstädes. L. har utgivit ett stort antal avhandlingar inom cytologi och fysiologi, på senare år framför allt rör. växternas kolsyreassimilation.

***Lundequist-Dahlström, Gerda**, var 1923—26 engagerad vid Hälsingborgs stadsteater.

Lundqvist, John, f. 1882, bildhuggare, har i en stiliserad, ofta strävt asketisk form givit uttryck för ett religiöst betonat patos. Hans produktion har på senare år koncentrerats kring ett figurrikt uppståndelsemonument, av vilket han visat fragment på Optimisternas utställning 1928

Tragediens musa. Byst i kalksten av John Lundqvist.

(Uppståndelse, i brons i Nat. mus.).

***Lundsbrunn** har station vid Västergötland—Göteborgs järnvägar.

***Lundstedt, 2. Vilhelm** L., som tillhör socialdemokratiska partiet, är fr. o. m. 1929 led. av A. K.

***Lunds universitet**. Institutionen för ärftlighetsforskning flyttades 1925—26 till Svalöv.

***Lund—Trälleborgs järnväg** kallas numera Lund—Trälleborgs järnvägar. Sträckan Lund—Kävlinge öppnades först 1886.

Lundvik, Vilhelm, f. 1883, jurist. L. var handelsattaché vid svenska beskickningen i Paris 1919—25, 1921—25 även vid beskickningen i Bryssel. Sedan han 1925—26 varit t. f. statssekreterare i handelsdepartementet och 1926 fått handelsråds titel, blev han sistnämnda år verkst. direktör i Sveriges industriförbund.

Sven Lübeck.

Han ingick 1928 som handelsminister i Lindmans andra ministär.

Lungemfyse'm, se Kvickdrag.

Lunglav, *Lobaria (Stiveta) pulmonaria*, storväxt, bladlik lav, ovan med nätlikt förgrenade åsar. L. är ss. torr gråbrun, ss. fuktig grön. Rätt allmän på gamla trädstammar o. d.

***Lungsund** skall framdeles frångöras från Kroppa för att bilda eget pastorat.

v. Luschan [lo'-], Felix, f. 1854, d. 1924, tysk-österrikisk antropolog, etnograf och arkeolog, prof. i Berlin 1900—22, sedan 1904 även direktör vid Museum für Völkerkunde där. Sina mest betydande forskningsresor företog L. till Främre Asien, där han ledde grävningarna vid Sendjirli (se d. o.), varvid ruinerna efter hettiternas (se d. o., även Suppl.) huvudstad lades i dagen.

***Luta**, se bilagan till Musikinstrument.

***Luther**. 2. Hans L. avgick 1926 ss. rikskansler närmast på grund av en konflikt om riksflygans färger.

***a. b. Lux**, se även a. b. Elektrolux. Suppl.

***Luxembourgsmuseet**. L:s samling av utländska mästare är sedan 1922 inrymd i Musée du Jeu de Paume (urspr. bollhus) i Tuilerieträdgården.

***Luzern**, fr. *Lucerne*. 1. L. har en yta av 1,492 kvkm.

***Lübeck**. 2. Stadsbiblioteket är sedan 1926 inrymt i en nyuppförd byggnad, och Katharinenkirche innehåller en s. å. i anslutning till L:s 700-årsjubileum grundad samling kopior av utom L. befintliga lübeckska konstverk (bl. a. en avgjutning av S:t Göran och draken i Stockholms storkyrka). Bland övriga museer märkes Behn-Haus, ett förnämligt patricierhus i klassicistisk stil, uppfört 1789, med en målningssamling från 1800- och 1900-t.

***Lübeck**, Sven, blev 1928 socialminister i Lindmans andra ministär och har särskilt framträtt som målsman för dennas arbetsfredspolitik (se Arbetsfred. Suppl.).

***Lybeck**. 2. Otto L. blev 1927 chef för Marinstaben.

Lyberg, Ernst, f. 1874, jurist, politiker. Rådman i Falun 1906—28 och ordf. i Kopparbergs l:s landsting 1920—26, var L. led. av A. K. vid 1914 års urtima riksdag och av F. K. 1921—28. L. tillhör liberala partiet och ingick 1926 som konsultativt statsråd i Ekmans ministär, i vilken han senare samma år blev finansminister. Efter sin avgång 1928 blev han verkst. direktör i Vin- och spritcentralen.

***Lyceum**. Genom 1927 års skolreform har L. införts ss. en form av högre allm. läroverk. L. kan anordnas antingen ss. fristående läroanstalt l. ss. en linje vid ett högre allm. läroverk. K. M:t har

1927 fastställt, att Nya elementarskolan i Stockholm skall ombildas till ett fristående L. med tre linjer samt att en enkel lyceilinjé skall upprättas vid vart och ett av fem högre allm. läroverk (Uppsala, Malmö, Lund, Göteborg, både latinläroverket och realläroverket). L. består av sex årsklasser, benämnda kretsar, bygger på genomgången sexklassig folkskola av A- l. B-form och är delat på tre bildningslinjer: latinlyceum, reallyceum och nyspråkligt L. Linje av sistnämnda slag finnes endast vid Nya elementarskolan i Sthlm. I L:s två högsta kretsar skall tillämpas samma anordning med *fasta* och *tillvalda* ämnen, *enskilt arbete* och *tillvalsämnen* som i gymnasium (se d. o. Suppl.); fasta ämnen i nyspråkligt L. skola vara kristendomskunskap, modersmålet, historia med samhällslära samt två av ämnena tyska, engelska och franska. L:s lärokurs avslutas med studentexamen; godkänt betyg från L:s fjärde klass medför samma rättigheter som realexamen.

***Lycksele.** Municipalsamhället utbröts 1929 ur socknen som egen kommun och köping. Denna tillhör fortfarande L. församling, vilken har 10,625 inv., därav 8,940 i socknen och 1,685 i köpingen.

Lyckås, gods i Skärstads skn, Jönköp. L. 1840—1917 i grevliga ätten Hamiltons ägo.

Lyddeköpinge, annan form för Löddeköpinge.

Lyftkraft, dels detsamma som upptryck, dels den uppåtriktade kraft, vilken påverkar en kropp av lämplig form, som rör sig genom en gas l. vätska (jfr Flygplan sp. 193).

Lykke, I v a r, f. 1872, norsk

affärsman och politiker. L., som sedan 1916 tillhört stortinget, där han anslutit sig till högerpartiet, var 1926—28 stats- och utrikesminister i en konservativ-liberal koalitionsregering.

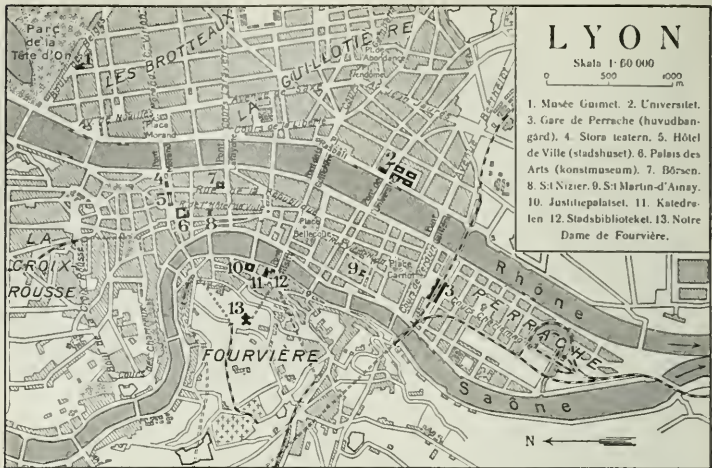
Lyktblomma, se P h y s a l i s.

Lympne [limm], by i grevsk. Kent, s.ö. England, 5 km. v. om Hythe. Viktig flygstation.

Lyngby, K o n g e n s L., stationssamhälle i Köpenhamns amt, Danmark, c:a 8 km. n.v. om Köpenhamn, med naturskönt läge vid den lilla Lyngbysjön. 7,400 inv. (1925). — I en vacker park i L. ligger danske konungens sommarresidens Sorgenfri (se d. o.). L. har en stor radiostation samt friluft- och lantbruksmuseum. Livlig industri. Järnvägsknut.

Lyngsie [-si], M i c h a e l C h r i s t i a n, f. 1865, dansk arbetarledare, sedan 1896 ordf. i Dansk arbetsmandsforbund. L. var 1898—1906 socialdemokratisk medlem av folketinget och är sedan 1925 medlem av landstinget. L., som nedlagt ett betydande arbete på den danska fackföreningsrörelsens utveckling, är sedan 1910 medlem av obligatoriska skiljedomstolen.

***Lyon** hade 1926 571,000 inv. — Bland L:s kyrkor märkas vid den 1872—94 i en blandning av medeltida stilar uppförda Notre Dame de Fourvière, som har ett dominerande läge högst uppe på h. Saônestranden, dit en bergbana leder, samt den i huvudsak på 1400-t. uppförda S:t Nizier. Konstmuseet är inrymt i ett ståtligt palats från 1600- och 1700-t., som urspr. tillhört ett benediktin-nunkloster. Musée Guimet (se Guimet, även Suppl.) inrymmer naturhistoriska och östasiatiska samlingar. — Sidenindustri i L. och dess förorter, av vilka

den största är den med L. sammanvuxna staden Villeurbanne, sysselsätter över 100,000 vävstolar och över 150,000 arbetare. Även andra grenar inom textilindustrin äro av vikt, likaså kemisk industri, maskinfabrikation m. m. L. har stark radiostation (27,500 meterampère).

***Lysekil.** Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1928 successivt till statlig 4-årig samskolskola.

***Lysekils järnväg** äger endast sträckan Lysekil—Smedberg (vid Bohusbanan). Sträckan Smedberg—Munkedal tillhör staten.

***Lysfärg,** se även Fosfore-scens. Suppl.

***Låg- och högspänning,** jfr även Starkström.

Långduksmaskin, se Papper sp. 1607.

Långebro, se Vilan. Suppl.

***Långed,** se även Mustadfors.

***Långrör.** Långrörs a. b. bildar jämte Sulfit a. b. Ljusnan och Marma sågverks a. b. den s. k.

Marma—Långrörkoncernen. Bolaget äger även, vid Marmaverken, Europas största sulfatfabrik (produktionskapacitet 60,000 ton per år), igångsatt 1929.

***Långsele.** 1. 1929 avskildes Graninge från pastoratet. I L. ligger Forse kraftverk och träsliperi.

***Långtora** skall framdeles jämte Härkeberga, Nysätra och Biskopskulla bilda ett pastorat.

***Långö** är förort till Karlskrona och är beläget på den lilla ön L., n. om staden.

Låringsvind, se Segling sp. 357.

Låsgräs, se Ophioglossum.

***Läby** bildar jämte Vänge en församling (se Vänge och Läby). Söcknens ödekyrka har 1926 restaurerats och återinvigts.

Läckflöde, i elektriska maskiner sådant magnetiskt kraftflöde, som sluter sig genom den magnetiserande lindningen utan att genomgå andra lindningar. Ex.: L. mellan polplattor och polkärnor,

vilket sluter sig genom ok och kärna utan att beröra ankaret.

***Läckö.** Restaureringen påbörjades 1925. Bl. a. ha flera prakt-rum i slottets paradväning iständ-satts samt kalkmålningar och plafonder från 1600- och 1700-t. framtagits.

Läppformig, se *Tvåläppig*.

***Lärbro.** I L. som har en betydande kalkindustri, ligger L. station, ändpunkt för Gotlands järnväg.

***Läst**, se även *Träkol* sp. 1434.

***Lättmetall**, se även *Aluminiumlegeringar*. Suppl.

***Löberöd.** I L. är en viktig handelsort och har station vid Ystad—Eslövs järnväg.

***Löddeköpinge** skrives stundom *Lyddeköpinge*.

Löderup, municipalsamhälle (sedan 1927) i Löderups och Hörups socknar, Kristianst. l., 18 km. ö. om Ystad. Station vid Ystad—Gärnäs—S:t Olofs järnväg. 550 inv. (1928). — 7 km. s. om L. ligger vid Östersjön *Löderups strandbad*.

***Lödning.** Om L. av aluminium se *Aluminiumlegeringar*. Suppl.

***Löfgren**, Eliel, ingick 1926 som utrikesminister i Ekmans ministär. Då han vid valen till A. K. hösten 1928 icke blev återvald, begärde han avsked från statsrådsämbetet, vilket var en bidragande orsak till hela ministärens avgång.

Löksot, se *Sotsvampar* sp. 1201.

Lönborg, Sven, f. 1871, geograf och religionshistoriker, lektor vid Högre latinläroverket i Göteborg 1911. Inom L:s omfattande vetenskapliga produktion märkes framför allt den lärda och skarpsinniga studien *Dike och Eros* (2 bd, 1920).

***Lönn**, se även *Abutilon*. Suppl.

Lönnmältning, beteckning för att sädeskorn börja gro före och under bärgningen. L. sänker sädens värde genom att minska mjöllets bakningsduglighet.

Lönnskrift, se *Chiffer*.

Lönsboda, municipalsamhälle (sedan 1928) i Örkeneds skn., Kristianst. l., vid Sölvesborg—Olofström—Älmhults järnväg. 600 inv. (1928).

***Lönsås.** Sedan 1928 bilda Fornåsa, L., Skeppsås och Älvestad ett pastorat.

Löphjul, se *Vattenturbin*.

***Lösing**, se *Bråbygdens tingslag*. Suppl.

Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt, se *Norrköpings kontrakt*.

***Lösning.** Om fast L., se *Blandkristall*. Suppl.

***Löt.** 2. Sedan 1927 bilda Villberga, Hacksta och L. ett pastorat.

Lötschbergbanan [löttsj-bärz-], järnväg i Schweiz, 84 km. lång, mellan Thun vid Aar och Brig vid Rhône, där den anknäyer till Simplonbanan. L. genomskär Bern-Alperna i den 14,6 km. långa *Lötschberg tunneln*.

***Löwenhielm.** 4. Karl Gustav L:s intressanta *Minnen* äro utgivna (2 bd. 1927).

Löwenhjelm, Harriet, f. 1887, d. 1918, skaldinna och målariinna. Parallellt med än elegiska, än raljanta tillfällighetsdikter utförde L. teckningar och akvareller, i vilka en drastisk situationskomik omväxlar med svårmodiga bibliska fantasier. Tidigt bruten av en lungsjukdom, blev hon med åren alltmer religiöst betonad och skrev på dödsbädden några av sina mest egenartade

dikter. Illustrerade av hennes teckningar, utgavos hennes dikter i urval 1920 och 1927.

***Lövsta**. 3. Järnbruksrörelsen vid L. nedlades 1926. L. är slutpunkt för linjen Norrmon—L. av Stockholm—Roslagens järnvägar.

***Lövstad** testamenterades av fröken Emilie Piper (d. 1927) till Riddarhuset med bestämmelsen, att slottsbyggnaden skall besittas

av testatorns syster under dennas livstid för att därefter upplätas åt Östergötlands museum i Linköping. En av väningarna skall jämte ursprungliga inredningsföremål iordningställas till ett stihistoriskt museum.

***Lövträäd**, jfr även Skogstyper.

Löväng, se Skogstyper sp. 837.

M.

Ma, kemiskt tecken för en atom masurium.

***Macao**. Kolonin, som omfattar halvön M. och två smärre öar, har enl. senaste uppskattning 190,000 inv., därav c:a 4,000 portugiser. Ytan är c:a 28 kvkm.

Macaulay [møkå'li], Rose, engelsk författarinna, har i sina romaner, bl. a. *Potterism* (1921; sv. övers. 1924) och *Told by an idiot* (1923), ställt såväl den viktorianska som den moderna tiden i ironisk belysning.

***Macdonald**. 3. Ramsay M. blev 1929, sedan nya val gjort arbetarpartiet till underhusets största, ånyo premiärminister. Jfr Storbritannien. *Historia*. Suppl.

Ma'cis, se Muskot.

Macleod [mæklo'd], Fiona, se Sharp.

Macon [me'jkøn], stad i Georgia, För. Stat., vid Ocmulgee River. Viktig industri- (textilvaror m. m.) och handelsstad. 61,000 inv. (1928).

***Macpherson**, James. *The works of Ossian* ha översatts av G. Knös (Skaldestycken av Ossian, 3 bd, 1794—1800) och av N. Arfwidsson (Ossians sånger, 2 bd, 1842—46).

***Madagaskar** hade 1926 3,621,000 inv., därav 125,000 på Comoroöarna (se d. o.); fransmännens antal var 18,000. På M. finnas c:a 670,000 muhammedaner. — *Näringar*. Infödingarnas viktigaste jordbruksprodukter äro ris och maniok. Den av europeerna drivna vaniljodlingen har kraftigt ökats, och M. är nu världens förnämsta vaniljproducent (export 1926: 619 ton). Bland bergsbruksprodukterna märkas grafit och ädelstenar (export 1926: resp. 11,500 ton och 2,400 kg.). Järnvägarnas längd var 1926 694 km. — *Styrrelse*. Sedan 1927 indelas M. (utom Comoroöarna) administrativt i 6 huvuddelar och dessa i 40 provinser. Under namnet Iles et Terres Australes lyda sedan 1924 under M. Kerguelen (med omgivande småöar), Crozetöarna, öarna St Paul och Nya Amsterdam samt områden i Antarktis (bl. a. Adélieland).

***Madame** användes i Frankrike under l'ancien régime och restaurationstiden som titel för konungens döttrar (i förening med dopnamnet) samt (utan tillfogat namn) för konungens l.

dauphins äldsta dotter och konungens äldste broders gemål.

Madelin [madlä'η], Louis, f. 1871, fransk historiker, lärare vid Sorbonne 1905—10, medlem av Fr. akad. 1927. M. har i en rad arbeten, bl. a. den glänsande biografien *Danton* (1914; sv. övers. 1917), behandlat centrala problem i franska revolutionens och Napoleonstidens historia.

***Madesjö** bildar tills. med Nybro köping, som utgör egen kommun, *Madesjö församling*, vilken 1928 hade 8,810 inv., därav 5,465 i socknen.

***Madetoja**, *Leevi*, har i sina tonsättningar tekniskt påverkats av nyare fransk musik, medan han melodiskt anknutit till finsk folkmusik, bl. a. i sin även i Sthlm (1927) uppförda opera *Pohjalaisia* (Österbottningar).

Madison Square [mæ'ddisn skoö'ø], se *New York* sp. 789. — *Madison Square Garden*, För. Stat:s förnämsta arena för inomhussport (urspr. stationshall), belägen vid Eighth Avenue i New York, s. om *Central Park*. 1925—26 revs det gamla M. och uppfördes en storslagen byggnad, med plats för 20,000 åskådare. Den användes även som utställningslokal för boskap m. m.

***Madrid**. 2. Centralarkivet är förlagt till Alcalá de Henares (se d. o. Suppl.).

Ma'dsen, *Alfred*, f. 1888, norsk politiker. Efter publicistisk verksamhet blev M. sekreterare i de norska arbetarnas landsorganisation och 1922 kommunistisk stortingsman. 1928 ordf. i arbetarpartiets stortingsgrupp, var M. socialminister i Hornsruds ministär jan.—febr. s. å.

Ma'dsen-My'gdal, *Thomas*, f. 1876, dansk politiker. M., som tidigt gjort sig känd som framstå-

Thomas Madsen-Mygdal.

ende lantbrukare, tillhör sedan 1920 landstinget, där han anslutit sig till vänsterpartiet. 1920—22 var M. jordbruksminister i Neergaards ministär. 1926 bildade M. ss. statsminister en vänsterregering, där han själv övertog posten som jordbruksminister. M. sökte verka för sparsamhet, bl. a. även i fråga om försvaret, men stötte på motstånd och avgick efter valen 1929.

Maduro [-do'rå] (sp., mörk), se *Tobak* sp. 1178.

***Mafia**. Genom en på Mussolinis initiativ igångsatt energisk aktion har M:s organisation under de senaste åren i det närmaste upplösts.

Maginflammation. *Veter.* Se *Mag- och tarmsjukdomar* sp. 1079.

***Magnell**, *C. J.*, avled 1928.

***Magnet**, även gängse benämning på magnetapparat (se *Tändapparat*).

Magnetfält, se *Magnetiskt fält*, även Suppl.

Magnethjul, se *Elektriska maskiner* sp. 872.

***Magnetisering**, se även Magnetiskt fält. Suppl.

Magnetisk energi. I ett medium med permeabiliteten μ är M. lika med $\frac{\mu H^2}{8\pi}$ erg per kbem., om magnetiska fältstyrkan är H . På samma sätt är elektriska energin lika med $\frac{\epsilon E^2}{8\pi}$ erg per kbem., om dielektricitetskonstanten är ϵ och elektriska fältstyrkan E .

Magnetisk krets, se Krets 2. Suppl.

Magnetiskt blad, se Magnetiskt fält sp. 1059.

Magnetiskt dubbelskikt, det samma som magnetiskt blad.

***Magnetiskt flöde**, se även Induktionsflöde. Suppl.

***Magnetiskt fält**. Riktningen av den kraft, med vilken ett M. påverkar en strömedare, framgår av vänster handregel (se Elektriska maskiner sp. 870 och 865). Magnetiska induktionen B och fältstyrkan H sammanhånga enl. ekvationen $B = \mu H$. Vektorn $I = \mu H$ benämnes magnetisering.

Magnetiskt motstånd, se Krets 2. Suppl.

Magnetlindning, i elektriska maskiner den lindning, som framkallar det magnetiska huvudflöde, genom vars inverkan på en elektrisk strömkrets önskad energiomformning sker.

Magnetomotorisk kraft, se Krets 2. Suppl.

Magnetring, polring, den magnetiskt slutna del av en elektrisk maskin, vid vilken fältmagneterna äro fästa.

***Magnusson**. 2. Gerhard M. var 1922—25 ordf. i Stockholms konsertförening.

Magnússon [ma'g-], Jón, f.

1859, d. 1926, isländsk jurist och politiker, borgmästare i Reykjavik 1909—17. M. tillhörde alltinget 1902—19 och 1922—26. Som förste minister 1917—22 genomförde M. Islands nya författning 1918. 1924—26 var M. åter förste minister.

Mahatj-Kala, se Dagestan. Suppl.

Maida'n-i-Naftu'n, stad i v. Persien, nära staden Sjusjter. Centrum för Persiens förnämsta bergoljefält, med rörledning till M:s hamn och oljeraffinaderi på Abadanön i Sjatt al-Arabs delta.

Maijström, Birger, f. 1874, sjömilitär. M., som blev kommandörkapten av 1:a graden 1918, är sedan 1923 marinöverintendent och chef för marinintendenturkåren.

Mailleuse, se Stickning sp. 1564.

Mainau [ma'jnao], ö i Bodensjön, tillhörig Baden. 0,5 kvkm. Slott från 1700-t. med vacker park. Broförbindelse med fastlandet. — M., som urspr. tillhörde klostret Reichenau, kom 1272 i Tyska ordens och 1805 i Badens ägo. När storhertig Fredrik II av Baden 1928 avled, ärvdes ön av hans syster, drottning Viktoria av Sverige.

Mairecker - Buxbaumkvartetten [ma'jr-], se Buxbaumkvartetten. Suppl.

Maisu'r, se Mysore.

Maitland [me'jtland], Frederic William, f. 1850, d. 1906, engelsk rättslärare och historiker, prof. i Cambridge 1888, framstående kännare av Englands rättshistoriska utveckling, skrev bl. a. *History of English law* (1895; tills. med F. Pollock) och *Canon law in England* (1898).

Majbräken, se Athyrium.

***Majenfors**, se även Syd-svenska kraft a. b.

***Makassar** hade 1926 54,000 inv., därav c:a 2,000 européer.

***Makedonien**, vars folkmängd och befolkningssammansättning under senare år starkt ändrats, främst genom den i Lausanne (se d. o. sp. 307) bestämda befolkningsutväxlingen, hade 1924 enl. uppskattning 1,477,000 inv., därav 1,277,000 greker, 2,000 muhammedaner (albaner) och 77,000 bulgarer (folkmängden i M. 1920 var 1,122,000, därav 577,000 greker, 350,000 muhammedaner och 104,000 bulgarer). M., som nu indelas i nomarkierna Saloniki, Kalkidike, Pella, Kozani, Florina, Seres, Drama och Kavala (varjämte Atos är autonomt), hade 1928 1,412,000 inv. För de nyinflyttade grekerna ha över 1,500 byar anlagts.

Makrillmoln, detsamma som cirro-cumulus (se Moln).

Ma'kroaxel (av grek. *makro's*, lång, stor), se Kristall sp. 1341. — **Ma'krodo'ma**, **Ma'kropinako'id**, se Kristall sp. 1342.

Malaba'r, se Bandoeng. Suppl.

Malakoli't, grönt pyroxenmineral, närbesläktat med diallag. Se Pyroxen.

Malariabehandling (jfr Wagner-Jauregg) vid paralytic générale kombineras numera med injektioner av neosalvarsan (efter avslutad M.). I st. f. M. användas även injektioner av tuberkulin, tyfusvaccin, mjölk, svavel m. m.

Malatesta, italiensk adelssläkt i Rimini, vilken under 1300- och 1400-t. spelade en framträdande politisk roll. Mest känd är M. da Verruchio (d. 1312), en ivrig guelf, som bemäktigade sig

Gösta Malm.

väldet i Rimini. Jfr Francesca da Rimini. Suppl.

Maldive Islands [mä'ldajv a'jländs], engelskt namn på Malediverna.

***Måle**, Émile, blev 1928 led. av Fr. akad.

Maledi'visk nöt, frukten av *Lodoï'cca seychella'rum*, seychellerpalm, på Seychellerna inhemsk palmart. M. är en stenfrukt, fränsett jättepumporna den största av alla frukter, med djupt tvåkluren fruktsten. M. påträffas stundom drivande i Indiska oceanen och antogs av äldre tiders sjöfarande härstamma från Malediverna.

***Malins**, Joseph, avled 1926.

Malipie'ro, Francesco, f. 1882, italiensk tonsättare. Efter att före 1911 ha begagnat mera traditionella former har M. senare i ett nytt, till extrema nutidsriktningar anslutet manér skrivit orkesterverk, operor m. m.

Mallei'n, se Rots.

***Malm**, 4. Henning M. avgick 1929 ss. ordf. i Svenska teaterförbundet. — 5. Gösta M. blev 1928 generaldirektör och chef för

Finn Malmgren.

Vattenfallsstyrelsen. M. leder organisationsarbetet för Gammalsvenskbybornas bosättning i Sverige.

***Malmberg**, 2. Bertil M:s senaste diktsamling, *Slöjan* (1927), ger i en ren, enkel form uttryck åt ett desillusionerat, ångestbetonat stämningsliv.

Malmberg, Harald, f. 1879, militär, överstelöjtnant vid generalstaben 1926, chef för Krigshögskolan s. å., överste i armén 1929. M. blev 1928 försvarsminister i Lindmans andra ministär.

***Malmberget** hade 1928 4,610 inv. Station vid statsbanlinjen Gällivare—M. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1932 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola. Se även *Trafik a. b. Grängesberg—Oxelösund*.

Malme, Gustaf Oskar, f. 1864, botanist, lektor vid Högre lärarinneseminariet i Sthlm 1911. M. har företagit botaniska forskningsresor i Brasilien och Paraguay 1892—94 samt i Brasilien

och Argentina 1901—03. Han har utgivit talrika vetenskapliga arbeten, i tropisk fanerogamsystematik och lavsystematik.

Malmgren, Finn, f. 1895, d. 1928, meteorolog, oceanograf och polarforskare, docent i meteorologi i Uppsala 1927. M. deltog 1922—25 i Maudexpeditionen (se d. o. Suppl.) och utförde därunder betydelsefulla undersökningar rör. bl. a. havsisens egenskaper (publicerade i *On the properties of sea-ice*, 1927). Som meteorologisk expert deltog han i Amundsens färd med "Norge" (se *Polar expeditioner* sp. 360) och i Italiaexpeditionen (se vid. d. o. Suppl.), varunder han omkom.

***Malmköping** bildar egen kommun i Södermanl. l. men ingår i Lilla Malma förs.

***Malmslätt**. Enl. 1925 års försvarsordning äro (sedan 1926) till M. förlagda tredje flygkåren och den ena av de centrala flygverkstäderna; flygskolan är flyttad till Ljungby hed (jfr d. o. Suppl.).

***Malmsten**. 3. Carl M. är sedan 1927 föreståndare för den av honom s. å. grundade Olof-skolan i Sthlm, en på Montessorisystemet (se d. o.) byggd samskola med en studielinje, avsedd att leda till studentexamen, och en teoretisk-praktisk linje, som huvudsakl. avser högre hantverklig och konstindustriell utbildning.

***Malmö** hade 1928 118,535 inv. — Restaureringsarbetena på Malmöhus slott påbörjades 1927 och beräknas vara avslutade 1931. Huvudbyggnaden, som representerar en i Sverige täml. sparsamt företrädd fas av övergången från gotik till renässans, skall därvid såvitt möjligt rekonstrueras i sitt ursprungliga skick. Efter färdigställandet skall byggnaden

Malmö. Bulltofta flygfält.

disponeras av Malmö museum. — Enl. 1927 års skolordning omorganiseras högre allmänna läroverket (det får 5-årig realskola, 4-årigt latin- och 3-årigt latin- och realgymnasium samt lyceilinjé) och realskolan (för gossar), som får 4- och 5-åriga linjer; dessutom upprättas ett högre flickläroverk. M. har centralfängelse (för män). Kronprinsens husarregemente är sedan 1928 indraget; garnisonsförs. upplöstes 1927. — *Sjöfart, handel, industri.* Hamnen har en kajlängd av 6,3 km. och ett vattendjup av 2—9,25 m. Handelsflottan räknade 1926 20 ång-, 5 motor- och 1 segelfartyg om tills. 11,995 nettoton. S. å. ankommo och avgingo i M. jämte Limhamn 16,876 fartyg om 6 mill. nettoton, därav i utrikesfart 9,060 om 3,6 mill. nettoton (de svenska och danska ångfärjorna på linjen M.—Köpenhamn gjorde 1,814 enkla resor om 1,5 mill. ton). Industrin sysselsatte 1927 vid 386 arbetsställen 16,845 arbetare. — M. har fyra *järnvägsstationer*: Centralstationen vid Södra stambanan, Väst-kustbanan, statsbanelinjen M.—Trälleborg, M.—Genarps och M.—Simrishamns järnvägar; Västra

stationen och Södervärns station vid M.—Ystads och M.—Trälleborgs järnvägar samt Östervärns station vid M.—Genarps och M.—Simrishamns järnvägar. *Flygstation* finnes vid Bulltofta intill M.

***Malmö—Genarps järnväg** utgår från Östervärns station i Malmö.

***Malmö.** 1. Sedan 1924 bilda Kungshamn, Smögen, Askum och M. ett pastorat.

***Malmö—Simrishamns och Dalby—Bjärsjölagårds järnvägar.** Malmö—Tomelilla järnvägs a. b. ändrade 1920 sitt namn till Malmö järnvägars a. b.

***Malmö—Trälleborgs järnväg** utgår från Södervärns station i Malmö.

Malmö yllefabriks a. b., grundat 1866, äger ull- och kamgarnsspinnerier samt ylleväveri och strumpfabrik i Malmö, ylleväveri och färgeri i Furulund samt bomullsspinneri och väveri i Varberg. Aktiekapital 5,607,000 kr. C:a 1,750 arbetare.

Malta, kraftstation i Uvån. Se U d d e h o l m s a. b.

Malte-Brun [mallt brø], av Malthé K. Bruun (se d. o.) i Frankrike antagen namnform.

Manizales [-thales], stad i mell. Colombia, belägen 1:2 2 000 m. ö. h. i Cauca-dalen. Av värt som bergsbrukestad. Handel med kaffe, kakao och guld. C. o. 50 000 inv.

***Mann**, I. Heinrich M. i romanen *Eugenie oder die Bährperce* (1928) ger M. en kritisk skildring av artistens besvärsliga knutar. Han har även utgivit en samling politiska och litterära uppsatser, *Stehen Jaene, für und der Gedulden und Vorzüge* (1929). — 2. Thomas M. har i *Parnassus Rachenmusik* (1926) givit en av samföreståndarliga präglad skildring av sitt sammanträffande med franska intellektuella kretsar i Paris.

Mannegrym, se **Mannagrym**.

Manninen, Oskari d. 1872, finländisk författare, universitet-lexicograf i finska i Helsingfors 1910, erhöi professors namn 1916. M. har, förutom egna diktsamlingar, utmärkt av tjänstfull, värdesmässigt vetenskap och innerlig naturkänsla, utgivit månerliga översättningar till finska bl. a. av Runbergs Finnska Stillsägare och hans lyriska och dramatiska diktning 1902—06 samt av Iliaden (1919) och Odysseen (1924).

Manskapssklubbar, se **Försvärsfientlig propaganda**.

Mantere, Oskari d. 1874, finländisk politiker, tillhörde finska samlingspartiet, ledningsråd i Skolstyrelsen 1914. M. som blev led. av riksdagen 1919 och M. a. varit dess vice talman var 1922—24 socialminister i Kallios ministär och belände den 1928 en föregång samlingsregering. Efter valet den 1929 utgick M. som s. k.

Manzanilla, se **Ven** sp. 522.

Manzanillo [-hanthall], i. Stad på ö. Kuba, vid en baia på

sydkusten. Betydande exporthamn 25 000 inv. (1925). — 2. Stad i sönnen Colombia, Mexiko vid Stilla havet. M. är en viktig hamnstad med förutvig till Guadaluajara. C. o. 20 000 inv.

***Maracáño** hade 1926 75 000 inv.

Marammres [-marrsj], landskap i n. Rumänien, på gränsen mot Ungern, Tjeckoslovakien och Polen. 4 283 kvkm. 300 000 inv. (1925). Huvudstad Sighetul.

***Maranhão**, i. M., som 1906 hade 1 047 000 inv., har en ny utmärkning en yta av 146 117 kvkm.

***Marasj** hade 1917 25 000 inv.

Marsus, I. Henry M. d. 1866, amerikansk parlamentariker. M. blev 1896 invald i senatens senat och är sedan 1904 god i senatens senat. Han har varit ett stort arbete i a. över samfundet mellan sydlän och nordstaterna. — 2. Karl M. d. 1873, den Georgs-epikens författare och direktör vid senatens Sen. Forum i S. Carolina, 1911, medlem av Medicinalstyrelsens tekniska utskottet. M. har haft en mängd sakkunniguppdrag bl. a. i överdepartementet för utarbetande av en lag om utredning av medicinska förhållanden 1915. Han har även verkat som föreläsare och utgivit manskapssklubbar skrifter.

Mareograf är ett maritilt verktyg och givarna skrivs i sällsamtstående halvspindel i se **Vattenstånd**.

***Margreteland**, skötsel är i a. under utövning till skatteverk och valdrottning.

Marholm, se **Sand** 146.

Marholm, L. Maria, se **Hans** 1:1, även Suppl.

***Mari**, som ingår i Vlatas-Verlagsserien, omfattande 1929

23,525 kvkm. med 482,000 inv. Huvudstaden Krasnokoksjajsk heter sedan 1928 Iosjkar-Ola.

Maria, församling (sedan 1927) i Hälsingborg (se d. o. Suppl.).

***Maria Magdalena**, församling i Sthlm. Kyrkan genomgick 1926—27 en restaurering under ledning av L. I. Wahlman.

***Marianerna**. De till Japan hörande öarna ha nu c:a 10,000 inv., därav 6,000 japaner.

Mariannelund, köping i Jönköp. l., bildad 1928 genom utbrytning ur Hässleby skn. Livlig industri, spec. mek. verkstäder. Praktisk skola. Station vid Näs-sjö—Oskarshamns järnväg. M. ingår i Hässleby förs., som jämte Rumskulla bildar pastorat i Linköpings stift. 1,340 inv. (1928).

***Mariehamn** är (sommaren 1929) mellanstation på flyglinjen Sthlm—Åbo. I M. finnes Ålands lyceum (8-klassigt samlyceum med parallella gymnasiaklasser).

***Marieholm**. I M. har station vid Landskrona och Hälsingborgs järnvägar (linjen Landskrona—Eslöv).

***Mariestad**. I. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar realskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer. M. bildar ett pastorat i Skara stift.

***Mariestad—Moholms järnväg** trafikeras av Västergötland—Göteborgs järnvägs a. b.

Marindistrikt. Vid krig l. större rustning träder i kraft en indelning av kusten i sex M. under befäl av en högre sjöofficer.

***Marinetti**, F. T., har i *Futurismo e fascismo* (1924) givit en sammanställning av futurismen och fascismen ss. skilda utslag av samma mentalitet.

***Marinstaben**. M:s föregångare, Flottans stab, uppsattes 1896.

Även kustartilleriet står under M:s ledning.

Marinundervisningskommissionen motsvarar vid marinen Krigsundervisningskommissionen (se d. o., även Suppl.) vid armén. Ledamöter äro chefen för marinstaben (ordf.), högste befälhavaren över kustflottan, cheferna för kustartilleriet, sjökrigshögskolan och sjökrigsskolan.

Marion [mæ'rriøn], ort i Massachusetts, n.ö. För. Stat., ö. om Fall River. Radiostation för transatlantisk trafik.

Marionetteater, dockteater, ett slags teater, där rollerna uppbäras av större l. mindre dockor, marionetter (se d. o.), vilka manövreras antingen direkt med händerna l. genom trådar, smala käppar l. andra mekaniska hjälpmedel. Dialogen plägar utföras av en l. flera för åskådaren osynliga recitatörer. Dyliga teatrar äro kända från de flesta kulturländer och torde vara av mycket hög ålder. Högt utvecklade var M. inom det grekiska och romerska kulturområdet. Om de antika M:s reper-toar äga vi ingen närmare kännedom, men antagl. rörde sig motiven för dramerna såväl inom den mytologiska som inom den realistiska ämneskretsen. Sannolikt var mimen (se d. o.) starkt företrädd inom M:s repertoar. Tydligtvis övergick den i relativt oförändrade former från antiken till medeltiden. I nyare tid har den framför allt utvecklats i s. Europa (Spanien och Italien). Särskilt populär är M. i Italien, där framställningstekniken utvecklats till oöverträfflig skicklighet. Berömda marionettspelare voro florentinaren Burattino (omkr. 1600) och milanésaren Massimino Romannino (1700-t.). Deras styc-

ken voro i allm. folkkomedier med traditionella motiv; figurerna äro oftast hämtade från comedia dell' arte. I Frankrike nämnas på 1600-t. flera berömda marionettskådespelare. Den tyska M. upptog framför allt ämnen ur folklitteraturen (Fortunatus, Eulenspiegel m. fl.). Även doktor Faust förekom på M. i flera versioner, och därifrån hämtade Goethe sin första kännedom om Faustmotivet. Till de nordiska länderna kommo på 1600- och 1700-t. ej sällan tyska marionettskådespelare. Under senare tid ha flerfaldiga gånger försök gjorts att konstnärligt förnya M., så t. ex. av Josef Schmid i München (1858) samt av George Sand och hennes son Maurice. En förträfflig italiensk M., Teatro dei Piccoli, gästade Stockholm 1928. — Jfr *S k u g g s p e l*.

Maritain [-tä'ŋ], Jacques, f. 1882, fransk filosof och kulturkritiker, en av de främsta representanterna för nythomismen (se d. o. Suppl.). M. har givit en väsentlig del av det teoretiska underlaget för de katolska strömningarna i nyare fransk litteratur.

***Maritza** bildar i nedre loppet gräns mellan Turkiet och Grekland. Deltaöarna (95 kvkm.), länge omstridda mellan dessa länder, ha 1926 tillerkänts Grekland.

***Mariupol** är nu huvudstad i kretsen M., Ukraina, och har 41,000 inv. (1926).

***Mark** användes även i bet. skålpund (se *P u n d*).

***Markaryd.** Socknen och köpingen äro skilda kommuner men bilda tills. *M a r k a r y d s f ö r s a m l i n g*, som 1928 hade 4,540 inv., därav 3,500 i socknen.

Markering. Under tävling i fotboll, bandy m. fl. bollspel säges en spelare *m a r k e r a* en motspe-

lare, om han under spelets gång särskilt uppmärksammar och håller sig i närheten av denne för att hindra honom från att få tag i bollen.

Markland, se *Ö r e s l a n d*.

***Marklära.** M. kallas även *a g r o l o g i*'.

***Marks domsaga.** Om Surteby och Kattunga se *S u r t e b y - K a t t u n g a*.

***Marks och Bollebygds kontrakt.** Om Surteby och Kattunga se *S u r t e b y - K a t t u n g a*.

***Marma.** 1. Sågverket och en Långrörs a. b. tillhörig sulfatfabrik (se *L å n g r ö r*. Suppl.) ligga vid *M a r m a v e r k e n s* station vid statsbanelinjen Kilafors—Stugsund.

***Marma—Sandarne järnväg** äges och trafikeras numera av Bergvik och Ala nya a. b.

***Marne.** 2. M. hade 1926 398,000 inv.

***Marocko.** 1. Det franska protektoratet hade vid 1926 års folkräkning 4,229,000 inv., därav 105,000 européer (75,000 fransmän) och 108,000 judar. Fosfatbrytningen har under senare år kraftigt ökats (export 1928 1,3 mill. ton). 1928 utgjorde produktionen av vete 604,000, av korn 931,000 och av majs 165,000 ton. Importen hade 1927 ett värde av 1,799 och exporten av 851 mill. francs (därav fosfat 157 och vete 154 mill.). Det spanska protektoratets folkmängd uppskattas nu till 1 mill. En järnväg Tanger—Fes öppnades 1927. — *Historia.* Abd el-Krims (se d. o. Suppl.) uppror nedslogs definitivt på våren 1926, och den härefter följande pacifieringen av M. kunde i slutet av 1927 betraktas som avslutad. Sultanen Mulai Jusuf avled 1927 och efterträddes av sin son *M u l a i M u h a m m e d*, f. 1913.

1. Hamnbangården. 2. Huvudbangården. 3. Observatorium. 4. Palais Longchamp.
5. Nya katedralen. 6. Gamla katedralen. 7. Rådhuset. 8. Börsen. 9. École des beaux-arts. 10. Château du Pharo. 11. S:t Victor. 12. Justitiepalatset. 13. Operan.
14. Prefekturen. 15. Notre Dame de la Garde.

Marquet [-kä']. A l b e r t. f. 1875, fransk målare. M. har med utgångspunkt i Matisse's måleri utvecklats till en kultiverad skildrare av spec. de parisiska Seine-kajerna och sydfranska hamnmotiv. Hans målningar förena en dekorativ stilisering med impressionistisk atmosfärverkan.

Marquette [make'tt]. stad i Michigan, För. Stat., vid övre sjöns sydkust. M. är en betydande utskippningshamn för järnmalm från fälten s. om Övre sjön. Badort. 13.000 inv. (1928).

***Marsala**. 1928 funnos 32,000 inv. i den egentliga staden.

***Marseille** hade 1926 652,000 inv., därav ca 150,000 italienare. — Den gamla staden, vars äldsta del utgöres av de trånga och mörka, av ett sydländskt pittoreskt

gatuliv präglade sjömanskvarteren n. om Gamla hamnen, skiljes från de nyare stadsdelarna av ett stort, i n. och s. löpande gatustråk, som, begynnande med Boulevard de Paris i n., för över Place d'Aix, med en 1830 rest triumfbåge, och under olika namn fortsätter till den breda, eleganta Le Prado i s. Detta gatustråk skäres av M:s huvudpulsåder, den vid Gamla hamnen mynnande La Cannebière, som med sin fortsättning, Allées de Meilhan och Boulevard de la Madeleine, löper i ö. och v. Bland övriga gator märkas den breda Rue de la République, som förbinder Gamla och Nya hamnen, och den livliga affärsgatan Rue Saint-Ferréol. — Den gamla katedralen är väsentl. uppförd på 1100-t. och

har ett kapell i italiensk ungerenässans av Francesco Laurana. Den fästningslika kyrkan S:t Victor härrör i sitt nuv. skick från 1200-t. och är byggd över kryptor från galloromansk och karolingisk tid. På en höjd i s. med vidsträckt utsikt ligger den genom en bergbana tillgängliga Notre Dame de la Garde, uppförd på 1800-t. av H. Espérandien, som även fullbordat den nya katedralen och byggt ett flertal av M:s moderna monumentalbyggnader. Bland dessa märkas börsen, prefekturen, École des beaux-arts, som även inrymmer stadsbibliotek och medaljkabinett, samt framför allt Palais Longchamp, vars av en kolonnad med en kaskadanläggning i mitten förbundna flyglar inrymma den ena konstmuseum, den andra naturhistoriskt museum. Vid inloppet till Gamla hamnen ligga två gamla fort och det av kejsarinnan Eugénie till M. skänkta Château du Pharo, som nu inrymmer medicinska fakulteten. I s. löper utefter Medelhavet den av villor, restauranger och badetablissemang omgivna Promenade de la Corniche, och därutån ligger en ögrupp med det genom Dumas' roman Grevan av Monte Cristo ryktbara slottet If. — Hamnen, som består av Gamla hamnen (djup 6 m.) och sju nordliga, av en 4,5 km. lång vågbrytare skyddade bassänger (största djup 12 m.), har en kajlängd av över 24 km.; stora utvidgningar äro planerade. 1927 fullbordades en 81 km. lång kanal mellan M. och Rhône vid Arles (segelbar för fartyg upp till 600 ton); i kanalen ingår Rovetunneln (se d. o. Suppl.). Bland rederierna märkas även Compagnie Générale Transatlantique och Société Générale

Marseille. La Canebière med börsen.

de Transports Maritimes à Vapeur (jfr Rederibolag sp. S94). 1928 ankommo och avgingo i utrikesfart tills. 8,700 fartyg om 22,9 mill. nettoton.

***Marskalk.** Enl. ett beslut av franska regeringen 1929 skall titeln "marskalk av Frankrike" ej vidare utdelas.

***Marstrand** är förläggningsort för två kompanier av skeppsgossekåren.

***Marteau, Henri**, har 1921—25 varit lärare vid tyska musikakademien i Prag och senare vid konservatoriet i Leipzig.

***Martensen-Larsen, Hans**, avled 1929.

***Martin du Gard, Roger.** Av M:s stora romancykel *Les Thibault*, som i skildringen av en borgerlig Parisfamiljs historia ger en djupgående analys av den intellektuella franska ungdomens problem, ha ytterligare utkommit 3 dlr (1928—29). Av dessa ha hittills de två första översatts till svenska (1929).

Marti't, se **Mullmalm**.

de Martonne [də martā'nn], Emmanuel, f. 1873, fransk geograf, prof. i Rennes 1899, i Lyon 1905 och vid Sorbonne 1909.

Wilhelm Marx.

M. har skrivit ett av de förnämsta verken inom allmän fysisk geografi, *Traité de géographie physique* (1 bd, 1909; 4:e omarbetade uppl. 3 bd, 1925—27), och har utgivit arbeten om Rumäniens, Frankrikes och Alpernas geografi.

Marwa'r, annat namn på staten Jodhpur (se d. o. 1).

***Marx**. 2. W i l h e l m M. avgick i april 1925 ss. preussisk ministerpresident. Han ingick i jan. 1926 som riksjustitieminister i Luthers ministär och efterträdde denne maj s. å. som rikskansler. Efter en partiell ministerkris 1927 lyckades M. rekonstruera regeringen, där även tysk nationella representanter fingo plats. Hans ställning försvagades emellertid genom splittringen inom hans eget parti, centern, och efter valen 1928, som inneburo en orientering mot vänster, avgick M. S. å. lämnade han även sin plats som centerns ledare.

Marx, J o s e p h, f. 1882, österrikisk tonsättare och musikteoretiker, rektor vid Wiens musik-

högskola 1922, har med anknytning till R. Franz och H. Wolf skrivit sånger samt piano- och kammarmusik.

***Maryland** hade 1928 enl. uppskattning 1,661,000 inv., därav 830,000 i Baltimore.

Masa'r-i-Sjari'f, stad i n. Afghanistan. Betydande handel med mattor. C:a 40,000 inv.

***Masaryk**, T o m a š, valdes 1920 till president på sju år och omvaldes 1927.

Masreliez [marelje'], G u s t a f, f. 1880, jurist, ämbetsman. M. blev hovrättsråd i Svea hovrätt 1916, revisionssekreterare 1919 och är sedan 1927 överdirektör och chef för Fångvårdsstyrelsen.

***Massa**. *Fys.* Om enheter för M. se V i k t 1.

***Massachusetts** hade 1928 enl. uppskattning 4,290,000 inv. I M. funnos 1920 38,000 i Sverige födda personer.

Massaved, virke, avsett för beredning av trämassa.

Massis [-si'ss], H e n r i, f. 1886, fransk kritiker. På grundval av nythomismens (se d. o. Suppl.) doktriner har M. (bl. a. i *Jugements*, 1923, och *Défense de l'Occident*, 1924) angripit sådana franska kulturföreteelser, i vilka han spårar en fara för det klassiskt franska och katolska kulturarvet, och gentemot mysticism och känslökult hävdar rationalismen ss. den västerländska kulturens grundprincip. Sedan 1920 utger han tills. med J. Bainville (se d. o. Suppl.) tidskriften *Revue universelle*.

***Masters**, E d g a r L e e. I sv. övers. av B. Gripenberg föreligger *Spoon river anthology* (Spoon river antologin, 1927).

Mathiez [matje'], A l b e r t, f. 1874, fransk historiker, prof. i Dijon. M. är en utmärkt kännare

av franska revolutionens historia men låter ofta sin socialistiska samhällsuppfattning behärska framställningen. Bland hans arbeten märkas *Études robespierristes* (2 bd, 1917—18) samt det betydelsefulla bidraget till revolutionens ekonomiska historia *La vie chère et le mouvement social sous la terreur* (1927).

***Matris**, se även Gipsav-
gjutning och Stereotypi.

***Matterhorn**, se ill. till Al-
perna sp. 322.

***Matteus**, församling i Sthlm,
hade 1928 56,865 inv.

Mattolei'n, se **Retusch**.

Maudexpeditionen [måd-], en
med motorfartyget "Maud" 1918
—25 företagen norsk nordpols-
expedition, igångsatt och urspr.
ledd av Amundsen, vars roll 1922
övertogs av M:s vetenskaplige le-
dare, H. U. Sverdrup (se d. o.
Suppl.), och kapten O. Wisting;
sedan d. å. deltog även F. Malm-
gren (se d. o. Suppl.) i expedition-
en. Denna lyckades ej förverk-
liga sin plan att uppnå polen ge-
nom att få fartyget fastfruset i
drivisen på en östligare punkt än
Nansens "Fram" (se vid. Pola-
expeditioner sp. 359) men
fick den största vetenskapliga
betydelse genom de geofysiska
undersökningar, som utfördes un-
der den långvariga vistelsen vid
Sibiriens kust. Amundsen genom-
för under M. nordostpassagen, då
han från vinterlägret vid Ajonön
i ö. Sibirien nådde fram till No-
me i Alaska (sommaren 1920).

***Maugham**, **Somerset**, har
även framträtt ss. berättare. Hans
främsta verk är den stora själv-
biografiska romanen *Of human
bondage* (1915). I flera novellsam-
lingar (ss. *The trembling of a leaf*,
1921; *Ett darrande blad*, 1924)
och i romanen *The painted veil*

(1925) har han skildrat livet i de
engelska kolonierna. Skådespelet
The sacred flame (1929) tillhör
hans bästa arbeten för scenen.

Mauriac [måria'kk], **Fran-
çois**, f. 1885, fransk författare,
har i sina romaner (bl. a. *Le
baiser au lépreux*, 1922, och *Gé-
nitrix*, 1924) givit inträngande
psykologiska skildringar av tra-
giska människoöden, ofta ur mar-
kerat katolsk synvinkel. Han har
även skrivit en romantiserad bio-
grafi över Racine (1928).

***Mauritius**. Under M. lyda
Rodrigues (se d. o.) och några
smärre öar, bl. a. Diego Garcia.

Maurois [märoa'], **André**,
pseud. för **Émile Herzog**, f.
1885, fransk författare av judisk
börd, främst bekant för sina ro-
mantiserade biografier över Shel-
ley (*Ariel*, 1923; sv. övers. 1924)
och Disraeli (*La vie de Disraeli*,
1927; Disraelis liv, s. å.).

Mawson [mä'søn], sir **Doug-
las**, f. 1882, engelsk geolog och
sydpolarforskare, prof. i Adelaide
1920. M. deltog i Shackletons ex-
pedition 1907—09 och ledde en
australisk expedition till Wilkes'
land 1911—14, vilken han skild-
rat i *The home of the blizzard*
(2 dlr, 1915). M. förbereder till
1929—30 en ny stor expedition till
Öst-Antarktis.

***May**, **John**, avgick från ge-
neraldirektörsämbetet i Riksför-
säkringsanstalten 1927.

May-apples [mej æppl̥s], se
Podophyllum.

***Mayr**. 2. **Georg M.** avled
1925.

Mazatlán [-thala'n], stad i
staten Sinaloa, v. Mexiko, vid
Stilla havet. Viktig sjöfarts-, han-
dels- och industristad; frihamn.
Badort. 25,000 inv. (1921).

M. b. p. a., se **Förening**
sp. 910.

Mc Dougall [mək dogl], William, f. 1871, nordamerikansk psykolog, prof. vid Harvard University 1920, vid Duke University i Durham, Nord-Carolina, 1927. M. gjorde sig i arbeten som *Physiological psychology* (1905) först bemärkt som en framstående målsman för experimentpsykologisk forskning. Senare har han särskilt inriktat sig på gränsområdet mellan sociologi och psykologi, bl. a. i *The group mind* (1920; Gruppens själsliv, 1925).

Medan, stad på n. Sumatra, nära n.ö. kusten. Centrum i ett betydande tobaksdistrikt. Tobaksexport över M:s hamnstad. Belawan. 45,000 inv. (1926).

***Medellin** är även av vikt som gruvstad (guld m. m.) och som centrum för kaffehandeln.

***Medelstads härads domsaga**. Hasslö och Aspö sku är sedan 1926 uppdelad i Hasslö sku och Aspö skn.

***Medeltal**, medelvärde, se även Vikt 2.

Medhjäl, i straffrättslig terminologi benämning på det slags delaktighet (se Delaktig. Suppl.) i utförandet av ett brott, som består i att någon antingen vid brottets utförande med råd l. dåd uppsätligen hjälpt gärningsmannen, så att brottet därigenom möjliggjorts, l. före dess utförande främjat detsamma. Medhjälparen straffas i förra fallet "som vore han själv gärningsman". I senare fallet graderas hans bestraffning efter måttet av hans bidragande till brottets möjliggörande.

Medicine Hat [me'ddsin hætt], stad i prov. Alberta, Kanada, vid South Saskatchewan River. I närheten stora naturgaskällor. 10,000 inv. (1926).

***Medikamentsförråd**, numera

beteckning för mindre apotek, t. ex. vid lasarett. M. behöva ej hålla fullständigt laboratorium och innehas i regel av någon närboende apotekare (jfr Apotek).

***Medin**, Oskar, avled 1927.

***Medina**. 5 dec. 1925 kapitulerade M. för ibn Saud.

***Medling i arbetstvister**. Det i 1920 års lag om M. framställda förlikningsförfarandet kvarstår i stort sett oförändrat utom betr. rättstvister (tolkningstvister), i vilket fall obligatorisk skiljedom föreskrivits genom 1928 års lagar om kollektivavtal (se d. o. Suppl.) och arbetsdomstol (se d. o. Suppl.), därest förlikning icke kunnat träffas i saken. Lagen om särskilda skiljedomare i arbetstvister kvarstår, medan lagen om central skiljenämnd för vissa arbetstvister upphävs genom de nyssnämnda lagarna av 1928.

Médoc [-dä'kk], landskap i dep. Gironde, s.v. Frankrike, v. om Girondemynningen. Ett av Frankrikes förnämsta vindstrukt.

Meerut [mi'röt], se Mirat.

Megali'tkultur, en sammanfattande beteckning på den förhistoriska kultur, som bl. a. kännetecknas av megalitgravar (se Megalitiska monument). M. sönderfaller i flera lokalkulturer, ss. den pyreneiska (i sin tur bestående av flera grupper), den sydfranska, nordvästfranska, brittiska, sydsandinaviska, alla, mer l. mindre lokalt särbetonade men dock med likartade drag, vittnande om kulturgemenskap i stort. Den sydsandinaviska M., som gentemot den västeuropeiska intog en ganska självständig ställning och uppnådde en märkligt hög ståndpunkt, särskilt beträffande flintarbetet, hade sitt centrum på Jylland och de danska öarna; dess områden i Sverige,

Skåne, Bohuslän och Västergötland m. fl., voro, jämförda med de danska, snarast fattiga utkantsbygder. För den skandinaviska s. k. boplatskulturen (se d. o. Suppl.) med dess redskapsinventarium av grönsten m. m. och dess jakt- och fiskekultur har den sydvästskandinaviska M. med sin utomordentligt högtstående flintredskapsteknik och sin åkerbrukskultur spelat stor roll. Megalitfolkets rasegenskaper och dess ställning till "boplatsfolket" och bätyxkulturens (se d. o. Suppl.) folk äro ännu ej slutgiltigt utredda av forskningen.

Meidingerement [ma'j-], ett konstant, reversibelt galvaniskt element av en typ, liknande Daniells element. Elektrolyter äro kopparsulfat och magnesiumsulfat. En modifikation är Callaudelementet, där en zinkeylinder är upphängd vid övre kanten av ett glaskärl, på vars botten en blyplatta befinner sig. Kärlets nedre del är fylld med koncentrerad kopparsulfatlösning; ovanpå denna och omkring zinkeylindern är en specifikt lättare magnesiumsulfatlösning lagrad.

Meissner [ma'js-], **Alexander**, f. 1883, österrikisk fysiker och uppfinnare. M:s viktigaste uppfinning är återkopplingen, men därtjämte har M. gjort betydande insatser betr. antennenordningar, frekvenstransformatörer, riktad mottagning m. m.

***Mejeriundervisning**, jfr **Alnar p.** Suppl.

Mejillones [mechiljá'-], hamnstad i n. Chile, vid en bukt av Stilla havet. Chilesalpeter- och kopparexport. 7,000 inv. (1926).

Melander, **Emil**, f. 1856, militär, författare, överste vid generalstaben och chef för rikets allmänna kartverk 1903—16. M.,

som varit synnerligen aktiv inom svenska K. F. U. M., har bl. a. skrivit en rad mycket uppskattade reseskildringar.

***Melankoli**. **Melankolisk**, jfr **Temperament**.

***Melbourne** hade 1927 med förstäder 975,000 inv. Det var 1901—27 Australiska statsförbundets provisoriska huvudstad (jfr **Canberra**, även Suppl.).

Melby, annan form för **Mellby**, socken i Jönköp. l.

***Melchers**, **Melcher**, har sedermera fullbordat bl. a. en symfoni, en violinkonsert och två duosonater (för violoncell och piano, resp. violin och piano).

Melchett [me'llköt], se **Mond**. Suppl.

Meleguetapeppar [melege'ta-], se **Paradisfrö**. Suppl.

***Melin**. 3. **Olof M.** avled 1925.

Melin, **Elias**, f. 1889, botanist, lektor vid högre allmänna läroverket å Östermalm i Sthlm 1928. M. har bl. a. gjort mycket viktiga undersökningar över svampar, som orsaka mykorrhiza.

***Méline**, **Jules**, avled 1925.

Melini't, se **Sprängämnen** sp. 1369.

Mellankylare, se **Kompressor**.

Mellanrev, se ill. till **Slakt**.

***Mellby**. 1. M. skrives stundom **Melby**.

Mellby. 1. Se **Stora Mellby**. — 2. Annan form för **Mjällby**.

Mellersta Kongo, fr. *Moyen-Congo*, koloni i Franska Ekvatorial-Afrika, i s.ö. gränsande till Belgiska Kongo (se **Kongo** sp. 1088). 240,000 kvkm. 699,000 inv. (1926). Huvudstad **Brazzaville** (se d. o. Suppl.).

Mellersta Volgaområdet, område i RSFSR (se tabell till

Andrew Mellon.

Ryssland sp. 1555). 250,000 kvkm. 9,651,000 inv. (1926).

***Mellersta Östergötlands järnvägar** ägas sedan 1928 av Mellersta Östergötlands nya järnvägsaktiebolag.

***Mellerud** bildar egen kommun i Älvsb. l. men ingår i Holms förs. I M. har 1927 öppnats en kommunal mellanskola. M. har nu även station vid Dal—Västra Värmlands järnväg. Orgel- och pianofabriken är nedlagd.

***Mellerud — Billingsfors — Arvika järnväg** benämnes numera Dal—Västra Värmlands järnväg. Den öppnades i sin helhet för trafik 1928. Äges av Dal—Västra Värmlands järnvägs a. b. och är ansluten till Trafikförvaltningen Göteborg—Dalarna—Gävle.

Melloco [meljå'-], se *Basellaceae*.

Mellon [me'lløn], Andrew, f. 1855, nordamerikansk finans- och industriman. M., som varit delägare i en mängd ekonomiska företag och till 1921 var chef för Mellon National Bank i Pittsburg, inträdde s. å. ss. finansminister i presidenten Hardings kabinet. Han behöll denna post även under

Coolidges presidenttid och innehar den även i Hoovers kabinet. M. anses som en av För. Stat:s skickligaste och framgångsrikaste finansministrar.

***Memel.** 1928 hade Memelområdet 144,000 och staden M. 36,000 inv.

***Memmings härad**, se Bråbygdens tingslag. Suppl.

***Memphis** hade 1928 190,000 inv. Befolkningen utgöres till över $\frac{1}{3}$ av negerer.

***Menandros.** I övers. av A. Hallström föreligga fragment av M:s komedier (Stycken ur Menandros' komedier, 1924).

Mencken [me'ngkæn], Henry Louis, f. 1880, nordamerikansk kulturkritiker av tysk härstamning, sedan 1924 utgivare av tidskriften *The American Mercury*, har med skärpa kritiserat mekaniseringen, materialismen och det officiella hyckleriet i den moderna amerikanska kulturen. Av M:s essayer äro en del samlade i *Prejudices* (4 dlr, 1919—24).

Mening. *Språkv.* Se *Sats*.

Menjou [manjjo'], Adolphe, f. 1890, nordamerikansk filmskådespelare av fransk-amerikansk härkomst. M. slog i Chaplins *En kvinna i Paris* (1924) igenom med den eleganta och ironiska vivörtyper av galliskt snitt, som han sedan med få undantag varierat.

Mensträskfältet, se *Skelleftefältet*.

Me'rakerbanan, se *Norge* sp. 996.

***Mercier**, Désiré, avled 1926. M., som är en av huvudrepresentanterna för nythomismen (se d. o. Suppl.), arbetade för ett närmande mellan Englands och Roms kyrkor.

***Meresjkovskij**, Dmitrij Sergejevitch, har påbörjat en ny religionsfilosofisk trilogi, var-

av två delar föreligga i sv. övers., *Gudarnas födelse. Tutankamon på Kreta* (1925; sv. övers. 1928) och *Messias* (2 bd, 1926—27; sv. övers. 1928). Efter bolsjevikrevolutionen är M. bosatt i Paris.

***Mérida**. 2. M. hade 1921 79,000 inv. I M. finnes ett universitet, öppnat 1922.

Meridiankurva, se **Rotationssyta**.

Me'rikanto, Aarre, f. 1893, son till Oskar M., finländsk tonsättare, har delvis med anslutning till extrema nutidsriktningar skrivit symfonier, en pianokonsert, violinkonserter m. m.

Meroedri' (av grek. *me'ros*, del, och *he'dra*, yta), se **Kristall** sp. 1338.

Merrimac [me'rrimæk], flod i n.ö. För. Stat., upprinner i White Mountains (Appalacherna) och flyter genom staterna New Hampshire och Massachusetts till Atlanten. M., som endast i nedersta loppet är segelbar, lämnar drivkraft till en betydande bomullsindustri i Manchester, Lowell och Lawrence m. fl. städer. 290 km.

Me'rtenstrucky, se **Rotationssydjuptryck**.

Merz [märrts], Alfred, f. 1880, d. 1925, tysk-österrikisk oceanograf, från 1922 prof. i Berlin och chef för oceanografiska institutet därstädes. I denna egenskap planlade han och ledde till en början Meteorexpeditionen (se d. o. Suppl.).

Mesa'bi Range [rejndj], **Mesa'ba Range** [mesa'bø], världens största produktiva järnmalmsfält, i Minnesota, n. För. Stat., v. om Övre sjön, bearbetat sedan 1892. C:a 180 km. långt, med malmfyndigheterna på ringa djup. Årlig produktion c:a 35 mill. ton högprocentig malm.

Viktigaste utskeppningshamn är Duluth-Superior City.

Me'sdag, Hendrik Willem, f. 1831, d. 1915, holländsk målare. M., som var bosatt i Haag, målade spec. holländska kustbilder och mariner med bred och kraftfull penselföring. På en donation av M. grundar sig Mesdagmuseet i Haag (öppnat 1903), som omfattar holländsk och fransk 1800-talskonst, spec. Barbizon-skolan.

Mese'ta, la M., se **Pyreneiska halvön** sp. 732 f.

Mesomo'rfa ämnen (av grek. *me'sos*, befintlig i mitten, och *amorfo*), se **Flytande kristaller**. Suppl.

***Mesopotamien**. Den konstbevattnade arealen uppskattas till 3,200 kvkm. Av särskild vikt är dadelodlingen, främst kring Sjatt al-Arab (export 1927 c:a 150,000 ton). Järnvägarnas längd 1,500 km. (1928). Av befolkningen äro över 50 % sjiiter (huvudsakl. i landets s. och mell. delar), 40 % sunniter (huvudsakl. i n. och mell. M.) samt resten judar, kristna m. fl.

***Messenien**. Den nuv. nomarkin M. (huvudstad Kalamata) har 248,000 inv. (1928).

Meteorexpeditionen, tysk oceanografisk expedition med f. d. krigsfartyget "Meteor", som 1925—27 undersökte Syd-Atlanten. M., vilken är den första oceanografiska expedition, som i förväg i detalj planerats, arbetade längs 14 observationslinjer på olika breddgrader mellan Afrika och Syd-Amerika. Havsvattnets temperatur, salthalt m. m. undersöktes på 310 arbetsstationer i ett 30-tal punkter mellan ytan och botten. Under routernas utfördes även 67,400 ekolodningar, varigenom antalet lodskott i Syd-Atlan-

ten mångdubblades. Genom dessa täta lodningar erhöles en riktigare uppfattning om havsbottens topografi och omväxlande karaktär även på större havsdjup. En ny oceangrav om 8,060 m:s djup anträffades ö. om Sandwichöarna. M:s viktigaste vetenskapliga resultat var konstaterandet av ett utbyte av vattenmassor mellan n. och s. halvkloten, varvid kallt, saltfattigt vatten föres norrut i två strömmar (en längs botten och en högre upp) och en varm, saltrik ström går i motsatt riktning mellan dessa. Detta vattenutbyte hade förut beräknats av M:s initiativtagare, A. Merz (jfr d. o. Suppl.), vilken ock i början ledde expeditionen men snart avled och efterträddes av fartygschefen, kapten F. Spiess. Denne har lämnat den första redogörelsen i bokform för M:s resultat (*Die Meteor-Fahrt*, 1928).

Meterampère, enhet för en storhet, som karaktäriserar en antens strålningsförmåga och är lika med produkten av antennens effektiva höjd i m. och effektiva strömstyrkan i ampère i den del av nedledningen, där strömstyrkan är störst. Den utstrålade effekten är proportionell mot kvadraten på antalet M., dividerad med våglängdens kvadrat.

**Meter-kilogram-sekundsyste-
met**, se **Tekniska mått-
systemet**.

***Metersystemet**, se även **Måttsystem** sp. 497.

***Metzkal**, metzcal, se även **Agave**. Suppl.

***Meurling**, Carl, var 1926—28 kommunikationsminister i ministären Ekman och är sedan 1929 regeringsråd.

***Meurthe-et-Moselle** hade 1926 552,000 inv.

Mexikansk taggvallmo, se **Argemone**.

***Mexiko** har enl. uppskattning för 1927 14,9 mill. inv.

Kreatursstock 1926 (mill. st.).

Hästar	1,030
Asnor och mulåsnor	1,536
Nötkreatur	5,283
Får	2,698
Getter	5,424
Svin	2,903

Bergsbrukets avkastning.

	1926	1927
Bergolja (barrels) 90,421,000	64,120,000	
Guld (kg.)	24,033	22,566
Silver (kg.)	3,057,270	3,252,690
Koppar (ton)	53,800	58,750
Bly (ton)	210,800	243,350
Zink (ton)	105,400	136,500

— **Författning**. Genom särskilda tillägg till författningen 1926 och 1927 medgives omval av presidenten (dock ej två perioder i följd), varjämte perioden utsträcker till 6 år. — **Historia**. Presidenten Calles' (se d. o., Suppl.) försök att genomföra 1917 års författning och att inom dess ram föra en agrar och social reformpolitik föranledde en våldsam konflikt med kyrkan 1926. Den av Obregón kraftigt understödda kyrko-reduktionen ökade bitterheten i de klerikalas kamp mot regeringen. Den påbörjade pacificeringen försvärades, och 1927 och 1928 förekommo oroligheter på skilda orter. Ett uttryck för den allmänna jäsningen var mordet på Obregón 1928, kort efter det denne valts till president för den nya perioden. S. å. avgick Calles ss. president och efterträddes av Portes Gil. Denne fortsatte den av Calles inaugurerade politiken, vilket 1929 ledde till ett omfattande revolutionsförsök under general Escobars ledning. Calles utnämndes till krigsminister och lyckades, med utövande av ren militärdiktatur,

kuva upproret. Försök ha sedan gjorts att inleda en försoningspolitik gentemot påvestolen. M:s förhållande till Storbritannien och För. Stat. har under senare år väsentligt förbättrats genom en modifiering av författningens rigorösa bestämmelser om utlänningars äganderätt.

***Meyer.** 2. C. F. M. I sv. övers. föreligger nu M:s *Gedichte* (Dikter, 1928).

Meyer [mä'j-], R a s m u s, f. 1858, d. 1916, norsk affärsman och konstsamlare. M. testamenterade till staden Bergen sina samlingar av modern norsk konst, vilka 1924 inrymdes i en egen museibyggnad, uppförd efter ritningar av Ole Landmark.

Meyer [mä'j-], H a n s, f. 1858, son till Hermann Julius M. (se Meyer 1), tysk forskningsresande, 1915—28 prof. i kolonialgeografi i Leipzig. M. företog 1887—1911 forskningsresor i Afrika (främst Öst-Afrika) och Syd-Amerika och har på grundval av dessa utgivit talrika skrifter. Han är den förste, som bestigit Killimandjaros högsta topp (1889).

Meyer-Ra'don [mä'j-], W a l t e r, f. 1886, tysk musiker, utmärkt pianist (ackompanjator), numera även verksam ss. orkesterdirigent (sedan 1927 vid Malmö konserthusorkester).

Meynell [me'nnəl], A l i c e, f. T h o m p s o n, f. 1850, d. 1922, engelsk författarinna, skrev formfulländade dikter och essayer, präglade av hennes harmoniska, älskvärda personlighet.

***Miami** har enl. uppskattning för 1928 157,000 inv.

***Michaëlis.** 2. K a r i n M. har påbörjat en stor, av djup inlevelse präglad skildring av en kvinnas utveckling. *Træet på godt og ondt*, av vilken hittills 4 delar

utkommit (*Pigen med Glasskåren*, 1924, *Lille Lögnerske*, 1925, *Hemmeligheden*, 1926, *Synd og Sorg og Fare*, 1928).

***Michigan.** 2. Folkmängden uppskattades 1928 till 4,6 mill. I M. funnos 1920 25,000 i Sverige födda personer.

***Michel.** 3. A n d r é. *Histoire de l'art* har efter M:s död fullföljts och föreläg 1926 fullbordad i 8 dlr (16 bd).

Mickwi'tziasandsten, nyare namn för eophytosandsten (se d. o. och L i n g u l i d s a n d s t e n. Suppl.).

***Middelfart.** Sedan 1929 är en bro över Lilla Belt nära M. under byggnad (se B e l t. Suppl.).

Middle West [middl oe'sst], eng., "Mellersta Västern", slagordsmässig benämning på de jordbruksidkande centralstaterna i För. Stat., spec. med syftning på där förhärskande puritanskt bigott mentalitet och låg kulturell standard till skillnad från de högre utvecklade och mera "frigjorda" öststaterna.

Midland Bank Limited [mi'dd-lönd bængk li'mmitid], världens största affärsbank, med huvudkontor i London, grundad 1836 i Birmingham. M. har ett inbetalt aktiekapital på 13,4 mill. p. st., en omslutning på 497,7 mill. p. st. och över 2,000 kontor. Den har i n. England huvudsakl. utvecklats genom en serie sammanslagningar med andra kreditinstitut, medan dess inflytande i landets s. delar befästs genom anläggandet av ett stort antal filialer.

Mies van der Rohe [mis fann der rä'e], L u d w i g, f. 1886, tysk arkitekt, verksam i Berlin. M. är ett av den tyska funktionalistiska arkitekturens ledande namn. Redan omkr. 1920 framlade han projekt till höghus av armerad be-

tong och glas, vilka utövat starkt inflytande på den unga arkitektgenerationen. M. var ledare för Deutscher Werkbunds utställning i Stuttgart (se d. o. Suppl.) 1927 och utförde där rationellt inredda bostadshus.

***Miethe**, Adolf, avled 1927.

***Migmati't**, se Assimilationsteorin. Suppl.

Mikael (rumän. *Mihai*), f. 1921, konung av Rumänien, son till f. d. kronprins Carol (se d. o. Suppl.), efterträdde 1927 sin farfar Ferdinand på Rumäniens tron.

Mi'kkola, Maila. f. Winter, f. 1871, finländsk författarinna, sedan 1893 gift med prof. J. J. M., har under pseud. Maila Talvio i sina romaner, bl. a. *Pimeänpirtin hävitys* (1901; Förödelsen, 1914) och *Niniven lapsen* (1915; Ninives barn, s. å.), med en mot överklassen riktad tendens skildrat den fattiga lantallmogens liv och sociala problem.

Mi'klas, Wilhelm, f. 1872, österrikisk läroverkslärare och politiker, 1928 vald till Österrikes förbunds-president. M., som tillhör kristligt sociala partiet, invaldes 1907 i riksrådet, var under världskrigets senare skede medlem av den österrikiska delegationen och blev 1919 medlem av republiken Österrikes förbunds-församling. 1923—28 var han ordförande i nationalrådet.

Mi'kromanipula'tor (av grek. *mikro's*, liten, och *manipulation*), se Mikroskopisk teknik. Suppl.

***Mikroskopisk teknik**. För undersökning av levande celler begagnas numera ofta mi'kromanipula'tor, ett instrument, medelst vilket celler kunna under mikroskopet sönderskäras och de olika cellbeståndsdelarna

framprepareras och undersökas ("mikrodissektion").

***Mil**. 1. Se även Sjömil.

***Milano** hade 1928 941,000 inv. I M. finnas ett statsuniversitet (grundat 1923; 4 fakulteter) och ett katolskt universitet (grundat 1921 och sedermera utvidgat; i. n. 4 fakulteter) samt flera andra högre skolor. Stark radiostation (12,000 meterampère).

Miles glorio'sus, lat., "den skrävlande (eg. ärorike) soldaten", efter titeln på en komedi av Plautus (se d. o.) benämning på en stående typ spec. i 1500- och 1600-talskomedin.

***Militärbefälhavaren**, se även Övre Norrlands trupper.

***Militärläroverk**. Hit höra enl. 1925 års försvarsordning även Arméns underofficersskola samt t. v. från 1928 försöksvis Infanteriofficersskolan.

Mille [mill], Pierre, f. 1864, fransk författare, bekant för talrika romaner med motiv från de franska kolonierna, bl. a. *Barnavaux et quelques femmes* (1908; Tre kvinnor, 1924).

***Millerand**, Alexandre, blev vid senatsvalen jan. 1927 ej återvald men erhöll ett annat mandat okt. s. å.

Millers tannin, se Hemlockgran.

***Milles**, Carl. I M:s omfattande produktion under de senaste åren märkas flera monumental-skulpturer. 1926 avtäcktes i Stockholm Tegnérmonumentet *Solsångaren* och i Halmstad fontänen *Europa och tjuren*. Ett av M:s märkligaste verk är den 1927 invigda *Folkungabrunnen* i Linköping, som i den centrala ryttarfiguren framställer Folke Filbyter och i brunnskarets naivt stiliserade reliefer episoder ur Folkungatidens historia.

***Milton**, John. *Paradise lost* föreligger i ny sv. övers. av F. G. Bengtsson (Det förlorade paradiset, 1926).

***Milwaukee** hade 1928 544,000 inv.

Mimne'rmos från Kolofon, omkr. 600 f. Kr., grekisk skald, har i sina av mild skepsis och lätt vemod präglade erotiska elegier givit uttryck åt ett förfinat njutningsbegär.

Mi'mulus, växtsläkte (fam. *Scrophulariaceae*). I trädgårdar odlas talrika former (gyckelblomster, myskört) av *M. cupreus* från Chile och *M. luteus* från Kalifornien samt hybrider mellan dessa. De äro örter med blommor, som något påminna om lejongap, fast de äro vidöppna; färgerna äro lysande gult och rödbrunt. *M.* odlas som 1-åriga, säs i fat, omplanteras i kruka i drivbänk och utplanteras på försommaren.

***Minas Geraes** hade 1926 6,903,000 inv. Enl. nymätning är ytan 593,810 kvkm.

Mineralbeståndsdelar, askbeståndsdelar (se d. o. Suppl.).

Minimideviation, minimivärdet av en ljusstråles avböjning genom ett prisma (se d. o. sp. 606).

***Ministerialböcker**. Med *M.* avses vanl. endast födelse- och dopboken, lysnings- och vigselboken samt död- och begravningsboken.

***Minkovskij**. 2. Hermann M. skrev sitt namn *Minkowski*.

***Minneapolis** hade 1928 456,000 inv.

Minnessköld, se *Folkungaätten* sp. 298.

Minot [ma'jnot], George, f. 1885, läkare, prof. i medicin vid Harvard University, har 1923 visat, att pernicios anemi (jfr *Blodsjukdomar*) med utom-

Folke Filbyter. Detalj av Folkunga-brunnen i Linköping. Av Carl Milles.

ordentligt stor framgång kan behandlas genom leverdiet. Även extrakt på lever äro verksamma. Härigenom har man för en förut nära nog obotlig sjukdom funnit ett synnerligen verksamt botemedel.

***Minsk** har ett 1921 grundat universitet med stort bibliotek.

***Minsvep**, se även *Paravan*.

***Minut**, se även *Sjömil*.

Mira, se *Valfisk*en.

Mira'bilis, se *Nyctagineae*.

Miskolcz [mi'sjkåltz], stad i n.ö. Ungern, vid Theiss' biflod Sajó. Viktig järnvägsknut och industristad. 59,000 inv. (1927).

***Mission**. 2. Internationella missionsrådet anordnade våren 1928 en uppmärksammas konferens i Jerusalem för diskussion av den nutida *M:s* uppgifter och problem. Bland de behandlade frågorna märktes främst kristendomens förhållande till andra religioner och till samtidens rent världsliga kultur, vidare bl. a.

skol- och läkaremissionernas arbete, sociala frågor, inklusive rasfrågan, samt missionskyrkornas förhållande till de gamla kristna samfunden. Av konferensens 249 ombud voro 50 färgade. Konferensen beslöt, att Internationella missionsrådet härnå efter skall bestå av all världens missionsråd (de för M:s gemensamma frågor fungerande styrelserna med medlemmar ur olika kyrkosamfund) samt att det löpande arbetet skall anförtros åt ett verkställande utskott (37 valda led., därav 2 för Norden, jämte rådets ordf. ss. ledare).

***Misterhult** bildar tills. med Figeholms köping Misterhults förs. och pastorat.

Mitchell [mi'ttjæl], Wesley, f. 1874, nordamerikansk national-ekonom, sedan 1922 prof. vid Columbia University. M. är framför allt känd genom sitt för modern konjunkturforskning banbrytande arbete *Business cycles* (1913).

Mitsuma'tapapper, se Japanskt papper. Suppl.

***Mittag-Leffler**, Gösta, avled 1927.

Mittellandkanalen, kanal i mell. Tyskland, mellan Bevergern vid Dortmund—Emskanalen och Hohenwarthe vid Elbe, n.ö. om Magdeburg. M., vars ö. del ännu 1928 var under byggnad, får en längd av 641 km. och ett djup av 2,5 m. samt blir farbar för fartyg upp till 675 ton; slussarnas antal blir 19. Tills. med Lippe-, Rhen—Herne- och Dortmund—Emskanalerna i v. samt Plauer- och Ihle-, Berlin—Stettin-, Teltow- och Oder—Spreekanalerna i ö. skall M. sammanbinda floderna från Rhen till Oder; detta kanalsystem blir Tysklands förnämsta.

Mixed double [mikkst dæbb]

(eng., blandad dubbel), se Bollspel sp. 239.

Mjukfoder, uppblött foder åt höns (motsats: torrfoder).

Mjukjärninstrument, det samma som elektromagnetiska instrument (se Elektriska mätinstrument sp. 885).

***Mjällby**. En äldre form för M. är Mellby.

Mjöberg, Josua, f. 1876, kusin till Eric M., språkforskare, skolman, rektor vid högre allm. läroverket i Lund sedan 1918. I sina språkvetenskapliga arbeten har M. främst behandlat stilistiska problem. Han har verkat för modersmålsundervisningens höjande och har utgivit ett flertal läse- och läroböcker (bl. a., tills. med A. Wahlgren, *Kort svensk litteraturhistoria för ungdom*, 1921).

***Mjölby**. 1. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1929 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

***Mjölkkontroll**, jfr Reduktasprov. Suppl.

Mjölkört, mjölke (se Epilobium).

Mjölner, försv. form för Mjollner.

***Mjölön**, jfr Ripbär. Suppl.

Mjölskivling, *Clitopilus prunulus*, till skivlingarna hörande svamp, stundom inräknad i släktet *Agaricus* (jfr d. o.). M. har 3—10 cm. bred hatt, liksom foten vit l. gråvit, med rödaktiga, långt nedlöpande sporskivor. Sporpulvet är rött. Svampen har en karaktäristisk lukt av mjöl. Allmän på skogsängar o. d.; utmärkt matsvamp.

Mnesikles, grekisk arkitekt, verksam under 400-t. f. Kr., uppförde 437—431 Propyléerna i Aten (se Propylé).

Moabit, se Berlin. Suppl. sp. 325.

Modersohn-Becker [må'der-
sån], Paula, f. 1876, d. 1907,
tysk målarinna. M., som under en
vistelse i Paris 1899—1903 tog
starka intryck av Gauguins
Tahitimåleri, blev tidigt en för-
grundsfigur inom tysk expressio-
nism. I en av Gauguin inspirerad,
konturfast ytstil målade hon
kvinnliga akter och porträtt, fyll-
da av en svärmodig livskänsla.

Modigliani [-dilja'ni], A me-
deo, f. 1884, d. 1920, italiensk
målare av judisk börd, huvud-
sakl. verksam i Paris. Urspr. bild-
huggare i en av primitiv afri-
kansk skulptur inspirerad stil,
ägnade han sig som målare hu-
vudsakl. åt kvinnliga akter, präg-
lade av mjuk linjeritm och en
dekadent svärmodsstämning.

***Modul. Matem.** Se även
Logarit m. Suppl.

***Mogiljov** är nu huvudstad i
kretsen M. i Vit-Ryssland.

Moholm, stationssamhälle i
Mo skn, Skarab. l., vid Västra
stambanan och Mariestad—M:s
järnväg. I M. finnas flera kvarnar.

Mohr, Hugo Louis, f. 1889,
norsk målare. Under intryck
av Sörensens lyriskt-romantiska
landskapsuppfattning har M. må-
lat stort sedda västnorska land-
skapsmotiv och monumentala
figurkompositioner, ofta med äm-
nen ur jordbruksarbetet.

***Moji** hade 1925 95,000 inv.
Under sundet planeras anlägg-
ningen av en 11,2 km. lång järn-
vägstunnel till Shimonoseki.

Mokare, se Slägga.

***Molander**. 2. Gustaf M.
Bland M:s filmer märkas *Ing-
marsarvet* och *Till Österland*
(bägge 1925), vilka bilda fort-
sättning på Sjöströms Jerusa-
lemsfilmer, samt *Synd*, en filma-
tisering av Strindbergs *Brott och
Brott* (1928).

Mjölkskivling.

***Moldavien** omfattade 1926
8,288 kv.km. med 573,000 inv.

***Molde** är säte för fylkesman.

Molekylär-, molekylär-,
som hänför sig till molekyler l.
till en grammolekyl (t. ex. mole-
kylarvolym, molekylär refrak-
tion).

Moline [møli'n l. må'lin], stad
i Illinois, mell. För. Stat., vid
Mississippi, mitt emot Davenport.
Sammanbyggd med Rock Island.
Industriort. 31,000 inv., därav
3,600 födda i Sverige (1920).

***Molkenbuhr**, Hermann, av-
led 1927. Han var medlem av
tyska riksdagen till 1924, från
1911 ss. ordf. i socialdemokratiska
partiets riksdagsfraktion.

***Moll**. 2. Victor M. avled
1929.

Mollierdiagrammet [målje'-],
se Termodynamik sp. 962.

***Molnár**, Ferenc, som allt-
mer nått internationellt rykte
som elegant komediförfattare,
har vid. skrivit bl. a. *Spiel im
Schloss* (1926; En komedi på slot-
tet, uppf. i Sthlm 1928).

Mo'tesen, Laust, f. 1865,
dansk kyrkohistoriker och politi-
ker, inspektör vid lantbruks- och

folkhögskolorna 1913. M. tillhörde folketinget 1909—18 och 1920—26 (vänstern). Sedan 1920 dansk representant vid N. F:s delegeradeförsamling, var han 1926—29 utrikesminister i Madson-Mygdals ministär. Som kyrkohistoriker har M. främst sysslat med medeltidens påvepolitik, bedrivit banbrytande forskning i Vatikanarkivet och utgivit urkundssamlingen *A'cta pontificum da'nica* (I, 1904).

***Moltke.** 3. Carl M. avgick ss. utrikesminister 1926 och var s. å. medlem av N. F:s delegeradeförsamling.

***Moluckerna.** Folkmängden uppskattas nu till ca 0,5 mill.

***Moment.** *Fys.* 1. Se även **Momentsatsen**. Suppl.

***Momentan.** **Momentanström**, även detsamma som momentana värdet av en varierande ströms styrka.

***Momentsatsen** kan för en kring en fast punkt vridbar kropp formuleras så: kroppen är i jämvikt, om vektorsumman av de på kroppen verkande krafternas moment med avseende på punkten är noll. Med en krafts moment menas då vektorprodukten av kraftens storlek och en linje från den fasta punkten till en punkt på kraftens verkningslinje.

Monadnock [månödnå'kk] (efter berget Mount Monadnock i New Hampshire, För. Stat.), se **Erosion**. Suppl.

***Mond.** 2. Sir Alfred M. erhöll 1928 pärsvärdighet (baron Melchett).

Mondi'sm betecknar de moderna strävandena till varaktigare arbetsfred och ökat samförstånd mellan arbetsgivare och arbetare, spec. inom industrin. Redan omedelbart efter krigets slut hade i detta syfte krafter satts i rörelse

i England. De först viktiga åtgärderna med fabrikskommittéer (s. k. Whitleyråd), vinständelsystem och delägarskap visade sig dock ej motsvara förväntningarna. Ett för samförståndssträvandena avgörande steg — närmast under intryck av den ödesdigra kolkonflikten och den därmed förknippade generalstrejken — togs i nov. 1927 av sir Alfred Mond (lord Melchett), som då tillsammans med 23 andra inflytelserika industrimän inbjöd fackföreningskongressens centralråd till en konferens. Inbjudan godtogs av fackorganisationerna, och den 12 jan. 1928 började konferensen, den s. k. Mondkonferensen (efter Melchett och den ledande fackföreningsmannen Ben Turner även kallad Melchett-Turnerkonferensen), sina förhandlingar. Programmet upptog utom huvudpunkten, "ordnandet av förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare", även sådana frågor som arbetslösheten, arbetslönesystemen, rationalisering och penningväsen. Den stora konferensen hade närmast att godkänna programpunkter och förhandlingsformer, varefter det egentliga arbetet överlätits på tvenne samarbetande konferensutskott, vilka offentliggjort resolutioner i de olika programpunkterna. Ss. det viktigaste förslaget torde få betraktas det planerade paritetiskt sammansatta industrirådet med uppgift att undersöka industrins alla vitala problem och att utse ett högsta förlikningsorgan i arbetstvister. — Ett ständigt ämne till diskussion har varit Mondkonferensens representativitet. Medan fackföreningskongressen redan sommaren 1928 godkände generalrådets deltagande i förhandlingsarbetet och gillade de dittills ut-

arbetade förslagen, dröjde det ända till febr. 1929, innan det engelska industriförbundet och arbetsgivarnas centralorganisation förklarade sin anslutning till ett organiserat samarbete med fackföreningarnas generalråd. Mondkonferensen, vars arbete ännu (aug. 1929) icke torde få anses avslutat, synes sålunda komma att följas av en fullt representativ och befullmäktigad konferens mellan industrins arbetsgivare och arbetare. — Samförståndssträvanden av likartat slag ha framträtt i flera andra länder, och konferenser ha hållits i bl. a. Sverige, Holland, Nya Zeeland, Australien och Finland. I de båda sistnämnda länderna synas fackorganisationerna ha upprest vissa hinder för samarbete. I Sverige, där Lindmanska regeringen angivit "stärkandet av samhörighetskänslan mellan företagare och arbetare" ss. en av sina programpunkter, kom en av 200 ombud sammansatt arbetsfredskonferens till stånd 30 nov. — 1 dec. 1928, vid vilken man från båda parterna deklarerade sin anslutning till samförstånds- och samarbetstanken; förhandlingarna äro utgivna i tryck. Konferensens arbete fullföljes av en i jan. 1929 tillkallad arbetsfredsdelegation med representanter för arbetsgivare, arbetare och arbetsledare.

***Monet, Claude**, avled 1926. Under sina senare år utförde M. bl. a. en serie jättemålningar med näckrosmotiv, som han vid vapenstilleståndet 1918 skänkte franska staten och som placerats som väggdekorationer i två därför iordningställda ovala salar i Tuileriernas orangeribygnad, invidga 1927.

Mongolveck, se *Människoraser* sp. 514.

***Monis, Ernest**, avled 1929.

Monohybrid (av grek. *mo'nos*, ensam, och *hybrid*), se *Ärftlighetslära* sp. 1550.

***Monoik**. Ordet användes även om kryptogamer (vilka icke tillhöra Linnés *Monoc'cia*) för att beteckna, att hos dessa har samma individ både han- och honorgan.

Monoko'cker (av grek. *mo'nos*, ensam, och *kocker*), se *Bakterier*.

Monongahela [må'nøngæhi'la], den ena av Ohios källfloder, upprinner i Väst-Virginia. Viktig transportled för kol. 370 km.

Monopo'dium (av grek. *mo'nos*, ensam, och *po'dion*, fotsteg, upphöjning), se *Stam* sp. 1418.

Mono'tropa, se *Tallört*.

Monovaria'nt (av grek. *mo'nos*, ensam, och lat. *va'rians*, föränderlig), se *Gibbs* 2.

Mo'nrad-Joha'nsen, David, f. 1888, norsk tonsättare, pianist och musikkritiker, har med anslutning till moderna konstruktningar (impressionism) men tillika under inflytande av nationell norsk musik skrivit orkestermusik, pianostycken och sånger.

***Monsieur** användes i Frankrike under l'ancien régime och restaurationstiden som titel för konungens äldste broder.

***de Montaigne, Michel**. M:s *Essais* ha i sv. övers. utgivits i två olika urval (1923).

***Mont Blanc**, se ill. till *Alperna* sp. 325—326.

Montbre'tia, växtsläkte (fam. *Irida'ceae*). *M. l. Trito'nia crocosmaeflo'ra* är en allmänt odlad prydnadsväxt, uppkommen genom korsning mellan *Tritonia Pa'ttsii* och *Tritonia au'rea*, båda från Syd-Afrika. *M.* liknar en små-

vuxen *Gladiolus* och har liksom denna växt underjordisk stamknöl. Blommorna äro olika färgade men vanl. brandgula. Odlas vanl. ung. som *Gladiolus*.

***Montevideo** har reguljär flygförbindelse med Buenos Aires. 1926 ankommo och avgingo i utrikesfart fartyg om 20,4 mill. nettoton. 448,000 inv. (1927).

***Montreal** hade 1926 953,000 inv. Radiostation.

***Mo och Domsjö a. b.** äger även Gideå och Husums a. b. samt Sandviks ångsågs a. b. Aktiekapital 19,910,000 kr. Antal arbetare c:a 1,500.

***Moon** har en yta av 204 kvkm. och c:a 6,000 inv.

Moore [mo'ə], Colleen, f. 1902, nordamerikansk filmskådespelerska, har blivit populär för den nervösa, på ytan jazzbitna men i grunden ofördärvade flicktyp, hon utbildat.

***Mora**. I M. finnes länslasarett. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1929 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

Morand [-ra'ŋ], Paul, f. 1888, fransk författare och diplomat, har i noveller och romaner givit mondänt eleganta skildringar från efterkrigstidens Europa. I romanen *Bouddha vivant* (1927; Den levande Buddha, 1928) kontrasterar han effektivt österns och Västerens livsideal.

Moravská Ostrava [må'-], se *Ostrava*. även Suppl.

Mora—Älvdalens järnväg, se *Gävle—Dala järnväg*.

More [må(r)], Paul Elmer, f. 1864, nordamerikansk humanist och kritiker, har i samma anda som Babbitt (se d. o. Suppl.) hävdad klassiska ideal gentemot romantik i olika former. Senare har han huvudsakl. sökt klargöra sam-

manhanget mellan platonism och katolsk teologi.

Moreau-Nélaton [-rå' nelatå'ŋ], Étienne, f. 1859, fransk målare, konstskriftställare och konstsamlare, har bl. a. utgivit en stor biografi över Manet (2 bd, 1926). 1906 donerade M. till Louvre, som t. v. deponerat den i Musée des arts décoratifs, sin synnerl. förnämliga samling av målningar och teckningar, som jämte i regel mindre arbeten av särskilt Corot och impressionisterna innehåller Manets stora duk "Frukost i det gröna".

***Morén, John**, lämnade 1927 sina befattningar i Hedvig Eleonora förs. i Sthlm.

Morfogene'tisk (av grek. *morfé'*, form, och *généin*, uppstå), se *Exogena krafter*. Suppl.

***Morgan**. 3. Thomas Hunt M. överflyttade 1928 jämte flera av sina medarbetare till California Institute of Technology i Pasadena i Kalifornien.

de Morgan [dø mårga'ŋ], Jacques Jean, f. 1857, d. 1924, fransk arkeolog. 1892—97 chef för utgrävningarna i Egypten, lät M. bl. a. verkställa givande utgrävningar av gravfält vid Sakkara och Dasjhur. Även ägnade han stor uppmärksamhet åt de förhistoriska förhållandena i Egypten. Under en 1898 påbörjad forskningsresa till Persien nådde han vid utgrävningar i Susa synnerligen viktiga resultat. Bland hans arbeten märkas *Mission scientifique en Perse* (5 bd, 1894—1905). *Les premières civilisations* (1909) och *L'humanité préhistorique* (1921).

Morio'ri, se *Maori*.

Morse'ring, se *Signalering* sp. 534.

***Mortifikation**. Genom en lag 8 april 1927 om dödande av för-

kommen handling har M. av sådan handling i svensk rätt utsträckt att kunna omfatta varje handling, vars företeende utgör villkor för rätt att kräva betalning l. påkalla fullgörande av annan förpliktelse, samt dessutom aktiebrev och intecknad förskrivning, ställd till viss man. Lagen äger dock icke tillämpning på banksedlar l. obligationer. Sedan den person, som förlorat handlingen, hos vederbörlig domstol skriftligen ansökt om den förkomna handlingens dödande, utfärdar rätten efter eventuell utredning och om sökanden visat sannolika skäl för sitt påstående, att handlingen förkommit, offentlig stämning. Denna innehåller tillkännagivande, att den, som ev. innehar handlingen l. vet den vara i behåll, bör göra anmälan därom. Om sådan anmälan ej inkommer, kan handlingen genom rättens beslut dödas. Sedan detta skett, kan sökanden, trots att han icke kan förete handlingen, göra gällande den rätt, som grundas på densamma, och den förpliktade är skyldig att utfärda en ny handling, som svarar mot den dödade.

Morton [måtn], John, f. 1725, d. 1777, nordamerikansk politiker av svensk börd. M. hade stort inflytande i sin hemstat, Pennsylvania, deltog på 1760-t. i den begynnande oppositionen mot England och medverkade 1776 till självständighetsförklaringen. — Efter M. är uppkallat ett 1929 invigt museum i Philadelphia, vilket bekostats uteslutande av amerikansvenskar och skall belysa de svenska insatserna på olika kulturområden i Amerika.

***Morup**. I M., som omfattar ett kustområde n. om Falkenberg, ligga fyren Morups Tånge och Morups radiopejlstation.

Mo'rus, se Mullbärsträd.

***Moskva**. 2. M. hade 1926 2,026,000 inv.

Mosley [må'sli], sir Oswald M., f. 1896, engelsk politiker, led. av underhuset sedan 1918. M. inträdde 1929 i Macdonalds 2:a ministär som kansler för hertigdömet Lancaster och med speciell uppgift att ägna sig åt arbetslöshetsfrågans behandling. Han räknas som en av engelska arbetarpartiets främsta yngre krafter.

***Moss** är säte för fylkesman.

Mossljung, se Andromeda. Bot., även *Suppl.*

Mossrot, *Peuce'danum palustre* (fam. *Umbelliferae*), rätt högväxt ört med dubbelt parbladiga, finflikiga blad med brunspetsade flikar samt vita blommor i dubbel flock. Småflockskaften äro finludna. Allmän på kärrängar, blommor på hög- och eftersommaren.

***Mosul**. Om Turkiets godkännande av Mosulöverenskommelsen se Irak. *Suppl.*

***Moszkowski**, Moritz, avled 1925.

***Motala**. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola. I M. finnes sedan 1927 en av landets största rundradiostationer (antenneffekt 30 kw.).

***Motala kraftverk**. M:s utökning med ännu ett aggregat om 6,000 HK är ifrågasatt.

***Motala—Motala verkstads järnväg**. Koncessionen förverkades 1927.

***Motmagnetisering**, jfr även *Tvärmagnetisering*. *Suppl.*

Motorbåtsport omfattar såväl långdistans- som hastighetskörning, vilken senare alltmer kommit att dominera. Motorerna drivas vid tävling i allm. icke en-

bart med vanliga brännämnen utan med en blandning av bensin och något ytterst lättflyktigt ämne, t. ex. eter. I de speciella racerbåtarna med inombordsmotor, vilka i regel äro hydroplan (se d. o.), begagnas flygmaskinsmotorer. Det nuv. världsrekordet (81 knop, d. v. s. 150 km./tim.) sattes 1929 vid Miami i Florida. Sporten med båtar, drivna av utombordsmotor, uppvisar ett storartat uppsving under de senaste åren tack vare utvecklingen av främst motorerna. Den vanligaste båttypen i För. Stat. är "sjösläden", en trågformad båt med konkav botten utan köl; den i Europa använda typen är en båt med stäv samt flat botten med en avsats något akter om midskepps. Medan man i Sverige före 1927, då den första svenska tävlingen med utombordsmotorbåtar av racertyp hölls, nått en maximifart av c:a 8 knop, har denna sedermera drivits upp till c:a 35 knop. M. sorterar i Sverige under Kungliga Motorbåtklubben, förk. K. M. K., stiftad 1915 och ansluten till Union Internationale du Yachting Automobile.

Motorcykelsport. M. har under det senaste decenniet utvecklats oerhört tack vare fullkomningen av maskinerna, spec. motorerna, ur vilka man lyckats uttaga ett i förhållande till cylindervolymen större antal HK än ur någon annan motor. Samtidigt har man alltmer övergått från landsvägs- till rena hastighetskörningar. Sedan gammalt har Edsviken vintertid varit den svenska M:s speciella hastighetsbana; här sattes 1929 inom två storleksklasser följande världsrekord å "flygande kilometer", d. v. s. 1 km:s lopp med flygande start (jfr Start. Suppl.): 169 km./tim. för solo-

maskin (rekordhållare I. Skeppstedt) och 178 km./tim. för maskin med sidvagn (rekordhållare E. Magner). En form av M., som i Sverige under senare år blivit mycket populär på grund av sina många sensationsmoment, är dirt track [dæt trækk], eng., "smutsig bana", en tävling på jordbana med kurvor utan dosering. M. sorterar under den till Fédération Internationale des Clubs Motorcyclistes anslutna Svenska Motorklubben, förk. S. M. K. (stiftad 1913 som Svenska Motorcykelklubben, vilket namn ändrades till det nuv. 1925, då även automobilspport medtogs på dess program; sedan 1929 gemensam styrelse med Motormännens Riksförbund).

***Motstånd.** 1. Induktivt, resp. kapacitivt M. är ej liktydigt med impedans utan med induktans, resp. kapacitans (se Impedans. Suppl.).

***Mott,** John, var 1926—28 ordf. i K. F. U. M:s världsförbund. Sistnämnda år avgick han även ss. ordf. i Kristliga studentvärldsförbundet för att helt ägna sig åt Internationella missionsrådets arbete.

Motverkans lag, detsamma som reaktionsprincipen.

Moulton [mâ'oltøn], Forest Ray, f. 1872, nordamerikansk astronom, prof. i Chicago 1912—27. M. är jämte T. C. Chamberlin upphovsman till planetesimalteorin (se Jordan sp. 183).

Mount Abu [maunt e'jbø], högsta toppen bland Aravallibergen (se d. o. Suppl.), Britt. Indien, belägen i Rajputana och genom Western Banas River skild från de övriga Aravallibergen. 1,720 m. ö. h. — På M. ligger 1,150 m. ö. h. en kurort med samma namn, där agenten för Rajputana har sitt

residens. M. är berömt för sina jainistiska tempel, av vilka de två förnämsta äro invigda resp. 1031 och 1230 och äga en praktfull ornamental utsmyckning.

Mount Hamilton [maont hæ'miltən], bergstopp i Coast Range, s.ö. om San Francisco. 1,283 m. På M. ligger Lickobservatoriet.

Mount Rainier [maont re'jniə], se *Kaskadbergen*. Suppl.

***Moustierperioden** kallas vanl. *moustérienperioden* [mosteriä'ŋ-], se *Stenåldern* sp. 1539.

Movik, se *Äggfors a. b.*

***Mowinckel**, J. L., bildade 1928 efter ministären Hornsruuds fall åter regering, där han även övertog utrikesministerposten.

Moyen-Congo [moajä'ŋ kånjä'], se *Mellersta Kongo*. Suppl.

Moälven, elektriskt drivet träsliperi i Örnsköldsviks stad. Äg. a. b. M:s träsliperi, grundat 1924.

Muhammedani'sm, se *Islam*.

***Mukden** är även huvudstad i prov. Shengking.

Mullfjöl, se *Plog*.

***Mul- och klövsjuka**. Den för Malmöh. och en del av Kristianst. l. sedan 14 jan. 1925 gällande föreskriften om användande av isole-ring i st. f. nedslaktning påbjöds genom Kungl. kung. 14 jan. 1927 även för Hall. l. Värdet av under 1926 nedslaktade djur uppgick till 4,527,202 kr. och under 1927, då epizootin upphörde, till 372,741. Under hela den tid, den senaste epizootin varade (nov. 1924—dec. 1927), angrepos 11,001 besättningar; värdet av nedslaktade djur uppgick till 16,035,303 kr.

Multiplikationsmaskin, se *Räkne maskin*.

***Mumie**, se även *Fruktögel*.

Munck af Rosenschöld, *Mor-*

J. L. Mowinckel.

ti mer, i. 1873, ämbetsman. Sekreterare och ombudsman i Vattenfallsstyrelsen 1909, blev M. statssekreterare i ekklesiastikdepartementet 1917 och är sedan 1929 t. f. landshövding i Kronobergs l.

Mungoböna, se *Phaseolus*. Suppl.

***Munka-Ljungby**. Folkhögskolan heter Nordvästra Skånes folkhögskola (se d. o.).

***Munkfors**. 2. M. har station vid Nordmark—Klarälvens järnvägar.

Munkfrat, detsamma som hundtunga (se *Cynoglossum*).

Munksunds a. b., se a. b. *Ytterstfors-Munksund*.

***Munthe**. 2. Arnold M. avled 1926. 3:e delen av hans arbete *Karl XII och den ryska sjömakten* utgavs postumt 1927.

***Munthe**. 3. Gerhard M. avled 1929.

Munthe, Alf, f. 1894, son till Åke W:son M., målare. M. gjorde sig först bemärkt som en intim och koloristiskt utsökt skildrare av det uppsvenska landskapet. Se-

F. W. Murnau.

nare har han huvudsakl. ägnat sig åt dekorativa uppgifter och utfört väggmålningar, ritningar till textilier etc. i en graciös stil, som gärna bygger på element från den gustavianska epoken.

v. Munthe af Mo'rgenstjerne [-stjärne], Georg, f. 1892, norsk språkforskare, 1929 utnämnd till prof. i jämförande språkforskning med sanskrit i Göteborg (fr. o. m. 1930). M:s författarskap behandlar framför allt nutida (spec. föga kända) iranska språk.

***Muonionalusta** utgör kapellförsamling till Pajala (se d. o. 1).

Murnau [mo'rrnao], F. W., f. 1890, tysk filmregissör, urspr. elev till Reinhardt och anställd hos denne, blev 1919 regissör hos Ufa i Berlin, där han bl. a. iscensatte *Sista skrattet* (1926) och *Faust* (s. å.). 1927 engagerades han till För. Stat., där han s. å. iscensatte *Soluppgång*. M. har framträtt som skapare av en djärv och extrem kamerateknik och som en hänsynslös experimenterator. I sin strävan att, med undertryckande av texten, utvidga

filmbildens psykologiska uttrycksmöjligheter har han starkt påverkats av den expressionistiska teatern.

***Murray**. 3. Gilbert M. blev 1926 prof. i poetik vid Harvard University. Han var 1923—25 ordf. för föreningen League of Nations Union. Bland hans senare arbeten märkes *The classical tradition in poetry* (1927).

Murruta, *Asplenium* (jfr d. o.) *ru'ta mura'ria*, liten ormbunke med äggrunda blad, de nedre småbladen delade, med rombiska flikar. Bergspringor och murar, mest i kalktrakter. Allmän på Öland och Gotland, eljest sällsynt.

Musical Times, The M. [dho mjo'sikl tajm's], engelsk månadskrift, utg. sedan 1844 av Novello's musikförlag.

Music hall [mjo'sik hål], eng., konsertsalong, varietésalong.

Musik, Die M. [di mo'sik], populärvetenskaplig musiktidskrift i Berlin, utg. 1901—15 två och sedan 1922 en gång i mån.

Musikblätter des Anbruch [mo'sikblätter des a'nnbroch], populär musiktidskrift med modernistisk tendens, utg. sedan 1919 i Wien.

Musikkultur, populärt hällen månadskrift, utgiven sedan 1926. Organ för Sveriges musikpedagogiska förbund. Redaktör F. Saul.

***Mutation**. *Biol.* Jfr även Ärfli g h e t s l ä r a sp. 1559.

***Muthesius**, Hermann, avled 1927.

My'elografi' (av grek. *myelo's*, märke, och *gra'fein*, skriva), modern diagnostisk metod, bestående i insprutande mellan ryggmärghinnorna av jodbehandlat fett (ss. li p o j o d o' l), som ger skugga i

röntgenbilden, och röntgenfoto-
grafering. M. visar, om abnorma
utfyllningar (t. ex. svulster) fin-
nas i ryggmärgen. Ett liknande
förfaringssätt med insprutning i
hjärnans ventriklar kan ge vissa
upplysningar om sjukliga proces-
ser i hjärnan.

Myggbloster, *Mala'xis palu-
do'sa*, liten orkidé (fam. *Orchi-
da'ceae*) med små, gröngula blom-
mor i axlik klase. Sällsynt; i kär-
r på gungfly och vitmossa, blom-
mar på hög- och eftersommaren.

My house is my castle [maj
hogs is maj kasl], eng., "mitt hus
är min borg", d. v. s. hemmet är
fridlyst från allt obehörigt in-
trång.

***Müller**. 13. F. W. K. M. läm-
nade 1928 direktörsposten vid
Museum für Völkerkunde. — 16.
Hermann M. lyckades 1928
efter stora svårigheter bilda en
koalitionsregering, som han seder-
mera trots svåra slitningar och
med flera partiella rekonstruktion-
er lyckats sammanhålla.

***Müller-Breslau**, Heinrich,
avled 1925.

Myrici'n, se V a x. 1.

Myrlilja, *Narthe'cium ossi'fra-
gum* (fam. *Lilia'ceae*), ört med
krypande jordstam, svärdlika
blad och gula blommor i klase.
Rätt sällsynt; på kärren och mos-
sar, mest i s.v. Sverige; blommor
på högsommaren.

Myskgräs, *Hiero'chloa odora'-
ta* (fam. *Grami'neae*), gräs med
breda, borstlösa, slutligen glän-
sande gulbruna småax i yvig vip-
pa. Rätt sällsynt; på fuktiga
ängar; blommor på våren och för-
sommaren. Välluktande (av ku-
marin).

Myskväxt, myskört. 1.
Myskmadra (se *Asperula*). —
2. Gyckelbloster (se *Mimu-
lus*. Suppl.).

Hermann Müller.

Målet, se N o r s k a s p r å k e t
sp. 1058 f.

***Målilla**. Inom M. ligger Må-
lilla station, knutpunkt mellan
Nässjö—Oskarshamns och Vet-
landa järnvägar. I M. bedrivs
betydande möbelindustri.

Mällamara'nt, se A m a r a n t u s.

Månböna, se P h a s e o l u s.
Suppl.

***Månsson**. 5. Fabian M. ut-
gav 1926 en tredje del av *Sancte
Eriks gård*, i vilken han på grund-
val av ett rikligt källmaterial ger
en delvis krönikeartad skildring
av Sveriges senmedeltid. Till
detta verk anknyter hans brett
lagda skildring *Gustav Vasa och
Nils Dacke* (I, 1928).

***Mähren** ingår nu i Mähren-
Schlesien.

Mähren-Schle'sien, tjeck. *Mo-
rava-Slezsko*, en av Tjecko-Slova-
kiets (se d. o. *Förvaltning*.
Suppl.) huvuddelar, omfattande
Mähren och Schlesien. 26,767 kv-
km. 3,550,000 inv. (1927).

Mäkelä, J u h o, f. 1885, fin-
ländsk målare. M. har framför

Möbelkonst. Funktionalistisk ateljéinteriör (bord av lackerad metall, stålrörsstolar) av Djo-Bourgeois.

allt framträtt som akvarellmålare med motiv från det österbottenska slättlandet, återgivna i en egenartat summarisk och stämningsbetonad stil.

Mälaren Runt, se Cykelsport. Suppl.

***Människoraser**. Som underas under den vita rasen upptages numera bredvid den nordiska rasen även en östbaltisk ras; genomsnittlig ind. 80—82, bred, rätt hög panna, brett ansikte med kraftiga kindknötar och grov, bred underkäke med mycket tvär vinkel, näsan med intryckt rot, vanl. rak, hudfärg gråaktig, håret strävt, gråblont, ögonfärg grå l. vattnigt blå, mycket kraftig, undersättsig kroppsbyggnad, mannen 165—168 cm. Renast förekommer denna ras i de centrala delarna av Finland, men den är även vida spridd i Estland och v., n. och mell. Ryssland, särskilt bland folk med finsk-ugriskt språk (vilka således icke äro av mongoloid typ). Genom inflyttning även spridd till Sverige och Norge.

Märgpipa, se ill. till Slakt.

Märke, annat namn på vattenmärke (se Sium).

***Mässingsinstrument**, se bilagan till Musikinstrument.

***Mättningsregel**. 2. Mätningstal, se även Segling sp. 361.

Mättnadsgrad, se Färg sp. 853.

Mättningsstemperatur, det samma som daggpunkt (se Dag g. Meteor.).

Mätningstryck, se Ånga.

Mättransformator, transformator, använd för ström- l. spänningsmätning vid växelström (se Elektriska mätinstrument sp. 886).

Mättrådar, se Provtrådar.

***Möbelkonst**. Funktionalismen (se d. o. Suppl.) har under de senaste åren även gjort sitt inflytande gällande inom M. Den förordar möblernas inskränkande till de ur praktisk synpunkt oundgängliga och dessas utformning i de enklast möjliga former. Förvaringsmöbler ersättas i största utsträckning av i väggarna infällda skåp; övriga möbler göras, där så är möjligt, väggfasta. Experiment ha även gjorts med nya material, särskilt metall. De funktionalistiska möbelformerna stå i intimt samband med bostadens reformering och förenkling men ha även upptagits av lyxproduktionen, spec. i modern fransk möbelkonst.

***Möja**. 1. Djurö har 1929 avskilts från pastoratet.

***Möller**. 4. Gustaf M. avgick som statsråd 1926.

Möller, Herman, f. 1850, d. 1923, dansk språkforskare, prof. i germansk filologi i Köpenhamn 1888—1921, bekant genom sina skarpsinniga om ock ej övertygande undersökningar rör. de in-

doeuropeiska och semitiska språkens inbördes släktskap (*Semitisch und Indogermanisch*, 1906; *Vergleichendes indogerm.-semitisches Wörterbuch*, 1911).

Möllerberg, Nils, f. 1892, bildhuggare, har i en av nyare franska skulptörer som Maillol och Despiau påverkad stil utfört porträttbyster och figurkompositioner, ss. *Ungdom* (1921—23, avsedd att uppställas framför Stockholms stadsbibliotek).

***Mölnbacka**, se även Deje-fors. Suppl.

***Möln dal** hade 1928 17,170 inv. I M. finnas numera länslasarett och kommunal mellanskola. Industrin sysselsatte 1927 vid 25 arbetsställen 2,875 arbetare. Carlsbergs väveri a. b:s anläggningar ha övertagits av Ahlafors nya spinneri a. b. och Götafors a. b:s av a. b. Sveriges förenade trikäfabriker.

***Mölnlycke**. Vid M. ligger Vendelsbergs folkhögskola.

***Mönsterås**. 1. M. hade 1928 2,770 inv. (1926 överflyttades från M. till M. 2 ett område med 363 personer). — 2. M. hade 1928 1,675 inv. (se ovan). M. är ändpunkt för Mönsterås järnväg. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

***Mörby**. 1. På M:s mark ligger även, v. om villasamhället M. och Djursholmsbanan, Stockholms läns centrallasarett ("Mörby lasarett").

***Mörbylånga**. 2. M., som är tullstation och har station vid Södra Ölands järnväg, har en av vägbrytare skyddad hamn och

Arvid Mörne.

står i ångbåtsförbindelse med bl. a. Kalmar och Degerhamn.

***Mörkfältbelysning**, se Mikroskop sp. 47.

***Mörne**, Arvid. M:s senare diktning (*Vandringen och vägen*, 1925, *Mörkret och lågan*, 1926, *Morgonstjärnan*, 1928) präglas av en allt starkare innerlighet och inåtvändhet samt en utveckling mot nya, friare rytmer.

***Mörner**. 7. Birger M. Med *Turkiska år och andra* (1926) har M. fortsatt sina med *Ur mitt irrande liv* påbörjade självbiografiska skildringar. — 9. Marianne M. utnämndes 1928 till hovsångerska.

***Mörner**, Carl, f. 1864, greve, läkare, prof. i medicinsk och fysiologisk kemi i Uppsala 1894—1929, förf. till ett flertal arbeten bl. a. över broskets kemi och äggviteämnenas klyvningsprodukter.

***Mörsil**. 1. Sedan 1928 bildade Undersåker, M. och Undersåkers lappförs. ett pastorat.

N.

Naantali [na'n-], se **N å d e n - d a l**.

***Nachmanson**. 2. **Joseph** N. avled 1927.

Nación [-thiã'n], **La N.** 1. Spansk daglig tidning, utgiven i Madrid, grundad 1925. **N.** är Primo de Riveras organ. — 2. Argentinsk daglig tidning, utgiven i Buenos Aires, grundad 1870. **N.** intar en ledande ställning inom Argentinas press.

***Nacka**, som utgöres av området mellan Sofia och Brännkyrka förs. av Stockholms stad i v. samt Värmdö och Saltsjöbaden i ö., är rikt på villasamhällen och industrianläggningar, särskilt utmed Stockholm—Saltsjöns järnväg. — 1 jan. 1930 skall området utmed Hammarbyleden (481 har) med bl. a. General motors nordiska a. b:s anläggningar överflyttas från **N.** till Stockholms stad (Sofia och Brännkyrka förs.).

Nacka, sågverk å Alnön utanför Sundsvall. Äg. Skönviks a. b. v. **Naegeli**, se v. **N ä g e l i**.

Nago'rnij Karaba'h, se **Berg-Karaba'h**. Suppl.

***Nagoya** hade 1925 769,000 inv.

***Nahitjevan**. 1. Se **Rostov**. Suppl. — 2. **N.**, som sedan 1924 ingår i Aserbeidjan ss. autonom republik, omfattade 1926 5,355 kvkm. med 105,000 inv.

Nain, kraftstation i Uvån. Se **Uddeholms a. b.**

Nakna jungfrun, se **Tidlösa**.

***Nanking**, som under de senare årens revolutionstillstånd varit Syd-Kinas administrativa och politiska centrum, är sedan 1928 säte för det enade Kinas regering.

Det har två universitet, ett stats- och ett missionsuniversitet.

***Nansen**. 3. **Fridtjof N.** är president i Aeroarctic (se vid. d. o. Suppl.). — 4. **Betty N.** leder sedan 1927 åter sin egen teater. **Betty Nansenteatret**, i Köpenhamn.

***Narcyle'n** har rätt allmänt övergivits som bedövningsmedel på grund av sin lättantändlighet, vilken orsakat ett flertal olycksfall vid operationer.

***Narova** har ett flodområde om 50,808 kvkm. och representerar en totaleffekt av 90,000 HK, varav 13,000 utnyttjas i **Narva**.

Na'rrativ (av lat. *narra're*, berättä) är en sats, som uttrycker ett meddelande l. en berättelse.

***Nartorps gruvfält**. Driften nedlades 1928.

National City Bank of New York [næ'sjønəl s'itti bæŋk avv njo jåk], en av För. Stat:s största banker, grundad 1812, med ett aktiekapital (1928) på 90 mill. dollar jämte lika stora reserver och en omslutning på 1,847,71 mill. dollar. **N.** är representerad på ett stort antal platser såväl i För. Stat. som i utlandet. För handel med högklassiga värdepapper äger **N.** ett speciellt institut, **The National City Company**, med kontor i alla världens centra för värdepappersmarknaden; dess grundfond uppgår efter senaste emissioner (1928) till 50 mill. dollar, vartill komma reserver på lika stort belopp.

***Nationalmuseet** i Köpenhamn. 1929 påbörjades en tillbyggnad till det gamla museet,

omfattande hela det kvarter, vari Prinsens Palæ är beläget.

***Nationalmuseum.** Målnings-samlingen utökades 1927 med det av Hj. Wicander (se d. o.) done-rade miniatyrkabinettet. Från skulptursamlingen ha flera av de av Gustav III inköpta antika skulpturerna överflyttats till tea-termuseet på Drottningholm. Det därigenom vunna utrymmet har använts för en av O. Sirén deponerad samling östasiatisk skulptur.

***Nationalpark.** 1927 avsattes i Rumskulla socken, Kalmar l., Norra Kvills nationalpark (ett 27 har stort skogsområde).

***Nationernas Förbund. Orga-nisation och sammansättning.** Med frågan om Tysklands inträde i N., för vars behandling förbunds-församlingen sammanträdde till ett extraordinarie möte mars 1926, var förknippad en fråga rörande ändringar i rådets orga-nisation, vilken ledde till en svårartad kris. Tyskland hade nämligen gjort till villkor för sitt inträde i N., att det erhöll permanent säte i rådet, ett krav, vars berättigande allmänt erkändes. Emellertid framställde även andra makter, bl. a. Spanien och Brasi-lien, liknande krav. Häruti mötte de dock energisk opposition, särskilt från Sveriges sida, och ej heller Tyskland ville gå in på att de permanenta råds-platsernas antal ytterligare utökades. Det såg ett ögonblick ut, som om krisen skulle bliva löst därigenom, att Sverige och seder-mera även Tjecko-Slovakiet er-bjöd sig att avstå sina rådsplat-ser för att dymedelst möjliggöra upptagandet av vissa andra mak-ter i rådet som icke-permanenta medlemmar. Då Brasilien emeller-tid fasthöll vid sitt krav på per-

Tabell över medlemmar i N. F. aug. 1929.

(Artalen utmärka inträdesår för icke stiftande medlemmar.)

Abessinien (1923)	Liberia
Albanien (1921)	Litauen (1921)
Argentina	Luxemburg (1921)
Australien	Nederländerna
Belgien	Nicaragua
Bolivia	Norge
Bulgarien	Nya Zeeland
Chile	Panama
Colombia	Paraguay
Danmark	I'seruien
Dominikanska re-publiken (1924)	Peru
Estland (1921)	Polen
Finland (1921)	Portugal
Frankrike	Rumänien
Grekland	Salvador
Guatemala	Schweiz
Haiti	Siam
Honduras (1921)	Spanien
Indien	Storbritannien
Irländska fristaten (1923)	Sverige
Italien	Syd-Afrikanska unionen
Japan	Tjecko-Slovakiet
Jugoslavien	Tyskland (1926)
Kanada	Ungern (1922)
Kina	Uruguay
Kuba	Venezuela
Lettland (1921)	Österrike (1920)

manent rådsplats ss. villkor för sin medverkan till Tysklands upp-tagande i N., kunde detta ej kom-ma till stånd vid församlingens marsmanträde utan skedde först vid församlingens samman-träde sept. s. å. N. tog därmed ett betydelsefullt steg framåt i rikt-ning mot universalitet. Samtidigt vidtogos vissa ändringar med av-seende på rådets sammansätt-ning: Tyskland erhöll permanent rådsplats, de icke-permanenta rådsmedlemmarnas antal ökades till nio, och nya regler för valet av dessa antogos; deras man-dattid sattes i princip till tre år, men de kunna under vissa förutsättningar omväljas. Till följd av rådsfrågans utgång avgåvo Spanien och Brasilien för-klaring om utträde ur förbundet, vilken Spanien dock för sin del återtog 1928. — De perma-nenta rådsplatserna innehavas så-

ledes sedan 1926 av Storbritanien, Frankrike, Italien, Japan och Tyskland. De icke-permanenta rådsplatserna ha innehafts av:

Belgien	1920—27
Brasilien	1920—26
Grekland	1920
Spanien	1920—26, 1928—
Kina	1920—22, 1926—28
Sverige	1921—26
Uruguay	1921—26
Tjecko-Slovakiet	1922—27
Polen	1926—
Chile	1926—
Rumänien	1926—
Colombia	1926—28
Nederländerna	1926—28
San Salvador	1926—27
Kuba	1927—
Finland	1927—
Kanada	1927—
Persien	1928—
Venezuela	1928—

— *Nedrustnings-, säkerhets- och skiljedomsfrågor.* Som den centrala bland N:s uppgifter har alljämt framstått arbetet för möjliggörande av rustningsminskning; denna fråga har alltsedan debatten om det s. k. Genèveprotokollet (se huvudarbetet sp. 643) varit intimt förknippad med säkerhets- och skiljedomsfrågorna. Sedan Genèveprotokollet definitivt avförts från dagordningen, har utvecklingen på detta område karaktäriserats av avslutandet mellan olika makter av ett stort antal skiljedomsavtal, understundom även förenade med garantibestämmelser för de kontraherande parternas trygghet mot anfallskrig. Till de viktigaste av dessa överenskomelser höra de mellan Tyskland och åtskilliga av dess forna fiender avslutade Locarnoavtalen (se *Locarno*). Ett underutskott av den av rådet i slutet av 1925 tillsatta förberedande nedrustningskommissionen, kommittén för behandling av skiljedoms- och säkerhetsfrågorna, utarbetade åtskilliga modeller så

väl till s. k. säkerhetsakter, som till skiljedoms- och förlikningsfördrag; de sistnämnda blevo vid 1928 års förbunds församling på svenskt förslag sammanförda till en konvention, den s. k. generalakten; genom att ansluta sig till denna i dess helhet l. i vissa delar kunna de olika staterna ikläda sig mer l. mindre vittgående förpliktelser att underkasta sina tvister med övriga till generalakten anslutna stater förlikningsförfarande l. skiljedom; Sverige har 1929 anslutit sig till generalakten i de delar, som avse förlikning i intrassetvister samt skiljedom i l. rättsligt avgörande av rättstvister. Skiljedoms- och säkerhetskommittén har även sysselsatt sig med frågor om *finansiell hjälp åt angripen stat*, ang. vilken fråga ett konventionsförslag sedermera utarbetats av N:s finanskommitté. Den förberedande nedrustningskommissionen, vari Sverige även efter sin avgång från rådet varit representerat och i vars arbeten även ombud för För. Stat. och Ryssland deltagit, har haft till huvuduppgift att förbereda en allmän konferens för nedrustningen, vilken skulle bestämma den kvantitativa begränsningen av de olika ländernas rustningar. Kommissionen har vid. haft att utarbeta grunddragen till en konvention, som skall så att säga bilda den "ram", vari kvantitetsbestämmelserna skola infogas av sagda konferens. Ehuru kommissionens uppgifter alltså varit av väsentligen teknisk natur, ha vid deras behandling starka politiska motsatser mellan de olika makterna yppats, och arbetet har fortskridit under mycket stora svårigheter. Dessa ha bl. a. gällt, huruvida vid lantstridskrafternas be-

gränsning de utbildade reserverna borde medräknas, vilket påyrkats av England, För. Stat. m. fl. makter, men bestritts av bl. a. Frankrike, samt frågan, huruvida sjöstridsmaterielens begränsning skulle avse flottornas totala tonnage (Frankrikes m. fl. staters ståndpunkt) l. ske gruppvis för olika kategorier av fartyg (Englands m. fl. staters ståndpunkt). Sjörustningarnas begränsning försvåras genom den starka rivalitet, som framträtt mellan stormakterna, särskilt England och För. Stat. ("kryssarefrågan"), och kompliceras ytterligare genom meningsskiljaktigheter rörande "havets frihet" och den neutrala handels rättigheter i sjökrig. En mellan de ledande sjömakterna 1927 i Genève avhållen konferens ("Coolidgekonferensen"), avsedd att fullfölja det genom 1922 års Washingtonkonferens (se d. o.) begynta arbetet för sjörustningarnas begränsning, blev resultatlös. 1928 uppnåddes i form av en preliminär överenskommelse en kompromiss mellan Englands och Frankrikes ståndpunkter i nedrustningsfrågan, varvid Frankrike i viss mån accepterade den s. k. kategorimetoden för begränsningen av sjöstridskrafterna och England i utbyte uppgav sitt motstånd mot den franska ståndpunkten, att begränsningen av lantstridskrafterna ej skulle innefatta de utbildade reserverna. På grund av den misstämning, denna kompromiss framkallade hos andra makter, särskilt För. Stat., fick den förfalla. Vid nedrustningskommissionens sammanträde april 1929 uppnåddes emellertid åtskilliga ej oväsentliga resultat: sedan såväl England som För. Stat. frånträtt sin ståndpunkt i fråga om de utbildade

reservernas medräknande vid lantstridskrafternas begränsning, segrade den franska ståndpunkten i denna fråga, ehuru ej utan motstånd från bl. a. Sverige och Tyskland; man enades om en metod för *lantstridskrafternas begränsning*, gående ut på att för varje land skall bestämmas ett maximum av *det totala antalet tjänstgöringsdagar*, varmed skall förstås antalet tjänstgörande personal, multiplicerat med antalet tjänstgöringsdagar per år; likaledes enades man om metoden för *begränsning av personalen vid luftvapnen* samt om metoden för *begränsning av luftstridskrafternas materiel*, vilken endast skall avse i tjänst varande flygplan (ej plan i reserv). Däremot lyckades man ej komma till enighet angående sättet för begränsning av *arméernas krigsmateriel* liksom ej heller angående begränsningen av *flottornas personal l. materiel*. Dock framträdde, särskilt i uttalanden av För. Stat:s representant, benägenhet för uppgörelse om sjörustningarna. Vid uttalade man sig för *förbud mot användande i krig av giftiga gaser* i enlighet med ett protokoll av 1925, som redan erhållit anslutning av ett antal stater, samt för förbud mot användande av s. k. *bakteriologiska stridsmedel*. — Ett led i N:s arbete för nedrustningen utgör även den 1925 antagna *konventionen angående kontroll av handeln med vapen, ammunition och krigsmateriel*, vartill bl. a. Sverige anslutit sig. Den är avsedd att kompletteras med en konvention angående tillverkningen av vapen etc. — 1927 års förbunds församling antog en resolution, vari anfallskriget stämplades som ett internationellt brott och för-

klarades förbjudet — en tanke, som sedermera återupptogs i den s. k. Kelloggsakten (se d. o. Suppl.). — *Ekonomiska frågor.* 1927 hölls i Genève en ekonomisk världskonferens. I de av denna antagna resolutionerna hävdades nödvändigheten av att sätta en gräns för den överdrivna protektionism, som på många håll framträtt efter världskriget, samt lämpligheten av internationell samverkan betr. åtskilliga aktuella ekonomiska frågor (dubbelbeskattning, principerna för handelsavtals avslutande o. s. v.). Regeringarna i ett flertal stater, däribland Sverige, ha uttalat sin anslutning till konferensens program; sin största betydelse har konferensen fått genom att skapa ett stöd för de mera frihandelsvänliga strömningarna i olika länder. Ett påtagligt resultat av dess arbete blev den av en senare under 1927 avhållna konferens utarbetade internationella konventionen rörande upphävande av förbud och restriktioner mot import och export, till vilken Sverige anslutit sig 1929. — Bland resultaten av N:s arbete inom det finansiella området märkes, förutom saneringen av åtskilliga länders finanser (Österrikes, Ungerns, Bulgariens, Greklands m. fl.) och den därmed följande stabiliseringen av deras penningväsen, anskaffandet av medel för grekiska och bulgariska flyktingars bosättning i respektive hemländer. — *Samfärdselfrågor.* Under medverkan av N:s organisation för kommunikations- och transitfrågor ha vid internationella konferenser i Barcelona 1921 och i Genève 1923 antagits åtskilliga betydelsefulla konventioner avseende samfärdsels fri-

het och lika behandling av olika nationer vid kommunikationernas utnyttjande, bl. a. konventionerna rör. transiteringsfrihet, rör. vattenvägar av internationell betydelse, rör. vissa internationella förhållanden i havshamnar samt ang. vissa internationella förhållanden rör. järnvägstrafik, vilka samtliga erhållit anslutning från Sveriges sida. — N:s handläggning av den ömtaliga uppgiften att skydda *nationella minoriteter* har ofta framkallat slitningar och missnöje. Det har gjorts gällande, att N:s råd därvid gått till väga med överdriven försiktighet. Förslag om en mera effektiv organisation av N:s arbete på detta område äro emellertid nu under utarbetande. — N. har vid. utvecklat en omfattande verksamhet med avseende på hälsovårds- och humanitära frågor av internationell natur, intellektuellt samarbete o. s. v. — Vid *den internationella arbetsorganisationens* årligen återkommande konferenser ha antagits ett stort antal konventioner och rekommendationer ang. socialpolitiska frågor (arbetarskydd, socialförsäkring etc.). Se vid. *Arbetarskydd*. Suppl. — *Den fasta mellanfolkliga domstolen* i Haag har dels avdömt åtskilliga internationella tvister, dels avgivit yttranden i ett antal juridiska frågor, som av N:s råd underställts densamma. På det hela taget torde man kunna säga, att domstolens verksamhet erhållit större omfattning, än man vid dess tillkomst torde ha förutsett. Frågan om För. Statsanslutning till densamma är alltjämt aktuell. — *Kostnaderna* för N. och därtill anslutna specialorgans verksamhet ha hållit sig omkring 25 mill. guldfrancs årligen; för 1929 slutar budgeten

på 27,026,280 guldfrancs, därav för församlingen och rådet 931,500, för sekretariatet 7,885,530, för särskilda organisationen 5,725,055, för internationella arbetsorganisationen 8,612,640 och för fasta mellanfolkliga domstolen 2,255,555 guldfrancs; resten avser kostnader för fastigheter, inventarier m. m. Sveriges bidrag till N. uppgår för 1929 till 455,772 guldfrancs l. 330,000 kr. — *Byggnad.* 1926 utlystes en internationell arkitektpristävlan om ett palats för N. i Genève. I den 1927 avgjorda tävlingen utdelades 9 första pris, av vilka ett tillföll svensken Nils Einar Eriksson. S. å. fingo fyra av de första pristagarna i uppdrag att under ledning av fransmannen Paul Nénot utarbeta ett kompromissförslag, vilket antogs 1929, då grunden till byggnaden lades.

Natronglimmer, se *Paragonit*.

Nattfackla, se *Diptam*.

Nattljus, se *Oenothera*. Suppl.

Nature'll (fr. *naturel*), skaplynne, sinnesart.

Naturligt ljus, opolariserat ljus (jfr *Polarisation* l).

***Nauckhoff**. I. John N. är sedan 1928 chef för Västra arméfördelningen.

Nautilider, en grupp huvudfotingar, vars äldsta representanter (släktet *Volborthella*) förekomma i den äldsta kambryska faunan i Fennoskandia. N. hade sin stora blomstring i ordovicium och gotlandium och avtogo sedan alltmer i betydelse, så att i nutiden endast ett släkte *Nautilus*, pärlbåten, lever kvar. Skalet, som ofta förekommer massvis i kalkstenar ("ortocerkalk"), var genom tvärväggar indelat i kamrar. Den främsta av

dessa var boningskammare, de bakre kallas luftkamrar. De senare voro genomdragna av sifonen, en från kroppen utgående sträng, som löpte i ett kalkrör, helt l. delvis sammansatt av bakåtriktade trattar, utgående från genombrottsstället i varje kammarvägg. Suturenerna voro enkla (jfr *Ammoniter*. Suppl.), mynningsranden på skalet ofta flikig. N. indelas efter sifonalttrattarnas byggnad i 3 underordningar: *Holochoanoi'dea* (släktet *Endoceras* m. fl.) med långa trattar och vid sifon; förekommer endast i ordovicium med sin kanske förnämsta utveckling i den svenska och estniska ortocerkalken. *Orthochoanoi'dea* (*Orthoceras*, *Nautilus*, *Lituites*) med korta, raka trattar och smal sifon; genomgår alla formationer från kambrium till nutiden, med största frekvensen i ordovicium och gotlandium. *Cyrtochoanoi'dea* (*Actinoceras*, *Cyrtoceras*, *Phragmoceras*, *Gomphoceras*) med korta, bakåt vidgade trattar och pärlbandslik sifon; de äldsta representanterna i vår ortocerkalk; huvudutveckling i yngre ordovicium och gotlandium. Skalet kan i var och en av dessa grupper vara rakt (*ortoceratiter*), böjt (*cyrtoceras-formigt*) l. inrullat (egentliga N.). Se f. ö. *Huvudfotingar* och *Ammoniter*. Suppl.

Nautiska tecken, se ill. till *Sjökort* sp. 689—690.

Nautisk mil, se *Sjömil*.

Neander. I. Gustaf N., f. 1874, läkare, Svenska Nationalföreningens mot tuberkulos sekreterare 1916, har nedlagt förtjänstfullt arbete i kampen mot tuberkulos. — 2. Herman N., f. 1885, den föreg:s broder, präst, kyrkoherde i Estuna 1920. N., som

gjort vidsträckta resor i Orienten, är en framstående kännare av den ortodoxa kyrkan och har verkat för en närmare kontakt mellan denna och den svenska kyrkan. Han har bl. a. utgivit *Orientens kyrkor och den ekumeniska tanken* (1926).

***Neapel** hade 1928 966.000 inv. 1927 ankommo och avgingo fartyg om tills. 18,2 mill. nettoton.

***Nebraska** hade 1920 19,000 i Sverige födda inv.

Nebuli'ter, se *M i g m a t i t*.

Ne'dbal, *K a r e l*, f. 1888, tjeckisk tonsättare, även verksam som orkesterdirigent, har bl. a. skrivit två pantomimer, stycken för piano och violin samt sånger.

***Neder-Kalix**. I Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1929 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

***Neder-Luleå**. I I N. ligger Sunderby folkhögskola.

***Nederländerna**. Ang. torrläggning av Zuiderzee se vid. d. o. — *Historia*. Ministären De Geers ställning var länge stark framför allt tack vare dess skickliga finanspolitik. Ratificeringen av fördraget med Belgien ang. Scheldemyningarna (se *Schelde* sp. 215) stötte på starkt motstånd i generalstaterna, och efter en våldsam agitation ute i landet förkastade första kammaren fördraget 1927. Följden härav blev en partiell ministerkris, som medförde, att v. Karnebeek avgick ss. utrikesminister och efterträdades av Beelaerts van Blokland. Valen juli 1929 medförde följande resultat:

Romersk-katolska statspartiet	30
Antirevolutionära partiet	12
Kristligt historiska unionen	11
Politiska reformerta partiet	3
Reformerade reformerta partiet	1
Lantpartiet	1
Liberala partiet	8
Radikala partiet	7

Socialdemokrater	24
Kommunister	2
Övriga	1

Trots de obetydliga förändringarna avgick regeringen, varpå Ruys de Beerenbrouck efter en långvarig ministerkris bildade en opolitisk regering.

***Neder-Torneå** ingår nu i Nedertorneå-Haparanda förs.

Nedertorneå-Haparanda, församling och pastorat i Luleå stift, omfattande förutvarande Neder-Torneå förs. och Haparanda förs., vilka enl. Kungl. brev 1928 betraktas som en förs. N. hade 1928 7,175 inv., därav 4,560 i Neder-Torneå och 2,615 i Haparanda.

***Nedjd**. ibn Saud kom under sin framgångsrika kamp mot Husseins dynasti i Hidjaz (se d. o. Suppl.) även i konflikt med de av Husseins söner behärskade Irak och Trans-Jordanien, med vilka gränstvister förekommo. Gränserna fastställdes i två fördrag nov. 1925, som bl. a. stadgade, att N. skulle skiljas från Syrien genom en korridor mellan Irak och Trans-Jordanien. Sedan ibn Saud 1926 blivit konung av Hidjaz och således förenat detta land med N., följde maj 1927 i Djidda ett fördrag med Storbritannien, som erkände de under ibn Saud förenade områdenas oberoende. I samband med fördraget ägde en notväxling rum, som bekräftade status quo i fråga om gränsen mellan Hidjaz och Trans-Jordanien, innebärande, att Akaba med område tillhör Trans-Jordanien (se även karta till *Ara-bien*. Suppl.). N. beräknas ha en yta av c:a 1,5 mill. kvkm. och en folkmängd av c:a 1,5 mill. (inkl. Hidjaz). Dess huvudstad är Rijadh.

***Nedre Ullerud** bildar sedan 1926 ensamt pastorat.

Nedre Volgaområdet, område i RSFSR (se tabell till Ryssland sp. 1555). C:a 350,000 kvkm. 7 mill. inv. (1926).

***Neergaard**, Niels, är sedan 1924 ordf. i vänsterns folketingsgrupp. Han var 1926—29 finansminister i Madsen-Mygdals ministär.

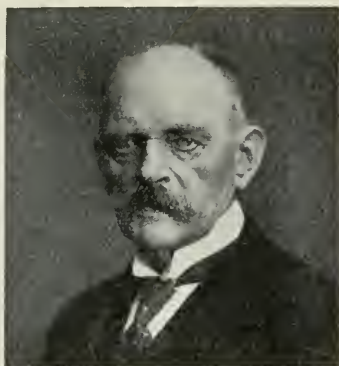
Ne'gri, Pola, f. 1894, filmskådespelerska av polsk börd, uppträdde först som dansös i Tyskland och slog där under Lubitschs regi igenom som filmskådespelerska (bl. a. ss. madame Dubarry i *Kungens mätress*). 1921 engagerad i För. Stat., vann hon stor popularitet genom sina temperamentsfulla gestaltningar av vampyrer och vulgära kvinnotyper, oftast i spansk l. fransk miljö. F. n. filmar hon i Frankrike och England.

***Negroid**, jfr Svarta rasen.

Nehru, Pandit Motilal, f. 1861, indisk advokat och politiker. N., som är en av swarajpartiets grundare, representerar den mot England mest oförsonliga riktningen bland de indiska nationalisterna. N. har två gånger varit president för Indiska nationalkongressen (se Indien sp. 1323) och är sedan 1923 led. av legislaturen.

***Neiiendam**, Nicolai (f. 1865, ej 1863; gift med skådespelerskan *Jonna N.*, f. Collin, f. 1872) och *Robert N.* (gift med skådespelerskan *Sigrid N.*, f. *Andersen*, f. 1873) äro bröder. Av den senares *Det Kongelige Teaters Historie 1874—1922* ha 1921—27 utkommit 4 bd, varmed framställningen förts fram till 1886. Han är chef för teatermuseet på Christiansborg.

Neisse [na'jse]. 1. Två i Sudeterna upprinnande vänsterbi-

Niels Neergaard.

floder till Oder: *Lausitzer l. Görlicher N.* (225 km.), vilken i nedre loppet flyter genom Brandenburg, och *Glatzer l. Schlesische N. i s. Schlesien* (195 km.). — 2. Stad i prov. Oberschlesien, Preussen, vid Glatzer Neisse. Maskin- och textilindustri. 33,000 inv. (1925).

Nek, se Kärve.

***Nelson**, Leonard, avled 1927.

Neme'sia, växtsläkte (fam. *Scrophularia'caae*). *N. strumo'sa*, rikt förgrenad ört med talrika blommor i alla färger, odlas som ettårig blomsterväxt, sås i bänk och utplanteras på försommaren.

***Nemi**. I Lago di Nemi ha påträffats lämningar av ett par praktskepp från kejsar Caligulas tid (38—43 e. Kr.). Vid dykarundersökningar ha upptagits beslag o. d. (nu i Termmuseet i Rom), som visa ett synnerligen konstnärligt arbete. Ett försök att bringa skeppen i dagen genom att sänka sjöns vattenstånd med hjälp av utpumpning genom särskilt borrarade tunnlar pågår. I aug. 1929 ha lämningarna av det ena, starkt förstörda skeppet till största delen blottats.

Neoafrika'nska språk, se tab. till Språk sp. 1355—56.

Neo-darwini'sm (av grek. *ne'os*, ung), se Utvecklingslära sp. 269.

Neo-lamarcki'sm (av grek. *ne'os*, ung), se Utvecklingslära sp. 268.

***Nerman**. 4. Ture N. har bl. a. utgivit urval och övers. av Heines Ungdomsdiktning (1926) och Paristidens diktning (1927).

Nerman, Birger, f. 1888, broder till Ture och Einar N., arkeolog, docent i Uppsala 1919, prof. i Dorpat 1923—25, har särskilt sökt att genom samverkan av arkeologisk och sagohistorisk forskning belysa gränsområdet mellan historisk och förhistorisk tid i Sverige.

* **Nettunofördraget** [näto'nä-], se Jugoslavien. Suppl. sp. 1110.

Neues Wiener Tagblatt [nä'jes vi'ner], daglig österrikisk tidning, utgiven i Wien. Liberal. Grundad 1867.

Neumann [nä'j-], Alfred, f. 1895, tysk författare, har vunnit stor framgång med romanen *Der Teufel* (1926; Mäster Olivier, 1928), en kraftfull skildring av Ludvig XI och hans omgivning. Dramat *Der Patriot* (uppf. 1926) skildrar sammansvärjningen mot Paul I av Ryssland.

***Neutral**. *Fys.* Utan elektrisk laddning.

Neutralläge, det läge, som kollektorborstarna i elektriska maskiner intaga, då de lameller, mot vilka de anligga, äro var för sig anslutna till ankarspolar med likriktad polaritet och samma spänning. Vid tomgång sammanfaller N. med neutralplanet.

Neutralplan, symmetriplanet mellan två närliggande fältmagneter i en elektrisk maskin.

Neva, järnvägsstation i Rämens skn, Värml. l., vid Inlandsbanan; står genom ett bispår från Annefors i förbindelse med Säfsnäs järnväg.

New Britain [njo brittn], stad i Connecticut, För. Stat., 40 km. n. om New Haven. N. har betydande stålindustri (tillverkning av eggverktyg o. d.). 73,000 inv. (1928), därav många svenskar.

New Brunswick [njo brö'nnsöik], stad i New Jersey, n.ö. För. Stat., s.v. om Newark. Livlig industri. Universitetsskollege. Radiostation för transatlantisk trafik. 33,000 inv. (1920).

***Newfoundland**. Gränsen på Labrador (se d. o. Suppl.) mot Kanada har fastställts 1927. Bland N:s stora, delvis nyupptäckta malmfyndigheter märkas järn-, koppar-, guld-, silver- och blymalm samt svavelkis. Dessutom finnas stenkolslager.

Newhaven [njohe'jvn], stad i grevsk. Sussex, s. England, vid Ouses utflöde i Engelska kanalen. Överfartsort till bl. a. Dieppe. Befäst. 6,000 inv. (1921).

New Leader, The N. [dhø njo li'dø], engelsk socialistisk veckotidskrift, utgiven i London och grundad 1922 ss. en fortsättning av den då nedlagda Labour Leader.

Newmarket [njo'makit], stad i grevsk. Suffolk, England, n.ö. om Cambridge. N., som sedan 1600-t. är huvudorten för Englands hästsport, är säte för Jockey Club, på vars bana, Newmarket Heath, stora kapploppningar äga rum. 10,000 inv. (1921).

New Statesman, The N. [dhø njo ste'jtsmøn], engelsk radikal veckotidskrift med politiskt och litterärt innehåll, grundad 1913. N. har tidigare ansetts som organ

för Fabian Society men intar numera en självständig hållning.

***New York.** 1. Folkmängden uppskattades 1928 till 11,6 mill. I N. funnos 1920 53,000 i Sverige födda personer. — 2. Folkmängden i N. City uppskattades 1928 till över 6 mill. Ang. negerstadsdelen Harlem se d. o. Suppl.

***New York State Barge Canal** har, om kanaliserade floder och sjöar medräknas, en total-längd av nära 1,300 km. Minsta djup 3,6 m.

Niblo [ni'bbllåo], Fred, f. 1879, nordamerikansk filmregisör. N., som utbildats i Thomas Inces realistiska skola, har bl. a. iscensatt *Ben Hur* (1926).

***Nicaragua.** *Historia.* De senaste årens utveckling karaktäriseras av ständigt återkommande oroligheter. På grund av missnöje med den på en militärdiktatur stödda konservativa regimen utbröt 1926 en revolution, vilken föranledde För. Stat:s intervention. De revolutionära "liberalerna" understöddes av Mexiko. Efter det ytterst blodiga inbördeskriget har N:s pacifiering endast långsamt framskridit. För. Stat. sökte 1928 förgäves trygga ett presidentval i konservativ riktning, men efter en häftig valstrid segrade den liberale presidentkandidaten.

Nicara'guakanalen, planerad kanal i Central-Amerika mellan Stilla havet och Karibiska havet, vilken med en totallängd av ca 300 km. skulle genomlöpa Nicaraguasjön och följa dennas avlopp till Karibiska havet (San Juanfloden). N. var mot slutet av 1800-t. och de första åren av 1900-t. allvarligt planerad av För. Stat., som emellertid övergävo projektet med anledning av sitt övertagande av Panamakanal-

Carl Nielsen.

bygget. Planerna på N. ha de senaste åren änyo blivit aktuella, enär Panamakanalen inom en snar framtid torde bli otillräcklig för den starkt växande trafiken.

Nicolle [-kå'li], Charles Jules-Henri, f. 1866, chef för Pasteurinstitutet i Tunis 1903, har visat, att fläcktyfus överföres genom klädlöss samt bl. a. även att sjukdomen kan uppträda med ytterst obetydliga symtom men dock vara smittsam, i det den även i denna form (inapparent fläcktyfus) kan överföras med klädlöss och ge anledning till svårartad fläcktyfus. N. erhöll för sin upptäckt 1928 års Nobelpris i fysiologi och medicin.

***Nielsen.** 6. Carl N. Bland hans symfonier har särskilt den fjärde, *Det uuds lukkelige*, vunnit stor uppskattning. Operan *Saul och David* uppfördes i Göteborg 1928. N. har även framträtt som talangfull skriftställare (den musikestetiska programskriften *Levende Musik*, 1925, och det självbiografiska arbetet *Min fynske Barndom*, 1927).

***Nigerterritoriet** förvandlades 1922 från territorium till koloni

Nizza. Promenade des États-Unis.

och kallas därefter endast Nijgerkolonin. Sedan 1926 är Niamey vid Niger huvudstad. N. hade 1928 1,428,000 inv.

*Nijmegen har sedan 1923 ett katolskt universitet.

*Nikolaj. 1. N. Nikolajevitj avled jan. 1929 i Antibes.

*Nikolajev är nu huvudstad i kretsen N. i Ukraina.

Nikolaus II:s land, se Kejsar Nikolaus II:s land, även Suppl.

*Nilen. Ang. det konstbevattnade området vid Bahr al-Asrak se al-Djazarah. Suppl.

*Nilsson. 7. Per N. var även 1927—29 A. K:s andre v. talman. — 8. Nils August N. kvarstad till 1928 som F. K:s andre v. talman och blev 1929 dess förste v. talman. — 11. Martin P:n N. har vid. utgivit *Minoan-Mycenaean religion* (1927) och *Hellas och de hellenistiska rikena i Nordsteds världshistoria* (1928). — 13. Ivar N. avled 1929. — 14. Albert N. har vid. utgivit essaysamlingen *Ur diktens värld* (1926) samt *Tre fornnordiska gestalter. Helge, Frithiof och kung Fjalär* (1928).

Nilsson. 1. Olof N. (i Tänga, Skåne), f. 1863, d. 1928, jordbrukare, socialdemokratisk politiker. N. tillhörde A. K. 1912—27 och var mars—okt. 1920 jordbruksminister i Brantings första ministär. — 2. Axel N., f. 1887, målare. N. framträdde först med naivistiska skildringar från Stockholms utkanter och enkla stilleben. Senare har han med kärv uppfattning målat italienska och franska landskap och folktyper. — 3. Vera N., f. 1888, målarinna. N:s närmast med tysk expressionism besläktade måleri präglas av ett våldsamt dramatiskt temperament och en visionär fantasi, som särskilt i barnskildringarna nått suggestiva uttryck.

Ni'mzowitsch, Aron, f. 1886, lettisk schackspelare, numera bosatt i Danmark. N. är en av de förnämsta representanterna för schackspelet i dess modernaste form och har bl. a. utgivit det uppmärksammade teoretiska arbetet *Die Praxis meines Systems* (1929).

*Ninčić, Moméilo, avgick 1926 från utrikesministerposten.

***Ningpo** har enl. nyare uppskattning endast e:a 280,000 inv.

***Nisjnij-Novgorod**, som tillhör Centrala Industriområdet, hade 1926 182,000 inv. Det har universitet, grundat 1918.

Niska, Adolf, f. 1884, operettsångare av finländsk börd, 1915—26 anställd vid Oscarsteatern i Sthlm, där han uppbar huvudrollerna i en mängd operetter, sedan 1928 vid Vasateatern därstädes.

***Nitroglycerin a. b.** har numera koncentrerat sin verksamhet till Gytorp. Aktiekapital 4 mill. kr. 170 arbetare. Aktiemajoriteten i N. äges av Stockholms superfatfabriks a. b.

***Nizza** hade 1926 184,000 inv. N. har konstmuseum, inrymnande huvudsakl. fransk konst och konstindustri, däribland en stor samling av Jules Chérets arbeten. N. står sedan 1928 i järnvägsförbindelse med Turin över Col di Tenda och Coni (se d. o. Suppl.).

***Njurunda**, som omfattar ett kustområde kring Ljungans mynning, s. om Sundsvall, har betydande industriläggningar.

de Noailles [də noa'j], **Anna**, grevinnan **Mathieu de N.**, f. prinsessa av **Brancovan**, f. 1876, fransk författarinna av rumänisk-grekisk härkomst. I sin formfulländade diktning har N., ofta med stark sensualistisk betoning, tolkat kvinnlig erotik (dikt-

Umberto Nobile.

samlingarna *Le cocur innombrabile*, 1901, *Les vivants et les morts*, 1913, m. fl.; romanen *Le visage émerveillé*, 1904; Det förundrade ansiktet, 1905).

***Nobelstiftelsen**. Ang. de efter 1925 utdelade Nobelprisen se tab. nedan.

Nobile [nå'-], **Umberto**, f. 1885, italiensk luftskeppsexpert. N., som sedan 1919 var chef för den italienska statens militära luftskeppsverkstäder, deltog som navigatör i polarfärden med det av honom konstruerade luftskeppet "Norge" (se *Polarexpeditioner* sp. 360), efter vilken han erhöll generals titel; han rådde sedermera i en uppseendeväckande tvist med Amundsen ang. äran av färdens lyckliga resultat. N. ledde 1928 Italiaexpedi-

Nobelstiftelsen.

År	Fysik ¹	Kemi	Medicin	Litteratur	Fredspris
1925	J. Franck G. Hertz	R. Zsigmondy	—	B. Shaw	Sir A. Chamberlain Ch. Dawes
1926	J. Perrin	Th. Svedberg	J. Fibiger	Grazia Deledda	A. Briand G. Stresemann
1927	A. H. Compton C. T. R. Wilson	H. Wieland	J. Wagner- Jauregg	H. Bergson	F. Buisson L. Quide
1928	—	A. Windaus	Ch. Nicolle	Sigrid Undset	—

¹ M. Siegbahn erhöj 1925 Nobelpriset i fysik för 1924 (ej 1925).

Erland Nordenskiöld.

tionen (se vid. d. o. Suppl.), efter vars tragiska utgång han mars 1929 avsåde sig sin militära befattning och rang.

***Noguchi**, Hideyo, avled 1928.

Nollspant, det spant, som ligger vid ett fartygs största tvärskeppssektion.

***Nora**. 2. I N. finnes vid Nordvik lantbruksskola. — 5. Jfr Ljusnarsberg. Suppl.

***Norberg**. 2. I N. finnes länslasarett.

***Nordamerikansk konst**. Mary Cassatt (se d. o. Suppl.) avled 1926.

***Nord-Amerikas Förenta Stater** ha (utom territorier och kolonier) enl. uppskattning för 1928 120 mill. inv. — *Försvarsväsen*. Marinen är under stark utveckling, särskilt betr. kryssare om 10,000 ton; 8 st. äro under byggnad, och medel till 15 st. har beviljats 1929. — *Historia*. Den enastående ekonomiska högkonjunktur, som N. åtnjutit under de senaste åren, har ytterligare tryggt dess dominerande ställning i världsfinansiellt hän-

seende. Utrikespolitiskt bröt Coolidge (se vid. d. o. Suppl.) med N:s tidigare isolering från Europa. N:s förhållande till det latinska Amerika, spec. Mexiko, har tidvis varit mycket spänt, ej minst i följd av N:s intervention i Nicaragua (se d. o. Suppl.) 1926. Coolidges försök till samarbete med de europeiska stormakterna i avrustningsfrågan strandade vid konferensen i Genève 1927. Ett utslag av N:s allmänna fredsvilja var Kelloggsakten (se d. o. Suppl.) 1928, vilken dock tillika måste ses som ett led i den republikanska agitationen vid presidentvalet d. å. Republikanernas kandidat var handelsministern H. Hoover, demokraternas A. Smith (se dessa ord, även Suppl.). Valkampanjen, som på båda sidor fördes med osedvanlig hänsynslöshet, blev en personlig kraftmätning mellan de båda kandidaterna. Bland de egentliga stridsfrågorna märktes i främsta rummet förbudet, där Smith förordade en viss modifiering, under det att Hoover yrkade på dess strikta upprätthållande. Som segrare i valet utgick Hoover. Ss. statschef har denne sökt vidare utveckla Coolidges orientering mot Europa och har även med viss framgång sökt minska spänningen i N:s förhållande till Mexiko och det övriga latinska Amerika. Immigrationen skall ytterligare nedbringas genom "nationella ursprungs-klausulen" (se Emigration. Suppl.), som trädde i kraft 1929.

Nord-Australien, se Nordterritoriet. Suppl.

***Nordenskiöld**. 3. Erland N. företog 1926—27 en forskningsresa till Central-Amerika, huvudsakl. till choco- och eunaindianernas områden på Panama-

näset och Colombias kuster. Från färden hemfördes till Göteborgs museum rika etnografiska och arkeologiska samlingar. N. har vid. utgivit bl. a. *Indianerna på Panamanäset* (1928) samt fortsatt sina jämförande studier i amerikansk etnografi.

***Nordenskjöld.** 2. Otto N. avled genom olyckshändelse 1928. Han var från 1923 även rektor vid Handelshögskolan i Göteborg.

Nordenson, Wilhelm, f. 1883, ögonläkare, prof. i oftalmiatrik i Uppsala 1927, förf. till oftalmologiska och socialmedicinska arbeten.

***Nordensvan.** 2. Georg N. Komplet föreligger nu i ny uppl. *Svensk konst och svenska konstnärer i nittonde århundradet* (2 bd, 1925—28). *Svensk teater* utkom 1917—18 (ej 1920—21).

***Norderön** omfattar bl. a. en ö med samma namn i Storsjön.

Nordin, Elisabeth Anrep-N., f. 1857, pedagog, änka efter dövstumläroaren F. Nordin. N. grundade 1884 en skola för blinda dövstumma, som först var förlagd till Skara och Väners-

Ludvig Nordström.

borg, 1901 erhöi benämningen Drottning Sofias stiftelse (se Blindundervisning sp. 71 f.) och 1922 flyttades till Lund, sedan staten helt övertagit den under namn av Vårdanstalten i Lund för blinda med komplicerat lyte. N. har med sin metod att utveckla själsförmögenheterna och arbetsdugligheten hos sina lärjungar uppnått märkliga resultat.

Nord-Ose'tien, autonomt område (sedan 1924) i N. Kaukasusområdet. Jordbruk, boskapsskötsel och bergsbruk. Huvudstad det utanför N. belägna Vladikavkas. 6,045 kvkm. 152,000 inv. (1926).

***Nordström.** 5. Ludvig N. har fortsatt sin "totalistiska" romanserie *Petter Svensks historia*, vars två första delar utgöras av *Världsstaden* (1923) och *Bröderna Persson i Sverige* (1925), med *Bonjourstriden* (1926) och *Firman Nordhammare gifter sig* (1927). Med anknytning till den Norrlandsmiljö, han tidigare skildrat, söker han här teckna det svenska samhällets ekonomiska utveckling fr. o. m. frihetstiden. Sina teorier har han även omsatt i skildringar av den norrländska

Otto Nordenskjöld.

sågverksindustrin (*Stor-Norrland*, 1927) och det svenska järnvägsbygget i Turkiet (*Världs-Sverige*, 1928).

Nordström. 1. Bertel-N., se Bertel-Nordström. — 2. Johan N., f. 1891, litteraturhistoriker, docent i Uppsala 1925. N. har utgivit en kritisk uppl. av Stiernhielms filosofiska fragment med kommentar och inledning (1924), den senare en med sällspord lärdom skriven framställning av renässansens filosofiska strömningar. I 6:e delen av Norstedts världshistoria (1929) har han framlagt nya synpunkter på renässansen (se d. o. Suppl.).

***Nordterritoriet** uppdelades 1927 i två territorier, *Nord-Australien* (743,900 kvkm.; huvudstad Darwin) och *Central-Australien* (612,300 kvkm.; huvudstad Alice Springs). Gränsen mellan dem följer tjuonde parallellen.

Nordvästindianer, en grupp indianer (tlingit, haida, kwakiutl m. fl. stammar). Se *Indianer* sp. 1295 f., *Fornamerikansk kultur* sp. 352. *Människoraser* sp. 524 och *Totemism*. Suppl.

Nordvästra området, område i RSFSR (se tabell till *Ryssland* sp. 1554). C:a 500,000 kvkm. 5,9 mill. inv. (1926).

Nordvästra stambanan, se *Statsbanan Laxå—Charlottenberg*.

Nordöstra området, område i RSFSR (se tabell till *Ryssland* sp. 1554). C:a 1,100,000 kvkm. 3,3 mill. inv. (1926).

Nordöstsibiriska språk, se tabell till *Språk* sp. 1355—1356.

Noreen [-re'n], Erik, f. 1890, son till Adolf N., språkforskare, docent i nordiska språk i Uppsala 1915, ord. lärare vid Stockholms

stads högre folkskola för teknisk utbildning 1924, har främst behandlat äldre nordisk diktning.

***Norfolk.** 2. N. hade 1928 184,000 inv. Av befolkningen är över 1/3 negrer.

***Norge** hade 1927 2,798,000 inv., därav 796,000 i städerna. Det har nyligen annekterat två öar nära Antarktis, Bouvetön och Peter 1:s ö (se dessa ord. Suppl.), varjämte Jan Mayen 1929 stälts under dess överhöghet. — *Närningar*. Antalet fiskare var 1926 99,000, därav 66,000 med fiske som enda l. förnämsta yrke. 1927 funnos i N. 26 valfångstbolar (de flesta i Sandefjord). S. å. fångades 12,200 valar, därav 10,500 i sydliga hav; den utvunna oljan hade ett värde av 58 mill. norska kr. Svavelkisproduktionen, som under senare år avsevärt ökats, utgjorde 1927 617,000

Den odlade jordens användning och avkastning 1928.

	Areal (kvkm.)	Skörd (1,000-t. ton)
Vete	110	22
Råg	70	13
Korn	600	112
Ilavre	1,000	184
Potatis	500	951

Handelsomsättning. (Mill. norska kr.)

Ar	1924	1925	1926	1927
Import	1,537	1,379	1,093	976
Export	1,066	1,048	811	685

Kreatursstock 1928 (1,000 st.).

Hästar	182
Nötkreatur	1,221
Får	1,654
Getter	293
Svin	283
Renar (1920)	98

Norska storsjöfiskets avkastning.
(Mill. norska kr.)

Ar	1922	1923	1924	1925	1926
Torsk	35,8	28,0	58,3	61,2	46,4
Sill	24,8	21,2	34,3	30,4	21,1

Statsskuld.

Ar	1924	1925	1926	1927
Mill. norska kr.	1,550	1,732	1,611	1,563

ton och järnmalmsproduktionen 479,000 ton; s. å. framställdes 21,000 ton aluminium. N:s vattendrag beräknas vid lågvatten representera en effekt av 12,3 mill. HK, varav 1,5 mill. voro utbyggda 1928. Handelsflottan, som till storleken är världens sjunde, omfattade 1928 1,765 maskindrivna fartyg om 2,954 mill. bruttoton och 22 segelfartyg om 14,000 bruttoton. Ang. de förnämsta rederibolagen se d. o. sp. 896. 1927 ankommo och avgingo i utrikesfart sammanlagt 18,000 fartyg om 14 mill. nettoton. — *Kommunikationer.* 1927 hade landsvägarna en längd av 14,521 km. och järnvägarna en längd av 3,627 km., därav 368 km. enskilda och 165 km. elektrifierade banor. Antalet motorfordon var 1928 43,000, därav 26,600 personautomobiler, 10,500 lastautomobiler och 5,900 motoreyklar. 1927 funnos i N. 4,200 poststationer, 157,000 telefonapparater och 17 fasta radiotelegrafstationer. N. har sedan 1927 reguljär flygförbindelse med utlandet genom linjen Oslo—Göteborg—Köpenhamn—Berlin. — *Politiska partier.* Partiställningen i stortinget var 1927 följande:

	Antal platser
Högern	31
Frisinnade vänstern	2
Vänstern	30
Radikala folkpartiet	1
Bondepartiet	26
Arbetarpartiet	59
Kommunisterna	3

— *Försvarsväsen.* Ny försvarsordning infördes 1927. Utbildningstiderna äro 108—138 dagar, därav 2 repetitionsövningar å 24 dagar. Av de vapenföra skola blott 9,600 man utbildas vid armén och 1,700 man vid flottan. De sex divisionerna äro bibehåll-

na, infanteriet är något minskat, artilleriet utökat. Befälsstyrkan är minskad till omkr. 1,400 fast avlönade och 1,100 värnpliktiga med viss årslön. Den fast avlönade underofficerskåren skall avskaffas. — *Vetenskapliga och kulturella institutioner.* Jänte riksarkivet finnas fyra statsarkiv: i Oslo (för Oslo och Agder bispedömmar), Bergen (för Björgvin och Stavanger bispedömmar), Trondhjem (för Nidaros och Haalogaland bispedömmar) och Hamar (för Ila bispedömmar). — *Historia.* Ett uppmärksammat riksrättsåtal mot ministären Berge (se d. o. Suppl.) medförde frikännande dom. Efter en folkomröstning upphäves förbudet april 1927. Stortinget valde på hösten 1927 gävo ett tydligt utslag åt vänster, och som en följd härav avgick ministären Lykke, jan. 1928. Den efterträddes av N:s första arbetarregering med C. Hornsrud som stats- och finansminister, vilken dock redan efter några veckor måste avgå, sedan den avgivit en mycket utmanande socialistisk programförklaring. Hornsrud efterträddes av J. L. Mowinkel, som bildade en vänsterregering, där han själv övertog stats- och utrikesministerposterna. 1928 kunde guldmyntfoten återinföras till gällande guldpari. En följd härav blev en stark deflation, som förorsakat näringslivet betydande svårigheter. — Om språkstriden se *N o r s k a s p r å k e t* sp. 1058 f.

Norges Svalbard- og Ishavsundersökelse, Oslo, en 1928 upprättad och under handelsdepartementet lydande centralinstitution, under vilken sortera den officiella kartläggningen och den naturvetenskapliga (med undantag av den meteorologiska) ut-

forskningen av Svalbard. Utger *Skrifter om Svalbard og Ishavet*.

Norin, Erik, f. 1895, geolog, utförde 1921—22 geologiska undersökningar i Kina samt insamlade permiska växtfossil (sedermera beskrivna av Th. Halle). N. företog 1924 och 1925—26 expeditioner till n.v. Himalaya för geokronologiska studier och är ledare för den geologiska avdelningen vid S. Hedins 1927 startade expedition i Central-Asien.

***Norlander, Emil**, avgick 1927 som redaktör för *Kasper*.

***Norlind, 2. Tobias N.** var t. o. m. 1926 redaktör för *Svensk tidskrift för musikkforskning*, utgav 1928 *Allmän musiktidning* och utger från 1927 en ny uppl. av *Allmänt musiklexikon*.

Normalspektrum, spektrum med konstant dispersion (jfr *Spektrum* sp. 1278 och plansch till d. o., fig. 3—9).

No'rmann, Regin e. f. 1867, norsk författarinna, har i sina romaner (bl. a. *Krabvaag*, 1905, och *Størngt*, 1908) i en knapp, strängt realistisk stil skildrat Nordlandets natur och folkliv.

Norra arméfördelningen omfattar Jämtlands fältjägerregemente, Dalregementet, Hälsinge och Västernorrlands regementen. Norrlands dragonregemente utom dess till Boden detacherade skvadron, Norrlands artilleriregemente och Norrlands trängkår. Arméfördelningsexpeditionen är förlagd till Östersund.

***Norra Hälsinglands järnväg** tillhör numera Ostkustbanans a. b., som trafikerar sträckan Harmånger—Bergsjö, medan sträckan Hudiksvall—Harmånger nedlagts.

***Norra kontraktet**. Sedan 1928 bilda Barlingbo, Ekeby, Endre och Hejdeby ett pastorat.

Norra Kvill, se *Nationalpark*. Suppl.

***Norra Möre**, 2. Jfr *Kalmar*. Suppl.

Norra Ose'tien, se *Nord-Osetien*. Suppl.

Norraryd, järnvägsstation i Almundsryds skn, Kronob. l., vid Karlshamn—Vislanda—Bolmens och Hönshylte—Kvarnamåla järnvägar.

***Norra skånska infanteriregementet** har fr. o. m. 1928 n:r l. 6.

***Norra Åsum** bildar sedan 1927 jämte Vä ett pastorat.

***Norra Östergötlands järnvägar**. De olika sträckorna öppnades för trafik: Örebro—Pålsboda 1900, Pålsboda—Finspång 1874, Finspång—Norsholm 1885, Kimstad—Norrköping 1906. Äg. Norra Östergötlands järnvägs a. b.

***Norrbo**, 2. Tingslaget uppgick 1929 i Siende och Norrbo tingslag.

***Norrbottnens artillerikår** är organiserad fr. o. m. 1928, med n:r A. 5.

***Norrbottnens län** indelas nu judiciellt i 5 domsagor och 14 tingslag.

***Norrbottnens norra kontrakt**, jfr *Nedertorneå-Haparanda*. Suppl.

***Norrköping**. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras högre allmänna läroverket; det får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt latin- och realgymnasium, varjämte gymnasiet t. v. blir tillgängligt även för flickor. — Det nya lasarettet invigdes i dec. 1926.

Norrköpings bomullsväveri a. b., grundat 1852, äger i Norrköping bomullsspinneri, väveri, blekeri, färgeri och appreturverk. Aktiekapital 5,121,000 kr. C:a 1,000 arbetare.

***Norrköpings kontrakt**. Sty-

restad och Tingstad ha 1927 förenats till ett pastorat.

***Norrköping—Söderköping—Vikbolandets järnväg.** Sträckan Norrköping—Söderköping öppnades 1893. Kummelby—Arkösund 1895 och Söderköping—Valdemarsvik 1906.

***Norrlands artilleriregemente** är fr. o. m. 1928 förlagt enbart till Östersund. Dess församling upplöstes 1927.

***Norrlands dragonregemente**, fr. o. m. 1928 K. 4, har sedan s. å. en skvadron detacherad i Boden.

***Norrlandsfrågan.** Norrländska jordavsöndringslagen 1907 och norrländska ägostyckningslagen 1909 ha upphävts genom 1926 års lag om delning av jord å landet (se Skifte a v jord). Den norrländska arrendelagen 1909 har genom lag 27 juni 1927 fått utsträckt tillämpning, undergått vissa ändringar och erhållit rubriken lag om arrende av viss jord å landet i Norrland och vissa delar av Svealand. Ang. den norrländska uppsikts- l. vanhävdslagen 1909 och vanhävdslagstiftningens fortsatta utveckling se Vanhäv d. — Den norrländska kronoparkskolonisationen har icke haft framgång. 1928 voro av inemot 700 under åren 1918—24 utlagda kolonat blott 448 upplåtna, och å dem hade nyodlats 615 har. Värdet av jord och hus uppskattades till 2,3 mill. kr., medan statens kostnader för kolonisationsförsöken uppgått till c:a 6 mill. kr. En av Statens egnahemsstyrelse verkställd utredning gav vid handen, att kolonisterna i allm. näpneligen voro i stånd att uppfylla dem enl. kontrakten åliggande skyldigheter. Jordbruket hade givit klen avkastning och kontant-

förtjänsterna av skogsarbete o. d. varit ringa. Med anledning härav beslöt 1929 års riksdag på framställning av K. M:t, att inga nya kronoparksområden skola avsättas för kolonisation enl. tidigare (1925 års) grunder. Redan utlagda kolonat skola alltjämt utlämnas, dock med synnerligt beaktande av huruvida kolonat med avseende å belägenhet, odlingsmark m. m. kan anses fullt lämpligt. På grund av detta beslut kommer den normala formen för upplåtande av odlingsområde å kronopark att bli utlämnande av kronotorp. Denna upplåtelseform förenades med viss rätt till inlösen samt höjning av odlings- och byggnadsbidrag för kronotorpare.

***Norrvälje.** Enl. 1927 års skolordning omorganiserats samskolau till 4-årig samrealskola. I N. finnes länslasarett.

***Norrvidinge.** 1. Sedan 1929 bilda Södervidinge, Annelöv, N. och Dagstorp ett pastorat.

***Norrviken.** 2. Sedan 1927 äro de båda tingslagen förenade till ett tingslag.

Norrviken, fruktträdgård n.v. om Båstad (se A belin 2).

***Norsholm — Västervik — Hultsfreds järnvägar.** Längden är 184,5 km. Ägaren trafikerar även Vimmerby—Ydre järnväg.

North [nåth], eng., förk. N., norr.

Northropsstolen, se Vävning sp. 1271.

***Norunda.** 2. N. och Ulleråkers kontrakt ha 1928 förenats till ett kontrakt, Ulleråkers och Norunda kontrakt.

Nosmaskar, se Styng.

***Notariatavdelning.** N:s huvuduppgift är förvaltning av vändpapper, tillhörande enskilda, stiftelser o. s. v. Genom föreskriften i 1924 års förmynderskapslag,

att onyudigs värdehandlingar, om deras sammanlagda värde överstiger 2,000 kr., skola nedsättas i öppet förvar hos bank, har N:s verksamhet fått ökad betydelse.

Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft [nå'tge-majnsjaft der då'jtsjen] (t.y., den tyska vetenskapens nödförbund), en 1920 bildad sammanlutning av de tyska universiteten och vetenskapsakademierna samt vissa vetenskapliga sällskap, urspr. med uppgift att under den våldsamma inflationen ekonomiskt stödja tysk vetenskap. N. lämnar bl. a. bidrag för utgivandet av vetenskaplig litteratur, utdelar forskarstipendier etc.

***Nothin**, **Torsten**, var led. av F. K. t. o. m. 1928 års riksdag. Sedan 1926 är han generaldirektör och chef för Lantmäteristyrelsen.

***Nottingham** är biskopssäte och har universitetscollege.

***Novaja Semlja**. Sedan 1923 finnes vid Matotjkin-sjar ett jordmagnetiskt observatorium jämte radiostation.

Novák [nå'-], **Vitězslav**, f. 1870, tjeckisk tonsättare. Påverkad av Brahms och Dvůrák m. fl. tonsättare men samtidigt i hög grad av sitt hemlands folk-musik, har N. skrivit operor, symfoniska dikter samt piano- och kammarmusik m. m.

Novatio'n (av lat. *novus*, ny). *Språkv.* Se **Folk-mål** sp. 271.

Novia'l, se **Världsspråk** sp. 1179.

***Novo-Nikolajevsk** heter sedan 1927 **Novo-Sibirsk**. 120,000 inv. (1926).

***Novorossijsk** ingår i N. Kaukasusområdet och har 68,000 inv. (1926).

Novo-Sibi'risk, se **Novo-Nikolajevsk**. Suppl.

Nt, kemiskt tecken för en atom niton (se **Radium** sp. 806).

***Nucleus**, se även **Kometer**. **Nuevit'as** [noe-], se **Camagüey**. Suppl.

***Numerisk**. Om numeriskt värde se även **Storhet** sp. 65.

Nuova antologia [noå'va antälådji'a], la N., en sedan 1866 var fjortonde dag i Rom utkommande tidskrift med litterärt och politiskt innehåll.

Ny-Aalesund [ålesu'nn], se **Kings Bay**. Suppl.

***Nya Dagligt Allehanda**. N:s genomsnittsupplaga var 1929 e:a 41,000 ex.

***Nya elementarskolan i Stockholm** skall enl. 1927 års skolreform ombildas till lyceum (se d. o. Suppl.) med latinlinje, reallinje och nyspråklig linje.

Nya skolan, se **Gamla skolan**. Suppl.

***Nya Sverige**, **Det N.**, har efter hösten 1928 t. v. upphört att utkomma.

***Nya varvet**. Älvsborgs kustartillerikår har indragits.

Nyberg, **Henrik**, f. 1889, orientalist, docent i semitiska språk i Uppsala 1919. N. har bl. a. utgivit *Kleinere Schriften des Ibn al'Arabi* (1919) med en värdefull idéhistorisk inledning, vid. *Hilfsbuch des Pehlevi* (I, 1928), en utmärkt introduktion i medelpersiskt språk och dess skrift, samt en framställning av Väst-Asiens fornhistoria (i **Bonniers världshistoria**, I, 1926).

***Nyblæus**. 3. **Gustaf N.** avled 1928.

***Nyblom**. 2. **Helena N.** avled 1926.

***Nybro** hade 1928 3,340 inv.

Nybyggeslånefond, **Norrbottens N.**, 1919 inrättad statslånefond, från vilken genom

länsstyrelsen utlämnas byggnadslån åt innehavare av nybyggen å överloppsmarker i Norrbottens lappsocknar. Lånevillkoren överensstämman i huvudsak med de för egnahemslån gällande. Se *Egnahem* sp. 738 samt Suppl.

Ny Carlsbergfondet grundades 1902 genom en donation av Carl Jacobsen. N., som 30 sept. 1928 uppgick till c:a 10,880,000 kr., erhåller årlig vinstandel från Carlsbergbryggerierna (se d. o. Suppl.). Dess avkastning är i sin helhet reserverad för konstnärliga ändamål i Danmark, bl. a. Ny Carlsberg Glyptoteks nyförvärv och drift, anslag till museer, konstnärer och forskare samt resande av offentliga monument.

Nygrad, grad enl. centesimaldelningen, $\frac{1}{100}$ rät vinkel.

Nygren. 1. *Oscar N.*, f. 1872, militär, överste vid generalstaben 1919, sekundechef vid Svea livgarde 1923, chef för 7:e infanteribrigaden 1926, kommandant å Bodens fästning 1928. — 2. *Anders N.*, f. 1890, teolog, prof. i systematisk teologi i Lund 1924. N. har publicerat ett flertal skarpsinniga undersökningar av grundläggande religionsfilosofiska och etiska frågor (bl. a. *Religiöst apriori*, 1921; *Filosofisk och kristen etik*, 1923).

***Nyhem**. 2. N. införlivades 1928 med Halmstad.

***Nykvarn**. Pappersbruket äges numera av a. b. Nykvarns bruk, grundat 1924.

***Nyköbing**. 1. *N. paa Falster* är säte för amtman och biskop.

***Nyköping**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserats högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och realgymnasium.

***Nyland**. Ångermanälven är selgelbar för större fartyg till N.; smärre fartyg gå ända upp till Sollefteå.

Nyman, *Alf*, f. 1884, filosof och kritiker, docent i Lund 1918. Bland hans bl. a. av Vaihinger påverkade filosofiska arbeten märkas *Kunskapsbiologi och deskriptionsteori hos Richard Avenarius* (1914), *Kants väg* (1919) och *Rumsanalogierna inom logiken* (1926). N. har även framträtt som essayist (*Kämpande intelligens*, 1911, *Musikalisk intelligens*, 1928) och verkat som musikkritiker i Stockholms Dagblad 1915—18 och Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1920—26.

***Nynäshamn** är tullstation och har numera kommunal mellanskola. Sedan 1929 är en kyrka i N. under byggnad efter ritningar av L. I. Wahlman. Bland industri- anläggningar märkas a. b. Stathems' vägfabrik, Telegrafverkets verkstad och a. b. Baltiska glasbruket.

***Nyodling**. Sedan 1927 äro statsmedel anslagna till bidrag för nyodling och betesförbättring å "ofullständiga jordbruk" (med mindre än 10 har åker och odlingsmark), vilka icke åtnjuta annat understöd av statsmedel.

***Nyodlingsfonden**. Från N. utlämnas sedan 1926 lån även för betesförbättring, vilka efter 2 års ränte- och amorteringsfrihet skola avbetalas med $\frac{1}{5}$ årligen.

***Nyrop**. 2. *Kristofer N.* avgick från professuren 1928.

Nyström, *Gunnar*, f. 1877, läkare, prof. i kirurgi i Uppsala 1921, direktör för Akademiska sjukhuset där 1923. N. har utgivit ett flertal skrifter, spec. rör kräftsjukdomarna i Sverige.

Nysvenska studier, se *Spår och stil*.

Nythomism. Genom påven Leo XIII:s encyklika *Aeterni Patris* 1879 kom Thomas' av Aquino filosofi (jfr Medeltidsfilosofi sp. 1424), som av ålder härskat inom dominikan- och jesuitordnarna, att även på andra håll inom den katolska världen efter hand vinna en dominerande betydelse. Bland representanterna för denna s. k. nythomism märkas i Tyskland A. Stöckl och M. Grabmann, i Frankrike E. Blanc, i Belgien D. Mercier, som bl. a. 1894 grundade den nythomistiska tidskriften *Revue néoscholastique*. N. spelar särskilt i Frankrike en betydande roll inom den litterära kritiken (J. Maritain och H. Massis).

Nåjd, se Lappar sp. 248.

* **Nåltelegraf**, se Telegrafi sp. 896. Jfr även Schilling v. Canstadt och Wheatstone.

* **Nämdö**. 1. N. församling har 1929 avskilts från pastoratet och överflyttats till Uppsala stift, där N. tills. med Djurö förs. bildar ett pastorat i Roslags ö. kontrakt.

Nämforsen, se Ängermanälven.

Närverknings teori, teori, som ej räknar med fjärrverkan (t. ex. Maxwells elektrodynamik, se Magnetiskt fält sp. 1061 f.).

* **Näs**. 3. Sedan 1927 bilda Yllestad, N., Vistorp, Vartofta-Åsaka och Kälvene ett pastorat. — 9. Näs fabriks a. b. äger även Alingsås bomullsväveri a. b. och a. b. Nordens textilfabrik, Borås.

* **Näsby**. 4. N.v. om slottet ligger i Täby skn villasamhället Näsby (c:a 2.000 inv.) med järnvägsstation (Roslags-Näsby) vid linjerna Stockholm—Rimbo och Roslags-Näsby—Ös-

terskär av Stockholm—Roslagens järnvägar.

Nässelklocka, se Campanulaceae.

* **Nässjö**. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

* **Næstved** är säte för amtman.

* **Nättraby**. Inom N. ligger Nättrabyhamn, hamn för fartyg med högst 4,1 m:s djupgående samt ändpunkt för Nättraby—Alnaryd—Älmeboda järnväg, samt Nättraby station, knutpunkt mellan nämnda järnväg och Blekinge kustbanor.

* **Nättraby—Alnaryd—Älmeboda järnväg**. Sträckan Nättrabyhamn—Alnaryd öppnades 1897 (ej 1895).

Näs fabriks a. b., se Näs 9, även Suppl.

Nödsignal, signal, som avgives av nödställt fartyg. N. utgöres av kanonskott o. d., avlossade med omkr. 1 minuts mellantid. 1. av oavbrutet begagnande av mistignalapparat 1. vid dager, av vissa flaggsignaler, i mörker av raketer o. d., avskjutna en i sänder med korta mellantider. N. per radio utgöres av morsetecknen SOS, sända 3 ggr och åtföljda av ordet DE jämte den nödställda stationens anropssignal, sänd 3 ggr.

Nödurkopplingshandtag, se Död mans grepp. Suppl.

Nö'ldeke, Theodor, f. 1836, tysk orientalist, prof. i teologi i Kiel 1868, i orientalisk filologi i Strassburg 1872—1906, har spec. inom semitisk och iransk filologi utgivit betydande arbeten, bl. a. det epokgörande verket *Geschichte des Qurans* (1860).

* **Nötkreatur**. Se även Anglerboska p. Suppl. och Finsknötboska p. Suppl.

O.

Oaks, the O. [dhi ðoks], se Kapplöpfung. Suppl.

***Oberon**. Astr. Se Uranus 2.

Objektivsats, se Satsobjektiv.

Objektmikrometer, se

Längdmätning sp. 963.

***Oboe**. Ill. av vanlig O. och engelskt horn återfinnes å bilagan till Musikinstrument.

***Obregón**, Alvaro, valdes 1928 till president men mördades kort därefter, innan han tillträtt sitt ämbete. Se vid Mexiko. Suppl.

***O'Brien**. 2. William O. avled 1928.

O'Brien [åbra'jøn], Fredrick, f. 1869, nordamerikansk författare av irländsk härkomst, har från sina långvariga besök på Söderhavsöarna publicerat de utomordentligt levande skildringarna *White shadows in the South Seas* (1919; Vita skuggor på Söderhavet, 1927), *Mystic isles of the South Seas* (1921; Mystiska öar i Söderhavet, 1926) och *Atolls of the sun* (1922; Solskensöar i Söderhavet, 1928).

Obsekvēnta floder, se Konsekvēnta floder. Suppl.

O'Casey [åke'jsi], Sean, irländsk författare, urspr. grovarbetare. Bland hans dramer märkas främst det av en cyniskt bitter realism präglade *Juno and the peacock* (1925; Juno och påfågeln, uppf. i Sthlm 1927) och *The plough and the stars* (1926). Hans senaste arbete, *The silver tassic* (1928), uppbares av en starkt pacifistisk tendens.

Occidenta'l. 1. Som avser occidenten. — 2. Se Världsspråk sp. 1179.

Oenothera Lamarckiana.

***Oceanografi**. Ang. den 1925 —27 utförda Meteorexpeditionen se d. o. Suppl.

***Ochs**, Siegfried, avled 1929.

***Ocker**, jfr Sakocker.

Odáðahraun [å'daðaðhachrö'jn], lavaplatå på Island, n. om Vatnajökull. C:a 4,000 kvkm. På O. ligger Askja (se d. o. Suppl.).

***Odessa**. 2. O. hade 1926 412,000 inv. I universitetets ställe finnes nu en "pedagogisk högskola"; dessutom har O. flera fackhögskolor. Statsbiblioteket i O. omfattar 0,7 mill. bd.

***Odhner**. 3. Teodor O. avled 1928.

Oenothē'ra, växtsläkte (fam. *Oenotheraceae*), hemmahörande i Amerika. *O. biennis*, gulltrav, nattljus, är en högväxt ört med stora, ljusgula blommor i axlik klase, förvildad på odlade ställen, järnvägsbankar o. d. i s. Sverige. Blommar hela sommaren. Liknande är *O. Lamarckiana*, vilken varit H. de Vries' viktigaste försöksväxt vid

hans undersökningar över mutationer (jfr d. o.).

***Offerdal** hade 1928 4,320 inv., därav 94 i Hottagens lappförs.

Oforsen, se R ä m e n.

Ogdoedri' (av grek. *o'gdoos*, den åttonde, och *he'dra*, yta), se K r i s t a l l sp. 1338.

***Ohio**. 2. Folkmängden uppskattades 1928 till 6,8 mill.

***Ohlin**, Bertil, blev 1929 prof. vid Handelshögskolan i Sthlm. Bland hans senare arbeten märkes *Utrikeshandels grunder* (1926).

Oil City [åjl si'tti], stad i Pennsylvania, n.ö. För. Stat., vid Alleghany River. Viktigt centrum i Pennsylvanias bergoljedistrikt. 21,000 inv. (1920).

***Ok** är även en bygel av mjukt järn, som vid undersökning av en järn- l. stålstavs magnetiska egenskaper användes för att tills. med denna bilda en slutna magnetisk krets (se K r e t s. *Fys.* 2. Suppl.), varigenom det avmagnetiserade fältet (se M a g n e t i s e r i n g) undviktes.

***Okayama** hade 1925 125,000 inv.

***Oklahoma** har enl. uppskattning för 1928 2,4 mill. inv.

***Oklahoma City** har nu c:a 160,000 inv.

***Olaus Petri**. Enl. N. Ahnlunds forskningar återgå uppgifterna om O:s födelsedatum och att han skall ha varit Luthers lärjunge på förfalskningar av Nils Rabenius (se d. o. 1), varför de måste anses obestyrkta. — Den av O. 1524—29 förda tänkeboken utgavs i Samfundet S:t Eriks årsbok 1908—11 och 1913—15. Om *Tobiae Comedia* se d. o. Suppl.

Olav, f. 1903, norsk kronprins, sen till Håkan VII och drottning Maud. O. förmäldes 1929 med

prinsessan Märtha av Sverige (se C a r l sp. 1036).

O'Idenberg [-bär̃], Hermann, f. 1854, d. 1920, tysk indolog, prof. i Kiel 1889, i Göttingen 1908, framstående kännare av Veda-litteraturen och buddhismen. Bland hans arbeten märkes främst *Buddha* (1881, 12:e uppl. 1923).

***Oldham**, J. H., avgick 1927 ss. redaktör för *International Review of Missions*.

***Olin**. 2. C. O. O. lämnade 1926 uppdraget ss. konung Gustaf V:s läkare.

***Oliva** inkorporerades 1925 med staden Danzig.

***Oljelund**, I v a n, har vid utgivit bl. a. romanen *Gröna riddare* (1926), en delvis självbiografisk skildring av den ungsocialistiska rörelsen, och essaysamlingen *Med två ögon* (1928).

Olow, John Olof, f. 1883, läkare, prof. i obstetrik och gynekologi vid Uppsala univ. 1923, förf. till ett flertal arbeten, spec. inom förlossningskonsten.

***Olsen**. 2. Ole O. avled 1927. — 3. Magnus O. utgav 1926 det metodiskt viktiga arbetet *Ættegård og helligdom*, ett försök att med hjälp av ortnamnen rekonstruera den sociala utvecklingen i förhistorisk tid i Norge.

Olskroken, station i Göteborg (se d. o. *Järnvägar*. Suppl.).

***Olson**, Emil, avslutade 1926 sin övers. av Snorres Norges konungasagor med en 3:e del. 1929 blev han red. för Arkiv för nordisk filologi.

***Olsson**. 10. Martin O. blev 1926 sekr. i Rådet till skydd för Stockholms skönhet. 1927 utgav han Erik Palmstedts *Resedagbok 1778—80*.

Olsson. 1. H a g a r O., f. 1893, finländsk författarinna, har ss. kritiker framträtt som förkämpe

för modernistiska riktningar (*Ny generation*, 1924). — 2. **Henry O.**, f. 1896, litteraturhistoriker, docent vid Stockholms högskola 1927, sekr. i Svenska föreningen Norden 1929, har framträtt som Almquistforskare (*C. J. L. Almquist före Törnrosens bok*, 1927).

***Olycksfall i arbete.** Genom en 1928 vidtagen ändring i 1916 års olycksfallsförsäkringslag har den där stadgade karenstiden borttagits och därmed införts obligatorisk försäkring av arbetare även för den första tiden efter ett olycksfall.

***Olympiska spelen.** De egentliga ledarna i forntidens O. kallades *te o' kolloi*, medan hellenodikerna endast voro funktionärer. — Vid 1924 års O. medtogos för första gången på programmet hastighetsåkning på skridskor och skidsport, vilka grenar sammanfördes med bl. a. konståkning på skridskor och ishockey till en s. k. vinterolympiad i Chamoni; här gjorde svenskarna med undantag för segern i konståkning för herrar en relativt svag insats. Efter den 8:e olympiaden avskaffades den officiella poängberäkningen. Den 9:e olympiaden 1928 inleddes med vinterolympiad i S:t Moritz, som blev synnerligen framgångsrik för Sverige (bl. a. belades de tre första platserna i 50-kilometersloppet på skidor). Den därpå följande sommarolympiaden i Amsterdam är den första olympiad, vid vilken kvinnor tävlat i allmän idrott (de ha förut representerats endast i simidrott, konståkning på skridskor och lawntennis). De deltagande nationernas antal var 46 (bl. a. deltog Tyskland för första gången efter 1912) och antalet tävlingar 106 (bl. a. hade lawntennis och skytte strukits

från programmet). Sverige gjorde en god insats och förvärvade guldmedaljen i spjutkastning, simning 1,500 m., fri brottning, lätt tungvikt och tungvikt, brottning, tungvikt, och modern femkamp. Den 10:e olympiaden skall äga rum i Los Angeles 1932 med vinterolympiad i Lake Placid.

Omdrev, omloppstid i skogshushållningsplan (se *Skogsin delning*).

Omloppstid, se *Skogsin delning*.

Omlöpning, upprepad brunst efter skedd betäckning, vanl. beroende på utebliven befruktning. Jfr *Brunst*.

Omskolning, se *Skolning*.

Omslutning, beteckning för sunman av de i ett affärsföretags balansräkning upptagna tillgångs- (aktivsidan) l. skuldposterna (passivsidan).

Omsättningstal, omsättningsförhållande, förhållandet mellan primär- och sekundärspänningarna i en transformator.

Omvändningsprisma, dels prisma, som användes för att rättvända bilden bl. a. i prisma-kikare (se *Kikare*, även *Suppl.*), dels prisma, som vid vissa reproduktionsmetoder (se ill. till d. o.) användes för att få en fotografisk bild likformig med originalets spegelbild.

Omvänt värde, detsamma som inverterat värde.

Oncken [ängken], Hermann, f. 1869, tysk historiker, prof. i Chicago 1905, vid olika tyska univ. från 1906, senast i Berlin 1928. Bland O:s skrifter märkas en monografi över *Rudolf von Bennigsen* (2 bd, 1910) samt ett par arbeten över Frankrikes Rhenpolitik, främst *Die Rhein-*

Eugene O'Neill.

politik Napoleons III. von 1863 bis 1870 (3 bd, 1926).

***O'Neill**, Eugene. Bland O:s senare skådespel märkas *Strange interlude* (1928; Sällsamt mellanspel, uppf. i Sthlm s. å.), ett stort psykologiskt drama, där dialogen dubblerats med monologer, i vilka de uppträdande ge uttryck åt sina tysta tankar, samt *Dynamo* (1929), början av en trilogi, som skall behandla nutidens aktuella filosofiskt-religiösa problem.

Ongar [å'nggø]. radiostation 30 km. n.ö. om London. Trafik på vissa europeiska länder samt Nord- och Syd-Amerika.

On revient toujours à ses premières amours [ån røvjä'ŋ tofo'r a se prämjärs amo'r], fr., "man återvänder alltid till sin första kärlek", gammal kärlek rostar inte.

***Oporto**. Uthamnen Leixões, anlagd 5 km. n. om Dueros mynning, ersätter O:s flodhamn, som endast anlöpes av mindre fartyg.

O'ppenheim [-hajm]. Fran z. f, 1852, d. 1929, tysk industriman,

grundare av Agfabolaget och en av ledarna av anilinkoncernen.

Optimisterna, en 1925 bildad sammanslutning av yngre svenska konstnärer (E. Bertel-Nordström, E. Dahlskog, J. Lundqvist, E. Ollers, M. Åberg m. fl.), som anordnat gemensamma utställningar i i Sthlm 1926 och 1928.

***Oran** hade 1926 150,000 inv., därav 125,000 européer.

Orange [å'rrindj], stad i New Jersey, n.ö. För. Stat., strax n.v. om Newark. Fashionabel förort till New York. Hattindustri. 33.000 inv. (1920). — Invid O. ligga städerna East O. (65,000 inv. 1928) och West O. (16,000 inv. 1920), den förra med tillverkning av medicinska och elektriska artiklar, den senare känd ss. säte för Edisons hem och laboratorium.

***Orchidaceae**. Av svenska orkidéer märkas ytterligare honungsblomster, knärot, myggblomster och spindelblomster (se dessa ord. Suppl.) samt tveblad (se d. o.). Av utländska, hos oss i varmlus odlade släkten märkas *Cattle'ya*, *Dendro'bium*, *Lyc'a'ste*, *Masdeva'llia*, *Odontoglo'ssum*, *Paphiope'dilum* (lik *Cypripe'dium*; se d. o.), *Va'nda* m. fl.

***Orchis**. *O. ustula'ta*, krutbrännare, är lågväxt med hela rotknölar samt små, som outslagna svartröda blommor (blomaxets topp därför svartrött). Gräsmark i Skåne och Blekinge samt spec. på öland och Gotland. Blommar på försommaren.

Ordfläta, se Crossword. Suppl.

Ordgeografi, se Språkgeografi.

***Ording**, Johannes, avled 1929.

***Ordnar**. 1927 tillsattes en särskild ordensnämnd, som har att

yttra sig över till densamma hän-skjutna frågor rörande ordensför-läningar. I samband därmed har också utdelandet av O. uppdelats på två skilda tillfällen, det ena liksom förut förlagt till den 6 juni, det andra till slutet av året.

***Ordning. Matem.** 1. En determinants O. är antalet rader l. kolumner, som den innehåller. — 2. Se Differential-ekvation och Differentialkalkyl. — 3. Se Oskulation och Oändligheten. — *Fys.* Antalet våglängder, som motsvarar vägskillnaden mellan strålar genom närliggande springor i ett gitter (jfr Spektralapparater sp. 1273).

***Ordovicium** är uppkallad efter ordovicerna, en forntida brittisk folkstam. O. föregicks av kambrium och efterföljdes av silurperioden. De ordoviciska avlagringarna äro bäst utbildade och ingående studerade i Fennoskandia, Böhmen, Storbritannien och Nord-Amerika. Lerskiffrar o. a. terrigena sediment dominera i allmänhet, ofta med flera tusen m. mäktighet i geosynklinalerna (se nedan) och innehålla ibland brytvärda järnmalmer (t. ex. i Böhmen). I det inre Nord-Amerika och ö. Fennoskandia äro dock kalkstenar förhärskande. I Skåne, Oslofältet och Jämtland uppträda mäktiga serier av svarta lerskiffrar, medan kalkstenar av obetydlig mäktighet men stor fossilriktedom äro så gott som allena rådande på Öland, i Östergötland, Närke, Dalarna och Estland. Den mest bekanta kalkstensbildningen är ortocéerkalken; den underlagras av ceratopy'gekalk och överlagras av chas'nopskalk, varpå följer en lerskifferserie, trinucleus'skiffern,

som i östersjön och Estland motsvaras av kalkstenar (östersjökalk). Viktiga ledfossil för kalkstenarna äro trilobiter och huvudfotingar (nautilider, ortoceratiter), för lerskiffrarna graptoliter (se d. o. Suppl.). F. ö. uppträda i O. representanter för nästan alla evertebratstammar samt de äldsta fiskarna. Kalkalger bilda rev i chas'nopskalk och östersjökalk. Vid slutet av O. uppträda också de tidigaste revbildande korallerna (arktiska Amerika). Från O. känner man ingenting säkert ang. klimat-zoner. I det nutida n. polarområdet var klimatet närmast tropiskt, ehuru moräner av förmodad ordovicisk ålder — möjligen härstammande från lokala glaciärer — äro funna i nordligaste Norge. Orogenetiska rörelser av mindre omfattning förekommo i Kaledoniska geosynklinalen och England samt i Appalachiska geosynklinalen. I England rådde tidvis en stark vulkanisk verksamhet.

***Oregon.** 1. O. har enl. uppskattning för 1928 1 mill. inv. I O. funnos 1920 10,500 i Sverige födda inv.

***Orehovo-Sujevo** hade 1926 63,000 inv.

***Orenburg.** Guvernementet och staden O. tillhöra ej längre Kasakstan utan utgöra en särskild underavdelning under RSFSR.

Organtvång, se Köttkontroll. Suppl.

Orhoninskrifterna, se Turkisk-tatariska språk sp. 1526.

Orientalisk ras, se Människoraser sp. 519.

***Orléans.** Son till Louis, den andre hertigen av O., och fader till Ludvig XII var Charles, f. 1391, d. 1465, som i sin höviska kärleksdiktning framstår som en

av den franska medeltidens främsta lyriker.

Orlovdiamanten [arlå'ff-], diamant, upptäckt i början av 1600-t., bars urspr. av indiska härskare av Stora Moguls dynasti, blev efter Delhis fall 1737 stulen och inköptes i Amsterdam av ryske greven Grigorij Orlov, som 1772 skänkte den till kejsarinnan Katarina II. Stenen, som oslipad väjde 400 karat, efter slipningen c:a 200 karat, infattades i toppen av tsarernas spira. Den senare forskningen har funnit sannolikt, att O. är identisk med en annau berömd indisk diamant, kallad *Stora Mogul*.

***Ormbunkar**. Av vanliga svenska O. märkas ytterligare bl. a. *Athyrium* (se d. o.) samt hjortunga, hällespring, kambräken, safsa, stenbräken och strutbräken (se dessa ord. Suppl.).

***Ormsö** har en yta av 93 kvkm.

Ornitopter (av grek. *ornis*, fågel, och *pteron*, vinge), se *Flygning* sp. 182.

***Ornö**. Nämndö förs. har 1929 avskilt från pastoratet.

Oro, se *Areoi*. Suppl.

Oroba'nche, se *Snyltrot*.

Orografisk nederbörd (av grek. *oros*, berg, och *grafein*, skriva), nederbörd, som icke står i samband med cykloner utan uppträder lokalt t. ex. i sådana kusttrakter, där en regelbunden varm och fuktig pålandsvind tvingas att stiga uppåt höga bergssidor (se *Nederbörd*). Medan Sthlm har en huvudsakl. cyklonal nederbörd om c:a 550 mm. årligen, har Bergen en huvudsakl. orografisk nederbörd om nära 2,000 mm.

Orpen [å'pøn], sir William, f. 1878, engelsk målare, känd bl. a. för sina på officiellt uppdrag utförda skildringar från

världskriget och fredskonferensen. Stor sensation väckte genom sin bisarra symbolik och oppositionella tendens hans 1923 utställda målning *Den okände brittiske soldaten i Frankrike*.

***Orrefors**. O. bruks a. b. äger även Sandviks (se d. o. 4) glasbruk och ett kristallsliperi i Nybro.

Orte'ga y Gasset [i gasä'tt], José, f. 1883, spansk filosof och kulturhistoriker, prof. i filosofi i Madrid, hävdar i sina arbeten (främst *El tema de nuestro tiempo*, 1923) en spec. av Bergsons filosofi influerad antirationalism. I *España invertebrata* (1922) undersöker han orsakerna till den spanska kulturens blomstring och förfall. Som utgivare av den ledande tidskriften *Revista de Occidente* utövar O. ett betydande inflytande.

Ortoaxel (av grek. *orto's*, rät), se *Kristall* sp. 1342.

***Ortoceratiter**, se även *Nautilider*. Suppl.

O'rupssanatoriet, se *Höör*. Suppl.

Ory'za, se *Ris*.

***Os**. Den av a. b. Ohs bruk drivna sulfittfabriken i Habo är numera nedlagd.

***Osaka**, som 1925 hade 2,115,000 inv., är nu Japans största stad. Medicinsk fakultet.

***Oshy**. 2. O., vars område 1929 väsentligt utökats, har nu c:a 2,000 inv.

***Oscarsteatern**. Den vid regimskiftet 1926 ifrågasatta namnförändringen kom ej till stånd.

***Osebergfyndet**. Ett stort vetenskapligt verk om O. under redaktion av A. W. Brögger, Hj. Falk och H. Shetelig är under utgivning (3 dlr, 1916—28).

***Oskarshamn**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar real-

skolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer. O. har länslasarett.

***Oskarsström** har station vid Halmstad—Nässjö järnvägar.

***Oslo** hade 1928 250,000 inv. Ett förslag att med O. införliva Akers landskommun (425 kvkm., c:a 80,000 inv.) är f. n. (1929) under behandling. — 1929 invigdes i en modernt inredd byggnad Det nye Teater. O. har radiostation och är sedan 1927 anknutet till det europeiska lufttrafiknätet genom linjen O.—Göteborg—Köpenhamn—Berlin.

Osloppet, se *Cykelsport*. Suppl.

Osmoterapi' (av grek. *terapeia*, behandling), intravenös injektion av vätskor med högre osmotiskt tryck än blodet (hypertoniska lösningar). Den härigenom uppkommande (osmotiska) vätskeströmningen från vävnaderna till blodet och det därpå följande utträdet av de insprutade ämnena i vävnaderna skola ha en gynnsam effekt på en del sjukliga tillstånd (ss. lungödem, inflammationer m. m.), varjämte resorptionen av läkemedel (ss. salvarsan), som samtidigt insprutas, skall påskyndas. Värdet av O. kan ännu ej säkert avgöras.

***Osramlampan**. Lystråden göres numera av ren volfram.

Ossendo'wski, *Ferdinand*, f. 1876, polsk författare och naturvetenskapsman, har vunnit ryktbarhet genom sina tills. med den amerikanske journalisten Lewis Stanton Palen utgivna skildringar från sina äventyrliga resor i Sibirien, Mongoliet och Tibet. Dessa med fascinerande skildringskonst skrivna arbetens objektiva sanningsvärde har emellertid blivit starkt ifrågasatt. I sv. övers. föreligga *Odjur, män-*

niskor och gudar (1923), *Asiens underbara värld* (1924) och *På de stora vidderna* (1925).

***Ossiannilsson**, K. G. Under senare år har O. intagit en allt mer utpräglad nationell och religiös hållning. I diktsamlingen *Ujärtat sjunger* (1927) har han bl. a. givit uttryck åt sin beundran för den italienska fascismen.

***Ost**. Namnet *Svecia ost* har 1928 antagits för att beteckna, vad som tidigare kallades *prästost*, d. v. s. en vid lägre temperatur än 50° ystad, i massan saltad, småpipig O.

***Ostkustbanan**. De återstående sträckorna öppnades i följande ordning: Gävle södra—Ljusne 1926 och Söderhamn—Iggesund samt Hudiksvall—Njurunda 1927. De normalspåriga linjerna ha en längd av 295 km. O. äger och trafikerar även den smalspåriga linjen Harmånger—Bergsjö (19,5 km.), som förut tillhört Norra Hälsinglands järnväg. O. är ansluten till Trafikförbundet Uppsala—Norrland.

***Ostrava**. Städernas officiella namn äro numera *Moravská O.* och *Slezská O.*

***Otaru** hade 1925 134,000 inv.

***Ottenby** ligger inom Ås skn, 5 km. från Ottenby station, ändpunkt för Ölands järnväg.

***Otterstad** omfattar Källandsö jämte smärre öar.

***Otto**. 2. *Harald O.* avled 1928.

Otto Ernst [å'ttä], se *Schmidt* 8, även Suppl.

Oud [aod], J. J. P., f. 1890, holländsk arkitekt, stadsarkitekt i Rotterdam, är en av ledarna för funktionalismen i holländsk byggnadskonst. O:s arbetarbostäder, Tusschendijken vid Taanderstraat i Rotterdam (1921), ha blivit förebildliga för liknande anläggningar i Holland och Tyskland.

Se ill. till Funktionalism. Suppl. sp. 832.

Ouessant, Ile d'O [il doäsa'ŋ], fransk ö strax v. om Bretagne, med fyrar och radiopejlstation. Viktig angringspunkt för sjöfarten till Engelska kanalen.

Oulu [ä'olo], se Uleåborg.

***Ova**. Sedan 1929 bilda Husaby, Skälvum, O., Kinne-Kleva och Sil ett pastorat.

Ova'mpo l. ova'mbo, bantufolk, till ett antal av c:a 100,000 befolkande Anpoland (l. Ovampoland, jfr d. o.). Till skillnad från övriga sydliga bantufolk, vilka övervägande äro nomadiserande herdar, äro O. bofasta och bedriva ett jämförelsevis högtstående jordbruk samt någon boskapsskötsel. O. äro fördelade i sex självständiga stammar. Tänkl. oberoende gentemot européerna (sedan 1920 bevakas deras intressen av ett infödingskommisariat), ha de bevarat sin egenartade kultur.

***Ovansjö** bildar jämte Storsviks köping O. församling. Socknen hade 1928 7,085 inv. (1927 översflyttades bl. a. ett område med 1,847 inv. till Sandviken).

Ovaria'hormon, hormon från ovarier och placenta. Renframställningen av O. har för närvarande resulterat i en fettliknande substans, som efter subkutan injektion starkt påskyndar könsmognaden hos unga hondjur och hos köns mogna dylika snabbt framkallar brunst. Helt nyligen har man lyckats framställa O. i vattenlöslig form. Detta preparat kommer att utsläppas i allmänna handeln, och man har förhoppningar att detsamma skall visa sig verksamt under de klimakteriska åren och vid menstruationsrubbingar. Hormon från hypofysen ha visat sig stå i intim samverkning med O. Detta hormon går

över i urinen hos havande, och genom insprutning av sådan urin på icke köns mogna möss erhålles en ytterst hastig köns mognad hos dessa. Senaste försök ge vid handen, att man på detta sätt kan påvisa havandeskap mycket kort tid efter inträdd befruktning.

***Oxelösund** är tullstation. Malmexporten från O. utgjorde 1926 c:a 1,2 mill. ton.

***Oxelösunds järnverk**. Koks-masugnen är ej den enda i Sverige. O:s a. b. driver även ett fönsterglasbruk i Oxelösund.

***Oxford**. V. om O. ligger den stora radiostationen Leafield.

Oxidationsteorier. Resultaten av de senaste årens forskningar över andningen (oxidationen) i de levande cellerna kunna sammanfattas i O. Warburgs (1) och H. Wielands (2) O. Det väsentliga problemet i fråga om celloxidationen är att förklara, hur cellerna så snabbt kunna nedbryta och oxidera ämnen som äggvita, fett och kolhydrat, vilka utanför organismen i vattenlösning äro svåra att oxidera. — 1) Warburg har lyckats visa, att extremt små mängder järn (och även en del andra metaller), fördelade på en kolyta, verka som en ytterst aktiv katalysator vid oxidation av en del i celler förekommande ämnen. I genialt anordnade och exakta försök har Warburg även visat en långt gående parallellitet i oxidationsverkan både kvalitativt och kvantitativt mellan det järnhaltiga kolet och de i levande celler verksamma katalysatorerna. Warburg drar ur sina försöksresultat den slutsatsen, att dessa senare, av honom kallade andnings-cen-zym, bestå av organiska järnföreningar. I själva verket kan man även ur celler extrahera ett rött, järnhaltigt färgämne, cy-

t o c h r o' m, vilket har katalytisk verkan på oxidation av ämnen i celler. Nyligen har Warburg genom spektroskopiska undersökningar kunnat fastställa, att andningsenzymet är ett hemin närstående ämne. 2) Wieland har i en lång rad av försök visat, att finfördelat palladium i frånvaro av syrgas kan upptaga väte från cellsubstanser, vilket ju är liktydigt med en oxidation. Wieland antar, att oxidationen i cellerna åstadkommes genom ett "aktiverande" av vätet förmedelst någon enzymverkan, så att vätet kan reagera med den genom andningen tillförda syrgasen under bildande av vatten. I alla de fall, där oxidation äger rum under upptagande av syre i den oxiderade molekylen (en stor del av celloxidationerna bestå i ett dylikt direkt upptagande av syrgas) förmodar Wieland på alldeles lösa grunder, att vatten upptages av de ämnen, som skola oxideras, varefter väte skulle aktiveras och bortföras som vatten efter reaktion med syrgas. Man kan föreställa sig, att syret i den upptagna vattenmolekylen kvarstannar i den på detta sätt oxiderade molekylen. Wielands O. brister i klarhet och vilar i viktiga punkter på rena antaganden men har dock funnit många anhängare. — I viss mån fristående från de nu nämnda forskarnas upptäckter står F. G. Hopkins arbeten över *glutathio'n*. Detta ämne, som av Hopkins renfram-

ställts ur celler, består av en cystin-glutaminsyreförening, vilken lätt reduceras under upptagande av väte, medan den därvid uppkomna föreningen lätt oxideras (i närvaro av järn) till det ursprungliga ämnet. Det principiellt viktiga är, att det reducerade glutathionet vid sin oxidation, vilken kan åstadkommas av syrgas, verkar som katalysator på oxidationen av samtidigt närvarande cellsubstanser. Efter Hopkins försök finnes stor sannolikhet för att glutathionet kan spela en viktig roll vid oxidationsprocesser i levande celler.

Oxi'dkatod, detsamma som Wehneltkatod.

Ozarkplatån [åsa'k-], starkt denuderat, skogrikt bergland i mell. För. Stat., huvudsakl. beläget inom staterna Missouri och Arkansas. C:a 200,000 kvkm. Högsta punkt 868 m. ö. h. Stora zink-, bly- och bauxitfyndigheter.

Oändlig produkt, produkten av ett oändligt antal faktorer. Om produkten av de *n* första faktorerna närmar sig ett bestämt gränsvärde, då *n* växer obegränsat, säges O. vara konverge'nt; går produktens värde mot oändligheten, säges O. vara diverge'nt; saknar det gränsvärde, säges O. vara obestämt. Nödvändigt men ej tillräckligt villkor för att O. skall konvergera är, att faktorerna med växande ordningsnummer gå mot gränsvärdet 1.

P.

Paasikivi [pa'siki-], J u h o, f. 1870, finländsk politiker och finansman, direktör vid Finlands statskontor 1903—14, senator och

chef för finansexpeditionen 1908—09, direktör för Kansallis-Osakebanken sedan 1914. P. var 1918 det fria Finlands första statsmi-

nister och ordf. i den finländska delegationen vid fredsslutet med Ryssland 1920.

Paddfot, se *Borragina-ceae*.

Padouk, träslag, som härstamma från olika arter av *Pterocarpus* (fam. *Legumino'sae*; jfr *Sandelträ*d), huvudsakl. *Pterocarpus dalbergioïdes* från Andamanerna, *Pterocarpus indicus*, trol. från Filippinerna, och *Pterocarpus macrocarpus* från Birma. P. är än rödaktigt, än mer gult l. brunt. Det användes huvudsakl. till inläggningsarbeten (intarsia). Jfr *Trä* sp. 1417.

Paga'n, liten ort i Burma, Britt. Indien, vid Irawadi, s.v. om Mandalay. Vid P. finnas ruinerna av Burmas forna, 1287 av mongolerna förstörda huvudstad P., som under 900—1200-t. var Bortre Indiens viktigaste buddhistiska kulturcentrum. Bland ruinområdet till över 5,000 uppgående pagoder och stupas märkes huvudtemplet Ananda (1085—1107).

Pago Pago, se *Samoa-öarna*.

***Painlevé**, Paul, ingick ss. krigsminister i Herriots ministär 19—21 juli 1926 och övertog samma post juli 1926 i Poincarés 4:e, nov. 1928 i dennes 5:e och juli 1929 i Briands 11:e ministär.

***Pajala**. 2. P. har uppgått i Pajala och Korpilobolo tingslag.

Pajala och Korpilobolo tingslag i Torneå domsaga, Norrb. l., omfattar socknarna Korpilobolo, Tärendö, Pajala och Junosuando. — P. bildades 1928 genom sammanslagning av Pajala tingslag och Korpilobolo tingslag.

Palais de justice [-lä' də ʒys-ti'ss] (fr., rättvisans palats), se *Rådhus*.

Paleoafrika'niska språk, se tab. till *Språk* sp. 1355—1356.

***Paléologue**, Maurice, var endast en kort tid 1920 generalsekreterare i franska utrikesministeriet. Han har på senare år utgivit de historiska studierna *Le roman tragique de l'empereur Alexandre II* (1923; Kejsar Alexander II:s tragiska kärleks-saga, 1924) och *Un grand réaliste. Cavour* (1926; Cavour, 1928) samt memoarverket *Les entretiens de l'impératrice Eugénie* (1928). Led. av Fr. akad. 1928.

***Palestina** hade 1928 882,000 inv., därav c:a 150,000 judar. Järnvägarna ha en längd av 1,245 km. — *Historia*. P. har under de senaste åren haft stora ekonomiska svårigheter att kämpa med, och utvandringen har tidvis överstigit invandringen. Motsättningen mellan judar och araber är fortfarande stark, vilket bl. a. tog sig uttryck i svåra oroligheter i Jerusalem aug. 1929. 1927 infördes en palestinensisk myntenhet, baserad på engelska pundet. Lord Plumer efterträddes 1928 som high commissioner av sir John Chancellor.

Palingene's (av grek. *pa'lin*, åter, och *ge'nein*, bildas), se *Assimilationsteorin*. Suppl.

Palladiani'sm, den från Palladio utgångna arkitekturriktningen, särskilt sådan den framträder i England under 1600- och 1700-t. — Adj. *palladia'nisk*.

***Palladio**. P:s betydelsefulla teoretiska arbete *Quattro libri dell' architettura* har utgivits i sv. övers. (Fyra böcker om arkitekturen, 1928).

Pallenberg [-bärʒ], Max, f. 1877, tysk-österrikisk skådespelare av judisk börd, debuterade som komisk skådespelare, övergick sedan till operetten, där han

vann stor framgång, men har senare återvänt till talscenen. P. har varit anställd vid olika teatrar i Tyskland och Österrike, bl. a. hos Reinhardt och Piscator. Hans konst präglas av en suverän komisk fantasi, som icke väjer för de djärvast karikerande effekter men dock även i överdrifterna bibehåller ett djupt mänskligt grunddrag.

Pa'llio-nimbus (av lat. *pa'llium*, täcke, och *nimbus*, moln), över hela himmeln sammanhängande täcke av regn- l. snömoln.

Palm, Torsten, f. 1885, målare. P. har framträtt som den ledande bland intimisterna (se d. o. Suppl.). I små dukar har han urspr. närmast i anslutning till Cézanne, senare till svenskt 70- och 80-talsmaleri, skildrat svensk och fransk natur.

Palm Beach [pam bitj], en av För. Stat:s fashionablaste badorter (säsong dec.—april), belägen på Floridas s.ö. kust.

Palmgren Munch-Petersen, Valfrid, f. 1877, gift 1911 med prof. J. Munch-Petersen, svensk lektor vid univ. i Köpenhamn sedan 1916, har nedlagt ett energiskt arbete på utvecklandet av de kulturella förbindelserna mellan Sverige och Danmark.

***Palmstedt**. 1. Erik P. 1927 utgavs P:s dagbok från den italienska studieresan 1778—80.

***Palmstierna**. 2. K. O. P. framträdde även som författare till historiska romaner (*Snappharnarne*, 1831, m. fl.). Hans memoarer äro i bearbetning och urval utgivna under titeln *Berättelser ur friherre C. O. Palmstiernas lefnad* (1880). — 4. Erik P. har under senare år varit ivrigt verksam för spridande av kännedom om svensk kultur i England (jfr

Anglo-Swedish Literary Foundation. Suppl.).

Pa'los, P. de la Fronte'ra, liten stad i Andalusien, s.v. Spanien, vid Rio Tintos mynning. I P. startade Columbus (se d. o. sp. 1370 f.) den första färden till Amerika. 1929 avtäcktes i P. en kolossalstaty över Columbus.

Pa'ludan, Jacob, f. 1896, dansk författare, har bl. a. utgivit romanerna *Fugle omkring Fyret* (1925), en skildring från krigs- och den följande kristiden, och *Markerne modnes* (1927), en skarpt psykologisk människoskildring och, liksom essaysamlingen *Feodor Jansens Jeremia* (1927), en kritisk analys av den moderna civilisationen ur reaktionär synpunkt.

***Pamir**, se Berg-Badahan-sjan. Suppl.

Pa'mpa Aullagas [aolja'-], se Poopó. Suppl.

***Panama**. 1. *Historia*. 1926 slöts ett handels- och vänskapsfördrag mellan P. och För. Stat., vilket bl. a. stipulerar, att P. skall anse sig i krigstillstånd vid varje krig, vari För. Stat. är inblandat, och att För. Stat. vid ett dylikt tillfälle skola ha fullständig kontroll över alla militära operationer i P. Detta fördrag, som väckt en oerhörd förbittring i det latinska Amerika, har ej ratificerats av P:s representation. De diplomatiska förbindelserna med Costa Rica ha återupptagits, och nya förhandlingar ang. gränstvisten skola inledas. Sedan 1920 är P. medlem av N. F. — 2. P. är säte för två universitet, Instituto Nacional och Universidad Bolivariana, det senare grundat 1926 som ett uttryck för panamerikansk solidaritet och underhållet av P. l och flera sydamerikanska stater.

Panama', tygsort. Se schema till *Vävning* sp. 1263—1264.

***Panamakanalen** passerades året 1927/28 av 6,456 fartyg med en last av 30 mill. ton. Enär P. befaras inom en snar framtid bli otillräcklig för den kraftigt växande trafiken, ha nyligen projekt framkastats att ersätta P. med en nivåkanal l. bygga Nicaragua-kanalen (se d. o. Suppl.).

Pa'neth, Fritz, f. 1887, tysk kemist, prof. i Berlin 1922, har utfört arbeten inom de radioaktiva ämnenas kemi.

***Pangalos, Theodor**, störades redan i aug. 1926. Han fängslades efter ett misslyckat flyktförsök och ställdes 1928 till ansvar inför en parlamentskommission. Han frigavs juli s. å. av Venizelos och fick i okt. amnesti för sina politiska gärningar under diktaturen. Maj—juli 1929 satt P. åter häktad på grund av sin propaganda vid valen s. å.

Pa'nicum, se *Hirs*.

***Pankhurst, Emmeline**, avled 1928.

***P. A. Norstedt & Söners förlag**. P:s skolboksavdelning sammanslogs 1928 med Albert Bonniers, varvid ett fristående bolag bildades, a. b. Svenska bokförlaget P. A. Norstedt & Söner—Albert Bonnier (se d. o. Suppl.).

***Pansar**, se även *Pansargalvanometer*.

Paphiope'dilum, se *Cypripedium*.

Pa'prias, biskop i Hierapolis (Frygien) under förra hälften av 100-t. e. Kr. P. skrev bl. a. ett (blott i fragment bevarat) arbete, i vilket han samlade Jesus-ord, som voro gängse i den muntliga traditionen, jämte notiser om apostlarna och evangelisterna.

***Papini, Giovanni**. *Storia*

di Cristo föreligger nu i sv. övers. (Kristi historia, 1927).

Papperskol, se *Bothrodendron*.

***a. b. Papyrus** äger även Ljungaskogs a. b., vilket driver Ljungaskogs träsliperi. Aktiekapital 5 mill. kr. C:a 1,000 arbetare.

***Pará**. 2. P., som 1926 hade 1,269,000 inv., har enl. nymätning en yta av 1,362,966 kvkm.

***Parabel** kallas även vissa andra kurvor, t. ex. Neils P. (se *Neil*).

***Paraboloid**. Rotationsparaboloiden uppstår genom en parabels rotation kring sin axel.

Paradisfrö, *melegueta-peppar*, fröna av *Aframomum melegueta* (fam. *Zingibera'ceae*) från Sierra Leone och angränsande trakter av Afrika. P. äro bruna och vårtiga, påminnande om kardemummafrö men med kamfer- l. pepparartad lukt och smak. P. användes förr ss. krydda.

***Parahyba**. 3. P. hade 1926 1,193,000 inv. Ytan utgör enl. nymätning 55,920 kvkm.

***Parallax**. *Fys.* P. är det fel, som vid avläsning å en skala av en kropps läge uppstår därigenom, att synlinjen från ögat till kroppen ej är vinkelrät mot skalan. Se även *Stereofotogrammetri* sp. 1547.

***Parallelepiped**. P:s volym är produkten av en sidoytas storlek och dess avstånd från motstående yta.

Parallellindning, se *Slinglindning*.

Paraná. 2. P. har enl. nymätning en yta av 199,897 kvkm.

***Paranötter**, jfr *Sapukajanötter*. Suppl.

Parata'x (av grek. *para'*, bredvid, och *ta'xis*, ställning), det-

samma som koordination (se d. o. *Språkv.*).

Parathyroidi'n, se Collip. Suppl.

Pa'rdo-Bazán [-tha'n], Emilia, f. 1851, d. 1921, grevinna, spansk författarinna och litteraturhistoriker, prof. i romansk litteratur i Madrid 1916. Såväl i sina kritiska arbeten som i sina romaner framträdde P. som en av naturalismens främsta representanter i spansk litteratur.

***Paris** hade 1926 2,871,000 inv. Avenue du Bois-de-Boulogne (sp. 1654) omdöptes efter marskalk Fochs död 1929 till Avenue Foch. Petit Palais (Palais des beaux-arts) inrymmer staden P:s samlingar av modern konst, huvudsakl. tillkomna genom inköp på Salongerna. — La cité universitaire, belägen strax utanför befästningarna s. om staden, mitt emot Parc de Montsouris, är bostadsområde för studenter vid P:s universitet och högskolor. Anläggningen, till vilken staden P. upplåtit mark, består av bostadshus för olika länders studenter, grupperade kring en administrationscentral och en kyrka. Grundstenen till Sveriges byggnad lades 1929.

Pa'ris, se O r m b ä r.

Pari'sergrönt, detsamma som kejsargrönt.

Parke's metod [paks], se Silver sp. 567.

***Parmoor**, lord, ingick juni 1929 ss. lordpresident i MacDonalds ministär.

Pa'rtienkirchen [-kirʒen], se G a r m i s c h. Suppl.

***Partenogenes**, se även Fortplantning. Suppl.

Participating debentures [parti'ssipejtning dibe'nntjåš] (eng. av *participate*, deltaga, och *debenture*, skuldebrev), skuldebrev

med föränderlig ränta. P. har väsentligen samma karaktär som en aktie — ehuru det ej medför rätt att rösta vid bolagsstämma — i det att ränta å detsamma gottgöres efter samma procentsats, som tillämpas vid den utdelning, vilken lämnas å aktierna. Innehavaren av P. tillförsäkras dock av bolaget en årlig minimiränta (5 %) samt äger vid bolagets upplösning rätt att åtnjuta betalning före aktieägarna.

***Partille**, som är beläget omedelbart ö. om Göteborg, har talrika industrianläggningar.

Partio'ner (av lat. *partitio*, delning), se T a l t e o r i sp. 771.

Pa'scin [fr. utt. paskä'n], Jules, f. 1886, målare och tecknare, född i Bulgarien, bosatt i Paris. Med en tidigt förvärvad virtuos teknik har P. utvecklat sig till en kosmopolitisk modemålare, som i en nonchalant och skissartad stil skildrar parisk och västindisk halvvard.

***Pašić**, Nikola, anmodades vid en ministerkris dec. 1926 att ånyo bilda ministär, men innan han hunnit få sin ministerlista klar, avled han i samma månad.

***Pass**. 1925 års kungörelse avlöstes av en Kungl. kung. 4 september 1926, som i sin tur efterträddes av lagen 2 aug. 1927 om utlännings rätt att här i riket vistas (se U t l ä n n i n g) och en därav föranledd Kungl. kung. 11 nov. 1927 med vissa föreskrifter i anledning av nämnda lag. De genom dessa författningar införda bestämmelserna om P. äro i huvudsak följande: P. skall vara utfärdad av behörig myndighet i den stat, där innehavaren äger medborgarskap. Kan utlännning icke förete ett sådant P., ett s. k. *hemlandspass*, kan utrikesministern, där särskilda skäl

föreligga, för honom utfärda en särskild legitimationshandling, ett s. k. *främlingspass*, som för viss tid får gälla som P. Hemlandspass skall vara viserat, där ej innehavaren är 1) dansk, norsk, isländsk, belgisk, brittisk, finsk, fransk, italiensk, japansk, liechtensteinsk, luxemburgsk, nederländsk, portugisisk, schweizisk, spansk, tysk l. österrikisk undersäte; 2) undersäte i För. Stat. och tidigare varit antingen svensk medborgare l., på grund av födseln, dansk, norsk l. isländsk medborgare. — Efter överenskommelse 1929 mellan Sverige, Danmark, Finland, Island och Norge kan undersäte från något av dessa länder vid resa mellan dem, som ej äsyftar arbetsanställning, i st. f. P. begagna sig av en särskild legitimationshandling, nordiskt resekort. För svensk undersäte utfärdas en därom 24 maj 1929 utfärdad kungörelse, som trädde i kraft 7 juni s. å., sådant resekort av magistrat, poliskammare, stadsstyrelse, landsfiskal l. därtill bemyndigad postanstalt. Det gäller sex månader från dagen för utfärdandet och kan gälla även för innehavarens hustru och minderåriga barn.

Passa'rge, Siegfried, f. 1867, tysk geograf, prof. i Breslau 1905, vid kolonialinstitutet i Hamburg 1908 och vid det därur bildade universitetet 1919. P. har utgivit arbeten rör. sina forskningsresor till bl. a. Kalahari samt studier i fysisk geografi, ss. *Physiologische Morphologie* (1912) och *Die Grundlagen der Landschaftskunde* (3 bd, 1919—20). Bland hans större verk märkes även *Die Erde und ihr Wirtschaftsleben* (2 bd, 1927).

Pastina'ca, se **Palster-nacka**.

***v. Pastor**, Ludwig, avled 1928.

Patelin, se **Advokaten Patelin**. Suppl.

Patia'la, infödingsstat i Punjab, Britt. Indien. Jordbruk. 15,363 kvkm. 1,5 mill. inv., därav 48,000 i huvudstaden P. (1921).

***Pau**, se **Canfranc**. Suppl.

Paul-Boncour [pål], se **Boncour**, även Suppl.

***Pauli**. 2. **Georg P.**s memoarserie har avslutats med *Pariserpojarna* (1926) och *Opponenterna* (1927). P. har vid. utgivit två volymer *Konstnärsbrev* (1928).

Pauli, **Ivan**, f. 1885, skolman, politiker, 1925 lektor vid högre allm. läroverket å Östermalm i Sthlm, s. å. chef för Social-Demokratens kulturavdelning. P. tillhör sedan 1921 F. K. och är en av det socialdemokratiska partiets mera framträdande representanter.

***Paulsson**, **Gregor**, är generalkommissarie för Stockholmsutställningen 1930.

***Pavlova**, **Anna Pavlova**, na, utgav 1928 sina memoarer under titeln *Tanzende Füsse*.

***v. Payer**. 2. **Friedrich v. P.** publicerade 1923 sina memoarer under titeln *Von Bethmann-Hollweg bis Ebert. Erinnerungen und Bilder*.

Paysandú [pajsando'], stad i Uruguay, vid Uruguayfloden, som är segelbar till P. för sjögående fartyg. Köttfryserier m. m. Flodhamn. 26,000 inv. (1927).

Peč [pettj], nuv. namnet på Ipek.

Peck, engelskt rymdmått = 2 gallons = 9,09 l.

Pe'dersen, **Peder Oluf**, f. 1874, dansk fysiker, prof. vid Polyteknisk Læreanstalt i Köpenhamn 1912, har utfört viktiga arbeten inom svagströmsteknik och vid undersökning av Lichten-

bergs figurer funnit en metod att mäta ytterst korta tidsintervall.

Peiping, se **Peking**. Suppl.

***Peiraieus**, som 1928 hade 251,000 inv., är nu Greklands andra stad (jfr **Aten**. Suppl.).

***Peking** är sedan 1928 om döpt till **Peping** (**Peiping**) och är ej längre Kinas huvudstad (se **Nanking**. Suppl.).

Pelarkaktus, namn på arter av släktet *Cereus* (se d. o.).

Penck, **Albrecht**, f. 1858, tysk geograf, 1885—1906 prof. i Wien, 1906—26 prof. i Berlin, där han även förestått oceanografiska institutet (1906—21). Sin förnämsta insats har P. gjort på det geomorfologiska området, bl. a. genom studier rör. istidens verkningar inom Alpena och Pyrenéerna och unga rörelser hos jordskorpan av tektonisk o. a. art; en värdefull geomorfologisk handbok utgör hans *Morphologie der Erdoberfläche* (2 bd, 1894). P. tog 1891 initiativet till internationella världskartan (se d. o.). Han erhöll 1923 Vegamedaljen.

***Pendel**, se även **Kvicksilverpendel**. Suppl.

***Pennell**, **Joseph**, avled 1926.

***Pennsylvania** har enl. uppskattning för 1928 9.9 mill. inv. I P. funnos 1920 20,000 i Sverige födda personer.

a. **b. Pentaverken**, Skövde, grundat 1919 genom ombildning av firman Skövde mek. verkstad, etablerad 1868, tillverkar motorer för stationära och marina ändamål, utombords- och automobilmotorer m. m. C:a 250 arbetare.

Peping, se **Peking**. Suppl.

***Peppar**. Även långpeppar, de hela fruktaxen av *Piper longum* från indo-malajiska övärlden, saluföres stundom i Sverige och användes som krydda.

Pepparrör, ett bambuliknande

rör, som erhålles av gräset *Phyllostachys bambusoides* i Himalaya. Användes till käppar.

Percy [pø'si], **Arthur C:son**, f. 1886, konstnär. P., som 1908—09 studerade i Paris för Matisse, har i en av denne påverkad dekorativ stil huvudsakl. målat blomsterstilleben och figurbilder, utmärkta av en blond och doftig kolorit. Sedan 1923 konstnärlig ledare vid Gävle porslinsfabrik, har han där utfört fajanser i en om den italienska renässansfabrikationen påminnande stil (se ill. till **Fajans**. Suppl.).

***Péret**, **Raoul**, blev efter sitt utträde (juni 1926) ur Briands 9:e (ej ss. i huvudarbetet uppges 8:e) ministär ånyo talman i deputeradekammaren och invaldes jan. 1927 i senaten.

Perfektivisk, se **Verb**.

Pergament, **Moses**, f. 1893, tonsättare och musikkritiker av judisk börd, född i Finland, verksam i Svenska Dagbladet sedan 1923. P. har bl. a. skrivit stycken för violin, kör och orkester samt baletten *Krelantems och Eldeling* (Sthlm 1928).

Peridinæe, **peridine'er**, se **Dinoflagellata**.

Peripeti' (grek. *peripe'teia*), plötsligt omslag, vändpunkt (i ett händelse- l. ödessammanhang). Jfr **Tragedi**.

Perli't, pärlsten, vulkaniskt glasmineral med fin, skalformig avsöndring och grå l. brun färg.

Permiska språkgruppen, se **Finsk-ugriska språk** sp. 27.

***Pernambuco**. I. P. har enl. ny-mätning en yta av 99,254 kvkm.

Pernambu'kträ, färnbock (se **Caesalpinia**).

Perret [-rä'], **Auguste**, f. 1874, och **Gustave**, f. 1876, franska arkitekter, bröder. Urspr.

betongkonstruktörer, ha P. framträtt med en av betongens möjligheter helt betingad byggnadsstil. I deras tidigaste verk, Théâtre des Champs Élysées i Paris (invid 1913), är endast interiören klart konstruktivt betonad, medan den marmorklädda fasaden röjer påverkan från Jugendstilen. Logiskt genomförd är betongkaraktären i P:s kyrkobyggnader, Notre-Dame i Le Raincy (1922—23) och Sainte Thérèse i Montmagny (1925). P. ha på senare år helt anslutit sig till de funktionalistiska strävandena, för vilka de varit banbrytare.

***Pers**, Anders, lämnade F. K. 1927.

Persona'tae, annat namn på *Scrophularia'ecac*.

***Personne**. 1. John P. avled 1926. — 2. Nils P. avled 1928.

***Persson**. 3. Per P. avled 1929. — 4. Nils P. avled 1927.

Pe'rtinax (lat., ståndaktig), se Géraud. Suppl.

***Peru**. *Historia*. Presidenten Leguía har med stor energi arbetat för P:s ekonomiska uppsving och strävat att utveckla dess internationella förbindelser. Spec. För. Stat. ha under senare år ekonomiskt starkt engagerat sig i P. Gränsen mot Colombia (se d. o. Suppl.) reglerades 1927. Tacna-Aricafrågan, länge det dominerande problemet i P:s utrikespolitik, löstes 1929 (se Tacna, även Suppl.). P. var 1921—29 ej representerat vid N. F:s delegeradeförsamlingar.

***Perugia**. Från provinsen har nyligen ett område avskilts ss. egen provins. Terni.

Perukträd, se Rhus.

Pe'schelrör, svartlackerade stålrör, försedda med en smal, längsgående slits och utan inre isolationsbeklädnad. Användas vid

elektriska installationer. Motståndskraftiga mot såväl mekanisk som kemisk inverkan.

Petechia'lfeber, se Vattusot. *Veter*.

Peter I:s ö, liten klippö vid Antarktis, på 69° s. br. och 90° v. l., upptäckt 1821. P. annekterades 1929 som norskt territorium av en valfångstexpedition; det omgivande havet erhöll samtidigt namnet Roald Amundsens hav.

Peterhead [pitøhe'dd], Skottlands östligaste stad, i grevsk. Aberdeen. Viktig fiskehamn. Granitbrott. 13,000 inv. (1926).

***Petersen**. 3. C. S. P. var ensam utgivare av *Illustreret dansk Litteraturhistorie* till 1921, då V. Andersen inträdde ss. medutgivare. Av hans Holbergssuppl. föreligger nu 9 bd (1913—28).

Petersen, Peter, f. 1884, tysk filosof och pedagog, prof. i pedagogik i Jena 1924. Ss. filosof har P. framträtt med *Geschichte der aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland* (1921), ss. pedagog med *Allgemeine Erziehungswissenschaft* (1924), som ur sociologiska och kulturhistoriska synpunkter betonar hemmets och den praktiska verksamhetsmiljöns dominerande betydelse för de ungas fostran.

***Peterson-Berger**, Wilhelm, har senare fullbordat bl. a. en violinkonsert och en fjärde symfoni. *Holmia*, som återger stockholmska stämningar.

***Peterssen**, Eilif, avled 1928.

***Petersson**. 3. Valfrid P. avgick 1927 från professuren.

Petersson. 1. Ingemar P., f. 1870, civilingenjör, överstelöjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren 1927, har på såväl det administrativa som det vägtekniska området gjort betydande insatser för det svenska vägväsendets ut-

veckling. P. var vägkonsulent i Sthlms l. 1916—29. — 2. Herbert P., f. 1881, d. 1927, språkforskare, prof. i sanskrit med jämförande indoeuropeisk språkforskning i Lund 1923, utgav ett stort antal avhandlingar inom den jämförande lingvistikens.

Petit Journal, le P. [lø pøti jorna'll], fransk daglig tidning, utgiven i Paris, grundad 1863. Konservativ. Äges av L. Loucheur.

***Petrén**. 2. Alfred P. blev 1929 prof. i psykiatri i Uppsala och överläkare vid Uppsala hospital. — 3. Karl P. avled 1927.

Petrén, Gustaf, f. 1874, broder till de i huvudarbetet nämnda bröderna P., prof. i kirurgi i Lund 1921, förf. till ett flertal kirurgiska avhandlingar, bl. a. över magsår och blindtarmsinflammation.

Petterkvist, Lovisa, se Agrell, även Suppl.

***Petersson**. 3. Jakob P. lämnade 1928 statsrådsämbetet.

Peuple, le P. [lø pøppl], fransk daglig tidning, utgiven i Paris. P. är C. G. T:s organ.

Phaeton, se Automobil. Suppl. sp. 199.

***Phaseolus**. I varmare länder odlas andra arter, så *P. lunatus*, m å n b ö n a (från Ostindien och Afrika), och *P. mungo*, m u n g o b ö n a, s a n s i b a r ä r t (från Ostindien).

***Philadelphia** hade 1928 enl. uppskattning 2,1 mill. inv. Antalet negrer i P. var 1920 134,000. I P. öppnades 1929 John Morton-museet (se Morton. Suppl.).

Philadelphus, se Schersmin.

***Phillimore**. 2. W. G. F. P. baron P. of Shiplake, avled 1929.

Phlox, se Flox.

Phobos, se Mars sp. 1276.

Phoebe [fe'-], se Saturnus sp. 170.

***Phragmén**, Edvard, är sedan 1922 Stockholms högskolas inspektor. P. har ivrigt verkat för det proportionella valsättets införande (jfr Proportionella val).

***Physalis**. Jfr Ananas-körsbär. Suppl.

***Piaster** är även namnet på myntenheten i Franska Indo-Kina (se d. o. Suppl.).

***Piauhy** har enl. nymätning en yta av 245,582 kvkm.

Pice [pajs], se Rupie.

***Pictet**, Raoul, jfr Trouton.

Pie [paj], se Rupie.

***Piemonte** indelas nu i sex provinser (Aosta och Vercelli samt de i huvudarbetet uppräknade).

Piešťany [pjä'sjt-], ty. *Pistyan*, badort i mell. Tjecko-Slovakiet, vid Donaus biflod Váh. Varma svavelkällor och radiumhaltiga gyttjebad.

***Piezoelektricitet**. Om P:s användningar se Telefoni sp. SSS och Undervattenssignalering.

Pikoti't, se Spinell sp. 1313.

Pilgrimsstegvalsverk, se Rörtillverkning sp. 1673.

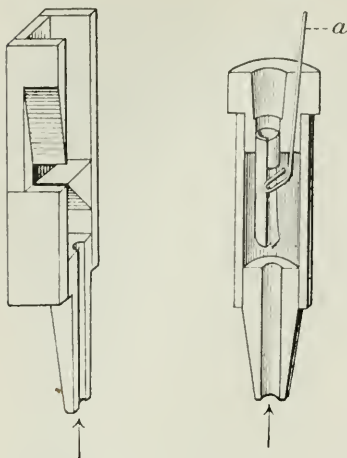
***Piłsudski**, Józef, avgick 1928 ss. konseljpresident men kvarstår som krigsminister.

Pinchbeck [pi'antjbekk], eng., se Mässing.

Pi'nos, I'sla de P., ö s. om Kuba, ingående i prov. Habana. Odling av grapefruit och grönsaker. C:a 2,500 kvkm. 4,800 inv., mest immigranter från För. Stat. (1925). — Kubas besittning av P. erkändes 1925 av För. Stat.

Pi'ntos (sp., av *pintar*, måla), albinos av negerras.

***Pipa**. 1. P. indelas i läpp- och tungpipor (jfr Orgel sp. 1385).

T. v. Nedre delen av läppipa. t. h. nedre delen av tungpipa (ltuskurna). a stämninganordning (jfr Stämning sp. 201). Pilarna ange luftströmmens riktning.

I de förra blåses en luftström mot kanten av en öppning i nedre ändan av P. och går därvid växelvis in i P. och förbi kanten ut i fria luften. Härvid uppstår i P. en stående vågrörelse (se Svängningsrörelse sp. 557) med buk nedtill. Upptill öppna P. ha buk även vid övre ändan och en l. (vid översvängningar) flera noder mellan dem. Det alstrade ljudets våglängd blir lika med P:s dubbla längd l. en heltalsbråkdel därav. Vid upptill slutna P. får man en nod vid övre ändan; våglängden blir 4 ggr P:s längd l. (för översvängningarna) samma värde, dividerat med ett udda helt tal. Kallas ljudets hastighet, dividerat med 4 ggr P:s längd, för N , så får man med den öppna P. svängningstalen $2N$, $4N$ o. s. v., med den slutna $1N$, $3N$, $5N$ o. s. v. — Vid tungpipor blåses en luftström

genom en springa, som nästan täckes av en elastisk metallfjäder, vilken därvid råkar i vibration. Luftströmmen kommer därefter in i en pipa, i vilken uppstår svängningar av samma frekvens som metallfjäders. Då man här har två olika svängande system, uppträda invecklade förhållanden, om fjädern och P. ej äro stämda till samma frekvens.

Pipi'ler, se Indianer sp. 1297 och Suppl.

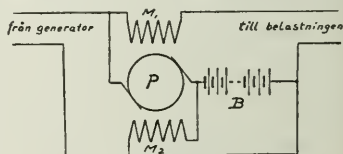
Pi'ppin(g), se Äppleträd sp. 1542.

Pipping, R o l f, f. 1889, son till Hugo P., finländsk språkforskare, prof. i svenska språket i Åbo 1928, har ägnat sina huvudarbeten åt Erikskrönikan, som han utgivit och utförligt kommenterat.

Pipört, se Valeriana-ceae.

***Pirandello**, Luigi. Av P:s dramer har i Sthlm ytterligare uppförts *Così è (se vi pare)* (1917; Alla ha rätt, 1925) 1928. I sv. övers. föreligger vid. komedin *Il piacere dell'onestà* (1918; Anständighetens vällust, 1927) samt ett urval av P:s noveller (*En till!*, 1927).

Pira'nimaskin, motorgenerator, avsedd att utjämna starka belastningsvariationer å likströmsnät. P:s motor är ansluten till huvudgeneratoren, dess generator är jämte ett seriekopplat akkumulatorbatteri, B, parallellkopplad med nätet. Generatoren, P, är försedd med en shuntindning, M_2 , ansluten till akkumulatorer-

Piranimaskin.

na, och en serielindning, M_1 , som genomflytes av nätströmmen och vars strömstyrka således varierar med belastningen. Dessa lindningar motarbetar varandra, så att P. icke levererar energi vid normal medelbelastningsström. Vid ändringar i belastningsströmmen överväger endera av lindningarna, varvid P. föranleder urladdning, resp. laddning av batteriet med därmed följande smidig buffertverkan.

Pisa'gua [-goa], hamnstad i nordligaste Chile. Export av chilosalpeter och jod. 2,000 inv.

Pisca'tor, Erwin, f. 1893, tysk regissör av judisk börd. P., som tidigt anslöt sig till det kommunistiska partiet, väckte 1926 ett oerhört uppseende genom sin iscensättning på Staatliches Schauspielhaus i Berlin av Schillers *Die Räuber* i modern miljö. Han övergick sedan till Volksbühne och innehade 1927—28 Theater am Nollendorfplatz (tidvis även Lessingtheater), där han främst uppförde krigs- och revolutionsdramer; hösten 1929 har han återvänt dit. — P:s av den moderna ryska teatern starkt påverkade regi strävar till att med användande av alla tekniska hjälpmedel (även film) och ofta med starkt åsidosättande av såväl det litterära stoffet som traditionella teaterformer åstadkomma en suggestiv, mer l. mindre agitatoriskt betonad samtidsskildring.

Pi'styan, se *Piešt'an*y. Suppl.

***Pita**, se *A gave*. Suppl.

***Piteå**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar samskolan till 5-årig samrealskola. — 2. Domsagan är numera indelad i tre tingslag (se *Piteå och Älvsby tingslag*. Suppl.). — 3. Se *Piteå och Älvsby*

Erwin Piscator.

tingslag. Suppl.). — 4. I P. finnes lantmannaskola.

Piteå och Älvsby tingslag i Piteå domsaga, Norrb. l., omfattar socknarna Hortlax, Piteå landskommun, Norrfjärden och Älvsby. — P. bildades 1928 genom sammanslagning av Piteå tingslag och Älvsby tingslag.

***Pius**. 6. P. XI har med kraft och skicklighet hävdad katolska kyrkans intressen, bl. a. i de tyska och baltiska staterna samt Mexiko, och lyckades 1929 få ett fördelaktigt konkordat med Preussen till stånd. S. å. avvecklades den "romerska frågan" (se *Kyrkostat*en. Suppl.).

***Pjätteryd** hade 1928 1,460 inv. (s. å. överflyttades från P. till Älmhult ett område med 369 inv.).

***Planck**, Max, avgick från professuren 1926.

***Plantago**, se även *Sutt*. Suppl.

Plaskett [plæ'sskit], John Stanley, f. 1865, kanadensisk astronom, 1917 chef för det av

P. grundlagda observatoriet i Victoria, Britt. Columbia. P. har främst utfört arbeten inom stelarastronomi, bl. a. bestämningar av radialhastigheter och undersökningar rör. Vintergatans rörelseförhållanden.

***Plastik**, även egenskapen hos en bild att ge intryck av ett rymdföremål, spec. genom stereoskopisk verkan.

Plati'ner (av mlat. *pl'ata*, plåt). 1. Se Stiekning sp. 1563. — 2. Se Valsverk sp. 371.

***Plattensjön**. Bredden uppgår till 4—13 km.

Plattmalning, se Kvarn sp. 1530. *

***Pleijel**, Hennig, lämnade rektoratet 1927.

Plockhuggning, se Skogsbruk sp. 817.

***Plotinos**. Ett urval av *Enneaderna* (se Nyplatonismen) föreligger i sv. övers. (1927).

Plo'vdiv, se Filippopol, även Suppl.

***Plumer**, lord, lämnade 1928 posten som high commissioner i Palestina. Han blev 1929 viscount.

***Plutarkos**. Ett urval av P:s *Bioi* har börjat utkomma i sv. övers. av Ivar Harrie (Jämförande levnadsteckningar, I, 1927).

a. b. **Plåtmanufaktur**, Malmö, grundat 1919, utgör en sammanlutning av a. b. Bleckvarufabriken, Malmö, a. b. Hugo Brusewitz' bleckvarufabrik, Göteborg, a. b. Flodins bleckvarufabrik, Lysekil, a. b. Kungsörs bleckkärlsfabrik, Kungsör, samt Mölntorps verkstäder a. b., Kolbäck. Aktiekapital 3,530,100 kr. C:a 500 arbetare.

Po, kemiskt tecken för en atom polonium.

Po'dkarpatská Rus, se Karpato-Ryssland. Suppl.

Po'dmokly, se Bodenbach. Suppl.

Poelzig [pö'ltsiž], Hans, f. 1869, tysk arkitekt, prof. vid tekniska högskolan i Berlin. P:s till en början romantiskt präglade, sedan alltmer konstruktivt betonade produktion omfattar dels industribyggnader, dels teatrar, konserthus och biografier. 1919 ombyggde han cirkus Schumann i Berlin till en av stalaktitartade valv täckt teaterbyggnad, Grosses Schauspielhaus.

***Poincaré**. 2. Raymond P. bildade juli 1926 sin 4:e ministär (ss. den 3:e räknas den, som tillkom mars 1924 genom rekonstruktion av den jan. 1922 bildade 2:a och som satt vid makten till 1 juni 1924) och nov. 1928 sin 5:e men tvangs juli 1929 av sjukdom att avgå (se vid. Frankrike. Suppl. sp. 814 ff.). Av P:s stora arbete *Au service de la France* utkom 5:e delen 1928.

Pola'biska språket, se Slaviska språk sp. 988.

Pola'rband, tra'cto-ci'r-rus, molnbetäckning, sammansatt av massor av små skaftade fjädermoln (cirro-uncinus), ordnade sida vid sida i långa, raka band. P. äro ofta de första förelöparna till höst- och vinterovädren, ehuru de icke själva på något sätt verka hotande.

***Polarbassängen** har senare ytterligare utforskats vid flygfärder, företagna av sir H. Wilkins och U. Nobile. Ang. den i vetenskapligt avseende betydelsefulla Mandexpeditionen se d. o. Suppl. Jfr Aeroarctic. Suppl.

***Polarexpeditioner**. 2. Ang. Mandexpeditionen se d. o. Suppl. Bland senare P. märkas de av sir H. Wilkins (se d. o. 2) och U. Nobile (se Italiaexpeditionen. Suppl.) ledda flygfärderna. Jfr Aeroarctic. Suppl.

Pola'rljung, se *Andromeda*, även Suppl.

***Polen**. En stor del av utrikeshandeln försiggår numera över Gdynia (se d. o. Suppl.). — *Historia*. Den inre utvecklingen har framför allt fått sin prägel av Piłsudskis allt starkare ställning, som tagit formen av en ren diktatur. Ett i febr. 1929 framlagt förslag till en ny författning avser huvudsakl. att ge såväl presidenten som regeringen ökad laglig makt. Piłsudski avgick 1928 från konseljpresidentposten, vilken övertogs av C. Bartel, men kvarstår som krigsminister. I utrikespolitiken har den ännu (aug. 1929) ej lösta Wilnafrågan (se *Wilna*, även Suppl.) dominerat. En konflikt med sejmen ledde till Bartels avgång april 1929, varpå en ny, starkt militärt bettonad regering bildades med C. Switalski som konseljpresident.

***Politiken**. H. Cavling avgick 1927 som huvudredaktör och efterträddes av V. Koppel och O. Rode.

***Poliziano**, Angelo. I sv. övers. föreligga *Orfeo* (i *Världslitteraturen*, bd 3, 1902) och *Stanze per la giostra* (1494; *Stanser för torneringen*, i *Världslitteraturen*, 1928), en hyllningsdikt till Giuliano de' Medici.

Pollard [på'lləd], Albert Frederick, f. 1869, engelsk historiker, prof. vid Londons universitet 1907, chef för historiska forskningsinstitutet därstädes, framstående kännare av Tudorer-nas tidevarv. Bland hans arbeten märkas *Henry VIII* (1902) och *The reign of Henry VII* (3 bd, 1913—14).

***Polning**, se även *Tenn* sp. 935.

Polplatta, detsamma som *pol-sko* (se *Magnet* sp. 1055).

Polring, se *Magnetring*. Suppl.

***Polsk litteratur**. J. Kaspro-wicz föddes 1860 (ej 1870). Han avled 1926.

***Poltoratsk** heter sedan 1927 *Asjkabad*. 47,000 inv. (1926).

Polygo'natum, se *Convallaria*. Suppl.

Po'mmer, Erich, f. 1889, tysk filmman, sedan 1921 inspelningschef hos Ufa i Berlin med avbrott för 1926—27, då han innehade samma ställning hos Paramount i Hollywood. P. organiserade de stora inspelningarna av *Sista skrattet* och *Variété*, med vilka den tyska filmen gjorde en revolutionerande insats.

Ponsonby [pøn'sønbi], Arthur, f. 1871, engelsk politiker och författare. P. var 1908—18 liberal underhusledamot men övergick till arbetarpartiet, vilket han sedan 1922 representerar i underhuset. Han var understatssekreterare i utrikesministeriet 1924 och blev juni 1929 understatssekreterare i kolonialministeriet. P., som gjort sig känd som ivrig pacifist, har utgivit ett flertal politiska arbeten.

Pontiac [pån'ttiäk], stad i Michigan, För. Stat., n.v. om Detroit. Betydande tillverkning av automobiler och jordbruksmaskiner. 62,000 inv. (1928; 34,000 inv. 1920).

***Pontoppidan**, Henrik, har i romanen *Mands Himmerig* (1927) givit en besk kritik av den moderna civilisationens idélöshet och mekanisering.

Poole [pol], Reginald Lane, f. 1857, engelsk historiker, 1898 lärare vid Magdalen College, Oxford, föreståndare för universitetets i Oxford arkiv 1909—27. P., som 1885—1920 var utgivare (till 1901 tills. med S. R.

Gardiner) av English Historical Review, har gjort betydande insatser på den engelska medeltidsforskningens område (bl. a. *Wycliffe and movements for reform*, 1889). Han har (tills. med W. Hunt) utgivit *Political history of England* (12 bd, 1905—10).

***Poona.** Förstaden Kirkee är militärstation och har radiostation för trafik på Storbritannien.

Poopó [påpå], äldre namn (P a m p a) A u l l a g a s, insjö i Bolivia (se d. o. sp. 231). C:a 2,500 kvkm.

a. b. **Porjus järnverk**, Stockholm, bildat 1922 genom ombildning av det 1916 grundade a. b. Porjus smältverk, äger i Porjus elektriska masugnar och ugnar för tillverkning av ferrolegeringar. P. är dotterbolag till Wargöns a. b., som driver anläggningarna på arrende.

***Porjus kraftverk.** 1926—28 inmonterades ett sjunde aggregat, en horisontell dubbelturbin om 18,000 HK vid 53,9 m:s fallhöjd. Den i P. installerade sammanlagda effekten uppgår numera till något över 100,000 HK.

Portkupinträ, veden av kokospalm.

***Port Arthur** (jap. *Ryojunko*) hade 1927 24,000 inv.

Port aux Basques [pårrt å bask], hamn på Newfoundland s.v. kust. Överfartsort till Sydney på Cape Breton och ändpunkt för järnvägen från Saint John's.

Port Blair [påtblär], se A n d a m a n e r n a, även Suppl.

***Port Darwin.** Darwin var förr Nordterritoriets och är nu Nord-Australiens huvudstad (se Nordterritoriet. Suppl.).

Porter [på'te]. W i l l i a m S y d n e y, f. 1862, d. 1910, nordamerikansk författare, skrev under signaturen O. H e n r y dras-

tiskt humoristiska berättelser ur amerikansk miljö, spec. New Yorks undre värld och ranchlivet i Texas och Kalifornien.

Port Fuad [på't fjo'ød], se P o r t S a i d. Suppl.

Port Huron [på't jo'røn], stad i Michigan, För. Stat., vid Saint Clair Rivers utflöde ur Huronsjön. Järnvägstunnel under floden till staden Sarnia i Kanada. Viktigt gränshandelscentrum. 30,000 inv. (1928).

***Portland.** 3. P. hade 1928 355,000 inv. I P. funnos 1920 5,100 i Sverige födda personer.

***Port Said** hade 1927 105,000 inv. På andra sidan kanalen ligger, mitt emot P., den 1926 grundade villastaden P o r t F u a d.

***Portugal.** Genom militärkuppen 1926 har *författningen* av 1911 suspenderats. — *Historia.* Carmonas militärregim har mötts av ett mycket häftigt motstånd från republikanskt håll, och upprepade revolter ha förekommit. Carmona har emellertid lyckats hävda sin ställning och omvaldes mars 1928 till president. På våren s. å. övertog V. de Freitas premiärministerposten, som han behöll även efter rekonstruktionen av ministären nov. 1928 och aug. 1929.

***v. Posadowsky-Wehner**, A r t h u r, är sedan 1925 medlem av riksrådet och sedan 1928 av preussiska lantdagen.

***Positionsartilleri.** — P o s i t i o n s a r t i l l e r i r e g e m e n t e t är indraget fr. o. m. 1928.

Posse, A r v i d, f. 1792, d. 1850, greve, ämbetsman och politiker, farbroder till Arvid P. P. blev 1831 generaltulldirektör och nedlade ss. sådan ett omfattande arbete på tullverkets organisation. Under den politiska krisen

vid 1840—41 års riksdag var P., som till sin politiska uppfattning var moderat liberal, en kort tid justitiestatsminister. Han var 1844—45 lantmarskalk, 1845—49 riksmarskalk och 1846—48 åter justitiestatsminister.

***v. Post.** 2. Lennart v. P. blev 1929 prof. i geologi vid Stockholms högskola.

***Postanvisning**, jfr Skattepostanvisning, även Suppl., och Postförskott.

Postassistentelev, elev i postassistentkurs. Antagningsvillkoren äro en ålder av lägst 16 och i regel högst 21 år samt studentexamen l. avgångsexamen från handelsgymnasium (studentexamen ger företräde). Utbildningstid omkr. 2 ½ år, varunder elev uppbär visst arvode. Godkänd examen medför kompetens för befordran till postassistent och högre befattningar.

***Postelev**. Benämningen motsvaras nu av postassistent- resp. postexpeditörselev (se dessa ord. Suppl.).

Postexpeditörselev, elev i postexpeditörskurs. Antagningsvillkoren äro en ålder av lägst 16, högst 22 år, realexamen l. avgångsexamen från handelsgymnasium l. normalskolekompetens. Utbildningstiden varar omkr. 14 mån., varunder elev uppbär visst arvode. Genomgången kurs berättigar till anställning som postexpeditör.

***Postgirorörelse**. Sedan 1926 deltar svenska postverket även i den internationella P. Girering kan ske från girokonto i Sverige till girokonto i vissa främmande länder och vice versa. Gireringsavgiften är 5 öre per 100 kr., dock minst 15 öre. Girering i den inrikes rörelsen är avgiftsfri. P. ombesörjer fr. o. m. 1926 även skatte-

inbetalningar. Den 1 juli 1929 begagnade sig omkr. 16,500 skattebetalare av detta system. Inbetalningarna äga rum per månad l. per vecka och ske genom inbetalningskort l. girering till Skattebetalarnas postgirokonto. Intill april 1929 var bokföringen å girokontona centraliserad till postgirokontoret i Sthlm. Fr. o. m. 6 maj 1929 ombesörjer en särskild postgiroavdelning i Göteborg bokföring å girokonton därstädes. Antalet konton var 1 juli 1929 32,074. Inbetalningar juni 1929 uppgingo till 194,365,000 kr. och utbetalningar till 194,580,000 kr.

***Postpaket**. Världspostkongressen i London höjde maximivikten för P. från 10 kg. till 20 kg.

***Postsparbank**. Den 1 juli 1929 funnos utelöpande c:a 978,000 motböcker. Behållningen å dessa utgjorde c:a 248 mill. kr.

***Postväsen**. Sedan 1926 ombesörjer postverket även försäljning av radiolicenser, och sedan 1929 utlämnas genom postverket s. k. nordiskt resekort (se Pass. Suppl.). Postdistriktens antal ökades fr. o. m. 1 okt. 1927 till sju. Det nytillkomna distriktet — övre norra — är förlagt till Boden. Antalet överpostmästare i riket är endast två, sedan överpostmästaren vid huvudpostkontoret i Sthlm indragits och ersatts med postmästare. Postverkets inkomster uppgingo 1928 till 72,7 mill. kr. och utgifterna till 59,1 mill. kr. — En viktig nyhet inom P. betecknar frankostämpelingsmaskinen, genom vars stämpelverk en försändelse åsättes en med frimärke likställd stämpel av önskad valör. Åtgångsen av stämplars registreras i maskinen. Sådant maskin får under postverkets kontroll användas även av enskild. Ett belopp i jäm-

na 100-tal kr. betalas i förskott till postkontoret, som inställer mätaren för detta belopp l. överlämnar ett kontrollkort att av innehavaren själv insättas i maskinen, som sedan "frankerar" så långt det inbetalda beloppet räcker. Frankostämplade försändelser godkännas även i den internationella poströrelsen.

Postbefordringsmedlens användning i Sverige 1928.

	Linjernas längd	Tillryggalagd väglängd
	km.	km.
Järnväg	16,444	31,536,073
Postdilgens	3,090	1,878,733
Landsvägar i övrigt	63,424	19,163,855
Sjöledes	33,454	4,944,490
Flyglinjer	6,258	488,934

***Potatiskräfta** upptäcktes 1928 på flera ställen i Sverige. Ett betydande anslag har beviljats för sjukdomens bekämpande.

Potatistryck, se **Tygtryck** sp. 1550.

***Pothenots problem**, jfr **Stationpointer**.

Poulenc [pola'ŋ], **Francis**, f. 1899, fransk tonsättare, har med anslutning till extrema nutidsriktningar och med en stark känsla för drastiskt komiska effekter bl. a. skrivit piano-, kamarmusik- och orkesterverk.

***Poulsen**. 6. **Johannes P.** lämnade Det kongelige Teater 1927. Han gästspelade 1928 i Sthlm.

Pra'ger Pre'sse, tyskspråkig tjeckoslovakisk daglig tidning, utgiven i Prag. P. grundades 1921 och har närmast karaktär av regeringsorgan.

***Prato**. Bland byggnader märkes även kyrkan *Madonna delle Carceri*, uppförd 1485—91 av *Giuliano da Sangallo* (se d. o.).

***Pravda**. 1. **Buharin** frånträdde 1929 redaktörskapet.

Prejo'tnisk (av lat. *prae*, före), se **Subjo'tnisk**.

***Preussen**. Med **P.** har **Waldeck 1929** införlivats.

***Pribylovöarna**. Öronsälarna (sjöbjörnarna) på **P.**, vilka länge varit fridlysta, uppgingo 1927 till över 800,000 (c:a 85 % av världens totalbestånd); s. å. tillvaratogs 26,000 skinn.

Pri'hoda, **Vasa**, f. 1900, tjeckisk violinist, har som konsertspelare vunnit framgång genom sitt tekniska mästerskap och frodiga temperament.

***Primo de Rivera**, **Miguel**. Om **P:s** regim under de senaste åren se **Spanien**. Suppl.

Prince Rupert [prinns ro'pøt], stad i Britt. Columbia, Kanada, på en liten ö invid kusten. Ändpunkt för **Grand Trunc Pacific Railway**. Militär flygstation. Godhamn. 6,400 inv. (1921).

Princetown [pri'nnstaon], by i Devonshire, s.v. England, på västsidan av **Dartmoor**. Vid **P.** ligger **Dartmoorfängelset**, som grundades 1808 ss. fängelse för franska krigsfångar och, efter att ha stått obegagnat i över 30 år, öppnades 1850 ss. straffängelse, det förnämsta i England. I fängelset internerades 1917—19 engelsmän, som av samvetsbetänkligheter vägrade göra krigstjänst.

***Printzsköld**, **Otto**, lämnade 1928 chefskapet för hovförvaltningen.

a. b. **Pripp & Lyckholm**, Göteborg, bildat 1927 genom sammanlutning av två av Göteborgs största bryggeriföretag, a. b. **J. A. Pripp & Son**, grundat 1879, och firman **J. W. Lyckholm & Co.**, grundad 1880. 1929 inköptes även aktiemajoriteten i **Porterbryggeri a. b. D. Carnegie & Co.** Aktiekapital 18 mill. kr.

***Processlagstiftning**. Process-

kommissionen avgav 1927 ett stort principbetänkande rör. det svenska rättegångsväsendets omändning. Betänkandet remitterades sedermera till en mängd olika myndigheter för utlåtande, varjämte särskilda sakkunniga till-sattes för att undersöka en processreforms ekonomiska verkningar. Dessas 1928 avgivna ut-låtande befinner sig under prövning. Frågan om ny P. har ännu icke förelagts riksdagen.

***Procopé.** 1. Hjalmar P. avled 1927. — 2. Hjalmar P. ämnade 1926 riksdagen och blev s. å. minister i Polen (1927 ackrediterad även i Rumänien). 1927 inträdde han ss. utrikesminister i Sunilas ministär, 1928 i Manteres och 1929 i Kallios (i de två senare dock ej ss. representant för svenska folkpartiet). Han var 1928 ordf. i N. F:s rådsförsamling och medlem av dess delegeradeförsamling.

Proco'pius, lat. form för Prokopios.

Profa's, se Cell sp. 1124.

Proletärdiktare, en urspr. av R. Steffen i hans Översikt av

Hjalmar Procopé (2).

Marcel Proust.

svenska litteraturen (1921) införd beteckning för en grupp svenska författare, vilka utgått ur arbetarklassen, själva levat arbetares liv och vilkas diktning mer l. mindre präglats av dessa erfarenheter. Steffen räknar hit bl. a. D. Andersson, H. Blomberg, R. Jändel, M. Koch, E. Lindorm, F. Månsson och I. Oljelund.

***Propedeutik.** Enl. 1928 års undervisningsplaner för de allmänna läroverken kallas läroämnet filosofisk P. numera filosofi.

Protaktinium, se tab. till Radium sp. 807—808.

***Proust.** 2. Marcel P. *A la recherche du temps perdu* förelåg 1927 färdig i 8 dlr (13 bd). — P:s inflytande på den moderna franska litteraturen har gjort sig allt starkare gällande, och intresset för hans personlighet har bl. a. yttrat sig i en rik, delvis på personliga minnen av honom grundad biografisk litteratur.

***Prozor, Maurucy** (Maurice), avled 1928. Han tillhörde en gammal litauisk familj.

***Prustrot**, se även Veratrum.

Prytz, Björn, f. 1887, industriman, chef för a. b. Svenska kullagerfabrikens amerikanska dotterbolag 1914—18, verkst, direktör för huvudfirman i Göteborg sedan 1919, dessutom styrelseledamot i ett flertal företag. Liberal led. av A. K. sedan 1929.

***Przybyszewski**, Stanislaw, avled 1927.

***Prästlön**. Frågan om nya grunder för P. är sedan 1928 under prövning av tillkallade sakkunniga.

***Psykofysik**. Det urspr. av Herbart (se d. o.) i psykologin införda begreppet medvetandets *tröskel* möter ss. fundamentalbegrepp inom P. i skilda terminologiska gestaltningar. *Retnings-tröskel* betecknar sålunda den styrka, som en retning måste äga för att nått och jämnt utlösa en förnimelse, t. ex. av tryck. *Åtskillnadströskel* kallas den åtskillnad mellan två retningar, t. ex. i fråga om tryckstyrka, som kräves för att man nått och jämnt skall märka en styrkeskillnad mellan de däremot svarande tryckförnimmelserna.

***Puccini**, Giacomo. P:s postuma, ej helt avslutade opera *Turandot*, som fullbordats av F. Alfano, fick sin urpremiär 1926 och uppfördes i Sthlm 1927.

Pudels kärna, uttryck, använt i bet. det innersta väsendet hos (den innersta meningen med) något, som uppträtt i en viss maskering. Uttrycket härstammar från Goethes "Faust": Faust möter en svart pudel, som följer med till hans studerkammare och här plötsligt avslöjar sig ss. Mefistofeles, varvid Faust utbrister: *Das also war des Pudels Kern!* (Det var alltså pudels kärna!)

Pudo'vkin, Vsevolod, f. 1896, rysk filmregissör, urspr.

kemist. I filmer som *En moder* (1927), *S:t Petersburgs sista dagar* (1928) och *Storm över Asien* (1929) har P. framträtt som den mest originelle av de ryska filmregissörerna. I motsats till Eisenstein koncentrerar han gärna skildringen kring en enda person. Karaktäristiska för P. äro även de naturlyriska inpass, varmed han symboliskt beledsagar den psykologiska skildringen.

Pue'rto Ba'rrios [po-], stad i Guatemala, vid Karibiska havet. Utmärkt hamn; järnväg till Stilla havskusten. Banan- och kaffeexport. 2,000 inv. (1921).

Puerto Cabello [poä'rrtä kavä'lljä], se Valencia 4.

Puerto Limón [poä'rrtä limän'], se Limón. Suppl.

Puerto México [poä'rrtä me'chikå], se Coatzacoalcos. Suppl.

Pue'rto Montt [po-], stad i s. Chile, innaför ön Chiloé. Ändpunkt för chilenska längdbanan. God hamn. 11,000 inv. (1926).

Puerto Príncipe [poä'rrtä pri'nnthipe], se Camagüey. Suppl.

***Pulfrich**, Carl, avled 1927.

***Pulque**, se även Agave. Suppl.

Pulserande flöde, detsamma som växelfält.

a. b. **Pumpseparator**, Stockholm, grundat 1903, äger i Stockholm fabrik för tillverkning av mjölkseparatorer och smörkärnor, samt i Katrineholm gjuteri (genom dotterbolaget a. b. Pumpseparatorers gjuterier). 1928 sammanslogs P. med a. b. Separator.

Punch [ponnsj], eng., slag, stöt (i boxning).

***Pund**, se även Libra. Suppl.

Punktladdning, punktformig elektrisk laddning.

***Purcell**, 2. A. A. P. var 1923—24 och 1925—29 led. av underhuset.

Pu'ri, stad i prov. Bihar och Orissa, Britt. Indien, i Mahanadis delta. Staden, i vilken Jagannaths (se d. o.) tempel är beläget, är en av Indiens förnämsta kultplatser. 39,000 inv. (1921).

Purpurträ, detsamma som amarantträ (se *Copaifera*).

Puschki'nia, växtsläkte (fam. *Lilia'ceae*). *P. scilloi'des* är en liten vårväxt med smala blad och ljusblåa blommor i upprätt, rundad klase. Härstammar från Mindre Asien, liknar mycket *Sci'lla* (jfr d. o.) och *Chionodo'xa* (jfr d. o. Suppl.) samt odlas.

***Pusjkin**, Aleksandr Sergejevitj. 1929 upptäcktes i Moskva manuskriptet till en hittills okänd större dikt av P. *Munken*.

Puy, se *Le Puy*.

Pyelonefri't (av grek. *py'clos*, kar, bäcken, och *nefro's*, njure),

se *Urinorganens sjukdomar* sp. 215 f.

Pygmoi'd (av *pygmé* och grek. *ci'dos*, utseende), dvärgartad.

***Pyrenéerna**. Järnvägslinjen Pau—Zaragoza öppnades 1928 (se *Canfranc. Suppl.*). En tredje centralpyreneisk järnvägslinje, mellan städerna Lérida (Spanien) och Saint-Girons (Frankrike), är under byggnad (med tunnel under Salaupasset i P.).

***Pyrénées**. 1. Inom P. ligger den spanska enklaven Llivia (se d. o. Suppl.).

Pyre'thrum, se *Mattram*.

Pådrag, pådragsmotstånd, se *Motstånd* 2.

Pålsboda, järnvägsstation i Sköllersta skn, Örebro l., vid Västra stambanan och Norra Östergötlands järnvägar.

***Påve**. Ang. P:s nya ställning till Italien se *Kyrkostaten. Suppl.*

Pärldiabas, se *Variolit*.

Q.

***Quarter** är även en vikt, motsvarande 2 stones l. 12,7 kg.

***Quebec**. 1. Q. har, sedan 1927 en del av Labrador (se d. o. Suppl.) tillerkänts Newfoundland, en yta av 1,539,500 kvkm. Folkmängden uppskattades 1928 till 2,647,000. Q. lämnar över 85 % av världens asbestproduktion. — 2. Q. har radiostation.

Queenstown [koi'nstaon], se *Cork. Suppl.*

***Quensel**. 1. Ulrik Q. avgick från professuren 1928.

***de Quervain**, Alfred, avled 1927.

***Quidde**, Ludwig, var 1918—29 ordf. i tyska fredsförbundet. Han erhö11 1927 hälften av Nobels

fredspris. Åtalet för majestätsbrott (1896) var ej en direkt följd av hans skrift *Caligula* (31 uppl. 1926) utan föranleddes av ett av honom hållet offentligt tal.

Quimbaya [kimba'ja], se *Fornamerikansk kultur* sp. 344.

Quinoa [ki'-], kvinoa, *Chenopo'dium qui'noa* (se *Chenopodiaceae*).

Quintal [käjta'll], fransk vikt, förr = 100 livres = 48,59 kg., numera avrundad till 50 kg. — **Quintal métrique** [-ri'kk], fransk vikt = 100 kg.

Quotidien, le Q. [lə kätidj'ɛ], fransk daglig tidning (radikal-socialistisk). utgiven i Paris, grundad 1922.

R.

***Rabe**, Pehr, avled 1929.

Rabe, Julius, f. 1890, son till Pehr R., musikkritikställare, 1918—27 musikkritiker i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning, sedan 1927 riksprogramchef i a. b. Radiotjänst. R. har skrivit en biografi över *Georges Bizet* (1925) och utger tills. med G. Jeanson *Musiken genom tiderna* (I, 1927).

***Rabenius**, G. Olof R. från-trädde 1926 sin befattning i Nya Dagligt Allehanda.

***Rackeby**, Framdeles skola Sunnersberg, Gösslunda och Ströförenas med pastoratet.

***Radbruch**, Gustav, lämnade riksdagen 1924 och blev prof. i Heidelberg 1926.

***Radek**, Karl, anslöt sig 1926 till oppositionen mot Stalin och uteslöts 1927 ur partiet.

***Radić**, Stjepan, blev i likhet med brorsonen Pavle R. juni 1928 mördad i skupštinan. Jfr Jugoslavien. *Historia*. Suppl.

***Radie**, se även S fär 1.

Radiogoniometer, ramantenn l. annan liknande apparat, använd för radiopejling (se d. o.).

a. b. **Radiotjänst**, se Rundradio, även Suppl.

a. b. **Ra'dius**, Sthlm, grundat 1913, äger vid Tellusborg fabrik för tillverkning av fotogenkök, lödlampor m. m. 200 arbetare.

***Rafael**. *La fornarina* tillskrives numera Sebastiano del Piombo.

Raitio [ra'j-], Väinö, f. 1891, finländsk tonsättare, har med anslutning till modernistiska riktningar bl. a. komponerat orkesterverk och kammarmusik.

Ra'jajoki, finska namnet på Systerbäck och den finska gränstationen mot Ryssland.

***Rajputana**. Agenten för R., som även är styresman för Ajmer-Merwara, residerar i Mount Abu (se d. o. Suppl.).

***Rakovskij**, Christo, återkallades okt. 1927 från Paris på grund av sin anslutning till Trotskijs oppositionsfalang och uteslöts ur kommunistiska partiet.

Rambu'tan, frukten av *Nephelium lappa'ceum*, med litchiplommon (jfr d. o.) närbesläktat träd (fam. *Sapindaceae*) i indomalajiska övärlden och på Malackahalvön. R. har ett taggigt skal, som omsluter ett frö med saftigt, ätligt fröhylla.

Rameswa'ram, en av de låga, sandiga öar, som tills. bilda Adamsbron. På R., som är en viktig vallfartsort, finnes ett hindutempel, uppfört under 1500—1600-t. och berömt för sin rika skulpturala utsmyckning.

***Ramnäs**. 2. R. har station vid Stockholm — Västerås — Bergslagens järnvägar.

Ra'msauer [-sauer], Carl, f. 1879, tysk fysiker, prof. i Danzig 1921, har påvisat, att långsamma elektroners fria väglängd i vissa gaser är starkt beroende av deras hastighet och kan uppgå till flera gånger det värde, som beräknas ur kinetiska gasteorin.

***Ramsay**. 1. August R. är, sedan Finlands hypoteksförening gått i konkurs, syssloman i konkursförvaltningen. — 2. Wilhelm R. avled 1928.

Ramström, Carl, f. 1862, civilingenjör, industriman, föreståndare för a. b. P. A. Norstedt

& Söners tryckeritekniska avdelning 1886—1913, sedan 1913 verkst. direktör för a. b. Sveriges litografiska tryckerier. R., som 1900—14 var ordf. i Allmänna svenska boktryckarföreningen, är sedan 1913 led. av Sociala rådet.

***Ranft**, Albert, lämnade hösten 1928 ledningen av Vasateatern.

***Rangström**, Ture. Bland R:s senare verk märkas symfonin *Sång under stjärnorna* samt scenmusik till Ibsens *Brand* och Strindbergs *Till Damaskus* (3:e delen).

***Ransäter**. 1926 fränskildes övre Ullerud och Nedre Ullerud till egna pastorat.

***Rappestad** skall framdeles förenas med Vikingstad till ett pastorat, likaså Sjögestad med Gammalkil.

***Rapsod**. R a p s o d i s k, jfr *Metrik* sp. 1569.

***Rasbo**. 2. R. ingår sedan 1927 i Uppsala l:s s. domsaga.

***Rasmussen**. 2. K n u d R. har under sina besök hos eskimåstammarna på Grönland och de kanadensiska nordpolaröarna insamlat ett betydande folkloristiskt och etnografiskt material. Av stort intresse är hans i 3 dlr utgivna samling *Myter og Sagn fra Grönland* (1921—25); han har även utgivit talrika reseskildringar. R. erhöll 1919 Vegamedaljen.

***Rasstambok**. Stambok för nordsvenska hästar föres under ledning av styrelsen för hingstuppfödningstanstalten Vången och för svensk Ardenneras av avelsföreningen för denna ras.

***Raus**. 1929 avskildes Välluv från pastoratet.

***Ravelin**, se vid. *Befästning*. Suppl. sp. 274 jämte ill.

Rave'na, Pia, konstnärnamn för Hjördis Tilgmann, f. 1894, finländsk sångerska, har

särskilt som koloratursångerska gjort sig känd i Finland och flerstädes utomlands.

***Reading**. l. R:s universitetscollege har 1926 ombildats till självständigt universitet.

Realexamen, enl. 1927 års skolordning i st. f. *realskoleexamen* (se d. o.) benämning på avgångsexamen vid realskola.

***Realskola** är enl. 1927 års skolordning anordnad med fem l. med fyra ettåriga klasser. 5-årig R. är grundad på fyra, 4-årig R. på sex klasser av folkskolans A-l. B-former (se *Folkskola* sp. 286). Inträdessökande till R., som med godkända betyg i kristendomskunskap, modersmålet, räkning och geometri, geografi, naturkunnighet och historia genomgått erforderlig klass i någon av nämnda folkskoleformer, skall vid inträdesprövning provas endast i modersmålet, räkning och geometri. Den nya organisationen började genomföras läsåret 1928—29 men har icke överallt kunnat fullföljas enl. den utstakade planen. Jfr *Skolväsen* sp. 852 f.

Receiver, se *Ångmaskin* sp. 1452.

***v. der Recke**, Ernst, har utgivit betydande arbeten över dansk metrik. Han har även redigerat en samling *Danmarks Fornviser* (4 bd, 1927—29).

***Recklinghausen**. l. R. har nu c:a 85,000 inv.

***Rederiblag**. Ang. aktiekapital och fartygsbestånd för flertalet större svenska rederier vid 1928 års slut se tab. å nästa sida.

Redukta'sprov, metod för undersökning av mjölks hållbarhet. Denna bedömes på grund av den hastighet, varmed mjölken vid viss temperatur avfärgar en tillsats av metylenblått. Avfärgningshastigheten beror på mjöl-

Rederi	Hemort	Grundat år	Aktiekapital kr.	Antal fartyg	Brutton ton
Förnyade ångfartygs- a. b. Götha a. b. Halland—Nornan	Göteborg	1873	2,460,000	8 å	10,592
Norrköpings rederi a. b.	”	1928	1,186,000	10 å	5,427
Rederi a. b. Activ	Norrköping	1918	6,000,000	10 å	16,329
Rederi a. b. Bore	Hälsingborg	1915	1,725,000	5 å	7,695
Rederi a. b. Concordia	Göteborg	1907	1,412,000	5 å	15,599
Rederi a. b. Disa	”	1888	1,357,000	3 å, 1 m	8,594
Rederi a. b. Helsingborg	Stockholm	1898	2,000,000	4 å	6,774
Rederi a. b. Nordstjernan	Hälsingborg	1921	700,000	4 å	11,796
Rederi a. b. Svenska Lloyd	Stockholm	1890	7,000,000	15 m	65,926
Rederi a. b. Transatlantic	Göteborg	1869	19,475,000	36 å	64,692
Rederi a. b. Transpacific	”	1904	18,300,000	17 å, 9 m	114,943
Stockholms rederi a. b. Svea	”	1926	1,000,000	2 m	11,900
a. b. Svenska Amerikalinjen (f. d. Rederi a. b. Sverige-Nordamerika)	Stockholm	1872	29,400,000	90 å, 4 m	92,244
a. b. Svenska Amerika-Mexikolinjen	Göteborg	1914	24,000,000	3 å, 2 m	52,308
a. b. Svenska ostasiatiska komp.	”	1911	8,400,000	3 å, 4 m	27,371
Trafik a. b. Grängesberg-Oxelösund	”	1907	16,000,000	6 å, 5 m	57,092
Trafik a. b. Mälaren—Hjelmaren	Stockholm	1896	(119,000,000)	14 å, 10 m	114,350
Vaxholms nya ångfartygs a. b.	”	1894	774,500	34 å, 8 m	6,676
Ångbåts a. b. Ferm	”	1901	1,229,300	37 å	6,441
Ångbåts a. b. Kalmarsund	Kristinehamn	1883	2,226,000	5 å, 1 m	11,994
Ångfartygs a. b. Gotland	Kalmar	1894	750,000	6 å, 1 m	3,967
Ångfartygs a. b. Göta Kanal	Visby	1894	1,050,000	6 å	3,392
Ångfartygs a. b. Tifing	Göteborg	1872	1,100,000	19 å	4,115
	”	1890	23,310,000	12 å, 3 m	78,461

å betecknar ångfartyg, m motorfartyg. Bogserbåtar ej medräknade.

kens halt av bakterier. Avfärgning bör i god mjölk ej inträda inom 5 1/2 tim. men kan i dålig mjölk ske inom 20 min. Jfr **Mjölk kontroll**.

Reduplicera, fördubbla, upprepa. Jfr **Reduplikation**.

***Reflektor**. Hookerteleskopet kommer att i storlek överträffas av en R. för California Institute of Technology i San Francisco. Spegeln, som göres av försilvrad kvarts, får en diameter av 5 m.

***Reflexion**. *Fys.* Vid regelbunden R. bilda den infallande och den reflekterade strålen lika vinklar med den reflekterande ytans normal.

***Reflexiv**, jfr **Verb** sp. 615.

Re'fling Ha'gen, **Ingeborg**, f. 1895, norsk författarinna, har i berättelser från Hedemarken i äldre tider (*Løke saar havre*, 1922, *Glaam*. 1925, *Brudgommen*,

1927, m. fl.) gestaltat visionära skräckstämmningar.

***Regeringsrätten**. För avarbetande av den stora arbetsbalans, som uppstått hos R., har R., 1 jan. 1929 förstärkts med fyra regeringsråd. Efter utgången av 1931 skall regeringsrådets antal i mån av inträffade ledigheter åter nedbringas till sju. R. arbetar nu på två avdelningar.

Regionalism (av lat. *regio*, område), en närmast från Barrès utgången riktning i modern fransk litteratur, vars representanter (bl. a. Bazin, Bordeaux, Boylesve, Chateaubriant och Péronchon) satt som sin uppgift att i hembygdsromaner skildra de olika franska provinsernas egenart.

Regndäck, se **Soldäck**.

Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold [ra'jßsbanner svart-rät gällt], se **Tyska värnförbundet**. Suppl.

***Reims** hade 1926 101,000 inv.

***Rein, Wilhelm**, avled 1929.

***Reinach**. 2. **Salomon R.**, som intar en ledande ställning inom fransk arkeologi, har spelat en framträdande roll i Glozelaffären (se *Glozel*. Suppl.). — 3. **Theodore R.** avled 1928.

***Reinhardt, Max**, övertog 1924 åter ledningen av Deutsches Theater och Kammerspiele samt den nygrundade Komödie, 1928 även av Berliner Theater i Berlin. Sedan 1924 leder han även Theater in der Josephstadt i Wien.

Reinius, Gustaf, f. 1874, sjö-militär, kommandör i marinen 1925, chef för Sjökartverket sedan 1921.

Reko'rderskrift, se *Slangskrift*.

***Religionsfrihet**. De s. k. religionsfrihetssakkunniga, som haft till uppgift att utarbeta förslag till bestämmelser om rätt till utträde ur statskyrkan utan övergång till annat kristet samfund, avgävo 1927 sitt betänkande. Det har ännu icke föranlett någon åtgärd från statsmyndigheternas sida.

Relukta'ns (av lat. *relucta'ri*, streta emot), magnetiskt motstånd (se *Krets* 2. Suppl.).

Remarque [-ma'rk], **Erich Maria**, f. 1898, tysk författare. R., vilken ss. frivillig deltog i världskriget, nådde i ett slag världsrykte genom sin roman *Im Westen nichts Neues* (1929; På västfronten intet nytt, s. å.), där han ger en genom sin sakliga och osminkade verklighetsskildring utomordentligt stark och gripande bild av frontsoldaternas liv.

Remington [re'mmington], **Philo**, f. 1816, d. 1889, nordamerikansk uppfinnare och industriman, konstruerade en av de första gevärstyperna för bakladd-

ning och upptog vid sin gevär-fabrik skrivmaskinstillverkning (se *Skrivmaskin* sp. 882).

***Remmene**. I R. ligger Göta artilleriregementes skjutfält (jfr *Tånga* h. d. Suppl.).

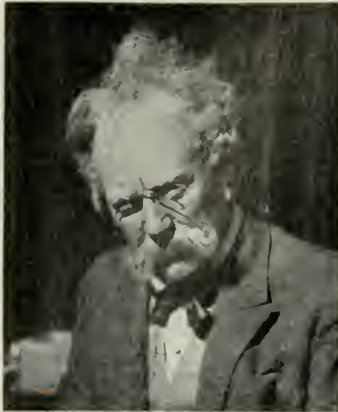
***Renavel**, jfr *Avel*. Suppl.

Rendahl, Ragnar, f. 1878, ingenjör, anställd hos A. E. G. och Gesellschaft für drahtlose Telegraphie i Berlin 1900—08, där han bl. a. utarbetade Telefunken-systemet (se *Telegrafi* sp. 904). Sedan 1909 är R. elektroingenjör i Mariningenjörkåren och har bl. a. utfört statens radiostationer i Karlsborg, Boden, Härnösand och Vaxholm.

Reno [ri'nō], stad i Nevada, v. För. Stat. Ryktbar som För. Stat:s "skilsmässostad", vilken på grund av lättheten att i Nevada erhålla äktenskapsskillnad uppsökes av skilsmäsoaspiranter från alla delar av För. Stat. Universitet. 12,000 inv. (1920).

***Renouvier, C. B.**, som under sin tidigare epok bl. a. i *Essai de critique générale* (4 bd, 1854—64; 2:a uppl. 9 bd, 1875—96) utformade en såväl av Kant som av Hume influerad sträng fenomenalism, sökte i sina sista arbeten, ss. *La nouvelle monadologie* (1899; i samarbete med L. Prat) att därjämte i Leibniz' anda hävda antagandet av en mångfald medvetna individualiteter ss. verklighetens innersta väsen.

***Renässansen**. De senaste årens livliga forskningsarbete ang. R:s uppkomst och ideella förutsättningar (tyskarna Burdach och Schneider, amerikanen Haskins, svensken Johan Nordström m. fl.) har alltmer ställt den äldre, av Burekhardt företrädade uppfattningen på avskrivning, framför allt sedan den av Carl Neumann visats vara i hög

Poul Reumert i "Swedenhielms".

grad färgad av Burckhardts personliga syn på sin egen samtids sociala och politiska problem. Särskilt av Nordström har med styrka framhållits, att renässansidéerna ej uppkommit på italiensk mark utan i Frankrike, huvudsakl. under 1100- och 1200-t., och därifrån överförts till Italien.

***Replik.** I fråga om vade- och revisionsmål (se V a d 5 och Revisionsansökning) har utbildats en terminologi, som avviker från den i huvudarbetet angivna. I dessa mål menar man med R. svarandens genmäle på kärandens s. k. duplik, vilken i sin tur är genmäle på svarandens försvar mot kärandens första inlaga i målet.

***Repulsionsmotor,** jfr D é r i m o t o r. Suppl.

Resarön, ö i Stockholms skärgård, n. om Vaxholm. På R. ligger Ytterby (se d. o. 2).

***Resereglement.** Nytt allmänt R. utfärdades 18 juni 1927, efterträtt av det nu gällande R. av 27 juni 1929.

***Respirator,** även benämning

på en fläkt, som suger bort damm, t. ex. vid slipning.

***Reumert,** P o u l, gästspelade våren 1929 åter med stor framgång i Sthlm.

Reuterskiöld [rö'j-]. 1. L e n n a r t R., f. 1859, landshövding i Södermanlands l. 1906—27. Urspr. officer (ryttmästare 1898), förvaltade R. därjämte under många år godset Sturehov i Södermanland samt gjorde sig känd som framstående jordbrukare. — 2. E d g a r R., f. 1872, teolog, religionshistoriker, prof. i Uppsala 1916, biskop i Växjö 1928. R. har behandlat den primitiva, spec. den lapska religionen (bl. a. *De nordiska lapparnas religion*, 1912) samt parsismen (*Zarathustras religionshistoriska ställning*, 1914).

Reuterswärd [rö'j-], Gustaf, f. 1882, tidningsman, kapten på reservstat vid Göta artilleriregemente. R. var huvudredaktör för Stockholms Dagblad 1919—22 och är sedan 1922 verkst. direktör i Tidningarnas telegrambyrå och sedan 1924 i a. b. Radiotjänst.

Rev, äldre längdmått = 100 fot = 29,69 m.

***Reval** har reguljär flygförbindelse med Helsingfors och radiostation för korrespondens med Sverige, Danmark, Tyskland och Storbritannien. Ang. R:s sjöfart se E s t l a n d. Suppl. sp. 703. — Slottet Katharinenthal, vari tidigare varit inrymt ett museum med konstsamlingar m. m., har efter restaurering 1929 upplåtits till sommarresidens för riksäldsten.

Revelatio'n (lat. *revela'tio*), uppbarbelse.

Reversio'nslager (av lat. *reversio*, omvändning), se S o l e n sp. 1160.

***Revol'd,** A x e l, blev 1925 prof. vid konstakademin i Oslo.

Revue universelle [røvy' yni-

versäl], la R., fransk tidskrift, se *Bainville*. Suppl.

Rey [rä], Jean, se *Termometer* sp. 972.

***Reykjavik** är säte för protestantisk biskop och sedan 1929, då en ny stor katolsk kyrka invigdes, även för katolsk biskop.

Reymersholms gamla industri a. b. har ett aktiekapital av 11,137,400 kr. och sysselsätter c:a 1,400 arbetare.

Rheinfelden [ra'jn-], stad i kantonen Aargau, n. Schweiz, vid Rhen. Saltverk. Ovanför R. är ett stort kraftverk f. n. (1929) under byggnad. 3,800 inv. (1920).

Rhen—He'rnekanalen, 1906—14 byggd kanal i Ruhrområdet, Preussen, mellan Dortmund—Emskanalen och Duisburg vid Rhen. 34 km. 7 slussar. 3,5 m. djup (farbar för fartyg upp till 1,250 ton). Ingår i Mittellandkanalens (se d. o. Suppl.) system.

***Rhenlandet**. Enl. överenskommelse vid skadeståndskonferensen i Haag aug. 1929 skola ockupationstrupperna ha utrymt R. före 30 juni 1930.

Rhe'um, se *Rababer*.

***Ribbing**. 6. Sigurd R. lämnade statsrådsämbetet 1928.

Ribeirão Pre'to [-väj'ra'oŋ]. stad i staten São Paulo, s.ö. Brasilien. R. är centrum i ett rikt kaffedistrikt. Stålindustri. 69,000 inv. (1920).

***Ricard**, Olfert, avled 1929.

***Ricci**, Corrado, avgick 1919 från generaldirektörsposten.

Richa'rdia, se *Zantedeschia*.

***Richards**, T. W., var född 1868 (ej 1862) och avled 1928.

***Richmond**. 2. R. hade 1928 194,000 inv., därav c:a $\frac{2}{5}$ negrer. I R. finnes ett negeruniversitet.

***Riddarholmskyrkan**. I Karolinska gravkoret vila även Karl X

Gustav och Hedvig Eleonora samt Karl XI och Ulrika Eleonora d. ä. Enl. nyare forskningar är Karl XII:s sarkofag trol. ej ritad av N. Tessin d. y. utan av Härleman.

Riddarstjärnor, se *Hippastrum*. Suppl.

***Rikets allmänna läroverk**. Enl. 1927 års skolordning höra till R. även *lyceer* (se d. o. Suppl.). Högre allmänna läroverk avsedda uteslutande för flickor ha upprättats (se Högre flickläroverk. Suppl.). Realskolans lärokurs avslutas med *realexamen*, gymnasiets och lyceets med *studentexamen* (se d. o. Suppl.). Nya undervisningsplaner för R. ha utfärdats 29 juni 1928 och ny stadga 24 sept. 1928. Se vid. *Skolväsen* sp. 852 f.

***Riksdag** (sp. 1147). Vid 1929 års riksdag antogs ss. vilande en grundlagsändring, enl. vilken census för valbarhet till F. K. uppläddes.

Riksföreningen för landsbygdens elektrifiering, stiftad 1918, en sammanslutning mellan landets elektriska länsföreningar för främjande av enhetlig verksamhet inom dessa för lantbruket och dess binäringar. 18 länsföreningar voro 1928 anslutna till R.

Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap, upprättad 1928, har ss. ledande och övervakande organ för rikets försvarsförberedelser på det ekonomiska området att planlägga och förbereda organisationen i krig av livsmedels-, bränsle- och råvaruförsörjningen. R. består av en av K. M:t förordnad ordf. samt tio ord. led., nämligen ss. självskrivna cheferna för Generalstaben, Marinstaben, Socialstyrelsen, Lantbruksstyrelsen och Kommerskollegium, vid. fyra av K. M:t (efter förslag av de förut näm-

da) utsedda led, samt en likaledes av K. M:t efter förslag av Sveriges allmänna lantbrukssällskap utsedd jordbrukssakkunnig. Ss. extra led. kunna representanter för statliga och enskilda industriella intressen inkallas. R. har ett kansli under en särskild kanslichef.

Riksäldste, se Estland sp. 1213.

Riktkraft, se Svängningsrörelse sp. 554 och 558.

Riktningcosinus för en linje, som är given i ett rätvinkligt koordinatsystem, är cosinus för vinklarna mellan linjen och koordinataxlarna.

***Rilke**, R. M., avled 1926.

***Ringarum** hade 1928 4,465 inv. (s. å. hade till Valdemarsvik överflyttats ett område med 303 personer).

Ringlindning, se Elektriska maskiner sp. 865 ff.; jfr Ringankare.

***Ringröta**. Se även Tickor.

Ringsida [ringsajd] (eng., ringsida), de närmaste åskådarpplatserna intill "ringen" vid en boxningstävling.

Ringsko, se Sjukbeslag.

***Ringvall**, Axel, avled 1927.

***Rio de Janeiro**. 1. R. har enl. nymätning en yta av 42,404 kvkm. — 2. Districto Federal har en yta av 1,167 kvkm. R. har radiostation för transatlantisk trafik.

***Rio Grande**. 6. R. har enl. nymätning en yta av 52,411 kvkm. — 7. R. har enl. nymätning en yta av 285,289 kvkm.

Ri'o Gra'nde, R. do Sul [då sol], stad i staten Rio Grande do Sul, s. Brasilien. Viktig hamn- och industristad. 48,000 inv. (1920), därav många tyskar.

Ripbär, *Arctostaphylos alpina* (fam. *Ericaceae*; jfr Mjölön), nedliggande ris med småsågade, på hösten vissnande blad, fåblommiga klasar av vita blommor samt svarta, saftiga bär. Rätt allmän på fjällhedar; blommor på våren.

***Risberg**, Bernhard, avgick från lektoratet 1928. Han utgav s. å. en övers. av Homeros' Iliad.

***Risekatslösa**. Sedan 1929 är Ekeby förenat med pastoratet.

***Rissler**, John, avgick som överläkare 1928.

***Rivieran.** I inskränkt mening betecknar R. i allm. den på mondäna badorter särskilt rika kusten mellan San Remo och Saint-Raphaël. Den franska R. kallas i Frankrike vanl. *Côte d'Azur*. Den italienska R. delas i *Riviera di Levante* mellan Spezia och Genua och *Riviera di Ponente* mellan Genua och Ventimiglia. R:s natur får sin prägel av de mot n. vindar skyddande, ofta kala bergskedjorna (Liguriska Apenninerna och Alperna, Havsalporna och Estérel) och den yppiga växtligheten på lägre liggande platser. Jämte de mondäna badorterna och städerna vid havet äger R. en rad längre in i landet belägna, pittoreska gamla bergstäder. ss. Cagnes, Saint-Paul, Vence och Grasse (se dessa ord. Suppl.).

Rivière [-viä'r], Jacques. f. 1886, d. 1925, fransk författare och kritiker, tillhörde kretsen kring Gide och var från dess grundande 1919 redaktör för *Nouvelle revue française*. Han har jämte essayer skrivit den psykologiska romanen *Aimée* (1923).

Riza sjah Pa'hlavi (före 1925 Riza khan), f. 1878, sjah av Persien. R. tillhörde urspr. som menig en kosackbrigad men avancerade raskt och lyckades 1921 genom en kupp genomföra en militärdiktatur. 1925 förmådde han nationalförsamlingen att avsätta den regerande sjahan och gjorde sig till dennes efterträdare. Ss. regent har R. utvecklat en omfattande reformverksamhet på skilda områden och i viss mån sökt anpassa inhemska förhållanden efter västerländsk kultur.

***Rjukan**, jfr *Vemork*.

Roadster, se *Automobil*. Suppl. sp. 199.

***de Robeck**, sir J. M., avled 1928.

Riza sjah Pahlavi.

***Robert.** 3. Henri R. Av *Les grands procès de l'histoire* ha 1926—28 ytterligare 4 delar under olika titlar utkommit i sv. övers.

***Robertsfors.** I. Inom R. har 1927 bildats R. municipalsamhälle (935 inv. 1928).

Robertson [rå'bbötsön], John. f. 1867, engelsk litteraturhistoriker, prof. i tyska språket och litteraturen i London 1903, har skrivit betydande arbeten över tysk litteratur, bl. a. *Goethe* (1927; sv. övers. 1928). Jfr även *Anglo-Swedish Literary Foundation*. Suppl.

Robinson [rå'bbinsön], Edwin Arlington, f. 1869, nordamerikansk skald. R:s diktning (*Collected poems*, 1921), vilken genom sitt fina natursinne och sin meditativa läggning erinrar om äldre engelsk lyrik (Wordsworth, Browning), ger i en pregnant, fulländad form uttryck åt en pessimistisk livsåskådning. Han har även skrivit episka diktverk (bl. a. *Merlin*, 1917, *Lancelot*, 1920, *Tristram*, 1928).

Ro'chea, se *Crassula*.

***Rockford** är en av de förnämsta svenskstäderna i För. Stat. C:a 40 % av befolkningen ha svensk härstamning, och över 9,000 äro födda i Sverige. Bland de många av svenskar drivna industriföretagen märkas främst möbel- och maskinfabriker, ss. Sundstrands räknemaskinsfabrik.

***Rock Island** är beläget intill Moline (se d. o. Suppl.). Av befolkningen äro c:a 4,000 svenskar.

***Rode**. 1. Ove R. lämnade folkettinget 1927 och blev s. å. ansvarig utgivare av Politiken. — 2. Helge R. Som kritiker har R. polemiserat mot G. Brandes och dennes riktning (*Regenerationen i vort Aandsliv*, I, 1923), mot moralisk relativism och skepticism (*Det store Ja*, 1926) och mot darwinismen (*Den sjette Dag*, 1927).

***Roder**. *Skepps*b. Se även Flettner-roder. Suppl.

***Rodhe**. 3. Herman R. avgick som biskop i Göteborg 1929. — 4. Emil R. avgick från lektoratet 1928.

Rodhe. 1. Olof R., f. 1879, bergsingenjör, utexperimenterade 1908—11 Mono-apparaten (se *Gasanalys*) och är sedan 1918 överingenjör och direktör vid Svenska a. b. Monos fabrik i Hamburg. — 2. Alvar R., f. 1882, son till E. H. R., ämbetsman, hovrättsråd i Skånska hovrätten 1918, revisionssekreterare 1919, chef för utrikesdepartementets rättsavdelning med titeln *envoyé* 1921, landshövding i Gotlands l. 1927.

Roeck-Hansen [råk], Harry, f. 1891, skådespelare och teaterledare, sedan 1927 direktör för Blancheteatern i Sthlm, gift med Ester R., f. Andersson, f.

1897, som vid samma teater framträtt i en rad huvudroller och gjort sig bemärkt som en av våra främsta yngre skådespelerskor.

Rolf, Ernst, f. 1891, vis-sångare och teaterledare, vann stor popularitet med en egen cabaret i Sthlm 1917—18 och har sedan 1921 i bl. a. Sthlm, Oslo, Köpenhamn och Helsingfors med stor framgång uppfört utstyrselrevyer. R. startade 1910 eget musikförlag i Sthlm.

***Rolfsen**, Nordahl, avled 1928.

Ro'lfsen, Alf, f. 1895, norsk målare, har i en av den italienska högrenässansens freskomåleri påverkad stil utfört monumentala väggmålningar bl. a. i Hantverkarsalen i Oslo. R. har även framträtt som staffilmålare med figurkompositioner i en dov och tung färgskala.

***Rolland**, Romain. *Les loups* (Vargarna) uppfördes i Sthlm 1926 och *Le jeu de l'Amour et de la mort* (Spelet om kärleken och döden, 1926) 1927. Bland R:s senare arbeten märkes en ny stor Beethovenbiografi (1928).

Roll Anker, Nini, se Anker. 4. Suppl.

***Rom**. 2. R. hade 1928 877,000 inv. Vatikanen med kringliggande område avsöndrades 1929 till en autonom stat (se *Kyrkostaten*. Suppl.). R. har en mycket stark radiostation (125,000 meterampère). — De senaste årens intensiva utgrävningsarbeten ha spec. inriktats på kejsarfora, Marcellusteatern och platsen kring Torre delle Milizie, strax n. om Forum Trajani, där man upptäckt ett komplex av hus från senare kejsartiden, grupperade kring en täckt gallerigata. Vid Piazza Argentina framgräves en

grupp tempel från republikens tid och tidig kejsartid.

***Romains, Jules.** *Le dictateur* (Diktatorn) uppfördes i Sthlm 1928. Bland R:s senaste arbeten märkes romantrilogin *Psyché* (*Lucienne*, 1922, *Le dieu des corps*, 1928, *Quand le navire...*, 1929), en subtil analys av två älskandes sjäsliv.

***Roman de la rose** föreligger i sv. övers. av E. Staaff i Världslitteraturen (del 2, 1902).

Roma'nov, Panteleimon Sergejevitj, f. 1884, rysk författare, har i sina romaner och noveller givit livfulla, ofta drastiskt humoristiska skildringar från de ryska böndernas liv men har även behandlat aktuella problem i bolsjevikernas Ryssland.

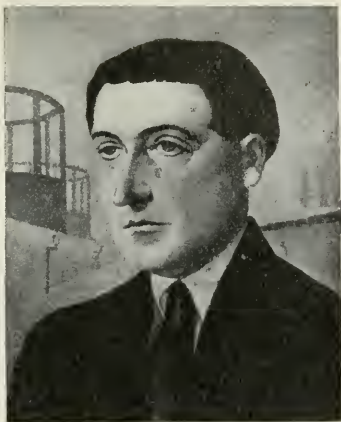
***Romdahl, Axel**, är sedan 1928 utgivare av *Bonniers konsthistoria*, där han själv skrivit *Nordeuropeisk bildkonst under 14- och 1500-talcn* (1926).

Romell, Lars, f. 1854, d. 1927, svampforskare. R. var en av Sveriges bästa svampkännare. Han utgav avhandlingar i mykologi samt skrev avdelningarna om *Ascomycetes*, buk- och hattsvampar i Th. O. B. N. Krok och S. Almquist, *Svensk flora för skolor. II. Kryptogamer* (4:e uppl. 1917). R. utgav vid. efter omarbetning D:r M. A. Lindblads *svampbok* (3:e uppl. 1920).

***Romfartuna.** Å gården Tomta i R. finnes lantbruksskola.

***Ronneby** hade 1928 5,805 och R. landskommun 8,195 inv. (1927 överflyttades från landskommunen till staden ett område med 2,340 personer). Kommunala mellanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samskola.

***Roos.** 3. A n n a R., avled 1927.

Jules Romain. Målning av Pierre Sichel.

— 4. **Gustaf R.** lämnade landshövdingeämbetet 1927. Sedan 1928 är han led. av F. K.

Roos af Hjelmsäter [ros], **John Oskar**, f. 1878, civilingenjör, professor, ämbetsman, chef för Tekniska högskolans materialprovvningsanstalt 1907—20, överdirektör och chef för Statens provvningsanstalt sedan 1919.

***Root, Elihu**, avled 1927.

Rooth [rot], **Ivar**, f. 1888, bankman, biträdande ombudsman i Stockholms handelsbank 1914, föreståndare för dess remboursavdelning 1915, ombudsman och biträdande direktör i Stockholms inteckningsgaranti a. b. 1920, riksbankschef 1929.

***Rosanilin** är i vidare bemärkelse en färglös bas, som erhålles ur rödolja (se d. o. 1) och utgör grundsubstansen för en grupp färgämnen, bl. a. fuksin (även kallad R.), som är det klorvätesyrade saltet av R.

***Rosario** har universitet.

***Rose.** 2. **J. H. R.** är en av utgivarna av *The Cambridge Histo-*

ry of the British Empire, som började utges 1929.

***Rosebery**, lord, avled 1929.

Rosékvartetten, en av den österrikiske violinisten Arnold Josef Rosé (f. 1863; bl. a. förste konsertmästare vid Wiens statsopera) 1883 grundad, berömd stråkensensemble. R:s övriga medlemmar äro f. n. P. Fischer, A. Ruzitska och A. Walter.

***v. Rosen**. 4. Reinhold v. R. blev 1929 generallöjtnant.

***Rosén**. 4. Gustav R. lämnade 1925 statsrevisionen och avgick 1928 ss. försvarsminister.

***Rosenberg**. 3. Hilding R. har i sina kompositioner givit prov på en stor stilistisk anpassningsförmåga. Bland hans senare verk märkas en symfoni, två "kyrkosymfonier" (sinfonie da chiesa), en sonat för violin och piano samt musik till bl. a. Sofokles' Konung Oidipus, Aiskylos' Agamemnon och Benaventens Marionetterna.

Rosendal, slott vid Hardangerfjorden, v. Norge. R. uppfördes 1661—65 av Ludvig Rosenkrantz i elegant renässansstil.

Rosenrot, *Rhod'ola ro'sca* (*Se'dum ro'scum*), köttig ört (fam. *Crassulac'cae*) med breda, blågröna blad och gula blommor. Rätt allmän på fuktiga klippväggar i fjällen, sällsynt i Bohuslän. Jordstammen är tjock, väluktande. Odlas som perenn prydnadsväxt. Blommar i trädgårdar på våren och försommaren, i fjälltrakter på eftersommaren.

Roslags-Näsby, se **Näsby**. Suppl.

***Roslags östra kontrakt**. Sedan 1929 bilda Djurö och Nämdö, vilket då överflyttades till R. från Södertörns kontrakt, ett pastorat, likaså Värmdö och Möja.

***Rossander**, Carl, avled 1927.

Rosslare [rå'ssläe], se **Wexford**.

***Rostov**. I. R. förenades 1928 med staden Nahitjevan till en självständig krets i N. Kaukasusområdet med ca 300,000 inv.

Rostovtsev, Mihail Ivanovitj, f. 1870, rysk arkeolog och historiker, prof. i Madison 1920, vid Yale University 1925, har i synnerhet behandlat antikens ekonomiska historia (bl. a. *The social and economical history of the Roman empire*, 1926) samt Sydrysslands arkeologi (*Iranians and Greeks in South Russia*, 1922).

Roter Frontkämpferbund [räter frå'nntkämpferbont] (ty., röda frontkämpförförbundet), se **Tyska värförbundet**. Suppl.

***Rothermere**, lord R., har de senaste åren drivit en intensiv propaganda för en revision av Trianonfreden till Ungerns förmån. I hans koncern ingå utom Daily Mail även Evening News, Daily Mirror och Sunday Pictorial.

Rotröta, se även **Tickor**.

Rouault [roå'], Georges, f. 1871, fransk målare, direktör för Moreaumuseet i Paris. R. studerade urspr. glasmålningsteknik men började vid sekelskiftet under intryck av Daumier och Forain framträda som en bittert satirisk samhällsskildrare. R. hämtar ofta sina modeller ur Paris undre värld och målar dem i en tung och oklar kolorit med bred och våldsamt penselföring.

Round Table [raond te'jbl]. engelsk tidskrift, utkommer i London två ggr i månaden; innehåller bl. a. värdefulla översikter av Brittiska imperiets politik.

Roussel [roså'll], Albert, f. 1869, fransk tonsättare, har ut-

bildat en individuell stil, byggd på en egenartad kontrapunktisk teknik. R. har skrivit kammarmusik, orkesterverk (symfonier m. m.), baletter samt en opera.

Rovetunneln [rāv-], en i Nerthe-massivet mellan Medelhavet och Berre-lagunen sprängd kanalsträcka, som utgör del i Marseille—Rhônekanalen. Tunneln, vars ena ändpunkt är belägen omkr. 10 km. från Marseille, är 7,200 m. lång, 22 m. bred, 15,4 m. hög, och vattendjupet i densamma är 2,0 m. I R. kunna farkoster om 1,500 ton mötas. Tunneln började byggas 1911 och var färdig för trafik 1926. R. är den största tunnel, som någonsin utförts.

Royal Academy, The Royal Academy of fine Arts [dhæ rå'jæl økæ'ddimi ävv fajn ats]. Konstakademi och konsthögskola i London, instiftad 1768 och sedan 1869 inrymd i Burlington House i London. R. räknar utom presidenten 40 medlemmar samt in- och utländska hedersledamöter. R. anordnar under maj—aug. årliga moderna konstutställningar och i jan. varje år utställningar av äldre konst.

***Royal Geographical Society.** Bland R:s publikationer märkes en sedan 1830 utgiven tidskrift, kallad *Geographical Journal* sedan 1893.

***Ruanda**, se Kongo. Suppl.

Rubi'n, Edgar, f. 1891, dansk psykolog, prof. i experimentell psykologi i Köpenhamn 1922. R., som är en representant för G. E. Müllers skola, har främst utgivit *Synsoplevede Figurer* (I, 1915).

Rubrouck, Rubrouquis, Vilhelm av R., se Vilhelm av Rubrouck.

***Rudberg**, Gunnar, utger tills. med S. Eitrem tidskriften *Sy'mbolae Osloe'nses*.

Ru'de, Olaf, f. 1886, dansk målare. R. har under inflytande av Matisse och Karl Isakson utvecklat sig till en förfinad kolorist i sina dekorativt uppfattade danska sommarlandskap.

***Rumladdning**, se även Urladdningsfenomen sp. 219 f.

Rumskots, se Segling sp. 361.

***Rumänien** hade 1927 17,7 mill. inv. — *Politiska partier.* Partiställningen i deputeradekammaren efter valen dec. 1928 var:

Nationella bondepartiet	333
Magyarpartiet	16
Liberala partiet	13
Socialdemokratiska partiet	8
Tyska partiet	7
Övriga partier	10

— *Historia.* Averescu, som i sin utrikespolitik närmade sig Italien (vänskapfördrag 1926) och med Frankrike s. å. avslöt ett fördrag, enl. vilket de bägge länderna garanterade varandras territoriella status quo, tvangs 1927 att avgå, varefter furst Stirbey bildade en kortvarig regering. Han följdes redan s. å. av en liberal ministär Bratianu. Kort därefter avled konung Ferdinand och efterträddes av sin sonson, den minderårige prins Mikael. Enl. tidigare beslut insattes en förmyndarregering av tre personer. Sympatierna för prins Carol voro fortfarande starka bland folkets bredare lager, men Bratianu ställde sig liksom tidigare bestämt avisande mot hans återvändande. Bratianu avled nov. 1927, varefter hans broder V. Bratianu efterträdde honom som ministerpresident. Nov. 1928 störtades denne, och Maniu bildade en bonderegering. Maniu, som energiskt arbetat

på landets ekonomiska sanering, genomförde kort efter sitt ämbets-tillträde en myntstabilisering.

***Rundradio.** Av a. b. Radiotjänsts aktiekapital (180,000 kr.) ha $\frac{2}{3}$ tecknats av ett konsortium inom pressen, $\frac{1}{3}$ av ett konsortium inom radioindustrin. Styrelsen består av 9 personer, bland vilka K. M:t utser ordf. och en annan ledamot; av de övriga representera 4 pressen och 3 radioindustrin. Av influtna licensavgifter erhåller a. b. Radiotjänst 33 %. Återstoden tillfaller Telegrafstyrelsen, som av dessa medel dels bestrider anläggning och drift av sina egna rundradiostationer, dels lämnar bidrag till privata sådana och slutligen svarar för de högst betydande linjekostnaderna för programmens överförande till samtliga radiostationer (även till de privata). a. b. Radiotjänst är å sin sida skyldigt att anlägga studio och förstärkarlokaler, i vilka senare Telegrafverkets personal arbetar, samt bekosta programmen och därmed sammanhängande organisation. Av vinsten å bolagets rörelse få till aktieägarna utdelas högst 7 % av det inbetalda aktiekapitalet; återstoden återbäres till Telegrafstyrelsen (fondering av tillgångar får ej förekomma). — I programrådet utser K. M:t ordf. och 4 andra ledamöter, Telegrafstyrelsen 1, Mus. akad. 1, olika folkbildningsorganisationer gemensamt 1 och Stockholms stadsfullmäktige 1 ledamot. Den av a. b. Radiotjänst tillsatta riksprogramchefen samt styrelseledamöterna ha rätt att deltaga i programrådets överläggningar. Rådet utövar uteslutande efterhandskritik samt gör principiella uttalanden rör. programmens sammansättning. — Telegrafstyrelsen

äger f. n. 8 rundradiostationer (se tab.); de privata (f. n. 23) drivas och ägas av radioklubbar 1. för ändamålet bildade föreningar av amatörer och utöva i regel ingen självständig verksamhet men övertaga vissa tider å dygnet Radiotjänsts program. — Antalet licensinnehavare i Sverige 31 maj 1929 var 410,651.

Telegrafstyrelsens rundradiostationer.

	Antenneffekt kw.	Tagen i brnk.
Boden	0.5	Dec. 1923
Göteborg	10	Jan. 1925
Hörby	10	Jan. 1929
Malmö	0.5	Jan. 1925
Motala	30	Mars 1927
Stockholm	1.0	Nov. 1923
Sundsvall	10 ¹	Febr. 1929
Östersund	0.5	Juni 1926
Under byggnad:		
Spånga	60	(ber.) 1930

¹ Efter utbyggnad, färdig hösten 1929.

***Runge.** 3. Carl R. avled 1927. Han var även verksam inom spektroskopin.

Runmärke, se S m ö r sp. 1060.

***Runor.** R:s ursprung har på de sista åren livligt diskuterats. Det bestrides nu från flera håll, att R. uppkommit hos goterna och att den grekiska skriften är en direkt källa. Man utpekar i stället som sådan vissa norditaliska alfabet, särskilt det latinska alfabetet i någon av dess keltotruskiska former. R. torde i så fall trol. ha uppkommit senast vid tiden omkr. Kr. f. Deras spridning till Norden antas möjl. ha förmedlats genom markomannerna (se d. o.). Om en särskild teori för att förklara R:s magiska innebörd m. m. se A g r e l l 3. Suppl.

Ruokokoski [ro'å-], J a l m a r i, f. 1886, finländsk målare. R. är i sina brutalt upplagda landskap och porträtt en typisk representant för den nationella riktningen i modernt finländskt måleri.

Russel [ræssl], George Wil-
liam, f. 1867, irländsk författare
(psend. A. E.), en av den irländska
litterära renässansens främsta
lyriker. Han har även utgivit
dramat *Deirdre* (1907), litterära
essayer och *A national being*
(1916), en propagandaskrift för
kooperationen på Irland. R. blev
1923 redaktör för *The Irish*
Statesman.

Ruysbroeck [röjlsbrok], Vil-
helm av R., se Vilhelm av
Rubrouck.

***Ruys de Beerenbrouck**, C. H.
J., var 1926—29 president i gene-
ralstaternas andra kammare. R.
bildade aug. 1929 en opolitisk
regering, där han själv även över-
tog inrikesministerposten.

Rü'ckert, Friedrich, f.
1788, d. 1866, tysk skald, prof. i
orientaliska språk i Erlangen
1826, i Berlin 1841—48. Med *Ge-
harnischte Sonetten* (1814) anslöt
sig R. till det tyska frihetskrigets
skaldegrupp men gjorde sig se-
nare främst känd genom sina
virtuosmässiga översättningar,
bearbetningar och efterbildningar
av persisk, arabisk, indisk och
kinesisk poesi (*östliche Rosen*,
1822, *Die Weisheit des Bramanen*,
6 bd, 1836—39, m. fl.).

Ryd, Carl, f. 1883, målare.
R., som tillhör den s. k. Göteborgs-
gruppen, har efter en period, präg-
lad av franskt inflytande, framför
allt från Cézanne, i en mera kärvt
stil skildrat motiv från sin hem-
bygd, Småland.

***Rydholm** bildar sedan 1926
ensamt pastorat.

Rydal, bomullsspinneri i Seg-
lora skn, Älvsb. l., anlagt 1853 av
Sven Erikson. Äg. Rydals manu-
faktur a. b. 250 arbetare.

***Rydbeck**. 2. Oscar R. blev
1928 ordf. i Stockholms handels-
kammare. Han var 1927 delegerad

Värner Rydén.

vid ekonomiska konferensen i Ge-
nève.

***Rydboholm**. 2. R:s a. b. har
ett aktiekapital av 3 mill. kr. och
sysselsätter 580 arbetare.

***Rydén**, Värner, som till-
hörde A. K. t. o. m. 1928, är sedan
1929 led. av F. K. Han blev sist-
nämnda år redaktör för *Svensk*
Läraretidning.

***Rydin**. 2. Herman R. av-
gick 1927 som chef för *Telegraf-*
styrelsen.

Rydqvist-Alfheim, Karin, f.
1892, operasångerska (sopran),
gift 1918 med ingenjören E. Alf-
heim. R. är sedan 1915 anställd
vid Kungl. teatern.

***Rykov**, Aleksej Ivanov-
vitj, som efter Lenins död blev
ordf. i folkkommisariernas råd
såväl i SSSR som i RSFSR, har
under senare år tillhört den
”trojka”, som innehade den egent-
liga ledningen; småningom har
han dock ss. en av anhängarna
av högeroppositionen mot Stalin
kommit i motsatsförhållande till
denne och trängts tillbaka; vid
den allmänna sovjetkongressen
maj 1929 blev han — tills vidare
kvarstående som ordf. i SSSR:s

folkkommissarieråd — icke omvald till ordf. i RSFSR:s.

***Ryssland.** Vid 1926 års folkräkning gällde för R. och dess sex socialistiska sovjetrepubliker följande yt- och folkmängdssiffror:

	1,000-t.	Mill.
	kvkm.	inv.
RSFSR	19,748, ₈	100, ₈₈
BSSR (Vit-Ryssland)	126, ₈	4, ₀₈
USSR (Ukraina)	451, ₇	29, ₀₂
SSFSR (Transkaukasus)	181, ₆	5, ₈₈
Turkmenistan	491, ₂	0, ₉₉
Usbekistan	340, ₈	5, ₂₈
SSSR	21,342, ₈	146, ₉₉

— Inom RSFSR utgjordes 1926 8,747,426 kvkm. med 19,4 mill. inv. av autonoma republiker och områden. Av RSFSR:s befolkning voro s. å. 75 % storryssar (dessutom ukrainare, kasaker, tatarer m. fl.). — *Försväsväsen.* Av den forna östersjöflottan äro nu istandsatta 3—4 slagskepp, 2—3 kryssare, 12—15 jagare och ett tiotal U-båtar. Ytterligare några fartyg lära vara under byggnad. — *Kyrkliga förhållanden.* Mellan bolsjevismen och den ortodoxa kyrkan har ett slags fred slutits, i det att kyrkosamfundet, fortfarande visserligen en privat förening, fått sin förvaltning legaliserad; synoden utfärdade också 1927 ett upprop, vari kyrkans anhängare uppmanades till lojalitet mot den världsliga makten. Den antireligiösa propagandan fortsattes energiskt om ock mindre hänsynslöst. — *Undervisningsväsen.* 1925 antogs en lag om allmän skolplikt, som skall vara genomförd 1933—34. För den högre (numera delvis rätt elementära) undervisningen hade man 1928 136 högskolor med 160,000 studenter. — *Historia.* Den inrikespolitiska kursen, som 1921—25 närmade sig moderatare linjer, har de senaste åren ånyo lagts om mot vänster, närmare en

ren "leninism". Visserl. har den vänsterfialang, som under ledning av Trotskij, Kamenev och Sinovjev fr. o. m. 1925 öppet framträdde, påyrkande en mera kommunistiskt betonad kurs, definitivt krossats; då denna vänsteropposition icke uppgav sin propaganda, blevo dess anhängare berövade sina förtroendeposter och uteslötos 1927 ur partiet, varjämte ett stort antal 1929 häktades och Trotskij samtidigt utvisades ur R. Stalin har emellertid upptagit många av dess programpunkter och strävar nu att ge sin politik en avgjort kommunistisk prägel. Ett utslag av detta var den s. k. Donetsprocessen 1928, där en rad borgerliga "specialister" i kolindustrin vid Donets anklagades för att i årat ha saboterat industrins utveckling; processen slutade med 11 dödsdomar, av vilka 6 verkställdes. Främst har man dock inriktat sig på de agrara frågorna. Icke blott jorden utan även arbetet på jorden skall nu socialiseras; man söker sålunda sammansluta bönderna till stora gemensamhetsbruk, s. k. sovjethushåll; samtidigt med den ännu föga framgångsrika organisationen av dessa kollektivistiska storbruk söker man kringskära den begynnande agrarkapitalismen. Dess representanter, "kulakerna" ("knytnävarna", de rikare bönderna) slås ned dels genom en hänsynslös beskattning, dels genom rena trakasserier. Insikten om det hopplösa i att tvångsorganisera bondeklassen i dylika kollektivistiska driftformer och förståelsen av att bröstångestaktiken mot bondeklassen icke bara är politiskt oklok utan även ekonomiskt farlig har framkallat en bl. a. av Rykov och Buharin representerad högeroppo-

sition med krav på långsammare tempo i den kommunistiska utvecklingen och större rörelsefrihet åt det privata jordbruket. Stalin har emellertid lyckats nedslå även denna opposition, och dess anhängare berövas sina platser: maj 1929 ersattes bl. a. Rykov ss. ordf. i RSFSR:s folkkommis-sarieråd av Syrtsov. Den inre politiska situationen i R. som-maren 1929 karaktäriseras å ena sidan av en konsekventare "leni-nistisk" politik, än man på länge haft, ledd av Stalin, nu så gott som diktator, å andra sidan av en ekonomisk kris, mer elakar-tad än någonsin under senare år. Särskilt har den framkallats av regeringens oförmåga att få ut säd av bönderna, vilka vägra att sälja sin säd på de villkor, staten bjuder. Detta har medfört, att sädesexporten starkt avtagit (från året vintern 1926—27 ha exporterat säd för 201 mill. kunde R. vintern 1927—28 exportera endast för 32 mill., en export som sedan måste ersättas av import för 26 mill.) och att t. o. m. brödbrist uppstått i städerna. — R:s offi-ciella utrikespolitik har gentemot europeiska makter karaktärise-rats av moderation, ehuru den kommunistiska propogandan i 3:e internationalens händer skap-at friktioner av allvarlig karak-tär. Särskilt anmärkningsvärd blev en konflikt med Storbritan-nien (se d. o. sp. 62) 1927, som ledde till avbrott i de diploma-tiska förbindelserna. Dessa ha sedan dess ej återupptagits, om ock ministären Macdonald 1929 i sitt regeringsprogram angivit detta ss. ett önskemål. Ehuru alltjämt icke led. av N. F., har R. deltagit i på förbundets initiativ igång-satta förhandlingar om allmän nedrustning (se *N a t i o n e r*

n a s *F ö r b u n d*. Suppl. sp. 1388). Till det praktiska arbetet till förhindrande av krig har R. bidragit bl. a. genom det s. k. Litvinovprotokollet (se *Litvi-n o v*. Suppl.). I Asien har R. där- emot utvecklat en synnerligen liv-lig verksamhet. Den kommunistiska propogandan har satt frukt på många håll; bl. a. har den ut-övat starkt inflytande på den främlingsfientliga rörelsen i Kina (se d. o. Suppl. sp. 1159 ff.). R. har emellertid här tillika haft att tillvarata starka ekonomiska och politiska intressen, ärvda från tsarregimens tid. Efter en tid av tillbakagång under åren närmast efter revolutionen steg åter det ryska inflytandet och gjorde sig bl. a. gällande i fråga om den östkinesiska banan (*Vla-divostok—Manchuli*), som trak-tatsenligt gemensamt kontrollera-des av R. och Kina. Efter Chang Tso-lins ingripande mot sovjet-ambassaden i Peking 1927 (se *K i n a*. Suppl. sp. 1160) började emellertid en stark kinesisk oppo-sition mot det ryska inflytandet i Manchuriet, vilken maj 1929 ledde till en kinesisk polisunder-sökning på ryska generalkonsula-tet i Harbin och åtföljande rysk diplomatisk protest samt juli s. å. till kinesiskt besättande av öst-kinesiska banan och fördrivande av i dess tjänst befintliga ryska ämbetsmän. Denna åtgärd föran-ledde R. att avbryta de diploma-tiska förbindelserna med Kina. Ömsesidiga truppkoncentrationer och sammanstötningar ha fram-be-svurit en krigsfara, vars allvar understrukits genom båda mak-ternas avvissande av vissa stor-makters medlingsanbud.

Ryssrova, se *R y s s k å l*.

***Rystad**. Sedan 1928 bildade R. och Ö. Harg ett pastorat.

Rü'stringen, stad i Oldenburg. Förstad till Wilhelmshaven. Industriort. 49,000 inv. (1925).

***Råda**. 1. I R. ligger Vendelsbergs folkhögskola.

***Rådet till skydd för Stockholms skönhet** erhöll först 1929 reglemente. Enl. detta utökas ledamotsantalet till 11, av vilka tre äro stadsfullmäktige och de övriga särskilt sakkunniga inom R:s olika verksamhetsområden.

***Rånäs** jämte underlydande egendomar har försålts av Gimösterby bruks a. b.

***Råsunda** hade 1928 4,400 inv. Vid R. finnas Svensk filmindustri's inspelningsateljé och Stockholms spårvägars verkstäder.

***Ræder**, Anton Henrik, som sedan 1898 är led. av undervisningsrådet (dess ordf. sedan 1909), avgick som rektor vid Oslo katedralskola 1927.

***Ränneslätt** är numera övningsfält för Jönköpings-Kalmar regemente och Göta ingenjörkår.

***Räv**. Uppfödning av R., företrädesvis silverräv, har blivit en viktig inkomstkälla i Kanada och har på senaste tid även upptagits i de skandinaviska länderna.

Rö, sågverk i Högsjö skn, Västernorr. 1. Äg. Rö sågverks nya a. b., grundat 1901. Aktiekapital 2 mill. kr. 120 arbetare.

***Rödbrokig boskap**. Se *Ayrshireboskap*. Suppl.

Röd järnsten, se *Järnmalm* sp. 331.

Rödröta, se *Tickor*.

Rödsippa, se *Anemone*. Suppl.

***Rödsot**. *Veter.* Jfr *Coccidios*. Suppl.

Rödträ, namn på flera träslag, ss. bresilja och sappan (se *Caesalpinia*), kabanträ (se

d. o. Suppl.), amerikanskt *redwood* (se *Sequoia*) m. fl.

***Röing**, Erik, tillhörde A. K. t. o. m. 1928.

Röjl (eng. *royal*, eg. kunglig), se *Överbramsedel*.

***Rökstenen**. Ett genomfört försök att på R. tillämpa antagandet, att magiska tal och bokstavskombinationer (se *Runor*, även Suppl.) spela en avgörande roll i runinskrifterna, har gjorts av H. Brix (se d. o. Suppl.).

***Rönnebergs härad**. 1927 överflyttades R:s andel av Kvistofta sku till Luggude härad.

***Rönnebergs kontrakt**. Svalöv, Källs-Nöbbelev och Felestad äro numera förenade till ett pastorat, likaså Kvistofta och Glumslöv.

Rönnskär. 1. Liten ö vid Västert bottens kust, 30 km. s. om Piteå. Fyrplats och lotsstation. — 2. Se *Boliden*. Suppl.

***Röntgenstrålar**. På senare tid ha A. H. Compton och J. Thibaud lyckats fotografera röntgenspektra med hjälp av vanliga linjegitter, vilkas gitterkonstant kan bestämmas direkt, utan kännedom om Avogadros tal. E. Bäcklin har på grundval av dylika mätningar kunnat beräkna ett nytt värde på denna konstant.

***Rörstrand**. Aktiemajoriteten i a. b. Rörstrands porslinsfabriker övergick 1929 till a. b. Lidköpings porslinsfabrik, i vilket a. b. Ivöverken (bildat 1917 genom sammanslutning av Ivö cementfabriks a. b. och Ivö chamotte- & kaolinverk) samt det finska bolaget Arabia äro intresserade.

Röostenen [rö-], en vid gården Röö i Tanums skn, Göteb. l., 1919 funnen runsten, vars inskrift, trol. från 400-t., är den längsta bland i Sverige hittills funna inskrifter från tiden före 600.

S.

Saaheim [så'häjm], se Ve-
mork.

***Sabatier**. 3. Paul S. avled
1928.

Sa'cco-Vanzetti-affären, se
Vanzetti.

***Saffran**, jfr Feminell.
Suppl.

Safsa, *Osmunda regalis*, hög-
växt ormbunke med dubbelt par-
bladiga blad, vars översta del är
ombildad till en grenig sporgöm-
ställning. Skuggiga stränder o. d.
Sällsynt; s. Sverige.

Saftfoder, se Grovfoder.
Suppl.

Sahlgren, Jöran. f. 1884,
språkforskare, docent i svenska
språket i Lund sedan 1916. sekre-
terare i Ortnamnskommittén 1910
och föreståndare för Svenska ort-
namnsarkivet i Uppsala 1927. S.
är en föregångsman på ortnamns-
forskningens område, bl. a. genom
den av honom startade tidskriften
Namn och Bygd (se d. o.).

***Sahlin**. 3. Mauritz S. av-
led 1927.

Sahlin, Ester, f. 1882, syster
till Carl S., skådespelerska, an-
ställd vid Ranfts scener 1909—25,
vid Oscarsteatern sedan 1926, har
särskilt gjort lycka i farsroller.

***Saint Helena**. Under S. lyder
ön Ascension.

Saint-Paul [säj pål], liten
stad i dep. Alpes Maritimes, s.ö.
Frankrike, v. om Nizza, med
pittoresk, utomordentligt väl be-
varad medeltida karaktär.

Saint-Raphaël [säj rafaä'll],
stad i dep. Var, s.ö. Frankrike, vid
Rivieran, nära Fréjus. Livligt be-
sökt badort och klimatisk kurort.
6.200 inv. (1921).

Saint Thomas [sönt tå'mmøs],

Saint-Paul. Gatuparti.

se Charlotte Amalia.
Suppl.

***Saklatvala**, Shapurji, blev
utslagen ur underhuset vid valen
maj 1929.

***Sala**. 1. Enl. 1927 års skol-
ordning omorganiserar samskolan
till 4-årig samrealskola. Väst-
manlands trängkår indrogs 1928;
kasernen skall enl. beslut s. å.
omändras till en vårdanstalt för
manliga asociala sinnesslöa.

***Salandra**, Antonio, ut-
nämndes 1928 till senator. Han ut-
gav s. å. en skildring av förspelet
till Italiens inträde i världskriget,
La neutralità italiana.

***Salbohed**. Vid S. finnes en
statlig uppfostringsanstalt för
sinnesslöa gossar.

Salchow, Ulrich, f. 1877,
affärsman och idrottsledare av
dansk härkomst. Tidigare berömd
skridskoåkare (världsmästare i

konståkning 1901—11), är S. ordf. i Svenska skridskoförbundet sedan 1918 (utom 1921—22), president i Internationella skridskoförbundet sedan 1925 och ordf. i det av honom 1919 stiftade Svenska amatörboxningsförbundet.

Salina Cruz [kroth], stad i staten Oaxaca, Mexiko, vid Stilla havet. S. är ändpunkt för Tehuantepecjärnvägen och har en utmärkt hamn. C:a 6,000 inv.

***Salmonsens**, I s a a e. 2:a uppl. av *Salmonsens Konversationsleksikon* förelåg 1928 färdig i 25 bd.

***Saloniki**. Nomarkin S. hade 1928 540,000 inv., därav 237,000 i staden S., som nu är Greklands till storleken tredje stad.

***Salta**. 2. En järnväg mellan S. och staden Antofagasta i Chile är planerad.

Salto, stad i n.v. Uruguay, vid Uruguayfloden, som är segelbar till S. Centrum för ett stort lantbruksdistrikt och viktig flodhamn. 30,000 inv. (1927).

Saltoluokta turiststation [sa'lltåloäk-]. Salto, av Svenska turistföreningen anlagd turiststation, s.ö. om Stora Sjöfallet (se karta till S a r e k f j ä l l e n).

***Saltsjöbaden**. På Karlsbaderberget i S. är sedan 1928 ett av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse bekostat observatorium under byggnad (för Vet. akad.).

Saltsjöbanan, se S t o e c k h o l m—S a l t s j ö n s j ä r n v ä g.

***Salvador** ingick 1927 ett avtal med Guatemala och Honduras om gemensam utrikespolitik.

***Salzburg**. 2. S. har sedan 1928 ett katolskt universitet med teologisk och filosofisk fakultet. S. är Mozarts födelsestad och har talrika Mozartminnen, bl. a. hans födelsehus (med museum). Det 1912—14 uppförda Mozarthaus

inrymmer musikhögskola och konsertsalar.

***Samarkand** är Usbekistans huvudstad. 105,000 inv. (1926).

***Samfundet De nio**. Efter att 1916—20 ha utdelat pris av växlande storlek har S. 1921—29, förutom ett hederspris till Helena Nyblom, utdelat pris på 10,000 kr. till följande författare: Olof Högberg, Tor Hedberg, Elin Wägner, Vilhelm Ekelund, Gustaf Ullman, Fredrik Vetterlund, Hjalmar Bergman, Sigfrid Siwertz, Klara Johanson, Ludvig Nordström, Pär Lagerkvist, Per Hallström och Axel Lundegård. S:s guldmedalj har skänkts åt Verner v. Heidenstam, E. A. Karlfeldt och Per Hallström.

Samuelsson, Gunnar, f. 1885, botanist, prof. och förest. för botaniska avdelningen vid Naturhistoriska riksmuseet 1924. S. har utgivit talrika arbeten i systematik och växtgeografi.

***San Antonio**. Enl. uppskattning för 1928 har S. 211,000 inv. men är till storleken endast Texas' tredje stad.

de Sanctis, se D e S a n c t i s. Suppl.

Sandberg, Harry, f. 1880, kommunalman. S., som tillhör socialdemokratiska partiet, är sedan 1920 borgarråd i Stockholm (fastighetsroteln).

Sandberg [sa'nnbürg], A. W., f. 1887, dansk filmregissör. S. var den ledande mannen hos Nordisk Film, Köpenhamn, där han iscensatt en mängd filmer, bl. a. *David Copperfield* (1923), *Lilla Dorrit* (1924) och *Clownen* (1926), och övergick efter dess upphörande 1927 till tysk film.

Sandborg, Olof, f. 1884, skådespelare, teaterledare, 1916—23 anställd vid Lorensbergsteatern, sedan 1923 chef för Folkteatern i

Göteborg, har i en mängd såväl allvarliga som komiska uppgifter framträtt som en gedigen kraft.

Sandburg [sæ'nndbøg], Carl, f. 1878, nordamerikansk författare av svensk härstamning, har utgivit flera diktsamlingar (*Chicago poems*, 1916, *Smoke and steel*, 1920, *Good morning America*, 1928), där han, vanl. i en av Whitman påverkad fri versform, framträder som en typisk representant för den moderna amerikanismen. Han har även utgivit en biografi över Abraham Lincoln (2 dlr, 1926, förk. uppl. 1929).

Sandhurst [sæ'nnd-høst], en 1799 grundad krigsskola i Berkshire, England, s.ö. om Reading.

***Sandström**. 6. J. W. S. har maj—aug. 1929 lett en expedition till N. Ishavet (se *Golfströmmen*, n. Suppl.).

***Sandvik**. 2. Sandviks ångsågs a. b. är dotterbolag till Mo och Domsjö a. b.

***Sandviken**. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1930 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

Sandviken, en 1928 igångsatt sulfatfabrik i Gudmundrå skn. Västernorr. l. Äg. S:s cellulosa a. b., Dynäs, grundat 1869 (nuv. namn från 1927).

Sandy Hook [sæ'nndi hok], smal och sandig landtunga i New Jersey, För. Stat., belägen nära inloppet till New York City, 11 km. s. om Coney Island. På S. finnas fyrtorn och fort, och ö. om S. ligger ett firskepp med samma namn, kring vilket tävlingen om Amerikapokalen vanl. försiggått.

***San Francisco** har enl. uppskattning för 1927 661,000 inv. Nära S. radiostationen Bolinas för trafik på Honolulu och Japan.

***Sangvinisk**, jfr *Temperament*.

***San Juan**. 3. S. har radiostation. — 4. S. kallas nu åter Villa Hermosa.

***Sankt Moritz**. S. Dorf var skådeplatsen för Amsterdamlämpadens vinterspel (1928).

***Sankt Olof**. 1. Inom S. ligger S:s järnvägsstation, vid Ystad—Brösarps och Ystad—Gärnsnäs—S:t Olofs järnvägar.

***Sannahed** var t. o. m. 1904 övningsplats även för Livregementets husarer.

Sansibar, se *Phaseolus*, Suppl.

***Santa Catharina** har enl. nymätning en yta av 94,998 kvkm.

***Santa Cruz**. 2. S:s huvudstad är Gallegos (ej Santa Cruz). — 4. S. de Tenerife är nu huvudstad i den 1927 upprättade provinsen S., som omfattar Tenerifa, Palma, Gomera och Ferro.

Santa Marta, stad i n. Colombia, vid Karibiska havet. S. har en god hamn och driver stor bananexport. C:a 20,000 inv.

***Santesson**. 3. C. G. S. lämnade sin professur 1927. — 4. *Ninna* S. har ytterligare utfört ett Viktor Rydbergsmonument i Göteborg (gipsmodellen avtäckt 1928). Hennes äktenskap med E. Bertel-Nordström är upplöst.

***Santiago**. 1. S. de Chile har radiostation. — 3. S. de Cuba hade 1928 med förstäder 143,000 inv. — Vid S. stod ett sjöslag 1898 (se *Kuba* sp. 1460).

SAOB, se *Svenska akademiens ordbok*.

***São Paulo**. 1. S., som 1926 hade 5,752,000 inv., har enl. nymätning en yta av 247,239 kvkm.

***Saporog** hette tidigare *Aleksandrovska*.

Sapuka'janötter, fröna av *Lcythis olla'ria*, med paranötträdet närbesläktat träd, hemmahörande i Amasonflodens område

och angränsande trakter. De likna paranötter men äro smalare och ha ett något veekat skal; smak ung, som paranötter. De saluföras stundom även i Sverige.

***Sardinien** indelas nu i tre provinser: Cagliari, Nuoro och Sassari.

Sa'ri, Ada, konstnärsmann för Jadwiga Szayer, f. omkr. 1890, polsk operasångerska (sopran), särskilt bemärkt som koloraturångerska. S. har utfört operaroller bl. a. i Milano, Paris och Leningrad samt företagit konsertresor i Amerika och Europa (Sthlm 1926 och senare).

***Sarment**, Jean, har vid skrivit bl. a. komedin *Léopold le bien-aimé* (1928, Den oemotståndlige, uppf. i Sthlm 1929).

***Sarrail**, Maurice, avled 1929.

***Sarraut**. 2. Albert S. avgick ss. fransk inrikesminister nov. 1928.

***Sasonov**, Sergej Dmitrijevitch, avled 1927. S. å. utgavos hans memoarer *Les années fatales* (1910—1916).

Sassoon [sæso'n], Siegfried, f. 1886, engelsk författare av judisk börd, har i diktsamlingarna *The old huntsman* (1917) och *Counter-attack* (1918) givit starkt realistiska skildringar från världskriget. Den självbiografiska romanen *Memoirs of a foxhunting man* (1928) skildrar engelskt godsägarliv före kriget.

Sauerwein [särvä'ŋ], Jules-Auguste, f. 1880, fransk tidningsman, utrikesredaktör i *Le Matin*. Som skribent talangfull och synnerl. välunderrättad, utövar S. stort inflytande i utpräglad nationalistisk anda.

Saxbett, se Tändernas sjukdomar sp. 13.

***Saxofon**. Ill. av altsaxofon återfinnes å bilagan till Musikinstrument.

Saxo'niska veckningszonen, se Tertiärperioden sp. 984.

Scandia, tidskrift för Skandinavien historia, grundad 1928. S. utges i Lund av L. Weibull.

Scantlings, se Virkessoriment sp. 885.

***Schack**. 1927 blev Aljechin (se d. o. Suppl.) schackvärldsmästare.

***Schanche**, Ingolf, blev 1929 chef för Det nye Teater i Oslo, som då öppnades.

***v. Scheer**, Reinhard, avled 1928. Under sina sista år var han verksam ss. föreläsare (bl. a. i Sthlm 1924) över ämnen, berörande tyska flottans insatser under världskriget, och utgav *Deutschlands Hochseeflotte im Weltkrieg* (1920) samt *Vom Seegeschiff zu Untersee-Boot* (1925).

***Scheflo**, O. A. är sedan 1928 åter led. av stortinget.

***Scheidemann**, Philipp, avgick 1925 som överborgmästare i Kassel. Han utgav 1928 *Memoiren eines Sozialdemokraten* (2 bd).

Scheidl [sajdl], Theodor, f. 1885, österrikisk operasångare (basbaryton). S., som äger en dramatiskt uttrycksfull stämma av stort omfång och en mindre vanlig skådespelarbegåvning, har på ett personligt sätt tolkat bl. a. huvudrollen i Musorgskijs opera Boris Godunov (Sthlm 1929).

Sche'ler, Max, f. 1874, d. 1928, tysk katolsk filosof och sociolog, prof. i Köln 1919, i Frankfurt a. M. 1928, behandlade i snillrika men något ojämna arbeten grundläggande etiska frågor (bl. a. *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, 2 dlr, 1916, 3:e uppl. 1927).

***Schildt**. 2. Holger Schildts

förlags a. b. öppnade 1928 filial i Sthlm.

Schirmer, Heinrich Ernst, f. 1814, d. 1887, norsk arkitekt av tysk börd, en av de främsta representanterna för den engelskpåverkade nygotiska tegelarkitekturen i Norge. Bland hans byggnadsverk märkas straffängelset och Gaustads asyl i Oslo. Han tog även initiativet till Trondhjems domkyrkas restaurering, som han ledde 1869—71.

Schizanthus, växtsläkte (fam. *Solana'ceae*) från Chile. Örter med findelad bladverk och täta, yviga blomställningar. Blommorna äro av egendomlig form och ha fina färger (rosa, vitt, gulaktigt, rött, violett). Talrika former, mest hybrider, odlas ss. ettåriga, på fritt land l. i kruka.

Schjelderup [sjä'lle-], Harald, f. 1895, norsk filosof, prof. i Oslo 1922. S. har i sina arbeten huvudsakl. behandlat psykologiska frågor samt givit en framställning av relativitetsteorins världsbild och av filosofins historia i dess grunddrag.

***Schleiermacher**, Friedrich. Ss. *filosof* utformade S. främst i sin *Dialektik* (postumt utg. 1839) en med Schellings (se d. o.) s. k. identitetsfilosofi besläktad uppfattning av förhållandet mellan naturens och andens företeelser och utvecklingsstadier. I *Entwurf eines Systems der Sittenlehre* (postumt utg. 1835) skapade han med anknytning till Platon ett etiskt system med det högsta goda, dygden och plikten som grundbegrepp, vilket starkt påverkat den Boströmska filosofin. Han gjorde även värdefulla forskningar inom grekisk filosofi samt utgav en mästertlig tysk översättning av Platons verk. — Även ss. *pedagog* är S. en märkes-

Gunnar Schotte.

man. I *Erziehungslehre* (en 1849 postumt utgiven samling föreläsningar) röjer S. visserligen sin djupa förankring i nyhumanismens (se d. o.) bildningsideal men söker samtidigt tillgodose folkbildningens krav i organisationsplaner för folkskola och borgarskola.

***Schlesien**. 4. S. ingår nu i Mähren-Schlesien (se d. o. Suppl.).

Schleyer [sjla'jer], Johann Martin, se Volapük.

***Schlyter**. 2. Karl S. blev 1929 president i Hovrätten över Skåne och Blekinge.

***Schmidt**. S. O. E. S. avled 1926.

Schmidt-Rottluff [rå'ttloff], Karl, f. 1884, tysk målare och grafiker, grundade tills. med E. Kirchner och E. Heckel (se d. o. Suppl.) konstnärgruppen "Die Brücke" och har med sina grovt stilerade, i koloriten ofta oerhört grella kompositioner gjort sig bemärkt som en av de ledande tyska expressionisterna.

***v. Scholtz**, Friedrich, avled 1927.

Schotte [skå'tte], Gunnar, f. 1874, d. 1925, broder till Axel S.,

skogsman, jägmästare, 1913 prof. och förest. för Statens skogsför-söksanstalt. S. nedlade ett betydande arbete på denna anstalts utveckling, och den skogliga försöksverksamhetens organisation i Sverige är till icke ringa del hans verk. Efter Svenska skogsvårds-föreningens bildande (1902) var S. föreningens sekreterare samt redaktör för dess publikationer. Han utgav talrika vetenskapliga arbeten.

***Schreker**, Franz. Operan *Der ferne Klang* (Klangen i fjärran) uppfördes i Sthlm 1927.

***Schrödinger**, Erwin, blev 1925^{*} prof. i Berlin.

***Schumpeter**, Joseph, är född 1883.

***Schweiz**. Rättsväsen och förvaltning. En administrativ domstol inrättades 1928. S. å. avskaffades folkförsamlingen (*Landsgemeinde*) i Uri. — *Politiska partier*. Partiställningen i nationalrådet var efter valen 1928:

Radikala demokrater	58
Socialdemokratiska partiet	50
Katolskt konservativa partiet	46
Bonde- och hantverkarpartiet	31
Liberal-demokrater	6
Socialpolitiska partiet	3
Kommunist	2
Övriga	2
Summa	198

— *Historia*. S:s utveckling under de senaste åren har i ekonomiskt hänseende fortgått ostörd, om man bortser från en agrarkris 1928, som framkallade stark oro bland allmogen. En viss spänning har gjort sig gällande i förhållandet till Italien i följd av det in-trång, som vissa fascistorganisa-tioner gjort på schweiziskt om-råde, närmast i syfte att över-rika landsflyktiga italienare.

***Schück**, Henrik, avgick 1929 som ordf. i Nobelstiftelsens styrelse. Av den omarbetade uppl.

av S:s och Warburgs *Illustrerad svensk litteraturhistoria* ha nu utkommit 4 bd (1926—28).

Schüldt, Fritiof, f. 1891, målare. S. har särskilt ägnat sig åt stilleben- och landskapsmåleri. Hans bl. a. av Karl Isakson på-verkade stil utmärker sig för koloristiskt raffinemang.

***Schäfer**, Dietrich, avled 1929.

***Schönbeck**, Henrik. Under titeln *Prelater* utgavs 1927 ett ur-val av S:s memoarer, vari han ger synnerligen frispråkiga men ofta ovederhäftiga skildringar av sin samtid.

***Schönbrunn**, se ill. till Wien sp. 741—742.

***Scoresby sund**. Vid S. finnes ö. Grönlands (se d. o. Suppl.) enda koloni.

***Seattle** hade 1928 383,000 inv.

Se'braträ, veden av *Centrole'bium robu'stum* (fam. *Legumi-no'sae*), träd i Guyana, Brasilien och Venezuela. Mycket ljusst bruna zoner i veden omväxla med mörkare bruna l. gråbruna dylika. S. användes i möbelsnickeri, skeppsbyggeri m. m. Även andra träslag säljas under namnet S.

Sec, se Vin sp. 831.

Seco'nda primave'ra, ital., "andra vår", ny blomstringstid.

Secunderabad [sikändəraba'd], se Hyderabad. Suppl.

Sederholm, Gustaf, f. 1868, jordbrukare, ämbetsman. S., som från 1894 ss. förvaltare, arren-dator och ägare av Ålberga gods i Södermanland varit en ledande man i sitt läns jordbruk, är sedan 1927 landshövding i Södermanlands l. och sedan urtima riksdagen 1919 led. av F. K.

See fabriks a. b., Sandviken, grundat 1895, tillverkar kalldrag-na rör, tuber, paraplyspröt m. m. 175 arbetare.

Se'gelcke, Tore, f. 1902, norsk skådespelerska, anställd vid Den nationale Scene i Bergen 1924 och vid Nationalteatret i Oslo 1928, har framträtt som en av Norges mest begåvade yngre skådespelerskor.

Segersjö, gods i Lännäs skn, Örebro l., sedan 1792 fideikommiss inom ätten Montgomery, med skyldighet för innehavaren att bära namnet Montgomery-Cederhielm.

de Segonzac, se *Dunoyer de Segonzac*. Suppl.

Segovia [segä'-], **Andrés**. f. 1892, spansk gitarrvirtuos, har vid konsertresor (Sthlm 1926) återuppväckt intresset för gitarren som konstinstrument.

Seidel, Toscha, f. omkr. 1900, rysk violinist, vann redan som "underbarn" stora framgångar och har senare konserterat i Amerika och Europa.

***Seipel, Ignaz**, avgick 1929 ss. förbundskansler.

Sekundpendel, pendel, som utför en halv svängning på en sekund. S:s reducerade längd är i Sthlm 99,48 cm.

***Selander**. 1. **Hjalmar S.** avled 1928. — 2. **Sten S.** avgick 1928 från sin befattning i Stockholms Dagblad. Han har redigerat versantologierna *Den unga lyriken* (1924) och *Levande svensk dikt* (2 dlr, 1928).

Selander, Einar, f. 1875, kusin till Sten S., sjömilitär, kommandör 1926, chef för Sjöförsvarets kommandoexpedition 1927.

***de Selves, Justin**, var rikrikesminister även i den kortvariga ministären François-Marsal juni 1924. Vid senatsvalen jan. 1927 föll han igenom.

Semiförtis (lat., halvstark). **Semile'nis** (lat., halvsvag).

detsamma som stark, resp. svag biton (se *Accent*).

***Semipalatinsk**. 2. S. har järnvägsförbindelse med Novo-Sibirsk vid Transsibiriska banan, varjämte en järnväg till Tasjkent är under byggnad.

***Senart, Émile**, avled 1928.

Senna'rdammen, se *al-Djazirah*. Suppl.

Sennett [se'nnit], **Mack**, f. 1884, nordamerikansk filmregissör, en av den amerikanska filmens pionjärer, skapare av den typiskt amerikanska burleska och halsbrytande farsen med grönköpingsmässig miljö.

Sent, plur. *senti*, estniskt mynt (se *Estland*. Suppl. sp. 704).

***Senusi**. S. erkände 1929 Italiens överhöghet.

***a. b. Separator**, jfr *Balticseparatorator*. Suppl. och *a. b. Pumpseparatorator*. Suppl.

***Serao, Matilde**, avled 1927.

***Sergipe** har enl. nymätning en yta av 21,552 kvkm.

Serve [søv], eg. *service*, bollens uppgivning (försättande i spel) i lawntennis (se *Bollspel* sp. 239).

Service [sø'vis] (eng., tjänst). 1. Se *Serve*. Suppl. — 2. Inom ett affärsföretag beteckning för den organisation, som avser kundernas betjänande.

Se'rvomotor (av lat. *se'rvus*, slav. tjänare), se *Regulator* sp. 945 och *Snabbregulator*.

v. Seth, Pehr, f. 1867, jurist, expeditionschef i jordbruksdepartementet 1906, justitieråd 1909. S. har redigerat och medarbetat i det stora populärvetenskapliga arbetet *Rättskunskap för jordbrukare* (2 bd. 1925—26).

***Setälä, Eemil**, är sedan 1927 minister i Köpenhamn. Han var

Emil Setälä.

sept. 1926 finländskt ombud vid N. F:s delegeradeförsamling.

Ševčik - Lha'tskykvartetten [sje'vtjik], en av lärjungar till O. Ševčik (se d. o.) 1903 grundad stråkensemble, vars nuv. medlemmar äro B. Lhatsky, K. Procházká, K. Moravec och A. Fingerland. S. har även besökt Sverige (1921).

***Sevede härad och tingslag** omfattar sedan 1927 även Hultsfreds köping.

***Severing, Carl**, är sedan juni 1928 riksinrikesminister i Müllers ministär.

Se'vernaja Semlja', se Kej-sar Nikolaus II:s land. Suppl.

Sexdagarsloppet, se Cykel-sport. Suppl.

Sexte'rn, se L ä g g 4.

Seychellerpalm [sesjä'ller-], se Maledivisk nöt. Suppl.

Seymer, William, f. 1890, tonsättare och musikkritiker, verksam i Svenska Dagbladet 1917—23 och därefter i Nya Dagligt Allehanda, har bl. a. skrivit sånger och pianomusik, två sona-

ter för violin och piano samt en sinfonietta.

***Shanghai** har radiostation för trafik på bl. a. Nauen och San Francisco.

***Shannon**. Vid S. är under utförande en 1925 beslutad kraftanläggning, som utnyttjar det nedre loppets fallhöjd (30 m.). Från Killaloe vid S:s utflöde ur Lough Derg bygges en 12 km. lång kraft- och sjöfartskanal, som utjämnar flodens vindlingar, och 8 km. från Killaloe en stor damm; sjöarna i S:s mellersta lopp skola regleras genom dammanläggningar. Kraftverket beräknas få en effekt av 230.000 HK.

***Shaw**. 3. **Bernard S.** grundade 1927 med det honom tilldelade Nobelpriset stiftelsen Anglo-Swedish Literary Foundation (se d. o. Suppl.). — 4. **Tom S.** blev juni 1929 krigsminister i Macdonalds andra ministär.

***Shelley, P. B.** *Ode to the intellectual beauty* föreligger i sv. övers. av G. Fröding (Hymn till den själiska skönheten).

***Shengking** har nyligen om döpts till **Liaoning**. I S. finnas betydande stenkolslager (se **Fu-shun**. Suppl.).

***Shetelig, Haakon**. Av *Osebergfundet* har ytterligare ett bd utkommit 1928.

***Shimonoseki** hade 1925 92.000 inv. — Se **Moji**. Suppl.

Sibiriska området, område i RSFSR (se tabell till **Ryssland** sp. 1555). C:a 4.260.000 kvkm. 7.570.000 inv. (1926).

***Sicilien** indelas nu i nio provinser (de i huvudarbetet uppräknade samt Enna och Ragusa).

Sicksackkoppling, se Elektriska transformatorer. Suppl. sp. 667 f.

***Siende härad** ingår nu i Västmanlands mell. domsaga.

Siende och Norrbo tingslag i Västmanlands mell. domsaga, Västmanl. l., omfattar Vagnsbro, Norrbo, Tuhundra, Siende och Yttertjurbo härader. — S. bildades 1929.

***Sievers, E d u a r d.** Det är efter c:a 1910 som S. framlagt och tillämpat sin teori om "klanganalysen". Denna innebär en analys av den individuella mänskliga stämman (ej av ljuden), vars klang S. anser beroende också t. ex. av bälens byggnad och hållning. Han indelar alla stämmor i fasta typer, avgör den enskildes typ även genom (föredragning av) skriven l. tryckt text och har sålunda tveklöst uttalat sig om litterära äkthetsfrågor, fastställt interpositioner (se d. o.) i och återställt gamla texter o. s. v.

***Sieverts kabelverk** övergick 1928 i Telefon a. b. L. M. Ericssons ägo.

***Signalväsen.** Sjömilitära signalmedel äro även strålkastare och semaforflaggor. Se även *Undervattenssignaler* i n. g.

***Sigtuna.** Sigtunaskolan är sedan 1929 fullständigt läroverk med 4 klasser och 4 ringar. På en kulle v. om Sigtunastiftelsen uppföres sedan 1928 efter ritningar av J. Åkerlund ett större byggnadskomplex för Svenska kyrkans lekmanaskola, vilken tidigare disponerat en Sigtunastiftelsen tillhörig byggnad; arbetet beräknas vara slutfört 1930.

***Sigtunastiftelsen.** S:s humanistiska läroverk (internatläroverk för gossar) omfattar nu klasserna 2—4 av 5-årig realskola samt 4-årigt gymnasium med latinlinje och nyspråklig linje; dess rektor är A. Bruno.

Sikandaraba'd, se *Hyderabad*.

Sikeå, lastageplats i Väster-

botten, vid Bottniska viken, s.ö. om Robertsfors, dit lastspår leder. Tullstation. C:a 700 inv.

***Sil.** Sedan 1929 äro Husaby, Skälvum och Ova förenade med pastoratet.

Silbenssvulst. *Veter.* Från silbenet utgående svulstbildning av smittsam natur, ehuru något smittämne ännu ej kunnat påvisas. S. förekommer i synnerhet hos nötkreatur men har även påvisats hos häst. Svulsterna påminna till sin byggnad mest om sarkom. Symtomen äro flytning från näsan, sedermera näsblödning, besvärad andning med välsande andningsljud, slutligen även vissa rubbningar i hjärnans funktioner. Utgången är dödlig; nedslaktning bör företagas efter diagnos.

***Silfver Stolpe.** 7. G. M. S. har tills. med K. Asplund utgivit två samlingar översättningar av engelskspråkig lyrik, *Vers från väster* (1922 och 1924).

Silius Italicus, f. 25, d. 101, romersk författare, främst känd för sitt epos *Pu'nica*, där han behandlar andra puniska kriget.

Silkrets, detsamma som elektriskt filter (se d. o. Suppl.).

***Sillanpää,** *F r a n s.* I novellsamlingen *Människobarn på livets stråt* (1929) föreligger i sv. övers. ett urval av S:s allmogeskildringar.

Sillén, O s k a r, f. 1883, handelstekniker, 1915 prof. vid Handelshögskolan i Sthlm samt från 1912 chef för a. b. Industribyråns avdelning för ekonomisk organisation. Ss. sakkunnig vid omläggningen av statens affärsdrivande verks och ett stort antal firmors bokföring och organisation har S. utövat en betydelsefull verksamhet.

Sillre kraftverk, ett staten

tillhörigt, under byggnad varande kraftverk, som kommer att utnyttja fallhöjden (197 m.) mellan Sillreäns utlopp från Oxsjön och Indalsälven. Driftvattnet kommer att ledas från Oxsjön genom en 2 km. lång, i berget utsprängd tillloppstunnel och vidare genom en likaledes utsprängd 0,9 km. lång trycktub ned till en vid Indalsälvens strand belägen kraftstation. I denna kommer till en början att installeras ett turbinaggregat om 5.000 kw.

Silverstolpe, Gunnar Westin, f. 1891, nationalekonom. prof. vid Göteborgs handelshögskola 1923, dess rektor 1929. S.

har gjort uppläggnings till Svensk Handelstidnings (senare Svensk Finanstidnings) grosshandelsprisindex och har utövat en betydande journalistisk verksamhet. Bland hans arbeten märkes *Guldet under och efter världskriget* (1922).

Silveråldern, se *Världsaldrar*.

Simmons, Herman, f. 1866, botanist, 1914 lektor vid Ultuna lantbruksinstitut, 1917 prof. därstädes, 1928 institutets rektor. S. har främst ägnat sig åt den systematiska botaniken. Han deltog i O. Sverdrups polarexpedition med "Fram" 1898—1902.

Simning.

Distans	Världsrekord	Svenskt rekord
Herrar.		
Fritt simsätt:		
100 m.	57,4 s. (J. Weissmuller, För. Stat., 1924)	60,0 s. (A. Borg, 1927)
200 "	2 m. 8,0, (" " 1927)	2 m. 16,6, (" " 1924)
400 "	4 " 50,3, (A. Borg, Sverige, 1925)	} = världsrekord
500 "	6 " 8,3, (" " 1925)	
1,000 "	13 " 2,0, (" " 1928)	
1,500 "	19 " 7,2, (" " 1927)	
1,609 "	21 " 41,3, (" " 1925)	
(1 eng. mil)		
Bröstsöm:		
100 m.	1 m. 14,0 s. (W. Spence, För. Stat., 1927)	1 m. 18,0 s. (J. Wissnell, 1928)
200 "	2 " 47,6, (" " " ")	2 " 53,6, (B. Linders, 1925)
400 "	5 " 50,2, (E. Rademacher, Tyskland, 1926)	6 " 19,3, (" " 1925)
Ryggsöm:		
100 m.	1 " 8,2, (G. Kojac, För. Stat., 1928)	1 " 14,4, (E. Lundahl, 1928)
200 "	2 " 38,3, (W. Laufer, För. Stat., 1926)	2 " 48,0, (R. Johansson, 1928)
400 "	5 " 43,3, (G. Kojac, För. Stat., 1928)	6 " 7,0, (" " 1927)
Damer.		
Fritt simsätt:		
100 m.	1 m. 0,5 s. (E. Lackie, För. Stat., 1926)	1 m. 18,4 s. (G. Ewerlund, 1927)
200 "	2 " 40,6, (M. Norelius, För. Stat., 1926)	
400 "	5 " 42,8, (" " 1928)	
500 "	7 " 19,6, (" " 1927)	
1000 "	15 " 39,3, (" " 1927)	
1500 "	23 " 44,6, (" " 1927)	
1609 "	24 " 49,0, (J. Mc Kim, För. Stat., 1928)	
(1 eng. mil)		
Bröstsöm:		
100 m.	1 " 26,3, (L. Mähe, Tyskland, 1928)	1 " 31,1, (D. Gillberg, 1926)
200 "	3 " 11,3, (H. Schrader, Tyskland, 1928)	3 " 18,0, (M. Gustavsson, 1928)
400 "	6 " 46,3, (" " " ")	6 " 55,9, (B. Hazelius, 1926)
Ryggsöm:		
100 m.	1 " 21,6, (M. Braun, Holland, 1928)	1 " 32,3, (C. Nilsson, 1926)
200 "	3 " 3,3, (S. Bauer, För. Stat., 1924)	
400 "	6 " 24,3, (" " 1923)	

***Simning.** Den i huvudarbetet nämnda ryggsimsmetoden är numera ersatt med "ryggerawl". Ang. rekorden å de vanligaste distanserna se tab. sp. 1531—1532.

***Simon,** sir John, förordnades 1927 till ordf. i en kommission för indiska författningsfrågor (se Indien. *Historia*. Suppl.).

***Simons,** Walter, avgick dec. 1928 från posten som riksrätts-president i Leipzig.

***Simregeln** är även liktydig med Ampères regel (se Ampère).

***Simrishamn** har sedan 1929 reguljär ångbåtsförbindelse under sommaren med Allinge på Bornholm. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1930 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

***Sing Sing,** som länge utdömts ss. föräldrat, har 1929 ersatts med ett i närheten uppfört fängelse.

Sinha, Satyendra Prasano, 1:e baron av Rajpur, f. 1864, d. 1928, indisk ämbetsman och politiker. S. var medlem av krigskabinetet 1918 och delegerad vid fredskongressen i Paris 1919. Han verkade ivrigt för intimt samförstånd mellan Indien och Storbritannien.

Sino'vjevsk, se Jelisavetgrad. Suppl.

***Sinovjev,** Grigorij Evsejevitj, blev, efter att först ha förlorat sina olika förtroendeposter för deltagande i Trotskijoppositionen, 1927 utesluten ur partiet. Han gjorde dock avbön och blev 1928 återupptagen däri.

Sirventés (av oviss härsl., möjl. besläktat med fr. *servir*, tjäna). provensalsk diktart (se Provensalska språket och litteraturen sp. 648).

***Sisalhampa,** se även Agave. Suppl.

Sittard [-tart], Alfred, f. 1878, tysk musiker, ledare för kyrkomusiken i S:t Michaeliskirche i Hamburg 1912. S. har som orgelspelare vunnit stora framgångar (Sthlm 1928).

***Siwertz,** Sigfrid, har ytterligare utgivit den psykologiska samtidsromanen *Jonas och draken* (1928).

Sja'hty, nuv. namnet på staden Aleksandrovsk-Grusjevskij.

***Sjammar,** Djabal S. *Historia.* Behärskat av dynastin Rasjid, lyckades S. på 1880-t. utsträcka sitt välde över delar av emiratet Nedjd. S. stödde under världskriget turkarna, sökte efter dessas nederlag 1918 skydd hos konung Hussein av Ilidjaz men erövrades 1921 av ibn Saud av Nedjd, med vars välde det införlivades. En del av S:s stammar funno en tillflyktsort i Irak.

Sjmeljo'v, Ivan Sergejevitj, f. 1875, rysk författare, har i romanen *Tjelovjek iz restorana* (1911; Kypare!, 1926), givit en av varm medkänsla präglad skildring av en småborgerlig miljö i effektivt motsättning till restaurangernas med från satir skildrade lyxliv. S. lever efter bolsjevikrevolutionen i landsflykt i Paris.

Sjoa, se Abessinien sp. 19.

***Sjukvård.** Genom en 28 juni 1928 utfärdad lag om vissa av landsting l. kommuner drivna sjukhus och en samma dag utfärdad sjukhusstadga ha i väsentliga avseenden nya bestämmelser för S. tillkommit. Landsting och stad, som ej deltar i landsting, ha att ombesörja anstaltsvård för sjukdom, skada och kroppsfel, helst även vid barnsörod. Lagen betecknar ss. sjukhus sådan sjukvårdsanstalt, som drives av landsting l. kommun och som ej tillhör

fattigvårdsanstalt l. lyder under militär myndighet. Sådant sjukhus, som ej är inrättat uteslutande för vård av tuberkulossjuka, kallas *lasarett*, om det är avsett för vårdbehövande oberoende av falllets svårare l. lindrigare art, annars *sjukstuga* (högst 30 vårdplatser). Sjukhus, som uteslutande vårdar tuberkulossjuka, benämnes *sanatorium* l. *tuberkulossjukstuga* (högst 40 vårdplatser). Medicinalstyrelsen har högsta tillsynen över sjukhusen, och varje sjukhus förvaltas av en särskild direktion, utsedd av landstinget l. kommunen. Landstingets förvaltningsutskott utgör landstingets sjukhusberedning och utövar i sådan egenskap en främst ekonomiskt kontrollerande myndighet. Lasarett- och sanatorieläkare utses av K. M:t efter förslag och förord av Medicinalstyrelsen, sjukstugeläkare och tuberkulossjukstugeläkare, med vissa undantag, av vederbörande direktion, underläkare av Medicinalstyrelsen. Den för sjukvården ansvarige läkaren får icke mottaga särskild ersättning för sådan åtgärd, som står i omedelbart samband med intagning å l. utskrivning från sjukhuset l. för undersökning, behandling l. skötsel av den som vårdas å allmän sal. För vård av person, som intagits å halvenskilt l. enskilt rum, får frivilligt erbjuden ersättning mottagas men i intet fall begäras. Vid tuberkulossjukvårdsanstalterna får läkare icke mottaga ersättning av några patienter.

Sjunkbomb, nyare namn på sjunkmina (se *Mina* sp. 76).

***Självdeklaration**. De nya skattelagarna av 28 sept. 1928 ha medfört ändrade bestämmelser rör. deklarationsskyldigheten, vil-

ka återfinnas i taxeringsförordningen samma dag. Deklarationsformulären ha omändrats och utökats till antalet. Beträffande deklarationsskyldigheten göres numera skillnad mellan den, som varit här i riket *bosatt* under hela l. någon del av beskattningsåret (det år l. räkenskapsår, som närmast föregått taxeringsåret), och *annan skattskyldig*. Inkomstbeloppen 600 kr., resp. 100 kr. ha bibehållits men hänföra sig numera även till den kommunala taxeringen. För vissa fastighetsägare föreligger ovillkorlig deklarationsskyldighet. Om en fastighet vid början av ett år, under vilket allmän fastighetstaxering icke äger rum, anses böra åsättas nytt taxeringsvärde, är fastighetens ägare l. innehavare skyldig att utan anmaning till ledning för fastighetens taxering avgiva deklaration (*särskild fastighetsdeklaration*). Underlåtenhet att deklarerat medför förlust av besvärsrätt hos Kammarrätten och Regeringsrätten (tidigare förlust av all besvärsrätt). *Deklarationsformulären* äro ytterligt detaljerade och försedda med en mängd bilagor för olika förvärvskällor. *Allmän självdeklaration* avlämnas i hemortskommunen, d. v. s. den kommun, där den skattskyldige enl. gällande författningar skall vara mantalskriven för taxeringsåret. För den, som utan att mantalsskrivningskyldighet ålegat honom, varit här i riket *bosatt* hela l. någon del av beskattningsåret, är hemortskommunen den kommun, där han varit *bosatt*. Den som icke har någon hemortskommun skall avlämna S. i Stockholm. Om skattskyldighet föreligger i annan kommun än hemortskommunen, skall *särskild självdeklaration* i den

förra avgivas för taxering till kommunal inkomstskatt. Skattskyldig till kommunal inkomstskatt är man: a) för inkomst av fastighet och realisationsvinst vid försäljning av fastighet: i den kommun, där fastigheten är belägen; b) för inkomst av rörelse: i den kommun, där rörelsen utövats från fast driftställe. Saknas fast driftställe, skall skatt för inkomsten utgöras i hemortskommunen l., om hemortskommun saknas, i Stockholm för *gemensamt kommunalt ändamål*. Ang. beskattningsort för vissa uppräknade slag av rörelse finnas särskilda bestämmelser. *Bilagorna*, som skola bifogas huvuddeklarationerna, äro avsedda för specifikation av inkomster och utgifter. S. skall avlämnas senast 15 febr. Uppskov kan i vissa fall erhållas till 31 mars efter skriftlig anmälan till taxeringsnämndens ordf. Ytterligare uppskov kan beviljas av landskamerare. Deklarationsblanketterna ha fått ändrad uppställning, förvärvskämlorna ny benämning, och öretalen ha borttagits.

Självsteril, se Sterilitet. Bot.

***Sjöberg**. 3. Birger S. avled 1929.

Sjöbollar, av barr l. dyl. bestående klotformiga bildningar, vilka stundom påträffas på sjöstränder. De ha sammanbakats av vågsvallet.

***Sjöborg**. 2. Erik S. blev 1928 Sveriges minister i Rom.

***Sjögreen**. 2. Axel S. är sedan 1928 chef för Södra arméfördelningen.

***Sjögren**. 5. Vilhelm S. avled 1929.

Sjöholm, gods i Ö. Vingåkers skn, Södermanl. l., med betydande slottsarkiv. S., som är känt sedan

1400-t:s förra del, äges inom ätten Lewenhaupt.

***Sjökapten**. Avgångsexamen från Sjökrigsskolan och flottans underofficersskolor ger teoretisk kompetens för erhållande av sjökapten-, resp. styrmansbrev l. skepparbrev av första klass.

***Sjökonst**, se även *K r i g s k o n s t*. Suppl.

***Sjömil** betecknar numera vanl. nautisk mil.

Sjöpolis, marinens krigspolis (jfr d. o.).

***Sjöqvist**, John, avgick från professuren 1928.

***Sjöstedt**. 2. Erik S. avled 1929.

***Sjöström**, Victor. Bland de filmer, S. iscensatt för filmbolaget Metro-Goldwyn-Mayer, märkas *Han som får örfilarna* (1925), *Kejsaren av Portugalien* (1926), *En gudomlig kvinna* (1928) och *Stormen* (s. å.), vilka befest hans rykte som en kunnig och samvetsgrann berättare med sinne för dramatisk stegring.

Sjöviks folkhögskola i Folkärna skn, Kopparb. l., grundad 1921, har sin undervisning fördelad på en huvudkurs och en kvinnlig kurs.

***Skadeståndsfrågan**. Dawesplanen (se *Tyskland* sp. 1636), genom vilken frågan om det tyska skadeståndets erläggande erhållit en provisorisk lösning, fungerade under de första åren programenligt. S. P. Gilbert (se d. o. l. Suppl.) framlade emellertid 1927 ett förslag, att S. borde underkastas förnyad prövning för att definitivt avgöras. Förslaget mottogs gynnsamt. Ovisshet rådde ännu beträffande S:s slutsumma, och det för Dawesplanen karakteristiska draget, åtskillnaden mellan skadeståndsbetalningarnas erläggande, vilket sker i Tysk-

land i tysk valuta, och deras överförande ("transferering") till borgenärstaterna, vilket den s. k. transferkommittén har att reglera och — i händelse överföringen skulle medföra fara för den tyska valutans — ev. suspendera, innebär för borgenärerna risken av skadeståndsbetalningarnas fullständiga inställande, samtidigt som transferkommitténs befogenheter för Tyskland medför en besvärande kontroll över dess ekonomiska angelägenheter. Tillika ansågs S:s definitiva reglering vara en förutsättning för Rhenlandsockupationens avveckling. Vid N. F:s församlingsmöte 1928 överenskoms därför mellan Tyskland å ena sidan, Belgien, Frankrike, Italien, Japan och Storbritannien å den andra, att ett förslag till en definitiv lösning av S. skulle utarbetas vid en expertkonferens. Denna, vari förutom representanter för nyssnämnda stater även amerikanska finansmän deltog, sammanträdde i Paris febr. 1929 under amerikanen Owen Youngs ordförandeskap och kunde 7 juni s. å. avgiva sitt betänkande. Förslaget ("Youngplanen") har i huvudsak följande innehåll: skadeståndet erlagges i 59 annuiteter under tiden 1 sept. 1929—31 mars 1988. De 37 första annuiteterna utgå med ett genomsnittligt belopp av 1,988,8 millioner riksmark (vartill kommer ett visst belopp för likvidering av det s. k. Daweslånet). De senare annuiteterna, beräknade så, att de skola täcka de skadeståndsberättigade staternas krigsskuldskadeståndsbetalningar till För. Stat., skola 1966—85 uppgå till c:a 1,700 millioner riksmark per år och under vart och ett av de tre sista åren till c:a 900 millioner. I hän-

delse För. Stat. eftergiva något av sina fordringar, skola dessa belopp sänkas. Medlen till skadeståndsbetalningarna skola tagas dels från vissa inkomster av de tyska järnvägarna, dels från tyska riksbudgeten. Annuiteterna uppdelas i tvenne delar, därav en "ovillkorlig" om 660 millioner riksmark årligen, som under alla omständigheter skall utgå; större delen av detta belopp skall tillfalla Frankrike, som räknar med att genom "kommersialisering" därav skaffa medel för inlösning av en del av de för de krigshärjade provinsernas rekonstruktion upptagna lånen; för betalningen av den återstående, "villkorliga" delen kan Tyskland ev. erhålla ett moratorium av högst två år; denna möjlighet ersätter Dawesplanens transfer-skydd. Systemet med skadeståndsbetalningar i form av naturaleleveranser skall avvecklas under de närmaste tio åren. För ombesörjande av de med skadeståndsbetalningen förenade finansoperationerna skall upprättas ett internationellt bankinstitut (Banque des règlements internationaux), vari de i S. intresserade ländernas centralbanker skola inträda som aktieägare. Banken, som i viss utsträckning även skall utöva vanlig bankverksamhet, skall ersätta Dawesplanens "skadeståndsagent" och "transferkommitté"; den främmande kontrollen över Tysklands finanser skall upphöra, och någon direkt förbindelse mellan skadeståndskommisionen och Tyskland kommer ej längre att äga rum. — För dryftande av Youngplanen, som ännu ej ratificerats av de i S. intresserade staternas regeringar, samlades aug. 1929 en konferens i Haag. Efter långvariga förhand-

lingar, varvid framkommo starka motsättningar mellan de engelska och franska synpunkterna på anniteternas fördelning, antogs Youngplanen i något modifierad form. Utrymningen av Rhenlandet fastställdes vara avslutad 30 juni 1930.

Skaftrade fjädermoln, se *Cir-ro-uncinus*. Suppl.

Skagersbrunn, bad- och luftkurort i Rudskoga skn, Värml. l., vid Skagersns n. strand. Järnkällor med radioaktivt vatten.

Skallerört, höskallra (se d. o. Suppl.).

Skandinaviska granit a. b., Göteborg, grundat 1905, äger granitbrott och stenhuggerier på flera platser i Halland och Bohuslän. Aktiekapital 2 mill. kr. 2,400 arbetare.

***Skandinaviska Kreditaktiebolaget**. Omslutningen var 1928 948,8 mill. kr.

***Skara**. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och real- och 3-årigt latingymnasium. Ang. veterinärinrättningen se d. o. Skara nya skofabriks a. b. kallas sedan 1926 a. b. J. Bryntesson & Co.

***Skaraborgs län** indelas sedan 1929 judiciellt i 6 domsagor och 9 tingslag.

***Skara—Timmersdala järnväg** äges sedan 1926 av Skara—Timmersdala nya järnvägs a. b. och trafikeras av Västergötland—Göteborgs järnvägs a. b.

***Skarhult**. 1. Sedan 1929 bilda Ö. Strö, S., Borlunda och Skeglinge ett pastorat.

Skarpnäck, trädgårdsstad (jämte 1927 anlagt småstugeområde) i Brännkyrka förs., Sthlm, s.ö. om Enskede. Anlagt på den

av Stockholms stad 1922 inköpta egendomen S. Spårväg till egentliga Sthlm. 1,515 inv., därav 460 i småstugeområdet (1928).

***Skarstedt**. 2. Ernst S. avled 1929.

***Skattelagstiftning**. Ny S. tillkom vid 1928 års riksdag. Skattelagarna av 28 sept. s. å. äro: *kommunalskattelagen, förordningarna om statlig inkomst- och förmögenhetsskatt, om kommunal progressivskatt, om utjämningskatt, om särskild skatt å lotterivinster, lagen om skogsaccis, förordningen om ändrad lydelse av 1 och 2 §§ i förordningen den 11 okt. 1912 om skogsvårdsavgift, taxeringsförordningen samt kungörelsen med vissa föreskrifter rör. taxeringsförfarandet*. 27 juni 1927 hade utfärdats *förordning om skatt vid utskiftning av aktiebolags och solidariska bankbolags tillgångar*. — *Kommunalskattelagen* är uppbyggd på grundval av det förut gällande provisoriet av 1920, d. v. s. enl. *garantiskattsystemet*, vilket innebär, att det belopp, som beskattats genom fastighetsskatt, får vid taxering till kommunal inkomstskatt avdragas från inkomsten. Fastigheterna *garantera* enl. denna princip kommunerna en viss skatt. Genom den nya lagstiftningen upphäves *bevilningsförordningen*, enl. vilken kommunalbeskattningen tidigare verkstälts. Allmän kommunalskatt, som består av fastighets-skatt och kommunal inkomstskatt, skall numera utgöras i förhållande till det antal *skatte-kronor* och *skatteören* (en skatte-krona = 100 skatteören), som enl. följande grunder påföras den skattskyldige. A. *För jordbruksfastighet*: sex skatteören för varje etthundra kr. av fastig-

hetens jordbruksvärde, fem skatteören för varje etthundra kr. av fastighetens tomt- och industrivärde samt fyra skatteören för varje etthundra kronor av fastighetens skogsvärde. B. *För amanfastighet*: fem skatteören för varje etthundra kr. av fastighetens taxeringsvärde. C. *För kommunal inkomstskatt*: ett skatteöre för varje krona beskattningsbar inkomst. *Skyldighet att erlægga fastighetsskatt* åligger, med vissa undantag, ägaren och skall bedömas med hänsyn till förhållandena vid taxeringsårets ingång (taxeringsår = det år, taxeringen sker). Har fastighet efter denna tidpunkt övergått till ny ägare, skall denne anses ss. ägare l. innehavare av fastigheten vid taxeringsårets ingång, därest han författningsenligt skolat för taxeringsåret mantalsskrivas för fastigheten. *Betr. undantag från skatteplikt till fastighetsskatt* gäller i stort sett samma bestämmelse som tidigare gällt fastighetsbevilning. *Skyldighet att erlægga skatt för inkomst* åligger person: *för tid, under vilken han varit här i riket bosatt*: för all inkomst, som av honom här i riket l. å utländsk ort förvärvats; samt *för tid, under vilken han ej varit här i riket bosatt*: för inkomst av här belägen fastighet, för inkomst av rörelse, som här bedrivits, för härifrån uppbyren, genom verksamhet här i riket förvärvad inkomst av tjänst samt för vinst å icke yrkesmässig avyttring av fastighet l. rörelse här i riket l. tillhör till sådan fastighet l. rörelse. Här har en genomgripande förändring vidtagits, i det man numera icke längre skiljer mellan svenska medborgare och utlänningar, utan endast tager hänsyn

till huruvida personen i fråga varit här i riket bosatt l. ej. Härav följer, att så snart en person varit bosatt (varmed jämställes *stadigvarande vistats*) här i riket under *en del av beskattningsåret* (beskattningsår = året före taxeringsåret), skall *oinskränkt* skattskyldighet föreligga för nyssberörda *del* av beskattningsåret. Samma person kan sålunda för samma beskattningsår, ehuru för olika delar av detsamma, vara underkastad både oinskränkt och inskränkt skattskyldighet. Ang. statens, kommuners, aktiebolags och andra juridiska personers skattskyldighet innehåller den nya lagen icke några väsentliga nyheter. — Den beskattningsbara inkomsten fastställles efter samma grunder som förut, dock med den inskränningen, att skattskyldig person, som varit här i riket bosatt allenast under *en del* av beskattningsåret, äger i hemortskommunen åtnjuta kommunalt ortsavdrag med endast en tolfedel därav för varje kalendermånad l. del därav, varunder han varit här i riket bosatt. Det avdragsbelopp, som sålunda erhålles, avrundas nedåt till jämna tjugotal kr. — Ortsavdragen, som nu uppdelats i grundavdrag och familjeavdrag, äro fr. o. m. 1929 följande.

Inom ortsgroup	I	II	III	IV	V	Grund- avdrag	Familje- avdrag
	340 kr.	160	160	180	180	kr.	kr.
.. ..	380	..	160
.. ..	420	..	180
.. ..	460	..	180
.. ..	500	..	200

Beträffande avdraget för hustru, husföreståndarinna och barn, *familjeavdraget*, gälla samma bestämmelser som förut; dock kan avdrag för barn numera endast erhållas, därest deras ålder vid taxeringsårets ingång understiger

16 år (tidigare 18 år). Maximiavdraget för "ömmande omständigheter" har höjts från 500 till 700 kr. Äkta makars beskattning har klart och tydligt preciserats, och det är för taxeringen avgörande, om de under beskattningsåret levt tillsammans l. icke. Frågan, huruvida äkta makar levt tillsammans l. icke, skall bedömas efter det förhållande, som rått under större delen av beskattningsåret. — Förordningen om *statlig inkomst- och förmögenhetsskatt* hänvisar i stor utsträckning till kommunalskattelagen, varför här endast vissa delar av densamma komma att beröras. Bestämmelserna ang. *skyldighet att erlägga skatt för inkomst* överensstämmer med motsvarande stadgande i kommunalskattelagen, dock att person för tid, under vilken han ej varit här i riket bosatt, ävensom utländska bolag äro skattskyldiga jämväl för restituerade allmänna skatter samt för utdelning å aktier i svenska aktiebolag, lotter i svenska solidariska bankbolag och andelar i svenska ekonomiska föreningar. *Frikallelse från skattskyldighet* äger rum efter i huvudsak samma grunder, som gällde för den gamla inkomst- och förmögenhetsskatten, med undantag för vissa aktiebolag, som numera äro fria från taxering för utdelning å aktier i svenska aktiebolag m. fl. (jfr *Inkomst- och förmögenhetsskatt* t. Bestämmelserna för *förmögenhetsbeskattningen* överensstämmer i huvudsak med vad som hittills gällt (jfr *Inkomst- och förmögenhetsskatt* t. Suppl.). *Ortsavdraget* (grund- och familjeavdraget) är dubbelt så högt som vid den kommunala beskattningen. Maximiavdraget för

"ömmande omständigheter" göres numera efter samma grunder, som tillämpas vid kommunalbeskattningen, och har höjts från 700 till 1,000 kr. — Den *kommunala progressivskatten*, som utgått alltsedan 1921, har hittills bestått av grundbelopp, kommunandel och utjämningsandel. Den nya progressivskatten motsvarar den gamla skattens kommunandel och utgår fortfarande till kommuner och (eventuellt) församlingar och skoldistrikt. Utjämningsandelen har utbrutits och regleras nu genom en särskild förordning. Den nya progressivskatten bygger liksom den gamla på det till statlig inkomst- och förmögenhetsskatt beskattningsbara beloppet. För andra skattskyldiga än svenska aktiebolag och svenska solidariska bankbolag utgör progressivskattens grundbelopp för den del av det till statlig inkomst- och förmögenhetsskatt beskattningsbara beloppet som överstiger

3,000 kr. men ej	9,000 kr.	0,5 %
9,000 " " "	15,000 " "	1 " "
15,000 " " "	35,000 " "	2 " "

o. s. v. enl. fastställd tabell, dock att grundbeloppet icke må i något fall överstiga 4,5 % av det beskattningsbara beloppet. För svenskt aktiebolag l. svenskt solidariskt bankbolag utgår progressivskatten å det beskattningsbara beloppet med ett procenttal, som utgör tre fyrtondelar av den procent, varmed inkomstprocenten överstiger 6 %, dock med högst 3.75 %. Vid uträkningen avjämnas inkomstprocenten till närmast högre fulla tiondel. De juridiska personer, som betala allenast *proportionell* inkomst- och förmögenhetsskatt, ävensom de s. k. systembolagen äro befriade från utgörande av kommunal progressivskatt. Har skattskyldig taxerats till

kommunal inkomstskatt i flera kommuner, skall grundbeloppet, därest det överstiger 300 kr., fördelas mellan de olika kommunerna. — *Utjämningskatten* motsvarar, som ovan sagts, den förutvarande progressivskattens utjämningsandel och utgör fortfarande en tredjedel av den kommunala progressivskattens grundbelopp. K. M:t bestämmer årligen, huru stor del av utjämningskattens grundbelopp som för det året skall uttagas. Beloppet upptages hädanefter å kronodebetseleml. — *Lotterivinst*, som tidigare beskattats ss. inkomst av tillfällig förvärvsverksamhet, skall hädanefter i vissa fall icke taxeras ss. inkomst, utan skatten skall uttagas vid vinstens lyftande. Å vinst i svenskt penninglotteri och vid vinstdragning på här i riket efter 1 jan. 1929 utfärdade premieobligationer skall, därest vinsten överstiger tjugufem kr., till staten erläggas en särskild skatt, utgörande tio procent av vinstens belopp. Av skatten skall hälften användas till utjämning av det kommunala skattestrycket. — Den äldre lagen om *skogsaccis*, som utgjorde en självständig skatt vid sidan av de övriga, har på grund av den nya lagstiftningen högst avsevärt reformerats. Enl. kommunalskattelagen utgör repartitionstalet för skogsvärde endast 0,04 % mot 0,06 för jordbruksvärdet. För att utfylla denna skillnad i fastighetsskatten har den nya skogsaccislagen tillkommit. Ändamålet med reformen har varit att avlyfta en del av fastighetsskatten under den tid, skogen icke ger någon inkomst, för att vid avverkningstillfället, då den skattskyldige bör ha lättare att betala, uttaga densamma. Skyldighet att utgöra skogsaccis

åligger skogsägare, därest det avverkade virkets rotvärde uppgått till minst 100 kr. Husbehovsvirke är undantaget från skogsaccis. Accisen skall utgöras till den kommun, inom vilken skogen är belägen, och utgå å det taxerade rotvärdet. — För avverkat virke, som enl. gällande bestämmelser taxerats till skogsaccis, skall erläggas *skogsvårdsavgift* med 1,3 % av virkets taxerade rotvärde. — Som kompensation för den avskafade B-skatten (se Inkomst- och förmögenhetsskatt. Suppl.) infördes fr. o. m. 1928 den s. k. *utskiftningskatten*, vilken innebär, att aktiebolag och solidariska bankbolag, som i samband med nedsättning av aktiekapital l. vid bolagets upplösning utskiftar tillgångar, skall till staten erlägga skatt å därvid utskiftade tillgångar, i den mån detta icke är att anse ss. återbärande av tillskjutet belopp. Skatten utgår med 5 % å sålunda bestämt beskattningsbart belopp.

***Skattepostanvisning** är numera obligatorisk form för erläggande av kronoutskylder på landsbygden och i vissa städer.

Skaugum [skao'-], egendom c:a 15 km. s.v. om Oslo, skänktes 1929 av Fritz Wedel-Jarlsberg till norska kronprinsparet som dettas blivande residens.

***Skavlan**. 3. Einar S. var 1927—29 chef för Nationalteatret i Oslo.

***Skee**. Om den s. k. Grönhögen se Bohuslän. Suppl. sp. 387.

***Skeglinge**. Sedan 1929 bilda Ö. Strö. Skarhult, Borlunda och S. ett pastorat.

***Skelleftefältet**, se även Boliden. Suppl.

***Skellefteå**. 1. S. har nu 4,285 inv. (efter inkorporering 1929 från landskommunen av ett om-

råde med 332 inv.). Enl. 1927 års skolordning omorganiseras samskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer.

Skepling, namn på arter av *Melampyrum* (se d. o.).

***Skepparslöv**. Inom S. ligger S:s station vid linjerna Kristianstad—Tollarp och S.—Hästveda av Östra Skånes järnvägar.

***Skeppsås**. Sedan 1928 bildade Fornåsa, Lönsås, S. och Älvestad ett pastorat.

***Skifte av jord**. Lagarna den 18 juni 1926 om delning av jord å landet och om sammanläggning av fastigheter å landet trädde i kraft med ingången av 1928.

Skiktmoln, detsamma som alto-stratus (se Moln sp. 177).

Skiljemannaförfarande på grundval av skiljeavtal regleras numera av lagen om skiljemän av 14 juni 1929, som upphävt 1887 års lag därom. Genom en annan lag av samma dag regleras utländska skiljeavtal och skiljedomar.

Skivlindning, se Elektriska transformatorer. Suppl.

***Skjutskolor**. Flottans S. äro förlagda till Hårsfjärden i Stockholms skärgård.

Sklero'tier, hårdnade svampvävnader, som utgöra ett svampens vilostadium. Ex. på S. utgör mjöldryga (jfr d. o.).

***Skodawerke**. Ledaren för S., frih. Karl v. Skoda, avled 1929.

Skogens kol a. b., Bollnäs, grundat 1877, äger kolognar, sågverk och hyvleri i Sibo vid Kilafors samt i Ornäs. Tillverkar träkol, trätjära o. a. biprodukter samt sågade och hyvlade trävaror. Aktiekapital 1,570,800 kr. 250 arbetare.

Skogräs, se Starr.

***Skogsaccis**. En ny lag om S.

utfärdades 28 sept. 1928 i samband med kommunalskattelagen av samma dag (se Skattelagstiftning. Suppl.).

Skogstorp, å kronoparker belägna torplägenheter, upplätta enl. riksdagens beslut 1891 och 1904. Denna upplåtelseform har från 1909 ersatts av 50-års arrende av odlingslägenheter (se d. o.).

Skogsveckan. Sveriges föreningar å skogsväsendets område deltog intill 1917 i lantbruksveckan (se d. o.) men ha sedermera anordnat en särskild S., som årligen hålles i mars före lantbruksveckan.

***Skolavgifter**. Enl. 1928 års läroverksstadga ha avgifterna vid de allm. läroverken i vissa avseenden ändrats. Examensavgift vid anmälan till realexamen utgör 5 kr. och vid anmälan till studentexamen 30 kr.

Skolstadga. Ny läroverksstadga och ny stadga för kommunala flickskolor ha utfärdats 24 sept. 1928.

Skolstat (eng. *City-school*), beteckning för en typ av skolorganisation, vari disciplinen i största möjliga utsträckning upprätthålles genom lärjungarna själva. Redan inom den humanistiska skolvärlden på 1500-t. gjordes ett märkligt försök i sådan riktning efter romerskt republikmönster av rektorn i den tyska staden Goldberg, Valentin Trotzendorf. Men först under de senaste decennierna ha dessa strävanden i större omfattning vunnit aktualitet, först i Nord-Amerika. Där organiserades *George Junior Republic* (se d. o.), vilken blivit förebild för senare likartade organisationer. Bland företrädarna för dessa idéer märkes pedagogen E. A. Craddock. Även i Europa har på senare tid S:s

idé vunnit förespråkare, särskilt bland banbrytarna för den moderna arbetsskolan (se d. o. Suppl.)

***Skolväsen.** 1807 års skolordning (sp. 849) var blott provisoriskt utförd och blev efter utredning av en 1812 tillsatt kommitté 1820 definitiv. Genom densamma upprättades två helt skilda slag av skolor, apologistkolor (se *A p o l o g i s t k l a s s*, Suppl.) och lärdomsskolor, de sistnämnda med strängt klassisk prägel och med uppgift att förbereda för gymnasiet och därmed för universitetet. — 1927 tillsattes särskilda skolsakkunniga för den nya skolorganisationens genomförande. 1929 utökades dessas antal, särskilt med hänsyn till de svårigheter, som lyceiorganisationen visat sig medföra.

Skotsk litteratur. Om S. på gaeliskt språk se *Irisk-gaeliska litteraturen*. Den engelskspråkiga S. har uppgått i den engelska (se *Engelsk litteratur*) ss. en del av denna, ofta med en starkt betonad nationell egenart (R. Burns, W. Scott, R. Stevenson).

***Skredsvik.** Vid Börsås i S. finnes en fornborg från folkvandringstiden.

***Skridskoåkning.** Ang. rekorden å de vanligaste distanserna se nedanstående tabell.

Skrov, se *V a g n* sp. 304.

Skumbad, se *A v m a g r i n g s k u r*. Suppl.

***Skurup.** 2. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1931

successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

***Skytterörelsen.** De internationella svenska skyttarna sortera under Svenska avdelningen av Internationella skytteunionen (den-na union bildades 1907) i motsats till de vanliga skyttarna, som lyda under Skytteförbundens överstyrelse. *Världsmästerskapstävlingarna* i skytte, som ägt rum årligen sedan 1897 (med uppehåll under världskrigsåren), försiggå i s. k. helmatcher om 120 skott (stående, knästående och liggande ställningar med 40 skott i vardera); distansen är vid skjutning med såväl valfritt gevär som armégevär 300 m. På det valfria geväret får skytten göra alla önskvärda förbättringar; han får sålunda begagna diopter, ringkorn, hand- och kindstöd o. s. v. (dock ej kikarsikte). Skydd för vind och sol är obligatoriskt. Kalibern är för valfritt gevär i regel 7,62 mm., för armégevär 6,5 mm. Ammunitionen växlar för olika länder. Världsrekordet i helmatch sattes 1929 av schweizaren J. Hartmann (1,114 poäng av 1,200 möjliga).

***Skådebanan.** S. bedriver numera sin verksamhet, vilken åtnjuter statsanslag av lotterimedel samt understöd av Sthlms stad, på tre linjer. Dels bereder den genom sin publikorganisation i Sthlm (1928: 3,728 medl.) mindre bemedlade tillfälle till billiga teaterbesök å olika teatrar (1928:

Skridskoåkning.

Distans	Världsrekord	Svenskt rekord
500 m.	43,1 s. (R. Larsen, Norge, 1928)	44,5 s. (M. Öholm, 1907)
1,000 „	1 m. 31,5 „ (O. Mathisen, „ 1909)	1 m. 36,1 „ (G. Almer, 1928)
1,500 „	2 „ 17,5 „ („ „ 1914)	2 „ 23,6 „ (M. Öholm, 1908)
5,000 „	8 „ 26,5 „ (H. Ström, „ 1922)	8 „ 46,5 „ (G. Andersson, 1928)
10,000 „	17 „ 17,5 „ (A. Carlsen, „ 1928)	18 „ 7,5 „ („ 1928)

62 föreställningar), dels uppehåller den själv tre friluftsteatrar i Sthlm (å Skansen, i Vanadis- och Tantolunderna), dels bedriver den teaterverksamhet i landsorten genom utsända turnéer (1928: 601 föreställningar). S. utger *Skådebansans månadshäfte* och *Skådebansans årsbok*.

***Skållerud**. Sedan 1927 bilda Holm, S. och Järn ett pastorat.

***Skålpund**, se även *Libra*. Suppl.

***Skålsvampar**, svampar av släktet *Peziza*. De ha skålformiga fruktkroppar. Jfr *Discomyces*.

***Skånska Dagbladet** hade 1928 en genomsnittsuppl. av 49,000 ex.

***Skånska kavalleriregementet**, K. 2, är organiserat fr. o. m. 1928.

***Skålvum**. Sedan 1929 bilda Husaby, S., Ova, Kinne-Kleva och Sil ett pastorat.

***Skänninge**. Vid utgrävningar 1928—29 ha blottats grundmurarna till S:t Ingridis nunnekloster och påträffats rester av den under 1100-t:s förra del uppförda Allhelgonakyrkan samt av ett spejalskeshospital, anlagt på 1220—30-t.

***Skövde**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar realskolan och gymnasiet, som förstatligas, till högre allmänt läroverk (samläroverk) med 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium. S. är nu säte för västra arméfördelningens expedition.

Slag, *Slagmas*, se *Slakt*.

***Slagvidd**. S:s beroende av spänningen vid sfäriska elektroder framgår av fig. 3 till *Urlddningsfenomenen* (se även d. o. Suppl.).

Slakteriföreningar, sammanlutningar mellan lantmän, vanl.

enl. andelsföreningsprincipen, med uppgift att mottaga delägarnas djur (vanl. blott svin) till slakt samt försäljning av därvid erhållna produkter. 1928 funnos 24 S., flertalet i Skåne. Av dessa äro 7 sammanslutna i Svenska andelsslakteriernas exportförening. Jfr *Andelsslakteri*. Suppl.

***Slamsvampar**. De svampar, till vilka bl. a. klumprotsjukans parasit hör, hänföras numera ofta till *Phycomyces*.

***Slottsbron** tillverkar uteslutande sulfitmassa för konstsilkesberedning.

***Slovakiet** utgör numera ett av de administrativt autonoma områden, vari Tjecko-Slovakiet sedan 1928 är indelat.

Slugger [*slø'ggø*], eng., oskolad boxare.

Sluta, se *Ridning* sp. 1127.

Slutna ljud, språkljud, spec. vokaler, som uttalas med mer l. mindre sluten öppning i övre talorganen (t. ex. *ö* i *dö*). Motsats: *öppna ljud* (t. ex. *ö* i *dör*).

Slätterfibbla, *slättergubbe*, namn på dels *A'rnicia* (se d. o.) *montana*, dels *Hypochaeris maculata* (fam. *Compositae*). Den senare är en tämligen grov ört med en rosett av rödfläckiga jordblad samt vanl. bladlös, strävharig stängel, som bär (vanl.) en stor, gul, maskroslik blomkorg; allmän i torra backar, blommar på hög- och eftersommaren.

Slöjmoln, detsamma som *cirro-stratus* (se *Moln* sp. 177).

Smalfilm, ett i kinematografen alltmera framträdande format (ung. 8×11 mm.) å film av 16 mm:s bredd. S., som ger $2 \frac{1}{2}$ ggr flera bilder per m. än normalfilmen, har särskilt fått stor användning för amatörarbete och torde även få det i undervisningen, enär vid projektion bilder av

Philip Snowden.

ända till 2 m:s bredd utan svårighet erhållas därmed. Ännu mindre format (6×9 mm. å 10 mm. bred film) har småfilm, som dock erbjuder stora möjligheter. För båda finnes ett flertal ytterst lätthanterliga kameror, vanl. drivna med urverk, och projektorer konstruerade.

Smash [smæs] (eng., krossning), ovanifrån riktat slag i lawntennis, avsett att "döda" bollen.

Smedberg, järnvägsstation i Fors skn, Göteb. l., vid Lysekils järnväg och Bohusbanan.

***Smedby**. I S. finnes ej någon lantmannaskola.

Sme'terlin, J a n, f. 1892, polsk pianist, har med stor framgång spelat bl. a. Mozart- och Chopin-kompositioner (Sthlm 1925 och senare).

***Smith**. 4. (sp. 1038). E j n a r S. avled 1928.

***Smith**. 9. Alfred S. var vid presidentvalet 1928 demokraternas kandidat. Han besegrades av Hoover och avgick därefter som staten New Yorks guvernör.

***Smyrna** hade 1927 154,000 inv.

***Småblad**, se även B l a d. Suppl.

***Smålands arméartilleriregemente** är organiserat fr. o. m. 1928, med n:r A. 6.

***Smålands artilleriregemente** är fr. o. m. 1928 indraget.

***Smålands husarregemente** är fr. o. m. 1928 indraget.

Smörexportföreningar. Skånska S. (bildad 1905), Södra Sveriges S. (bildad 1916), Sydsvenska S. samt Gotlands smör- och äggexportförening (bildad 1915) förmedla export och försäljning av smör åt sina medlemmar.

***v. Sneidern**, A x e l, tillhörde F. K. t. o. m. 1927 års riksdag.

***Snevringe härad och tingslag** tillhör sedan 1929 Västmanlands västra domsaga.

Snogeholm, stort gods med huvudgård i Sövde skn, Malmöh. l. Berömda jaktmarker och fiskodling.

***Snoilsky**, C a r l. Ett utdrag ur S:s brevväxling har utgivits under titeln *Carl Snoilsky och hans vänner* (2 bd, 1917—18) av R. G:son Berg, som även börjat utge S:s opublicerade ungdomsdikter, *Eko* (1928).

***Snowden**, P h i l i p, inträdde 1929 som finansminister i MacDonalds andra ministär. Som delegerad vid skadeståndskonferensen i Haag aug. 1929 hävdade S. mycket energiskt de brittiska anspråken i fråga om annuiteternas fördelning.

Snättringe, municipalsamhälle (sedan 1928) i Huddinge skn, Sthlms l. Förort till Sthlm. 400 inv. (1928).

Snöping, detsamma som kast-rat (se K a s t r a t i o n).

***Snöstorp** hade 1928 2,215 inv. (se H a l m s t a d. Suppl.).

***Social-Demokraten**. 1. Genomsnittsupplagan uppgick 1928

till 44,000 ex. G. Björklund avgick ss. andre redaktör 1929.

***Social jordlagstiftning.** Vid 1927 års riksdag underkastades arrendelagstiftningen en genomgripande revision i socialt syfte. De nya bestämmelserna, utfärdade 27 juni 1927, ha införts under kap. 2 i 1907 års nyttjanderättslag. I fråga om arrendeavtalets form, arrendators arbetsskyldighet och rätt till ersättning för förbättringar ha viktiga förändringar till arrendatorns trygghet och fördel genomförts. Särskilt tillgodosedd har arrendatorns rätt blivit vid arrenden under bolag, fideikommiss och därmed likställda jordägare.

Socialmedicin, den gren av medicinen, som behandlar den allmänt samhällseliga sjuk- och hälsovården.

Société Générale [-siete' jenera'll], Frankrikes största bank, grundad 1864. Aktiekapital 500 mill. francs. Omslutning 1927 10,57 milliarder francs.

***Socketlön,** se även **Abutiön.** Suppl.

***Sofia.** 1. Församling i Sthlm. 1 jan. 1930 skall till S. överflyttas ett större område av Nacka skn.

***Sokotra** förvaltas under Aden.

Solberga, stort gods i Veta skn, Östergötl. l., fideikommiss inom ätten Danckwardt-Lillieström.

So'lger, **Karl Ferdinand,** f. 1780, d. 1819, tysk filosof, prof. i estetik i Frankfurt an der Oder 1809, i Berlin 1811. I sina estetiska skrifter, främst den platoniserande dialogen *Erwin* (2 bd, 1815), utvecklade S. vidare nyromantikens estetiska idéer (bl. a. begreppet ironi), samtidigt som han i vissa fall anteciperade den hegelska estetiken.

***Sollefteå.** 1. Kommunala mel-

lanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola. — 3. Långsele och Granninge utgöra sedan 1929 två skilda pastorat.

Solskensautograf, apparat för kontinuerlig registrering av den tid, då solsken råder i icke råder.

Solutréen [-lytreä'n], se **Stenåldern** sp. 1539.

Solvalla, bana för travtävlingar i Spånga skn, Sthlms l., mellan Flysta och Bromsten. Tillhör Svenska travsällskapet.

Sompo'rt [fr. utt. såppå'r], se **Canfranc.** Suppl.

So'nchus, se **Mjölktistel.**

Sopron [sjä'p-], se **Ödenburg.**

Sora'ta, **Nevadode S.,** massiv i de bolivianska Anderna, ö. om Titicacasjön, med de snötäckta topparna Ancohuma (6,617 m.) och Illampu (6,550 m.).

SOS, se **Nödsignal.** Suppl.

South [sa'oth], eng., förk. S., söder.

***Spanien.** *Kommunikationer.* Sedan 1928 har S. ännu en järnvägsförbindelse med Frankrike (se **Canfranc.** Suppl.). — *Försvarsväsen.* Genom nybyggnad under senare år har flottan ökats med 5 kryssare, 1 jagare och 12 U-båtar. Ytterligare nybyggnader äro planerade. — *Historia.* Primo de Riveras diktatur har fortbestått trots olika yttringar av opposition. Sept. 1927 lät emellertid diktatorn inkalla en nationalförsamling på 400 led. med uppgift att förbereda en ny konstitution. Tillsättandet av nationalförsamlingens medlemmar genom kunglig utnämning i st. f. genom val vållade opposition bland de gamla partiledarna, som i stor utsträckning vägrade sin medverkan, och den utomordentligt långsamma takt, varmed

arbetena sedan bedrivits, ha ytterligare eggat oppositionslusten, som vid flera tillfällen tagit sig uttryck i handling. 1929 utbröt en svårartad officersrevolt, varjämte mot regeringen riktade demonstrationer förekommo vid universitetet. Upprorsrörelsen nedslogs liksom vid liknande tillfällen tidigare. Juli 1929 behandlades i nationalförsamlingen ett förslag till ny författning. Enl. detta skall bl. a. skapas ett riksråd, huvudsakl. bestående av högre ämbetsmän och militärer, av vilka konungen utnämner några, under det att flertalet väljes, dels genom direkta val, dels av vissa korporationer. Riksrådet skall avgöra kompetensfrågor mellan verkställande och dömande myndigheter och övervaka lagarnas efterlevnad. Parlamentet skall enl. förslaget bestå av en kammar med starkt begränsad befogenhet. — Primo de Rivera åtnjuter trots motståndet mot hans regim en viss popularitet, till väsentlig grad orsakad av hans framgångsrika avveckling av det kostsamma Marockokriget och den reorganisation av det ekonomiska livet, som under hans regim ägt rum. Utrikespolitiskt har S. sökt utveckla sina förbindelser med de spanska länderna i Syd-Amerika. Förgäves har det sökt vinna vidgat inflytande i Tanger (se d. o. Suppl.). S., som ingick i N. F. 1920, drog sig 1926 tillbaka från förbundets arbeten, då dess begäran om en permanent rådsplats avlogs, men återtog sin plats 1928. 1929 avled änkedrottning Maria Kristina.

Spann, Othmar, f. 1878, österrikisk nationalekonom och sociolog, prof. i Wien 1919. S. har särskilt undersökt socialvetenskapernas metodologiska problem.

Spanska Guine'öarna [gi-], två vulkaniska öar i Guineabukten, Fernando Po (se d. o., även Suppl.) och Annobón (Annobóm). 2,090 kvkm. 22,000 inv.

Sparbanksinspektionen, en 1929 vid sidan av Bank- och fondinspektionen inrättad särskild inspektion för sparbankerna under ledning av en sparbanksinspektör.

Sparkoppling, se Elektriska transformatorer. Suppl. sp. 667.

***Sparre**. 10. Lars Carlson S. avgick 1929 som generalfälttygmästare och inspektör för artilleriet. — 11. Carl Knutsson S. avled 1928.

Spartransformator, se Elektriska transformatorer. Suppl. sp. 665.

Speedster, se Automobil. Suppl. sp. 199 f.

***Spengel, J. W.**, avled 1921.

***Spetsbergen**. 1928 har för utforskningen av Svalbard upprättats en centralinstitution, Norges Svalbard- og Ishavsundersökelse (se d. o. Suppl.).

Spha'gnum, se Vitmossa.

Spindelblomster, *Listera cordata*, liten orkidé (fam. *Orchidaceae*) med två motsatta, nästan hjärtlika blad och (vanl.) grönbruna blommor. Rätt sällsynt; i barrskog bland fuktig moss. Jfr Tveblad.

***Spole**, Spolsida, se även Ankare. Suppl.

***Spondé**. I en S. i modern vers har den första av de båda stavelserna huvudtryck, den andra (starkt) bitryck.

Spong, Berit, f. 1895, författarinna, 1925 gift med lektor B. Malmrot. I diktsamlingen *Högsal och örtagård* (1924) samt novellsamlingarna *I Östergyllen* (1926) och *Kungsbuketten* (1928)

har S. främst givit hembygds-skildringar från Östergötland.

***Spånga.** I. S. har station vid Stockholm—Västerås—Bergslagens järnvägar och Spånga—Lövsta järnväg. Nära kyrkan är sedan 1929 en statlig rundradio-station med 60 kw. antenneffekt under byggnad.

***Spångberg,** Valfrid, har vid. utgivit bl. a. *Liberalismen i svensk politik* (2 dlr, 1927) och *Karl Staaff* (2 dlr, 1928).

Spångenäs, järnvägsstation i Tuna skn, Kalmar l., knutpunkt mellan Norsholm—Västervik—Hultsfreds och Vimmerby—Spångenäs järnvägar.

Spårtransformator, se S u g t r a n s f o r m a t o r. Suppl.

Spänningsdelare, anordning, som grundar sig på sparkopplingens (se *Elektriska transformatorer*. Suppl. sp. 667) princip och som medger möjlighet att från ett växelströmsnät med konstant spänning uttaga ström av lägre spänning. Mellan nollpunkt och fas inkopplas S., en sorts spartransformator med fullständigt gemensam primär- och sekundärledning, från vilken uttag äro anordnade. Mellan uttagen inkopplas de maskiner och apparater, vilkas förbruknings-spänning är lägre än nätspänningen. Jfr *U t j ä m n i n g s m a s k i n*. Suppl.

Srbik [sər'rbik]. *Heinrich*, Ritter v. S., f. 1878, österrikisk historiker, prof. senast i Wien 1922, har i sina arbeten, bl. a. *Wallensteins Ende* (1920) och *Metternich* (2 bd, 1925), dokumenterat sig som en framstående kännare av såväl medeltidens som nyare tidens historia.

Stadener, S a m, f. 1872, präst, kyrkoherde i Ystad 1909, i Sankt Peters kloster och N. Nöbbelöv

1924, biskop i Strängnäs 1927. S. är en framstående predikant och kyrkligt organisatorisk kraft samt har framträtt som homiletisk författare. Han var 1912—17 liberal led. av F. K.

Stadieväxling, se *U r a l s k a s p r å k*.

***Stadsbyggnadskonst.** Under senaste tid ha inom S. nya tendenser framträtt, delvis i opposition mot äldre uppfattning. I motsats till äldre tiders mera estetiskt betonade S. angriper den moderna S. stadsbyggnadsproblemet i hela dess vidd och betraktar stadsbyg-gandet icke i första hand som en estetisk angelägenhet utan som en organisationsuppgift. F: n. håller på att uppstå en stadsbyggnads-vetenskap, vilken studerar de sta-tiska och ekonomiska samman-hangen, trafikproblemen, kvali-tetsfordringar för bostäder (t. ex. soltillgång, stadens differentie-ring i områden för olika ändamål och dessa områdens samverkan) o. s. v. För varje större stadspla-nering fordras vidare en grund-val av "stadsgeografiska" under-sökningar över den historiska ut-vecklingen såväl som förhanden-varande egenskaper hos staden i fråga. En viktig uppgift för S. är att se till, att lagstiftningen på området följer med utvecklingen. Slutligen strävar den moderna S. till att genom en ändamåls-enlig jordpolitik skapa ekono-miskt gynnsamma förutsättning-ar för städernas kvalitativa ut-veckling. Den kommer genom detta arbetssätt i många avseenden till helt nya lösningar, bl. a. till öppna, soliga och luftiga bo-stadslängor i st. f. vanliga slutna kvarter med en fin gatusida och mer l. mindre trånga och osunda gårdar (jfr ill. till *Berlin*. Suppl. sp. 327—328 och till *Funk-*

Josif Stalin.

tion alism. Suppl.). Vid saneringen av tätbebyggda stadscentra förordas hög och gles bebyggelse i st. f. låg och tät. F. ö. eftersträvas en uppluckring av storstädernas ofta ur såväl praktiskt-ekonomiska som hygieniska synpunkter alltför koncentrerade bebyggelse (se även Trädgårdstad). Arbetet på det stadsgeografiska området har särskilt i Amerika på senare år bedrivits intensivt. Några ledande namn inom den nya S. äro Le Corbusier och P. Jeanneret (plan till sanering av Paris), W. Gropius, A. Hoenig, O. Haesler, E. May, L. Hilberseimer.

Stahlhelm [sja'tal-] (ty., stål-hjäl), se Tyska Värnförbund. Suppl.

Sta'lin, förr Jus'ovka, stad i Ukraina, på Donetsplatån. Betjäande järnverk. Bergsskola. 106,000 inv. (1926).

***Stalin**, Josif Vissario-novitj, har under senare år lyckats uppnå ett slags diktatorsställning. Efter Lenins död delade

han till en början ledningen med Sinovjev och Kamenev, varvid alla tre bekämpade Trotskij. Snart kom det emellertid till en sprängning av denna "trojka", i det Sinovjev och Kamenev slöto sig till den av Trotskij startade vänsteroppositionen mot S:s då ännu tämligen moderata konjunkturpolitik. S. segrade emellertid över motståndarna och lyckades utesluta dem ur partiet. Se vid. Ryssland. Historia. Suppl.

***Stalingrad**. 2. S. hade 1926 147,000 inv.

***Stamford Bridge** är även namnet på ett stort stadion i s.v. London, där bl. a. engelska mästerskapstävlingarna i allmän idrott äga rum.

Sta'mpa, la S., italiensk daglig tidning, utgiven i Turin, grundad 1875, fascistisk. S. var tidigare Giolittis organ.

***Stamtavla**, jfr även Antavla. Suppl.

***Stang**. 4. Fredrik S. avgick 1927 som univ:s rektor.

Stang, Jörgen Breder, f. 1874, norsk konstsamlare, skeppsredare i Oslo, har sammanbragt en synnerligen värdefull samling, huvudsakl. av franskt 1800-talsmaleri.

Stanley [stæ'nli], se Falklandsöarna. Suppl.

***Starbäck**. 2. Karl S. avgick från lektoratet 1928.

***Start**. *Sportv*. Flygande S. (i motsats till stående S.) innebär, att den startande börjar loppet ett stycke bakom startlinjen och alltså vid passerandet av denna redan fått upp en avsevärd hastighet. Flygande S. användes bl. a. vid stafettlopp och vid automobilkörningar för hastighetsrekord.

***Statens arbetslöshetskommission**. Sedan arbetslösheten efter den sekundära uppgången

1924—27 givit vika för de gynnsamma konjunkturerna inom det svenska näringslivet, har S. anpassat verksamhetens omfattning efter det förändrade läget på arbetsmarknaden. Mot 163,000 arbetslösa januari 1922, 16,000 januari 1924, 27,000 januari 1927, svarade 18,500 januari 1929. Principiellt betraktar S. nödhjälpsarbeten i skogarna ss. lämpligaste arbetsobjekt, enär de kunna upptagas, utvidgas l. nedläggas i nära anslutning till arbetslöshetens höjd. Av staten beviljat konstant arbetslöshetsunderstöd förekommer praktiskt taget icke. Under 1914—28 torde statens, landstingens och kommunernas sammanlagda kostnader för arbetslöshetens bekämpande ha uppgått till c:a 275 mill. kr., av vilka i runt tal 180 mill. kr. förbrukats genom S. — I arbetslöshetsakkunnigas år 1928 avgivna betänkande ang. arbetslöshetsförsäkring, arbetsförmedling och reservarbeten föreslås, att S., i samband med inrättandet av statlig arbetslöshetsförsäkring under Socialstyrelsens ledning, indrages under detta verk ss. en självständig byrå.

***Statens egnahemsinspektör**, se *Egna hem*, även *Suppl.*

***Statens historiska museum**. För S., som på grund av utrymmesbrist skall flyttas från Nationalmuseum, har riksdagen 1929 upplåtit större delen av Positionsartilleriets kasernområde i Sthlm. S:s administrationsavdelning skall inrymmas i nuv. huvudkasernen och bakom denna skall förläggas en ny museibyggnad.

Statens inspektör för fattigvård och barnavård, före ikraftträdandet av 1924 års barnavårdslag (se *Barnskydd*. *Suppl.*) benämnd statens fattigvårdsinspektör (se *Fattig-*

Thorvald Stauning.

vård sp. 1448), är kanslirådet och chefen för socialdepartementets fattigvårds- och barnavårdsbyrå.

***Stauning**, Thorvald, bildade 1929 ånyo ministär (jfr *Danmark. Historia. Suppl.*).

***Stavanger**. I Nära S. ligger radiostationen Ullenhaug (se *d. o.*).

***Stavenow**, Ludvig, avgick 1929 från rektorat och professur.

Stavlinning, se *Ankare. Suppl.*

Stavrum, detsamma som skogsfamn (se *Famn*).

Stayerlopp, se *Cykelsport. Suppl.*

Steed [stid], Henry Wickham, f. 1871, engelsk publicist. S., som efter verksamhet ss. *Times'* utrikeskorrespondent på skilda platser var *Times'* utrikesredaktör 1914—19 och dess chefredaktör 1919—22, är sedan 1923 ägare och utgivare av *Review of Reviews*. Under världskriget verkade S. i den brittiska propagandans tjänst. Han har utgivit bl. a. *Through thirty years 1892—1922* (2 bd, 1924).

***Steeg**, Théodore, lämnade jan. 1929 posten ss. generalresident i Marocko.

***Steffen**. 1. Richard S. avgick från rektoratet 1928. — 2. Gustaf S. avled 1929.

***Stege** hade 1925 2.400 inv.

Stegerwald [sjte'gervalt], Adam, f. 1874, tysk politiker. S. blev 1902 generalsekreterare i de kristliga fackföreningarnas förbund och 1920 dess ordf. 1919—21 var han välfärdsminister, april—nov. 1921 tillika ministerpresident i Preussen. S. tillhör sedan 1920 riksdagen (centern) och inträdde ss. rikskommunikationsminister i Müllers ministär april 1929.

***Steier**, Lisa, avled 1928.

***Stein**, sir Aurel, företag 1926—28 omfattande forskningsresor i Belutsjistan och gränsområdena mellan Britt. Indien och Afghanistan.

Steincke [stä'jnke], Karl Kristian, f. 1880, dansk ämbetsman och socialdemokratisk politiker, president i Invalideforsikringsrådet 1921—24. S., som är en framstående kännare av moderna socialförsäkrings- och fattigvårdsfrågor, var 1924—26 justitieminister i Staunings första ministär och är sedan 1929 socialminister i dennes andra ministär.

v. den Steinen [sjta'j-], Karl, f. 1855, tysk läkare, etnolog och forskningsresande, prof. i etnografi i Berlin 1900—06. S. ledde under 1880-t. två expeditioner genom Xinguområdet i Brasilien, vilkas etnografiska resultat blivit av grundläggande betydelse för kannedomen om de brasilianska indianfolken. Vidare har han på Marquesasöarna främst studerat infödingarnas egendomliga konst.

Stenkjer, offieciell form för Stenkjær.

***Steinlen**, A. T., avled 1923 (ej 1924).

***Steinmetz**, C. P., avled 1923 (ej 1924).

Stein Riverton, se Elvestad.

Stellage [-la'sj], se Växt-hus.

Stella ma'ris, lat., "havets stjärna", Jungfru Marias epitet ss. sjömannens beskyddarinna. Namnet har möjl. övertagits från Isis-kulten.

Stelvio, Giogo dello S., ty. *Stilfser Joch*, pass mellan Spöl- och Ortler-Alperna i Italien, nära Schweiz, med den högst belägna landsvägen i Alperna, anlagd 1820—24 (2,760 m. ö. h.).

Stén, Helmer, f. 1879, bankman, kassadirektör i bank a. b. Norra Sverige 1910, dess verkst. direktör 1912, direktör för Svenska handelsbankens provinscentral 1914, verkst. direktör för Svenska handelsbanken 1923.

***Stenberg**. 2. Emerik S. avled 1927.

***Stenbrohult** hade 1928 2,680 inv. (s. å. överflyttades till Älmhult ett område med 790 inv.).

Stenbräken, *Cystopteris fragilis*, liten, bräcklig ormbunke med brett lansettlika, 2—3 ggr parbladiga blad. Allmän i bergspringor o. d.

***Stenhammar**. 4. Vilhelm S. avled 1927.

***Stenkyrka**. 2. I S. ligger Billströmska folkhögskolan (se d. o. Suppl.).

***Stenåldern** (sp. 1539). Perioden *aurignacien* infaller närmast efter (ej före) *moustérien*. Det vedertagna namnet på den sista paleolitiska perioden är *magdalénien*, ej *madeleine*.

v. Steyern, Nils, f. 1887, son till Nils v. S. (se Vult v.

Steijern 1), jurist, hovrättsråd i Svea hovrätt 1923, led. av processkommissionen 1921—26. S. ingick 1928 som konsultativt statsråd i Lindmans andra ministär.

***Stickert** bäres även av officerare och underofficerare vid flygvapnet.

***Stiernhielm, Georg.** Om *Bröllops-Besvär's Ihugkommelse* se vid. d. o. Suppl.

***Stiftelse.** En lag om tillsyn över S. utfärdades 24 maj 1929 och träder i kraft med ingången av 1930. Den stadgar anmälningsplikt till vederbörande länsstyrelse för varje nygrundad S. med vissa undantag. Där länsstyrelsen finner S. främja ett allmännyttigt ändamål, skall den ställa den samma under sin tillsyn.

Stigande rytm, se *Metrik* sp. 1568.

Stil, förk. för Svenska tonsättarens internationella licensbyrå (se d. o. Suppl.).

Stilblomma, uttryckssätt med stilistiska anspråk men ägnat att på ett löjväckande sätt stöta mot den goda smaken. Speciella arter därav äro kasernblomma och katederblomma.

Stilfser Joch [sji'tilfser jäch], se *Stelvio*. Suppl.

***Stilla havet.** 1927 har i S. uppmätts ett djup av 10,793 m. (se *Hav.* Suppl.).

***Stiller, Mauritz,** avled 1928. Efter filmatiseringen av *Gösta Berlings saga* (1924) var S. 1925—27 engagerad i För. Stat., där han dock aldrig fick tillfälle att helt göra sig gällande. *Hotell Imperial* (1926) tillkom i samarbete med E. Pommer.

Stimson [sti'mmsøn], Henry, f. 1867, nordamerikansk jurist, militär och politiker. Efter lång-

Henry Stimson.

varig verksamhet inom affärlivet började S. deltaga i det politiska livet och var 1911—13 krigsminister i Tafts kabinett. Under världskriget deltog han i fälttåget i Frankrike 1917—18, varunder han avancerade till överste. Av presidenten Coolidge anlätades S. ss. speciell emissarie till Nicaragua under oroligheterna där 1927 och blev s. å. generalguvernör över Filippinerna. Han kallades mars 1929 till utrikesminister.

***Stjernstedt.** 2. *Marika S.* har vid. utgivit romanen *Resning i målet* (1927) samt *Mitt och de mina* (1928), en skildring av hennes barndoms- och uppväxtår.

Stjärnevik, gods i Oppeby skn, Östergötl. l., bildar med de närliggande egendomarna Hornsberg och Fölingsö samt underlydande gårdar ett stort godscomplex, som 1883 av O. G. Pauli donerades till Riddarhuset.

***Stjärngossar,** jfr *Lucia*.

***Stjärnkoppling,** jfr *Elekt-*

riska transformatorer. Suppl. sp. 667 f.

v. Stockenström, B o, f. 1887, jordbrukare, politiker, äger godset Änhammar i Gryts skn, Södermanl. l. S., som sedan 1924 är led. av F. K., tillhör frisinnade folkpartiet och var 1927—28 jordbruksminister i Ekmans ministär.

***Stockholm** hade 1928 474,095 inv. 1 jan. 1930 skall med S. införlivas ett större område av Nacka (se d. o. Suppl.) skn. — Den under de senaste åren intensiva byggnadsverksamheten har spec. koncentrerats till Vasastadens n.v. del (Rörstrands- och Atlasområdena) samt till Södermalm. Bland nya monumentalbyggnader märkes Svenska tändsticks a. b:s praktfullt inredda byggnad vid V. Trädgårdsgatan, uppförd 1928 av I. Tengbom. Intill östermalms idrottsplats uppfördes 1929 efter ritningar av T. Wennerholm en monumental lawntennishall av tegel, vilken tills. med bredvidliggande utomhusbanor och två äldre tennishallar, av vilka den nyare uppfördes 1923 av T. Grnt, bildar en av Europas största anläggningar i sitt slag. Strömsborg har förvärvat av staden och byggnaden uthyrts till Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund. Djurgårdsteatern nedbrann 1929. Ang. Helgeandsholmen, Kanslihuset och Statens historiska museum se dessa ord. Suppl. — *Undervisningsväsen m. m.* Enl. 1927 års skolordning omorganiseras läroverken i S. på följande sätt: högre latinläroverket å Norrmalm får 5-årig realskola samt 4- och 3-årigt latin-gymnasium; högre realläroverket å Norrmalm får 5-årig realskola samt 4- och 3-årigt realgymnasium; högre allmänna läroverket å Östermalm får 5-årig realskola

samt 4-årigt latin- och realgymnasium; högre allmänna läroverket å Södermalm får 4- och 5-årig realskola samt 4- och 3-årigt latin- och realgymnasium; Kungsholmens realskola utvidgas till högre allmänt läroverk med 5-årig realskola och 3-årigt latin- och realgymnasium (gymnasiet blir tillgängligt även för flickor); Nya elementarskolan i Stockholm blir lyceum; Vasa och Katarina realskolor, förut 6-åriga, bliva 5-åriga; dessutom inrättas ett högre flickläroverk. — S. är säte för östra arméfördelningens expedition. 2:a flygkåren har 1929 flyttats till Hågernäs (se d. o. Suppl.). — *Kommunikationer.* En ny personstation, Stockholm södra, öppnades 1927 vid Timmermansgatan; vid den förutvarande Södra stationen vid Södra bantorget ombesörjes numera endast godstrafik. I samband med att Västra stambanans nya sträckning (se Hammarbyleden sp. 359) öppnas för trafik (beräknas ske 1929), skall Liljeholmens station slopas. — S. har sommaren 1929 daglig flygförbindelse även med Åbo (via Mariehamn). — Ålstenslinjen av Stockholms spårvägar framdrages 1929 till Nockeby. A. b. Stockholms spårvägar trafikerar 1929 sex omnibuslinjer. — 1928 öppnades två nya broförbindelser med förorterna, dels en gatubro till Liljeholmen, dels en bro på segelfri höjd mellan Lilla och Stora Essingen. Motortrafikens ökning har skärpt behovet av nord-sydliga broförbindelser, spec. i centrum. Ett förslag till en i två plan utförd järnvägs- och gatubro, "centralbron", från Tegelbacken över Riddarholmens ö. sida till Söder, har utarbetats av P. Hörnell, medan A. Lilienberg i ett

1928 framlagt förslag till generalplan för S:s tätare bebyggda delar föreslagit ett flertal nya förbindelser mellan n. och s., däribland en bro l. tunnel från Blasieholmen till Skeppsbron, varom tävlan utlysts 1929. S. å. beslöto stadsfullmäktige byggandet av en "västerbro" från Rålambstorg — dit Norr Mälarstrand f. n. är under uthyggnad — över Långholmen till Söder.

***Stockholm—Roslagens järnvägar.** En 1,6 km. lång sträcka Altorp—Lahäll av Djursholmsbanan öppnades för trafik 1928.

***Stockholms blodbad.** En ny uppfattning av S., som dock framkallat kraftiga gensagor, framlades 1928 av L. Weibull. Enl. denne har den rättgång, som föregick S., haft karaktär av en kättarprocess, som noga följt den kanoniska lagens föreskrifter, och Kristian II blott varit verkställaren. Huvudansvaret för S. tilldelas Weibull Gustav Trolle.

***Stockholms Dagblad.** Upplagan vid halvårsskiftet 1929 uppgick till 38.000 ex. E. Stenberg efterträdde 1928 H. André som huvudredaktör.

***Stockholms enskilda bank.** Omslutningen var (1928) 455,88 mill. kr. Utdelning 1929 14 %.

Stockholms gartnersällskap, 1848 bildad förening av trädgårdsodlare i Sthlm med omnejd.

***Stockholms högskola.** De ord. professurerna voro vårterminen 1929 27, studentantalet 1.204. Matematisk - naturvetenskapliga avd. hade 1929 12 ord. professurer, av vilka märkas de nyupprättade professurerna i försäkringsmatematik och matematisk statistik samt i geografi. Den humanistiska avd. hade 1929 8 ord. professurer (nyupprättade: Stockholms stads professur i historia och en

professur i nordiska språk). Dessutom meddelas undervisning av tillförordnade lärare med viss examinationsrätt i teoretisk filosofi, nordisk och jämförande fornkonst, latin, tyska, engelska, romanska språk, statistik och pedagogik. Stats- och rättsvetenskapliga fakulteten hade s. å. 7 ord. professurer. Av vetenskapliga institutioner märkas det socialvetenskapliga institutet och det genom bidrag av Rockefeller Foundation 1929 grundade biokemiska institutet.

***Stockholms inteckningsgaranti a. b.** Omslutningen var 1928 217,27 mill. kr. (därav lån mot inteckning i fast egendom 145,86 mill. kr.).

Stockholms rederi a. b. Svea, se tab. till Rederibolag. Suppl.

***Stockholms stadsbibliotek** (se ill. till Asplund. Suppl.) invigdes i april 1928. Med S. införlivas successivt alla Sthlms församlingsbibliotek och flera folkbildningsorganisationers bibliotek. Inom Sthlm ha öppnats två filialer på Södermalm, en på Norrmalm och en på Östermalm, varjämte ett antal mindre filialer inrättats i förorterna. Ang. bokbeståndet se Bibliotek. Suppl. sp. 343.

Stockholms stadsmission, en 1853 bildad stiftelse för evangelisk predikan och social hjälpverksamhet i Sthlm. Den sociala verksamheten har på senare tid starkt utvecklats och omfattar numera barnhem, lanthem och husmodersskola, skyddshem, vilohem, mot-tagningsbyrå, arbetshem samt uppsamlingscentral.

***Stockholms superfosfatfabriks a. b.** äger aktiemajoriteten i Nitroglycerin a. b.

***Stockholms-Tidningen** hade

1928 en genomsnittsupplaga av 116,000 ex.

Stockholmsutställningen 1930 blir en nationell utställning av konstindustri, konsthantverk och hemslöjd och förlägges å ömse sidor av Djurgårdsbrunnsviken. S. avser att agitera för prisbillig, standardiserad kvalitetsproduktion inom arkitektur och konstindustri. Generalkommissarie är Gregor Paulsson, chefsarkitekt E. G. Asplund.

***Stocksund** har station vid Stockholm—Roslagens järnvägar (se d. o.). Vid S. ligger Sthlms l:s centrallasarett (Mörby lasarett).

Stockvik, se **S v a r t v i k**.

Stod, se **S t u t e r i v ä s e n**.

***Stoke** hette **Stoke-upon-Trent** intill föreningen med de övriga i det nuv. S. ingående orterna, då namnet ändrades till **Stoke-on-Trent**.

***Stolpe**, **H j a l m a r**, 1927 utgävos S:s skrifter om naturfolkens ornamentik i en samlad upplaga, *Collected essays in ornamental art*.

Sto'ttenberg, **M a t h i a s**, f. 1799, d. 1871, norsk målare. S., som förde ett kringflackande liv som porträttmålare, har först på senaste tiden blivit fullt uppskattad. Hans porträtt äro ofta diletantiska i formgivningen men äga en säreget frisk kolorit.

***Stomberg**, **E w a l d**, är sedan 1928 huvudredaktör för Stockholms Dagblad.

Stora Fjäderägg, se **H o l m ö**. Suppl.

Stora Frösunda, gods i Solna skn, Sthlms l., med huvudbyggnad från 1785.

***Stora Långviks gruv a. b.** Driften vid Nartorp är numera nedlagd.

***Stora Tuna**. I S., varur 1929 Domnarvet (jfr d. o. Suppl.) ut-

bröts som egen kommun och varifrån samtidigt ett område med 372 inv. överflyttades till Borlänge köping, har nu 9,100 inv. Vidare utgöres lüdanefter pastoratet av en enda församling, **Stora Tuna** (26,110 inv.), som omfattar S., Domnarvet och Borlänge köping. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola. I S. ligger Fornby folkhögskola. — 2. Jfr ovan.

***Storbritannien**. *Författning*. Genom en valreform 1928 nedsattes rösträttsåldern för kvinnor till 21 år. — *Politiska partier*. Partiställningen i underhuset är efter valen maj 1929, som blevo en seger för arbetarpartiet, följande:

Konservativa	259
Arbetarpartiet	288
Liberala	58
Mindre grupper	9

— *Kyrkliga förhållanden*. Kyrkan äger från 1919 en egen representation, *The church assembly* (kyrkomötet). Detta består av tre hus: biskoparnas, prästernas och lekmännens. De båda första bildas av de båda ärkestiftens biskops- och prästmöten (*convocations*). För valrätt vid val till lekmännens hus kräves att vara döpt och ej tillhöra annat samfund än engelska kyrkan, för valbarhet att vara aktiv kommunkant. Kyrkomötet kan i lagstiftningsfrågor blott inkomma med förslag till parlamentet. — Det beslut om en förening mellan skotska statskyrkan och förenade frikyrkan, som tidigare fattats preliminärt, fick 1929 definitiv karaktär. — *Historia*. Det allmänna intresset har under den senaste tiden i hög grad samlat sig dels kring frågan om en revidering av gällande bönbok (se *Common Prayer*).

Suppl.), dels kring lord Melchetts idéer att skapa arbetsfred (se *Mondism*. Suppl.). Den på olika linjer framträdande oppositionen mot ministären Baldwin (se vid. d. o. 3. Suppl.) tog sig vid valen maj 1929 uttryck i en stark omkastning av partiförhållandena (se ovan *Politiska partier*). Baldwin avgick i juni och efterträddes av Macdonald. En ministär ur arbetarpartiet bildades, i vilken A. Henderson blev utrikesminister och P. Snowden finansminister. Då arbetarpartiet icke uppnått absolut majoritet, tvingades de nya männen till att framlägga ett mycket moderat regeringsprogram. Särskilt har arbetslöshetsproblemet upptagits till behandling. Sälunda planeras stora nödhjälpsarbeten, bl. a. byggandet av en tunnel under Engelska kanalen. En av Macdonalds första åtgärder var att med den amerikanske ambassadören Davies inleda förhandlingar i freds- och avrustningsfrågan med tydlig avsikt att bringa nytt liv i det arbete på ifrågavarande område, som ägt rum de senaste åren (se *Nationernas Förbund*. Suppl. sp. 1387). I övrigt ingår i den nya ministärens program att söka återställa de diplomatiska förbindelserna med Sovjet-Ryssland, ehuru de förhandlingar, som hittills förts, varit föga framgångsrika, att verkställa de engelska truppernas länge diskuterade utrymning av det ockuperade området vid Tysklands västgräns och att få en definitiv uppgörelse med Egypten (se d. o. Suppl.) till stånd. Gentemot Frankrike bröt den nya ministären mot den tidigare, främst av Chamberlain företrädda undfallenhetspolitiken. Ett utslag av denna S:s nya utrikespolitiska kurs var bl. a. Snowdens

skarpa kritik av den franska politiken vid skadeståndskonferensen i Haag aug. 1929.

Storjohann, Christian, f. 1868, industriman av norsk börd, sedan 1885 bosatt i Sverige. S. blev 1901 verkst. direktör för Hillringsbergs a. b. och 1907 för Billeruds a. b., som under S:s ledning undergått en kraftig utveckling. S. är sedan 1928 led. av Järnvägsrådet.

***Stormklockan**. Redaktör är N. Holmberg. Genomsnittsupplaga (1928) c:a 17,500 ex.

Sto'rmoen, Harald, f. 1872, norsk skådespelare, sedan 1899 med kortare avbrott anställd vid Nationalteatret, till vars bärande krafter han hör. Han är en framstående karaktärsskådespelare och komiker med en fantasifull, fint nyanserad rollutformning.

***Storsjö** hade 1928 675 inv., därav 45 lappar, som tillhöra Tännäs lappförs.

Storuman, järnvägsstation i Stensele skn, Västerb. l., vid s. ändan av sjön Stor-Uman. Knutpunkt mellan Inlandsbanan och den under byggnad varande tvärbanan S.—Lycksele (—Hällnäs).

Strachey [stre'jtji], Lytton, f. 1880, engelsk författare, har skrivit de stilistiskt glansfulla biografiska arbetena *Eminent Victorians* (1918), *Queen Victoria* (1921; Drottning Victoria, s. å.) och *Elizabeth and Essex* (1928), där han i en nästan novellistisk framställning söker på psykologisk väg fördjupa den traditionella uppfattningen av historiska personligheter.

Straffspark ådömes vid fotbollstävling för avsiktliga, större förseelser inom straffområde. Vid straffspark skola alla spelare utom målvakten och den, som utför S., stå utanför straffområdet.

Bollen får gå direkt i mål (jfr Bolls spel sp. 243 f. samt Frispark. Suppl.).

***Stralsund.** I S. öppnades 1928 en permanent utställning av minnen från Svenska Pommern.

Strandgyllen, se *Barbarea*.

Strandljung, se *Klädrys*. Suppl.

Stranguri' (grek. *strangurita*, av *stranx*, droppe, och *u'ron*, urin), se *Urinorganens sjukdomar* sp. 217.

Stratifie'ring (av lat. *stratum*, lager, och *facere*, göra), förfaringssätt i trädgårdsskötseln, varvid frön nedläggas lagervis i sand l. torvmull för att hindra uttorkning och bevara grobarheten till lämplig såningstid.

Štrbské Ple'so [sjtø'rrbske], ung. *Csorba*, vintersportplats och klimatisk kurort i Tjecko-Slovakiet, vackert belägen vid en sjö med samma namn i Tatra, ca 1,400 m. ö. h.

***Strejk** får numera ej tillgripas vid rättstvister om kollektivavtal (se d. o. Suppl.).

v. **Stroheim** [sjträ'hajm], *Erich*, f. 1885, nordamerikansk filmregissör av österrikisk börd, urspr. officer. S. kom 1909 till För. Stat. och har där sedan 1918 iscensatt ett flertal stora filmer (bl. a. *Dåraktiga kvinnor*, 1920, *Livets karusell*, 1921, *Greed*, 1925, *Bröllopsmarschen*, 1929), ofta i Wienmiljö. De präglas av stark naturalism, blandad med en viss sentimentalitet, men äro gestaltade med dramatisk kraft.

Strutbräken, *Struthio'pteris filica'strum* (*germanica*), högväxt ormbunke med strutformigt hopställda, sterila blad och små, smala, fertila blad i strutens botten. Rätt sällsynt; i skuggiga bäckdalar o. d. Odlas som prydnadsväxt.

Strålröta, se *Hovs sjukdomar*. Suppl.

Sträfsse, namn på arter av släktet *Chara* (se *Charophyta*).

***Strängnäs.** Enl. 1927 års skolordning omorganiserats högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latingymnasium.

***Ström.** 1. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1928 successivt till statlig 4-årig samläroverk. — 2. Pastoratet Förlinge, Laxsjö och Hotagen omfattar även Hotagens lappförs., pastoratet Frostviken även Frostvikens lappförs.

***Ström, Fredrik,** blev 1928 led. av stadskollegiet. Led. av F. K. från 1930.

***Ström, Halfdan,** är sedan 1925 direktör för konstakademin i Oslo.

Ström. 1. *Knut S.*, f. 1887, teaterman. Efter att tidigare ha varit verksam i Tyskland, från 1913 som dekorationsmålare och regissör vid Schauspielhans i Düsseldorf, kom S. 1919 i samma egenskap till Lorensbergsteatern i Göteborg, där han skapat en rad modernt stiliserade uppsättningar och 1924—26 även fungerat som teaterchef. — 2. *Carl S.*, f. 1888, skådespelare, anställd vid Lorensbergsteatern i Göteborg 1918—28 med avbrott bl. a. för säsongen 1926—27, då han tillhörde Konserthusteatern i Sthlm, sedan 1928 vid Oscarsteatern i Sthlm. S. har med kraftfull karaktäriseringsförmåga gestaltat bl. a. ett flertal Shakspereroller.

Strömberg, Kjell. f. 1893, litteraturkritiker i Stockholms-Tidningen 1920—26, Stockholms Dagblads Pariskorrespondent 1926—27, därefter dess teater-

och litteraturkritiker, har bl. a. utgivit översikten *Modern fransk litteratur* (1928).

***Strömbom**, *S i x t e n*, har vid skrivit bl. a. *Egyptens konst* i Bonniers konsthistoria (1928).

***Strömstad**. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras samskolan till 5-årig samrealskola.

***Strömsund**. Ang. kommunala mellanskolan se *Ström* 1. Suppl.

Strömtorp, järnvägsstation i Degerfors skn, Örebro l., knutpunkt mellan statsbanelinjen Laxå—Charlottenberg och Norabergslags järnvägar.

Strömvändare. 1. Detsamma som kommutator. — 2. Detsamma som omkastare.

Strömvärmeförluster, se *K o p p a r f ö r l u s t e r*. Suppl.

Ströäng, se *U t ä n g*.

Stuage [-a'sj], sågat virke av 6—8 fots längd.

***v. Stuck**, *F r a n z*, avled 1928.

***Studentexamen**. Enl. 1928 års läroverksstadga avlägges S. utom vid gymnasium även vid lyceum (se d. o. Suppl.). Skriftlig prövning i S. anordnas å samtliga linjer i modersmålet, tyska, engelska, franska och matematik samt dessutom å latinlinjen i latin och å reallinjen i fysik. Lärjunge å latinlinjen skall deltaga i dylik prövning i modersmålet och latin (se *G y m n a s i u m*. Suppl.), å reallinjen i modersmålet och matematik, å nyspråkliga linjen i modersmålet, i de båda förstnämnda fallen därjämte i det främmande levande språk, i sistnämnda fall i de två främmande levande språk, som ingå bland de till ämnesgruppen hörande fasta ämnena. I den muntliga prövningen skall lärjunge deltaga i samtliga till hans ämnesgrupp hörande ämnen, med undantag av

kristendomskunskap, samt i eventuellt tilläggsämne. För varje lärjunge skall förhöret omfatta minst fyra och högst fem av de i hans examen ingående läroämnen. För godkännande i S. gäller som regel, att lärjunge skall ha erhållit godkänt betyg i samtliga till hans ämnesgrupp hörande ämnen, dock kan lärjunge under vissa villkor godkännas, även om han blivit underkänd i ett ämne.

Stu'mpefeiden, se *W e l h a v e n*.

***Stuttgart**. Det 1915 grundade, 1920 till S. överflyttade Weltkriegsbücherei är ett centralbibliotek för världskrigslitteratur. — I S. anordnades 1927 en internationell arkitekturutställning, "Die Wohnung", organiserad av Deutscher Werkbund under teknisk och konstnärlig ledning av L. Mies van der Rohe. Staden S. upplät mark vid Weissenhof och stod själv som byggherre för en permanent anläggning av fullt inredda en- och flerfamiljshus. Utställningen, vari 131 arkitekter deltog (bl. a. Le Corbusier, J. J. P. Oud och W. Gropius), fick stor betydelse som propaganda för funktionalismen (se d. o. Suppl.).

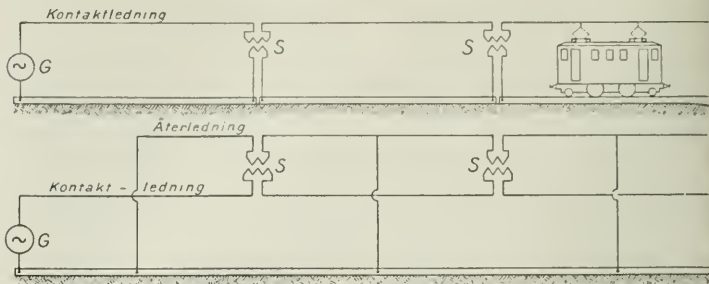
***Stuvsta** hade 1928 2,410 inv.

***Ståhlberg**, K. J., är sedan 1926 led. av lagberedningen.

Stångkappa, *s t å n g k o p p e l*, rem l. kedja, medelst vilken dragarna äro anspända vid vagustången. Jfr *S e l d o n*.

Stångtorped, spränggladdning, fäst i en stång i förstäven å vissa mindre fartyg och avsedd att sprängas vid stöt mot större fartygs undervattens kropp. Stångtorpedbåtar förekommo i de flesta mariner under 1860—90-t.

***Stångvapen**. Förleden i *h i l l e b a r d* är enl. vissa forskare ett ord för skaft, stång.

Sugtransformator. Kopplingschema. S sugtransformator, G växelströmsgenerator. Äldre system (över) och nyare system (under) med självständig återledning.

Stäkra, *Oenanthe aquatica* (fam. *Umbelliferae*), vattenört med nedtill uppblåst stjälk, 2—3 ggr parbladiga blad med korta, trubbiga flikar samt vita blommor. Anses giftig. Rätt allmän i sött vatten, blommar på hög- och eftersommaren.

***Ställdalen**, samhälle i Ljusnarsbergs skn, Örebro l., vid S:s station vid Frövi—Ludvika järnväg och Bergslags Ställdalens station vid Bergslagernas järnvägar. Vid S. ligger S:s pappersbruk (se a. b. Stjernfors—Ställdalen).

Stödskog, skog, vilken anses behöflig som stöd för jordbruk, får enl. norrländska förbudslagen (se Norrländska frågan sp. 1048) ej förvärfvas av bolag l. förening.

Subsekventa floder, se Konsekventa floder. Suppl.

Substra't (av lat. *substra'tus*, utbredd som underlag), väsentl. liktydigt med substans (se d. o. *Fil.*). Inom språkvetenskapen nyttjas S. även, vid tal om språkblandning l. starkt främmande inflytande, om den på en viss ort inhemska l. äldre grundvalen för en blandform.

***Sudermann**, Hermann, avled 1928.

Sugtransformator, spårtransformator, transformator med mycket låg magnetiseringsström och med omsättnings-tal lika med 1. nära 1 : 1, vilken inkopplas i kontaktledningen till elektriska banor för enfas växelström för att hindra störningar genom elektrodynamisk induktion i svagströmsledning, som framgå i närheten av banan. Den i kontaktledningen gående arbetsströmmen återvänder efter passerandet av lokomotivet icke endast genom skenorna utan även i form av vagabonderande strömmar, läckströmmar, till kraftkällan, varför den induktion, som kontaktledningsströmmen åstadkommer, mångdubbelt överstiger den av returströmmen alstrade. S. anbringas på vissa avstånd från varandra med primärlindningarna i serie med kontaktledningen och med sekundärlindningarna kopplade endera i serie med den elektriskt avbrutna skenledningen (äldre system) l. i serie med varandra genom en återledning, vars mittpunkter mellan två S. och vars ändpunkter förbindas med skenorna (nyare system). Härigenom åstadkommes. att S:s sekundärspänning blir lika med spänningsfallet i skenorna mellau

två mittpunkter på ömse sidor om S., varför samma ström framgår i skenorna som i kontaktledning- en, d. v. s. läckströmmen "suges" åter från jorden till skenorna. S. ha särskilt i Sverige och Norge funnit stor användning, medan man i andra länder uppnått samma resultat genom svagströmsledningarnas framdragande som underjordiska kablar.

Sundahl, Eskil, f. 1890, arkitekt, är sedan 1925 chef för Kooperativa förbundets arkitektkontor, där han verkar för en funktionalistiskt betonad ändamålsenlighet i utformningen av förbundets talrika industriella anläggningar, butiker och bostadshus (se ill. till *Funktionalism*. Suppl. sp. 834).

Sunday Pictorial [sø'ndi piktå'riæl], engelsk söndagstidning, grundad 1915, utgiven i London och ingående i lord Rothermeres tidningsstrust.

***Sundbo härad och tingslag**. Tingslaget uppgick 1928 i Hallsbergs tingslag.

***Sundbyberg**. Industrin sysselsatte 1927 vid 28 arbetsställen 1,626 arbetare. Bland anläggningar märkas vid. Baltic radio a. b., grundat 1928, och a. b. Stockholms maccaronifabrik, grundat 1904. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1932 successivt omändras till statlig 4-årig samskola.

Sundén, Karl Fritiof, f. 1868, son till D. A. S., språkforskare, prof. i engelska språket och litteraturen i Göteborg 1913, har främst behandlat syntaktiska problem i engelskan.

***Sundsvall**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och

realgymnasium. S. har sedan 1929 statlig rundradiostation (antenn-effekt 10 kw.).

Sundsvalls cellulosa a. b., se Essvik. Suppl.

Sunila [so'-], Juhon, f. 1875, finländsk politiker, överdirektör för lantbruksstyrelsen 1923. S. tillhör sedan 1922 riksdagen, där han är ledare för finska lantmannapartiet, och var 1922—24 lantbruksminister. 1927 bildade S. en agrarregering. Han fortsatte Kallios aktion mot kommunisterna och intog i språkfrågan en deciderat fennomansk ståndpunkt. Socialdemokraternas krav på minskat inflytande från skyddskårerna vid militära utnämningar tvingade S. att avgå i dec. 1928.

***Sunne**. 3. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1931 successivt omändras till statlig 4-årig samskola.

Suolahti [so'å-] (urspr. Pa-lander). 1. Hugo S., f. 1874, finländsk språkforskare, prof. i germansk filologi i Helsingfors 1911, univ:s rektor 1923, dess kansler 1926, har bl. a. utgivit undersökningar rör. tyska djurnamn och rör. främmande inflytelser på tyska språket. — 2. Gunnar S., f. 1876, den föreg:s broder, finländsk historiker, sedan 1918 prof. i Helsingfors. S. har särskilt ägnat sig åt forskning i Finlands historia under 1700-t. Bland hans arbeten märkes *Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen* (1919; sv. övers. 1927).

***Suorva**. Vid S. finnes sedan 1926 en Porjus kraftverk tillhörig och av Svenska turistföreningen arrenderad turiststation.

***Superior City** hade 1920 2,500 i Sverige födda inv.

***Surahammar**. Surahammars bruks a. b. driver även sågverk

vid Svanå f. d. järnbruk i Hårskers skn, Västmanl. l. Bolaget sysselsätter c:a 2.000 arbetare.

Sutt, *Plantago maritima* (jfr *Plantago*), ört med smalt jämbreda, glatta och köttiga blad samt blommor i långt, smalt ax. är allmän på havsstränder och blommor hela sommaren.

***Svahn**, 2. Waldemar Swahn frånträdde 1924 sin befattning i *Vecko-Journalen*.

***Svalbard**. 1928 har för utforskningen av S. upprättats en centralinstitution, Norges Svalbard- og Ishavsundersökelse (se d. o. Suppl.).

Svanberg, Victor, f. 1896, litteraturhistoriker, docent i Uppsala 1923, har huvudsakl. framträtt ss. Rydbergforsknare (*Rydbergs Singoalla*, 1923; *Novantiken i Den siste Atenaren*, 1928).

Swane, Sigurd, f. 1879, dansk målare, en av ledarna för den danska expressionismen. Hans figurkompositioner och porträtt äga främst koloristiska förtjänster. S. har även framträtt som lyriker och som konstkritiker.

***Swansea**. I S. finnes en avdelning av Wales' universitet.

Swanson [soå'nson], Gloria, f. 1899, nordamerikansk filmskådespelerska av svensk härstamning. Efter att ha uppträtt de mamekängartade huvudrollerna i Cecil B. de Milles lyxfilmer har S. i ett flertal komedier, ofta i parisisk apachemiljö, utbildat den vulgära men sprakande temperamentsfulla typ, som skaffat henne världsrökt.

Svartorp, amman form för Svartorp.

Svavelväte, se Svavel sp. 300.

***Svea ingenjörkår**. Från 1925

är ett kustingenjörkompani detacherat till Vaxholm.

***Svea trängkår** är fr. o. m. 1928 förlagd till Linköping.

***Svedala**. 2. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1932 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

Sweepstakes, se Kapplöpning. Suppl.

Švehla [sjeve-], Antonín, f. 1873, tjeckisk politiker. S., som under världskriget tillhörde den nationella revolutionära kommittén i Prag, var 1918 medlem av nationalförsamlingen och är sedan 1920 led. av deputeradekammaren, sedan 1922 ss. ledare för agrarpartiet. S. var inrikesminister 1918—20 och konseljpresident okt. 1922—febr. 1929 utom tiden mars—okt. 1926.

***Svennarum**. Sedan 1927 skriver S. officiellt *Svenarum*.

***Svennberg**, Tore, avgick 1928 som chef för Dramatiska teatern.

***Svenonius**, Fredrik, avled 1928.

Svensbro, järnvägsknutpunkt i Ljunghems skn, Skarab. l., vid Hjo—Stenstorps järnväg.

***Svenska akademien**. Efter C. Annerstedt, som avled 1927, invaldes M. Lamm 1928 och efter E. Tegnér d. y., som avled 1928, O. v. Friesen 1929.

***a. b. Svenska Amerikalinjen** (till 1925 Rederi a. b. Sverige—Nordamerika; jfr tab. till Rederibolag. Suppl.) trafikerar sedan 1915 routen Göteborg—New York, varjämte sedan 1924 även Halifax anlöpes i viss utsträckning. S. har hastigt blivit den mest frekventerade av de nordiska Amerikalinjerna, främst därigenom, att S:s fartyg inretts mindre med hänsyn till emigrant-än till turisttrafiken. Särskilt

gäller detta motorfartygen Grips-
holm (1925) och Kungsholm
(1929); det senares av C. Berg-
sten utförda inredning utgör ett
högtstående prov på modern
svensk inrednings- och möbelkonst
(se ill. till Bergsten. Suppl.).

***a. b. Svenska Amerika-
Mexikolinjen**, se även tab. till
Rederibolag. Suppl.

Svenska bankföreningen, en
1910 grundad sammanslutning
mellan de flesta svenska affärs-
banker (25 av 30) med uppgift
att bl. a. skapa och upprätthålla
enhetliga usancer inom det svens-
ka bankväsendet, ss. gemensamma
in- och utlåningsräntor samt pro-
visioner. S. utger Svensk obliga-
tionsbok, veckopublikationen Eko-
nomiska Meddelanden, innehåll-
ande uppgifter om utlottningar
av obligationslån, aktieutdelning-
ar, bolagsstämmor m. m., samt en
skriftserie, där huvudsakligast
aktuella nationalekonomiska, ju-
ridiska och finansvetenskapliga
problem behandlas.

**Svenska betes- och vallför-
eningen**, statsunderstödd för-
ening, bildad 1916, verkar genom
sina tjänstemän för främjande av
betesvallars rationella anlägg-
ning, underhåll och användning.
S. utger en årsskrift.

**a. b. Svenska bokförlaget P.
A. Norstedt & Söner—Albert
Bonnier**, bildat 1928 genom om-
bildning av det 1911 grundade
a. b. Svenska bokförlaget. S. har
övertagit den förlagsrörelse med
läroböcker, som förut bedrivits
av Norstedts och Bonniers förlag.
Aktiekapital 6,300,000 kr.

Svenska centrifug a. b.,
Sthlm, grundat 1896, tillverkar i
mek. verkstad i Södertälje mjölk-
separatorer och smörkärnor. 450
arbetare. Dotterbolag till a. b.
Separator.

Svenska chokladfabriks a. b.,
Ljungsbro (firman etablerad
1892), äger chokladfabrik i
Ljungsbro i Vreta klostern skn,
Östergötl. l. samt stärkelsefabrik
i Räfte i Bergunda skn. Kronob.
l. C: a 400 arbetare. — S: s försälj-
ning handhaves av a. b. Cloetta,
Ljungsbro (firman etablerad
1872). S. äger dessutom aktiemaj-
oriteten i a. b. Förenade
chokladfabriker na,
Sthlm, grundat 1910, som i fabri-
k i Sthlm sysselsätter 200 arbetare.

***Svenska Dagbladet**. Genom-
snittsupplagan var febr. 1929
87,000 ex.

Svenska granitindustri a. b.,
Karlshamn, grundat 1896, äger
stenbrott och stengluggerier på
flera platser i Blekinge samt dri-
ver rederirörelse. Aktiekapital 2
mill. kr. C: a 200 arbetare.

***a. b. Svenska handelsbanken**.
Omslutningen var 1928 1,229 mill.
kr. Reservfonden har ökats till 35
mill. kr.

**Svenska institutet för inter-
nationell rätt vid universitetet i
Uppsala**, ett genom donation av
legationsrådet Harry Axelsson
lohnson 1927 grundat institut,
vars grundstadgar fastställdes av
K. M: t 1928. Det är i första hand
ett bibliotek och arkiv för inter-
nationell rätt men anordnar där-
jämte föreläsningar och övningar.

Svenska jästfabriks a. b.,
Sthlm, grundat 1919, äger jäst-
fabriker i Rotebro (anlagd 1893),
Mölnådal (1874), Nässjö (1890)
och Tomelilla (1894) samt ett
flertal stärkelsefabriker. Aktie-
kapital 16 mill. kr. 230 arbetare.

***a. b. Svenska kullagerfabri-
ken (S. K. F.)** inköpte 1928 aktie-
majoriteten i det franska bolaget
*Compagnie d'Applications Méca-
niques*, varigenom S. K. F. kom-
mit att behärska 75 % av den

franska kullagermarknaden, samt 1929 aktiemajoriteten i den tyska firman *Fries & Höpflinger A. G.* och hela den del av firman *Schweinfurter Präzisions-Kugellager-Werke Fichtel & Sachs A. G.*'s rörelse, som avser kullager-tillverkningen, varigenom S. K. F. erhållit ett dominerande inflytande på den tyska marknaden. I samband med dessa förvärv har aktiekapitalet successivt ökat till 130 mill. kr. Arbetarantalet i Göteborg är numera c:a 3,300.

***Svenskamerikaner.** G. N. Malm (sp. 345) avled 1928, A. Toft (sp. 344) 1929.

Svenska Motorklubben, se *Motorcykelsport.* Suppl.

***a. b. Svenska ostasiatiska kompaniet,** se även tab. till *Rederibolag.* Suppl.

Svenska Pressen, finländsk daglig aftontidning, utgiven i Helsingfors. Grundad 1921. Huvudredaktör är E. Rautell.

***Svenska radio a. b.** Aktiemajoriteten i S. innehas av Telefon a. b. L. M. Ericsson.

Svenska tonsättare, *Föreningen S.*, stiftad 1918, har till ändamål att tillvarata medlemmarnas konstnärliga och ekonomiska intressen. F. grundade 1923 Svenska tonsättares internationella musikbyrå (se d. o.) och 1928 Svenska tonsättares internationella licensbyrå (se d. o. Suppl.).

Svenska tonsättares internationella licensbyrå, förk. *Stil*, bildad 1928, har till uppgift att bevaka svenska tonsättares intressen betr. deras verks apterande för mekaniska musikinstrument och har bl. a. uppnått ett gynnsamt avtal med grammofonindustrin.

***Svenska tändsticks a. b.** Det av *The International Match Cor-*

poration 1923 upptagna obligationslånet konverterades under hand i aktier, varjämte aktiekapitalet ökades genom nyemissioner; det omfattar 1929 47,250,000 dollar i preferens- och 30,033,000 dollar i stamaktier. I samband med S:s överenskommelse med franska regeringen 1927 övertog S. franska statens 5 % dollarobligationer till ett belopp av 75 mill. dollar, varav obligationer till ett belopp av 50 mill. dollar nov. 1927 överlätos till *International Match Corporation*, som för ändamålet utgav ett nytt 5 % obligationslån å 50 mill. dollar. — *The British Match Corporation, Ltd* har numera ett aktiekapital av 6,711,856 p. st. — S:s överenskommelse med de tyska tändsticksfabrikerna stadfästes av tyska riksdagen 1927. Under 1928 överläts till S. ensamrätten till framställning och försäljning av tändsticker och tändsticksfabrikat i Estland. Liknande överenskommelse slöts med Lettland mot att S. lämnade Lettland ett 6 % obligationslån å 6 mill. dollar. Under 1928 erhöll S. koncession å ensamrätten till tillverkning och försäljning av tändsticker i Ungern och Jugoslavien. I samband härmed kontrakterade S. om övertagandet av ungerska jordreforminstitutets 5½ % dollarobligationer till ett belopp av 36 mill. dollar och serbiska statens 6¼ % dollarobligationer till ett belopp av 22 mill. dollar. S. å. utvecklades S:s intressen bl. a. i Santo Domingo. Under 1929 erhöll S. koncession i Rumänien mot att S. övertog en stock å 30 mill. dollar av rumänska statens 7 % stabiliseringslån av 1929. Likaledes genomfördes under 1929 en omfattande koncentreringsåtgärd i Belgien, var-

igenom detta lands tändsticksindustri sammanslogs till två bolag, *Union Allumettiére* och *Fabriques Belges d'Allumettes*, i vilka S. har betydande intressen. På grund av den omfattning, dessa lånetransaktioner på senare tid tagit, har en överenskommelse slutits mellan S., The International Match Corporation och a. b. Kreuger & Toll, enl. vilken de finansiella operationerna överlätits till a. b. Kreuger och Toll, medan de övriga bolagen ägna sig åt den industriella och kommersiella rörelsen. Vid 1928 års slut ägde S. tills. med The International Match Corporation egna försäljningskontor och delvis egna fabriker i 35 främmande stater.

Svensk geografisk årsbok, se Geografiska sällskap. Suppl.

Svensk-internationella pressbyrå, press- och informationsbyrå i Sthlm med syfte att genom regelbunden betjäning av utlandets press sprida kännedom om Sverige samt representera svenska intressen gentemot utlandets press. S. organiserades 1927 av B. Brilioth samt stödes finansiellt av svenska industri- och finansintressen.

***Svensk Läraretidning**. J. Franzén lämnade redaktionen 1929 och efterträddes av V. Rydén.

Svensk röd och vit boskap, se *Ayrshire boskap*. Suppl.

Svensk teologisk kvartalsskrift, sedan 1925 utgiven i Lund med prof. G. Aulén som redaktör, är ett centralorgan för den nyare svenska teologin.

Svensk tidskrift för musikforskning, vetenskaplig facktidskrift, utg. sedan 1919 av Svenska samfundet för musikforskning. Redaktör från 1927 G. Jeanson.

a. b. Svenskt konstsilke, Borås, grundat 1928, äger i Borås

Sveriges enda fabrik för tillverkning av konstsilke. Aktiekapital 1,600,000 kr. 300 arbetare.

***Svenstorp**. I. Sedan 1929 bildade Ö. Vemmenhög, V. Vemmenhög, Tullstorp och S. ett pastorat.

Sve'rdrup, Harald Ulrik, f. 1888, norsk meteorolog, oceanograf och polarforskare, prof. vid Bergens museums avdelning för dynamisk meteorologi 1926. S. var en av ledarna för Maudexpeditionen (se d. o. Suppl.), under vilken han utförde betydelsefulla vetenskapliga undersökningar; han har utgivit *Tre aar i isen med "Maud"* (1926).

***Sverige. Politiska partier.** Partiställningen i riksdagen 1929 var:

Partier	F.K.	A.K.
Konservativa partier	49	73
Bondeförbundet	17	27
Liberala partiet	8	4
Frisinnade folkpartiet	22	28
Socialdemokratiska partiet	52	90
Kommunistiska partiet	1	8
Vildar	1	—

— *Historia*. Ministären Ekman utvecklade vid 1928 års riksdag en livlig verksamhet och genomdrev bl. a. antagandet av en ny arvs lag (se *Arv*. Suppl.) och en lag om skiljedom i rättstvister rör. tolkning av arbetsavtal (se *Arbetsdomstolen*. Suppl. och *Kollektivavtal*. Suppl.). Valen till A. K. sept. s. å. medförde en betydande tillbakagång för socialdemokraterna, som väsentligen kom högern till godo. Ministären Ekman avgick, och sedan ett försök att bilda en borgerlig koalitionsminister misslyckats, kom en ren högerregering till stånd med A. Lindman som statsminister. Regeringen sökte tidigt befordra fred och samförstånd på arbetsmarknaden (se

Arbetsfred. Suppl.). För riksdagen 1929 framlade regering- en ett mycket försiktigt program men mötte ett skarpt motstånd från övriga partier och led ett flertal motgångar. Bl. a. riktades i riksdagens sista stund ett häftigt anfall mot finansministern N. Wohlin, som utsattes för anmärkning för att vid vissa åtgärder betr. Jordbrukarbanken icke ha tillvaratagit rikets intressen. Wohlin avgick, medan regeringen i övrigt kvarstannade. Utrikespolitiskt har ministären Lindman följt samma linjer som sina föregångare. En starkare orientering har kunnat iakttagas mot de baltiska staterna, med vilka de kommersiella och kulturella förbindelserna varit i tillväxt. — En finansiell skandal av betydande omfattning avslöjades våren 1929, då Allmänna sparbanken i Sthlm inställde sina betalningar och i samband därmed en mängd andra banker och fastighetsbolag trädde i likvidation.

***a. b. Sveriges förenade trikåfabriker** har anlagt en ny fabrik i Borås. Aktiekapital 8,080,000 kr. 2,600 arbetare.

***Sveriges kommunistiska parti** besatte vid valen 1928 8 platser i A. K.

***Sveriges liberala parti** besatte vid valen 1928 4 platser i A. K. Dess riksdagsgrupp står sedan 1929 under ledning av M. Hellberg.

***Svin.** För svinavelns förbättring har genom lag 14 juni 1928 förbjudits att till betäckning av andras hondjur använda galt, som ej fyllt 9 mån. och vid besiktning prövats vara för avel lämplig (galtbesiktning). Tillika har anordnats svinpremiering (se d. o.). riksstambok för avelssvin av förädlad svensk lantras och vit

Yorkshireras samt fortgående avkastningskontroll över stambokförda svinstammar (sedan 1923 vid Åstorp).

***Svinavelsstationer** för spridande av fullgoda renrasiga avelssvin ha inrättats i samtliga Sveriges län, i flertalet dels för förädlad lantras, dels för stor vit Yorkshireras. S. erhålla (på vissa villkor) understöd av staten och länets hushållningssällskap (med villkor bl. a., att de skola ställa sig av Lantbruksstyrelsen givna föreskrifter till efterrättelse).

***Svinhufvud.** 2. P. E. S. är sedan 1922 led. av riksrätten.

***Svir.** Vid S. bygges, 50 km. från mynningen i Ladoga, ett kraftverk med en fallhöjd av 10 m. och en effekt av 120,000 HK (kraften skall överföras till Leningrad). Arbetena påbörjades 1928 och beräknas vara färdiga 1934.

***Syd-Afrika.** Den av Hertzog 1924 bildade ministären, en koalition mellan det nationalistiska boerpartiet och det vita arbetarpartiet, tvangs att nov. 1928 avgå i följd av en konflikt med det färgade arbetarpartiet, varpå Hertzog rekonstruerade regeringen. Parlamentsvalen juni 1929 blevo en avgjord framgång för det nationalistiska boerpartiet. I den därpå bildade nya ministären Hertzog erhöll dock en representant för det vita arbetarpartiet plats.

***Syd-Osetien,** autonomt område (sedan 1922), ingår numera i rep. Georgien. Transkaukasus. 3,708 kvkm. 87,000 inv. (1926).

v. **Sydow,** Carl Wilhelm. f. 1878, folkminnesforskare, docent i nordisk och jämförande folkminnesforskning i Lund sedan 1910 och föreståndare för Hyltén-Cavallii stiftelse (se

Folkminnesforskning) sedan 1921, har utgivit en rad skrifter rör. folkdiktning samt utger sedan 1914 tidskriften *Folkminnen och folktankar*.

Sydpröven, handelsplats på Grönland, s. om Julianehaab. Livligt fiske. C:a 900 inv.

***Sydsvenska Dagbladet Snällposten**. Huvudredaktör är sedan 1928 H. Cavalli. S:s genomsnittsupplaga var 1928 31,000 ex.

Sydsvenska geografiska sällskapet, se *Geografiska sällskapet*. Suppl.

Sydsvenska gymnastikinstitutet, Lund, grundat 1907 av major Josef Thulin (f. 1875) för utbildning av kvinnliga gymnastikdirektörer (med examensrätt sedan 1909).

***Sydsvenska kraft a. b.**, jfr *Karlsforsens kraftverk*. Suppl.

***Sylwan, Otto**, har i Bonniers illustrerade litteraturhistoria skrivit 2:a delen (2 bd, 1928), omfattande medeltiden och nya tiden till 1800-t:s början.

Sympodium (av grek. *syn*, tillsammans, och *podion*, liten fot), se *Stam* sp. 1418. — Adj.: *sympodial*.

Synkront varvtal, se *Elektriska maskiner* sp. 873.

***Synoptiska kartor**, se *Väderlekskarta*.

***Synvillor**. *Irradiation* (ej *Irridation*) kallas den skenbara förstoringen av ljusa ytor på mörk bakgrund.

Syri'nga, se *Syren*.

Syrtsov, Sergej Ivanovitj, f. 1893, rysk bolsjevikpolitiker. S. deltog i novemberrevolutionen och valdes 1929, trots att han aldrig spelat någon större politisk roll, till Rykofs efterträdare som ordf. i RSFSR:s folkkommissariärad.

Szeklisk skrift, en av szekler-na (se d. o.) under medeltiden och 1500- och 1600-t. använd runskrift, varav ett fåtal minnesmärken bevarats. Skriften torde äga samband med de fornturkiska runorna (se *Turkisk-tatariska språk* sp. 1526).

Sågmyra, industriort i Bjursås skn, Kopparb. l. vid linjen Falun—Rättvik av Gävle—Dala järnväg. Största anläggningen äges av Falu yllefabriks a. b. (etablerad 1896; aktiekapital 3 mill. kr.; 400 arbetare).

Såpträdet, se *Kvillajabark*.

Sårlåka, *Sani'cula europae'a* (fam. *Umbelliferae*). Ört med handflikiga blad och vita l. rödlätta blommor i fåblommiga huvud, ställda i dubbel flock. Rätt sällsynt; i lundar i s. och mell. Sverige. Blommar på för- och högsommaren. Dekokt på S. användes förr vid behandling av sår, bölder m. m.

***Säftefle**. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1928 successivt till statlig 4-årig samskola.

***Säfsnäs järnväg**. S:s a. b. är dotterbolag till Hellefors bruks a. b. En under byggnad varande linje Hällefors—Gravendal beräknas delvis kunna tagas i bruk 1929.

***Sæland, Sem**, är sedan 1922 prof. i fysik vid Oslo univ. och sedan 1928 dess rektor.

Sälting, arter av släktet *Trigloch'in* (fam. *Scheuchzeria'ecae*, ordn. *Ilco'biae*). örter med nästan trinda rosettblad och bladlös stängel, som uppbär en axlik klase av grönaktiga, obetydliga blommor. *Kärrsälting*, *Trigloch'in palu'stre*, och *havs-sälting*, *Trigloch'in mariti-mum*, äro allmänna, den förra på

sunpig mark, den senare (som smakar salt) på havsstränder. Särskilt den senare är ett begärligt foder för kreaturen.

Sämjedelning, delning av jordegendom utan iakttagande av lagstadgade former för jorddelning, har i stor utsträckning skett i Kopparb. l. och bidragit till där rådande förvirrade ägoblandning. Jfr Skifte av jord, även Suppl.

Sänkning. *Metr.* Se H ö j n i n g. Suppl.

***Sätersta**. Sedan 1927 skrives S. officiellt S ä t t e r s t a.

***Söderberg**. 3. H j a l m a r S. har ytterligare utgivit *Jesus Barabbas* (1928), där han i romanform utvecklar idén, att Barabbas var identisk med Jesus.

Söderbergh, Gotthard, f. 1878, läkare, överläkare vid Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset 1923, förf. till ett flertal skrifter, spec. inom neurologin.

***Söderhamn**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar realskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer. Hamnen, som är stängd av is jan.—mars, har en kajlängd av 2,100 m. och ett djup av 4,2 m. (i staden) och 6,2 m. (i Stugsund). 1926 ankommo och avgingo i S. 3,668 fartyg om sammanlagt 969,000 nettoton, därav i utrikesfart 325 om 256,000 nettoton.

***Söderhjem**. 1. Werner S. tog 1928 avsked ur den diplomatiska tjänsten. Han utgav 1928 memoarerna *Läroår i främmande länder*. — 2. Alma S. har påbörjat utgivandet av Axel von Fersens dagbok (hittills 3 bd, 1925—28) samt ett stort anlagt arbete över franska revolutionen, *Den stora revolutionen* (I, 1927).

***Söderköping**. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli

1930 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola. Båtbyggeriet är numera nedlagt.

Söderlund, Gustaf, f. 1884, kirurg, prof. vid Karol. inst. 1928, förf. spec. inom spottkörtlarnas och bukorganens kirurgi.

***Södertälje**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar realskolan och gymnasiet, som förstättligas, till högre allmänt läroverk (samläroverk) med 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium. Industrin sysselsatte 1927 vid 36 arbetsställen 2,161 arbetare.

***Södertörn**. 3. Nämdö förs. överflyttades 1929 till Roslags ö. kontrakt.

***Södervidinge** bildar sedan 1929 jämte Annelöv, Norrvidinge och Dagstorp ett pastorat.

Södra arméfördelningen omfattar Norra och Södra skånska infanteriregementena, Kronobergs och Hallands regementen, Skånska kavalleri- och Vendes artilleriregementen, Göta ingenjörkårs kustingenjörkompani samt Skånska trängkåren. Arméfördelnings-expedition i Hälsingborg.

***Södra Kinnekulle järnväg** trafikeras ej sedan 1927.

***Södra tingslaget** omfattar sedan 1929 ännu en kommun, Domnarvet (se d. o. Suppl.).

***Södra Vedbo**. 1. S. omfattar sedan 1928 även Mariannelunds köping.

***Södra Åsum** bildar sedan 1929 jämte Ilstorp ett pastorat.

***Södra Ölands järnväg** sammanslogs 1928 med Borgholm—Böda järnväg under namn av Ölands järnväg.

***Sölvesborg**. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1930 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

T.

***Tacna**. 1. Tvisten om Tacna-Aricaområdena avgjordes 1929, varvid T. tilldelades Peru och Arica Chile.

***Taffari**, r a s T., lät 1928 utropa sig till kejsare (se vid. Abessinien. Suppl.).

Takoradi, hamn i Guldkusten, s.v. om Sekondi. T., vars anläggning beslöts 1921 och slutfördes 1928, är Guldkustens enda goda hamn, skyddad av vågbrytare (sammanlagd längd 3,4 km.). Bana till Sekondijärnvägen.

Ta'ica, stad i mell. Chile, s. om Santiago. Livlig ponchoindustri och handel. 35,000 inv. (1926). — T. härjades svårt av en jordbävning 1928.

Talfilm, talande film, se Ljudfilm. Suppl.

***Talg**, jfr även Kinesisk talg. Suppl.

***Tallqvist**. 1. Knut T. utgav 1928 i samlingsverket Norstedts världshistoria en översikt över de fornorientiska folkens historia.

***Talmadge**. 1. Thomas de Witt T. Hans efternamn stavas T a l m a g e.

***Talteori**. Beviset för Fermats sats återfanns 1928 av F. Lindemann.

Ta'lvio, Maila, se Mikola. Suppl.

Ta'mmisaari [-sari], se Ekenäs.

***Tampa** hade 1928 113,000 inv. T. har betydande cigarrindustri.

***Tanger**. 1928 träffades mellan England, Frankrike, Italien och Spanien en överenskommelse rör. T:s förvaltning, enl. vilken även Italien fick del i kondominiet över T.

***Tanner**, Väinö, avgick som

statsminister 1927. Han är sedan 1919 bankofullmäktig och sedan 1922 led. av riksrätten.

***Tanta** hade 1927 90,000 inv.

***Tanum**. 1. T., varifrån Grebbestads municipalsamhälle 1929 utbrutits till köping, har nu 5,535 inv. Inom T. ligger det 1927 bildade municipalsamhället Havstensund. — 2. T. omfattar nu även Grebbestads köping.

Ta'pa, se Polynesier.

***Tardieu**, André, blev vid ministären Poincarés rekonstruktion nov. 1928 inrikesminister och kvarstår ss. sådan i Briands juli 1929 bildade 11:e ministär.

***Tarering**, se även Våg sp. 1032.

Ta'rga Florio [flä'-], se Automobilsport. Suppl.

Tarkington [ta'kingtøn], Booth, f. 1869, nordamerikansk författare, har i en mängd romaner (bl. a. *The plutocrat*, 1927; *En penningfurste*, 1928) skildrat amerikanska typer. Populära äro hans pojkböcker (*Penrod*, 1914).

***Tasjkent**. Samarkand är nu huvudstad i Usbekistan. En järnväg mellan T. och Semipalatinsk är under byggnad.

***Tatariska republiken** omfattade 1926 68,624 kvkm. med 2,6 mill. inv.

Ta'transká Lomnica [lå'mm-nitsa], ty. *Tatra-Lomnitz*, sportplats och klimatisk kurort i Tjecko-Slovakiet, belägen 840 m. ö. h. i Tatra.

***Taurus**. Enl. mätningar, utförda av en tysk expedition 1927, finnas i Kilikiska T:s kedja Aladag flera toppar över 3,600 m. (högst Demirkasyk, 3,910 m.).

Taut [taot], tyska arkitekter

med gemensam firma i Berlin. I. Bruno T., f. 1880, är en förgrundsgestalt inom tysk funktionalism. Han har teoretiskt och praktiskt verkat för en radikal förnyelse av bostadshuset och har bl. a. utfört hyreshus i enhetligt utformade kvartersblock (se ill. till Berlin. Suppl. sp. 327—328). — 2. Max T., f. 1884, den föreg:s broder, har i samma anda som denne utfört skolor, kontorskomplex och bostadsanläggningar.

***Taxering.** Den nya taxeringsförordningen 28 sept. 1928 möjliggör en effektivare granskning av vissa skattskyldigas deklarationer. Efter hänvändelse till landskamreraren kan nämligen taxeringsnämnds ordf. erhålla sakkunnig hjälp vid granskning av t. ex. bokföringsskyldigas deklarationer. Landskamreraren äger även numera rätt att infordra skattskyldigs bokföring för speciell granskning. På grund av den nya skattelagstiftningen har en av taxeringsnämnderna i Sthlm förordnats att tillika utgöra en för hela riket *gemensam taxeringsnämnd*, som har till uppgift dels att till statlig inkomst och förmögenhetsskatt taxera sådana skattskyldiga, som sakna hemortskommun, dels att taxera svenska medborgare, som tillhöra svensk beskickning hos utländsk makt l. avlönat svenskt konsulat, vilka skola mantalsskrivas inom Storkyrkoförsamlingen i Sthlm, och till sist att åsätta taxering till kommunal inkomstskatt, då sådan taxering skall ske för *gemensamt kommunalt ändamål*. Den *mellankommunala prövningsnämnden* i Sthlm har att taga befattning med sådan skattskyldigs taxering, som haft förvärvskälla, tillhörande skilda prövningsdistrikt. Den *särskilda mellankommu-*

nala prövningsnämnden har att pröva besvär under den tid av året, den ordinarie mellankommunala prövningsnämnden icke sammanträder. Deklarationernas avlämnande senast 15 febr. är en annan viktig nyhet, ävensom en del bötesbestämmelser för uraktlåtenhet att avlämna deklaration.

Ta'xus, se I d g r a n.

Teasdale [ti'sdejl], Sara, f. 1884, nordamerikansk skaldinna, sedan 1914 gift med E. Filsinger. T:s diktsamlingar (*Love songs*, 1917, *Dark of the moon*, 1926, m. fl.) innehålla en melodisk, omedelbar stämmingslyrik.

***Teckomatorp** har station vid Västkustbanan och linjen Landskrona—Eslöv av Landskrona och Hälsingborgs järnvägar.

Tegen, Einar J:son, f. 1884, filosof, docent i Uppsala 1918. T., vars filosofiska åskådning är nära befreundad med Phaléns och Hägerströms, har utvecklat en rik produktion (främst *Moderne Willenstheorien*, 2 dlr, 1924—28, och *Viljandet*, 1929).

***Tegnér**. 2. Esaias T. d. y. avled 1928.

Tel Avi'v, se J a f a. Suppl.

Telefon a. b. L. M. Ericsson, sedan 1926 namn för Allmänna Telefon a. b. L. M. Ericsson (se Ericsson 2). Aktiekapital 60,498,000 kr., arbetare i Sthlm e:a 3,000. T. driver i Sthlm verkstäder för tillverkning av telefoncentraler, linjematerial, telegrafapparater, tidkontrollapparater m. m. samt i Älvsjö ett kabelverk (skall framdeles flyttas till Västberga). T. äger dessutom samtliga aktier i Max Sieverts fabriks a. b. (se Sieverts kabelverk) och aktiemajoriteten i Svenska radio a. b. T. äger genom dotterbolag telefonfabriker i England, Finland, Frankrike, Nederländer-

na, Italien, Rumänien, Spanien, Ungern och Österrike samt äger dessutom intressen i telefonfabriker i Estland, Norge, Tjecko-Slovakiet, Indien och Australien. Genom andra dotterbolag innehar T. koncessioner för anläggning och drift av telefonnät i Italien, Polen, Argentina, Mexiko, Turkiet och Tjecko-Slovakiet.

Teleutospor, se *Rostsvampar* sp. 1364.

Tellurguldmalmer, se *Glanser*. Suppl.

Telofa's, se *Cell* sp. 1125.

***Tempelhof**, se ill. till *Lufttrafik*. Suppl.

Temple [te'mmpl], *William*, f. 1881, engelsk kyrkoman, biskop av Manchester 1921, ärkebiskop av York 1928. T. är den förnämste upphovsmannen till engelska kyrkomötet (se *Storbritannien*. Suppl.), har tagit livlig del i arbetet för ett närmande mellan statskyrkan och dissenters, ledde 1924 Copece (se d. o. Suppl.) och var en av de ledande vid missionskonferensen i Jerusalem 1928 (se *Mission*. Suppl.).

***Temps**, le *T. A. Hébrard* d. y. lämnade 1929 chefskapet för T.

Tena'lj (av fr. *tenaille*, tång), se *Befästning*. Suppl. sp. 274 f.

***Tenda**, *Coldi T.* Järnvägen under T. är sedan 1928 framdragen till Nizza och Ventimiglia (se *Coni*. Suppl.).

***Tengbom**, *Ivar*. Bland T:s senare verk märkes främst Svenska tändsticks a. b:s byggnad i Sthlm (1928), hållen i en stramt behärskad klassicism.

***Teologisk-filosofisk examen** omfattar sedan 1927 grekiska och hebreiska språken samt ettdera av ämnena latin och teoretisk filosofi. Dessutom får ingå historia l. det av ämnena latin och

teoretisk filosofi, som eljest icke ingår i examen, l. också såväl historia som detta ämne.

Teoretisk-teologisk examen, se *Dimission*. Suppl.

Te'rijoki, köping i Viborgs l., Finland, vid Finska viken, nära ryska gränsen. T. var under ryska tiden Finlands förnämsta badort men har sedan gått tillbaka. Järnvägsknut. 5,000 inv. (1928).

Termisk ekvator, detsamma som värmeekvator.

***Terra nullius**. Jan Mayen har 1929 ställts under Norges överhöghet.

***Terry**, *Ellen*, avled 1928.

Te'ssenow [-nä], *Heinrich*, f. 1876, tysk arkitekt, lärare vid tekniska högskolan i Berlin, har i privatbostäder och radhus anslutit sig till den borgerliga tyska empirestilen. En ädel nyantik karaktär äger hans festspelshus för Jaques-Dalcrozes rytmiska institut i Hellerau (1910—13).

Testrup, *Erik*. f. 1878, militär. T. blev överstelöjtnant och chef för Krigshögskolan 1922, överste och chef för Norra skånska infanteriregementet 1926 och chef för Lantförsvarets kommandoexpedition 1929. T. har anlitats för en mångfald militära utredningsuppdrag.

Textorius, *Oskar*, f. 1864, skådespelare, regissör, anställd bl. a. vid Oscarsteatern i Sthlm 1911—18, som konstnärlig ledare vid Stora teatern i Göteborg 1920—25 och som regissör vid Vasateatern i Sthlm 1926—29, har särskilt i komiska operettroller vunnit stor framgång. Hösten 1929 blev T. ledare för Folkets hus teater i Sthlm.

Thali'ctrum, växtsläkte (fam. *Ranuncula'ceae*), örter med små blommor i täta blomsamlingar; blommorna ha 4, snart avfallande

Albert Thomas.

hylleblad samt långt utskjutande ståndare. Bladen äro 1—flera ggr parbladiga med flikiga småblad. *T. fla'vum*, ängsruta, m. fl. arter växa på ängsmark och blomma vanl. på högsommaren. Flera arter odlas som perenna blomsterväxter; de ha alla vackert delade, flikiga blad och lysande färgade ståndare.

Thibaudet [tibädä'], Albert, f. 1874, fransk kritiker, medarbetare i *Nouvelle revue française*, 1921—22 universitetslektor i franska i Uppsala. T., som är starkt influerad av bergsonismen, har bl. a. utgivit en stor översikt av det moderna Frankrikes andliga utveckling, *Trente ans de vie française* (4 bd, 1920—23).

Thiess [tis], Frank, f. 1890, tysk författare. Bland T:s romaner märkes *Der Leibhaftige* (1924; Djävulens skugga, 1926), en brutalt realistisk skildring av personer och förhållanden i inflationstidens Tyskland.

Thionville [tiånvi'll], ty. Die-

denhofen, stad och fästning i dep. Moselle, n.ö. Frankrike, vid floden Moselle. 13,000 inv. (1926).

Thla'spi, se Penninggräs.

***Thomas**. 2. Albert T. lämnade deputeradekammaren 1922.

***Thomas**. 3. J. H. T. (sp. 1027) ingick 1929 i Macdonalds 2:a ministär som storsigillbevarare med särskild uppgift att ägna sig åt arbetslöshetsfrågans behandling.

Thompson [tå'mm(p)søn], Francis, f. 1860, d. 1907, engelsk skald, en av sekelskiftets främsta engelska lyriker. T. var tidigt bruten av opiummissbruk och dog i lungdot. Hans diktning ger i en praktfull språkform uttryck åt en mystiskt-religiös uppfattning av poesins väsen.

Thorborg, Kerstin, f. 1896, operasångerska (alt), gift 1928 med regissören G. Bergman, är sedan 1925 anställd vid Kungl. teatern.

***Thornycroft**, sir John, avled 1928.

Thulin, Gabriel, f. 1865, ämbetsman, kammarråd 1893, regeringsråd 1909. T. har varit mycket anlitad i utrednings- och kommittéuppdrag, särskilt jordrättsliga och kyrkorättsliga, samt varit led. av de flesta kyrkomöten sedan 1909. T. blev 1928 ordf. i Svenska föreningen Nordens styrelse efter att från 1919 ha varit ordf. i dess Stockholmskrets.

***Thun**, se ill. till Bern-Alperna.

Thy'gesen, Rudolf, f. 1880, norsk målare. Urspr. starkt påverkad av Munch, har T. sedan omkr. 1909 utvecklat en personligt präglad expressionistisk stil med dekorativt förenklad form och en kylig kolorit.

***Thyrén**, Johan, lämnade statsrådsämbetet 1928.

***Tidaholm**. Kommunala mel-

lanskolan skall från 1 juli 1932 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

Tidblad, I n g a, f. 1901, skådespelerska, gift 1923 med skådespelaren Ragnar Billberg. Anställd vid Svenska teatern i Sthlm 1922, vid Oscarsteatern i Sthlm sedan 1926, har T. särskilt framställt unga, spröda kvinnogestalter.

***Tiden**. 3. R. Lindström avgick som redaktör 1929 och efterträddes av E. Wigforss.

Tillgren, J o s u a, f. 1881, läkare, docent i medicin vid Karol. inst. sedan 1915 och överläkare vid Maria sjukhus i Sthlm sedan 1924, har utgivit ett flertal arbeten inom den praktiska medicinen och bakteriologin.

***Times**, T h e T., utger ett flertal fackbetonade veckobilagor, bl. a. Imperial and Foreign Trade Supplement och Literary Supplement, den senare en av Englands ledande litterära tidskrifter.

Timmersax, se S k o g s a v - v e r k n i n g s p. 815.

***Tingley**, K a t h e r i n e, avled 1929 på Visingsö.

***Tingsten**, L a r s, erhöll avsked 1929. Han har vid utgivit översiktsarbetet *Huvuddragen av medeltidens samt nya och nyare tidens krigskonst* (1928).

***Tingstäde**. Vid T. finnes en vid 1900-t:s början anlagd befästning, T i n g s t ä d e - p o s i t i o n e n, stödjepunkt för Gotlands trupper.

Tiraljör (fr. *tirailleur*, av *tirailleur*, ofta skjuta), kallades förr den enskilde skytten i en i spridd ordning utvecklade infanteriavdelning. Jfr K r i g s k o n s t. Suppl. sp. 1206.

Tirén, K a r l, f. 1869, broder till Johan T., folklorist, stationsinspektör i Bergvik (Hälsing-

Lars Tingsten.

land). T. är en framstående kännare av lappmusiken, varav han gjort talrika uppteckningar och fonogramupptagningar.

Tirso, största floden på Sardinien, utmynnar på västkusten. 135 km. I T:s dalgång finnes en 1924 fullbordad, storartad regleringsdamm för bevattnings- och kraftändamål.

***Tittoni**, T o m m a s o, avgick 1929 som senatspresident.

Titulescu [-tolä'ssko], N i c o - l a s, f. 1883, rumänisk jurist och politiker, prof. i Bukarest 1909. T., som sedan 1912 tillhört deputeradekammaren, har vid flera tillfällen varit finansminister samt var en av Rumäniens förhandlare vid Trianon- och Sèvresfrederna 1920. Han var 1922—27 minister i London samt är sedan 1923 permanent ombud i N. F:s delegeradeförsamling. 1927—28 utrikesminister, blev T. nov. 1928 ånyo minister i London.

Tjapa'jevsk, se G a t t j i n a. Suppl.

Tjeckiska stråkkvartetten, en

under namn av Böhmerkvartetten 1892 grundad ensemble, vars nuv. medlemmar äro K. Hoffmann, J. Suk, J. Herold och L. Zelenka. T. är en av nutidens förnämligaste stråkkvartetter, särskilt berömd för sin tolkning av tjeckisk musik.

***Tjecko-Slovakiet.** *Förvaltning.* 1928 genomfördes en ny förvaltningsorganisation, i det Böhmen, Mähren-Schlesien, Slovakiet och Karpato-Ryssland konstituerades som administrativt autonoma områden. — *Försvarsväsen.* Utbildningstiden är numera 14 månader. Armén består av 12 divisioner med bl. a. 24 infanteribrigader, 3 kavalleribrigader, 14 brigader lätt och 2 brigader tungt artilleri. Fredsstyrkan uppgår till 100,000 å 140,000 man. — *Press.* Förutom de i huvudarbetet nämnda tidningarna märkes Česke Slovo, nationalsocialisternas organ. — *Historia.* T:s utveckling har de senaste åren fortgått gynnsamt, spec. i ekonomiskt hänseende. Inre slitningar ha dock ej saknats, och missnöjet bland slovakerna är fortfarande starkt. Utrikespolitiskt har man hållit fast vid lilla ententens grundsatser. Febr. 1929 avgick Švehla som ministerpresident och efterträddes av F. Udržal. Utrikespolitiken ledes alltjämt av Beneš.

***Tjeckoslovakisk litteratur.** O. Březina (se d. o. Suppl.) avled 1929.

***Tjehov, Anton Pavlovitj.** I sv. övers. föreligger ett urval av T:s noveller (3 bd, 1928) och skådespel (1 bd, 1928, inneslutande de i huvudarbetet nämnda samt *Måsen*).

Tjerke'ss, Tjerke's. 1. T. 1. A dyge'j (A dyge'j-T.), autonomt område (sedan 1922) i

N. Kaukasusområdet, Ryssland. Jordbruk och boskapsskötsel. Huvudstad är det utanför T. belägna Krasnodar. 3,093 kvkm. 114,000 inv. (1926). — 2. Se Karatjaj-Tjerkes. Suppl.

Tje'rskijbergen, veckbergssystem i n.ö. Sibirien, upptäckt 1926 av en rysk expedition och uppkallat efter en geolog, som omkr. 1890 utförde forskning i n.ö. Sibirien. T., som består av nio olika kedjor, bilda tills. med några förut kända kedjor en ca 1,000 km. lång och 300 km. bred läge, vilken sträcker sig över Indigirkas och Kolymas övre lopp, parallellt med Verhojansk-Stanovojbergen. T. ha toppar på 3,000—3,300 m:s h. ö. h.

***Tjita** är nu huvudstad i kretsen T. Fjärran österns område.

***Tjitjerin, Georgij Vasiljev vitj.** T:s inflytande har efter en konflikt med Stalin varit i avtagande. Han återvaldes dock 1929 till folkkommissarie för utrikesärenden.

***Tjuktjer,** se även *Mongoler* sp. 193 och *Människoraser* sp. 521.

Tjärgadd, detsamma som törskate (se *Rostsvampar* sp. 1365).

Tobi'ae Come'dia, ett på knittelvers skrivet skådespel, tryckt 1550, som tillskrivits Olaus Petri. Präglad av lutherskt allvar, ger T. en god bild av reformations-tidens livssyn. Dramat uppfördes 1923 i Sthlm av studenter vid Stockholms högskola.

***Tokyo** har radiostation för transocean trafik.

***Toller, Ernst,** vilken även framträtt som en inspirerad lyriker, bl. a. i den under fängelsetiden skrivna *Das Schwalbenbuch* (1923), gav i dramat *Hoppla, wir leben* (1927; Hoppla, vi lever,

uppf. i Sthlm 1928) en djupt pessimistisk skildring av den tyska revolutions- och efterkrigstidens mentalitet. Med sin egendomligt stiliserade, avsiktligt fragmentariska form och tekniska nyheter, ss. filmmellanspel o. d., blev dramat även — i Tyskland i Piscators, i Sverige i Per Lindbergs regi — en stor seenisk framgång.

Tolta, *Mulge'dium alpi'num* (fam. *Compo'sitac*), högväxt ört med djupt parflikiga blad samt (vanl.) blåa blomkorgar i klase. Allmän här och där i fjällens björkskogsregion. Utgör i dylika trakter en viktig foderväxt. Blommar på hög- och eftersommaren.

***Tomelilla**. Kommunala mel-lauskolan omändras sedan 1 juli 1929 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

***Tomsk** hade 1926 93,000 inv.

***Tonfilm**, se Ljudfilm. Suppl.

***Topelius**. 3. *Zacharias* T. d. y:s *Dagböcker* utgavos i 4 bd 1918—24.

***Topptorka**, toppens avdöende, orsakas hos furor mest av törskatesvamp (se *Rostsvamp* p. 1365).

***Torium** hör liksom sin isotop radiotorium till de radioaktiva ämnena. Se tab. I och II till *Radium*.

***Torneå**. 2. T. utgöres sedan 1928 av två tingslag, Torneå tingslag samt Pajala och Korpi-boloblo tingslag.

***Torp**. 2. I T. ligger Väster-norrlands läns folkhögskola.

***Torp**. 2. *Carl T.* avled 1929.

***Torped**, se även *Automobil*. Suppl. sp. 199.

***Torsebro krutbruk** är numera nedlagt.

***Torshälla**. Landsförsamlingen har nu 2,535 inv. (1929 överflyttades till Eskilstuna ett område med 705 inv.).

Ernst Toller.

***Torslunda**. I T. ligger Ölands folkhögskola.

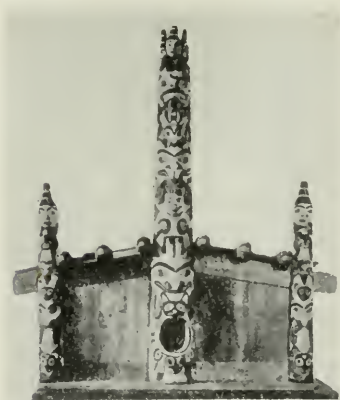
***Torsvigg**, se *Åskvigg*.

***Torulf**, *Ernst*, f. 1872, arkitekt, har bl. a. utfört Göteborgs högskolas byggnad (1906—12, tills. med E. Ilahr), det i nationell tegelstil byggda Naturhistoriska museet (1923; se ill. till *Göteborg* sp. 245—246) och nya posthuset i Göteborg (1923), vars monumentala fasad anknyter till lokala klassicistiska traditioner.

***Toscana** omfattar nu ännu en provins, Pistoja.

***Toscanini**, *Arturo*, lämnade 1929 Scalateatern i Milano.

***Totemism**. I samband med T. är hos de flesta totemistiska folk bildkonsten högt utvecklad. Hos nordvästindianerna (se d. o. Suppl.), där ej blott rituella ting utan även de mest vardagliga föremål utsiras med totemistiska motiv, märkas främst de ända till 20 m. höga *t o t e m p å l a r n a*, monument över klanens fäder och totemdjur, märkligare händelser i klanens liv o. d., vilka resas

Totemism. Nordvästindianskt hus med totempålar.

framför hyddorna (hos haidastammen vanl. som hörnposter och portaler) l. som monument ute i det fria. Inomhus har man miniatyrpålar av trä, ben. l. skiffer.

***Toulouse** står genom en nyanlagd transpyreneisk järnvägslinje i förbindelse med Barcelona.

Touquet, Le T. [lə tokä'], Paris-Plage [pari' plaʃ], ort i dep. Pas-de-Calais, Frankrike, s. om Boulogne-sur-Mer. En av de mondänaste badorterna vid Engelska kanalen.

Touring, se *Automobil*. Suppl. sp. 199 och ill. sp. 195—196.

Tozzi [tä'ttsi], *Federigo*, f. 1883, d. 1920, italiensk författare, har behandlat motiv ur provinsiell miljö (Siena) med inträngande psykologi och djup pessimism (romanen *Tre croci*, 1920; *Tre kors*, 1926).

Tra'cto-ci'r-rus (av lat. *tra'ctus*, sammanhängande, och *ci'r-rus*, fjädermoln), se *Polarband*. Suppl.

Trade'ra (av lat. *tra'dere*,

överlämna), överläta äganderätt genom tradition (se d. o. *Jur.*).

Trade winds [trejd oi'nndš], eng., passadvindar.

Trafikförbundet Uppsala—Norrland, Gävle, en 1927 bildad sammanslutning för gemensam förvaltning av Uppsala—Gävle och Gävle—Ockelbo järnvägar samt Ostkustbanan.

***Trafikförvaltningen Göteborg—Dalarna—Gävle**. I T. ingår numera även Dal—Västra Värmlands järnväg.

***Trakien** har kraftigt berörts av det i Lausanne 1923 bestämda folkutbytet mellan Grekland (se d. o. Suppl.) och Turkiet. Enl. uppskattning hade 1924 Väst-Trakien, som utgör nomarkierna Ebros och Rodope i Grekland, 304,000 inv., därav 189,000 greker, 84,000 turkar och 23,000 bulgarer (1920 191,000 inv., därav 68,000 greker, 84,000 turkar och 35,000 bulgarer), och det till Turkiet hörande Öst-Trakien 390,000 inv., därav 370,000 turkar (1920 513,000 inv., därav 300,000 turkar och 186,000 greker).

***Trans-Bajkalien**. Guvernementet existerar ej längre.

***Transformator**, jfr även *Elektriska transformatorer*. Suppl.

***Trans-Jordanien**. T:s gränser mot Irak och Hidjaz-Nedjd fastställdes 1925 och 1927 (se *Nedjd*. Suppl. och karta till *Arabien*. Suppl.). Förhållandet mellan T. och Storbritannien reglerades på nytt genom ett fördrag febr. 1928.

***Tranås**. I. 1929 lades grunden till en kyrka i T., som uppföres efter ritningar av L. I. Wahlman. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1929 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

***Trapezunt** hade 1927 25,000 inv.

Trelindningstransformator, se Elektriska transformatorer. Suppl.

***Trentino**, Venezia Tridentina, utgöres enl. nuv. provinsindelning av två provinser, Trento (c:a 430,000 inv.) och Bolzano (c:a 240,000 inv.).

***Trepov**, Aleksandr Fjodorovitj, dog 1928 i Nizza. T. var en av dem, som under tsarregimens yttersta dagar gjorde ett sista försök att segerrikt slutföra kriget och avvärja revolutionsstormen men måste uppgge försöket omedelbart efter Rasputins död.

***Trevelyan**. 1. Sir G. O. T. avled 1928. — 2. G. M. T. blev 1927 prof. i Cambridge.

Trevelyan [trivi'lljøn], sir Charles T., f. 1870, broder till George Macaulay T., engelsk politiker, led. av underhuset 1899—1918 och sedan 1922 (arbetarpartiet). T. blev 1908 parlamentssekreterare i undervisningsministeriet men avgick 1914 på grund av sitt ogillande av ministären Asquiths krigspolitik. Han var undervisningsminister i Macdonalds 1:a ministär 1924 och övertog samma post i dennes 2:a ministär 1929.

***Triangel**. En T:s yta kan även beräknas med Herons formel (se Heron. Suppl.).

Tribuna [-bo'na], la T., italiensk daglig tidning, utgiven i Rom, grundad 1882, fascistisk.

Trilla, se Vagn sp. 304 och ill. sp. 302.

***Trissino**, G. G. *Sofonisba* föreligger i sv. övers. i Världslitteraturen (del 3, 1902).

Troe'll, Abraham, f. 1881, kirurg, docent i Lund 1910, vid Karol. inst. 1911, erhöll 1929 pro-

fessors namn. T. har utgivit ett stort antal arbeten inom kirurgin.

Troi'li, Einar, f. 1880, industriman, ingenjör vid Surahammar 1907—12, verkst. direktör vid Björneborgs järnverk 1912—14, vid Kolsva 1914—22, disponent och vice verkst. direktör vid Uddeholms a. b. 1922—28, verkst. direktör där från 1928, e. o. fullmäktig i Jernkontoret från 1928.

Trollope [trä'llöp], Anthony, f. 1815, d. 1882, engelsk författare, har i sina av skarp iakttagelseförmåga präglade romaner skildrat den högre medelklassen i det viktorianska England. Bland hans arbeten, som f. n. röna en allt starkare uppskattning, märkes främst *The last chronicle of Barsat* (2 bd, 1866—67).

***Trondhjem**. Enl. stortingsbeslut 1929 skall T. fr. o. m. 1930 åter heta Nidaros. I T. finnes statsarkiv (se Norge. Suppl.).

Trossnäs fält i Värmland, s.v. om Kil, var mötesplats för Värmlands regemente 1835—1912 och för Värmlands fältjägarkår 1832—1901.

***Trotskij**, Lev Davidovitj, blev efter sin utslutning ur kommunistiska partiet förvisad till Sibirien. Då hans anhängare fortsatte sin propaganda, blev han 1929 utvisad ur Ryssland och slog sig s. ä. ned i Konstantinopel, varifrån han förgäves anropat olika stater om asyl. T. driver en hätsk propaganda mot Stalin. Bl. a. har han i *Die wirkliche Lage in Russland* (1928; Det verkliga läget i Ryssland, 1929) gjort uppseendeväckande avslöjanden om dennes regim.

Trumlindning, se Elektriska maskiner sp. 866 f.

***Trumma**. Ill. av bastrumma återfinnes å bilagan till Musikinstrument.

***Trumpet**. I. Ill. av T. återfinnes å bilagan till Musikinstrument.

***Tryffel**. Till de falska T. hör även hartryffel (jfr d. o. Suppl.).

***Trygger**, Ernst, ingick 1928 som utrikesminister i Lindmans andra ministär.

Trädgårdsnejlika, se *Dianthus*.

Trädmat, *Cyphomandra batavea* (fam. *Solanaceae*), lågt träd med hjärtlikt ovala blad och små, rödaktiga blommor samt röda, äggformiga frukter. Dessa smaka som tomater och äro ätliga. T. härstammar från bergstrakterna i Peru och Ecuador samt odlas i tropiska bergstrakter samt subtropiska länder.

***Träjon**, se även *Aspidium* u. m. Suppl.

***Trälleborg**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar skolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer.

Tränjon, se *Vaccinium*.

***Trävaru a. b. Dalarna**. Aktiemajoriteten i T. inköptes 1929 av Korsnäs sågverks a. b.

***Trönö**. Den medeltida kyrkan, som sedan 1895, då ny kyrka uppfördes, varit ödekyrka, blev jänte klockstapel och kyrkogård statsegendom 1926.

***Tröskverk**. jfr även *Agnocochos* fläkt.

Tsai Yüan-pei, f. 1867, kinesisk lärd och politiker. Medlem av sista dynastins kejsrerliga akademi, blev T. 1912 undervisningsminister. 1917—23 var han kansler vid Pekings statsuniversitet och gjorde sig känd som en framstående radikal, särskilt som tillskyndare av vänskapliga förbindelser mellan Sovjet-Ryssland och intelligenskretsarna i Kina. 1927 blev han åter undervisningsminis-

ter i den nationalistiska Nankingregeringen.

Tsankov, Alexander, f. 1877, bulgarisk nationalekonom och politiker. T. framträdde först ss. en av ledarna vid den kupp, som gjorde slut på Stambulskijs diktatur 1923 (se Bulgarien. Suppl.). S. å. bildade T. en demokratisk blockregering, där han själv även övertog posten som undervisningsminister. Ss. konseljpresident undertryckte T. med stor hänsynslöshet all opposition från agrar- och kommunistpartiernas. T. avgick 1926 och blev s. å. president i sobranjen.

Tschaiko'wsky, annan form för Tsjajkovskij.

Tscha'kste, Janis, f. 1859, d. 1927. lettisk politiker. T. tillhörde den delegation, som efter ryska revolutionen 1917 i utlandet verkade för Lettlands självständighet. 1918 blev han ordf. i nationalrådet och provisorisk statschef. T. valdes 1922 till Lettlands förste president och återvaldes 1925.

Tsche'rmak, Erich, f. 1871, österrikisk botanist, som till Gustav T., ärfthighetsforskare, 1903 prof. i Wien. T. var en av de tre forskare, som 1900 återupptäckte Mendels regler (jfr Ärfthlighetslära sp. 1545).

Tsintsä'rer, se Valaker.

Tsji-stammar, se Negerer sp. 724.

Tuan Ki-juei, f. 1864, kinesisk militär och politiker. Efter studier i Tyskland blev T. Yüan Shī-kais medhjälpare och den egentlige skaparen av dennes arméer. Krigsminister i den första republikanska regeringen i Peking, blev han 1916, efter Yüans död, statsminister. T. blev ledare för en kamarilla av militär guvernörer (den s. k. Anfuklubben),

som i starkt beroende av Japan monopoliserade all makt inom landet och bl. a. utan parlamentets hörande förklarade Tyskland krig (se *Kina* sp. 808). Anförarens nesliga undfallenhet för Japan vid fredsförhandlingarna i Versailles (ang. *Shantung*) ledde till deras fördrivande 1920. Nov. 1924—april 1926 var T. provisorisk president i Peking, sittande på de rivaliserande *Chang Tso-lins* och *Wu Pei-fus* nåd.

***Tuba**. 2. Ill. av bastuba återfinnes å bilagan till *Musikinstrument*.

***Tuberkulos**. *Veter.* Jfr *Bang* 1. Suppl.

Tuckerton [tø'kkøtn], ort i New Jersey, För. Stat., n.ö. om Atlantic City. Radiostation för transatlantisk trafik.

***Tuhundra härad** ingår nu i Västmanlands mell. domsaga.

***Tuhundra, Siende och Yttertjurbo härads tingslag** uppgick 1929 i Siende och Norrbo tingslag, Västmanlands mell. domsaga.

***Tula**. 2. T. hade 1926 150,000 inv.

***Tulenheimo, Antti**, är sedan 1922 led. av riksrätten.

Tu'lipa, se *Tulp* n.

***Tullstorp**. Sedan 1929 bilda ö. Vemmenhög, V. Vemmenhög, T. och Svenstorp ett pastorat.

Tumleberg, järnvägsstation i Essunga skn, Skarab. l., vid linjerna Skara—Göteborg och Häkantorps—T. av Västergötland—Göteborgs järnvägar. Nära T. öppnades 1916 en folkhögskola, som 1920 flyttades till Vara.

***Tunberg**, *Sven*, har ss. rektor för Stockholms högskola (jfr d. o. Suppl.) nedlagt ett energiskt arbete på högskolans utveckling. Han är jämte S. Bring redaktör för *Norstedts världshistoria*, där han givit en översikt över det ger-

manska statsväsendets grundläggning i Europa (del 4, 1928).

Tunbridge Wells [tø'nbridj øe'lls], stad i grevsk. Kent, s.ö. England, belägen i en idyllisk, smäkuperad trakt. T., som förr var en fashionabel badort (kritikhaltiga källor, upptäckta 1606), är nu av betydelse som sommar-nöjesort. 36,000 inv. (1921).

Tungört, annat namn på ox-tunga (se *Anchusa*).

Turbo, se *Vikmanshyttan*.

Turbulenta rörelser (av lat. *turbulentus*, stormande), de ore-gelbundna rörelser inom en luft-massa, som i främsta rummet för-medla värmetransporten. Några rörelselagar för T. kunna ej ut-formas, men karaktäristiskt är, att i varje tidsmoment lika stor luftmängd föres fram i uppstiga-nde som i nedstigande riktning.

Turicchia [tor'ikkia], *Gio-vanni*, f. 1886, italiensk violi-nist, verksam i Sverige. T. är förste konsertmästare vid hov-kapellet och har även med fram-gång uppträtt som konsertspelar-e.

***Turkiet** hade vid 1927 85 folkräkning 13,660,000 inv., därav 1,044,000 i Europeiska T. Enl. senaste uppgift utgör ytan 762,736 kvkm., därav 23,975 i Europeiska T. — *Befolkning*. Ang. befolk-ningsutväxlingen med Grekland se d. o. Suppl. — *Historia*. Kemal pasja har under de senaste åren med utomordentlig energi fortsatt sin reformpolitik, som underkastat T. en europeiserande omvand-lingsprocess och åstadkommit en kraftig nationell uppräckning. Kemal har spec. inriktat sig på att genomföra en allmän sekulari-sering och upphävd 1928 islam som statsreligion. Till övriga märkligare åtgärder hör det ara-biska alfabetets ersättande med

det latinska. 1928 avslöts med Italien ett vänskapsfördrag.

***Turkisk-tatariska språk.** I Turkiet infördes 1928 officiellt det latinska alfabetet i st. f. det förut använda arabiska.

***Turkmenistan** omfattade 1926 491,216 kvkm. med 992,000 inv.

Turnips [t'o'nips], eng., foderrovor (se *Brassica* sp. 513).

***Tveblad.** Jfr *Spindelblomster*. Suppl.

***Tver.** 2. T. hade 1926 106,000 inv.

Tvärmagnetisering. Ankarreaktionen kan uppdelas i två komponenter, av vilka den ena, motmagnetiseringen, är en direkt försvagande kraft; den andra är riktad vinkelrätt mot magnetfältet och alltså icke av direkt försvagande natur. Medan ankarsektorerna AB och B_1A_1 (se ill. till *Motmagnetisering*) kunna sägas åstadkomma den motmagnetiserande kraften, utgöra sektorerna A_1B och B_1A de lindningsavschnitt, som äro källa till T. T. förorsakar en förvridding av det långsgående fältet och utövar därigenom en indirekt försvagande verkan på magnetfältet, emedan vissa punkter av järnet i magnetkretsen till följd av ökad induktion erhåller en minskning i permeabiliteten, som icke motsvaras av den ökning av densamma, som uppstår i de järndelar, vilkas induktion minskats.

Tylösand, uppblomstrand badort i Halland, 9 km. v. om Halmstad, mitt emot den lilla Tylön. Vidsträckt sandstrand.

***Tyndalleffekt,** se även *Opalescens*.

Tyngdlyftning förekom redan vid antikens olympiader och hade då karaktär av ren atletsport, vilken den bibehållit ända till 1900-t:s början. Inom modern T. äro

däremot teknik och smidighet lika nödvändiga som den rena styrkan. Vid T. begagnas oftast kulstänger (hantlar), d. v. s. stålstänger med stålskivor av viss vikt vid ändarna; tyngden ökas genom påsättande av blykrampor och lösa skivor. "Lyften" indelas i pressning, ryckning och stöt. T. har vid de senaste olympiaderna utförts i växlande greppkombinationer ("Antwerpenlyft" o. s. v.).

Ty'pha, se *Kavel dun*.

***Tyra** *Danabot.* *Tyra* utgör senare ombildning av hennes egentliga namn, *Tyri*.

***Tyringe** är sedan 1928 municipalsambälle. Det hade s. å. 1,709 inv., därav 1,702 i Finja skn och 7 i V. Torups skn.

Tyska värnförbund (ty. *Wehrverbände*). Under vapenstillståndet och revolutionen 1918—19 uppstodo i Tyskland föreningar av f. d. krigsdeltagare till ömsesidigt stöd men även med politiska och sociala mål. Efter fredsslutet ha flera av dem utvecklat till mäktiga organisationer, i särskilda avdelningar även upptagande icke-krigsdeltagare och i regel inriktade på ungdomens uppfostran till fysisk och psykisk spänstighet genom sport och disciplin. De politiska motställningarna ha ofta bragt dem i våldsamt konflikt med varandra, ehuru de numera äro förbjudna att bära vapen. Till de mest bemärkta hör *Stahlhelm* (e: a 1 mill. medl.), vilken ss. sitt mål anger "Tysklands inre och yttre befrielse" genom skapande av "ledare", framträder som "nationell opposition" med fascistisk anstrykning mot parlamentarismen och Weimarförfattningen samt anses företräda monarkistiska sympatier. — *Reichsbanner Schwarz-Rot-*

Gold (3 ½ mill. medl.) vill skydda riks- och landsförfattningarna av 1919 och väcka republikanskt sinnelag. Det företräder "Weimarpartierna", centrum, demokrater och främst socialdemokrater. — **Roter Frontkampferbund** förener "krigsdeltagare och vapenövade på klasskampens grund" och står kommunistpartiet nära. Det vill vara ett värn mot nationalistisk-imperialistisk krigspropaganda. I Preussen och därefter i ett flertal andra tyska länder förklarades det maj 1929 upplöst.

***Tyskland.** Waldeck har 1929 uppgått i Preussen. — **Försvarsväsen.** Flottan. Ytterligare 2 slagskepp, 2 kryssare och 8 mindre jagare få ingå i den medgivna flottan i form av materialreserv. Beståndet av kryssare och jagare är numera helt moderniserat. Även för slagskeppen är ersättningsbyggnad igångsatt, varvid en ny pansarkryssartyp införts. — **Politiska partier.** Westarp avgick vid en splittring inom tysk-nationella partiet som dettas chef juli 1928 och efterträddes av A. Hugenberg. Marx nedlade 1928 ordförandeskapet i centerpartiet och ersattes med v. Guérard. —

Partiställning i riksdagen maj 1928.

Socialdemokratiska partiet	152
Tysk-nationella folkpartiet	73
Centern	62
Tyska folkpartiet	45
Demokratiska partiet	25
Kommunistiska partiet	54
Ekonomiska förbundet	23
Bayerska folkpartiet	16
Övriga partier (6 st.)	40
Summa	490

Religion. Juni 1929 avslöts mellan Preussen och Vatikanen ett konkordat, enl. vilket tre av de gamla biskopsdömena ombildades till ärkebiskopsdömen och två nya biskopsstolar (i Aachen och Ber-

lin) inrättades. Betr. biskopstillättningar infördes nya bestämmelser, som ge påven vidgat inflytande. — **Historia.** Jan. 1928 avgick riksvärnsministern Gessler och ersattes med Gröner. Riksdagsvalen maj 1928 medförde ett svårt nederlag för de tysk-nationella, varemot socialdemokrater och kommunister gjorde betydande vinster. Ministären Marx kvarstod till juni, då H. Müller efter en långvarig kris bildade en koalitionsregering med starkt socialdemokratiskt inslag. Inom nationella kretsar har på senare tid en kraftig reaktion mot det parlamentariska systemet inträtt, representerad bl. a. av tysk-nationella partiets chef (sedan juli 1928) A. Hugenberg. I förgrunden av den inrikespolitiska diskussionen har den s. k. riksreformsfrågan stått. Starka strävanden, understödda framför allt av det av förre rikskanslern Luther grundade "Bund zur Erneuerung des Reichs", ha framträtt att skapa en tysk enhetsstat. Frågan har behandlats på skilda konferenser, men oppositionen har varit stark, och det hela befinner sig ännu på ett rent preliminärt stadium. Riksdagens behandling av frågan om byggandet av en ny pansarkryssare hade (nov. 1928) så när lett till en regeringskris, vilken emellertid avvärjdes genom att vänsterpartiernas motstånd mot byggets verkställande bröts. Febr. 1929 underkastades Müllers ministär en partiell ombildning, i det centerns ende representant i regeringen avgick. Han återinträdde emellertid jämte tvenne andra centermän april s. å. — **Utrikespolitiskt** har ledningen alltjämt legat i Stresemanns händer. Han har fortsatt sin i Locarno påbegynta samförståndspolitik

i förhållande till de forna fiendemakterna och i samband med Youngplanens antagande (se *S k a d e s t å n d s f r å g a n*. Suppl.) lyckats genomdriva det eftertryckligt framförda kravet på Rheinlandsockupationens upplävande före utgången av juni månad 1930.

Tågmotstånd, se *B a n m o t s t å n d*. Suppl.

Tånga hed i Algutstorps skn, Älvsb. l., nära Vårgårda, är övningsfält för Göta artilleriregemente. N.ö. därom ligger i Remmene skn regementets skjutfält.

Täckholm, *G u n n a r*, f. 1891, botanist, 1922 docent vid Sthlms högskola, 1923 adjunkt vid Kungsholmens läroverk i Sthlm, 1925—29 prof. vid statsuniversitetet i Kairo. T. har bl. a. utgivit ett viktigt arbete över cytologi, artbildning och släktskapsförhål-

landen inom släktet *Ro'sa*. I Egypten har han organiserat den botaniska undervisningen vid den nyupprättade naturvetenskapliga fakulteten.

***Tärna**. 1. I kyrkplatsen *T ä r n a b y*, belägen vid den av Ume älv genomflutna sjön Gäutajaure, finnes en av Svenska turistföreningen 1927 anlagd turiststation. — 2. Se *K u m l a* 1. Suppl.

Töfsingdalen, ett urskogsartat område i nordligaste Dalarna (Idre skn), vid Töfsingån mellan Slugufjällsmassivet och Öster-Dalälvens källflod Storån. Rik fauna.

***Tönisson**, *J a a n*, avgick 1923 som riksäldste.

***Tönnersjö**. 2. T:s andel av Torups skn överflyttades 1929 till Halmstads härad.

***Tönsberg** är säte för fylkesmannen i Vestfold fylke.

U.

U-båtsfälla (eng. *decoy-ship* l. *Q-ship*), benämning på under världskriget för jakt på U-båtar använda fartyg, vanl. ombyggda handelsfartyg, med maskerad bestyckning.

***Uddeholms a. b.** Aktiekapitalet utgör 56 mill. kr. U. äger även Nordmark—Klarälvens järnvägs a. b.

***Uddevalla**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar realskolan och gymnasiet, som förståtligas, till högre allmänt läroverk (samläroverk) med 4- och 5-årig realskola samt 3-årigt latin- och realgymnasium.

Uhland, *U l r i k*, pseud. för Fanny Alving.

***Uleåborg**. 3. U. har svensk 5-klassig mellanskola med 3 fortsättningsklasser.

***Ullared**. I U. ligger U:s station, knutpunkt mellan Falkenbergens järnväg och Varberg—Ätrons järnväg.

***Ulleråker**. 2. Se *N o r u n d a* 2. Suppl.

Ulmín, *U l m i n s y r a*, se *M y l l a*.

***Ulricehamn**. Kommunal melanskolan omändras sedan 1 juli 1929 successivt till statlig 4-årig samrealskola. En järnväg till Jönköping är under byggnad.

Ulvik, se *B j ö r k n ä s n y a* sågverks a. b. Suppl.

***Umbrien** indelas nu i två provinser: Perugia och Terni.

***Umeå**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig real-

skola samt 4-årigt latin- och realgymnasium.

de Unamuno y J u g o [onamo'nå i cho'gå], Miguel, f. 1864, spansk författare och filosof av baskisk härstamning, prof. i grekiska i Salamanca, univ:s rektor 1900, avsatt 1924, lever nu i landsflykt i Frankrike. U. har varit mångsidigt verksam på såväl filologins, religionshistoriens och samhällsfilosofins som skönlitteraturens områden. I *El sentimiento trágico de la vida* (1913) ger han en av katolskt färgad religiositet genomandad, bittert desillusionerad bild av den moderna civilisationens själlösa mekanisering. *Vida de Don Quijote y Sancho* (1905) är en fantasirik folkpsykologisk kommentar till Cervantes' roman. U:s romaner (bl. a. *Niebla*, 1914; *Dimma*, 1928) och noveller behandla ofta i en egenartad, ironisk stil problemet dikten och verkligheten.

***Undén**, Östen, blev 1929 Uppsala universitets rektor.

Underbett, se Tänderna s sjukdomar sp. 13.

***Undervisningsplan**. Nya undervisningsplaner för rikets allm. läroverk ha utfärdats 29 juni 1928.

***Undset**. 2. Sigrid U. erhöll 1928 Nobelpriset i litteratur.

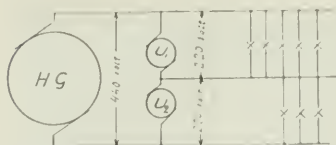
Undula'ntfeber, infektions sjukdom med periodiska feberanfall omväxlande med feberfrihet och smärtor i muskulaturen. Perioderna vara obestämd tid, och sjukdomen kan hålla på från några veckor till flera år. Dödligheten är låg. U. indelas i två former: 1) U. Brucei. Maltafeber, utbredd främst i Medelhavsländerna och framkallad av *Micrococcus melitensis Brucei*; smittan överföres huvudsakl. med mjölk från sjuka getter; 2)

Östen Undén.

U. Bang, utbredd i n. Europa, orsakas av en bakterie, som synes vara identisk med kastsjukans smittämne, *Bacillus abortus Bang*; smittan överföres sannolikt genom mjölk l. kött från kastsjuka kor l. beröring med dessa kreatur men trol. vid ingendera sjukdomen från person till person. Vid behandlingen, som ofta ger osäkra resultat, användas av nämnda bakterier berett vaccin, serum, salvarsan samt vissa färgämnen.

***Ungern**. *Författning*. Fackministrarnas antal är f. n. 10. — *Historia*. Den reaktionära regimen i U. har under senaste tid ytterligare befästs. 1929 valdes amiral Horthy till riksföreståndare på livstid, varigenom den brännande tronföljdsfrågan f. n. förlotrat sin aktuella karaktär. All politisk opposition har undertryckts, och tryck- och yttrandefriheten har starkt inskränkts. Inom inrikespolitiken har antisemitismen tidvis gjort sig starkt gällande. Regeringen har inriktat sina krafter på att lösa de svåra agrara

Utjämningsmaskin. HG huvudgenerator, U_1 och U_2 utjämningsmaskinens båda aggregat, av vilka U_1 går som generator, emedan tillhörande näthalva har största belastningen.

problemen men har rönt starkt motstånd av de jordägande magnaterna. Åkerbruket lider även av svårigheterna att finna lämplig marknad för sina produkter. Utrikespolitiskt har U. gjort stora ansträngningar för att få till stånd en revision av Trianonfreden. U. har även utträtt ur sin isolering och framför allt sökt utveckla de vänskapliga förbindelserna med Italien.

***Uniform.** Flygvapnets U., som fastställdes 1929, är av enhetsbruk, d. v. s. samma persedlar användas för freds- och fältbruk. Färgen är blå (officerarnas och underofficerarnas sommaruniform vit). Officerarnas vapenrock är öppen upptill med nedvikt krage; manskapets är helt igenknäppt. Ss. huvudbonad användes för lägerbruk mössa av "båt"-form, eljest skärmössa. Gradbeteckningarna anbringas å ärmarnas fram- och utsida för all personal. Över gradbeteckningarna anbringas det s. k. flygarembleet. I st. f. sabel bäres stickert.

Union académique internationale [yniã'ŋ akademi'kk änternasiãna'ŋ], förk. U. A. I., Internationella akademiska unionen, en 1919 i Paris stiftad internationell sammanslutning för samarbete inom de humanistiska vetenskaperna. Till U., som har sitt säte i Bryssel, voro till en början anslutna endast länder, som i

världskriget kämpade mot centralmakterna l. voro neutrala. Sverige avböjde därför inträde, i avvaktan på att U. skulle bli öppen för alla länder. Sedermera har Ungern upptagits i U.

***Upmark.** 2. Gustaf U. avled 1928.

***Uppsala.** Enl. 1927 års skolordning omorganiserats högste allmänna läroverket; det får 4- och 5-årig realskola, 4-årigt latin- och realgymnasium samt lyceelinje, varjämte gymnasiet t. v. blir tillgängligt även för flickor.

Ura'lområdet, område i RSFSR. Huvudstad Sverdlovsk. Inom U. ligger Basjkir (se d. o. Suppl.). C:a 1,842,000 kvkm. 10,642,000 inv. (1926).

Urbota fängelse, direkt ådömt fängelsestraff till skillnad från sådant, som utgör förvandlingsstraff för böter.

Ure'dospor, se Rostsvampar sp. 1364.

***Urfa** hade 1927 30,000 inv.

***Urladdningsfenomen.** Kurvorna i fig. 3 gälla för luft av atmosfärstryck. Tändspänningarna äro öng. proportionella mot trycket. För mycket låga tryck växer tändspänningen åter med avtagande tryck.

***Urundi,** se Kongo. Suppl.

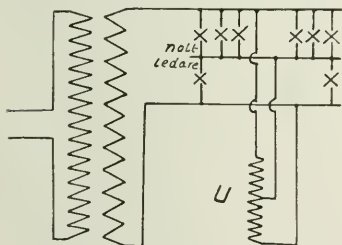
***Usbekistan** omfattade 1926 340,346 kvkm. med 5,276.000 inv., därav 154,095 kvkm. med 828,000 inv. i Tadsjik, som innesluter det autonoma området Berg-Badashjan (se d. o. Suppl.). U:s huvudstad är nu Samarkand.

Utjämningsmaskin, motorgenerator, vilken tjänstgör som spänningsdelare i tredelarnät, som matas från en huvudgenerator (l. flera parallellkopplade), och vilken samtidigt utjämnar belastningsskillnaden i näthalvorna. U:s bägge maskinaggregat

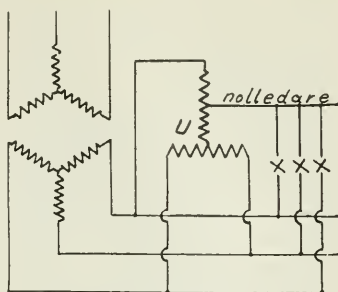
inkopplas mellan huvudgenerators poler, och nolledaren uttages från förbindelsen mellan aggregaten. Då strömförbrukningen är lika å ömse sidor om nolledaren, gå U:s bägge maskiner som motorer i tomgång med liten strömförbrukning. Då belastningen å ena sidan sjunker, går U:s motsvarande aggregat som motor och driver det andra som generator; härigenom upprätthålles strömfördelningen fullt automatiskt.

Utjämningskatt, se Inkomst- och förmögenhetsskatt. Suppl.

Utjämningstransformator, transformator, som inkopplas i enfas treledarnät l. trefasnät med nolledare till utjämnande av belastningsskillnaderna mellan nät-halvorna, resp. faserna. U. onödiggör således i treledarnät mittledarens framdragande från förbrukningsstället till matartransformatorn (se Ledningssystem Suppl. jämte ill.) och medger anslutning av ett trefas distributionsnät, där fasspänning

Utjämningstransformator (U) för anslutning till treledarnät.

Utjämningstransformator (U) för anslutning till trefasnät.

önskas, medelst en vanlig transformator utan nolledare till ett från en stjärnkopplad huvudtransformator kommande högspänningsnät, i vilket nolledaren av ekonomiska skäl icke dragits.

Utlandssvenska museet i Göteborg grundades 1923 av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet och inrymdes 1928 i egen fastighet vid Kungsportsavenyn. Det omfattar modeller och bildmaterial, belysande utlandssvenskarnas ekonomiska och sociala förhållanden, samt ett personhistoriskt arkiv.

***Utombordsmotor**, jfr Motorbåtssport. Suppl.

***Utö**. 1. Nämdö förs. har 1929 avskilts från pastoratet.

Uvån, vänsterbiflod till Klarälven i v. Dalarna och ö. Värmland, genomflyter Kvien, Nain och Rådasjön m. fl. sjöar. Vid U. och dess biäar finnas flera kraftverk, ss. Nain, Malta och Knon (se Uddeholms a. b.).

V, W.

Wabanafältet [oåbe'jnø-], se Bell Island. Suppl.

Vaccin-encefalit, hjärninflam-

mation efter vaccinering, har på senaste tiden konstaterats i ett fåtal fall. Osäkert är, om vaccinen

direkt orsakar V. I. endast väcker till liv en latent infektion. Utgång i regel gynnsam.

***Wachtmeister.** 7. Hans Hansson W. avled 1929.

***Vadsbo.** 1. Häradet bildar nu Vadsbo härads domsaga.

Vadsbo härads domsaga i Skarab. l. utgöres av två tingslag, Vadsbo norra och Vadsbo södra. 53,130 inv. — V. bildades 1929 genom sammanslagning av Vadsbo norra och södra domsagor.

***Vadsbo norra domsaga** uppgick 1929 i Vadsbo härads domsaga, där den utgör Vadsbo norra tingslag.

***Vadsbo södra domsaga** uppgick 1929 i Vadsbo härads domsaga, där den utgör Vadsbo södra tingslag.

***Vadstena.** Enl. 1927 års skolordning omorganiserar samskolan till 5-årig samrealskola.

***Wærn.** 4. Jonas W. avled 1929.

***Wagner-Jauregg,** Julius, som blev prof. i Graz 1889 och i Wien 1893, lämnade den senare professuren 1928.

***Vagnsbro härad** ingår nu i Västmanlands mell. domsaga.

Wahl, Adalbert, f. 1871, tysk historiker, prof. senast i Tübingen 1910. W. är spec. en framstående kännare av revolutions- och Napoleonstidens historia men har även behandlat den nyaste tiden. Bland hans arbeten märkas den epokgörande *Vorgeschichte der französischen Revolution* (2 bd, 1905—07) samt *Deutsche Geschichte von der Reichsgründung bis zum Weltkrieg* (I, 1926).

***Wahlgren.** 1. Anders W. avled 1928.

***Wahlström, Lydia,** har behandlat tiden 1789—1815 i Lindblads världshistoria.

***Vaksala.** 1. I kyrkan ha fram-

tagits valv- och väggmålningar från olika perioder av medeltiden, huvuddelen från 1400-t:s förra hälft. Arbetet slutfördes 1929.

Walchensee [va'llʃenʃe'], alpsjö i Ober-Bayern, 802 m. ö. h. 16 kvkm. Begagnas som reservoar för ett 200 m. lägre beläget vattenkraftverk, det största i Tyskland (effekt 168,000 HK).

***Waldenström, P. P. W:s Minnesanteckningar 1838—1875** utgavs 1928.

Waldenström, Henning, f. 1877, brorson till P. P. W., kirurg och ortoped, överläkare å sjukhuset S:t Göran i Sthlm 1910, förf. till ett flertal avhandlingar om bensystemets sjukdomar.

Waldhaus [va'llthaus], se Flims. Suppl.

Valentin, Hugo, f. 1888, historiker, lektor i Falun 1919. V. har gjort betydelsefulla forskning i den svenska frihetstidens historia (bl. a. *Frihetstidens ridarhus*, 1915) och utgivit monografin *Judarnas historia i Sverige* (1924).

Valé'ra y Alcalá Galia'no [i alkala'], Juan, f. 1827, d. 1905, spansk författare, politiker och diplomat, led. av Sp. akad. 1862, den spanska realismens mest bemärkte representant både som författare, kritiker och essayist. Hans främsta romaner äro den spirituellt ironiska *Pepita Jiménez* (1874; En kärlekskonflikt, 1914) och *Las ilusiones del doctor Faustino* (1875), en uppgörelse med romantikens personlighetsideal.

Wallander, Sven, f. 1890, son till Alf W., arkitekt, har utarbetat plan för bebyggelse av Kungsgatan mellan Hötorget och Stureplan i Sthlm och uppgjort ritningar till bl. a. Norra Kungstornet (se ill. till Stockholm

sp. 1622). Sedan 1923 är W. direktör för Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening i Sthlm.

***Vallby**. 1. Framdeles skall Ö. Hoby förenas med pastoratet.

***Wallén**, Axel, är sedan 1921 sekreterare i Svenska sällskapet för antropologi och geografi och sedan 1929 redaktör för dess tidskrifter.

Wallén, Sigurd, f. 1884, skådespelare, har huvudsakl. på Folkteatern, Södra teatern och Vasateatern i Sthlm framträtt i folkskådespel, revyer och operetter samt har själv författat ett flertal folklustspel och iscensatt filmer i samma genre.

***Wallenberg**. 3. K. A. W. har avgått som ledamot av Internationella handelskammaren. — 6. Oscar W. avgick 1929 från chefsposten i a. b. Svenska tobaksmonopolet.

Wallin, Harald, f. 1871, skolman, ämbetsman. W. var rektor vid h. allm. läroverket i Luleå 1906—16, i Västerås 1916—17, blev 1917 undervisningsråd i Folkskolöverstyrelsen (fr. o. m. 1919 i Skolöverstyrelsen) och 1929 chef för Skolöverstyrelsens läroverksavdelning.

Walter, Bruno, f. 1876, tysk dirigent och tonsättare. W., som bl. a. varit verksam vid hovoperorna i Wien (1901—12) och München (1913—22) samt Berlins stadsopera (1925—29), är en av nutidens främsta dirigenter.

***Wan**. 2. W. hade 1927 7,000 inv.

***Vandervelde**, Émile, är led. av Raad van Staate och chef för fångvårdsstyrelsen.

Vane [vejn], Sutton, f. 1888, engelsk författare, väckte stor uppmärksamhet med dramat *Outward bound* (1924; Till främmande hamn, uppf. i Sthlm 1925), en

teosofiskt färgad skildring av livet efter döden.

***Vanilj**. Madagaskar (se d. o. Suppl.) är numera världens största producent av V.

Vanneboda, järnvägsstation i Näsby skn, Örebro l., knutpunkt mellan Örebro—Köpings och Frövi—Ludvika järnvägar.

Wa'nn-e-Eickel [a'jkel], stad i prov. Westfalen, Preussen, vid Rhen—Hernekanalen. Stenkolsbrytning. Mineralkällor. C:a 90,000 inv. — W. bildades 1926 genom sammanslagning av kommunerna Wanne och Eickel.

***Vara**. 2. Kommunala mellanskolan omändras sedan 1 juli 1928 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

***Varberg**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar realskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer.

Warburg [borʒ], Otto, f. 1883, tysk fysiolog, prof. i biokemi vid Kaiser Wilhelm-Institut für Biologie, Berlin, har utfört grundläggande försök över biologiska oxidationsprocesser (jfr Oxidationsteorier. Suppl.) och upptäckt elakartade svulsters särställning i avseende på ämnesomsättning (jfr Svulst sp. 549).

***Variabel**. *Matem.* Jfr Funktion.

Warin [-rä'y], Jean, f. omkr. 1604, d. 1672, fransk bildhuggare och medaljgravör. Lärjunge till Guillaume Dupré, är han i sina medaljer (se ill. till d. o. sp. 1399) den främste representanten för 1600-t:s franska medaljstil. Han utförde även kraftfullt realistiska byster och statyer.

Varmfront, den diskontinuitetslinje (se d. o. Suppl.) i främre delen av en cyklon, där cyklonens varma sektor flyter över framföriggande kalla luftmassor.

Då V. passerar en ort, stiger hastigt dennas lufttemperatur.

***Warszawa**. 2. W. har radiostation för transatlantisk trafik (80,000 meterampère).

Vartofta, järnvägsstation i Slöta skn, Skarab. l., vid Södra stambanan och Tidaholms järnväg.

Vatikanstaden, se *Kyrkostat*en. Suppl. sp. 1237.

Watson [oá'ttsøn], John Broadus, f. 1878, nordamerikansk psykolog, prof. och föreståndare för det psykologiska laboratoriet vid Johns Hopkins University i Baltimore 1908—20. Se vid. *Behaviorism*. Suppl.

Vattenhalvklot, se *Jorden* sp. 185.

Vattenkultur, odling av växter i kärl, fyllda med olika slags vattenlösningar av närsalter. V. användes vid fysiologiska försök.

***Vaxholm**. Kommunala melanskolan omändras sedan 1 juli 1929 successivt till statlig 4-årig samrealskola.

***Webb**, Sidney, som 1928 lämnade underhuset, inträdde 1929 som minister för dominions i Macdonalds andra ministär och blev samtidigt pär med titeln lord Passfield.

***Webster**. 1. John W. *The white devil or Vittoria Corom-bona* föreligger i sv. övers. (Vittoria Corom-bona) i *Världslitteraturen* (del 2, 1902).

***Vedel**. 3. Valdemar V. har vid. utgivit bl. a. *Höjrenässansen* (1923), *Corneille og hans Samtid* (1927) samt *Molière* (1929).

Wehtje [ve't-je], Ernst, f. 1863, industriman, v. härads-hövding. Efter tjänstgöring i landsstaten i Malmö. l. blev W. 1903 verkst. direktör i Skånska cement a. b. W. var 1890—1905 sekreterare hos Malmö stadsfullmäktige,

1916—17 och 1919—23 dess v. ordf. och 1918 dess ordf. Sedan 1910 är W. ordf. i Skånes handelskammare. Ordf. i Sveriges industriförbund 1923—24, är W. sedan 1928 led. av Järnvägsrådet.

***Weibull**. 3. Historisk tidskrift för Skåneland utkom till 1923 (ej 1925).

Veidt [fajt], Conrad, f. 1893, tysk skådespelare, debuterade 1913 hos Reinhardt men har under senare tid huvudsakl. spelat film, såväl i Tyskland (Ufa) som i England, Sverige (i filmen *Ingmarsarvet*) och Amerika, med psykopatologiska porträttstudier som specialitet.

Weigé'lia, se *Diervilla*.

Weisbord [va'jsbärt], Mischa, f. 1905, litauisk violinist, har med stor framgång uppträtt i Japan och Amerika samt därefter i Europa (Sthlm 1925 och senare).

Wellander, Erik, f. 1884, språkforskare, skolman, sedan 1926 lektor vid högre latinläroverket å Norrmalm i Sthlm, 1928 docent och t. f. lärare vid Stockholms högskola, där han uppehåller undervisningen i tyska. W. var 1924—26 och blev ånyo 1929 led. av de skolsakkunniga (se *Skolväsen* sp. 852 samt Suppl.). Hans fackvetenskapliga arbeten behandla främst betydel-sentveeklingen i tyskan.

Wellesz [väll'es], Egon, f. 1885, österrikisk tonsättare och musikhistoriker, har, påverkad av Reger m. fl. och senare av Schönberg, bl. a. skrivit operor och balletter samt orkester- och kammar-musik. Han har även framträtt som uppslagsrik musikkforskare.

Velociped-sport, se *Cykel-sport*. Suppl. och *Motor-cykel-sport*. Suppl.

***v. Welsbach**, Karl Auer, avled 1929.

***Vemmenhög**. 3. Sedan 1929 äro Källstorp, Lilla Bedinge, Äspö och Ö. Klagstorp förenade till ett pastorat, likaså Ö. Vemmenhög, V. Vemmenhög, Tullstorp och Svenstorp.

Vence [vajs], stad i dep. Alpes Maritimes, Frankrike, v. om Nizza. Pittoresk medeltidsstad. Vinterkurort. C:a 4,000 inv.

***Veneziano**, **Domenico**. Damporträttet i Museo Poldi-Pezzoli tillskrives numera Piero dei Franceschi.

***Venezuela**. *Författning*. Den nu gällande författningen är av 1925 (ej 1922). — *Historia*. General Gómez, vars diktatoriska militärregim haft stor betydelse för V:s ekonomiska utveckling men även på vissa håll framkallat missnöje, avgick 1929 som president och efterträddes av J. Pérez. Gómez, som kvarstår ss. arméns överbefälhavare, torde dock alljämt ha ett ansenligt inflytande. Ett blodigt revolutionsförsök aug. 1929 nedslogs med stor kraft av regeringen.

***Venizelos**, **Eleuterios**. Valen aug. 1928 blevo en fullständig seger för V. Se vid. *Grekland. Historia*. Suppl.

***Vennerström**, **Ivar**, lämnade A. K. 1927 och är sedan 1929 led. av F. K.

***Ventimiglia**, se **Coni**. Suppl.

***Verdam**, **Jacob**. Av *Middelnederlandsch woordenboek* (8 bd, 1882—1916) utkom 9:e och sista bandet 1928, utg. av F. A. Stoett.

***Werfel**, **Franz**, har senast utgivit romanen *Der Abituriententag* (1928), en djupgående psykologisk skildring av ett brotts historia.

Verticilla'tae, se **Labiatae**.

Wessén, **Elias**, f. 1889, språkforskare, prof. i nordiska

språk vid Stockholms högskola 1928. W:s skrifter behandla särskilt den äldre språkhistorien och diktningen; en del faller inom namnforskningen. Jfr *Beowulf*. Suppl.

West [oe'sst], eng., förk. W., väster.

***v. Westarp**, **Kuno**, avgick som tysknationella partiets chef 1928 efter en schism inom partiet, framdriven av högerflygeln.

***Vestmannaeyjar**. Största delen av befolkningen bor i staden *Vestmannaeyja* på Heimaeyss nordkust (3,400 inv. 1927).

West Orange [oe'sst], se **Orange**. Suppl.

***Westrin**, **Theodor**, avled 1928.

***Vetlanda**. Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1932 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

Weyler y Nieolau [va'jler i nikála'o], **Valeriano**, hertig av Rubi, f. 1838, spansk militär och politiker, fältmarskalk 1910. Ss. generalguvernör bekämpade W. hänsynslöst upproret på Kuba 1896—97. Vid flera tillfällen har han varit krigsminister och var 1916—21 generalstabschef. 1895 blev han senator på livstid och har ss. sådan uppträtt som militärpartiets ledare och understödde till en början Primo de Riveras diktatur. Efter en brytning med diktatorn ställde han sig 1926 i spetsen för en sammansvärjning, som dock omintetgjordes men föranledde en uppmärksam rättegång 1927.

Wharton [o'åtøn], **Edith**, f. 1862, nordamerikansk författarinna, har i psykologiskt mästerliga romaner (bl. a. *Ethan Frome*, 1911; *Hans öde*, 1925) skildrat spec. New Yorks societetskretsar.

***Whitehall**, jfr Jones. Suppl.

***Whiteman**, Paul, är född 1891.

White Mountains [oa'jt ma'o'n-tinå], se Alleghanybergen. Suppl.

***Wiberg**, St u b, avled 1929.

Wickman, J o h a n n e s, f. 1882, publicist, fil. d:r, utrikespolitisk redaktör i Dagens Nyheter 1918, har framträtt som grundlig kännare spec. av fransk utrikespolitik och överhuvudtaget av med världskriget sammanhängande problem.

***Widal**, Fernand, avled 1929.

Widmark, E r i k, f. 1889, prof. i medicinsk och fysiologisk kemi vid Lunds univ. 1920, förf. till ett flertal skrifter, bl. a. rör. aceton- och alkoholbestämningar i blod.

Vidor [va'jda], K i n g, f. 1894, nordamerikansk filmregissör. V:s första stora arbete var den osminkade krigsskildringen *Den stora paradén* (1926). Vid. märkas *Bohème* (s. å.) och framför allt den enkelt och vackert gestaltade, av rysk film delvis inspirerade vardagstragedin *En av de många* (1929).

***Wiechert**, J. E., avled 1928.

Wieland [vi'lant], H e i n r i c h, f. 1877, tysk kemist, prof. vid tekniska högskolan i München 1917, i Freiburg im Breisgau 1921, vid univ. i München 1925. W. har gjort sig bemärkt genom sina undersökningar av knallsyra, hydraziner och framför allt gallämnena, för vilka han 1928 erhöll 1927 års Nobelpris i kemi.

***Wien**. 1. Wilhelm W. avled 1928.

***Wigert**, V i k t o r, blev 1929 prof. i psykiatri vid Karol. inst. och överläkare vid Sthlms hospital.

***Wigforss**. 2. Ernst W. tillhörde F. K. t. o. m. 1928 och är sedan 1929 led. av A. K. Han blev 1929 redaktör för Tiden.

Wijkmark, H e n n i n g, f. 1875, kyrkohistoriker, lektor vid högre realläroverket å Norrmalm i Sthlm 1926. Framstående kännare av upplysningstidevarvets religiösa förhållanden, har W. bl. a. utgivit den ypperliga biografien *Samuel Ödman* (1923). Han påbörjade 1928 utgivandet av en *Svensk kyrkohistoria* (bd 1).

***Viklau**. Madonnabilden förvärvades 1928 till Stat. hist. mus.

***Viktoria**, tysk kejsarinna. Ett av sir Frederick Ponsonby i rehabiliteringssyfte utgivet urval av V:s brev till sin moder (*Letters of the Emperess Frederick*, 1928) har ställt V:s omstridda personlighet i ett nytt ljus och vederlagt ett flertal av de svåra beskyllningar ang. hennes ställning till sin make och sonen Vilhelm, som tidigare riktats mot henne.

Viktoria'nsk, en ofta använd beteckning för det skede av Storbritanniens historia, under vilket Viktoria (se d. o. sp. 779 ff.) var regerande drottning.

*v. **Wilamowitz-Möllendorff**, U l r i c h, utgav 1928 memoarverket *Erinnerungen 1848—1914*.

***Vilan**. Inom V. ligger Långebro järnvägsstation, knutpunkt mellan linjerna Kristianstad—Eslöv och Långebro—Brösarp av östra Skånes järnvägar.

***Wildenvey**, H e r m a n, har i romanen *Et Herrens år* (1928) givit en skildring från Oslos författarkretsar.

Wilder [oa'jlda], Thornton, f. 1897, nordamerikansk författare, vann stor framgång med *The bridge of San Luis Rey* (1927; San Luis bro, 1928), en originellt komponerad roman från 1700-t:s

Peru, skriven med fin historisk stilkänsla.

Wi'lhelmsburg [-borʒ], se **H a r b u r g**. Suppl.

***Wilhelmson**, **C a r l**, avled 1928.

***Wilkins**. 2. **Sir H u b e r t W.** (av hans förnamn **George Hubert** är det senare tilltalsnamn) ledde en antarktisk expedition nov. 1928—febr. 1929, varvid **Deceptionön** användes som operationsbas för aëroplanfärder; 20 dec. företog **W.** med **Eielson** som pilot en 1,900 km. lång flygning, den första i Antarktis (se **Grahams l a n d**. Suppl.). **W.** ämnar 1929—30 utsträcka sina forskningar över den antarktiska kontinenten.

***Vilkitskij**, **B o r i s A n d r e j e v i t j**, är född 1885.

Williams [oi'lljömš], **R a l p h V a u g h a n**, f. 1872, engelsk tonsättare, påverkad av engelsk folkmusik och äldre mästare (**Purcell** m. fl.), har bl. a. skrivit orkesterverk ("Londonsymfoni" m. m.), stycken för kör och orkester, verk för scenen, kammarmusik och solosånger.

Williamsburg [oi'lljömšbøg], liten stad i Virginia, För. Stat., nära Chesapeakeviken. College (grundat 1693). **W.**, som grundades 1632 och 1698—1779 var Virginias huvudstad, håller f. n. på att återställas i det skick, det hade före nordamerikanska frihetskriget (arbetet beräknas taga 30 år i anspråk).

***Willumsen**, **J. F.**, fullbordade 1928 en 1893 påbörjad jätterelief i olikfärgad marmor och förgylld brons (inköpt av Statens Museum for Kunst 1928) med ett tjugotal figurer, symboliserande reflexionen, instinkten, kriget, arbetet, kärleken m. m.

Willy [-li'], se **d e J o u v e n e l** 1. Suppl.

Sir Hubert Wilkins.

***Wilna**. Litauen fasthåller alltjämt hårdnackat vid sina anspråk på **W.**, och alla försök, som hittills gjorts för att lösa tvisten, ha strandat på **Woldemaras** oförsonliga politik. Sälunda fastslår **Litauens** författning av 1928, att **W.** är **Litauens** huvudstad.

***Wilpert**, **J o s e p h**, är numera prof. vid det 1927 öppnade **Pontificio istituto di archeologia cristiana** i Rom.

***Wilson**. 4. **H a v e l o c k W.** avled 1929.

***Vimmerby**. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras samskolan till 4-årig samrealskola.

Wincrantz, **K a r l F r e d r i k**, f. 1874, civilingenjör, industriman. Anställd i Stockholms allmänna telefon a. b. 1900, blev **W.** 1910 verkst. direktör i a. b. **Stockholmstelefon** och 1922 i **Telefon** a. b. **L. M. Ericsson**, som under **W:s** ledning avsevärt vidgat sin verksamhet även utom Sverige.

Wi'ndaus [-daos], **A d o l f**, f. 1876, tysk kemist, prof. i Göttingen 1915, erhöll 1928 års Nobelpris i kemi för sin upptäckt

Nils Wohlin.

av ergosterin (se **Vitaminer** sp. 923).

Vindbälten, zoner på jorden, där vissa permanenta vindar blåsa, t. ex. nordöstpassadens bälte n. om och sydöstpassadens bälte s. om ekvatorn. På högre breddgrader ligga västvindbältena, på n. halvklotet med s.v., på s. halvklotet, där zonen är bättre utbildad, med n.v. vind.

***Vinkelmätning**sinstrument, se även **Måttverktyg** sp. 501.

***Vinterviken**. Sprängämnes-tillverkningen är nedlagd.

Violträ, virket av *Aca'cia homalophylla* (jfr *Aca'cia*), lågt träd i s. Australien, infört i För. Stat. V. doftar viol. Det användes bl. a. i tobakspipor.

***Wirth**, **Joseph**, ingick april 1929 ss. minister för de ockuperade områdena i ministären Müller.

Virvelstorm, i allm. detsamma som **eyklon**. Som V. betecknas även tromberna (se **Skydrag**). Namnet V. användes vanligast om de subtropiska eyklonerna.

***Visby**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserats högre allmän-

na läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och realgymnasium.

***Vitsand** bildar sedan 1929 enast pastorat.

Vja'tka-Vetlu'gaområdet, område i RSFSR (se tabell till **Ryssland** sp. 1555). 212,000 kvkm. 4,674,000 inv. (1926).

Vje'rnj, se **Alma-Ata**. Suppl.

***Vladikavkas** är även huvudstad i Ingusjetien (se d. o. Suppl.).

***Vladivostok** är nu huvudstad i kretsen V. i Fjärran Österns område. Vid V. finnas geofysikaliskt observatorium och hydrobiologisk station.

***van Vliegen**, **W. H.**, blev 1922 åter led. av andra kammaren.

Wodehouse [oo'dd-ha:os], **Pelham Grenville**, f. 1881, engelsk författare, har vunnit oerhörd popularitet med en rad noveller och romaner, utmärkta av skickligt utnyttjad situationskomik och godhjärtad humor.

***Vogt**. 2. **Nils V.** avled 1927.

***Wohlin**, **Nils**, var okt. 1928—juni 1929 finansminister i Lindmans andra ministär (se vid **Sverige**. *Historia*. Suppl.). Sedan 1929 tillhör han A. K. (höger).

***Voionmaa**, **Väinö**, är sedan 1922 led. av riksrätten.

Vold [väll], **John Mourly**, f. 1850, d. 1907, norsk filosof, prof. i Kristiania 1890. Bland hans arbeten märkes *Über den Traum* (2 dlr, 1910—12), som representerar en strängt fysiologiskt-psykologisk tolkning av drömmupplevelserna till skillnad från Freuds psykoanalys.

***Woldemaras**, **Augustina** s. Om W:s senaste politik se **Litauen**. *Historia*. Suppl.

Wolff, **Erik**, f. 1891, läkare,

blev 1925 prof., rättskemist och föreståndare för Statens rättskemiska laboratorium.

***Volkelt**, Johannes, avgick från sin professur 1923.

Volley [vå'lli] (eng., salva, skur), slag i lawntennis, som utföres, innan bollen studsat mot marken. Med half-volley menas det slag, då man möter bollen omedelbart efter studsden.

Voloff, annat namn på djoffer (se d. o. Suppl.).

Vo'ipi, Giuseppe, greve V. di Misurata, f. 1875, italiensk finansman och politiker, senator 1922. V., som var italienskt ombud vid fredsförhandlingarna med Turkiet 1912 och en tid guvernör i Tripolis, anslöt sig till fascistpartiet och var finansminister i Mussolinis kabinett 1925—28, varunder V. bl. a. genomförde regleringen av Italiens krigsskuld till England och För. Stat. samt valutans stabilisering.

Wolf [oo'llf], Virginia, engelsk författarinna, en av de mest bemärkta modernisterna i engelsk litteratur, har bl. a. utgivit romanen *Jacob's room* (1922; Jakobs rum, 1927) och *Orlando* (1928), en poetisk tolkning av engelsk kulturutveckling i form av en fantastisk biografi.

***Vorosjilov**, K. E., anses som en av anhängarna till den nybildade högeroppositionen i Ryssland (se d. o. *Historia*. Suppl. sp. 1509) och har under senare tid inlagt en självständig hållning gentemot Stalin.

***Wrangel**. 10. F. U. W. avled 1929. — 13. Ewert W. avgick 1928 från sin professur.

***Wrangels land** upptäcktes ej av De Long utan av den engelske sjöofficieren J. Long (1849).

Vriesea [fri'sea], växtsläkte (fam. *Bromelia'ceae*), dekorativa

växter med trattformigt hopställda, köttiga blad. Flera arter och hybrider odlas i varmhus och saluföres ofta avskurna. Blomfärg vanl. i gult och rött.

Vuelta Abajo [voä'llta avachâ], se Kuba. Suppl.

Vult v. Steyern, Nils, se v. Steyern. Suppl.

Wu Pei-fu, f. 1873, kinesisk militär och politiker. Som militärguvernör i Honan störtade W. 1920 jämte Chang Tso-lin och Tsao Kun, militärguvernör i Chihli, Tuan Ki-juei (se d. o. Suppl.) och hans militärkamarilla. Under inbördeskriget spelade W. därefter en framträdande roll under växlande kombinationer, senast 1926—27, då han biträdde Chang Tso-lin att hålla Nord-Kina mot sydkinesiska nationalistarmén.

Würzburgskolan, se Külle. Suppl.

***Våmb**. 1. Sedan 1927 skrives V. officiellt Vomb.

Vårdagjämning, se Dagjämningpunkter.

***Vårgårda** blev 1928 municipalsambälle. Det hade s. å. 830 inv., därav 805 i Kullings-Skövde skn och 25 i Algotstorps skn.

***Våxtorp**. 2. Från V:s kyrka härrör en nu i Stat. hist. mus. befintlig medeltida träkista med rika järnbeslag, framställande scener ur Karl den stores jakt.

***Välluv**. Sedan 1929 bilda Bärslöv, Fjärestad, Frillestad och V. ett pastorat.

***Vänersborg**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserades högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årig latin- och 3-årig latin- och realgymnasium.

Världslitteraturen. I. V. i urval och öfversättning, ett på H. Gebers förlag utgivet,

av H. Schück redigerat urval av världslitteraturens klassiska verk, t. o. m. renässansen (3 dlr, 1902—03). — 2. V., *Destora mästerverken*, ett på Albert Bonniers förlag utgivet, av F. Böök, P. Hallström och M. Lamm redigerat urval av världslitteraturens klassiska verk (50 bd, 1925—29).

***Värmdö.** 2. Djurö avskildes 1929 från pastoratet.

Värmedöd, se Energi sp. 1010.

***Värnamo.** Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1932 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

Värnlund, Rudolf, f. 1900, författare, har i en rad noveller och romaner (bl. a. *Förbrytare*, 1928) med starkt intresse för patologiska motiv skildrat proletära miljöer.

***Västerbottens län** omfattar sedan 1929 ännu en köping (Lycksele); municipalsamhälle- nans antal är nu 8.

***Västergötland—Göteborgs järnvägar.** Ägaren trafikerar även Mariestad—Moholms järnväg.

***Västervik.** Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt realgymnasium.

***Västerås.** Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt latin- och realgymnasium, vilket t. v. blir tillgängligt även för flickor.

***Västerås domkyrka**, uppförd som treskeppig basilika i början av 1200-t., förändrades redan i slutet av samma årh. till en hallkyrka, som vid 1400-t:s slut genom tillbyggnad av yttre sidoskepp och koromgång gjordes femskeppig.

***Västmanlands län** indelas sedan 1929 judiciellt i 3 domsagor och 5 tingslag.

Västmanlands mellersta domsaga i Västmanl. l. utgöres av två tingslag, Gamla Norbergs bergslags samt Siende och Norrbo. 37,265 inv. — V. bildades 1929 (se **Västmanlands norra domsaga**).

***Västmanlands västra domsaga** har nu 43,590 inv.

Västra arméfördelningen omfattar Skaraborgs, Älvsborgs, Bohusläns och Värmlands regementen, Livregementets husarer, Göta och Karlsborgs artilleriregementen, Göta trängkår och Andra intendenturkompaniet. Arméfördelningsexpedition i Skövde.

***Västra Karleby.** Sedan 1927 skrives V. officiellt **Västra Karaby**.

Västra området, område i RSFSR (se tabell till **Ryssland** sp. 1554). C:a 150,000 kv. km. 6 mill. inv. (1926).

***Västra Vemmenhög.** Sedan 1929 bilda Ö. Vemmenhög, V., Tullstorp och Svenstorp ett pastorat. Förut bildade Ö. Vemmenhög och V. ett pastorat.

***Västra Värmlands folkhögskola** är sedan 1926 förlagd till egendomen Ingesund i Arvika landskommun. Den har utvidgats med en "Folklig musikskola".

***Växjö.** 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium.

***Växjö—Alvesta järnväg** trafikerar numera av ägaren.

***Växtfett**, jfr även **Kinesisk talg**. Suppl.

***Växthus.** Om elektrisk uppvärmning och belysning av V. jfr **Drivbänk**. Suppl.

Y.

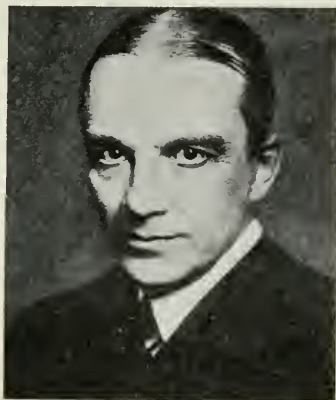
Y-koppling, se Stjärnkoppling.

Y. M. C. A. [oa'j emm si ej], förk. för eng. *The Young Men's Christian Association* (se Kristliga Föreningen av Unge Män).

Young [jæng], Owen, f. 1874, nordamerikansk industri- och finansman. Y., som är ledare för General electric co., deltog som expert vid Dawesplanens uppgörande och var 1924 t. f. generalagent för Tysklands skadeståndsbetalningar. Han var ordf. vid skadeståndskonferensen i Paris febr.—juni 1929, då en efter honom uppkallad plan till Dawesplanens revision antogs (se Skadeståndsfrågan. Suppl.).

***Ystad**. Enl. 1927 års skolordning omorganiserades högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt realgymnasium.

***Ytterby**. I. Y:s ödekyrka, S:t

Owen Young.

Halvard, uppförd sannolikt i början av 1000-t., restaurerades 1929.

Ytterpoler, sådana magnetpoler, som äro anbragta å statorn, utanför det roterande ankaret (t. ex. i vanliga likströmsmaskiner). Jfr Innerpoler. Suppl.

***Yttertjurbo härad** ingår nu i Västmanlands mell. domsaga.

Z.

Zabare'lla [tsa-], Giacomo, f. 1532, d. 1589, italiensk filosof, en av de främsta målsmännen för den aristoteliska strömningen inom renässansens filosofi (*Lo'gica*, 1587).

Zabrze [ša'bje], se Hindenburg. Suppl.

Zakopa'ne [ša-], stad i dep. Kraków, s.v. Polen, belägen 850 m. ö. h. vid Tatra. Z. är Polens närmsta vintersportplats och en besökt turist- och kurort. 13,000 inv.

***Zandonai**, Riccardo. Operan *I cavalieri di Ekeby* (Kavaljererna på Ekeby) uppfördes, delvis bearbetad för svensk scen, i Sthlm 1928.

***Zaragoza**. 2. Se Canfranc. Suppl.

***Zeebrügge**, se Harwich. Suppl.

Zeuss [tsäjs], Johann Kaspar, f. 1806, d. 1856, tysk språkforskare och historiker, läroverkslärare. Genom sitt språkveten-

Ahmed Zogu I.

skapliga huvudverk, *Grammatica celtica* (2 bd, 1853), grundlade Z. den vetenskapliga keltologin. I det berömda arbetet *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme* (1837) gav han med filologiska hjälpmedel en översikt av de germanska folkens förhistoria.

***Ziller**, T u i s k o n. De termer, som Z. själv använt för undervisningens olika formalstudier, äro, om än med modifikation av begreppens didaktiska innebörd, de inom Herbarts (se d. o.) metodik mötande uttrycken *klarhet*, *association*, *system* och *metod*. Klarhetsstadiet uppdelas av Z. i ett *analytiskt* och ett *syntetiskt* moment, samt föregås av en "Zielangabe", en inledande orientering rör. undervisningsuppgiftens syfte.

***Ziliacus**. 2. E m i l Z. är sedan 1928 huvudredaktör för Nya Argus. Bland hans arbeten mär-

kas ytterligare en översikt av den forngrekiska lyriken (*Grekisk lyrik*, 1911; utvidgad uppl. 1928) samt en övers. av Aiskylos' Agamemnon (uppf. i Sthlm 1929).

Zimmern [ši'mmøn], A l f r e d, f. 1879, engelsk nationalekonom, prof. vid Cornelluniversitetet, New York, 1922—23, andre direktör vid N. F:s institut för internationellt samarbete i Paris. Bland Z:s arbeten, behandlande aktuella ekonomiska och politiska problem märkas *The third British empire* (1926) samt *The prospects of democracy, and other essays* (1929).

Z'innia, växtsläkte (fam. *Compositae*). *Z. elegans* och *Z. Haageana*, från Mexiko, äro örter med stora, rundade och praktfullt färgade blomkorgar i övervägande rött, gult och violett; de odlas som ettåriga, sås i bänk och utplanteras i juni på mycket solig, torr, näringsrik jord.

Z-koppling, se E l e k t r i s k a t r a n s f o r m a t o r e r. Suppl. sp. 667 f.

Zogu, A h m e d Z. I, f. 1895, konung av Albanien. Z. är av turkisk-albansk härstamning och hylade den muhammedanska läran till 1929, då han övergick till katolicismen. Efter världskriget, under vilket han kämpat på österrikarnas sida, blev Z. 1920 inrikesminister, vilket blev början till hans hastiga karriär (se A l b a n i e n. *Historia*. Suppl.).

Zoospo'r (av grek. *zo'on*, djur, och *spor*), svärmspor (se F o r t p l a n t n i n g sp. 384).

***Zsigmondy**, R i c h a r d, avled 1929.

Å.

***Åby-Klippan.** Kommunala mellanskolan skall från 1931 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

***Åderlätning** har på senaste tiden börjat användas som stimulan för bennmärgen (bildande av nya, motståndskraftiga blodkroppar) och ämnesomsättningen överhuvud. Härvid insprutas ofta serum från det avtappade blodet omedelbart i en ven, varigenom den stimulerande verkan av Å. höjes. Spec. vid vissa hudsjukdomar har Å. visat sig verksam.

***Åhrén, Uno, f. 1897,** arkitekt. Å. är den ledande teoretikern inom den funktionalistiska riktningen i Sverige och har bl. a. (tills. med S. Markelius) utfört ritningar till en strängt konstruktiv byggnad för Tekniska högskolans studentkår, vilken skall byggas 1930. Han är sedan 1929 redaktör för tidskriften Byggmästaren.

***Åhus.** Municipalsamhället upphörde att existera 1929, då det i sin helhet införlivades med köpingen, som nu har 1,895 inv. (socknen har 2,555 inv.).

Åkergyllen, *Ery'simum cheiranthoides* (fam. *Cruci'ferae*), ört med smala, hela, strävhariga blad, gula blommor och långa, fyrkantiga skidor. Allmän på odlad mark; blommor på sommaren och hösten. Jfr *Barbarea*.

Åkerlindh, Gustaf, f. 1867, industriman. Å., som varit verkst. direktör och ordf. i Uppsala ångkvarns a. b. samt ordf. i Svenska

kvarnföreningen, blev 1929 verkst. direktör i a. b. Svenska tobaksmonopolet.

***Åkerman, 4. Joachim Å.** blev 1928 generallöjtnant på reservstat. Han lämnade s. å. borgarrådsämbetet och blev ordf. i Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap.

Åkermark, Harald, f. 1873, sjömilitär, kommandör och chef för Sjöförsvarets kommandoexpedition 1923, konteramiral och högste befälhavare över kustflottan 1927.

***Ål, Vrebro by** jämte ett annat område överflyttades 1929 till Bjursås skn. Å. har nu 2,275 inv.

***Åland.** Genom en 1929 antagen lag befriades ålänningarna från militär värnplikt.

***Åmål.** Enl. 1927 års skolordning omorganiserats samskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer.

Åmål—Årjängs järnväg, en 1928 öppnad, 69 km. lång, normalspårig järnvägslinje, till vilken hör den 4 km. långa bibanan Hallanda—Kättilsbyn. Äg. Å:s a. b.

Åndalsnes, se *A n d a l s n e s*. Suppl.

***Ås, 2.** I Å. ligger Birka folkhögskola.

***Åsele, 2.** Å., vars område nyligen väsentligt utökats, har nu c:a 1,035 inv.

***Åstorp.** Kommunala mellanskolan skall från 1 juli 1932 successivt omändras till statlig 4-årig samrealskola.

Ä.

***Ädelgaser.** Genom spektroskopiska undersökningar har påvisats, att under vissa villkor tvåatomiga heliummolekyler kunna existera.

Äggviteterapi, numera allmänt använd behandlingsform, bestående i parenteralt införande (subkutana, intramuskulära l. intravenösa injektioner l. införande genom resorberande ytor, ss. sår l. öga) av olika äggviteämnen. Effekten är temperaturstegring, förändringar i blodet, spec. ökning av agglutiner och blodets enzym, samt en reaktion i sjukligt förändrad vävnad, spec. i inflammatoriska härdar, i vilka inflammationen vid Ä. först stegras och därpå kan gå tillbaka och ev. helt försvinna. Ä. har likartad verkan med röntgenbestrålning, osmoterapi (se d. o. Suppl.) och åderlätning (se d. o. Suppl.) samt parenteralt införande av kolloidala lösningar (k o l l o i d t e r a p i). Alla dessa behandlingsformer sammanfattas numer under benämningen r e t n i n g s t e r a p i. Ä. har på sista tiden prövats vid ledsjukdomar, neuriter, magsår, astma, sockersjuka, fettsot, infektionssjukdomar, anemier m. m. Ehuru ett mycket stort antal försök med Ä. redan gjorts, torde dess värde ännu ej kunna säkert bedömas.

***Äggviteämnen.** *Lantbr.* Vid rationell utfodring bör fodret innehålla tillräckligt av alla för äggvitebildning erforderliga aminosyror. Denna fordran fylla betesgräs och hö men ej spannmål, halm och åtskilliga konstgjorda kraftfodermedel. Dylika kraftfoder med mindervärdiga Ä. böra

därför givas i blandning, så att behovet av alla aminosyror fylls.

***Ägogradering.** Jfr B o n i t e r i n g. Suppl.

Äktfinskhet, fi. *aitosuomalaisuus*, finländsk nationalistisk rörelse, närmast verkande för att göra finskan till Finlands enda officiella språk. Ä., som delvis bottnar i den äldre fennomanin, framträdde kort efter frihetskri- get men fick sin egentliga betydelse först sedan den 1924 skapat ett kamporgan i tidskriften *Aitosuomalainen*. Ä., som under användande av de mest aggressiva medel söker uttränga Finlandssvenskarna ur det politiska, kulturella och ekonomiska livet, har hastigt vunnit stor spridning, särskilt inom agrarpartiet och i yngre akademiska kretsar. Bland Ä:s mer extrema anhängare spåras även imperialistiska drömmar om ett Stor-Finland, fi. *Suur-Suomi*, som i sig skulle upptaga Rysslands, Sveriges och Norges finskspråkiga minoriteter. Ett utslag av Ä. är den propaganda, som under senare år med stor energi men föga framgång drivits bland den finskspråkiga befolkningen i svenska Tornedalen. Ä. har även framfört krav på en ny utrikespolitisk kurs som med åsidosättande av den skandinaviska kulturgemenskapen främst skulle söka anknytning till de baltiska staterna.

***Älmhult.** I Ä. öppnades 1927 en kommunal mellanskola.

Ängaholm, gods i Aringsås m. fl. socknar, Kronob. l., sedan 1746 fideikommiss inom ätten Koskull.

***Ängelholm**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras samskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer.

***Ängelholm—Klippans järnväg** arrenderas sedan 1928 av Hälsingborg—Hässleholms järnvägs a. b.

Ängesön, se Holmö. Suppl.

Ängsruta, se Thalictrum. Suppl.

***Ärentuna**. Den på 1400-t. uppförda kyrkan restaurerades 1928, varvid medeltida kalkmålningar framtogos.

***Äspö**. Sedan 1929 bilda Källstorp, Lilla Bedinge, Ä. och Östra Klagstorp ett pastorat.

Ätran, järnvägsstation i Gunnarps skn, Hall. l., knutpunkt mellan Varberg—Ä:s och Halmstad—Nässjö järnvägar.

Ö.

***Öhrvall**, Hjalmar, avled 1929.

Ölands järnväg, sammanfattande namn för de 1928 sammanlagda Borgholm—Böda och Södra Ölands järnvägar, vilka ägas av Ölands järnvägs a. b.

Öppen kroppsbyggnad, se Länd.

Öppna, se Ridning sp. 1126.

Öppna ljud, se Slutna ljud. Suppl.

***Örebro**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras högre allmänna läroverket; det får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och 3-årigt latin- och realgymnasium, vilket t. v. blir tillgängligt även för flickor.

***Örkened**. I Ö. har 1928 bildats ett municipalsamhälle, Lönsboda.

***Örnsköldsvik**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiseras samskolan till samrealskola med 4- och 5-åriga linjer.

***Örtofta**. 1. Inom Ö. ligger Ö. järnvägsstation, knutpunkt mellan Södra stambanan och statsbanelinjen Kävlinge—Sjöbo.

Östasiatiska samlingarna, grundade 1926 och inrymda i Handelshögskolans byggnad i Sthlm, tillhöra staten och stå under Vitt. hist. o. ant. akad:s vård. Ö., som

skapats på grundval av de förhistoriska samlingar, som hemförts av J. G. Andersson (se d. o. Suppl. och Kin a. Suppl. sp. 1155—1157), omfatta därjämte föremål från Kinas äldre historiska skeden (före Yüandynastin), bl. a. en samling inskriftförsedda ben från An Yang Hsien i Honan, samt en rik samling östasiatiska småbronser. Med Ö. äro även införlivade en del av Sven Hedins samlingar och kronprinsens japanska arkeologiska samlingar.

Östbaltisk ras, se Människoraser. Suppl.

***Österby**. Gentemot den traditionella uppfattningen att J. E. Rehn skulle ha uppfört slottet har framförts hypotesen, att de grundläggande ritningarna vore att tillskriva Karl Hårleman, som planlagt slottsträdgården.

Österbymo, järnvägsstation i Sunds skn, Östergötl. l., ändpunkt för Eksjö—Ö. järnväg.

***Östergren**. 3. Axel Ö. avled 1929.

***Österrike**. *Historia*. Sedan förbunds-presidenten Hainischs mandat utgått 1928, blev Miklas (se d. o. Suppl.) president. Det politiska livet i Ö. har under de senaste åren framför allt

präglats av den skarpa motsättningen mellan de borgerliga partierna och socialdemokraterna, vilka senare fasthålla vid en revolutionär och doktrinär marxism (austromarxism). Den tillspetsade situationen föranledde Seipel att april 1929 avgå; efter en månads lång kris bildades en ny regering på i stort sett samma grundval som den gamla med E. Streeruwitz som förbundskansler. Det osäkra inrikespolitiska läget tog sig under sommaren och hösten 1929 bl. a. uttryck i ett flertal blodiga sammanstötningar mellan konservativa och socialdemokratiska organisationer.

***Östersund**. 1. Enl. 1927 års skolordning omorganiserar högre allmänna läroverket; det blir samläroverk och får 4- och 5-årig realskola samt 4-årigt latin- och realgymnasium. Vid Jamtli uppföres 1929 en museibygnad för konst- och kulturhistoriska samlingar.

Östra arméfördelningen omfattar Svea och Göta livgarden, Livregementets grenadjärer, Upplands och Södermanlands regementen, östra brigaden, Livregementet till häst, Svea artilleri- och Smålands arméartilleriregementen, Svea och Göta ingenjörkårer utom det senares kustingenjörkompani, Fälttelegrafkåren, Svea trängkår och Första intendenturkompaniet. Arméfördelningsexpedition i Stockholm.

Östra brigaden omfattar Livgrenadjärregementet och Jönköpings-Kalmar regemente. Brigadexpedition i Linköping. Ö. ingår i östra arméfördelningen.

***Östra Hoby** skall framdeles förenas med Vallby och Bolshög till ett pastorat.

***Östra Karleby**. Sedan 1927 skrives Ö. officiellt **Östra Karleby**.

***Östra Klagstorp**. Sedan 1929 bilda Källstorp, Lilla Bedinge, Äspö och Ö. ett pastorat.

***Östra Kärrstorp** bildar sedan 1929 jämte Brandstad pastorat.

***Östra Ljungby**. Inom Ö. ligger Ö:s järnvägsstation vid Skåne—Smålands och Ängelholm—Klippans järnvägar.

***Östra Strö** bildar sedan 1929 jämte Skarhult, Borhunda och Skeglinge ett pastorat.

***Östra Vemmenhög** bildar sedan 1929 jämte V. Vemmenhög, Tullstorp och Svenstorp pastorat.

***Östra Äspinge**. Sedan 1927 skrives Ö. officiellt **Äspinge**.

***Öved** bildar sedan 1929 jämte Björka ett pastorat.

Överbett, se **Tändernas sjukdomar** sp. 13.

Överförd betydelse, bildlig betydelse av ett ord, särskilt där bilden bleknat, t. ex. *en söt flicka*.

***Överland**, **Arnulf**, avgick 1928 som ordf. i Den norske författerforening.

***Övervintring**, jfr **Frostskada**. Suppl.

***Övre Norrlands trupper**. Till Ö. hör även Tredje intendenturkompaniet. De i Ö. ingående Bodens trupper benämnas numera Bodens besättningstrupper. Militärbefällets adress är Boden.

Öxnered, järnvägsstation i Vassända-Naglums skn, Älvsb. l., knutpunkt mellan Bergslagens järnvägar och Uddevalla—Vänersborg—Herrljunga järnväg.

